ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1958

ΤΑ ΕΝ ΤΗι ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗι ΤΟΥ Ξ. Α. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΥΤΟΥ (*)

ΥΠΟ
Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ (†)

67. Φάκελλος περιέχων ἐπιστολὰς καὶ ἔγγραφα πρὸς τὸν Ξ. Α. Σιδερίδην ὡς καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς ἄλλους. Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τούτων εὕρηνται πολλαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Μυστακίδου καὶ τοῦ Ἰωάννου Παπαδοπούλου πρὸς τὸν Σιδερίδην καὶ αὐτοῦ πρὸς ἐκείνους. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ φακέλλου εὕρηνται καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ τεμάχια χάρτου, ἐφ᾽ ὧν ὁ Σιδερίδης ἔχει γράψει σημειώσεις τινάς.

68. Φάκελλος περιέχων: 1) Φύλλα χάρτου φέροντα ἔξωθεν ἐπιγραφὴν «Testamentum et pactiones initae inter Mohamedem et christianae fidei cultores (Parisiis MDCXXX)» καὶ ἀρίθμησιν σελίδων 1-16. 2) Φύλλα χάρτου φέροντα ἀρίθμησιν 7 σελίδων καὶ ἐπιγραφὴν «Decret de Mohamet relatif aux chretiens». Περιέχουσιν ἀντίγραφον γαλλιστὶ γεγραμμένον. 3) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Βαλιτὲ Σουλτὰν» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. 4) Ἑπτὰ φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Τουγρᾶς τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ Β΄, υἱοῦ τοῦ Ἀπτουλχαμὶτ Α΄» καὶ περιέχοντα τὸ τουρκικὸν κείμενον διὰ τουρκικῆς καὶ ἑλληνικῆς γραφῆς γεγραμμένον καὶ ἑλληνικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ. 5) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀντίγραφον αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος τοῦ Σουλτάνου Ἀχμὲτ τοῦ Α΄, υἱοῦ Μεχεμίτ, ἐκδοθέντος ὑπὲρ τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους διὰ τὸ ἐν Χρυσουπόλει νεκροταφεῖον». Ἀρχ. «Ρεμισὲλ αχὶρ 1124 - 1712. Ἀντεγράφη ληφθὲν ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν κοινότητα ὑπὸ Ξενοφῶντος Ἀθ. Σιδεροπούλου. 20 Αὐγούστου 1884». 6) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 14 καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Chrestomathie Ottomane pracedé de tablaux grammaticaux et suivi d' une glossaire Turc - Francais par Fr. Dieterici. Berlin chez George Reimer 1854». Περιέχει ἀντίγραφον τουρκικοῦ κειμένου. Ἐν τέλει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Πληροφορίαι» παρέχει ὁ Σιδερίδης πληροφορίας τινάς. 7) Τετράδιον περιέχον ἑπτὰ φύλλα γεγραμμένα καὶ ἀναρίθμητα φέροντα ἐπιγραφὴν «Memoires du Sieur de la Croix y devant secretarie de l' ambassade de C/ple contenants diverses relations très curieuses de l' Empire Ottoman. Première partie - seconde partie. A Paris MDCCXXXIV». Περιέχει σημειώματά τινα ἐξ αὐτοῦ. 8) Φύλλον

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 508 τοῦ προηγουμένου τόμου.

χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀρμένιοι ἐν Κωνσταντινουπόλει» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτῶν. 9) Τέσσαρα φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Etat présent des Nations et églises Grèçque, Arménienne et Maronite en Turquie par le Sieur de la Croix. A Paris chez Pierre Herissant MDCCXV». Περιέχει τινὰ ἐκ τούτου. 10) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Πυρκαϊὰ ἐν Χρυσοπόλει τῇ 23 Αὐγούστου (ν. ἡ.) 1927, ἡμέρᾳ Τρίτη» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτῆς. Μετ᾽ αὐτοῦ ἀπόκομμα τουρκικῆς ἐφημερίδος ἀναγράφον τὰ τῆς πυρκαϊᾶς. 11) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «1927 Σεπτεμβρίου 10, Σάββατον. Πυρπόλησις τῶν Κερεστετζίδικων» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης. Μετ᾽ αὐτοῦ ἀποκόμματα τουρκικῶν ἐφημερίδων περιέχοντα σχετικά. 12) Φύλλα χάρτου περιέχοντα σημειώματα περὶ πυρκαϊῶν καὶ σεισμῶν. 13) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Εὐπραγία Ἀγαρηνῶν».

69. Φάκελλος περιέχων δώδεκα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησία Αἰθιοπίας» καὶ περιέχοντα, ὥς ὁ Σιδερίδης σημειοῖ, «ἐξ ἀφορμῆς τῆς μικρᾶς μέν, ἀλλὰ περιεκτικῆς διατριβῆς τοῦ Σεβ. Ἀμασείας καὶ Ἐξάρχου Κεντρῴας Εὐρώπης κ. Γερμανοῦ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀβησσυνίας, παρέχομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰδήσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὸ θέμα». Ἐν αὐτοῖς καὶ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Καισαρίου Δαπόντε «Χαρίτων καὶ Ψυχή», περιέχον σχετικά.

70. Φάκελλος περιέχων: 1) Τέσσαρα φύλλα χάρτου φέροντα ἀρίθμησιν κατὰ σελίδας I-VII καὶ ἐπιγραφὴν «Σύνοδος οἰκ. III ἐν Ἐφέσῳ. Mansi t. IV». 2) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ φύλλων ἀναριθμήτων καὶ φέρον ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Ἡ ἐν Χαλκηδόνι ἁγία οἰκουμενικὴ τετάρτη σύνοδος, Mansi IV». Ἐντὸς τούτου ἓξ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (I-VI), περιέχοντα ἀντίγραφον τῆς 13 πράξεως τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (Mansi VII). 3) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ φύλλων ἀναριθμήτων καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Ε′ οἰκουμ. Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (Β′)». Ἐντὸς τούτου φύλλα τινὰ περιέχοντα σχετικά. 4) Φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «ϛ′ οἰκουμ. Σύνοδος (Mansi XI)». 5) Δύο τετράδια ἀποτελούμενα ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 17 καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν «Mansi t. 12 (1768 Florentiae) Σύνοδος Ζ′ (ἐν Νικαίᾳ II) ἐν ἔτει 787». 6) Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα φέροντα ἐπιγραφὴν «Ὑστάτη σύνοδος ἐν ἁγίᾳ Σοφίᾳ 1450».

71. Φάκελλος περιέχων : 1) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 13 καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Fundg uben des Orients bearbeitet durch eine Geselschaft von Liebhabern auf Veranstaltung des Herrn Grafen Wenceslaus R. Zewusky. Zweiters Band. Wien 1811». Περιέχει ἀντίγραφον ἐπιστολῆς ἐκ τῆς σελ. 101-104 τοῦ ἀνωτέρω ἔργου, φερούσης πιγραφὴν «Ἐπιστολή τινος Γραικοῦ περὶ τοῦ εἰς Σμύρνην Γυμνασίου πρὸς τὸν Α.Δ. Εἰς Βιένναν. Ἐκ Σμύρνης τὴν 2 Μαρτίου 1811», καὶ ἀρχομένης:

«Δι᾽ ἄλλης μου ἐπιστολῆς σ᾽ ἐφανέρωσα περιστατικῶς τὸν ἀπ᾽ Ὀδησσοῦ εἰς Βυζάντιον εἰς καιρὸν χειμῶνος δεκαήμερον διάπλουν μου». 2) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἀρίθμησιν α΄- γ΄, περιέχοντα «ἐπιγραφὴν ἐπὶ μαρμαρίνου ὑποβάθρου ἀγάλματος ἱσταμένου τανῦν εἰς τὴν πρὸ τοῦ διοικητηρίου τῆς πόλεως Τορνόβου πλατεῖαν, μετενεχθέντος δὲ ἐκεῖ ὑπὸ φιλαρχαίων ρώσσων ἀξιωματικῶν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1878 ἐκ τοῦ δίωρον ἀπέχοντος χωρίου Νικούπ, παρὰ τὸν ποταμὸν Γιάντρα κειμένου καὶ ἔχοντος ἐρείπια οὐκ ὀλίγα, ἣν ἀνεκοινώσατο τῷ Σιδερίδῃ ὁ ἐν Βουλγαρίᾳ διαμένων ὁμογενὴς ἰατρὸς κ. Κωνστ. Λαζαρίδης». 3) Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «64 Κῶδιξ Παναγ. Τάφου. Ὠδάριον τοῦ κυροῦ Λέοντος τοῦ φιλοσόφου κατανυκτικὸν» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. Ἐν τῷ περιθωρίῳ τῶν φύλλων τούτων ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης διαφόρους γραφάς, ὡς καὶ εἰς τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα ἐν τέλει, καί τινα σχετικὰ περὶ τοῦ ᾠδαρίου τούτου. 4) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Βουκελλάριοι» καὶ περιέχοντά τινα περὶ τούτων. Ἐν ἀρχῇ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Ἰδὲ Muralt Chr. Byz. tom. 1 p. 655». 5) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Βουλόκωμα» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτοῦ. 6) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Βασιλίδου (τὰ)» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτοῦ. 7) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Βασιλεινούπολις» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτῆς. 8) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «τοῦ Βορραδίου (τὰ Βηρίδου)» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτοῦ. 9) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Βωρίδες - Βοραΐδος (τὰ)» καὶ περιέχον τινὰ περὶ αὐτοῦ. 10) Τρία φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Τὸ α΄ ἔτος ἰνδικτιῶνος συμπίπτει τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ ἔτεσι» καὶ περιέχοντα σχετικὸν πίνακα.

72. Φάκελλος περιέχων: 1) Δέκα καὶ πέντε φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐκδρομὴ εἰς Βιθυνίαν 1873-1875. Α΄. Ἐκ Χρυσοπόλεως εἰς Ὀμερλὶ» (φύλ. α΄- ι΄), καὶ Β΄. Ἀπὸ Χρυσοπόλεως εἰς Πασάκιοϊ διὰ τοῦ Καϊστὰγ» (φύλ. 5 ἀναρίθμητα). 2) Δέκα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (1-10), φέροντα ἐπιγραφὴν «Πετρίον» καὶ ἐν τέλει «Μηνὶ Φεβρουαρίῳ 1920 Ξ. Α. Σιδερίδης». 3) Ἓξ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Σαββ. 105 φ. 17-19. Περὶ τοῦ ἐν τῷ Πετρίῳ Ἀγαρηνοῦ εἰς τὰς τιμίας εἰκόνας ἐξυβρικότος καὶ τοὺς τούτων ὀφθαλμοὺς μαχαίρᾳ ἐξορύξαντος» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον ἐκ τούτου. 4) Φύλλον χάρτου, ἐφ᾽ οὗ ἔχει γράψει ὁ Σιδερίδης σημειώματά τινα περὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Πετεινοῦ. 5) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Καταστατικὸν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. § Ε΄. Ἑλληνοβυζαντινὴ περίοδος». Ἐν τέλει σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Ἀγών. Ἔτος β΄ 17 Φεβρουαρίου ἀρ. 87. Ἐκ πραγματείας εἰς πολλὰ φύλλα δημοσιευθείσης». 6) Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος ἢ πολιτικὴ φιλολογική τε καὶ ἐμπορικὴ ἐφημερὶς» καὶ περιέχοντα διαφόρους εἰδήσεις ἐξ αὐτῆς τῶν ἐτῶν

1813-1819. 7) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἀναριθμήτων 4 καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Ἀπόσπασμα ἐφημερίδος τοῦ 1859 περὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους σκληρᾶς καὶ ἀπηνοῦς τῶν χριστιανῶν παιδοκτονίας 1874». 8) Τεῦχος ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 27 καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφίας, συστάσης τῷ ,αωκ΄. Ἐντὸς αὐτοῦ πέντε φύλλα χάρτου περιέχοντά τινα περὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου. 9) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἑβραϊκὴ τυπογραφία ἐν Κωνσταντινουπόλει». 10) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Τυπογραφεῖον Ἀραβικὸν ἐν Χάλεπ».

73. Φάκελλος περιέχων: 1) Εἴκοσι καὶ πέντε φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ τῆς ἐν Χάλκῃ μονῆς τῆς Θεοτόκου 151. Δ=ἔκδ. Δαπόντε. Κ=Κῶδιξ Χάλκης. Μ=Miller ἐκδ. Δ=Κωνσταντίνου τοῦ Μ περὶ πλανητῶν καὶ ζωδίων πρὸς τὴν δέσποιναν. Λ=Λάμπρου Νέος Ἑλλην. τόμ. ιστ΄ (1922) σ. 60 ἑ.» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτων. Ἐν τῷ περιθωρίῳ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης τὰς διαφόρους γραφάς. 2) Ἐννέα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ Παναγ. Χάλκης 64 φ. 146 β. Πιττάκιον ἐκτεθὲν παρὰ τοῦ πρωτοσηκρῆτις κυροῦ Νικήτα τοῦ Β. ανίτου (=Βαλανίτου), ἀποσταλὲν πρὸς τὸν Καθολικὸν τῆς Ἀρμενίας παρὰ τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. 3) Δέκα ἑπτὰ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (Ι-XVII), φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ Παναγ. Χάλκης 64 φ. 148 β. Τοῦ γεγονότος λογοθέτου τῶν σεκρέτων καὶ ἐπὶ τῶν κρίσεων καὶ κριτοῦ τοῦ Βήλου κυροῦ Νικήτα τοῦ Χωνειάτου πρὸς τὸν Καματηρὸν κυρὸν Βασίλειον, μέλλοντα ἀπελθεῖν εἰς Ἀρμενίους ἐπὶ τῷ ἀποκομίσαι νύμφην τῷ Λεβούνῃ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως κυροῦ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι, ζητήσαντα εἴδησιν λαβεῖν τῶν αἱρέσεων τῶν Ἀρμενίων καί τινα τὰ παρ᾿ αὐτοῖς προβαλλόμενα περὶ τῆς ὑπ᾿ αὐτῶν δοξαζομένης μιᾶς φύσεως καὶ θελήσεως ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. 4) Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. 64 Παναγίας Χάλκης φ. 332 β. Ἐπιστολὴ αὐτοσχέδιος Μιχαὴλ α΄ σπαθαρίου ἀσηκρῆτις κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου τοῦ Ξενηλάτου πρὸς τὸν ὁμόχθονα αὐτοῦ Θεόδουλον περὶ παιδείας ἀμφιβάλλοντα καὶ ἐλέγχοντα» (φ. 1α) καὶ «Κῶδιξ Παναγίας Χάλκης 64 φύλ. 106 α (Ἀδήλου). Στίχοι εἰς τοὺς ιβ΄ μῆνας» (φύλ. 2α - 4α) καὶ περιέχοντα ἀντίγραφα τούτων.

74. Φάκελλος περιέχων: 1) Τετράδιον ἠριθμημένον κατὰ σελίδας (1-18) καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Πολλάνη (Ἐθν. Βιβλ. Ἑλλάδος) 31. Τῷ πανευφήμῳ πατρικίῳ κυρίῳ Πέτρῳ Μάξιμος ταπεινὸς μονάζων. Ἐξήγησις κεφαλαιώδης περὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν σωτηρίου Πάσχα τὸ διαγραφὲν κανόνιον ἑρμηνεύουσα». Ἐν τῷ περιθωρίῳ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Ἀντιγράψας Περ. Γ. Ζερλέντης ἀπέστειλέ μοι ζητήσαντι, νομίσαντι

Μάξιμον Μαργούνιον εἶναι. Ἰουλίῳ 1922». Περιέχει ἀντίγραφον τούτου. 2) Δύο φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (α'-β') φέροντα ἐπιγραφὴν «Cod. Valicell. 183 (XCIII) 21 fol. 183. Τοῦ Τουρνίκου κυροῦ Δημητρίου ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰσαακίου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Στογομένου» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον αὐτοῦ. 3) Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα κατὰ σελίδας (1-8) καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν «Νομ. Συναγωγὴ φ. 231-232. Παρθένιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης». Περιέχει ἀντίγραφον ἐκ τούτου. Ἐν ἀρχῇ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης διὰ μολυβδίδος «Μελέτιος Προύσης». 4) Δύο φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κανὼν ἱκετήριος πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀκροστοιχίς: τῇ ὑπερμάχῳ ἁγνῇ προστρέχω καὶ παρθένῳ». Ἐν ἀρχῇ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Θεοτοκάριον. Ποίημα Καλλινίκου Ἡρακλείας». Βενετ. 1864. σ. 107-109. Ἔκδ. Κωνσταντινουπόλεως 1849 σ. 177-180. Ἔκδ. Βουκουρεστίῳ αψμθ'. Ἐθν. Βιβλ. χειρ. 786, σ. 160-166». 5) Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Παναγ. Χάλκης 64 φ. 163. Στίχος πρὸς Ἰσαάκιον αὐτοκράτορα τὸν Κομνηνὸν καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον αὐτοῦ. 6) Τρία φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κωδ. Palat. 384 fol. 19 β'. Τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Φιλιππουπόλεως καὶ ὑπερτίμῳ περὶ τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν βιβλίον μαθηματικὸν» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. 7) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σημειώματα ἐν κώδιξι τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας» καὶ περιέχον ἀντίγραφον τριῶν σημειωμάτων.

75. Φάκελλος περιέχων: 1) Δέκα καὶ τρία φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (1-13) φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἡ Καρέα (πόρτα;), ὁ Ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀκακίου. Ἀνεκοινώθη ἐν συνεδρίᾳ τοῦ Ἀρχαιολ. τμήματος» καὶ περιέχοντα ταύτην. 2) Τριάκοντα καὶ ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (τὰ τρία πρῶτα ἐλλείπουσι), περιέχοντα τὰ περὶ Καρέας καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ἐν ἐκτάσει. Ἐκ τούτων ἐγένετο ἡ ἀνωτέρω ἀνακοίνωσις. 3) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ φύλλων χάρτου ἀναριθμήτων, φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Μικρὸν μήνυμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Οἰκουμ. πατριάρχου 1728» καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου φύλλου «338 Κῶδιξ τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου φ. 116 β'- 124 β'. Ἕτερον γράμμα κατὰ τοῦ πατριαρχεύσαντος Κυρίλλου». Περιέχει ἀντίγραφον τούτου. 4) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων χάρτου ἠριθμημένων 22 καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Ἰωακεὶμ Δ' πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, 26 7βρίου 1884-1886. 14 9βρίου. Ἔκθεσις καὶ παραίτησις. «Ἀνατολικὸς Ἀστήρ», Ἔτος Κϛ' ἀρ. 9. 10.= σελ. 65-7 καὶ 74-5», ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου φύλλου «Ἰωακεὶμ Δ' πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἔκθεσις ἀναγνωσθεῖσα ἐν κοινῇ συνεδρίᾳ τῶν δύο διοικητικῶν σωμάτων τῇ Παρασκευῇ 14 Νοεμβρίου 1886, μεθ' ἣν παρῃτήσατο τοῦ θρόνου». Ἐν τέλει ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης

«Νεολόγος τῆς 17 Νοεμβρίου 1886 (Δευτέρας) ὑπ' ἀριθμ. 5236. Ξ. Α. Σιδερίδης». Ἐν τῷ τετραδίῳ τούτῳ δύο ἔτι τετράδια, ὧν τὸ πρῶτον ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 8 (1-8) φέρει ἐπιγραφὴν «Σκρὶπ» ἐφημερὶς πολιτικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων. Ἐν Ἀθήναις 12 8βρίου 1904. Ἡ πατριαρχικὴ κρίσις» καὶ ἐν τέλει ὑπογραφὴν «Α.Ω.». Μετὰ τοῦ τετραδίου τούτου δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Β. Ἑλληνικὴ πρεσβεία ἐν Κωνσταντινουπόλει. Πέραν 5 Νοεμβρίου 1904. Ἐμπιστευτική. Πρὸς πάσας τὰς ἀνὰ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος προξενικὰς ἀρχάς», ἐν τέλει τῶν ὁποίων σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Περιελθοῦσα εἰς τὴν ὀθωμ. Κυβέρνησιν ἀπεστάλη ὑπ' αὐτῆς εἰς τοὺς 8 Συνοδικούς, τοὺς κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ'. Ἤκουσα, ὅτι ἐδημοσιεύθη τὸ α' ἐν ρουμανικῇ τινι ἐφημερίδι Ξ.Α.Σ.», καὶ δύο ἄλλα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ὑπουργικὸς τεσκερές», τὸ δὲ δεύτερον «Τεσκερὲς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τὴν Α.Θ.Παναγιότητα τὸν Πατριάρχην τῶν Ῥωμαίων». Τὸ δεύτερον τετράδιον, ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 6(1-6), φέρει ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφήν· «Β' Πατριαρχεία Ἰωακεὶμ τοῦ Γ'. Ἐπιστολὴ Βασιλείου Ἀγχιάλου 14 Μαΐου 1905 ἔτους» καὶ περιέχει αὐτήν· 5) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἠριθμημένων 25, φέρον ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου τοῦ τὴν μονὴν τοῦ Κάλεως συστησαμένου. Cod. Angelicus Graecus 82 f. 31 β'» καὶ περιέχον ἀντίγραφον τούτου. Ἐν τῷ πρώτῳ φύλλῳ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Παροράματα τοῦ χειρογράφου» σημειοῖ ὁ Σιδερίδης τινὰ τούτων. 6) Εἴκοσι καὶ ἓν φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «ταυτότης τοῦ Κέλισα μεστζιτὶ καὶ τῶν πέριξ. Ἀνεκοινώθη 4 Φεβρ. 1921». 7) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἀναριθμήτων 10 καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Ἑταιρεία ὁ Ἑλληνισμός. Τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα ἀναγνώσματα. Τόμος Α', Ἀθήνησι 1894. Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Π. Πατρῶν (τοῦ Καλογερᾶ) τὰ ἔσχατα τοῦ ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὸ τελευταῖον διπλωματικὸν αὐτοῦ ἀπόρρητον, ἤτοι Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου ὁ περιᾳδόμενος μυστηριώδης ἑνωτικὸς λόγος νῦν πρῶτον διὰ τῆς ἱστορίας ἑρμηνευόμενος». Περιέχει ἀντίγραφον τούτου.

76. Φάκελλος περιέχων: 1) Δέκα καὶ ἐννέα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. ἁγιοταφ. Μετοχίου 252» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου ἀπὸ τοῦ φύλλου 459-465. 2) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα σελίδεσιν (1-4) καὶ ἐπιγραφὴν «Κῶδ. ἁγιοταφ. Μετοχίου 2 (Νομ. Συναγ.) φ. 271 β. Μηδικίου Μονή. Ἴσον ἀπαραλλάκτως τοῦ καθολικοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ σιγιλίου γράμματος. Παρθένιος ἐλέει Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης». Ἐν τέλει σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «,αχνε'(1655) ἰνδ. ι'. Ὁ Α. Herges des Augustius des Assomptionistes ἐδημοσίευσεν ἐν Bessarione. Anno III 1899

Νο 31-32 σ. 9-21, ἄρθρον Les monastères de Bithynie Medicius». Ἐν αὐτοῖς ἀπόκομμα ἐφημερίδος (Κωνσταντινούπολις 18 Μαΐου 1901) φέρον ἐπιγραφὴν «Ἡ ἐν Τριγλίᾳ ἱερὰ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ τῶν πατέρων Μηδικίου» καὶ ὑπογραφὴν «Ἐν Τριγλίᾳ τῇ 10 Μαΐου 1901. Κ. Χ. Μαρκόπουλος». 3) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Εἰς λείψανον τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ Νέου, ὃν ἐγκόλπιον τοῦ δεσπότου κυροῦ Κωνσταντίνου». Ἐν τέλει σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Man. Philae carm. + I p. 30 - 31 edit. Miller. Parisiis MDCCCLV». 4) Τέσσαρα φύλλα χάρτου φέροντα ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Παναγίας Χάλκης 33 φ. 149. Τοῦ Τορνίκη κυροῦ Δημητρίου εἰς τὸν ἁγιώτατον πάπαν Ῥώμης ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως» καὶ ἐν φύλ. 3 «Κῶδιξ Παναγίας Χάλκης 33 φ. 157 β. Τοῦ αὐτοῦ κυροῦ Δημητρίου τοῦ Τορνίκη εἰς τὸν πάπαν Ῥώμης ὡς ἐκ προσώπου τοῦ πατριάρχου». 5) Ἐννέα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (1-9), φέροντα ἐπιγραφὴν «Σεΐτ Γαζῆ». Ἐξ ἀφορμῆς δύο ἐπιστολῶν τοῦ Ν. Καρβούνη, δημοσιευθεισῶν ἐν τῇ ἐφημερίδι «Πολιτεία» (ἀρ. 135) περὶ τῆς κωμοπόλεως ταύτης, ὁ Σιδερίδης ἐκθέτει ἐνταῦθα προσθήκας τινὰς ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν τούτων καὶ τῆς μελέτης τοῦ Α. Μόρτμανν, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ παραρτήματι τοῦ Θ´ τόμου (1875) τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου. 6) Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χειρ. Ἱστορ. καὶ Ἐθν. Ἑταιρείας 41 φύλ. 16β. Ἐγκώμιον διὰ στίχου τοῦ Κουροῦ Τζεσμὲ» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. 7) Τέσσαρα φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Νικόλαος Μαλαξὸς» καὶ περιέχοντά τινα ἐκ τούτου. 8) Ἓξ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ τοῦ Μανεσῆ» καὶ περιέχοντά τινα περὶ αὐτοῦ, τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ τῶν χειρογράφων τῶν περιεχόντων τὰ ἔργα αὐτοῦ. 9) Πέντε φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τυπογραφεῖον Μεταξᾶ» καὶ περιέχοντά τινα περὶ αὐτοῦ.

77. Φάκελλος περιέχων: 1) Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα φέροντα ἐπιγραφὴν «Iconographie Grecque tom. 2. Chapitre VIII. Rois de Bithynie» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον ἐκ τούτου. 2) Δέκα καὶ ἓξ φύλλα χάρτου (ὡς τὰ πολλὰ διπλᾶ) ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Βασιλεῖς Βιθυνίας». 3) Πλεῖστα φύλλα χάρτου καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων περιέχοντα εἰδήσεις περὶ Βιθυνίας.

78. Φάκελλος περιέχων πολλὰ φύλλα χάρτου καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων, ἐν οἷς διάφορα σημειώματα περὶ Νικομηδείας.

79. Φάκελλος περιέχων πολλὰ φύλλα χάρτου, ἐν οἷς διάφορα σημειώματα περὶ Νικαίας.

80. Φάκελλος περιέχων πολλὰ φύλλα χάρτου, ἐν οἷς διάφορα σημειώματα περὶ ἁγίας Σοφίας.

81. Φάκελλος περιέχων πολλὰ φύλλα χάρτου, ἐν οἷς διάφορα σημειώματα περὶ τῆς Στουδίου Μονῆς καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν συνδεομένων.

82. Φάκελλος περιέχων: 1) Δέκα καὶ ἓξ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τὰ ἐν Χρυσοπόλει Τζαμία καὶ Μετζίτια κατὰ χρονολογικὴν τάξιν». Ἐν τέλει δύο φύλλα ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τεκέδες Χρυσοπόλεως» καὶ ἓν φύλλον φέρον ἐπιγραφὴν «Κερβὰν Σεράγια, ἤτοι Χανία». 2) Δέκα καὶ πέντε φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κατάλογος τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Γαλατᾷ σωζομένων ἀποδείξεων φόρου Ἀβαρίζ». 3) Δέκα καὶ πέντε φύλλα χάρτου ἠριθμημένα ἄνευ ἐπιγραφῆς, περιέχοντα τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθμὸν 2 χειρογράφου. 4) Εἴκοσι καὶ ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἱστορικαὶ εἰδήσεις. Καθὰ ἐν τοῖς ἄνω (Κεφ. Β' § α') εἴρηται, ἡ ἵδρυσις τῆς Χρυσοπόλεως ἐγένετο περὶ τὸ 410 π. Χ. ἔτος. Τοὐντεῦθεν εὑρίσκονται παρὰ διαφόροις συγγραφεῦσιν ἱστορικαί τινες εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἀναγράφομεν ἐνταῦθα κατὰ χρονολογικὴν τάξιν». 5) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Δωρεὰ εἰς τὸν Ἑλλ. μορφωτικὸν Σύλλογον «Ἕνωσις ἐν Χρυσοπόλει». 6) Ἐννέα φύλλα ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πρακτικὰ τῆς πρὸς σύνταξιν κανονισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Χρυσοπόλεως ἐπιτροπῆς». 7) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Λουτρῶνες Χρυσοπόλεως». 8) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἡ ἐν Χρυσοπόλει ἐνορία (Paroisse) τῶν Καθολικῶν». 9) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Χρυσόπολις». 10) Ὀκτὼ φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Ποντοηράκλεια» καὶ περιέχοντά τινα περὶ αὐτῆς. 11) Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σκούταρι». Ἐντὸς τούτων ἀπόκομμα ἐφημερίδος φέρον ἐπιγραφὴν «Τὸ Τυπογραφεῖον εἰς τὸ Σκούταρι» ὡς καὶ τεμάχιον χάρτου περιέχον σχετικὸν σημείωμα.

83. Φάκελλος περιέχων πλεῖστα φύλλα χάρτου, ἐν οἷς σημειώματα τοῦ Σιδερίδου περὶ Βλαχερνῶν. Ἐν τῷ αὐτῷ φακέλλῳ ἀποκόμματα ἐφημερίδος περιέχοντα ἄρθρα περὶ Βλαχερνῶν καὶ τέσσαρα φωτογραφικὰ ἀποτυπώματα ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Παλατινῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 226 (φ. 2α — 4β), περιέχοντα θρῆνον ἐπὶ τῷ ἐμπρησμῷ τοῦ ἐν Βλαχέρναις ναοῦ τῆς Θεοτόκου.

84. Φάκελλος περιέχων πλεῖστα φύλλα χάρτου, ἐν οἷς σημειώματα τοῦ Σιδερίδου περὶ τοῦ Γαλατᾶ. Ἐν τῷ αὐτῷ φακέλλῳ ἀπόκομμα τῆς ἐφημερίδος «Φάρος» (Ἔτος Α'. ἀρ. 15. Ἐν Κων]πόλει 29-6-1918), φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Γαλατᾶ» ὡς καὶ τρία τεύχη ἔντυπα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐν Γαλατᾷ ἑλληνικῆς σχολῆς τῆς κοινότητος καὶ εὐθύναι τῆς ἐφορείας αὐτῆς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868», τὸ δεύτερον «Κανονισμὸς τῆς φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος πρὸς συντήρησιν παρθεναγωγείου ἐν Γαλατᾷ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875» καὶ τὸ τρίτον «Κανονισμὸς τῆς ἐν Γαλατᾷ φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1881», ὡς καὶ ἀπόκομμα τῆς ἐφημερίδος «Κωνσταντινούπολις»,

περιέχον ἄρθρον τοῦ Α. Παλαιολόγου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Δόγματα Α. Σπαθάρη», ἐν ᾧ ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαιολόγου εἰς τὸν λόγον τοῦ Α. Σπαθάρη, ὃν αὐτόκλητος ἐξεφώνησεν ἐν τῷ παρθεναγωγείῳ τοῦ Γαλατᾶ.

85. Φάκελλος περιέχων πλεῖστα φύλλα χάρτου, ἐν οἷς σημειώματα περὶ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων (Ὀρφανοτροφείων, Πτωχοτροφείων, Ξενοδοχείων καὶ Ξενώνων, Φρενοκομείων, Λεπροκομείων καὶ Γηροκομείων).

86. Φάκελλος περιέχων: 1) Ἕνδεκα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, περιέχοντα σημειώματα τοῦ Σιδερίδου περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φραγκίσκου Φιλέλφου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ. 2) Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Προσθήκη ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορίᾳ Μελετίου τόμ. 4. 1795». 3) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Βουλῆς 9» καὶ περιέχον διαφόρους ἐπιστολὰς ἐξ αὐτοῦ, ὧν σημειοῖ τὴν ἀρχὴν καὶ ἐν τέλει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἀποστολέως. 4) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἀναριθμήτων ἑπτὰ καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀπολογισμὸς Τρύφωνος Καραμπεϊνίκωφ τῆς διανομῆς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐλέους». 5) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «I commentarii di Theodoro Spandugino Cantacusino gentilhomo C]politano dell origine de Principi Turchi et de costum de la quelle natione. Zu Fiorenza MDLI». Ἐν τῷ περιθωρίῳ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης: «Ὁ Σάθας ἐξέδωκε πληρεστέρῳ χρώμενος ἀντιγράφῳ ἐν IX τόμῳ τῶν Μνημείων. Paris 1890». 6) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Legrand B. H. XV - XVII tom. III. Ἐπιστολὴ Λεοντίου Ἱερομονάχου». Ἐν τέλει σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Πρβλ. καὶ ἑτέραν ἐπιστολὴν ἐν σελ. 134. Τύποι ἐπιστολῶν Θεοφίλου Κορυδαλέως. Βενετίᾳ 1786». 7) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἄσκησις Πνευματική. Βιβλίον πολλὰ ὠφέλιμον διὰ νὰ ἐπιστραφῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν Θεὸν λογαριάζοντας τὰ ὕστερνά του, ἤγουν τὸν θάνατον, τὴν κρίσιν, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν παντοτεινὴν κόλασιν τοῦ ᾅδου. Κόπος Νεοφύτου πρεσβυτέρου Ροδινοῦ». 8) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Κορράδος ὁ Ριττερουέστος Δαβίδῃ Ἐσχελίῳ εὖ πράττειν». Ὁ Σιδερίδης σημειοῖ ἐν τῷ περιθωρίῳ· «Νικόδ. Μεταξᾶς Θ. Κορυδαλέως περὶ ἐπιστολικῶν τύπων. Λονδίνῳ 1625 σ. 82-3. πρβλ. Legrand B. H. II. p. LXV». 9) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰωάννου Ἀργυροπούλου Λόγος βασιλικὸς πρὸς Κωνσταντῖνον». Ὁ Σιδερίδης σημειοῖ ἐν τῷ περιθωρίῳ «Ἔκδοσις Λάμπρου Ἀργυροπούλου Ἀθην. 1910». 10) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀνωνύμου πρὸς Πλήθωνα ἢ περὶ τῆς βίβλου». 11) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Γεωργίου Μετοχίτου Λόγος α'. (Novae Patrum bibl. ab Ang. Maio + VIII Romae 1871». 12) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐθν. Βιβλ. κῶδ. 1322 σ. 115 ἀρ. πς'. Ἴσον γράμματος συγχωρητικοῦ. Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικός». 13) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χειρ. Ἐθν. Βιβλ. 1322 σ. 80-82 νδ' (ὑπ' ἀριθ.

53 ἐν χειρ. Πάτμου καὶ ἔτι ξρα΄ Regel). Τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐστιν ἡ παροῦσα. Τοῖς κατὰ πᾶσαν τῶν λαμπροτάτων Ἐνετῶν θεοφύλακτον ἀρχὴν διάγουσιν εὐσεβῶς καὶ αὐτῇ δὲ ἐξαιρέτως τῇ ἐνδοξοτάτῃ τῶν Ἑνετῶν ἀρχῇ, υἱοῖς κατὰ πνεῦμα ἀγαπητοῖς τῆς ἡμῶν μετριότητος χάριν, ἔλεος καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». 14) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χειρ. Ἐθν. Βιβλ. 1126 φ. 112 ἀρ. 153. Παρβληθ. Ε.Φ.Σ. τόμ. 10 σ. 23 ὑπὸ Παρανίκα. Τὰ ἐν [ ] λείπουσι. Σ.= Συλλόγου ἔκδοσις. Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης τοῖς τὰ τῶν Ἐνετῶν ἀρίστως καὶ ὑπερφερόντως οἰκοστροφοῦσι, τῷ τε θεοφρουρήτῳ πρίγγιπι, τοῖς μεγάλοις, φρονίμοις καὶ τοῖς παρ᾽ αὐτοῖς τῶν ἀξίων ἅπασιν». Ἐν ἀρχῇ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ πρώτου φύλλου ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης παρατηρήσεις περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιστολῆς, τὸ δὲ δεύτερον φύλλον περιέχει ἀντίγραφον τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. 15) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων 23 καὶ φέρον ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Ναὸς τοῦ ἱερομάρτυρος Αὐτονόμου» (σ. 1-12). Ἐν τέλει (σ. 12) ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Τοσαῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος. Διατελῶ πρόθυμος Ξ. Α. Σιδερόπουλος. Ἐν Χρυσοπόλει 9]21 Ἀπριλίου 1876. Τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐπιτροπῇ τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου. Πέραν».Ἐν σελίδι 13 φέρει ἐπιγραφὴν «Ἔκπτωτοι Σουλτάνοι» καὶ ἐν τέλει (σ. 23) «Ἐν Χρυσοπόλει 24 Μαΐου 1876. Ξ. Σιδερόπουλος (Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ φύλλῳ 751 τῆς «Θράκης» ἐφημερίδος Κ]Π.)». 16) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων ἀναριθμήτων 6 καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Viaggi a Con]poli di Gio Battista Donado senatoi Veneto spedite bailo alle Porta Ottomana l'anno 1680 suadimora e ritorni in patria nel 1684. Zu Venzia MDCLXXXVIII».

87. Φάκελλος περιέχων: 1) Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σκούταρι» καὶ περιέχοντά τινα περὶ τούτου. 2) Δέκα καὶ ἐννέα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ πρῶτα πέντε φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ῥουφῖνος», τὰ δὲ λοιπὰ «Ρουφινιαναί». Ἐπίσης ἀπόκομμα ἐφημερίδος (Νεολόγος 16 Φεβρουαρίου 1895), περιέχον σχετικά. 3) Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ δέκα ἀναριθμήτων φύλλων χάρτου καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «The travels of Macarius Patriarch of Antioch written by his attendant archdeacon Paul of Aleppo in arabic. Vol I translated F. C. Belfour A. M. Oxon. M. R.A.S.D. of the greck university of Corfou. London MDCCCXXXVI». 4) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Θεοτοκάριον Βενετ. 1864. Τῇ τετάρτῃ ἑσπέρας κανὼν εἰς τὴν Ὑ. Θ. ποίημα Καλλινίκου Ἡρακλείας». 5) Δέκα καὶ τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Θεοδώρου Στουδίτου Ἐπιστολαί. Ἔκδ. Mai. Novae Patrum bibliothecae VIII Romae 1871» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφά τινα ἐκ τούτων. 6) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. 338 τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφ. Μετοχίου φ.

54 β - 56 α. Ἑτέρα ὁμολογία». 7) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδ. ἁγιοταφ. Μετοχίου 2 φ. 111 β (Νομικὴ Συναγωγή). Τόμος Συνοδικός». 8) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Θεολ. Vindebon. 172 (281). Ἀπολογία τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου Ἰωσὴφ ἐπὶ τοῖς προβληθεῖσιν ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν θεομεγαλύντων καὶ ἁγίων βασιλέων Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας». 9) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Φιλ. 143 β' - 144 α'. Νομ. Συναγωγή. Ἰωαννίκιος». 10) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Νομ. Συν. 155 α - 155 β. Παρθένιος». 11) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀνδ. Δημητρακοπούλου Ὀρθόδοξος Ἑλλάς. Λειψία 1872 σελ. 116-118 (ἐκ κωδ. Μόσχας 208). 27 Νοεμβρίου 1452. Πρὸς τοὺς κατοίκους Κωνσταντινουπόλεως». 12) Δύο φύλλα χάρτου (ἐλλείπει τὸ τέλος), φέροντα ἐπιγραφὴν «Περισπούδαστε φίλε Κύριε Βιζουκίδη» καὶ ἀρχόμενα «Ζητεῖτε τὴν γνώμην μου, μακροτέραν μάλιστα ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ μακαρίτου Ἰωάννου Χώτζη ἐφέντη († 4 Μαΐου 1917 ἐνταῦθα) περὶ παραδόσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν Σουλτᾶνον Μεχμὲτ Β' τῷ 1453 διὰ συνθήκης καὶ δὴ ὑπὸ τῶν ἀνθενωτικῶν. Ὑποβάλλω ὅθεν τὴν γνώμην μου, σύντομον ὅμως». 13) Δύο φύλλα χάρτου περιέχοντα τουρκικὸν κείμενον μετὰ ἑλληνικῆς μεταφράσεως περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διὰ συνθήκης.

88. Φάκελλος περιέχων: 1) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Περί τινων ἀρχαιοτάτων Μονῶν ἐν Βιθυνίᾳ. Μοναὶ καὶ Ἐκκλησίαι». 2) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Αὐτοκράτορες μοναχοί». 3) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀγαθοῦ Μονή». 4) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀθανασίου Μονή». 5) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ἀναρίθμητον», τὰ δὲ λοιπὰ τρία «Ἀκοιμήτων Μονή». 6) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἁγίας Ἀναστασίας Μονή». 7) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀνδρέου ἁγίου Μονή». 8) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Γαβρᾶς—Γάβραινα. Γαβρᾶ Μονή». 9) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Δίου Μονή». 10) Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἕβδομον», τὸ δὲ τρίτον «Ἑβδόμου Μονή». 11) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Καθαρῶν Μονή». 12) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κατασκέπης Μονή». 13) Ἕξ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κεχαριτωμένης Μονή». 14) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μονὴ Κώνσταντος». 15) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μονὴ τοῦ Λαζάρου». 16) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μονὴ τοῦ Λιβός». 17) Ἑπτὰ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μαγγάνων Μονή». 18) Ἕξ φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἅγιος Μάμας», τὸ τέταρτον «Ἁγίου Μάμαντος ἐκκλησία καὶ λείψανον» καὶ τὰ δύο τελευταῖα «Μάμαντος Μονή». 19) Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μανουὴλ

Μονή». 20) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Μάρθα», τὰ δὲ λοιπὰ δύο «Μάρθας Μονή». 21) Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Μηδίκιον - Μηδικίου Μονή», τὸ δὲ τρίτον «Μαΐου 4. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου ἡγουμένου γεγονότος τοῦ Μηδικίου». 22) Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μογουλίων. Παναγίου Μονή». 23) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μυρελαίου Μονή». 24) Ἕνδεκα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τέσσαρα πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ὁδηγῶν Μονή», τὸ πέμπτον «Ὀδηγήτρια», τὰ δὲ λοιπὰ ἓξ «Ὁδηγητρίας ἢ Ὁδηγῶν ναὸς καὶ εἰκών». 25) Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ὀξεῖα», τὸ δὲ τρίτον «Ὀξείας Μονή». 26) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παναχράντου Μονή». 27) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παντεπόπτου Μονή». 28) Εἴκοσι καὶ ἓν φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παντοκράτορος Μονή». 29) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Μονὴ τῆς Πελεκητῆς», τὸ τρίτον «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πατριαρχικοῦ σιγιλιώδους γράμματος τοῦ σεβασμίου μοναστηρίου τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πελεκητῆς ἐπονομαζόμενον κατὰ τὴν χώραν τῆς Τριγλίας» καὶ τὸ τέταρτον περιέχει ἀπόκομμα ἐφημερίδος φέρον ἐπιγραφὴν «Μονὴ Πελεκητῆς». 30) Ἑπτὰ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Περιβλέπτου Μονή». 31) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σακκουδίωνος Μονή». 32) Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χρυσοπόλεως Μοναστήριον».

89. Φάκελλος περιέχων πεντήκοντα πέντε φύλλα χάρτου, ὧν ἕκαστον φέρει ἐπιγραφὴν ὄνομα Μονῆς καὶ περιέχει τινα περὶ αὐτῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν Μονῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα, καταταχθέντα ὑπ᾿ ἐμοῦ ἀλφαβητικῶς (Α-Λ). 1) Ἀβραμιτῶν Μονή. 2) Ἀγάλματος Μονή. 3) Μονὴ τοῦ μεγάλου Ἀγροῦ. 4) Ἀθηνογένους Μονή. 5) Αἰθερίου τὰ (Αἰθρίου Μονή). 6) Ἀκαταλύτου (Χριστοῦ) Μονή. 7) Ἀκαταλήπτου Μονή. 8) Ἀλεξάνδρου μεγαλομάρτυρος Μονή. 9) Ἀλυπίου Μονή. 10) Ἀναργύρων Μονή. 11) Ἀριστηνῆς Μονίδριον. 12) Ἀρμενιακῶν Μονή. 13) Ἀρσενίου κελλία. 14) Αὐγάρου Μονή. 15) Βροντοχίου Μονή. 16) Γάστρας πανήγυρις - Μονή. 17) Γεωργίου ἁγίου Μονή. 18) Γηροτρόφου Μονή. 19) Ἁγίας Γλυκερίας Μονή. 20) Γοργοεπικόου Μονή. 21) Μονὴ Δαβὶδ (ἐν Βιθυνίᾳ). 22) Διομήδους Μονή. 23) Ἑβραϊκὰ (τὰ) (Μοναστήριον). 24) Ἐρημίας Μονή. 25) Μονὴ Εὐεργέτου Χριστοῦ. 26) Εὐθυμίου Μονή. 27) Εὐθυμίου πατριάρχου Μονή. 28) Εὐκαιρίας Μονή. 29) Εὐκρατάδων Μονή. 30) Ἐπουρανιωτίσης Θεοτόκου Μονή. 31) Ἐφόρου Μονή. 32) Ἡρακλείου Μονή. 33) Θεοκτίστου ἡγουμένου Μονὴ ἐν Χαλκηδόνι. 34) Θεοφοβίας Μονή. 35) Μονὴ Ἴγνας. 36) Μονὴ Ἱέρακα. 37) Ἱερεμίου Μονή. 38) Μονὴ Ἱερουσαλὴμ (ἐν Κωνσταντινουπόλει ;). 39) Ἰουστίνου Μονή. 40) Μονὴ κύρ Ἰσαάκ. 41) Ἰωάννου Βαπτι-

στοῦ γυναικεία Μονή. 42) Μονὴ ἁγίου Ἰωσήφ. 43) Καλλιστράτου Μονή. 44) Καμπᾶ Μονὴ - Καλυπᾶ. 45) Κανικλίου Μονή ; Πύλη ; (Πετρίων Μονή). 46) Κλερένης Μονὴ = Σκληραίνης. 47) Κοκκοροβῶν Μονή. 48) Κοσμιδίου Μονή. 49) Κραταιοῦ Μονὴ γυναικεία. 50) Κυπριανοῦ Μονή. 51) Κορίζου Μονή. 52) Κοριωτίσσης Μονή. 53) Λεύκης Μονή. 54) Μονὴ μεγάλου Λογισμοῦ. 55) Λυχνίας Μονὴ (ἐν Βιθυνίᾳ).

90. Φάκελλος περιέχων ἑξήκοντα τρία φύλλα χάρτου, ὧν ἕκαστον φέρει ἐπιγραφὴν ὄνομα Μονῆς καὶ περιέχει τινὰ περὶ αὐτῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν Μονῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα καταταχθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἀλφαβητικῶς (Μ - Ψ). 1) Μαγίστρου Μονή. 2) Μαγουλᾶ Μονή. 3) Μαλελίας Μονή. 4) Μαρίας τῆς κυρᾶς Μονή. 5) Μονὴ τῆς ἁγίας Μαρίνης ἐν Χρυσοπόλει. 6) Ματρώνης Μονή. 7) Μηνᾶ ἁγίου Μονή. 8) Μιασηνῶν Μονή. 9) Μονή ; 10) Μονή. 11) Μονοκάστανος Μονή. 12) Μυριλαίου Μονή. 13) Μωλιβωτοῦ Μονή. 14) Νέα Μονὴ - Ἐκκλησία. 15) Νέας μετανοίας Μοναστήριον. Νικήτα Μονή. 16) Μονὴ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐν Χαλκηδόνι ἢ ἐν Χρυσοπόλει. 17) Νεοσσιῶν Μονὴ ἢ Ὁσιῶν. 18) Ξανθοπούλων Μονή. 19) Ξεροκέρκου Μονὴ καὶ Πύλη. Ξυλόπορτα. 20) Ξυλαλᾶ Μονή. Παλάτιον. 21) Ξυλινήτου Μονή. 22) Ὁδηγῶν Μονή. 23) Οἰκοτρόφου Μονή. 24) Μονὴ τῶν οὐρανίων Δυνάμεων. 25) Παλαιολόγων Μονή. 26) Παμμακαρίστου Μονή. 27) Παντανάσσης Μονή. 28) Πανοικτίρμονος Χριστοῦ Μονή. 29) Πασχασίου Μονή. 30) Παύλου ὁσίου τοῦ ἐν Λάτρῳ Μονή. 31) Παυσολύπης Μονή. 32) Μονὴ Πελεκάνου. 33) Μονὴ τῆς Πελεκητῆς ἢ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. 34) Περτζὶ Μονὴ (ἰδὲ Κραταιῶν Μονή). 35) Πιγκερ . . . τοῦ Θεοφιλοπούλου Μονή. 36) Πλυναρίου Μονή. 37) Πρασίνου Μονή. 38) Πτερυγίου Μονή. 39) Ρωμανιωτίσσης Μονή. 40) Σαμψὼν Μονή. 41) Σανίδων Μονή. 42) Σατύρου Μονή. 43) Σατύρου Μονὴ = Πατριάρχου Μονή. 44) Σικέλλων (;) Μονὴ (ἴσως Σιγκέλλων Ξ.Α.Σ.). 45) Μονὴ τὰ Στείρου. 46) Συμβόλων Μονή. 47) Μονὴ Σωτῆρος τῶν Ραδινῶν. 48) Ταρασίου Μονή. 49) Τζιτζουλακὴ Μονή. Μοναχός. 50) Τριάδος Μονή. 51) Τριχιναραίας Μονὴ γυκαικεία. 52) Ὑπομιμνήσκοντος (Χριστοῦ) Μονή. 53) Φιλιππικοῦ Μονή. 54) Φιλίππου Μονή. 55) Φιλοθέου Μονή. 56) Φλουβουτῆς Μονή. 57) Φλώρου Μονή. 58) Ἁγίου Φωκᾶ Μονή. 59) Φωτεινουδίου Μονὴ (που ;). 60) Μονὴ Χηνολάκκου ἢ ναὸς ἁγίου Στεφάνου (Τριγλία). 61) Χρυσοπόλεως Μονή. 62) Χώρας Μονή. 63) Ψωμαθέως Μονή.

(Συνεχίζεται)

ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑ (*)

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Τὰ διαρρεύσαντα ἔκτοτε ἔτη ἀπέδειξαν, ὅτι τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ οὔτε ἁπλῶς θέμα διεκκλησιαστικῆς τάξεως ἦτο, εὐκόλως δυνάμενον νὰ ἀντιμετωπισθῇ δι᾽ ἀποφάσεων οἰκουμενιστικῆς «τακτικῆς» καὶ ἀναλόγων μεθόδων, οὔτε δὲ καὶ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς θέμα, ὅπερ θὰ εὕρισκε τὴν λύσιν αὐτοῦ ἄνευ βαθυτέρας καὶ θεολογικωτέρας, οὕτως εἰπεῖν, ἐξονυχίσεως. Οὕτω ὡρισμέναι προσπάθειαι ἀφ᾽ ὑψηλοῦ ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ δὲν ἀπέδωκαν τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε. εἰδικῶς ἐπιληφθεῖσα τοῦ ζητήματος ἐκ τῆς ἰδεολογικωτέρας πως προοπτικῆς τῆς «θρησκευτικῆς ἐλευθερίας» καὶ τῆς ἐλευθέρας εἰς τὸν κόσμον προσαγωγῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἑκάστης Ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἑκάστου μέλους τῆς Ἐκκλησίας, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην, ἵνα συντάξῃ καὶ ἐπιψηφίσῃ δύο κατὰ σειρὰν κείμενα, ἓν ἐν τῇ ἐν Chichester τῆς Ἀγγλίας κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1949 συγκληθείσῃ Συνεδρίᾳ αὐτῆς [14], καὶ ἓν ἕτερον, ἀμεσώτερον ἁπτόμενον τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ καὶ τῶν παρὰ ταῖς Ἐκκλησίαις συνεπειῶν αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐν Toronto τοῦ Καναδᾶ, ἐν ἔτει 1950, συγκροτηθείσῃ συνεδρίᾳ αὐτῆς [15]. Τὸ δεύτερον μάλιστα κείμενον παρουσιάζει καὶ τὴν ἣν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τὸ Π.Σ.Ε. ὑπεχρεοῦτο νὰ λάβῃ θέσιν ἀπέναντι τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, θέσιν, ἥτις καὶ θὰ ἠδύνατο, ἀμερολήπτως κρινομένη ἐνταῦθα, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπλέκουσα ἔκτοτε ὁριστικῶς τὸ Συμβούλιον εἰς τὰς ἐκ τοῦ Προσηλυτισμοῦ δημιουργουμένας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν παρεξηγήσεις [16].

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 531 τοῦ προηγουμένου τόμου.

14. Statement of the Central Committee on Religious Liberty, Chichester, England, July, 1949, ἐν W.C.C. Minutes and Reports of the Second Meeting of the Central Committee, Chichester (England), July 9-15, 1949, pp. 15/16.

15. Resolutions of the Central Committee on Religious Liberty, Toronto, Canada, July, 1950, ἐν W.C.C. Minutes and Reports of the Third Meeting of the Central Committee, Toronto (Canada), July 9-15, 1950, pp. 85/89.

16. Ἰδοὺ ἐν μεταφράσει ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Π.Σ.Ε. περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐλευθέρας ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ παρέχειν μαρτυρίαν τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν:

«Ἐπειδὴ τὸ Π.Σ.Ε. καὶ τὸ Διεθνὲς Συμβούλιον Ἱεραποστολῶν ἔχουν ρητῶς

Ἐν τῷ αὐτῷ Συνεδρίῳ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Toronto τοῦ Καναδᾶ, ἐν ἔτει 1950, παραστάσης ἀνάγκης διὰ τὸ Π.Σ.Ε., ὅπως δι' ἐπε-

---

ἀποδεχθῇ τὴν Δήλωσιν περὶ Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκτίθενται οἱ ὅροι, οἵτινες εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὴν πλήρη ἄσκησιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Ἐπειδὴ εἰς πολλὰς χώρας ἐπιβάλλονται ποικιλοτρόπως περιορισμοί τινες ἐπὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἀπὸ μέρους ὁλοκληρωτικῶν κυβερνήσεων, ἢ ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν πλειονοτήτων, ἢ θρησκευτικῶν ὁμίλων ἐπιδιωκόντων τὴν ἐπικράτησιν.

Ἐπειδὴ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε. κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1949 ἀπεδέχθη τὴν ἀπόφασιν, τὴν καταδικάζουσαν τοὺς περιορισμοὺς ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, εἰδικῶς εἰς χώρας, ἐν αἷς τὸ Κράτος ἀνταγωνίζεται τὴν θρησκείαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις.

Ἐπειδὴ ἡ προσοχὴ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐφειλκύσθη νῦν ἐπὶ σοβαρῶν παραβιάσεων τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐν ὡρισμέναις περιοχαῖς, ἐν αἷς ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ πίστις εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα καὶ ἐν περιοχαῖς, ἐν αἷς ἡ Μουσουλμανικὴ πίστις εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία.

Ἐπειδὴ ἐκ περιοχῶν, ἔνθα ἡ Προτεσταντικὴ ἢ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι, ἐλήφθησαν ἐκθέσεις ἀναφορικῶς πρὸς διακρίσεις γενομένας πρὸς θρησκευτικὰς μειονότητας, καὶ

Ἐπειδὴ καὶ ἐὰν ἔτι ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία διασώζεται ὑπὸ συνταγματικῶν διατάξεων, αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξουδετερῶται ὑπὸ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν πιέσεων.

Διὰ ταῦτα πάντα ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε. ἀποφασίζει: 1) Νὰ διακηρύξῃ, ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς πάσας τὰς πράξεις, δι' ὧν κυβερνήσεις, ἐκκλησίαι ἢ ἄλλαι ὀργανώσεις δεσμεύουσι τὴν ἄσκησιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας· νὰ καλέσῃ τὰς Ἐκκλησίας ὅπως παράσχωσι πληροφορίας καὶ λάβωσιν ἀτομικὴν ἢ συνολικὴν δρᾶσιν πρὸς ἐξασφάλισιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν χώρας συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία νὰ δύναται νὰ ἀσκῆται πλήρως· καὶ νὰ δεχθῶσιν ὡς πρὸς τὰς σημειουμένας παραβιάσεις, ἵνα ἀντιπροσωπευθῶσι παρὰ ταῖς Κυβερνήσεσι ἢ εἰς τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη ἢ παρὰ ταῖς θρησκευτικαῖς ἀρχαῖς, αἵτινες ἔχουσι τὸ δικαίωμα ἢ ἀσκοῦσιν ἐπίδρασίν τινα εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. 2) Νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν προώθησιν ἑνὸς περιεκτικοῦ καὶ συντονισμένου προγράμματος δράσεως, ἐθνικοῦ καὶ διεθνοῦς ἅμα, καὶ διὰ τούτου νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐπίτευξιν θετικῶν, προληπτικῶν καὶ θεραπευτικῶν μέτρων πρὸς φρούρησιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε. ὡσαύτως: ὑπογραμμίζει τὴν ζωτικὴν σπουδαιότητα τῆς ἐξασφαλίσεως ἐπαρκῶν ἐγγυήσεων διὰ μέσου τῶν ἐθνικῶν κατὰ τόπους Συνταγμάτων ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, χαιρετίζει μετὰ χαρᾶς τὴν πρόσφατον νομοθέτησιν ὡρισμένων συνταγματικῶν περιφρουρήσεων εἰς διαφόρους χώρας, καλεῖ ἐπειγόντως ὅλας τὰς Κυβερνήσεις, ὅπως συντάξωσι ἢ διορθώσωσιν, ἐντὸς τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, Συντάγματα ἢ Νόμους, πρὸς ἐξασφάλισιν διὰ πάντα ἄνθρωπον τοῦ κεφαλαιώδους δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τονίζει τὴν ἀνάγκην τοῦ ὁδηγεῖν τὰς τοπικὰς διοικήσεις καὶ τὴν ἀκολουθουμένην πρᾶξιν πρὸς συμμόρφωσιν πρὸς τὰς ἀνωτέρω». Ἴδε Resolution of the Central Committee on Religious Liberty, Toronto, Canada, July, 1950, ἐν W.C.C. Minutes and Reports of the Third Meeting of the Central Committees, Toronto (Canada), July 9-15, 1950, pp. 12/13.

ξηγηματικοῦ κειμένου περὶ τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Συμβουλίου (ὅπερ γνωρίζεται ἔκτοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ «Toronto Statement») ἀναλυθῶσι διεξοδικώτερον σημεῖά τινα ἐκ τῶν χαρακτήρων, τῆς ὑφῆς καὶ τῶν σκοπῶν τοῦ Συμβουλίου καθ᾽ ἑαυτό, ἐκρίθη ἐπάναγκες, ὅπως ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ ἀφιερωθῶσι καὶ ἰδιαίτεραί τινες παράγραφοι, ἀναγόμεναι εἰς τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ καὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ἑκάστης Ἐκκλησίας— Μέλους τοῦ Π.Σ.Ε. ἀπέναντι τοῦ ἐπιμάχου τούτου θέματος. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντιλήψεις, αἵτινες διατυποῦνται ἐν τῷ περιφήμῳ τούτῳ κειμένῳ τοῦ Toronto, ὅπερ ἐν τούτοις σήμερον ἐπανέρχεται καὶ πάλιν εἰς τὴν τράπεζαν τῶν οἰκουμενιστικῶν συζητήσεων, λόγῳ ἀνεπαρκείας τῶν ἐν αὐτῷ διατυπουμένων ἀπόψεων, εἶναι ἀπολύτως ἐνδιαφέρουσαι καὶ ἐκφραστικαὶ τῆς κρατούσης ἐν τοῖς οἰκουμενιστικοῖς κύκλοις νοοτροπίας καὶ ἀντιλήψεως περὶ Προσηλυτισμοῦ, ἔχουσι δὲ οὕτως:

«... 7 - Περαιτέρω πρακτικὸν πόρισμα κοινῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ Π. Σ. Ε. εἶναι, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι - Μέλη ὀφείλουν νὰ ἀναγνωρίζωσι τὴν ἀλληλεγγύην των, νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλας ἐν ἀνάγκῃ καὶ νὰ ἀπέχωσιν ἐνεργειῶν, αἵτινες εἶναι ἀσυμβίβαστοι πρὸς ἀδελφικὰς σχέσεις».

Ἐντὸς τοῦ Π.Σ.Ε. αἱ Ἐκκλησίαι ζητοῦσι νὰ πραγματεύωνται πρὸς ἀλλήλας μετ᾽ ἀδελφικῆς στοργῆς. Τοῦτο οὐδαμῶς ἀποκλείει ἀπολύτως ἐλευθέραν ὁμιλίαν πρὸς ἀλλήλας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐντὸς τοῦ Συμβουλίου αἱ Ἐκκλησίαι θέτουν πρὸς ἀλλήλας διαπορητικὰ ἐρωτήματα καὶ ἀντιμετωπίζουν τὰς διαφορὰς αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δέον νὰ γίνηται διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο ἀποκλείει καθαρῶς ἀρνητικὴν στάσιν Ἐκκλησίας τινὸς πρὸς ἄλλην. Ἡ θετικὴ βεβαίωσις τῆς πίστεως ἑκάστης Ἐκκλησίας δέον νὰ χαιρετίζηται εὐαρέστως, ἀλλ᾽ ἐνέργειαι ἀσυμβίβαστοι πρὸς ἀδελφικὰς σχέσεις ἔναντι ἀλλήλων, οὐσῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, ματαιοῦσι αὐτὸν τοῦτον τὸν σκοπόν, δι᾽ ὃν συνεστήθη τὸ Συμβούλιον. Ἐξ ἐναντίας αἱ Ἐκκλησίαι αὗται δέον νὰ βοηθῶσιν ἡ μία τὴν ἄλλην πρὸς ἄρσιν τῶν ἐμποδίων διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῶν καθιερωμένων λειτουργημάτων τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὁσάκις Ἐκκλησία τις εὑρίσκεται ἐν ἀνάγκῃ ἢ ἐν διωγμῷ, δέον νὰ δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ Συμβουλίου.

8 - *«Αἱ Ἐκκλησίαι - Μέλη εἰσέρχονται εἰς πνευματικὰς σχέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ζητοῦσι νὰ διδαχθῶσι παρ᾽ ἀλλήλων καὶ νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλας, ὅπως οἰκοδομηθῇ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνακαινισθῇ ἡ ζωὴ τῶν Ἐκκλησιῶν».*

Ἡ κοινὴ διδασκαλία τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὡς ναὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι συγχρόνως καὶ οἰκοδομή, ἥτις ᾠκοδομήθη, καὶ οἰκοδομή, ἥτις οἰκοδομεῖται. Ἡ Ἐκκλησία ἑπομένως ἔχει ἀπόψεις, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν σκελετὸν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ δὲν δύνανται νὰ μετα-

βληθῶσιν. Αὕτη ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐκδηλοῦται ἐν τῇ μαρτυρίᾳ αὐτῆς πρὸς τὰ ἴδια αὐτῆς μέλη καὶ πρὸς τὸν κόσμον, χρήζει διαρκοῦς ἀνανεώσεως. Αἱ Ἐκκλησίαι δύνανται καὶ δέον νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλας ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ δι᾽ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς σκέψεων καὶ ἐμπειρίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου μελέτης ἐν τῷ Π.Σ.Ε., ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων ἐνεργειῶν αὐτοῦ. Τὸ Π.Σ.Ε. δὲν πρόκειται νὰ ἐπιβάλῃ ἰδιαίτερον τύπον σκέψεως καὶ ζωῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀλλ᾽ οἱαδήποτε ἐμβάθυνσις, γινομένη ὑπὸ μιᾶς ἢ ἑτέρας Ἐκκλησίας, δέον διὰ τῆς κοινῆς μελέτης νὰ γίνηται προσιτὴ εἰς πάσας τὰς Ἐκκλησίας, «χάριν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ[17]».

Ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τούτων, περὶ διεκκλησιαστικῆς πνευματικῆς καὶ ἄλλης συνεργασίας καὶ ἀλληλοπλουτισμοῦ γενικώτερον, ὡς καὶ περὶ Προσηλυτισμοῦ εἰδικώτερον, ὡς οὗτος θεωρεῖται, ὅτι ἐξάγεται καὶ στηρίζεται ἐκ τοῦ κειμένου τούτου, θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω διεξοδικώτερον.

Πάντως ἐκ τῶν οὑτωσὶ πλέον ἀνελιχθεισῶν περὶ Προσηλυτισμοῦ ἀντιλήψεων ἐντὸς τοῦ Π.Σ.Ε., ἐμφανὴς καθίστατο, ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἑξῆς, ἡ ἀνάγκη θεολογικωτέρας, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, καὶ ἐξονυχιστικωτέρας μελέτης τοῦ ὅλου ζητήματος. Διὸ καὶ ἐκρίθη, ὅτι ὁ Προσηλυτισμός, ὡς θέμα ἀναγόμενον μᾶλλον εἰς τὴν σφαῖραν καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα ἀσχολουμένης Ἐπιτροπῆς «Περὶ Πίστεως καὶ Τάξεως», ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ ἀποτελέσῃ θέμα μελέτης ἐντὸς αὐτῆς, εἰς ἣν καὶ κατ᾽ ἀρχὴν παρεπέμφθη, σχηματισθείσης εἰδικῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, κατ᾽ ἀπόφασιν τοῦ Working Committee τῆς Ἐπιτροπῆς «Περὶ Πίστεως καὶ Τάξεως», ἐν ἔτει 1953, ἐν Bossey τῆς Ἑλβετίας[18]. Μέλος τῆς Θεολογικῆς ταύτης Ἐπιτροπῆς ὡρίσθη ὁ Καθηγητὴς τοῦ Ἀθήνησι Πανεπιστημίου κ. Γεράσιμος Κονιδάρης, εἰδικῶς περὶ τὸ θέμα τοῦτο ἐνδιατρίψας τότε.

Ἡ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, 1954, συνελθοῦσα Β΄ Γενικὴ ἐν Evanston τῆς Ἀμερικῆς Συνέλευσις τοῦ Π.Σ.Ε., εὑρέθη ἀντιμέτωπος καὶ τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, συναντήσασα καὶ τὰς πρώτας δυσκολίας ἐπὶ τοῦ προβλήματος, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐντὸς τοῦ Π. Σ. Ε. συνεργασίας ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀνεκήρυττον ἑαυτὰς θιγομένας ἐκ τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἄλλων Ὁμολογιῶν, συνεργαζομένων καὶ αὐτῶν ἐν τῷ Π.Σ.Ε., ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ καὶ ἐκείνων ἐκ τῶν Ἐκκλησιῶν ἢ

---

17. Ἴδε ἐν «Ἐκκλησίᾳ», 27 (1950) σελ. 350-351, κατὰ μετάφρασιν τοῦ ὅλου κειμένου ὑπὸ Γερμανοῦ, Μητρ. Θυατείρων. Πρβλ. καὶ τὸ ἀγγλικὸν πρωτότυπον ἐν W. C. C. Minutes and Reports of the Third Meeting of the Central Committee, Toronto (Canada), July 9 - 15, 1950, pp. 88 - 89.

18. Commission on Faith and Order of the W.C.C., Working Committee, Minutes of Meeting helt at the Château de Bossey, near Geneva, 11th to 19th August 1953. Faith and Order Commission Papers, No: 17, pp. 40|42.

Ὁμολογιῶν, αἵτινες ὑφίσταντο «διωγμοὺς» ἐκ μέρους τῶν καθεστηκυιῶν Ἐκκλησιῶν, ἐπὶ μόνῳ τῷ ἠθικῷ ἐγκλήματι, ὡς κατήγγελον, ὅτι ἀσκοῦσιν ἔργον προσηλυτιστικὸν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία μετὰ τῶν ἑλληνικῆς ἰθαγενείας ὀπαδῶν τῆς Εὐαγγελικῆς λεγομένης Ἐκκλησίας, παρεῖχον ἓν ἐκ τῶν ἐκφραστικωτέρων παραδειγμάτων τῆς διττῆς ταύτης ὄψεως, ἣν ἐνεφάνιζε τὸ πρόβλημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐν Evanston[19]. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ δὲν ἐτίθετο μόνον ἀπὸ ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρόβλημα εὐρυτέρου ἐνδιαφέροντος διὰ τὰς συνεργαζομένας ἐν τῷ Π.Σ.Ε. Ὁμολογίας, διότι εἶχον ἀρχίσει διαφαινόμεναι καὶ ἄλλαι πλευραὶ τοῦ ζητήματος, διάφοροι κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὄψιν αὐτῶν ἀπὸ τὰς ὀρθοδόξους διαμαρτυρίας καὶ καταγγελίας, πάντως ὅμως σοβαραὶ καὶ δυσεπίλυτοι, καὶ ἄλλως, ἀλλὰ καὶ ὡς περιπλέκουσαι εἰς τὸ ζήτημα τὰς ἑκασταχοῦ Πολιτείας καὶ τὰ Καθεστῶτα, ὡς συνέβαινεν ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω.

Πάντως, ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ἐν ὄψει τῆς οὕτω διαγραφομένης δυσκόλου ἐν Evanston καταστάσεως, ἡ Β' ἐκείνη Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Π.Σ.Ε. ὥριζεν εὐρυτέραν πρὸς μελέτην τοῦ Προσηλυτισμοῦ Μικτὴν Ἐπιτροπήν, μετὰ τῆς ἐντολῆς, ὅπως αὕτη ἐξετάσῃ τὸ θέμα τοῦτο ἐκ τῆς πλατυτέρας δυνατῆς προοπτικῆς, καὶ δὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς βασικὰς ἐλευθερίας, ὅσας παρέχουσι ταῖς Ἐκκλησίαις ἐν μὲν τῷ οἰκουμενιστικῷ τομεῖ αὐτὸ πρῶτον τὸ Καταστατικὸν τοῦ Π.Σ.Ε. καὶ τὸ προμνημονευθὲν περίφημον κείμενον τοῦ Toronto «Περὶ Ἐκκλησίας, Ἐκκλησιῶν καὶ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», ἐν δὲ τῷ διεθνεῖ καὶ πολιτικῷ ὅσον καὶ πολιτειακῷ πεδίῳ ὁ Χάρτης τοῦ Ο.Η.Ε. καί, κυρίως, αἱ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου διατάξεις τῆς περιφήμου Διακηρύξεως περὶ τῶν ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῶν ἐλευθεριῶν, ἃς προβλέπουσι τὰ ἐπὶ μέρους Συντάγματα τῶν κατὰ τόπους Χριστιανικῶν Κρατῶν.

Ἡ Μικτὴ αὕτη Ἐπιτροπὴ περὶ Προσηλυτισμοῦ ἐσυνέχισεν ἔκτοτε τὴν ἐργασίαν αὐτῆς, εὐρυνθεῖσα κατὰ καιροὺς ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῆς. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε. ᾐσθάνθη τὴν

19. Πρβλ. «Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Π.Σ.Ε. ἐν Evanston (15-30 Αὐγούστου 1954), Ἔκθεσις τῆς Πατριαρχικῆς Ἀντιπροσωπείας», ἐν «Ὀ ρ θ ο δ ο ξ ί α», 30 (1955) σελ. 24/25. Καὶ ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς κ. Μιχαήλ, ὁμιλῶν ἐν τῇ Γενικῇ Συνελεύσει μὲ θέμα «Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἔντασις καὶ ἡ ἑνότης ἡμῶν ἐν Χριστῷ», ἀνεφέρθη διὰ καυστικωτάτων λόγων εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ, τονίσας ἀπολύτως καὶ δεδικαιολογημένως τὴν σοβαρότητα, ἣν παρουσιάζει διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἡ «πληγὴ» αὕτη, καὶ τὰς συνεπείας, ἃς ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῶν εὐρυτέρων διαχριστιανικῶν καὶ οἰκουμενικῶν ἐπαφῶν καὶ σχέσεων καὶ ἐπὶ τοῦ ἔργου τῆς συνεργασίας καὶ τῆς συναδελφώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.

ἀνάγκην, ὅπως ἐπιληφθῇ καὶ αὕτη θετικώτερον τοῦ ζητήματος τούτου, διὸ καὶ κατὰ τὴν χειμερινὴν τοῦ ἔτους 1955 Συνέλευσιν αὐτῆς (4-11 Φεβρουαρίου), ἐδέχθη καὶ συνεζήτησεν ἐμπεριστατωμένην περὶ τοῦ ζητήματος Ἔκθεσιν τοῦ Γεν. Γραμματέως Δρος Visser't Hooft, ὑπὸ τὸν τίτλον «Προσηλυτισμὸς καὶ θρησκευτικὴ Ἐλευθερία ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Π.Σ.Ε.» [20]. Μεταξὺ τῶν ληφθεισῶν κατὰ ταύτην ἀποφάσεων ἦτο καὶ ὁ ἐντὸς τῆς ἐκ μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς «Περὶ Πίστεως καὶ Τάξεως» καὶ ἐκ λοιπῶν μελῶν τοῦ Π.Σ.Ε. ἀπαρτισθείσης Μεικτῆς περὶ Προσηλυτισμοῦ Ἐπιτροπῆς καταρτισμὸς δύο Ὑποεπιτροπῶν, πρὸς μελέτην ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν προβλεπομένων ἐν τῷ θέματι τούτῳ θεολογικῶν προβλημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τῶν πρακτικῶν τοῦ ζητήματος ὄψεων καὶ πλευρῶν, ἐν στενῇ συνεργασίᾳ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Διεθνῶν Ὑποθέσεων τοῦ Π. Σ. Ε. καὶ πρὸς τὸ Διεθνὲς Συμβούλιον Ἱεραποστολῶν.

Ἀλλ' ἤδη εἶχον σημειωθῆ, ὡς καὶ εὐθὺς ἀνωτέρω ἐλέχθη, κατὰ τόπους καὶ συγκεκριμένως ἐν Νοτίῳ Ἀμερικῇ καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν χώραις δηλονότι, αἵτινες προστατεύουσι τὰ Τάγματα καὶ τὸ Λατινικὸν Δόγμα συνταγματικῶς, αἱ πρῶται ἀντιδράσεις ἐναντίον τῶν ἀπὸ μέρους τῶν Προτεσταντικῶν Ὁμολογιῶν ἀσκουμένων παρὰ τοῖς Λατίνοις πιστοῖς προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν. Οὕτω τὸ Π.Σ.Ε. μετ' ἐκπλήξεως ἐπληροφορεῖτο ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν τοῦ Συμβουλίου, ὅτι Προτεσταντικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ἐν Μαδρίτῃ ἐξηναγκάζετο ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ καθεστῶτος, ἵνα ἀναστείλῃ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς καὶ ὅτι παρὰ τὰς γενομένας ἐπισήμους παραστάσεις ἀπὸ μέρους τοῦ Συμβουλίου, ἡ Ἱσπανικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐνέδιδε. Αἱ πληροφορίαι ἐξ Ἀργεντινῆς δὲν ἦσαν καλύτεραι καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωνται καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ παρόμοιαι ἀντιδράσεις, τοῦθ' ὅπερ καθίστα τὴν μελέτην καὶ ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐπιτακτικωτέραν διὰ τὸ Συμβούλιον [21].

Ὑπὸ τοιούτων ἐπειγούσης φύσεως περιπτώσεων πιεζόμενον τὸ Π.Σ.Ε., (εἰς ἃς ἀσφαλῶς δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἰδιάζουσα περίπτωσις τῆς ἐν Ἑλλάδι καταγγελλομένης ἐκρύθμου καταστάσεως, ὡς ἐκ τῆς προσηλυτιστικῆς ἐξορμήσεως τῆς Εὐαγγελικῆς λεγομένης Ἐκκλησίας) εὑρέθη τοῦτο εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἐπιληφθῇ τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ καὶ ἐν τῇ κατ' Αὔγουστον τοῦ 1955 συνελθούσῃ Ἐκτελεστικῇ Ἐπιτροπῇ αὐτοῦ, ἥτις καὶ ἔκρινε μὲν σκόπιμον, ὅπως ἀναμείνῃ τὴν Ἔκθεσιν τῆς Μεικτῆς ἐπὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ Ἐπιτροπῆς, συστήσῃ δ' ὅμως αὐτῇ, ὅπως παρουσιάσῃ τὸ

20. Πολυγραφημένον κείμενον τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Γεν. Γραμματέως: «Proselytism and Religious Liberty in the setting of the W. C. C. (Gen. Secr., No: 2). Ἴδε σχετικὰ καὶ παρὰ Ἰακώβῳ, Μητρ. Φιλαδελφείας, Περὶ τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ, Β', ἐν «Ἀπόστολος Ἀνδρέας», 6 (1956), φυλλ. 285, σελ. 1.

21. Ἴδε σχετικὰ ἐν «Ecumenical Review», 9 (1956) σελ. 36.

ὑπὸ προετοιμασίαν κείμενον τῆς Ἐκθέσεως ἀνυπερθέτως εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς θερινῆς περιόδου τοῦ ἑπομένου ἔτους 1956 [22].

Ὄντως ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Π.Σ.Ε., κατὰ τὴν κατ' Αὔγουστον 1956 ἐν Galyatetö τῆς Οὑγγαρίας συγκληθεῖσαν συνεδρίαν αὐτῆς, ἐδέχθη, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὴν εἰδικῶς συνταχθεῖσαν καὶ ἐνδιαφέρουσαν προσωρινὴν Ἔκθεσιν περὶ Προσηλυτισμοῦ, ἥτις καὶ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος

22. Τὸ θέμα τῆς «ἐλευθέρας χριστιανικῆς μαρτυρίας», παραλειπομένου, ἐσκεμμένως ἴσως, τοῦ ὅρου «Προσηλυτισμὸς» ἢ καὶ οἱασδήτινος ἄλλης ἐκφράσεως δυναμένης ἀπ' εὐθείας νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα, θίγεται καὶ ἐν τῇ διεξαχθείσῃ τελευταίως ἀλληλογραφίᾳ μεταξὺ τοῦ Ὀρθοδόξου Ρωσικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. Οὕτω εἰς τὴν Ρωσικὴν ἀπάντησιν πρὸς τὸ ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1954 γράμμα τοῦ ἐκ τῶν Προέδρων τοῦ Π. Σ. Ε. Ἐπισκόπου Otto Dibelius καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως Δρος Visser't Hooft, σταλεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κρουτίτσκης Νικολάου καὶ φέρουσαν ἡμερομηνίαν 21 Φεβρουαρίου 1955, ἐξεταζομένου εὐρέως τοῦ ζητήματος τῆς εἰρήνης ἐν τῇ σημερινῇ πολιτικῇ διαρθρώσει τοῦ κόσμου καὶ τῶν τρόπων ἐπιτεύξεως καὶ παγιώσεως ταύτης, λέγεται μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐν Ρωσίᾳ εἶναι ἐξησφαλισμένη ὑπὸ τῶν διατάξεων τῆς κρατικῆς νομοθεσίας. «Ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν, λέγει ἡ ἐπιστολή, ὡς εἶναι καλῶς γνωστόν, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἡ ἀκώλυτος δρᾶσις τῶν Ἐκκλησιῶν, εἶναι ἐξησφαλισμέναι καὶ καθωρισμέναι ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅστις ταυτοχρόνως ἀποκλείει πᾶσαν οἱανδήποτε ἐπέμβασιν ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας ἔξωθεν. Αἱ πολλαὶ κληρικαὶ καὶ λαϊκαὶ ἀντιπροσωπεῖαι, αἵτινες ἐπισκέπτονται τὴν Σοβιετικὴν Ἕνωσιν, δύνανται νὰ προσαγάγωσι μαρτυρίαν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Αὗται κατενόησαν τοῦτο, ἀφοῦ ἔλαβον πεῖραν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν κατὰ πολλοὺς τρόπους. Καὶ ἀποτελεῖ τὴν χαρὰν ἡμῶν ἡ διαπίστωσις, ὅτι αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν ὑπῆρξαν ἄνευ ἀποτελεσμάτων». (Ἴδε ἐν «Ecumenical Review», 7 (1955) σελ. 393). Εἰς τὴν πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπάντησιν τοῦ Προεδρείου καὶ τῆς Γεν. Γραμματείας τοῦ Π. Σ. Ε., ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Αὐγούστου 1955, τὸ Συμβούλιον ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην, ἵνα ὑπογραμμίσῃ τὴν ἣν ἔχει διαμορφώσῃ, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκει τοῦτο, ἀντίληψιν περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, δὲν ἀπέφυγε δὲ νὰ κάμῃ ἀπ' εὐθείας ὑπαινιγμὸν πρὸς τὰς πιέσεις, ἃς ὑφίστανται τυχὸν κατὰ τόπους χριστιανοί τινες, τοῦθ' ὅπερ κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἕτερον ἦτο, εἰμὴ ὑπαινιγμὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἔλλειψιν θρησκευτικῆς ἐλευθερίας εἰς τὰ ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς τὴν διαπιστουμένην ἔλλειψιν ἀνεκτικότητος πρὸς τὴν συνύπαρξιν καὶ συνανάπτυξιν τῶν λοιπῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν μετὰ τῶν καθεστηκυιῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. «Ἐν ὄψει τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ἀνομολογοῦμεν, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία (πρὸς ἣν ἀναφέρεσθε καὶ ὑμεῖς ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν) εἶναι ἡ βασικὴ ἐλευθερία. Ἐκφράζομεν τὴν ἀνησυχίαν ἡμῶν ὡς πρὸς τὸ ὅτι, εἰς διαφόρους χώρας, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία περιορίζεται καὶ ἄνθρωποι ἐνίοτε διώκονται ἐξ αἰτίας τῆς πίστεως αὐτῶν. Ὁ γνώμων τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθεριας, ὃν ἀγωνιζόμεθα νὰ ἴδωμεν πραγματοποιούμενον πανταχοῦ, εἶναι ὅπως πᾶς τις ἦ ἐλεύθερος, μόνος ἢ μετ' ἄλλων, ἀτομικῶς ἢ δημοσίως, ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν τῇ πράξει καὶ ἐν τοῖς ἔθεσιν. Ἐν τῷ θέματι τούτῳ ὡσαύτως νομίζομεν, ὅτι ἡ εἰλικρινὴς συζήτησις εἶναι ἀναγκαία» (Ἴδε ἐν «Ecumenical Review», 8 (1956) σελ. 66.

κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐγένετο δὲ ἀντικείμενον εὐρυτάτης συζητήσεως, τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ μελῶν εὑρόντων τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐκφράσωσι τὰς ἐπὶ τῆς Ἐκθέσεως καὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ καθόλου κρίσεις καὶ ἀντιλήψεις αὐτῶν [23], ἐν τέλει δὲ ὡρίσθη, ὅπως ἡ Ἐκ-

---

23. Ἐκ τῶν παρόντων εἰς τὰς συζητήσεις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ὀρθοδόξων, ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Μελίτης κ. Ἰ ά κ ω β ο ς, ὅστις συμμετεῖχεν ὡς ἐνεργὸν ὀρθόδοξον μέλος καὶ τῆς συνταξάσης τὴν Ἔκθεσιν Μεικτῆς ἐπὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ Ἐπιτροπῆς, ἀναλύων τὰς ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως ταύτης σκέψεις αὐτοῦ λέγει, ὅτι ὁλοψύχως καὶ ἄνευ ἐπιφυλάξεων προσυπογράφει τὸ προσωρινὸν τοῦτο κείμενον, ὅπερ ὡς καρπὸς ἀναλύσεως καὶ μελέτης τοῦ ὅλου ζητήματος ἀπὸ μέρους τῆς Ἐπιτροπῆς κατὰ τρόπον προσεκτικὸν καὶ ἀντικειμενικόν, δὲν ἀποβλέπει μὲν εἰς τὴν ἄμεσον καὶ διὰ μιᾶς λύσιν τοῦ πολυπλόκου καθ' ἑαυτὸ προβλήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, συντελεῖ ὅμως εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν αὐτοῦ ὡς οἰκουμενιστικοῦ θέματος καὶ οἰκουμενιστικῆς πραγματικότητος. Χαρακτηρίζων δ' οὗτος τὸ κείμενον ὡς «ἀντικατοπτρίζον γνήσιον οἰκουμενικὸν πνεῦμα», εἰσέρχεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ προσηλυτιστικοῦ θέματος διὰ τῶν ἑξῆς: «Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, πάντοτε ἐτάχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἀληθοῦς οἰκουμενισμοῦ. Αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς, ὁπουδήποτε καὶ εἰς οἱανδήποτε ἐποχὴν γενόμεναι, οὐδεμίαν ἄλλην σημασίαν εἶχον, εἰμὴ νὰ ἐντείνωσι τὴν ἑνότητα τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἥτις δέον νὰ ἐκκαλύπτηται μόνον διὰ τῆς νομιμοφροσύνης πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὰ παραγγέλματα Αὐτοῦ, ὅτι «πάντες ἡμεῖς ἓν ἐσμεν». Τὰ σημεῖα, ἅτινα, κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον ἄποψιν, χρήζουσι περαιτέρω συζητήσεως, ἐν ἀτμοσφαίρᾳ ἐμπεποτισμένῃ δι' εἰλικρινοῦς οἰκουμενιστικοῦ πνεύματος, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: α) Ποῖα εἶναι τὰ κριτήρια, διὰ τῶν ὁποίων καθορίζεται ἐὰν ὁ προσηλυτισμός, εἰς εἰδικήν τινα περίπτωσιν, εἶναι νόμιμος ἢ παράνομος; β) Μέχρι ποίου σημείου νομιμοποιεῖται ὁ Προσηλυτισμός, παραβιαζομένου τοῦ ἄρθρου περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Διακηρύξει τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων; γ) Ἐπὶ ποίας βάσεως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν Ἐκκλησίαν τινὰ καὶ νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὕτη ἐκολόβωσε, παρεμόρφωσε ἢ ἠμαύρωσε τὰς κεντρικὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ ἀπέβη ὅθεν ἀνίκανος, ἵνα προσφέρῃ λύτρωσιν καὶ σωτηρίαν ψυχῶν, ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι εὑρίσκονται ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ; δ) Μέχρι ποίου σημείου αἱ συμφωνίαι ἐξ ἁβρότητος δύνανται νὰ διευκολύνωσι τὴν κατάστασιν καὶ νὰ ὁδηγήσωσι πιθανῶς πρὸς ἱκανοποιητικήν τινα λύσιν τοῦ προβλήματος;» Καὶ ὁ Μητρ. Μελίτης ἐσυνέχισε λέγων: «Ἐὰν αἱ Ἐκκλησίαι ἀπεφάσιζον, ἵνα ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτὰς τὴν εἰλικρινῆ συζήτησιν καὶ ἐφέροντο ἐν ταπεινότητι, αὐταπαρνήσει καὶ ἐν ἀληθεῖ πνεύματι Χριστοῦ, τότε τὰ τοιαῦτα δυσάρεστα πράγματα καὶ γεγονότα, ὡς αἱ προκλήσεις, οἱ ἀνταγωνισμοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ τὰ παράπονα θὰ ἔπαυον, πάντες δὲ ἡμεῖς βαθμιαίως θὰ ἀνεγνωρίζωμεν, ὅτι ἡ ἰσχὺς ἡμῶν, ὡς Χριστιανῶν, ἔγκειται ἐν τῇ ἑνότητι ἡμῶν μετ' ἀλλήλων καὶ ἐν τῇ ἑνώσει ἡμῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας...». Ὁ Καθηγητὴς κ. Βασίλειος Ἰ ω α ν ν ί δ η ς, ὁμιλῶν ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀνέφερε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ διὰ τὸ ζήτημα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ Προκαθημένου αὐτῆς (ἀειμνήστου Ἀθηνῶν Δωροθέου), ὅπως εἰσαγάγῃ τὸ ζήτημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν, καὶ προσέθεσεν, ὅτι τρία σημεῖα ἐγείρονται εἰς τὸν νοῦν: «α) ὅτι οἱ διεξάγοντες τὸν Προσηλυτισμὸν συχνάκις προβαίνουσιν εἰς τοῦτον ἐκ προϋποθέσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, διότι οὗτοι παραδέχονται, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀφεί-

θεσις αὕτη παραπεμφθῇ πρὸς γνῶσιν καὶ ἀπόφανσιν ταῖς Ἐκκλησίαις—Μέλεσι τοῦ Π.Σ.Ε.[24].

Αὐταὶ ὑπῆρξαν αἱ μέχρι τοῦ νῦν φάσεις καὶ ἀνελίξεις τῆς μελέτης τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐντὸς τοῦ Π.Σ.Ε. Ἀναμφιβόλως πᾶσαι αὗται ἀποδεικνύουσιν, ἐὰν μή τι ἄλλο, τοὐλάχιστον ὅτι ἐγένετο μακρὰ ἤδη καὶ ὑπολογήσιμος πορεία ἐν τῷ θέματι τούτῳ, ἥτις, ἐὰν δὲν ἐπραγματοποιεῖτο ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν οἰκουμενιστικῶν τούτων προσπαθειῶν, δὲν γνωρίζομεν τῇ ἀληθείᾳ, ποῦ, πῶς καὶ πότε θὰ ἀντεμετωπίζετο τὸ πρόβλημα, ὅπερ, ὅπως ἀπὸ αἰώνων, οὕτω καὶ ἐν πλήρει 20ῷ αἰῶνι, θὰ ἔμενε πάντοτε μὲν αἱμάσσον, οὐδέποτε δ᾽ ἴσως ἐξεταζόμενον καὶ ὁδηγούμενον πρὸς λύσιν τινά. Ἡ γενομένη πορεία ἐν τῷ θέματι τούτῳ, καὶ ἐὰν ἔτι δὲν λύει τὸ ζήτημα, ὡς καὶ ὄντως δὲν λύει τοῦτο, ἀποτελεῖ ὅμως μίαν ἀγαθήν, νομίζομεν, ἀπαρχὴν θετικωτέρων τινῶν ἐκβάσεων. Ἔχει καταστῇ πλέον συνείδησις ταῖς Ἐκκλησίαις—Μέλεσι τοῦ Π.Σ.Ε., ὅτι τὸ προσηλυτιστικὸν πρόβλημα δὲν ἐπιδέχεται ἀναβολὰς καὶ ὅτι ἡ ψύχραιμος ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς ἐξέτασις αὐτοῦ θὰ ὁδηγήσῃ εἰς περισσότερον ἀποκεκρυσταλλωμένας ἀντιλήψεις καὶ παρ᾽ ἐκείναις ἐκ τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν τῆς Προτεσταντικῆς Δύσεως, αἵτινες, ἐν τῇ ζέσει καὶ τῷ προσηλυτιστικῷ πυρετῷ αὐτῶν, παραθεωροῦσι τὰς ἀληθείας καὶ τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τοῦ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀληθοῦς Χριστιανισμοῦ προβάλλοντος ἱεροῦ αἰσθήματος τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἄλλων.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης κρίνοντες τὰς ἐντὸς τοῦ συγχρόνου Οἰκουμενισμοῦ φάσεις τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, νομίζομεν ὅτι αὗται ἐκ παραλλήλου ἐμφανίζουσι καὶ τὴν ἡμετέραν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν δικαιουμένην εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτῆς, ὅπως ἐν καιρῷ καὶ πάντοτε παρουσιάσῃ καὶ καταγγείλῃ τὸν Προσηλυτισμὸν ἐν ταῖς οἰκουμενιστικαῖς ἐπαφαῖς καὶ

λουσι νὰ ἐπιστραφῶσι εἰς τὴν κατάστασιν, ἣν ἀντιπροσωπεύουσιν οἱ προσηλυτίζοντες· β) ὅτι ὁ Προσηλυτισμὸς αὐξάνει τὴν ἔντασιν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς ἐποχὴν καθ᾽ ἣν αὗται ἐργάζονται ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει διὰ τὴν ἑνότητα· γ) ὅτι ὁ Προσηλυτισμὸς αὐξάνει τὸ μῖσος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν - Μελῶν καὶ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀμίλκας Ἀ λ ι β ι ζ ᾶ τ ο ς, συμφωνῶν μὲ διατυπωθεῖσαν πρότερον ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἄποψιν, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ δὲν δύναται νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἢ λυθῇ ὡς σύνολον, ἀλλ᾽ ὡς πρὸς τὰς περιπτώσεις, ὑφ᾽ ἃς ἐμφανίζεται, εἶπεν: «Ἐὰν ἐξεκινοῦμεν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὅλαι αἱ συνεργαζόμεναι ἐν τῷ Π. Σ. Ε. Ἐκκλησίαι ἀναγνωρίζουσι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς Κύριον καὶ Σωτῆρα, ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐὰν οὕτως ἐπιστεύωμεν, δὲν θὰ ὑπῆρχον προσηλυτίζοντες». (Ἴδε πάσας τὰς γνώμας ταύτας ἐν W. C. C. Minutes and Reports of the Ninth Meeting of the Central Committee, Galyatetö, Hungary, July — 25 August 5, 1956, pp. 8/10).

24. Ἴδε τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν ἐν τῷ τέλει τῶν συζητήσεων ἐν W.C.C. Minutes and Reports of the Ninth Meeting of the Central Committee, Galyatetö, Hungary, July 25 - August 5, 1956, p. 10.

συνομιλίαις, τοῦθ᾽ ὅπερ καὶ ἀπετέλει ἀναμφιβόλως διαρκῆ νυγμὸν ἐντὸς τῆς Οἰκουμενιστικῆς Κινήσεως καὶ τοῦ Π.Σ.Ε., συμβάλλοντα εἰς τὴν προώθησιν τοῦ εἰρηνιστικοῦ ἔργου τοῦ Συμβουλίου, ἐφ᾽ ὅσον προὐκαλεῖτο τοῦτο, ὅπως μὴ παρορᾷ ζητήματα τοιαύτης φύσεως, τραγικὰς πολλάκις συνεπείας δυνάμενα νὰ ἔχωσι διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πνεύματος τῆς ἑνότητος τῶν Χριστιανῶν, ἅτε γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ἐκ τοιαύτης παροράσεως παραβλάπτονται οὐ μόνον αἱ ἱεραὶ καθ᾽ ἑαυτὰς προσδοκίαι, ἃς ἐστήριξε καὶ στηρίζει ὁ Χριστιανικὸς κόσμος ἐπὶ τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῷ κόσμῳ σκοποὶ καὶ αἱ εὐαγγελικαὶ ἐπιδιώξεις τοῦ θεοσυστάτου θεσμοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῷ εὐθὺς κατωτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν θεολογικωτέρων ἐκφάνσεων τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ὡς αὗται διαπιστοῦνται ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οἰκουμενιστικῶν σκέψεων τῆς σήμερον, θὰ ἐξετάσωμεν ἐν εὐρυτέρᾳ πως ἀναλύσει τὴν ἐνδιαφέρουσαν καθ᾽ ἑαυτὴν Ἔκθεσιν περὶ Προσηλυτισμοῦ, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς τὴν τελευταίαν σήμερον βαθμίδα ἐν ταῖς περὶ τοῦ προσηλυτιστικοῦ ζητήματος συζητήσεσι καὶ ὡς παρέχουσαν πρόσφορον ἔδαφος διὰ περαιτέρω θεολογικὰς συζητήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Η ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΥ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΙΚΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἀνὰ χεῖρας περισπουδάστου ὄντως Ἐκθέσεως ταύτης, δέον εὐθὺς ἀπ᾽ ἀρχῆς νὰ σημειωθῇ, ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κείμενον λῦον τὸ ἐπίμαχον καθ᾽ ἑαυτὸ πρόβλημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ[25]. Καρπὸς ἐπιμεμελημένης ἐργασίας ἡ Ἔκθεσις — περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει, νομίζομεν, ἀμφιβολία — κέκτηται χαρακτῆρα προσωρινότητος, εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως καὶ κείμενον εἰς πολλὰ σοβαρὰ σημεῖα ἀναφερόμενον, καὶ ὡς τοιοῦτο δυνάμενον, διὰ τῶν ὧν ἐκφράζει ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων, νὰ βαρύνῃ πως ἐπὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν σκέψεων καὶ τῶν συζητήσεων ἐν τῷ θέματι τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

---

25. Τοῦτο ἀνομολογεῖται εἰλικρινῶς καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς Ἐκθέσεως. ...«Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς παρούσης Ἐκθέσεως καὶ τῆς συζητήσεως τοῦ θέματος ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ εἶναι ἡ βαθυτέρα κατανόησις τῶν θεμάτων καὶ τῶν προβλημάτων, ἅτινα ἀντιμετωπίζομεν ἀπὸ κοινοῦ». (Ἴδε Christian Witness, ; Proselytism and Religious Liberty in the setting of the W. C. C. A provisional Report submitted to the member Churches fon their consideration, ἐν W. C. C. Minutes and Reports of the Ninth Meeting of the Central Committee, Galyatetö, Hungary, July 28 - August 5 1956, p. 83). Πρβλ. καὶ τὰ εἰσηγητικῶς ἐν τῇ αὐτῇ Συνεδρίᾳ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ κειμένου τούτου λεχθέντα, ἐν οἷς καὶ τοῦ Μητρ. Μελίτης κ. Ἰακώβου, ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 8.

Ἡ Ἔκθεσις διαιρεῖται εἰς τέσσαρα κύρια τμήματα ὑπὸ τοὺς τίτλους: 1. Ἀνασκόπησις, 2. Ὁρολογία, 3. Βασικαὶ προϋποθέσεις καὶ 4. Συστάσεις πρὸς συνέχισιν τῆς μελέτης ἀπὸ μέρους τῶν Ἐκκλησιῶν - Μελῶν.

Τὸ 1ον τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, ὡς τμῆμα ἱστορικῆς ἀνασκοπῆς ὅλων τῶν γεγονότων ἐκείνων, ἅτινα, ἀπὸ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος καὶ ἑξῆς, δικαιολογοῦσι τὴν ἀνὰ τὸν κόσμον θρησκευτικὴν «προπαγάνδαν», ἥτις εἴτε χαρακτηρίζεται ὡς Προσηλυτισμὸς εἰς χριστιανικὰς περιοχάς, εἴτε εἶναι ἱεραποστολικὴ δρᾶσις ἐν μέσῳ ἀπολιτίστων καὶ ὑπαναπτύκτων φυλῶν τῆς γῆς, ὑπῆρξε πάντοτε κίνησις, πολὺν ἀνταγωνισμὸν καὶ διομολογιακὴν ταραχὴν προξενήσασα, ὡς τονίζει τὸ κείμενον, καίτοι κατ᾽ ἀρχὴν δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ παρὰ μόνον ὡς καρπὸς τῆς συνεχῶς αὐξανομένης ἐπαφῆς τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Χριστιανικῶν Κοινοτήτων μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου, τοῦθ᾽ ὅπερ καὶ ἐθεωρεῖτο, ἢ καὶ ἐξακολουθεῖ θεωρούμενον, ὡς πλεονέκτημα διὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιδιώξεις τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς Ἐκθέσεως γίνεται ἰδιαιτέρα ἐν ἀρχῇ μνεία τῶν ὀρθοδόξων, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1920 καὶ ἑξῆς, καταγγελιῶν τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ἀφήνεται δὲ νὰ νοηθῇ πως, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο ὑφίσταται κυρίως ὡς πρόβλημα «ὀρθοδόξου διαμαρτυρίας». Οὕτω λέγεται ἐν προοιμίῳ ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι «τὰ προβλήματα, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ἡ παροῦσα μελέτη, ὑφίστανται ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς[26]. Ἡ ἐν ἔτει 1920 γνωστὴ Ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σὺν τῇ συστάσει αὐτῆς περὶ συνεργασίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐζήτει ὁριστικὴν κατάπαυσιν τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Τὸ αὐτὸ ἔτος, κατὰ τὰ προκαταρκτικὰ ἐν Γενεύῃ Συνέδρια τῶν Ἐπιτροπῶν «Περὶ Πίστεως καὶ Τάξεως» καὶ «Περὶ Ζωῆς καὶ Δράσεως», τὸ ζήτημα ἀνεκινήθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων Ἀντιπροσώπων. Κατὰ τὰς παρελθούσας δεκαετίας εἰς μικρὰ καὶ μεγάλα Οἰκουμενιστικὰ Συνέδρια ἐτέθη πολλάκις τὸ ζήτημα, χωρὶς ὅμως νὰ ληφθῇ ὁριστικὴ ἀπόφασις...»[27]. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονταί τινα ἐκ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐγέννησε καὶ γεννᾷ ὁ Προσηλυτισμός, ἰδίᾳ εἰς βάρος αὐτοῦ τούτου τοῦ θεσμοῦ τοῦ Π.Σ.Ε., περὶ οὗ ἰδιαιτέρως, ὡς εἰκός, ἐνδιαφέρεται ἡ Ἐπιτροπή. «Ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀντιμετωπισθῇ ἀκριβοδικαίως (ὁ Προσηλυτισμός), λέγεται ἐν τῇ Ἐκθέσει, ἐδημιούργησε πολλὰς παρανοήσεις εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν Ἐκκλησιῶν εἰς ὡρισμένας περιοχάς. Ἐξ αἰτίας τῆς ἀβεβαιότη-

26. Ταῦτα δικαιολογοῦσι πλήρως τὰ ὅσα ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ἐν σελ. 521 ἑξ. («Θεολογία» τεῦχος Δ΄ 1957), περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐμφανίσεως τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει.

27. Christian Witness, Proselytism and Religious Liberty in the setting of the W.C.C. A Provisional Report... etc., ἐν W. C. C. Minutes and Reports of the Ninth Meeting of the Central Committee, Galyatetö, Hungary, July 28 - August 5, 1956, pp. 79/80.

τος ταύτης κατηγορεῖται ἐνίοτε τὸ Π.Σ.Ε., ὅτι ἀντιπροσωπεύει προσηλυτιστικὰς τάσεις, καὶ ἄλλοτε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὅτι ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πλήρη ἄσκησιν τῆς ἐλευθερίας...»[28].

Εἰς ὀκτὼ ὅλους λόγους ἀνάγει τὸ κείμενον τῆς Ἐκθέσεως τὰς ἱστορικὰς συνθήκας, ὅσαι ἠδύναντο ἢ νὰ δικαιολογήσωσι ἢ καὶ ἐξακολουθοῦσι δικαιολογοῦσαι ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἐμφάνισιν, τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν προσηλυτιστικῶν τάσεων ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ. Καὶ αἱ ἱστορικαὶ αὗται συνθῆκαι εἶναι ποικίλλαι. Ἐπεκτείνονται μέχρι καὶ τῶν πλέον ἀπιθάνων ἐκδηλώσεων τῆς καθ' ἡμέραν πεπολιτισμένης ζωῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Πρῶτον αἱ δημιουργηθεῖσαι ἀντιθέσεις καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἐκ τῶν ἐπαφῶν τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόσον εἰς τὰς περιοχὰς τῆς πραγματικῆς ἱεραποστολῆς, ὅσον καὶ εἰς τὰς χριστιανικὰς ζώνας τῆς γῆς, β) ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθεῖσα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῆς οὑμανιστικῆς ἐποχῆς καὶ μεταγενεστέρως, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, συνείδησις τῆς ἐλευθερίας, γ) τὰ ἀπὸ μέρους τῶν ἐλευθέρων Ἐκκλησιῶν ἀναλαμβανόμενα ἔργα «εὐαγγελισμοῦ» κατὰ τόπους μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν ὁμάδων, δ) ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως προαχθῶσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως, ε) ἐπὶ πρακτικωτέρων πλέον πεδίων, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων καὶ κυβερνήσεων, τῶν ἡμισευόντων καὶ στερούντων τὰς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων, στ) ἡ ὠργανωμένη Οἰκουμενικὴ Κίνησις, ἡ ὑποβάλλουσα, ὥς τε ἰδέα καὶ ὡς ὀργάνωσις, τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ζ) αἱ μορφαὶ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, «οἱ τεχνολογικοὶ καὶ κοινωνιολογικοὶ παράγοντες», ὡς λέγει τὸ κείμενον, ἤτοι ὁ τύπος, τὸ βιβλίον, τὸ ραδιόφωνον, ὁ κινηματογράφος καὶ αἱ ἀντιδόσεις ἐκδηλώσεων συνεχῶς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ πανταχόθεν, αὐτὰ ἔτι τὰ εὔκολα καὶ συχνὰ ταξίδια τῶν ἰδιωτῶν κλπ., η) δὲ καὶ τελευταῖον, ἡ ἄρσις σχεδὸν τῶν ἐθνικῶν συνόρων καὶ τῶν ἄλλων περιοριστικῶν ὁρίων μεταξὺ τῶν διαφόρων κρατῶν καὶ τὸ μέγα ρεῦμα τῆς μεταναστεύσεως, ὡς καὶ τὸ προσφυγικὸν πρόβλημα κλπ., πάντα ταῦτα, ὁμοῦ λαμβανόμενα ἢ καὶ κατ' ἰδίαν θεωρούμενα, ἀπέβησαν καὶ ἀποβαίνουν, κατὰ τὴν Ἔκθεσιν, συνθῆκαι ὄχι ἁπλῶς ἐξυπηρετικαὶ τῶν συνήθων εὐρυτέρων ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ προϋποθέσεις ἐπιβάλλουσαι, τρόπον τινά, τὴν συνάντησιν τῶν διαφόρων μορφῶν καὶ κλάδων τοῦ διαμεμελισμένου Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ τομέως τούτου, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἄλλοτε μὲν «ἐκκλησιαστικὴν ἱεραποστολήν», ἄλλοτε δὲ «προσηλυτισμόν». Ἐν ὄψει δ' ἀκριβῶς τῶν τοιούτων ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ λόγων, ἀνομολογεῖται ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι «αἱ ἀνὰ τὸν κόσμον Ἐκκλησίαι εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἐκπληρώσωσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν». Δυστυχῶς χωρὶς νὰ ἀναλύηται λεπτομερῶς

---

28. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 80.

ἐν τῇ Ἐκθέσει τίνι τρόπῳ ἐν τῇ «νέᾳ ταύτῃ καταστάσει» ὤφειλε νὰ περιλαμβάνηται καὶ ὁ «προσηλυτισμός», ἐπιτάσσεται ἡ κρίσις, ὅτι οὗτος καθίστατο πλέον διὰ τὰς Ἐκκλησίας πρόβλημα ὄχι μόνον ἐπεῖγον, ἀλλὰ καὶ ἐμπλέκον πάσας σχεδὸν τὰς ἀνὰ τὸν κόσμον Ἐκκλησίας καὶ Ὁμολογίας. «Τινὲς νομίζουσι, λέγει ἡ Ἔκθεσις ἐν κατακλεῖδι τοῦ πρώτου τούτου τμήματος, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ «προσηλυτισμοῦ» ἀναφύεται εἰς ὡρισμένας μόνον περιοχὰς καὶ ὅτι δὲν περιλαμβάνονται εἰς τοῦτο πολλαὶ Ἐκκλησίαι. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ὑπάρχουσιν ὀλίγαι μόνον Ἐκκλησίαι, αἵτινες δὲν ἐπηρεάζονται ἐκ τούτου κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον. Ἡ συμμετοχὴ ἐν τῷ Π.Σ.Ε. ἔδωκεν εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἓν ἐλατήριον καὶ ἓν ὄργανον, διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων»[29].

Εἰς τὸ 2ον τμῆμα, τὸ περὶ Ὁμολογίας, ἀναλύονται κατὰ σειρὰν οἱ τρεῖς στενώτερον, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν συνταξάντων τὴν Ἔκθεσιν, πρὸς τὸ θέμα συνδεόμενοι ὅροι «χριστιανικὴ Μαρτυρία», «Προσηλυτισμὸς» καὶ «Θρησκευτικὴ Ἐλευθερία». Περὶ τοῦ πρώτου ὅρου λέγεται εὐστοχώτατα, ὅτι ἡ «Μαρτυρία εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ ἀποστολὴ καὶ εὐθύνη παντὸς χριστιανοῦ καὶ πάσης Ἐκκλησίας... Ὁ σκοπὸς τῆς μαρτυρίας εἶναι νὰ πείσωμεν τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα δεχθῶσι τὴν ὑπερτάτην αὐθεντίαν τοῦ Χριστοῦ, ἵνα ὑποταχθῶσιν εἰς Ἐκεῖνον καὶ ἵνα παρέχωσιν αὐτῷ πρόθυμον ὑπηρεσίαν ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Του... Ἡ ἀληθὴς Μαρτυρία δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ τιμία. Δὲν γνωρίζει παρὰ ἓν μέτρον καὶ ἓν σταθμόν, τὸ αὐτὸ δι᾿ ἑαυτὴν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα, ἣν κέκτηται ἡ Μαρτυρία ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Π.Σ.Ε., λέγεται ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι «σκοπὸς τοῦ Π.Σ.Ε. εἶναι, ὅπως βοηθήσῃ τὰς διαφόρους Ἐκκλησίας, ἵνα συνεχίσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐνισχύωσιν ἀλλήλας, καὶ οὕτω, διὰ τῆς συνδεδυασμένης προσπαθείας ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ συνεργασίᾳ, διαδίδωσι τὸ Εὐαγγέλιον περισσότερον ἀποτελεσματικῶς[30].

Ὡς πρὸς τὸν δεύτερον, τὸν καὶ κύριον ὅρον ἐν τῇ ὅλῃ ταύτῃ συζητήσει, τὸν ὅρον «Προσηλυτισμός», περὶ αὐτοῦ ἡ Ἔκθεσις διαλαμβάνει τοὺς ἑξῆς χαρακτηριστικοὺς προσδιορισμούς: «Προσηλυτισμὸς δὲν εἶναί τι τὸ ἀπολύτως διάφορον τῆς Μαρτυρίας, ἀλλ᾿ εἶναι ἡ διαφθορὰ αὐτῆς. Ὅταν ἡ κολακεία, ἡ δωροδοκία, ἡ ἀπρεπὴς πίεσις, ὁ ἐξαναγκασμὸς ἢ ἡ βία χρησιμοποιῶνται — δολίως ἢ φανερῶς — πρὸς ἐπιτυχίαν φαινομενικῶν προσελκύσεων, ὅταν θέτωμεν τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν πρὸ τῆς τιμῆς τοῦ Χριστοῦ, ὅταν διαπράττωμεν τὴν ἀπρέπειαν νὰ συγκρίνωμεν τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν μὲ τὴν παροῦσαν κατάστασιν μιᾶς ἄλλης Ἐκκλησίας, ὅταν ζητῶμεν νὰ προωθήσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν, παρουσιάζοντες ψευδῆ μαρ-

29. Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σελ. 81.
30. Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σελ. 81.

τυρίαν ἐναντίον ἄλλης Ἐκκλησίας, ὅταν προσωπικὴ ἢ γενικωτέρα ἐπιδίωξις ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἄτομον, πρὸς ὅ σχετιζόμεθα, τότε ἡ μαρτυρία παραμορφοῦται εἰς Προσηλυτισμόν. Εἶναι πολὺ εὔκολον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰς ἁμαρτίας ταύτας παρὰ τοῖς ἄλλοις, ἀνάγκη ὅμως ὅπως παραδεχθῶμεν, ὅτι δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ περιπέσωμεν εἴς τινας ἐξ αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ μαρτυρίας καὶ προσηλυτισμοῦ εἶναι ζήτημα σκοποῦ, ἐλατηρίων καὶ πνεύματος, ὡς ἐπίσης καὶ μέσων, μόνον τὰ ἀντικειμενικὰ κριτήρια δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν δύο»[31].

Ἀσφαλῶς πάντες οἱ χαρακτηρισμοὶ οὗτοι περιγράφουσι τὴν διεξαγομένην ἑκασταχοῦ προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν κατὰ τρόπον ρεαλιστικὸν καὶ ἐμφανίζουσι τὸν Προσηλυτισμόν, ὥς τε σκοπὸν ἐπιδιωκόμενον καὶ ὡς ἀκολουθουμένην τακτικήν, ὑπὸ τὴν ὠμοτέραν αὐτοῦ προοπτικήν. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον.

Περὶ τὸν τρίτον ὅρον «Θρησκευτικὴ Ἐλευθερία», ἡ Ἔκθεσις καταφεύγει εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν διεθνῶν κειμένων καὶ συγκεκριμμένως εἰς τὸ σχετικὸν ἄρθρον τῆς «Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων», ἔνθα (ἄρθρον 18ον) ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως διατυποῦται διὰ τῶν ἑξῆς: «Ἕκαστος ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας σκέψεως, συνειδήσεως καὶ θρησκείας. Εἰς αὐτὸ περιλαμβάνεται ἡ ἐλευθερία μεταβολῆς τῆς θρησκείας ἢ τῆς πίστεως, καθὼς καὶ ἡ ἐλευθερία, ὅπως μόνος ἢ μαζὺ μὲ ἄλλους, δημοσίᾳ ἢ ἰδιωτικῶς, ἐκδηλώνῃ τὴν θρησκείαν ἢ τὴν πίστιν του, μὲ διδασκαλίαν, ἄσκησιν, λατρείαν καὶ τέλεσιν θρησκευτικῶν τελετουργιῶν»[32]. Ἐν προσαρμογῇ τῶν ἀρχῶν τούτων πρὸς τοὺς χριστιανούς, λέγεται ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι οὗτοι ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ θρησκεύωσι καὶ ἐξασκῶσι τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως αὐτῶν «ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς προτιμήσεως αὐτῶν κατὰ τὴν συνείδησιν αὐτῶν» καὶ ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν ἐλευθερίᾳ δέον νὰ ἔχωσιν, Ἐκκλησίαι καὶ ἄτομα, «ἰσότητα πρὸ τοῦ νόμου», μὲ μόνην τὴν ἐπιφύλαξιν, ὅτι ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν εἶναι ἀπόλυτος καὶ δὲν θὰ πρέπῃ νὰ δύνηται νὰ παραβῇ τὸν ἐν Ματθ. 7,12 περιγραφόμενον χρυσοῦν κατόνα[33].

Τὸ 3ον τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως, περὶ τῶν «βασικῶν προϋποθέσεων», εἶναι τὸ περισσότερον ἀμφισβητήσιμον ἀπὸ Ὀρθοδόξου πλευρᾶς. Ἐν τούτῳ παρέχονται τύποι τινὲς ἐπιτρεπομένου (!!) Προσηλυτισμοῦ ἐν ὀνόματι τῶν

31. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 81.

32. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 82. Ἐνταῦθα προὐτιμήθη ἡ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Δ. Δασκαλάκη παρεχομένη μετάφρασις τοῦ κειμένου τῆς Διακηρύξεως, ὡς αὕτη δίδεται ἐν τῷ τέλει τοῦ περισπουδάστου ἔργου αὐτοῦ περὶ τῆς Διακηρύξεως ταύτης. Ἴδε Δασκαλάκη Γ. Δ., Ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ἀθῆναι 1953) σελ. 121.

33. «Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖται αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται».

προεκτεθεισῶν ἀρχῶν, τοῦτο μὲν τοῦ ἐπιβαλλομένου ταῖς Ἐκκλησίαις καθήκοντος τῆς «Χριστιανικῆς Μαρτυρίας», τοῦτο δὲ τῆς δικαιωματικῆς διὰ τὰ ἄτομα καὶ τοὺς θεσμοὺς «Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας». Κατ' ἀρχὴν λέγεται, ὅτι βασικὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸ παρέχειν μαρτυρίαν εἰς τὸν κόσμον. Καὶ προστίθεται ὅτι «ἡ ἐντολὴ παροχῆς μαρτυρίας καὶ προσελκύσεως ἄλλων εἰς τὴν ἀλήθειαν ἰσχύει ὄχι μόνον διὰ τὸν μὴ χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὀνομαστικῶς μόνον ὑπάγονται εἰς Χριστιανικήν τινα Ἐκκλησίαν» [34]. Πρὸς δικαιολογίαν τῆς τολμηρᾶς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐπικινδύνου ἀρχῆς, καθ' ἣν κρίνεται δεδικαιολογημένη ἡ ἐπέκτασις τῆς «Χριστιανικῆς Μαρτυρίας», ἔστω καὶ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ πνεύματος τῆς συναδελφοσύνης καὶ δὴ καὶ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ προαναφερθέντος ἐν τῇ Ἐκθέσει «Χρυσοῦ Κανόνος» τοῦ Εὐαγγελίου, εἰσάγεται ἐν τῷ κειμένῳ ἡ σκέψις, ὅτι «αἱ Ἐκκλησίαι δέον νὰ χαίρωσιν, ὅταν νέαι ἐπιδράσεις ζωογονοῦσι τὴν πίστιν τῶν τελούντων ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν μέριμναν καὶ ἐὰν ἔτι αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ προέρχονται ἐκτὸς τοῦ ἰδίου αὐτῶν σώματος» (sic). Ἐννοεῖται ὅτι ἐν ἐκτιμήσει τοῦ πολλοῦ κινδύνου, ὃν περικλείει ἡ σκέψις αὕτη καθ' ἑαυτήν, τοὐθ' ὅπερ καὶ δὲν ἀποφεύγει νὰ ὑπογραμμίσῃ ἡ Ἔκθεσις, ἐπισυνάπτεται εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὰ ἀνωτέρω καὶ ὁ συλλογισμός, ὅτι «ἡ ζωογονοῦσα αὕτη μαρτυρία, εἰσαγομένη εἰς τὴν ζωὴν μιᾶς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν ἑνότητα, ὡς καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης» [35].

Εἰς τὰ μετὰ τοσαύτης ἐπιφυλάξεως λεγόμενα ἐν τῇ Ἐκθέσει ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς Χριστιανικῆς Μαρτυρίας, προστίθενται καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα, ὡς τόσαι «βασικαὶ προϋποθέσεις» τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ἅτινα κέκτηνται, νομίζομεν, ἔτι μείζονα βαρύτητα. «Ὅταν αἱ πλάναι καὶ αἱ καταχρήσεις ἐντὸς Ἐκκλησίας τινὸς καταλήξωσιν εἰς τὴν διαστροφὴν ἢ τὴν συσκότισιν τῶν κεντρικῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ οὕτω εἰς τὴν διακινδύνευσιν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ὑποχρεοῦνται νὰ ἔλθωσιν ἄλλαι Ἐκκλησίαι, αἵτινες διασώζουσι τὴν πιστὴν μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας. Ἡ πρὸς τοῦτο ἐλευθερία αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένη (!). Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀναλάβωσι νὰ ἱδρύσωσι ἀντίπαλόν τινα Ἐκκλησίαν (!!), πρέπει νὰ διερωτηθῶσι ταπεινῶς ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν εἰσέτι εἰς τὴν ἑτέραν Ἐκκλησίαν ἐλπιδοφόρα στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἡ ἀδελφικὴ ἐπαφὴ καὶ συνεργασία δύνανται νὰ ὁδηγήσωσιν εἰς καλὸν σκοπόν» [36].

Καὶ αὐτὴ μὲν μία προσέτι ἀπὸ τὰς ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως προβαλλομένας «προϋποθέσεις» τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Ἑτέρα βάσις, ἣν θέτει ἡ Ἔκθεσις πρὸς στήριξιν τοῦ δικαιώματος τοῦ προσηλυτίζειν εἶναι ἡ κάτωθι: Εἰδικῶς

34. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 82.
35. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 82.
36. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 82.

ἀναφερομένων τῶν διατάξεων τοῦ γνωστοῦ κειμένου τοῦ Toronto «Περὶ Ἐκκλησίας, Ἐκκλησιῶν καὶ Π.Σ.Ε.» (III, §§ 3, 4 καὶ 5), λέγεται ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι ἑκάστη Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ «περιστείλῃ, ἀκρωτηριάσῃ ἢ τροποποιήσῃ τὴν πλήρη αὐτῆς ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας...διότι πράττουσα τοῦτο θὰ ἠκρωτηρίαζεν ἑαυτήν. Δὲν εἶναι συμφέρον τοῦ Π.Σ.Ε., ὅπως ἔχῃ ἠκρωτηριασμένας Ἐκκλησίας καὶ μέλη...»[37]. Τοῦτο σημαίνει, κατὰ τοὺς συντάκτας τῆς Ἐκθέσεως, ὅτι ὁ Προσηλυτισμός, ὡς μία ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς δήλωσιν τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν ὁμολογουμένης ἀληθείας, εἶναί τι ἐκ τῶν ἀναφαιρέτων, οὕτως εἰπεῖν, καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων αὐτῶν, ὡς μελῶν τοῦ Π.Σ.Ε.

Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἔκθεσις θίγει τὸ σημεῖον, τίνι τρόπῳ ἡ διδασκαλία Ἐκκλησίας τινὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς «πλάνη καὶ αἵρεσις», αἱ δὲ ἐκκλησιαστικαὶ αὐτῆς συνήθειαι ὡς «καταχρήσεις», καὶ λέγει, ὅτι, κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοῦ πάντοτε κειμένου τοῦ Toronto (IV, § 4), αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ μὴ ἀποσύρωσι τὰς ἑαυτῶν ὁμολογίας καὶ ἀπόψεις ἐνώπιον τῶν πλανῶν τούτων καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν ἄλλων, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως δέον νὰ ἐκφράζωσιν ἀνεπιφυλάκτως αὐτάς. Τοῦτο δέον νὰ γίνηται, λέγει ἡ Ἔκθεσις, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, διότι «ὅσον εἰλικρινέστερον ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις αὐτῆς Ἐκκλησία τις ἐν τῷ Συμβουλίῳ ἢ ἐν τῇ οἰκουμενικῇ κοινωνίᾳ (sic), τόσον ὀλιγώτερον θὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη νὰ ἐκθέσῃ ταύτας κατ᾽ ἀνεπιθύμητόν τινα τρόπον»[38]. Καὶ ὁ ἀνεπιθύμητος οὗτος τρόπος τίς ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ; Ἡ Ἔκθεσις δὲν καθορίζει ἐπακριβῶς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἀποτελεῖ ἴσως ὑπαινιγμὸν πρὸς τὸν Προσηλυτισμόν, ὅ,τι ἐν τῇ Ἐκθέσει λέγεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δεδομένου ὅτι ὄντως, διὰ πλείστας Ἐκκλησίας - Μέλη τοῦ Π. Σ. Ε., ἡ ἔξω τοῦ Συμβουλίου ἔκθεσις τῶν ἀπόψεων, θεολογικῶν καὶ ἄλλων, περὶ τῶν διαφόρων διαχριστιανικῶν ζητημάτων, ἀπέκτησε καὶ ἀποκτᾷ πάντοτε χαρακτῆρα καὶ ἔννοιαν καὶ ἔκτασιν πραγματικοῦ προσηλυτισμοῦ. Πάντως ἡ Ἔκθεσις ἐπιμένει ἰδιαιτέρως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, τῆς ἐντὸς τοῦ Συμβουλίου παρουσιάσεως τῶν ὑφ᾽ ἑκάστης Ἐκκλησίας καὶ Ὁμολογίας πρεσβευομένων ἀρχῶν καὶ ἀπόψεων, διότι θεωρεῖ, ὅτι ὅσον πληρέστερον τηρεῖται ὁ ὅρος οὗτος καὶ ὅσον σοβαρώτερον γίνεται ἡ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, τόσον περισσότερον ἐξουδετεροῦται τὸ ψυχολογικὸν «σύμπλεγμα» περὶ Προσηλυτισμοῦ παρὰ ταῖς Ἐκκλησίαις.

Καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἔκθεσις ἅπτεται ἑνὸς κεφαλαιωδεστάτου σημείου, καθαρῶς ἐκκλησιολογικοῦ, τοῦθ᾽ ὅπερ καὶ παρουσιάζει πλέον τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ οὐχὶ μόνον ὡς θέμα διεκκλησιαστικῆς τακτικῆς, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, ὡς θέμα κεκτημένον πολὺ καὶ ἀπροσπέλαστον ἐν πολλοῖς ἐκκλησιολογικὸν βάθος, ὅπερ καὶ μετατοπίζει, ὡς εἰκός,

37. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 82.
38. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 82.

τὴν περὶ προσηλυτισμοῦ συζήτησιν ἐπὶ κλίμακος εὐρέως πλέον θεολογικῆς. «Ἡ συμμετοχὴ ἐν τῷ Π. Σ. Ε. ἐπιβάλλει, λέγει ἡ Ἔκθεσις, τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὰς Ἐκκλησίας, ὅπως τηρῶσιν ἰδιαιτέραν στάσιν κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην. Θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἰδιότητα μέλους Ἐκκλησίας τινος, ὅπως ἀρνηθῇ εἰς τὴν ἑτέραν Ἐκκλησίαν - Μέλος τὴν ἰδιότητα Ἐκκλησίας (!), ἢ ὅπως θεωρῇ αὐτὴν ὡς αἱρετικὴν ἢ παραδεδομένην εἰς πολλὰς καταχρήσεις, εἰς τρόπον ὥστε ἡ μόνη βοήθεια διὰ τὰ μέλη τῆς δευτέρας νὰ ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσίς των ἐκ ταύτης» [39].

Ἐν τῷ τέλει τοῦ 3ου τούτου τμήματος τῆς Ἐκθέσεως καταβάλλεται ἡ προσπάθεια, ὅπως ἐν συμπεράσματι τῶν βασικῶν περὶ Προσηλυτισμοῦ συλλογισμῶν καὶ ἐν ὄψει τῶν δυσκολιῶν, ἃς δημιουργεῖ πάντως ἡ ἐν οἰκουμενιστικῷ πνεύματι δικαιολόγησις τῆς προσηλυτιστικῆς δράσεως, δοθῶσιν ὡρισμένοι τινὲς ἀπ᾿ εὐθείας, μεταξὺ ἀτόμων καὶ Ἐκκλησιῶν, τρόποι μαρτυρίας, ὡς λέγει τὸ κείμενον (ἀποφεῦγον πάντως τὸν κακόηχον ἐν τῇ περιπτώσει ὅρον «προσηλυτισμός»), οὓς καὶ θεωροῦμεν ὡς λίαν ἀξιοπροσέκτους: «Ἡ μαρτυρία (τὸ παρέχειν μαρτυρίαν) ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς οἰκουμενικῆς κοινωνίας (sic), θέλει λαμβάνῃ χώραν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον : α) ὡς ἀνεπίσημος προσωπικὴ καὶ ἰδιωτικὴ συζήτησις μεταξὺ ἀτόμων πρὸς συζήτησιν τῆς ἀληθείας, β) ὡς ἐπίσημος συζήτησις Ἐκκλησίας τινὸς πρὸς ἑτέραν, ἑκατέρας διδούσης βαρύτητα εἰς τὴν ἑαυτῆς ὁμολογίαν. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς συζητήσεως δύναται νὰ ἀναληφθῇ ἐντονώτερον καὶ σοβαρώτερον ἐντὸς τοῦ Π. Σ. Ε. γ) Σημαντικὴ προσέγγισις ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Π. Σ. Ε. γίνεται διὰ τοῦ ἔργου τῆς Διεκκλησιαστικῆς Βοηθείας, ὅταν Ἐκκλησία τις βοηθῇ ἑτέραν διὰ μίαν καλλιτέραν τῆς ἰδικῆς της ζωήν, ὅταν Ἐκκλησία τις, τῇ συγκαταθέσει ἑτέρας, βοηθῇ αὐτήν, ἵνα διεξαγάγῃ ἔργον εὐαγγελικοῦ, κατηχητικοῦ ἢ ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος, ἢ παρέχει οἱανδήτινα ἄλλην ὑπηρεσίαν ἀπὸ μέρους τῶν μελῶν τῆς ἑτέρας Ἐκκλησίας, ὄχι μόνον ἀφήνουσα αὐτὰ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ βοηθοῦσα αὐτὰ ἵνα ἀποβῶσι πιστότεροι καὶ καλλίτεροι χριστιανοί. Εἶναι σαφές, ὅτι ἡ προσέγγισις αὕτη ἀπαιτεῖ μεγαλειτέραν αὐτοθυσίαν καὶ ταπείνωσιν ἀπὸ μέρους ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν» [40].

Εἰς τὸ 4ον τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς «Συστάσεις πρὸς συνέχισιν τῆς μελέτης ἀπὸ μέρους τῶν Ἐκκλησιῶν - Μελῶν», γίνεται λόγος περὶ τῶν προβλημάτων, ἅτινα γεννᾷ τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ εἰς τὰς συγκεκριμμένας μορφὰς ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν, λέγεται ὅτι εἶναι πολλαὶ αἱ θιγόμεναι ἐκ τοῦ Προσηλυτισμοῦ Ἐκκλησίαι καὶ ἐκφράζεται ἡ ἐλπίς, ὅτι «αἱ Ἐκκλησίαι - Μέλη, μετὰ σκέψιν καὶ μελέτην, θὰ καθορίσωσι τὴν θέσιν αὐτῶν ἔναντι τῆς ἐλευθερίας τῆς χριστια-

39. Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σελ. 83.
40. Ἔνθ᾿ ἀνωτ. σελ. 83.

νικῆς μαρτυρίας, τόσον ἀπὸ μέρους αὐτῶν, ὅσον καὶ ἀπὸ μέρους τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν» [41]. Εἶναι δύσκολον εἰς ἡμᾶς νὰ καθορίσωμεν ποίας Ἐκκλησίας ὑπαινίσσεται τὸ κείμενον τῆς Ἐκθέσεως ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ταύτην «ἄλλαι Ἐκκλησίαι». Ἐὰν ὑπαινίσσεται τὰς μὴ συνεργαζομένας ἐν τῷ Π. Σ. Ε. Ἐκκλησίας, ἐν αἷς συγκαταλεκτέαι, ὡς εἰκός, καὶ αἱ μὴ συνεργαζόμεναι Ὀρθόδοξοι Αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι, αἱ πέραν τοῦ σιδηροῦ παραπετάσματος, θὰ πρέπῃ πάντως νὰ δηλωθῇ, ὅτι καὶ αὗται καὶ δὴ καὶ οὐχὶ μόνον διὰ λόγους «καθεστωτικούς», πολιτειακούς, δηλονότι ἢ καὶ γενικώτερον πολιτικούς, λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῷ κλίματι αὐτῶν ἀνωμάλου πολιτικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους κυρίως ἱστορικῶς μεμαρτυρημένης ταλαιπωρήσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ προβλήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐντόνως δικαιουμένων νὰ διαμαρτυρηθῶσι καὶ νὰ καταγγείλωσι τοὺς ἑτεροδόξους ἐπὶ προσηλυτιστικῇ δράσει, εἰς βάρος τοῦ Ὀρθοδόξου ποιμνίου αὐτῶν. Ἐὰν πάλιν ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ἐκείνην νοεῖται ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς κόσμος, ἐν τῇ πολυμόρφῳ προσηλυτιστικῇ αὐτοῦ δράσει καὶ ἐν τῇ ἀντιδράσει, ἣν ἐπιδεικνύουσι τὰ Λατινικὰ κράτη τῆς Δύσεως (ὅρα περιπτώσεις Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ Ἱσπανίας) ἀπέναντι τοῦ ἐπιθυμοῦντος νὰ διεισδύσῃ εἰς ταῦτα Προτεσταντισμοῦ, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ἔκφρασις« ἄλλαι Ἐκκλησίαι» μένει ἀπολύτως ἀσαφής, καὶ ἡ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐκφραζομένη ἐλπίς, ὅτι θὰ καθορίσῃ πάντως τὴν θέσιν αὐτῆς ἔναντι τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, θὰ μείνῃ ἀσφαλῶς ἀτελέσφορος.

Τελικῶς ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Ἐκθέσεως διατυποῦνται ὡρισμέναι τινὲς ἐρωτήσεις ταῖς Ἐκκλησίαις, αἱ πρὸς ἃς εἰλικρινεῖς ἀπαντήσεις τῶν Ἐκκλησιῶν δύνανται, κατὰ τὴν συντάξασαν τὴν Ἔκθεσιν Ἐπιτροπήν, νὰ διευκολύνωσι τὴν μελέτην καὶ τὴν συζήτησιν, καὶ ἄρα καὶ τὴν προώθησιν τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Τὰς ἐρωτήσεις ταύτας παραθέτομεν ἐνταῦθα αὐτολεξεί:

«1. Σεβόμεθα τὰς πεποιθήσεις τῶν Ἐκκλησιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀντίληψις καὶ αἱ συνήθειαι διαφέρουν τῶν ἡμετέρων, καὶ θεωροῦμεν καθῆκον ἡμῶν νὰ βοηθῶμεν ἀλλήλους, ἵνα ἱστάμεθα ὑπεράνω τῶν ἀτελειῶν ἡμῶν, προβαίνοντες εἰς θεολογικὰς συζητήσεις καὶ πράξεις ἀμοιβαίας ἐξυπηρετήσεως μᾶλλον παρὰ ἐμπλεκόμενοι εἰς δημοσίαν ἐπίκρισιν τῶν σφαλμάτων τῶν ἄλλων;

2. Ἀναγνωρίζομεν ὡς κύριον καθῆκον παντὸς ἀφυπνισθέντος χριστιανοῦ τὸ ἀγωνίζεσθαι ἐν προσευχῇ ὑπὲρ τῆς ἀνανεώσεως τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἧς τυγχάνει μέλος;

3. Ἀναγνωρίζομεν τὸ δικαίωμα παντὸς ὡρίμου ἀνθρώπου νὰ ἐκλέξῃ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐὰν ἡ συνείδησις αὐτοῦ δὲν τῷ ἐπιτρέπει νὰ μένῃ ἐπὶ πλέον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας μέλος τυγχάνει ἐπὶ τοῦ παρόντος;

---

41. Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 83.

4. Γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχουσι μεγάλα ἐμπόδια ἐν ταῖς ἀδελφικαῖς σχέσεσι εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, ἔνθα πάντες δὲν ἀπολαμβάνουσι τῆς ἰδίας ἐλευθερίας πρὸς ἄσκησιν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ πρὸς παροχὴν τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν σταθερῶς ὑπὲρ μιᾶς νομικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἰσότητος διὰ πάσας τὰς Ἐκκλησίας ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ;

5. Ἀποκηρύττομεν πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρᾶξιν, διὰ τῆς ὁποίας προσφέρονται ὑλικὰ ἢ κοινωνικὰ πλεονεκτήματα πρὸς κλονισμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δεσμῶν τοῦ ἀτόμου, ἢ χρησιμοποιοῦνται ἀπρεπεῖς πιέσεις ἐπὶ πτωχῶν καὶ ἐμπεριστάτων ἀνθρώπων ;

6. Μολονότι ἀπόκειται ταῖς Ἐκκλησίαις, ἵνα καθορίσωσι τὴν θέσιν αὐτῶν ἔναντι τῶν μεικτῶν γάμων, πρέπει νὰ εἶναι σεβαστὴ ἡ ἐνσυνείδητος ἀπόφασις τῶν δύο μελλονύμφων περὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς μελλοντικῆς ὁμολογίας διὰ τὰ τέκνα αὐτῶν ;

7. Πρέπει τὰ τέκνα νὰ μὴ γίνωνται δεκτὰ εἰς ἑτέραν Ἐκκλησίαν παρὰ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ τῶν κηδεμόνων αὐτῶν ;

8. Δὲν θὰ δεχθῶμεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν πρόσωπα, ἅτινα εὑρίσκονται ὑπὸ ἐπιτίμιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῶν λόγῳ ἠθικῶν παραπτωμάτων, ἢ ζητοῦσι νὰ ἀποφύγωσι τὰς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν ὑποχρεώσεις, ἢ τῶν ὁποίων τὰ ἐλατήρια ἀλλαξομολογίας εἶναι δεδηλωμένως κοσμικὰ καὶ ἀνάξια ;

9. Ὅταν μέλος Ἐκκλησίας τινὸς ἐπιθυμῇ νὰ γίνῃ δεκτὸν εἰς ἄλλην τινὰ Ἐκκλησίαν, ὀφείλομεν νὰ ἐπικοινωνήσωμεν, εἰ δυνατόν, ἀμέσως μετὰ τῶν ἐνδιαφερομένων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, ὅταν δὲ πεισθῶμεν περὶ τῶν ἐνσυνειδήτων ἐλατηρίων, θὰ παύσωμεν παρουσιάζοντες πρόσκομμα εἰς τὴν ἀποδοχὴν τούτου πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ ;

10. Καίτοι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι περιπτώσεις τινές, καθ᾽ ἃς ἡ κυριαρχοῦσα Ἐκκλησία ἔν τινι χώρᾳ παρέχει ἀτελῆ χριστιανικὴν μαρτυρίαν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποχρεούμεθα νὰ προσφέρωμεν τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν εἰς τὰ μέλη ταύτης, μήπως ἡ πρώτη φροντὶς ἡμῶν θὰ πρέπει νὰ εἶναι, ὅπως εὕρωμεν τρόπον τινά, δι᾽ ἀδελφικῆς συμβουλῆς ἢ βοηθείας, ὥστε νὰ ἐνισχυθῇ ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης ;

11. Πρέπει νὰ καταβληθῇ ἰδιαιτέρα μέριμνα, ἵνα βοηθήσωμεν τὰς ὑπαρχούσας Ἐκκλησίας, ἐκεῖ ἔνθα αὗται εἶναι καθυστηκυῖαι, δι᾽ ἀδελφικῶν ἔργων καὶ παντοίας βοηθείας μᾶλλον, παρὰ διὰ τῆς δημιουργίας ἱεραποστολῆς ἑτέρας Ἐκκλησίας ;» [42].

Εἰς ταῦτα συνοψίζεται, ἐν συντόμῳ ἀναλύσει, τὸ περιεχόμενον τῆς Ἐκθέσεως ταύτης, ἥτις καὶ κρινομένη ἀπὸ Ὀρθοδόξου πλευρᾶς γεννᾷ σοβαρά τινα θεολογικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα, ἅτινα καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παρουσιάσωμεν ἐν ὀλίγοις εἰς τὸ εὐθὺς κατωτέρω τρίτον κεφάλαιον.

Συνεχίζεται]

---

42. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 83/84.

ΑΙ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ(*)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ Ι. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Γ'. Η Β' ΦΑΣΙΣ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΙΔΩΝ (ΤΕΛΟΣ Δ' - ΑΡΧΑΙ Ε' ΑΙΩΝΟΣ)

1. Γενικά.

Αἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἐντὸς τοῦ ἐπιστημονικοῦ μόνον τομέως περιορισθεῖσαι ἔριδες μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν μὴ δεχομένων ὡρισμένας ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ἔπαυσαν ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα χρόνου νὰ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ θεολογικοὺς κύκλους. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐμφάνισιν κυρίως τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνετάραξεν ἐπὶ ὁλοκλήρους δεκαετίας τὴν γαλήνην τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις καὶ ἠρεμία ἀποκαθίσταντο διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Β' ἐν ΚΠόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου (381), ὅτε ἐδίδετο ἓν τέλος εἰς τὸν Ἀρειανισμὸν καὶ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ συνέχειαν τὴν Πνευματομαχίαν καὶ θετικῶς ἐξετίθετο τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας.

Βεβαίως τὸ πνεῦμα καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Ὠριγένους ἐξηκολούθουν νὰ θαυμάζωνται καὶ νὰ θεραπεύωνται ὑπὸ πολλῶν. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν θαυμασταὶ καὶ ἀκόλουθοι τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν, ἃς ἐκεῖνος ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Θεολογίας, χωρὶς νὰ δέχωνται ὅμως καὶ τὰς λελανθασμένας αὐτοῦ ἀντιλήψεις.

Ἀφ' ἑτέρου, εἰς ὡρισμένα κέντρα, καὶ ἰδίως εἰς τὰς μοναχικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, τὸ πρόσωπον τοῦ Ὠριγένους ἀρχίζει νὰ ἀποτελῇ πέτραν σκανδάλου. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας καὶ τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ δισμορφοῦνται εἰς μίαν ἰδιαιτέραν, εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, παράταξιν. Οὗτοι καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τῶν ἀρχαίων «Ὠριγενιασταί»[120], καὶ εἶναι γνωστοὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν ὡς οἱ

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 577 τοῦ προηγουμένου τόμου.

120. Πανάριον, 64, 3, 70, 72, Κ. Holl, σ. 409, 522. Ὁ αὐτὸς Ἐπιφάνιος εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς 63ης αἱρέσεως ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς αἱρέσεως τῶν Ὠριγενίων ἢ Ὠριγενιανῶν. Ἀγνοεῖ ὅμως ἐὰν οὗτοι ὀνομάζωνται οὕτω «ἀπὸ Ὠριγένους τοῦ Ἀδαμαντίου, καλουμένου Συντάκτου, ἢ ἄλλου τινός». Οἱ τελευταῖοι συσχετίζονται πρὸς τοὺς Γνωστικούς. «Γραφὰς δὲ οὗτοι ἀναγινώσκουσι διαφόρους καινῆς καὶ παλαιᾶς διαθήκης. Ἀθετοῦσι δὲ γάμον καὶ οὐ παύεται ἀπ' αὐτῶν ἡ λαγνεία... Κέχρηνται δέ, ὡς ἔφην, διαφόροις γραφαῖς, παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης καὶ ἀποκρύφοις τισί, μάλιστα ταῖς λεγομέναις Πράξεσιν Ἀνδρέου καὶ τῶν ἄλλων». Πανάριον, 63, 1-2, Κ. Holl, σ. 398-400. Σωκράτους Ε. Ι., VI, 7, ΜΕΠ 67, 684-8.

Ὠριγενισταί. Οἱ ἀντίθετοι πρὸς αὐτούς, οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον, ἡρμήνευον τὴν Γραφὴν κατὰ γράμμα, ἀποδίδοντες εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνους ἱκανότητας καὶ ἐνεργείας. Οὗτοι ἀποτελοῦν τὴν γνωστὴν μερίδα τῶν Ἀνθρωπομορφιτῶν[121], «Ἀνθρωπομορφιανῶν» κατὰ τὸν Σωκράτη καὶ Σωζομενόν, τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκομεν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Διονυσίου. Οὗτοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, τοὺς διαπνεομένους ἀπὸ φιλελευθέρας ἀρχάς, ἐμφανίζονται ὡς ὑπέρμαχοι τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τῆς Β΄ ἐν ΚΠόλει Συνόδου (381) καὶ ἑξῆς, καὶ ἐπὶ μίαν περίπου δεκαπενταετίαν, ἠρεμία ἐβασίλευεν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸ τέλος ὅμως τοῦ Δ΄ αἰῶνος ἐκσπᾷ ἡ θύελλα τῶν Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων. Εἶναι ἡ Β΄ φάσις αὐτῶν. Τὴν φορὰν ταύτην ὁ ἀγὼν δὲν περιορίζεται ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς θεολογικῆς σκέψεως, ἀλλὰ διευρυνόμενος λαμβάνει καὶ ἐκκλησιαστικὴν χροιάν. Ἐνδιαφέρονται ἐμπράκτως ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία. Συνέρχονται Σύνοδοι. Ἐπίσκοποι, Πρεσβύτεροι, ὁ Μοναχικὸς κόσμος καὶ οἱ λαϊκοὶ ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὰς συγκρούσεις ταύτας. Ὁ ἀγὼν δὲν ἐντοπίζεται εἰς μίαν μόνον περιφέρειαν, ἀλλὰ καλύπτει τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Τὰ γεγονότα ἐκτυλίσσονται εἰς τὴν Παλαιστίνην, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ Αἴγυπτον, τὴν Κύπρον καὶ τὴν ΚΠολιν.

Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὰς ἔριδας ταύτας, ὅπως συνήθως συμβαίνῃ, ἐμφιλοχωροῦν καὶ ἄλλοι παράγοντες, ὡς ἡ τύφλωσις, τὸ μῖσος, ἡ ἐκ τῆς ἀγνοίας στενότης, ὁ ὑπέρμετρος ζῆλος καὶ τὰ προσωπικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα καὶ ἡ μνήμη τοῦ Ὠριγένους χρησιμεύουν ἐνίοτε διὰ νὰ καλύψουν ἀτομικοὺς ἢ καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ συμφέροντα[122].

2. Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τῇ Δύσει Ἔριδες.

Τὸν τίτλον τοῦ πλέον θερμοῦ ἀντιωριγενιστοῦ λαμβάνει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ ἱ. Ἐπιφάνιος, Ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ἐν Κύπρῳ. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς κώμην τινα Βησανδούκην, παρὰ τὴν Ἐλευθερούπολιν τῆς Παλαιστίνης[123] (310 - 320). Ἐμόνασεν εἰς τὰς ἐρήμους τῆς Αἰγύπτου

Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 12, ΜΕΠ 67, 1549. Φωτίου, Μυριόβιβλος, 59, ΜΕΠ 103, 109.

121. Σωκράτους, αὐτόθι. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., III, 38 κ.ἑξ. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 137.

122. Β. Θ. Σταυρίδου, ἔνθ' ἀν., Ἐπίλογος, Ὀρθοδοξία ΛΒ' (1957) 58 κ. ἑξ.

123. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VI, 32, ΜΕΠ 67, 1389 - 1392. Τὰ ἔργα του εὑρίσκονται ἐν ΜΕΠ 41 - 43. Κριτικὴν ἔκδοσιν αὐτῶν ἔκαμεν ὁ K. Holl, (ἐκδ. Βερολίνου, ἀρ. 25, 31, 37) εἰς τρεῖς τόμους, Λειψία, 1915, 1922, 1933.

καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς τὴν γενέτειράν του ἵδρυσεν ἴδιον μοναστήριον, Ἄδ ἐπικαλούμενον. Τὸ 367 ἐξελέγη Ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ἐν Κύπρῳ καὶ παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (403).

Ὁ Ἐπιφάνιος δὲν ἔλαβεν εὐρεῖαν μόρφωσιν. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐπέδειξε καὶ συγγραφικὴν δρᾶσιν. Πλήρης ζήλου διὰ τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν, ἐθεώρησεν ὡς ὕψιστον αὐτοῦ καθῆκον τὴν καταπολέμησιν πασῶν τῶν αἱρέσεων. Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπεδίωξε διὰ τοῦ λόγου, τῆς γραφίδος καὶ τῆς ὅλης δράσεώς του. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον συμπεριέλαβε καὶ τὸν Ὠριγενισμόν. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, τοὺς Ὠριγενιστάς, πιθανώτατα θὰ ἐγνώρισεν εἰς τὰς μοναχικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς Αἰγύπτου, ἴσως δὲ ἀργότερον τῆς Παλαιστίνης. Πολέμιος τοῦ Ὠριγενισμοῦ παρέμεινε μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς του.

Ἤδη εἰς τὸν Ἀγκυρωτόν, γραφέντα τὸ 374, καταφέρεται ἐναντίον τοῦ προσώπου τοῦ Ὠριγένους, τῆς ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθείσης ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας, ἐνίων ἐκ τῶν κακοδοξιῶν του καὶ κατὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες καλοῦνται «οἱ ἠλίθιοι, οἱ τῇ φρενοβλαβείᾳ Ὠριγένους...ἀκολουθήσαντες»[124]. Εἰς τὸ Πανάριόν του, γραφὲν τὸ 377, ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως μὲ τὸν Ὠριγένη καὶ τὸν Ὠριγενισμὸν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς 64ης αἱρέσεως[125]. Μεταξὺ ἄλλων παρέχει καὶ ἀνιστορήτους τινὰς πληροφορίας ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Διδασκάλου. Ἐπαναλαμβάνει ἐν πολλοῖς τὰς γνώμας τοῦ Μεθοδίου. Καθὼς συμβαίνει εἰς ὅλον τοῦτο τὸ ἔργον καὶ ἐνταῦθα δὲν ἐπεξεργάζεται κριτικῶς τὸ εἰς τὴν διάθεσίν του εὑρισκόμενον ὑλικόν.

Τὸν Ὠριγένη ὀνομάζει «ἄπιστον», «ματαιόπονον», «ἐθελόσοφον» καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτὸν τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἑξῆς: «Οὕτω καὶ σύ, ὦ Ὠρίγενες, ἀπὸ τῆς προειρημένης Ἑλληνικῆς παιδείας τυφλωθεὶς τὸν νοῦν, ἐξήμεσας τὸν ἰὸν τοῖς πεισθεῖσί σοι καὶ γέγονας αὐτοῖς εἰς βρῶμα δηλητηρίου, δι' ὧν αὐτὸς ἠδίκησαι ἀδικήσας τοὺς πλείους».

Περὶ δὲ τῶν Ὠριγενιστῶν λέγει τὰ ἀκόλουθα :

«Ἡ δὲ ἐξ αὐτοῦ φῦσα αἵρεσις πρῶτον μὲν ἐν τοῖς τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ ὑπάρχουσα, τὰ νῦν δὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἐξοχωτάτοις καὶ δοκοῦσι τὸν μονήρη βίον ἀναδεδέχθαι — εὑρίσκεται —, παρὰ τοῖς φύσει κατὰ τὰς ἐρημίας ἀναχωροῦσί τε καὶ τὴν ἀκτημοσύνην ἑλομένοις· δεινή τε καὶ αὕτη καὶ πασῶν τῶν παλαιῶν μοχθηροτέρα, ἣ καὶ σὺν ἐκείνοις τὸ ὅμοια φρονοῦσα. Κἄν τε γὰρ αἰσχρότητα ἐπιτελεῖν οὐ παρασκευάζῃ τοὺς αὐτῇ μαθητευομένους, ἀλλ' οὖν γε δεινοτέραν αἰσχρότητος δεινὴν ὑπόνοιαν εἰς αὐτὸ τὸ θεῖον ἐνσκήπτει. Ἐκ τούτου γὰρ καὶ Ἄρειος τὰς προφάσεις εἴληφε καὶ οἱ καθεξῆς Ἀνόμοιοί τε καὶ οἱ ἄλλοι»[126].

124. Ἀγκυρωτός, 62, 63, 54, 87, K. Holl, σ. 74 - 76, 63 - 64, 107 - 108.
125. K. Holl, σ. 403 - 523.
126. Πανάριον, 64, 67, 71, 72, 4, K. Holl, σ. 509, 520, 522, 523, 409 - 410.

Ὕστερον ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἐναντίον τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὀπαδῶν του κατηγορίας, ὁ Ἐπιφάνιος εὐλόγως θὰ ἐπεζήτει καὶ καταλλήλους εὐκαιρίας διὰ νὰ δράσῃ πλέον τελεσφόρως κατ' αὐτῶν.

Θαυμασταὶ τοῦ Ὠριγένους ἦσαν ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης (386 - 417) καὶ οἱ ἐκ τῆς Δύσεως Λατῖνοι συγγραφεῖς καὶ μοναχοί, οἱ διαμένοντες εἰς τὰ ἐν Παλαιστίνῃ Δυτικὰ μοναστήρια, ὁ Ἱερώνυμος ἐν Βηθλεὲμ καὶ ὁ Ρουφῖνος ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν. Ἅπαντες ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους, οἱ δὲ Λατῖνοι συγγραφεῖς μετέφραζον ὡσαύτως εἰς τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν καὶ συγγράμματα τοῦ ὑπ' αὐτῶν θαυμαζομένου Διδασκάλου.

Τὸ 393 ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα μοναχός τις, Ἀτέρβιος ὀνομαζόμενος[127], ὁ ὁποῖος, πιθανώτατα καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Ἐπιφανίου, ἐκάλεσε τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην, τὸν Ἱερώνυμον καὶ τὸν Ρουφῖνον ὅπως ἀποκηρύξουν τὸν Ὠριγένη. Ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης καὶ ὁ Ρουφῖνος ἐνέμειναν εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν, ὁ Ἱερώνυμος[128] ὅμως ἐνέδωσε καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης συνεμάχησε μετὰ τῶν Ἀντιωριγενιστῶν.

---

127. Ἱερωνύμου, Apologia adv. Ruf., III, 33, ΜΛΠ 23, 481-2. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., III, 43. Fliche et Martin, ἔνθ' ἀν., IV, 35.G. Fritz, ἔνθ' ἀν., στ.1569.

128. Ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὰ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα συγγράμματα ἐκφράζεται ἐπαινετικώτατα ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους. Τὸν ἀποκαλεῖ «διδάσκαλον μετὰ τοὺς Ἀποστόλους δεύτερον», Translatio Homiliarum Origenis in Jeremiam et Ezechielem, Prologus, ΜΛΠ 25, 611. Liber de Nominibus Hebraicis, Præfatio, ΜΛΠ 23, 772. Εἰς τὴν Ρώμην ἀργότερον (382 - 385), κατεφέρετο κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ὠριγένους, τοὺς ὁποίους ὀνομάζει «κύνας». «Damnatur a Demetrio Episcopo, exceptis Palestinæ, et Arabiæ, et Phœnicis atque Achaiæ Sacerdotibus. In damnationem ejus consentit urbs Romana: ipsa contra hunc cogit senatum, non propter dogmatum novitatem, non propter hæresim, ut nunc adversus eum rabidi canes simulant: sed quia gloriam eloquentiæ ejus, et scientiæ ferre non poterant, et illo dicente, omnes mati patabantur». Ἐπ. 33, 4, ΜΛΠ 22, 447. Καὶ εἰς τὴν μελέτην του περὶ τῶν Ἐνδόξων Ἀνδρῶν «De Viris Illustribus», ὁμιλεῖ μετὰ θαυμασμοῦ περὶ τοῦ Ὠριγένους, οὗτινος θαυμάζει «τὴν ἀθάνατον εὐφυΐαν». De Vir. Ill., 54, ΜΛΠ 23, 664 - 668. Γενικῶς μέχρι τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τούτου, συμπεριλαμβανομένου, ὁ Ἱερώνυμος θαυμάζει τὸν Ὠριγένη, ἀκολουθεῖ τὰς ἑρμηνευτικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς καὶ τὸν ὑποστηρίζει κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, χωρὶς νὰ θίγῃ τὰς κακοδοξίας αὐτοῦ. Εἰς τὰ μεταγενέστερα ὅμως αὐτοῦ ἔργα δέχεται τὸν Ὠριγένη ὡς αἱρετικόν. Προσπαθεῖ δὲ νὰ δικαιολογήσῃ ἑαυτὸν ὡς ἑξῆς: «Laudavi interpretem, non dogmatisten: ingenium non fidem: Philosophum, non Apostolum... Si mihi creditis, Origenistes numquam fui; sinon creditis, nunc esse cessavi». ΜΛΠ 22, 744, 746. Πλείονα περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὰς Ὠριγενιστικὰς Ἔριδας ἴδε ἐν F. Cavallera, St. Jérôme, sa vie et son œuvre, (Spicilegium sacrum Lovaniense, fasc. I et II), Louvain et Paris, 1922. M. Brochet, St. Jérôme et ses ennemis, Paris, 1905 K. Holl, Die Zeitfolge der ersten Origenistischen Streites, Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, IX (1916) 226 - 255. A. Jülicher, Bemerkungen zu der Abhandlung Holls: Die Zeitfolge des ersten Origenistischen Streites,

Ἐν τῷ μεταξὺ κατέφθανεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ ἱ. Ἐπιφάνιος (394), πιθανώτατα μὲ σκοπὸν νὰ καταπολεμήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Ὠριγενισμὸν καὶ ἐγένετο δεκτὸς μετὰ πολλῶν τιμῶν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς πόλεως Ἰωάννου. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐκάλεσε τοῦτον ὅπως προφυλάσσηται ἀπὸ τοῦ Ρουφίνου, τοῦ Παλλαδίου καὶ ὅπως ἀναθεματίσῃ τὸν Ὠριγένη, τὸν «πατέρα τοῦ Ἀρείου καὶ ἄλλων αἱρέσεων ρίζαν καὶ συγγενῆ» [129].

Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως [130] ὡμίλησε κατὰ τοῦ Ὠριγένους, ἐπιτεθεὶς τοιουτοτρόπως ἐμμέσως καὶ κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἱερωνύμου, ὁ Ἰωάννης εὑρέθη εἰς δύσκολον θέσιν μετὰ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ καὶ ἀπέστειλε τὸν ἀρχιδιάκονόν του πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ σιωπήσῃ. Τὴν ἰδίαν ἑσπέραν ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης ὡμίλησεν ἐπ' Ἐκκλησίας καὶ κατεφέρθη κατὰ τῶν Ἀνθρωπομορφιτῶν, ἐξυπονοῶν ὡς τοιοῦτον καὶ τὸν Ἐπιφάνιον [131]. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας ταύτης ἐγερθεὶς ὁ Ἐπιφάνιος κατεδίκασε τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀνθρωπομορφιτῶν, ἐζήτησεν ὅμως ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὴν καταδίκην τῶν διεστραμμένων δογμάτων τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης εἴτε κατ' αὐτὴν εἴτε εἰς μίαν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐξέθηκε συνθετικῶς τὴν πίστιν αὐτοῦ, τῆς ὁποίας τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐπεβεβαίωσεν ὁ Ἐπιφάνιος [131].

Ὁ ἱ. Ἐπιφάνιος ἐγκατέλειψε τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἦλθεν εἰς Βηθλεέμ. Παρακληθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἱεροσόλυμα ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου τὸ ἔπραξεν, ἀλλὰ μεταμεληθείς, ἐκ τῆς ὁδοῦ ἀμέσως ἐπέστρεψεν, ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μονὴν ἐν Βησανδούκῃ παρὰ τὴν Ἐλευθερούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐκήρυξεν ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου, παροτρύνων τοὺς ὑπὸ τὸν Ἰωάννην μοναχούς, ὅπως διακόψωσι τὴν κοινωνίαν

Ib., pp. 256 - 275. Duchesne, op. cit., III, 38 ff. Fliche et Martin, op. cit., IV, 31 ff. W. H. Freemantle, Hieronymus, H. Wace - W. C. Piercy, A Dictionary of Christian Biography and Literature, pp. 460 - 472.

129. Ἱερωνύμου, Ἐπ. 51, 3, ΜΛΠ 22, 520. Δυστυχῶς ἡ μόνη πηγή, ἐξ ἧς ἀρυόμεθα πληροφορίας πρὸς ἐξιστόρησιν τῶν ἐνταῦθα συμβαινόντων εἶναι αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τὸ ἔργον του Contra Johannem Hierosolymitanum, Κατὰ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων, ΜΛΠ 23, 355 - 396. Ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Τ. Π. Θέμελη, Νέα Σιὼν ΙΑ' (1911) 346 - 361, 498 - 506 καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος, Ἱεροσόλυμα, 1923.

130. Contra Joh. Hier., 11, ΜΛΠ 23, 363 - 4.

131. Τὸν Ἐπιφάνιον κατηγόρει ὡς ἀνθρωπομορφίτην καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, πρὸ τῆς συμφιλιώσεως αὐτῶν, Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 10, ΜΕΠ 67, 693, καὶ ὡς «αἱρετικὸν ἢ σχηματάριν» πρὸς τοὺς πάπας Δάμασον καὶ Σιρίκιον. Παλλαδίου, Διάλογος, 16, ἔκδ. ὑπὸ Coleman - Norton, Cambridge, 1928, p. 99.

132. Contra Joh. Hier., 13, 14, ΜΛΠ 23, 365 - 7.

πρὸς τὸν κανονικὸν αὐτῶν Ἐπίσκοπον. Προσέτι δὲ ἐχειροτόνησε παρ' ἐνορίαν εἰς Πρεσβύτερον, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐν Βηθλεὲμ μονῆς, ἧς προΐστατο ὁ Ἱερώνυμος, τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου Παυλινιανόν [132]. Ὁ Ἰωάννης τότε ἀπηγόρευσε τήν εἴσοδον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ εἰς πάντα μοναχόν, δεχόμενον τὴν χειροτονίαν τοῦ Παυλιανοῦ κανονικήν.

Τοιουτοτρόπως, ὁ μοναχικὸς κόσμος ἐχωρίσθη εἰς δύο παρατάξεις. Οἱ μὲν μοναχοὶ τῆς Βηθλεέμ, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἱερώνυμον, ἐτάχθησαν μὲ τὴν μερίδα τοῦ Ἐπιφανίου, οἱ δὲ μοναχοὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ρουφῖνον, ἔλαβον τὸ μέρος τοῦ Ἐπισκόπου αὐτῶν Ἰωάννου.

Ὁ Ἐπιφάνιος, μὴ περιορισθεὶς εἰς ὅσα ἔπραξεν, ἔστειλε καὶ μίαν Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἰωάννην [133], ἐν τῇ ὁποίᾳ προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χειροτονίαν τοῦ Παυλιανοῦ, καὶ ἐκάλει ἐκ νέου τὸν Ἰωάννην ὅπως ἀποκηρύξῃ τὰς Ὠριγενιστικὰς πλάνας. Ὕστερον δὲ ἀπὸ ὅλον αὐτὸν τὸν θόρυβον ἀφῆκε τὴν Παλαιστίνην καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Παυλινιανόν. Ἔγραψε σχετικῶς καὶ πρὸς τὸν πάπαν Σιρίκιον [134], ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ ἔδωκε καὶ μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου λεγόμενα.

Ὁ Ἱερώνυμος ἐσυνέχιζε μετὰ τῶν ὀπαδῶν του τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Ὁ Ἰωάννης ἐπέτυχεν αὐτοκρατορικὴν ἐντολὴν ἐξορίας τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως τῶν Οὔνων ἔσωσε τοὺς τελευταίους ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διατάξεως ταύτης [135].

Ὁ Ἰωάννης ἐζήτησε τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, ὅστις ἀπέστειλεν ἐπὶ τόπου τὸν Πρεσβύτερον αὐτοῦ Ἰσίδωρον (396). Ὁ Ἰσίδωρος ἐδικαίωσε τὸν Ἰωάννην καὶ ἀναχωρῶν ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων πρὸς τὸν Θεόφιλον, ἐν ᾗ ἐξετίθεντο τὰ κατὰ τὰς ἐπαφὰς τοῦ Ἰωάννου μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ συνήπτετο μία ἔκθεσις πίστεως τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων [136]. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Ἰωάννου ἀπεστάλη καὶ πρὸς τὸν πάπαν Σιρίκιον [137], καὶ ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὴ ὑπ' αὐτοῦ.

---

132. Contra Joh. Hier., 4,10, ΜΛΠ 23,358,9. 363. Ἐπ. 82,8, ΜΛΠ 22,740-1.

133. Τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης τὸ πρωτότυπον ἀπωλέσθη. Διεσώθη ἡ εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου μετάφρασις, ἥτις ὑπ' αὐτοῦ καὶ διεδόθη εὐρύτερον. Εἶναι ἡ Ἐπ. 51, ΜΛΠ 22,517-527. Περὶ τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης ὁμιλεῖ πολλαχοῦ ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὸ Contra Joh. Hier.

134 Contra Joh. Hier., 14, ΜΛΠ 23,366-7.

135. Ἐπ. 82,8,10. 77,8, ΜΛΠ 22,740-2. 695-6.

136. Τὰ λείψανα τῆς ἐκθέσεως ταύτης παρὰ Gaspari, Ungedruckte (Unbeachtete und wenigbeachtete) Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel, Christiania, 1866, I, 166-172. Contra Joh. Hier., 4, ΜΛΠ 23, 358-9.

137. Ὁ Σιρίκιος ἦτο προκατειλημμένος κατὰ τοῦ Ἐπιφανίου ἐκ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας. Παλλαδίου, Διάλογος, 16, Coleman-Norton, σ. 99.

Ὁ Ἱερώνυμος πληροφορηθεὶς ἐκ τῶν φίλων του, τοῦ Παμμαχίου κ.ἄ., τὴν στάσιν τοῦ Πάπα Σιρικίου γράφει τὴν αὐστηροτέραν κατὰ τοῦ Ἰωάννου πολεμικὴν εἰς τὸ ἔργον του Contra Johannen Hierosolymitanum, «κατὰ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων» πιθανῶς τὸ ἔτος 396 ἢ ἀρχὰς τοῦ 397 [138]. Ἐνταῦθα ὁ Ἱερώνυμος ἐγκαλεῖ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ Ὠριγενιστικῇ αἱρέσει, ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπιφανίου, τὴν μείνασαν ἀναπάντητον, καὶ ἀριθμεῖ ὀκτὼ πλάνας τοῦ Ὠριγένους, τὰς ὁποίας ὤφειλεν ὁ Ἰωάννης νὰ καταδικάσῃ.

Αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς :

«Καὶ κατὰ πρῶτον ἐκ τοῦ βιβλίου «Περὶ τῶν Ἀρχῶν», ἔνθα λέγεται : «ἐπειδὴ καθὼς εἶναι ἀσύμφωνον νὰ λέγῃ τις, ὅτι ὁ Υἱὸς δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Πατέρα, οὕτως εἶναι ἀναρμόδιον νὰ φρονῶμεν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Υἱόν. Δεύτερον, ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ σώματι τούτῳ εἶναι ἐγκεκλεισμέναι ὡς ἐν φυλακῇ, καὶ πρὶν ὁ ἄνθρωπος δημιουργηθῇ ἐν τῷ Παραδείσῳ, κατῴκουν μεταξὺ λογικῶν ὄντων ἐν τοῖς Οὐρανοῖς. Ἐντεῦθεν μετὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ πρὸς παρηγορίαν της λέγει ἐν τοῖς Ψαλμοῖς. «Προτοῦ με ταπεινωθῆναι, ἐγὼ ἐπλημμέλησα» (ριη', 67) καὶ «ἐπίστρεψον ψυχή μου εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου» (ριδ', 7) καὶ «ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου» (ρμα', 8) καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια. Τρίτον, ὅτι ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες θὰ μετανοήσωσιν ἡμέραν τινὰ καὶ τελευταῖον θὰ βασιλεύσωσι μετὰ τῶν ἁγίων. Τέταρτον, τοὺς δερματίνους χιτῶνας, δι' ὧν ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα μετὰ τὴν πτῶσιν καὶ ἐκβολὴν ἐνεδύθησαν, μεταφράζει ὡς ἀνθρώπινα σώματα καὶ ἀναμφιβόλως πρότερον ἐν τῷ Παραδείσῳ ἦσαν ἄνευ σαρκός, νεύρων καὶ ὀστῶν. Πέμπτον, λίαν πεπαρρησιασμένως ἀπαρνεῖται τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκὸς καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν μελῶν καὶ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκ τῆς γυναικός, τοσοῦτον ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ πρώτου ψαλμοῦ, ὅσον καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς αὐτοῦ πραγματείαις. Ἕκτον, ὅτι τόσον ἀλληγορικῶς ἐκλαμβάνει τὸν Παράδεισον, ὥστε ἐκμηδενίζει τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀλήθειαν, κατανοῶν Ἀγγέλους ἀντὶ τῶν δένδρων, καὶ οὐρανίους ἀρετὰς ἀντὶ τῶν ποταμῶν, καὶ ἅπαν τὸ σύστημα τοῦ Παραδείσου διαστρέφει διὰ τροπολογικῆς ἑρμηνείας. Ἕβδομον, τὰ ὕδατα, ἅτινα ἐν ταῖς Γραφαῖς λέγονται ὑπεράνω τῶν Οὐρανῶν, θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἅγιαι καὶ ἐπουράνιαι οὐσίαι, ἐκεῖνα δὲ τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ κάτωθεν τῆς γῆς τοὐναντίον νομίζει, ὅτι εἶναι δαιμονικαὶ οὐσίαι. Ὄγδοον καὶ τελευταῖον, ἡ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη, λέγει, ὅτι ἀπωλέσθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Παραδείσου ἐκβολὴν δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ» [139].

138. ΜΛΠ 23,355-396. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., III, 50 ὑποσημ. 1. Fliche et Martin, ἔνθ' ἀν., IV, 37. Δ. Σ. Μπαλάνου, ἔνθ' ἀν., σ. 457. B. Altaner, Patrologie, Freiburg i. B. 1955, p. 352.

139. Contra Joh. Hier., 8, ΜΛΠ 23,360. Τ. Π. Θέμελη, ἔνθ' ἀν., σ. 353.

Παραλλήλως ὁ Ἱερώνυμος ἀπήντησε [140] καὶ πρὸς Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, γραφεῖσαν πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Παλαιστίνης, ὅπως συνεργασθοῦν καὶ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν Ἰωάννην. Εἰς αὐτὴν ὁ Ἱερώνυμος ὡμίλει περὶ τοῦ πόθου του διὰ τὴν εἰρήνην.

Τὸ ἴδιον ἔτος, 397, ἐπῆλθεν ἡ συνδιαλλαγή, δι' ἐλάχιστον δυστυχῶς χρόνον, μεταξὺ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ρουφίνου [141], οἵτινες ἔδωκαν χεῖρα εἰρηνεύσεως ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐτελέσθη ἡ Θεία Λειτουργία. Οἱ περὶ τὸν Ἱερώνυμον ἀνεγνώρισαν ἐκ νέου τὸν κανονικὸν αὐτῶν Ἐπίσκοπον Ἰωάννην καὶ οὗτος τὴν χειροτονίαν τοῦ Παυλινιανοῦ καὶ τὸ δικαίωμα τῆς Ἱερουργίας ἐν τῇ μονῇ τῆς Βηθλεέμ. Ὁ Ρουφῖνος ἀμέσως ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ρώμην.

Διὰ τῆς ἐλεύσεως τούτου εἰς τὴν Ρώμην καὶ διὰ τῶν ἐπακολουθησάντων γεγονότων, τὸ κέντρον τῶν Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων μετατοπίζεται πρὸς καιρὸν εἰς τὴν Δύσιν.

Ὁ Ρουφῖνος, τῇ παρακλήσει τοῦ φίλου του Μακαρίου, μετέφρασε περὶ τὸ 397 τὴν ὑπὸ τοῦ Παμφίλου καὶ Εὐσεβίου συγγραφεῖσαν Ἀπολογίαν τοῦ Ὠριγένους [142], συνάψας εἰς αὐτὴν καὶ τὴν μικρὰν μελέτην De adulteratione librorum Origenis [143], «Περὶ νοθεύσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους». Τὸ ἑπόμενον ἔτος, 398, ἐξέδωκε μίαν μετάφρασιν τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν τοῦ Ὠριγένους» [144]. Ἡ μετάφρασις αὐτὴ εἶχε χαρακτῆρα μᾶλλον παραφράσεως, διότι πολλαὶ ἐκ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Διδασκάλου εἶχον διορθωθῇ ἐπὶ τὸ ὀρθόδοξον. Ὁ Ρουφῖνος ἐδικαιολόγει τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ περιελάμβανεν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ τὸν Ἱερώνυμον.

(Συνεχίζεται)

---

140. Ἐπ. 82, ΜΛΠ 22,736 - 743. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου ἀπωλέσθη.
141. Apologia adv. Ruf., III, 24, ΜΛΠ 23, 475 - 6.
142. ΜΕΠ 17, 521 - 616.
143. Αὐτ., 17, 615, - 632.
144. ΜΕΠ 11, 111 - 414. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ ἀρχιμ. Ἱππολύτου, «Νέα Σιὼν» ΙΗ' (1323) 306 κ. ἑξ. Ἔκδοσις Βερολίνου ἀρ. 22 ὑπὸ P. Koetschau, Leipzig, 1913. G. Bardy, Recherches sur l'histoire du texte et des versions latines du De Principiis d'Origène, Paris, 1923. M. Villain, Rufin a'Aquilée, La querelle autour d'Origène, Revue des Sciences Religieuses (1937) 5 - 37, 165 - 195. F X. Murphy, Rufinus of Aquileia (Studies in Mediaeval History, New Series 6), Washington, 1945.

THE SACRAMENTARY OF SERAPION

FROM A THESIS FOR THE DEGREE OF B. LITT.
WITHIN THE UNIVERSITY OF OXFORD (*)

BY

ARCHIMANDRITE PANTELEIMON E. RODOPOULOS

10. BAPTISM. ORDINATIONS etc.

The service of Baptism which is given in the Sacramentary of Serapion is not something strikingly new but is adapted to and accords with the common type which is given fragmentarily by other authors and especially by Cyril of Jerusalem in his Catecheses.

Following Brigtman's order of the prayers of Baptism, we distinguish in the Sacramentary of Serapion the three parts of the office i. e. the preparation of the Catechumens which includes also the blessing of the oil of exorcism, the Baptism itself to which the consecration of the water belongs, and the confirmation with the Chrism which includes also its consecration (Cf. ch. 8).

In the documents of the 4th century we may see the baptismal office as following: After the Catechumens course during Lent, the ceremonies of initiation took place on the night of Easter Eve. The Catechumens were received in the vestibule of the baptistry and first they said the renunciation of the Devil turning to the West, «the region of darkness». Afterwards they turned to the East «the region of light» and they recited the creed. Then the Catechumen was undressed and entered into the baptistry where he was anointed with the oil of exorcism. After the anointing he entered into the baptistry where he was anointed with the oil of exorcism. After the anointing he entered into the font where the water had been previously consecrated by the bishop. After a threefold immersion into the water, the confirmation took place and the baptized was anointed by chrism. Dressed with new clothes he received the Holy Communion at the Eucharist which followed; in Alexandria (as in Rome) he took honey and milk [118].

The Sacramentary of Serapion with its prayers also gives that shape. Thus we have first «the prayer of the consecration of the wa-

---

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 591 τοῦ προηγουμένου τόμου.

118. Cf. E. Duchesne, Christian Worship, p. 330.

ters» (7). Also, the «εὐχὴ ὑπὲρ βαπτιζομένων» (8) before the Baptism; afterwards the prayer «μετὰ τὴν Ἀποταγήν» (9). Then the «εὐχὴ εἰς τὸ Ἄλλειμμα τῶν βαπτιζομένων» (15) and the «εὐχὴ μετὰ τὴν Ἄλειψιν» (10) follow when the candidate approaches the font. The «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν εὐχὴ» (11) is after the Baptism, and the prayer of Chrism (16) follows.

The consecration of the water comes first in the Sacramentary of Serapion. It seems that the practice was changed later on, as the current Egyptian rites, Coptic and Ethiopic, do not place it at that point. In earlier authors there is evidence that the consecration took place at the beginning of the office. Thus the 19th (& 112) canon of Hippolytus says that the candidates ««περὶ τὴν ἀλεκτροφωνίαν ἵστανται ἐγγὺς κυμαινομένου ὕδατος θαλασσίου, καθαροῦ, προητοιμασμένου, ἁγίου» [119].

In Serapion this prayer is a kind of epiclesis where God is asked to look down on these waters and to fill them with «Holy Spirit». In this prayer, as in the Epislesis of the Eucharist, the invocation for the consecration of the water is addressed to the Father to send the Logos: «ὁ ἄρρητός Σου Λόγος ἐν αὐτοῖς (the waters) γενέσθω καὶ μεταποιησάτω αὐτῶν τὴν ἐνέργειαν καὶ γεννητικὰ αὐτὰ κατασκευασάτω πληρούμενα τῆς σῆς χάριτος...». Further on in another point Serapion says: «καὶ ὡς κατελθὼν ὁ μονογενής σου Λόγος ἐπὶ τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου ἅγια ἀπέδειξεν, οὕτω καὶ νῦν ἐν τούτοις κατερχέσθω καὶ ἅγια καὶ πνευματικὰ ποιησάτω...».

The preparation of the Catechumens for Baptism was the final phase of a course of teaching and discipline during the whole period of Lent. In the Sacramentary of Serapion this preparation is represented by the prayers 8, 9, 15, 10.

The «εὐχὴ ὑπὲρ βαπτιζομένων» (8) is a prayer, it seems, that was read for the Catechumen when he was accepted finally and definitely for Baptism. That comes out from its rubric, its content and from the position which it has among the other prayers, before the «prayer after the renunciation».

From the following prayer (9) «μετὰ τὴν ἀποταγὴν» and from its content which refers to the «συγκατάθεσιν» of the candidate we assume that before this prayer the exorcism, the renunciation, and the confession of faith took place. «The Exorcism of the baptismal rite is only the conclusion of a series of exorcisms extended over the Cate-

119. From. P. Trempelas, Ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος, p. 138.

chumenate, or at least over the last stage of it (Cyr. Hier. Procat. 9, 14 Cat. 1, 5 etc.)[120].

As we are informed by Cyril of Jerusalem, when the exorcisms took place the Catechumen veiled his face in order not to detach his attention but to consentrate his mind on the meaning of the exorcisms. «Ἐσκέπασταί σου τὸ πρόσωπον, ἵνα σχολάσῃ λοιπὸν ἡ διάνοια· ἵνα μὴ τὸ βλέμμα ρεμβόμενον, ποιήσῃ ρέμβεσθαι καὶ τὴν καρδίαν»[121].

The exorsisms were regarded as something indispensable in the baptismal rite and their content was collected from the Scriptures. Thus St. Cyril of Jerusalem writes: «...χρυσὸς μὴ δύναται ἄνευ πυρὸς καθαρθῆναι τὰ ἀνοίκεια· οὕτως ἄνευ ἐπορκισμῶν οὐ δύναται καθαρθῆναι ψυχή· εἰσὶ δὲ θεῖοι ἐκ θείων Γραφῶν συνεκλελεγμένοι»[122].

In Serapion there is only as allusion and a short reference to the exorcicm in the «εὐχὴν ὑπὲρ τῶν βαπτιζομένων» (8).

The exorcism was followed by the renunciation, which, as has been said, was in Serapion before the prayer (9), and the catechumen turned to the West. The form of renunciation in the Apost. Tradition is: «I renounce thee, Satan, and all thy service and all thy works» (Dix, Apost. Tradition p. 34); and in the Canons of Hippolytus: «Ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, μετὰ πάσης τῆς πομπῆς σου» (can. 19, 119 in Trempelas, The Service of Baptism, p. 138); Origen[123] gives a form which combines both of the above: «Quid denuntiaverit diabolo: non se usurum pompis ejus, neque operibus ejus, neque ullis omnino servitiis ejus ac voluptatibus pariturum».

The «prayer after the renunciation» (9), apart from the renuciation, presupposes the «συγκατάθεσιν» as well; that is the confession of faith. It seems that this confession or «σύνταξις» is as early as the renunciation though there is no good evidence about it. But St. Gregory the Nanzianzene. writes: «Οἶδα τίνι ὡμολόγησα καὶ τίνι ἀπεταξάμην καὶ τίνι συνεταξάμην»[124]; also St. Cyril of Jerusalem: «Ὅτε οὖν τῷ Σατανᾷ ἀποτάττῃ... στραφῆναί σε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὴν... τότε σοι ἐλέγετο εἰπεῖν· Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱὸν καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ εἰς ἓν Βάπτισμα μετανοίας»[125].

---

120. Brightman, op. cit., p. 249.
121. Procatech. 9 P. Gr. 33,349 a.
122. Procatech. 9 P. Gr. 33,349 a.
123. Homil, XII in Numeros 4 Die Griechischen Christlichen schriftsteller 7. p. 1η6, 1.
124. Oratio XXXIII Contra Arian. and de Seipso 17 P. Gr. 36, 236 b.
125. Catech. 19,9 P. Gr. 33, lo 73 b f.

In the Sacramentary of Serapion there is no form of creed but we may deduce its content from the content of the several prayers. Thus Brightman [126] has collected the following form out of Serapion's prayers and perhaps it represents appoximately the baptismal creed :

1. Πιστεύω εἰς τὸν ἀγένητον Πατέρα, παντοκράτορα οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων ποιητήν. «1, 9, 13, 27, 23.».
2. καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, «1»
   τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ Λόγον, «1, 8, 10»,
   τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα «1, 20»,
3. τὸν καταβάντα «7», ἐπιδημήσαντα «7»,
4. παθόντα «5», σταυρωθέντα «5, 17»,
5. ἀναστάντα «5, 17»,
6. . . . . . καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀγενήτου «5»,
7. καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς «17».
8. Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα· «8, 10, 16».
9. Καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καὶ μόνην καθολικὴν Ἐκκλησίαν «1, 23».
10. Ἄφεσιν ἁμαρτιῶν «1, 15, 17»,
11. ἀνάστασιν νεκρῶν «18»,
12. ζωὴν (αἰώνιον) «16».

The prayer (19) «after the renunciation» would follow that confession of faith which was a confirmation to syntaxis.

The catechumen was anointed with the oil of exorcism.

According to the canons of Hippolytus the blessing of the oil of exorcism and of the chrism took place by the bishop on the day of Baptism and the catechumen was anointed after the ranunciation and confession. In the Coptic rite, and to-day in the Roman rite, the oil of exorcism is consecrated along with the Chrism on Maundy Thursday.

From the content of the prayer «εἰς τὸ ἄλειμμα τῶν βαπτιζομένων» (15) we assume that it is not the prayer of consecration. Thus it is very probable that the consecration did not take place during the Baptism. In the early Church, there was a custom that prayers of exorcism should be recited not only over the people but also over some certain lifeless elements (oil, water etc.) in order for them to be used afterwards for the blessing of men or things, having in themselves the power of exorcism and therefore being the substitute for the exorcism itself. The oil of exorcism has such a meaning and position [127]. This

126. Op. cit., pp. 250-251.

127. Cf. Forget in A. Vacant and F. Mangenot, Dictionnaire de Theologie Catholique, v. 5, 1779. Also, P. Trempelas, «Ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος» p. 36.

idea, of course, is expressed also in the prayer of Serapion (15): «διὰ τοῦ ἀλείμματος τούτου... ἀποθεραπεῦσαι ἀπὸ ψυχῆς, σώματος, πνεύματος αὐτῶν πᾶν σημεῖον ἁμαρτίας καὶ ἀνομίας ἢ σατανικῆς αἰτίας». Certainly we cannot speak with certainty about the time of the consecration of this oil, but it does not seem to have any relation to that which is blessed at the Liturgy. At any rate it seems the anointing either is followed by or follows prayers which are connected with it like that of Serapion «ἄλειμμα τῶν βαπτιζομένων» (15—). The Apost. Tradition of Hippolytus, has the formula at the time of anointing: «Let all evil spirits depart far from thee» [128].

The prayer (10) which follows in the rite has the rubric in the MS.: «μετὰ τὴν ἀνάληψιν». But it has been corrected rightly by Brightman into «μετὰ τὴν ἄλειψιν» and by others «μετὰ τὴν ἀνάλειψιν».

It is a prayer of transition from the preparation of the catechumen into the Babtism itself. Signs of its use in procession to the Baptistry are the words «ὁδήγησον» and «ὁδηγείτω» which are used for example in this way: «ὁ μονογενής σου Λόγος ὁδηγείτω αὐτὸν ἐπὶ τὸ λουτρόν».

After this prayer the Baptism follows in the Baptistry. It took place by immersion as we can deduce from the rubric of the following prayer (11): «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν εὐχή»; «Ἀνελθεῖν» of course, from the font.

The formula would be «in the name of the Father and the Son and the Holy Spirit». We can assume it from the prayer (10) which is situated before the Baptism. That is addressed to God the Father but it says also that in the regeneration of the catechumen «συμπαρείτω ὁ ἅγιός Σου Λόγος, συνέστω τὸ ἅγιόν Σου Πνεῦμα ἀποσοβοῦν καὶ ἀποβάλλον πάντα πειρασμόν».

The prayer «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν» (11) speaking about the participation of the baptized in the «ὠφέλιμον δωρεὰν» refers, in some way, to the confirmation—chrism which follows and with which the whole service concludes.

According to the early sources Baptism was followed by Chrism. That becomes obvious from the fact that the writers of the early Church used, without discrimination, terms for Baptism and Chrism which later on are attached only to Chrism [129]. Thus Clement of Ale-

128. G. Dix, The Apost. Tradition, p. 34.

129. De Puniet in article «Confirmation», Dict. d'Arch. Chr. etc., v. III, 2515 f., also P. Trempelas, «Ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος», p. 45 f.

xandria says that Bastism may be called «φώτισμα» and «τέλειον» and «λουτρὸν» and that gives the perfect δωρεάν» [130]. On the other hand Cyril of Alexandria attributes that to Chrism, which is given «πρὸς τελείωσιν» [131] therefore it is called «τὸ τῆς τελειώσεως χρῖσμα» [132]. Also the term «σφραγὶς» in an early period is attributed to Baptism [133] but from the 4th century there is evidence about the formula «Σφραγὶς Δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου» in connection with Chrism. Tertullian uses the term either for Chrism of Baptism [134]. Thus there is a close connection between Baptism and Chrism.

About the way in which confirmation was performed we read in Brightman [135] that «from incidental allusions it may be gathered that Confirmation in Egypt consisted in, probably an imposition of hands (Orig. de princip. 1, 3 & 2, 7; St. Athan. ad Serap. 1, 6), and certainly an unction (Orig. in Lev. VI 5, in Rom. V 8; St. Didym. de Trinit. II 6. 23), administered by the bishop with consecrated chrism in the form of a cross, on the forehead of the neophyte, «in the name of the Father and of the Son and of the Holy Ghost» to whith the neophyte or his sponsor answered—Amen».

That the Chrism was connected with the imposition of hands may be assumed from the allusion of the prayer (16) of Serapion «γινομένης ὑπὸ τὴν κραταιάν σου χεῖρα». We can assume from the same prayer that the «sealing» was performed in the form of a cross «χριόμενοι... τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σημείου τοῦ σωτηριώδους σταυροῦ τοῦ μονογενοῦς». The formula would also be similar to the «Σφραγὶς δωρεᾶς Ἁγίου Πνεύματος» as may be deduced also from the content of the prayer in which the anointed become «μέτοχοι τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ ἀσφαλισθέντες τῇ σφραγίδι ταύτῃ etc.».

It seems that the consecration of the chrism by the bishop took place on the same day as the Baptism and that the prayer (16) was that of the consecration. This is obvious, in an indirect way, from the prayer itself (16) «εἰς τὸ χρῖσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτισθέντες». Here, there is also a kind of epiclesis of the Son, to «ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι». Also its generality «ἵνα οἱ... χριόμενοι ἐν αὐτῷ» and its direct reference not to the act of the anointing but rather to the matter

130. Παιδαγωγὸς 1, 6 P. Gr. 8, 281-284.
131. Joel. 23 P. Gr. 71, 363 a.
132. John. VII P. Gr. 74, 49 b.
133. S. Hermas Pastor 3, Similitudo, 9, 16 P. Gr. 2, 995.
134. P. Trempelas, ibid., p. 46.
135. Op. cit., p. 252.

itself ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν καὶ οὐράνιον ἵνα...» speak in favour of the view that this prayer is that of consecration, being the only one for the consecration of the Chrism and for the «sealing» of the neophyte by it. Almost the same happens in the Apost. Constitutions. «In fact Confrimation in the 4th centnry was very much what it is now; the only real difference being, that whereas in the existing rites besides the brow, several parts of the body are anointed, the early Egyptian evidence is good only for the anointing of the head and the brow»[136].

In the Sacramentary of Serapion there are only the prayers of ordination of the three ranks of priesthood i.e. of deacon, presbyter and bishop without anything else which would speak about the presentation of the candidates, the verification and ahe ratification of their election. Certainly, from the petitions in the Sacramentary of Serapion we are informed about the several orders which there were in the Church of Egypt it the time of Serapion. Thus we have the interpreters, the readers, subdeacons, deacons, presbyters and bishops. Also monks and virgins are referred to but not deaconesses or widows. But all these orders are merely referred to and there are no prayers of the act of ordination apart from those for the deacon, presbyter and bishop.

The deacons in the prayer (12) «χειροθεσία καταστάσεως» are referred to as successors of the seven deacons and they have a close connection with the other ranks of the ministry being the first step of it (Cf. ch. 6).

The liturgical functions of the deacon, as we deduce from rhe Sacramentary, are to «παραστῆναι τῷ ἁγίῳ σώματι καὶ τῷ ἁγίῳ αἵματι» (25). Of course, deacons would stand at each side of the altar at the Liturgy. Also in Baptism and the other Sacraments they would help the main celebrants as we see from several documents and especially the «Church Orders».

But apart from their liturgical functions they had others as well, connected with the social work of the Church i.e. the ministry among the poor and the sick. Their general work justifies the moral qualifications and the gifts which are referred to in Serapion and which are asked for them. These are «πνεῦμα γνώσεως καὶ διακρίσεως», «καθαρὰ καρδία καὶ σῶμα», καθαρὰ συνείδησις» in order to be able «μεταξὺ τοῦ λαοῦ τοῦ ἁγίου καθαρῶς καὶ ἀμέμπτως διακονῆσαι».

---

136. Brightman, op. cit., p. 252.

In the prayer «καταστάσεως πρεσβυτέρων» (13) prebyters are referred to as the successors of the presbyters of Moses and as stewards of the people, obviously established by God.

The functions of the presbyters, as it comes out from this prayer (13), were threefold according to the threefold office of the Lord. The «οἰκονομῆσαι τὸν λαὸν» may have referenee to the administrative work; «πρεσβεύειν τὰ θεῖά Σου λόγια» has reference to the teaching office; and the «καταλλάξαι τὸν λαόν σου σοὶ τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ» has reference to the reconciliation of man with God which comes through the divine grace given it the Sacraments.

There is no doubt that this wide jurisdiction of the presbyters is explained by their known position in Egypt where they were more independent than elsewhere, and where the «multiplication of the episcopate was possibly slow». Therefore the moral qualifications and gifts which are asked for the presbyters are analogous to their functions. «Besides the moral gifts, of a clean hear and a clean consience (13), they have to have doctrine (25) to their teaching office; wisdom (13,25) and prudence (13) to their administrative and disciplinary office»[137]. Generally they must have «Πνεῦμα ἅγιον... ἵνα δυνηθῇ σοι ὑπηρετῆσαι».

The prayer «καταστάσεως 'Επισκόπου» (14) and the other reference to the bishop in the Saeramentary of Serapion do not inform us about the form of the consecration or the way of his election.

At any rate the bishop is regarded as the successor of the Apostles «ἐπίσκοπον ἅγιον τῆς διαδοχῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων» (14) having his rights by the authority of God Who through Jesus Christ is He Who «τοὺς ἀποστόλους ἐκλεξάμενος, ὁ κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν ἐπισκόπους ἁγίους χειροτονῶν». Therefore the episcopal office is regarded as a divine institution. This idea about the episcopal office as a divine institution is a common one in the Chnrch of Egypt as we see it and in St. Athanasius in his epistle to Dracontius[138]. The bishop being the suecessor of the Apostles continues their function in the Church; and his function is the inclusive pastorate of the flock «ποιμαίνειν τὴν ποίμνην»; unfortunately in Serapion there is not a further and more detailed definition of his functions. At any rate, Serapion gives also to the bishop a leading participation in the worship. Many services ought to be an exclusive function of the bishop such as ordinations, the completion of Baptism, and confirmation...

---

137. Brightman, op. cit., p. 256.
138. Athan. to Dracont. c. 3,4,5, P. Gr. 25,525c f.

In the «χειροθεσία καταστάσεως Ἐπισκόπου» (14) God is asked to give to the bishop elect «grace and divine Spirit» ὃ ἐχαρίσω πᾶσι τοῖς γνησίοις σου δούλοις καὶ προφήταις καὶ πατριάρχαις». This connection of the bishop with the prophets perhaps, refers to his teaching function; and the «ποιμαίνειν σου τὴν ποίμνην ἔτι τε ἀμέμπτως καὶ ἀπροσκόπτως ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διατελείτω» would refer to the administrative function and the spiritual supervision of the diocese. The spiritual, moral and intellectual gifts which are asked for the bishop are: to be «alive», to have «grace and divine Spirit», to be «out of every temptation» having also «wisdom and knowledge» and «εὐόδωσιν» in the «sciences» of God.

The prayer «εἰς ἔλαιον νοσούντων ἢ εἰς ἄρτον ἢ εἰς ὕδωρ» (17) confirms rhe evidence of the Fathers and the other documents about the use of oil and also of water or bread for the sick after their blessing by the bishop or the prebyter. In repard to the oil we can say that its use is a very early one and traces of its sacramental use can be discerned in the Catholic Epistle of St. James (5,14 f.).

The prayer (17) of the Sacramentary of Serapion is, of course, a different one from no. (5) which is situated before the end of the Eucharist. Thus the prayer «περὶ τῶν προσφερομένων ἐλαίων» (5) is connected which the Eucharist since among the other gifts which were offered by the people for the Eucharist, was included oil for blessing to be used for the sick. This oil perhaps was offered by individuals for their use. It seems that the other prayer (17) was recited when, separately from the Liturgy, oil or bread of water was blessed for the sick. At any rate nothing in the text oi Sacramentary speaks in favour of the view that the reading of both the prayers at the same time and occasion took place. On the other hand their different position in the Sacramentary show that were recited indepedently of each other [139].

It is important to notice that in the consecration of the oil, as it is in this prayer (17), God the Father is again asked for «ὥστε ἐκπέμψαι δύναμιν ἰατ..ικὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο, ἵνα γένηται etc.». Again the Logos is the acting Person of the Trinity at the consecration.

The elements (oil, bread, water) become after their consecration «ἀλεξιφάρμακον» of every sickness and «medicine of life and salvation»

---

139. Cf. P. Trempelas, Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Εὐχελαίου; p. 4.

εἰς ὑγείαν καὶ ὁλοκληρίαν ψυχῆς, σώματος, πνεύματος, εἰς ρῶσιν τελείαν»; thus they cover both the soul and body of the Christian.

It is, also, important to notice that these elements become perceptible instruments of the divine grace and power after the invocation of the name of God «τὸ ὄνομά Σου τὸ ἅγιον, ὃ ἐπεκαλεσάμεθα νῦν ἡμεῖς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀπερχέσθωσαν ἀπὸ τῶν ἐντὸς «καὶ» τῶν ἐκτὸς τῶν δούλων σου τούτων· ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθέντος etc.».

The prayer «περὶ τεθνεῶτος καὶ ἐκκομιζομένου» (18) refers to the Burial of the dead (Ch. ch. 8). This prayer was recited at a setvice and the word «ἐκκομιζομένου» shows that a funeral procession was taking place. This prayer does not inform us about the funeral service and its content, but the elements of this service which are known from other sources are not excluded by the Sacramentary of Serapion and perhaps they are implied in it. «Funeral rites were simple enough, as in essence they have continued to be; and in Egypt they were what they were eslewhere (Ap. Const. 30; Jer. Ep. LXXVII, II), consisting of an office of readings and prayers, the procession to the cemetery with accompanying psalmody, and the act of burial, followed immediately or at an interval by the mass pro dormitione. Origen (c. Cels. VIII 30) notes and explains the care bestowed by Christians on the bodies of the dead» [140].

That a Liturgy for the departed followed is very probable, as is suggested from the reading of names in the Eucharist of Serapion after the consecration of the bread and wine.

In this prayer (18) God appears as «ὁ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχων», «ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ δεσπότης πάσης σαρκὸς» which are usual phrases in prayer for the departed; but also He is called «ὁ ἀλλοιῶν καὶ μεταβάλλων καὶ μετασχηματίζων τὰ κτίσματα... μόνος αὐτὸς ἄφθαρτος καὶ ἀναλλοίωτος καὶ αἰώνιος ὤν». This terminology is usual in prayers of this kind and the structure and syntat are excellent. It contains, also, a profession of faith in the final resurrection of the bodies.

(Συνεχίζεται)

---

140. Brightman, op. cit., pp. 261-262.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΙΓΙΝΗΣ ΛΟΓΟΥ ΑΞΙΑ

ΥΠΟ

Αρχιμ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΑΙΟΥ

1. Ἐν τῷ ιη΄ κεφ. τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἱστορεῖται, ὅτι, ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος προερχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν ἔφθασεν εἰς Κόρινθον καὶ τὸν λόγον τῆς ἀπολυτρώσεως εὐηγγελίσατο, ὁ ἀρχισυνάγωγος Κρῖσπος «σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ ἐπίστευσεν» (Πράξ. 18,8). Τοῦτον αἱ «Ἀποστολικαὶ Διαταγαί», ἔργον μεταγενέστερον τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων, ὡς πρῶτον τῆς κατ᾽ Αἴγιναν καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἐπίσκοπον ἀναγράφουσι. Μανθάνομεν δ᾽ ἄλλοθεν, ὅτι αὕτη διετέλει ἀπ᾽ ἀρχῆς Ἐπισκοπὴ ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Κορίνθου καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ΄ ἢ ἀρχὰς τοῦ η΄ αἰῶνος ἐξηκολούθει νὰ ὑπάγεται ὑπὸ τὸν Κορίνθου, ὡς 17η αὐτοῦ Ἐπισκοπὴ κατὰ τὴν τάξιν[1]. Ἀλλ᾽ ὡς φαίνεται κατὰ τὰ τέλη τοῦ θ΄ αἰῶνος ἀνυψώθη εἰς ἀρχιεπισκοπήν, ὡς τοιαύτην δ᾽ ἀναγράφει: 1) ὁ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Κωνσταντίας Ἐπιφανίου κατὰ τὸ τέλος τοῦ θ΄ αἰῶνος συνταχθεὶς ἐπισκοπικὸς κατάλογος, 39ην κατὰ τὴν τάξιν, 2) ὡς 37ην ὁ κατὰ τὸν ια΄ αἰῶνα συνταχθεὶς κατάλογος ἐπ᾽ ὀνόματι Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ 3) ὡς 24ην ἡ ὀλίγον πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως γενομένη «Ἔκθεσις» Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου[2].

Ἐπὶ πατριαρχείας Νικήτα Β΄ Μουντάνη (1187—1189) καὶ Λεοντίου Θεοτοκίτου (1189—1190) ἡ διοίκησις ταύτης, λόγῳ τῶν περιστάσεων, ἀνετέθη τῷ Μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Β΄ Ἀκομινάτῳ, χωρὶς νὰ ὑποθέσῃ τις τάσιν τινὰ ὑπαγωγῆς ταύτης εἰς τὴν τῶν Ἀθηνῶν διοίκησιν[3]. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ καταληφθείσης τῆς Αἰγίνης ὑπὸ Φράγκων τυχοδιωκτῶν βίᾳ, ἐσχόλασε καὶ ἡ ἀρχιεπισκοπὴ ταύτης[4]. Μετὰ τὴν κατάληψιν ὅμως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνασυνεστήθη ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ ταύτης[5], συγχωνευθεισῶν εἰς αὐτὴν καὶ τῶν τότε τὸ πρῶτον, ἀπὸ τοῦ ἔτους περίπου 1470, βαθμηδὸν ἀναφερομένων ὡς κατοικουμένων νήσων τῆς Ὕδρας καὶ τοῦ Πόρου.

Ἀργότερον, ἤτοι κατὰ τὸ 1813, προήχθη εἰς Μητρόπολιν, ταχθεῖσα

---

1. *Γερασίμου Κονιδάρη*, Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ «τάξις» αὐτῶν. Τόμ. Ι, Ἀθῆναι 1934, σελ. 102.

2. *Parthey G.*, Hierocles Synecdimus et Notitiae Graecae épiscopatuum. Βερολῖνον 1866.

3. *Τ. Νερούτσου*, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι ἐν «Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας». Τόμ. ΙΙΙ, τεῦχ. ΙΧ, σελ. 49. *Μ. Γεδεών*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν, σελ. 3. *Ζώη Λεωνίδα*, ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐκ Ζακύνθου. Ἔκδ. β΄. Ἀθῆναι, σελ. 22.

4. *Λεωνίδα Ζώη*, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 22.

5. *Κ. Σάθα*, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τόμ. ΙΙΙ, ἐν Βενετίᾳ 1872, σελ. 555.

μετὰ τὴν τῆς Ἄνδρου καὶ διατελέσασα ὡς τοιαύτη μέχρι τῆς 20ῆς Νοεμβρίου 1833, καθ' ἥν, διὰ τοῦ ὑπὸ ἰδίαν ἡμερομηνίαν ἐκδοθέντος Διατάγματος τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, ἡ Αἴγινα μετὰ τῆς νήσου Σαλαμῖνος (παλαιότερον ἡ Σαλαμὶς ἀπετέλει ἐπισκοπὴν γ΄ κατὰ τὴν τάξιν ὑπὸ τῶν Ἀθηνῶν)[5] ἀπετέλεσε τὴν προσωρινὴν Ἐπισκοπὴν Αἰγίνης, ἡ δὲ Ὕδρα μετὰ τῶν νήσων Τιπαρήνου (Σπέτσαι) καὶ Πόρου καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Δαμαλῶν συνέστησε τὴν ἐπίσης προσωρινὴν Ἐπισκοπὴν Ὕδρας καὶ Τιπαρήνου[7], τῆς δευτέρας ταύτης συγχωνευθείσης κατὰ τὸ 1842 μετὰ τῆς μονίμου Ἐπισκοπῆς Ἀργολίδος.

Διὰ τοῦ ἀπὸ 9 Ἰουλίου 1852 ἐκδοθέντος Νόμου Σ΄ περὶ Ἐπισκοπῶν ἀνασυνεστήθη ἡ Ἐπισκοπὴ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν (ἡ ἀρχαία Τιπάρηνος), ὡς εἶχε δημιουργηθῇ διὰ τοῦ ἀναφερθέντος Δ]τος τῆς 20 Νοεμβρίου 1833· ἡ προσωρινὴ Ἐπισκοπὴ ὅμως Αἰγίνης ἅπασα συνεχωνεύθη μετὰ Μητροπόλεως Ἀθηνῶν,[8] μεθ' ἧς διετέλει μέχρις ἐσχάτων (Σεπτέμβριος 1936)[9], ὅτε ἡ μὲν Αἴγινα συνεχωνεύθη μετὰ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ (1922) ὀνομασθείσης Μητροπόλεως τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, χωρὶς ὅμως κατὰ τὴν παλαιὰν τάξιν καὶ τὴν ἕδραν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ταύτης Ἐπαρχίας ν' ἀποτελέσῃ, ἡ δὲ Σαλαμὶς ἀπετέλεσε τμῆμα τῆς νεοϊδρυθείσης Μητροπόλεως Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος, ἐπανελθοῦσα ἡ τελευταία αὕτη νῆσος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1939 εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν. Τέλος, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1951, ἡ Σαλαμὶς ἐπανῆλθεν ὁριστικῶς εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος.

2. Γνωστοὶ Ἐπίσκοποι Αἰγίνης τυγχάνουσιν οἱ κάτωθι :

Ὁ ἀρχισυνάγωγος Κρῖσπος.—Γαβριήλ· «ἀνάξιος Ἐπίσκοπος Αἰγίνης», ὡς ὑπογράφεται εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ζ΄ Οἰκουμενικῆς ἁγίας Συνόδου.—Θωμᾶς· ὑπογράφεται εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεοῦ Σοφίας κατὰ τὸ ἔτος 879 συνελθούσης ἐπὶ Πατριάρχου Φωτίου Α΄ (α΄ 858—867, β΄ 878—886) ἁγίας Συνόδου.—Θεόδωρος· ἀναγράφεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς μολυβδόβουλον τοῦ θ΄ αἰῶνος.—Ἀνώνυμος μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς νήσου.—Ἅγιος Διονύσιος Σιγοῦρος· κατὰ τὰς πιθανωτέρας ἐνδείξεις ἐχειροτονήθη τοιοῦτος μετὰ τὴν 16ην Ἰουλίου 1577.—Νήφων· ἐξελέγη τῷ 1608, οὗ θανόντος ἐγένετο τῷ 1627 Νεόφυτός τις.—Δωρόθεος· οὗτος ἐξελέγη τῷ 1628 καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1651 παρῃτήθη, ἐκλεγέντος κατὰ

---

6. *Γ. Κονιδάρη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 102.

7. *Κωνστ. Οἰκονόμου*, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, τόμ. II. Ἐν Ἀθήναις 1864, σελ. 217. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀριθ. 38, σελ. 285 (ἔτους 1833). *Ι. Σ. Μπούα*, Ἐπισκοπικὴ Γεωγραφία. Ἐν Ἀθήναις 1933, σελ. 24.

8. *Ι. Σ. Μπούα*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 8,25.

9. *«Ἐκκλησία»*, Ἐπίσημον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1936. Τεῦχ. Σεπτεμβρίου.

τὸ αὐτὸ ἔτος Μελετίου τινός. Κατὰ τὸ 1693 ἀναγράφεται Καλλίνικός τις ὡς ἀρχιεπίσκοπος Αἰγίνης, ἀλλὰ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἀναφέρεται καὶ ἕτερος τῷ 1721, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

Κατὰ τὸ 1736 γνωστὸς τυγχάνει Μητροφάνης τις καὶ ἴσως διάδοχος αὐτοῦ νὰ ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1765 ἀναφερόμενος Γρηγόριος καὶ τοῦτον πιθανῶς νὰ διεδέχθη ὁ Ἰάκωβος, ὃν τὴν 6ην Μαρτίου 1787 ἀποθανόντα διεδέξατο ὁ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρῴην Πρωτοσύγκελλος Παΐσιος· τοῦτον δὲ τὸ 1803 διαδέχεται ὁ Ἰωακείμ, ὃν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους διεδέχθη ὁ Ἀμβρόσιος, ἀποθανὼν ἐν Ὕδρᾳ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1813. Τοῦτον κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διεδέξατο ὁ ἐκ περιφανοῦς τοῦ Φαναρίου οἴκου καταγόμενος Γεράσιμος Ράλλης, ἐκλεγεὶς ἐν τῷ ναΐσκῳ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Ξηροκρήνης (Κουρούτσεσμε) Κωνσταντινουπόλεως Μητροπολίτης Αἰγίνης καὶ Ὕδρας. Εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν προσωρινὴν Ἐπισκοπὴν Αἰγίνης τοῦ 1833, κατεστάθη Ἐπίσκοπος ταύτης ὁ Μητροπολίτης πρῴην Ἐλασσῶνος Σαμουήλ, Σαρανταεκκλησιώτης, Φιλιππουπόλεως Μητροπολίτης τὸ πρῶτον γενόμενος. Παρῃτήσατο δὲ ταύτης ὁ τελευταῖος οὗτος τὸ 1852 καὶ ὑπέργηρος ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τὸ 1871[10].

3. Τοῦ τελευταίου Μητροπολίτου Αἰγίνης Σαμουὴλ εὕρομεν ἐν ἀντιγράφοις ἢ καὶ ἐν σχεδίῳ δέκα καὶ ἑπτὰ λόγου ἄξια ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα, εἰς διάφορα ζητήματα τῆς Ἐπαρχίας του ἀναφερόμενα. Ἐκ τούτων δέκα ἀποστέλλονται ὑπὸ τοῦ Αἰγίνης (2 πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ἀνὰ ἓν πρὸς τὸν ἐν Σαλαμῖνι Ἐπίτροπόν του καὶ τὸν ἱερὸν Κλῆρον, δύο πρὸς τὴν Βασιλικὴν Ὑποδιοίκησιν Μεγαρίδος καὶ ἀνὰ ἓν πρὸς τὴν Β. Διοίκησιν Ἀττικῆς, πρὸς τὸν Βασιλικὸν Οἰκονομικὸν Ἐπίτροπον Ἀττικῆς, πρὸς τὸν Βασιλικὸν Ὑποδιοικητὴν καὶ τὸν Δήμαρχον Αἰγίνης). Τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἑπτὰ ἀπευθύνονται πρὸς αὐτὸν (τοῦ δήμου Ζαχόλης, τῶν ἱερέων Σαλαμῖνος καὶ Αἰγίνης, τῶν κατοίκων Μουλκίου Σαλαμῖνος καὶ τρία περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐφημερίου τοῦ χωρίου Πέρδικα Αἰγίνης).

Τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἅτινα δημοσιεύομεν κατωτέρω, διηρέσαμεν εἰς τρία μέρη, περιέχοντα ἕκαστον, ὡρισμένης κατηγορίας ἔγγραφα κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν, ὅπου δὲ στεροῦνται χρονολογίας προσεπαθήσαμεν νὰ

---

10. *Μυστακίδου Βασιλείου*, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι, ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν, τόμ. XII. Ἀθῆναι 1936, σελ. 155. *Δ. Χελιώτου*, οἱ κατὰ τὸν ιη' καὶ ιθ' αἰῶνα ἀρχιερεῖς Αἰγίνης καὶ Ὕδρας, εἰς «Μεσαιωνικὰ Γράμματα». Τόμ. II. Ἀθῆναι 1935, σελ. 155-156. *Ἀθηναγόρα*, πρῴην Παραμυθίας, ὁ θεσμὸς τῶν συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν. Τόμ. IX, Ἀθῆναι 1932, σελ. 253, 275. *Ζώη Λεωνίδα*, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 23. *Χρυσοστόμου Ε. Μπούα*, Σαμουὴλ Μητροπολίτης Αἰγίνης. Ἐν Ἀθήναις, ,αϡλγ'. *Σεβ. Βασιλείου Ἀτέση*, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1948.

χρονολογήσωμεν ἐξ ἐσωτερικῶν ἐνδείξεων ὁρμώμενοι. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐκδίδομεν τὰ ὑπὸ τοῦ Αἰγίνης Σαμουήλ, ἀποστελλόμενα τοιαῦτα, εἰς τὸ δεύτερον τὰ πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνόμενα καὶ εἰς τὸ τρίτον τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐφημερίων τῶν χωρίων Πέρδικας καὶ Μουλκίου διαλαμβάνοντα. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις τῶν ἐγγράφων.

Α'.

α'.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τὴν Σ. Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ

κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Μητροπολίτης.

Ἑπόμενος τῇ ὑπ' ἀρ. 12166 σεβαστῇ διαταγῇ τῆς Ἱερᾶς ταύτης Συνόδου, ᾗ συνημμένα ἦσαν καὶ τέσσαρα ἔγγραφα ἀφορῶντα κτήματά τινα ἐν Σαλαμῖνι, διακατεχόμενα μὲν παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπισκόπων, ζητούμενα δὲ ἤδη παρὰ τοῦ δήμου τῶν Σαλαμινίων, ὡς δῆθεν ἀνήκοντα εἰς αὐτόν, καὶ προσκαλούμενος νὰ δώσω πληροφορίας περὶ τούτων, ἐπισυνάπτων καὶ τὰ διευθυνθέντα μοι τέσσαρα ἔγγραφα ἐπίσης καὶ τό, διὰ τῆς, ἀπὸ 4 Μαρτίου, καὶ ὑπ' ἀριθ. 12255 ἐσχάτως διευθυνθέν μοι, ἀπαντῶ ὡς ἀκολούθως.

Ἅμα κληρωθείς, θείᾳ βουλήσει, καὶ νεύσει Βασιλικῇ, τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, ἔσπευσα ὅλαις δυνάμεσι νὰ φυλάξω ἀπαραβάτως τὰ διαταχθέντα παρὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Σ. ἡμῶν Βασιλέως, καὶ τὴν συνείδησίν μου καθαρὰν καὶ ἀνωτέραν πάσης ἐπιμέμψεως ἐπὶ ἀνόμῳ ἀργυρολογίᾳ, ἔχων ἐπὶ τούτοις ὑπ' ὄψιν καὶ Σεβαστὴν πρὸς τοῦτο διαταγὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Κράτους διακελεύουσαν, ὅτι μέχρις ὅτου προσδιορισθῇ ἡ τακτικὴ τοῦ Κλήρου μισθοδοσία, θέλετε ἀπολαμβάνει τὰ μέχρι τοῦδε νενομισμένα ἀρχιερατικὰ δικαιώματα, καὶ ἐὰν δυστροποῦντες δὲν τὰ προσφέρωσιν, ὀφείλει ἕκαστος ὑμῶν νὰ ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τῶν πολιτικῶν καὶ Διοικητικῶν Ἀρχῶν.

Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν ὁρμηθείς, ἔσπευσα μετὰ τὴν ἀποστολήν μου ἐνταῦθα νὰ προσκαλέσω ἐπισήμως τὴν τότε δημογεροντίαν Σαλαμῖνος, διὰ νὰ μοὶ δηλώσῃ, ἐὰν ἐπ' ἐκείνης τῆς Νήσου ὑπάρχωσι κτήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐπισκοπήν, ἡ δὲ δημογεροντία εὐθὺς ἀπαντήσασα δι' ἐπισήμου ἐγγράφου, μᾶς ἐφανέρωσε τὰ περὶ τοῦ Μουλκίου [11] ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἤδη ἐξαιτουμένη ἡ κοινότης ἀντιποιεῖται ὡς κτῆμα ἀνῆκον εἰς αὐτήν. Τοῦ ῥηθέντος ἐγγράφου ἐπιστέλλω εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἀντίγραφον ἀπαράλλακτον, ἐξ οὗ

---

11. Μούλκιον ἢ Αἰάντειον, κωμίδιον κείμενον ἔναντι τῆς παραλιοκῆς ἀκτῆς τῆς πρωτευούσης τῆν νήσου Σαλαμῖνος ἐν μέσῳ πευκοφύτου περιοχῆς· θεωρεῖται ὅτι παρ' αὐτὸ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Αἰάντειον ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος Αἴαντος ἐπικληθέν.

θέλει πληροφορηθῆ δύο ἀληθείας ὅλως ἀδιαφιλονεικήτους, τὸ μέν, ὅτι τὸ κτῆμα τοῦτο, πρὸ πεντήκοντα ἤδη ἐτῶν διεκατείχετο καὶ ἐνέμετο ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς κατὰ καιρὸν ἐπισκόπους κατὰ σειρὰν ἀδιάκοπον, μεταβαῖνον ἀμέσως παρὰ τοῦ προκατόχου εἰς τὸν διάδοχον. Τὸ δέ, ὅτι οὐδεμία ἀπόδειξις ὑπάρχει, οὔτε ἔγγραφος, οὔτε ἄγραφος ὁμολογοῦσα τὸ κτῆμα τοῦτο ἀνῆκον εἰς τὴν κοινότητα, ἢ εἰς ἄλλον τινὰ ἰδιώτην. Οὔτε ποτὲ ἐφάνη τις εἰς τὸ πολυετὲς διάστημα τοῦτο νὰ παρουσιάσῃ ἀξιώσεις, ἀλλ' οὔτε αὐτοὶ οἱ πρεσβύτατοι καὶ ἐσχατόγηροι τῆς Σαλαμῖνος Δημόται ἐνθυμοῦνται ἐποχήν, καθ' ἣν τὸ κτῆμα τοῦτο δὲν ἦτο εἰς τὴν διακατοχὴν τῶν γνησίων κατὰ καιροὺς ἐπισκόπων. Προκύπτει ἄρα ἐντεῦθεν, ὅτι πᾶν δικαίωμα οὐ μόνον φανταστικὸν καὶ ἀνυπόστατον, ἀλλὰ πραγματικόν, ἐὰν ἦτον, ἀποσβέννυται διὰ τῆς παραγραφῆς, ἡ δὲ μακροχρόνιος αὕτη παραγραφή, κατὰ τὴν νομικὴν αὐτῆς φύσιν, ἁμιλλᾶται πρὸς τὴν αἰωνιότητα· Ἄλλως δέ, ἐὰν χωρὶς οὐδενὸς λόγου ἀποχρῶντος, καὶ χωρὶς οὐδεμιᾶς νομίμου ἀξιώσεως, ἀφαιρεθῇ ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς τὸ κτῆμα τοῦτο, τί μέλλει γενέσθαι περὶ τῶν κτημάτων ἄλλων ἐπισκοπῶν, μὴ στηριζομένων ἴσως εἰς ἴσον δικαίωμα μακρότητος χρόνων ἀμνημονεύτων ; τὸ κατ' ἐμὲ γινώσκω, ὅτι, οὔτε μείζων, οὔτ' ἐλάσσων εἰμὶ τῶν προϋπαρξάντων Ἀρχιερέων, καί, ὡς ἐκεῖνοι ἦσαν παρακαταθηκοφύλακες τοῦ εἰρημένου κτήματος, μὴ ἔχοντες ἐξουσίαν οἱασδηποτοῦν ἐκποιήσεως, ἢ παραχωρήσεως, ἀλλὰ μόνον διακατοχῆς, οὕτως εἰμὶ καὶ ἐγὼ φροντίζων, ὡς φροντίζω νὰ τὸ προάγω εἰς βελτίωσιν, καὶ οὕτω νὰ μεταβῇ ἀκολούθως εἰς τὸν ἐμὲ διαδεξόμενον.

Παρετήρησα, ὅτι ὁ πληρεξούσιος τῶν Σαλαμινίων κ. Ἰωάννης Παπᾶ Ζαχαρίου, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ καταφλέγεται ὑπὸ ἔρωτος μαθήσεως ὑπὲρ τῶν τέκνων τῶν ἐντολέων του, ἐξαιτεῖται τὴν μετάβασιν τοῦ κτήματος τούτου ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης διὰ νὰ συστηθῇ Σχολεῖον ἑλληνικόν. Ἀξιέπαινος ὁ ζῆλος τοῦ ἀνδρός. Ἀλλ' αὐτὸς ἐπαναληπτικῶς λέγει, ὅτι τὸ κτῆμα εἶναι μικρόν· καὶ τῷ ὄντι, τὴν ἀλήθειαν λέγει, διότι, συμπεραινομένου τοῦ μεγέθους, ὡς ἐκ τῆς προαγωγῆς, τὸ κτῆμα εἶνε μικρότατον, ἐπειδὴ τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα ἐξαργυρούμενον ἀναβαίνει ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσιν, ἕως ἑκατὸν ἑβδομήκοντα δραχμὰς ἀναλογιζομένας ἐξ ἔτους πρὸς ἔτος· μὲ αὐτὸ λοιπὸν τὸ ποσὸν τὸ ἀνεπαρκὲς εἰς ἑνὸς μηνὸς μισθοδοσίαν διδασκάλου ἕλληνος ὀνειρεύθη ὁ φιλόμουσος πληρεξούσιος νὰ συστήσῃ σχολεῖον ἑλληνικὸν ἐν Σαλαμῖνι· ἀλλ' οὐδὲν παράδοξον, ἂν αὐτὸς ὁ λέγων, ὅτι μὲ τὰ εἰσοδήματα τοῦ Αἰγίνης δύνανται νὰ τραφῶσι πολλαὶ οἰκογένειαι, λέγῃ, ὅτι δύναται νὰ συστήσῃ καί σχολεῖον ἑλληνικὸν ἑκατόδραχμον. Τί δὲ ἤθελεν εἴπῃ περὶ ἄλλων ἐπισκοπῶν ; Βεβαίως, ὅτι δύνανται νὰ θρέψωσι πολλὰς δεκάδας οἰκογενειῶν.

Ὁ Μητροπολίτης Αἰγίνης[12].

Σημ. Τὸ ὡς ἄνω ἔγγραφον ἐγράφη πιθανῶς μετὰ τὸ 1844.

---

12. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

β΄.

Πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Σ. Ἱερὰ Σύνοδος διεβίβασεν εἰς ἐμὲ τὸν ὑποφαινόμεναν ἀναφορὰν κατηγορητικὴν ἐναντίον μου, τῆς ἐξ Αἰγίνης Δεσποινοῦς Μπορμπιλᾶ, διὰ διευθύνσεώς της ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐγγράφου, ὑπ᾽ ἀριθ. πρωτ. 16330 καὶ μὲ παρακαλεῖ νὰ λάβω γνῶσιν τῶν ἐν αὐτῇ διαλαμβανομένων, καὶ ἑπομένως νὰ πληροφορήσω περὶ αὐτῶν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ κ.λ.π.

Ἀνέγνων, ὦ Σεβαστή! τὸ μετὰ καταφορᾶς ἀκαίρου κατηγορητικόν μοι τοῦτο ἔγγραφον καὶ δὲν ἠπόρησα εἰς ἃς ἐν αὐτῷ εἶδον συκοφαντίας, ἐπειδή, τοσοῦτον προώδευσεν ἐν ταῖς καθ᾽ ἡμᾶς τῆς συκοφαντίας τὸ πνεῦμα, ὥστε ἤθελεν εἶσθαι ἄπορον, ἐὰν μὴ ἐγίνοντο συκοφαντίαι. Ἠπόρησα ὅμως ἐν λόγῳ, πῶς ἡ κατήγορός μοι, ἢ οἱ ταύτην καθοδηγήσαντες νὰ μὴ συνάπτωσιν ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ, καὶ τὰς ἀποδείξεις ἐφ᾽ ἃς στηρίζονται αἱ κατηγορίαι, καὶ πῶς νὰ μὴ γνωρίζωσιν, ὅτι οὐδὲν ἁπλῶς ἐγκλητικὸν ἔγγραφον, ἢ καὶ πᾶσα ἄλλη ἀγωγή, εἶναι παραδεκτὸν παρ᾽ οὐδεμιᾷ ἀρχῇ ἐὰν μὴ συνενῶνται καὶ αἱ τῆς κατηγορίας ἀποδείξεις.

Ἡ κατήγορός μου λέγει, ὅτι, δι᾽ ἀδείας ἐμῆς, ὁ Παπᾶ Κουμπενᾶς ἐστεφάνωσε τὸν ἄνδρα της μετ᾽ ἄλλης γυναικός, συνεστῶτος ἔτι τοῦ πρώτου Γάμου. Ἀλλὰ τὸ ἀπέδειξε τοῦτο; ἢ ἐπρότεινεν ὁποῖα μέσα ἔχει εἰς ὑποστήριξιν; ἢ ὑπεσχέθη τοὐλάχιστον νὰ κάμῃ τὰς ἀποδείξεις της ἐν τῷ καιρῷ τῷ δέοντι; οὐδὲν τούτων προβάλλει, ἀλλὰ θετικῶς ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ παπᾶ Κουμπενᾶς, δι᾽ ἀδείας μου ἐστεφάνωσε τὸν ἄνδρα της, καὶ ὡς νὰ ἦτον τὸ πρᾶγμα ἐναργέστατον εἰς πάντα μέσον ἀποδείξεως, αἰτεῖται, δι᾽ ἐκφράσεων ἀπρεπῶν, παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τὴν ἐμὴν τιμωρίαν. Ἐγὼ δέ, εἰς περίστασιν τοιαύτην, παρὰ τὴν ἄρνησιν, ὁποίους ἄλλους λόγους δύναμαι νὰ ἀντιτάξω; ἐλλειπόντων τῶν τῆς ἀποδείξεως μέσων, πρὸς τὴν γενομένην κατηγορίαν, πᾶς λόγος ἐνστατικὸς εἶναι ἀνεμώλιος καὶ σκιαμαχία αὐτόχρημα. Τοῦτο μόνον ἀπολογοῦμαι πρὸς τὸ παρόν.

Τὰ περὶ τοῦ Γάμου τούτου, εἴτε ἀληθῆ εἶνε, εἴτε ψευδῆ, οὔτε κἂν τὰ ἤκουσα ἱστορικῶς παρ᾽ οὐδενὸς ἐκδιηγούμενα. Καθ᾽ ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦτον διετέλεσα ἀσθενῶν τὸ πλεῖστον κοιταζόμενος, νόσος ἐπὶ νόσῳ ἐγκύψασάν μοι, παθόντος καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν ὀφθαλμῶν μου, καὶ ἤδη ἔτι πάσχω καὶ μένω ἀξιέξοδος (sic) τῆς οἰκίας μου. Ὅθεν, κατὰ πρῶτον ἀνηγγέλθην περὶ τοῦ Γάμου τούτου, διὰ τῆς κοινοποιηθείσης μοι ταύτης ἀναφορᾶς, καὶ μοὶ γίνεται συγχρόνως καὶ ἡ ἀγγελία τοῦ παρανόμου Γάμου καὶ ἡ ἔγκλησις. Τὸ δεύτερον τοῦτο δὲν μὲ ἐσύγχισε, τὸ πρῶτον, ὅμως καθ᾽ ὑπερβολὴν μὲ ἐτάραξε, πῶς, ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας μου νὰ γίνῃ παρανομία τοιαύτη, καὶ παρ᾽ Ἱερέως ὑπαγομένου εἰς τὴν δικαιοδοσίαν μου. Δι᾽ ὃ χωρὶς ἀναβολῆς ἀκαριαίας στιγμῆς, προσεκάλεσα τὸν διαλειφθέντα Ἱερέα, τὸν ὁποῖον ἐλθόντα

διηρεύνησα, καθ' ὅσον ἠδυνάμην, ἐν πνεύματι πρᾳότητος, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ ἀνιχνεύσω τὴν ἀλήθειαν. Οὗτος δὲ ὡμολόγησε προφορικῶς ὅ,τι καὶ ἐγγράφως ἐξέθεσεν εἰς τὴν συναπτομένην ἐνταῦθα ἔκθεσίν του παρόντων καὶ ἄλλων μαρτύρων τούτῳ συνυπογραψάντων. Ὁ ἱερεὺς οὗτος ἐνδέχεται νὰ εἶναι τίμιος, ἀλλ' ὀλίγην ὑπόληψιν συνέλαβον ἀνέκαθεν περὶ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, οὗ ἕνεκα, δὲν ἐνεπιστεύθην καὶ οὐδέποτε εἰς αὐτὸν ἐπιστασίαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πνευματικήν, ἀλλὰ διάγει ἰδιωτεύων, ἐφημερεύων μόνον εἴς τι Μοναστήριον ἰδιόκτητον παρεκκλήσιον εἰς τὴν πόλιν. Ταῦτα ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ ἀπαντῶν, ὑποφαίνομαι εὐσεβάστως[13], [14].

Ἐπιστρέφεται ἡ ἀναφορά.

γ'.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Μητροπολίτης

Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Σαλαμῖνα ἡμέτερον ἐπίτροπον
Ἰωάννην ἱερέα Παππᾶ Μιχαήλ.

Σοὶ διευθύνεται ἐσωκλείστως Συνοδικὸν ἐπιτίμιον ὅπερ ἐξέδωκεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος κατ' αἴτησιν τοῦ Ἀντωνίου Μπιρμπίλη, ἵνα, ἀναγνωσθῇ καθ' ὅλας τὰς ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας τῆς Σαλαμῖνος κατὰ τὴν τάξιν.

Ὁ Μητροπολίτης Αἰγίνης.

13. Ἡ Ἱ. Σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 31 Μαρτίου 1834 Ἐγκυκλίου της ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 805 ἐπέβαλεν ὑποχρεωτικῶς, ὅπως οὐδεὶς γάμος τελεῖται ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας τοῦ Ἐπισκόπου, κυρώσασα μάλιστα τρίμηνον ἀργίαν εἰς τὸν παραβάτην πρεσβύτερον. (Βλ. Στ. Γιανναχοπούλου, *Αἱ ἀναγκαιότεραι Ἐγκύκλιοι κλπ.* σελ. 28). Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἱερεῖς δὲν ἐτήρουν ταύτην δι' ἑτέρας Ἐγκυκλίου της ἀπὸ 2 Ἀπριλίου 1835 ἀπεφήνατο, ὅτι ὁ ἄνευ ἀδείας τοῦ Ἐπισκόπου τελούμενος γάμος κηρύσσεται ἄκυρος, ὁ δὲ παραβάτης πρεσβύτερος καθαιρεῖται (αὐτόθι σελ. 57 - 58).

14. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, κείμενον ἀχρονολόγητον, χρονολογοῦμεν ὡς γραφὲν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1848. Συμπεραίνομεν δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἀπαντήσεώς του εἰς ἔγγραφον τῆς Ἱ. Συνόδου φέρον ἀριθ. πρωτ. 16330. Τὴν 21ην ὅμως Ἀπριλίου 1858 ἐξεδόθη Ἐγκύκλιος τῆς Ἱ. Συνόδου περὶ τῶν ὡς στρατευσίμων μοναχῶν ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 16336· ἡ διαφορὰ τῶν ἀριθμῶν 16330—16336 εἶναι ἐλαχίστη. (Βλ. Στεφ. Γιαννακοπούλου, Αἱ ἀναγκαιότεραι Ἐγκύκλιοι Ἐπισοτλαί, διατάξεις καὶ ὁδηγίαι τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834—1854. Ἐν Ἀθήναις 1854, σ. 173).

Ἀρ. Πρ. 12586.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Πανιερώτατε κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Μητροπολῖτα, κύριε Σαμουήλ, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ, εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, ὁσιώτατοι ἱερομόναχοι, καὶ λοιποὶ πάντες εὐλογημένοι χριστιανοὶ τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος.

Ὁ Ἀντώνιος Μπιρμπίλης ἀνέφερεν εἰς τὴν Σύνοδον, ὅτι ἄνθρωποί τινες τὴν ἀδικίαν μετερχόμενοι, εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν του τῇ 24 τοῦ παρελθόντος μηνὸς Ἰουλίου, ὅτε αὐτὸς οἰκογενειακῶς εἶχε μεταβῇ εἰς γεωργικὰς ἐργασίας, ὑφήρεσαν ἅπασαν τὴν χρηματικὴν αὐτοῦ περιουσίαν, συνισταμένην εἰς περίπου τὰς 4000 δραχμὰς καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν περὶ τούτου ἀνάλυψιν εὗρε μόνον ὑπὲρ τὰς ἡμίσεις τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος δραχμῶν, καὶ ταύτας ἐῤῥιμένας εἰς τὸ προαύλιον τῆς οἰκίας, τὰς δὲ λοιπὰς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακαλύψῃ καίτοι μεταχειρισθεὶς παντοίους τρόπους, ἐξητήσατο τὸ παρὸν ἐκκλησιαστικὸν φρικτὸν ἐπιτίμιον. Καὶ δὴ γράφουσα ἡ Σύνοδος ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαίνεται, ἵνα, ὅσοι τῶν χριστιανῶν, κακίᾳ καὶ πλεονεξίᾳ νικώμενοι, ὑφαιρέσαντες τὰς διαλειφθείσας δραχμὰς τοῦ Ἀντωνίου Μπιρμπίλη, καὶ ἐπιστρέψαντες εἰς αὐτὸν τὰς ὑπὲρ τὰς ἡμίσεις ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς οἰκίας του εὑρεθείσας, ἐκράτησαν τὰς ἐπιλοίπους, ἅμα τῷ ἀκοῦσαι τὸ παρὸν ἐκκλησιαστικὸν Συνοδικὸν φρικτὸν ἐπιτίμιον, ἀποδώσωσι καὶ ταύτας εἰς αὐτὸν πνευματικῷ τῷ τρόπῳ, ὡς καὶ οἱ ἐξεύροντες περὶ αὐτοῦ μαρτυρήσωσιν ἐν φόβῳ Θεοῦ τὴν ἀλήθειαν. Ἐὰν δὲ οὗτοι μήτε τὸν Θεὸν φοβηθέντες μήτε τὴν αἰώνιον κόλασιν διανοηθέντες, ἀφήσωσιν αὐτὸν μέχρι τέλους ἠδικημένον καὶ ἐζημιωμένον διὰ τὰς ὁποίας ἤδη κατακρατοῦσι κλοπιμαίας δραχμάς, ὡς καὶ οἱ ἐξεύροντες δὲν μαρτυρήσωσι τὴν ἀλήθειαν, οἱ τοιοῦτοι, ὁποῖοι καὶ ἂν ὦσιν, ὡς ἅρπαγες, φιλάδικοι καὶ πλεονέκται, ὑπάρχουσιν ὁμοῦ ἀφωρισμένοι, κατηραμένοι, ἀσυγχώρητοι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι·[13] στένοντες εἴησαν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ εἴη ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ προκοπήν, οὐ μὴ ἴδοιεν πώποτε ἐφ' οἷς ἐργάζονται· ἔχοιεν καὶ τὰς ἀρὰς πάντων τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις οὗ μετανοήσαντες ἐπιστρέψωσι τὸ ξένον δίκαιον, ὡς

---

13. Τὰ περὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτιμίων, ἅτινα ἀθρόως οἱ Ἐπίσκοποι πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ἐξέδιδον, ἐκανονίσθησαν διὰ τοῦ ιε' ἄρθρου τῶν ὁδηγιῶν τῆς Ἱ. Συνόδου πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους ἀπὸ 2 Δεκεμβρίου 1833 καὶ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1799 ἀπὸ 28 Σεπτεμβρίου 1834 ἐγκυκλίου Αὐτῆς. Κατὰ τὰς ὡς ἄνω διατάξεις ὁ ἀφορισμὸς ἀπαγορεύεται νὰ ἦνε προσωπικός, δέον δὲ νὰ ἐκδίδηται ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ καὶ κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς Πολιτικῆς Ἀρχῆς. *(Ἀναγκ. Ἐγκύκλιοι κλπ. σελ. 36-37)*.

καὶ οἱ ἐξεύροντες μαρτυρήσωσι τὴν ἀλήθειαν καὶ τότε συγχωρηθήσονται.
Ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα Αὔγουστον ,αωμδ'.

† ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος, Πρόεδρος
† ὁ Ἀκαρνανίας Ἱερόθεος
† ὁ πρῴην Ἠλείας Ἰωνᾶς
† ὁ Ἀττικῆς Νεόφυτος
† ὁ Λακεδαίμονος Δανιήλ.

Τ. Σ. ὁ Γραμματεὺς
Θ. Φαρμακίδης [14].

Διὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀντιγραφῆς ἐν Αἰγίνῃ τὴν 2 7βρίου 1844.
Ὁ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Μητροπολίτης.

δ'.

Πρὸς τοὺς ἐν Σαλαμῖνι Ἱερεῖς κ. κ.

Καθῆκον ἀπαραίτητον πάσης ὑπαλλήλου Ἀρχῆς, καὶ ἐν γένει παντὸς πολίτου εἶνε τὸ ἐκτελεῖν τὰ παρὰ τῶν ἀνωτέρων Ἀρχῶν διατατόμενα ὡς ἀφορῶντα πάντοτε τὴν εὐδαιμονίαν καὶ συντήρησιν τῆς Πολιτείας. Προτρεπόμεθα δὲ εἰς τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θείων ἐνταλμάτων τῆς ἱερᾶς ἡμῶν

14. Οἱ ὑπογράφοντες τὴν Ἐγκύκλιον Ἀρχιερεῖς εἰσὶν ὁ Ἐπίσκοπος Εὐβοίας *Νεόφυτος* Ἀδάμης, χρηματίσας τὸ κατ' ἀρχὰς Ἐπίσκοπος Καρύστου, εἶτα Φωκίδος (1833-1842) καὶ τέλος Εὐβοίας (1842-1851), διατελέσας δὲ καὶ Πρόεδρος τῆς Ἱ. Συνόδου. Τὰ κατ' αὐτὸν ἐκτίθενται ὑπὸ Ἀ. Γούδα, ἐν Παραλλήλοις βίοις, τόμῳ β'.— Ὁ Ἀκαρνανίας *Ἱερόθεος* Μητροπολίτης ὢν Παροναξίας, ὅστις ἐγένετο Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς (1833 - 1842) καὶ ἀκολούθως Ἀκαρνανίας (1842 - 1847). Τοῦτον ἡ Ἱ. Σύνοδος παρανόμως καθήρεσεν ἐρήμην κατὰ Φεβρουάριον 1847, καταφυγόντα ἀκολούθως εἰς Ζάκυνθον. Ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ἐτελεύτησε τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1851, καὶ ἐτάφη ὡς μοναχὸς κατ' οἰκείαν ἐντολήν, καίπερ τῆς Ἱ. Συνόδου ἀκυρωσάσης τὴν παράνομον καθαίρεσιν. *Κωνσταντίνου Οἰκονόμου*, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα. Τόμ. Β'. Ἀθῆναι 1864, σελ. 481, 517 - 518. —*Ἰ. Σ. Μπούα*, Ἐπισκοπικὴ γεωγραφία. Ἀθῆναι 1933, σελ. 10,22.—*Ἰωνᾶς*, Ἐπίσκοπος ὢν Δαμαλῶν (ἀρχαία Τροιζήν), κατεστάθη κατὰ Νοέμβριον 1833 Ἐπίσκοπος Ἠλείας, ἀλλὰ παραιτηθεὶς ἀμέσως διεβίου ὡς πρῴην Ἠλείας, παρεδρεύων πολλάκις ὡς μέλος τῆς Ἱ. Συνόδου· τῷ 1852 ἐψηφίσθη Ἀρχιεπίσκοπος Κορινθίας, ὡς τοιοῦτος ἀποθανὼν μετὰ διετίαν. — *Ἀ. Σ. Μπούα*, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 15,17. — *Νεόφυτος* Μεταξᾶς, τὸ πρὶν Ἐπίσκοπος Ταλαντίου, ἐγένετο (Νοέμβριος 1833) Ἀττικῆς Ἐπίσκοπος, καὶ διὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1850 μετωνομάσθη εἰς Μητροπολίτην Ἀθηνῶν καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπεσκόπευε μέχρι τοῦ 1861, καθ' ὃ ἔτος, δηλαδή, ἀπέθανεν ἑκατοντούτης περίπου τὴν ἡλικίαν. *Κων. Οἰκονόμου*, ἔνθ' ἀνωτ. 219,585. *Ἰ. Σ. Μπούα*, αὐτόθι σελ. 8.— *Δανιήλ*, Τιτουλάριος Ἐπίσκοπος Χαριοπόλεως, διωρίσθη τῷ 1833 Ἐπίσκοπος Λακεδαίμονος, ἀποθανὼν τὴν 4ην Δεκεμβρίου 1844. Περὶ τοῦ Γραμματέως Ἀρχιμανδρίτου *Θεοκλήτου Φαρμακίδου* μετίτω ὁ φιλίστωρ ἀναγνώστης ὅσα περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Ἀρχιεπίσκος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἐν *Ἱστορίᾳ Ἐκκλησίας Ἑλλάδος*, τόμ. Α'. ἐν Ἀθήναις 1920. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀνδρὸς εὐρύτερον καὶ ἀναλυτικώτερον ἀνάγνωθι εἰς τὴν λαμπρὰν περὶ αὐτοῦ μονογραφίαν τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Μπαλάνου, ἐν Ἀθήναις 1932, ὅπου ἀναγράφηται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

θρησκείας, ὥστε οἱ εἰς ταῦτα ἀπειθοῦντες, ὡς παραβάτας θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων, δὲν δύνανται νὰ ὑπεκφύγωσι τὴν ἀνήκουσαν τιμωρίαν. Ἡμεῖς ἅμα λαβόντες τὸ ὑπ' ἀριθ. 933, ἔγγραφον τοῦ κ. Νομάρχου Ἀττικοβοιωτίας, μεθ' οὗ ἐπισυνημμένη ἦν καὶ ἐγκύκλιος τοῦ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν Σ. Ὑπουργείου, δι' ἧς προσκαλούμεθα νὰ προτρέψωμεν πάντας ὑμᾶς τοὺς ἱερεῖς, εἰς σύνταξιν ἀπογραφικῶν πινάκων τοῦ πληθυσμοῦ ὅλων γενικῶς τῶν κατοίκων τῆς νήσου ὑμῶν Σαλαμῖνος, εὐθὺς καὶ ἀνυπερθέτως, ἀνηγγείλαμεν πρὸς ὑμᾶς, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 507, καὶ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6, Φεβρ. 1846 τῶν μνησθεισῶν Σεβαστῶν Ἀρχῶν τὰς ἐντόνους διαταγάς, κατ' ἔννοιαν τῶν ὁποίων, συντόνως καὶ ἡμεῖς ἀπηυθύναμεν πρὸς ὑμᾶς τὸ ῥηθὲν ἡμῶν ἔγγραφον, συγχρόνως παραγγείλαντες νὰ λάβητε παρὰ τοῦ αὐτόσε κ. Νομάρχου τοὺς πίνακας καὶ τὰς ἀνηκούσας περὶ τούτου ὁδηγίας, μὴ ἀρκεσθέντες δὲ μόνον εἰς τὴν ἔγγραφον πρὸς ὑμᾶς προτροπήν, μετέβημεν καὶ προσωπικῶς ἀκολούθως, ἐπίτηδες εἰς Σαλαμῖνα πρὸς ἀκριβεστέραν καὶ ταχυτέραν τοῦ ἔργου ἀποπεράτωσιν.

Τοῦτο ἦτο, τὸ ὅσον παρ' ἡμῶν ἐξηρτᾶτο καὶ τὸ ὅσον αὐθωρὶ σχεδὸν ἐνεργήθη, ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξ ἐμοῦ δραστήριος ἔφεσις, πάντη ἀσύμφωνον καὶ ἀκατάλληλον ἠπήντησε τὴν ἐκ μέρους ὑμῶν διάθεσιν καὶ προθυμίαν.

Οἱ Πίνακες οἱ παρ' ἡμῶν συνταχθέντες εἶνε λίαν ἀτάκτως συντεταγμένοι, πρὸς δὲ τούτῳ, ὃ μεῖζόν ἐστιν, φέρουσι καὶ ἐλλείψεις σημαντικάς. Τοῦτο ἐπροξένησεν ἀγανάκτησιν εἰς τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν, στάσιν ἢ ὀπισθοπόρησιν ἐπαγαγόν, εἰς τὴν πρὸς τὰ πρόσω κυβερνητικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν, θλῖψιν δὲ οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐπήνεγκεν εἰς ἐμέ.

[15] ...Λοιπὸν ἐστὲ ὡς φωραθέντες ἀπαρακαλύπτως καὶ ἀναπολογήτως παραβάται τῶν ἐφ' ἡμῖν διαταχθέντων, ἐπὶ αὐτοπροαιρέτῳ παραμελήσει καὶ νωθρότητι, τοῖς δὲ τοιούτοις ἐπιβάλλεται δικαίως, πρὸς σωφρονισμόν, ἡ κατὰ νόμον παιδεία.

Δι' ὃ ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς πρὸς ὑμᾶς κοινοποιήσεως τῆς παρούσης ἡμῶν, πεπαυμένοι ἐστὲ καὶ ἀργοὶ τῆς Ἱερωσύνης, ἐν ὁλοκλήρῳ τριμηνίᾳ, μὴ τολμῶντες, κατὰ ταύτην, νὰ ἐκτελέσητε οὐδεμίαν πρᾶξιν ἱερὰν καὶ ἐκκλησιαστικήν, οὔτε δημοσίως, οὔτε κατ' ἰδίαν, ἐπὶ ποινῇ μεγαλητέρᾳ. Διὰ πᾶσαν δὲ τὴν ῥηθεῖσαν τῆς ἀργίας τριμηνίαν, ἀπεστερημένοι ἐστὲ καὶ παντὸς οἱουδηποτοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαιώματος [16], [17]. [Συνεχίζεται]

---

15. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

16. Ἡ Ἱ. Σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 19 Ἰουλίου 1844 ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 12429—12553 ἐγκυκλίου της ἐπέβαλεν ὅ,τι πρότερον ἐκ συνηθείας ἐγένετο, ὅπως δηλαδὴ μετ' ἐπισταμένην κατ' ἔτος ἔρευναν προβαίνουν εἰς ἀπογραφὴν πάντων τῶν ἐνοριτῶν των οἱ ἐφημέριοι (*Αἱ ἀναγκ. Ἐγκύκλιοι κλπ.* σελ. 166-167). Ἀλλ' ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὧδε δημοσιευομένου ἐγγράφου οἱ ἱερεῖς Σαλαμῖνος, ὀλιγωρήσαντες, οὐδόλως ἐπρόσεξαν εἰς τὴν ἀπογραφήν, διὸ ἐπεβλήθη αὐτοῖς ἡ ποινὴ τῆς τριμήνου ἀργίας.

17. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΥΠΟ
Κ. Δ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Δ. Θ.

«Μὴ γάρ μοι τοῦτο ἴδῃς, ὅτι ἐν γῇ ἕστηκεν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' ὅτι ἐν οὐρανῷ πολιτεύεται...[1] Ἐκεῖ ἡμῶν τὸ πολίτευμα καὶ ἡ ζωή. Ζωὴ γὰρ ἡμῶν, φησί, κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ. Οὐδὲ γὰρ γῆν οἰκοῦμεν, ἀλλὰ μετέστημεν πρὸς τὴν ἄνω μητρόπολιν»[2].

Α΄
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΜΕΓΑ

1. Τὸ μυστήριον ἐν τῇ ἑνώσει τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ[3].

Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἀποτελεῖ «μυστήριον μέγα[4]»

1. Εἰς τὸ ῥητὸν «Ἐγένετο...» ὁμιλ. 4,2 P.G. 56, 121.

2. Εἰς Ψαλμ. 143,3. P.G. 55, 461. Πρβλ. εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 16,2. P.G. 63, 125. Πρβλ. εἰς Ψαλμ. 142,3 P.G. 55, 450. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 19,5, P.G. 57, 279 ἑξ. Εἰς μάρτυρας...50, 645 ἑξ.

3. Τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα τοῦ μυστηρίου κατὰ τὸν Χρυσόστομον συνίσταται εἰς τὸ «ἀγνοούμενον» ἢ τὸ «ἄρρητον» ἢ τὸ «παράδοξον» τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, οὗ ἡ γνῶσις ἦτο ἀποκεκρυμμένη ἢ ἀπὸ πάντας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἀπὸ μέρος αὐτῶν. Τὸ μυστήριον ἀποκαλύπτεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ προσιτῶν τοῖς ἀνθρώποις μέσων, ἡ πλήρης ὅμως κατάληψις τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀληθείας, οὔσης ὑπερφυσικῆς καὶ ὑπὲρ λόγον ἀληθείας, δὲν εἶναι δυνατὴ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Πρβλ. εἰς Κολ. ὁμιλ. 5,1. P.G. 62, 331 ἑξ. Περὶ ἀκαταλήπτου , λόγ. 4,2 P.G. 48, 729 ἑξ. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P.G. 62,555. Εἰς Α' Κορινθ. ὁμιλ. 7,1-2. P.G. 61, 53-57. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου «μυστήριον» παρὰ Χρυσοστόμῳ πρβλ. καὶ G. Fittkau, Der Begriff des Mysteriums bei Johannes Chrysostomus, Bonn, 1953, σελ. 56 ἑξ. καὶ γενικώτερον περὶ μυστηρίου πρβλ. G. Born Kamm, Art. μυστήριον ἐν Th. W. N. T. τόμ. IV (1940), σελ. 809-834.

4. Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20,4. P.G. 62, 140. Πρβλ. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...» 3. P.G. 51,230. Εἰς Ἰωάνν. ὁμιλ. 11, 2. P.G. 59, 80. Πρβλ. εἰς Α' Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P.G. 62, 554. Γενικώτερον περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς μυστηρίου πρβλ. Otto Semmelroth, Die Kirche als Ursakrament, Frankfurt a.M. 1953. — M. J. Congar, Esquisses du mystére de l'Eglise, (Unam Sanctam 8) Paris 1941. — Henri de Lubac, Betrachtung über die Kirche, Graz - Wien - Köln 1954, ἰδίᾳ σελ. 13 ἑξ., 38 ἑξ., 137 ἑξ. A. Wikenhauser, Die Kirche als der Mystischer Leib Christi nach dem Apostel Paulus, Münster in Westfalen 1937. — Charles Journet, L'Eglise du Verbe incarné, essai de théologie systematique· I, La hierarchlie apostolique (1941)· II Sa structure interne et son unité catholique,Friburg (Suisse) 1951. — H. Schlier, Die Kirche als das Geheimnis Christi (Nach dem Epheserbrief), ἐν περιοδικῷ Theologische Quartalschrift, 134 (1954), σελ. 385-396.

ἀποκαλυφθέν, «ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου»[1] διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ «ὄντως μυστηρίου»[2], τοῦ «χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου» καὶ «ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ τῶν γενεῶν»[3]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινωνία τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ «κεκλημένων»[4]. Ἡ κλῆσις καὶ ἡ θεμελίωσις τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν, ἤτοι τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τὸν Τριαδικὸν Θεόν· «Πιστὸς ὁ Θεὸς δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν..... πάλιν ἐκλήθητε, οὐκ αὐτοὶ

---

1. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος (πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας... P.G. 48, 829), κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου «Ἐκκλησίας δὲ πρᾶγμα οὐδὲ εἰς νοῦν τις ἐλάμβανε τότε, ἀλλ' οὐδὲ ὄνομα· ἡ γὰρ συναγωγὴ ἦν ἀνθοῦσα ἔτι». Πρβλ. Β' Κλήμεντος, XIV,9. Β. Ε. Π. Ε. Σ. τόμ. Α' Ἀθῆναι 1955 σελ. 45· «...τὴν ἐκκλησίαν οὐ νῦν εἶναι, ἀλλ' ἄνωθεν, ἦν γὰρ πνευματική, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν. Ἐφανερώθη δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ, ἡ ἐκκλησία δὲ πνευματικὴ οὖσα ἐφανερώθη ἐν τῇ σαρκὶ Χριστοῦ». Πρβλ. καὶ Ἐπιφανίου Σαλαμῖνος, Κατὰ Αἱρέσεων 1,5 P.G. 41, 181. «Καθολικὴ ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς οὖσα καὶ ὕστερον πάλιν ἀποκαλυφθεῖσα... ἀρχὴ πάντων ἐστί».

2. Εἰς Κολ. ὁμιλ. 5,2. P.G. 62, 333· «Ἔστι γὰρ καὶ ἄλλο μυστήριον. Ἀλλὰ τοῦτο ὄντως μυστήριον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν, ὃ ἐστιν θαυμαστόν, ὃ παρὰ τὴν κοινὴν προσδοκίαν, ὃ ἐκρύπτετο. Ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν...» Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P.G. 61, 55 ἑξ.

3. Εἰς Κολ. ὁμιλ. 5,1. P.G. 62, 331· «Εἰπών, ὧν ἐτύχομεν καὶ δείξας τοῦ Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν τιμὴν τῷ μεγέθει τῶν δοθέντων, πάλιν ἑτέραν ἐπίτασιν εἰσάγει, ὅτι οὐδὲ πρὸ ἡμῶν τις αὐτὸν ἔμαθεν· ὃ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ποιεῖ λέγων· Οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἄλλη τις κτιστὴ δύναμις, ἀλλὰ μόνος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ᾔδει. Διὸ καὶ οὐχ ἁπλῶς κεκρυμμένον εἶπεν, ἀλλ' Ἀποκεκρυμμένον καὶ ὅτι εἰ καὶ νῦν γέγονεν, ἀλλὰ παλαιόν ἐστι, καὶ ἄνωθεν ταῦτα ὁ Θεὸς ἐβούλετο, καὶ οὕτω διετετύπωτο· διὰ τί δὲ οὐκέτι λέγει. Ἀπὸ τῶν αἰώνων, φησίν, ἐξ ἀρχῆς. Καὶ μυστήριον εἰκότως καλεῖ, ὃ οὐδεὶς ᾔδει πλὴν ὁ Θεός. Καὶ ποῦ κεκρυμμένον; Ἐν τῷ Χριστῷ· ὥσπερ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους λέγει· ἢ ὥσπερ ὅταν λέγῃ ὁ προφήτης .Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ».

4. Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, ὡς γνωστόν, ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν καλεῖται «Ἐκκλησία», ἥτις ὀνομασία ἀνταποκρίνεται ἄριστα εἰς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας οὔσης κοινωνίας τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κεκλημένων (ἐκ τοῦ ἐκκαλεῖν). Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη. Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1957, σελ. 141· Ἐκκλησία, καλουμένη κατὰ τοὺς Πατέρας οὕτω «διὰ τὸ πάντας ἐκκαλεῖσθαι καὶ ὁμοῦ συνάγειν», «ἐστὶ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου», ἢ τὸ σύνολον πάντων τῶν ὀρθοδόξως πιστευόντων εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα τοῦ κόσμου, τῶν ἡνωμένων ὀργανικῶς διὰ τῆς αὐτῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν μυστηρίων εἰς ἓν «σῶμα» μὲ «κεφαλὴν» τὸν Κύριον, διακρινομένων δὲ εἰς τὸν διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης καθοσιούμενον κλῆρον καὶ εἰς τὸν λαόν, καὶ διοικουμένων ὑπὸ ἐπισκόπων, ἀναγόντων τὴν ἀρχὴν αὐτῶν δι' ἀδιακόπου διαδοχῆς εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ διὰ τούτων εἰς αὐτὸν τὸν ἱδρυτὴν τῆς Ἐκκλησίας Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν». Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φρασεολογίαν ἐσήμαινε ὁ ὅρος «Ἐκκλησία» τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, εἰς ἣν (κατὰ τὴν προδημοκρατικὴν περίοδον) οὐχὶ πάντες οἱ πολῖται συνεκαλοῦντο καὶ συμμετεῖχον. Πρβλ. Milasch, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκ-

προσήλθετε»[1]. Ἡ θεία προέλευσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ὑπερκόσμιος αὐτῆς χαρακτὴρ ἐξαίρονται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου· διὸ καὶ ἀποκαλεῖ τὴν Ἐκκλησίαν «Ἐκκλησίαν Θεοῦ»[2]. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδεώδη ἔκφρασιν τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας τῆς Ἁγίας Τριάδος[3].

Τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς σταυρικῆς Αὐτοῦ θυσίας οὐ μόνον ἐθεμελίωσε τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ συνεδέθη ἀρρήκτως μετ' αὐτῆς.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ

κλησίας (Μετάφρασις Ἀπαστολοπούλου), Ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 287 ὑποσημ. 1 καὶ Α. Χριστοφιλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, τεῦχος Α', σελ. 6. Περὶ τοῦ γεγονότος τῆς συστάσεως τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλήσεως τῶν πιστῶν Πρβλ. εἰς «Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας...» 1 P.G. 48, 813· «Ὅτι τὸ Χριστιανῶν γένος αὐτὸς ἐφύτευσεν... ὅτι τὰς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας αὐτὸς ἐπήξατο». Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 14,1. P.G. 57, 217· «Εἶτα δεικνύς, ὅτι οὐκ αὐτοὶ ζητήσαντες εὗρον, ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτοῖς ἄνωθεν ἐπεφάνη». Πρβλ. Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 1,3. P.G. 60, 399· «καὶ γὰρ ὑμεῖς ἐκλήθητε, καὶ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ προσήλθετε». Εἰς Ψαλμ. 8,7, P.G. 55,117· «Οὐκ ἐπὶ γῆς δὲ κληρονόμοι, ἀλλὰ κοινωνοὶ τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν ἐσμεν καὶ μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς κοινωνίαν καλούμεθα τοῦ Μονογενοῦς». Πρβλ. εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 1,4. P.G. 62,15. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 4,2. P.G. 62, 33. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 8,1. P.G. 59,65. Ἀλλ' ἐν τῇ Χρυσοστομικῇ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ ὑπογραμμίζεται οὐ μόνον ἡ θεία προέλευσις καὶ ἡ ὑπερκόσμιος φύσις τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς ὡς ὁρατῆς κοινωνίας. Πρβλ. Ὁμιλ. περὶ τῆς ἐξορίας, 1. P.G. 52, 429. Εἰς Ψαλμ. 149,1 P. G. 55,493. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 1,1. P.G. 61, 13. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 27,3. P.G. 61, 228. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...» P.G. 52, 397. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 65,1. P.G. 59,361 -362. Ὁ Χρυσόστομος χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «Ἐκκλησία» καὶ μὲ τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Πρβλ. εἰς Πράξ. ὁμιλ. 42,2 P.G. 60,298. Πρβλ. καὶ Γενναδίου, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως, Ἡ περὶ Ἐκκλησίας Διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου (Ὀρθόδοξος ἀπάντησις εἰς τὸ θέμα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν «Ἡνωμένοι ἐν Χριστῷ διῃρημένοι ὡς Ἐκκλησίαι»). Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ὀρθοδοξίας» (τεῦχος Γ' 1954), Ἰσταμποὺλ 1954, σελ. 1 ἑξ.

1. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 2,2. P.G. 61,19. Πρβλ. εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 87, 3. P.G. 59,471. «Ἃ γὰρ δοκεῖ ἰδιάζοντα εἶναι τοῦ Πατρός, ταῦτα καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι φαίνεται καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Πῶς οὖν οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Υἱόν, φησίν, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ἑλκύσῃ αὐτόν; Ἀλλὰ τοῦτο δείκνυται τοῦ Υἱοῦ ὄν. Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησίν, ἡ ὁδός· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. Ὅρα δὲ αὐτὸ καὶ τοῦ Πνεύματος ὄν· Οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ». Πρβλ. Β. Ἐξάρχου, Θέσεις περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου Καθολικῆς, ἐν «Ὀρθοδοξίᾳ» 1953, σελ. 59.

2. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 1,1. P.G. 61,13. Πρβλ. εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P.G. 62,554. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 1. P.G. 52, 428.

3. Πρβλ. εἰς «Εἶδον τὸν Κύριον...» ὁμιλ. 1,1. P.G. 56,97 ἑξ. Πρβλ. C. Feckes, Aus dem Ringen um das Kirchenbild, ἐν Théologie der Zeit, Wien 1936, σ. 156. — Th. Soiron, Die Kirche als der Leib Christi. Düsseldorf 1951, σελ. 214 ἑξ. Lubac, Betrachtung..., ἔνθ' ἀν. σελ. 164.

τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως τὸ σῶμα καὶ ἡ κεφαλὴ ἀποτελοῦν ἑνότητα ἀδιάσπαστον, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας· «Καθάπερ γὰρ καὶ σῶμα καὶ κεφαλὴ εἷς ἐστιν ἄνθρωπος, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Χριστὸν ἓν ἔφησεν εἶναι»[1].

Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας[2]. «Γένος ἐγένετο ἕν, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων»[3], διακηρύσσει ὁ Χρυσόστομος. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσα τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἁγία καὶ ἄμωμος νύμφη Αὐτοῦ, ἡ ἄνευ σπίλου ἢ ρυτίδος ἤ τι τῶν τοιούτων[4]. Ἐν τῇ ἑνώσει ταύτῃ τοῦ Κυρίου μετὰ τῆς Ἐκκλησίας διορᾷ ὁ Χρυσόστομος τὸ συντελεσθὲν μέγα μυστήριον· «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων γινόμενον· ὅταν δὲ ἴδω εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτὸ συμβαῖνον, τότε ἐκπλήττομαι, τότε θαυμάζω»[5].

Δέον ὅμως νὰ τονισθῇ, ὅτι ἐν τῇ ἑνώσει τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου οὐδεμία σύγχυσις ἔλαβε χώραν τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου[6]. «Ὁ μὲν γὰρ Υἱός, ἅτε ὁμότιμος ὤν, ἐκ δεξιῶν κάθηται, αὕτη δὲ (δηλ. ἡ Ἐκκλησία) ἕστηκεν. Εἰ γὰρ καὶ βασίλισσά ἐστιν, ἀλλὰ κτιστῆς οὐσίας ἐστί. Πῶς οὖν ὁ Παῦλός φησι· Συνήγειρε καὶ συνεκάθησεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; Ἀλλὰ πρόσεχε τῇ ἀκριβείᾳ. Οὐχ ἁπλῶς εἶπε, συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν· ἀλλ' ἐν Χριστῷ· τουτέστι διὰ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κεφαλὴ ἡμῶν ἄνω, φησίν, ἐστιν, ἡμεῖς δὲ σῶμα, τῆς κεφαλῆς ἄνω καθημένης, καὶ ἡμεῖς τῆς τιμῆς μετέχομεν, εἰ καὶ ἑστήκαμεν»[7].

Τῆς ἑνώσεως ταύτης τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ κατ'

1. Εἰς Α'Κορ. ὁμλ. 30,1. P.G. 61,250. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 144 ἑξ.

2. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,2. P.G. 62,26· « Ἵνα γὰρ μή, ἀκούσας κεφαλήν, τὴν ἀρχὴν μόνον νομίσῃς, ἀλλὰ καὶ τὴν βεβαιότητα, μηδ' ὡς ἄρχοντα μόνον, ἀλλ' ὡς σώματος ἴδῃς κεφαλήν, τὸ πλήρωμα, φησίν, τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου. Ὡς οὐκ ἀρκοῦντος τούτου δεῖξαι τὴν συγγένειαν καὶ τὴν ἐγγύτητα, τί φησί; Τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία. Καὶ γάρ πλήρωμα κεφαλῆς σῶμα καὶ πλήρωμα σώματος κεφαλή». Πρβλ. Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 24,2. P.G. 60,624.

3. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, ὁμιλ. 16. P.G. 52,789. Πρβλ. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P.G. 62,555· «Σκόπει δὲ πῶς πανταχοῦ μυστήριον καλεῖ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν· εἰκότως· οὐ γάρ ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις δῆλον· πῶς γάρ, ὃ ἐφάνη διὰ τῆς Ἐκκλησίας; Διὰ τοῦτο, φησίν, ὁμολογουμένως μέγα ἐστί. Καὶ γὰρ ὄντως μέγα· ἄνθρωπος γὰρ ἐγένετο ὁ Θεὸς καὶ Θεὸς ὁ ἄνθρωπος· ἄνθρωπος ὤφθη ἀναμάρτητος· ἄνθρωπος ἀνελήφθη· ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ· μεθ' ἡμῶν εἶδον αὐτὸν οἱ ἄγγελοι. Μυστήριον τοίνυν ἐστί».

4. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...», P.G. 51, 227 ἑξ. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 8,10. P. G.· 55,199. Εἰς Ψαλμ. 4,10. P.G. 55,63. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20,1-2. P.G. 62,136 ἑξ. Πρβλ, καὶ Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 45, 77.

5. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...» 3. P.G. 51, 230.

6. Πρβλ. Th. Soiron, ἔνθ' ἀν. σελ. 174. Πρβλ. V. Warnach, Agape, Die Liebe als Grundmotiv der neutestamentliche Theologie, Düsseldorf 1951, σελ. 558.

7. Εἰς Ψαλμ. 44,10. P.G. 55,199. Πρβλ. εἰς Ἰωαν. ὁμιλ. 82,1. P.G. 59,443.

ἐξοχὴν ἔκφρασιν ἡ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν μυστικὴ ἕνωσις τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ Κυρίου· «Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἥνωται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ ἄρτου τούτου ἑνούμεθα»[1]. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀντικατοπτρίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Θεία καὶ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Κυρίου, ὅστις πληροῖ ταύτην διὰ τῆς Θείας Αὐτοῦ διαρκοῦς παρουσίας. Ἐὰν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἀνθρωπίνην αὐτῆς ἐμφάνισιν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁμοιότητας πρὸς ἄλλους ἀνθρωπίνους ὀργανισμούς, ἐν τούτοις παραμένει κατὰ τὴν βαθυτάτην αὐτῆς οὐσίαν ὁ μοναδικὸς καὶ ἀσύγκριτος ὀργανισμός, ὅστις ἀνάγει οὐ μόνον τὴν προέλευσίν του εἰς τὸν παντοδύναμον Θεόν, ἀλλὰ διατελεῖ ὢν μετ' Αὐτοῦ ἀρρήκτως συνηνωμένος εἰς τὸν αἰῶνα[2]. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν Θεῖον Χρυσόστομον «... οὐρανοῦ μᾶλλον ἐρρίζωται[3].... καὶ οὐδὲν ἔστιν ἄλλο ἢ οὐρανός»[4]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι «τόπος ἀγγέλων, τόπος ἀρχαγγέλων, βασιλεία Θεοῦ, αὐτὸς ὁ οὐρανός»[5]. Διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος ἀνοίγονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἱ πύλαι τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Ὁ Χρυσόστομος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι τονίζει, ὅτι «οὐ γὰρ εἰς ἀρχὴν ἄγεσθαι μέλλετε ψιλήν, ἀλλ' εἰς βασιλείαν αὐτήν· μᾶλλον δὲ οὐκ εἰς βασιλείαν ἁπλῶς, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τῶν οὐρανῶν τὴν βασιλείαν... ἀλλ' ἔτι τριάκοντα ἡμέραι, καὶ ἀποκαταστήσει, ὑμᾶς οὐχὶ Φαραώ, ἀλλ' ὁ τῶν οὐρανῶν βασιλεὺς εἰς τὴν ἄνω πατρίδα, εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἱερουσαλήμ, εἰς τὴν πόλιν τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς»[6]. Ἀλλ' ἐὰν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν[7] πεπληρωμένη ὑπὸ τοῦ Παναγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ,

---

1. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 24,2. P.G. 61,200. Πρβλ. καὶ εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20,3-4. P.G. 62,139 ἑξ.· «Σκόπει δὲ ἐπλάσθη ὁ Ἀδάμ, ἐτέχθη ὁ Χριστός· ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ εἰσῆλθε φθορά, ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ ἐπήγασεν ἡ ζωή· ἐν παραδείσῳ ἐβλάστησε θάνατος, ἐν τῷ σταυρῷ αὐτοῦ ἡ ἀναίρεσις γέγονεν. Ὡς οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῆς ἡμετέρας φύσεως, οὕτως ἡμεῖς τῆς οὐσίας αὐτοῦ· καὶ ὡς ἡμᾶς ἐκεῖνος ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτὸν ἔχομεν ἐν ἡμῖν. Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ἰδοὺ καὶ τρίτον δικαίωμα· δείκνυσι γὰρ ὅτι τοὺς γεννησαμένους τις ἀφεὶς καὶ ἐξ ὧν ἔφυ, ἐκείνῃ συμπλέκεται· καὶ λοιπὸν ἡ σὰρξ ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ καὶ ὁ παῖς ἔστιν ἐκ τῆς ἑκατέρου συνουσίας συγκραθεῖσα· καὶ γὰρ μιγέντων τῶν σπερμάτων, τίκτεται ὁ παῖς. ὥστε τοὺς τρεῖς εἶναι μίαν σάρκα. Οὕτως οὖν ἡμεῖς πρὸς τὸν Χριστὸν γινόμεθα μία σὰρξ διὰ μετουσίας· καὶ πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς ἢ τὸ παιδίον». Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 144.

2. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 11,2. P.G. 59, 80· «Καὶ θέα μοι τὸ φρικτὸν καὶ ἀπόρρητον τοῦ μυστηρίου· Διὰ παντὸς κατοικεῖ τὴν σκηνήν· τὴν γὰρ σάρκα τὴν ἡμετέραν περιεβάλετο οὐχ ὡς πάλιν αὐτὴν ἀφήσειν, ἀλλ' ὡς διαπαντὸς ἕξων μεθ' ἑαυτοῦ».

3. Εἰς «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 4, 2 P.G. 56, 121.

4. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 14, 2. P.G. 63, 112.

5. Εἰς Κορ. ὁμιλ. 34, 5. P.G. 61, 313.

6. Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι, Κατήχησις 1, 1 P.G. 49, 223.

7. Πρβλ. J. Stelzenberger, Lehrbuch der Moraltheologie. Die Sichtlich-

ἐν τούτοις τὸ οὐσιαστικὸν τοῦτο περιεχόμενον ἔχει ἀνάγκην ὁρατῶν καὶ αἰσθητῶν μέσων, δι' ὧν νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἐν αὐτῷ. «Καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ὑμᾶς ἐπὶ τὰ νοητὰ χειραγωγεῖν δεῖ. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησεν»[1]. Οὕτω τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος, τῆς Θείας Εὐχαριστίας[2] καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀποτελοῦν τὰ κατ' ἐξοχὴν μέσα, δι' ὧν συγκροτεῖται ἡ ὁρατὴ Ἐκκλησία καὶ συνδέεται μετὰ τῆς ἀοράτου.[3] Ἀκριβῶς δ' εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἑνότητος τῶν μελῶν τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ἀοράτου αὐτῶν κεφαλῆς, τὸν Κύριον Ἰησοῦν, ἀποσκοποῦν ὅλοι οἱ συγκροτοῦντες τὸν ὀργανισμὸν τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας θεσμοί, οἵτινες δέον νὰ θεωρῶνται καὶ ἑρμηνεύωνται ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἐπιδιωκομένου ὑψίστου τούτου σκοποῦ, ὑπὲρ οὗ καὶ ὑφίστανται. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐνέχει ὅλως ἰδιάζουσαν σημασίαν διὰ τὴν καθόλου λύσιν τοῦ περὶ φύσεως καὶ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας προβλήματος κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, εἰδικώτερον δὲ τοῦ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν σχέσεως τῆς ὁρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁρατῶν θεσμῶν καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ ὁρατοῦ τῆς Ἐκκλησίας ὀργανισμοῦ ἐπιβαλλομένη ἐκ τῆς διττῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως[4] δέον κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον νὰ θεωρῆται καὶ ἑρμηνεύηται κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔννοιαν. «Οὐδὲν γὰρ αἰσθητὸν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστός· ἀλλ' ἐν αἰσθητοῖς μὲν πράγμασι, πάντα δὲ νοητά. Οὕτω καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι, δι' αἰσθητοῦ μὲν πράγματος γίνεται τοῦ ὕδατος τὸ δῶρον, νοητὸν δὲ τὸ ἀποτελούμενον, ἡ γέννησις καὶ ἡ ἀνακαίνισις. Εἰ μὲν

---

keitslehre der Königsherrschaft Gottes, Paderborn 1953, σελ. 344 ἑξ. Περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἴδε κατωτέρω ἐν 2ῳ κεφαλαίῳ.

1. Εἰς τὸ «Ὅτι χρήσιμος ἡ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις», 3. P.G. 51, 91. Πρβλ. Fittkau, ἔνθ' ἀν. σελ. 82 ἑξ.

2. Πρβλ. G. Florovsky, The Chrurch: her natur task ἐν Man's disorder and God's desing, τεῦχος I, The Universal Church in God's desing, London 1948, σελ. 47. «The unity of the Church is effected through the sacraments: Baptism and the Eucharist are the two «social sakraments» of the Church, and in them the true meaning of Christian «togetherness» is continually revealed and sealed. Or even more emphatically, the sacraments constitute the Church».

3. Πρβλ. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...» P.G. 51, 229. Πρβλ. εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 15-16. P.G. 52, 411. Περὶ τῶν μυστηρίων ὡς τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς Ἐκκλησίας. Πρβλ. Klaus Mörsdorf, Zur Grundlegung des Rechtes der Kirche ἐν Münchener Theologische Zeitschrift, 3 (1952) 1 ἑξ.

4. Πρβλ. Χρυσοστόμου, «Ἔτι εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς Παλαιᾶς...» ὁμιλ. 2,5. P.G. 56, 182· «Διπλοῦν γὰρ τοῦτο τὸ ζῷον, ὁ ἄνθρωπος λέγω, ἐκ δύο συγκείμενος οὐσιῶν, τῆς μὲν αἰσθητῆς, τῆς δὲ νοητῆς, ψυχῆς λέγω καὶ σώματος, καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν γῇ συγγένειαν ἔχων. Διὰ μὲν γὰρ τῆς νοητῆς οὐσίας κοινωνεῖ ταῖς ἄνω δυνάμεσι, διὰ δὲ τῆς αἰσθητῆς τοῖς τῆς γῆς συνῆπται πράγμασι, σύνδεσμός τις ὢν ἀκριβὴς ἑκατέρας τῆς κτίσεως. Ὅταν μὲν οὖν πράττῃ τι τῶν τῷ Θεῷ δοκούντων, πνευματικὸς λέγεται καὶ οὐδὲ ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὀνομάζεται, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρας μείζονος τιμῆς, ἀπὸ τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας».

γὰρ ἀσώματος ἦς, γυμνὰ αὐτά σοι τὰ ἀσώματα παρέδωκε δῶρα· ἐπειδὴ δὲ σώματι συμπέπλεκται ἡ ψυχή, ἐν αἰσθητοῖς τὰ νοητά σοι παραδίδωσι»[1].

Οὕτως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συνηνώθη ἁρμονικῶς, ἀχωρίστως, ἀλλὰ καὶ ἀσυγχύτως τὸ θεῖον μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου, τὸ ὁρατὸν μετὰ τοῦ ἀοράτου, τὸ ἐπίγειον μετὰ τοῦ ἐπουρανίου, τὸ πρόσκαιρον μετὰ τοῦ αἰωνίου, ὅπως ἀκριβῶς συνηνώθη ἁρμονικῶς ἡ θεία μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ ἐνανθρωπήσαντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἑνότητα ἀδιάσπαστον, ἓν μέγα μυστήριον.[2] Ὁ Χρυσόστομος παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς, ὅτι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεώς Του ὁ Κύριος «Ἐκκλησίας σάρκα ἀνέλαβε»[3] ἀποκτήσας οὕτω σὺν τῇ βασιλικῇ καὶ τὴν ἱερατικὴν ἰδιότητα. «Καὶ θέα τὸ μυστήριον. Πρῶτον μὲν ἦν βασιλικὴ καὶ νῦν γέγονεν ἱερατική· ὥσπεροῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· βασιλεὺς μὲν γὰρ ἦν ἀεί, ἱερεὺς δὲ γέγονεν, ὅτε τὴν σάρκωσιν ἀνέλαβεν, ὅτε τὴν θυσίαν προσήγαγεν»[4].

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσα κατὰ τὴν βαθυτάτην αὐτῆς οὐσίαν τὸ μυστικὸν τοῦ Κυρίου Σῶμα καὶ οὖσα ἀρρήκτως συνωνωμένη μετ' Αὐτοῦ ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Χρυσόστομον «μέγα μυστήριον», ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐν τῷ Θεανθρώπῳ συνένωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· «Τῇ γὰρ ἑνώσει καὶ τῇ συναφείᾳ ἕν ἐστιν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ σάρξ, οὐ συγχύσεως γενομένης οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἑνώσεως ἀρρήτου τινος καὶ ἀφράστου. Τὸ δὲ ὅπως, μὴ ζήτει· ἐγένετο γάρ, ὡς οἶδεν αὐτός»[5].

2. Τὸ ἀδύνατον τοῦ πλήρους καὶ ἐπακριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀποτελούσης μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἓν μέγα μυστήριον, εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ πλήρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου[6], ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀδύ-

---

1. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 82,4 P.G. 58, 743.

2. Πρβλ. τὴν ἐπιτυχῆ παρατήρησιν τοῦ V. Warnach, ἔνθ' ἀν. σελ. 562, καθ' ἣν «Wie aber der historische Christus das «Ursakrament» genannt werden kann, sodarf man die Kirche als das Haupt und Glieder zusammenfassende «Ganzsakrament» bezeichnen, d. h. als die sichtbare Erscheinung des pneumatischen Christuslebens in Irdisch — Konkreter Gestalt, woraus sich dann weiterhin alle einzelnen «Sacramente» (in engeren Sinne) ausgliedern. Durch diese wird jenes ewige Gottesleben, das die Kirche erfüllt, an die einzelnen Glieder weitergeleitet».

3. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 2 P.G. 52, 429.

4. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 13,1. P.G. 63, 103.

5. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 11,2. P.G. 59, 80.

6. Πρβλ. Eichmann-Mörsdorf, Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Juris Canonici, τόμ. I, 8n ἔκδ, Paderborn 1953, σελ. 22. M. Schmaus, Katholische Dogmatik τόμ. III, 1 München 1940, σελ. 6.

νατον νὰ δοθῇ πλήρης ὁρισμὸς τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου· «μὴ ἀρκεῖ ἓν ὄνομα παραστῆσαι τὸ ὅλον;» ἐρωτᾷ χαρακτηριστικῶς ὁ Χρυσόστομος. Καὶ ἀπαντᾷ· «Οὐδαμῶς· ἀλλὰ διὰ τοῦτο μυρία ὀνόματα, ἵνα μάθωμέν τι περὶ Θεοῦ, κἂν μικρόν. Οὕτω δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία πολλὰ καλεῖται»[2]. Τὸ ἀδύνατον τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας προέρχεται τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἀτελείας καὶ τοῦ πεπερασμένου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἀδυνατοῦντος νὰ ὑψωθῇ καὶ κατανοήσῃ πλήρως τὰς ὑπερφυσικὰς καὶ ὑπερκοσμίους ἀληθείας[3]. Ἡ οὐσία τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως εὑρίσκεται πέραν τῶν ὁρίων, ἔνθα κινεῖται τὸ ἀνθρώπινον λογικόν, διότι «οὐχ, ἅπερ ὁρῶμεν πιστεύομεν, ἀλλ' ἕτερα ὁρῶμεν καὶ ἕτερα πιστεύομεν. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν μυστηρίων ἡμῶν φύσις»[4].

Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μόνος δὲν εἶναι ἐπαρκὲς ὄργανον[4] διὰ νὰ εἰσδύσῃ

---

2. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...» 6. P.G. 52, 402.

3. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 4,1. P. G. 61, 31· «Οὕτω τοίνυν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ ἐὰν τῇ ἔξωθεν σοφίᾳ βουληθῶμεν παραστῆσαι, πολὺς ἕψεται γέλως, οὐ παρὰ τῇ τῶν πραγμάτων ἀσθένειαν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἄνοιαν. τὰ γὰρ μεγάλα λόγος οὐδεὶς παραστῆσαι δύναται». Πρβλ. E. Commer, Die Kirche in ihrem Leben und wesen dargestellt, I. Vom Wesen der Kirche, Wien 1094, σελ. 10· «Die Unmöglichkeit einer streng wissenschaftlichen Definition entspricht in diesem Falle nicht aus der Unvollkommenheit des Seins der Kirche als des zu erklärenden Gegenstandes, sondern vielmehr aus ihrer Überfülle, aus dem zu reichen und kraftvollen Inhalte, der durch endliche Gestaltungsbegriffe und Art unterschiede nicht begrenzt und von uns erfasst werden kann. Auch Gott ist undefinierbar und ebenso Christus, weil er göttliche Person ist. Wie wir aber sehen werden, ist Christus und die Kirche in gewisser Hinsicht ein und dasselbe».

4. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P.G. 61, 55. Πρβλ. εἰς «Ἔχοντες...» 4. P.G. 51, 275. «Ὥσπερ οἱ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὶ οὐδὲν βλέπουσι νοητόν, οὕτως οἱ τῆς πίστεως οὐδὲν βλέπουσιν αἰσθητόν». Ὁ Χρυσόστομος ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ τῶν ὅρων «ἀκαταλήπτου», «ἀπροσίτου» καὶ «ἀνεξιχνιάστου». Πρβλ. περὶ Ἀκαταλήπτου, λογ. 3,2. P. G. 48, 721· «Ἀλλ'οὐδὲ φῶς οἰκεῖν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλ' ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκαταλήπτου πολλῷ μεῖζόν ἐστι. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθὲν καὶ ζητηθὲν μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό· ἀπρόσιτον δέ ἐστιν, ὃ μηδὲ ἐρευνᾶσθαι ἀνέχεται τὴν ἀρχήν, μηδὲ ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι τις δύναται». Πρβλ. ἔνθ' ἀν. στ. 729. «Τί ἐστιν ἀνεξιχνίαστον; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι».

4. Ἡ προσπάθεια διὰ μόνου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου κατανοήσεως τῆς οὐσίας τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως παρομοιάζεται ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τοῦ εὐστοχωτάτου παραδείγματος τῆς διαπλεύσεως ἀπεράντου πελάγους ἄνευ πλοίου καὶ διὰ μόνων τῶν συλλογισμῶν (Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P.G. 61,53, 54)· «Καὶ ταὐτὸν συνέβαινεν, οἷον ἂν εἴ τις σοφίᾳ κυβερνητικῇ κεχρημένος ἐπηγγέλλετο πλοίου χωρὶς καὶ ἱστίων πέλαγος ἄπειρον διαπερᾶν, εἶτα ἐπειρᾶτο λογισμοῖς κατασκευάζειν ὅτι τοῦτο δυνατόν· ἄλλος δέ τις πάντων ἄπειρος, πλοίῳ καὶ κυβερνήτῃ καὶ ναύταις ἐγχειρίσας ἑαυτόν, οὕτω μετὰ ἀσφαλείας ἔπλει. Καὶ γὰρ ἡ δοκοῦσα εἶναι ἀμαθία τούτου, τῆς ἐκείνου σοφίας σοφωτέρα. Καλὴ μὲν γὰρ ἡ κυβερνητική, ἀλλ' ὅταν μείζονα ἐπαγγέλλεται, μωρία τις ἐστι· καὶ πᾶσα τέχνη ἡ μὴ ἀρκουμένη τοῖς ὅροις τοῖς ἑαυτῆς τοῦτο ἂν εἴη».

εἰς τὸν χῶρον τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ· «Ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρθοβαδίσωμεν ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ νὰ σταθῶμεν εἰς τὸν ἀέρα ἄνευ βοηθείας τινος, οὕτω δὲν δυνάμεθα νὰ κινηθῶμεν καὶ εἰς τὴν χώραν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ ἡμῶν»[1]. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων θεωρεῖ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν καὶ τὰ προσιτὰ εἰς τὴν λογικὴν μέσα, δι' ὧν περιεβλήθη ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν οὐσίαν[2] καὶ τὸ πλῆρες περιεχόμενον αὐτῆς. Ὡς δὲ καθ' ὑπέροχον τρόπον παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος, «καθάπερ τὰ παιδία τὰ βιβλία ὁρῶντα οὐκ οἶδε τῶν γραμμάτων τὴν δύναμιν, οὐδὲ οἶδεν ἅπερ ὁρᾷ, μᾶλλον δὲ κἂν ἀνὴρ ἄπειρος ᾖ γραμμάτων, ταὐτὰ πείσεται· ὁ δὲ ἔμπειρος πολλὴν εὑρήσει τοῖς γράμμασιν ἐναποκειμένην τὴν δύναμιν, καὶ βίους ὁλοκλήρους καὶ ἱστορίας καὶ ἐπιστολήν· ὁ μὲν ἄπειρος λαβὼν, χάρτην ἡγήσεται καὶ μέλαν εἶναι· ὁ δὲ ἔμπειρος καὶ φωνῆς ἀκούσεται, καὶ διαλέξεται τῷ ἀπόντι, καὶ ὅπερ ἂν βούληται, διὰ τῶν γραμμάτων πάλιν ἐρεῖ· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ μυστηρίου γίνεται· οἱ μὲν ἄπιστοι, καίτοι γε ἀκούοντες, οὐ δοκοῦσιν ἀκούειν· οἱ δὲ πιστοὶ τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες ἐμπειρίαν, ὁρῶσι τῶν ἐναποκειμένων τὴν δύναμιν»[3].

Αἱ ἀνθρώπιναι λέξεις, δι' ὧν ἐκφράζονται αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀποκαλυπτόμεναι ἀλήθειαι, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδώσουν πλήρως τὴν οὐσίαν τῶν ἀληθειῶν τούτων. Ὁ Θεὸς χρησιμοποιεῖ μὲν τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα, ἅτινα εἶναι προσιτὰ καὶ οἰκεῖα τοῖς ἀνθρώποις, οὐδέποτε ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ παραθεωρῆται τὸ γεγονός, ὅτι ὑπὸ τὰς λέξεις αὐτὰς κρύπτονται

---

1. Μ. Σιώτου, Ἱστορία καὶ Ἀποκάλυψις κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Καινῆς Διαθήκης, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 95. Πρβλ. εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,5. P.G. 61, 61· «Ὥσπερ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς τούτοις οὐδεὶς ἂν τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καταμάθοι, οὕτως οὐδὲ ψυχὴ μόνη τὰ τοῦ πνεύματος. Καὶ τί λέγω τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς; Οὐδὲ τὰ ἐν τῇ γῇ ἅπαντα. Καὶ γὰρ ὁρῶντες πύργον πόρρωθεν τετράγωνον, στρογγύλον εἶναι νομίζομεν· ἔστι δὲ ὀφθαλμῶν ἀπάτη τὰ τῆς τοιαύτης ὑπολήψεως. Οὕτω τοίνυν καὶ ὅταν τὰ πόρρωθεν ἡμῶν πράγματα διὰ τῆς διανοίας μόνης δοκιμάζῃ τις, γέλως πολὺς ἕψεται. Οὐ γὰρ μόνον, οἷαπερ ἐστὶν οὐκ ὄψεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐναντία ὧν ἐστιν ἡγήσεται· διὸ καὶ ἐπήγαγε· Μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι. Τοῦτο δὲ οὐ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τῆς ἀσθενείας τοῦ μὴ δυνηθέντος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ ἐφικέσθαι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὄψεων».

2. Ὁ ὅρος «οὐσία» εἶναι πολυσήμαντος. Πρβλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1929 σελ. 266-267, καθ' ὃν ὁ ὅρος «οὐσία» σημαίνει λογικῶς, «τὸ σύνολον τῶν κυρίων γνωρισμάτων ὄντος τινός, τῶν ἀποτελούντων τὴν essentiam, ἤτοι τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν, τὸν πυρῆνα ὄντος τινος». Πρβλ. W. Brugger Philosophisches Wörterbuch, 3η ἔκδ. Freiburg i Br. 1950, σελ. 414.«Wesen ist innerer Wesensgrund der Dinge im Gegensatz zu ihrer nach aussen erscheinenden Gestalt. Es ist das eigentliche, wahrhafte Sein der Dinge, das ihre erscheinende Gestalt hervorbringt, trägt und verständlich macht».

3. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,2, P.G. 61, 56. Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη, Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμος ΚΣΤ) Ἀθῆναι 1955 σελ. 46 ἑξ.

ἀλήθειαι, τῶν ὁποίων ἡ πλήρης κατανόησις ὑπερβαίνει τὸν ἀνθρώπινον λόγον. «Πρόσεχε μετὰ ἀκριβείας ἀγαπητέ. Ὀνόματά ἐστι θεῖα, καὶ ὀνόματα ἀνθρώπινα. Ἔλαβε παρ' ἐμοῦ, καὶ ἔδωκε μοι αὐτός... ἐπειδὴ γὰρ ἡ οὐσία μου ἀκήρατός ἐστι, σὺ δὲ ἄνθρωπος εἶ, σώματι συμπεπλεγμένος, λαβὼν ἀπὸ τῶν παρὰ σοὶ γνωρίμων ῥημάτων, νοήσῃς τὰ ὑπερβαίνοντά σε νοήματα»[1]. Ἡ παραθεώρησις τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς, τ.ἔ. τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τοῦ λογικοῦ νὰ διερευνήσῃ καὶ κατανοήσῃ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀλήθειαν, οὖσα κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἀπόδειξις «ἀνοίας»[2] συνεπάγεται ὀλέθρια ἀποτελέσματα· «Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ μάλιστα ἀπόλλυσι τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ μὴ βούλεσθαι τῆς οἰκείας φύσεως ἐπιγινώσκειν τὰ μέτρα, ἀλλ' ἀεὶ τῶν μειζόνων ἐφίεσθαι καὶ τὰ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν φαντάζεσθαι»[3]. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου προσπάθεια ὑποτάξεως τῶν πάντων ὑπὸ τὸν ἀνθρώπινον λόγον ὑποκρύπτει τὴν αὐτὴν κινοῦσαν αἰτίαν, ἥτις ὡδήγησεν εἰς τὴν πτῶσιν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἤτοι τὴν «μείζονα τῆς οἰκείας φύσεως λαβεῖν ἔννοιαν καὶ ἰσοθεΐαν ἐλπίσαι»[4].

Μετὰ σφοδρότητος ὁ Χρυσόστομος καταφέρεται ἐναντίον τῶν ὀρθολογιστῶν τῆς ἐποχῆς του[5], οἵτινες «λογισμοῖς τὰ σκῆπτρα τῆς γνώσεως ἐνεχείρισαν[6]» καὶ διεκήρυσσον ὑπερφιάλως τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γνωρίσῃ καὶ κατανοήσῃ πλήρως τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ[7].

Δι' ἀκαταμαχήτων τῷ ὄντι ἐπιχειρημάτων καὶ δι' εὐστοχωτάτων παραδειγμάτων ἀποδεικνύει ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ὅτι ἡ διὰ μόνης τῆς ἀνθρωπίνης «σοφίας» προσπάθεια ἐρεύνης καὶ κατανοήσεως τῆς οὐσίας τῶν ἀποκαλυφθεισῶν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου «μυστηρίων» οὐ μόνον δὲν εἶναι δυνατή, ἀλλὰ καθίσταται ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐπίτευξίν της· «καὶ γὰρ ἔδωκεν αὐτὴν (δηλ. τὴν σοφίαν) ὁ Θεός, ἵνα μανθάνῃ καὶ δέχεται τὰ παρ' αὐτοῦ, οὐχ ἵνα ἑαυτῇ αὐτὴ ἀρκεῖν νομίζῃ. Καὶ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ καλοὶ καὶ χρήσιμοι, ἀλλ' ἐὰν βούλωνται χωρὶς φωτὸς ὁρᾶν, οὐδὲν αὐτοὺς τὸ κάλλος ὀνίνησιν οὐδὲ ἡ οἰκεία

1. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 8. P. G. 52, 403.

2. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61,60. Πρβλ. εἰς Ματθ. ὁμιλ. 12,2-3. P. G. 57, 205.

3. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 30,2. P. G. 53, 275. Πρβλ. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 1,4. P.G. 48, 705· «τοσοῦτόν ἐστι κακὸν τὸ μὴ μένειν εἴσω τῶν ὅρων, ὧν ἐξ ἀρχῆς ἔταξεν ἡμῖν ὁ Θεός».

4. Εἰς «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 3,4. P. G. 56, 117.

5. Ἡ κατὰ τῶν Ὀρθολογιστῶν τούτων διδασκαλία τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πολυτιμοτάτη καὶ διὰ τὴν ἰδικήν μας ἐποχήν, καθ' ἣν τοσαύτη σύγχυσις ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν ἔρευναν σπουδαιοτάτων θεολογικῶν προβλημάτων, καὶ δὴ τοῦ περὶ Ἐκκλησίας, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ὀρθολογιστικῆς τάσεως, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς μερίδα προτεσταντῶν κυρίως ἐπιστημόνων. Πρβλ. καὶ τὴν πολύκροτον θεωρίαν περὶ «ἀπομυθεύσεως» τῆς Κ. Δ. «Entmythologisierung» τοῦ R. Bultmann.

6. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61,60.

7. Οὕτω ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει (Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 2,3 P. G.

ἰσχύς, ἀλλὰ καὶ παραβλάπτει. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ ψυχή, ἐὰν βουληθῇ χωρὶς πνεύματος βλέπειν· καὶ ἐμπόδιον ἑαυτῇ γίνεται»[1]. Ἡ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας σκοτισθεῖσα διάνοια τοῦ ἀνθρώπου μὴ δυναμένη νὰ κατανοήσῃ τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ «μὴ ἀρκουμένη τοῖς ὅροις τοῖς ἑαυτῆς... μωρία γέγονεν, εἰ καὶ ἐδόκει σοφία εἶναι»[2]. Δὲν εἶναι συνεπῶς παράδοξον, ὅτι οἱ ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις ἐρευνῶντες τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν «ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς τὰ τοῦ Θεοῦ μετρήσαντες ᾐσχύνθησαν ἐπὶ τῇ οἰκονομίᾳ»[3] καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ προσοικειωθοῦν αὐτήν, ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ τὴν θεωροῦν ὡς μωρίαν. Ὅπως ἀκριβῶς «τὸ σκότος τοῦ φωτὸς ἐπιτηδειότερον εἶναι δοκεῖ τοῖς τὰς ὄψεις νοσοῦσι· διὸ καὶ μᾶλλον εἰς συνεσκιασμένον δωμάτιον καταφεύγουσι. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας γέγονε τῆς πνευματικῆς· ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ σοφία μωρία ἐδόκει εἶναι τοῖς ἔξωθεν, ἡ δὲ αὐτῶν ἀληθῶς οὖσα μωρία σοφία αὐτοῖς νενόμισται»[4].

Πῶς ἀληθῶς εἶναι δυνατὸν ὁ πεπερασμένος καὶ κατὰ πάντα σχετικὸς ἄνθρωπος νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ πλήρως τὸ «μυστήριον», τὴν οὐσίαν τοῦ ὁποίου προσδιορίζουν αἱ ἔννοιαι τοῦ «ἀπείρου», τοῦ «τελείου», τοῦ «ἀπολύτου»[5]; «Ἰδοὺ γὰρ τὰ σεμνὰ ἡμῶν πάντα πῶς ἔρημα λογισμῶν καὶ πίστεως ἔχεται μόνης. Οὐκ ἔστιν οὐδαμοῦ ὁ Θεὸς καὶ πανταχοῦ ἐστι. Τί τούτου ἀλογώτερον; Ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ ἀπορίας γέμει. Οὐ γὰρ δὴ ἐν τόπῳ ἐστίν, οὐδὲ τόπος ἐστί τις, ἐν ᾧ ἐστιν. Οὐκ ἐγένετο, οὐχ ἑαυτὸν ἐποίησεν, οὐκ ἤρξατο τοῦ εἶναι. Ποῖος ταῦτα λογισμὸς καταδέξεται, ἂν μὴ πίστις ᾖ; ἢ οὐχὶ κατάγελως εἶναι δοκεῖ καὶ αἰνίγματος μᾶλλον οὐκ ἔχει τέλος[6]; ... Οἶδα ὅτι ἐγέννησεν Υἱόν, τὸ δὲ πῶς ἀγνοῶ· οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ οὐκ ἐπίσταμαι· βρώματα ἐσθίω, τὸ δὲ πῶς μερίζονται εἰς φλέγμα, εἰς αἷμα, εἰς χυμόν, εἰς χολὴν ἀγνοῶ. Ταῦτα ἅπερ βλέπομεν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐσθίοντες ἀγνοοῦμεν, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν; Ποῦ τοίνυν εἴσω οἱ τὸ

48,712), ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀνομοίων Ἀέτιος († 370) ἔλεγεν «ὅτι, Θεὸν οἶδα, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε» καὶ συνεχίζει πλήρης ἱερᾶς ἀγανακτήσεως ὁ Χρυσόστομος· «Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δεῖται; Ταῦτα ἀποδείξεως, οὐκ ἀρκεῖ μόνη ἡ προφορὰ τῶν ρημάτων δεῖξαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ γὰρ μανία τίς ἐστι ταῦτα σαφής, παραπληξία ἀσύγγνωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος· οὐδεὶς τοιοῦτον οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε εἰς νοῦν βαλέσθαι οὔτε διὰ τῆς γλώσσης προσενεγκεῖν ἐτόλμησεν. Ἐννόησον, ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, τὶς εἶ καὶ τίνα περιεργάζῃ· ἄνθρωπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς;» Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. 23,2. P. G. 62, 165. Πρβλ. Fittkau, ἔνθ' ἀν. σελ. 72.

1. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P.G. 61,60.
2. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P.G. 61,54.
3. Εἰς Β'Τιμ. ὁμιλ. 2,1. P.G. 62, 607.
4. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P.G. 61, 53 ἑξ.
5. Πρβλ. Μ. Σιώτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 5.
6. Εἰς Κολ. ὁμιλ. 5,3. P.G. 62, 335.

πᾶν ἀπειληφέναι τῆς γνώσεως λέγοντες, οἱ πρὸς τὸ βάραθρον τῆς ἀγνωσίας καταπεσόντες;»[1]

Ἡ διὰ μόνου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου προσπάθεια ἐρεύνης καὶ ἑρμηνείας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἀπόδειξιν ἐλλείψεως στοιχειώδους αὐτογνωσίας τοῦ ἐπιχειροῦντος ταύτην καὶ ἀδυναμίας ἐκτιμήσεως τῶν ὁρίων, μέχρι τῶν ὁποίων ἐξικνεῖται ὁ ἀνθρώπινος λόγος. Ἡ προσπάθεια πρὸς αὐθαίρετον παραβίασιν τῶν ὑπὲρ φύσιν καὶ ὑπόταξιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον τῶν «ὑπὲρ λόγον» ἀληθειῶν, ἀποτελεῖ, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, κατάχρησιν τοῦ θείου δώρου τῆς ἐλευθερίας[2] καὶ μεταβολὴν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἰς ἀρνητικὸν στοιχεῖον διαμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ παρανοήσεως τῆς οὐσίας τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ, πρὸς ὃν τείνει ὁ ἀνθρώπινος βίος. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπίνη σοφία διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως μόνης, οὐ μόνον ὑπῆρξεν ἀνίκανος, ἵνα ἐρευνήσῃ καὶ ἀποκαλύψῃ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, «ἀλλ' ἐκώλυσε καὶ διετείχισε καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι ἐπεσκίαζε τοῖς γεγενημένοις, τὸν σταυρὸν κενοῦσα»[3]. Ἡ ἔξωθεν σοφία κατὰ τὸν Χρυσόστομον «καθάπερ τις θεραπαινὶς ἠτιμωμένη[4], οὐκ ἀφέθη ἔνδον εἰσελθεῖν καὶ παρακῦψαι εἰς τὰ δεσποτικὰ μυστήρια»[6].

Τὰ ἀνωτέρω ὅμως οὐδόλως ὑποδηλοῦν, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ὑπετίμα τὴν ἀξίαν τῆς κατὰ κόσμον σοφίας. Ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ὅστις ἀξιοποίησεν ὅσον ἐλάχιστοι τὸ θεῖον χάρισμα τοῦ «λόγου», ἐξαίρει τὴν ἀξίαν τῆς νοήσεως, καθ' ὅσον γίνεται ἡ ὀρθὴ χρῆσις αὐτῆς· «ἄνευ γὰρ ταύτης καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι παντελῶς ἀπολοῦμεν»[5] τονίζει. Οὐχὶ συνεπῶς ἡ ἀνθρωπίνη σοφία αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἥτις κατὰ τὸν Χρυσόστομον εἶναι «ἔργον Θεοῦ», ἀλλ' ἡ κακὴ χρῆσις αὐτῆς ἀποτελεῖ παρανόησιν καὶ μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ἐμπόδιον πρὸς οἰκείωσιν τῆς ἀληθοῦς σοφίας[7].

---

1. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 1,3-4. P.G. 48, 704 καὶ στ. 717 ἑξ.

2. Πρβλ. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 2,5. P.G. 48, 714· «Ἀλλ' ἐρεῖς, ὅτι Ἄνθρωπός εἰμι ἐλευθερίᾳ τετιμημένος. Ἀλλ' ἐτιμήθης οὐχ ἵνα εἰς ἀντιλογίαν τῇ ἐλευθερίᾳ, ἀλλ' ἵνα τῇ τιμῇ πρὸς ὑπακοὴν καταχρήσῃ τοῦ τετιμηκότος. Ἐτίμησέ σε ὁ Θεός, οὐχ ἵνα αὐτὸν ὑβρίζῃς, ἀλλ' ἵνα δοξάζῃς».

3. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P.G. 61,58-59. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 4,1. P.G. 61, 31.

4. Πρβλ. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 2,5. P.G. 48,715· «Εἰ τοίνυν δόξαν δίδωσι τῷ Θεῷ ὁ πιστεύων αὐτῷ, ὁ ἀπιστῶν αὐτῷ τὴν ἀτιμίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιτρέπει κεφαλήν».

5. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,3. P.G., 61,58. Τοὺς αὐστηροὺς τούτους λόγους τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἐπιβεβαιοῦν περιτράνως τὰ ἀτυχῆ διανοητικὰ κατασκευάσματα τῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὀρθολογιστῶν ἀπὸ τῶν ἀνομοίων καὶ ἀρειανῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου μέχρι τῶν ὀρθολογιστῶν προτεσταντῶν θεολόγων τῆς σήμερον;

6. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 1,2. P.G. 48, 703.

7. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P.G. 61,60: «Τί οὖν; διαβέβληται, φησίν, ἡ σοφία ἡ ἔξωθεν; Καίτοι ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Πόθεν δῆλον; Οὐ γὰρ σοφίαν ἐνταῦθα τὸ περίεργον τῆς ζητήσεως, λέγει, καὶ τὴν περιττὴν εὐγλωττίαν. Εἰ δὲ τὴν σύνεσιν τὴν

Κατὰ ταῦτα ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦσα μυστήριον μέγα καὶ οὖσα ὑπὲρ λόγον εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ πλήρως καὶ συνεπῶς νὰ προσδιορισθῇ ἐπακριβῶς ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἀλλὰ βεβαίως ἡ ἀδυναμία αὕτη οὐδόλως συνεπάγεται καὶ τὴν ἀποφυγὴν οἱασδήποτε προσπαθείας πρὸς ἔρευναν καὶ κατανόησιν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλως τοὐναντίον· «Οὐ μὴν ἐπειδὴ καὶ λόγον καὶ διάνοιαν ὑπερβαίνει τῶν ἀποκειμένων ἀγαθῶν τὸ μέγεθος διὰ τοῦτο σιγήσωμεν, ἀλλ' ὡς οἷόν τε καὶ εἰπεῖν ἡμῖν καὶ ὑμῖν ἀκοῦσαι, πειρασόμεθα ὑμῖν ἀμυδρῶς ἐνδείξασθαι»[1] διακηρύσσει ὁ Χρυσόστομος.

3. Τὰ μέσα καὶ ἡ μέθοδος τῆς διερευνήσεως τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας.

α) Μόνον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας δύναται κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ οἰκείωσις τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, ἥτις περικλείεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ ἀλάθητος φύλαξ τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας[2]. «Ἵνα εἰδῇς, φησί, πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας... Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ συνέχον τὴν πίστιν καὶ τὸ κήρυγμα· ἡ γὰρ ἀλήθειά ἐστι τῆς Ἐκκλησίας καὶ στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Καὶ ὁμολογουμένως, φησί, μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι. Τουτέστιν ἡ οἰκονομία ἡ ὑπὲρ ἡμῶν. Μή μοι

ἀνθρωπίνην φαίη τις αὐτὸν λέγειν καὶ οὕτω τὸ ἔγκλημα σόν. Σὺ γὰρ αὐτὴν διαβάλλεις, ὁ κακῶς κεχρημένος, ὁ πρὸς βλάβην καὶ ἐναντίωσιν Θεοῦ, ὁ ἀπαιτῶν αὐτὴν ἅπερ οὐκ εἶχεν. Ἐπεὶ οὖν ἐν αὐτῇ καυχᾶσαι καὶ Θεῷ πολεμεῖς, ἤλεγξεν αὐτῆς τὴν ἀσθένειαν. Ἐπεὶ καὶ ἰσχὺς σώματος καλόν· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐκ εἰς δέον ἐχρήσατο αὐτῇ ὁ Κάϊν, παρέλυσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ τρέμειν ἐποίησε. Καὶ ὁ οἶνος καλός· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμέτρως ἀπέλαυσαν οἱ Ἰουδαῖοι, καθόλου τοῖς ἱερεῦσιν ἀπηγόρευσεν ὁ Θεὸς τοῦ καρποῦ τὴν χρῆσιν. Ἐπεὶ οὖν καὶ σὺ τῇ σοφίᾳ εἰς ἀθέτησιν ἀπεχρήσω τοῦ Θεοῦ, καὶ μείζονα ἀπήτησες αὐτὴν τῆς οἰκείας ἰσχύος, ἀπάγων σε τῆς ἀνθρωπίνης ἐλπίδος, ἔδειξεν αὐτῆς τὴν ἀσθένειαν. Καὶ γὰρ καὶ ψυχικός ἐστιν ὁ τὸ πᾶν τοῖς λογισμοῖς τοῖς ψυχροῖς διδούς, καὶ μὴ νομίζων ἄνωθέν τινος δεῖσθαι βοηθείας, ὅπερ ἐστὶν ἀνοίας. Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 49.

1. Εἰς τοὺς ἁγίους πάντας..., P.G. 50, 709. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 145.

2. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 141· «Κιβωτὸς τῆς σωτηρίας καὶ ταμιοῦχος καὶ οἰκονόμος καὶ διαχειριστὴς τῆς διακονούσης καὶ ἁγιαζούσης θείας χάριτος καὶ ἡ μόνη αὐθεντικὴ καὶ ἀλάθητος διδάσκαλος τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀληθείας εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἣν ὁ Σωτὴρ ἱδρύσας ὥρισεν ὡς τὸ ὁρατὸν πνευματικὸν καθίδρυμα, ἐν ᾧ μόνῳ τελεσιουργεῖται ἡ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὑποκειμενικὴ προσοικείωσις τῆς ἀπολυτρώσεως». Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 148 ἑξ.

εἴπῃς τοὺς κώδωνας, μηδὲ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, μηδὲ τὸν Ἀρχιερέα· στῦλός ἐστι τῆς οἰκουμένης ἡ Ἐκκλησία. Ἐννόησον μυστήριον, καὶ φρίξαι ἔχεις· καὶ μυστήριόν ἐστι, καὶ μέγα, καὶ εὐσεβείας μυστήριον»[1]. Διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεκαλύφθη τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ[2] οὐ μόνον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀγγέλοις. «Καὶ φωτίσαι πάντας τις ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἐν τῷ Θεῷ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρεταῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Ἤκουσας πῶς νῦν, οὐχὶ πρὸ τούτου, ἔγνωσαν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ταῦτα; Ἃ γὰρ βασιλεὺς βούλεται, ὁ ὑπασπιστὴς οὐκ ἐπίσταται... Ὅρα ὅση τιμὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐγένετο φύσιν, ὅτι καὶ μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἄνω δυνάμεις ἔγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλέως»[3].

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ ἀλάθητος φύλαξ τῶν ἀποκαλυφθέντων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, διότι ἐν αὐτῇ ἐπενεργεῖ καὶ διαφωτίζει τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοὺς ἐν πίστει καὶ εὐσεβείᾳ προσερχομένους. «Οὐ τοίνυν τῷ μαθεῖν δείκνυσι τὴν εἰς ἡμᾶς τιμήν, καὶ τῷ μετὰ ἀγγέλων μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος μαθεῖν»[4]. Τὸ τρίτον πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος οὐ μόνον «ἐτελείωσε» κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπλήρωσε, σοφίας τοὺς Ἀποστόλους, ἀλλὰ καὶ συνεχίζει νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς χάριτος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος· «Εἰ μὴ Πνεῦμα ἦν, λόγος σοφίας καὶ γνώσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐκ ἦν»[5]. Διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ οὐχὶ τῆς κατὰ κόσμον σοφίας «ἐκκαλύπτεται» τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας «καθόσον ἡμῖν δέξασθαι δυνατόν»[6], διότι «εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐπιστάμενον τὰ ἀπόρρητα τοῦ Θεοῦ ἀπεκάλυψεν, οὐκ ἂν ἐμάθομεν»[7]. Διὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος καλεῖ τὴν Ἐκκλησίαν «Διδασκαλεῖον πνευματικόν»[8]. Μετ' ἰδιαιτέρας δυνάμεως ἐξαίρει ὁ Χρυσόστομος τὸ μεγίστης σημασίας τοῦτο γεγονός, καθ' ὃ δηλ. ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀλήθεια προέρχεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοποιοῦ Πνεύματος,

1. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P. G. 62, 554.
2. Πρβλ. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P. G. 62, 555· «Σκόπει δὲ πῶς πανταχοῦ μυστήριον καλεῖ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν· εἰκότως· οὐ γάρ ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις δῆλον· πῶς γάρ, ὃ ἐφάνη διὰ τῆς Ἐκκλησίας;»
3. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 4,2. P.G. 48, 730. Πρβλ. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 7,1. P. G. 61, 55· «Πῶς οὖν μυστήριον αὐτὴν καλεῖ; Ἐπειδὴ οὔτε ἄγγελος οὔτε ἀρχάγγελος οὐκ ἄλλη τις αὐτὸ κτιστὴ δύναμις ᾔδει, πρὶν γενέσθαι. Διό φησιν, Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ». Πρβλ. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P.G. 62, 555.
4. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61, 59.
5. Εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν, ὁμιλ. 1,4. P. G. 50, 458.
6. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,2. P. G. 61, 56.
7. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61, 59.
8. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 17, 7. P. G. 57, 264.

ὅπερ ἀνοίγει τὰ ὄμματα τῆς διανοίας τῶν πιστῶν καὶ ἀποκαλύπτει αὐτοῖς τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ συνεπῶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσουν καὶ διερευνήσουν τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐστερημένοι ὄντες τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· «Ἄρα πνευματικῆς δεῖ σοφίας, ἵνα τὰ κρυπτόμενα ἴδωμεν· αὐτὸ τὰ πάντα ἀποκαλύπτει, μυστήρια μέλλει διηγῆσθαι Θεοῦ. Τῶν δὲ μυστηρίων τοῦ Θεοῦ τὴν γνῶσιν τὸ Πνεῦμα οἶδε, μόνον, τὸ καὶ τὰ βάθη αὐτοῦ ἐρευνῶν· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀρχάγγελος, οὐκ ἄλλη τις κτιστὴ δύναμις δώῃ, τουτέστι, χάρισμα ὑμῖν παράσχοι. Εἰ δὲ ἀποκαλύψεως τοῦτό ἐστι, περιττὴ λοιπὸν τῶν λογισμῶν ἡ εὕρεσις»[1]. Ἡ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προέλευσις τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀληθείας οὐ μόνον προσδίδει εἰς αὐτὴν τὴν σφραγίδα τῆς θείας αὐθεντίας καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἀλαθήτου, ἀλλὰ καὶ τὴν καθιστᾷ ἀσύγκριτον πρὸς τὴν πενιχρὰν σοφίαν τῶν ἀνθρώπων· «Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. Ὁρᾷς ποῦ ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἀπὸ τῆς ἀξίας τοῦ διδασκάλου; Τοσοῦτον γὰρ ἡμεῖς ἐκείνων σοφώτεροι, ὅσον τὸ μέσον Πλάτωνός τε καὶ Πνεύματος ἁγίου. Οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἔξωθεν ῥήτορας ἔχουσι διδασκάλους, ἡμεῖς δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»[2]. Ἡ θεία συνεπῶς αὐθεντία, δι' ἧς περιβάλλεται ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀλήθεια ἐπιβάλλει τὴν ἐκ μέρους τῶν πιστῶν ἀνεπιφύλακτον ἀποδοχὴν τῶν ὑπ' αὐτῆς καθορισθέντων δογμάτων, ἀποτελούντων ἀσφαλῆ ὁδηγὸν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν κατανόησιν καὶ τοῦ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίου. Ὁ Χρυσόστομος καλεῖ,

---

1. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,1. P. G. 62, 24.

2. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61, 59. Ὁ Χρυσόστομος καλεῖ τοὺς πιστούς, ἵνα ἔχωσι πάντοτε βαθυτάτην τὴν συναίσθησιν ,ὅτι οὐχὶ ἡ σοφία τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ κατευθύνει καὶ καθοδηγεῖ τὴν Ἐκκλησίαν. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 3,4. P. G. 61, 27· «Ταῦτα δὲ εἶπον, ἐπειδή τινος ἤκουσά ποτε χριστιανοῦ πρὸς Ἕλληνα καταγελάστως διαλεγομένου καὶ ἀμφοτέρων ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους μάχῃ τὰ ἑαυτῶν καταλυόντων. Ἃ γὰρ ἔδει τὸν Χριστιανόν εἰπεῖν, ταῦτα ὁ Ἕλλην ἔλεγε· καὶ ἃ τὸν Ἕλληνα εἰκὸς ἦν εἰπεῖν, ταῦτα ὁ Χριστιανὸς προεβάλλετο. Περὶ Παύλου γὰρ καὶ Πλάτωνος ζητήσεως οὔσης ὁ μὲν Ἕλλην ἐπειρᾶτο δεικνῦναι, ὅτι ὁ Παῦλος ἦν ἀμαθὴς καὶ ἰδιώτης· ὁ δὲ Χριστιανὸς ὑπὸ ἀφελείας ἐσπούδαζε κατασκευάζειν, ὅτι Πλάτωνος λογικώτερος ἦν ὁ Παῦλος. Οὕτω δὲ τοῦ Ἕλληνος ἐγίνετο τὰ νικητήρια, τούτου κρατοῦντος τοῦ λόγου. Εἰ γὰρ Πλάτωνος ἐλλογιμώτερος ἦν ὁ Παῦλος, πολλοὺς εἰκὸς ἀντιλέγειν, ὅτι οὐ τῇ χάριτι, ἀλλὰ τῇ εὐγλωττίᾳ περιεγένετο. Ὥστε ὑπὲρ τοῦ Ἕλληνος ἦν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Χριστιανοῦ· ὃ δὲ ἔλεγεν ὁ Ἕλλην, ὑπὲρ τοῦ Χριστιανοῦ ἦν. Εἰ γὰρ Παῦλος ἀπαίδευτος ἦν, ἐκράτησε δὲ Πλάτωνος, ὅπερ ἔλεγον, λαμπρὰ γέγονεν ἡ νίκη. Τοὺς γὰρ ἐκείνου μαθητὰς λαβὼν ὁ ἀμαθὴς ἅπαντας ἔπεισε καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἤγαγεν. Ὅθεν δῆλον, ὅτι οὐκ ἐν σοφίᾳ ἀνθρωπίνῃ τὸ κήρυγμα περιγέγονεν, ἀλλὰ Θεοῦ χάριτι».

ὅπως «πανταχοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ μετ' ἀκριβείας ἑπώμεθα»[1] οὐ μόνον τοῖς ἐν τῷ κανόνι τῆς Ἁγίας Γραφῆς περικλειομένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν τῇ ἱερᾷ παραδόσει διδασκομένοις. «Ἄρα ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως· ὁμοίως δὲ κἀκεῖνα καὶ ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα. Ὥστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγούμεθα, Παράδοσίς ἐστι, μηδὲν πλέον ζήτει»[2].

β) Πίστις καὶ γνῶσις. Ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ κατ' ἐξοχὴν ὑποκείμενον πίστεως[3]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι, ὡς διακηρύσσει ὁ Χρυσόστομος, «πίστις καὶ βίος»[4]. Πιστεύω εἰς τὴν Ἐκκλησίαν σημαίνει,

---

1. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 3,6. P. G. 48, 870. Εἰς τὴν αὐτὴν περικοπὴν ποιεῖται ὁ Χρυσόστομος ἐμφανῶς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θείας πηγῆς καὶ προελεύσεως ἀληθειῶν καὶ τῶν ἐχόντων ἀνθρωπίνην προέλευσιν θεσμῶν, ἅτινα βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὦσιν ἀλάθητα. Πρβλ. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 3,6. P. G. 48, 871· «Οὐδὲ γὰρ ἡ Ἐκκλησία χρόνων ἀκρίβειαν οἶδεν, ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τὴν ἀρχὴν πᾶσιν ἔδοξε τοῖς πατράσι διῃρημένους ὁμοῦ συνελθεῖν, καὶ ταύτην ὁρίσαι τὴν ἡμέραν, τὴν συμφωνίαν πανταχοῦ τιμῶσα καὶ τὴν ὁμόνοιαν ἀγαπῶσα, κατεδέξατο τὸ ἐπιταχθέν». Πρβλ. Γενναδίου, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως, Ἡ περὶ Ἐκκλησίας..., σελ. 15. Πρβλ. Henri de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 143· «Wie sich Odysseus an den Schiffsmast binden liess, um nicht der Lockung der Sirenen zu erliegen, müssen wir uns-wenn nötig, taub und blind gegenüber allen, andern—an die Heilswahrheit klammern, die der hl. Irenäus so formuliert: «Wo die Kirche ist, da ist auch der Geist Gottes, und wo der Geist Gottes ist, da ist die Kirche und jede Gnade und der Geist ist Wahrheit; Abweichung von der Kirche ist Verwerfung des Geistes» und damit «Ausschluss von Leben».

2. Εἰς Β'Θεσσαλ. ὁμιλ. 4,2. P. G. 62, 488. Πρβλ. Εἰς Πράξεις, ὁμιλ. 1,1. P. G. 60, 15· «Καὶ τί δήποτε οὐχὶ πάντα συνέγραψε, μέχρι τέλους ὢν μετ' αὐτοῦ; ἐκεῖνο ἂν εἴπωμεν, ὅτι καὶ ταῦτα ἀρκοῦντα ἦν τοῖς βουλομένοις προσέχειν, καὶ ὅτι πρὸς τὰ κατεπείγοντα ἀεὶ ἵσταντο, καὶ ὅτι οὐκ ἐν τῷ λογογραφεῖν ἦν αὐτοῖς ἡ σπουδή· πολλὰ γὰρ καὶ ἀγράφῳ παραδόσει δεδώκασι». Πρβλ. καὶ Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 8,4. P. G. 63, 73.

3. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ. , ὁμιλ. 4,1. P. G. 61,31· «Τὰ γὰρ ὑπερβαίνοντα τὸν λογισμὸν πίστεως δεῖται μόνως». Πρβλ. Εἰς «Ἀπόδειξις τοῦ χρησίμως...», ὁμιλ. 2. P. G. 56, 167· «Πίστει παραδεκτὰ τὰ τοιαῦτα μένει». Εἰς Γεν. ὁμιλ. 36, 5. P. G. 53, 339· «Ἐκεῖνο τοίνυν ἐστὶ πίστις, ὅταν ἐκείνοις πιστεύωμεν τοῖς μὴ βλεπομένοις, πρὸς τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ ἐπαγγελομένου τὴν διάνοιαν τείναντες». Πρβλ. G. Florovsky, The Church... σελ. 44: «The Mystery is apprehended only by faith».

4. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 1. P. G. 52, 397. Πρβλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματική, σελ. 271· «Διὰ τὸν στενὸν δὲ τοῦτον τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου σύνδεσμον ἡ Ἐκκλησία, καίπερ καθίδρυμα ὁρατόν, εἶναι ὑποκείμενον πίστεως, ὡς θεσπίζει ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος ὁρίζουσα πίστιν εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν». Πρβλ. καὶ Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 23 ἑξ.

ὅτι πιστεύω εἰς τὸν ὑπερκόσμιον αὐτῆς χαρακτῆρα [1]. Τὰς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος περὶ τοῦ μυστηρίου, ἐν ᾧ περικλείεται ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκαλυπτομένας ἀληθείας προσοικειοῦται ὁ ἄνθρωπος βασικῶς καὶ κυρίως διὰ τῆς πίστεως. «Ἐπειδὴ γὰρ μείζονα ἢ κατὰ ἀνθρώπινον λογισμὸν εὐηργέτησεν ἡμᾶς ὁ Θεός, εἰκότως τὴν πίστιν ἐπεισήγαγεν»[2]. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ἀπευθύνεται εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ ἀποτελοῦσα ἔκφανσιν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τοῦ Θεοῦ προσκαλεῖ αὐτόν, ὅπως προσοικειωθῇ ταύτην προσφέρων εἰς τὸν Πανάγαθον Δημιουργὸν ὁλόκληρον τὴν ἐμπιστοσύνην του, διότι «ὅταν Θεὸς ἐργάζηται, πίστεως χρεία μόνον καὶ συγκαταθέσεως καὶ ὁμολογίας» [3]. Διὰ τῆς πίστεως εἰσδύει τις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ μυστηρίου. «Μέγα τι μυστήριον ἡμῖν ἐνταῦθα ἀποκαλύπτει..., ὅτι ἡ πίστις πάντων ἐστὶ διδάσκαλος καὶ ταύτης ἄνευ οὐδὲ λαλῆσαί τι δυνάμεθα. Καὶ ἡμεῖς, γάρ, φησί, πιστεύομεν διὸ καὶ λαλοῦμεν. Ἂν γὰρ ταύτην ἀνέλῃς, οὐδὲ διανοῖξαι τὸ στόμα δυνατόν. Καὶ διὰ τί μὴ εἶπεν, ἔχοντες δὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, ἀλλ' ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως; Ταῦτά τε τὰ εἰρημένα δηλῶν, καὶ δεικνύς, ὅτι τῆς τοῦ Πνεύματος χρεία χορηγίας εἰς τὸ ἀναβῆναι πρὸς τὸ ὕψος τῆς πίστεως» [4]. Ἡ πίστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ ἀποτελεῖ σταθερὸν καὶ δημιουργικὸν παράγοντα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. «Ὥσπερ γὰρ οἱ λογισμοὶ διαιροῦσι καὶ σαλεύουσιν, οὕτως ἡ πίστις στερεοῖ καὶ παγῆναι ποιεῖ»[5]. Ἀλλ' ἡ πίστις ἀποτελεῖ δημιουρ-

---

1. Πρβλ. Milasch, ἔνθ' ἀν. σελ. 292 ὑποσημ. 1. «Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὁμολογεῖ καὶ πιστεύει εἰς μίαν Ἐκκλησίαν, ὡς θεῖον ἵδρυμα, οὐχὶ δὲ ἁπλῶς εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς, διότι...ἀντικείμενον πίστεως δύναται νὰ ᾖ μόνον θεῖον ἵδρυμα, οὐδέποτε δὲ ἀνθρώπινον ἢ σύνδεσμός τις καὶ κοινωνία πιστῶν».

2. Εἰς Κολ., ὁμιλ. 5,3. P. G. 62, 335. Πρβλ. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 2,1. P. G. 48, 710· «Καὶ γὰρ ὅταν ἀποφαίνηται ὅτι ὁ Θεός, ὃ μὴ δεῖ πολυπραγμονεῖσθαι, πίστει παραδέχεσθαι δεῖ». Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 1,3. P. G. 60, 398· «Ὅταν γὰρ ὁ Δεσπότης ἀποφήνηταί τι, τοὺς ἀκούοντας οὐ περιεργάζεσθαι χρὴ τὰ λεγόμενα καὶ πολυπραγμονεῖν, ἀλλὰ δέχεσθαι μόνον».

3. Ὁμιλία...Γότθων ἀναγνόντων..., 3. P. G. 63, 504. Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,1. P. G. 62, 24· «Ὁ γὰρ τὸν Θεὸν μαθών, καὶ τὸν Θεὸν γνούς, οὐκέτι περὶ οὐδενὸς, ἀμφισβητήσει· οὐκ ἐρεῖ· τόδε ἀδύνατον, καὶ τόδε δυνατόν· καί, πῶς τόδε ἐγένετο; Ἂν τὸν Θεὸν μάθωμεν, ὡς εἰδέναι χρή, ἂν τὸν Θεὸν μάθωμεν παρ' οὗ μαθεῖν δεῖ, παρ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος, οὐκέτι περὶ οὐδενὸς ἀμφισβητήσομεν. Διὰ τοῦτο φησιν· ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ὑμῶν. Ὁ μαθὼν τί ἐστι Θεός, οὐχ ὑπὲρ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀμφισβητήσει, οὐχ ὑπὲρ τῶν ἤδη γενομένων ἀπιστήσει».

4. Εἰς Ψαλμ. 115, 2. P. G. 55, 321. Πρβλ. Εἰς Τίτον, ὁμιλ. 1. P. G. 62, 665. «Ἀπὸ πίστεως ἡ ἐπίγνωσις οὐκ ἀπὸ λογισμῶν» καὶ εἰς «Ἔχοντες...» 4. P. G. 51, 275. «Λέγεται τοίνυν πίστις ἡ τῶν σημείων καὶ τῶν θαυμάτων ποιητική· λέγεται δὲ πίστις καὶ ἡ τῆς εἰς τὸν Θεὸν γνώσεως παρασκευαστική, καθ' ἣν ἕκαστος ἡμῶν ἐστι πιστός.»

5. Εἰς Κολ., ὁμιλ. 5, 3. P. G. 62, 335. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 115, 3. P. G. 55, 324.

γικὸν παράγοντα, ἐὰν καὶ καθόσον εἶναι ἁπλῆ[1] καὶ ἀπόλυτος μὴ νοθευομένη ὑπὸ λογικῶν ἀκροβατισμῶν. «Ἡ πίστις θυρεός ἐστι σκέπων τοὺς ἀπεριέργως πιστεύοντας· ἐὰν δὲ σοφίσματα ᾖ καὶ λογισμοὶ καὶ εὐθῦναι, οὐκ ἔτι ἐστὶ θυρεός, ἀλλὰ συμποδίζει ἡμᾶς»[2]. Ἡ πίστις, ἵνα ἀποβῇ τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον ὑποκειμενοποιήσεως τῆς θείας ἀποκαλύψεως, δέον νὰ καταστῇ βίωμα, δέον δηλ. νὰ ρυθμίζῃ καὶ κατευθύνῃ ὁλόκληρον τὸν ἀνθρώπινον βίον πρὸς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν, ἥν καθώρισεν ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος[3]. Διὰ τῆς πίστεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται «νὰ βιωθῇ ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις τόσον, ὅσον ἐβιοῦτο καὶ ἐν τῷ Χριστῷ ἡ θεία φύσις ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ὑπὸ τῆς θείας»[4]. Διὰ τῆς πίστεως ταύτης καὶ μόνον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀνυψωθῇ ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἀτελείας καὶ νὰ ἀποκτήσῃ σαφῆ θεωρίαν τῆς καθόλου δημιουργίας καὶ δὴ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἡ πίστις εἶναι, ὡς κατ' ἀπαράμιλλον τρόπον περιγράφει αὐτὴν ὁ θεῖος Χρυσόστομος, «τὸ πῦρ ἐκεῖνο, ὃ πᾶσιν μὲν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἀναλίσκειν εἴωθε, πάντα δὲ ὕπνον καὶ ἀκη-

---

«Τοιοῦτον γὰρ ἡ πίστις· ἱερὰ τίς ἐστιν ἄγκυρα, πάντοθεν ἀνέχουσα τὴν ἔχουσαν αὐτὴν διάνοιαν, καὶ τότε μάλιστα διαδείκνυται, ὅταν ἐκ τῶν ἀπόρων ἀναπείθει τὸν ἔχοντα αὐτὴν χρηστὰς ἀναμένειν ἐλπίδας τῶν λογισμῶν ἐκβάλλουσα τὸν θόρυβον». Πρβλ. P. G. 63, 229. «Καὶ δείκνυσιν ὅτι τὸ πᾶν πίστις ἐστίν, ἂν αὕτη βεβαιώσῃ, ἡ καρδία ἐν ἀσφαλείᾳ ἕστηκεν».

1. Πρβλ. Εἰς Ἑβρ. 8,4. P. G. 63, 73: «Ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦτο τὴν πίστιν παρελάβομεν ἁπλῶς, ἵνα μὴ ἀναγκαζώμεθα μυρίαις ἐπιέναι αἱρέσεσι, καὶ πράγματα ἔχειν, ἀλλ' ὅπερ ἂν ᾖ προσθῆναι, ἢ ἀφελεῖν τις ἐπιχειρήσειεν ἐκείνης, τοῦτο νόθον εἶναι νομίσωμεν. Καθάπερ γὰρ οἱ τοὺς κανόνας διδόντες οὐκ ἀναγκάζουσι μυρία μικρὰ περιεργάζεσθαι, ἀλλὰ τὸ δοθὲν ἐκεῖνο κατέχειν κελεύουσιν οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων».

2. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 24,2. P. G. 62, 171. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 82, 4. P. G. 58,743. «Πειθώμεθα τοίνυν πανταχοῦ τῷ Θεῷ καὶ μηδὲν ἀντιλέγωμεν, καὶ ἐναντίον εἶναι δοκῇ τοῖς ἡμετέροις λογισμοῖς καὶ τῆς ὄψεως τὸ λεγόμενον· ἀλλ' ἔστιν καὶ λογισμῶν καὶ ὄψεως κυριώτερος αὐτοῦ ὁ λόγος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μυστηρίων ποιῶμεν, οὐ τοῖς κειμένοις μόνον ἐμβλέποντες, ἀλλὰ τὰ ῥήματα αὐτοῦ κατέχοντες. Ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαραλόγιστος· ἡ δὲ αἴσθησις ἡμῶν εὐεξαπάτητος. Οὗτος οὐδέποτε διέπεσεν· αὕτη δὲ τὰ πλείονα σφάλλεται».

3. Ὡς παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Χρυσόστομος, εἰς Α' Τιμ. ὁμιλ. 5,1. P. G. 62, 527 ἡ διαμόρφωσις τῆς περὶ ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως πεποιθήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἄμεσον σχέσιν μετὰ τοῦ βίου αὐτοῦ· «Ὅταν γὰρ ᾖ βίος ἀπεγνωσμένος, καὶ δόγμα τίκτεται τοιοῦτον· καὶ ἔστιν ἰδεῖν πολλοὺς ἐκ τούτου καταπεσόντας εἰς βυθὸν κακῶν καὶ εἰς Ἑλληνισμὸν ἐκτραπέντας. Ἵνα γὰρ μὴ τῷ φόβῳ τῶν μελλόντων βασανίζωνται, σπουδάζουσι πεῖσαι τὴν ψυχήν, ὅτι ψευδῆ πάντα τὰ παρ' ἡμῖν. Καὶ πίστεώς τινες ἐκτρέπονται οἱ λογισμοῖς τὸ πᾶν ζητοῦντες· ναυάγιον γὰρ ἐργάζεται ὁ λογισμὸς καὶ ὥσπερ πλοῖον ἀσφαλὲς ἐστιν ἡ πίστις». Ἄνευ πίστεως οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ (Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 5,2. P. G. 62, 528), «ὁ τῆς πίστεως ἐκπεσὼν οὐδὲν ἔχει λοιπόν, οὐχ ὅπου στῇ, οὐχ ὅπου κατάσχῃ· οὐ βίον ἔχει, δι' οὗ κερδαίνῃ τι ἐκεῖθεν...Εἰ γὰρ ἡ πίστις βίου χωρὶς οὐδὲν ἐστι, πολλῷ μᾶλλον τοὐναντίον».

4. Μ. Σιώτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 88.

δίαν καὶ βαρύτητα σαρκικὴν περικόψαι, μετεωρίζει μὲν τῆς ψυχῆς τὸ πτερὸν πρὸς οὐρανόν, δείκνυσι δὲ ἀπὸ τῆς ἀψῖδος ἐκείνης, καθάπερ ἔκ τινος ἀπόπτου κορυφῆς, ἅπασαν τοῦ παρόντος βίου τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ὑπόκρισιν. Τὸν γὰρ μὴ δυνηθέντα ἀναπτῆναι ἐκεῖ, μηδὲ ἐν ταύτῃ καθίσαι τῇ περιωπῇ, οὐκ ἔνι τὴν γῆν ἰδεῖν, οὐδὲ τὰ ἐν τῇ γῇ πράγματα, οὕτως ὡς ἰδεῖν ἄξιον. Ἐπεὶ γὰρ πολλὰ μὲν τὰ ἐπισκοτοῦντα τῇ ὄψει, πολλὰ τὰ θορυβοῦντα τὴν ἀκοήν καὶ τὴν γλῶτταν ὑποσκελίζοντα, δεῖ πάσης ἑαυτὸν ὑπεξαγαγόντα τῆς ταραχῆς καὶ τοῦ καπνοῦ πρὸς ἐκείνην ἀναχωρῆσαι τὴν ἐρημίαν, ἔνθα πολλὴ μὲν ἡ γαλήνη, λαμπρὰ δὲ ἡ αἰθρία, θόρυβος δὲ οὐδείς, ἀλλὰ πεπήγασι μὲν ἀκλινεῖς οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὸν τοῦ Θεοῦ πόθον ἐνορῶντες ἀτενές, ἑστήκασι δὲ ἀτρεμεῖς αἱ ἀκοαί πρὸς ἓν μόνον ἠσχολημέναι, τὴν τῶν θείων λογίων ἀκρόασιν καὶ τῆς παναρμονίου καὶ πνευματικῆς ἐπακούουσαι συμφωνίας, ἧς ἡ τυραννὶς οὕτω κρατεῖ τῆς ἅπαξ ἁλούσης ψυχῆς, ὡς μήτε σῖτα, μήτε ποτόν, μήτε ὕπνον αἱρεῖσθαι μεθ' ἡδονῆς τὸν ὑπ' ἐκείνης ἐφελκυσθέντα τῆς μελῳδίας»[1].

Ἡ ἐπίτευξις τῆς ζώσης ταύτης πίστεως εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. «Καὶ γὰρ ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς ἀπορρήτοις τὸ μέν ἐστι τοῦ Θεοῦ, τὸ δοῦναι τὴν χάριν· τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ παρασχεῖν τὴν πίστιν»[2]. Μόνον διὰ τῆς συνεχοῦς πνευματικῆς ἀνατάσεως καὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν προσευχῇ ἐπικοινωνίας εἶναι δυνατὴ ἡ βίωσις τῶν ἀπορρήτων τοῦ Θεοῦ. Αἱ ὑπέροχοι δὲ ἑρμηνεῖαι ὑπὸ τοῦ θείου Χρυσοστόμου δυσκολονοήτων

---

1. Πρὸς Σταγείριον, λόγ. 2,1. P. G. 47, 411. Ἰδεῶδες πρότυπον τοιαύτης φλογερᾶς καὶ ζώσης πίστεως ἀποτελεῖ διὰ τὸν Χρυσόστομον ὁ Παῦλος. Πρβλ. ἔνθ' ἀν. στίχ. 413· «Μὴ γάρ μοι τὰς ἀκρωρίας εἴπῃς μηδὲ νάπας καὶ φάραγγας καὶ ἐρημίαν ἄβατον· οὐδὲ ἱκανὰ ταῦτα μόνα ψυχῆς θόρυβον ἐξελεῖν· ἀλλὰ δεῖ τῆς φλογὸς ἐκείνης, ἣν ἀνῆψε μὲν ὁ Χρ.-στὸς ἐν τῇ τοῦ Παύλου ψυχῇ, ἔτρεφε δὲ ὁ μακάριος ἐκεῖνος διὰ τούτου τοῦ πνευματικοῦ λογισμοῦ, καὶ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἐπῆρεν, ὡς κάτωθεν ἀρξαμένου ἀπὸ τῆς γῆς, πρὸς αὐτὸν φθάσαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦτον οὐρανὸν καὶ τὸν μετ' ἐκεῖνον πάλιν. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἕως τρίτου ἡρπάγη οὐρανοῦ· ὁ δὲ πόθος αὐτοῦ καὶ ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπη οὐ τρεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς οὐρανοὺς ὑπερηκόντισε».

2. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 10,3. P. G. 59, 76. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 82,4. P. G. 58, 742-743: «Ἐντεῦθεν μανθάνομεν δόγμα μέγα, ὡς οὐκ ἀρκεῖ προθυμία ἀνθρώπου, ἂν μὴ τῆς ἄνωθέν τις ἀπολαύσῃ ῥοπῆς· καὶ ὅτι πάλιν οὐδὲν κερδανοῦμεν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς, προθυμίας οὐκ οὔσης. Καί ταῦτα ἀμφότερα δείκνυσιν Ἰούδας καὶ Πέτρος· ὁ μὲν γάρ, πολλῆς ἀπολαύσας βοηθείας, οὐδὲν ὠφελήθη, ἐπειδὴ μὴ ἠθέλησε, μηδὲ τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισήνεγκεν· οὗτος δὲ καὶ προθυμωθείς, ἐπειδὴ μηδεμιᾶς ἀπήλαυσε βοηθείας, κατέπεσε. Καὶ γὰρ ἀπὸ δυοῖν τούτων ἡ ἀρετὴ ὑφαίνεται. Διὸ παρακαλῶ, μήτε τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ῥίψαντας, αὐτοὺς καθεύδειν, μήτε σπουδάζοντας, νομίζειν οἰκείοις πόνοις τὸ πᾶν κατορθοῦν. Οὔτε γὰρ ὑπτίους ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι βούλεται ὁ Θεός· διὰ τοῦτο οὐ τὸ πᾶν αὐτὸς ἐργάζεται· οὔτε ἀλαζόνας. διὰ τοῦτο οὐ τὸ πᾶν ἡμῖν δέδωκεν· ἀλλ' ἑκατέρου τὸ βλαβερὸν ἀνελών, τὸ χρήσ.μον ἡμῖν εἴασε. Δ.ὰ τοῦτο καὶ τὸν κορυφαῖον ἀφῆκε πεσεῖν, συνεσταλμένον τε αὐτὸν κατασκευάζειν, καὶ εἰς πλείονα λο.πὸν ἀγάπην ἀλείφων». Πρβλ. εἰς «Ἔχοντες...», λόγ. 1, 4-5. P. G. 51, 275-6. Πρβλ. εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 45,2. P. G. 59, 254.

χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς· «Πολλῆς ἡμῶν δεῖ τῆς ἀγρυπνίας, πολλῶν τῶν εὐχῶν, ὥστε δυνηθῆναι ἐπεξελθεῖν τῷ παρόντι χωρίῳ»[1]. Ἡ προβολὴ τῆς πίστεως ὅμως δὲν σημαίνει τὸν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου τέλειον παραμερισμὸν τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὴν προσδοχὴν καὶ ὑποκειμενοποίησιν τοῦ ἀποκαλυφθέντος μυστηρίου[2]. «Εὔχεται μὲν οὖν δοθῆναι αὐτοῖς Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως· πλὴν καὶ αὐτὸς ἀπὸ λογισμῶν, ὅσα δύναται, κατασκευάζει καὶ ἀπὸ τῶν ἤδη ὑπαρξάντων»[3]. Ἐὰν ἡ Θεία Πρόνοια ἀπαιτῇ κατ' ἐξοχὴν τὴν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων προσφορὰν τῆς πίστεως αὐτῶν, δὲν σημαίνει τοῦτο, ὅτι παρέβλεψε καὶ τὴν ἔφεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀλλ' ὅτι προέβη εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς ἐνεργείας, αἵτινες καθίστων τὴν ἀποδοχὴν τῶν «ὑπὲρ λόγων» ἀποκαλυπτομένων ἀληθειῶν ἀνταξίαν λογικῶν ὑπάρξεων[4].

Πίστις καὶ λόγος, ἢ μᾶλλον ὁ λόγος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πίστεως συνιστᾷ τὴν ἰδεώδη σύνθεσιν κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον πρὸς κατανόησιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ συνεπῶς καὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κατὰ κόσμον γνῶσις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθίσταται, καὶ μόνον τότε, ἀληθὴς σοφία. «Οὕτω καὶ ἡ ἔξωθεν σοφία ἦν ἂν σοφία, εἰ πνεύματι ἐκέχρητο»[5]. Δέον ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου δὲν ἀποσκοπεῖται ἡ ἀνακάλυψις περισσοτέρων ἀληθειῶν ἀπὸ ἐκείνας, ἃς ἀπεκάλυψεν ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος, οὐδὲ εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς πίστεως εἰς γνῶσιν, διότι «εἰ ἀποκαλύψεως τοῦτό ἐστι, περιττὴ λοιπὸν τῶν λογισμῶν ἡ εὕρεσις»[6]. Δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ μυστήριον κατασκευῆς οὐ

---

1. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 6,1. P. G. 57, 61.
2. Πρβλ. Εἰς Πράξεις, ὁμιλ. 33,4. P. G. 60, 244.
3. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,1. P. G. 62, 24.
4. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 113,1. P. G. 55, 304 ἑξ. «Μεγάλην ἐνταῦθα τοῦ Θεοῦ τὴν πραότητα μαρτυρεῖ καὶ ἡμερότητα. Ποίαν δὴ ταύτην; Ὅτι πρῶτον ἀποδείξεις παρεχόμενος τῆς οἰκείας δυνάμεως, τότε ἀπαιτεῖ τὴν προσκύνησιν... Τοῦτο γοῦν καὶ ἀλλαχοῦ δικαιολογούμενος καὶ δεικνύς, ὅτι πρότερον τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐπιδειξάμενος ἀπῄτει τὰ παρ' ἐκείνων, ἔλεγε· Μὴ ἔρημος ἐγενόμην τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ, ἢ γῆ κεχερσωμένη; Ὃ δὲ λέγει τοῦτο ἐστι. Μὴ ἄκαρπος, φησίν, ὑμῖν ἐγενόμην; οὐ μυρία ἀγαθὰ εἰς ὑμᾶς ἐπεδειξάμην; οὐ τὴν φύσιν αὐτὴν μετέβαλον; οὐ τὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ὑμῶν ἐρρύθμισα; οὐ παραγωγὴν ὑμῖν ἐχαρισάμην ἀνθρωπίνων ἀπηλλαγμένην πόνων; Πάντα γὰρ τότε τῷ δήμῳ τῷ τῶν Ἑβραίων ὑπεξίστατο καὶ παρεχώρει, ἵνα μάθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης ἀκολουθίας ἦν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ θείας καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως τὰ θαυματουργούμενα ἅπαντα...καὶ πανταχοῦ διὰ σημείων παρεπέμποντο, ἵνα τὴν ἀναίσθητον αὐτῶν γνώμην καὶ τὴν σκληρὰν διάνοιαν τοῖς θαύμασι μαλασσομένων εὐήνιον καὶ ἐπιτηδειοτέραν καταστήσωσι πρὸς τὴν τῆς θεογνωσίας ὑποδοχήν».
5. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P. G. 61,54.
6. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,1. P. G. 62, 24.

δεῖται, ἀλλ' ὅπερ ἐστί, τοῦτο μόνον ὂν καταγγέλλεται· ἐπεὶ οὐκ ἔσται μυστήριον θεῖον καὶ ὁλόκληρον, ὅταν καὶ παρὰ σαυτοῦ τι προσθῇς»[1].

Ἡ ἔρευνα συνεπῶς τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως ἀποσκοπεῖ τοῦτο μὲν εἰς τὴν προσωπικὴν οἰκείωσιν καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς ὄψεις, τοῦτο δὲ εἰς τὴν τελειοτέραν αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διατύπωσιν.

γ) Πνευματικὴ καὶ ἱστορικοφιλολογικὴ ἑρμηνεία. Ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἑρμηνεία τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως φέρει τὴν σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας, ὑπερακοντιζούσης τὰ ἐπὶ μέρους πλαίσια τῶν σχολῶν τῆς ἐποχῆς του[2]. Αὐτοτελὴς καὶ πρωτότυπος θεολόγος καὶ χριστιανὸς φιλόσοφος[3] προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ἀληθὲς Πνεῦμα καὶ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου. Ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἐγράφη τὸ ἑκάστοτε ἐρευνώμενον κείμενον καὶ ἡ φιλολογικὴ διευκρίνισις αὐτοῦ ἀποτελεῖ κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας· «Μὴ τοίνυν ἁπλῶς τὰ πράγματα ἐξετάζωμεν, ἀλλὰ καὶ καιρὸν καὶ αἰτίαν καὶ γνώμην καὶ προσώπων διαφορὰν καὶ ὅσα ἂν αὐτοῖς ἕτερα συμβαίνῃ, πάντα μετὰ ἀκριβείας ζητῶμεν· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἑτέρως ἐφικέσθαι τῆς ἀληθείας»[4]. Ἰδιαι-

---

1. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,1. P. G. 61, 55. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν δηλοῖ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποστολικοῦ λειτουργήματος. Πρβλ. Εἰς Ἡσαΐαν κεφ. 1,1. P.G. 56,14· «Ὥσπερ γὰρ ὁ λέγων ὅρασιν καὶ ῥῆμα Θεοῦ, οὐ τὰ οἰκεῖα φθέγγεται, οὕτω καὶ ὁ ἀπόστολον ἑαυτὸν καλῶν, οὐ τὰ παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει, ἀλλ' ἅπερ ὁ ἀποστέλλων ἐκέλευσεν. Ἀποστόλου γὰρ ἀξίωμα, μηδὲν οἴκοθεν ἐπεισάγειν. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε· Μὴ καλέσετε διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ διδάσκαλος ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δεικνύς, ὅτι πᾶσα τῶν παρ' ἡμῖν δογμάτων ἡ ἀρχὴ τὴν ῥίζαν ἄνωθεν ἔλαβεν ἐκ τοῦ τῶν οὐρανῶν Δεσπότου, κἂν ἄνθρωποι ὦσι πρὸς τὰ λεγόμενα διακονούμενοι».

2. Ὁ Th. Foerster, Chrysostomus in seinem Verhältnis zur antiochenischen Schule. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte, Gotha 1869, ἐρευνᾷ ἰδίᾳ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς ἐπὶ τοῦ Χρυσοστόμου.

3. Πρβλ. Στ. Γκόσεβιτς, Ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 17, ἔνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

4. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 17,6. P. G. 57, 263. Ἐνδεικτικὸν τῆς ἀξίας τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς μεθόδου κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον εἶναι τὸ ἀκόλουθον χωρίον, ὅπερ ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ ἐξαίρετον ἐφαρμογὴν αὐτῆς· Εἰς τὴν ἀποστολικὴν ῥῆσιν...«Ἔχοντες ..», ὁμιλ. 2,2. P. G. 51, 283 ἑξ. «Ἐγὼ δὲ τοσαύτην ὑπερβολὴν ποιοῦμαι, ὅτι, εἰ καὶ ἐναντίοι εἶναι οἱ νόμοι τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς, σφόδρα ἂν διισχυρισάμην, ὡς οὐδὲ οὕτως ἕτερον ἐπεισάγειν, Θεὸν ἐχρῆν. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν τοῖς αὐτοῖς ἀνθρώποις περὶ τὰ αὐτὰ διατρίβουσιν, ἐν τοῖς αὐτοῖς οὖσι πράγμασιν ἐναντίους ἐπέταττε νόμους, εἶχεν ἄν τινα αὐτοῖς λόγον ἴσως τὸ σόφισμα· εἰ δὲ ἑτέροις μὲν ἐκεῖνοι, ἑτέροις δὲ ἐγράφησαν οὗτοι, καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ τούτοις, ἄλλως ἐκείνοις διακειμένοις, καὶ ἑτέρως τούτοις, ποία ἀνάγκη διὰ τὴν τῶν νόμων διαφορὰν ἐναντίους εἰσάγειν νομοθέτας δύο; Ἐγὼ μὲν οὐδεμίαν ὁρῶ, εἰ δὲ αὐτοὶ λέγειν ἔχουσιν, εἰπάτωσαν· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν...Ὅτι μὲν οὖν, εἰ καὶ ἐναντίοι ἦσαν οἱ νόμοι, οὐδέ, οὕτως ἐγκαλεῖν ἔδει, δῆλον ἐκ τούτων· ὅτι δὲ οὐδὲ εἰσιν ἐναντίοι, ἀλλὰ διάφοροι μόνον, φέρε, τοὺς νόμους εἰς μέσον προχειρισώμεθα».

τέρως τονίζεται ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως ἡ ἑρμηνεία μὴ περιορίζηται εἰς τὸ νεκρὸν γράμμα τοῦ κειμένου, ἀλλ' ὅπως ἀναζητῆται εἰς αὐτὰ τὸ ζῶν πνεῦμα· «Ἐγὼ δὲ ὅπερ ἀεὶ παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, τοῦτο καὶ σήμερον παρακαλῶ καὶ συμβουλεύω, μὴ ἁπλῶς ἐπιέναι τὰ γράμματα, ἀλλὰ διερευνᾶσθαι τὰ νοήματα· εἰ γὰρ ἁπλῶς ταῖς λέξεσι παρακάθοιτο, καὶ μηδὲν πλέον τῶν γεγραμμένων ἐπιζητοίη, πολλὰ ἁμαρτήσεται»[1]. Οὕτω δὲ καὶ οἱ συμβολισμοὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ δέον νὰ μὴ ἐκλαμβάνωνται ὑπὸ τὴν συνήθη αὐτῶν ἔννοιαν, ἀλλὰ βάσει τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐν πολλοῖς ὑπερκοσμίου χαρακτῆρος τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀναφέρονται· «Ὅρα γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπερ ἔλεγον, ὅτι ποτὲ νύμφη ἐστί, ποτὲ θυγάτηρ ἐστί, ποτὲ παρθένος ἐστί, ποτὲ δούλη ἐστι, ποτὲ βασίλισσά ἐστι, ποτὲ στεῖρά ἐστι, ποτὲ ὄρος ἐστί, ποτὲ παράδεισος ἐστι, ποτὲ πολύτοκος ἐστί, ποτὲ κρίνον ἐστί, ποτὲ πηγή ἐστι· πάντα ἐστί. Διὰ τοῦτο ἀκούσας ταῦτα, μὴ νόμιζε σωματικὰ εἶναι παρακαλῶ· ἀλλὰ σύντεινόν σου τὴν διάνοιαν· τὰ γὰρ σωματικὰ τοιαῦτα εἶναι οὐ δύναται. Οἷόν τις λέγω· τὸ ὄρος παρθένος οὐκ ἔστιν· ἡ παρθένος νύμφη οὐκ ἔστιν· ἡ βασίλισσα δούλη οὐκ ἔστιν, ἡ Ἐκκλησία πάντα ἐστί. Διὰ τί; Ὅτι οὐκ ἐν σώματι ταῦτα, ἀλλ' ἐν ψυχῇ. Ἐν μὲν γὰρ σώματι ταῦτα ἐστενοχώρηται· ἐν δὲ ψυχῇ πολὺ ἔχει τὸ πέλαγος...Μάθε οὖν τὰ τῆς θεότητος καὶ σοφίζου τὰ τῆς οἰκονομίας· μάθε τίς ἦν καί τίς ἐγένετο διὰ σὲ καὶ μὴ σύγχεε τὰ πράγματα μηδὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς φιλανθρωπίας ἀφορμὴν ποιοῦ βλασφημίας»[2]. Ἡ εὕρεσις δὲ τοῦ ἀληθοῦς νοήματος καὶ ἡ ὀρθὴ λύσις τῶν προβλημάτων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ δὴ ἐν προκειμένῳ τὸ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὐχὶ διὰ τῆς βοηθείας τῆς θύραθεν φιλοσοφίας[3], ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ Πνεύματος αὐτῆς ταύτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς[4], ὅπερ

1. Κατὰ Ἀνομοίων, λόγ. 8,1. P. G. 48, 769.

2. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 9. P. G., 52, 403.

3. Πρβλ. Fittkau, ἔνθ' ἀν. σελ. 215. Πρβλ. εἰς «Ἔχοντες...» λόγ. 2,4. P. G. 51, 285 ἑξ. «Ὁ γὰρ τύπος τῆς ἀληθείας οὐκ ἐναντίον, ἀλλὰ συγγενές. Εἰ δὲ ἐναντίος ἦν ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς τῷ Θεῷ τῆς Καινῆς, οὐκ ἔμελλε διὰ τῶν γυναικῶν προδιατυποῦν τῆς Καινῆς Διαθήκης τὴν ὑπεροχήν. Εἰ δὲ καὶ ἐκεῖνος προδιετύπωσε, τὸν Παῦλον ἐχρῆν μὴ ἀποχρήσασθαι τῷ τύπῳ. Εἰ δὲ λέγοιεν ὅτι Ἰουδαϊκῇ συγκαταβαίνων ἀσθενείᾳ, τοῦτο ἐποίει ἐχρῆν Ἕλλησι καὶ κηρύττοντα τύπους ἑλληνικοὺς εἰσάγειν, καὶ ἱστορίας μεμνῆσθαι τῶν παρ' Ἕλλησι γεγενημένων πραγμάτων. Ἀλλ' οὐκ ἐποίησε τοῦτο· καὶ μάλα εἰκότως. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ταῦτα δὲ Θεοῦ χρησμοὶ καὶ νόμοι».

4. Πρβλ. Εἰς Α'Κορ.' ὁμιλ. 7,4. P. G. 61,59· «Τί δέ ἐστι πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες; Ὅταν πνευματικὸν καὶ ἄπορον ᾖ, ἀπὸ τῶν πνευματικῶν τὰς μαρτυρίας ἄγομεν. Οἷον λέγω, ὅτι ἀνέστη ὁ Χριστός, ὅτι ἀπὸ Παρθένου ἐγεννήθη· παράγω μαρτυρίας καὶ τύπους καὶ ἀποδείξεις, τοῦ Ἰωνᾶ τὴν ἐν τῷ κήτει διατριβὴν καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἀπαλλαγήν, τῶν στειρῶν τοὺς τοκετούς, τῆς Σάρρας, τῆς Ρεβέκκας καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ τῶν δένδρων βλάστησιν γεγενημένην, οὐ σπερμάτων καταβληθέντων, οὐχ ὑετῶν κατενεχθέντων, οὐκ αὔλακος ἀνατμηθείσης. Τὰ γὰρ μέλλοντα διεπλάττετο καὶ διε-

ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον ἑνότητα[1]. Ἡ Θεία Πρόνοια προέβη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀπορρήτων μυστηρίων σταδιακῶς καὶ κατὰ βαθμίδας ὑποβοηθοῦσα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἀποδοχὴν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων[2].

Ἡ καθολικὴ ἀποκάλυψις, ἥτις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, εὑρίσκει τὴν προτύπωσιν αὐτῆς ἤδη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ᾗ «τὰ μέλλοντα διεπλάττετο καὶ διεγράφετο, ὡς ἐν σκιᾷ τοῖς προτέροις, ἵνα πιστευθῇ ταῦτα παραγενόμενα»[3]. Τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος προεικονιζόμενα κατὰ τὴν πρὸ αὐτῆς περίοδον ὑποβοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μεγίστου τούτου μυστηρίου· «Πάντων οὖν τούτων τύπους, ἂν θέλωμεν, εὑρήσομεν, ἂν ζητοῦμεν ἐν τῇ Γραφῇ»[4].

Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ Ἐκκλησία, ἡ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἕνωσις αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ἀποστολή της προεικονίζονται διὰ τῆς ἑνώσεως τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας[5] καὶ διὰ τῆς Κιβωτοῦ τοῦ Νῶε· «Μυστήρια δὲ ἦν τὰ λεγόμενα καὶ τῶν μελλόντων τύπος τὰ γινόμενα· οἷον ἡ Ἐκκλησία κιβωτός, ὁ Νῶε ὁ Χριστός, ἡ περιστερὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ φύλλον τῆς ἐλαίας ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ»[6]. Ἀλλ ὡς ἐλέχθη, ἡ πλήρης κατανόησις τῶν ἀπορρήτων τοῦ Θεοῦ καὶ συνεπῶς καὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι προωρισμένη διὰ τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὴν

γράφετο, ὡς ἐν σκιᾷ τοῖς προτέροις, ἵνα πιστευθῇ ταῦτα παραγενόμενα. Καὶ δείκνυμι πάλιν πῶς ἀπὸ γῆς ἄνθρωπος καὶ πῶς ἀπὸ ἀνθρώπου μόνον ἡ γυνή, καὶ οὐδαμοῦ συνουσία, πῶς αὐτὴ ἡ γῆ ἀπ' οὐδενὸς τῆς δυνάμεως τοῦ Δημιουργοῦ πανταχοῦ πρὸς πάντα ἀρκούσης. Οὕτω πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνω, καὶ οὐδαμοῦ χρείαν ἔχω τῆς ἔξωθεν σοφίας, οὐδὲ λογισμῶν οὐδὲ παρασκευῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ καὶ παρασαλεύουσι τὴν ἀσθενῆ διάνοιαν καὶ θορυβοῦσι καὶ ἀποδεῖξαι σαφῶς οὐδὲν ὧν λέγουσιν ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον ποιοῦσι· ταράττουσι μᾶλλον, καὶ ζόφῳ πληροῦσι καὶ ἀπορίας πολλῆς».

1. Εἰς Ψαλμ. 115,2. P. G. 55, 321· «Μέγα τι μυστήριον ἡμῖν ἐνταῦθα ἀποκαλύπτει. Ποῖον δὴ τοῦτο; Ὅτι τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἡ Καινὴ καὶ ἡ Παλαιά, καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, τὸ ἐν ἐκείνῃ φθεγξάμενον, καὶ ἐνταῦθα ἐλάλησε». Πρβλ. καὶ H. Hertzberg, Werdende Kirche im Alten Testament, München 1950, σελ. 3.

2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 18,1. P. G. 57,265· «Καὶ γὰρ εἰ παρὰ τὴν ἀρχὴν τὰ ὑψηλὰ ταῦτα καὶ ὑπέρογκα εἰσήγαγε παραγγέλματα, οὔτ' ἂν ταῦτα ἐδέξατο, οὔτε ἐκεῖνα· νυνὶ δὲ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι ἑκάτερα διαθείς, τὴν οἰκουμένην δι' ἀμφοτέρων κατώρθωσεν ἅπασαν».

3. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,4. P. G. 61, 59.

4. Εἰς Κολοσ. ὁμιλ. 5,4. P. G. 62, 338.

5. Πρβλ. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...», 3. P. G. 51, 229 ἑξ. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 69, 1. P. G. 58, 647 ἑξ.

6. Εἰς τὸν σεισμὸν καὶ εἰς τὸν πλούσιον..., P. G. 48, 1037. Πρβλ. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8,1. P. G. 49, 336 ἑξ. Πρβλ. καὶ ἔνθ' ἀν. στ. 369. Τύπος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ ἡ Σάρρα. Πρβλ. Εἰς «Περὶ τοῦ μὴ ἀπογινώσκειν...», 4. P. G. 51, 368· «Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Σάρρα τύπος ἐστὶν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐλευθέρα, διὰ τοῦτο ἐπήγαγε, ὅτι τῆς ἐλευθέρας τέκνα ἐσμέν. Καὶ πάλιν· Ἄρα ἀδελφοί, κατὰ Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν. Τί ἐστι Ἐπαγγελίας; Ὥσπερ ἐκεῖνον οὐκ ἔτεκεν φύσις, οὐδὲ ἡμᾶς φύσις ἔτεκεν, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ». Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 141.

περίοδον τῆς ἐπιγείου αὐτῶν ζωῆς. Μόνον μετὰ τὴν ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου ἀποδημίαν θὰ ἐπιτευχθῇ «ἡ τελεία γνῶσις»[1]. Ἡ καθόλου περὶ ἐρεύνης καὶ προσοικειώσεως τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ εἰδικώτερον τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ θείου Χρυσοστόμου δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι περικλείεται εἰς τὴν ἑξῆς περιεκτικωτάτην πρότασιν· «Ἄρα μυστήριον τοῦτο μάλιστά ἐστιν, ὃ πανταχοῦ μὲν κηρύττεται, οὐ γνωρίζεται δὲ παρὰ τῶν οὐκ ὀρθὴν ἐχόντων γνώμην· ἐκκαλύπτεται δὲ οὐκ ἀπὸ σοφίας, ἀλλ' ἀπὸ Πνεύματος ἁγίου, καθόσον ἡμῖν δέξασθαι δυνατόν. Διόπερ οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι καὶ μετὰ τοῦτο αὐτὸ μυστήριον αὐτὸ προσειπὼν ἀπόρρητον· οὐδὲ γὰρ ἡμῖν τοῖς πιστοῖς πᾶσα ἐνεχειρίσθη σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν. Βλέπομεν γὰρ δι' ἐσόπτρου ὡς ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»[2]. Διὰ τῆς ἀτελοῦς ὅμως ταύτης γνώσεως δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας.

4. Ὁ περιγραφικὸς ὁρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐν πίστει ἀποδοχὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυστηρίου καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τὸν φωτισμὸν τοῦ ἁγίου

1. Περὶ Ἀκαταλήπτου, λόγ. 1,2. P. G. 48, 703. Πρβλ. Εἰς Πράξεις, ὁμιλ. 23,4 P. G. 60, 183· «Κἂν γὰρ τοῦτο λύσω, ἕτερον ἐπεισέρχεται ζήτημα· ἄβυσος γάρ ἐστι ζητημάτων ἡ Γραφή. Ὥστε μὴ μόνον ἐθίζετε ἑαυτοὺς πρὸς τὸ λύσιν ζητεῖν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μὴ ζητεῖν. Ἐπεὶ οὐδέποτε στησόμεθα ζητοῦντες. Ἰδοὺ γάρ, ἂν τοῦτο λύσω, μυρίας νιφάδας ἐπιδεικνύω ζητημάτων. Ὥστε μανθάνωμεν μᾶλλον τοῦτο ζητεῖν, ἢ τὰ ζητηθέντα λύειν. Οὔτε γάρ, ἐὰν λύσωμεν, πάντως ἐλύσαμεν· ἀλλὰ κατὰ ἀνθρώπινον λογισμὸν οἰκεία τῶν τοιούτων λύσις ἡ πίστις ἐστί, τὸ εἰδέναι, ὅτι πάντα δικαίως καὶ φιλανθρώπως ὁ Θεὸς καὶ συμφερόντως ποιεῖ· ὅτι καταλαβεῖν αὐτῶν τὸν λόγον οὐκ ἔνι. Μία λύσις αὕτη καὶ ταύτης ἀμείνων ἑτέρα οὐκ ἔστι. Τί γὰρ εἰπέ μοι, τῆς λύσεως ἔργον; Πάντως μηκέτι ζητεῖν τὸ λυθέν. Κἂν τοῦτο πείσῃ σαυτόν, ὅτι προνοίᾳ Θεοῦ τὰ πάντα διοικεῖται, τὰ μὲν συγχωροῦντος δι' ὃν οἶδε λόγον, τὰ δὲ ἐνεργοῦντος, ἀπηλλάγης τοῦ ζητεῖν, καὶ τῆς λύσεως τὸ κέρδος ἔλαβες».

2. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 7,2. P. G. 61, 56. Πρβλ. Μ. Σιώτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 5· «Ἡ ἑρμηνεία μόνη συντελεῖ εἰς τὸ νὰ δημιουργηθοῦν αἱ προϋποθέσεις καὶ εἰς τὸ νὰ ἀρθοῦν αἱ ἐξωτερικαὶ δυσκολίαι διὰ νὰ τελεσιουργηθῇ τὸ Μυστήριον τοῦτο καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅσοι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον κατενόησαν ἀκριβῶς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν κατενόησαν ὡς «ἀποκάλυψιν», ὡς «μυστήριον». Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «ἀποκάλυψις» πρβλ. ἔνθ' ἀν. σελ. 81 ἑξ. «Ἡ ἔννοια τῆς ἀποκαλύψεως ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις διὰ τὸν ἄνθρωπον παραμένει κεκρυμμένον μυστήριον. Ἡ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην χρῆσις τῆς λέξεως «ἀποκάλυψις» εἶναι λίαν ἐπιτυχής, διότι, ἐνῷ σημαίνει φανέρωσιν, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι σημαίνει καὶ κατανόησιν. Δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ λέξις αὕτη περικλείει μίαν ἀντίθεσιν καὶ ἕνα ὀξύμωρον σχῆμα, δηλοῦσα τὴν φανέρωσιν τοῦ χρῄζοντος περαιτέρω φανερώσεως, ἤτοι τὴν φανέρωσιν τοῦ διὰ τῆς νοήσεως ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λέξιν «ἀνακάλυψις», ἥτις σημαίνει τὴν ἐμφάνισιν πράγματος ὑποκειμένου εἰς τὴν νόησιν τοῦ ἀνθρώπου».

Πνεύματος καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποθησαυρισθείσης ἱερᾶς παραδόσεως[1] προσπάθεια κατανοήσεως τοῦ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας προβλήματος χαρακτηρίζουν τὴν σχετικὴν ἔρευναν τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ διαπίστωσις τῆς ἀδυναμίας ἐπακριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν περιγραφικὸν ὁρισμὸν αὐτῆς[2]. Ὁ Χρυσόστομος ἔχων ὡς ὁδηγὸν τὰς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ παρομοιώσεις τῆς Ἐκκλησίας «μεταφορικῶς κέχρηται τῷ λόγῳ, ὥσπερ ἐν εἰκόνι τὴν Ἐκκλησίαν ὑπογράφων»[3].

---

1. Ὡραιοτάτη ἡ ἀκόλουθος περικοπὴ τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς «Εἶδον τὸν Κύριον», ὁμιλ. 2,1. P. G. 56, 108-109. «Οἱ δὲ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί, κἂν τοίχους, κἂν τείχη, κἂν ὀρῶν μεγέθη, κἂν αὐτὰ τῶν οὐρανῶν εὕρωσιν αὐτοῖς ἀπαντῶντα τὰ σώματα, πάντα παραδραμοῦνται ῥᾳδίως. Ἀλλ' ὅμως οὕτω καὶ ταχύτητος καὶ ὀξυωπίας ἔχουσα ἡ ψυχή, οὐκ ἔστιν αὐτάρκης πρὸς τὴν τῶν οὐρανίων κατανόησιν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ τοῦ χειραγωγοῦντος αὐτὴν δεῖται...Προσέλθωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς τινι τῶν τὰς πύλας ἐπιτετραμμένων τὰς οὐρανίους καὶ διαλεχθῶμεν, ἱκετεύσωμεν, ἀντ' ἀργυρίου προαίρεσιν ἐπιδειξώμεθα καὶ διάθεσιν εἰλικρινῆ. Κἂν τοῦτο ἐκεῖνος λάβῃ τὸν μισθόν, τῆς χειρὸς ἡμῶν λαβόμενος, πανταχοῦ περιηγήσεται, οὐκ αὐτὰ δεικνὺς τὰ βασίλεια, ἀλλ' αὐτὸν καθήμενον τὸν βασιλέα, τῶν στρατευμάτων παρόντων, καὶ τῶν ἀρχιστρατήγων παρεστώτων, τῶν μυριάδων τῶν ἀγγελικῶν, τῶν χιλιάδων τῶν ἀρχαγγελικῶν. Πάντα ἡμῖν ἐπιδείξει μετ' ἀκριβείας, ὡς ἡμῖν ἰδεῖν δυνατόν. Τίς οὖν ἐστιν οὗτος; τίς ὁ τὸ μέρος τοῦτο ἐμπεπιστευμένος, καθ' ὃ βουλόμεθα νῦν εἰσελθεῖν; Ἡσαΐας ὁ τῶν προφητῶν μεγαλοφωνότατος. Οὐκοῦν ἀνάγκη τούτῳ διαλεχθῆναι. Ἀλλ' ἕπεσθε κατεσταλμένῳ ρυθμῷ βαδίζοντες μετὰ ἡσυχίας πολλῆς. Μηδεὶς φροντίδας ἔχων βιωτικὰς εἰσίτω, μηδεὶς μετέωρος μήτε ἐπτοημμένος, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἔξω πρὸ τῶν θυρῶν ἀποθέμενοι, πάντες οὕτως εἰσίωμεν. Εἰς βασίλεια γὰρ εἰσερχόμεθα τῶν οὐρανῶν, ἀστραπτόντων ἐπιβαίνομεν χωρίων. Πολλῆς τὰ ἔνδον γέμει σιγῆς καὶ μυστηρίων ἀπορρήτων».

2. Πρβλ. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 6· «Wenn in des auch keine wesens bestimmung der Kirche gegeben werden kann, so lässt sich doch ihr Wesen als den in der Geschichte fortlebende Christus mysterium beschreiben». Πρβλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματική, σελ. 260· «Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ Παραδόσει ἐλλείπει τέλειος τῆς Ἐκκλησίας ὁρισμός, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν περιγραφὰς τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐν τῇ Γραφῇ δισσὴν αὐτῆς ὄψιν, εἴτε ὡς κοινωνίαν πιστῶν ἀχωρίστως μετὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, τοῦ Χριστοῦ ἡνωμένης, εἴτε ὡς ζωοποιοῦ κέντρου τῆς ἀπολυτρώσεως, ὡς Χριστοῦ παρατεινομένου εἰς αἰῶνας καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν καὶ προφητικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν συνεχίζοντος. Οὕτως Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος ἐξαίρει τὸ ἐπισκοπικὸν αὐτῆς σύστημα, ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Κυπριανὸς τὸν ἱεραρχικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ὁρίζονται αὐτὴν ὡς κοινωνίαν πιστῶν, ὁ Ἐπιφάνιος ὡς ἀποτελουμένην ἐκ πάντων τῶν ὀρθοδόξων πάντων τῶν αἰώνων, ὁ Αὐγουστῖνος ὡς τὴν ἐν τῷ θεανθρώπῳ ἡνωμένην ἀνθρωπότητα καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἀλλὰ καὶ θεολογικῶς δὲν ὑπάρχει εἷς πλήρης καὶ γενικῆς ἀποδοχῆς ὁρισμός...». Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρούτσου ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Χρυσόστομον ὁρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας πιστῶν δέον βεβαίως νὰ θεωρηθῇ οὐχὶ ὡς ὁ ἀποκλειστικός, ἀλλ' ὡς εἷς τῶν πολλῶν, δι' ὧν προσπαθεῖ ὁ Χρυσόστομος νὰ προσδιορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας.

3. Εἰς Ψαλμ. 44,10. P. G. 55, 199.

Ἡ Ἁγία Γραφὴ δὲ εἶναι πλουσιωτάτη πηγὴ τοιούτων συμβολισμῶν τῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιοῦσα «μυρία ὀνόματα, ἵνα παραστήσῃ αὐτῆς τὴν εὐγένειαν»[1]. Αἱ πλέον συνήθεις καὶ προσφιλεῖς τῷ Χρυσοστόμῳ παρομοιώσεις τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κιβωτός[2], βασίλισσα[3], οἶκος[4] Θεοῦ, στῦλος τῆς οἰκουμένης[5], οἶκος δεσποτικός[6], ἡ κοινὴ μήτηρ[7] ἢ ἡ μήτηρ πάντων[8], ἄνω Ἱερουσαλήμ[9], λιμήν[10], ὄρος[11], παράδεισος[12], σύνοδος[13], βασιλεία Θεοῦ[14]. Ἀλλὰ βεβαίως διὰ τῶν παρομοιώσεων τούτων, ὡς ἤδη ἐλέχθη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ πλήρως ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις θὰ ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν· «Ἐκείνην τὴν λῆξιν καὶ βασιλείαν καλεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ὑπερβαίνει λόγον, ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἡμῖν ἀκοῦσαι παρῃνίξατο τὰ μέλλοντα, νῦν μέν, ὅπερ ἔφθην εἰπών, βασιλείαν καλῶν, νῦν δὲ γάμον, νῦν δὲ ἀρχήν, ἀπὸ τῶν φαιδρῶν τῶν παρ' ἡμῖν ὀνομάτων παρανοίγων ἡμῖν τὴν περὶ ἐκείνων ἔννοιαν, τὴν αἰώνιον δόξαν, τὴν ἀκήρατον μακαριότητα, τὴν μετὰ Χριστοῦ διαγωγήν, ὧν οὐδὲν ἂν γένοιτο ἴσον»[15]. Ἀλλ' εἴπερ τι καὶ ἕτερον, ἀποδίδουν κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας αἱ Παύλειοι ἐκφράσεις περὶ Ἐκκλησίας ὡς νύμφης Χριστοῦ καὶ ὡς σώματος Χριστοῦ[16]. Διὰ τῶν προσδιορισμῶν τούτων ἀποδίδεται τοῦτο μὲν ὁ θεῖος καὶ ἀνθρώπινος, τοῦτο δὲ ὁ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ βάσιν καὶ θεμέλιον τοὺς περὶ Ἐκκλησίας προσδιορισμοὺς τούτους ἀναπτύσσει ὁ θεῖος Χρυσόστομος τὴν ὑπέροχον περὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν του. Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως καὶ ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῆς διδασκαλίας ταύτης τοῦ Χρυσοστόμου ἀνάγκη, ὅπως θεωρήσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν αὐτῇ

1. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 6. P. G. 52, 402.
2. Εἰς τὸν σεισμὸν καὶ εἰς τὸν πλούσιον..., 7. P. G. 48, 1037.
3. Εἰς Ψαλμ. 44,10. P. G. 55, 199.
4. Εἰς Α'Τιμ. ὁμιλ. 11,1. P. G. 62, 554.
5. Ἔνθ' ἀν. P. G. 62, 554.
6. Περὶ Εἱμαρμένης καὶ Προνοίας, λόγ. 3. P. G. 50, 760.
7. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 1,9. P. G. 48, 856.
8. Εἰς «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 1,1. P. G. 56, 97.
9. «Περὶ τοῦ μὴ ἀπογινώσκειν...», 4. P. G. 51, 368.
10. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8,1. P. G. 49, 335-336.
11. Εἰς Ἡσαΐαν, κεφ. 2,2. P. G. 56, 29.
12. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8,1. P. G. 49, 336.
13. Εἰς Ψαλμ. 149,1. P. G. 55, 493.
14. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 34,5. P. G. 61, 313.
15. Εἰς Ψαλμ. 5,2. P. G. 55, 62.
16. Τὴν περὶ Ἐκκλησίας ὡς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν του ἀναπτύσσει ὁ Χρυσόστομος ἰδίως εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Α' πρὸς Κορινθίους, ἐν P. G. 61, 145 ἑξ. 199 ἑξ., 249 ἑξ., τῆς πρὸς Ἐφεσίους, ἐν P. G. 62, 25 ἑξ., 76 ἑξ., τῆς πρὸς Κολοσ. ἐν P. G. 62, 317 ἑξ.

κατὰ τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἐξέλιξίν της, ἥτις οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἱστορία τῆς πραγματώσεως τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας τοῦ Θεοῦ[1] εὑρούσης τὴν ἰδεώδη αὐτῆς ἔκφρασιν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου· «Διὰ γὰρ τοῦτο πάντα ἐγένετο· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ἄνθρωπος γέγονε καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐπραγματεύσατο, ἵνα ἡμᾶς συναγάγη»[2].

(Συνεχίζεται)

1. Πρβλ. H. de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 38 ἑξ.

2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 17,9. P. G. 57, 251. Πρβλ. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 65,1. P. G. 59, 361 ἑξ. «Τί ἐστιν, ἵνα συναγάγῃ τοὺς ἐγγὺς καὶ τοὺς μακράν; Ἓν σῶμα ἐποίησεν. Ὁ ἐν Ῥώμῃ καθήμενος τοὺς Ἰνδοὺς μέλος εἶναι νομίζει ἑαυτοῦ. Τί ταύτης τῆς συναγωγῆς ἴσον; καὶ πάντων κεφαλὴ ὁ Χριστός».

ΚΥΡΙΛΛΟΣ Γ΄ ΣΠΑΝΟΣ
Ο ΕΠΙΒΑΤΗΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΥΠΟ

ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ὑπὸ τὸ ὄνομα Κ ύ ρ ι λ λ ο ς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα ἀπαντοῦν τρεῖς ὁμώνυμοι πατριάρχαι, ἤτοι ὁ ἐθνομάρτυς Κύριλλος Α΄ ὁ Λούκαρις, ὅστις ἀριθμεῖται π ρ ῶ τ ο ς καὶ οἱ σχεδὸν σύγχρονοί του Κύριλλος Β΄ ὁ ἀπὸ Βερροίας, ἐπωνυμούμενος Κονταρῆς καὶ Κύριλλος Γ΄ ὁ ἀπὸ Τυρνόβου, Σπανός. Ὁ τελευταῖος οὗτος δὶς ἥρπασε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, δὲν ἠδυνήθη ὅμως εἰμὴ ὀλίγας μόνον ἡμέρας νὰ κρατήσῃ αὐτόν, ἀντιθέτους ἔχων τοὺς συνοδικοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἀξιωματούχους τῆς Ἐκκλησίας. Θύελλα ὑπῆρξεν ὁ βίος του καὶ αἱ σελίδες ποὺ ἔγραψεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος μελαναί. Μὲ τὰ πλέον ἐκφραστικὰ ἐπίθετα περικοσμοῦν αὐτὸν αἱ δύο συνοδικαὶ ἐναντίον του καθαιρέσεις, διότι τὰ ἔργα του, ἀφ᾽ ἧς εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν περίβολον, προεκάλουν καταισχύνην.

Τοιαῦται σελίδες εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν εἶναι σπάνιαι. Ἴσως ἀποτελεῖ νίκην αὐτῆς, ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ της ἐκράτησεν ὑψηλὰ τὴν σημαίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅταν ὁ ζοφερὸς χειμὼν τῆς δουλείας ἔσυρε δεσμίαν τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν τῶν ἀλλοθρήσκων κατακτητῶν τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ φαινόμενον Κυρίλλου Γ΄ τοῦ Σπανοῦ εἶναι ἐξόχως διδακτικὸν τῆς μεγάλης ἐσωτερικῆς πάλης τῆς Ἐκκλησίας, ἀμυνομένης κατὰ τῆς δυνασιείας, τοῦ παραλογισμοῦ καὶ τῆς κατωτερότητος, ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὴν συνεργασίαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων μετὰ τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος [1]. Τοιαῦται κηλῖδες θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρασιωπηθοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ἀλλὰ τότε δὲν θὰ ἦτο ἀληθὴς ζήτησις τῆς ἀληθείας. Πλὴν αὐτοῦ, ἡ μελέτη τῶν τριβόλων, τῶν παγίδων καὶ τῶν παντὸς εἴδους ἐμποδίων εἰς τὴν ἐν γένει πορείαν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καιρούς, θεμελιώνει τὸ ἰσχυρὸν βάθρον τῆς μεγαλοπρεποῦς νίκης ποὺ κατήγαγε τελικῶς καὶ τονίζει

1. Σχετικὴ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, «Θεολογία», τόμ. Κ΄ (1949), σελ. 3 κέξ.—Πρ. τοῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ΚΠόλεως, αὐτόθι, τόμ. ΙΒ΄ (1934) σελ. 5 κέξ.

τὸ ἀξιόλογον κατόρθωμα τῆς διὰ τῶν αἰώνων ἐπιβιώσεως, παρὰ τὰς καταθλιπτικὰς δοκιμασίας. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν διηκριβωμένα τὰ πράγματα, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου.

Ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Κορίνθου κατεῖχεν ὁ μητροπολίτης Ἄνθιμος. Οὗτος, καίτοι οἰκεῖος τοῦ μεγάλου Λουκάρεως, ἠτύχησεν εἰς τὴν Κόρινθον, διότι ἐθεωρήθη ὑπεύθυνος τοῦ ἀδίκου θανάτου τοῦ Λακεδαιμονίας Διονυσίου, καθῃρέθη διὰ τοῦτο, ἠθῳώθη μετὰ ταῦτα καὶ τὸ 1621, ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, πάλιν καθῃρέθη. Πλὴν ὅμως ἡ πατριαρχικὴ Σύνοδος, ἐλεήσασα τὸ γῆρας αὐτοῦ, τοῦ παρεχώρησε κατ' οἰκονομίαν τὴν ἐπαρχίαν του πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀντιμετώπισιν ὑπάρχοντος χρέους, ἐκδοθέντος σχετικοῦ σιγιλλίου, εἰς τὸ ὁποῖον καθωρίζοντο πλατύτερον αἱ ὑποχρεώσεις του, καθ' ἃς φαίνεται ὅτι ἢ ἀπηγορεύετο εἰς αὐτὸν ἡ ἱεροπραξία, ἢ ἐπετρέπετο ὑπὸ ὅρους. Τοῦτο προεκάλεσε τὰς ἐπανειλημμένας διαμαρτυρίας καὶ τὰ παράπονα τῶν Κορινθίων, δι' ὃ κατὰ Μάϊον 1622 διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἥτις περιέχεται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 4 κώδικα τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου[2], ἐγένετο δεκτὸν τὸ αἴτημα τῶν χριστιανῶν Κορινθίων, περὶ ἐκλογῆς γνησίου ἀρχιερέως. Ἰδοὺ ἡ σχετικὴ ἀπόφασις.

Κύριλλος οἰκουμενικὸς πατριάρχης

† Φανερόν ἐστι καὶ ὁμολογούμενον, ὅτι πέρυσι ἐπὶ τῆς πατριαρχείας ἡμῶν ἡ συναχθεῖσα θεία καὶ ἱερὰ τῶν ἀρχιερέων σύνοδος πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκκλησιαστικοῖς ἀναγκαίοις καὶ χρειώδεσι, οἷς ἐθεώρησε καὶ ἐδιώρθωσε, ἠθέλησε καταψηφίσασθαι καὶ ἐκφωνῆσαι καθαίρεσιν παντελῆ καὶ κατὰ τοῦ μητροπολίτου Κορίνθου κυροῦ Ἀνθίμου, διὰ τὸ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ προβῆναι τὸν ἄδικον θάνατον τοῦ μακαρίτου Λακεδαιμονίας κυροῦ Διονυσίου, πλὴν ἐλεήσασα τὸ γῆρας αὐτοῦ δέδωκεν αὐτῷ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην Κορίνθου οἰκονομικῶς, τοῦ ἔχειν μὲν αὐτὴν πρὸς καιρὸν καὶ νέμεσθαι τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς, διὰ τὰ συνέχοντα αὐτῷ χρέη, ὡς ἔλεγεν, οὐ μὴν δὲ γνησίως καὶ ἀνευθύνως εἰς τὸ ἱερουργεῖν ἐν αὐτῇ καὶ ἐκτελεῖν τὰ ἀρχιερατικά, ὡς πλατύτερον φαίνεται ἐν τῷ προεκδοθέντι πρὸς αὐτὸν πατριαρχικῷ καὶ συνοδικῷ γράμματι. Ἐπειδὴ τανῦν ἦλθον πολλοὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης χριστιανοί, οὐ μόνον ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς καὶ πολλάκις καὶ ἐζήτησαν γνήσιον ἀρχιερέα, εἰς τὸ ἱερουργεῖν καὶ εὐλογεῖν καὶ ἁγιάζειν αὐτοὺς καὶ ἐκρίθη γνώμη κοινῇ συνοδικῇ γενέσθαι τὴν ζήτησιν αὐ-

---

2. Φ. 22 β. Περιγραφὴ τοῦ κώδικος ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Δ', ἐν Πετρουπόλει 1899, σελ. 13. Πρβλ. Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Νομ. Συναγωγή, φ. 181α, 189β, 291β.

τῶν, εὔλογον οὖσαν καὶ κανονικήν, τούτου χάριν καὶ εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἔγγραφον, ἐν ἔτει ζρλῷ [7130=1622], ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος ε΄.

† Ὁ Κυζίκου Παρθένιος
† Ὁ Νικομηδείας Νεόφυτος
† Ὁ Ἀθηνῶν Θεοφάνης
† Ὁ Λαρίσης Γρηγόριος
† Ὁ Παλ. Πατρῶν Θεοφάνης
† Ὁ Χίου Ἰγνάτιος
† Ὁ Προύσης Ἰωάσαφ

† Ὁ Μέγας Λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἔχων τὰς γνώμας τῶν πανιερωτάτων μητροπολιτῶν τοῦ Θεσσαλονίκης, τοῦ Λακεδαιμονίας, τοῦ Αἴνου, Γάνου καὶ Χώρας καὶ τοῦ Ἐλασσῶνος.

† Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τζιᾶς καὶ Θερμίων
† Ὁ Ἄνδρου Γρηγόριος
† Ὁ Γαγγρῶν Δανιήλ.

Ἀκολούθως, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀπομακρυνθέντος Ἀνθίμου, ἐξελέγη Κορίνθου ὁ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἐφημερεύων ἱερομόναχος Νεόφυτος, κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα, τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ ἴσως αὐθημερόν [3]. Μὴ ἐκπληρῶν ὅμως καὶ οὗτος τὰς πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ὑποχρεώσεις αὐτοῦ καὶ δι' ἄλλα παραπτώματα, καθηρέθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1624 [4], ἀντ' αὐτοῦ δ' ἐξελέγη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ ὁσιώτατος καὶ τιμιώτατος πρωτοσύγκελλος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευτικοῖς κυρ-Δανιήλ [5], ὅστις τὸν Ἰούλιον τοῦ 1628 μετετέθη εἰς Σέρ-

3. Ἐν φ. 23α τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 κώδικος τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου καταχωρίζεται ἡ πρᾶξις ψήφων ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ Νεοφύτου, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων Κυζίκου Παρθενίου, Νικομηδείας Νεοφύτου, Προύσης Ἰωάσαφ, Παλ. Πατρῶν Θεοφάνους, Ἀθηνῶν Θεοφάνους, Λαρίσης Γρηγορίου, (Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης) Γαβριήλ, Χίου Ἰγνατίου, ἀρχιεπισκόπου Τζιᾶς καὶ Θερμίων Γερασίμου Ἄνδρου Γρηγορίου καὶ Γαγγρῶν Δανιήλ, ἐν ἔτει ζρλῷ (7130=1622), μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδ. ε΄. Κατ' αὐτήν, συνήχθησαν οἱ καθευρεθέντες ἀρχιερεῖς, τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Κορίνθου γνησίου ποιμένος ἀπορούσης, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυροῦ Ἀνθίμου, δι' ἣν αἰτίαν καταντικρὺ φαίνεται, εὐλόγῳ τρόπῳ ταύτης στερηθέντος. Συνυποψήφιοι τοῦ Νεοφύτου παπα-κυρ-Χριστόφορος καὶ παπα-κυρ-Διονύσιος.—

4. Κῶδ. 4 Ἁγιοταφ. Μετοχίου, φ. 25α.— Emile Legrand, Bibliographie Hellenique du dix—septième siècle, τόμ. Δ΄, Παρίσιοι 1896, σελ. 347-348.— Παρθενίου Πολάκη, Ἐπίσκοποι τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου, «Ἱερὸς Σύνδεσμος», ἔτ. ΙΒ΄, περ. β΄, φ. 276 (1 Νοεμ. 1916), σελ. 9-10.

5. Κῶδ. 4 Ἁγιοταφ. Μετοχίου, φ. 26α.—Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 13. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Δανιήλ, ἐπὶ βραχὺ ἐνεφανίσθη

ρας [6]. Ἐφεξῆς ἀπαντᾷ μητροπολίτης Ἰεζεκιήλ, κατέχων τὸν θρόνον Κορίνθου μέχρι τοῦ 1635, ὅτε καθηρέθη [7].

Ἐκ τῶν πηγῶν δὲν φαίνεται τὶς ἐξελέγη διάδοχος τοῦ εἰς Σέρρας μετατεθέντος Δανιήλ. Ἐκ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἰεζεκιὴλ κατ' Ἰούλιον τοῦ 1635 πολλὰ διδασκόμεθα. Αὕτη ἐγένετο ἐπὶ πατρ. Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ καὶ εἶναι ἐλλιπής, διαλαμβάνει ὅμως ὅτι ὁ Ἰεζεκιὴλ εἶχε λάβει γράμματα κατὰ τοῦ γνησίου μητροπολίτου Κορίνθου Κυρίλλου, ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἐπιβάτης καὶ καθῃρεῖτο ἀποκαθίστατο δὲ ὁ γνήσιος μητροπολίτης. Χαρακτηριστικῶς προστίθεται, ὅτι ἂν εὑρεθῇ καθαίρεσις κατὰ τοῦ Κυρίλλου δέον νὰ θεωρηθῇ ἄκυρος, ὡς βίᾳ, δυναστείᾳ καὶ παρὰ κανόνας γενομένη. Ἐντεῦθεν συνάγομεν, ὅτι ἰσχυρὸν ἐν ΚΠόλει προστάτην εἶχεν ὁ Ἰεζεκιήλ, βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου ἐξελέγη Κορίνθου ἀντὶ τοῦ δι' ἄγνωστον αἰτίαν καθαιρεθέντος Κυρίλλου. Διὰ τῆς ἐγκαίρου ὅμως κινητοποιήσεως τοῦ Κυρίλλου ἐπετεύχθη ἀνατροπὴ τῶν γενομένων. Ἰδοὺ ἡ ἐλλιπὴς καθαίρεσις τοῦ Ἰεζεκιήλ, τὸ 1635 [8].

...ἀκωλύτως καὶ ἀνεμποδίστως. Οἱ δὲ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτῇ εὑρισκόμενοι κληρικοί, ἱερεῖς, χρησιμώτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανοί, γινώσκοντες αὐτὸν γνήσιον καὶ καθολικὸν ἀρχιερέα καὶ προστάτην, τιμῶσι καὶ ἀγαπῶσι, ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν δεικνύοντες καὶ παρέχοντες εὐγνωμόνως ταῦτα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, κανονικὰ τῶν ἱερέων δηλαδή, συνοικέσια, πανηγύρεις, ζητείας καὶ λοιπὰ συνήθη τοῦ τόπου, μνημονευομένου παρ' αὐτῶν πάντων τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ὃς δ' ἂν ἄλλως ποιήσῃ καὶ ἐναντίος αὐτῷ φανῇ καὶ ἀπειθὴς καὶ σκάνδαλον αὐτῷ προξενήσῃ καὶ κρατήσῃ τι τῶν εἰσοδημάτων, ἢ τελείως μητροπολίτην Κορίνθου ὀνομάσῃ τὸν ἐπιβάτην ἐκεῖνον Ἰεζεκιὴλ καὶ δεχθῇ αὐτὸν καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἀσπάσηται καὶ εἰσόδημα πολὺ ἢ ὀλίγον δῷ συνδρομὴν καὶ βοήθειαν δείξῃ, ἱερεὺς μὲν ὢν ἀργὸς μενέτω πάσης ἱεροπραξίας, ὡς ἄξιος τελείας καθαιρέσεως, λαϊκὸς δὲ ἀφωρισμένος ἔστω καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅσα δὲ γράμματα ἐδόθησαν βίᾳ καὶ τρόπῳ ἀδικίας καὶ αἰσχροκερδείας καὶ παραλόγως τῷ Ἰεζεκιὴλ ἐκείνῳ, ἐναντιούμενα τούτῳ τῷ μητροπολίτῃ Κορίνθου κυρ - Κυρίλλῳ, αὐτά τε καὶ ὅσα ἄλλα δοθήσονται ἄκυρα ἔστω-

---

ὁ Νεόφυτος, ὅστις ὅμως καθηρέθη διὰ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν. Βλ. Εὐαγ. Σαβράμη, Περὶ τῆς τρίτης καθαιρέσεως τοῦ Κορίνθου Νεοφύτου «Πρακτικὰ τῆς Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας», περ. γ', τόμ. Β' (1933), σελ. 121 κἑξ.

6. Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Νομικὴ Συναγωγὴ (χρφ.), φ. 312α. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872, σελ. 566, κλπ.

7. Παρθενίου Πολάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 10.—Β. Α. Μυστακίδου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. ΙΒ' (1936), σελ. 184—.

8. Νομ. Συναγ. φ. 318β. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 571.

σαν καὶ ἀνίσχυρα καὶ εἰς οὐδὲν λογιζόμενα. Εἴ γε δὲ εὑρεθείοι καθαίρεσις κατ' αὐτοῦ τοῦ ἱερωτάτου κυρ - Κυρίλλου, γεγραμμένη ἐν κώδικί τινι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὡς βίᾳ καὶ δυναστείᾳ καὶ παρὰ κανόνας προβᾶσα, ἄκυρος ἔστω καὶ ἀνίσχυρος καὶ εἰς οὐδὲν λογιζέσθω. Οὕτως ἀποφαινόμεθα ἐν ἁγίῳ πνεύματι συνοδικῶς, ἐπὶ γὰρ τούτῳ ἐγράφη καὶ τὸ παρὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικὸν ἀθωωτικὸν βεβαιωτήριον γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῷ ἱερωτάτῳ αὐτῷ μητροπολίτῃ Κορίνθου κυρ Κυρίλλῳ, εἰς δήλωσιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ᾳχλεῳ (1635), μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ΄.

Παρὰ τὴν ἀνωτέρω ἀποκατάστασίν του ὁ Κύριλλος φαίνεται, ὅτι δὲν ἐπεθύμει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κόρινθον, ἴσως μάλιστα ἐφεξῆς παρέμενεν εἰς ΚΠολιν. Κατὰ Σεπτέμβριον 1636 εὑρίσκομεν αὐτὸν ὑπογράφοντα συνοδ. πρᾶξιν πατρ. Νεοφύτου Γ΄, ἐπὶ διενέξεως μητροπολίτου Ἀγχιάλου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Πρεσλάβας δι' ἐνοριακὰ χωρία[9]. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκαιροφυλάκτει εἰς ΚΠολιν, πνεῦμα ἀνήσυχον πάντοτε, ἐνῷ ὁ Ἰεζεκιὴλ εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Κόρινθον. Καὶ ὄντως εἰς τὸν Κύριλλον παρουσιάσθη ἡ ποθουμένη εὐκαιρία, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητρ. Φιλιππουπόλεως Χριστοφόρου, κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1637, ἐπὶ πατρ. Νεοφύτου Γ΄. Καὶ ἐξελέγη μὲν τὸν Δβριον 1636 μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως καὶ ἐχειροτονήθη μάλιστα ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ πατρ. Κυρίλλου Β΄ τοῦ Κονταρῆ Γαβριήλ, ἀλλ' ὁ Κύριλλος κατώρθωσε ν' ἀκυρώσῃ τὴν σχετικὴν πρᾶξιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ μητρόπολις Φιλιππουπόλεως εἶχε δοθῆ προηγουμένως διὰ λόγου εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ ἀδίκως καὶ ἀναιτίως εἶχεν ἐξωσθῆ τῆς ἐπαρχίας του, ἤδη δ' ἐμπόνως διέκειτο μένων ἐκτὸς ἕδρας.

Ἑπομένως πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1636 ὁ Ἰεζεκιὴλ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Κόρινθον, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1638, ὅτε ὑπὸ Κυρίλλου Β΄ τοῦ Κονταρῆ καθῃρέθη. Ἄξιος διάδοχος τοῦ Κυρίλλου καὶ εἰς μηχανορραφίας ἱκανώτατος, τὴν ριφθεῖσαν ὑπὸ Νεοφύτου Γ΄ καὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ζητείαν δὲν κατέβαλλε πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν χρεῶν αὐτῆς, οὔτε τὰ βασιλικὰ χαράτσια ἐπλήρωνε. Ἐπανελθόντος τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, ὑφ' οὗ εἶχεν ἄλλοτε εὐεργετηθῆ, εἰς ΚΠολιν τὸ β΄, ὁ Ἰεζεκιὴλ ἐπὶ δίμηνον ἐκρύπτεπτο ἐκεῖ καὶ δὲν προσήρχετο νὰ

---

9. Μητρ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μέρ. Α΄, ἐν ΚΠόλει 1933, σελ. 161. Ἡ πρᾶξις καὶ ἐν Νομ. Συναγ, φ. 314β. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 571.

10. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μελέτη, περὶ τοῦ βίου καὶ ἀκολουθία τοῦ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως οἰκουμ. πατριάρχου Διονυσίου Α΄ τοῦ ἐκ Δημητσάνης (1466 - 1472, 1488 - 1490), μετὰ συμβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Φιλιππουπόλεως κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα, Ἀθῆναι 1955, σελ. 6 - 7 (Πρβλ. «Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ», τόμ. ΙΘ΄ (1954), σελ. 270 - 271).

ἐκφράσῃ τὴν ὀφειλομένην ὑποταγήν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους χαρακτηρίζεται ἀσύνετος, παράφρων καὶ ἐν κακοῖς διαβόητος. Καὶ καθαιρεῖται. Ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ εἶναι ἓν ἐνδιαφέρον ἔγγραφον [11]. Χρονολογεῖται, ἀλλὰ δὲν μηνολογεῖται. Πάντως ἐγένετο ἐντὸς τοῦ Αὐγούστου 1638, διότι τῇ 23 Αὐγ. 1638 ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἀπὸ Ἐλασσῶνος Ἰωάσαφ [12]. Ἡ καθαίρεσις Ἰεζεκιὴλ ἔχει ὡς ἑξῆς.

Κύριλλος ὁ ἐκ Βερροίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Ὅτι μὲν ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ καὶ ἀποστολικῇ ἀνατολικῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ νόμος ἐστὶ συνοδικὸς ἔκπαλαι, διορίζων καὶ λέγων τὰς κατὰ καιροὺς συνοδικὰς ἀποφάσεις, τὰς πρὸς σύστασιν καὶ διόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας γιγνομένας, ὡς κανονικὰς καὶ εὐλόγους, εἶναι ἀπαρασαλεύτους καὶ εὐμεταβλήτους, εὔδηλόν ἐστι, καὶ τοῖς πᾶσι καταφανές, ὅτι δὲ τὸν παραβαίνοντα ἀρχιερέα τὴν τοῦ συνοδικοῦ ἐκείνου τόμου ἀπόφασιν, τὴν τρανῶς φάσκουσαν ὀφείλειν πάντας αὐτὴν φυλάττειν, καὶ μὴ ἀνατρέπειν, εἶναι ὑπὸ παντελῆ καθαίρεσιν καὶ αἴτιον γίγνεσθαι τοῦ ἐξωσμοῦ τῆς αὐτοῦ ἐπαρχίας καὶ τοῦτο ἀναντίρρητον καὶ ἀναμφίβολον. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Ἰεζεκιήλ, κατὰ πάντα ἐφάνη παραβαίνων τὴν τοῦ συνοδικοῦ ἐκείνου τόμου ἀπόφασιν, ὡς ἄφρων καὶ ἀσύνετος καὶ οὔτε τὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κυρ. Νεοφύτου ριφθεῖσαν πατριαρχικὴν ζητείαν ἠθέλησε παρασχεῖν, οὔτε τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ γηραιοῦ Κυρίλλου, οἵτινες γνώμῃ κοινῇ συνοδικῇ ἐδόθησαν πρός τινας δανειστὰς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, οἳ μὴ λαβόντες ἐνοχλοῦσι καθ' ἑκάστην τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν Σύνοδον, πρὸς δὲ καὶ τὰ βασιλικὰ χαράτζια οὐ παρέσχε καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν αἴτιος ἐγένετο τῆς αὐτοῦ καταδίκης, τὸ χείριστον δὲ ὅτι τῆς ἡμῶν μετριότητος προνοίᾳ Θεοῦ ἐπανελθούσης πάλιν εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον τοῦτον θρόνον τὸν οἰκουμενικὸν καὶ τοὺς οἴακας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀναλαβούσης καὶ ἰθυνούσης ἀποστολικῶς τε καὶ κανονικῶς ἤδη δύο μῆνας καὶ πλείω, αὐτὸς ὁ παράφρων καὶ ἐν κακοῖς διαβόητος, ἐνταῦθα ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων εὑρισκόμενος καὶ τὰς διατριβὰς ἔχων κρύπτεται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ὡς ἀπειθὴς καὶ ἀνυπότακτος οὐκ ἦλθε πρὸς ἡμᾶς εὑρεθῆναι καὶ δεῖξαι τὴν ὀφειλομένην ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἀπαντῆσαι τῇ ἱερᾷ συνόδῳ. Ὅθεν

11. Νομ. Συναγ. φ. 322β - 323α. Κ. Ν. Σ ά θ α, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 573.

12. Μ. Δ. Χ α μ ο υ δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀρχιερατικαὶ ἐναλλαγαί, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» τόμ. β' (1881 - 82), σελ. 696 - 697. Ὀλίγον βραδύτερον, τὸν Νβριον 1639, ὁ Ἰεζεκιὴλ διεδέχθη τὸν ἔκπτωτον Σοφίας Ἰγνάτιον.

ὡς τοιοῦτον ἀναφανέντα τὸν Κορίνθου αὐτὸν Ἰεζεκιὴλ ἡ μετριότης ἡμῶν καὶ ἡ περὶ αὐτὴν τῶν ἀρχιερέων Σύνοδος ἔχει καθῃρημένον καὶ γεγυμνωμένον πάσης ἀρχιερατικῆς ἐνεργείας καὶ τάξεως καὶ ἐκβεβλημένον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καὶ ἐστερημένον τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων μηδεμίαν ἀνάκλησιν ἔχοντα εἰς τὸ ἑξῆς, ὡς αὐτοκατάκριτον καὶ παρήκοον τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, καταφρονοῦντα δὲ καὶ ἀφωρισμένον καὶ ἀσυγχώρητον, χειροτονουμένου ἑτέρου ἐν αὐτῇ ἀναμφιλέκτως. Οὕτως ἀπεφηνάμεθα συνοδικῶς εἰς ἔνδειξιν δὲ πάντων καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ ἡ συνοδικὴ αὐτοῦ καθαίρεσις καὶ κατεστρώθη ἐν τῷ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἱερῷ κώδικι, ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχληῳ (1638).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριλλος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσῃ εἰς Φιλιππούπολιν μὲ τὸν τρόπον ποὺ ἐξελέγη. Διότι ὁ κανονικὸς ἀρχιερεὺς τῆς ἐπαρχίας Γαβριὴλ ἀνέμενε τὸν κατάλληλον χρόνον τῆς ἀποκαταστάσεώς του. Τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ πατρ. Παρθενίου Α΄ τοῦ Γέροντος, ὅστις τὸν Μάρτιον τοῦ 1639 ἠκύρωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἰανουαρίου 1637, καὶ ὁ μὲν Γαβριὴλ ἀποκατέστη μητροπολίτης νόμιμος Φιλιππουπόλεως, ὁ δὲ Κύριλλος ἀπεβλήθη ὡς ἐπιβάτης, λεγόμενος ἔκτοτε πρώην Κορίνθου[13]. Ἐκεῖνο ποὺ ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει καὶ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ, εἶναι ὅτι τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Κυρίλλου ὡς μητρ. Φιλιππουπόλεως, κατ' Ἰανουάριον 1637[14], μετὰ τῶν ὑπογραφῶν τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων ἔφερε καὶ τὰς ὑπογραφὰς τριῶν ἰσχυρῶν Ὀθωμανῶν, τὰς ὁποίας μάλιστα νεωτέρα χεὶρ ἀπεπειράθη ν' ἀποσβέσῃ. Διὰ τοῦτο τὸ πατριαρχικὸν διάταγμα τῆς 1 Ἰουλίου 1639 ἐπὶ Παρθενίου Α΄ γράφει χαρακτηριστικῶς, ὅτι «τὰ ἐκ βίας καὶ ἀνάγκης πραττόμενα οὔτε χρόνος, οὔτε νόμος, οὔτε συνήθεια ἐπιβεβαιοῦσθαι δύναται», τὴν δὲ μετάθεσιν τοῦ Κυρίλλου εἰς Φιλιππούπολιν χαρακτηρίζει ὡς βιαίαν, ἅμα καὶ δυναστικήν, «ὡς φαίνονται ὄπισθεν καί τινα τῶν ἔξω ὀνόματα, συγκαταλεγόμενα τοῖς ἐπιψηφισθεῖσι»[15].

Εἶναι φανερὸν λοιπόν, ὅτι φιλικὰ πρὸς αὐτὸν πρόσωπα ἐκ τῆς τουρκι-

---

13. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 7 - 8 («Ἀρχεῖον Θρ. Λ. Γλ. Θησ.» ΙΘ΄ 271 - 272). Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ πρέπει νὰ ἐπανορθωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ σχετικὸν διάταγμα εἶναι τοῦ πατρ. Παρθενίου Α΄ καὶ ὄχι Νεοφύτου Γ΄, χρονολογεῖται δὲ 1 Ἰουλίου 1639 καὶ ὄχι Μάρτιον 1637. Ἡ παραδρομὴ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὸν μακαρίτην Μυστακίδην, ΕΕΒΣπ., τ. ΙΒ΄, σελ. 226. Πρβλ. μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ ἑξῆς, «Θρακικά», τόμ. Η΄ (1937), σελ. 185.

14. Κῶδ. Πατρ. Ἀρχειοφ. Α΄, σελ. 300. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 185.

15. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 7 («Ἀρχεῖον Θρ. Λ. Γλ. Θησ.», ΙΘ΄, σ. 271).

κῆς ἐξουσίας ἐχρησιμοποίει ὁ Κύριλλος. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 1639 παραμένει ἐκτὸς ἐπαρχίας, καλούμενος ὀρθῶς πρώην Κορίνθου, ἀφοῦ ἡ εἰς Φιλιππούπολιν ἀρχιερατεία του ἐθεωρήθη ὡς μηδέποτε γενομένη, ἐχαρακτηρίσθη δὲ ἡ μετάθεσις ὡς «ἀκανόνιστος καὶ ρῶσιν οὐδεμίαν ἢ ἰσχὺν ἔχουσα». Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἀναμένῃ τὴν ἀνατολὴν καλυτέρων ἡμερῶν, ἡ ὁποία ὅμως πολὺ ἐβράδυνεν. Οὕτως ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον δωδεκαετίαν δὲν ἔχομεν καμμίαν ἐπίσημον εἴδησιν περὶ αὐτοῦ. Ὁ προηγούμενος καὶ ὁ ἐφεξῆς βίος του ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι θὰ παρεῖχε πράγματα εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν καὶ θὰ ἐβάρυνε τὰς ἀκοὰς τῶν προκαθημένων αὐτῆς, σπείρων ζιζάνια. Βεβαίως καὶ θὰ διέμενεν εἰς ΚΠολιν, ἔχων ἀκώλυτον τὸ δικαίωμα τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ ἑπομένως ἀποζῶν ἐκ τῆς φιλανθρωπίας τῶν χριστιανῶν καὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν συλλειτουργῶν του, ἐν ἀναμονῇ τῆς προσφόρου εὐκαιρίας.

Αὕτη παρουσιάσθη μὲ τὴν καθαίρεσιν τοῦ μητροπολίτου Τορνόβου Διονυσίου, τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος, ἤτοι κατὰ Μάρτιον 1650, ἐπὶ πατρ. Παρθενίου Β' τοῦ Χίου, ὅτε διὰ ψήφων κανονικῶν, ὡς φαίνεται, ἐξελέγη ὁ Κύριλλος μητροπολίτης Τορνόβου [16]. Θὰ ἐνόμιζε κανείς, ὅτι εἰς τὴν νέαν μακρυνὴν ἐπαρχίαν του ὁ Κύριλλος θὰ ἡσύχαζεν. Ἀλλὰ μᾶλλον δὲν συνέβη τοῦτο. Εἰς τὴν ἀκολουθήσασαν βραδύτερον καθαίρεσιν αὐτοῦ ἀναφέρεται, ὅτι ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβῇ καὶ τῆς μητροπόλεως Χαλκηδόνος, στρεφόμενος ἐναντίον τοῦ γνησίου ἀρχιερέως Παχωμίου καὶ εἰσπηδῶν εἰς τὸ ἱερὸν σύνθρονον τῆς ἐπαρχίας ἐκείνου [17]. Οὕτως ἢ ἄλλως, κατὰ Μάϊον τοῦ 1652, ἤτοι μετὰ διετίαν καὶ πλέον ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς του ὡς Τορνόβου, εὑρίσκετο εἰς ΚΠολιν, καιροφυλακτῶν διὰ νέαν εὐκαιρίαν καὶ μεγαλύτερον ἅλμα. Τοῦτο ἦτο τὸ τολμηρότερον τῶν μέχρι τοῦδε ἀποτολμηθέντων καὶ ὡδήγησεν εἰς τὸν πατριαχικὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον ἐγκατέλιπεν Ἰωαννίκιος Β' τὸ δεύτερον πατριαρχῶν, κρυφίως φεύγων ἐκ ΚΠόλεως [18].

---

16. Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Νομ. Συναγ., φ. 166β. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 584. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 179. Ὁ Διονύσιος ἐγένετο ἀνωμάλως μητροπολίτης Χαλκηδόνος, ἐκδιώξας τὸν γνήσιον ἀρχιερέα Παχώμιον. Ἐκδιωχθεὶς ἐκεῖθεν εἰσεπήδησεν εἰς μητρόπολιν Τορνόβου, ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος Μακαρίου. Ἡ πολιτεία του ὑπῆρξεν ἐπονείδιστος, διὸ κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1650 καθῃρέθη ἐπὶ πατρ. Κυρίλλου τοῦ ἀπὸ Βερροίας (Νομ. Συν. φ. 165β - 166β).

17. Μητροπολίτου Ἠλιουπόλεως Γενναδίου, Σκιαγραφία τῆς Μητροπόλεως Χαλκηδόνος καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς αὐτῆς κατάλογος, «Ὀρθοδοξία», τόμ ΙΘ' (1944), σελ. 121. Ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Παχωμίου, διακοπεῖσα ὑπὸ τοῦ Διονυσίου (βλ. προηγουμένην ὑποσημείωσιν), ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ ἔτους 1647, μεθ' ὃ ἀπαντᾷ μέχρι τοῦ 1670 μητροπολίτης Γαβριήλ. Ἂν δὲν πρόκειται περὶ σφάλματος χρονολογικοῦ, ὁ Κύριλλος ἐστράφη πρὸς κατάληψιν τῆς μητρ. Χαλκηδόνος πρὸ τῆς ἐκλογῆς του ὡς μητρ. Τορνόβου, καθ' ὃν χρόνον ἐσχόλαζεν.

18. Ὅλως ἀνιστόρητον εἶναι τὸ γραφέν, ὅτι εἰς διαδοχὴν τοῦ φοβηθέντος καὶ παραιτηθέντος Ἰωαννικίου Γ' ἐκλήθη νὰ πατριαρχεύσῃ καὶ ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ τὸν

Ὁ σεμνὸς οὗτος πατριάρχης, ἐφησυχάζων εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἐκλήθη εἰς τὴν πατριαρχείαν τὸ β΄ κατὰ Μάϊον τοῦ ἔτους 1651, παραμείνας ἓν ἔτος καὶ 13 ἡμέρας[19]. *Μετὰ τὴν 11ην Ἀπριλίου 1652, τῶν Βαΐων, πρὶν συμπληρωθοῦν 40 ἡμέραι, ἐξωστρακίσθη ὁ πατρ. Ἰωαννίκιος Β΄ καὶ ἀντ' αὐτοῦ κατέστη οἰκουμενικὸς Κύριλλός τις Σπανός, Ρυμελιώτης, πρώην Τορνόβου, τετραεπίσκοπος,* γράφει σημείωμα Ἰωαννικίου Ἀλεξανδρείας, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κεραμέως[20].

Ὁ Κύριλλος ἀναμφιβόλως διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ προσεπάθησε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ἀκυβερνησίαν. Ἐχρησιμοποίησεν ἀσφαλῶς κοσμικοὺς ἄρχοντας καί, ὡς καὶ προηγουμένως, τούρκους ἰσχυρούς, διαθέσας χρυσίον. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ γνωστὸς χρονογράφος καὶ ἑρμηνευτὴς τῆς Ἀποκαλύψεως Κύριλλος ὁ Πατρεὺς εἰς τὸ ἔμμετρον αὐτοῦ Πατριαρχικὸν Χρονικόν :

Κύριλλος ὁ Τορνόβου δὲ εὑρὼν μόνον τὸν θρόνον
ἐπήδησεν, εἰσέφρησε τῇ βίᾳ τοῦ κρατοῦντος
καὶ πατριάρχης γέγονε χρυσίου τῇ δυνάμει,
ἀλλὰ ὀλιγοήμερος, εἰς εἴκοσιν ἡμέρας.
Τουτονὶ γὰρ τὸν πάσσαλον, κατὰ τὴν παροιμίαν,
ὀξέως τότε ἔβγαλεν ὀξὺς πάσσαλος ἄλλος,
ὁ πρώην Ἀθανάσιος.....[21].

Παρὰ τὴν ἀσκουμένην ὅμως πίεσιν πρὸς τοὺς τὴν πατριαρχικὴν Σύνοδον ἀπαρτίζοντας ἀρχιερεῖς καὶ ἀξιωματούχους τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Κύριλλος δὲν ἀνεγνωρίσθη νόμιμος πατριάρχης. Πρὸς ἐξουδετέρωσιν μάλιστα αὐτοῦ, εὑρέθη ὡς προσωρινὴ λύσις ἡ ἐκλογὴ τοῦ τὰ αὐτὰ μέσα μετελθόντος Ἀθανασίου Γ΄ τοῦ Πατελλαρίου, τὸ β΄ ἀνελθόντος ἤδη εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλὰ μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχείαν, παραιτηθέντος καὶ τούτου ἐξελέγη ὁ ἀπὸ Λαρίσης Παΐσιος Α΄ τὸ α΄, τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1652.

Ἐπομένως ὁ Ἀθανάσιος συνεπλήρωσε τῇ 1 Ἰουλίου 40 ἡμέρας πα-

θρόνον Κύριλλος ὁ Τορνόβου. Μ. Δ. Χ(αμουδοπούλου). Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγή, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» τόμ. Α΄ (1880 - 81), σελ. 105.

19. Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σελ. 1176 (γράφε ἔτος 1651, οὐχὶ 1650). Ἀθ. Κομνηνοῦ—Ὑψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίων Η΄, Θ΄ καὶ Ι΄, ἤτοι τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453 - 1789), ἐκδιδόντος Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν ΚΠόλει 1870, σελ. 152 - 153.—Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, εἰδήσεις ἱστορικαί, βιογραφικαὶ περὶ τῶν πατριαρχῶν Κων)πόλεως, ἐν ΚΠόλει [1885 - 90], σελ. 578 - 579.

20. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, Peterburg 1908, σελ. 195.

21. Μαν. Γεδεών, Κυρίλλου Λαυριώτου Πατριαρχικὸν Χρονικὸν νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενον, «Ἀθήναιον», τόμ. ζ΄ (1877), σελ. 39, στίχ. 755 κ.ἑξ.

τριαρχείας, ἀρχομένης ἀπὸ 23 Μαΐου. Ἀπὸ 11 Ἀπριλίου, πρὶν συμπληρωθοῦν 40 ἡμέραι, ἐξωστρακίσθη ὁ Ἰωαννίκιος Β΄, ὡς εἴδομεν. Δηλαδὴ ἐξωστρακίσθη περὶ τὴν 15ην Μαΐου, ἔλαττον τῶν 40 ἡμερῶν κατὰ 6 ἡμέρας. Ἀπομένουν, κατὰ ταῦτα, ἡμέραι πατριαρχείας τοῦ ἐπιβάτου Κυρίλλου Γ΄ τοῦ Σπανοῦ ὀκτώ, ἤτοι 15-23, ὅτε ἐξελέγη ὁ Ἀθανάσιος Γ΄. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας, ἥτις ταυτίζεται κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν πρὸς αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ Γένους, ἀρυόμενοι ὁ μὲν ἐκ τοῦ δέ, δέχονται ὅτι ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχευσεν ἡμέρας 8 ἢ 18 ἢ 20 ἄνευ ἡμερομηνίας καθωρισμένης[22]:

---

22. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους ΚΠόλεως ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ ἑξῆς, «Ὀρθοδοξία», τόμ. Ι΄ (1935), σελ. 98.— Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ- 579-580. Ὀκτὼ ἡμέρας δέχεται διαρκέσασαν τὴν πατριαρχείαν Κυρίλλου Γ΄ καὶ ὁ Κομνηνὸς-Ὑψηλάντης, ἔνθ' ἀν., σελ. 153, ἀπὸ 5 Μαΐου 1651 (γράφε 1652). Ἐπὶ 20 ἡμέρας παρατείνεται ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου (Μ. Γεδεών, «Ἀθήναιον», τ. ζ΄ σελ. 39, στίχ. 758), Θαλασσηνοῦ (Περ. Γ. Ζερλέντου, Ἡ πρώτη πατριαρχία Κυρίλλου Λουκάρεως, ὁ θάνατος τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου καὶ Ἰωάννου Θαλασσηνοῦ ἀναγραφὴ τῶν πατριαρχευσάντων ἔτεσι 1612-1707, ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 22), Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου (Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἢ περιγραφὴ τοπογραφική, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορική..., τόμ. Β΄, Ἀθήνησιν 1862, σελ. 535), δεχομένου ὅτι παρῃτήθη μετὰ 20 ἡμερῶν νόμιμον πατριαρχείαν, καὶ ὑπὸ τοῦ Μελετίου μητροπολ. Ἀθηνῶν (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, μετενεχθεῖσα... παρὰ Γεωργ. Βενδότη, τόμ. Γ΄, ἐν Βιένῃ 1784, σελ. 465). Ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Οἰκονόμου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (Ζ. Μαθᾶ, Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν..., ἔκδ. β΄, ἐν Ἀθήναις 1884, σελ. 132), ὁ Κύριλλος ἀναγράφεται 191ος, ἐν ἔτει 1651, πατριαρχεύσας ἐπὶ 20 ἡμέρας.— Ἡμερῶν 18 πατριαρχεία σημειοῦται ὑπὸ τοῦ πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 1176), ὑπὸ τοῦ Δημάρη (Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Συμβολὴ εἰς τὴν χρονολογίαν καὶ ἱστορίαν τῶν μεταγενεστέρων πατριαρχῶν ΚΠόλεως, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Δ΄, 1883 - 84, σελ. 399. Πρβλ. καὶ Π9ΣΚ, παράρτ. Κ΄ - ΚΒ΄, 1892, σελ. 115), ὑπὸ τοῦ οἰκ. πατρ. Καλλινίκου Γ΄ (Κ. Δυοβουνιώτου, «Ἱερὸς Σύνδεσμος», ἔτ. ΙΑ΄, φ. 261, 15 Μαρτ. 1916, σελ. 8), καθὼς καὶ ἀγνώστου χειρογράφου (Ι. Σακκελίωνος, Πατμιακὴ βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν 1890, σελ. 314). Ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου (Τῶν ἐπισκόπων καὶ πατριαχῶν Κ)Πόλεως χρονολογικὸς πίναξ, «Θεολογία», τόμ. Δ΄, 1926, σελ. 181) σημειοῦται ἀορίστως καὶ ἐσφαλμένως, Κύριλλος Γ΄ τὸ α΄ 1651. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ μητρ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων (Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μέρ. Α΄ ἐν ΚΠόλει 1933, σελ. 211), θεωρεῖται ὡς ἐπὶ 20 ἡμέρας διαρκέσασα καὶ ἐντὸς τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἡ Κυρίλλου Γ΄ τοῦ Σπανοῦ πατριαρχεῖα, κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ παρὰ Βανδουρίῳ ἀνωνύμου (Ans. Baburii, Imberium orientale, Paris 1712, σελ. 162). Ἀτυχῶς ἀπληροφόρητα εἶναι τὰ εἰς ἐγκυκλοπαιδείας σχετικὰ ἀρθρίδια, προκειμένου περὶ Ἰωαννικίου Β΄ καὶ Κυρίλλου Β΄, π. χ. ὑπὸ Α. Ν. Δ(ιαμαντοπούλου), ΕΛΕ, τ. ζ΄ 1929), σελ. 924 καὶ τ. η΄ (1930), σελ. 328, Ε. Γ. Π(αντελάκη), ΜΕΕ. τ. ΙΓ΄ (1930), σελ. 374 καὶ Μ. Ι. Γ(εδεών), αὐτόθι, τ. ΙΕ΄ (1931, σελ. 487.—Πρβλ. καὶ S. Vailhe, Eglise de Constantinople ἐν τῷ Vacant - Mangenot. «Dictionnaire de Theologie catholique», τόμ. III (Paris 1911), σελ. 1311, 1430.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν λοιπὸν Κυρίλλου Γ' καὶ Ἀθανασίου Γ', εἰς τὸν πατριαχικὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ Λαρίσης Παΐσιος Α' τῇ 1 Ἰουλίου 1652, ἂν δεχθῶμεν ἀκριβῆ τὴν ὑπὸ Δοσιθέου τοῦ Ἱεροσολύμων παρεχομένην χρονολογίαν [23]. Ἀλλ' εἰς τὸν νέον πατριάρχην ἡ παρουσία τριῶν σχολαζόντων πατριαρχῶν ἐν ΚΠόλει, Ἰωαννικίου, Κυρίλλου καὶ Ἀθανασίου ἦτο διαρκὴς ἐνόχλησις καὶ δημιουργία πραγμάτων. Πολλοὶ ἀρχιερεῖς διατρίβοντες ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ συνομιλοῦντες κρυφίως πότε μὲ τὸν ἕνα καὶ πότε μὲ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν τριῶν τούτων, ποικιλοτρόπως ἔβλαπτον τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅθεν ἠναγκάσθη ἡ πατριαρχικὴ Σύνοδος νὰ λάβῃ ἀπαγορευτικὰς ἀποφάσεις κατὰ τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, ἐκτιθεμένας ὠμῶς εἰς τὸν ἀκόλουθον συνοδικὸν τόμον, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1652 [24].

Παΐσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Καὶ παῖδες ἰατρῶν ἰαματικὴν θεραπείαν προσενεγκεῖν εἰώθασιν ἐπὶ τοῖς μέλεσι τῶν σωμάτων ὅσα τὴν ἴασιν παρέχονται καὶ προσδοκίαν τοῖς περὶ τὴν ἐλπίδα σωτηρίας, ἄλλως γὰρ ἂν καυτῆρες ἐπάγονται καὶ μάχαιραι τὸ σεσηπὸς ἀποκόπτοντες τοῦ ἀρτίου καὶ ὑγιοῦς, ὡς μὴ νέμητο ἡ κακία τῆς νόσου τὴν σωτηρίαν τοῦ σώματος. Παραπλήσιον δὲ ἡμῖν δοκεῖ καὶ τοὺς νόμους καὶ κανόνας τὰ αὐτά πως πράττειν καὶ διεξέρχεσθαι καὶ τοῖς μὲν ἀγαπῶσιν αὐτοὺς εἰρήνην ἄγειν πολλὴν καὶ πάσης τιμωρίας αὐτοὺς ἀπαλλάττειν, τοὐναντίον δὲ καταδίκας ἐπάγειν τοὺς ἀπειθοῦντάς τε καὶ λιποτακτοῦντας. Πρός τι δὲ τό γε νῦν καὶ ὁ παρὼν τόμος συνοδικὸς ἐκτίθεται, ὅτι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν τοσούτῳ πελάγει τῶν δεινῶν κλιδωνιζομένης καὶ μικροῦ δεῖν, εἰ μὴ χεὶρ Κυρίου Σαββαὼθ κατέλιπεν ἡμᾶς, καὶ βαπτιζομένης καὶ πνευματικῆς χάριτος δεομένης. Ἔδει μὲν συνάρασθαι πάντας καὶ ὁμοφρόνως παρίστασθαι, ἵνα μὴ καταιγὶς ὕδατος σκανδάλου καταποντίσαντο ἡμᾶς καὶ λάκκος ταλαιπωρίας καὶ πηλὸς ἰλύος δεχθεὶς ὡς τἀναντία φρονοῦντας καὶ μὴ συμπνέοντας τῇ ἀδελφότητι. Ἀλλ' οὖν τινες ἀπαυθαδιασάμενοι καὶ πᾶσαν θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην εἰρήνην ἀποσείσαντες διεσχίσθησαν μέν, οὐ κατενύγησαν δὲ καὶ προφάσει τῆς σωματικῆς ἀνάγκης ἐν τῇ

---

23. Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 1176. Τὸ σχετικὸν ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Παϊσίου μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Ἀθανασίου ἐν Νομ. Συναγ., φ. 249β - 250α. Πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ. 581.— Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πατρ. Καταλόγους, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 99 κἑξ.

24. Νομ. Συναγ. φ. 251β - 252α. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 587.— Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Κώδ. Φωτίου Κυπρίου Α' 403 - 404 ὑπὸ Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 137 - 138.

βασιλευούσῃ τῶν πόλεων ἐνδημοῦντες τὸ τῆς δολιότητος προσωπεῖον περιφέρονται καὶ τὴν ἡμῶν ἑνότητα ὑποκρινόμενοι τῇ σχέσει τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπεναντίων ἑαυτοὺς κοθυποβάλλουσι καὶ τοῦ δικαίου ζυγοῦ καὶ θείας τρυτάνης περὶ τὴν πρόνοιαν ἀποσφάλονται. Περιερχόμενοι γὰρ ἔνθεν κἀκεῖθεν, παρὰ γνώμην τῆς Συνόδου, διατελέσαι σπουδάζουσιν, ὅσον ἂν εἴη τὸ καθ' αὐτοὺς ἐφικτόν, λαθραίως δὲ καὶ ἐν παραβύστῳ φαίνεται ὁμιλεῖν, πῇ μὲν τῷ πατριαρχεύσαντι κυρ - Ἰωαννικίῳ, πῇ δὲ καὶ Πατελάρῳ τῷ κυρ - Ἀθανασίῳ, τυχὸν δὲ τούτοιν ἔσχατον καὶ Κυρίλλῳ τῷ Σπανῷ, τῷ παρανόμως καὶ παρὰ κανόνας καὶ παρὰ γνώμην τε καὶ θέλησιν τῆς Συνόδου φαντασθέντι ἐπιχειρῆσαι ληστρικῶς καὶ ἐπιβῆναι τοῦ θρόνου τοῦ οἰκουμενικοῦ καὶ ζημίας ἐπενεγκεῖν ἀφορήτους ὅλως ἑαυτὸν μὴ εἰδότι. Ταῦτ' ἄρα περὶ οὐδενὸς ἄλλου τολμῶσιν, ὡς οἶμαι, διαπράττεσθαι ἀναίδην οἱ ἄφρονες, ἀλλ' ἢ διὰ ζημίαν μὲν τῆς Ἐκκλησίας παγκόσμιον, ἡμῶν δὲ λύπην καὶ ταραχὴν ἀπαραμύθητον καὶ ὡς εἰπεῖν κοινῶς διάστασίν τε καὶ διχόνοιαν καὶ κοινὸν κώλυμα καὶ ἐμπόδιον τῶν συνεισφερόντων ἐπὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ βοηθημάτων, ὥ μὴ δύνασθαί τινα ἐπικουρεῖν καὶ συνεισενεγκεῖν αὐτῇ τι τὸ σύνολον. Τούτων οὖν πάντων ἕνεκα ἡ μετριότης ἡμῶν μετὰ καὶ τῆς περὶ αὐτὴν ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων Συνόδου, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἀποφαίνεται καὶ ἐν ἁγίῳ διορίζεται πνεύματι, ἵνα ἀπὸ τοῦ νῦν μηδεὶς τολμήσῃ ὑπεισιέναι ἐν τῷ καταλύματι, ἐν ᾧ εἰσιν ὅ τε κυρ - Ἰωαννίκιος καὶ ὁ κυρ - Ἀθανάσιος καὶ ἐντυχεῖν αὐτοῖς ἄνευ ἡμετέρας εἰδήσεώς τε καὶ βουλήσεως καὶ οὔτε ἐγγράφως ἢ ἀγράφως διὰ μηνύματος τῶν ἀρχιερέων φαμέν, τῶν κληρικῶν, τῶν ἱερέων ἢ καὶ ὁποιωνοῦν ἄλλων, ἐκτός τινος ἐκκλησιαστικῆς ἀνάγκης κατεπειγούσης, τότε τὸν βουληθέντα ἐντυχεῖν αὐτοῖς λαβεῖν παρ' ἡμῶν τὴν κατάνευσίν τε καὶ ἄδειαν, μάλιστα δὲ πάντων μηδένα ὧν εἴπομεν τολμῆσαι ὅλως διαβῆναι ἢ μᾶλλον παραβῆναι ἀσέμνως ἐντεύξασθαι τῷ ἀσέμνῳ καὶ παγκακίστῳ Σπανῷ Κυρίλλῳ, τῷ κατὰ θεϊκὴν παραχώρησιν λησταρχεύσαντι τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριαρχικὸν ἁγιώτατον θρόνον καὶ συμφωνήσαντι τοῖς ἐκείνου διδάγμασι καὶ θηριώδεσι φαρμακείαις ἢ μᾶλλον ἀπατηλοῖς λογισμοῖς τε καὶ δελεάσμασι, τῶν πρὸς φθορὰν καὶ ἀπώλειαν συντεινόντων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τεχνικῶς ἀκολουθῆσαι τοῖς ἐκείνου νεύμασι, λόγῳ ἢ ἔργῳ ἢ συνδρομῇ καὶ βοηθείᾳ καὶ προμηθείᾳ παντοίᾳ, εἰς διάσεισιν τῆς ἡμετέρας πατριαρχείας καὶ διασκεδασμὸν καὶ φθορὰν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ βλάβην τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς καὶ καταστροφὴν τῆς ἀδελφικῆς συνάξεώς της καὶ ὁμηγύρεως. Ἄλλως γὰρ ἂν ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικοῦτος φωραθεὶς τοῖς ἐχθίστοις καὶ ἀποστάταις τῆς Ἐκκλησίας συναινῶν καὶ συνεργαζό-

μενος καὶ θέλων, ὡς ἐκεῖνοι βούλονται καὶ θέλουσιν, ἐπὶ ἀφανισμῷ καὶ ἀπωλείᾳ πάντων ἡμῶν, παρόντων τε καὶ ἀπόντων, ἀποδειχθέντος τούτου ἐμπράκτως ἐν λόγῳ ἢ ἐν χάρτῃ καὶ μέλανι, ἀρχιερεὺς ὢν τοσαύτης κακίας ἐχόμενος καθῃρημένος εἴη καὶ γεγυμνωμένος εἴη πάσης ἀρχιερατικῆς ἐνεργείας καὶ τάξεως καὶ ἐστερημένος τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ καὶ τῆς τοιαύτης ἀξίας, ἀδείας οὔσης ἐκκλησιαστικῆς χειροτονηθῆναι ἕτερον εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἀπροκριματίστως, κληρικὸς δὲ ἢ ἱερεὺς ὁ μὲν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ ὀφφικίου ἐστερημένος, ὁ δὲ τῆς ἱερωσύνης γεγυμνωμένος καὶ ὑπ' ἀφορισμὸν ἄλυτον καὶ κατάραν αἰώνιον, μεθ' οἱουδήτινος τῶν ἀθετητῶν. Ἐπὶ γὰρ τούτῳ ἐπιγέγραπται καὶ ὁ παρὼν συνοδικὸς τόμος καὶ κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αχνβῳ [1652], ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτῶνος 3ης.

(Συνεχίζεται)

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, ΠΤ. Θ.

Ὁ ποιητὴς Διονύσιος Σολωμός, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἑπτανησιακῆς ποιητικῆς σχολῆς, ὁ μεγαλύτερος νεοέλλην ποιητὴς καὶ ὁ ἀκριβέστερον ἐκφράσας τοὺς πόθους τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ ἐπαξίως ὀνομασθεὶς ἐθνικὸς ποιητής, ἐνῷ ὑπῆρξε βαθεῖα θρησκευτικὴ προσωπικότης, ἐν τούτοις τόσον οὗτος ὅσον καὶ ὁ Κάλβος, *«μᾶς εἶναι ἀνεπαρκῶς γνωστοὶ γιατὶ δὲν ἔχουν μελετηθῆ οἱ θρησκευτικὲς πηγὲς τοῦ ἔργου τους»* καθὼς γράφει ὁ Κ. Δημαρᾶς. Πράγματι ἔχουσιν ἀσχοληθῆ τινες μὲ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐγράφησάν τινα περὶ τῆς χριστιανικότητός του. Ἀλλ' ὀλίγα καὶ ἀνεπαρκῆ ἔχουσι λεχθῆ περὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἅτινα ἢ ἀκροθιγῶς ἅπτονται τοῦ θέματος, ἢ *«ἐνδεικτικῶς»* ἀναφέρουσι τὰ πλέον ἐμφανῆ σημεῖα. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποτελεῖ συμβολὴν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν πηγῶν τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, καὶ ἑπομένως συμβολὴν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν νεοελληνικὸν πολιτισμόν.

Τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ διαιρῶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ (τὴν σχετικὴν μελέτην διατηρῶ ἀνέκδοτον), εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Σολωμοῦ (ἡ σχετικὴ μελέτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ π. «Ἀθηνᾶ», ΞΑ΄ (1957), 17-63, περίληψις τῆς ὁποίας ἐγένετο Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Συνεδρίαν τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1957 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Π. Μπρατσιώτου[1]) καὶ εἰς τὴν ἰδεολογικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Σολωμοῦ (τὴν παροῦσαν δηλαδὴ μελέτην).

---

1. *«Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν»*, Τ. 32 (1957), 131-135. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ διακρίνεται εἰς τὸ ἐν γένει ὕφος τοῦ Σολωμοῦ, εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἀλληγορίας καὶ ποιητικῶν τινων εἰκόνων, ἰδίως ὅμως εἰς τὴν χρῆσιν τῶν σχημάτων τοῦ λόγου τῆς παλιλλογίας καὶ δὴ τοῦ παραλληλισμοῦ. Εἰς τὴν σελ. 62 τοῦ π. «Ἀθηνᾶ», 1957, ἐδημοσίευσα *«Πίνακα χωρίων ἑλληνικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ χρησιμοποιούντων τὸ σχῆμα τοῦ παραλληλισμοῦ»*, ἐξ αὐτῶν ὑπεγράμμισα 43 (δηλαδὴ τὸ 1/5 τοῦ συνόλου) τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῆς χρήσεως τοῦ σχήματος τοῦ παραλληλισμοῦ ἀπηχοῦσι καὶ γραφικὰ κείμενα ἢ γραφικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἰδεολογικῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ προσεπάθησα νὰ περιορισθῶ εἰς τὰς ἀμέσους βιβλικὰς ἐπιδράσεις, διότι ἄλλως θὰ ἀνέπτυσσα τὴν ὅλην ἰδεολογίαν του καὶ θὰ συνέκρινα ταύτην πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἥ ὁποία πηγάζει κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Εἰς τὸ κείμενον τῆς μελέτης ταύτης συνήθως δὲν παραπέμπω εἰς τὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὡς γνωστά, ἀλλ' ἐπισυνάπτω Πίνακα εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκονται ἐκ παραλλήλου τὰ χωρία τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὰ ἀντίστοιχα (250 περίπου) χωρία τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται ὡς κείμενα ἢ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται αἱ ἰδέαι.

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν* ἀναφέρω τὰ μέχρι σήμερον δημοσιευθέντα διὰ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν σχέσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ

---

* ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

ΣΗΜ. 1) Ἀναφέρονται αἱ κυριώτεραι συντμήσεις. Δὲν ἀναφέρονται αἱ διὰ τὰ βιβλία τῆς Ἁγ. Γραφῆς συντμήσεις, ὡς γνωσταί.

2) Οἱ μετὰ τὰς συντμήσεις ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὰς σελίδας. α) Ἐκτὸς τῶν ΔΒΜ, ΕΔ, ΕΠ, ΕΣ, ΚΡ, ὅπου οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὴν σειρὰν τῶν ἰταλικῶν ποιημάτων, καὶ β) τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὰς στροφάς.

ΑΤ	Γ. Ἀποστολάκη. Τὰ τραγούδια μας (Ἀθῆναι 1934).
ΓΖ	Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος. (Τοῦ Σολ., ἐκδ. Λ. Πολίτου ἢ ΚΡ)
ΔΒΜ	Δ. Σολωμοῦ. Ἰταλικὰ ποιήματα. Μετ. Σ. ΔεΒιάζη (Περ. Πινακοθήκη, τ. 18-19).
ΕΔ	Δ. Σολωμοῦ. Ἅπαντα (Ζάκυνθος 1880. Ἔκδοσις ΔεΒιάζη).
Ελ. Πολ.	Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι (τοῦ Σολ.).
ΕΠ	Δ. Σολωμοῦ. Τὰ εὑρισκόμενα (Κέρκυρα 1859. Ἔκδοσις Πολυλᾶ).
ΕΠΜ	Migne. Patrologiae Graecae cursus completus (Paris 1844-1866).
ΕΣ	D. Salamon. Rime Improvvisate (Corfu 1822, Ἐκδ. Δ. Στράνη).
ΚΡ	Κ. Καιροφύλα. Σολωμοῦ. Ἀνέκδοτα Ἔργα. Ἐκδ. 2α (Ἀθῆναι 1927).
Κρητ.	Κρητικὸς (ποίημα τοῦ Σολωμοῦ).
ΚΤΙ	Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἰερουσαλὴμ (Ποιήματα τοῦ Δ. Σολ. ΚΡ σ. 282-309).
ΛΠΖ	Σολωμοῦ. Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυνθος (Ἔκδ. Λ. Πολίτου, Ἀθ., 1944).
Μον	Εἰς Μοναχὴν (Ποίημα τοῦ Σολ.).
Μπα.	Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπάϊρον (ποίημα τοῦ Σολ.).
ΜΠΟΤ	Εἰς Μᾶρκον Μπότσαρην (ποίημα τοῦ Σολ.).
ΠΘ	Περιοδικὸν Παναθήναια (1900-1913).
ΤΜΑΙ	Ν. Τωμαδάκη. Ὁ Σολ. καὶ ἡ Ἁγία Γραφὴ (π. Ὁ Αἰώνας μας, 1949, σ. 173 - 4).
ΤΜΑΡ	Ν. Τωμαδάκη. Ὁ Σολ. καὶ οἱ Ἀρχαῖοι (Ἀθ., 1943), σ. 84-93 (=ΙΑ'. Ἡ Ἁγ. Γραφή).
ΤΜΣ	Τὰ ἔργα τοῦ Δ. Σολ. Εἰσαγωγή, Ὑπόμνημα, Κατάταξις Ν. Τωμαδάκη (Ἀθ., 1954).
Ὕμνος (ἢ Ὕμνος Ἐλ.)	Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν (=Ἐθνικὸς Ὕμνος).
ΦΜ	Φ. Μιχαλοπούλου. Δ. Σολωμὸς 1796-1857 (Ἀθ., 1931).
ΩΒ	Σολωμοῦ. Ποιήματα. Ἔκδοσις Συλλ. πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων.
ΩγπΛ	Ὠδὴ γιὰ πρώτη Λειτουργία (Ἰταλικὸν ποίημα τοῦ. Σ., εἰς ἔκδ. ΕΠ).

τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκ τῆς γενικῆς περὶ Σολωμοῦ βιβλιογραφίας ἐλάχιστα χαρακτηριστικὰ ἀναφέρω, ἀναφέρω ὅμως τὰς γνωστὰς βιβλιογραφίας Τωμαδάκη - Βογιατζάκη καὶ Βαλέττα διὰ τοὺς τυχὸν ἐπιθυμοῦντας νὰ ἀσχοληθῶσιν εὐρύτερον μὲ τὴν μελέτην τοῦ θέματος τούτου. Διὰ τὰ ἰταλικὰ ποιήματα χρησιμοποιῶ τὴν μετάφρασιν τῶν Καλοσγούρου, Πολίτου, Καιροφύλα καὶ ΔεΒιάζη.

§ 1. Ἀγωγὴ καὶ ἐκπαίδευσις τοῦ Δ. Σολωμοῦ.

Κατὰ τὸν Ν. Τωμαδάκην ὁ Δ. Σολωμὸς *«συνεκινεῖτο ἐκ τῆς παιδικῆς ἤδη ἡλικίας ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ Ὀρθοδοξία τὸν εἶχε φέρει πλησίον πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν. Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ μὴ λαϊκὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἔμαθε ἦσαν λόγια ἐκκλησιαστικά, προσευχαὶ καὶ ὕμνοι»* [2]. Διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν τοῦ Σολωμοῦ ὑπάρχουσι μερικαὶ πληροφορίαι [3], ἡ ἀκρίβεια ὅμως τῶν περισσοτέρων ἐκ τούτων ἠμφισβητήθη ὑπὸ τοῦ Ν. Τωμαδάκη [4]. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ διαπαιδαγώγησις τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας ἀνετέθη εἰς τὸν παιδαγωγὸν καὶ ὀρθόδοξον ἱερέα Νικόλαον Κασιμάτην, ὁ ὁποῖος *«σταλάζει τὴν εὐσέβειαν εἰς τὴν ψυχήν του»* κατὰ τὸν Π. Χιώτην [5]. Ὁ Σολωμὸς ἐδιδάχθη τὴν ἰταλικὴν ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ ἱερέως Don Santo Rossi. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἰς Ἰταλίαν σπου-

---

2. ΤΜΣ κζ΄.

3. Ὁ Σολωμὸς ἐκκλησιάζετο εἰς τὸν γειτονικὸν Ναὸν *«τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Κουμούτη»* (ΚΡ39). *«Ὁ Σολ. ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἦτο θρῆσκος καὶ ἐσύχναζε εἰς τὰς Ἐκκλησίας»*, λέγει ὁ ΔεΒιάζης. Καθὼς δ' οὗτος ἐπληροφορήθη τῷ 1882 ἐκ γραίας αὐτόπτου, ὁ Σολ., ὡς παιδίον, ἐσύχναζεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ ἀπήγγελλε τὸ *«Κύριε Ἐλέησον σφορτσινὰ μὲ γλυκειὰ φωνή»*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς γραίας (ΠΘ 2 (1902), 124). Εἰς μεγαλυτέραν κάπως ἡλικίαν *«διάβαζε τὸν Ἀπόστολο στὴν Παναγία τῶν Κουμούτων»* καὶ ἐπέμενε νὰ τὸν ὁδηγῶσιν εἰς τὸν ἱ. Ναὸν διὰ νὰ μετέχῃ εἰς τὰς Ἱ. Ἀκολουθίας (ΦΜ 125). Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς βαθείας εὐσεβείας τοῦ ποιητοῦ κατὰ τοὺς παιδικοὺς χρόνους ἀναφέρεται ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ πατρός του *«Παιδί μου, ποῦ ἤσουνα προτοῦ γεννηθῇς;»* καὶ ὁ Διονύσιος *«ἀδίστακτα καὶ μὲ παρρησία»* ἀπήντησεν. *«Εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ»* (ΠΘ 3, 657). Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐντόνως ἐθλίβετο, ὅταν ἤκουε βλασφημίας καὶ ἕνεκα τούτου διεπληκτίζετο ἐνίοτε μετὰ τῶν βλασφημούντων (ΔεΒιάζης, ΠΘ 2, 123). Ὅταν εὕρισκεν εἰς τὸ ἔδαφος ἀντικείμενόν τι εἰς σχῆμα σταυροῦ, ἀπέφευγε νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ, τὸ ἐλάμβανε δὲ καὶ τὸ ἠσπάζετο (ΠΘ 1902, 124).

4. *«Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ σημειώσω, ὅτι δὲν ἀποδίδω πολλὴν πίστιν εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Σ. ΔεΒιάζη* (ΠΘ 1902, 124)... *Θαυμάζω τὴν μνήμην, ὄχι μόνον τοῦ καλοῦ κερκυραίου ἱστοριοδίφου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνθυμουμένης τῷ 1882 τί ἤκουσε τῷ 1808 ἢ πρότερον γραίας! Τὴν ἰδίαν ἐκτίμησιν τρέφω καὶ πρὸς τὴν πληροφορίαν καθ' ἣν ὁ Σολ. ἀνεγίγνωσκε κατὰ Κυριακὴν τὸν Ἀπόστολον εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κουμούτου, παῖς ἔτι»* (ΚΡ 39). Ν. Τωμαδάκη. Φιλολογικὰ (Ἀθ., 1935), σ. XXIX - XXX, ὑποσημείωσις 72.

5. Π. Χιώτη. *Λόγος περὶ ἀποθανόντος Δ. Σολωμοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ... ἐν Ζακύνθῳ* (1857), σ. 7.

δῶν του ἐγνώρισεν μεταξὺ ἄλλων χριστιανοὺς ποιητάς, ὅπως τὸν Μαντζόνι καὶ Μόντι, ἐξ ἐπιδράσεως δὲ τούτων συνέθεσε τὴν μπαλλάντα «La Distruzione de Jerusalemme». Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν σύνθεσιν τῆς «Ode per prima Messa», ἡ ὁποία ἔχει μεγάλην ἰδεολογικὴν καὶ λογοτεχνικὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Γραφῆς. Ὁ Σολωμὸς «*ἔδιδε μεγάλην σημασίαν*» εἰς τὴν Ὠδὴν αὐτὴν κατὰ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην [6].

§ 2. Ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς χρήσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ὁ Σολωμὸς περὶ τὸ τέλος τοῦ «*Διαλόγου*» του, (ὁ ὁποῖος εἶναι μία λογομαχία περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης) παρουσιάζει τὸν «*Φίλον*» του νὰ ὑπενθυμίζῃ εἰς τὸν «*Ποιητὴν*» (δηλαδὴ τὸν Σολωμὸν) τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἐφεσ. 4, 26 - 27) εἰς κατὰ λέξιν σχεδὸν μετάφρασιν. «*Θυμήσου τὰ λόγια τῆς Θείας Γραφῆς· νὰ μὴ σ' εὕρῃ θυμωμένον ὁ ἥλιος ὁποὺ πέφτει*». Καὶ ὁ «*Ποιητὴς*» ἀπαντᾷ. «*Ἁγιώτατα λόγια! καὶ προσπαθῶ στὴ ζωή μου, νὰ τὰ θυμοῦμαι, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον*». Εἰς τὴν στροφὴν 118 ἑξ. τοῦ «*Ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*» (Ἐθνικοῦ Ὕμνου) ζηλεύει τὴν ποιητικὴν ἱκανότητα, τὴν «*ἁρμονίαν*», τοῦ Μωϋσέως καὶ λέγει. «*Ἆ! γιατί δὲν ἔχω τώρα τὴ φωνὴ τοῦ Μωϋσῆ;...*». Εἰς τὰς στροφὰς 11 - 12 τῆς εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν μπαλλάντας του «*Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἰερουσαλὴμ*» γράφει. «*Νά, ἡ ἀμάθεια, ποὺ γυρίζει τὰ χρυσᾶ φύλλα τῆς Θείας Βίβλου, ποὺ φανερώνει τὴν σκοτεινὴ ἰδέα τοῦ μέλλοντος. Ἔπειτα μὲ μάτια ἀναμμένα ἀπὸ τὴν ὀργήν, πετάει τὰ Θεῖα Χαρτιά, ποὺ εἶναι ξάστερα ὑπαγορευμένα στὸ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν τἄχουν καταλάβει*». Εἰς τὴν «*Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος*» (ΛΠΖ, κεφ. 5, ὑποσημ. 13) παρουσιάζει τὸν ἱερομόναχον Διονύσιον νὰ λέγῃ διὰ τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ. «*Ἂν καλάμου καὶ μαθημένος στὴν ποίησιν τῆς Θείας Γραφῆς δὲν τὴν βρίσκω κακή*». Ἐμμέσως δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ποίησίς του δὲν εἶναι μακρὰν τῆς βιβλικῆς.

Μεταξὺ τῶν ἰταλικῶν του ἔργων ὑπάρχουσι τρία σονέττα, τῶν ὁποίων οἱ τίτλοι προέρχονται ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς (Salmo.—Dal «Cantico dei Cantici».—L' incentio dei Sodoma.) [7]. Καὶ ἡ πολλαπλῆ βεβαίως κατὰ λέξιν χρῆσις τοῦ κειμένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς (εἰς τοὺς Ο΄ ἢ εἰς μετάφρασιν) εἶναι μία ἔνδειξις τῆς ἐκτιμήσεως καὶ ἀπόδειξις τῆς γνώσεως καὶ τῆς χρήσεως τῆς Βίβλου. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ποιήματα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς παραπέμπει ρητῶς εἰς τὴν Ἁγ. Γραφήν. Ἐκ τῶν ἰταλικῶν συνέττων του εἴκοσιν ἔχουσιν ὡς τίτλον γραφικὸν χωρίον καὶ σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς τὴν παραπομπήν. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς. Ἐκ τῆς Rime Improvvisate (ἐκδ. 1822=ΕΣ) τὰ ὑπ' ἀριθ. 1. 2. 3. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15.

---

6. ΠΘ 2, 221 - 2.
7. ΚΡ 2. 4. 12.

16. Καὶ αἱ ἀντίστοιχοι παραπομπαὶ «*Ἆσμα Ἀσμάτων 3,1. 1,7. 1,8. 6,2. 2, 10 - 12(δίς). 5,2. 6,9 (δίς). 7,11. 5,6. 2,5. 4,16*». Καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως Ζακύνθου (1880 Ραυτάνη - ΔεΒιάζη=ΕΔ) τὰ ὑπ' ἀριθ. 8. 12. 17. 18. 19. 20. μετὰ τῶν ἀντιστοίχων παραπομπῶν «*Ἆσμα Ἀσμάτων 2,3. 1,16 8,14. 6,9. 4,8 (δίς)*». Ἐκτὸς βεβαίως τῶν παραπομπῶν εἰς τὰ σονέττα αὐτὰ εὑρίσκομεν ὅτι καὶ εἰς τὰ κείμενα τούτων ἀποδίδονται ποιητικῶς τὰ ἀναφερθέντα χωρία καθὼς καὶ ἄλλα γραφικὰ χωρία. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης τρόπον γίνεται χρῆσις τοῦ χωρίου 52,1 τοῦ Ἠσαΐου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 σονέτο τῆς Rime Improvvisate.

Καὶ εἰς τὸν «*Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*» ρητῶς ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς τὰς «*Σημειώσεις*» του παραπομπαὶ εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ συγκεκριμένως αἱ σημειώσεις 7, 9 καὶ 12 ἀναφέρουσι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον (τῆς Π. Δ. τῶν Ο') τῶν χωρίων καὶ τὰς παραπομπὰς (*«Ἠσαΐας κεφ. ΛΕ'. Ἀποκαλ. Ἰωάννου κεφ. ΙΕ'. Ἔξοδος κεφ. ΙΕ'»*). Χαρακτηριστικὴ ὅμως εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ χωρίου τοῦ Ἠσαΐου (35,1).

«Πῆγες εἰς τὸ Μεσολόγγι
τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ
μέρα π' ἄνθιζαν οἱ λόγγοι
γιὰ τὸ τέκνον τοῦ Θεοῦ».

Λέγει ὁ Σολωμὸς (Ὕμ. Ἐλ. 88), καὶ εἰς τὰς «*Σημειώσεις*» του μᾶς δίδει τὴν παραπομπὴν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἠσαΐου. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι μόνη ἡ φράσις «*μέρα ποὺ ἄνθιζαν οἱ λόγγοι*» οὐδόλως εἶναι εὔκολον νὰ μᾶς ἐνθύμίση τὸ τοῦ Ἠσαΐου 35,1.«*Ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον*». Καὶ ἐὰν ἐτόλμα τις μεμονωμένως νὰ λάβῃ τὸν στίχον τοῦτον τοῦ ποιητοῦ χωρὶς νὰ τὸν συνδέσῃ μετὰ τοῦ Ὕμνου καὶ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ θεμελιώσῃ τὴν γνώμην ταύτην, χωρὶς τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐξεζητημένος τρόπος ἐξευρέσεως θρησκευτικῆς καὶ γραφικῆς πηγῆς εἰς πᾶσαν λέξιν. Κατόπιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης πρέπει νὰ λεχθῇ πόσον λεπτομερὴς καὶ σχολαστική, οὕτως εἰπεῖν, ἔρευνα θὰ πρέπῃ νὰ γίνῃ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ Σολωμοῦ διὰ νὰ ἐξευρεθῶσιν ὅλα τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἐμπνέονται ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς [8], ὡς καὶ ἡ ὅλη ἐπίδρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ.

---

8. Διὰ νὰ καταστῇ περισσότερον καταληπτὴ ἡ δυσκολία διὰ τὴν πλήρη κατανόησιν καὶ ἐξεύρεσιν ὅλων τῶν γραφικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν τὸν Σολ. εἰς τὸ ἔργον του, ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρω καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰς τὸ ἡμιτελὲς ποίημα «*Κρητικὸς*» ὑπάρχουσιν (22, 43 - 4) οἱ στίχοι.

Λαλούμενο, πουλί, φωνή, δὲν εἶναι νὰ ταιριάζῃ,
ἴσως δὲν σώζεται στὴ γῆ ἦχος, ποὺ νὰ τοῦ μοιάζῃ.

Οἱ δύο οὗτοι στίχοι, ἐὰν ληφθῶσιν ὡς ἀνεξάρτητοι τοῦ ὅλου ἔργου, νομίζω ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποδηλώσωσι τὴν προέλευσιν τῆς ποιητικῆς αὐτῆς εἰκόνος Ὁ Πο-

§ 3. Ἐξωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς χρήσεως τῆς Ἁγ. Γραφῆς.

Οἱ ἐκτενῶς ἀσχοληθέντες μὲ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ ἀναφέρουσί τινα διὰ τὴν γνῶσιν καὶ μελέτην τῆς Ἁγ. Γραφῆς καθὼς καὶ διὰ τὴν χρῆσιν ταύτης εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ ἐπιστήθιος φίλος του Ἰάκωβος Πολυλᾶς μᾶς λέγει [9] ὅτι τὸ πρῶτον Σχεδίασμα τῶν «*Ἐλευθέρων Πολιορκημένων*» «*ἦταν, ὡς φαίνεται, συνθεμένο εἰς εἶδος προφητικοῦ θρήνου*». Δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς εἶχεν ὑπ᾿ ὄψιν του τοὺς θρήνους τοῦ Ἱερεμίου. Καὶ ὁ τότε ἐκπαιδευτικὸς καὶ ἔπειτα Μητροπολίτης Κυθήρων Κωνσταντῖνος Στρατούλης εἰς τὸν ἐπιμνημόσυνον λόγον του εἰς τὸν Σολωμὸν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «*ἐγκρατέστατος ἦτο τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ἔνθα εὕρισκε λειμῶνα πνευματικῆς νομῆς καὶ τροφῆς... διὰ τῶν ὁποίων ἐμόρφωσε τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ἰδέας, τὸ ὕψος καὶ τὸ καλλιλογικὸν αὐτοῦ αἴσθημα*» [10]. Ὁ ἰταλὸς Γ. Κανάλε μᾶς λέγει ὅτι ὁ Σολωμὸς «*ἐνέκυπτε καθημερινῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν καὶ περιπαθῶς ἠρέσκετο ν᾿ ἀποστηθίζῃ τοὺς θείους ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ, τοὺς Θρήνους τοῦ Ἱερεμίου καὶ τὰς δοκιμασίας τοῦ Ἰώβ*» [11].

λυλᾶς ὅμως ἐν ὑποσημειώσει μᾶς ἀναφέρει τὰ ἑξῆς «*Σὲ προγενέστερα χειρόγραφα ὕστερα ἀπὸ τὸ στίχο αὐτὸ εὑρίσκεται τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὰ μεταγενέστερα...*». Καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὸ σημείωμα τοῦ Πολυλᾶ ἓν πεζὸν κείμενον τοῦ Σολ., 5 στίχοι, ἓν ἕτερον πεζὸν κείμενον καὶ εἷς στίχος. Τὰ ἐν ὑποσημειώσει ὅμως κείμενα τοῦ Σολ. περιγράφουσι λεπτομερῶς, ἀλλὰ μὲ ποιητικὸν ὕφος, τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Κατόπιν τούτου δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως «*ἴσως δὲν σώζεται στὴ γῆ...*» καὶ νὰ ἀποδώσωμεν τοὺς δύο τούτους στίχους εἰς ἀπωτέραν γραφικὴν ἔμπνευσιν (Γεν. κεφ. 1).

9. Ὑποσημείωσις εἰς τοὺς «*Στοχασμοὺς τοῦ Ποιητοῦ*» εἰς τοὺς «*Ἐλευθ. Πολιορκημένους*». Πρβλ. Ν. Μπουγάτσου. *Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις κ.λ.π.*, π. Ἀθηνᾶ, Τ. ΞΑ΄. 1957, σ. 23 - 4.

10. Κ. Στρατούλη. *Λόγος ἐπικήδειος*(sic) *εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Νέας Ἑλλάδος τὸν Κόμητα Δ. Σολωμὸν* (Ζάκυνθος 1857), σ. 7. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ χωρίου ἔχει ὡς ἑξῆς. «Τοιοῦτον ἀκραιφνὲς αἴσθημα εἶχεν ὁ ἡμέτερος ποιητής, ἡ δὲ Ὀρθόδοξος ὁμολογία ἐγκεκολαμμένη εὑρίσκεται εἰς τὰ ἀειθαλῆ αὐτοῦ ποίηματα, ἅτινα θρησκείαν ἁπανταχοῦ πνέουσι, χέοντα μυστικὴν εὐωδίαν, πληροῦσαν τὴν ἀτμοσφαῖραν, ὡς τὰ λευκὰ κρίνα καὶ τὰ ἐρυθρὰ ῥόδα. Οὗτος ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ ἐμόρφωσε τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, τὸ ὕψος (sic) καὶ τὸ καλλιλογικὸν αὐτοῦ αἴσθημα ἐν πρώτοις ἐκ τῶν θεοδότων βιβλίων, ἐκ τῶν Προφητῶν ἰδίως, ἐκ τοῦ ἱεροψάλτου Δαυῒδ καὶ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων... Ἐκ δὲ τῆς ἱερᾶς Δέλτου τῆς Νέας Διαθήκης, ταύτης τῆς νέας συμμαχίας καὶ τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, ἐξήντλει τὰς ποιητικὰς αὐτοῦ ἐμπνεύσεις. Ἐμελέτα δὲ ὡς εἴ τις ἄλλος τὸν οὐρανοφάντορα Βασίλειον, τὸν θεῖον Χρυσόστομον, τὸν βαθύνουν Γρηγόριον καὶ τοὺς θεοφιλήτους ποιητὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἱεροὺς Ὑμνῳδοὺς Δαμασκηνὸν καὶ Κοσμᾶν, οὓς μετ᾿ ἐπιστασίας ἀνέγνω. Τῆς θύραθεν παιδείας θώρακα περιεβλήθη τὴν ἱεράν, καθόσον αὕτη σχέσιν εἶχε μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ σπουδῶν. Τῷ ὄντι ἐγκρατέστατος ἦτο τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ἔνθα εὕρισκε λειμῶνα πνευματικῆς νομῆς καὶ τροφῆς».

11. Γ. Δ. Κανάλε. *Σολωμὸς καὶ Δώρα Ἴστρια*. Εἰς π. *Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη*, 4 (1868 - 9), 320. Καὶ «*Γύρω στὸ Σολωμό*», Τ.2, σ. 189.

Ὁ δὲ ἰταλὸς καὶ φίλος τοῦ Σολωμοῦ Ν. Τομαζαῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε καλῶς τὰ «*Ἅγια Βιβλία*»[12]. Ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίχθησαν οἱ μεταγενέστεροι μελετηταὶ καὶ βιογράφοι τοῦ Σολωμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρουσι τὴν γνῶσιν, μελέτην ἢ χρῆσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ[13].

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Δ. Σολωμοῦ δὲν ἔχει ἐπαρκῶς μελετηθῆ μέχρι σήμερον. Καθὼς δὲ ἐλπίζομεν, ἡ παροῦσα μελέτη μετὰ τῆς δημοσιευθείσης ἤδη «*Ἡ Λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις...*» θὰ καταδείξωσι τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ ἐκ τῶν ἀπαραμίλλου ἀξίας κειμένων τῆς Θείας Βίβλου.

§ 4. Ἰδεολογικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Δ. Σολωμοῦ γενικῶς.

Πᾶς Ὀρθόδοξος Χριστιανὸς εἶναι φυσικὸν νὰ ἔχῃ ἐπίδρασίν τινα ἐκ τῆς Βίβλου, διότι, μετέχων τῆς ὅλης ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐπικοινωνεῖ ἑκάστοτε πλουσίως μετὰ τῶν κειμένων τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὰ ὁποῖα δαψιλῶς χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν λατρείαν[14]. Ἄλλωστε ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι ἡ πρώτη πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ Ἁγ. Γραφή[15], τῆς ὁποίας τὴν

---

12. «*Πανηγυρικὸν Τεῦχος Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Σολ...*» (Ἀθ., 1903) σ. 91.

13. Τὴν σχέσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς πρὸς τὸν Σολωμὸν ἀναφέρουσιν οἱ ἑξῆς. Ὁ Λάμπης Ἀποστολίδης («*Δ. Σολ., ὁ ποιητὴς τῆς θρησκείας*», σ. 16 κ.λ.π.), ὁ Γ. Ἀποστολάκης («*Ἡ ποίηση στὴ ζωή μας*» καὶ «*Τὰ τραγούδια μας*», σ. 14. 29. 116), ὁ Ν. Βέης (π. *Ν. Ἑστία*, Τ. 27(1940), σ. 342), ὁ Vic. Biagi (ΩΒ 456 - 7), ὁ Σ. ΔεΒιάζης (ΠΘ 17, 341. 18, 36), ὁ Κ. Δημαρᾶς (*Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλλην. Λογοτεχνίας*, ἐκ. 1, Τ. 1, σ. 228), ὁ Γ. Ζώρας (*Ποίηση καὶ Πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου*, *Ἐπιμελ.* Γ. Ζώρα, σ. 30 - 1), ὁ Κ. Καιροφύλας (ΚΡ σ. 40), ὁ Γ. Καλοσγοῦρος (*Προλεγόμενα III*), ὁ Α. Καμπάνης (ἐφ. *Μ. Ἑλλάς*, 6-4-1914), ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (ΦΜ, ἰδίως σ. 234. 132. 199), ὁ Δ. Μπαλάνος (π. *Ν. Ἑστία*, Τ. 15 (1934), σ. 524 - 42), ὁ Π. Μπρατσιώτης («*Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου*», σ. 58, «*Ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ Δ. Σολ.*» (π. Ἀκτῖνες 1958), ὁ Κ. Παλαμᾶς (ἔκδ. Μαρασλῆ, σ. Η΄.), ὁ Ἀδ. Παπαδήμας «*Ὁ Δ. Σολ. καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις*», (π. Ὀρθόδοξος Μαχητής, Νοέμβριος 1957, σ. 11-12), ὁ Λ. Πολίτης (ΓΖ, σ. 11), ὁ Π. Σπανδωνίδης («*Ὁ ποιητὴς Δ. Σολ.*» σ. 4 69), ὁ Ν. Τωμαδάκης (ΤΜΑΙ. ΤΜΑΡ 84-93. «*Φιλολογικά*», σ. XIII, πρβλ. σ.XXIX-XXX.ΤΜΣ, σ. ρν΄), ὁ Λ. Φιλιππίδης (π. *Ἐκκλησία*, Τ. 24 (1947), σ. 105), καὶ ἡ «*Ζωὴ*» («*Μεγάλοι Δημιουργοί*», σ. 56 57). Ἄλλοι ὅμως ἀσχοληθέντες μὲ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἀναφέρουσί τι τὸ σχετικὸν μὲ τὴν μελέτην καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς. Μ. Αὐγέρης (π. *Φιλικὴ Ἑταιρεία*, Τ. 1 (1926), σ. 202 - 7), Γ. Βερίτης (π. *Ἀκτῖνες*, Τ. 11 (1948), σ. 310 - 6), Κ. Παράσχος (ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, 25 - 12 - 1925=ἐφ. *Πολιτεία* 1 - 5 - 1932 = π. *Ὁ Ἐφημέριος*, 1957, σ. 636-9), Γ. Πράτσικας (ἐφ. *Πρωΐα* 16 - 1 - 1933).

14. Ἰδὲ Ν. Μπουγάτσου. *Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις...*, π. *Ἀθηνᾶ*, 1957, σ. 45, ὑποσ. 4.

15. Χ. Ἀνδρούτσου. Συμβολική, ἐκ. 2α (Ἀθῆναι, 1930), σ. 114.

κατ' ἰδίαν ἀνάγνωσιν συνιστᾷ[16]. Ὁ Σολωμὸς λοιπὸν ὄχι μόνον ἐπεκοινώνει πρὸς τὴν Βίβλον μέσῳ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς λατρείας (ἔμμεσος ἐπίδρασις), ἀλλ' ἡ ἰδία Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διὰ τῆς διδασκαλίας της[17] προέτρεπεν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς Βίβλου (ἄμεσος ἐπίδρασις). Ἄλλως τε εἶναι φυσικὸν καὶ ἑπόμενον εἷς χριστιανὸς συγγραφεὺς μελετῶν διάφορα βιβλία νὰ μελετήσῃ καὶ τὴν Βίβλον, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελέσῃ δι' αὐτὸν σπουδαίαν πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ ἰδεολογικῆς καταρτίσεως.

Θὰ ἴδωμεν λοιπὸν τὴν ἄμεσον ἢ σχεδὸν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν γραφικῶν ἐκφράσεων ἐπὶ τῆς ἰδεολογίας τοῦ Σολωμοῦ ἐπὶ τῶν ἑξῆς σημείων. 1. Ἡ Τέχνη καὶ ὁ Θεός. 2. Τὰ περὶ Θεοῦ. 3. Ὁ Κόσμος. 4. Οἱ Ἄγγελοι καὶ οἱ Δαίμονες. 5. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον. 6. Ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἔθνος. 7. Ὁ θάνατος, ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ καὶ ἡ Δευτέρα Παρουσία.

§ 5. Ἡ Τέχνη καὶ ὁ Θεός[18].

Ὁ Σολωμὸς[19] ἐξ ἐπιδράσεως ἴσως τῆς παραβολῆς τοῦ σπορέως (Ματθ. 13, 3-40) γράφει εἰς τοὺς *Στοχασμούς* του τῶν «*Ἐλευθέρων πολιορκημένων*». «*Ἐφάρμοσε εἰς τὴν πνευματικὴ μορφὴ* (τοῦ ποιήματος) *τὴν ἱστορίαν τοῦ φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρχινάει ἀπὸ τὸ σπόρο καὶ γυρίζει εἰς αὐτόν, ἀφοῦ*

---

16. «Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς (τῆς Ἁγ. Γραφῆς) εἶναι μὲν ἀναγκαία καὶ ὑποχρεωτική, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀπολύτως ἀναγκαία, ὥστε μὴ γινομένη ἐξ εὐλόγων λόγων νὰ ἄγῃ εἰς ἀπώλειαν». Χ. Ἀνδρ. ἐν. ἀν., σ. 143-4, ὑποσ. 2. Πρβλ. τὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (ΕΠΜ 48, 992). «Τοῦτο ἀεὶ παρακαλῶ καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι, ἵνα... τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει συνεχῶς ἐνδιατρίβητε».

17. Ἰδὲ ἀνωτ. ὑποσημείωσιν.

18. Διὰ τὰς σχέσεις θρησκείας καὶ τέχνης ἐκτὸς τῆς εἰς π. Ἀκτῖνες, 1958, σ. 58 βιβλιογραφίας ἰδὲ καὶ Κ. Γεωργούλη. *Χριστιανισμὸς καὶ Τέχνη* (Πρακτικὰ Α'. Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, σ. 205-9), Κ. Δημαρᾶ. *Ποίησις καὶ Χριστιανισμὸς* (εἰς βιβλίον «*Ἑπτὰ κεφάλαια γιὰ τὴν ποίηση*», σ. 42-7), P. Kalweit (μετ. Ν. Λούβαρι). *Συγγένειαι καὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ Θρησκείας καὶ Τέχνης* (εἰς βιβλίον «*Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας*», σ. 35-51), Ν. Λούβαρι. *Ἀλήθεια καὶ Ποίησις* (εἰς «*Ἑβδομηκονταετηρὶς Ριζαρείου*», σ. 290-310), *Τέχνη καὶ ψυχὴ* (π. *Κοσμοθεωρία*, Τ. 1, 1931, σ. 325-32), Π. Μελίτη. *Χριστιανισμὸς καὶ Τέχνη* (π. *Ἀκτῖνες*, 1948, σ. 545-9, καὶ εἰς βιβλίον «*Γιὰ ν' ἀνοίξῃ ὁ δρόμος*»), Γρηγ. Παπαμιχαήλ. *Αἰσθητικὴ καὶ Χριστιανισμὸς* (π. *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* (Ἀλεξανδρείας), Τ. 14, 1915, σ. 436-68, καὶ εἰς βιβλίον «*Ἐκκλησία καὶ Θέατρον*»), Λ. Φιλιππίδου. *Σχέσεις Θρησκείας καὶ Τέχνης* (π. *Ἐκκλησία*, Τ. 20, 1942, σ. 89-91).

19. Ὁ Σολωμὸς ὑπῆρξε θαυμαστὴς τοῦ Δάντου, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν σχέσιν τῆς Τέχνης πρὸς τὸν Θεὸν λέγει. «*Ἡ Τέχνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγγόνι*». (Κόλασις 11, 105. Μετ. Ν. Καζαντζάκη). Πρβλ. καὶ τὰς σκέψεις τῶν νεωτέρων ἑλλήνων καλλιτεχνῶν Ν. Λύτρα («*Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ὡραῖον εἶναι ἡ γέφυρα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων*») καὶ Ν. Γύζη («*Ἡ τέχνη ἔχει σταλῆ ἐξ οὐρανοῦ πρὸς ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος*». Καὶ «*Θὰ δοξάζω τὸν Θεὸν ἐνόσῳ μοῦ χαρίζει ἀκόμη τὴν δύναμιν νὰ προσκυνῶ τὴν ἁγίαν Τέχνην*»).

περιέλθη ὥς βαθμοὺς ξετυλιγμοῦ ὅλες ταῖς φυσικαῖς μορφαῖς, δηλαδὴ τὴν ρίζα, τὸν κορμό, τὰ φύλλα, τ' ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς». Καὶ συμπληρώνων τὴν ἀνωτέρω σκέψιν του λέγει. «*Τὸ ποίημα ἂς ἔχη ἀσώματη ψυχή, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἀφ' οὗ σωματοποιηθῆ... Τέλος ἐπιστρέφει εἰς τὸν Θεόν*».

Εἰς τὸ Ἰταλικόν του σονέττο «Il Paradiso» (ΕΔ 11) περιγράφων τὸν χορὸν τῶν Χερουβεὶμ καὶ τῶν Σεραφεὶμ (Γεν. 3, 24. Ἠσ. 6, 2 - 3), λέγει. «*Κι' ἐγὼ μὲ τὰ μάτια τοῦ συλλογισμοῦ θωρῶντας τὸν ἅγιο ἐναγκαλισμὸ* (τῶν ἀγγέλων) *ἀποκτοῦσα ἁρμονία γιὰ τοὺς στίχους μου*». Εἰς τὸ 20ὸν τῆς ΕΔ, ἐμπνεόμενον ἐκ τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων (4, 8), λέγει «*Ἐγὼ ἐμπνέομαι ἀπὸ τὴν αἰθέρια λύρα, ἐμπνέομαι ἀπὸ ἀνάμεσα στοὺς ψηλοὺς τοῦ Λιβάνου κέδρους. Ἐκεῖνα τὰ τραγούδια... θὲ νὰ φθάσουνε στὸν Πλάστη τοῦ αἰθέρα μυρωμένα σὰν τὸν καπνό, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ λιβάνι.* [Πρβλ. Ψαλ. 140, 2]. *Θὰ λένε ὅλα τὰ τραγούδια γιὰ ἀγγέλους, θὰ ἀποφύγω τοὺς διεφθαρμένους ἀνθρώπους ποὺ τοὺς εὐχαριστεῖ μονάχα ἡ ἁρμονία. Κι' ἔτσι ὁ φτωχὸς στοχασμός μου ποὺ συχνὰ ὑψώνεται θερμὰ στὸν οὐρανό, νὰ μὴν εἶναι ποτὲ ἄστατος μεσ' στὴν κακία καὶ μεσ' στὴν ἀρετή*». Καὶ εἰς τὸ «Sonetto in lode d'un fabricatore d'Organi», λέγει. «*Τὸ ὄργανο... θεϊκὴ ἁρμονία, πρὸς τὸν Πλάστη ὑψώνει*» (Πρβλ. Ψαλ. 150, 3 - 6) [20].

---

20. Ἄξιος προσοχῆς εἶναι καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ ποιητοῦ μας πρὸς τὴν τέχνην («τὴν ἁρμονίαν») τοῦ προφήτου Μωϋσέως «*Ἁ! γιατί δὲν ἔχω τώρα τὴν φωνὴ τοῦ Μωϋσῆ*»; (Ὑμ. Ἐλ. 118 - 111). Ἡ χρῆσις τῆς βιβλικῆς λέξεως «*προφήτης*» εἰς τὸ κλασσικόν του ποίημα «*εἰς Φρ. Φραῖζερ*» εἶναι ἀξιοπρόσεκτη, διότι ἐδῶ προφανῶς ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ ποιητὴν μὲ πνευματικότητα, ὅπως οἱ προφῆται τῆς Π. Διαθήκης. Διὰ τὸν Σολωμὸν ἡ τέχνη εἶναι «*δύναμη θεία, πέφτοντας ἀπ' τῶν Θεῶν τὸν κόρφο*» (Orfeo), ἀλλὰ καὶ «*Θεὰ μελῳδικὴ*» (Μτα. 6 - 7) ἢ ὅπως ἀλλοῦ (ΚΡ 20) λέγει «*Χάρις στὸ Θεὸ*» δημιουργοῦνται αἱ κατάλληλοι προϋποθέσεις διὰ τὴν ποίησιν (πρβλ. Epigramma al... Fraser), ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Παραδείσου (ΕΔ 11) λέγει ὅτι «*τὰ τραγούδια μου ἀπὸ κεῖ πέρνοντας μελῳδίες*» συνθέτω. Ἡ Θρησκεία «*ἐγγίζει τὴν καρδιὰ*» τοῦ ποιητοῦ (La Religione, ΚΡ 1) καὶ μᾶς παρουσιάζει οὗτος «*τὶς αἰώνιες ὀμορφιὲς*» ὡς τὴν Θεοτόκον (ΚΡ 3). Εἰς τὸ ποίημα «*θὰ ἐνσαρκωθῇ τὸ οὐσιαστικώτερο καὶ ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ Πατρὶς καὶ ἡ Πίστις*» (*Ἐλ. Πολ. Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ*, § 3) δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς εἰς ὅλον του τὸ ἔργον συνδυάζει «*πᾶσαν ὀμορφιὰ καὶ πᾶσαν καλωσύνη*» (Κρητ. 21, 6), διότι «*ὅλα μιλοῦν γιὰ τὸ Θεὸ*» (Salmo, ΚΡ 2), ἀφοῦ εἶναι «*poessia, in servizio della religione*» (=Ἡ ποίησις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θρησκείας), (εἰς σχόλιον τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Μπαλλάντα τοῦ Σίλλερ «*Ὁ Κόμης τοῦ Ἀμβούργου*» ΚΡ σ. 150). Ἡ πίστις καὶ ἡ πατρὶς εἶναι διὰ τὸν Σολωμὸν «*τὸ νόημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει ἡ Ποίηση, καὶ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ὑπηρετεῖ*» (Ἐλ. Πολ. ἔνθ. ἀν. § 5) δι' αὐτὸ «*ἡ ἁρμονία τοῦ στίχου δὲν εἶναι πρᾶγμα ὅλο μηχανικό, ἀλλὰ εἶναι ξεχύλισμα τῆς ψυχῆς*» τοῦ ποιητοῦ (Υμ. Ἐλ. «*Σημείωσαις τοῦ ποιητῆ*», πρβλ. ΑΤ 121 «*Ἡ θέση τοῦ ποιητῆ μένει ἡ ἴδια καὶ δὲν ἀλλάζει σ' ὅλο τὸ τραγοῦδι· ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ ὑποφήτης, ὁ vates, ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸν κατέχει ὁ Θεὸς καὶ τὸ τραγοῦδι τὸ φανέρωμα τοῦ Θεοῦ του*»). Ὁ Σολ. τέ-

Ὥστε κατὰ τὸν Σολωμὸν ἡ Τέχνη του ἐμπνέεται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Χρησιμοποιῶν δ' οὗτος γραφικὰς εἰκόνας ἐκφράζει ῥητῶς τὴν πίστιν του, ὅτι ἡ Τέχνη πρέπει νὰ ἐξυμνῇ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ τὸ σχέδιον καὶ τὴν θέλησίν Του.

(Συνεχίζεται)

λος μᾶς παρουσιάζει (Ὕμ. 83 - 86 καὶ σημείωσις 6η τοῦ ποιητοῦ) τὸν Ἕλληνα ποιητὴ ὄχι ἀπογοητευμένον καὶ παρηγορούμενον διὰ τῆς οἰνοποσίας, ὅπως ὁ Λόρδος Βύρων εἰς τὸν Don Juan, ἀλλὰ ψάλλοντα ἐνθουσιώδη καὶ ἐλπιδοφόρα ᾄσματα, ὡς ὁ Πίνδαρος, ὁ θρησκευτικώτερος δηλαδὴ καὶ πατριωτικώτερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν.

IOANNES KYPARISSIOTES
STOICHEIODES EKTHESIS TON THEOLOGIKON RHESEON
(IHRE ÜBERLIEFERUNG UND IHR GEHALT)

VON

BASILEIOS L. DENTAKIS

Lic. THEOL. (UNIV. ATHEN) · Dr. PHIL. (UNIV. MÜNCHEN)

EINLEITUNG

Seit im Jahre 1581 Franciscus Turrianus [1] eine lateinische Übersetzung [2] der «Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων στοιχειώδης ἔκθεσις» des Joannes Kyparissiotes herausgegeben hat, haben sich nur wenige Gelehrte mit diesem antipalamitischen Schriftsteller des 14. Jahrhunderts befasst. Das meiste, was wir von ihm wissen [3], berichtet Albert Ehrhard in seinem Abschnitt über die theologische Literatur in Karl Krumbachers Geschichte der byzantinichen Litteratur [4], wobei er sich hauptsächlich auf die Bibliotheca Graeca von Fabricius stützt [5].

Seit Ehrhard haben folgende Gelehrte die wichtigsten Beiträge zur Person und zum Werk Joannes Kyparissiotes geliefert: Martin Jugie in seiner Theologia dogmatica christianorum orientalium [6], Angelo Mercati in einem Aufsatz über Kyparissiotes am Hofe des Papstes Gregor XI [7]. Giovanni Mercati in den Notizie zur Geschichte des Palamismus [8] und Hans - Georg Beck in seiner Arbeit über die Vorsehungslehre der Byzantiner [9].

---

1. Auch Torres genannt, Patristiker und Kontroverstheologe, geb. 1504 zu Herrera, gest. 21. 11. 1584 zu Rom. Lexikon für Theologie und Kirche X, 212.
2. Jugie, Theologia dogmatica christianorum orientalium, Band II, Parisiis 1933, S. 160.
3. Die theologischen Enzyklopädien beschränken sich - wenn sie Kyparissiotes überhaupt nennen - zumeist auf einen Standardtext.
4. S. 106 - 107.
5. Band XI 507 - 512.
6. Band II, Paris 1933, S. 159 - 161 und passim; ders. Dict. Théol. Cath. XI 1806 - 1807.
7. A. Mercati, Giovanni Ciparissiota alla corte di Gregorio XI (Novembre 1376 - Dicembre 1377), Byzant. Zschr. 30 (1929/30) 496 - 501.
8. Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota et altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV, Vaticano 1931, S. 253 - 256 und passim (siehe Index s.v. Ciparissiota).
9. Vorsehung und Vorherbestimmung in der theologischen Literatur der Byzantiner, Roma 1937, S. 171 - 175 und passim.

Neben diesen, angesichts der Spärlichkeit der Nachrichten, besonders wichtigen Beiträgen zum Studium des Kyparissiotes, bleibt noch ein weites offenes Feld. Besonders was die Theologie des Autors anlangt, ist sie als Ganzes überhaupt noch nicht Gegenstand einer Untersuchung geworden und es kann und muss hier noch so gut wie alles getan werden. Dafür sind allerdings zunächst zwei unbedingte Voraussetzungen zu schaffen: 1) Es muss eine vollständige Ausgabe seiner «Παλαμιτικαὶ παραβάσεις» vorgelegt werden, die in Gänze im Parisinus graec. 1246 enthalten sind. So lange diese Ausgabe nicht vorliegt, ist es unmöglich, eine Gesamtwürdigung der Theologie des Verfassers vorzunehmen. 2) Nicht weniger wichtig ist die Herausgabe des griechischen Urtextes der «Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων στοιχειώδης ἔκθεσις», die bisher nur lateinisch vorliegt in einer Übersetzung, die im übrigen alles anders als einwandfrei und folgerichtig ist[10].

Doch wären die Voraussetzungen, die nötig sind, damit allein noch nicht geschaffen. Die Theologie des Joannes Kyparissiotes hängt ja aufs engste mit der Theologie des Gregorios Palamas zusammen, sowie der anderen palamitischen und antipalamitischen Schriftsteller des 14. Jahrhunderts. Will man sich eine einigermassen zutreffende und eindeutige Ansicht über diese Theologie bilden, so müssten zuerst die Werke dieser Theologen, wenigstens die wichtigsten darunter, herausgegeben werden, sowie diejenigen auch der übrigen byzantinischen Schriftsteller, welche das Problem des Palamismus und der hesychastischen Mystik zu beleuchten imstande sind. Dabei haben wir bekanntlich nicht einmal ein vollständiges Verzeichnis der Werke des Gregorios Palamas, ganz zu schweigen von einer vollständigen Ausgabe oder auch nur einer Ausgabe seiner wichtigsten Werke, die einigermassen den Ansprüchen entspräche, die man an eine moderne Edition stellen darf.

Nur wenn diese Voraussetzungen erfüllt sind, kann man einigermassen zuverlässige Urteile über das Für und Wider im Hesychastenstreit fällen, einigermassen zu einer bestimmten Wertung der Tatsachen und Gegebenheiten, sowie der damit verbundenen historischen und theologischen Probleme des Hesychasmus und zu einer zuverlässigen Kenntnis der Theologie der Vorkämpfer in Streit gelangen, zu denen ohne Zweifel Joannes Kyparissiotes gehört.

Auf Anregung von Herrn Prof. Dr. Franz Dölger, Universität München, habe ich mich daran gemacht die genannte «τῶν θεολογι-

---

10. PG 152, 737 - 992.

κῶν ῥήσεων στοιχειώδης ἔκθεσις» zu studieren, mit dem Ziel einer später zu veranstaltenden kritischen Ausgabe des Werkes. Ich habe mich dabei in der Hauptsache auf den Ottobonianus gr. 99 (Ff. 111r - 260v) gestützt, der das ganze Werk enthält [11]. Daneben konnte ich auch den Vaticanus gr. 1205 benützen, dessen Kenntnis ich meiner Korrespondenz mit der Biblioteca Apostolica Vaticana verdanke, welche mir auch die entsprechenden Photos besorgte. Die Handschrift enthält allerdings, wie noch zu zeigen sein wird, nur zwei Abschnitte des ganzen Werkes.

Ziel der vorliegenden Arbeit ist zunächst eine Analyse des Inhalts der Ekthesis, der Versuch einer Analyse der verwendeten Quellen und der Methode, welche der Autor befolgt.

München, im August 1956. BASILEIOS L. DENTAKIS

---

11. Der Barberinus graec. 584 ist eine Abschrift des Ottob. 99, wie schon eine Randnotiz fol. 1r bemerkt. Vgl. H. - G. Beck a. a. O. S. 171.

VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

FÜR DIE HÄUFIGER ZITIERTEN SCHRIFTEN

BZ Byzantinische Zeitschrift.

Catholicisme Encyclopédie... dirigée par G. Jacqemet, Paris 1948 ff.

DHGE Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques, Paris 1912 ff.

DS Dictionnaire de Spiritualité sous la direction de Marcel Viller, Paris 1937 ff.

DTC A. Vacant - E. Mangenot, Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris 1909 ff.

EC Enciclopedia Cattolica (unter der Leitung v. G. Pizzardo), Vatikanstadt 1918 ff.

EO Echos d'Orient.

LTK Lexikon für Theologie und Kirche (herausgeg. v. M. Buchberger), Freiburg 1930 ff.

Or. Chr. Per. Orientalia Christiana Periodica.

RE Realencyklopedie für protestantische Theologie und Kirche (herausgeg. v. A. Hauck), Leipzig 1896 - 1913 [3].

Rev. Et. Byz. Revue des Etudes Byzantines.

Altaner B. Altaner, Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter, Freiburg 1951 [3].

Balanos D. Balanos, Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453, Athen 1951.

Beck, Vorsehung H. Beck, Vorsehung und Vorherbestimmung in der theologischen Literatur der Byzantiner, Rom 1937.

Dölger, Regesten F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A. Abt. I, Teil I: 565 - 1025, Teil II: 1025 - 1204; Teil III: 1204 - 1282, München - Berlin 1924, 1925, 1932.

Ehrhard A. Ehrhard, Theologie in: K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527 - 1453), München 1897 [2].

Fabricius Fabricius - Harles, Bibliotheca græca, Hamburg 1790 - 1809 [2].

Gregoras, Historia Nicephori Gregoræ, Byzantina Historia (ed. Bonn), 3 Bde, 1829 - 1855.

Jugie M. Jugie, Theologia dogmatica Christianorum orientalium dissidentium, 5 Bde, Paris 1926 - 1935.

Kantakuzenos Historia Johannis Cantacuzeni, Historiarum libri IV (Ed. Bonn), 3 Bde, 1828 - 1832.

Krumbacher K. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527 - 1453), München 1897 [2].

Mansi J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Frorenz 1769 ff.

Mercati, Notizie G. Mercati, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota et altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV, Vatikanstadt 1931, (Studi e Testi 56).

Miklosich - Müller F. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata medii ævi sacra et profana, 6 Bände, Wien 1860 - 1890.

Moravcsik Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica, I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker, Budapest 1942.

Oehler Fr. Oehler, S. Epiphanii episcopi Constantiensis Panaria Corp. haeresiol. II, Berlin 1859 - 1861.

Ostrogorsky G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1952 [2].

P G J. P. Migne, Patrologiæ cursus completus. Series Greca, Paris 1857 ff.

Τόμος ἀγάπης Patriarch Dositheos, Τόμος ἀγάπης κατὰ Λατίνων, συλλεγεὶς καὶ τυπωθεὶς παρὰ Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας... Ἰωάννου Ἀντιόχου Κωνσταντινοῦ βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας, (Jassy) 1698.

Uspenskij, Athos P. Uspenskij, Christ. Vostok, Istorija Afona, III, Afou Monaseskij, Otdel. vtoroe, II Opravkanija istorii Afona, Petersburg 1892.

Uspenskij, Sinodik Th. Uspenskij, Das Synodikon für die Woche der Rechtgläubigkeit, Odessa 1893 (russ.).

Vasiliev A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire 324 - 1453, Madison 1952.

O Cod. Ottobon. Gr. 99

V Cod. Vat. Gr. 1205

ALLGEMEINE LITERATUR

A. M. Bandinius, Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae Mediceae Laurentianae varia continens opera graec. patrum, Florenz 1764.

Hagiographi Bollandiani et Pius Franchi de Cavalieri, Catalogus Hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae, Brüssel 1899.

C. H. Bruder, Ταμεῖον τῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης λέξεων sive Concordantia omnium vocum Novi Testamenti Graeci, Leipzig 1888.

F. Cavallera, Migne Patrologiae cursus completus, Series graeca, Indices digessit, Paris 1912.

A. van den Daele, Indices Pseudo-Dionysiani, Löwen 1941.

R. Devreesse, Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices... Codd. Vatic. graeci III (codd. 604 - 866), Vaticanstadt 1950.

F. Feron - F. Battaglini, Codices manusscipti graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae, Rom 1893.

E. Hatch - H. A. Redpath, Concordance to the Septuagint, 3 Bde, Oxford 1892 - 1906, (Photomech. Nachdruck), Graz 1954.

Th. Hopfner, Patrologiae cursus completus accurante I. P. Migne, Series Graeca, Index Locupletissimus, Paris 1928 - 1936.

G. Müller, Lexicon Athanasianum, Berlin 1952.

H. Omont, Inventaire sommaire des mss. grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques de Paris et des départements, 4 Bde, Paris 1886 - 1898.

Seymour Ricci, Liste sommaire des manuscripts Grecs de la Bibliotheca Barberina, Paris 1907.

M. Richard, Repertoire des Bibliothèques et des catalogues des manuscripts grecs, Paris 1948.

D. Scholarios, Κλεὶς πατρολογίας καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων, Athen 1879.

J. C. Suicerus, Thesaurus ecclesiasticus e patribus graecis ordine alphabetico, Amsterdam 1682.

I

LEBEN UND WIRKEN DES JOANNES KYPARISSIOTES

Die Zeitspanne, in welche das Leben und das schriftstellerische Wirken des Joannes Kyparissiotes fällt, ist eine Zeit der Krise für das byzantinische Reich. Das Kaiserreich zerfällt langsam, aber sicher. Der Druck von allen Seiten, von den Türken, Bulgaren, Serben und Lateinern, wird immer stärker und nachhaltiger. Dazu kommen immer grössere Schwierigkeiten im Innern, vor allem sozialer und wirtschaftlicher Natur. Dazu kommt nun etwa seit der Mitte des 14. Jahrhunderts der Hesychastenstreit, mit dem wir uns - immer von Joannes Kyparissiotes aus gesehen—in dieser Arbeit auseinandersetzen müssen. Es ist deshalb nötig zunächst einen kurzen Überblick über die politische Lage des Reiches in dieser Zeit zu geben, aber auch die wichtigsten geschichtlichen Meilensteine im Verlauf der Entwicklung des Hesychastenstreites vorzulegen, ohne welche Leben und Wirken des Kyparissiotes kaum verständlich wären.

1) DIE POLITISHE LAGE IM 14. JAHRHUNDERT

In den Letzten Jahren des langen Regierungszeit des Kaisers Andronikos II. Palaiologos (1282 - 1328) [1] brach ein schwerer Streit innerhalb der Dynastie aus, wer die Nachfolge übernehmen würde. Die Folgen dieses Streites sollten sich verheerend auswirken.

Androdikos III. Palaiologos (1328 - 1341) [2], dem Enkel des zweiten Andronikos, gelang es schliesslich, am 24. Mai 1328, als Sieger in die Hauptstadt einzudringen. Andronikos II. wurde zunächst zur Abdanknng gezwungen und musste sich schliesslich in ein Kloster zurückziehen, wo er am 13. Februar 1332 unter dem Mönchsnamen Antonios starb.

Der Grossdomestikos Joannes Kantakuzenos, der spätere Kaiser Joannes VI. (1347 - 1354) [3], der dem neuen Kaiser während des Burgerkrieges der treueste Helfer gewesen war, wurde leitender Minister und die rechte Hand des Kaisers. Als schliesslich Andronikos III. im Jahre 1341 starb, hinterliess er als Thronerben einen Sohn von neun Jahren, den späteren Kaiser Joannes V. Palaiologos (1341 - 1391) [4].

Die Jahre waren voll von Kämpfen mit den oben genannten Feinden von aussen. Dazu kam nun ein neuer Bürgerkrieg. Während eines Feldzuges des Grossdomestikos Joannes Kantakuzenos in Hellas

1. Ostrogorsky S. 380 - 399; Vasiliev S. 583 ff. 2. Ostrogorsky, A. a. O. 396 - 405. 3. A. a. O. 409 - 423. 4. A. a. O. 421 - 432.

gelingt es seinen Feinden in Konstantinopel die Oberhand zu bekommen. Sie nehmen ihm jeglichen Einfluss auf die Staatsverwaltung und verjagen seine ganze Familie. Der damalige Patriarch Joannes Kalekas (1334 - 1347) wird zum Chef des Regentschaftsrates ernannt und der persönliche Feind des Joannes Kantakuzenos, Alexios Apokaukos, bekommt Titel und Amt eines Megas Dux. Die Folge dieser Vorgänge war, dass sich Joannes Kantakuzenos in Didymoteichos zum Gegenkaiser ausrufen liess. Dies erfolgte am 26. Oktober 1341. Inzwischen war auch der Hesychastenstreit ausgebrochen, von dem gleich in folgenden die Rede sein wird. Schliesslich wird Joannes Kantakuzenos nach langwierigen und schwankenden Kämpfen am 21. Mai 1346 zum Kaizer gekrönt. Die Macht der Kaiserin Mutter Anna von Savoyen (1341 - 1347) beschränkte sich nun auf Konstantinopel und Umgebung. Am 3. Februar 1347 schliesslich zog Kantakuzenos im Triumph in Konstantinopel ein und wurde als Kaiser anerkannt.

Aber nach einer Regierungszeit von nur ungefähr acht Jahren muss auch Joannes VI. Kantakuzenos am 22. November 1354 abdanken und das Mönchskleid anziehen. Jetzt wird Joannes V. Palaiologos selbstständiger Kaiser und ihm fällt es zu, die Geschicke eines Reiches zu übernehmen, dessen Ende vor der Tür steht.

Das sind kurz die Daten der politischen Geschichte dieser Jahre. Sie sind von besonderer Wichtigkeit für das Verständnis der hesychastischen Kontroverse, weniger freilich für den inneren Gang der Auseinandersetzungen, als für die äusseren Schicksale der Palamiten und ihrer Gegner. Bei der Kaisermacht in der Ostkirche, die gegen Ende des Reiches keineswegs kleiner war als in frühbyzantinischer Zeit [5], ist es weiter nicht überraschend, dass es die Kaiser waren, welche auf den verschiedenen Synoden, auf welchen für und gegen Palamas verhandelt wurde, immer wieder einen Einfluss ausübten. Die Verbindung der Palamiten mit Kantakuzenos war ebenso folgenschwer wie die Verbindung der Feinde des Palamas mit den Palaiologen. Als aber der kaiser allmählich Kein Interesse an dem Streite mehr hatte, konnte die Kirche in ihrer Entscheidungsfreiheit die Antipalamiten endgültig als Häretiker verurteilen. Die Initiative dazu kam von dem geschickten Patriarchen Philotheos Kokkinos [6]. Andererseits wäre es freilich völlig unrichtig, wollte man annehmen,

---

5. Vgl. V. Laurent: Le droit de l'empereur en matière ecclésiastique, Rev. Et. Byz. 13 (1955) 5 - 20 und allgemein: A. Michel, Die Kaisermacht in der Ostkirche, Ostkirchl. Studien 2 (1953) bis 4 (1955) in mehreren Fortsetzungen.

6. Vgl. dazu bes. V. Laurent, Philothée in: DTC XII, 2, 1498 - 1509.

dass die palamitische Richtung ihre Erfolge schon zu Anfang nur dem Einfluss des Joannes Kantakuzenos verdankte. Es gab, wie wir noch sehen werden, in der byzantinischen Theologie immer zwei Richtungen, deren eine man als «demonstrativ» und «positiv» bezeichnen kann, während die andere gerade die sogenannte «negative» Theologie pflegte, um schliesslich im Palamismus ihren Triumph zu feiern und die erstere Richtung an die Wand zu drücken.

Man darf andererseits auch den Gegensatz nicht übersehen, der seit langem zwischen Kirche (insbesondere dem Mönchtum) und den byzantinischen Humanisten bestand. Das gewaltsame Erbe der Antike übte einen bedeutsamen aber auch gefährlichen Einfluss auf nicht wenige Gelehrte aus diesen Kreisen aus. Die unter dem Einfluss des grossen Patriarchen Photius erfolgte Neubelebung des Studiums der alten Quellen im 9. Jahrhundert, fortgeführt im 10. Jahrhundert durch Arethas von Kaisareia und Konstantinos Porphyrogennetos, brachte im 11. Jahrhundert unter dem Hypatos der Philosophen, Michael Psellos, eine Renaissance der platonischen und neuplatonischen Studien. Dieses neuerwachte Interesse hatte eine Neubelebung der Philosophie zur Folge, und dieses den Widerstand der konservativen kirchlichen Kreise. Jedes Bemühen einer logischen Erklärung der Wahrheiten des Glaubens nach ihrer unter Zuhilfenahme der aristotelischen Philosophie erfolgten Darstellung seitens Joannes von Damaskus in seiner «Quelle der Erkenntnis» war für sie undenkbar. So gab es denn bald zwei feindliche Strömungen : die eine, kirchliche und kirchentreue, hilt sich streng an die Überlieferung. Für sie hatte die «Weisheit von aussen» keinen Wert. Die einzige wahre Wissenschaft ist die christliche Offenbarung, die mit Hilfe des Glaubens alle Fragen löst, welche die menschliche Seele bedrängen. Das Anselmus - Wort «Credo ut intelligam» hat für sie volle Bedeutung und Geltung. Die Logik wird ersetzt durch die mystische Gewissheit und Erfahrung, welche die Seele besitzt, wenn sie sich selbst verlässt und sich Gott in der unio mystica überlässt. Weit entfernt, die Dogmen zu leugnen, bemüht sich die zweite Strömung, sie mit Hilfe der Logik zu erläutern. Für sie führt auch die wissenschaftliche Forschung zu Gott ; der philosophierende Verstand jedoch ist das einzige Kriterium von allem.

Schon der Patriarch Joannes Xiphilinos[7] tadelt seinen

7. Patriarch von Konstantinopel (1043 - 1075). K. Bonis, Προλεγόμενα εἰς τὰς «ἑρμηνευτικὰς διδασκαλίας» τοῦ Ἰωάννου VIII Ξιφιλίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Athen 1937; ders. Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, ὁ νομοφύλαξ, ὁ μονοχός, ὁ πατριάρχης καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ, Athen 1937.

Freund Michael Psellos ob seiner renovatorischen philosophischen Ansichten, seiner Liebe zu Platon und seiner neuplatonischen Studien [8]. Später kommt es dann zum Zusammenstoss zwischen den Humanisten und den Konservativen und erstere werden in der Person des begabtesten Psellos-Schülers, des Joannes Italos, verurteilt [9]. Dieser hatte versucht, die platonischen Ideen mit der Theologie zu versöhnen. Elf Anathematismen gegen seine Lehre, deren letzter seine Person selbst betrifft, wurden in das Synodikon für den Sonntag der Orthodoxie aufgenommen [10]. Sie kamen damit jedes Jahr in der Kirche zur Verlesung und schalteten jede Möglichkeit einer Versöhnung der beiden Strömungen aus [11]. Die Humanisten werden sich nun allmählich mehr dem Westen zu, wo ihnen dank ihrer Kenntnis der griechischen Sprache eine höhere Aufmerksamkeit geschenkt wird. Der Zwist aber blieb bestehen zwischen den Mönchen und den Humanisten, und in den hesychastischen Wirren kam es erneut zum Zusammenstoss. Das zwischen der Mentalität der Hesychasten einerseits und jener der Humanisten andererseits, in Sonderheit in der zweiten Periode der Streitigkeiten, ein unversöhnlicher Gegensatz bestehen blieb, braucht nicht erst betont zu werden.

Die Bindung des äusseren Ablaufes der hesychastischen Wirren an die dynastischen Streitigkeiten und dem Bürgerkrieg zwischen Palaiologen und Kantakuzenen war umso folgenschwerer, als dieser Bürgerkrieg selbst aufs engste mit sozialen und wirtschaftlichen Revolten verknüpft war, in denen die Kantakuzenen als die Vertreter des reichen Feudaladels galten, während die Sozialrevolutionäre teilweise im Namen der Palaiologen ihre Theorien in die Wirklichkeit umzusetzen bemüht waren. Somit wurde unversehens aus einer theologischen Partei eine soziale. Aus diesen Umständen erklärt sich zum Teil der erstaunliche Eifer und die radikale Haltung der Parteien. Nicht nur theologisch und nicht nur dynastisch war also der Hesychastenstreit mit dem Lebensnerv des byzantinischen Staates verbunden.

(Συνεχίζεται)

---

8. K. Bonis, Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος ... S. 134.

9. Urteil der Synode vom 20./21. 3. 1082. Zum Prozess vgl. F. Uspenskij, Der Haeresieprozess des Joannes Italos (russ.), Izvestija des Russ. Arch. Inst. in Konstantinopel 2 (1897); Vgl. auch LTK V 505; DTC VIII 826- 827; Krumbacher 444-445; P. Stephanou, Jean Italos, philosophe et humaniste, Rom 1949.

10. Uspenskij, Sinodik, S. 14 - 18.

11. «Τοῖς εὐσεβεῖν μὲν ἐπαγγελομένοις, τὰ τῶν Ἑλλήνων δὲ δυσσεβῆ δόγματα τῇ ὀρθοδόξῳ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ... ἀναιδῶς ἢ μᾶλλον ἀσεβῶς ἐπεισάγουσι, ἀνάθεμα», Uspenskij, Sinodik, S. 15.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1956 (*)

ΥΠΟ
ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

§ 1. *Ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας*

Διὰ τὸ ὄνομα τῶν Χριστιανῶν

1. * *C. Cecchelli:* Il nome e la «setta» dei cristiani ἐν Rivista di archeologia cristiana τ. 31 (1955) σ. 55 - 73.

Διὰ τὴν κατάτμησιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἰς πλείονας ἑτεροδόξους ἐκκλησίας

2. * *F. Blanke:* Kirchen und Sekten. Führer durch die religiösen Gruppen der Gegenwart, Zürich 1955.

3. *Μεθοδίου Φούγια:* Ἑτερόδοξοι ἐκκλησίαι ἐν Ἀνατολῇ ἐν Πάνταινος τ. 47 (1955) σ. 8 - 9, 25 - 27, 51 - 54, 65 - 67, 85 - 87, 147 - 148.

4. * *P. Rondot:* Les chrétiens d' Orient, Paris 1955.

Διὰ τὸ ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας σχίσμα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπανενώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν βλ.

5. *Ἁ. Ἀλιβιζάτου:* Εἶναι δυνατὴ ἡ ἁρμονία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναρχικοῦ τῆς ρωμαιοκαθο-

---

(*) Τὸ πρῶτον δελτίον ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955 ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Θεολογίᾳ τ. 28 (1957) σ. 134 - 156, 293 - 299, 457 - 468. Ἐνταῦθα σ. 134 ἑπ. ἐκτίθενται διὰ βραχέων αἱ ἀκολουθούμεναι κατὰ τὴν σύνταξιν αὐτοῦ ἀρχαὶ καὶ παρέχεται ὁ κατάλογος τῶν χρησιμοποιουμένων βραχυγραφιῶν, εἰς ἃς προσθετέαι καὶ αἱ ἀκόλουθοι:

Α. Ν.= Ἀρχεῖον Νομολογίας·

Πεπραγμένα Θ΄ βυζ. συνεδρίου τ. Β΄= Πεπραγμένα τοῦ Θ΄ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τ. Β΄, Ἀθῆναι 1956.

Τὸ παρὸν δεύτερον δελτίον ἐκτὸς τῆς νομοθεσίας, νομολογίας, πηγῶν καὶ βιβλιογραφίας τοῦ ἔτους 1956, περιέχει καί τινας μελέτας, δημοσιευθείσας μὲν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἀλλὰ περιελθούσας εἰς γνῶσίν μου μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου δελτίου.

λικῆς ἐν περιπτώσει ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν; ἐν Πεπραγμένα Θ΄ βυζ. συνεδρίου τ. Β΄ σ. 65 - 70.

6. *H. Evert - Kappesowa:* Une page de l'histoire des relations byzantino - latines. II. La fin de l'Union de Lyon ἐν Byzantinoslavica τ. 17 (1956) σ. 1 - 18.

7. *I. Καρμίρη:* Τὸ ἱερὸν αἴτημα τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐν 'Εκκλησία τ. 33 (1956) σ. 387 - 388, 402 - 405.

8. *Archb. Michael:* The Schism of the Roman Catholic Church from the Eastern Orthodox 1054 - 1954 [New York, 1954].

9. * *G. A. M. Remmers:* Het Karakter van het Schisma van 1054 ἐν Het Crist. Oosten τ. 8 (1955]1956) σ. 11 - 32.

Διὰ τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Διασπορᾶς καὶ τὴν ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὑπαγωγήν των

10. *Μεθοδίου Φούγια:* 'Ορθοδοξία ἐν διασπορᾷ ἐν Πάνταινος τ. 46 (1954) σ. 383 - 384, 402 - 404, 422 - 425, 448 - 450, 467 - 469, 485 - 489, 507 - 509, 527 - 529, 541 - 546, 561 - 562, 578 - 580· τ. 47 (1955) σ. 16-17, 32 - 34, 71 - 73, 93 - 95, 112 - 114, 128 - 131, 171 - 173, 185 - 186, 204 - 206, 230 - 232, 249 - 251, 274-276, 332 - 334, 345 - 348, 367 - 369, 385 - 387, 413 - 415, 475 - 476.

11. *Τοῦ αὐτοῦ:* 'Ορθόδοξος ἐκκλησία ἐν διασπορᾷ καὶ διοικητικαὶ ἀνωμαλίαι αὐτόθι τ. 47 (1955) σ. 434 - 437, 445 - 449.

12. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ἡ αὐτόνομος ἐκκλησία 'Εσθονίας αὐτόθι τ. 47 (1955) σ. 504 - 505.

13. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ἡ αὐτόνομος ἀρχιεπισκοπὴ Φιλλανδίας αὐτόθι τ. 47 (1955) σ. 510 - 513.

14. *Τοῦ αὐτοῦ:* 'Ιστορία τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας ἐν τῇ διασπορᾷ, τ. Α΄ (Δυτικὴ καὶ Κεντρῴα Εὐρώπη), 'Αλεξάνδρεια 1956.

§ 5. *Συλλογαὶ πηγῶν καὶ γενικὰ βοηθήματα*

15. Αἱ συνοδικαὶ ἐγκύκλιοι ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος τ. Β΄, 'Αθῆναι 1956.

16. *Α. Χριστοφιλοπούλου:* 'Ελληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, τεῦχ. Γ΄, 'Αθῆναι 1956.

17. *Γερβασίου Παρασκευοπούλου:* Οἱ ἱεροὶ κανόνες, τὰ θεμέλια τῆς ὀρθοδοξίας ἐν 'Ενορία τ. 9 (1954) σ. 9 - 10, 32, 48 - 49, 71 - 72, 88 - 89, 104 - 106, 127 - 128, 141 - 142, 159 - 160, 173 - 174, 251 - 252, 276, 290, 358· τ. 10 (1955) σ. 9, 312, 326 - 327.

§ 6. Βοηθητικοὶ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας διὰ τὴν ὀρθόδοξον ἑρμηνείαν τῆς Καινῆς Διαθήκης βλ.

18. *Π. Τρεμπέλα:* Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης [2] τ. Α' - Γ', Ἀθῆναι 1956.

Διὰ τὴν Δογματικὴν

19. *Χρ. Ἀνδρούτσου:* Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας [2], Ἀθῆναι [1956].

§ 8. Ἔννοια καὶ κατάταξις τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ ἱστορικὴ τούτου ἐξέλιξις

20. *Α. Χριστοφιλοπούλου:* Ἡ εἰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστιακοῦ δικαίου ἐν Πεπραγμένα Θ' βυζ. συνεδρίου τ. Β' σ. 7.

§ 9. Ἡ ἔναντι τῆς Πολιτείας στάσις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ὀρθοδόξους ἀντιλήψεις

21. *O. Cullmann:* Zur neuesten Diskussion über die ἐξουσίαι in Röm. 13,1 ἐν Theologische Zeitschrift τ. 10 (1954) σ. 321 - 336.
22. * *E. Stauffer:* Christ und the Caesars, London 1955.

§ 10. Θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει

23. *K. Gross (E. Liesering):* Decius ἐν Reallexikon τ. III [1956] στ. 618 - 629.
24. * *H. Petersen:* Ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τῆς Τετραρχίας 303 - 313 (δανιστὶ) ἐν Dansk Theol. Tidsskrift τ. 19 (1956) σ. 25 - 64.
25. *A. Ronconi:* Tacito, Plinio e i cristiani ἐν Studi in onore di U.E. Paoli, Firenze [1955] σ. 615 - 628.
26. *J. Zeiller:* «Institutum Neronianum». Loi fantôme ou realité ? ἐν Revue d'histoire ecclésiastique τ. 50 (1955) σ. 393 - 399.

§ 11. Πηγαὶ ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου

27. *Γ. Κονιδάρη:* Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔτ. 1954]1955 (ἔκδ. 1957) σ. 219 - 295.

§ 12. *Σχέσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει*

28. * *R. A. G. Carson:* The emperor Constantine and Christianity ἐν History today τ. 6 (1956) σ. 12 - 20.

29. *W. Ensslin:* Staat und Kirche von Konstantin d. Gr. bis Theodosius d. Gr. Ein Beitrag zur Frage nach dem «Cäsaropapismus» ἐν Πεπραγμένα Θ' βυζ. συνεδρίου τ. Β' σ. 404 415.

30. * *H. U. Instinsky:* Bischofsstuhl und Kaiserthron, München 1955.

30α. *A. Michel:* Die Kaisermacht in der Ostkirche ἐν Ostkirchliche Studien τ. 5 (1956) σ. 1 - 32 (συνέχ. ἐκ προηγουμένων τόμων).

31. *Ch. Saumagne*: Du mot αἵρεσις dans l'édit licinien de l'année 313 ἐν Theologische Zeitschrift τ. 10 (1954) σ. 376 - 387.

Διὰ τὴν σύμπραξιν τῆς 'Εκκλησίας κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ αὐτοκράτορος βλ.

32. *Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου:* 'Εκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (Πραγματεῖαι τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν τ. ΚΒ', 2), 'Αθῆναι 1956.

33. *G. Ostrogorsky:* Zur Kaisersalbung und Schilderhebung im spätbyzantinischen Krönungszeremoniell ἐν Historia τ. 4 (1955) σ. 246 - 256.

34 - 35. 'Η ἀρίστη γενικὴ βυζαντινὴ ἱστορία τοῦ *G. Ostrogorsky*, ἐν ᾗ καὶ περὶ τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ἐξεδόθη μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὑπὸ *J. Gouillard:* Histoire de l'empire byzantin, Paris 1956 καὶ ἐν ἀγγλικῇ ὑπὸ *Joan Hussey:* History of the byzantine State, Oxford 1956.

Διὰ τὴν θέσιν τῶν 'Ιουδαίων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει βλ.

36. *A. Scharf:* Byzantine Jewry in the seventh century ἐν B. Z. τ. 48 (1955) σ. 103 - 115.

Διὰ τὴν θέσιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας εἰς τὰ ὑπὸ βενετικὴν κυριαρχίαν ἑλληνικὰ ἐδάφη βλ.

37. *G. Hofmann:* Nuove fonti per la storia profana ed ecclesiastica di Creta nella prima metà del secolo XV ἐν Πεπραγμένα Θ' βυζ. συνεδρίου τ. Β' σ. 462 - 469.

§ 14. *Κανόνες τοπικῶν συνόδων*

38. *G. Bardy:* (Concile de) Neocesarée ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 995 - 997.

§ 15. Κανόνες, ἀποφάσεις καὶ πρακτικὰ οἰκουμενικῶν καὶ λοιπῶν συνόδων

39. *G. Bardy*: (Concile de) Nicée ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 1000 - 1006.

40. *J. Gill:* The «editio princeps» of the greek Acts of the Council of Florence ἐν OCP τ. 22 (1956) σ. 223 - 225.

§ 17. Αὐτοκρατορικοὶ νόμοι

41. *H. E. Feine:* Vom Fortleben des römischen Rechts in der Kirche ἐν Zeitschrift der Savigny - Stiftung, Kanon. Abt. τ. 73 (1956) σ. 1 - 24.

42. *R. Naz:* Novelles ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 1022-1023.

43. *J. Scharf:* Photios und die Epanagoge ἐν B. Z. τ. 49 (1956) σ. 385 - 400.

44. *A. Steinwenter:* Corpus iuris (civilis) ἐν Reallexikon τ. III [1956] στ. 453 ἑπ.

§ 18. Συλλεκτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ ἔργα καὶ νομολογία

45. *R. Naz:* Nomocanon ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 1014.

§ 19. Ἔγγραφα, ἐπιγραφαί, σφραγῖδες καὶ φιλολογικαὶ πηγαὶ

Α'. Ἔγγραφα

46. *Θ. Βαγενᾶ:* Τσακωνικὸν ἀφοριστικὸν ἐν Χρονικὰ τοῦ Μοριᾶ τ. 3 (1954]1956) σ. 146 - 148. Ἔγγραφον ἔτ. 1814.

47. πρ. Λήμνου *Βασιλείου Ἀτέση:* Ἡ συμμετοχὴ τῶν κληρικῶν εἰς πολιτικὰς ὑποθέσεις ἐν Ἐνορία τ. 10 (1955) σ. 96 - 98. Ἔγγραφα ἔτ. 1824 - 1825.

48. *Τοῦ αὐτοῦ:* Ὁ Λαρίσης Κύριλλος Βογασάρης τοποτηρητὴς Ὠλένης ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 11 - 23, 101 - 108, 189 - 197. Ἔγγραφα ἔτ. 1822 - 1832.

49. *Τοῦ αὐτοῦ:* Ὁ δευτερεύων Δανιὴλ Παπαγγελόπουλος τοποτηρητὴς τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν ἐν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τ. 39 (1956) σ. 96 - 103. Ἔγγραφα ἔτ. 1822 - 1823.

50. *Τοῦ αὐτοῦ:* Ὁ Ἄνδρου Σωφρόνιος ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 316 - 324, 412 - 447. Ἔγγραφα ἔτ. 1824 - 1830.

51. *Ν. Βέη:* Χαρτία τοῦ Κλαβαζοῦ ἐν Πελοποννησιακὰ τ. 1 (1956) σ. 441 - 453. Ἐκδίδεται τὸ κείμενον (δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙϚ αἰῶνος).

52. *F. Dölger:* Aus dem Wirtschaftsleben eines Frauenklosters in der byzantinischen Provinz ἐν Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas (Festschrift für H. F. Schmid) τ. 2 (1956) σ. 11 - 17. Ἐκδίδεται πρακτικὸν ἔτ. 1302 διὰ τὴν μονὴν τῆς Καντακουζηνῆς.

53. *Τοῦ αὐτοῦ:* Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, Ettal [1956]. Ἐπανέκδοσις μετὰ συμπληρώσεων παλαιῶν μελετῶν τοῦ συγγραφέως, ὧν τινὲς ἀναφέρονται εἰς ἔγγραφα ἐνδιαφέροντα τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Βλ. ἰδίως: Zu den Urkunden des Athosklosters Iberon (σ. 176 - 188), Die Echtheit des Tragos (σ. 215 - 224), Zur Ausgabe von Athosurkunden von V. Mosin (σ. 302 - 324), Ein byzantinisches Staatsdokument in der Universitätsbibliothek Basel: Ein Fragment des Tomos des Jahres 1351 (σ. 245 - 261), Zu den Urkunden des Vazelonosklosters bei Trapezunt (σ. 350 - 370), Urkundenfälscher in Byzanz (σ. 384-402).

54. *Τοῦ αὐτοῦ:* Finanzgeschichtliches aus der byz. Kaiserkanzlei des 11. Jahrhunderts. Zum Tetarteron (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil. - hist. Klasse. Sitzungsberichte), München 1956. Αὐτοκρατορικὸν ἔγγραφον ἀπὸ Ἰουνίου 1065 σχετικὸν πρὸς τὴν μονὴν τῶν Ἰβήρων.

55. *Γρ. Εὐθυμίου:* Περὶ τῶν σωζομένων κωδίκων τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως ἐν ΑΘΛΓΘ τ. 20 (1955) σ. 273 ἑπ. καὶ τ. 21 (1956) σ. 25 ἑπ. Περιγραφὴ κωδίκων ἐκ τῶν ΙΘ' καὶ Κ' αἰ.

56. *Τ. Γριτσοπούλου:* Σουλτανικὸν βεράτιον πρὸς τὸν Προκοννήσου Βησσαρίωνα (1835) καὶ συνοδικὴ καθαίρεσις ἀρχιεπ. Ἱερεμίου (1660) ἐν ΑΘΛΓΘ τ. 20 (1955) σ. 121 - 133.

57. *Τοῦ αὐτοῦ:* Σουλτανικὸν φερμάνιον ἐπὶ κληρονομικῆς διαφορᾶς τῆς ἐν Γορτυνίᾳ μονῆς Αἰμυαλοῦς ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 168 - 172. Ἔτ. 1816. Πρβλ. *Θ. Μοσχονᾶ*: Περὶ τὴν χρῆσιν μιᾶς ἐκφράσεως εἰς σουλτανικὰ φιρμάνια αὐτόθι σ. 229.

58. *Τοῦ αὐτοῦ:* Σελίδες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Σηλυβρίας ἐν ΑΘΛΓΘ τ. 21 (1956) σ. 114 - 126. Καὶ ἔγγραφα ἐκ τῶν ἐτῶν 1624 - 1677.

59. *Τοῦ αὐτοῦ:* Βεράτιον σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὴτ πρὸς τὸν Ἡρακλείας Διονύσιον ἐν ἔτει 1842 αὐτόθι σ. 238 - 248.

60. *Τοῦ αὐτοῦ:* Ἡ ἐν Μαντινείᾳ μονὴ Κανδήλας κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐν Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τ. 11 (1956) σ. 114 - 132. Ἐν σ. 129 ἑπ. δημοσιεύεται ἔγγραφον ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1820 τοῦ Οἰκ. πατριάρχου Γρηγορίου Ε'.

61. *Τοῦ αὐτοῦ:* Πατριαρχικὰ γράμματα ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου ἐν ΕΕΒΣ τ. 26 (1956) σ. 198 - 230. Ἔτ. 967 καὶ εἶτα 1624 - 1798.

62. *A. Guillou:* Le Corpus des actes grecs de Sicile. Méthode et problèmes ἐν Atti del Convegno internazionale di Studi Ruggeriani, Palermo 1955 σ. 147 - 153.

63. *Τοῦ αὐτοῦ:* Les archives de Saint - Jean - Prodrome au mont du Ménécée près de Serrès en Macédoine ἐν Πεπραγμένα Θ΄ βυζ. συνεδρίου τ. Β΄ σ. 436 - 445.

64. *G. Hofmann* ἔνθ᾽ ἀνωτ. (ἀρ. 37) δημοσιεύει ἔγγραφα ἑνετικῶν ἀρχῶν ἐκ τῶν ἐτῶν 1424 καὶ 1451 σχετικὰ πρὸς τὴν θέσιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τῶν λειτουργῶν της εἰς τὴν ὑπὸ ἑνετικὴν κυριαρχίαν Κρήτην.

65. *Ν. Κονομῆ:* Πρᾶξις μεταθέσεως ἀρχιεπισκόπου ἐν Κυπριακὰ γράμματα τ. 19 (1954) σ. 341 - 342. Ἐκ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος.

66. *Π. Κρητικοῦ:* Νοταριακὴ ἐπὶ εἰκόνος συμφωνία τῶν ἱερέων τῆς Πάτμου ἐν Δωδεκαννησιακὸν ἀρχεῖον τ. 2 (1956) σ. 42 - 46. Ἔγγραφον ἔτ. 1629.

67. *Κ. Λαζαρίδη:* Τὸ «Σελιὸ» Κουκουλιοῦ ἐν Ἠπειρωτικὴ Ἑστία τ. 5 (1956) σ. 703 - 705. Ἔγγραφα ἐκ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος.

68. *R. Loenertz:* Un prostagma perdu de Théodore Ier Paléologue regardant Thessalonique (1380]82 ?) ἐν ΕΕΒΣ τ. 25 (1955) σ. 170 - 172. Ἀφορᾷ μονὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ.

69. *Κ[υριακῆς] Μαμώνη:* Τρεῖς κώδικες τῆς ἐπισκοπῆς Μετρῶν καὶ Ἀθύρα ἐν ΑΘΛΓΘ τ. 21 (1956) σ. 127 - 176. Περιγράφονται κώδικες μὲ ἐγγραφὰς ἐκ τῶν ΙϚ΄ - ΙΘ΄ αἰ.

70. *Θ. Μέντζου:* Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν στὰ Γιάννενα ἐν Ἠπειρωτικὴ Ἑστία τ. 5 (1956) σ. 313 - 316. Ἔγγραφον ἔτ. 1777.

71. *Τοῦ αὐτοῦ:* Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἠπείρῳ μονῶν τοῦ Σινᾶ αὐτόθι σ. 657 - 665. Ἔγγραφον ἔτ. 1667.

72. * *G. Meyer:* Funde in der Handschriften - Abteilung der Universitäts - Bibliothek Basel ἐν Libri τ. 6 (1955) σ. 36 - 48. Σχετικῶς πρὸς τὸν τόμον τοῦ 1351.

73. *Ι. Νικολαΐδου:* Παλαιογραφικὰ Ζαγορίου ἐν Ἠπειρωτικὴ Ἑστία τ. 5 (1956) σ. 873 ἑπ., 993 ἑπ. Ἔγγραφα ΙΗ΄ αἰῶνος.

74. *Γ. Οἰκονόμου:* Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος καὶ ὁ Σταγῶν Ἄνθιμος αὐτόθι σ. 981 - 982. Ἔγγραφον ἔτ. 1816.

75. *Δ. Πασχάλη:* Βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῆς Ἄνδρου ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 95 - 103, 273 - 282. Ἐν σ. 278 - 282 ἔγγραφα ἐκ τῶν ΙΗ΄ καὶ ΙΘ΄ αἰ.

76. *Ε. Πετράκι:* Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὁ Ἀπανωσήφης ἐν Κρητικὰ Χρονικὰ τ. 10 (1956) σ. 29 - 100. Τουρκικὰ ἔγγραφα ἐκ τῶν ΙΖ΄ - ΙΘ΄ αἰ.

77. *Γ. Πετροπούλου:* Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου τῆς συλλογῆς Γ. Μαρι-

δάκη (1684 - 1835), τεῦχ. Ι (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, Γ'), Ἐν Ἀθήναις 1956. Τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα ἔγγραφα, ὡς καὶ ὁ λίαν διεξοδικὸς ὑπομνηματισμός των, ἐνδιαφέρουν ἐν πολλοῖς καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Βλ. ἰδίως σ. 78, 231, 285, 421 ἑπ.

78. *Δ. Πολίτη*: Ἡ μονὴ τοῦ Ὀμπλοῦ κοντὰ στὴν Πάτρα ἐν Πελοποννησιακὰ τ. 1 (1956) σ. 238 - 252. Ἔγγραφα ἔτ. 1581 - 1723.

78α. *Ἐλπινίκης Σταμούλη - Σαραντῆ*: Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Ἡ Σηλυβρία μὲ τὰ γύρω της χωριὰ τ. Α', Ἀθῆναι 1956 σ. 49 ἑπ. Ἔγγραφα πωλήσεως στασιδίων ἐκ τῶν ἐτῶν 1834 καὶ 1845.

79. *Χρυσοστόμου Θέμελη*: Ὑπομνήματα ἐκλογῶν καὶ παραιτήσεις μητροπολιτῶν Εὐρίπου... ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 24 - 33, 125 - 132. Ἔγγραφα ἔτ. 1622 - 1827.

Β'. Ἐπιγραφαὶ

79α. *W. M. Calder*: Monumenta Asiae Minoris antiqua τ. VII: Monuments from Eastern Phrygia, Manchester 1956. Ἐκ τῶν τὸ πρῶτον νῦν δημοσιευομένων ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ἐπιγραφῶν τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἐνδιαφέρουν αἱ ὑπ' ἀρ. 75, 120, 186, 471, 585 (διακόνισσαι), 66 (παρθένοι), 79 (κανονική), 89 (πρωτοπρεσβύτερος), 185 (πρωτοδιάκονος) καὶ 299α (οἰκονόμος).

80. *Α. Ὀρλάνδου*: Ὀνόματα ζωγράφων καὶ ἀφιερωτῶν ἐπὶ εἰκόνων τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἐν ΕΕΒΣ τ. 26 (1956) σ. 340 - 357. Μνεία ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων.

81. *Τοῦ αὐτοῦ*: Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄνδρου ἐν Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος τ. 8 (1955]1956) σ. 28 καὶ 31. Μνεία κτιτόρων.

82. *Δ. Πασχάλη* ἔνθ' ἀνωτ. (ἀρ. 75) σ. 99. Μνεία σκευοφύλακος ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ ἔτους 1784.

Γ'. Φιλολογικὰ κείμενα

83. *R. Browning*: The correspondence of a tenth - century byzantine scholar ἐν Byzantion τ. 24 (1954) σ. 399 - 452. Περιγραφή, ἀνάλυσις καὶ μερικὴ ἔκδοσις τῆς ἐν ἐπικεφαλίδι συλλογῆς. Ἰδίως μνεία ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων.

84. *J. Darrouzès*: Notes pour servir à l'histoire de Chypre ἐν Κυπριακαὶ σπουδαὶ τ. 20 (1956) σ. 31 - 63. Δημοσιεύονται σημειώσεις ἐκ κυπριακῶν χειρογράφων, ἐν αἷς ἰδίως μνεία ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων.

85. *Τοῦ αὐτοῦ*: Un recueil épistolaire byzantin: Le manuscrit de Patmos 706 ἐν REB τ. 14 (1956) σ. 87 - 121. Περιγραφὴ τῆς συλλογῆς. Μνεία ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων.

86. *R. J. H. Jenkins - B. Laourdas:* Eight letters of Arethas on the fourth marriage of Leo the wise ἐν Ἑλληνικὰ τ. 14 (1956) σ. 293 - 372.

87. *Β. Λαούρδα:* Συμεὼν Θεσσαλονίκης Ἀκριβὴς διάταξις τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τ. 39 (1956) σ. 326 - 341. Τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον ἐνδιαφέρει οὐ μόνον ἀπὸ λειτουργικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ νομικῆς ἐπόψεως ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐνταῦθα πολυάριθμα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα.

88. *Β. Σκουβαρᾶ:* Σιναϊτικὰ ἐν Ἠπειρωτικὴ Ἑστία τ. 5 (1956) σ. 675 - 677. Ἔμμετρος ἐπιστολὴ τοῦ τέως πατριάρχου Καλλινίκου Γ΄ περὶ τοκοληψίας.

89. *Maria El. Colonna:* Gli storici bizantini dal IV al XV secolo I. Storici profani, Napoli [1956].

90. *Ν. Τωμαδάκη:* Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν τ. Α΄ [2], Ἀθῆναι 1956.

90α. *Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου:* Ποικίλα λαογραφικὰ Καρπάθου ἐν Λαογραφία τ. 16 (1956) σ. 133 - 137. Ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδομένων παροιμιῶν ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου παρουσιάζουν ἰδίως αἱ ἐν σ. 133 καὶ 137.

91. *Ἐλπινίκης Σταμούλη - Σαρανιῆ* ἔνθ᾽ ἀνωτ. (ἀρ. 78α) σ. 257 ἑπ. Πλουσία συλλογὴ παροιμιῶν, ἐξ ὧν ἰδιαίτερον διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ ἐν σ. 264, 269, 288, 297, 318, 323.

92. *Τ. Ζευγώλη:* Λαογραφικὰ σημειώματα, τ. Γ΄ : Ναξιακαὶ παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις, Ἀθῆναι 1956. Ἰδίως ἡ ἐν σ. 28 «Γύφτος καὶ παπᾶς νὰ γίνῃ, δὲ βλογάει».

Δ΄. **Κατάλογοι χειρογράφων**

93. *Φ. Βιτάλη:* Τὸ ἀρχεῖον τὸ ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης εὑρισκόμενον ἐν Ἠπειρωτικὴ Ἑστία τ. 5 (1956) σ. 652 - 656. Χειρόγραφον τῆς Βακτηρίας ἀρχιερέων.

94. *Maria Kubinyi:* Libri manuscripti greci in bibliothecis Budapestinensibus asservati, Budapestini 1956. Ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 7 ὁ τόμος τῆς ἑνώσεως καὶ ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 17 νομοκάνων.

95. *Ν. Λιβαδάρα:* Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς ἐν Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τ. 11 (1956) σ. 202 - 213. Ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 6 τὸ Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 13 νομοκάνων καὶ ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 14 ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα.

96. *M. Sicherl:* Manuel Glyzunios als Schreiber griechischer Handschriften ἐν B. Z. τ. 49 (1956) σ. 34 - 54. Περιγραφὴ χειρογράφων τινῶν τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου, ἐν οἷς καὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 409, περιέχοντος τοὺς κανόνας τοῦ μεγάλου Βασιλείου.

97. *Αἰμιλιανοῦ Τσακοπούλου:* Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Β'. Τμῆμα τῶν χειρογράφων 'Ι. Μονῆς 'Αγ. Τριάδος Χάλκης ἐν 'Ορθοδοξία τ. 31 (1956) σ. 79 - 94, 195 - 210 (συνεχ. ἐκ προηγουμένου τόμου). 'Εν τοῖς ὑπ' ἀρ. 134]142 καὶ 135]143 περιέχονται νομοκάνονες.

§ 20. ***Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει***

98. *Μ. Μανούσακα:* Ἡ ἀνέκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625 - 1628) ἐν Πεπραγμένα Θ' βυζ. συνεδρίου τ. Β' σ. 533 - 543. 'Αποσπάσματα ἐκ τῶν ὑπὸ δημοσίευσιν ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχου ἐνδιαφέροντα μεταξὺ ἄλλων τὰς πρὸς τὴν τουρκικὴν πολιτείαν σχέσεις.

§ 21. ***Πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐκ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας***

99. *J. Darrouzès:* Les observations monastiques de Dionysiou au XVIe siècle ἐν ΕΕΒΣ τ. 26 (1956) σ. 334 - 339. 'Εκδίδεται κείμενον περιγράφον τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἐν 'Αγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ Διονυσίου.

100. *Δ. Γκίνη:* Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Ἔκδοσις δευτέρα ἐν ΕΕΒΣ τ. 26 (1956) σ. 164 - 197.

101. *Β. Λαούρδα:* Νέος κῶδιξ τοῦ Μαλαξοῦ ἐν 'Ελληνικὰ τ. 14 (1956) σ. 459 - 463.

Διὰ τὸν ἐκ τῶν συντακτῶν τοῦ Πηδαλίου Νικόδημον ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσφάτου ἀνακηρύξεως αὐτοῦ εἰς ἅγιον βλ.:

102. *Εὐθυμίου* ἱερομονάχου: Νικόδημος ὁ 'Αγιορείτης ἐν 'Ανάπλασις ἔτ. 1954 σ. 193 - 195 καὶ

103. *Ι. Κολιτσάρα:* Νικόδημος ὁ 'Αγιορείτης (1749 - 1809) ἐν 'Ακτῖνες τ. 17 (1954) σ. 30 - 35.

§ 22. ***Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι. Ι. Ἱστορικῶς***

104. Πρ. Λήμνου *Βασιλείου:* Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ κατάστα-

σις κατὰ τὸ ἔτος 1843 ἐν Ἀνάπλασις ἔτ. 1954 σ. 190 - 191, 206 - 207 (συνεχ. ἐκ προηγουμένου τόμου).

105. *Α. Κεραμιδᾶ:* Ἐκκλησία καὶ κράτος ἐν Ἑλλάδι. Κριτικὴ ἐπισκόπησις τῶν καρπῶν τῶν νόμων Σ' καὶ ΣΑ' αὐτόθι σ. 192 - 193, 207 - 208 (συνεχ. ἐκ προηγουμένου τόμου).

§ 23. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι. II. Δογματικῶς

106. * Διατὶ καταπιέζεται ἡ ἑλληνικὴ εὐαγγελικὴ ἐκκλησία; Ἀθῆναι 1954.

107. *Ἀ. Ἀλιβιζάτου:* Προσηλυτισμὸς καὶ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐν Ἐκκλησία τ. 33 (1956) σ. 47 - 51.

108. * *Γ. Γκιάκα:* Τὸ ἀδίκημα τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, Ἔδεσσα 1956.

109. *Αὐγουστίνου Καντιώτου:* Ἐλευθέρα καὶ ζῶσα ἐκκλησία, Ἀθῆναι 1954.

110. *Δ. Καρανίκα:* Ἐγχειρίδιον ποινικοῦ δικαίου τ. Β', Εἰδικὸν μέρος, Ἀθῆναι [1955] σ. 196 ἐπ. Ἑρμηνεία τῶν ἄρθρων 196, 198 ἐπ. Ποιν. Κώδικος καὶ τῶν εἰδικῶν περὶ προσηλυτισμοῦ νόμων.

111. *Ν. Κορφιάτη:* Ὁ προσηλυτισμὸς ὡς ἀξιόποινος πρᾶξις ἐν Ἑλλάδι ἐν Α. Ν. τ. 6 (1955) σ. 329 ἐπ.

112. *Γ. Μουρίκη:* Ἡ συνταγματικὴ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 34 - 42, 133 - 138, 221 - 228.

113. *Φ. Παπαδήμα:* Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἄρθρου 104 τοῦ Συντάγματος ἔναντι τῶν εὐαγῶν ἱδρυμάτων τῆς Ρωμαϊκῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 139 - 144.

114 - 119. Αἱ Σ.Ε. 539]1956 καὶ 839]1956 ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 230 ἐπ. = Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 416 = ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 1118 θεωροῦν ὡς ὑποχρεωτικὴν διὰ τὴν διοίκησιν τὴν παροχὴν ἀδείας πρὸς ἵδρυσιν ναοῦ, ὅταν διαπιστωθῇ ὅτι πρόκειται περὶ θρησκείας γνωστῆς ὑπὸ τὴν συνταγματικὴν ἔννοιαν καὶ ὅτι δὲν ἀσκεῖται προσηλυτισμός, ἡ Α. Π. 59] 1956 ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 73 = Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 736 = Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 277 ἐρευνᾷ τὰ στοιχεῖα τοῦ προσηλυτισμοῦ ὡς ἀξιοποίνου ἀδικήματος, αἱ Α. Π. 165 καὶ 166]1956 ἐν Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 463 διευκρινίζουν ὅτι προσηλυτισμὸν ἀποτελεῖ καὶ ἡ πρὸς ἑτεροδόξους ἀποστολὴ αἱρετικῶν βιβλίων δωρεάν, ἡ δὲ Σ. Ε. 662]1956 ἐν ΕΕΝ. τ. 23 (1956) σ. 1118 = Α.Ν. τ. 7 (1956) σ. 622 = Ν.Β. τ. 5 (1957) σ. 416 ὅτι μόνον τῶν ὀρθοδόξων παίδων ἀπαγορεύεται ἡ πρόσληψις εἰς φιλανθρωπικὰ καταστήματα συντηρούμενα ὑπὸ ἑτεροδόξων ὀργανώσεων.

(Συνεχίζεται)

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Das Johannesevangelium auf Papyrus. Zum neu veröffentlichten Papyrus Bodmer II. von Kurt - Aland. Sonderdruck aus «Forschungen und Fortschritte». Band 31. Heft 2. Februar 1957. Akademie-Verlag Berlin.

Πρόκειται περὶ ἐνδιαφέροντος ἄρθρου τοῦ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Χάλλης γνωστοῦ καθηγητοῦ κ. K. Aland, περὶ διαφόρων ἐργασιῶν τοῦ ὁποίου, ἀναφερομένων εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης, ἐπανειλημμένως ἔχομεν ἀναφέρει ἐν τῇ στήλῃ ταύτῃ, καὶ δὴ περὶ ἄρθρου ἀναφερομένου εἰς τὸν πρὸ ἑνὸς περίπου ἔτους ἐν τῇ Bibliotheca Bodmeriana ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Γενεύης καθηγητοῦ καὶ προέδρου τῆς διεθνοῦς ἑταιρείας τῶν παπυρολόγων κ. Victor Martin δημοσιευθέντα σπουδαιότατον πάπυρον Bodmer II, τὸν περιέχοντα τὰ κεφάλαια 1-14 τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου (P^{66}), χρονολογούμενον δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους 200 περίπου, δηλαδὴ παλαιότερον τῶν παπύρων Chester-Beatty, μεταγενέστερον δὲ τῶν P^{52} τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ryland ἐν Manchester (περὶ τὸ 125 μ. Χ.) καὶ P^{64} τοῦ Magdalen College τῆς Ὀξφόρδης. Εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας σημειώσεως τοῦτο μὲν ἡ σχετικῶς ἀρίστη διατήρησις τοῦ νέου εὑρήματος, τοῦτο δὲ ἡ διάσωσις καταπληκτικῶς πολλῶν παπύρων μετὰ τοῦ δ΄ Εὐαγγελίου. Ὡς πρὸς δὲ τὴν κριτικὴν ἀξίαν τοῦ παρόντος παπύρου, ἡ γνώμη τοῦ κ. Aland εἶναι, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης περὶ αὐτοῦ δὲν εἶναι πολὺ σπουδαῖον καὶ ὅτι δὲν ἔχει τις νὰ ἀναμένῃ ἐντυπωσιακὰς παραλλαγὰς ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ κειμένου. Ταῦτα ὅμως, νομίζομεν, ὅτι δὲν ἰσχύουσι νὰ μειώσωσι τὴν μεγίστην σπουδαιότητα παπύρου τοῦ β΄ ἢ ἔστω καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ γ΄ αἰῶνος, παπύρου μάλιστα περιέχοντος τοσοῦτον ἀριθμὸν κεφαλαίων τοῦ πνευματικοῦ Εὐαγγελίου καί, πολὺ ὀλιγώτερον, τὴν ὀφειλομένην εἴς τε τὸν εὐτυχῆ ἐκδότην εὐγνωμοσύνην, ἐπὶ τῇ μετὰ τοσαύτης ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας φιλοπονηθείσῃ ἐκδόσει τοῦ παπύρου τούτου, καὶ εἰς τὴν Bibliotheca Bodmeriana ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει καὶ ἀξιοποιήσει αὐτοῦ.

Βλέπε τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἔκθεσιν περὶ τοῦ Papyrus Bodmer II ἐν τῇ Theolog. Literaturzeitung 1957, Nr 3.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Jean Daniélou, Philon d'Alexandrie. Librairie Arthème Fayard, Paris 1958. (Σελ. 220).

Τὸ ἐν τῇ ὑπὸ τὸ τίτλον Les temps et les destins γαλλικῇ συλλογῇ ἱστορικῶν πραγματειῶν δημοσιευόμενον περισπούδαστον μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ ἐγκρίτου καὶ ἀκαταπονήτου γάλλου πατρολόγου, καθηγητοῦ ἐν τῷ Institut Catholique τῶν Παρισίων, τοῦ ὁποίου εἶναι διεθνῶς γνωσταὶ ἄλλαι τε

περισπούδαστοι ἐργασίαι καὶ αἱ περὶ τῆς Μυστικῆς θεολογίας, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πλατωνισμόν, καὶ περὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν μεγάλην μορφὴν τοῦ ἑλληνιστοῦ ἰουδαίου φιλοσόφου καὶ ἐξηγητοῦ καὶ θεμελιωτοῦ τοῦ ἰουδαϊκοῦ μυστικισμοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἥτις μορφὴ προσελκύει ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν τοῦ συγχρόνου τῷ Κυρίῳ Ἰουδαϊσμοῦ, μάλιστα μετὰ τὰς τελευταίας ἀρχαιολογικὰς ἀνακαλύψεις τῆς παρὰ τὴν Νεκρὰν Θάλασσαν περιοχῆς. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ περὶ Φίλωνος διαφέρον τοῦ συγγραφέως εἶναι συναφὲς πρὸς τὸ διαφέρον του περὶ τῆς Μυστικῆς θεολογίας τῆς πατερικῆς ἐποχῆς. Τὸ δὲ προκείμενον ἔργον ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ κεφαλαίων, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποίου, ὡς ἰουδαίου ἐξηγητοῦ καὶ θεολόγου, ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ περιβάλλοντι τῆς ἐποχῆς του, καὶ ἐν τῇ σχέσει του πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην, παρέχει ἐξαίρετον καὶ ἀνάγλυφον εἰκόνα. Ἐν τῷ α΄ κεφαλαίῳ ἀσχολεῖται περὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ Φίλωνος (σ. 11 - 40). Ἐν τῷ β΄ κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ δὴ περὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τοὺς Ἐσσαίους, πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν φιλοσοφίαν καὶ πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἰδεολογίαν (σ. 41 - 84). Ἐν τῷ γ΄ κεφαλαίῳ ὁμιλεῖ περὶ τῆς θέσεως τῆς Βίβλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ δὴ περὶ τῆς Βίβλου τοῦ Φίλωνος, ὡς καὶ τοῦ ἐξηγητικοῦ του ἔργου ἐν τῇ σχέσει του πρὸς τὰς ἐξηγητικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς του (σ. 85 - 118). Ἐν τῷ δ΄ κεφαλαίῳ ἐξετάζει τὴν φιλώνειον ἑρμηνείαν, τήν τε κατὰ γράμμα καὶ τὴν ἀλληγορικὴν (σ. 119 - 142). Ἐ τῷ ε΄ κεφ. ἐκθέτει εἰς 7 παραγράφους τὴν ἐξόχως συνθετικὴν καὶ πρωτότυπον θεολογίαν τοῦ Φίλωνος, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη βιβλικὴ θεολογία καὶ ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν (σελ. 143 - 182). Ἐν τῷ ϛ΄ κεφ. ἀναπτύσσει τὸν τοιαύτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν χριστιανικὸν μυστικισμὸν ἀσκήσαντα μυστικισμὸν τοῦ Φίλωνος, βιβλικὸν κατὰ τὴν βάσιν καὶ ἑλληνιστικὸν κατὰ τὴν μορφὴν (σ. 183 - 198). Τέλος ἐν τῷ ζ΄ κεφ. (σ. 199 - 214) ἐξετάζει, μᾶλλον ἁδρομερῶς, τὴν σχέσιν τοῦ Φίλωνος πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν Παῦλον, τὸν Ἰωάννην καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν θεωρεῖ πιθανὴν τὴν ἄμεσον ἀπὸ τοῦ Φίλωνος ἐξάρτησιν τῆς Κ. Διαθήκης, αὕτη ὅμως κατανοεῖται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τοῦ παρεχομένου ὑπὸ τῶν ἔργων τοῦ Φίλωνος, τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἀρχομένης ἀπὸ τῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ἡ ἐξέτασις τῶν ζητημάτων γίνεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει λιπαρᾶς καὶ κριτικῆς μελέτης τῶν πηγῶν, ὑπὸ τὸ φῶς καὶ τῆς νεωτάτης σχετικῆς ἐρεύνης, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας δαψιλῶς, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης προσοχῆς ὡς καὶ μετὰ πνεύματος κριτικῆς ἐρεύνης, ἐπωφελεῖται ὁ σοφὸς συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου, ἀποτελοῦντος σπουδαίαν ὅσον καὶ ἀρκούντως εὐπρόσιτον

καὶ εὐπαρακολούθητον συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ μεγάλου θέματος περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Φίλωνος πρὸς τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς βάσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἄρα ἐνδιαφέροντος μεγάλως τοὺς ἀσχολουμένους περί τε τὸν ἐξηγητικὸν καὶ τὸν ἱστορικὸν τῆς θεολογίας κλάδον, οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερον καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας.

Π. Ι ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sources Chrétiennes. Éditions du Cerf. Paris. Tomes 45 καὶ 52. Ambroise de Milan. Traité sur l' Evangile de S. Luc. I. (1956 σελ. 274). II. (1957, σ. 240).—Tome 50. Jean Chrysostome, Huit Catéchèses Baptismales inédites. (1957, σελ. 282). Tome 51. Symeon le Nouveau Théologien. Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques. (1957, σελ. 140).

Ἐν τῇ γνωστῇ πατρολογικῇ σειρᾷ, τῇ ἀπὸ τοῦ 1942 ἐκδιδομένῃ ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὸν τίτλον Sources Chrétiennes, περὶ ἧς, ἀριθμούσης ἤδη ὑπὲρ τοὺς 50 τόμους, ἐπανειλημμένως ἔχει ἤδη γίνει λόγος ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων, ἐξεδόθησαν προσφάτως οἱ ἀνωτέρω σημειούμενοι σπουδαιότατοι τόμοι, οἱ δύο πρῶτοι τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς τὴν λατινικήν, ὁ δὲ τρίτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατρολογίαν.

Οἱ δύο πρῶτοι τόμοι περιέχουσι τὸ θαυμάσιον ὑπόμνημα τοῦ Ἁγ. Ἀμβροσίου τῶν Μεδιολάνων εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἀποτελούμενον ἐξ ὀκτὼ βιβλίων καὶ ἐπεξειργασμένον μεθ' ἱκανῆς ἐπιμελείας ὑπὸ τοῦ βενεδικτίνου πατρὸς Gabriel Tissot. Προτάσσεται ἀξιόλογος εἰσαγωγή, ἔνθα ἐξετάζονται ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ οἰκονομία, αἱ πηγαί, ἡ ἐξηγητικὴ μέθοδος, ἡ δογματικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, ἡ πνευματικότης, ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἔργου καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ κρίσεις, ὡς καὶ αἱ ἐκδόσεις αὐτοῦ (σ. 9-37). Εἶτα παρατίθεται τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον μετὰ μεταφράσεως τοῦ ἐκδότου καί τινων σχολίων, τῶν μάλιστα ἀπαραιτήτων. Ἐν τῷ τέλει τοῦ II τόμου παρατίθενται παραρτήματά τινα καὶ τρεῖς πίνακες, τῶν βιβλικῶν χωρίων, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἀλληγοριῶν τοῦ βιβλίου.

Ὁ δὲ τρίτος τόμος, ὁ καὶ πεντηκοστὸς τῆς ὅλης σειρᾶς, περιέχει ὀκτὼ σπουδαίας ἀνεκδότους Κατηχήσεις τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι καὶ πρὸς τοὺς νεοφωτίστους», ἃς ἀνεῦρε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1955 καὶ ἐκδίδει ὁ ἀσσομψιονιστὴς πατὴρ Ant. Wenger ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 χειρογράφου τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱ. Μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα καὶ τὰς ὁποίας ὁ ἐκδότης, στηριζόμενος ἐπὶ ἐσωτερικῶν κυρίως λόγων, θεωρεῖ ὡς γνησίας καὶ δὴ ὡς ἀπαγγελθείσας ἐν Ἀντιοχείᾳ. Προτάσσεται ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγὴ (σ. 7-107), ἐν ᾗ ἐξετάζονται τὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ἀνεκδότου χειρογράφου (τοῦ ια' αἰῶνος), ὡς καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, εἰς ὃ συγκαταλέγονται, ἐκτός τινων ἐκδεδομένων ἤδη ὑπ' ἄλλων τε, κατὰ μέγα δὲ μέρος καὶ ὑπὸ τοῦ Montfaucon καὶ τοῦ Παπαδοπούλου-Κεραμέως, καὶ ὀκτὼ ἀνέκδοτοι Κατηχήσεις λίαν ἐνδιαφέ-

ρουσαι, ἔπειτα δὲ γίνεται λόγος ἐν γένει περὶ τῶν Κατηχήσεων τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν προκειμένων ὀκτὼ ἀνεκδότων καὶ δὴ καὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος ἐν Ἀντιοχείᾳ περὶ τὰ τέλη τοῦ δ΄ αἰῶνος καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κειμένου τῶν προκειμένων ὁμιλιῶν. Ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις τοῦ πρωτοτύπου κειμένου κριτικῶς ἀποκεκαθαρμένου, ὡς καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ ἱκανῶν σχολίων. Ἡ δὲ λίαν ἐνδιαφέρουσα ἔκδοσις αὕτη κατακλείεται διὰ πινάκων τῶν βιβλικῶν χωρίων, τῶν κυρίων ὀνομάτων καί τινων ἑλληνικῶν λέξεων (σ. 263 - 279).

Τέλος ὁ τέταρτος τόμος περιέχει 225 σπουδαιότατα κεφάλαια θεολογικά, γνωστικὰ καὶ πρακτικὰ τοῦ μεγάλου μυστικοῦ καὶ κλασσικοῦ ἐκπροσώπου τῆς βυζαντινῆς μυστικῆς θεολογίας Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου (949-1022), τὰ ὁποῖα ἐκδίδει μετὰ πολλῆς στοργῆς καὶ ἐπιμελείας ἕτερος ἀσσομψιονιστὴς πατήρ, ὁ κ. J. Darrouzés. Προτάσσεται καλὴ εἰσαγωγή, ἔνθα ἐξετάζονται συντόμως τὰ τοῦ βίου, τῶν ἔργων καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου, τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ὕφους τοῦ συγγραφέως, εἶτα δὲ παρατίθεται τὸ κείμενον ἔν τε τῷ πρωτοτύπῳ, κριτικῶς ἐπιμεμελημένῳ, καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει μετά τινων σχολίων καὶ ἑνὸς παραρτήματος, ὡς καὶ πίνακες διδακτικῶν ὅρων περιεχομένων ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ἔργοις τοῦ Συμεών, τῶν ἀρχῶν τῶν ἐπὶ μέρους πραγματειῶν κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν καὶ χωρίων βιβλικῶν. Ἔργα τινὰ τοῦ ἐπιφανοῦς μυστικοῦ ἔχουσι περιληφθῇ ἐν τῇ Πατρολογίᾳ τοῦ Migne (τόμος 120ς), ἐξεδόθησαν δὲ καὶ ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ζαγοραίου ἐν Βενετίᾳ, τῷ 1790, εἰς νέαν ἑλληνικήν. Πρέπει ὅμως νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες καὶ διὰ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Πνευματικαὶ ἀκτινοβολίαι ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς Ἀντιοχείας. Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις Παναγ. Στάμου. Τύποις Φῶς. Χ.Ε.Ε.Ν. Ἀθῆναι 1957 (Σελ. 326).

Ὁ ἐν τῷ Γυμνασίῳ τοῦ Πολυγύρου τῆς Χαλκιδικῆς φιλότιμος καὶ φιλόπονος καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἄλλοτε δὲ γραμματεὺς τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Κασσανδρείας Εἰρηναίου, συνεχίζων τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἐν νεοελληνικῇ μεταφράσει ἐκλεκτὰ πατερικὰ κείμενα, ἀφ' οὗ ἐδημοσίευσε τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐν μεταφράσει «Ἐπιστολὰς εἰς Ὀλυμπιάδα» (1955) καὶ «Τεσσαράκοντα ἐπιστολὰς χριστιανικῆς ἀγάπης» (1955), ἐμφανίζεται ἐν τῷ παρόντι τόμῳ μετὰ πλουσιωτέρας προσφορᾶς ἐκ τῶν ἀθανάτων ἔργων τοῦ μεγάλου πατρὸς καὶ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου, τῶν εἴκοσι καὶ μιᾶς περιφήμων «Ὁμιλιῶν εἰς τοὺς ἀνδριάντας». Ἐπειδὴ αἱ ὁμιλίαι αὗται ἐλέχθησαν ἐν Ἀντιοχείᾳ, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἡμέτερος πατὴρ ἦτο πρεσβύτερος, διὰ τοῦτο ὁ ἐξωτερικὸς ὑπότιτλος τοῦ τόμου τούτου, ὅστις προλογίζεται ἐπαξίως

ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος, διακεκριμένου δὲ θεολόγου, Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Κατάνης κ. Κασσιανοῦ, πρυτάνεως τοῦ ἐν Παρισίοις Ρωσσικοῦ Ἰνστιτούτου Ὀρθοδόξου Θεολογίας, εἶναι «πνευματικαὶ ἀκτινοβολίαι ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς Ἀντιοχείας». Μετὰ τὸν πρόλογον (σελ. 5 - 6) ἕπεται εἰσαγωγὴ (σελ. 7 - 16), ἔνθα, μετὰ ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τῆς καταστάσεως τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀναπτύσσεται τὸ περιστατικὸν τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἐν λόγῳ Ὁμιλιῶν, ὅπερ ἦτο ἡ ἐν ἔτει 387 ἐκραγεῖσα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου μεγάλη στάσις τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας, ἐν παραμοναῖς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τῆς ὁποίας στάσεως τὸ μὲν σύνθημα ἦτο ὁ κατακερματισμὸς τῶν ἀνδριάντων τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ τῶν τέκνων καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ, τὰ δ᾿ ἐπακόλουθα ἦσαν σκληρὰ μέτρα πρὸς καταστολὴν αὐτῆς. Πρὸς ἐξευμενισμὸν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεστάλη τότε πρεσβεία τῆς πόλεως ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν γηραιὸν ἐπίσκοπον Φλαβιανόν, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ὁποίου ἀνέλαβε τὸν βαρὺν ἆθλον τοῦ κανευνασμοῦ τῶν πνευμάτων καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ ὁ τότε πρεσβύτερος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίας Ἰωάννης, ὅστις καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐξεφώνησε δέκα ἐννέα ὁμιλίας, εἰς ἃς προσετέθησαν καὶ δύο ἄλλαι ἄσχετοι πρὸς τὰ γεγονότα τῆς στάσεως. Ἐπακολουθεῖ ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοσις τῶν Ὁμιλιῶν τούτων εἰς ἁπλῆν καθαρεύουσαν, κατά τι χαμηλοτέραν τῆς τῶν ἀειμνήστων ἀδελφῶν Ν. καὶ Μιχ. Γαλανοῦ (Τὰ ἅπαντα Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου, τόμος Β΄ σ. 331 - 708, ἐν Ἀθήναις 1900), συμφώνως πρὸς τὸ χαμηλότερον γλωσσικὸν ἐπίπεδον τῆς συγχρόνου ἡμῖν γενεᾶς. Ὁ τόμος καταλείεται διὰ πίνακος θεμάτων παρεχομένων ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ Ὁμιλιῶν. Διὰ τῆς ἀξιεπαίνου ταύτης προσπαθείας, τὴν ὁποίαν ὁ ζηλωτὴς ἐπαρχιώτης θεολόγος ἐνισχύει καὶ διά τινων διαφωτιστικῶν ὑποσημειώσεων, καθιστᾷ δὲ λίαν εὐπρόσδεκτον διά τε τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκδόσεως καὶ διὰ τοῦ εὐώνου αὐτῆς, προσφέρεται ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν μόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία, ἐλπίζομεν, ὅτι θέλει τύχει τῆς δεούσης ἐκ μέρους αὐτοῦ καὶ τῶν ἁρμοδίων προσοχῆς πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ της σκοποῦ. Εὐχόμεθα δὲ καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ὅπως, καταλλήλως ἐνισχυομένη ἡ ὡραία αὕτη προσπάθεια, συνεχισθῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ εὕρῃ μιμητὰς καὶ μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων θεολόγων τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν μεγάλων κέντρων τῆς χώρας ἡμῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρχιμανδρ. Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο΄. Κείμενον. Ἑρμηνευτικὴ παράφρασις. Σχόλια. Προβλήματα. Χάρται. Τεῦχος ὄγδοον. Α΄ Βασιλειῶν. 1957. Σελ. 204.—Τεῦχος ἔνατον Β΄ Βασιλειῶν. 1957. Σελ. 166.

Ὁ ζηλωτὴς καὶ φιλόπονος συγγραφεὺς τῆς ἑρμηνευτικῆς σειρᾶς εἰς τὴν Π. Διαθήκην κατὰ τοὺς Ο΄, συνεχίζων τὴν ὡραίαν καὶ ἀξιέπαινον προσπάθειάν του, ἥτις χαίρομεν διότι ἔτυχε καὶ τῆς εὐλογίας τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς

Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διὰ σχετικοῦ γράμματος ἀπὸ 19]10]1957, παρουσιάζει εἰς τὰ παρόντα δύο τεύχη, φιλοκάλως τετυπωμένα ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις γραφικῶν τεχνῶν «Τὸ Φῶς» τῆς Α.Ε.Ε., τὰ βιβλία Α' καὶ Β' Βασιλειῶν. Προηγεῖται εἰσαγωγὴ εἰς τὰ βιβλία ταῦτα καὶ εἶτα παρατίθεται τὸ κείμενον τῶν Ο' μετὰ ἑρμηνευτικῆς παραφράσεως, σχολίων, ἑρμηνευτικῶν παρεκβάσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑρμηνείας τῶν Πατέρων ἀφ' ἑνὸς καὶ νεωτέρων ὀρθοδόξων καὶ ρωμαιοκαθολικῶν ἐξηγητῶν ἀφ' ἑτέρου, ὧν πίναξ προτάσσεται τῶν τευχῶν τούτων. Ἐπίσης εἶναι ἐφωδιασμένα καὶ τὰ τεύχη ταῦτα διὰ τῶν ἀπαραιτήτων γεωγραφικῶν χαρτῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν εἰκόνων. Εὐχόμεθα τὴν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ συνέχισιν τῆς ἀξιολόγου προσπαθείας, ἥτις δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλει ἐκτιμηθῇ καὶ ἐνισχυθῇ προσηκόντως ὑπὸ τοῦ χριστεπωνύμου ἑλληνικοῦ πληρώματος.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Μνημεῖα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. 1. Ὁ κῶδιξ τοῦ Νοταρίου τῶν Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου 1822 - 1833, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Α. Πετροπούλου. Ἀθῆναι. 1957. Σελ. 786. Παράρτημα τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Εἶναι καὶ ἐν τῷ βιβλιογραφικῷ δελτίῳ τῆς «Θεολογίας» ἀξία εὐφήμου μνείας ἡ ἔκδοσις τοῦ ὄχι μόνον ἐξ ἐπόψεως τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικώτερον καὶ δὴ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἐξ ἐπόψεως λαογραφικῆς, γλωσσολογικῆς καὶ ἀθηναιολογικῆς σπουδαιοτάτου καὶ πράγματι «ἀνεκτιμήτου» κώδικος τοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1822 - 1833 ἀειμνήστου νοταρίου, δηλ. συμβολαιογράφου, Ἀθηνῶν Παναγ. Πούλου, ἣν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ φιλοκαλίας ἀνέλαβεν ὁ καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου κ. Γ. Πετρόπουλος καὶ ἥτις ἀφιεροῦται εἰς τὴν μνήμην τοῦ καθηγητοῦ Δ. Παπούλια. Ὁ κῶδιξ διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ τμήματα, ἐξ ὧν τὸ Α' περιέχει προικοδοσίας, τὸ Β' ἐκποιήσεις καὶ ἀντίγραφα πωλητηρίων, τὸ Γ' δωρεὰς καὶ συνέχειαν πράξεων ἐκποιήσεων, τὸ Δ' διανομὰς κληρονομιῶν τὸ Ε' συμφωνίας, τὸ Ϛ' ὑποθήκας καὶ τὸ Ζ' διαθήκας. Ἐπακολουθοῦσιν ἀποφάσεις τοῦ Κριτηρίου καὶ διαφωτιστικώτατα ἀλφαβητικὰ εὑρετήρια κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ λέξεων (σ. 647 - 786) συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ πτυχιούχου τῆς Νομικῆς κ. Ν. Καραστάθη. Ὁ διεξερχόμενος τὰς 786 σελίδας τοῦ τόμου τούτου, ἐκτὸς τῆς ποικίλης διαφωτίσεως ἣν λαμβάνει, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἀσχολῆται περὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, αἰσθάνεται βαθεῖαν συγκίνησιν, περιεργαζόμενος οὕτω ζωντανὴν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως σφαδαζόντων, ἀπὸ δὲ τοῦ 1829 ἐλευθέρων πλέον κατοίκων τῶν οἰκτρῶν ἐρειπίων τοῦ «δαι-

μονίου πτολιέθρου», τῶν «λιπαρῶν καὶ ἰοστεφάνων Ἀθηνῶν».Πολλαὶ λοιπὸν ὀφείλονται χάριτες κατὰ πρῶτον μὲν λόγον εἰς τὸν ὀτρηρὸν ἐκδότην καὶ τὸν συνεργάτην αὐτοῦ, εἶτα δὲ εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῇ ὄντως «γενναιόφρονι» ἀναλήψει τῆς δημοσιεύσεως τοῦ μνημειώδους τούτου ἱστορικοῦ μνημείου, ἥτις περιποιεῖ τιμὴν εἴς τε τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον καὶ τὴν ἑλληνικὴν καθ᾽ ὅλου ἐπιστήμην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Παναγ. Κανελλοπούλου, *Γεννήθηκα στὸ 1402. Ἀθῆναι 1957 (Σελ. 730).*

Ὁ ἄλλοτε καθηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, βραδύτερον δὲ πρωθυπουργὸς καὶ εἷς τῶν κορυφαίων ἑλλήνων πολιτικῶν, κ. Παναγ. Κανελλόπουλος, παραλλήλως πρὸς τὴν πολιτικήν, εἰς ἣν ἐπεδόθη, παραιτηθεὶς τῆς καθηγητικῆς του θέσεως ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐξακολουθεῖ θεραπεύων ἐντόνως καὶ εὐδοκίμως καὶ τὰς Μούσας. Καρπὸς δὲ τῶν πνευματικῶν τούτων ἐνασχολήσεων εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ σειρὰ σπουδαίων ἱστορικοφιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἔργων, οἷα εἶναι ἡ «Ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος» (α´ ἔκδ. 1942, β´ 1947), «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχή μας» (1953), «Ἀθηναϊκοὶ διάλογοι, Ἑλλὰς καὶ Χριστιανισμὸς» (1950), «Τὸ τέλος τοῦ Ζαρατούστρα» (1956), «Μεταφυσικῆς Προλεγόμενα» (1956) καὶ τὸ πρό τινων μηνῶν δημοσιευθὲν μετὰ χεῖρας ἔργον, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ τύχῃ ὁ ἐπιφανὴς πολιτικὸς ἅμα καὶ πνευματικὸς οὗτος ἡγέτης τοῦ «ἀριστείου τῶν γραμμάτων» τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν, ἀπονεμηθέντος αὐτῷ κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῇ 25/3/1958. Ἀπὸ τῆς β´ ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἔργων μέχρι τοῦ τελευταίου ἐμφανίζει ὁ συγγραφεὺς διαρκῶς καὶ ἀεὶ ἐντονωτέραν στροφὴν πρός τε τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸ Βυζάντιον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτάτων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Καὶ ἐν μὲν τοῖς «Ἀθηναϊκοῖς διαλόγοις» ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀσχολεῖται ὑπὸ μορφὴν διαλόγων περὶ τὸ πελώριον θέμα «Ἑλλὰς καὶ Χριστιανισμός», κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 51, δηλ. ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέχρι τοῦ 529, δηλ. τοῦ ἔτους τῆς κλείσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν δὲ τῷ παρόντι μεγάλῳ ἔργῳ ὑπὸ μορφὴν αὐτοβιογραφίας διατρίβει περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς δύσεως τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τῶν τελευταίων του ἡμερῶν μέχρι τοῦ ἐπακολουθήσαντος τὴν δύσιν ἐκείνην λυκόφωτος καὶ τῆς συναφοῦς πρὸς αὐτὴν ἀναστατώσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίᾳ τῆς Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, ὁπόθεν ἔμελλον νὰ ἀναφανῶσιν αἱ πρῶται ἀκτῖνες τῆς ἠοῦς τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους.

Τὸ ἔργον τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία κύρια βιβλία καὶ τὸν ἐπίλογον. Καὶ τὸ μὲν Α´ βιβλίον, ὅπερ ἐπέχει θέσιν μᾶλλον εἰσαγωγῆς, ἀποτελεῖται ἐκ

τριῶν κεφαλαίων, ἐν τῷ α΄ τῶν ὁποίων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεννήθηκα στὴν Πάτρα», ἐξετάζεται ἡ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος κατάστασις τῶν Πατρῶν, τῆς προσφιλοῦς γενετείρας τοῦ συγγραφέως, ἐν τῷ β΄, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Γένος καὶ οἱ αὐτοκράτορες» σκιαγραφοῦνται οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐν τῇ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν Γένος σχέσει αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ γ΄ κεφ., ὑπὸ τὸν τίτλον «Στὴν Ἀθήνα τοῦ Ἀντωνίου Ἀτσαγιόλι», ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῶν φραγκοκρατουμένων Ἀθηνῶν, ὅπου λαμβάνει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσῃ καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐκχριστιανισθέντος Παρθενῶνος καὶ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ πάθος του πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἀνάλογον πρὸς τὸ πάθος του πρὸς τὴν γενέτειράν του. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἔργου ἀποτελοῦσι τὰ βιβλία Β΄ καὶ Γ΄, ἑκάτερον τῶν ὁποίων σύγκειται ἐκ τριῶν κεφαλαίων μετὰ τῶν ἑξῆς χαρακτηριστικῶν τίτλων, στρεφομένων περὶ τὴν δραματικὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς πτώσεως τῆς Πόλεως: «Ὁ Κωνστ. Παλαιολόγος στὴν Πάτρα», «Στὸν Μυστρᾶ μὲ τὸν Πλήθωνα», «Ἡ Κωνσταντινούπολις στὸ 1437» (Β΄ βιβλίον), «Βενετία, Φερράρα, Φλωρεντία», «Μυστρᾶς καὶ ἡ τελευταία ἐξόρμησις τοῦ Γένους» καὶ «Ἑάλω ἡ Πόλις» (Γ΄ βιβλίον). Ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς προκειμένης αὐτοβιογραφίας εἶναι ἓν μοναστήριον τῆς Κρήτης, ὅπου μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Πόλεως ὑποτίθεται, ὅτι καταφεύγει ὁ συγγραφεύς, καὶ ἐκεῖ ἐξυφαίνεται ὁ Ἐπίλογος τοῦ ὅλου ἔργου, ὅστις εἶναι καὶ ὁ ἐπίλογος τῆς μέχρι τοῦ 1472 ἐκτεινομένης τραγικῆς ἱστορίας. Ἐπακολουθοῦσι διασαφητικαί τινες καὶ βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις (σ. 725-730).

Ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις γίνεται ἐνταῦθα, ὡς εἴπομεν, ὑπὸ μορφὴν αὐτοβιογραφίας τοῦ συγγραφέως καὶ στηρίζεται εἰς τὰς πηγὰς οὐ μόνον τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος (Δ. Κυδώνη, Βησσαρίωνος, Γ. Σχολαρίου, Μ. Εὐγενικοῦ, Σφραντζῆ, Δούκα, Συλβ. Συροπούλου, Κριτοβούλου, Λαον. Χαλκοκονδύλη, Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως, Ν. Μακιαβέλλι κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων, ἰδίως τοῦ ΙϚ΄ καὶ ΙΖ΄ αἰῶνος, εἰς ἃς πηγὰς διαρκῶς ἀνατρέχει καὶ ἐκτενῆ ἐξ αὐτῶν ἀποσπάσματα παραθέτει ὁ συγγραφεύς, ἐκθέτων τὴν ἱστορίαν τῆς τε Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τοῦ Μυστρᾶ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς Δημοκρατίας τῆς Φλωρεντίας καὶ τῶν συνόδων τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, συγχρόνως δ᾽ ἐπωφελεῖται καὶ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ὧν τυγχάνει κάτοχος, ὅσον καὶ τῶν πηγῶν, χωρὶς νὰ παραλείπῃ ἑκάστοτε νὰ ἐκφέρῃ καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ κρίσεις. Χαρακτηριστικὰ δὲ τοῦ ἔργου τούτου εἶναι, ἐκτὸς τῆς καταπλησσούσης πολυμαθείας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἐνημερότητος περὶ τὰς πηγὰς τῆς τε Βυζαντινῆς καὶ τῆς Δυτικῆς, τῆς τε πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῆς ἱστορίας, ὡς καὶ τὸ ζωηρὸν θρησκευτικὸν διαφέρον τοῦ συγγραφέως, ὅπερ ἔστιν ὅτε ἐξωθεῖ αὐτὸν εἰς συμμετοχὴν καὶ εἰς

θεολογικὰς ἔτι συζητήσεις (π.χ. μεταξὺ Ἡσυχαστῶν καὶ Βαρλααμιτῶν, Ἐνωτικῶν καὶ Ἀνθενωτικῶν κ.λ.π.). Αἱ ἱστορικαί, τοπογραφικαί, πολιτειολογικαί, οἰκονομολογικαὶ καὶ ἄλλαι, ἀκόμη δὲ καὶ τεχνοκριτικαὶ περεκβάσεις (π.χ. περὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει κλπ.) ἀποτελοῦσιν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὑπὸ διαπραγμάτευσιν ἐποχῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς, τοῦ τε βυζαντινοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ. Λυπούμεθα δὲ διότι τὸ σοφὸν ἔργον δὲν εἶναι ἐφωδιασμένον δι' εὑρετηρίου, πρὸς εὐκολωτέραν ἐκμετάλλευσιν τοῦ πλουσιωτάτου καὶ περισπουδάστου ὑλικοῦ αὐτοῦ.

Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν ἐμπνέουσιν εἰς τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον ἡ μεγάλη τοῦ συγγραφέως οἰκειότης πρός τε τὴν Κ. Διαθήκην καὶ τοὺς βυζαντινοὺς μυστικοὺς συγγραφεῖς, ἰδία δὲ πρὸς τὸν Ἰωάννην, τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος, καὶ Συμεὼν τὸν Νέον θεολόγον, ὃν ἰδιαιτέρως καὶ ἐπανειλημμένως καλεῖ «ἀγαπητόν του ποιητήν». Ἐν γένει ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ ἡ εὐλάβεια τοῦ συγγραφέως πρός τε τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἥρωάς της, καὶ δὴ καὶ κατὰ τοὺς περὶ τὴν ἅλωσιν χρόνους, παρά τινας διατυπουμένας ἐπιφυλάξεις περὶ τῆς ἐξ ἐπόψεως ἐθνικῆς ὀρθότητος τῆς γραμμῆς ἐνίων ἐξ αὐτῶν, π. χ. τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

Πρὸς τοῖς ἄλλοις εὑρίσκομεν, ὅτι ἀδικεῖται ὁ Βυζαντινὸς Χριστιανισμός, ὅστις ἔχει τοσαῦτα δείγματα δώσει ἡρωϊσμοῦ καὶ φιλοπατρίας καὶ συνεδύασεν ἁρμονικῶς τοὺς ὑπὲρ πίστεως μετὰ τῶν ὑπὲρ πατρίδος ἀγώνων, εὑρίσκομεν, λέγω, ὅτι ἀδικεῖται ὁ Βυζαντινὸς Χριστιανισμός, ὅταν τις καταλογίσῃ εἰς αὐτὸν παρερμηνείαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως διὰ τὸν «συνδυασμὸν αὐτῆς μὲ μεγάλην παθητικότητα» (σελ. 185). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, πῶς ἐξηγεῖται ἡ στάσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπανειλημμένων πολιορκιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (πρὸ παντὸς ἐπὶ Ἡρακλείου αὐτοκράτορος καὶ Σεργίου πατριάρχου καὶ ἐπὶ Φωτίου κλπ) καὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τοὺς ἔπειτα καὶ μέχρι σήμερον ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας τοῦ Γένους; Ἢ μήπως εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν πολιορκίαν στάσις τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἄλλως, εἰ μὴ ἐν συναρτήσει τῆς προγενεστέρας καὶ μεταγενεστέρας σχέσεως καὶ τακτικῆς αὐτῆς ἔναντι τοῦ Γένους;

Ὁπωσδήποτε ἡ ἔναντι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Βυζαντίου στάσις τοῦ διαπρεποῦς συγγραφέως ἔν τε τῷ παρόντι ἔργῳ καὶ ἐν τοῖς «Ἀθηναϊκοῖς Διαλόγοις» δὲν συγκρίνεται πρὸς τὴν τηρουμένην ἔν τισι παλαιοτέροις ἔργοις του. Ὁ δὲ θαυμασμός του πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸν Βυζαντινὸν μυστικισμὸν καὶ μάλιστα πρὸς Συμεών, τὸν Νέον Θεολόγον, ἀποδεικνύει ἐξαίρετον πρόοδον εἰς τὸν τομέα τῆς ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῆς Ὀρθοδοξίας, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἀποτελεῖ ὁ ἰδιόρρυθμος μυστικισμός της, πρὸς ὃν συντόνως στρέφεται ἡ ἔρευνα καὶ ὁ θαυμασμὸς τῆς συγχρόνου ρωμαιοκαθολικῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς προτεσταντικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω π. χ. ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς τυγχάνει ἐν τῷ προκειμένῳ ἔργῳ ἡ ἐν σελ. 88 παρατήρησις τοῦ κ. Κανελλοπούλου περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὡς κοιτίδος τοῦ Βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ· «Τὸ Γένος μας μπορεῖ

ἴσως νὰ χρειάζεται πιὸ πολὺ τὸ Ἅγιον Ὄρος παρὰ τὴν Αὐτοκρατορία». Δὲν ἀμφιβάλλομεν δ' ὅτι ἐν προσεχεῖ ἔργῳ του, ὅπερ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ κύκλου τῶν ἑλληνικῶν ἱστορικῶν μελετῶν τοῦ συγγραφέως θὰ ἀφιερωθῇ πιθανώτατα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑποδούλου Γένους, τὴν συνυφασμένην μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, θέλει ἀποδώσει πλήρως τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην ὀφειλομένην δικαιοσύνην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Rudolf Kriss und Hubert Kriss-Heinrich, Peregrinatio neohellenica. Wallfahrtswanderungen im heutigen Griechenland und in Unteritalien, Mit 126 Bildern. Wien 1955. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde. Band VI) 8° σ. VIII καὶ 232, S. 83[1].

Ἡ λατρεία τῶν ἁγίων, ὡς καὶ ἡ τῶν ἡρώων κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀνταποκρίνεται εἰς ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς λαϊκῆς ψυχῆς (Martin Nilsson). Ὡς δ' ἡ λατρεία ἐκείνων ἐνετοπίζετο εἰς τὸν τάφον ἑκάστου, τὸν περιέχοντα τὰ λείψανα αὐτοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πίστιν τῶν ἀρχαίων ἐνέκειτο ἡ δύναμις τοῦ ἥρωος, οὕτω καὶ οἱ τάφοι τῶν ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων ἀποτελοῦν σήμερον τόπους τιμητικῆς προσκυνήσεως. Εἰς τὰ λείψανα καὶ τ' ἀναβλύζοντα τυχὸν ἐκ τῶν τάφων τῶν Ἁγίων ὕδατα προστίθενται εἰκόνες τινὲς τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἁγίων, περὶ τῶν ὁποίων πιστεύεται ὅτι ἀνευρέθησαν ὑπὸ εὐσεβῶν χριστιανῶν εἰς τόπους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἁγίου ἀποκαλυφθέντας, ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ καθίστανται μὲ τὸν καιρὸν κέντρα τοπικῆς λατρείας. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἡρώων ἐπιστεύετο ὅτι θεραπεύουν ἀσθενείας· καὶ σήμερον ἡ πίστις εἰς τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων εἶναι βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, προερχομένη ἐκ τῆς δογματικῆς πίστεως, ὅτι διὰ τῶν εἰκόνων ἐνεργεῖ ἡ θεία χάρις. Ἐκ τούτου αἱ ἐπικλήσεις τῶν ἁγίων καὶ αἱ εὐχαί, αἱ ἱεραὶ ἀποδημίαι καὶ τὰ ἀναθήματα εἰς τὰς εἰκόνας καὶ αἱ ἐγκοιμήσεις εἰς τοὺς ναούς των. Ἔργον ὅμως πραγματευόμενον εἰδικῶς τὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε.

Τὸ κενὸν αὐτὸ ἀνέλαβον νὰ πληρώσουν δι' ἰδίας ἐρεύνης οἱ συγγραφεῖς τῆς Peregrinatio neohellenica. Πρὸς τοῦτο ἀνέλαβον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1951 καὶ 1954 τοὺς κόπους καὶ τὰς δαπάνας τεσσάρων ταξειδίων καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς κυριωτέρους τόπους θρησκευτικῶν πανηγύρεων ἐν Ἑλλάδι. Ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τῆς ἐργασίας αὐτῆς προηγήθησαν ὅμοιαι ἔρευναι τοῦ R. Kriss ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ἐννοεῖ μὲ ποῖον ἠσκημένον ὄμμα αὐτὸς καὶ ὁ συνεργάτης υἱός του ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον των. Ἡ Τῆνος, μὴ ἀπέχουσα πολὺ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Δῆλον, εἶναι τὴν σήμερον τὸ

1. Ἡ βιβλιοκρισία αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ γερμανιστὶ ἐν Österreichische Zeitschrift für Volkskunde τ. 61, Wien 1958, τεῦχ. 1, σ. 51 - 56.

κυριώτερον κέντρον πανελληνίου τιμῆς καὶ προσκυνήσεως πρὸς τὴν Θεομήτορα. Αἱ τρεῖς ἐξ ἄλλου μεγαλύτεραι νῆσοι τοῦ Ἰονίου, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, ὡς καὶ ἡ Σύμη εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος, ἀποτελοῦν κέντρα ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς τοπικῆς λατρείας.

Οἱ συγγραφεῖς ἐφρόντισαν νὰ παρευρεθοῦν κατὰ καιροὺς εἰς τὰς πανηγύρεις τῶν τόπων αὐτῶν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ὅσων εἶδον καὶ ἤκουσαν κατ᾽ αὐτὰς ἀφιερώνονται τὰ ἐκτενέστερα κεφάλαια τοῦ βιβλίου των (II - IV, σελ. 32 - 135). Τῶν κεφαλαίων αὐτῶν προτάσσεται, ὡς ἀπαραίτητος εἰσαγωγή, ἔκθεσις περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐννοίας τῶν διαφόρων ἀγιερωμάτων, τῶν ἀναρτωμένων εἰς τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων. Οἱ συγγραφεῖς ἐπεσκέφθησαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸ λίκνον τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, τὴν ΚΠολιν, καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐκεῖ πολυσεβάστων κέντρων τῆς λατρείας καὶ τὰς συνημμένας μὲ αὐτὰ παραδόσεις, τῶν ὁποίων πολλαὶ εἶναι πανελληνίου χαρακτῆρος, ἀναφέρεται τὸ IX κεφ. τοῦ βιβλίου. Τὰ ἐνδιάμεσα κεφάλαια (V - VIII) παρέχουν πληροφορίας, τὰς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς συνέλεξαν ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεύνης περὶ τῶν ἐν σπηλαίοις προσκυνημάτων, περὶ ἄλλων τινῶν παλαιῶν τόπων λατρείας (Καισαριανῆς, Καρέα κλ.) καὶ περὶ θαυματουργῶν τινων εἰκόνων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Παραδόξως ἀντιπαρῆλθον τὴν Θεσσαλονίκην μὲ τὴν μεγαλοπρεπῆ βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὅπου ἐντὸς ἱερᾶς λάρνακος φυλάσσεται τὸ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον, «τὸ κοινὸν τῶν Χριστιανῶν ἰατρεῖον», ὡς ἔλεγον· εἰς ἀντιστάθμισμα παρέχουν σπουδαιοτάτας εἰδήσεις περὶ τόπων τινῶν τῆς λατρείας εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς κατοίκων τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Αἱ περιγραφαὶ ἔχουν τὴν ζωηρότητα τῆς εἰς πρῶτον πρόσωπον ἐκθέσεως, τὰ δ᾽ ἐκτιθέμενα διασαφοῦνται διὰ πλήθους καλῶς ἐκλελεγμένων εἰκόνων. Ἂν καὶ ξένοι οἱ συγγραφεῖς πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης των, ἔχουν θαυμαστὴν ἱκανότητα εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ ἑλκύειν τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ. Ἔτσι κατορθώνουν νὰ εἰσδύουν εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸ αἴσθημα τῶν προσκυνητῶν τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἁγίων. Ἐνίοτε ὅμως ἀδυνατοῦν νὰ ἐννοήσουν καὶ ἐξηγήσουν τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰς ἑλληνικὰς πανηγύρεις, ὡς π. χ. τὸν συνωστισμὸν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸν θόρυβον ἐν τῇ ὑπερπλήρει ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας ἐν Τήνῳ, ὅπου καθεὶς ζητεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ δι᾽ ἑαυτὸν καὶ τὸν ἄρρωστόν του μίαν θέσιν πρὸς διανυκτέρευσιν. Ἀλλ᾽ ἀφοῦ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐνθυμοῦνται, ἀθελήτως ἴσως, τὰς ἀρχαίας «ἐγκοιμήσεις» ἐν τῷ ναῷ, διατὶ τὴν συσχέτισιν τοῦ σημερινοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον λατρευτικὸν ἔθιμον, τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ξένοι λόγιοι κάμνουν [1], διατὶ οἱ συγγραφεῖς ἀποδίδουν

1. Βλ. ἰδίᾳ *L. Deubner*, De incubatione 1900, *Mary Hamilton*, Incubation. or the cure of diseases in pagan temples and Christian churches, 1906, τῆς αὐτῆς Greek Saints and their Festivals, Edingburg and London 1910 σ. 90. *M. Nilsson*, Geschichte der griech. Religion, 1,157.

εἰς αἴσθημα ἐθνικῆς ὑπερηφανείας («Nationalstolz») τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν θέλουν νὰ ἴδουν καὶ εἰς τὴν συνήθειαν αὐτὴν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων τὴν συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ των βίου, ὅταν τόσον ὁ κοσμικὸς καὶ συνάμα θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τῶν νεοελληνικῶν πανηγύρεων, ὅσον καὶ τόσα ἄλλα ἐκ τῶν σημερινῶν ἐθίμων (θυσίαι ζώων, πανσπερμίαι, Ἀδώνιδος κῆποι, ἀγυρμοὶ μὲ τὴν χελιδόνα, ἱεροὶ ἄροτοι κτλ.) ἐξηγοῦνται καὶ ὑπὸ ξένων λογίων ὡς ἐπιβιώσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας;[1] Καὶ δὲν θὰ ἦτο ἀνόητον, ἂν οἱ Ἕλληνες ἐκ λόγων «ἐντόνου ἐθνικῆς ὑπερηφανείας» (ihrem ausgeprägten Nationalstolzzufolge) καὶ μόνον, «θεωροῦν ἑαυτοὺς ὡς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», χωρὶς νὰ δύνανται νὰ ἐπικαλεσθοῦν λόγους ἱστορικούς, γλωσσικοὺς καὶ λαογραφικοὺς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐθνικῆς των καταγωγῆς; Ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ παραπέμψω τοὺς συγγραφεῖς εἰς τὴν γνωστὴν διάλεξιν τοῦ ἀειμνήστου *Albert Thumb*, The Modern Greek and his ancestry. (The Bulletin of the John Rylands Library, Sonderdr. 1914)[2].

Τὸ βιβλίον καθιστᾷ πράγματι ἐπαγωγὸν καὶ τὸ ὕφος ποὺ μεταχειρίζονται οἱ συγγραφεῖς εἰς τὰς περιγραφάς των, ὕφος κάπως ἄηθες διὰ γερμανικὸν ἐπιστημονικὸν ἔργον Δὲν ἀντέσχον ὅμως καὶ εἰς τὸν πειρασμόν, εἰς τὸν ὁποῖον τόσον πολὺ ὑπέκειντο οἱ παλαιοὶ περιηγηταί, καὶ ἀναζητοῦντες κάθε τι τὸ ἐντυπωσιακὸν ἀσχολοῦνται καὶ περὶ πράγματα ἄσχετα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου, ὡς εἶναι τὸ ὕφος τοῦ Μητροπολίτου εἰσερχομένου κατὰ τὴν πανήγυριν εἰς τὸν ναὸν τῆς Τήνου, τὰ τελούμενα κατὰ τὴν θείαν κοινωνίαν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ὀρθοδόξων κ.τ.λ.

Τὸν λαὸν ἡμεῖς τοὐλάχιστον οἱ λαογράφοι ἀγαπῶμεν ἀκριβῶς διὰ τοὺς ἁπλοῦς καὶ ἀφελεῖς του τρόπους. Δι᾽ αὐτὸ νομίζω ὅτι δὲν ἁρμόζει εἰς ἔργον λαογραφικὸν διάθεσις πρὸς εἰρωνείαν δι᾽ οἱασδήποτε ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, οἷα εἶναι π. χ. ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀγαθοῦ λευίτου τῆς Σύμης ἐπιθυμοῦντος νὰ τιμήσῃ τοὺς κυρίους Rudolf καὶ Hubert Kriss καὶ κρούοντος ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει των τὸν κώδωνα τοῦ ἐρημικοῦ του ἐκκλησιδίου, καθ᾽ ὃν ἀκριβῶς τρόπον κάμνει ὀλίγον ἀργότερον κατὰ παλαιὸν ἔθος ἐπὶ τῇ ἀφίξει ἄλλου ἐπισήμου ἐπισκέπτου, τοῦ Ἀρχιμανδρίτου τῆς Σύμης. Ἐπίσης ἀδικοῦν τὸν τόπον ποὺ ἐπεσκέφθησαν, ὅταν τὰ φυλαχτά, ἤτοι μικρὰς εἰκόνας ἁγίων, τὰς ὁποίας οἱ σωφὲρ τῶν λεωφορείων χρησιμοποιοῦν εἰς τ᾽ αὐτοκίνητά των, ἀποδίδουν οἱ συγγραφεῖς εἰς τὴν κακὴν κατάστασιν τῶν ὁδῶν (σελ. 136)—ὑπάρχουν δὰ καὶ καλοὶ δρόμοι ἐν Ἑλλάδι!—Δυστυχήματα ὅμως συγκοινωνίας συμβαίνουν συχνὰ καὶ εἰς τὰς κα-

---

1. Βλ. *Martin Nilsson*, Greek Popular Religion, New York 1940. Πρβλ. *Γ. Α. Μέγα*, Ἑλλην. Ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956.—G. A. Megas, Greek Calendar Customs, Athens, 1958.

2. *A. Thumb*, Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή του. Μετάφραση *Φ. Δραγούμη*. Ἀθήνα 1945.

λύτερον ἀσφαλτοστρωμένας ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν πατρίδα τῶν συγγραφέων, καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων λόγων·

Ὡσαύτως ἀπαρέσκει εἰς τοὺς συγγραφεῖς ἡ εἰς ἓν διμερὲς οἰκοδόμημα ἀνοικοδόμησις τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τοῦ Ξενῶνος, τὰ ὁποῖα ἔκαυσαν κατὰ τὴν κατοχὴν οἱ Γερμανοὶ στρατιῶται, καὶ ἡ ἀνάθεσις τῆς περιποιήσεως τῶν ἐπισκεπτῶν εἰς τοὺς μοναχούς, ἂν καὶ οἱ ξενῶνες καὶ ἡ περίθαλψις τῶν ξένων εἶναι μακρὰ παράδοσις τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν μοναστηρίων. Αἱ προστιθέμεναι ἐκεῖ παρατηρήσεις περὶ τηρήσεως τῆς καθαριότητος θὰ εἶχον θέσιν εἰς ἕνα Baedeker!

Παραλείπω ἄλλα τινὰ σημεῖα, ὅπου οἱ συγγραφεῖς προβαίνουν εἰς αὐθαιρέτους ἢ ἐσφαλμένας κρίσεις περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ δημιουργοῦν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐσφαλμένας ἐντυπώσεις.

Ἀξιόλογοι ἐν τούτοις εἶναι διαπιστώσεις τινές, εἰς τὰς ὁποίας προβαίνουν οἱ συγγραφεῖς ἐξ ὡρισμένων παρατηρήσεων. Οὕτως εἰς τὰ εἴδη τῶν ἑπτανησιακῶν ἀφιερωμάτων καὶ τοὺς τρόπους τῆς κατασκευῆς των εἶναι σαφὴς ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις, ἐν ᾧ τοὐναντίον εἰς τὰς ἀναλόγους συνηθείας τῶν καθολικῶν τῆς Σύρου οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ ἀπὸ τὰ ἐθιζόμενα ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς νήσου. Ἔτι πλέον, ἡ ἀδυναμία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς θείας βοηθείας, ἥνωσε πολλαχοῦ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς χριστιανικῆς καὶ μουσουλμανικῆς θρησκείας πρὸ τῶν σεβασμάτων τῆς λατρείας ἑκατέρων. Μόνον εἴς τινα σημεῖα τοῦ ἔργου θὰ εἶχον νὰ ἐπιφέρω παρατηρήσεις τινάς, συμπληρῶν ἢ ἐπανορθῶν τὰς πληροφορίας ἢ κρίσεις τῶν συγγραφέων.

Οὕτως εἰς τὰ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου ἀναφερόμενα διάφορα εἴδη «ταμάτων» πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ προσφορὰ αἱματηρᾶς θυσίας. Ἰδίᾳ ἐν Θράκῃ, ὅταν ἕνας ἔχῃ ἄρρωστον, τάζει «κουρμπάνι», δηλ. θυσίαν: «παπποῦ Νικόλα, κάνε με τὸ παιδί μ' καλὰ καὶ θὰ σὲ κόφτω κουρμπάνι» (ἕνα ἀρνὶ ἢ ἕνα κατσίκι)· ἔπειτα εἶναι ὑποχρεωμένος κάθε χρόνο στὴν ἑορτὴ τοῦ ἁγίου νὰ θυσιάζῃ ἕνα ἀρνὶ ἢ κατσίκι [1].

Ἐν σελ. 28 κ. ἑ. οἱ συγγρ. ἀνερευνοῦν τὴν περὶ εἰκόνων δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας, ἔχοντες ὡς ὁδηγὸν τὸ βιβλίον τοῦ Ρώσου Μητροπολίτου Σεραφεὶμ «Die Ost-Kirche» (Stuttgart 1950), καὶ «παρὰ τὰ πολλὰ κοινά», ὡς λέγουν, πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀνευρίσκουν καὶ «μίαν σαφῶς αἰσθητὴν διαφορὰν» (eine abweichende, deutlich spürbare besondere Note) (σ. 28) πρὸς αὐτήν. «Ἐν τῇ Ἀνατολ. Ἐκκλησίᾳ, λέγουν, κάθε εἰκὼν διὰ τῆς καθαγιάσεως μετέχει ὁπωσδήποτε τῆς οὐσίας τοῦ πρωτοτύπου, διδασκαλία, ἥτις καθ' αὐτήν, εὑρίσκεται ἤδη πολὺ ἐγγύτερον πρὸς τὴν πρωτόγονον λαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς μαγικῆς

1. Βλ. Λαογραφίαν, τ. 3 (1911-12) σ. 164. *Γ. Α. Μέγα,* Ζητήματα Ἑλλην. Λαογραφίας, τεῦχ. 3 (Ἀνάτυπ. ἐκ τῆς Ἐπετ. τ. Λαογρ. Ἀρχείου 1943-44) σ. 19 κ. ἑ.

σχέσεως πρὸς τὴν εἰκόνα ἢ ἡ ρωμαϊκὴ ἄποψις, ἥτις ἀποκρούει κάθε αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ εἰκόνος καὶ εἰσακούσεως τῆς παρακλήσεως...» (σ. 30 κ. ἑ). Εἰς ταῦτα ἔχω νὰ παρατηρήσω ἐν πρώτοις ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα ἀφεώρα εἰς λατρευτικὰς συνηθείας καὶ πίστιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὀρθότερον θὰ ἦτο οἱ συγγρ. νὰ συνεβουλεύοντο συγγράμματα Δογματικῆς Ἑλλήνων θεολόγων καὶ ὄχι τοῦ Ρώσου Μητροπολίτου. Ὡς γνωστόν, οἱ Ρῶσοι θεολόγοι ρέπουν ὑπερβαλλόντως πρὸς τὸν μυστικισμὸν καὶ τὴν μυστικιστικὴν ἑρμηνείαν τῆς λατρείας. Ἔπειτα ἀπονέμει μὲν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τιμὴν καὶ προσκύνησιν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων, ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ καὶ «κατ' ἀρχὴν κάθε καθηγιασμένην εἰκόνα ὡς θαυματουργὸν («ein Gnadenbild»), ὡς οἱ συγγρ. νομίζουν (σ. 31). Μόνον ὅταν συντρέχουν ὅλως ἰδιαίτερα περιστατικά, ὡς σπάνια φαινόμενα κατὰ τὴν εὕρεσίν των καὶ ἀποδεδειγμένα θαύματα, ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ μας, ὡς δὲ οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς λέγουν (σελ. 30), καὶ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, δύναμις θαυματουργὸς εἰς τὰς εἰκόνας αὐτὰς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἐννοεῖται, ὅτι δι' αὐτῶν ἐπενεργεῖ ἡ θεία χάρις ἐπὶ τοὺς π ι σ τ ε ύ ο ν τ α ς. Ὅθεν δὲν ὑπάρχει κατ' οὐσίαν διαφορὰ καὶ εἰς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν μεταξὺ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, μεμονωμένων τινῶν ὑπερβολῶν τοῦ λαοῦ, παρατηρουμένων εἰς ἀμφοτέρας τὰς Ἐκκλησίας. Ἡ παρεξήγησις αὕτη εἶναι ἄλλως συνήθης εἰς ἑτεροδόξους συγγραφεῖς καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν δογματικῶν προϋποθέσεων καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Βλ. *Ἰ. Καρμίρη*, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας (ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν 1955-56, σελ. 107) καὶ τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. (Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Γ' τόμ. τῆς Θρησκευτ. Ἐγκυκλοπαιδείας). Ἐν Ἀθήναις 1940, σελ. 62 - 65).

Ἐν σελ. 126 περιγράφεται ἡ τελετουργία τῆς Ἀναστάσεως ἐν τῇ μονῇ τῆς Σύμης, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ συγγρ. ὡς φιλοξενούμενοι τοῦ ἡγουμένου, ἀλλὰ δὲν γίνεται σαφὲς διὰ τίνα λόγον ἡ θύρα τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν τελετήν, ἡ ὁποία γίνεται ἐν τῇ αὐλῇ τῆς μονῆς, εἶναι κλειστή, ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἐκκλησιάσματος εἰσέρχεται μετὰ τὴν τελετὴν ἐν πομπῇ εἰς αὐτήν, ἀνοίγων τὴν θύραν μὲ ἕνα ἰσχυρὸν λάκτισμα. Πρόκειται περὶ δραματικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν ὁ ἐν τῷ ναῷ ἐγκεκλεισμένος διάκονος — ἀλλοῦ ὁ κανδηλανάπτης — εἰς τὸν διεξαγόμενον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱερέως ἔξωθεν διάλογον παριστᾷ τὸν διάβολον ἀνθιστάμενον εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ βιαίως ἐκδιωκόμενον ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐκπροσωπεῖ αὐτὸν τὸν ἀναστάντα Χριστόν.

Ἐν σελ. 143 ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν οἱ συγγρ. ἀναφέρουν, ἀκούσαντες παρ' ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἐν σπηλαίοις λατρείαν, ὅτι δηλ. εἰς αὐτὰ

οἱ χριστιανοὶ κατέφευγον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας διὰ νὰ λατρεύσουν τὸν Θεόν, δὲν ἔχει ἱστορικὴν βάσιν. Τοῦτο ἀληθεύει μόνον διὰ χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὸν Πόντον, ὅπου πράγματι ὁ φανατισμὸς τῶν Τούρκων ἐπέβαλε τὴν εἰς τρώγλας καὶ σπήλαια λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὰς χώρας τῆς ἄλλοτέ ποτε Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἡ ἐν ἐκκλησίαις λατρεία ἦτο ἀπ' αὐτῆς τῆς κατακτήσεως ἀνεκτή. Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἐν σπηλαίοις, π. χ. τῆς Κρήτης, ἀσκουμένη λατρεία εἶναι συνέχεια μιᾶς ἔκπαλαι ἐν αὐτοῖς κατὰ διαδοχὴν γενεῶν καὶ πολιτισμῶν ἀσκουμένης λατρείας, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἐν αὐτοῖς ἀνευρισκόμενα κατάλοιπα προσφορῶν καὶ τ' ἀφιερώματα ἀπὸ τῆς μινωϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων (5 ἢ 6 αἰ. μ. Χ.). (Βλ. Sp. Marinatos, The cult of the Cretan caves ἐν The Review of Religion, 1941 σελ. 135). Ποῖον ἀρχαῖον θεὸν ὑποκατέστησεν ὁ τιμώμενος εἰς ἕκαστον σπήλαιον ἅγιος δὲν δυνάμεθα πάντοτε μετ' ἀσφαλείας νὰ γνωρίζωμεν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἕως τὴν σήμερον μόνον ἅγιοι οἱ ἔνοικοι τῶν σπηλαίων, εἰς οὓς καταφεύγουν οἱ ἀσθενοῦντες πρὸς θεραπείαν· εἶναι καὶ νεράϊδες, αὐταὶ αὗται δηλ. αἱ ἀρχαῖαι νύμφαι, αἱ λατρευόμεναι ἔκπαλαι ἐν αὐτοῖς μετὰ τοῦ Πανὸς καὶ ἄλλων ἀρχαίων θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ πάσχοντες ἰδίᾳ ἐκ νευρικῶν ἢ φρενικῶν νοσημάτων προσφέρουν μειλίγματα καὶ ἄλλας τροφάς, ὡς καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους [1]. Καμμία λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ὁ μέγας πίθος εἰς τὸ παρὰ τὴν Μονεμβασίαν σπήλαιον, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς συγγρ. πρέπει πιθανῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς δοχεῖον προσφορῶν (Speiseopfer) (σελ. 145), προϋποθέτει μειλίγματα ἤτοι προσφορὰς γάλακτος, μέλιτος ἢ οἴνου πρὸς τοιαῦτα ἐξωτικά, πρὶν νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς αὐτὰ ὁ Ἰωάννης Πρόδρομος.

Σελ. 173. Οἱ συγγραφεῖς μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι οἱ προσαγόμενοι πρὸς θεραπείαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Πριγκηποννήσῳ ἀσθενεῖς ἐκ φρενικῶν νοσημάτων ἀφήνονται ἐκεῖ ἐπὶ 40 ἡμέρας, τὸν ἀριθμὸν δὲ τοῦτον φέρουν εἰς συσχέτισιν πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς νηστείας. Ἀλλ' ἡ ἱερότης τοῦ ἀριθμοῦ 40 ἐμφαίνεται καὶ εἰς παντὸς εἴδους μαγγανείας καὶ ἔχει ἐκ τούτου γενικωτέραν μαγικὴν σημασίαν [2].

Ὡραίαν κατακλεῖδα εἰς τὸ ἐν γένει λίαν ἐνδιαφέρον αὐτὸ βιβλίον ἀποτελεῖ τὸ ἐν τέλει παράρτημα (σελ. 209 - 210), εἰς τὸ ὁποῖον ὁ διευθυντὴς τοῦ Αὐστριακοῦ Λαογραφικοῦ Μουσείου, καθηγητὴς *Leopold Schmidt* ἐξετάζει τὸ ἐν σχήματι πορτοκαλέας ἀργυροῦν ἀφιέρωμα τοῦ ναοῦ τῆς Τήνου (εἰκ. 28), τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τῶν ἐπιχρυσωμένων σφαιροειδῶν καρπῶν φέ-

1. Βλ. *Martin Nilsson*, Geschichte der griech. Religion I σ. 230 κ.ἑ. 234 κ.ἑ. *Τοῦ αὐτοῦ*, Greek Popular Religion, 1940, σ. 14 κ.ἑ.

2. Βλ. *Γ. Σπυριδάκη*, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἕλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 51 - 62.

ρει ἐπὶ τῶν κλώνων δώδεκα κανδήλας καὶ μίαν κάπως μεγαλυτέραν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ στελέχους, ἤτοι ἐν ὅλῳ δεκατρεῖς κανδήλας. Ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς σχετίζει τὸ ἀφιέρωμα αὐτὸ πρὸς ὁμοίαν πλαστικὴν παράστασιν δένδρου μετὰ 27 φώτων, ἀποκειμένην εἰς τὸ Αὐστριακὸν Λαογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Βιέννης, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχεται ἐκ τῆς Βαλκανικῆς, καὶ, ὡς ὁ L. Schmidt συμπεραίνει, «ἐξ ἑλληνικοῦ τινος τόπου λατρείας». Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φώτων καὶ εἰς τὸ ἀφιέρωμα τῆς Τήνου εἶναι ἀρχαίας ἡμερολογιακῆς ἀρχῆς, ὅτι δηλονότι ὁ ἀριθμὸς 12 ἐνέχει ἡμερολογιακὴν ἔννοιαν παριστῶν τοὺς 12 μῆνας, ἀφήνει τὸ κεντρικόν, 13ον φῶς, ἄνευ ἑρμηνείας. Καὶ τὸ σκεῦος, ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὡς νὰ φύεται ἡ πορτοκαλέα, δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὑδρία (Trinkgefäss), ὡς ὁ καθηγητὴς Schmidt νομίζει, ἀλλ' εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα συνήθης «γλάστρα», ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας βλέπομεν τοποθετημένας εἰς τὰ ἄκρα τῶν βαθμίδων μιᾶς ἐξωτερικῆς κλίμακος ἢ εἰς τὰ ἀκρωτήρια μιᾶς ἐξοχικῆς οἰκίας εἰς τὰ προάστια τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ εὐσεβὴς χριστιανός, προφανῶς πλούσιός τις γαιοκτήμων, τοῦ ὁποίου ὁ πορτοκαλεὼν εἶχεν ἴσως ἀπειληθῆ ὑπὸ ἀσθενείας, θὰ «ἔταξεν» εἰς τὴν Παναγίαν μίαν πορτοκαλέαν ἀπὸ ἀσῆμι καὶ εἶναι φυσικόν, ὅτι ὁ τεχνίτης παρέστησε τὸ δένδρον ὡς φυόμενον ἀπὸ μίαν γλάστραν. Ὁ θρησκευτικὸς δὲ σκοπός, τὸν ὁποῖον ὑπηρετεῖ τὸ ἀφιέρωμα, καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν ἐκδοχήν, ὅτι αἱ 12 κανδῆλαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς 12 Ἀποστόλους, ἡ δὲ 13η ἐν τῷ μέσῳ παριστᾷ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ὡς κορυφὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παράστασις αὕτη ὑπόκειται, ὡς γνωστόν, ὡς βάσις εἰς βυζαντινὰς εἰκόνας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Χριστὸς παριστάνεται καθήμενος εἰς τὴν κορυφὴν μιᾶς ἀμπέλου, οἱ δὲ Ἀπόστολοι ἐπὶ δώδεκα κλάδων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ· (Βλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἀθῆναι 1956, πίν. XXXI).

Μὲ τὸ ἀξιόλογον αὐτὸ ἐπίμετρον τελειώνει τὸ μὲ ἐξαίρετον φιλοκαλίαν ἐκτυπωθὲν βιβλίον. Ἀποτελεῖ πράγματι σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς λατρείας καὶ παρὰ τὰς γενομένας ἀνωτέρω παρατηρήσεις ὀφείλομεν εὐχαριστίας τόσον εἰς τοὺς συγγραφεῖς, ὅσον καὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Αὐστριακοῦ Λαογραφικοῦ Μουσείου, ἥτις περιέλαβε τὸ ἔργον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀξιολόγων δημοσιευμάτων του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΕΓΑΣ

Ἀπάντησις εἰς ἀντικριτικὴν (Περὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ν. Μουτσοπούλου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονοστηρίων τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956).

Εἰς τὸ προηγούμενον τεῦχος τῆς «Θεολογίας» (ΚΗ΄, 1957, 599-600) ὁ καθηγητὴς καὶ σεβαστὸς διδάσκαλός μου κ. Γ. Σωτηρίου ἐδημοσίευσεν ἀντικριτικὴν κατὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ γραφείσης βιβλιοκρισίας περὶ τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου τοῦ κ. Ν. Μουτσοπούλου (Θεολογία ΚΗ΄, 1957, 478 - 486). Αἱ δια-

φωνίαι περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων εἶναι ἀναπότρεπτοι καὶ νόμιμοι· ὅταν δὲ αὗται προέρχωνται ἐξ ἀντικειμενικῆς θεωρήσεως, μακρὰν πάσης προκαταλήψεως εἴτε ὑπὲρ εἴτε κατά, εἶναι καὶ ὠφέλιμοι, διότι φέρουν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὴν προκειμένην ὅμως ἀντικριτικὴν τοῦ διδασκάλου μου δὲν διατυποῦνται ἀπόψεις ἁπλῶς ἀντίθετοι πρὸς ὅσα ὑπεστήριξα εἰς τὴν ρηθεῖσαν βιβλιοκρισίαν, ἀλλ' ἐπεζητήθη νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ ἐπιστημονική μου εὐσυνειδησία. Ἐντεῦθεν ὑποχρεοῦμαι ν' ἀπαντήσω. Τὸ κάμνω μετὰ μεγίστης δυσφορίας.

1. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην παρατήρησιν τοῦ κ. Σωτηρίου, διὰ τὸν καλύτερον τρόπον τῆς διατάξεως τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μουτσοπούλου συζήτησις δὲν χωρεῖ, διότι ἡ διάθρωσις τῆς ὕλης ἑνὸς βιβλίου ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος της προσωπικὴν τοῦ συγγραφέως. Ὅταν διετύπωνον δὲ τὴν γνώμην—ὄχι τὸν «ἰσχυρισμόν»—ὅτι πλέον ἄνετος θὰ ἦτο ἡ παράθεσις τῶν μνημείων κατὰ γεωγραφικὰς ἑνότητας εἶχον λάβει ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μ. εἰς τὰ περιγραφικά του μέρη ἐπέχει θέσιν «εὑρετηρίου» τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Γορτυνίας. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι πρόκειται περὶ ζητήματος προσωπικῆς προτιμήσεως.

2. Δι' ὅσων ἔγραψα περὶ τῶν ὀκταγωνικοῦ τύπου ἐκκλησιῶν (Θεολογ. σ. 479 σημ. 2) δὲν ἰσχυρίσθην ποσῶς ὅτι «ἡ ἀναγωγὴ τῶν ὀκταγωνικοῦ τύπου ναῶν εἰς βυζαντινὰ πρότυπα» εἶναι ἐκτὸς θέματος, ὡς μὲ παρουσιάζει ὁ κ. Σωτηρίου διατεινόμενον (Θεολογ. σ. 599). Εἶπον ὅτι ἐκτὸς θέματος εἶναι ἡ «ἀντιμετώπισις τοῦ γενικωτέρου θέματος περὶ τῶν ὀκταγωνικοῦ τύπου παλαιῶν ἐκκλησιῶν» ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁμοίου τύπου ἐκκλησιῶν τῆς Γορτυνίας, χρονολογουμένων μόλις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰ. (Θεολογ. σ 479 σημ. 2). Προφανῶς δ' εὑρίσκεται ἐ ν τ ὸ ς τοῦ θέματος ἡ προσπάθεια ἀναγωγῆς τῶν ναῶν τούτων εἰς βυζαντινὰ πρότυπα, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν συμφωνῇ τις ἢ διαφωνῇ πρὸς τὴν ἀναγωγὴν ταύτην. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὸ κυρίως πρόβλημα εἶναι νὰ εὕρωμεν ποῖα ἦσαν τὰ ἄ μ ε σ α πρότυπα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεπνεύσθησαν οἱ μεταγενέστεροι ἐκεῖνοι τεχνῖται τῶν ὀκταγωνικῶν ναῶν τῆς Γορτυνίας. Μὲ ποῖον τρόπον ἔγινε ἡ τυχὸν πρὸς τὰ ὀπίσω μετάβασις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. πρὸς τὸν 11ον (Νέα Μονὴ Χίου κλπ.); Ἔχομεν περίπτωσιν ἀρχαϊσμοῦ; Οἱ οἰκοδόμοι ἦσαν Χῖοι; Εἶχον δὲ κτίσει προηγουμένως ὁμοίου τύπου ἐκκλησίας; Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μουτσόπουλος, συγκρίνων τοὺς ναοὺς τούτους τῆς Γορτυνίας πρὸς τοὺς ὀκταγωνικοὺς ναοὺς τῆς Χίου, ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι «οἱ λαϊκοὶ τεχνῖται τοῦ ΙΘ' αἰῶνος εἰς Γορτυνίαν ἀπεδείχθησαν πλέον τολμηροὶ καὶ ἱκανοὶ εἰς τὴν ζεῦξιν μεγάλων διαμέτρων καὶ μάλιστα ἄνευ ἐξωτερικῶν ἀντηρίδων». (Ἡ ἀρχιτεκτ. Ἐκκλ. μοναστ. Γορτυνίας σ. 119). Ποῦ ὅμως καὶ πῶς ἀπέκτησαν τὴν τόλμην καὶ τὴν ἱκανότητά των; Κτίζοντες τζαμία, ὡς πιστεύω. Ὅτι δὲ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ὀκταγωνικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Γορτυνίας δύναται νὰ εἶναι ἐμπνευσμένη

ἐκ τῶν τουρκικῶν τζαμίων ἀποδεικνύεται, ὡς νομίζω, ἐκ τῆς πεπλατυσμένης μορφῆς τοῦ τρούλλου των—ἡμισφαιρικοῦ, μεγάλης διαμέτρου, ἐξωτερικῶς ὀκταγωνικοῦ καὶ χαμηλοῦ (βλ. Μουτσοπούλου εἰκ. 66 καὶ 68)—ὁμοιάζοντος δὲ περισσότερον πρὸς τὸν τροῦλλον τῶν τζαμίων καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὸν σχετικῶς μικρᾶς διαμέτρου καὶ μὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὑψηλὸν τύμπανον τροῦλλον τῶν ὀκταγωνικῶν ναῶν τῆς Χίου (παραδείγματα: Γ. Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. 2,1916, Παράρτημα σ. 3 εἰκ. 11, 13, 15, Α. Ὀρλάνδου, Monuments buzantins de Chios, II (1930) πίν. 31, 34, 35, 38, 41, 42). Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῶν τουρκικῶν τζαμίων «μὲ τὴν τετράγωνον κάτοψιν καὶ ὁμοιομορφίαν κατασκευῆς ἀπὸ τὰ τέσσερα μέρη» (Σωτηρ., Θεολογ. σ. 599) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ὀκταγωνικῶν ναῶν τῆς Γορτυνίας μὲ τὸν εὐρὺν κεντρικὸν χῶρον των προεκτεινόμενον πρὸς Α. καὶ Δ., μὲ σύνθεσιν δηλαδὴ ὑποτεταγμένην εἰς κατὰ μῆκος ἄξονα, ὀφείλεται εἰς τὴν διαφορὰν σκοποῦ, ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῶν χώρων. Οἱ οἰκοδόμοι τῶν ὀκταγωνικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Γορτυνίας ἔκτισαν ἐκκλησίας καὶ ὄχι τζαμία· διεμόρφωσαν δηλαδὴ χώρους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ ἱερὸν βῆμα πρὸς Α καὶ γυναικωνίτης πρὸς Δ συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' ἀντιγράψουν συγκεκριμένον τύπον τζαμίου, διὰ τοῦτο καὶ δὲν τὸν ἀνεζήτησα· ἐκ τῶν τζαμίων ἁπλῶς ἐνεπνεύσθησαν τὴν ἰδέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ εὐρέος χώρου. Σημειώνω τὴν ἀντίστοιχον περίπτωσιν, ὅτι ἡ διαφορὰ σκοποῦ ἔφερεν ἐκ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν σουλτανικῶν τζαμίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (A. M. Schneider, Sophienkirche und Sultasmoschee, Byz. Zeit. 44, 1951, 509-516). Ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν παραδείγματα ἐκκλησιῶν ἐπηρεασμένων ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν τζαμίων (Νταοῦ Πεντέλη [Α. Ὀρλάνδος, εἰς Εὑρετήρ. Μεσ. Μνημ. Ἑλλ. Γ' (1933) 184 κἑ.], Μονὴ Ἁγίου Νικολάου παρὰ τὴν Μελισσόπετραν βορειοδυτικῶς τῆς Κονίτσης [ἀδημοσίευτος]).

3. Ἔρχομαι εἰς τὰ περὶ ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν καὶ ἁρμονικῶν χαράξεων τῶν σταυροειδοῦς ἢ βυζαντινοῦ τύπου ἐκκλησιῶν. Ὁ κ. Σωτηρίου μὲ κατηγορεῖ ὅτι ἐπεζήτησα νὰ ὑποβιβάσω τὴν σημασίαν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ἐν λόγῳ ἁρμονικὰς διαπιστώσεων τοῦ κ. Μ. καὶ ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον — σκοπὸν πολὺ ταπεινὸν — ἐχρησιμοποίησα ἀνακριβεῖς ἀναφορὰς εἰς σειρὰν μελετῶν. Ὁ κ. Σωτηρίου γράφει ἐπὶ λέξει: «Τὴν ἀξιόλογον συμβολὴν τοῦ Μουτσοπούλου, τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῶν σταυροειδῶν βυζαντινῶν ναῶν κατὰ περιόδους, ἐπὶ τῇ βάσει γεωμετρικῶν ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν καὶ χαράξεων, τὰς ὁποίας πρῶτος διετύπωσε καὶ ἐφήρμοσεν εἰς εἰκοσάδα ναῶν, ἐπιζητεῖ ὁ Πάλλας νὰ ὑποβιβάσῃ, διατεινόμενος ὅτι δὲν εἶναι νέον τι, καὶ ἀναφέρει πρὸς ἀπό-

δειξιν σειρὰν μελετῶν. Πλὴν ὅμως εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς γίνονται παρατηρήσεις ἄσχετοι πρὸς τὸς ἁρμονικὰς χαράξεις ὁ συγγρ. ὡς (sic): γεωμετρικαὶ κατασκευαί, συγκρίσεις μεγεθῶν, αἰσθητικαὶ ἀναλογίαι κλπ., ἡ δὲ μελέτη τοῦ Raschenov περιορίζεται εἰς τὴν μόνην διαπίστωσιν ὅτι εἰς τοὺς βυζαντινοὺς Ναοὺς τῆς Βουλγαρίας δὲν ὑπάρχουν ἁρμονικαὶ ἀναλογίαι. Ἐπίσης εἰς οὐδεμίαν τῶν ἀνωτέρω μελετῶν συσχετίζονται αἱ ἀναλογίαι πρὸς χρονολογικὴν ἐξέλιξιν, ὡς διατείνεται ὁ Πάλλας» (Σωτηρ. σ. 599 - 600).

Εἰς ἀπάντησιν πρὸς τ' ἀνωτέρω θὰ ἦτο ἴσως ἀρκετὸν νὰ ἀναγνωσθοῦν ἐκ νέου μὲ προσοχὴν καὶ ἐν ἀντιβολῇ ὅσα διὰ τούτων κατακρίνονται, τὰ Θεολογ. σ. 479 - 482, ὅπου τοποθετεῖται μὲ δικαιοσύνην, ὡς νομίζω, καὶ ἀκρίβειαν ὅ,τι νέον προσφέρεται — εἰς ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ — διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μ. Ὡς πρὸς τὰς γεωμετρικὰς χαράξεις, ἃς διευκρινήσω ἀναλυτικώτερον ἐδῶ ὅτι ὁ κ. Μ., ἐφαρμόζων τὴν ἀρχὴν τοῦ τριγωνισμοῦ, προσφέρει χαρακτηριστικὸν σύστημα χαράξεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἐγκαρσία τομὴ τῶν σταυροειδοῦς τύπου ἐκκλησιῶν διαμορφοῦται περὶ ἓν ἰσοσκελὲς τρίγωνον μὲ βάσιν τὴν κατὰ πλάτος ἐσωτερικὴν διάστασιν τοῦ κτιρίου καὶ κορυφὴν τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τρούλλου, κατὰ τρόπον δὲ ὥστε αἱ ἀκμαὶ τῶν κλειδῶν τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν νὰ ἐφάπτωνται τῶν σκελῶν τοῦ τριγώνου. Ἐκ τῶν εἴκοσι τριῶν προσαγομένων παραδειγμάτων μόνον δύο δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν κανόνα τοῦτον. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς χαράξεως ταύτης ὁ κ. Μ. κατήρτισε ἓν σύστημα ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν, διατυπωμένων εἰς ἀριθμητικὰς τιμὰς (Μουτσ. σ. 108 - 111). Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ νέον, ἐντὸς ὅμως τῆς σειρᾶς ἄλλων παλαιοτέρων προσπαθειῶν. Ἤδη ὁ καθηγητὴς Α. Ὀρλάνδος, Ἡ Ὄμορφη Ἐκκλησία, Ἀθῆναι 1921, 21 - 22, εἰκ. 19, ἐφήρμοσε τὴν χάραξιν ταύτην («Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ συνδέουσα τὸ κέντρον τοῦ τρούλλου πρὸς τὴν ταινίαν ταύτην [εἰς τὴν βάσιν τῆς στεφάνης τοῦ τρούλλου καὶ ἀμέσως κατωτέρω πρὸς τὰ μέτωπα τῶν κλειδῶν τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν] γραμμή, προεκτεινομένη, συναντᾷ τὴν βάσιν τῶν πλευρικῶν τοίχων (εἰκ. 19)»).

Ὁ κ. Σωτηρίου μὲ κατηγορεῖ σχεδὸν ὡς ψευδόμενον, ὅταν ἀναφέρωμαι εἰς τὰς παλαιοτέρας ἐκείνας προσπαθείας («Πλὴν ὅμως εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς γίνονται παρατηρήσεις ἄσχετοι πρὸς τὰς ἁρμονικὰς χαράξεις» Σωτ. σ. 599). Ἐν τούτοις τὰ πράγματα ἔχ υν ἄλλως. Πλὴν τοῦ A. Choisy, τοῦ ὁποίου τὴν περὶ τοῦ προκειμένου προσφορὰν σαφῶς προσδιώρισα, ὅλοι οἱ ἄλλοι παρουσιάζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἁρμονικὰς χαράξεις· διότι καὶ ὅ,τι ἀκόμη ὁ κ. Σωτ. χαρακτηρίζει ὡς «αἰσθητικὰς ἀναλογίας» (σ. 599) δὲν εἶναι εἰμὴ εἴδη ἁρμονικῶν χαράξεων (περὶ τῶν συστημάτων ἁρμονίας βλ. Π. Μιχελῆ, Ἡ ἀρχιτεκνονικὴ ὡς τέχνη, Ἀθῆναι 1940, 103 κ. ἑ.). Συγκεκριμένως ὁ G. Millet, Bull. Corr. Hell. XIX, 1895, 446 παρέχει ἀναλογίας πλάτους καὶ μήκους ἀκριβῶς ὡς ὁ Μουτσ., σ. 109 καὶ παρενθέτου πίνακός του στήλη Β. Ὁ Α.

Struck, Athen, Mitt. 34, 1909, 217 κ. ἑ. ἐφήρμοσε σύνθετον σύστημα μὲ βάσιν τὴν ἀρχὴν τῶν ἀναλογιῶν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τριγωνισμοῦ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τούτου παρατιθεμένων εἰκόνων 5 καὶ 6. Παραθέτω ἐν ἀντιβολῇ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν κειμένων τῶν Struck καὶ Μουτσοπούλου, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκονται συγγενεῖς ἰδέαι.

Struck

Den Uiersäulen - Kirchen... liegen bestimmte Bauformen zugrunde, deren Elemente für den Grund - und Aufriss am deutlichsten aus dem graphischen Schema Abb. 6 (πρόκειται περὶ τῆς ἐνταῦθα εἰκ. 2) hervorgehen... Die Länge des Raumes wird man als doppelt so gross als die Breite oder Höhe angesetzt haben (Struck σ. 220)...

So ergibt sich daraus, dass die ganze Breite des Raumes gleich 2 Axweiten oder 4R [R=ἀκτὶς τοῦ τρούλλου] ist (σ. 220).

Der Mittelraum behält sein quadratisches Schema auch in der Höhe bei, die für den Scheitel der Hauptonnen gleich 4R gesekt wird (σ. 220).

Μουτσόπουλος

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς ἐπὶ μέρους ἀναλογίας τῶν ἐκκλησιῶν ἐγγεγραμμένου σταυροῦ, δηλαδὴ τὰς ἀναλογίας κατόψεως καὶ ἐγκαρσίας τομῆς παρατηροῦμεν ὅτι παρουσιάζονται ὡρισμένοι λόγοι, καθὼς καὶ ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι ἐξελίσσονται καὶ λαμβάνουν διαφόρους τιμὰς κατὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τοῦ τύπου, διὰ τῆς.. παρόδου τοῦ χρόνου (Μουτσ. σ. 108)... Ἐκτὸς τῶν παρατηρουμένων ἀναλογιῶν κατὰ τὴν ἐγκαρσίαν τομὴν παρατηροῦμεν τοιαύτας καὶ κατὰ τὴν κάτοψιν... Παρατηροῦμεν ὅτι ἔχουν λόγον

$\frac{\text{A [=μακρὰ πλευρὰ]}}{\text{B [=στενὴ πλευρὰ]}}$ κλπ. (σ. 109)...

Ἡ ἀναλογία ὕψους πρὸς τὴν διάστασιν πλάτους (σ. 110).

Εἰς τὴν στήλην Ε ἡ ἀναλογία $\frac{\mu}{\nu}$, δηλαδὴ τὸ πλάτος τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου, μένει περίπου σταθερὰ εἰς τὴν τιμὴν 2.60 (σ. 110).

Ἐκ τῆς στήλης Δ συνάγομεν ὅτι κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἡ ἀναλογία ὕψους πρὸς τὴν διάστασιν πλάτους εἶναι ὀρθογώνιον, μὲ διάστασιν B⟩ Y. Κατὰ τὸν ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνα, ἡ ἀναλογία αὕτη τείνει πρὸς τὸ τετράγωνον (σ. 110).

Eine Nach prüfung dieses Schemas an mehreren Vier-säulen-Kirchen dieser Art erwies immer das Vorhandensein derselben, wenn auch manchmal um geringes verschobenen Elemente (σ. 221).

Ἐφαρμόσαντες τὴν χάραξιν ταύτην καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν ναῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, παρετηρήσαμεν ὅτι ἐπαληθεύουν τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν. Ἡ γενικὴ ἀναλογία τοῦ ὡς ἄνω τριγώνου ὡς καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἀναλογίαι, αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὴν ἐγκαρσίαν τομήν, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐξεταζομένου τύπου (σ. 103).

Ia die Kuppel misst ganz zutreffend bis zum Scheitel etwa zwei Drittel der grössten L ä n g e des Raumes (σ. 221).

Κατὰ τὴν στήλην ΣΤ', ὁ λόγος $\frac{\varrho}{\lambda}$, ὅπου ϱ, ὕ ψ ο ς τοῦ ναοῦ καὶ λ, ὕψος τυμπάνου + ἡμιδιάμετρον (sic) τοῦ τρούλλου (σ. 110).

Ἐνδεικτικὴ εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀμφοτέρων διατύπωσις ἐπιφυλάξεως :

In der Praxis allerdings ergaben sich mancher lei Verschiebungen die ihre nächste Erklärung darin finden, das natürlicher weise rein theoretische Gerippe keine Rücksicht auf die Mauerstarke und auf das kleine architektonische Detail nimmt, und dass endlich locale Verhältnisse kleine unwesentliche Änderungen aufkommen lassen konnten (Struck σ. 221).

Πάντως ὁ πίναξ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κανὼν ἢ ὡς ἀπαράβατον τυπολόγιον, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ βυζαντινοὶ ναοί, ἐντὸς πάντοτε τῶν αὐστηροτάτων πλαισίων τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ δόγματος, ἔδωσαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος μορφὰς καὶ λύσεις εἰς ἀπείρους παραλλαγάς, λόγῳ παντοίων τοπικῶν καὶ τυπικῶν περιορισμῶν (σ. 109).

Ἡ E. Mailllard Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, 243 κἑ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἁρμονικῶν συστημάτων τοῦ τριγωνισμοῦ καὶ τοῦ τετραγωνισμοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔχει τὴν θέσιν της καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς χρυσῆς τομῆς, παρουσίασε χαράξεις εἰκ. (213 - 215) ἐκ πολυπλόκων πλεγμάτων γραμμῶν (δανείζομαι τὴν διατύπωσιν ἐκ τοῦ M ι χ ε λ ῆ ἔν. ἀν. 115). Ὁ δὲ A. R a s c h e n o v, Atti V Cogr. Intern. St. Biz 2, 1940 (=St. Biz. e Neoll. VI) 352 κἑ., ὅλως ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ κ. Σωτηρ. (σ. 599 - 600), διατυπώνει τὰς παρατηρήσεις του ἐπὶ τῇ βάσει ἁρμονικῶν χαράξεων—συγκεκριμένως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συστήματος τῆς ὁμοιότητος τῶν ἐπιπέδων σχημάτων (περὶ τούτου βλ. M ι χ ε λ ῆ σ. 103 - 4)—διαπιστώνει δὲ ὄχι ὅτι εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Βουλγαρίας «δὲν ὑπάρχουν ἁρμονικαὶ ἀναλό-

γίαι» (τοῦτο θὰ ἦτο ἀκατανόητον), ἀλλ᾽ ὅτι εἰς τοὺς ναοὺς τούτους δὲν ἐφαρμόζονται αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρω συστήματος διατυπούμεναι ἀναλογίαι, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται ὁ χαρακτὴρ κυρίως τῶν ἔργων τῶν διατυπομένων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς κλασσικικιστικῆς τέχνης (κανονικότης), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γραφικοῦ (malerich) χαρακτῆρος τέχνην (R a s c h. σ. 353)[1] Ἡ ἐκ μέρους τοῦ κ. Σωτ. παρανόησις ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὰς ἐσφαλμένας προϋποθέσεις καὶ εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς θεωρίας τοῦ Raschenov. Τέλος καὶ τοῦ Μ. Κ α λ λ ι γ ᾶ, Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου τῆς ἑλλην. ἐκκλησ. στὸ Μεσαίωνα σ. 62 προτεινομένη ἀναλογία τοῦ «ἑπτὰ» ἀποτελεῖ κατ᾽ οὐσίαν εἶδος χαράξεως.

Ὡς πρὸς τὴν συσχέτισιν τῶν ἀνολογιῶν, τῶν διεπουσῶν τὴν κάτοψιν καὶ τὴν τομὴν τῶν σταυροειδῶν ναῶν πρὸς συναγωγὴν χρονολογικῶν ἐνδείξεων παραπέμπω ἐκ νέου εἰς τὰς μελέτας τοῦ καθηγητοῦ Α. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. Α΄, 1935, 89 - 90 [2]. («Συγκρίνοντες τὰς ἀναλογίας τοῦ καθολικοῦ τῆς Φανερωμένης πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν ἐξετασθέντων ναῶν εὑρίσκομεν ὑφισταμένης μεγάλην διαφοράν. Ἐν ᾧ δηλ. ἐκεῖνοι—μάλιστα ὁ τῶν Ταξιαρχῶν—παρουσιάζουσιν ἀνάτασιν, ἡ Φανερωμένη παρουσιάζεται πεπλατυσμένη... Ἕνεκα τῶν πεπλατυσμένων τούτων ἀναλογιῶν ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ἕνεκα κλπ... θεωρῶ τὴν Φανερωμένην ὥς κτίσμα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 13ου αἰ.). Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. ΙΕ΄, 1939, 407 («Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν ναῶν τοῦ τύπου τούτου οἱ στηρίζοντες τὸν τροῦλλον 4 κίονες εἶναι πολὺ πλησίον τῶν τοίχων τοποθετημένοι, ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους (ἢ ἡ διάμετρος τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου) εἶναι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν, πολὺ μέγα ἐν ᾧ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ναοὺς ἡ εἰρημένη ἀναλογία πλάτους κλιτῶν ἀποβαίνει μικροτέρα»)[3]. καὶ Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. Η΄ 1955 - 56, 55 - 56 [3]. («Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ μήκους πρὸς τὸ πλάτος τοῦ κυρίως ναοῦ ἐν ᾧ εἰς τοὺς δύο πρώτους εἶναι 1.02 μ... καὶ 1.03 μ... εἰς τὴν Μεσαριὰν αὐξάνει εἰς 1.15 μ., ἐν ᾧ παραδόξως εἰς τὸ Μεσαθούρι κατέρχεται εἰς 0.944 μ. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ἀναλογίας τοῦ ὕψους τῆς κλειδὸς τοῦ τρούλλου πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ, ἥτις βαίνει αὐξανομένη ἀπὸ τῆς Μελίδας καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ, ἔνθα εἶναι 1.17 καὶ 1.31 μ. μέχρι τῆς Μεσαριᾶς καὶ τοῦ Μεσαθουρίου, ἔνθα φθάνει τὰ 1.50 μ. Παρατηρεῖται λοιπὸν ἐντὸς διαστήματος ἑνὸς αἰῶ-

1. Ἐν Θεολ. σ. 480 γράφων «ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἁρμονικῶν χαράξεων τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν»—παραλείπω τὸν τοπικὸν προσδιορισμὸν «τῆς Βουλγαρίας»—ἐπειδὴ πρόκειται περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μεσημβρίας τῶν ὁποίων αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ ἀντανακλοῦν τὴν τέχνην τῆς Πρωτευούσης (Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Χριστιαν. καὶ βυζαντ. ἀρχαιολογία, Α΄ (1942) 474 κἑ.).

2. Ἐν Θεολογ. σ. 480 ἀντὶ «89 - 90» ἐτυπώθη λανθασμένως «81 καὶ 90».

3. Τὰς συμφώνως πρὸς τὸ νόημα τοῦτο μετρήσεις του ὁ κ. Μουτσ. καταλέγει εἰς τὴν στήλην Γ (λόγος α-β) τοῦ πίνακός του (βλ. καὶ αὐτ. εἰκ. 64).

3. Ἐν Θεολογ. σ. 480 λανθασμένως «53 - 54».

νος μία βαθμιαία ἀναζήτησις μεγαλυτέρας ἀνατάσεως τῶν ναῶν, ἥτις θὰ κορυφωθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων»). Εἶναι δὲ κοινὸς τύπος τὸ ὅτι οἱ ναοὶ τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου ἀποκτοῦν ραδινὰς ἀναλογίας καὶ ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἀποτελεῖ χρονολογικὸν κριτήριον.

4. Εἰς τὴν κριτικήν μου περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μουτσοπούλου ἀπέφυγα νὰ συζητήσω ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς ὑπὸ τούτου προτεινομένης χαράξεως, διὰ τὸν λόγον ὅτι τοιαύτη συζήτησις ὁδηγεῖ κατ᾽ ἀνάγκην εἰς εὐρυτέραν θεώρησιν ζητημάτων μορφολογίας τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν (περὶ τῶν τύπων των ὡς ἰδιαιτέρων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν), περὶ τοῦ θέματος δὲ τούτου προτίθεμαι ν᾽ ἀσχοληθῶ εἰς εἰδικὴν μελέτην. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ τώρα περιορίζεται εἰς τὸ νὰ σημειώσω μόνον μίαν παρατήρησιν. Εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 151), ὅτι ἡ οὐσία τῆς χαράξεως τοῦ κ. Μουτσοπούλου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ χῶρος τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ διαμορφώνεται ἐσωτερικῶς ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς ἐγγεγραμμένου ἰσοσκελοῦς τριγώνου, μὲ κορυφὴν τὴν κλεῖδα τοῦ τρούλλου καὶ βάσιν τὴν κατὰ πλάτος διάστασιν τοῦ ναοῦ, ἀλλ᾽ οὕτως, ὥστε τὰ σκέλη τοῦ τριγώνου νὰ ἐφάπτωνται τῶν ἀκμῶν τῶν μετώπων τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν εἰς τὸ ὕψος ἑκατέρας κλειδός. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς προκειμένης χαράξεως, τὸ ὅτι δηλαδὴ ὑπόκειται ἓν ἰσοσκελὲς τρίγωνον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου τῶν βυζαντινῶν ναῶν δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῶν σταυροειδῶν ναῶν· διότι καὶ εἰς ἄλλων τύπων τρουλλωτὰ κτήρια, ἐφ᾽ ὅσον τὸ κέντρον τοῦ τρούλλου των εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονός των, δύναται, κατὰ τὴν ἀποτύπωσιν τῆς τομῆς των, νὰ ἐγγραφῇ ἓν ἰσοσκελὲς τρίγωνον. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῶν σταυροειδῶν ναῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων τρουλλωτῶν ἔγκειται — ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προκειμένης χαράξεως — εἰς τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι αἱ ἴσαι πλευραὶ τοῦ τριγώνου ἐφάπτονται τῶν κορυφῶν τῶν μετώπων τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν τοῦ σταυροειδοῦς χώρου· ὡς δὲ βεβαιώνει ὁ κ. Μ. ἡ ἐν λόγῳ χάραξις ἐπαληθεύεται «εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν ναῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου» (Μουτσ. σ. 108), χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 17ου αἰ. (παρενθέτου πίνακος τελευταία στήλη). Ὁ ἑκάστοτε λόγος ἑκατέρας τῶν ἴσων πλευρῶν τοῦ τριγώνου πρὸς τὴν βάσιν του (τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ), κυμαινόμενος μεταξὺ 1,30 - 1,80 (Μουτσ. σ. 110). Εἰς τὸν αὐτ. πίνακα στήλη Ζ ἀναγράφονται τιμαὶ 1,12 - 1,94), περιγράφει τὴν σχέσιν τοῦ ὕψους τῶν ναῶν πρὸς τὸ πλάτος των.

Ἡ χάραξις αὕτη—ἂν ἐννοῇ αὐτὴν ὁ κ. Σωτηρίου λέγων «Αἱ γεωμετρικαὶ ἀναλογίαι τῆς θεωρίας τοῦ Μ. παρατηροῦνται εἰς τοὺς σταυροειδοῦς τύπου ναοὺς ἀνεξαρτήτως παραλλαγῆς» (σ. 600) — διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους εἴδομεν ἀνωτέρω εἶναι φυσικὸν νὰ ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τοὺς δικιονίους καὶ εἰς τοὺς τετρακιονίους καὶ εἰς τοὺς συνθέτους σταυροειδεῖς ναοὺς

(σ. 600), ἀλλὰ πιθανῶς ἀκόμη καὶ εἰς μονοκλίτους ναοὺς εἰς σχῆμα ἐλευθέρου σταυροῦ ἢ τρικόγχου (διατὶ ὄχι);

Ἡ διαφωνία μας ἔγκειται εἰς τὸ ἂν πρέπει νὰ λαμβάνεται συγχρόνως ὑπ᾿ ὄψει καὶ ἡ κάτοψις, ὁπότε αὐτομάτως εἰσάγεται ὁ περιορισμὸς τῆς ἰσχύος τῆς χαράξεως ὄχι ἁπλῶς κατὰ τύπους ἀλλὰ κατὰ παραλλαγάς. Τὶ ἐννοῶ διὰ τούτων θὰ φανῇ ἐκ τῆς κατωτέρω ἀναλύσεως.

Ὁ κ. Μουτσόπουλος (σ. 111), προκειμένου νὰ ἐπαληθεύσῃ εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Παναγίας τῶν Λουτρῶν τῆς Ἡραίας τὰ πορίσματα τῆς χαράξεώς του, ὀρθῶς ὁρμᾶται ἐκ τῶν διαστάσεων τῆς κατόψεως. Ἑκάστη ὅμως ποικιλία σταυροειδοῦς ναοῦ παρέχει χῶρον διάφορον, λόγῳ τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν στοιχείων τῆς κατόψεως ἑκάστης ἐκ τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων ποικιλιῶν τοῦ σταυροειδοῦς, διαφορᾶς ἡ ὁποία εἶναι ὁλοφάνερον ὅτι ἐπηρεάζει τὰς ἀναλογίας τῆς κατόψεως ἑκάστης ποικιλίας [1].

Ἀλλ᾿ ἂς ἴδωμεν τὶ «ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου εἰς σ. 108 πίνακος» (Σωτηρ. σ. 600) τοῦ κ. Μουτσοπούλου. Ἀφίνω κατὰ μέρος τὸ ὅτι ἡ κατάρτισις τοιούτου πίνακος ἐνέχει ἱκανὸν ποσοστὸν ὑποκειμενικότητος, διὰ νὰ μὴ εἴπω ὅτι εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν διαφαίνεται τὸ λογικὸν σφάλμα τῆς λήψεως τοῦ ζητουμένου (κατηρτίσθη ὁ πίναξ — ὡς πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἡραίας — ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋποθέσεως ὅτι ὁ ναὸς οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὸν 12ον - 13ον αἰ.). Ὁ κ. Μουτσ., λοιπόν, παρουσιάζει τὴν ἑξῆς σειράν: 1) Ἐκκλησία τοῦ Μέρμπακα, συνθέτου τετρακιονίου τύπου τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ., μὲ λόγον τῶν πλευρῶν τῆς κατόψεως 1,43 (διαστ. 10.00×7.00 μ.)· 2) τὴν Παναγίαν τῶν Λουτρῶν τῆς Ἡραίας ὁμοίου τύπου μὲ λόγον πλευρῶν 1,48 (διαστ. 10,20×6,90 μ.)· 3) τὴν Ἁγίαν Μονὴν Ναυπλίου, ὁμοίου τύπου τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰ., μὲ λόγον πλευρῶν 1,42 (διαστ. 10.10×7.10 μ.) καὶ 4) τὴν Μεταμόρφωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἁπλοῦ τετρακιονίου τύπου τοῦ 14ου αἰ., μὲ λόγον πλευρῶν 1,47 (διαστ. 7.00×4,75 μ.). Ἀμέσως δὲ συμπεραίνει περὶ τῆς Παναγίας τῶν Λουτρῶν: «ἄρα ἐκ τούτων μᾶλλον εἰς τὸν ΙΓ´ αἰῶνα ἔδει νὰ ἀνήκῃ» (Μουτσ. σ. 111). Ἐπεζήτησα νὰ ἐλέγξω προχείρως τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετρήσεων τοῦ Struck, Ath. Mitt. XXXIV, 1909, 202 καὶ 212

1. Ἀκόμη καὶ ἡ ὕπαρξις τυφλῶν τόξων εἰς τὰ πέρατα τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν τῶν σταυροειδῶν ναῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθῇ ὑπ᾿ ὄψιν. Παράδειγμα ἡ Ὄμορφη Ἐκκλησιά. Ὁ Μουτσ. (πίνακος στῆλαι Α καὶ Β) ἀναγράφει μῆκ. 6.00 μ. πλ. 5.60 μ. καὶ λόγον αὐτῶν 1,07. Ὁ καθηγητὴς Ὀρλάνδος, Ἡ Ὄμορφη Ἐκκλησιὰ σ. 18 παρέχει τὰς διαστάσεις 5.93 (μῆκ.) καὶ 5.70 (πλάτ.), ἀκριβεστέρας, ὡς νομίζω, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὁ λόγος 1,04, ἀλλ᾿ ὁ ὑπὸ τὰς ἐγκαρσίας καμάρας χῶρος ἔχει πλάτος περίπου 6.15 μ., πρὸς τοῦτο δὲ τὸ πλάτος ὁ λόγος τοῦ μήκους εἶναι 0,964. Οὕτω δὲ ὁ λόγος τοῦ πλάτους (5.93 ἢ 6.15) πρὸς τὸ ὕψος (5.30 μ.) (Ὀρλάνδ. σ. 21) ἕπεται ὅτι εἶναι ἀφ᾿ ἑνὸς 1,12 καὶ ἀφ᾿ ἑτέρου 1,16 (ὁ ὑπὸ τοῦ Μουτσοπούλου στήλη Δ ἀναγραφόμενος λόγος 1,20 εἶναι ὁπωσδήποτε ἐσφαλμένος).

πίν. X καὶ XI, ὅστις φαίνεται νὰ εἶναι ἀκριβής, καὶ εὗρον ὅτι ἡ μὲν Ἐκκλησία τοῦ Μέρμπακα ἔχει λόγον πλευρῶν 1,49 (μῆκ. 6.80 + 3.66 = 10.46, πλ. 7.02 μ), ἡ δὲ Ἁγία Μονὴ 1,56 (μῆκ. 7.50 + 3.35 = 10.85, πλ. 6,95 μ.). Ἡ διαφορὰ αὕτη εἰς τοὺς ἀριθμοὺς μὲ ὤθησεν εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσω καὶ μίαν ἐπαλήθευσιν διὰ προσωπικῶν μου μετρήσεων εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τῶν Ἀθηνῶν· ἐδῶ αἱ μετρήσεις μου δι' ἁπλοῦ διμέτρου ἀπέδωσαν λόγον πλευρῶν 1,58 (μῆκ. ± 7.37, πλ. ± 4.65 μ.). Τώρα βλέπομεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων τούτων ἀναλογιῶν, νὰ διαχωρίζωνται δύο ζεύγη μνημείων: ἀφ' ἑνὸς ἓν ζεῦγος μὲ τὸ ἀρχαιότερον καὶ τὸ νεώτερον ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἐν λόγῳ ὁμάδος, ἔχοντα λόγους πλευρῶν 1,56 καὶ 1,58. ἀνήκοντα δὲ εἰς δύο διαφόρους παραλλαγάς· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἓν ζεῦγος μὲ τὰ δύο ἄλλα μνημεῖα — τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Μέρμπακα καὶ τὴν Παναγίαν τῶν Λουτρῶν — μὲ λόγους 1,49 καὶ 1,48. Τὸ συμπέρασμα, λοιπόν, τώρα εἶναι ὅτι ἡ Παναγία τῶν Λουτρῶν εὑρίσκεται χρονολογικῶς ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Μέρμπακα. Δὲν ἀποδίδω ὅμως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο — ἀνεξαρτήτως τῆς ἀληθείας τὴν ὁποίαν ἐνδεχομένως περικλείει — διότι συνάγεται ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς πίνακος, ἡ σύνθεσις τοῦ ὁποίου μᾶς καθιστᾷ σκεπτικοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν του (ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἀκριβῶν λόγων: 1,56 [μέσα 12ου αἰ.] - 1,49 - 1,48 - 1,58 [14ος αἰ.]). Τὸ ἕτερον συμπέρασμα, τὸ ἐμφαινόμενον ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ κ. Μ.. εἶναι ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντι τῶν ὑπὸ τούτου παρεχομένων ἀριθμητικῶν δεδομένων[1].

Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἂς μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἂς ἔλθωμεν εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ χρησιμοποίησις τῆς ὁποίας ὡς ἀποδεικτικοῦ τεκμηρίου ὑπὸ τοῦ κ. Μ. ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν παροῦσαν συζήτησιν περὶ χαράξεων καὶ ἀναλογιῶν. Ὁ καθηγητὴς Α. Ξυγγόπουλος παρετήρησεν ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο δὲν σῴζεται, ὡς εἶχε κτισθῇ ἀρχικῶς καὶ ὅτι «εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπέστη προσαυξήσεις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν» (Εὑρετήρ. Μεσ. Μνημ. Ἑλλ. Β' σ. 74 εἰκ. 71. Πρβλ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1913, 142). Πράγματι ὁ ἀρχικὸς ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως φαίνεται νὰ ἦτο βραχύτερος κατὰ 1.30 - 135 μ. (μετρήσεις ἰδικαί μου). Συνεπῶς αἱ εἰς τὸν πίνακα τοῦ κ. Μ. παρουσιαζόμεναι ὡς ἀναλογίαι κατόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως (καὶ αἱ ἀνωτέρω ἀντίστοιχοι ἰδικαί μου) δὲν εἶναι αἱ κανονικαί, διότι ἀντιπροσωπεύουν τὰς ἀναλογίας τοῦ μνημείου τῆς δευτέρας περιόδου—μετὰ τὴν ἐπιμήκυνσίν του· ἀπὸ ἀπόψεως δὲ μεθόδου εἶναι, λοιπόν, ἐσφαλμένη ἡ χρησιμοποίησις τοῦ μνημείου τούτου ὄχι μόνον διότι ἀνήκει εἰς ἄλλην παραλλαγήν, ἀλλὰ καὶ διότι ἀποτελεῖ τεκμήριον νοθευμένον καὶ διὰ τοῦτο ἐντελῶς ἀπορριπτέον. Καὶ κατηγοροῦμαι ὡς «γνωματεύων αὐθαιρέτως» (Σωτηρ. σ. 600)!

1. Πρβλ. καὶ τὰ ἀνωτ. σ. 156.

5. Ὁ κ. Σωτηρίου μὲ ψέγει διότι τάχα ἔσπευσα νὰ καταδικάσω ὡς σημαντικῶς αὐθαίρετα συμπεράσματα τοῦ κ. Μουτσ., προερχόμενα «ἐκ παραδρομῆς, ἤτοι ἐκ λανθασμένης διατυπώσεως τοῦ μεγέθους τῆ διαμέτρου τοῦ τρούλλου ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ τοῦ Φιλοσόφου καὶ τῆς λανθασμένης συγκρίσεως μετὰ τοῦ ναοῦ τῆς «Ὁμορφοκκλησιᾶς», «ἐνῷ ἐπὶ 17 ναῶν οἱ 11 συμφωνοῦν πρὸς τὴν θεωρίαν» τοῦ κ. Μ. (Θεολογ. σ. 600). Ἡ «θεωρία» δὲ — ὀρθότερον εἶναι νὰ τὴν χαρακτηρίσωμεν ὡς «διαπίστωσιν» — τοῦ κ. Μ. εἶναι ὅτι «τὸ πλάτος τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου, μένει περίπου σταθερὰ περὶ τὴν τιμὴν 2,60» καὶ ὅτι «εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναοὺς τοῦ Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνος, Μονὴν Φιλοσόφου καὶ Ὠμορφοκκλησιάν, ἡ διάμετρος τοῦ τρούλου εἶναι μικρὰ καὶ ἔχομεν τὸν μέγιστον λόγον $\frac{\mu}{\nu}$=2,00 καὶ 3,00» (Μουτσ., Ἡ ἀρχιτεκτ. ἐκκλησ. Γορτυν. σ. 110). Ἔχομεν μίαν διαπίστωσιν καὶ ἓν χρονολογικὸν συμπέρασμα. Εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν μου ἐπέκρινα τὸν τρόπον συναγωγῆς τοῦ ἀνωτέρω χρονολογικοῦ συμπεράσματος (Θεολογ. σ. 481 - 482). Ὁ κ. Σωτηρίου πληροφορεῖ ὅτι ὁ κ. Μ. ἐκ παραδρομῆς: 1) διετύπωσε λανθασμένως τὸν λόγον (2.00) τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου του· καὶ 2) συνέκρινε λανθασμένως τὸν ναὸν τοῦ Φιλοσόφου πρὸς τὴν Ὀμορφοκκλησιὰν (μὲ λόγον 3.00).

Ὅταν ἔγραφα τὴν βιβλιοκρισίαν μου δὲν εἶχον ὑποπτεύσει ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τοῦ πίνακος τοῦ κ. Μ. ἐνδεχομένως δὲν εἶναι ἀκριβεῖς. Πράγματι, ὁ ἀκριβὴς λόγος τοῦ πλάτους (5,90 μ.) τοῦ ναοῦ τοῦ Φιλοσόφου πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου του (2.80 μ.) εὑρίσκω ὅτι εἶναι 2,10. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα αὕτη ἀριθμητικὴ τιμὴ πρὸς ποίας ἀντιστοίχους τιμὰς πρέπει νὰ συγκριθῇ — ἀφοῦ ἐκ παραδρομῆς ἔγινεν ἡ σύγκρισις πρὸς ἐκείνην τῆς Ὀμορφοκκλησιᾶς — διὰ νὰ εὐσταθήσῃ τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Μ. ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναοὺς ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι μικρά; Ἀληθὲς εἶναι τὸ ἀντίθετον· ὅτι δηλαδὴ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναούς, τοὺς ἀναγραφομένους εἰς τὸν πίνακα (στήλη Ε) τοῦ κ. Μ., ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι κατὰ κανόνα μεγάλη ἐξαιρέσει τῆς Ὀμορφοκκλησιᾶς [1]. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἡ βεβαίωσις περὶ σταθερᾶς τιμῆς (2,60) ἀντιφάσκει κάπως πρὸς τὴν ἐπιδίωξιν συναγωγῆς χρονολογικῶν συμπερασμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαφορᾶς τῶν ἀναλογιῶν. Διότι εἶναι λογικόν, ἕνεκα τῆς ἰδιομορφίας τῆς συνθέσεως τοῦ χώρου τῶν σταυροειδῶν ναῶν καὶ τῆς σταθερότητος τοῦ τύπου των, ὁ λόγος μεταξὺ τοῦ πλάτους ἑκάστου ἐκ τῶν ναῶν τούτων καὶ τῆς διαμέτρου τοῦ τρούλλου του νὰ εἶναι περίπου (πολὺ χονδρικῶς) σταθερὸς περὶ μίαν μέσην τιμὴν (2,60), ἡ ὁποία ὅμως καθ' ἑαυτὴν δὲν σημαίνει τίποτε τὸ ἰδιαίτερον, διότι

1. Τῆς Ὀμορφοκκλησιᾶς ὁ λόγος 3,00 φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑπολογισθῇ πρὸς πλάτος 6,15 μ. (βλ. ἀνωτ. σ. 156). Ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι 2.05 μ. (Ὀρλάνδου, Ἡ Ὄμορφη Ἐκκλ. σ. 18).

οὔτε καὶ πρακτικῶς μᾶς εἶναι χρήσιμος. Χρήσιμος εἶναι τοὐναντίον ὁ καθορισμὸς διαφόρων λόγων κατὰ ἐποχάς. Ἡ γνώμη εἶναι ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ «θεωρία» εἶναι συγκεχυμένη—διὰ νὰ μὴ ἐπαναλάβω τὴν λέξιν «αὐθαίρετος».

Ἀνωτέρω (§ 4) ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἐλέγξωμεν τὴν ἀκρίβειαν ὡρισμένων ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Μ. παρατιθεμένων ἀριθμητικῶν τιμῶν. Εἰς τὸν ἔλεγχόν των προέβην παρακινηθεὶς ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ κ. Σωτηρίου περὶ ἐσφαλμένης διατυπώσεως τοῦ λόγου τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ τοῦ Φιλοσόφου πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου του. Παρέχω ἓν ἀκόμη παράδειγμα τοιαύτης ἐσφαλμένης διατυπώσεως. Ὁ κ. Μουτσ. Ἀρχιτ. Ἐκκλη. Γορτυν. σ. 110 γράφει: «Κατὰ τὴν στήλην ΣΤ΄, ὁ λόγος $\frac{\rho}{\lambda}$ (ὅπου ρ, ὕψος τοῦ ναοῦ καὶ λ, ὕψος τυμπάνου+ἡμιδιάμετρον (sic) τοῦ τρούλλου) εἰς τὴν τὴν Μονὴν Φιλοσόφου ἰσοῦται περίπου μὲ τὴν μονάδα, εἰς τοὺς λοιποὺς δὲ ναοὺς ποικίλλει μεταξὺ 1,50 · 1,90». Ὁ κ. Μ. γράφει «ἰσοῦται περίπου πρὸς τὴν μονάδα» στρογγυλεύων τὴν εἰς τὴν ΣΤ΄ ἀναγραφομένην τιμὴν 1,12. Κατὰ τὴν περιγραφὴν ὅμως τοῦ μνημείου τούτου ὁ κ. Μ. δίδει τὰ ἑξῆς στοιχεῖα: α΄) Ὕψος ναοῦ (μέχρι τῆς κλειδὸς τῶν καμαρῶν) 3.63 μ. (σελ. 23)· β΄) διάμετρος τρούλλου 2.80 μ. (σελ. 20)· καὶ γ΄) ὕψος τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου «2.8 φορὰς μικρότερον τῆς διαμέτρου του» (σελ. 24), ὅπερ, συνεπῶς, φαίνεται νὰ εἶναι τοὐλάχιστον (1.00) μ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τούτων καὶ συμφώνως πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Μ. ὁριζόμενον τύπον $\left(\frac{\rho}{\lambda}\right)$ ὁ λόγος τοῦ ὕψους τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τυμπάνου σὺν τῇ ἡμιδιαμέτρῳ τοῦ τρούλλου πρέπει νὰ εἶναι ὄχι 1,12 ἀλλὰ 1,51 (!). ἤτοι 3,63: 1.00 + (2.80 : 2) = 1,51. Ἐπίσης ὁ λόγος τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ τούτου (5.90 μ.) πρὸς τὸ ὕψος του (3,63 μ.) δὲν εἶναι 1,51, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὴν στήλην Δ τοῦ πίνακος τοῦ κ. Μ., ἀλλὰ 1,62 (!) . Παραδέχομαι ὅτι ὅλα αὐτὰ δύνανται νὰ εἶναι κοινὰ τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα (; !), εἶναι ὅμως ἀρκετὰ διὰ νὰ κλονίσουν τὴν ἐμπιστοσύνην μας ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Μ. διὰ τοῦ πίνακός του παρεχομένων ἀριθμῶν, ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ πίνακος τούτου καὶ ὡς πρὸς τὸ βάσιμον τῶν ἐπὶ τοιούτων ἀριθμῶν στηριζομένων συμπερασμάτων. Σημειώνω δὲ τοῦτο μὲ εἰλικρινῆ λύπην, διότι τὸ μεταξὺ τῶν σελ. 108 - 111 τμῆμα τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μ., τὸ περὶ τῶν ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν καὶ τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τούτων διατυπουμένων συμπερασμάτων, ἀμιγῶς ἀρχιτεκτονικόν, εἶναι τὸ οὐσιαστικώτερον — ἠδύνατο ν' ἀποβῇ τὸ οὐσιαστικώτερον — μέρος τοῦ ὅλου βιβλίου.

6. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου δὲν ἔγραψα ὅτι ὁ κ. Μουτσ. ἠγνόησε τὴν ἀξιόλογον διὰ τὴν μέθοδον καὶ — διὰ τὸν κ. Μ. — ὑποδειγματικὴν μελέτην τοῦ Megaw, Ann. Br. Sch.

Ath. XXXII. 1931-32, 99 — ἀντιθέτως μάλιστα (βλ. Θεολογ. σ. 482) —, ἀλλ' ὅτι ἀντιπαρῆλθεν οὗτος νὰ ἐξετάσῃ τὰ προβλήματα, ὅσα περὶ τοῦ μνημείου τούτου ἔθετε ἡ ἀρνητικὴ γνώμη τοῦ Megaw. Ὁ κ. Σωτηρίου βεβαιώνει ὅτι ὁ κ. Μ. ἀντικρούει τὸν Megaw (Θεολ. σ. 600). Μάλιστα, τὸν ἀντικρούει διὰ τῶν ἑξῆς: «Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦτο [τοῦ Megaw, τὸ ἐκ τῆς τοιχοποιΐας] δὲν εἶναι ἀρκετὰ πειστικὸν [ποία ἡ ἀπόδειξις περὶ τούτου ;]. Ἄλλωστε ὁ Megaw οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὴν μονήν, ἐξάγει δὲ τὰ συμπεράσματά του ἐκ μιᾶς εἰκόνος τῆς μελέτης τοῦ Α. Ζάχου» (Μουτσ., σ. 27). Καὶ θεωροῦνται ταῦτα ὡς ἀντίκρουσις ἐπιστημονικῆς γνώμης διατυπωμένης εἰς μελέτην θεμελιωμένην μὲ ἀξιοζήλευτον μέθοδον. Περαιτέρω ἐλέγχομαι ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρ. διότι διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου τούτου ἐζήτησα λεπτολόγον ἀνάλυσιν καὶ σύγκρισιν, χωρὶς νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν ὅτι «οὐδὲν ἄλλο μνημεῖον τοῦ 10ου αἰ. σώζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ γίνῃ ἐμπεριστατωμένη σύγκρισις καὶ διάκρισις ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ 12ου αἰ.» (Θεολογ. σ. 600). Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ κ. Σωτηρ. θέτει κάπως ζήτημα μεθόδου διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν καὶ συγχρόνως θέλει νὰ εἴπῃ περίπου ὅτι αἱ καλλιτεχνικαὶ μορφαὶ εἶναι ἐν χρόνῳ φαινόμενα αὐθαίρετα — ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν μορφῶν αἱ ὁποῖαι προηγήθησαν καὶ ἀπὸ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν. Τὸ πρόβλημα ὅμως περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Φιλοσόφου τίθεται ὡς ἑξῆς: Ἡ γνησιότης τῆς γραπτῆς πηγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὁ ναὸς οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὸν 10ον αἰ. ἀμφισβητεῖται καὶ δὲν προσφέρει στερεὸν ἔδαφος πρὸς συναγωγὴν θετικοῦ συμπεράσματος περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ μνημείου. Κατόπιν τούτου — ἀκόμη καὶ ἀνεξαρτήτως τούτου — αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ τί λέγουν ; Ἐξηγοῦνται ἐκ τῶν μορφῶν τῆς τέχνης τοῦ 9ου ἢ τοῦ 8ου αἰῶνος ; Ἀποτελοῦν προϋπόθεσιν τῶν μορφῶν τῆς τέχνης τοῦ 11ου αἰῶνος; Πῶς συμβαίνει ὥστε νὰ συγγενεύουν πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ 12ου αἰῶνος; Ἀφ' ἧς στιγμῆς τίθενται τοιαῦτα ἐρωτήματα, συνειδητοποιεῖται ἡ θέσις ἑνὸς προβλήματος καὶ ἀρχίζει ἡ ἔρευνα πρὸς λύσιν του.

7. Δι' ὅσων ἔγραψα περὶ σλάβων (Θεολογ. σ. 485-486) δὲν ἠθέλησα ποσῶς νὰ ἐπιβαρύνω τὴν κρίσιν τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μουτσοπούλου (Σωτηρ. σ. 600), διότι οὗτος εἶναι ἀρχιτέκτων καὶ ὄχι ἱστορικός. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰς ἰδικάς μου «παραδόξους ἀπόψεις» (Σωτηρ. σ. 600) σημειώνω ὅτι διὰ νὰ κατανοήσω ὡρισμένα ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀντελήφθην ἐνωρὶς ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποκτήσω ἱστορικὸν ὑπόβαθρον, συγχρόνως δὲ ν' ἀποκτήσω καὶ προσωπικὸν κριτήριον, οὕτω δ' εὑρέθην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκύψω εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας. Καρπὸς δὲ τῆς σπουδῆς μου ἐκείνης, ἰδίως τῶν κατὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμπίπτουν τὰ περὶ σλάβων, ὑπῆρξαν μέχρι τοῦδε αἱ μελέται μου: «Αἱ βαρβαρικαὶ πόρπαι τῆς Κορίνθου», Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσ-

σαλονίκης, Α΄ (1954) σ. 340-396 καὶ «Τ ὰ ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ι κ ὰ τ ε κ μ ή ρ ι α τ ῆ ς κ α θ ό δ ο υ τ ῶ ν β α ρ β ά ρ ω ν ε ἰ ς τ ὴ ν Ἑ λ λ ά δ α», Ἑλληνικὰ 14, 1955, 87-105.

8. Εἶναι δικαία ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Σωτηρίου (Θεολογ. σ. 600) ὅτι εἰς τὸ περὶ μονῶν καὶ ἀσκητηρίων κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μουτσοπούλου παρεῖδον τὴν σημαντικὴν προσφορὰν ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ. Ἐπρόσεξα περισσότερον τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας, διὰ τῶν ὁποίων ὁ κ. Μ. συνοδεύει τὴν περιγραφὴν ἑκάστου ἐκ τῶν μνημείων τούτων.

Γράφων τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν κατὰ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μουτσοπούλου, ἤδη τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ νεοϊδρυθέντος Πολυτεχνείου Θεσσαλονίκης, εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον αὐτὸ τοῦτο τὸ βιβλίον. Δὲν εἶχον καμμίαν προκατάληψιν κατὰ τοῦ συγγραφέως, προσώπου μάλιστα φιλικοῦ. Διαμένων δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ συστήματος ἀποφεύγων νὰ παρακολουθῶ τὰς παρασκηνιακὰς κινήσεις περὶ τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἱδρύματα, ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ βιβλιοκρισία μου ἐκείνη ἔτυχε νὰ ἔλθῃ εἰς φῶς κατὰ τὰς ἡμέρας κατὰ τὰς ὁποίας συνεζητεῖτο ἡ ὑποψηφιότης τοῦ συγγραφέως ὡς καθηγητοῦ. Ἐντεῦθεν, φαίνεται, ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ κ. Σωτηρίου νὰ δημοσιεύσῃ μίαν ἀντικριτικὴν σκοπιμότητος καὶ νὰ καλύψῃ τὸν κ. Μ. ὑπὸ τὸ κῦρος του. Ἀπόλυτον δικαίωμά του, ἴσως καὶ καθῆκον. Ἀλλ᾿ ἂν ἡ βιβλιοκρισία μου ἐκείνη εἶχεν ἠθελημένην σχέσιν πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ κ. Μ. θὰ ἠδυνάμην νὰ παρενθέσω παρατηρήσεις καὶ ἐπ᾿ ἄλλων ἐργασιῶν του· δὲν ἐπιτρέπω ὅμως εἰς τὸν ἑαυτόν μου νὰ λάβῃ μέρος εἰς δολοπλοκίας, οὔτε νὰ γίνῃ ὄργανον τρίτων. Ἂν ὑπῆρξε δὲ εἷς στόχος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου διὰ τῆς βιβλιοκρισίας μου ἔβαλον — καὶ ὑπῆρξε τοιοῦτος στόχος —, οὗτος κατ᾿ οὐδένα τρόπον εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ κ. Μ., οὔτε ἄλλά τινα συγκεκριμένα πρόσωπα. Ὁ στόχος μου ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀφῃρημένος. Ἐὰν δὲ ἡ ἀντικριτικὴ τοῦ κ. Σωτηρίου ἦτο ἀπηλλαγμένη τῆς προθέσεως νὰ παρουσιάσῃ τὴν βιβλιοκρισίαν μου ὡς κακόπιστον καὶ ὡς ἀνερμάτιστον, διότι αὐτὰ περίπου λέγονται δι᾿ αὐτῆς, δὲν θὰ ἀπήντων. Ἡ προκειμένη ἀπάντησις ἐγράφη μόνον ἐκ καθήκοντος πρὸς τὸ περιοδικὸν τοῦτο, πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κύρους του, διότι ἄλλως ἐκινδύνευε νὰ παρασταθῇ ὅτι δημοσιεύει συνεργασίας ἀνεξελέγκτους. Ἀφ᾿ ἑτέρου ὁ μέγας σεβασμός μου πρὸς τὸν διδάσκαλόν μου καὶ τὸ μέγα κῦρος του ἐπέβαλλον ἀναλυτικὴν συζήτησιν.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Σημείωσις: Τὴν καταγωγὴν τῶν ὀκταγωνικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Γορτυνίας ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν τζαμίων ὑποστηρίζει εἰς μόλις κυκλοφορηθεῖσαν βιβλιοκρισίαν του καὶ ὁ καθηγητὴς Α. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Πελοποννησιακὰ Β΄ (1957) 447-448.

Δ. Ι. Π.

Η ΥΠΟ HANS-GEORG BECK ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ EHRHARD

Ἀφ' ἧς πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ὁ Albert Ehrhard[1] ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τοῦ Karl Krumbacher[2] συνέγραψε τὸ πρῶτον μέρος αὐτῆς, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν θεολογικὴν γραμματείαν τοῦ Βυζαντίου, οὐδεὶς ἐπεχείρησε μέχρι σήμερον νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἐγχείρημα τοῦτο. Τὸ ἔργον ἐκεῖνο, μολονότι ἐντὸς διαστήματος δύο ἐτῶν μόνον συνταχθέν, ἦτο πράγματι μνημειῶδες. Ὁ ἴδιος ὁ Karl Krumbacher τὸ ἐχαρακτήρισεν ὡς «κολοσσιαῖον καὶ ἐξαίρετον κατόρθωμα»[3]. Σήμερον ἀκόμη ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν θεολογικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν καὶ εἶναι, χάρις εἰς τὴν πληρότητα τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὴν ἀκρίβειάν του, ἀπολύτως ἀπαραίτητον εἰς πάντα μελετητὴν αὐτῆς.

Ὁ χρόνος ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς ἔργον τοῦ εἴδους τούτου νὰ μὴ χαράξῃ τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθὲν τεράστιον ἐνδιαφέρον διά τε τὸ Βυζάντιον γενικῶς καὶ τὴν Θεολογίαν αὐτοῦ ἰδιαιτέρως, ἡ συγγραφὴ νέων σχετικῶν ἐργασιῶν καὶ ἡ δημοσίευσις νέων κειμένων, ὡς καὶ ἡ ἐν γένει πρόοδος ἡ σημειωθεῖσα εἰς τὸν τομέα τοῦτον τῆς ἐπιστήμης, καθίστων διαρκῶς καὶ περισσότερον αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην μιᾶς μετ' ἀναθεώρησιν νέας ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματος τούτου. Ὁ ἴδιος ὁ A. Ehrhard εἶχε κατανοήσει καλῶς τὴν ἀνάγκην ταύτην καὶ εἶχεν ἀρχίσει τὴν ἐπεξεργασίαν μιᾶς νέας Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Θεολογικῆς Γραμματείας,

1. Ὁ A. Ehrhard ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν διασημοτέρων καθολικῶν θεολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἦτο τότε καθηγητὴς τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Würzburg. Μετὰ ταῦτα ἐχρημάτισε καθηγητὴς εἰς τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Strassburg καὶ τῆς Bonn. Τῇ παροτρύνσει του, ἥτις ἐγένετο μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του (23 Σεπτεμβρίου 1940), τὸ Βυζαντινὸν Ἰνστιτοῦτον τῆς Μονῆς τοῦ Scheyern ἀνέλαβε τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Περὶ τοῦ ἔργου του βλ. A. Dempf, Alberd Ehrhard: der Man und sein Werk, Kolmar 1944.

2. Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen, Literatur, München 1897². Μετάφρασις ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμοι 1-3, Ἀθῆναι 1900.

3. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ περισσότεροι μέχρι σήμερον ἀκόμη παραπέμπουσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὡς εἰς ἔργον τοῦ Krumbacher, ἐν ᾧ θὰ ἔπρεπε τοὐλάχιστον νὰ ἀναφέρωσιν Ehrhard παρὰ Krumbacher.

ἐγκατέλιπεν ὅμως τὴν προσπάθειαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1925[1], καθ' ὅσον ἐν τῷ μεταξὺ ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν κυρίως εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ συγγράμματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν χειρογραφικὴν παράδοσιν τῆς ἁγιογραφικῆς καὶ ὁμιλητικῆς γραμματείας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας[2].

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐκδότης τοῦ «Handbuch der Altertumswissenschaft» Walter Otto εἶχε συλλάβει ἐν σχεδίῳ, μετὰ σύμφωνον γνώμην τοῦ A. Ehrhard καὶ τοῦ διαδόχου τοῦ K. Krumbacher καθηγητοῦ A. Heisemberg, τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἀνωτέρω ἐγχειριδίου δημιουργίαν ἰδιαιτέρου τμήματος (12. Abteilung) ὑπὸ τὸν τίτλον «Byzantinisches Handbuch», πρὸς ἐκτύπωσιν σειρᾶς ἔργων εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερομένων καὶ εἰς τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις πλήρως ἀνταποκρινομένων. Τὰ ἔργα ταῦτα ἔδει νὰ περιλάβωσιν ἐν σπέρματι ὅ,τι ὁ K. Krumbacher ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας εἶχε περιλάβει, εἰς τρόπον ὥστε ὅλα ὁμοῦ νὰ ἀποτελέσωσι μίαν, οὕτως εἰπεῖν, τρίτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου, οὐ μόνον ἐπηυξημένην καὶ βελτιωμένην, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ πεδίον τῆς Βυζαντινολογίας, ὡς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὴν σήμερον, ἐκτεινομένην.

Ἀλλ' ὡς ὁ ἴδιος ὁ Walter Otto λέγει, «ἡ Τύχη μετῆλθε καὶ ἐνταῦθα τὸ φρικιαστικόν της παιγνίδιον»[3] καὶ τὸ σχέδιον τοῦ «Byzantinisches Handbuch» μόλις μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου ἠδυνήθη νὰ ἀρχίσῃ νὰ λαμβάνῃ σάρκα καὶ ὀστᾶ[4], ὑπὸ τὴν σοφὴν ἐπιστασίαν τοῦ διαδόχου του A. Heisem-

---

1. Τὸ σχετικὸν χειρόγραφον εὑρέθη εἰς τὰ κατάλοιπά του, ἀλλ' οὐδὲ λόγος ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ περὶ ἐκδόσεώς του, καθ' ὅσον πολὺ ὀλίγαι συμπληρώσεις ὑπῆρχον, μετὰ δὲ τὸ 1925 οὐδὲ λέξις εἶχε προστεθῇ εἰς αὐτό. Βλ. J.-M. Hoeck, Der Nachlass Albert Ehrhards und seine Bedeutung für die Byzantinistik, Byzantion 21(1951) 171-178 καὶ Studi Bizantini e Neoellenici 8(1953) 21 - 26.

2. A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche, Leipzig 1936 κ. ἑ. Ἡ ἔκδοσις τοῦ ἀνεκδότου μέρους τοῦ συγγράμματος τούτου ἔχει ἀναληφθῇ ὑπὸ τῆς Βερολιναίας Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου τῆς μονῆς τοῦ Ettal, εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται τὰ κατάλοιπα τοῦ Ehrhard. Ἤδη ἐξεδόθη εἷς τόμος ἀκόμη. Περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ τούτου Ἰνστιτούτου ὡς καὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος τῆς μονῆς τοῦ Scheyern καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν θὰ γράψωμεν προσεχῶς.

3. G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, München 1952², σ. VII.

4. Τὸ «Byzantinisches Handbuch», «als Ersatz der vergriffenen 2. Auflage der Geschichte der Byzantinischen Literatur . . . von Karl Krumbacher», πρόκειται νὰ περιλάβῃ τὰ ἑξῆς:

I. Teil, 1. Band: *Land und Volk* (F. Dölger - E. Fels).

I. Teil, 2. Band: *Geschichte des Byzantinischen Staates* (G. Ostrogorsky).

II. Teil, 1. Band: *Kirche und Theologie* (A. Ehrhard - H. - G. Beck).

II. Teil, 2. Band: *Die profane byzantinische Literatur* (F. Dölger).

berg ἐν τῇ ἕδρᾳ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου καθηγητοῦ κ. F. Dölger.

Ὁ καθηγητὴς κ. F. Dölger καὶ ὁ ἐκδότης W. Otto ἀπεφάσισαν τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ «Byzantinisches Handbuch» (II. Teil, 1. Band) δημοσίευσιν τόμου αὐτοτελοῦς, ἀναφερομένου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Θεολογίαν τοῦ Βυζαντίου, ὅστις ὡς βάσιν θὰ εἶχε τὸ ἔργον τοῦ A. Ehrhard. Ὁ τόμος οὗτος ἔδει νὰ περιλάμβάνῃ οὐχὶ μόνον μίαν ἁπλῆν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς θεολογικῆς γραμματείας, ὡς ἦτο ἡ τοῦ Ehrhard, ἀλλὰ νὰ παρέχῃ μίαν γενικὴν εἰκόνα τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, θεμελιῶν τὰ λεγόμενα ἐφ᾽ ὁλοκλήρου τῆς νεωτέρας σχετικῆς βιβλιογραφίας. Δεδομένου ὅμως ὅτι, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ἤδη αὐτὸς ὁ Ehrhard, «ὁλόκληρος ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία φέρει ἐν ἑαυτῇ χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικόν»[1] δύναταί τις νὰ φαντασθῇ πόσας δυσκολίας ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ μέλλων νὰ ἀναλάβῃ τοιοῦτον ἐγχείρημα. Ἔκτασις χρονικῶν ὁρίων περίπου χιλιετής, ποικιλία ὑλικοῦ ἀφάνταστος, προϋποθέτουσα ἰδιαιτέραν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας ἔγκυψιν καὶ ἰδιαίτερον φιλοσοφικὸν καταρτισμόν, βιβλιογραφία ἀπέραντος, ἀλλὰ καὶ ἔλλειψις κειμένων, ἐφ᾽ ὅσον τὰ πλεῖστα εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτα, καθιστῶσα ἄκρως παρακεκινδυνευμένας τὰς περὶ προσώπων καὶ γεγονότων κρίσεις, δίδουσι μικρὰν μόνον ἰδέαν τῶν δυσκολιῶν τούτων.

Τὸν ἆθλον τῆς συγγραφῆς ἑνὸς τοιούτου ἔργου ἀνέλαβεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1951, ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας κ. Hans-Georg Beck[2], παρέδωκε δὲ τοῦτο πρό τινος εἰς τὸ τυπογραφεῖον. Ἐλπίζεται ὅτι τὸ ὅλον ἔργον θὰ ἐξέλθῃ ἐξ αὐτοῦ ἕτοιμον περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐπιόντος ἔτους.

Ὡς πληροφορούμεθα, θὰ φέρῃ τοῦτο τὸν τίτλον «Ἐκκλησία καὶ Θεολογία», «Kirche und Theologie» καὶ θὰ ἐκτίνηται εἰς ὑπερεπτακοσίας σελίδας. Θὰ εἶναι δὲ διῃρημένον εἰς τέσσαρα κύρια μέρη, ἐν οἷς ἐκτίθενται· 1) Τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα τῶν τεσσάρων πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς· 2) ἡ λειτουργική, ἡ ὑμνογραφία καὶ ἡ ἁγιολογία τοῦ Βυζαντίου· 3) ἡ θεολογία τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι αἱ κύριαι φάσεις τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων (χριστολογικαὶ αἱρέσεις - Filioque - παλαμιτικὴ θεολογία -

---

II. Teil, 3. Band: *Geschichte der Byzantinischen Kunst* (E. Weigand).

Ἐκ τούτων ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε εἰς δύο ἐκδόσεις μόνον ἡ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει μνημονευομένη «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους» ὑπὸ τοῦ G. Ostrogorsky.

1. Ehrhard παρὰ Krumbacher, μνημ. ἔργον σ. 37. Μεταφρ. Σωτηριάδου, τ. I, Ἀθῆναι 1900, σ. 65.

2. Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τ. II, Ἀθῆναι 1959, σ. 72.

θεολογία τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ) καὶ 4) ἡ ἱστορία τῆς βυζαντινῆς θεολογικῆς γραμματείας ἀπὸ τῶν περὶ μονοφυσιτισμοῦ μέχρι καὶ τῶν τελευταίων περὶ ἀποπειρῶν ἑνώσεως συγγραφῶν. Τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ συγγραφεύς, εἶναι περίπου χιλιετές, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐποχῆς καὶ ἔχον ὡς τέρμα τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς δὲ ἐκ τοῦ περιεχομένου καθίσταται δῆλον, τὸ ἔργον δὲν θὰ εἶναι ἁπλῶς μία ἱστορία τῆς θεολογικῆς τοῦ Βυζαντίου γραμματείας, ὡς ἦτο ἡ τοῦ Ehrhard, ἀλλ' ἐκτεινόμενον εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καὶ παρέχον τὸ ἀναγκαῖον ὑλικόν, τὸ ἀφορῶν εἰς πάντας τοὺς ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐκκλησιαστικοὺς καὶ θεολογικοὺς παράγοντας, θὰ ἀποτελέσῃ, ὡς ἐλπίζομεν, τὴν σημαντικωτέραν μέχρι τοῦδε συμβολὴν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ξένων ἱστορικὴν κατανόησιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ θεολογίας.

Ἀλλ' ἐὰν διὰ τοὺς ἄλλους ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία καὶ θεολογία εἶναι ἁπλῶς ὑποκείμενον ἐπιστημονικῶν διαφερόντων, δι' ἡμᾶς εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ θεολογία, ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Τὸ περιεχόμενον λοιπὸν τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται εἰς τὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐνδοξοτέραν αὐτῆς περίοδον καὶ περιλαμβάνει τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐκκλησιαστικὰς μορφάς, αἵτινες δύνανται ἀφόβως νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰς μεγάλας ἐκκλησιαστικὰς φυσιογνωμίας τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς καὶ ὧν ἡ συγγραφικὴ παραγωγὴ δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν τῶν δοκιμωτέρων συγγραφέων ἐκείνης. Ἐκ τούτων καὶ μόνον καταφαίνεται ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει, ἰδίᾳ δι' ἡμᾶς, ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου τούτου.

Μόναχον, Δεκέμβριος 1957. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Λ. ΔΕΝΤΑΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ ΑΠΡΙΛΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ 1958 ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑ (*)

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΚΡΙΝΟΜΕΝΗ

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ὑπὸ μελέτην Ἔκθεσις τῆς Μεικτῆς περὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ Ἐπιτροπῆς διακρίνεται διὰ τὸν πολὺν ρεαλισμόν, μεθ' οὗ ἐξετάζει τὸ θέμα τοῦ προσηλυτισμοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς στοιχεῖον καταδεικνύον τὴν ἀξίαν τοῦ κειμένου τούτου καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ἅμα καὶ καθιστῶν ἐμφανῆ τὴν πραγματικότητα, ὅτι αἱ περὶ τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐνδιαφερόμεναι Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι δὲν δύνανται πάντως νὰ θεωρήσωσι συμφώνους ἐν παντὶ τὰς ἀρχὰς καὶ ἀπόψεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἐκθέσει περιλαμβανόμενα. Αὐτὸ συμβαίνει τοὐλάχιστον διὰ τὴν ἡμετέραν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐκτὸς τοῦ ὅτι συναντᾷ ἐν τῇ Ἐκθέσει οὐχὶ πάντως ὀλίγας ἀντιλήψεις καὶ σκέψεις ξενιζούσας θεολογικῶς καὶ ἄλλως αὐτήν, ἀναγκάζεται ἐπὶ πλέον, ὅπως διαπιστώσῃ καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἐκθέσει σκέψεις καὶ ἀπόψεις, πρὸς ἃς δυσκόλως, ὡς νομίζομεν, δύνανται νὰ ἀπαντήσωσι ἢ καὶ νὰ ἀνταποκριθῶσιν ἔνιαι ἐκ τῶν ἐμπεπλεγμένων εἰς τὸν Προσηλυτισμὸν Ὁμολογίαι τῆς Προτεσταντικῆς Δύσεως.

Καὶ αὐτὴ μὲν ἡ γενικὴ ἐκ τοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως ἐντύπωσις ἡμῶν. Δὲν ἀμφιβάλλομεν πάντως, ὅτι ὑπῆρξε κοπιώδης ἡ ἐργασία τῆς συντάξεως παρομοίας Ἐκθέσεως ἀπὸ μέρους τῶν μελῶν τῆς ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς καὶ θὰ παρέστη ἀνάγκη ἀσφαλῶς, ὅπως ἐπιστρατευθῇ ἀρκετὴ καλὴ διάθεσις καὶ περισσὸν οἰκουμενιστικὸν πνεῦμα πρὸς τοῦτο.

Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ διάθεσις ἤρκεσεν, ἵνα ἐξουδετερώσῃ τὰς δυσκολίας τοῦ ἔργου. Διὸ καὶ ἡ Ἔκθεσις δὲν στερεῖται ἐλλείψεων, θεολογικῶν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικωτέρων καὶ πρακτικωτέρων τοιούτων, κυρίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας ἀντιμετώπισιν τῶν περὶ τὸν Προσηλυτισμὸν δημιουργουμένων πολυπλόκων καταστάσεων καὶ προβλημάτων. Τὸ κείμενον παρουσιάζει ἐπὶ πλέον καὶ ἐσωτερικάς τινας

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 36 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

ἀντιφάσεις, ἃς καὶ θὰ ὑποδείξωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν καθ' ἑαυτὴν θεολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

Πρωτίστως θέλομεν ἵνα σταματήσωμεν ἐπ' ὀλίγον ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς γενομένης διευρύνσεως ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ θέματος, προσλαβόντι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὴν μορφὴν «Χριστιανικὴ Μαρτυρία, Προσηλυτισμὸς καὶ θρησκευτικὴ Ἐλευθερία ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Π. Σ. Ε.». Ἐπιτραπήτω εἰς ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ διευρύνσει ταύτῃ, καὶ δὴ συγκεκριμένως ἐν τῇ προσθήκῃ τοῦ ὅρου «Χριστιανικὴ Μαρτυρία», ὑπάρχει ἰδιαιτέρα τις πρόθεσις. Νομίζομεν δηλονότι, ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς παρεμβληθείσης ἐννοίας τῆς «χριστιανικῆς μαρτυρίας» παρείχετο ἡ δυνατότης εἰς τὴν Μεικτὴν Ἐπιτροπήν, ὅπως εἰσηγηθῇ βασικάς τινας περὶ Προσηλυτισμοῦ δικαιολογίας. Καὶ ἐξηγούμεθα. Ἀναμφιβόλως ἡ «χριστιανικὴ μαρτυρία» εἶναι καθῆκον τῆς Ἐκκλησίας, φύσει καὶ θέσει ἐπιβαλλόμενον αὐτῇ, διὰ τὸ εἶναι ταύτην ἐν παντὶ καὶ πάντοτε φορέα τοῦ λόγου καὶ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου ([43]). Ὁ Προσηλυτισμὸς ἀντιθέτως εἶναι πρᾶξις αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ φέρουσα τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς ἀπαξίας, τόσῳ μᾶλλον ἐφ' ὅσον, ἐνῷ ἡ ἱερὰ ὑποχρέωσις τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, ἐκδηλουμένη ἐκεῖ ἔνθα δὲν κατηγγέλθη ἔτι ὁ Χριστός, ἐξυπηρετεῖ τὸ ἔργον τῆς μεταδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν τῷ πνεύματι τῆς προρρήσεως τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ κηρυχθήσεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὁ Προσηλυτισμὸς ἀντιθέτως, γενόμενος ἐκεῖ ἔνθ' ὑπάρχουσι παραδεδομένα ὅ τε λόγος καὶ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου, ἀποβαίνει στοιχεῖον ἀποσυνθετικὸν τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς Ἐκκλησίας, ἐνσπειρομένων διὰ τούτου τῆς διχονοίας καὶ τῶν ἀντιπερισπασμῶν, ἀντὶ τῆς οἰκοδομῆς, τοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κατανοήσεως. Εἶναι δὲ πάντως ἐμφανὲς ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς ἱερᾶς ὑποχρεώσεως τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας δὲν ἠμπορεῖ νὰ προωθῆται κατ' οὐδένα τρόπον ὁ θεσμὸς τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Διὸ καὶ κρίνομεν τὴν διεύρυνσιν ταύτην τοῦ περὶ Προσηλυτισμοῦ θέματος πρὸς τὴν ὡς ἄνω κατεύθυνσιν τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, ὡς διευκολύνουσαν μὲν ἴσως τὴν συζήτησιν περὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἀπὸ οἰκουμενιστικῆς πλευρᾶς, μὴ μεταβάλλουσαν ὅμως ποσῶς τὸν ὃν ὁ Προσηλυτισμὸς καθ' ἑαυτὸν κέκτηται χαρακτῆρα, ὡς «διεστραμμένης» μορφῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, καθὼς καὶ ἐν τῇ Ἐκθέσει ἀνομολογεῖται.

Ταῦτα ὡς μία πρώτη ἔνστασις περὶ τὴν γενομένην διεύρυνσιν τῆς περὶ Προσηλυτισμοῦ διὰ τῆς Ἐκθέσεως συζητήσεως. Ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους τμήματα τῆς Ἐκθέσεως ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς:

---

43. Ἴδε τὴν ἄποψιν ταύτην ἐν ἐκτάσει ἀναλυομένην ἐν τῇ Ἐκθέσει τοῦ ΙΙ Τμήματος τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Π.Σ.Ε. ἐν Evanston, «Εὐαγγελισμός, ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐκτὸς αὐτῆς», κατὰ μετάφρασιν Ἰακώβου Μητρ. Φιλαδελφείας, ἐν «Ὀρθοδοξίᾳ», 31 (1956) σελ. 173)184. Πρβλ. καὶ Ἰωανίδου Β.. Ἡ Β' Συνέλευσις τοῦ Π.Σ.Ε. ἐν Evanston τῶν Η. Π. Α. (Θεσσαλονίκη 1955) σελ. 28)30.

Τὸ πρῶτον τμῆμα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορικὴν περὶ τὸν Προσηλυτισμὸν ἀνασκόπησιν, ὑφ' ἣν καὶ ἐξετάζεται ἡ διεκκλησιαστικὴ αὕτη πραγματικότης ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῶν περιπτώσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀνεκινήθη ὡς ζήτημα διεκκλησιαστικὸν ἐντὸς τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, καὶ δὴ ὅλως ἰδιαιτέρως ἀπὸ μέρους τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὸ πρῶτον τοῦτο τμῆμα, λέγομεν, εἶναι ἀρκούντως ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς σοβαρότητος, ἣν παρουσιάζει τὸ θέμα τοῦτο καθ' ἑαυτό. Ἡ μετὰ ταῦτα ἐν ὀνόματι οἰκουμενιστικῶν τινων κειμένων, καὶ μάλιστα τοῦ πολλοῦ κειμένου τοῦ Toronto, μνημονευομένη ὑποχρέωσις τῆς «διακηρύξεως τῆς πίστεως ἑκάστης Ἐκκλησίας», καίτοι κατ' ἀρχὴν δὲν ἠμπορεῖ νὰ προωθηθῇ μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ἀπαιτηθῇ ἡ χρῆσις μέσων καὶ μεθόδων «ἀσυμβιβάστων πρὸς τὰς ἀδελφικὰς σχέσεις μετ' ἄλλων μελῶν - Ἐκκλησιῶν», διότι τοῦτο θὰ ἐμείου τοὺς σκοπούς, δι' οὓς ἐδημιουργήθη τὸ Συμβούλιον, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις ἰδεολογικήν τινα βάσιν διὰ τὴν ἐπὶ τὰ περαιτέρω προώθησιν τῆς οἰκουμενιστικῆς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρὰ ταῦτα δὲν παύει νὰ εἶναι ἀναντιρρήτως «ἀσυμβίβαστος ἐνέργεια» τῶν προσηλυτιζουσῶν Ἐκκλησιῶν, μειοῦσα πάντως τοὺς σκοποὺς τοῦ Συμβουλίου. Ἡ εὐθὺς δὲ κατωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Ἐκθέσεως διατυπουμένη ἰδέα, ὅτι ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοῦ καὶ πάλιν κειμένου τοῦ Toronto δέον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ἀρχή, ὅτι ἡ μεταπήδησις ἀπὸ Ἐκκλησίας εἰς Ἐκκλησίαν ἐπιτρέπεται, διακηρυχθῇ δὲ τὸ τοιοῦτον καὶ διὰ «συγκεκριμένης τινὸς δηλώσεως», ἐφ' ὅσον ἡ τοιαύτη μεταπήδησις «εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μαρτυρίας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν», ἡ τοιαύτη ἰδέα θεωροῦμεν ὅτι εἶναι ἐξαιρετικῶς τολμηρὰ καὶ ἐπικίνδυνος, ἀποδεικνύει δὲ τὸ κείμενον τοῦ Toronto, ἐὰν μή τι ἄλλο, τοὐλάχιστον ὡς δυνάμενον νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ ἐξωφθάλμῳ ἐλαστικότητι, τοῦθ' ὅπερ ἀποκτᾷ βαρυτέραν ἔτι σημασίαν νῦν, ὅτε καὶ συζητεῖται ἡ ἀνεπάρκεια αὐτοῦ.

Οἱ καθαρῶς ἱστορικοὶ λόγοι, εἰς οὓς ἀναφέρεται ἡ Ἔκθεσις, προσπαθοῦσα νὰ δικαιολογήσῃ τὸν Προσηλυτισμὸν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν ἐξελίξεων, ἃς ἐγνώρισεν ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας εἰς πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ οὑμανιστικῶς, ἰδεολογικῶς, πολιτικῶς, πολιτειακῶς καὶ ἄλλως συνταρασσομένου κόσμου τῆς σήμερον, εἶναι ὡς τόσα σημεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠθέλομεν ἵνα σταματήσωμεν, ἔστω καὶ διὰ βραχέων, ἰδιαιτέρως.

Καὶ πρῶτον μὲν συμφωνοῦμεν, ὅτι ἡ ἱεραποστολικὴ δρᾶσις, ἡ ἀναπτυσσομένη ἀπὸ μακρῶν χρόνων εἰς τὰς περιοχὰς «ξένων Ἱεραποστολῶν», ἐδημιούργει καὶ ἐξακολουθεῖ δημιουργοῦσα ἀντιθέσεις καὶ ἀνταγωνισμούς, ἥκιστα κολακευτικοὺς διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡμῶν. Τὸ ὅτι δὲ εὑρέθησαν καὶ εὑρίσκονται ἱεραποστολαί, «ἐργαζόμεναι καὶ προσεταιριζόμεναι μέλη» πρεσβυγενεστέρων ἐν τῇ Ἱεραποστολῇ Ὁμολογιῶν, εἶναι γεγονὸς αὐτὸ τοῦτο θλιβερόν. Ἀποβαίνει δὲ ἔτι τραγικώτερον τὸ πρᾶγμα, ὅταν αἱ ἱεραποστολαὶ αὗται κινοῦνται καὶ προσεταιρίζονται μέλη ἀρχαίων καὶ καθεστηκυιῶν Ἐκ-

κλησιῶν, οἵα ἡ ἡμετέρα Ὀρθόδοξος. Τὸ ὅτι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ταύτας ὑπάρχουσι «χωλαίνοντες ἢ ἐλλειπῶς εὐαγγελισθέντες ὀπαδοί», ὡς χαρακτηρίζονται ἐν τῇ Ἐκθέσει τὰ χαλαρώτερα περὶ τὴν πίστιν μέλη τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, τοῦτο θὰ ἠθέλομεν νὰ μὴ ἀπετέλει βάσιν καὶ προϋπόθεσιν πρὸς Προσηλυτισμόν, τόσον κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα, εἰς ὃν ἀναφέρεται ἡ Ἔκθεσις, ὅσον καὶ σήμερον.

Δεύτερον, ἡ ἀπόκτησις «συνειδήσεως χριστιανικῆς ἐλευθερίας», ἣν ἡ Ἔκθεσις ἐξετάζει ὑπὸ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς ἐξελίξεις καὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς γενέσεως αὐτῆς λόγῳ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συστημάτων τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, ἀποτελεῖ ἆρά γε ἀρκετὴν δικαιολογίαν διὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ Προσηλυτισμοῦ; Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀπόκτησις συνειδήσεως ἐλευθερίας δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι μονόπλευρος καὶ νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ἐλευθέρα καὶ ἀσύδοτος δρᾶσις ἀτόμων ἢ ὁμάδων ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, ἐν τῇ τοιουτοτρόπῳ δράσει τῶν ξένων, ἑκάστη Ἐκκλησία φυσικῶς θὰ αἰσθανθῇ περιοριζομένην καὶ θιγομένην τὴν ἑαυτῆς ἐλευθερίαν, ὅταν ἔξωθεν ὠργανωμέναι κινήσεις ἔλθωσι καί, κατηγοροῦσαι αὐτὴν ὡς ἐλλειπῶς ἐκπληροῦσαν τὴν χριστιανικὴν καὶ σωστικὴν μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς ἀποστολήν της, προσηλυτίσωσι τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς, ἐπηρεάζουσαι οὕτως ἀσυδότως συνειδήσεις καὶ πεποιθήσεις ἱερὰς ἀνθρώπων ἐλευθέρων πάντως νὰ ἐκλέξωσι τὴν κατὰ προτίμησιν αὐτῶν ζωὴν καὶ ἐντὸς ἔστω τῆς ὑποτιθεμένης ὡς ἐλλειπῶς δρώσης Ἐκκλησίας αὐτῶν. Θὰ ἐπανέλθωμεν ὅμως κατωτέρω εἰς τὸ κατ' ἀρχὴν τοῦτο θέμα τῆς ἀντιλήψεως καὶ ἐκδοχῆς τῆς ἐλευθερίας ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

Τρίτον, ἡ διαπίστωσις, ἣν συναντῶμεν ἀκολούθως ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὅτι ἀρχὰς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἐλεύθεραί τινες Ἐκκλησίαι ἀνέλαβον «προγράμματα εὐαγγελισμοῦ» (sic), «εἰς περιοχάς, αἵτινες πρότερον ἦσαν ἀποκλειστικὴ περιοχὴ τῶν Ἐθνικῶν ἢ Κρατικῶν Ἐκκλησιῶν», εἶναι ἀσφαλῶς ἡ σκληροτέρα ἱστορικὴ διαπίστωσις περὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ, τοῦ διεξαχθέντος καὶ διεξαγομένου εἰς βάρος ἰδίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Καὶ εἶναι δύσκολον, νομίζομεν, νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην «τῶν ἐλευθέρων Ἐκκλησιῶν» εἰς τὴν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀνελιχθεῖσαν, ὡς λέγει ἡ Ἔκθεσις, συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας παρὰ τοῖς λαοῖς καὶ ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Δύσεως, καὶ μόνον εἰς αὐτήν. Νομίζομεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ P. E. Shaw καταβληθεῖσα προσπάθεια ἐν τῷ ὄντως ἐνδιαφέροντι ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τῶν Ἀμερικανικῶν ἐπαφῶν μετὰ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1820 - 1870 [44], τόσον κυρίως ἐν Ἑλλάδι, Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅσον κυρίως καὶ ἐν ἄλλαις περιοχαῖς τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς εὐρύτερον, προσπάθεια κατατείνασα νὰ ἀποδείξῃ, ἐν ἱστορικῇ πα-

44. Shaw P. E., American contacts with the Eastern Churches 1820—1870 (Chicago, III, 1937).

ρ·τάξει καὶ συνθέσει γεγονότων καὶ προσώπων, τὰς ἐνεργείας ἐκείνας τοῦ ἀμερικανικοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ δυτικοῦ Προτεσταντισμοῦ ὡς γενομένας ἐν ὀνόματι ἐκπολιτιστικῶν, φιλελευθέρων καὶ φιλανθρωπιστικῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεολογιῶν ἢ καὶ καθόλου χάριν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ἡ προσπάθεια, λέγομεν, ἐκείνη, δὲν ἐπέτυχε νὰ δικαιολογήσῃ πλήρως ταύτας, οὐδὲ νὰ ἐμφανίσῃ αὐτὰς ὡς ἀπολύτως ἀκεραίας ἀπὸ χριστιανικῆς καὶ ἠθικῆς πλευρᾶς, καίτοι εὐρεῖα καὶ εὐγενὴς ἠπῆρξεν ἡ κατ' ἀρχὰς ὑποδοχή, ἧς ἔτυχον ἐν πολλοῖς οἱ ἐκπρόσωποι τῶν «προγραμμάτων ἐκείνων εὐαγγελισμοῦ» καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθόλου βοηθείας αὐτῶν παρὰ τῷ ὀρθοδόξῳ λαῷ τῆς περιοχῆς, τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν δὲν εἶχον ἔτι δημιουργηθῆ αἱ βαθύτεραι ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ἀντιδράσεις κατὰ τῆς καθόλου κινήσεως[45].

Ἀπὸ ταύτης τῆς πλευρᾶς, ὅσα λέγονται ἐν συνεχείᾳ ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τμήματι τῆς Ἐκθέσεως, ὑπερτονιζομένων τῆς ἐλευθερίας καθ' ἑαυτὴν καὶ τῶν ἱστορικῶν αἰτίων, τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ φρονήματος καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας (ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐπιθυμία ἐλευθέρας ἀναπτύξεως καὶ ἐσωτερικῆς ἀναγεννήσεως τῶν λαῶν, ἢ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διαμορφωθέντα ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα καὶ ἡ γενικωτέρα ἀντίδρασις, ἣν ἐγέννων ταῦτα, ἢ ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις, ὡς ρεῦμα εὐρυτέρας πνοῆς, ἢ οἱ «τεχνολογικοὶ καὶ κοινωνιολογικοὶ παράγοντες» τῆς συγχρόνου ζωῆς, ἀπὸ τοῦ τύπου καὶ τῶν βιβλίων μέχρι καὶ τοῦ ραδιοφώνου, τοῦ κινηματογράφου, τῶν συχνῶν ταξειδίων κλπ.), πάντα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι, νομίζομεν, στοιχεῖα ἐπαρκῆ πρὸς δικαιολογίαν τοῦ ὃν κατὰ καιροὺς ἡ Δύσις διεξήγαγε προσηλυτισμοῦ. Ἔφερον ἴσως τὰς Ἐκκλησίας πλησιέστερον ἀλλήλων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὤφειλον νὰ ἐξωθήσωσι ταύτας καὶ εἰς πράξεις ἐκκλησιαστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ διαιρέσεως. Διότι τοῦτο θὰ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τῆς λελανθασμένης ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἐντὸς τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως κυρίως, ἢ καὶ ἡ ἐντὸς τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ γειτνίασις τῶν λαῶν ὑποβοηθεῖ ἢ συνυπουργεῖ εἰς τὸ διεξαγόμενον προσηλυτιστικὸν οὕτως εἰπεῖν «λαθρεμπόριον» μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει καὶ ἐν τῷ πεπολιτισμένῳ δυτικῷ κόσμῳ. Διὸ καὶ παραδεχόμεθα ὡς ὀρθὴν τὴν συμπερασματικῶς μόνον διατυπουμένην ἐν τῇ Ἐκθέσει σκέψιν, ὅτι «αἱ ὡς ἄνω ἱστορικαὶ μεταβολαὶ καὶ ἐξελίξεις ἔδωκαν ὤθησιν πρὸς στενωτέραν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν συν-

---

45. Shaw P. E., American contacts with the Eastern Churches. 1820—1870 (Chicago, III. 1937), σελ. 17 - 33, 38 κ. ἑξ, 71 κ. ἑξ., 171 - 188 κλπ. Πρβλ. καὶ Παπαδοπούλου Χρυσ., Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α' (Ἀθῆναι 1920), σελ. 207 καὶ ἑξ., καὶ Καρμίρη Ι., Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς (Ἀθῆναι 1937), σελ. 277 κ. ἑξ.

εργασίαν καὶ ἀποτελοῦν ὄντως σημαντικὸν παράγοντα ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ Π.Σ.Ε.». Εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας καὶ τὰς ἐξελίξεις ἡμεῖς διαβλέπομεν τὴν αἰτιολογίαν μόνον τῆς συνεργασίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἥκιστα δὲ τὸ ὑπέδαφος ἐκεῖνο, τὸ νόμιμον καὶ λογικόν, ὅπερ θὰ ἐδικαιολόγει τὸν Προσηλυτισμὸν καθ' ἑαυτόν.

Ὡς πρὸς τὸ 2ον τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως, τὸ ἀναλύον τοὺς ὅρους «Χριστιανικὴ Μαρτυρία», «Προσηλυτισμὸς» καὶ «Θρησκευτικὴ Ἐλευθερία», ὥς καὶ προλαβόντως παρετηρήσαμεν, θεωροῦμεν τοῦτο ὥς τὸ ἐπιτυχέστερον μέρος τῆς Ἐκθέσεως. Τὰ ὅσα λέγονται πρῶτον περὶ τῆς Χριστιανικῆς Μαρτυρίας, σύμφωνα κατ' ἀρχὴν πρὸς ὅσα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὥριζε καὶ ἡ II Ἐπιτροπὴ ἐν τῇ Γενικῇ Συνελεύσει τοῦ Evanston ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ [46], εἶναι ἀσφαλῶς ἀξιοπρόσεκτα. Τὸ ἐν τῇ Ἐκθέσει τονιζόμενον καθῆκον «παντὸς Χριστιανοῦ καὶ πάσης Ἐκκλησίας», ὅπως παράσχωσι μαρτυρίαν τῆς ἑαυτῶν πίστεως, δὲν νομίζομεν, ὅτι οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δύναται νὰ διαμφισβητηθῇ. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, ἰδίᾳ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχήν, καθ' ἣν εὐρύτατα συζητεῖται ἐν ἁπάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις τὸ θέμα τῆς θέσεως, τῶν εὐθυνῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεσι τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τῆς Ἐκκλησίας [47], θεωρουμένου πλέον ὥς ἀπαραιτήτου τοῦ καταρτισμοῦ θεολογίας τινὸς εἰδικῆς τῶν λαϊκῶν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς στενωτάτης ταύτης σχέσεως, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ χριστιανοῦ ὥς ἀτόμου καὶ τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας ὥς καθήκοντος τοῦ τελευταίου τούτου, τὸ θέμα τοῦτο, λέγομεν, τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας εὑρίσκει βαθυτάτην ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τῶν ἡμετέρων ὀρθοδόξων πιστῶν. Ἡ εἰς τὸ ἔργον τῆς καλῶς νοουμένης χριστιανικῆς μαρτυρίας ἔνταξις τοῦ λαϊκοῦ, τοῦ χριστιανοῦ ἀτόμου, ὅσον

46. Ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 2.

47. Ἴδε σχετικῶς Κοτσώνη Ἱερωνύμου, Ἡ θέσις τῶν λαϊκῶν ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (Ἀθῆναι 1956) passim.. Τρεμπέλα Π., Οἱ Λαϊκοὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν «Ἐνορίᾳ» (1948) σελ. 280 κ. ἑξ, 298 κ. ἑξ., 313 κ. ἑξ., 330 κ. ἑξ., (1949) σελ. 8 κ.ἑξ., 21 κ. ἑξ., Ἰδίου, Οἱ Λαϊκοὶ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 9 (1931) σελ. 20-22, 25-27, 33-36, 49-50, Γεωργίου, Μητρ. πρ. Νευροκοπίου, Τὸ «βασίλειον ἱεράτευμα» καὶ ἡ ἀληθὴς σημασία αὐτοῦ, ἐν «Γρηγόριος Παλαμᾶς», 37 (1954) σελ. 214-224 καὶ 297-307, Ἰωαννίδου Δ., Τὸ ἔργον καὶ ἡ θέσις τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν «Πάνταινος», 1955, τεῦχ. 11 Ἀπριλίου. Δυοβουνιώτου Κ., Οἱ Λαϊκοὶ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐν «Ἐκκλησίᾳ», 8 (1930) σελ. 385-386 καὶ 401-404, Μπρατσιώτου Π., Ἡ λαϊκὴ Ἱεραποστολή, ἐν «Ἀνάπλασις» (1953) σ. 117-120, Παναγιωτάκου Π., Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἀνὰ τοὺς αἰῶνας (Ἀθῆναι 1939) passim., καὶ ἀπὸ ἑτεροδόξου πλευρᾶς κυρίως, Congar Yves J. M., Jalons pour une Théologie du Laïcat (Paris 1953) passim., Thils Gust.. Mission du Clergé et du Laïcat (Paris 1955) passim., Roser E., Die Stellung der Laien in der Kirche nach dem kanonischen Recht (Würtzburg, 1949) passim.

καὶ τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας, ἢ καὶ εὐρύτερον ἔτι, καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ ἀποτελῇ ἔφεσιν ζωηρὰν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἔφεσιν, ἥτις ὅσον περισσότερον στηρίζεται θεολογικῶς, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν χριστολογικῶν προϋποθέσεων αὐτῆς, τῶν ἐκκλησιολογικῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς περὶ Ἁγίου Πνεύματος καὶ Χάριτος διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας δεδομένων αὐτῆς — στοιχεῖα πάντα ταῦτα, ἅτινα δυστυχῶς δὲν τονίζονται ἐπαρκῶς ἐν τῇ Ἐκθέσει — τόσον περισσότερον ἐξυπηρετεῖται τὸ πολύτιμον ἔργον τῆς μεταδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐννοεῖται ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ χριστιανικὴ μαρτυρία δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁλοσχερῶς ἐκ τῶν στενῶν πως ὁρίων τῶν ἐθνικῶν, κοινωνιολογικῶν καὶ ἄλλων μὴ θεολογικῶν παραγόντων καὶ ἰδίᾳ τῶν κατὰ τόπους καταστάσεων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐλευθεριῶν, ὧν χαίρει ἢ στερεῖται ἑκάστη Ἐκκλησία.

Ἡ χριστιανικὴ μαρτυρία εἶναί τι τὸ ποικίλλον κατὰ τόπους καὶ περιστάσεις. Πάντως δέον ἐκ παραλλήλου νὰ μὴ λησμονῆται καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ χριστιανικὴ μαρτυρία οὐδέποτε πρέπει ἢ ἠμπορεῖ νὰ καταλήξῃ καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον ἀκρότητα τῶν «ἀποικιστικῶν φιλοδοξιῶν ἐκκλησιαστικοῦ (ἢ καὶ πολιτικοῦ δυστυχῶς) ἰμπεριαλισμοῦ», ὡς ἀναφέρεται εἰς μίαν ἐκ τῶν δοθεισῶν ὑπὸ Προτεσταντικῶν τινων Ἐκκλησιῶν ἀπαντήσεων πρὸς τὰς Ἐκθέσεις καὶ τὸ Διάγγελμα τῆς Β' Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Π.Σ.Ε. ἐν Evanston [48]. Ἀπὸ ταύτης τῆς πλευρᾶς εὑρίσκομεν εὔστοχον καὶ οἰκοδομητικὸν τὸν ἀπ' εὐθείας ὑπαινιγμόν, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Ἐκθέσεως ὡς πρὸς ἐκείνας ἐκ τῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες διαφθείρουσαι τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας καὶ «ὑποχωροῦσαι εἰς τὸν πειρασμόν», ἐπιζητοῦσι «ἴδια πλεονεκτήματα ἐπὶ ζημίᾳ ἄλλης». Ἡ χριστιανικὴ μαρτυρία εἶναι καθῆκον τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν χριστιανῶν ἀτόμων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως μὴ παραβλάπτηται ἡ βασικὴ ἔννοια τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς θρησκείας οἰκοδομούσης τὴν συνεργασίαν καὶ τὴν συμπροαγωγὴν πάντων ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης.

Τὰ ὅσα λέγονται ἐν τῇ Ἐκθέσει περὶ τοῦ ὅρου «Προσηλυτισμὸς» εἶναι ἐπιτυχῆ. Καὶ μόνος ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Προσηλυτισμοῦ ὡς «διαφθορᾶς» τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, εἶναι ἀρκετὸς ἵνα ἀποδείξῃ τὸν βαθμὸν τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος, μεθ' ὧν εἶναι συντεταγμένη ἡ παράγραφος αὐτη. Ὁ ὀρθόδοξος μελετητὴς δὲν δύναται παρὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἱκανοποίησιν αὐτοῦ διὰ τὸν ὑπὸ τὰς γραμμὰς τοῦ μέρους τούτου τῆς Ἐκθέσεως γενόμενον καυτηριασμὸν τοῦ Προσηλυτισμοῦ [49].

---

48. Response to Evanston. A Survey of the comments sent in by the member Churches on the Report of the Second Assembly of the W. C. C. held at Evanston, Illinois, in August 1954 (Geneva 1957), σελ. 20.

49. Ἴδε τὴν σχετικὴν ἐνδιαφέρουσαν παράγραφον, ἀνωτέρω, ἐν σελίσι 30)31 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

Ὡς πρὸς τὸν ἀναλυόμενον τρίτον ὅρον, τὸν τῆς «θρησκευτικῆς ἐλευθερίας», θεωροῦμεν τὰ περὶ τούτου λεγόμενα ἐν τῇ Ἐκθέσει ὡσαύτως ἐπιτυχῆ, καὶ καθ' ἑαυτὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ γράμμα τῶν πρὸς ἃ ἀναφέρονται Διεθνῶν Κειμένων (ἰδίᾳ τῆς «Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως τῶν ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων», ἄρθρ. 18ον). Ἐπιτραπήτω ὅμως ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ἐὰν ἡ διεθνὴς γλῶσσα περὶ ἐλευθεριῶν περιχαρακώνῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεσμῶν, αὕτη δὲν ἐξαρκεῖ ἀσφαλῶς, ἵνα ἐκφράσῃ καὶ ὅλας ἐκείνας τὰς ἐπιφυλάξεις, ὅσας εἶναι δυνατὸν νὰ γεννήσῃ ἡ ἄνευ διακρίσεως ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ εἰς τὸν καθαρῶς χριστιανικὸν τομέα, ἔνθα αἱ ὑπερφυσικαὶ τῆς κατὰ Χάριν ζωῆς ἐλευθερίαι δὲν δύνανται νὰ μετρῶνται διὰ τοῦ μέτρου τῆς κατὰ κόσμον ἐλευθερίας, διότι πολλάκις, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ κατὰ Χριστὸν ἐλευθερία ἤθελε φανῆ ὡς κατὰ κόσμον δουλεία, καὶ δὴ ἐκ τῶν μάλιστα ἀφορήτων. Θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὴν βασικὴν ταύτην ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας ἐν τοῖς κατωτέρω. Πάντως τοῦτο θέλομεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως, ὅτι τὸ δύνασθαί τινα μεταλλάσσειν τὴν ἑαυτοῦ Ὁμολογίαν ἢ Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν τεθεῖσαν ταύτην ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, εἶναι βεβαίως δικαίωμα ἀναφαίρετον παντὸς ἐλευθέρου πολίτου. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ μεταλλάσσειν τὴν Ὀρθόδοξον Πίστιν καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, δι' ἡμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους βεβαίως, τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ὡς «Μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικήν», καὶ τοῦτο εἶναι δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ καθῆκον παντὸς Ὀρθοδόξου, δικαίωμα καὶ καθῆκον, ὅπερ διασφαλίζει τὴν ἀληθῆ καὶ κατὰ Χριστὸν Ὀρθόδοξον Ἐλευθερίαν.

Περὶ τοῦ 3ου τμήματος τῆς Ἐκθέσεως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἴμεθα ἀπολύτως σύμφωνοι ἐπὶ ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ διατυπουμένων ἀντιλήψεων.

Κατ' ἀρχὴν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῇ ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται λόγος περὶ «προϋποθέσεων», καὶ δὴ καὶ «βασικῶν», τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ὅταν οὗτος ἀνακηρύττεται εὐθὺς πρότερον ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς Ἐκθέσεως ὡς πρᾶξις «διαφθορᾶς».

Πάντως, ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, βλέπομεν ὅτι μεταξὺ τῶν προϋποθέσεων τούτων ἡ πρώτη ἀναφερομένη εἶναι ἡ καὶ πρότερον τονισθεῖσα ὑποχρέωσις τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως «παρέχωσι μαρτυρίαν χριστιανικὴν ἐλευθέρως καὶ φανερῶς», ὄχι μόνον πρὸς τοὺς μὴ χριστιανούς, ὅπερ θὰ ἦτο, εἴπομεν τοῦτο ἐπανειλημμένως, καὶ δεδικαιολογημένον καὶ ἐπιβεβλημένον καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἤδη χριστιανούς. Ἐπιτραπήτω νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὑπάρχει πάντως ἐν τῇ οὕτω διατυπουμένῃ πρώτῃ «προϋποθέσει» τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἀντίφασίς τις καὶ ἐξόφθαλμον ὀξύμωρον. Διότι τί σημαίνει «χριστιανικὴ μαρτυρία» πρὸς χριστιανούς; Θὰ ἦτο μήπως δυνατὸν νὰ παρασχεθῇ ὑπὸ Ἐκκλησίας τινὸς πρὸς ἑτέραν καὶ μαρτυρία μὴ χριστιανική; Ἡ μαρτυρία

εἶναι ὄντως χριστιανικὴ ὅταν ἀπευθύνηται πρὸς τοὺς ἔξω, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ νὰ ἑλκύσῃ αὐτοὺς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ἀλλὰ ποίαν ἔννοιαν ἔχει «χριστιανικὴ μαρτυρία» παρεχομένη πρὸς τοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἐν τούτοις προεγνώρισαν τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα καὶ ἐνέταξαν ἑαυτοὺς εἰς τὴν «militia Christi» ; Καὶ διατί ἀποκαλεῖται ἡ ἐνέργεια αὕτη «χριστιανικὴ μαρτυρία», ἐνῷ ἄριστα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκληθῇ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς «προσηλυτισμός»;

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι «αἱ Ἐκκλησίαι πρέπει νὰ χαίρωσι, ὅταν νέαι ἐπιδράσεις ζωογονοῦν τὴν πίστιν τῶν μελῶν των», ἁπλῶς θεωροῦμεν ταύτην ὡς πολὺ τολμηράν, καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ διὰ τὰς τραγικὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ὅπως τολμηραὶ εἶναι καὶ αἱ ἀπόψεις, τὰς ὁποίας διατυποῖ ἡ Ἔκθεσις ἀναφορικῶς πρὸς τὰς «πλάνας» καὶ τὰς «καταχρήσεις» ἔν τινι Ἐκκλησίᾳ, ὡς βασικῶν προϋποθέσεων πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐντὸς αὐτῆς ὑπὸ ἑτεροδόξων. Ἀντὶ πάσης ἄλλης παρατηρήσεως ἐπὶ τῆς διατυπουμένης ταύτης τολμηρᾶς ἀπόψεως, ἐπιβάλλεται νὰ ἐρωτήσωμεν: Καὶ τὶς ὁ ἀδεκάστως κρίνων περὶ τῆς πλάνης καὶ τῶν καταχρήσεων παρὰ τοῖς ἄλλοις; Καὶ κατὰ ποίαν ἀρχὴν ἡ διαπίστωσις τῆς πλάνης καὶ τῶν καταχρήσεων παρὰ τοῖς ἄλλοις ἠμπορεῖ νὰ μεταφράζηται εἰς ἐλευθέραν καὶ ἀσύδοτον ἐπέμβασιν εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν; Πόθεν δὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως εἰς ξένην τινὰ Ἐκκλησίαν; Ἀλλὰ καί τι πλέον: Ποῖον τὸ μέτρον τῶν συνεπειῶν ἐκ παρομοίας ἐπεμβάσεως; Καὶ πῶς συμβιβάζεται ἡ ξενικὴ ἐπέμβασις πρὸς τὴν βασικὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας τῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἀτόμων; Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, πῶς θὰ ἐξηγηθῇ ἐκκλησιολογικῶς, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς ἔτι οἰκουμενιστικῶς καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν καλῶς νοουμένων ἀδελφικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἐκκλησιῶν ἡ «ἵδρυσις ἀντιπάλου Ἐκκλησίας», ἐντὸς τῶν ὁρίων προϋπαρχούσης Ἐκκλησίας; Τῶν ἀρχῶν τούτων ἰσχυουσῶν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον καὶ τῶν ἐπεμβάσεων θεωρουμένων ὡς ἐπιτρεπτῶν ἐντὸς τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Π.Σ.Ε., δὲν θὰ ὑπάρχῃ λοιπὸν ἔκδηλος ὁ κίνδυνος διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ Ὁμολογίας, ὅπως καταστῶσι ἀγροὶ ἀδέσποτοι, πρὸς ἀδέσμευτον διενέργειαν πάσης μορφῆς ἀποσυνθετικῆς διὰ τὴν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας πράξεως, ἐν ὀνόματι τῶν φαινομενικῶν ἢ καὶ τῶν πραγματικῶν ἔστω πλανῶν καὶ καταχρήσεων παρ' ἑκάστῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ Ὁμολογίᾳ; Τοιαύτη ἀρχὴ ἥκιστα, νομίζομεν, δύναται νὰ ἰσχύσῃ διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ θέματος τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἑνότητος αὐτῶν [50].

Καὶ ἤδη ὁ λόγος περὶ τῶν ἐκ τῶν ἐπισήμων κειμένων ἀντλουμένων

---

50. Πρβλ. σχετικῶς Zander L. A., Vision and Action. The problems of Ecumenism (transl. from the Russ. by N. Duddington), (London 1952), σελ. 110 καὶ 116.

προϋποθέσεων τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ Toronto Statement λέγει, ὅτι ἑκάστη Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ περιστείλῃ ἢ ἀκρωτηριάσῃ ἢ τροποποιήσῃ τὴν ἑαυτῆς ὁμολογίαν πίστεως. Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι μεταξὺ τοῦ μὴ ἀκρωτηριάζειν τὴν ὁμολογίαν πίστεως, ὅπερ ζητεῖ τὸ κείμενον, καὶ τοῦ ἀκαίρως ἢ εὐκαίρως παρουσιάζειν ταύτην, ὡς εἰς πλειστηριασμὸν οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ προσηλυτισμῷ καὶ πρὸς προσέλκυσιν ὀλίγων ὀπαδῶν, ὑπάρχει ἀναμφιβόλως μεγάλη διαφορά. Ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα περὶ «ἀκρωτηριασμοῦ» τινος, οὗτος μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς περὶ οὗ ὁ λόγος παραγράφου τοῦ κειμένου τοῦ Toronto, ἥτις καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς στραγγαλίζεται, ὅταν ζητῆται ἡ ἐφαρμογὴ ταύτης εἰς τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Τὸ μὴ περιστέλλειν ἢ μὴ τροποποιεῖν τὴν ὁμολογίαν ἑκάστης Ἐκκλησίας, εἶναι συνταγματική, οὕτως εἰπεῖν, ἀρχή, ἣν ἔθεσεν εἰς ἑαυτὸ τὸ Π.Σ.Ε., ἀρχὴ καθ' ἣν τὸ εἶναι Ἐκκλησίαν τινὰ μέλος τοῦ Συμβουλίου δὲν συνεπάγεται οὐδὲ τὴν κατὰ κεραίαν ἄρνησιν, ἀκρωτηρίασιν ἢ τροποποίησιν τῆς ἑαυτῆς διδασκαλίας, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν θὰ τὸ ἤθελεν αὕτη. Ἥκιστα ὅθεν νομίζομεν, ὅτι τὸ προσαγόμενον κείμενον τοῦ Toronto στηρίζῃ, ἔστω καὶ πόρρωθεν, τὴν «ἐλευθερίαν» τοῦ ἐκθέτειν καὶ προπαγανδίζειν τὴν διδασκαλίαν ἑκάστης Ἐκκλησίας ἐπὶ Προσηλυτισμῷ. Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται καὶ τοῦτο, ὅτι ἐὰν οἰκεῖ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐπεβάλλετο ἡ ἀρχὴ τοῦ μὴ περιστέλλειν ἑκάστην Ἐκκλησίαν τὴν ἑαυτῆς Ὁμολογίαν πίστεως, τότε τὰ προβλήματα τοῦ Οἰκουμενισμοῦ θὰ ἦσαν πάντως περισσότερα καὶ δυσκολώτερα ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Τὸ μὴ περιστέλλειν τὴν ὁμολογίαν πίστεως καὶ τὸ «ἐκθέτειν εἰλικρινῶς ταύτην ἐν τῷ Συμβουλίῳ ἢ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κοινωνίᾳ», ὡς λέγει τὸ κείμενον τοῦ Toronto, εἶναι πράγματα συμβιβαζόμενα καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐπιβαλλόμενα ἐν τῷ συγχρόνῳ Οἰκουμενισμῷ. Οἱ «ἀνεπιθύμητοι ὅμως τρόποι» ἐκθέσεως τῆς ἑκάστου ὁμολογίας, εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες δημιουργοῦσι τὰ μείζονα προβλήματα, καὶ εἴμεθα εὐτυχεῖς διαπιστοῦντες, ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἀλήθεια δὲν διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν μελῶν τῆς Μεικτῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ ἂς μὴ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι οἱ «ἀνεπιθύμητοι οὗτοι τρόποι» τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας— ἂς ὁμολογήσωμεν τοῦτο εἰλικρινῶς —εἶναι αἱ συνηθέστεραι μορφαὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ἐναντίον τῶν ὁποίων διαμαρτύρονται αἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιολογικὴν τροπήν, ἣν δίδει εἰς τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἡ Ἔκθεσις, λέγουσα ὅτι ἑκάστη Ἐκκλησία δὲν δικαιοῦται νὰ ἀρνηθῇ τὴν «ἰδιότητα Ἐκκλησίας» εἰς ἑτέραν, ἐξ οὗ ἐξάγεται λογικῶς, ὅτι ἡ ὡς Ἐκκλησία ἀναγνωριζομένη χριστιανικὴ κοινότης κέκτηται φυσικῶς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ παρέχειν μαρτυρίαν τῆς ἑαυτῆς πίστεως, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : Γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ

Ἔκθεσις, εἶναι ἐκείνη ἣν διετύπωσε τὸ Toronto Statement [51]. Γνωστὸν δὲ ἀκόμη, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀντίδρασις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν ἔπαυσεν οὖσα μεγάλη.

Ἡ «ἰδιότης Ἐκκλησίας» δὲν εἶναί τι ὅπερ ἀσυζητητὶ καὶ οἱονεὶ ἐκ λόγων ἐκκλησιαστικῆς ἁβρότητος ἠμπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ πρὸς μίαν οἱανδήποτε χριστιανικὴν ὁμάδα, ἐὰν αὕτη δὲν ἀνταποκρίνηται εἰς ἓν minimum ἐκκλησιολογικοῦ περιεχομένου. Αὐτὸ τοὐλάχιστον ἰσχύει παρὰ τῇ ἡμετέρᾳ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, τῇ ἀναγνωριζούσῃ ἀποκλειστικῶς ἑαυτὴν ὡς «Μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν». Διὸ καὶ τὸ εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν μέλος τοῦ Π.Σ.Ε. δὲν συνεπάγεται, δὲν δύναται νὰ συνεπάγηται ὑποχρεώσεις ἐκκλησιολογικὰς ἀντιθέτους πρὸς τὴν θεμελιώδη ταύτην διδασκαλίαν αὐτῆς, οὔτε δὲ καὶ ἠμπορεῖ νὰ ἐπιβληθῇ κατὰ τοῦτον ἢ τὸν ἄλλον τρόπον εἰς αὐτὴν ἡ ὑποχρέωσις, ὅπως μὴ ἀρνηθῇ τὴν «ἰδιότητα Ἐκκλησίας» εἰς χριστιανικάς τινας ὁμάδας ἢ νὰ παύσῃ θεωροῦσα ὡς πεπλανημένας καὶ αἱρετικάς, εἴτε ἐν συνόλῳ εἴτε καὶ ἐν μέρει, τὰς διδασκαλίας αὐτῶν ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς. Εἶναι βεβαίως τελείως διάφορον πρᾶγμα νὰ θεωρῇ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὡς πεπλανημένην ἢ αἱρετικὴν ἄλλην τινὰ Ὁμολογίαν (ἄλλωστε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐκ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅταν ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκθέσει ἀνομολογεῖται, ὅτι, «ὅταν αἱ πλάναι καὶ αἱ καταχρήσεις ἐντὸς μιᾶς Ἐκκλησίας καταλήξουν εἰς διαστροφὴν ἢ τὴν συσκότισιν τῶν κεντρικῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου..., τότε αἱ ἄλλαι Ἐκκλησίαι ὑποχρεοῦνται νὰ ἔλθωσι...κλπ.»;) καὶ εἶναι τελείως διάφορον πρᾶγμα νὰ πιστεύῃ ἢ καὶ νὰ μὴ πιστεύῃ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ὅτι ἡ «μόνη βοήθεια» διὰ τὰ μέλη αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσίς των ἐκ ταύτης (!!). Ἐπιτραπήτω νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία πιστεύει καὶ διακηρύττει, ὅτι ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τῶν πεπλανημένων πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ ἀδιαίρετον πίστιν ἔγκειται ἡ πραγματικὴ ἐπανασύνδεσις τοῦ ἐσχισμένου χιτῶνος τοῦ Κυρίου. Τοῦτο δὲ δὲν σημαίνει, ὅτι προδικάζει ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως καὶ οἱασδήτινος ἄλλης μορφῆς «ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς» καὶ παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις, ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλοι τρόποι «βοηθείας» τῶν πεπλανημένων καὶ αἱρετικῶν. Διὸ καὶ δὲν ἀποφεύγεται νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα, ὅτι, ὡς ὀρθῶς ἀνομολογεῖται ἡ ἀλήθεια αὕτη καὶ ἐν τῇ Ἐκθέσει, ὁ Προσηλυτισμὸς δὲν εἶναι ὁ ἰδεωδέστερος τρόπος «βοηθείας» τῶν χριστιανῶν.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, εἶναι δύσκολον ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ νὰ διαφανῇ ἡ ἐσωτέρα σχέσις, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐκκλησιολογικῆς ταύτης ἀρχῆς, καθ' ἣν ἑκάστη Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζῃ τῇ ἑτέρᾳ τὴν «ἰδιότητα Ἐκκλησίας» καὶ τοῦ σημείου τούτου, καθ' ὃ ἀποκλείεται, οὕτως εἰπεῖν,

---

51. Κείμενον τοῦ Toronto, Δ', δ', ἐν «Ἐκκλησία», 27(1950) σελ. 350, κατὰ μετάφρασιν τοῦ ὅλου κειμένου ὑπὸ Γερμανοῦ, Μητρ. Θυατείρων.

ἢ κατά τινα τρόπον ἀπομάκρυνσις τῶν μελῶν Ἐκκλησίας τινὸς πεπλανημένης ἢ αἱρετικῆς ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς. Διότι ἢ ἀναγνωριζομένης τῆς «ἰδιότητος Ἐκκλησίας» εἰς ἑτερόδοξόν τινα κοινότητα παρέλκει ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν μελῶν αὐτῆς ἐκ ταύτης, καὶ ἄρα ἀπρακτεῖ καθ' ἑαυτὸν ὁ Προσηλυτισμὸς ἢ ἀντιθέτως μὴ ἀναγνωριζομένης τῆς «ἰδιότητος Ἐκκλησίας» τοῖς ἄλλοις δέον νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ κατά τινα τρόπον ἔνταξις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν. Πάντως ἡ ἐκ παραλλήλου ἐμφάνισις ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀρχῶν ὁδηγεῖ εἰς θεολογικὰ καὶ πρακτικὰ ἄτοπα.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκθέσεως προτεινομένους τρόπους ἀπ' εὐθείας μεταξὺ ἀτόμων καὶ Ἐκκλησιῶν «μαρτυρίας», ὡς λέγει τὸ κείμενον, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Κατ' ἀρχὴν νομίζομεν, ὅτι ὑπάρχει ἀντίφασίς τις μεταξὺ τῶν τρόπων τούτων μεμετρημένης παροχῆς μαρτυρίας καὶ δημιουργίας οἰκουμενικῶν ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ὅλων ὅσα λέγονται προηγουμένως ἐν τῇ Ἐκθέσει ἀναφορικῶς πρὸς τὰς συνθήκας ἐκείνας, ὑφ' ἃς ἐπιτρέπεται καὶ συνιστᾶται ταῖς Ἐκκλησίαις, ὅπως ἐπεμβαίνωσιν ἐκεῖ ἔνθα διαπιστοῦσι πλάνην ἢ αἵρεσιν. Ἢ δέον νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἰσχύει τὸ προαναφερθὲν δικαίωμα ἐπεμβάσεως, καὶ τότε παρέλκει ἡ παράθεσις ὅλων τούτων τῶν τρόπων «εὐγενοῦς», οὕτως εἰπεῖν, καὶ «νομίμου» παροχῆς μαρτυρίας ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Π.Σ.Ε., ἢ ἀντιθέτως θὰ ἰσχύωσιν οἱ ὡς ἄνω τρόποι ἐνεργείας, ὅτε καὶ μένουσιν ἀνεξήγητοι αἱ τολμηραὶ παραχωρήσεις τοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἐπεμβάσεων, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ Προσηλυτισμός.

Πάντως ἀνεξαρτήτως τῆς ἀντιφάσεως ταύτης ἐν τῇ Ἐκθέσει, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν ἀναγινώσκονται ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξον μελετητὴν οἱ προτεινόμενοι οὗτοι τρόποι παροχῆς μαρτυρίας. Ἀλλὰ δέον νὰ εἴπωμεν ἐν τούτοις καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ τρόποι οὗτοι ἐλάχιστα δύνανται νὰ ὑποκαταστήσωσι καὶ ἐξουδετερώσωσι τὸν διεξαγόμενον ἑκασταχοῦ Προσηλυτισμόν. Αἱ προσωπικαὶ καὶ ἀνεπίσημοι συζητήσεις μεταξὺ χριστιανῶν ἀτόμων, αἱ ἐπίσημοι θεολογικαὶ συζητήσεις καὶ ἐπαφαὶ μεταξὺ Ἐκκλησιῶν καὶ αἱ νόμιμοι μορφαὶ Διεκκλησιαστικῆς Βοηθείας προάγουσι τὰς ὁμαλὰς διαχριστιανικὰς σχέσεις καὶ προωθοῦσι τὴν καλῶς νοουμένην οἰκουμενιστικὴν ἐργασίαν. Ἀλλὰ ποίαν σημασίαν ἠμποροῦν νὰ ἔχωσιν πάντα ταῦτα ἐκεῖ ἔνθα τὴν ὁμαλότητα τῶν ἀγαθῶν σχέσεων διαδέχεται καὶ ἀντικαθιστᾷ ὁ ἀνώμαλος μηχανισμὸς τῆς προσηλυτιστικῆς δράσεως καὶ προπαγάνδας; Πάντως μεθ' ἱκανοποιήσεως ἀναγινώσκονται ἐν τῇ Ἐκθέσει καὶ σκέψεις ὡς αἱ ἑξῆς: «...Ἐκκλησία τις βοηθεῖ ἑτέραν διὰ μίαν καλυτέραν ζωὴν τῆς ἰδικῆς της...,Ἐκκλησία τις, τῇ συγκαταθέσει ἑτέρας, βοηθεῖ αὐτήν, ἵνα διεξαγάγῃ ἔργον εὐαγγελικοῦ ἢ κατηχητικοῦ ἢ ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος, ἢ παρέχει οἱανδήτινα ἄλλην ὑπηρεσίαν ἀπὸ μέρους τῶν μελῶν τῆς ἑτέρας Ἐκκλησίας, ὄχι μόνον ἀφήνουσα αὐτὰ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ βοηθοῦσα αὐτά, ἵνα ἀποβῶσιν οἱ χριστιανοὶ πιστότεροι καὶ καλύτεροι. Εἶναι

σαφές, ὅτι ἡ προσέγγισις αὕτη ἀπαιτεῖ μεγαλειτέραν αὐτοθυσίαν καὶ ταπείνωσιν ἀπὸ μέρους ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν». Ὡραῖαι καὶ εἰλικρινεῖς αἱ ἰδέαι αὐταί, ἀλλὰ ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς εἶναι εὔστοχον νὰ ὑποδειχθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὰ «ἔργα» ταῦτα, «εὐαγγελικοῦ ἢ κατηχητικοῦ ἢ ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος» ἢ καὶ γενικώτερον τὰ ἔργα χριστιανικῆς «ὑπηρεσίας», ὑπῆρξαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν καὶ συντελοῦσιν, ὡς μὴ ὤφελε, εἰς τὴν αὔξησιν τῆς προσηλυτιστικῆς δράσεως ἐν ὀρθοδόξοις περιοχαῖς, αἱ δὲ ἀρεταὶ τῆς αὐθυσίας καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης, δὲν ἦσαν—ἂς ὁμολογηθῇ τοῦτο εἰλικρινῶς—αἱ συνοδεύουσαι τὴν «βοήθειαν» τῶν ἑτεροδόξων κινητήριοι δυνάμεις.

Ὡς πρὸς τὸ 4ον καὶ τελευταῖον τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως, τὸ ἀσχολούμενον μὲ ὡρισμένας διαπιστώσεις περὶ τὸν Προσηλυτισμόν, ἃς καὶ παραθέτει ἐνώπιον τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ Ἔκθεσις ὑπὸ τύπον ἐκφραστικωτάτων καὶ πολὺ ρεαλιστικῶν ἐρωτήσεων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι λέγονται ἐν τούτῳ ὡρισμέναι ἀλήθειαι εἰς πλάγιον τρόπον, αἵτινες ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνομολογηθῶσιν. Ἐν τούτοις δέον νὰ παραδεχθῶμεν ταυτοχρόνως, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο παρουσιάζει καὶ τὰς μεγαλειτέρας ἀντιφάσεις, αἱ ὁποῖαι δυσκόλως δικαιολογοῦνται καθ᾽ ἑαυτάς.

Πάντως ἡ πρώτη ἐρώτησις, ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ πεποιθήσεις τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ περὶ τοῦ καθήκοντος ἡμῶν, ὅπως ἱστάμεθα ὑπεράνω τῶν ἀτελειῶν ἡμῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δευτέρα, περὶ τῆς ἱερᾶς ὑποχρεώσεως ἑκάστου χριστιανοῦ, ὅπως προσεύχηται διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγέννησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ Ἐκκλησίας, εἶναι καλαί, καὶ νομίζομεν, ὅτι πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἀσφυκτικῶς πιεζούσας τὰς Ἐκκλησίας ἐκδηλώσεις προσηλυτισμοῦ θὰ ἐξέλειπον, ἐὰν εἰλικρινῶς οἱ χριστιανοὶ ἤθελον σταματήσῃ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν τούτων ἀρχῶν καὶ τῶν εὐθυνῶν των ἐν ταῖς διαχριστιανικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν.

Ἡ τρίτη ἐρώτησις, ἡ ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ «δικαιώματος τοῦ ὡρίμου ἀνθρώπου», ὅπως ἀλλάξῃ τὴν Ἐκκλησίαν του, ἐὰν ἡ συνείδησίς του δέν τῷ ἐπιτρέπῃ νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, θέλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ Ἐκκλησίας δὲν εἶναι τόσον θέμα δικαιώματος ἀναγνωριζομένου λογικῶς ἢ ἄλλως κατ᾽ ἀναλογίαν πρὸς τὴν πνευματικὴν ἢ κοινωνικὴν ὡριμότητα, ἀλλὰ θέμα κυρίως θείας Χάριτος καὶ καθοδηγήσεως τοῦ Παρακλήτου. Μὲ κριτήριον τὴν «ὡριμότητα» μόνην, δημιουργοῦνται ἐπικίνδυνοι ἀσφαλῶς καταστάσεις, τόσον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ αὐτομολοῦντος, ὅσον καὶ εἰς τὴν γενικὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς ἣν αὐτομολεῖ [52]. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ γενικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πεῖρα, τόσον διὰ τὰς ἀφανεῖς ὅσον καὶ διὰ τὰς πομπώδεις μεταστροφὰς ἐκ Προσηλυτισμοῦ, ὅσας ἀναγράφει ἡ ἱστορία τῶν δύο τούτων, ἐπὶ παραδείγματι, τελευταίων αἰώνων.

Ἡ τετάρτη ἐρώτησις, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως «νομικῆς,

---

52. Ἴδε σχετικῶς Zander L. A., Ecumenism and Proselytism, Ecumenical Review, 3 (1951) σ. 262.

οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἰσότητος διὰ πάσας τὰς Ἐκκλησίας ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ», αὕτη δημιουργεῖ, νομίζομεν, δυσκολίας ἀνυπερβλήτους ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς, δὲν ἀμφιβάλλομεν, πασῶν τῶν ὡς καθεστηκυιῶν ἀνεγνωρισμένων εἰς τὸν κόσμον Ἐκκλησιῶν. Ἐκκλησίαι ὄχι μόνον ὡς ἡ ἐν Ἑλλάδι, ἥτις θεωρεῖται καὶ εἶναι Ἐθνικὴ Ἐκκλησία ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι Ἐκκλησίαι, ἐκ τῶν καθεστηκυιῶν τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Εὐρώπης κυρίως, θὰ ἔχωσι σοβαρὰς ἐνστάσεις ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Διὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἔνθα ἡ Ἐθνικὴ Ἐκκλησία διασφαλίζει τὸν ἐθνικὴν ἑνότητα τοῦ Κράτους, εἶναι δικαίωμα τῆς Ἐκκλησίας ταύτης νὰ διεκδικῇ καὶ ἀπολαύῃ ἰδιαιτέρας κρατικῆς προνομίας, καὶ εἶναι καθῆκον συνταγματικὸν τῆς Πολιτείας, ἵνα στηρίζῃ ἰδιαζόντως τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνην, μὴ συνθλίβουσα μέν, ὡς εἰκός, καὶ τὰς λοιπὰς Ἐκκλησίας ἢ θρησκεύματα, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐξισοῦσα «νομικῶς, οἰκονομικῶς ἢ κοινωνικῶς» τὴν ἐθνικὴν Ἐκκλησίαν πρὸς τὰς λοιπὰς χριστιανικὰς ἢ θρησκευτικὰς μειονότητας.

Ἡ πέμπτη ἐρώτησις, ἥτις ὁμιλεῖ περὶ «τῶν ὑλικῶν ἢ κοινωνικῶν πλεονεκτημάτων», ἅτινα τόσον ἀφειδῶς δυστυχῶς χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν συνήθη προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ περὶ τῶν «ἀπρεπῶν πιέσεων ἐπὶ πτωχῶν καὶ ἐμπεριστάτων ἀνθρώπων», εἶναι ἐκ τῶν περισσότερον δριμέως καυτηριαζουσῶν τὸν Προσηλυτισμὸν καὶ τὰς μεθόδους αὐτοῦ.

Αἱ λοιπαὶ ἐρωτήσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς μεικτοὺς γάμους, εἰς τὰ ἐκ τῶν γάμων τούτων προερχόμενα τέκνα καὶ τὴν Ὁμολογίαν εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐντάσσωνται ταῦτα, εἰς τοὺς ὑπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια διατελοῦντας χριστιανούς, ἡ ψυχολογία τῶν ὁποίων τόσον ἐπιρρεπὴς εἰς θρησκευτικὰς ὀλισθήσεις εἶναι, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ ὑπόλοιποι ἐρωτήσεις, αἵτινες ἐπιβάλλουσι τρόπον τινὰ τὴν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμοιβαιότητος προσοχήν, σύνεσιν καὶ μεμετρημένην τακτικὴν εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας, καθ' ἃς πρόκειται περὶ μεμονωμένων ἢ καὶ ὁμαδικῶν ἐνίοτε μεταστροφῶν χριστιανῶν ἀπὸ Ἐκκλησίας εἰς Ἐκκλησίαν, πᾶσαι αὗται ἅπτονται λεπτῶν καὶ ἀκανθωδῶν ἐν ταῖς διαχριστιανικαῖς σχέσεσι ζητημάτων, καὶ ἀσφαλῶς ἡ Ἔκθεσις καλῶς ποιοῦσα ἔθιξε τόσον ἐπικαίρως καὶ ταῦτα, ἐπιτρέψασα νὰ κατανοηθῇ, ὅτι περὶ τὸ κύριον καὶ καθαρῶς θεολογικὸν θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ὑπάρχουσι καὶ αἱ πρακτικώτεραι λεπτομέρειαι αὐτοῦ, ὅσαι καὶ προσδίδουσιν εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τοῦ «δυσεπιλύτου προβλήματος».

Ταῦτα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ συγχρόνου Οἰκουμενισμοῦ ἐμφάνισιν καὶ τοποθέτησιν τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σημαντικώτερον ἐπίσημον κείμενον τοῦ Π.Σ.Ε. ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐν τῷ ἐφεξῆς, Β΄ Μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας ἡμῶν, ἐξέτασιν τῶν θεολογικῶν πλευρῶν καὶ θεωρητικωτέρων ὄψεων τοῦ ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

(Συνεχίζεται)

ΤΑ ΕΝ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ξ. Α. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΥΤΟΥ (*)

ΥΠΟ

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ (†)

91. Φάκελλος περιέχων: 1) Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Churches in C/pel Galata». 2) Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Les églises grecques existant actuellement á Galata sont au nombre de quatre». 3) Ἑπτὰ φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «L'église sainte Theodosie», τὰ δὲ λοιπὰ πέντε «Θεοδοσίας ναός. Ἑορτή». 4) Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί». 5) Ἕξ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐπαρχία Βιθυνίας. Le Quien». 6) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Προσέλευσις εἰς τὸν ἅγιον Μήκιον τῇ Δ' τῆς Μεσοπεντηκοστῆς». 7) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησίαι καθ' ὃ ἔτος γράφει ὁ Δουκάγγιος 1680» καὶ «Γαλατᾶς». Ἀρχ. «Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ συνταγματίῳ, ὅπερ συντάξας Στέφανος ὁ Γερλάχιος παρέσχε τῷ Κρουσίῳ φέρονται τάδε· «ἐν δὲ Γαλατᾷ ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ναοὶ) δέκα», οὓς καὶ ἀναφέρει. 8) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κατάλογος Πατερίκη, ἔτος 1604. Α. Π. Κεραμέως Ε. Φ. Σ. Γαλατᾶς». 9) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησίαι Ἀδριανουπόλεως, Ἐπαρχίας Ὀρεστιάδος», καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐπισκόπων Ἀδριανουπόλεως. 10) Ἐννέα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἁγία Εὐφημία», τὸ τρίτον, τέταρτον καὶ πέμπτον «Εὐφημίας ἁγίας ναός», τὸ ἕκτον «ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς ἁγίας Εὐφημίας ναός», καὶ τὸ ἕβδομον, ὄγδοον καὶ ἔνατον «Ἁγία Εὐφημία ἐν Χαλκηδόνι, Ἁγίας Εὐφημίας ναὸς ἐν Χαλκηδόνι». 11) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ρονδακοῦ ἐκκλησία ἐπαρχίας Βιθυνίας». 12) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησία Ἀπαμείας».

92. Φάκελλος περιέχων: 1) Δέκα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἁγίων Ἀποστόλων ναός». 2) Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀρχαγγέλου ναός». 3) Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Γεωργίου ἁγίου ναός». 4) Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Δημητρίου ναός», τὸ δεύτερον «Δημητρίου ναὸς παρὰ τῇ πόρτῃ κυνηγῶν», καὶ τὸ τρίτον «Δημητρίου μάρτυρος ναός». 5) Ἑπτὰ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Εἰρήνης ἁγίας ἐκκλησία». 6) Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 17 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

«Ἐλευθερίου τά». 7) Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Θεοδώρων ναός», τὸ δεύτερον «Θεοδώρους ναὸς πλησίον τῆς γεφύρας», καὶ τὸ τρίτον «Θεοδώρου μάρτυρος ναός».

93. Φάκελλος περιέχων φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν ἕκαστον φέρει ἐπιγραφὴν ἱ. ναοῦ. Τὰ ὀνόματα τῶν ναῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1. «Ἀμολύντου (Παναγίας) ναός». 2. «Ἀναλήψεως ναός». 3. «Ἁγίων Ἀναργύρων ναὸς ἐν τοῖς Δαρείου». 4. «Ἀνθίμου ἁγίου». 5. «Ἄννης ἁγίας ναός». 6. «Ἀντίπα ναός». 7. «Ναὸς Ἀρχαγγέλου ἐν τοῖς Πουσέου». 8. «Ναὸς Ἀρχαγγέλου ἐν τοῖς Τζήρου=τὰ Στείρου». 9. «Ἀρχιστρατήγου ναὸς ἐν τῷ Παλατίῳ». 10. «Αὐτονόμου μάρτυρος ναός». 11. «Βουλλωτοῦ ἐκκλησία». 12. «Γεροντίου ναός». 13. «Ἁγίου Γεωργίου ναὸς ἐν τῷ Κυπαρίσσῳ». 14. «Ἁγίου Γεωργίου ναὸς ἐν Χαρσίου πύλη». 15. «Ἐπαρχία Βιθυνίας. Ἐκκλησία Γορδοσέρβων». 16. «Δαφνουσίας ἐκκλησία». 17. «Ξηροκρήνης= Ἅγιος Δημήτριος=Κουρουτσεσμέ». 18. «Διομήδους ναός». 19. «Ἐλευθερίου ἐκκλησία». 20. «Ἐλπίδος τῶν ἀπελπισμένων ναός». 21. «Ἁγίου Εὐδοκίμου ἐνορία». 22. «Ζαχαρίου ἁγίου ναὸς ἐν τῇ Ἀτρώᾳ». 23. «Ζωῆς μάρτυρος ναός». 24. «Θεομήτορος ναὸς ἐν τοῖς Βασιλείοις». 25. Ναὸς Θεοτόκου ἐν τοῖς Κουράτορος». 26. «Θεοτόκου ναὸς τὸ Καραβίτζιν». 27. «Ναὸς Θεοτόκου ἐν τοῖς Χαλκοπρατείοις». 28. «Θεοφάνους Ἐκκλησία». 29. «Θύρσου ναός». 30. «Θωμᾶ Ἀποστόλου ναός». 31. «Ἁγίας Ἴας μαρτύριον». 32. «Ἰγνατίου ναός». 33. «Ἁγίου Ἰσιδώρου μαρτυρεῖον». 34. «Ἅγιος Ἰωάννης Γαλατᾶ ἐκκλησία». 35. «Καρακανῶν ἐκκλησία ἐν Γαλατᾷ τῆς Θεοτόκου». 36. «Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ ναός». 37. «Ναὸς ἁγίου μάρτυρος Λαυρεντίου ἐν τῷ Πετρίῳ». 38. «Λόφων ἐκκλησία τῆς ἐπαρχίας Βιθυνίας». 39. «Ἐκκλησία Μακεδονίου πατριάρχου». 40. «Μελαγύνων ἐκκλησία». 41. «Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου ναός». 42. «Ταξιάρχου Μιχαὴλ ναὸς (ἐν ταῖς Ἑστίαις)». 43. «Ἐκκλησία Μογγολίων». 44. «Μωκίου ἁγίου ναός». 45. «Ἐκκλησία Νιουμερικῶν ἐν Βιθυνίᾳ». 46. «Ὁμονοίας ναός». 47. «Παγχαρίου ἁγίου ἐκκλησία». 48. «Παλαιολογίνης ναός». 49. «Παναγίου τά». 50. «Παντελεήμονος ἐκκλησία». 51. «Παντελεήμονος ἁγίου—Θεοτόκου ἐλπίδος ναός». 52. «Πάντων ἁγίων ναός». 53. «Παύλου ἐκκλησία». 54. «Ἐκκλησία Πέτρου καὶ Παύλου ἢ Ὁρμίσδου». 55. «Ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου». 56. «Πέτρου Πατρικίου ναός». 57. «Ρωμανοῦ ναός». 58. «Σαμουὴλ ναὸς πλησίον τοῦ Ἑβδόμου». 59.«Στρατονίκου ναός». 60. «Ἐπαρχία Ὀνωριάδος, Ἐκκλησία Τίου». 61. «Φάρος ναὸς—λιμήν». 62. «Φιλήμονος ἁγίου ναὸς ἐν τῷ Στρατηγίῳ». 63. «Ἅγιος Φωκᾶς». 64. «Φωτεινῆς ναὸς. Βλαχέρναι». 65. «Ναὸς Φωτίου καὶ Ἀνικήτου τῶν μαρτύρων». 66. «Χριστοφόρου ναός». 67. «Χριστοφόρου καὶ Ἀκαλήνης ναός». 68. «Ναὸς Χριστοῦ». 69. «Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου σηκός».

94. Φάκελλος περιέχων: 1. Τριάκοντα καὶ δύο φύλλα χάρτου ἀναρί-

θμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ 85 τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφα χρυσοβούλλων καὶ ἄλλων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ φύλ. 228 - 248 τοῦ κώδικος τούτου. 2. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κῶδ. ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου 35 σ. 165. Ἐν τῷ πατερικῷ βιβλίῳ τῷ συγγραφέντι παρὰ Παύλου τοῦ ὁσιωτάτου καὶ ὀνομαζομένῳ εὐεργετινῷ γράφονται ταῦτα ἐν τῇ Θ΄ τῶν ὑποθέσεων». 3. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδιξ ἁγιοταφ. Μετοχίου 35 (ἀνεπίγραφον)» Ἀρχ. σ. 202. «Λόγον ἀρτίως μοι περὶ τῆς σιμωνιακῆς συντεθειμένον αἱρέσεως ἀναπέμπω σοι, κάλλιστε βασιλεῦ». 4. Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων 6 ἀναριθμήτων καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Νοταρᾶς» καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου φύλλου «(Μετάφρασις ἐλευθέρα ἀπὸ λατινικοῦ κειμένου)». Ἔτει 1468. Pour Seigneur Jacob Notara Sacromorus vice comte ducal vice gouverneur auprés de la porte et conseil des habitans d'Antium de la commune Porte». 5. Δέκα καὶ πέντε φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐν ἀρχῇ ἐπιγραφὴν «Ἡ Μονὴ τοῦ Χαρσιανίτου. Ἀνεκοινώθη ἐν περιλήψει 15 Μαρτίου 1912 εἰς τὸ ἀρχ. τμῆμα» καὶ ἐν τέλει «Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ 1911. Ξ. Α. Σιδερίδης». 6. Δέκα καὶ ἑπτὰ φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Λόγος ἀπαγγελθεὶς τῇ 5 8βρίου 1886 κατὰ τὴν 6ην ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς ἐν Χρυσοπόλει φιλομούσου ἀδελφότητος Ἀνατολή». 7. Δέκα καὶ ὀκτὼ φύλλα χάρτου, ἀρχόμενα: «Ἐλόγιμε Κύριε Ἀθ. Παλαιολόγε. Ἠτήσατέ μου πραγματείαν διὰ τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ἔτος 1886. Ἀποστέλλω ὅθεν ὑμῖν τοιαύτην ὑπὸ τὸν τίτλον: Σύστασις καὶ ἔτος τῆς ἐν Χρυσοπόλει ἑλληνικῆς κοινότητος».

95. Φάκελλος περιέχων : 1. Δέκα καὶ ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κίονες», καὶ περιέχοντά τινα περὶ τούτων. Ἐν αὐτοῖς ἀποκόμματα ἐφημερίδων περιέχοντα σχετικά. 2. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Le synaxaire de Sirmond χειρόγρ. τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος (Cod. Claromont No 209. Philipp. 1622. Mortmane 372. Ἤδη εὑρίσκεται ἐν Βερολίνῳ N. 219. Analecta Bollandiana τ. XIV Bruxelles 1895, σ. 423-599)». 3. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Cod. Monae DXXXVII, XV s. fol. 112 φ. ρθ΄. Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου μὲν ἀπὸ προγόνων, κρητὸς δέ, ὡς ἐν Κρήτῃ γεννηθέντος, Περὶ τῆς θειότητος Μανουήλ, τοῦ μετὰ μικρὸν πάσης τῆς οἰκουμένης βασιλέως». 4. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Βιβλιοθήκη Ἑλλ. Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος, ἀρ. καταλ. 17 σ. 136. ἀρ. αὐξ. 34. Ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ Ματθαίου Παπᾶ Ἰωάννου». 5. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Γρηγόριος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Καλλίνικος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀποφαίνεται ἔχειν τὸ κῦρος». Ἐν ἀρχῇ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης

«Ἔτους 1798». 6. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κύριλλος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἐν ἀρχῇ ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Ἔτους 1816». 7. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφήν : «H. Omont, Portraits de differents membres de la famille des Comnène peins dans le Typicon du monastère de Notre Dame de Bonne Esperance à C]ple». 8. Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων 6 ἀναριθμήτων καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ἐπιγραφὴν «Quanto de piu curioso e vaco hépotuto raccore Cornelio Magni nel secondo biennio da esso consumato in viaggie dimore per la Turchia. Resta distribuito in questa seonda parte in varie lettere schritte in Italia la Qualli principalmente contergono la visita delle sancta citta di Gerusaleme. In Parma MDCXLII. Per Alberto Parroni e Paolo Monti. Con licenza de superieri». Ἀρχ. 15 7βρίου 1673 (σελ. 81. Lettere prima A. Monsignor Giacomo Giande Maria vicelegato di Bologna». 9. Ἓν φύλλον, φέρον ἐπιγραφὴν «Κῶδ. Σιν. 1605, φύλ. 140. Ὁ ἐλάχιστος ἐν Ἱεροδιακόνοις Ἠσαΐας τῷ σεβασμίῳ γέροντι Ἰγνατίῳ χαίρειν». Περιέχει τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Ἠσαΐου καὶ ἀπάντησιν τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἠσαΐαν. 10. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ἀρχόμενα «Οἱ κατὰ τὴν Πελοπόννησον διατελοῦντες ἱερώτατοι Μητροπολῖται καὶ ἐπίτροποι, θεοφιλέστατοι ἀρχιερεῖς, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοί, θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, ἐντιμότατοι κληρικοὶ τῶν ἐπαρχιῶν, εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, εὐγενέστατοι καὶ χρησιμώτατοι ἄρχοντες καὶ πραγματευταὶ καὶ καραβοκυραῖοι καὶ λοιποὶ πάντες εὐλογημένοι χριστιανοί». Ἐν ἀρχῇ σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Περὶ τὸ ἔτος 1784». 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰωάννου Τζέτζου Ἐπιστολαί». 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Αἰώνιον Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον». Ἐν τέλει εὕρηται ἡ σημείωσις. «Ἐκ τοῦ Ἡμερολογίου ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἔτους 1901 (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1900)». 13. Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ξενοκράτης», τὸ δὲ τρίτον «Ξενοκράτης ὁ Χαλκηδόν.ος». 14. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Χαλκῆ», τὸ δὲ τέταρτον «Ναὸς τοῦ Σωτῆρος ἐν τῇ Χαλκῇ».

96. Φάκελλος περιέχων: 1. Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χώρας Μονή». Τὰ φύλλα ταῦτα εὕρηνται ἐντὸς τετραδίου ἀποτελουμένου ἐκ φύλλων ἀναριθμήτων 12, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει κολλήσει ὁ Σιδερίδης ἀποκόμματα ἐκ τῆς ἐφημερίδος «Phare de Bosphore», φέροντα ἐπιγραφὴν «Qahrivé Djamissi la Constantinople (Μονὴ τῆς χώρας ἢ τοῦ Σωτῆρος) par F. Th. Muhlmann recteur de l'école allemangne—Suisse». 2. Εἴκοσι καὶ ἑπτὰ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Εὐχαΐτα» καὶ περιέχοντα σημειώματα περὶ τούτων. 3. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, περιέχοντα σημειώματα περὶ τοῦ «Ambrosius Traversarius». 4. Δέκα καὶ

τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Anastase ser» καὶ περιέχοντα σημειώματα περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου. 5. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἀρίθμησιν Α΄—Δ΄ καὶ ἐπιγραφὴν «Περίληψις εὑρισκομένων ἐγγράφων. Νεκροταφεῖον Χρυσοπόλεως». 6. Δέκα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τυπογραφεῖον Χρυσοπόλεως». 7. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μετάφρασις» καὶ περιέχοντα, ὡς ἐν τέλει τοῦ πρώτου φύλλου σημειοῖ ὁ Σιδερίδης, «Ἴσον πουγιουρλδῆ ἐκδοθέντος ὑπὲρ τοῦ Ἰωαννίνων μητροπολίτου, πλαστὸν μᾶλλον ἢ πραγματικόν, ἐμφαῖνον ὅμως τὰς διαθέσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τὰ φρονήματα αὐτῶν. Ξ.Α.Σ». Τὰ φύλλα ταῦτα περιέχουσιν ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως καὶ τὸ τουρκικὸν κείμενον δι' ἑλληνικῶν γεγραμμένον γραμμάτων. Ἐντὸς τούτων πέντε φύλλα χάρτου, περιέχοντα τὸ τουρκικὸν κείμενον, ἐν τέλει τοῦ ὁποίου ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «1921 Ἰανουαρ. 3. Εὗρον τὸ παρὸν ἐντὸς τοῦ συγγράμματος τοῦ ραουτὰτ-οὒλ Ἐβρὰρ τοῦ Καρατζελεπῆ Jari Ἀζίζ, ἐν σελ. 52. Ξ. Α. Σιδερίδης». 8. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (I - IV), ὧν τὰ μὲν τρία φέρουσιν ἐπιγραφὴν «σελ. 359 σοστ΄. Τάξις πρωτοκαθεδρείας τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν καὶ μρπόλεων καὶ ἀρχϊ αἶπισκοπαὶ αἵ ὁποίαι εὑρίσκονται τὴν σίμερον καὶ εἶναι ὑποκείμεναι τῇ βασιλίδη κονσταντινούπολι», τὸ δὲ τέταρτον «σοθ΄ «Περὶ ποίοι τῶν μρπολιτῶν λέγοντε ὑπέρτιμοι καὶ ἔξαρχοι». 9. Τρία φύλλα χάρτου ἠριθμημένα (1 - 3), φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐν ταῖς τραπέζαις πρεσβεῖα». 10. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «D Cantemir Hist. de l'Emp. Ot. Trad. par M. De Joncquieres, Paris. MDCCXLIII, τόμ. II σ. 46 - 47» καὶ περιέχοντά τινα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἔργου. 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Δημήτριος Καντεμὶρ ἀρθ. 1. Monnier». 12. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, περιέχοντα σημειώματα περὶ Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας ἐκ διαφόρων ἔργων.

97. Φάκελλος περιέχων: 1. Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἱππόδρομος» καὶ περιέχοντά τινα περὶ τούτου. 2. Ἑπτὰ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἱερὸν τοῦ Πόντου». 3. Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἱέρεια». 4. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἡλίου Βωμοί». 5. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Εὐτρόπιος», τὸ δὲ τρίτον «Τὰ Εὐτροπίου». 6 Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Δασκύλιον». 7. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Στέφανος ὁ νέος», τὸ δὲ δεύτερον «Στεφάνου πρωτομάρτυρος Μονή». 8. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σαπάντζα». 9. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σαγγάριος». 10. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μεσοθυνία». 11. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Στενόν». 12. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Χριστο-

δώρου ποιητοῦ Θηβαίου Κοπτίτου, Ἔκφρασις τῶν ἀγαλμάτων τῶν εἰς τὸ δημόσιον γυμνάσιον τοῦ ἐπικαλουμένου Ζευξίππου (ἔκδοσις Tauchniti, Lipsiae 1829. Anthol. Gr. t. I p. 26 - 41)», τὸ δὲ δεύτερον «Ζεύξιππος», τὸ τρίτον τοῦ «Ζευξίππου φυλακὴ» καὶ τὸ τέταρτον «Ζευξίππου λουτρόν». 13. Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἑλενόπολις», τὰ δὲ λοιπὰ τρία «Παλλάδιος ὁ Ἑλενουπόλεως». 14. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Εὐγενίου ἐνορία», τὸ δὲ δεύτερον «Εὐγενίου (τά)».

98. Φάκελλος περιέχων: 1. Τεσσαράκοντα καὶ τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τοῦρκοι. Τούρκων ἐγκαταστάσεις». 2. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τουρκόπουλοι». 3. Δώδεκα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀρνησίθρησκοι». 4. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παιδομάζωμα». 5. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Φιρμάνιον τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ Χὰν τοῦ Β΄» καὶ ἐν τέλει: «Γέγραπται ἀρχομένου τοῦ μηνὸς Ριτσίπ τοῦ ἔτους 1226». 6. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Φιρμάνιον τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ Χὰν τοῦ Β΄» καὶ ἐν τέλει: «Γέγραπται τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην ἡμέραν τοῦ μηνὸς Τζεματζῆ οὐλ ἰβὲλ τοῦ χιλιοστοῦ διακοσιοστοῦ τριακοστοῦ ἕκτου ἔτους (1236)».

99. Φάκελλος περιέχων: 1. Δέκα καὶ τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐβρωνός». 2. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τείχη Κωνσταντινουπόλεως». 3. Πέντε φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Κωνσταντινιακὸς φόρος», τὸ τρίτον «Φόρος», τὸ τέταρτον «Φόρος. Φόρου Κίων ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει» καὶ τὸ πέμπτον «Πορφυροῦς κίων». 4. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Γαλλοκρήνη». 5. Ἓξ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ πέντε πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Κωνσταντινουπόλεως κατάστασις», τὸ δὲ ἕκτον «Κατάστασις τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας». 6. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Δημόσιαι τελεταὶ Κωνσταντινουπόλεως». 7. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Dionysii Byzantii Anaplus Bospori», τὸ δὲ τρίτον «Ἀνάπλους=Βόσπορος». 8. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀπαμεία». 9. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ρούμελι - Ἀνατὸλ Χισάρ». 10. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Φρούριον Ἀετοῦ», τὸ δὲ τρίτον «Ἡ Ἀετοῦ οἰκία». 11. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ἀντίοχος», τὸ δεύτερον «περὶ Ἀντιόχου τοῦ πραιποσίτου», τὸ τρίτον Ἀντίοχος ὁ Πέρσης κηδεμὼν τοῦ Θεοδοσίου Β΄ καὶ ὁ πραιπόσιτος» καὶ τὸ τέταρτον «Τὰ Ἀντιόχου». 12. Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ μὲν πρῶτα πέντε φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἀλλατίου Ε(κδοσις) Α(νέκδοτα) M(anuscrits)», τὰ δὲ τρία τελευταῖα «Leo Allatius». Περιέχουσιν ἀναγρα-

φὴν τῶν ἔργων τοῦ Ἀλλατίου. 13. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Cornelii Cretae sacrae Venet. 1735 (ἢ 1755;) Ecclesia Chironensii». 14. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Αὐρηλιαναί». 15. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Θεοδοσίου στήλη». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μαγγάνων πύργος». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Legrand, Recueil des documents Grecs concernant les relations du Patriarcat de Jerusalem avec la Roumanie, 1895».

100. Φάκελλος περιέχων: 1. Ἐννέα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κίος». 2. Δέκα καὶ τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Προῦσα». 3. Δύο φύλλα ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πύλαι τειχῶν Κωνσταντινουπόλεως». 4. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χρυσῆ πύλη». 5. Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ρωμανοῦ πύλη», τὸ δεύτερον «Πύλη ἁγίου Φωκᾶ», τὸ τρίτον «Μικρὰ πύλη», τὸ τέταρτον «Μικρὰ πύλη Ὁδηγητρίας», τὸ πέμπτον «Πηγὴ—Πύλη, Πηγῆς—Βασιλική», τὸ ἕκτον «Κερκόπορτα» καὶ τὸ ἕβδομον καὶ ὄγδοον «Χαρισίου πύλη». 6. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τριγλαία—Τρίγλια». 7. Δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀχυράσις—Ἀχυρών». 8. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κοσμίδιον». 9. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χρυσάργυρον». 10. Πέντε φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πισσαίων κτήσεις». Ἐντὸς αὐτῶν τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Βενετῶν κτήσεις», τὸ δεύτερον «Γενουϊτῶν κτήσεις» καὶ τὸ τρίτον «Γενουηνσίων κτήσεις». 11. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ὀψίκιον». 12. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Λοπάδιον», τὸ τρίτον «Λοπάδος ἐπίσκοποι» καὶ τὸ τέταρτον «Εἰς τὴν σταύρωσιν τοῦ Λοπαδιώτου ἐκείνου κυρίου Ἀνδρέου».

101. Φάκελλος περιέχων: 1. Πέντε φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παλαιὸν Παλάτιον». 2. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Μέγα Παλάτιον», τὰ δὲ λοιπὰ τρία «Παλάτιον» 3. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Παλάτια», τὸ δεύτερον «Παλάτιον τῆς Μαναύρας», τὸ τρίτον «Παλάτια Πλακιλλιανὰ» καὶ τὸ τέταρτον «Παλατίου βιβλιοθήκη». 4. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Μάκρων τρίκλινος—Μανουηλίτης», τὸ δεύτερον «Βασιλικὸς Ἀλεξιακὸς τρίκλινος», τὸ τρίτον «Χρυσοτρίκλινος» καὶ τὸ τέταρτον «Ἰουστινιάνειος τρίκλινος». 5. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Πορφυρογεννήτου οἰκία—Βασίλεια(;)» 6. Πέντε φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Κινστέρνα», τὸ τέταρτον «Θεοδοσίου Κινστέρνη» καὶ τὸ πέμπτον «Ἄππαρος τοῦ (κινστέρνα)». Ἐντὸς τούτων ἀπόκομμα ἐφημερίδος, φέρον ἐπιγραφὴν «Les citernes byzantines. On vient d'endecouvrir une nouvelle». 7. Πέντε

φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ὄλυμπος Βιθυνίας». 8. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ὀρμίσδου(τά)». 9. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ὀπτίματοι» καὶ τὸ δεύτερον «Ὀπτιμάτου». 10. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Στρατήγιον». 11. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πηγή». 12. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν Κυνήγιος - Κυνήγιον». 13. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κλαυδιούπολις». 14. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Ἁγίου Αὐξεντίου βίος - λόφος», τὰ δὲ λοιπὰ τρία «Ἅγιος Αὐξέντιος». 15. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Στυλῖται» καὶ τὸ δεύτερον «Δανιὴλ ὁ Στυλίτης ἐν τῷ Ἀνάπλῳ». 16. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Αὐτοκράτορες καὶ τέκνα ἢ συγγενεῖς μονάσαντες». 17. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πέρα». 18. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Φανάριον». 19. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χηλή». 20. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κεντὲκ (Khandek)».

102. Φάκελλος περιέχων: 1. Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Scholia Jo. Lamii D er. Φλωρ. 1740». 2. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἡ Κινστέρνα τῆς Πουλχερίας». 3. Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χαλκηδών». 4. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἀρίθμησιν κατὰ σελίδας (1 - 7) καὶ ἐπιγραφὴν «Κ. Σάθα, Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας». 5. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Βουκολέων». 6. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Prusias ad Hypium (Keskub)». 7. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Προῦσα - Νίκαια». 8. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πραιτώριον». 9. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κωνσταντινούπολις καὶ οἱ μαχαλάδες». 11. Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀρριανοῦ Περίπλους. Ἐκδ. Δούκα, τόμ. Γ΄. 215 - 217». 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βιβλιοθήκη Σεραγίου». 13. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησίαι. Μοναί. Λείψανα». 14. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν : «Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου, Κωδ. 440 καὶ 453» καὶ ὑπογραφὴν «Ἰάκωβος Μ. Διονυσιάτης». 15. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χειρ. 876, διὰ χειρὸς Λάμπρου Τυρναβίτου ἐν ἔτει ͵αψμγ΄ μηνὶ Ἀπριλίῳ». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χειρ. 717, Ἐθν. Βιβλ. ἔτος 1782. Πρβλ. σ. 54, ἐκδ. Κ]π. 1799». 17. Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ μὲν δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Τριβουναλίου τοῦ Παλάτιον», τὸ δὲ τρίτον «Κάμπος - Τριβουνάλιον». 18. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τερέβινθος». 19. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τίος». 20. Τρία φύλλα χάρτου, ὧν τὰ δύο πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Ἀδριανούπολις», τὸ δὲ τρίτον «Ἀδριανοῦ θῆραι». 21. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Βαθὺς Ῥύαξ», τὸ δὲ δεύτερον

«Μονὴ τοῦ Σωτῆρος, ἡ ἐπιλεγομένη τοῦ Βαθέος Ρύακος». 22. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ζητεία καὶ χρέη Πατριαρχείου». 23. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πύθια (τά), Πύθιον (τό), Πυθόπολις (ἡ)». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Πελοπύθια». 25. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Πραίνετος=Πρόνεκτος», τὸ δὲ δεύτερον «Πραινέτου ἐπισκοπή».

103. Φάκελλος περιέχων: 1. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Παντείχιον». Ἐν αὐτοῖς ἀποκόμματα ἑλληνικῆς, γαλλικῆς καὶ τουρκικῆς ἐφημερίδος, περιέχοντα σχετικά. 2. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἡ ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος». 3. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, ὧν τὰ τρία πρῶτα φέρουσιν ἐπιγραφὴν «Χρυσόπολις», τὸ δὲ τέταρτον «Ἰωάννης Καλυβίτης ex Bolland. Ἰανουαρίου 15. Χρυσόπολις». 4. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ποταμοί. Πόλεις. Μελετίου Γεωγρ. Ἐνετίησι 1728». 5. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Πλάτη νῆσος. Ὀξεῖα. Ἰατρός». Ἐν αὐτῷ ἀπόκομμα ἐφημερίδος, περιέχον σχετικά. 6. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «N. Barbaro». 7. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Mordtmann (A. D)». 8. Ὀκτὼ φύλλα χάρτου ,φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀπόσπασμα. Περτὶβ πασᾶ». 9. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σουλτανιέ». 10. Πέντε φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χάλκη». Ἐν αὐτοῖς δύο ἀποκόμματα ἐφημερίδων, ὧν τὸ μὲν φέρει ἐπιγραφὴν «Ἡ χθεσινὴ πυρκαϊά. Κατεστράφη μέρος τῆς Χάλκης», τὸ δὲ «Ἡ κατὰ Χάλκην ἱερὰ Σκήτη τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ ὁ ἐρημίτης Ἀρσένιος». 11. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «J. E. Bury, A history of the bater Roman Empire from Arcadius t. Jrene 395. A. B. t. 800. A. D. London 1889, vol. II» καὶ «J. B. Bury Gibbon 1898, τόμ. V». 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βίος Παύλου ὁμολογητοῦ. Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικά. Βενετία 1884». 13. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βαϊοῦλοι τακτικοὶ - ἔκτακτοι». 14. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σιγίλλια Παλαιοῦ Μπάνιου». 15. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου. Ἀρθμ. 37. Σαββ. 27 Ἰανουαρίου 1851». «Ἀρχ. Ὁ Κ. Σιμωνίδης ἀπηύθυνε πρὸς ἡμᾶς τὴν πάρα πόδας ἐπιστολὴν συνοδευομένην μὲ τὸ κατωτέρω Χρυσόβουλλον». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀντιφωνητοῦ σεκρέτον (ναός;)». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀπειλὴ σφαγῆς Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν». 18. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μακρὰ τείχη ἢ Ἀναστασιακὸν τεῖχος». 19. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Γεράσιμος ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως». 20.Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀπολλώνιος Χαλκηδόνιος». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Γεωργίου τοῦ διακόνου τοῦ Μετοχίτου, Λόγος διαλαμβάνων τὰ τῆς προβάσης εἰρήνης μέσον ἑκατέρας τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς τε πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ τῆς νέας καὶ ἡμετέρας καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα καθεξῆς».

22. Φύλλου χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ταχυδρόμοι=βέραιδοι. Veredi veredarius». 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «᾿Ανθέμιος». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Πρόμωτος». 25. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «᾿Ιω. ᾿Αργυροπούλου, Λόγος βασιλικὸς πρὸς Κωνσταντῖνον (Παλαιολόγον)».

104. Φάκελλος περιέχων: 1. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κωνστ. Παλαιολόγος Αὐτοκράτωρ». ᾿Εντὸς αὐτῶν τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα σελίδωσιν I - VII καὶ ἀρχόμενα «Livre III Chap. IV Parlon un peu plus en detail de cette importante affaire (ἅλωσις Κωνσταντινουπόλεως) sur les memoires des historiens Turcs». 2. Φύλλα χάρτου, φέροντα σελίδωσιν 1 - 18, ὧν αἱ πρῶται ἐννέα σελίδες (1 - 9), φέρουσιν ἐπιγραφὴν «᾿Εγκατάστασις ᾿Οσμὰν τῷ 1289. Leunglav. Ann. Sult. Osmi 3 - 12», αἱ δὲ λοιπαὶ (11 - 18) «῾Ιστορία Χαϊρολάχ, τόμ. Γ΄», ἔτι τρία φύλλα ἀναρίθμητα, περιέχοντά τινα περὶ ᾿Ορχάν. 3. Πέντε φύλλα χάρτου, φέροντα ἀρίθμησιν α΄ - δ΄ καὶ ἐν τῷ περιθωρίῳ ἐπιγραφὴν «Hammer α΄». 4. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐν τῷ περιθωρίῳ ἐπιγραφὴν «Χάμμερ τόμος β΄», ἔτι ἓν φύλλον, φέρον ἐπιγραφὴν «Χάμμερ γ΄». 5. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Paisius». 6. Τρία φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Φιλαδελφείας». 7. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σωσθένιον». 8. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ματθαῖος Μυρέων». 9. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Προνόμια - Σχέσεις Χριστιανῶν καὶ ᾿Αγαρηνῶν». 10. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Βρύα - Βρυτῶν ἑορτή». 11. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Φιρμάνι τοῦ Σουλτὰν Μετζίτ» καὶ τὸ δεύτερον «Φιρμάνιον φέρον τὸν Τουγρὰν τοῦ Σουλτάνου Μετζίτ». 12. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Φιρμάνιον τοῦ Σουλτὰν Μαχμοὺτ» καὶ τὸ δεύτερον «Φιρμάνιον φέρον τὸν Τουγρὰν τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ». 13. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Φιρμάνι φέρον τὸν Τουγρὰν τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ», τὸ δεύτερον εἶναι ἀντίγραφον τοῦ πρώτου, φέρον τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν. 14. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Σενάτον». 15. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Δουστζέ». 16. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πρίγκιπος - Πριγκηπόνησοι». 17. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «᾿Ανεμᾶ πύργος». 18. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κ. ᾿Ανθόπουλος (=Καϊμακτζῆ ὀγλοῦς»). 19. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «᾿Επιγραφαὶ Νικαίας». 20. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Geredeh - Γκέρετε Τσερκέ;». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Συστηματικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης Συνόδου Μόσχας ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Βλαδιμήρου. Μόσχα 1894». 22. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μαξίμου Πλανούδη ἐπιστολὴ ξζ΄ τῷ πρωτοβεσταρίῳ Μουζάλωνι». 23 Φύλλον χάρτου φέρον ἐπι-

γραφὴν «Παρθένιος». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰωάννης Ὁλόβελος μέγας χαρτοφύλαξ διάκονος.25. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Φιλιστίων Νικαεύς». 26. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Θεόφιλος Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικά, Βενετίᾳ 1884. Πατριάρχου Νικηφόρου, Μονὴ Θεοδώρου». 27. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βίος Δίωνος Χρυσοστόμου Προυσαέως (ἐκ τῶν ἰδίων λόγων)». 28. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰωάννης ἐπίσκοπος Νικομήδείας». 19. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Δημάρειος Κατάλογος. Ἐκκλ. Ἀλήθ. Δ. 398». 30. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἕνωσις Γραικῶν ἐν τῇ Λουγδουνείῳ Συνόδῳ, γενομένη ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅπως τὸ Γραικικὸν δόγμα μὴ ἀλλάξῃ».

105. Φάκελλος περιέχων ὀγδοήκοντα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν ἕκαστον φέρει ἐπιγραφήν, ὄνομα τόπου (πόλεως, χωρίου, λιμένος, νήσου, ποταμοῦ κτλ) καὶ περιέχει τινὰ περὶ τούτων. Τὰ ὀνόματα καταταχθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἀλφαβητικῶς (Α - Η) εἶναι τὰ ἀκόλουθα. 1. Ἄγαμος. 2. Ada Bosar. 3. Ἄδειν; Ἀδᾶ; 4. Ἀετός. 5. Ἀήρ. 6. Ἀκρόπολις. 7. Ἀκ μπαμπᾶ τζαμί. 8. Ἀκ Σεράϊ (Νίκαια). 9. Ἀληθινά. 10. Ἀλιζώνων (γῆ). 11. Ἀλύαττα. Ἀμαζόνειον. Ἅμαξα. Ἀντιγένεια. 12. Ἀμαντίου (τά). 13. Ἀμαστριανοῦ. 14. Ἄμφοδος. 15. Ἀναγουρδῆς. 16. Ἀνατὸλ Καβὰκ μεστζιτί. 17. Ἀνεμοδούλιον. 18. Ἀντινοούπολις. 19. Ἀράβιζα. Ἀρκιρόεσσα. 20. Ἀργυρόπολις. 21. Ἀργυρᾶ λίμνη. Γυρολίμνη. 22. Ἀρετάς. 23. Ἀριστήριον. 24. Ἀρκαδιαναί. 25. Ἄρκλας πύργος. 26. Ἀρταίου τεῖχος. Ἀπολλωνία. 27. Ἀρτάνας. 28. Ἀσκανία. 29. Ἀστραβητὴ - Ἀστραβίκιον. 30. Ἀτρώα. 31. Αὐγουσταῖον. 32. Αὐχενόλακκος. 33. Ἀχειροποίητος. 34. Ἀχέρων. 35. Βιγλεντίου (τά). 36. Βλάγκα. 37. Βλάτον (Παλατᾶς). 38. Βοανὴ λίμνη. 39. Βοὸς ἀγορά. 40. Βοῦς. Βουκολέων. 41. Βραχοφάγος. 42. Βρόχθοι. 43. Γαΐτα. 44. Γάλλης (τά). 45. Γάλλος (ποταμός). 46. Γεράνιον. 47. Γέφυρα Ἰουστινιανοῦ. 48. Γκεΐβε. 49. Νῆσος ἁγίας Γλυκερίας. 50. Γοηλέων. 51. Γυρολίμνη. 52. Δαμιανοῦ (τά). 53 Δασκυλίτις. 54. Δαφνουσὶς λίμνη. 55. Δέκιμον. 56. Δεύτερον. 57. Διὰ πόλις. 58 Διίπολον. 59. Δίλ. 60. Δίσκοι. 61. Δομνίνου ἔμβολος. 62. Δράκων ποταμός. 63. Δρέπανον=Ἑλενόπολις. 64. Ἐγιούμπ. 65. Ἐγιοὺπ=Κοσμίδιον. 66. Ἐλαία. Ἐπιφάνεια. 67. Ἑλενιανά. 68. Ἑλενιανῶν βαλανεῖον - παλάτιον. 69. Ἑλενόπολις. 70. Ἔμβολοι. 71. Ἐννακόσια καὶ Καλοβρύης. 72. Ἔνατον. 73. Ἑξακόνιον. 74. Ἑπταπύργιον. 75. Εὐδοξίου. 76. Ζάμπου γέφυρα. 77. Ζιποίτιον. 78. Τυγοί. 79. Ἡράκλειον. 80. Ἡρακλείου. Eregli ἐν Νικομηδείας κόλπῳ.

106. Φάκελλος περιέχων ὀγδοήκοντα ἓν φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν ἕκαστον φέρει ὡς ἐπιγραφὴν ὄνομα τόπου (πόλεως, χωρίου, λίμνης, λιμένος, νήσου, ποταμοῦ κ.τ.λ.) καὶ περιέχει τινὰ περὶ τούτων. Τὰ ὀνόματα καταταχθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἀλφαβητικῶς εἶναι τὰ ἀκόλουθα (Η - Ξ). 1. Θαψίπολις 2. Θεραπέας. 3. Θέρμα. 4. Θρακησίων θέμα. 5. Θύμβρις. 6. Θύνια νῆσος(;).

7. Ἰουλιανοῦ λιμήν. 8. Ἰουστιανόπολις ἐν Βιθυνίᾳ. 9. Καδοσότη. 10. Καισάρεια. 11. Καισαρείου - Ὀμφακερᾶς. 12. Καλλίχορος. 13. Κάλπαι. 14. Καμηλογέφυρον. 15. Κάμπος. 16. Κανή. Κάβαια. Κάχης. Κρηνίδες. 17. Κάντρα. 18. Καρδιά. 19. Καρᾶ Καλέ. 20. Κασὶμ πασᾶ. 21. Καστέλιον. Κεντηνάριον πύργος. 22. Κατάβολον. 23. Καυκώνεια. 24. Κελλία (ἐν Βιθυνίᾳ). 25. Κῆποι (ἐν τῷ θέματι Θρακήσιων (Μπαχτζετζίκ;). 26. Κῆτος Πορφυρίων. 27. Κιβωτός. 28. Κιζδεβρέντ. 29. Κιοζγουτζοῦκι. 30. Κιουτζούκ. 31. Κλειδίον ἐν τῷ Στενῷ. 32. Κοντοκάλιον=Κοὺμ καποῦ.33 Κοσυλάου(ς) κώμη. 34. Κορώνη. Κοσσός. 35. Κουβούκλεια. 36. Κουράτορος (τά). 37. Κουρουτζεσμὲ=Ξηροκρήνη. 38. Κράτεια. 39. Κρήσκεντος (τά). 40. Κρούλλα. 41. Κυνηγοῦ (Πύλη;). 42. Λαγίνεια Βιθυνίας. 43. Λεβὲντ τσιφλίκ. 44. Λήθης φρούριον. 45. Λιβὸς=Λιβιανά. 46. Λύμος ποταμός. 47. Μαδοί. 48. Μαζεντεόλου (τά). 49. Μαλάγινα. 50. Μάνδρα. 51. Μαντίνειον (Παφλογονίας). 52. Μαρανακίου (τά). 53. Μαριαναί. 54. Μαριανδηνοί. 55.Μαρίνηλ παλάτια. 56. Μέγα ρεῦμα. 57. Μέγας ἀγρὸς=Σιγριανή(;). 58. Μελάγγεια. 59. Μέλαινα κώμη ἐγγὺς Προύσης. 60. Μελανθηστὰ πόρτα. 61. Μελιτουπόλεως. 62. Μεσάμπελα. 63. Μεσονησίον (ατᾶ παζάρι;) 64. Μεταβολή. 65. Μηλιά. Ἐν τῇ καθ' ἕκ Περαίᾳ;=Μηλούδιον. 66 Μέλιον. 67. Μόδιον (Ὡρεῖον). 68. Μοδούπολις=Μίδαιον. 69 Μοδρινή. 70. Μοχλίον. 71. Μουντανοῦ. 72. Μπαλτὰ λιμάνι (Βοσπόρου). 73. Μυριάνδριον. 74 Νεάπολις. 75. Νεακαισάρεια. 76. Νεοχώριον. 77. Νέα κώμη. 78. Νούμερα. 79. Νικομήδεια. 80. Ξηροκήπιον. 81. Ξηρολόφος.

(Συνεχίζεται)

ΑΙ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ(*)

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ Ι. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Ὁ τρόπος τῆς μεταφράσεως ταύτης καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἱερωνύμου ὡς Ὠριγενιστοῦ δυσηρέστησε τοὺς ἐν Ρώμῃ φίλους αὐτοῦ, τὸν Εὐσέβιον ἐκ Κρεμώνης, τὸν Παμμάχιον καὶ τὸν Ὠκεανόν. Οἱ δύο τελευταῖοι, ἐκθέσαντες δι' Ἐπιστολῆς[145] εἰς τὸν Ἱερώνυμον τὰ γενόμενα, ἐζήτησαν ἀπ' αὐτὸν μίαν νέαν καὶ αὐθεντικὴν μετάφρασιν τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν», ἡ ὁποία καὶ τοῖς ἀπεστάλη, πιθανῶς τὸ 399, ὁμοῦ μετὰ δύο Ἐπιστολῶν, τῆς μιᾶς[146] πρὸς αὐτοὺς καὶ τῆς ἑτέρας[147] διὰ τὸν Ρουφῖνον. Ἡ πρὸς τὸν Ρουφῖνον Ἐπιστολή, ἥτις ἦτο ἠπίου μᾶλλον χαρακτῆρος, κατεκρατήθη ὑπὸ τῶν ἐν Ρώμῃ φίλων τοῦ Ἱερωνύμου, ὁ δὲ Ρουφῖνος ἔμαθε τὰς σκέψεις τοῦ Ἱερωνύμου ἐκ τῆς ἄλλης Ἐπιστολῆς, ἥτις εἶχεν αὐστηροτέραν μορφήν. Ὁ Ρουφῖνος τὸ 400 ἀνεχώρησε δι' Ἀκηλυΐαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ Πάπας Σιρίκιος[148], ὅστις ἦτο μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ Ρουφίνου καὶ τὸν διεδέχθη ὁ Ἀναστάσιος (399 - 402). Οἱ φίλοι τοῦ Ἱερωνύμου εὗρον τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον ὅπως ζητήσουν ἀπὸ τὸν νέον Πάπαν τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὅπως καὶ τοῦ Ρουφίνου.

Ἐπὶ τῆς καθόλου στάσεως τοῦ Ἀναστασίου ἐπέδρασε καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλεῖσα Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου[149], περὶ τὸ 400, δι' ἧς ὁ τελευταῖος παλινῳδήσας ἐπετίθετο κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν Ὠριγενιστῶν καὶ ἐζήτει ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιον, ὅπως ταχθῇ μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ.

Τοῦ Ἀναστασίου σώζονται τρεῖς Ἐπιστολαί, σχετικαὶ πρὸς τὸν Ὠριγενισμόν, γραφεῖσαι τὸ 400, α) πρὸς τὸν Σιμπλικιανόν, Ἐπίσκοπον Μιλάνου, β) πρὸς τὸν διάδοχόν του Βενέριον, Ἐπίσκοπον Μιλάνου καὶ γ) πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην[150].

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 44 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

145. Ἐπ. 83, ΜΛΠ 22, 743.

146. Ἐπ. 84, ΜΛΠ 22, 743 - 752. Ἡ Ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι γνωστὴ ὡς Ἀπολογία πρὸς Παμμάχιον.

147. Ἐπ. 81, ΜΛΠ 22, 735 - 6.

148. Τὸ 398 κατὰ τοὺς Ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τοῦ καθ. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 743.

149. Ἐπ. 88. 95, ΜΛΠ 22, 755 - 6. 772 - 4. Ἀναστασίου, Ἐπ. εἰς Σιμπλικιανόν, ΜΛΠ 20, 73 - 76.

150. Ἡ πρώτη καὶ τρίτη εὑρίσκονται ἐν ΜΛΠ 20, 73 - 76. 68 - 73. 21, 627 -

Εἰς τὴν πρὸς Σιμπλικιανὸν Ἐπιστολὴν ὁ Ἀναστάσιος καταδικάζει τὸν Ὠριγένη καὶ τὰς βλασφημίας αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν πρὸς Ἰωάννην Ἐπιστολήν του ἀνήγγειλεν, ὅτι καὶ ἡ Πολιτεία θὰ ἀπηγόρευε τὴν χρῆσιν τῶν βιβλίων τοῦ Ὠριγένους.

Κατὰ τοῦ Ρουφίνου ὁ Ἀναστάσιος δὲν φαίνεται νὰ ἔλαβεν ἀπόφασίν τινα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ρουφῖνος εἶχεν ἀρκετοὺς φίλους ἐκ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόσμου τῆς Ρώμης, τὸν Ἐπίσκοπον Ἀκηλυΐας Χρωμάτιον καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην, ὅστις καὶ εἰς Ἐπιστολήν του [151] πρὸς Ἀναστάσιον ὑπεστήριζε τὸν φίλον του, καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Ρουφῖνος ὑπέβαλε τὴν «Ἀπολογίαν πρὸς τὸν Πάπαν Ἀναστάσιον» [152] τὸ 400, ἐν ᾗ ὑπερημύνετο τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ καὶ ἐξέθετε τοὺς λόγους καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἑρμηνείας τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους. Εἰς τὴν πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἱεροσολύμων Ἐπιστολήν του ὁ Ἀναστάσιος ἐδέχετο τὸν Ὠριγένη ὡς αἱρετικὸν συγγραφέα καὶ ὀλέθριον, τὸ μεταφραστικὸν ὅμως ἔργον τοῦ Ρουφίνου τὸ ἐθεώρει ὡς προσωπικήν του μᾶλλον ὑπόθεσιν καὶ ἄφηνεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ κρίνῃ αὐτόν [153].

Ὁ προσωπικὸς καὶ ὁ διὰ συγγραμμάτων ἀγὼν μεταξὺ Ρουφίνου καὶ Ἱερωνύμου ἐσυνεχίζετο. Ὁ Ρουφῖνος ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν «Ἀπολογίαν πρὸς Παμμάχιον» τοῦ Ἱερωνύμου, συνέγραψε τὸ 401 τὴν «Ἀπολογίαν ἔναντι τοῦ Ἱερωνύμου»[154], Apologia in Hieronymum ἢ Apologia ad Apronianum, ἐκ τοῦ προσώπου εἰς ὃ τὴν ἀπέστειλεν, εἰς δύο βιβλία. Εἰς τὴν Ἀπολογίαν ταύτην ὁ Ρουφῖνος ἀπελογεῖτο τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ, ἀπήντα εἰς τὰς ἐναντίον του κατηγορίας τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ἔθιγε τὸν τρόπον τῆς μεταφράσεως τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους. Κατόπιν, ἐπιτεθέμενος κατὰ τοῦ Ἱερωνύμου, ἐξέθετε τὰς σχέσεις τοῦ τελευταίου πρὸς τοὺς θύραθεν συγγραφεῖς καὶ πρὸς τὸν Ὠριγένη, τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν χαρακτῆρά του καὶ πρὸς τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως τῆς Βίβλου.

Εἰς τὴν Ἀπολογίαν ταύτην τοῦ Ρουφίνου, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμεμενον ἐπληροφορήθη ἐκ τῶν φίλων του τῆς Ἰταλίας, ἀπήντησεν ὁ Ἱερώνυμος εἰς ὕφος δριμύτατον, διὰ τῆς «Ἀπολογίας κατὰ τῶν βιβλίων τοῦ Ρου-

---

632. Ἡ δὲ δευτέρα ἐξεδόθη ὑπὸ Van den Gheyn, Revue d'Histoire et de Litterature Religieuses, IV (1899) 1 - 2. Ἴδε καὶ F. Cayré, Patrologie et Histoire de la Théologie, 4 Paris, Rome, 1915, tome A', livre II., 504. A. d'Alès, op. cit., III, 1229 - 1230.

151. Ἀναστασίου, Ἐπ. I., πρὸς Ἰωάννην Ἱεροσολύμων, ΜΛΠ 20, 68 - 73.

152. ΜΛΠ 21, 623 - 8.

153. ΜΛΠ 21, 627.

154. ΜΛΠ 21, 541 - 624 καὶ Ἀγγλικὴ μετάφρασις μετὰ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ρουφίνου, ἐν A Select Library of Nicene and Post - Nicene Fathers..., Second Series, v. III, Oxford, New York, 1892.

φίνου», «Apologia adversus libros Rufini libri duo ἢ Contra Rufinum», εἰς δύο βιβλία, (401)[155]. Ὁ Ρουφῖνος εἰς τὴν Ἀπολογίαν ταύτην ἀπήντησε διὰ μιᾶς Ἐπιστολῆς, ἥτις ἀπωλέσθη. Ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψε τὴν τρίτην Ἀπολογίαν (402)[156], «βιβλίον τρίτον ἢ τελευταία ἀπάντησις κατὰ τῶν γραφέντων ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου», Liber Tertius seu ultima responsio adversus Scripta Rufini.

Ὁ Ρουφῖνος δίδων τόπον εἰς τὴν ὀργὴν δὲν ἀπήντησε πλέον εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ Ἱερωνύμου. Ἀπέθανε τὸ 410. Ὁ Ἱερώνυμος ὅμως[157], ὅστις παραλλήλως διεδραμάτιζε σπουδαιότατον ρόλον Ἀντιωριγενιστοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐσυνέχιζε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ρουφίνου, χρησιμοποιῶν πλέον ὑβριστικὰς ἐκφράσεις κατὰ τοῦ παλαιοῦ φίλου του.

3. Αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ ΚΠόλει Ἔριδες.

Ἐνῷ ἐφαίνετο ὅτι εἶχον καταπαύσει αἱ Ὠριγενιστικαὶ Ἔριδες ἐν Παλαιστίνῃ, διὰ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεως τοῦ ἱ. Ἐπιφανίου καὶ τῆς συμφιλιώσεως τῶν ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον μοναχῶν μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου αὐτῶν καὶ ἐσυνεχίζοντο αἱ διενέξεις μόνον εἰς τὴν Δύσιν μὲ τὴν ἐκεῖσε ἔλευσιν τοῦ Ρουφίνου καὶ τοὺς προσωπικοὺς μᾶλλον διαξιφισμοὺς μεταξὺ τῆς παρατάξεως τοῦ Ἱερωνύμου καὶ αὐτοῦ, αἴφνης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐνεφανίσθη ὡς ὑπέρμαχος τῶν Ἀντιωριγενιστῶν ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὅστις προηγουμένως εἶχεν ἐκδηλωθῆ κατ' αὐτῶν[158].

Ὁ Θεόφιλος διὰ τῆς στροφῆς του διαδραματίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἐὰν ὁ ἱ. Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ἀγωνίζωνται, κατὰ τὰ ἀντιλήψεις των, πρὸς διαφύλαξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὁ Θεόφιλος χρησιμοποιεῖ μᾶλλον τὸν Ὠριγενιμὸν ὡς ἓν μέσον, τοὺς δὲ συμμαχήσαντας πρὸς αὐτὸν Ἐπιφάνιον, Ἱερώνυμον καὶ ἄλλους, ὡς ὄργανα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ προσωπικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιδιώξεων καὶ συμφερόντων.

Οἱ μοναχοὶ τῆς Σκήτεως, ἐξερεθισθέντες ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε στάσεως

---

155. ΜΛΠ 23, 397 - 456.

156. ΜΛΠ 23, 457 - 492.

157. Κατὰ τῶν Ὠριγενιστῶν ἔγραψε καὶ ὁ ἱ. Αὐγουστῖνος, Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, ΜΛΠ 42, 669 - 678.

158. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 7, ΜΕΠ 67, Ι 684 - 8. Σωζομενοῦ, Ε. Ι,. VIII 11, ΜΕΠ 67, 1544 - 5. Ὁ Θεόφιλος διὰ τὴν ἀστάθειαν τοῦ φρονήματός του ἐκαλεῖτο «Ἀμφαλλάξ». Παλλαδίου, Διάλογος, 6, Coleman - Norton, σ. 34. Ἠγάπα τὰ χρήματα καὶ τὰ ἐξώδευε διὰ νὰ κτίζῃ μεγάλα κτίρια, ἐξ οὗ καὶ «λιθομανής», «χρυσολάτρης». «Λιθομανία τις αὐτὸν Φαραώνιος ἔχει εἰς οἰκοδομήματα». Αὐτόθι. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 7 ΜΕΠ 67, 685. Ἴδε καὶ Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 232. Γενικὰ περὶ τοῦ Θεοφίλου, σ. 230 - 254.

τοῦ Θεοφίλου, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 399 Πασχαλίου του Ἐπιστολῆς [159], καταλιπόντες τὰ μοναστήριά των κατῆλθον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μὲ διαθέσεις ἥκιστα ἀγαθὰς κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου αὐτῶν. Οὗτος φοβηθεὶς τὴν ζωήν του προσεπάθησε διὰ κολακείας νὰ τοὺς καθησυχάσῃ καὶ τοὺς εἶπεν: «Οὕτως ὑμᾶς εἶδον, ὡς Θεοῦ πρόσωπον». Ἐκεῖνοι ἐζήτησαν εἰς ἀπάντησιν ὅπως ἀναθεματίσῃ τὰ βιβλία τοῦ Ὠριγένους.

«Ἀλλ' εἰ ἀληθεύεις, ἔφασαν, ὅτι τὸ Θεοῦ πρόσωπόν ἐστιν ὡς καὶ τὸ ἡμέτερον, ἀναθεμάτισον τὰ Ὠριγένους βιβλία». Ὁ Θεόφιλος συμμορφωθεὶς τοὺς λέγει: «καὶ γὰρ ἐγὼ ἀπεχθῶς ἔχω πρὸς τὰ Ὠριγένους βιβλία, καὶ μέμφομαι τοὺς δεχομένους αὐτά».

Καὶ ἕτερον γεγονὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς καθόλου στάσεως τοῦ Θεοφίλου καὶ τὸν ἔκαμε νὰ στραφῇ κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τὸν Πρεσβύτερον Ἰσίδωρον «ξενοδόχον Ἀλεξανδρείας» [160], εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναθέσει προηγουμένως πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀποστολάς. Τοῦτον προσεπάθησεν ὅπως κατὰ τὸ ἔτος 398 ἀναβιβάσῃ ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸν θρόνον τῆς ΚΠόλεως, ἀλλ' ἀπέτυχεν [161]. Ὁ Ἰσίδωρος, δεχθεὶς μίαν δωρεάν, διέθεσε τὰ χρήματα εἰς τοὺς πενομένους καὶ τὰς χήρας καὶ τὰ ἀπέκρυψεν ἀπὸ τοῦ Θεοφίλου, ὅστις ἀσφαλῶς θὰ τὰ ἐξώδευεν εἰς τὰ ἔργα ἐξωραϊστικά. Ὁ Θεόφιλος ἐπληροφορήθη τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ «ξενοδόχου» ἀπὸ τοὺς κατασκόπους αὐτοῦ καὶ τὸν κατηγόρησεν ἐπὶ Συνόδου δι' ἁμάρτημα διαπραχθὲν πρὸ 18 ἐτῶν. Ὁ Ἰσίδωρος ἀπελογήθη, ἀλλ' ἔκρινε φρόνιμον ὅπως ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἔρημον [162], εἰς τὸ ὄρος τῆς Νιτρίας, πλησίον τῶν Μακρῶν Ἀδελφῶν καὶ τῶν ἄλλων συμμοναστῶν του.

Οἱ Μακροὶ Ἀδελφοὶ ἦσαν ὁ Διόσκορος, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Εὐθύμιος καὶ ἐκαλοῦντο οὕτω διὰ τὸ ὕψος αὐτῶν [163]. Ἦσαν εὐφήμως γνωστοὶ διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν προσήλωσίν των εἰς τὸν Ὠριγένη. Ὁ Θεόφιλος ἔγραψε πρὸς τοὺς ἐγγὺς Ἐπισκόπους κατὰ τῶν μοναχῶν τού-

---

159. Σωκράτους, αὐτόθι. Σωζομενοῦ, αὐτόθι. Κασσιανοῦ, Collationes, X, 2, ΜΛΠ 49, 820-3.

160. Παλλαδίου, Διάλογος, 6, Coleman - Norton, p. 35.

161. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 2, ΜΕΠ 67, 664. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 2, ΜΕΠ 67, 1517. Ὁ Θεόφιλος ἔτρεφεν ἔκτοτε ἄσπονδον μῖσος κατὰ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου καὶ ἐπεζήτει εὐκαιρίας διὰ νὰ τὸν καταπολεμήσῃ.

162. Παλλαδίου, Διάλογος, 6, Coleman - Norton, σ. 35 - 37. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Σωζομενὸς ἐκθέτουν κατὰ διάφορον τρόπον τὰ γεγονότα. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 7, ΜΕΠ 67, 681 - 8. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 12, ΜΕΠ 67, 1545 - 9. Ἴδε καὶ Β. Στεφανίδου, Ἱστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Σωκράτους, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΚΣΤ' (1956) 121.

163. Σωκράτους, αὐτόθι. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VI, 30, ΜΕΠ 67, 1381 - 8.

των καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς Ὠριγενιστὰς ὅπως ἀπομακρυνθοῦν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου. Τότε, πολλοὶ ἐκ τῶν μοναχῶν, μεταξὺ τούτων καὶ ὁ Ἀμμώνιος, κατῆλθον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ μάθουν τὴν αἰτίαν τῆς καταδίκης ταύτης καὶ μεσιτεύσουν ὑπὲρ τῶν καταδιωκομένων. Ὁ Θεόφιλος τοὺς μετεχειρίσθη σκαιῶς. Ρίψας δὲ τὸ ὠμόφορόν του ἐπὶ τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τύψας αὐτὸν τοῦ εἶπεν: «Αἱρετικέ, ἀναθεμάτισον Ὠριγένην»[164].

Διὰ πρώτην φορὰν ὁ Θεόφιλος ἐξεδήλου τόσον σαφῶς καὶ ἐμφανῶς τὰ αἰσθήματά του κατὰ τῶν μοναχῶν τῆς Νιτρίας καὶ τοῦ Ὠριγένους καὶ ἐτάσσετο ἀναφανδὸν μὲ τὴν μερίδα τῶν Ἀντιωριγενιστῶν[165]. Δὲν ἐσταμάτησεν ὅμως μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Συνεκάλεσε μίαν Σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (400)[166], ἥτις κατεδίκασε τὸ πρόσωπον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους, ὡς περιέχοντα κακοδοξίας, καὶ κατήρτισεν ἕνα κατάλογον αὐτῶν. Ἀπεκήρυξε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ὠριγένους καὶ ἰδίως τοὺς τρεῖς Μακροὺς Ἀδελφούς, τὸν Ἀμμώνιον, τὸν Εὐσέβιον καὶ τὸν Εὐθύμιον. Ἔχων δύναμιν στρατιωτικὴν μεθ' ἑαυτοῦ, κληρικούς τινας καὶ πλῆθος μοναχῶν, ἔλαβε τὴν ἄγουσαν εἰς Νιτρίαν. Καθ' ὁδόν, ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑρμούπολιν, οἱ ἀκόλουθοί του κατεβίβασαν τοῦ θρόνου καὶ ἐκάκωσαν τὸν Ἐπίσκοπον Διόσκορον, ὅστις εἶχε προετοιμασθῆ ἵνα ἐπισήμως ὑποδεχθῇ τὸν πάπαν Θεόφιλον. Κατόπιν ἦλθον εἰς τὴν Νιτρίαν διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν ὑπολοίπων τριῶν Ἀδελφῶν, οἵτινες πληροφορηθέντες τὰ συμβαίνοντα, ἐκρύβησαν ἐντὸς φρέατος. Οἱ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Θεοφίλου μὴ εὑρόντες τούτους κατέκαυσαν τὰ βιβλία καὶ τὰς μοναχικὰς αὐτῶν ἐγκαταστάσεις[167]. Ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν Νιτρίαν συνεκάλεσε καὶ μίαν ἑτέραν Σύνοδον[168], ἔνθα ἀνεγνώσθησαν τὰ βιβλία τοῦ Ὠριγένους καὶ ἐξηνέχθησαν ἐξ αὐτῶν κακοδοξίαι τινές.

Ὁ Θεόφιλος, μετὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Παραλλήλως ἔγραψεν εἰς διαφόρους Ἐπισκόπους, ἀποστείλας τὸ Συνοδικὸν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Συνόδου[169] εἰς τὸν Πάπαν Ἀναστάσιον,

164. Παλλαδίου, Διάλογος, 6, Coleman-Norton, σ. 37 - 38.

165. L. Duchesne. ἔνθ' ἀν., III, 56 - 57. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 247.

166. Παλλαδίου, Διάλογος, 7, Coleman-Norton, σ. 38 - 39. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 10 ΜΕΠ 67, 696. Σωζομενοῦ, Ε.Ι., VIII, 14, ΜΕΠ 67, 1552. Mansi, C. C., III, 973 - 986.

167. Παλλαδίου, Διάλογος, αὐτόθι. Σωκράτους, Ε.Ι., VI, 7, ΜΕΠ 67, 688. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 121.

168. Εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Mansi τίθενται δύο Σύνοδοι, αἵτινες συνεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου διὰ τὸν Ὠριγενισμὸν τὸ ἔτος 399. Αὐτόθι. Ὁ Duchesne δέχεται τὴν β' Σύνοδον συγκληθεῖσαν ἐν Νιτρίᾳ, αὐτ., III, 57. Τὴν Σύνοδον ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Θεόφιλος, πβ. Ἱερωνύμου, Ἐπ. 92, 1, ΜΛΠ 22, 760 - 2.

169. Τοῦτο διέσωσεν ὁ Ἱερώνυμος εἰς Λατινικὴν μετάφρασιν. Ἐπ., 92, ΜΛΠ 22, 758 - 769. Mansi, C. C., III, 981 - 6. Καὶ ἄλλας Ἐπιστολὰς τοῦ Θεοφίλου εἰς

τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Παλαιστίνης καὶ τὸν ἱ. Ἐπιφάνιον, δι᾽ οὗ ἐζήτει τὴν σύγκλησιν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐκείνων Συνόδων διὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Ἀναστάσιος, καθὼς εἴδομεν, συμφωνήσας μετὰ τοῦ Θεοφίλου, κατεδίκασε τὸν Ὠριγένη [170].

Οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Παλαιστίνης, εἰς τὴν ἀπάντησίν των [171], ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «συγκατάθεσις ψυχρὰ καὶ ἀξιοπρεπής» [172], ἠρνοῦντο τὴν ὕπαρξιν ἐν Παλαιστίνῃ τῶν ψευδοδιδασκαλιῶν, ὁποίας περιελάμβανεν ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου καὶ ἔλεγον εἰς τὸ τέλος, ὅτι οὐδόλως θὰ δεχθοῦν εἰς τοὺς μὴ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν εὑρισκομένους. Οὐδεμία ὅμως νύξις ἐγένετο περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένους. Ἐκ τῶν Ἐπισκόπων Παλαιστίνης, ὁ Λύδδης Διονύσιος εἰς προσωπικὴν αὐτοῦ Ἐπιστολήν [173], συνετάσσετο μετὰ τοῦ Θεοφίλου καὶ ἀπεκάλει τὸν Ὠριγένη «διδάσκαλον καὶ πατέρα τοῦ Ἀρείου».

Ἀφ᾽ ἑτέρου, μεγίστη ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ τοῦ Ἐπιφανίου ἀπὸ τὴν στροφὴν τοῦ Θεοφίλου καὶ τὴν ἐξέφραζεν εἰς τὰς Ἐπιστολὰς αὐτοῦ. Κατὰ τρόπον ἀνέλπιστον, ὁ Θεόφιλος, λόγῳ τῆς θέσεώς του ὡς Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, θὰ ἐνίσχυε κατὰ πολὺ τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὠριγένους, ὡς ἐξετίθεντο αὗται εἰς τὰ συγγράμματά του. Ὁ Ἐπιφάνιος συνεκάλεσε, τῇ προτροπῇ τοῦ Θεοφίλου, Σύνοδον ἐν Κύπρῳ [174], πιθανῶς τὸ 400, δι᾽ ἧς «ἀπαγορεύει μὲν τοῦ ἀναγινώσκειν τὰ Ὠριγένους βιβλία». Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ταύτης τὰ ἀπέστειλεν εἰς διαφόρους Ἐπισκόπους καὶ εἰς τὸν ΚΠόλεως Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ζητῶν ἀπὸ αὐτὸν «ἀπέχεσθαι...

Λατινικὴν μετάφρασιν διέσωσεν ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὴν συλλογὴν τῶν Ἐπιστολῶν του. Ἐπ. 87, 92, 96, 98, 100. Ἴδε καὶ B. Altaner, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 240. Ἰουστινιανοῦ, Λόγος κατὰ Ὠριγένους, ΜΕΠ 86, 969 - 971. Ἔργα Θεοφίλου, ΜΕΠ 65, 29 - 68. Γενναδίου Μασσαλίας, Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis, ΜΛΠ 58, 1077 - 8.

170. Καὶ εἰς τεμάχιον διασωθείσης Ἐπιστολῆς τοῦ Θεοφίλου λέγονται τὰ ἑξῆς: «οὐκοῦν ἀναθεματίζοντες τὸν Ὠριγένην καὶ τοὺς ἄλλους αἱρετικούς, ὥσπερ ἡμεῖς, καὶ ὁ τῆς Ρωμαίων ἁγίας Ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος, ἐκ παλαιοτέρων ἀγωνισμάτων ἔνδοξος στρατηγὸς ἐπισήμου λαοῦ χειροτονηθείς, ᾧ καὶ πᾶσα τῶν μακαρίων κατὰ τὴν δύσιν ἐπισκόπων ἕπεται σύνοδος, ἀποδεχομένη τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας, τοῦ ἀσεβοῦς τὴν ψῆφον». Ἰουστινιανοῦ, Λόγος κατὰ Ὠριγένους ΜΕΠ 86, 967.

171. Τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην διέσωσεν ὁ Ἱερώνυμος, Ἐπ., 93, ΜΛΠ 22, 769 - 771.

172. G. Fritz, ἔνθ᾽ ἀν., στ. 1572.

173. Ἱερωνύμου, Ἐπ., 94, ΜΛΠ 22, 771 - 2.

174. Mansi, C. C., III, 1019 - 1022. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 10, ΜΕΠ 67, 693 - 6. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 14. ΜΕΠ 67, 1552 - 3. Β. Στεφανίδου, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 122. Κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Β. Στεφανίδην, ὁ Σωκράτης ἐσφαλμένως «ἐδέχθη, ὅτι προηγουμένως συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου σύνοδος ἐν Κύπρῳ κατὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐνῷ συνέβη τὸ ἀντίθετον». Αὐτόθι. Μετὰ τοῦ Σωκράτους συμφωνεῖ καὶ ὁ Σωζομενός.

τῶν Ὠριγενείων ἀναγνωσμάτων». Τοιουτοτρόπως, διὰ τῆς πράξεως ταύτης τοῦ Ἐπιφανίου, κατεβάλλετο μία προσπάθεια ἐντάξεως καὶ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου, τοῦ πρώτου ἐν Ἀνατολῇ Ἐπισκόπου, εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἀγῶνα. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ὅστις ἐδέχετο τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον τοῦ Ὠριγένους, δὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Ἐπιφανίου.

Ὁ Θεόφιλος κατεφέρετο κατὰ τοῦ Ὠριγένους, τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς Πασχαλίους αὐτοῦ Ἐπιστολὰς τῶν ἐτῶν 401, 402 καὶ 404, τὰς ὁποίας διέσωσεν ὁ Ἱερώνυμος εἰς μετάφρασιν Λατινικήν [175].

Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ Μακροὶ Ἀδελφοὶ καὶ ὁ Πρεσβύτερος Ἰσίδωρος, ὁμοῦ μετὰ πολλῶν μοναχῶν ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑπομείνωσι τὰς δῃώσεις καὶ τὴν καταδίωξιν, ἐγκατέλειψαν τὰς ἤδη καταστραφείσας μοναχικὰς αὐτῶν ἐγκαταστάσεις καὶ ἦλθον κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην. Κατὰ τὸν Παλλάδιον οἱ καταφυγόντες εἰς Παλαιστίνην ἦσαν περὶ τοὺς τριακοσίους, ἐνῷ κατὰ τὸν Σωζομενὸν περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα [176]. Ἐκ τούτων πεντήκοντα περίπου, μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις ἔφθασαν εἰς τὴν ΚΠολιν (401), διὰ νὰ ἀπευθυνθοῦν εἰς τὸν ἔχοντα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ πρὸς τὴν ἀνωτάτην πολιτικὴν ἀρχήν. Οἱ ὑπόλοιποι θὰ παρέμειναν εἰς τὴν Παλαιστίνην ἢ θὰ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Αἴγυπτον [177]. Κατὰ τὸν Σωκράτη, «οὐκ εἰς μακρὸν δὲ οἱ ἀπὸ τῆς ἐρήμου μοναχοὶ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπολιν ἔρχονται ἅμα Διοσκόρῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς. Συνῆν δὲ αὐτοῖς καὶ Ἰσίδωρος...» [178]. Τὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Σωζομενός [179]. Ὁ Ἱστορικὸς Duchesne, στηριζόμενος ἐπὶ μιᾶς Ἐπιστολῆς τοῦ Θεοφίλου πρὸς τὸν ἱ. Ἐπιφάνιον (401 ἢ 402), ἔνθα ὁ Θεόφιλος ὀνομάζει ὡς ἀρχηγοὺς τῶν εἰς τὴν ΚΠολιν καταφυγόντων μοναχῶν τοὺς Μακροὺς Ἀδελφοὺς Ἀμμώνιον, Εὐσέβιον καὶ Εὐθύμιον, ἀρνεῖται τὴν ταὐτόσημον ἔλευσιν καὶ τῶν ἄλλω δύο: τοῦ Πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἑρμουπόλεως Διοσκόρου εἰς ΚΠολιν [180]. Πιθανὴν

175. Ἐπ., 96, 98, 100. ΜΛΠ 22, 773 - 790, 792 - 812, 813 - 828.

176. Παλλαδίου, Διάλογος, 7, Coleman - Norton, σ. 39. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 13, ΜΕΠ 67, 1549.

177. Παλλαδίου, Αὐτ., 40. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 9, ΜΕΠ 67, 693. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 13, ΜΕΠ 67, 1549.

178. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 9, ΜΕΠ 66, 692.

179. Σωζομενοῦ, αὐτόθι.

180. Τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Θεοφίλου διέσωσεν εἰς Λατινικὴν μετάφρασιν ὁ Ἱερώνυμος, Ἐπ., 90, ΜΛΠ 22, 756-7. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., III, 59, ὑποσημ. 3, σ. 83, ὑποσημ. 1. Ὁ καθηγητὴς κ. Β. Στεφανίδης εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ Ἱστορίαν συμφωνεῖ μᾶλλον μετὰ τοῦ Σωκράτους, σ. 189. Εἰς τὴν μελέτην του ὅμως «Ἱστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν Ε. Ι. τοῦ Σωκράτους» ἐκθέτει ἀμφοτέρας τὰς ἀπόψεις καὶ δὲν ἐκφράζει τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ γνώμην. Ἔνθ' ἀν., σ. 121 - 2.

καθυστέρησιν τοῦ Διοσκόρου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνίδωμεν εἰς τὰ χωρία τοῦ Παλλαδίου: «Καὶ πρῶτον μὲν τὸν τούτων ἀδελφὸν Διόσκορον, ἅγιον ἐπίσκοπον ὄντα τοῦ ὄρους, κελεύει—ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος—τοῦ θρόνου ριφῆναι, συρέντα δι' οἰκετῶν Αἰθιόπων...Ἐπὶ τούτοις διαπυρωθεὶς ὅλος ὁ Θεόφιλος εἴργει καὶ τὸν ἀδελφὸν τῶν μοναχῶν τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας, Διόσκορον τὸν ἐπίσκοπον γεγηρακότα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ[181]».

Ὁ Παλλάδιος μεταξὺ τῶν δύο τούτων χωρίων παρεμβάλλει τὰ μέχρι τοῦδε ἐξιστορηθέντα περὶ τῶν Μακρῶν Ἀδελφῶν καὶ τὰ τῆς προσφυγῆς τούτων εἰς τὸν ΚΠόλεως Ἰωάννην. Πάντως, οὕτως ἢ ἄλλως ἅπαντες, μετὰ τοῦ Πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου, ἦλθον εἰς τὴν ΚΠολιν.

Ὁ Ἐπίσκοπος ΚΠόλεως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τοὺς εἰς αὐτὸν καταφυγόντας μοναχοὺς πατρικῶς, οὐχὶ ὅμως εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, καὶ τοὺς ἐγκατέστησεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστασίας. Τὸν διακανονισμὸν τοῦτον προέτειναν καὶ ἐδέχθησαν οἱ ἐν ΚΠόλει τότε, δι' ἰδίους λόγους, εὑρισκόμενοι κληρικοὶ τοῦ Θεοφίλου. Ὁ Χρυσόστομος ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόφιλον, μεσιτεύων ὑπὲρ τῶν Μακρῶν Ἀδελφῶν. «Ταύτην μοι παράσχου τὴν χάριν ὡς τέκνῳ σῷ καὶ ἀδελφῷ, ἐναγκαλισάμενος τοὺς ἄνδρας»[182]. Ὁ Θεόφιλος δὲν ἀπήντησεν. Ἀπέστειλεν ὅμως ἑτέρους μοναχοὺς εἰς ΚΠολιν διὰ νὰ κατηγορήσωσι τῶν Μακρῶν Ἀδελφῶν παρὰ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ. Τότε καὶ οἱ ἐξ Αἰγύπτου ἐκδιωχθέντες μοναχοὶ ἐπέδωκαν εἰς τὸν Ἰωάννην λιβέλλους κατὰ τοῦ Θεοφίλου. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος ἐνώπιον τούτων γράφει ἑτέραν Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Θεοφιλον.

«Εἰς τοσοῦτον ἠλάθησαν λύπης οἱ ἄνδρες, ὡς καὶ ἐγγράφως σου κατηγορεῖν· λοιπὸν τὸ δοκοῦν σοι ἀντίγραψον· οὐ γὰρ ἀνέχονταί μου ἀποστῆναι τοῦ στρατοπέδου».

Ὁ Θεόφιλος, πιστεύσας εἰς ἀδεσπότους φήμας, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη εἰς κοινωνίαν τοὺς Μακροὺς Ἀδελφούς, ἀπήντησεν εἰς τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην ὡς ἑξῆς: «Οἶμαι μέν σε μὴ ἀγνοεῖν τὸ διάταγμα τῶν κανόνων τῶν ἐν Νικαίᾳ, ὅπου θεσπίζουσιν «ἐπίσκοπον ὑπερόριον μὴ κρίνειν δίκην»· εἰ δὲ ἀγνοεῖς, μαθὼν ἀπόσχου τῶν κατ' ἐμοῦ λιβέλλων. Εἰ γὰρ καὶ δέοι με κριθῆναι, παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ οὐ παρὰ σοῦ ἀφεστῶτος ἑβδομήκοντα πέντε ἡμερῶν ὁδόν»[183].

Ὁ ἱ. Χρυσόστομος κατέβαλε μίαν ὑστάτην προσπάθειαν ὅπως συμφιλιώσῃ τὰς ἐν ΚΠόλει δύο ἀντιμαχομένας παρατάξεις τῶν ἐξ Ἀλεξανδρείας

181. Παλλαδίου, Διάλογος, 7, Coleman - Norton, σ. 39, 42.
182. Παλλαδίου, Διάλογος, 7, Coleman - Norton, σ. 41.
183. Παλλαδίου, Διάλογος, 7, Coleman - Norton, σ. 42. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 9, ΜΕΠ 67, 692 - 3. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 14, ΜΕΠ 67, 1952 - 3.

μοναχῶν. Μὴ ἐπιτυχὼν τούτου, ἐθεώρησε τὸ ζήτημα λῆξαν [184]. Πιθανῶς αἱ διενέξεις νὰ ἐτερματίζοντο ἐὰν δὲν συνέβαινον γεγονότα τινὰ καὶ δὲν παρενέβαινον καὶ ἕτεροι παράγοντες.

Οἱ τῆς παρατάξεως τῶν μοναχῶν τῆς Νιτρίας κατώρθωσαν νὰ ἐπικοινωνήσουν μετὰ τῆς βασιλίσσης Εὐδοξίας καὶ ἐπέτυχον δύο τινὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς: α) τὴν κλῆσιν τοῦ Θεοφίλου εἰς ΚΠολιν ὡς ὑποδίκου διὰ νὰ δικασθῇ ἐν Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ΚΠόλεως Ἰωάννου, καὶ β) τὴν φυλάκισιν τῶν ἐν ΚΠόλει εὑρισκομένων μοναχῶν τοῦ Θεοφίλου μέχρι τῆς δίκης αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τοῦ Θεοφίλου εἰς τὴν Βασιλεύουσαν.

«Ὥστε τὸν μὲν Θεόφιλον, παραστάντα διὰ τοῦ μαγίστρου καὶ ἕκοντα καὶ ἄκοντα, δοῦναι δίκην ἐπὶ Ἰωάννου· τοὺς δὲ Θεοφίλου μοναχοὺς ἢ συστῆναι ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἐγκλήμασιν, οἷς κατηγόρησαν τῶν ἁγίων γερόντων, ἢ τὰ τῶν συκοφαντῶν ὑφίστασθαι».

Τοὺς μοναχοὺς τοῦ Θεοφίλου ἐνέκλεισαν εἰς τὴν Προικόνησον. Ὁ δὲ ἀξιωματικὸς Ἐλάφιος ἐστάλη εἰς Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ΚΠολιν τὸν Θεόφιλον [185].

Ὁ Θεόφιλος ἔκρινε καλὸν νὰ ἀναβάλῃ ἐπ' ὀλίγον τὴν ἀναχώρησίν του. Ἔγραψε παραλλήλως πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον καὶ τὸν παρώτρυνεν ὅπως ἔλθῃ εἰς ΚΠολιν διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ὠριγενισμὸν καὶ ἐλέγξῃ τὸν φιλικῶς πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο διακείμενον Ἐπίσκοπον Ἰωάννην. Ὁ ἱ. Ἐπιφάνιος, παρὰ τὸ προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας του, ἀνέλαβε τὸ ταξείδιον τοῦτο διὰ τὴν Βασιλεύουσαν πρὸς καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων (402 ἢ 403).

«Μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῆς Κύπρου ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφάνιος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν πάλιν ἔρχεται ταῖς ὑποθήκαις Θεοφίλου πεισθείς, ἐπικομιζόμενος ἐν ταὐτῷ τὰ καθαιρετικὰ τῶν Ὠριγένους βιβλίων, δι' ὧν οὐκ αὐτὸν Ὠριγένην ἀκοινώνητον εἶναι ἀπέφηνεν, ἀλλὰ τὰ βιβλία μόνον διέβαλλεν» [186].

Ἐξελθὼν παρὰ τὸ Ἕβδομον, προέβη εἰς χειροτονίαν Διακόνου [187]. Εἰς

---

184. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman - Norton, σ. 43.

185. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman - Norton, σ. 42 κ. ἑξ. Περὶ τῆς συγκλήσεως τοιαύτης Συνόδου κατὰ τῶν σκευωριῶν τοῦ Θεοφίλου καὶ ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου ὁμιλοῦν καὶ οἱ Ἱστορικοὶ Σωκράτης καὶ Σωζομενός.

«Καὶ πολλοὶ μὲν τοῦ Κλήρου, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐν τέλει κατὰ τὰ βασίλεια μέγιστον ἰσχύοντες, καιρὸν εὑρηκέναι λογιλοζόμενοι καθ' ὃν Ἰωάννην ἀμύνωνται, μεγίστην ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει σύνοδον γενέσθαι παρεσκεύαζον, τοῦτο μὲν δι' ἐπιστολῶν, τοῦτο δὲ καὶ ἀγράφως διαπεμπόμενοι». Σωκράτους, Ε.Ι. VI, 10, ΜΕΠ 67, 696. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 14, ΜΕΠ 67, 1552.

186. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 12, ΜΕΠ 67, 700 - 1. Σωζομενοῦ, Ε, Ι., VIII, 14, ΜΕΠ 67, 1552 - 3. Κ. Δυοβουνιώτου, Συμμετοχὴ τοῦ Κωνσταντίας Ἐπιφανίου εἰς τὴν καταδίκην τοῦ ΚΠόλεως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ΕΕΒΣ Γ' (1926) 67 - 84. B. Eberhard, Die Betheilung des Epiphanius am Streite über Origenes, Trier, 1859.

187. Ὁ ἀείμνηστος Κ. Δυοβουνιώτης προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ἀνακριβῆ τὴν εἴδησιν ταύτην τοῦ Σωκράτους, Αὐτ., σ. 71 - 72 καὶ ὑποσημ. 2.

τὴν ΚΠολιν δὲν ἐδέχθη τὴν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου προσφερθεῖσαν φιλοξενίαν καὶ κατέλυσεν εἰς ἰδιαιτέραν μονήν. Ὡς ὅρον ἐκκλησιαστικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον ΚΠόλεως ἔθεσε τὴν ἐκδίωξιν τῶν περὶ τὸν Διόσκορον ἐκ τῆς Πόλεως καὶ τὴν καταδίκην τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους. Τὴν αὐτὴν καταδίκην ἐζήτει καὶ ἀπὸ τοὺς παρεπιδημοῦντας Ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους καὶ συνεκάλει ἰδιαιτέρως. Ὡρισμένοι ἐξ αὐτῶν, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον, προσυπέγραφον, ἄλλοι δ' ὅμως ἠρνοῦντο νά συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς ὑποδείξεις του. Τέλος, ὁ Ἐπιφάνιος ἔμελλε κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ἐν τῷ ἱ. Ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων «διαβαλεῖν μὲν τὰ Ὠριγένυυς βιβλία, ἀποκηρῦξαι δὲ τοὺς περὶ τὸν Διόσκορον, καὶ διασύραι Ἰωάννην, ὡς καὶ αὐτὸν ἐκείνοις τιθέμενον». Ὁ Ἰωάννης πρὸ αὐτῶν ἀπέστειλε τὸν ἀρχιδιάκονόν του Σεραπίωνα, ὅστις καὶ τοῦ εἶπε:

«Παρὰ κανόνας πράττεις πολλὰ ὦ Ἐπιφάνιε˙ πρῶτον μὲν χειροτονίαν ἐν ταῖς ὑπ' ἐμὲ ἐκκλησίαις ποιησάμενος˙ εἶθ' ὅτι μὴ προταγεὶς παρ' ἐμοῦ, ἐν αὐταῖς ἐλειτούργησας, οἰκείᾳ αὐθεντίᾳ χρησάμενος. Πάλιν τε αὐτόθι προτραπεὶς παρῃτήσω, καὶ νῦν αὖθις ἐπιτρέπεις σαυτῷ. Φύλαξαι οὖν, μὴ ταραχῆς ἐν τῷ λαῷ διαγενομένης, τὸν ἐκ ταύτης κίνδυνον ἀναδέξῃ καὶ αὐτός».

Ὁ Ἐπιφάνιος τότε ἐγκατέλειψε τὸν ἀγῶνα. Ἀνεχώρησε διὰ πλοίου διὰ τὴν Κύπρον καὶ καθ' ὁδὸν ἀπέθανεν [188].

Ἦτο ἡ δευτέρα φορά, καθ' ἣν ὁ Ἐπιφάνιος, προκειμένου νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ὠριγενισμόν, προέβαινεν εἰς πράξεις ἀντικανονικάς. Ἐπανέλαβεν εἰς τὴν ΚΠολιν ὅσα εἶχε διαπράξει προηγουμένως εἰς τὴν Παλαιστίνην κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου. Ἡ ἀνάμιξίς του εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου καὶ ὁ κατὰ τοῦ ΚΠόλεως Ἰωάννου ἄδικος ἀγών του συνέτεινον κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐν ΚΠόλει ἐχθρικῶς πρὸς τὸν οἰκεῖον Ἐπίσκοπον διακειμένων καὶ τῆς θέσεως τοῦ Θεοφίλου. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Ἱστορικῶν Σωκράτους καὶ Σωζομενοῦ, τόσον ἐν τῇ Συνόδῳ ἐν Κύπρῳ ὅσον καὶ μετέπειτα ὁ Ἐπιφάνιος ἐξεδηλώθη ὑπὲρ τῆς καταδίκης τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους, οὐχὶ δὲ τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Εἰς τὰ ἔργα του καταφέρεται κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ὠριγένους, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει αἱρετικόν.

Συμφώνως πρὸς τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα ὁ Θεόφιλος ἔφθασεν εἰς ΚΠολιν [189], ὅπου εἶχον συναθροισθῆ καὶ ἄλλοι Ἐπίσκοποι, σταλέντες εἴτε

---

188. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 12, 14, ΜΕΠ 67, 700 - 1, 705 - 8. Σωζομενοῦ, Ε.Ι., VIII, 14, 15, ΜΕΠ 67, 1552 - 6.

189. Κατὰ τὸν Σωζομενὸν ὁ Θεόφιλος ἐταξίδευσεν εἰς ΚΠολιν διὰ ξηρᾶς. «Αὐτὸς δὲ πεζὸς ἐποιεῖτο τὴν πορείαν». Ε. Ι., VIII, 14, ΜΕΠ 67, 1552. Κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, παρὰ Παλλαδίῳ, ὁ Θεόφιλος διῆλθε

ὑπ᾽ αὐτοῦ εἴτε καὶ ἐλθόντες τῇ προσκλήσει τοῦ Αὐτοκράτορος. Εἰς τὸν λιμένα τὸν ὑπεδέχθησαν οἱ ναῦται τῶν Ἀλεξανδρινῶν σιτοφόρων πλοίων. Ἐξελθὼν εἰς τὴν ΚΠολιν δὲν ἐπεσκέφθη τὸν Ἰωάννην, ὅστις εἶχεν ἑτοιμάσει κατάλυμα δι᾽ αὐτόν, οὔτε καὶ τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Παρέμεινεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Πλακιδιανῶν. Καθ᾽ ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐνταῦθα παραμονῆς του προσεπάθησε μὲ παντοῖα μέσα νὰ προσεταιρισθῇ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ΚΠόλεως Ἰωάννου, νὰ στρέψῃ μὲ τὸ μέρος του τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ διὰ χρημάτων ὅσους ἠδύνατο [190].

Ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῶν Πλακιδιανῶν, ὅπερ εἶχε γίνει κέντρον διαβουλίων, «ἀνεκινοῦντο κατὰ Ἰωάννου κατηγορίαι πολλαί· καὶ οὐκέτι μὲν τῶν Ὠριγένους βιβλίων μνεία τις ἦν· ἐπὶ ἑτέρας δὲ ἀτόπους κατηγορίας ἐτρέποντο» [191].

Μετ᾽ ὀλιγοήμερον ἐνταῦθα διαμονὴν ὁ Θεόφιλος, μετὰ τῶν Ἐπισκόπων τῆς παρατάξεώς του, διεπέρασεν εἰς τὴν Χαλκηδόνα καὶ διέμεινε παρὰ τὴν Δρῦν, εἰς τὸ προάστειον τοῦ Ρουφίνου, ὅπου ὑπῆρχον ἀνάκτορα καὶ ὁ ναὸς τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (Ἀποστολεῖον) [192].

Ἡ κανονικὴ αἰτία τῆς προσκλήσεως τοῦ Θεοφίλου εἰς τὴν ΚΠολιν ἐξηκολούθει νὰ ἰσχύῃ. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας εἶχεν ἔλθει διὰ νὰ δώσῃ λόγον ἐν Συνόδῳ προεδρευομένῃ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου εἰς τὰς διὰ λιβέλλων κατ᾽ αὐτοῦ προσαφθείσας ὑπὸ τῶν ἐκ Νιτρίας μοναχῶν (Ὠριγενιστῶν) καὶ ἄλλας κατηγορίας. Ὁ Ἰωάννης παρεκλήθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅπως μεταβαίνων εἰς Χαλκηδόνα ἐπιληφθῇ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Οὗτος ὅμως ἠθέλησεν εἰρηνικῶς νὰ λύσῃ τὰς ὑφισταμένας διαφοράς.

καὶ ἐκ τῆς Λυκίας. Διάλογος, 8, Goleman - Norton, σ. 49. Πιθανὸν ὁ Θεόφιλος νὰ συνεδύασεν ἀμφότερα τὰ μέσα μεταφορᾶς καὶ ἐκ τῆς Λυκίας νὰ διῆλθε πεζὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Duchesne δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην. Ἔνθ᾽ ἀν., III, 86 ὑποσημ. 1.

190. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman - Norton. 42 κ. ἑξ. Σωκράτους, Ε. Ι. VI, 15, ΜΕΠ 67, 708 - 712. Δυστυχῶς εἰς τὴν ΚΠολιν ὑπῆρχον ἀρκετοὶ δυσηρεστημένοι κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως, τοῦ ἀκεραίου του, χαρακτῆρος καὶ τῶν ἀναμορφωτικῶν αὐτοῦ ἔργων. Εἰς αὐτοὺς συμπεριλαμβάνονται ὁ Ἐπίσκοπος Βεροίας Ἀκάκιος, Γαβάλων Σευηριανὸς καὶ Πτολεμαΐδος Ἀντίοχος, ὁ μοναχὸς Ἰσαάκιος ὁ Συρίσκος, δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ βασιλέως, αἱ ἐκ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ γυναικῶν τρεῖς, ἡ Μάρσα, Καστρικία καὶ Εὐγραφία καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα Εὐδοξία. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman - Norton, σ. 42 - 51. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 15, ΜΕΠ 67, 708, 712. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 16, 17, ΜΕΠ 67, 1557 - 1561. Δ. Σ. Μπαλάνου, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 350 - 1.

191. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 15. ΜΕΠ 67, 709.

192. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman - Norton, σ. 47. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 17, ΜΕΠ 67, 1560. R. Janin, Constantinople Byzantine, Paris, 1950. R. Janin, La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Première partie: Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique, t. III: Les Églises et les Monastères, Paris, 1953.

«Ἀλλ' ἡμεῖς καὶ τοὺς νόμους τῶν πατέρων εἰδότες, καὶ τὸν ἄνδρα αἰδούμενοι καὶ τιμῶντες, καὶ αὐτοῦ δὲ τὰ γράμματα ἔχοντες τὰ δηλοῦντα μὴ δεῖν ὑπερορίους ἕλκεσθαι τὰς δίκας, ἀλλ' ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τὰ τῶν ἐπαρχιῶν γυμνάζεσθαι, οὐ κατεδεξάμεθα δικάσαι, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς παρητησάμεθα τῆς σφοδρότητος» [193].

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀρνηθεὶς νὰ προστῇ τοιούτου συμβουλίου, προσυπέγραψε τὴν καταδίκην του [194]. Ὁ Θεόφιλος τότε, ἐπωφεληθεὶς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς δυσαρεσκείας πολλῶν ἐν ΚΠόλει παραγόντων κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ἔδωκε νέαν τροπὴν εἰς τὴν ὅλην ὑπόθεσιν. Πρωτοστατούντων αὐτοῦ καὶ τῶν σημειωθέντων ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου Ἐπισκόπων, συνεκλήθη ἡ παρὰ τὴν Δρῦν Σύνοδος (403), ἔνθα ἐκλήθη ὡς ὑπόδικος ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Ἀνεγνώσθη ὁλόκληρος κατάλογος κατηγοριῶν κατ' αὐτοῦ [195]. Ἐμμέσως μόνον κατηγορήθη ὁ ΚΠόλεως Ἰωάννης ἐπὶ Ὠριγενισμῷ, ὡς συνεργαζόμενος καὶ βοηθῶν τοὺς Ὠριγενιστὰς καὶ καταπολεμῶν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν [196]. Ἄλλωστε πρὸ τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων οὐδεμία ἀνάγκη ὑπῆρχε διὰ τὸν Θεόφιλον ὅπως χρησιμοποιήσῃ κατὰ τοῦ Ἰωάννου τὰς ἐπὶ Ὠριγενισμῷ αἰτιάσεις. Ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν παρὰ τὴν Δρῦν Σύνοδον κατώρθωσε νὰ δικάσῃ, καταδικάσῃ καὶ ἐξορίσῃ τὸν Χρυσόστομον [197]. Κατὰ τὸν Σωζομενόν, ὁ Θεόφιλος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρὰ τὴν Δρῦν Συνόδου, συνεχώρησε τοὺς Μακροὺς Ἀδελφοὺς καὶ τοὺς ἄλλους μοναχούς, ζητήσαντας συγγνώμην, καὶ συνδιηλλάγη μετ' αὐτῶν [198]. Ἐξ αὐτῶν οἱ δύο, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀμμώνιος ἀπέθανον εἰς τὴν ΚΠολιν. Ὁ Διόσκορος ἀπέθανε πρὸ τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου καὶ ἐτάφη πρὸ τῆς πύλης μαρτυρίου γυναικὸς μάρτυρος, κατὰ τὸν Παλλάδιον, καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ μάρτυρος Μωκίου, κατὰ τὸν Σωζομενόν. Πιθανὸν νὰ μετεφέρθη μετέπειτα ἐνταῦθα [199]. Ὁ δὲ Ἀμμώνιος ἀπέθανε διαρκούσης τῆς παρὰ

---

193. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐπ. πρὸς Ἰννοκέντιον, ΜΕΠ 52, 531. Β. Τ ζ ω ρ τ ζ ά τ ο υ, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἐπιστολῶν αὐτοῦ, Ἀθῆναι, 1952,

194. L. D u c h e s n e, ἔνθ' ἀν., III, 88.

195. Ἴδε ταύτας παρὰ Φωτίῳ, Μυριόβιβλος, 59 «Σύνοδος ἡ κατὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου παρανόμως συστᾶσα», ΜΕΠ 103, 105 - 113. Παλλαδίου, Διάλογος, 8, Coleman Norton, σ. 42 - 51.

196. Φωτίου, αὐτόθι.

197. Β. Σ τ ε φ α ν ί δ ο υ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ. 190. Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ Χρυσοστομικοῦ δράματος, καθόσον τὸ θέμα τοῦτο ὑπεκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης.

198. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 17, ΜΕΠ 67, 1560.

199. Παλλαδίου, Διάλογος, 17 Coleman-Norton, σ. 103, 105. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., αὐτόθι. Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Σωκράτους «Διόσκορος δὲ εἷς τῶν Μακρῶν, ὁ τῆς Ἑρμουπόλεως ἐπίσκοπος, ὀλίγον ὕστερον μετὰ τὴν Θεοφίλου φυγὴν ἐτελεύτησε, καὶ

τὴν Δρῦν Συνόδου καὶ ἐτάφη ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῶν Ἀποστόλων[200].

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου καὶ τὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ λαὸς τῆς ΚΠόλεως ἐξηγέρθη κατὰ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Χρυσοστομικοῦ δράματος καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφίλου[201]. Τότε ὁ τελευταῖος, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐξ Αἰγύπτου Ἐπισκόπων καὶ ἄλλων Κληρικῶν, ἴσως δὲ καὶ τῶν Μοναχῶν, ἀνεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν[202], ὁπόθεν καὶ ἐσυνέχισε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν Ὠριγενιστῶν εἶχε μετατραπῆ εἰς προσωπικὴν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου ΚΠόλεως Ἰωάννου, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἔτρεφεν ἄσπονδον μῖσος. Πρὸς εἰρωνείαν τῆς τύχης, ἐπιστρέψας εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἤρχισε πάλιν, ὡς καὶ πρότερον, νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους.

«Ἐρωτηθεὶς οὖν ὑπό τινος, πῶς ἃ — βιβλία — ἀπεκήρυξε, ταῦτα ἀσπάζεται πάλιν, ταῦτα ἀπεκρίνατο· τὰ Ὠριγένους ἔοικε βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθέων. Εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλόν, τοῦτο δρέπομαι, εἰ δὲ τί μοι ἀκανθῶδες φανείη, τοῦτο ὡς κεντοῦν ὑπερβαίνω»[203].

(Συνεχίζεται)

ταφῆς ἠξιώθη λαμπρᾶς, ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῷ ἐν τῇ Δρυὶ κηδευθείς, ἔνθα διὰ Ἰωάννην γέγονεν ἡ σύνοδος». Ε. Ι., VI, 17, ΜΕΠ 67, 716. Ἴδε καὶ L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., III, 93 ὑποσημ. 1. Β. Στεφανίδου, Ἱστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν Ε. Ι. τοῦ Σωκράτους, ἔνθ. ἀν., σ. 124 - 5.

200. Παλλαδίου, Διάλογος, 17, Coleman - Norton, σ. 103, 105. Σωζομενοῦ, Ε. Ι. VIII, 17, ΜΕΠ 67, 1560.

201. Ὁ καθηγητὴς ἀρχιμ. κ. Παρθένιος Πολάκης πολὺ ὀρθῶς ἀποκαλεῖ τὸν Θεόφιλον «πρωταγωνιστὴν τοῦ φρικτοῦ δράματος». Ἱστορικαὶ Προϋποθέσεις τοῦ Πρωτείου τοῦ Ἐπισκόπου ΚΠλεως, ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» ΚΓ' (1952), Ἀθῆναι, 1953, σ. 89. Ἀγχιάλου Βασιλείου, Περὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθῆναι, 1902, σ. 65.

202. Παλλαδίου, Διάλογος, 9, Coleman - Norton, σ. 51. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 17, ΜΕΠ 67, 716. Σωζομενοῦ, Ε. Ι., VIII, 19, ΜΕΠ 67, 1565.

203. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 17, ΜΕΠ 67, 716.

THE SACRAMENTARY OF SERAPION

FROM A THESIS FOR THE DEGREE OF B. LITT.
WITHIN THE UNIVERSITY OF OXFORD (*)

BY

ARCHIMANDRITE PANTELEIMON E. RODOPOULOS

II. DOCTRINAL TEACHING IN THE SACRAMENTARY

Apart from the fact that a Liturgy and the other services are composed in order to satisfy the need for worship in a religious community, we may discern in their content the doctrinal interests of an epoch and also the struggle of the Church against heretical doctrines which menace her doctrinal purity and unity in a certain period of her history.

Serapion lived in an epoch in which the Church, as the custodian of the true and pure teaching of christianity, had to confront heresies and schisms which threatened her very existence; thus his Sacramennary reflects, in some wav, that struggle. After the end of the persecutions, Arianism, Manichaism, Meletians, secular philosophy and others threatened Orthodoxy (see ch. I—).

Worship, which gathered the faithful at the same place, taught at the same time, in a concise way, doctrinal truth which impressed the minds of Chaistians easily. On the other hand the composer of hymns or of other liturgical matter was a man of his time. Therefore he was overwhelmed by its ideas and their formulas in such a way as to leave the overflowing ideas of his mind to find their expression in his hymns and prayers «εἰς δόξαν καὶ αἶνον τῆς ἀληθείας» (24).

There is no doubt Serapion did the same as far as he shared in the composition of the prayers of the Sacramentary.

The theologieal content of the Sacramentary, if it is not of large extent, is at least, of importance and looking at it as an Orthodox. I find the core of many points of the Orthodox doctrinal teaching.

One significant elemenl in it is that which refers to the Person of God the Father and to the relation between the Father and the Son; of course, Serapion was influenced by the Arian quarrels and also he would perhaps want to check their endavour to minimize the divinity of the Son. There in no doubt that the terminology of Nicaea

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 54 τοῦ προηγουμένου τεύχος.

is not present in the Sacramentary of Serapion but there is the Antiarian atmosphere. Therefore in the characterization of the Father as (ἀγένητος) (1,5,7,13,26,27,28, etc.) and as «γεννήτωρ τοῦ μονογενοῦς» (20), also in the characterisation of the Son as the «μονογενὴς» in every prayer and as the «γεγεννημένος Λόγος» (1) we may discern the relation of these two Persons of the Holy Trinity. Also we are in formed about that relation by the idea which is present in the Eucharistic Prayer about the mutual knowledge of the Father and the Son. Certainly, in the way in which that relation between rhese two Persons of the Holy Trinity appears and also in the way in which the relation of the three Persons, including the Holy Spirit, appears especially in the doxologies, gives the impression that in the Sacramentary the teaching of the one substance of God and the three Persons is present, in that it suggests the eternal existence of each Person of the one God and His revelation to the world. The term «Person» is not present in the Sacramentary but its meaning can be assumed, especially from the Eucharistic prayer.

Each of the three Persons is the divine substance with all its divine qualities and at the same time the one simple and undivided divine substance is present in the three Persons of the Godhead. The Father is distinguished from the other Persons because he begets the Son by nature and eternally «γεννήτωρ τοῦ μονογενοῦς» (20), and (a later definition) because of the procession of the Holy Spirit. The Son is distinguished beeause He is begotten from the Father (1,20).

Therefore we may discern the personal qualities of the Father and the Son; thus the Father has paternity «πατὴρ τοῦ μονογενοῦς» and He is unbegotten; the Son has sonship and He is begotten of the Father. The Father is unbegotten, without beginning and source, and the eternal cause of the Son and out of the limits of time. The Son's generation may be regarded as the eternal action of the Father which takes place within the substance of God Himself. Meanwhile the creation is the action of God which took place in time and out of the divine substance...

The Father and the Son are one God, and They exist in Each Other without confusion, having also an absolute knowledge of the substanc of each other «... σὲ τὸν γινωσκόμενον (πατέρα) ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς... σὲ τὸν γινώσκοντα τὸν Υἱόν...» (1). Every divine action is regarded as taking place by the Father, through the Son, in the Holy Spirit. The Son is He through Whom all things have been made, the world, the revelation and the redemption «...δι᾽ αὐτοῦ (Υἱοῦ)

λαληθέντα καὶ ἑρμηνευθέντα καὶ γνωσθέντα (τὸν Πατέρα) τῇ γενετῇ φύσει». In the above order the Holy Trinity is addressed in the prayer of the consecration of the eucharistic elements. «Σὲ γὰρ τὸν ἀγένητον ἐπεκαλεσάμεθα διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι».

Although there is no developed theology about the Holy Spirit in the Sacramentary of Serapion, He is regarded as a Person of the Holy Trinity Who co-exists eternaly with the Father and the Son. Therefoee the whole Deity is eternal, without beginning and without end, beyond the limits of times, and present in all time, without change.

The eternity of God is like a perpetual present, and the conceptions of past and future have no reference to Him. Also, God fills eternity by His all perfect existence and life, being without any alteration of unchanged perpetual existence and life. Thus God remains eternal without any change in time therefore without any change in His substance. «Ὥσπερ ἦν καί ἐστιν καὶ ἔσται εἰς γενεὰς γενεῶν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων...» (1).

The Father is regarded as the only-begotten but also of the whole of nature and the world «πατὴρ» and «παντοκράτωρ» (1,9,13,27). God, apart from this, created the visible and invisible world in time and from nothing by His mighty will, absolutely freely. Thus God is the «δημιουργὸς τῶν κτισμάτων» (19), «ὁ τῶν ὅλων Κύριος καὶ δημιουργὸς» (11,23,20), «ὁ τῶν πάντων ποιητὴς» (9). God did not abandon the created world but supports, governs and directs the spiritual and material world so that it may attain its final purpose. Thus God is called «Βοηθὸς καὶ Κύριος ἁπάντων» (21), «Προστάτης τῶν ρυσθέντων» (21), «Δεσπότης» (4,15,18,28), «Ἔφορος» (22), «Κυβερνήτης» (22) and others which express the meaning of love, interest and providence of God for created nature and especially for man.

About the person of the Son and His eternal relation with the Father a few things have been referred to above. He is the «Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς Λόγος» (1,8,10), Who is begotten of the Father «τὸν ἐκ Πατρὸς γεννηθέντα» (1,20).

In order for man to be redeemed from sin and to be restored to the original situation before the fall, and also to be reconciled with God, the eternal Logos of God, the Father's begotten Son through Whom God created the world, had to become incarnate. Therefore the begotten Son of God. His Logos, came down from heaven and took human nature in Jesus Christ Who was born of the Virgin Mary by the Holy Spirit. Thus the Son of God Who was sent to the world

released man from sin by His redeeming work and transferred him from the condition of sin and spiritual death to that of the justification and sanctification of the children of God «ὁ τὴν ἀνομίαν καθῃρηκώς, ὁ διὰ τοῦ μονογενοῦς καταργήσας τὸν Σατανᾶν καὶ λύσας τὰ τεχνάσματα καὶ ἀπολύσας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δεδεμένους» (21).

In the incarnation of the Son of God not only a divine power is acting but the whole Deity; the eternal Logos of God takes human nature and appears to the world. The Logos of God by taking flesh and human nature reconciled it by a perfect life; He offered Himself as a propitiatory sacrifice on the Gross: finally He rose from death and He governs the Church. «Ὁ πάσῃ τῇ γενητῇ φύσει διὰ τῆς καταβάσεως τοῦ μονογενοῦς Σου Ἰησοῦ Χριστοῦ χαρισάμενος τὴν σωτηρίαν, ὁ λυτρωσάμενος τὸ πλάσμα τὸ ὑπὸ Σοῦ δημιουργηθὲν διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἀρρήτου Σου Λόγου» (1).

He is «ὁ παθών, σταυρωθεὶς καὶ ἀναστὸς» (17) for man's salvation.

The Saviour redeemed mankind from sin and destruction through His manifestation on earth, his redeeming action and life and especially through His incarnation, teaehing, Passion and Resurrection. Indeed in the Sacramentary of Serapion we discern that teaching about the redeeming work of the Lord which was achieved through the four main elements of His manifestation referred to above. That may be regarded as an answer to the Manichean docetism as the emphasis on the divinity of the Logos is an answer to the Arianism.

Thus the Son of God, assuming human nature by His incarnation, purified it and joined it with the divine nature thus initiating redemption; He also by His teaching, applied to human minds which had been led astray, enlightened them with true teaching, confirming it by a perfect life. By His death on the Cross He offered Himself as a propitiatory sacrifice to God the Father, thus accomplishing fully the atonement of man and his reconciliation with God: and by His resurrection from death He raised also men from death to life, from distruction to incorruption. Thus, in Serapion Jesus is called «ὁ καταβὰς... καὶ ἐπιδημήσας... χαρισάμενος τὴν σωτηρίαν» (7), «παθὼν... σταυρωθεὶς καὶ ἀναστὰς» (5) and elsewhere is referred to as «ὁ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθεὶς καὶ ἀναστάς, ὁ τὰς νόσους ἡμῶν καὶ τὰς ἀσθενείας ἀναλαβὼν Ἰησοῦς Χριστὸς...» (17).

We learn from the above quotations that the death on the Cross is closely connected with the resurrection by which salvation was fully accomplished; «if we died with Christ, we believe that we shall also live with Him» (Rom. 6,8).

In the prayer (5) Serapion after the reference to the resurrection of the Lord has the phrase: «καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀγενήτου»· Therefore the Sacramentary is familiar with the known theological truth about the seating of Jesus on the right of God which is present in the early creeds and the clauses of Synods. The risen Lord, by His power and with His soul and body, went to heaven and is seated on the right hand of the Father sharing the divine honour and glory. Thus, the Saviour accomplished fully the redemption of mankind which had been entrusted to Him by the Father. We must notice that the «καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ ἀγενήτου» refers to the humanity of Christ; also it must not be regarded literally but symbolically and metaphorically (cf. Daniel 7,13 f.): it means the resumption by the «God-man» of the former authority in the goverment and rulership of the world, and also of His eternal glory, and that His royal office at the throne on the right of the Father has reached its highest level, manifesting the highest authority and power of the Lord on His human nature over all things in heaven, earth and under the earth.

In the prayer (17) the phrase occurs: «καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς». Thus there is teaching about Jesus Christ as judge or king.

The Son and Logos of God, seated at the right hand of the Father founding and governing the Church i.e. the kingdom of heaven on earth; He governs His Church and judges the world now, but he will do that fully as king at the final judgement with His full authority in heaven and earth. The final action of that expression of the work and function of Jesus Christ will be the «parousia» and the final judgement of the world by Him as the Lord Himself said to Caiaphas the high priest (Math 26,64).

Whih the final judgement the subjective redemption also is completed and generally, the whole redeeming work which the Lord undertook and brought to an end by His incarnation and the other phases of His work. After the judgement when the Lord has fulfilled every thing. He will deliver up His saved believers and «the kingdom to God, even the Father» (1 Cor. 15,24) in order to be as in the beginning so also at the end «that God... all in all» (1 Cor. 15,28). Thus according to Serapion the believers have from the present phase of life «τὰς οὐρανίους τῆς ζωῆς ἐλπίδας καὶ αἰωνίους ἐπαγγελίας τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (16).

In the Sacramentary of Serapion there is a prayer for the Church (24) and also for the bishop, the clergy and people (25) and

elsewhere the Church is referred to as «ἁγία καὶ μόνη καθολικὴ Ἐκκλησία» (23).

In all these, we see an endeavour, conscious or not, to present the Church as belonging to Christ. Thus the Church is regarded as a divine and human organization where the «God-man» Christ is united harmoniously with all Christians in the same way, perhaps as in the person of Christ the divine and human nature were united.

In the Church the divine and the human are joined mystically, the invisible with the visible, the heavenly with the earthly i.e. the «God-man» Christ with the Christians; and they are joined in such a mystical but real unity that Christ is the head and the Christians the members of His body.

Thus in Serapion and in the prayer (23) the word «Church» is followed by the possessive pronoun «Σου» in reference to God: so, the Church belongs to God. Also, God, is «κατοικῶν ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ» (24). On the other hand the Sacramentary refers also to the human element «τοὺς λειτουργούς», the bishop, the other clergy and people all of whom try to become in the Church «ζῶντες καὶ ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι» (25).

The Church as a divine and human organization and a spiritual kingdom was founded by Christ Himself and not by her members; therefore her origin in heavenly and supernatural not earthly and natural. That is taught by the Scriptures and it is confirmed by history.

Also the Church is governed invisibly by God (H. Spirit) Who is «κατοικῶν ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ» (24) and Who strengthened the Apostles and the early workers of the Gospel and makes her «στῦλον καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας» and «the gates of Hades shall not prevail against it» (Math. 16,18).

The Church teaches divine truth to the people, sanctifies the Christians with the Sacraments and leads them to a mystical union with Christ; also she governs them and directs them to eternal life and beatitude among «τοῖς ἁγίοις... προφήταις καὶ ἀποστόλοις» (26). Thus the Church's aim is to change man internally, to change him from a sinner, son of Adam, to a justified and saved son of God, and also to restore the inner communion of the creature to his Creator and to bring back gradually to God in Christ the whole of fallen mankind «συμμετρηθήτωσαν τοῖς οὐρανίοις, συναριθμήτωσαν τοῖς ἀγγέλοις» (27). The Church fulfils her function faithfully, and she bestows on her members all the means for salvation and cores for all their spiri-

tual needs throughout their lives: so she is indeed the true «mother» (of. Galat. 4,26) of the faithful. The Church gives the grace of God to her members as she is the only custodian of justification and of sanctifying grace, and also is the ark of salvation where God reconciles Himself with man.

Thus, in the Sacramentary of Serapion, God is addressed by the celebrant on behalf of the members of the Church in this way: «παρακαλοῦμεν ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων τῆς ἐκκλησίας ταύτης· πᾶσι καταλλάγηθι, πᾶσι συγχώρησον, πᾶσιν ἄφεσιν ἁμαρτημάτων δός... ἐλέησον ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία καὶ φάνηθι ἐν πᾶσιν...»(24).

In the Sacramentary of Serapion the Church is called «μόνη» (23) and there is the definite article «ἡ» before the word church. Therefore the idea that the Church is one is present.

The Church is one, because the Lord founded only one Church, and not many to exist in parallel; she is one because she has one head, one spirit, one body of Christ, one faith and teaching, one form of government, one origin and one purpose. As the Church is the body of Christ and Christ is one «the same yesterdy and to-day yea and for ever» (Hebr. 13,8) so the Church is one only, unchangeable in substance through the ages and amongst all peoples, up to the end of this «world».

Perhaps the deeper reason for the unity of the Church lies in the unity of the Trinity «there is one body, and one Spirit, even as also ye were called in one hope of your calling: one Lord, one faith, one Baptism, one God and Father of all, Who is over all, and through all, and in all» (Ephes. 4,4-6).

The Church is one because there is unity in the faith. Discenters are characterized as heretics and they in the are cut off from the body of the Church as decayed members like the Arians at the time of Serapion.

The Church is one and there is unity in government; all have to submit to the canonical ecclesiastical authorities, otherwise they are cut off from the body of the Church as schismatics, as happened to tha Meletians near the time of Serapion (see ch. 1). So, God is asked to the Church of Serapion genuine Christian flock: «κτῆσαι λαὸν καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, κτῆσαι ποίμνιον γνήσιον» (20).

Also in the Sacramentary of Serapion the Church is called «ἁγία». The Church is holy in herself as being of divine origin, a holy body having as head, Christ, and as guide, the Holy Spirit; therefore she is united with the most holy God. Also she is holy because her members are holy, sanctified by the justification and sanctifying grace of

God, Who is «ἡ πηγὴ πάσης χάριτος» (1), having put on Christ in Baptism. Also her function and purpose is the «perfecting of the saints... unto the building up of the body of Christ» (Ephes. 4,12) and therefore the restoration of holiness and original righteousness to all mankind «ὅλοι ἐκλεκτοὶ καὶ ἅγιοι γενέσθωσαν» (27). For that purpose she uses holy means i.e. the divine teaching «εὐλογίαν γνώσεως» (28), the divine grace, the holy Sacraments «εὐλογίαν τῶν... μαρτυρίων» (28). Hence Christ «loved the church, and gave himself up for it; that he might sanctify it, having cleanced it by the washing of water with the word, that he might present the church to himself a glorious church, not having spot or wrinkle or any such thing; but that it should be holy and without blemish» (Ephes. 5,25-27).

In the Sacramentary of Serapion the Church is called also «καθολική».

The Church is catholic because she is widespread in the world without limits of «time and space» in order to convert the whole of mankind to Christ. The Church of the New Testament has a catholic ecumenical character in comparison with the national—jewish character of the Old Testament; thus the Lord sent His disciples to preach the Gospel not only to Israelites but to the whole world and to every nation. So, Serapion having before him that reality asks God generally in his prayer (20) for the conversion of people «πρὸς σὲ ἐκλυσάτω τὰς ψυχὰς Θεέ...» and especially for the conversion of people in his diocese «κτῆσαι λαὸν καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, κτῆσαι ποίμνιον γνήσιον».

The Church is catholic also, in her orthodoxy over against the heretics and schismatics. In the early period of Christianity several heretical and schismatic communities began to be formed apart from the Church, thus the one true Church was called catholic in the sence of orthodox. Not only the whole Church, but also the local Churches or communities (for example in Smyrna), were called catholic in the sence of orthodox because they had the same faith and government as the whole Church. So, in the «martyrdom» of St. Polycarp of Smyrna[441] we read «ἡ ἐν Σμύρνῃ καθολικὴ 'Εκκλησίᾳ» i.e. the orthodox Church of Smyrna over against the heretics.

Serapion seems to use the term «καθολική» about the Church, with the two meanings.

Thus he uses it with reference to the local Church of his diocese in order to distinguish it from the heretical and schismatic like the

---

141. 16,2 P. Gr. 5,104 la.

Arians and Pneumatomachi or the Manichees who were disturbing his diocese a great deal, as we may assume from the epistles of St. Athanasius to him, and from his work against the Manichees. So, in the prayer (23) for the fruitfulness he refers to the catholic Church in connection with the «whole land» obviously of Thmuis. Here the «πᾶσα γῆ» in its context means: all the fields and cultivated land.

Also, Serapion uses the term «catholic» in reference to the whole Church, as it becomes obvious in the prayer (24) where God is regarded as «κατοικῶν ἐν τῇ καθολικῇ 'Εκκλησίᾳ» obviously meaning the ecumenical Church.

Therefore the quality of the Church as «catholic» in the sense of the local orthodox Church, is connected logically with the quality of the Church as «one»: that is a historical expression of the unity of the Church.

The position of the clergy in the Church, as it appears in the Sacramentary of Serapion, has been referred to in the preceding chapters, so far as we can deduce it.

In the Sacramentary of Serapion apart from the theological idea of the second «parousia» and the judgement of the living and departed, there is the idea of the resurrection of the body:

Thus in the prayer (18) we read: «... τὸ δὲ σῶμα ἀνάστησον ἐν ᾗ ὥρισας ἡμέρᾳ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς σου ἐπαγγελίας, ἵνα καὶ τὰς κατ' ἀξίαν αὐτῷ κληρονομίας ἀποδῷς ἐν ταῖς ἁγίαις σου νομαῖς».

Therefore at the second «parousia», the common resurrection of all the departed will take place: the bodies will be joined with the souls in order to receive the reward or punishment which will be attributed to both the body and soul in both of which man has done good or evil. Also, the living at the second coming will not die, but their bodies will change and become spiritual and incorruptible, similar to those of the risen.

Actually, the idea which was common among the Pharisees and the people at the time of Jesus, was that the resurrection of the body would take place only among the righteous whereas the Sadducees used to say «there is no resurrection» (Mark 12,18. Luc. 20,27, Acts 23,8). But Serapion follows the teaching of the Lord «... κατὰ τὰς ἀψευδεῖς σου ἐπαγγελίας» (18) and of the New Testament and the tradition of the Church.

The clause «I look for the resurrection of the dead» which has been included in the creeds, and the idea of which is present in Serapion, constitutes also the faith of the Apostolic Fathers and the Apologists especially when they turned against the heretics.

Thus at the second coming of the Lord all the dead will be raised incorruptible, by the divine omnipotence, and the living will change their bodies and so they will be gathered before the tribunal of Christ.

A very familiar expression in the Sacramentary of Serapion is that of «ζωὴ» and it is referred to with various meanings, and is attached to various ideas. But it seems that the most important it its connection with eternal life as it occurs, for example, in the prayer (16) which speaks about the hope of heavenly life.

Death is the common end of all men as «what man is he that shall live and not see death» (Psalm 89,48): it is a universal phenomenon.

Death is the result of sin and especially of original sin, as God «θάνατον οὐ ἐποίησεν» but «ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐν ἀφθαρσίᾳ». It is the result of man's free will, «through one man sin entered into the world and death through sin; and so death passed into all sinned» (Rom. 5,12).

But the Christian who believes that God is «ὁ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχων» (18) and «ζωογονῶν», «τὴν ψυχήν, τὸ πνεῦμα ἀναπαύων ἐν τόποις χλόης» (18) does not fear death as a superior power which fills him with fear and terror; but believes it is the rejection of the material and corruptible vessel i.e. the body and the completion of eternal life in Christ which has already begun on earth.

Thus, The Christian does not try to avoid death but he confronts it with courage, christian tranquillity and peace regarding it as the sacrifice by which he goes into immortality, eternal life and beatitude near God «ἐν τόποις χλόης, ἐν ταμείοις ἀναπαύσεως μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντων τῶν ἁγίων...» (18).

Finally by the common resurrection and the final judgement «the last enemy that shall be abolished is death» (Rom. 15,26).

Therefore at the physical death of man the corruptible and material body is corrupted and dissolved; meanwhile the spiritual, incorruptible and immortal soul is judged partly before the second «parousia» and the common resurrection when the soul will be joined with the rised body. Then the final and general judgement will take place and the end of the world and eternal life will follow for the Christians «ἐν ταῖς ἁγίαις νομαῖς (of God») (18).

ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΙΓΙΝΗΣ ΛΟΓΟΥ ΑΞΙΑ (*)

ΥΠΟ
Αρχιμ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΑΙΟΥ

ε΄.

Ἀριθ. 300/17 — Ἐν Αἰγίνῃ τὴν 20 Ἰουνίου 1841

Πρὸς τὴν Β. Διοίκησιν Ἀττικῆς.

Ἐξ ὅτου ἐκληρώθην τὴν πνευματικὴν Διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας ταύτης Αἰγίνης, εὗρον ἐλθὼν καὶ μίαν Ἐκκλησίαν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου τιμωμένην καὶ ἰδίως τῶν Ψαῤῥιανῶν ἐπωνομαζομένην. Περὶ ταύτης πληροφορίας ζητήσας ἔμαθον, ὅτι παρεχωρήθη ἡ ῥηθεῖσα Ἐκκλησία εἰς τοὺς προσφυγόντας Ψαῤῥιανούς, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πατρίδος των, παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς τότε ἐποχῆς, διὰ νὰ ἐκκλησιάζωνται εἰς ταύτην, ἕως οὗ εἰς Αἴγιναν οὗτοι διαμείνωσι. Ἐπειδὴ ἄστεγος καὶ ἀνεπισκεύαστος τότε ὑπῆρχεν, ἐπιδιορθώθη διὰ συνδρομῶν καὶ αὐτῶν τῶν Ψαῤῥιανῶν καὶ ἄλλων προσέτι χριστιανῶν. Ταῦτα πληροφορηθείς, ἀφῆκα τὸ πρᾶγμα [ὡς εἶχε] καὶ οὕτω διαμένει ἕως τῆς σήμερον.

Περιστρέφεται ἤδη ὁ ὄγδοος χρόνος, ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς ἐνταῦθα ἐλεύσεώς μου καὶ αἴφνης, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος μηνός, ἠκούσαμεν κηρυττομένην εἰς δημοπρασίαν τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ὡς κτῆμα ἰδιωτικόν, τὸ περὶ ταύτην γήπεδον καὶ τὰ ἐπὶ τοῦτο οἰκήματα ἀνήκοντα πάντα εἰς ταύτην, παρὰ τοῦ κλητῆρος τοῦ Εἰρηνοδικείου Αἰγίνης Ἀντωνίου Φωλεροῦ τοῦ καὶ δημοσίου κήρυκος εἰς μόνας τὰς ἐθνικὰς τῶν προσόδων ἐνοικιάσεις.

Εὐθύς, ἄνευ στιγμιαίας ἀναβολῆς, εἰδοποίησα περὶ τοῦ δημοπρατουμένου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ πράγματος τὴν Δημοτικὴν Ἀρχήν, ἐμφανίσας εἰς ταύτην καὶ τό, περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὸ Β. Διάταγμα τῆς 2 Ἀπριλίου (8: Μαΐου) 183...[18] εἰς τὴν πρὸς τοὺς Νομάρχας ὑπ' ἀριθ. 5127 Ἐγκύκλιον τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. κ.τ.λ. Βασιλικῆς Γραμ., ἀλλ' ἡ Δημοτικὴ Ἀρχὴ οὐδένα λόγον περὶ τούτου ποιησαμένη, ἔμεινεν ἀμέριμνος καὶ ἀδιάφορος θεατής, ὥστε ἡ δημοπρασία ἐπροώδευσεν, ἐτελείωσε καὶ κατεκυρώθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα καὶ ἐγένοντο καὶ τῆς πωλήσεως τὰ συμβόλαια.

Ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται λόγος νὰ φανερώσω εἰς τὴν Β. ταύτην Διοί-

---

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 64 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

18. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

κησιν, τί εἶνε ἐκεῖνος, ὅστις τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας λαβών, διέταξε τὴν διὰ δημοπρασίας ἐκποίησιν, καὶ ἐπί τινι στηρίζουν τὸ δικαίωμα τοῦτο. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, λέγω, ὅτι λέγεταί τις ἱερομόναχος Παρθένιος ὀνομαζόμενος Ἀρχιμανδρίτης, ὅστις, ἀποθανὼν ἐν Κυρίῳ πρὸ χρόνων, κατέλιπε τὰ κατ' αὐτὸν εἰς κληρονόμους, καὶ οὗτοι, δι' ἐπίτηδες σταλέντος πληρεξουσίου, ἐνήργησαν τὴν δημοπρασίαν, περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, οὐδὲν ἄλλο, καθ' ὅλας τὰς περιπλανήσεις μου, ἠδυνήθην νὰ μάθω, ἐκτός, ὅτι ὑπάρχουσι ἰδιοκτησίας ἔγγραφα. Πλήν, ὅπως ποτὲ καὶ ἂν εἶναι, τὸ ἱερὸν τοῦτο κτῆμα οὐδὲν προσὸν φέρει ὡς ἰδιόκτητον, κατὰ τοὺς ὅρους οὓς διαλαμβάνονται εἰς τὸ μνημονευθὲν διάταγμα καὶ εἰς τὴν ἐγκύκλιον, μάλιστα ὅλον τὸ ἐναντίον, δηλ.: οὐδεὶς ὁμολογεῖται, ὅτι ὑπῆρξε μόνος κτήτωρ καὶ θεμελιωτὴς τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, ἀλλ' οὐδ' ἡ ἀνοικοδόμησις ἐγένετο διὰ συνδρομῆς πολλῶν χριστιανῶν, ὡς ἐῤῥέθη. Καθὼς καὶ τὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας οἰκήματα ἐκτίσθησαν διὰ συνδρομῶν πολλῶν χριστιανῶν· ὅτι ἡ διεύθυνσις ταύτης, κατὰ μὲν τὸ πνευματικόν, ἐνεργεῖται παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως, κατὰ δὲ τὸ οἰκονομικόν, παρ' ἐπιτρόπων, καὶ ὅτι οὖσα πάντοτε εἰς δημοσίαν καὶ κοινὴν χρῆσιν, ποτὲ δὲν μετέβη εἰς ἰδιωτικήν.

Ταῦτα, ὡς ἀληθείας ἀναντιῤῥήτους ἀναφέρω εἰς τὴν Β΄. ταύτην Διοίκησιν, εἰς ἣν ἐναπόκειται νὰ διατάξῃ τὰ εἰκότα, καὶ δυνατὸν συντόμως τε καὶ ταχέως, διὰ νὰ μὴ προχωρήσωσιν οἱ νέοι ἀγορασταὶ εἰς νέας ἐπὶ τοῦ κτήματος ἐπιχρήσεις, μὲ ὅλον ὅπου ἐγράψαμεν κατὰ τὰς κ΄ τοῦ τρέχοντος εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Μεγαρίδος, ἀλλὰ βλέποντες τὴν βραδύτητα κατὰ χρέος ἀναφέραμεν καὶ πρὸς ὑμᾶς. Καὶ μένομεν μὲ τὴν προσήκουσαν ὑπόληψιν.

στ΄.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τὸν Βασιλικὸν Ὑποδιοικητὴν Μεγαρίδος.

Τὸ συμβούλιον τῆς ἐν Σαλαμῖνι διατηρουμένης Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Φανερωμένης[19] διηύθυνε πρὸς ἡμᾶς, κατὰ τὴν 8 τοῦ ἤδη μεσοῦντος, ἀναφοράν, μεθ' ἧς καὶ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1837, κατὰ τὴν νομοθετηθεῖσαν τάξιν, ὁμοῦ καὶ τὰ ληψοδοσίας δικαιολογητικὰ ἔγγραφα.

Ἐπεξεργασθέντες ἡμεῖς ταῦτα μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας παρετηρήσαμεν, ὅτι, μόλον ὁποῦ ἡ διαχείρισις ἐγένετο μετὰ τῆς ὅσον ἔνεστιν οἰκονομίας, τὸ ποσὸν ὅμως τῶν ἐξόδων ἀνέβη εἰς δραχμὰς χιλιάδας ἕνδεκα καὶ διακοσίας ἑξήκοντα πέντε, καὶ λεπτὰ πεντήκοντα καὶ ὀκτώ, ἀριθ: 11,265 : λ: 58,

---

19. Μονὴ Φανερωμένης, κειμένη εἰς τὴν ἔναντι τῆς περιοχῆς Μεγάρων (θέσις Μεγάλο Πεῦκο) ἀκτὴν τῆς νήσου Σαλαμῖνος, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ ὁσίως βιώσαντος ἁγίου Λαυρεντίου· περιέχει θαυματουργὸν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος. Ὁ Ναὸς αὐτῆς εἶναι εἰκονογραφημένος δι' ἱστορημάτων τοῦ ια΄ αἰῶνος. Ἡ παρὰ τὴν Μονὴν περιοχὴ ὑπῆρξε καὶ προσωρινὸς ναύσταθμος τοῦ νεοσυστάτου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

τὸ δὲ ἐκ τῶν προσόδων, εἰς δραχμὰς χιλιάδας δέκα καὶ τρεῖς, καὶ διακοσίας ὀγδοήκοντα καὶ δύο, καὶ λεπτὰ τριάκοντα καὶ ἕξ, ἀριθ: 13,282: λ: 36. Γενομένης ὅμως Κύριε! προσεκτικῆς παρατηρήσεως θέλει εὑρεθῆ, ὅτι τὰ διὰ τὰ ποίμνια ἔξοδα εἰς μισθωτοὺς καὶ ἐργάτας ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ῥηθέντων ἐξόδων, μὲ τὸ νὰ εἶναι βαρέα καὶ ὑπέρογκα, προστεθειμένων καὶ τῶν πληρωμῶν διὰ τὸ χόρτον εἰς βοσκὴν ὥστε, εἴμεθα γνώμης θεωρουμένων τῶν ποιμνίων ἀποσπασμένως τῶν λοιπῶν κτημάτων, ὑπερτεροῦσι τῶν ἐσόδων τὰ ἔξοδα.

Ἐν τῇ πρὸς ἡμᾶς ἀναφορᾷ τοῦ Συμβουλίου (ἧς ἀντίγραφον ἐπισυνάπτομεν) ἀναφέρονται μικραί τινες ποσότητες σποράδην ἐν τῷ Ἰσολογισμῷ διακείμεναι, εἰς τροφὴν τοῦ προσωπικοῦ τῶν πατέρων τῆς Μονῆς, εἰς ἐλεημοσύνας κ: λ: Δρ: 86: λ: 74, ἄνευ ἀποδεικτικῶν. Εὕρομεν ἔτι καὶ δραχμὰς 6: εἰς ἐπιδιόρθωσιν ἑνὸς στατῆρος, κατὰ τὴν 7 Αὐγούστου, καὶ ταύτας ἄνευ ἀποδεικτικῶν, καὶ γίνονται συναπτόμεναι δρχ.: 92: λ: 74, περὶ δὲ τὰ τέλη Δεκεμβρίου, σημείωσιν εἰς τὴν 8 σελίδα δραχμῶν 70: εἰς ἔκτακτα ἔξοδα τοῦ ἡγουμένου. Περὶ τούτων, ὡς ἐκ συμπεράσματος λέγομεν, ὅτι ἴσως ἀνήκουσιν εἰς ἔξοδα διαφόρων ἀποδημήσεων καὶ μεταβάσεων τοῦ ἡγουμένου δι' ὑπηρεσίαν τῆς Μονῆς, καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ὥστε τὰ ἀναποδείκτως ὑπάρχοντα ἔξοδα εἶναι δρχ.: 162 καὶ λ: 74.

Ὁ ἀρ. τῶν ἀποδεικτικῶν ἄρχεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ 1: καὶ λήγει εἰς 91: Ἐπίσης, εἴς τε τὰς ὑπαγομένας ποσότητας χαρτοσήμου καὶ τὰς μὴ ὑπαγομένας, εἰς τὰς ὑπαγομένας ὅμως εἰς χαρτόσημον, ἐπεριάφθη (sic), δι' ἔλλειψιν τοιούτου, ὁ εἰς ἀξίας ἀναλογούμενος, ἐνσφράγιστος χάρτης.

Πρὸς εὐκολίαν δὲ ἐσημειώσαμεν πίνακα γενικὸν τῶν ἀποδεικτικῶν, εἰς ὃν σημειοῦνται ὁ Μήν, τὸ στοιχεῖον, ἡ ἡμερομηνία ἑκάστου ἀποδεικτικοῦ, ὁ αὔξων ἀριθμός, τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον ἐκείνου παρὰ τοῦ ὁποίου ἀφίεται τὸ ἀποδεικτικὸν καὶ τὴν ἐν ἑκάστῳ τῶν ἀποδεικτικῶν διαλαμβανομένην ποσότητα, τὸν ὁποῖον ἐπισυνάπτομεν εἰς ἀντίγραφον, ὁμοῦ καὶ τὸ βιβλίον τῶν ἰσολογισμῶν εἰς σελίδας 12: ἐπικυρωμένου καὶ ἐσφραγισμένου τῇ σφραγῖδι τῆς Ἐπισκοπῆς.

ζ'.

Πρὸς τὴν Β. Ὑποδιοίκησιν Μεγαρίδος.

Ὑπ' ὄψιν ἔχω ὁ ὑποφαινόμενος τὴν ὑπ' ἀριθ. 11133, 11610, 16938, καὶ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Νοεμβρίου 1843, ἐγκύκλιον διαταγὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐν ᾗ, πρὸς ἀποφυγὴν καταχρήσεων, κανονίζονται οἱ ὅροι, καθ' οὓς πρέπει νὰ γίνωνται αἱ χειροτονίαι. Ἐπειδὴ δέ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συντελεῖ καὶ ἡ παρὰ τῆς Πολιτικῆς Ἀρχῆς συνεργία, ἡ αὐτὴ διαταγὴ διαλαμβάνει ὅτι «ἡ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν Β' Γραμ. παραδεχθεῖσα ταύτην τὴν πρότασιν τῆς Συνόδου, ἐπέστειλε πρὸς τοὺς Διοικητὰς περὶ τούτου τὰ δέοντα».

Ἂν ὁ κανονισμὸς οὗτος δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰσέτι μεταξὺ Διοικητῶν καὶ Δημάρχων, δὲν διαλαμβάνεται ἐν τῇ ῥηθείσῃ ἐγκυκλίῳ, ἀποδίδεται πάντως εἰς τὰς ἐνεστώσας σοβαρὰς καὶ σπουδαίας περιστάσεις, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἐνεργεῖται ἄλλη κατάχρησις πρὸς ἀναίρεσιν καταχρήσεως, οὐχ ἧττον βλαπτικοτέρα, δηλαδή, ἀπογράφονται εἰς τὸν κατάλογον τῶν στρατευσίμων, κατὰ τὸν περὶ ἀπογραφῆς Νόμον, παρὰ τοῦ κ. Δημάρχου, καὶ ἐκ τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες παιδιόθεν πρόπα ασκευάζονται νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ τῆς Ἱερωσύνης ἐπάγγελμα, σύμφωνον ἔχοντες τὴν ἔφεσιν καὶ προθυμίαν τῶν ἰδίων αὐτῶν Γεννητόρων, καὶ οὕτω νὰ διαδεχθῶσιν οὗτοι, ἄλλους μὲν ἀποβιώσαντας τῶν Ἱερέων, ἄλλους δὲ προσεγγίζοντας εἰς τὴν ἀποβίωσιν, διὰ τὸ λίαν προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας.

Τοῦτο ἀκολουθεῖ ἤδη ἐνταῦθα καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀποτείνεται ἡ παροῦσα μου Κύριε ὑποδιοικητά! Νέος τις ἐκ τῆς ἐπαρχίας μου Αἰγίνης, αὐτόχθων, ὀνομαζόμενος Ἀντώνιος...[20], ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ὀργᾷ καὶ γυμνάζεται διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ τῆς Ἱερωσύνης ἀξίωμα, σπουδάζων μὲν τὴν παιδείαν παρὰ τῷ σοφῷ Διδασκάλῳ κ. Ν. Δούκα[21], ἀκροασθεὶς δὲ τὴν Ἱερὰν Κατήχησιν καὶ τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν παρὰ τοῦ κ. Προκοπίου Τυπάλδου[22], ὡς δηλοῦσιν ἀμφότερα τὰ ἀποδεικτικὰ ἑκατέρων τούτων τῶν διδασκάλων, συνᾴδουσαν ἔχων πρὸς ταῦτα καὶ σώφρονα διαγωγήν, κατεγράφη ἤδη εἰς τὸν κατάλογον τῶν στρατευσίμων παρὰ τοῦ κ. Δημάρχου. Τούτου γνωστοῦ γεγονότος πρὸς τὸν τοῦ νέου πατέρα[23] ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸ δημαρχεῖον, ζητῶν τὴν ἐκ τοῦ καταλόγου ἀπόσβεσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ του, προτείνων τὸν τῆς Ἱερωσύνης λόγον, οὐχὶ ὡς πρόφασιν ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἀπογραφῆς, ἀλλ' ὡς ἀλήθειαν σκοποῦ ἀμεταθέτου καὶ παλαιᾶς ἀποφάσεως. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς αἰτή εώς του, συνεπαρουσίασε καὶ τὰ ἐγκλειόμενα ἐνταῦθα δύο ἀποδεικτικά, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη.

Τούτου ἕνεκα, βεβαιῶν ὑμᾶς κ. ὑποδιοικητά! προηγούμενος, ὅτι ἀλη-

20. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

21. Ὁ ἀρχιμ. Νεόφυτος Δούκας γεννηθεὶς ἐν Ἠπείρῳ τῷ 1578 καὶ πολλὰ μοχθήσας, διδάξας καὶ γράψας ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, ἀπέθανε τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου 1845 ἐν Ἀθήναις, ταφεὶς ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς, ἧς διευθυντὴς διωρίσθη, μὴ προφθάσας νὰ διδάξῃ λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος θανάτου του. Ἐν Αἰγίνῃ ἔμενε διδάσκων ἀμισθεὶ ἀπὸ τοῦ 1830 - 1844. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, αὐτόθι σελ. 115, 196, 324, 325, 338, 344. Βλ. *Χρυσοστ. Μ. Μπούα*, Νεοφύτου Δούκα, ἐπιστολαὶ καὶ κατὰ παπικῶν διάλογος. Ἐν Ἀθήναις 1935.

22. Περὶ τοῦ ἐνταῦθα ἀναφερομένου διδασκάλου Προκοπίου Τυπάλδου οὐδὲν ἐμάθομεν. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ κατόπιν πρώτου Σχολάρχου τῆς κατὰ Χάλκην Θεολογικῆς Σχολῆς Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου Τυπάλδου. Πιθανῶς τὸ μοναχικὸν αὐτοῦ ὄνομα νὰ ἦτο Προκόπιος, καὶ ἀργότερον ἐν τῇ ἱερατικῇ χειροτονίᾳ ἀνέλαβε τὸ κατὰ κόσμον αὐτοῦ ὄνομα, ὅπερ σπανίως συμβαίνει εἴς τινας κληρικούς.

23. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

θῶς ὁ διαληφθεὶς νέος εἶνε βρεφόθεν καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ γεννητόρων καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἀφορισμένος εἰς τὸ ἱερωθῆναι, καὶ εὔελπις ὤν, ὅτι ἔσεται ἐκ τῶν ἀξίων Ἱερέων, ἐξαιτοῦμαι τὴν ἀπόσβεσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν στρατευσίμων. Ἐπισυνάπτονται δύο ἀποδεικτικά[24].

η'.

Πρὸς τὸν κ. Β^κον Οἰκονομικὸν Ἐπίτροπον Ἀττικῆς.

Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 386 ὑμετέρου ἐγγράφου Κύριε! ἐγνωστοποιήθη εἰς ἐμέ, συνεπείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5274 Διαταγῆς τῆς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν Β. Γραμ. ἡ παραχώρησις εἰς κατοίκησιν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ πρώην Κυβερνείου[25], δίχαν μὲν πληρωμῆς ἐνοικίου, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει ὅμως τοῦ ἐπισκευάζειν αὐτό, ἰδίαις δαπάναις.

Ἀλλεπάλληλοι διηνεκεῖς ἀσθένειαι, ἐξ ὧν οὐκ εἰμὶ εἰσέτι ἀπηλλαγμένος, μὲ ὑπεχρέωσαν ἄκοντα νὰ ἀναβάλλω ἄχρι τοῦδε τὴν περὶ τῆς ἀποδοχῆς τούτου ἀπάντησίν μου· ἤδη δέ, ἐν μέρει ἀναλαβών, σπεύδω νὰ ἀπαντήσω ὡς ἀκολούθως.

Ὅτε τὸ πρῶτον τὸ κατάστημα τοῦτο μοὶ παρεχωρήθη παρὰ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλ. κ.λ.π. Β. Γραμ. ἡ κατάστασις αὐτοῦ ἦτον ἀθλιεστάτη καὶ σχεδὸν δι' ὅλου ἀοίκητον. Τὸ ἀνεπισκεύασα, χρῇζον πολλῆς καὶ πολυειδοῦς ἀνεπισκευῆς, ἰδίαις, οὐ μετρίαις δαπάναις, εἰς ὅ, ἔδειξαν πλήρη τὴν εὐαρέσκειάν των ὅ τε ὑμέτερος προκάτοχος κ. Κυριακίδης καὶ ὁ κ. ὑποδιοικητὴς Μεγαρίδος, καταλύσας εἰς τοῦτο, καὶ ἄλλοι πολλοί. Κατὰ δὲ τὸ παρελθὸν ἔτος, παρεχωρήθη αὐτὸ τοῦτο εἰς τὸν Γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον[26], διὰ νὰ διατρίψῃ μέρος τοῦ θέρους. Τότε, ἐγὼ μὲν περιωρίσθην εἰς δύο τῶν κάτω οἰκημάτων, τὸ δὲ λοιπὸν τῶν ἄνω καὶ κάτω ἀφέθη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ῥηθέντος Γυμνασιάρχου, φέ-

24. Πολλοὶ τῶν νέων, ἐπιθυμοῦντες ν' ἀποφύγωσι τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, ἐδήλουν ἀναληθῶς ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνωσι ἱερεῖς. Ἐπειδὴ τοῦτο προὐκάλει ζημίαν εἰς τὸ Ἔθνος, ἡ Κυβέρνησις ἐπιθυμοῦσα νὰ διορθώσῃ τὸ πρᾶγμα, ἐξέδοτο τὴν ὑπ' ἀριθ. 1232 ἀπὸ 14 Φεβρουαρίου 1844 ἐγκύκλιον διαταγήν, δι' ἧς ἐρρυθμίζετο ἡ ὑπόθεσις, διὰ τῆς συντάξεως ἀπογραφικῶν πινάκων κατὰ δήμους. Οἱ ἐξηκριβωμένως μέλλοντες νὰ ἱερατεύσωσι νέοι ἐνεγράφοντο εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ ἀπογραφικοὺς πίνακας, ἐφοδιαζόμενοι καὶ μὲ πιστοποιητικὸν τοῦ Ἱεροδιδασκάλου, παρ' ᾧ ἐφοίτησαν. Κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Κυβερνητικῆς διαταγῆς, ἐξέδοτο καὶ ἡ Ἱ. Σύνοδος τὴν ὑπ' ἀριθ. 11113 - 11610 - 11178 ἀπὸ 26 Νοεμβρίου 1848 ἐγκύκλιόν της, *Αἱ Ἀναγκαιότεραι Ἐγκύκλιοι κ.λ.π.*, σελ. 154. Κατὰ τὰς διατάξεις τῶν ὡς ἄνω διαταγῶν ὁ Μητροπολίτης Σαμουὴλ ἀποστέλλει τὸ παρατιθέμενον ἔγγραφον.

25. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κυβερνεῖον σῴζεται μέχρι σήμερον ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου καὶ στεγάζει δημοτικὴν σχολήν.

26. Γεώργιος Γεννάδιος, ἐκ τῶν σοφῶν διδασκάλων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, ἐγεννήθη τῷ 1784, διδάξας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλλ. Κράτους ἐν Αἰγίνῃ καὶ ἀκολούθως ἐν Ἀθήναις, διατελέσας καὶ καθηγητὴς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς· προσβληθεὶς ἐκ τῆς τότε μαστιζούσης τὰς Ἀθήνας χολέρας, ἀπέθανε τὴν 12ην Νοεμβρίου 1854. *Α. Γούδα,* αὐτόθι σελ. 309 - 338.

ροντος καὶ πολυπληθῆ συνοδίαν μαθητῶν. Ἐν τῷ βραχεῖ ὅμως διαστήματι, μόλις δύο μηνῶν, δύναμαι νὰ εἴπω, χωρὶς ὑπερβολῆς, ὅτι μικρὸν ἐδέησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν τῆς ἀθλιότητος στάσιν. Ἐκείνου ἀπελθόντος, ἐγὼ ἀπέμεινον κατοικῶν εἰς τὰ κάτω, ὅπου παρεχείμασα, μὲ βλάβην οὐκ ἀσήμαντον τῆς ὑγείας μου, καθύγρου τοῦ μέρους ὑπάρχοντος, καὶ μὴ ὄντος πλέον οἰκησίμου τοῦ ἄνω. Ἐν τούτοις ὅμως, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐφρόντιζον νὰ ἐπισκευάζω τὰ ἀφεύκτου καὶ ταχείας ἀνεπισκευῆς χρῄζοντα μέρη, καταῤῥεόντων πολλαχόθεν τῶν ὑδάτων καὶ φθορὰν τῆς στέγης ἐπαπειλοῦντος. Ἐδαπάνησα Κύριε! καὶ δαπανῶ εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν ὑπερ νω τοῦ ὅσου μοὶ συγχωρεῖ ἡ ἐνεστῶσα κατάστασίς μου, πλὴν οὐχὶ ἀναγκαστικῶς, ἀλλ' ἐξ αὐτοπροαιρέτου θελήσεως ὁρμώμενος, καὶ μὴ ἀνεχόμενος ὑπὸ φιλοτιμίας νὰ βλέπω καταπιπτόμενον τὸ Κατάστημα, τὸ ὁποῖον διά τινα ἔτη μὲ ἐστέγασε καὶ διὰ νὰ δείξω εὐγνωμοσύνην καὶ εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, τὴν εἰς ἐμὲ τοῦτο ἐμπιστευθεῖσαν.

Ἀνεπισκεύασα λοιπόν, ἄχρι τῆς ὥρας, ἱκανὸν μέρος καὶ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνεπισκευήν, καθ' ὅσον μοὶ τὸ συγχωροῦσιν αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαί μου δυνάμεις. Εὔελπις ὢν πάντοτε, ὅτι Θεοῦ ἀῤῥωγοῦντος, θέλει λάβει ἀφορμὰς ἡ Β. Ἐπιτροπεία αὕτη νὰ εὐαρεστηθῇ[27].

θ΄.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τὸν Κον Β. Ὑποδιοικητὴν Αἰγίνης.

Ἐπισυνάπτομεν εἰς τὴν παροῦσαν ταπεινὴν ἡμῶν ἐπιστολὴν τοὺς πρὸς ἡμᾶς διευθυνθέντας Ἰσολογισμούς, τῆς ἐνταῦθα διατηρουμένης Μονῆς τῆς Κοιμήσεως[28], παρά τε τοῦ ἡγουμένου καὶ τοῦ Συμβουλίου, τοὺς ὁποίους, ὁμοῦ μὲ ἀντίγραφον τῆς πρὸς ἡμᾶς διευθυντικῆς τούτων ἀναφορᾶς, χρονολογουμένης τὴν 22: τοῦ λήγοντος, καθυποβάλλομεν ὑπ' ὄψιν σας, ὡς νενόμισται.

Τὸ περιέχον τῶν Ἰσολογισμῶν τούτων εἶναι ἡ διαχείρισις τοῦ ἔτους

27. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

28. Διὰ διατάγματος τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1833 κατηργήθησαν ἐν τῇ Ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι κατόπιν, ἐννοεῖται, ὡς ἔδει, καὶ γνώμης τῆς Ἱ. Συνόδου 461 Ἱ. Μοναί. Ἡ διάλυσις αὕτη τῶν Μοναστηρίων ἔφερε μεγάλην ἀναστάτωσιν εἰς τὸν λαόν, προκληθέντων καὶ ἐπεισοδίων. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἴδε *Κωνσταντίνου Οἰκονόμου*, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 201 - 203. *Χρυσοστ. Α. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 133 - 145. Αἱ μὴ καταργηθεῖσαι Μοναὶ ὠνομάσθησαν «Διατηρούμεναι» καὶ τὰ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν διοικήσεως καὶ οἰκονομίας καθώρισε τὸ ὑπ' ἀριθ. 2624/426 ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 ἔγγραφον τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ.τ.λ. καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 592 ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου 1835 Ἐγκύκλιος τῆς Ἱ. Συνόδου. Βλ. *Αἱ ἀναγκαιότεραι ἐγκύκλιοι κ.τ.λ.*, σελ. 46 - 48. Διετηρήθη δὲ καὶ ἡ ἐνταῦθα ἀναφερομένη Μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀρχαιοτάτη οὖσα. Νῦν ἀποτελεῖ γυναικείαν Ἱερὰν Μονήν.

1836, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡμέρας καὶ λήγουσα μέχρι τῆς ἐσχάτης, καὶ τὰ μὲν ἐξοδευθέντα εἶναι δραχμαὶ...[29], τὰ δὲ ἐκ παντοδαπῶν προϊόντων καὶ εἰσοδημάτων συναχθέντα χρήματα εἶναι δραχαὶ...[29] ὥστε, ὡς πλεονάζουσαι τῶν ἐξόδων δραχμαὶ...[29] εἶναι εἰς βάρος τοῦ προσεχοῦς ἔτους.

Ἡ κατάστρωσις τῶν Ἰσολογισμῶν τούτων δὲν φέρει τὰ προσόντα τῆς σημερινῆς τάξεως, εἶναι ὅμως ἀθώα κατ' ἔκτασιν, καὶ δολιότης δὲν ἐμφιλοχωρεῖ εἰς αὐτήν. Βλέπετε, λ. χ..,.[29], καὶ πάλιν, ἄλλα κονδύλια ἀναφέροντα τοπιάτικα (sic), ἔξοδα καὶ μισθούς, χωρὶς νὰ ἀναλύῃ πόσοι οἱ μισθοί, πόσα τὰ τοπιάτικα καὶ πόσα τὰ ἔξοδα, ἀλλ' ἔλλειψιν προερχομένην μόνον ἐξ ἀπειρίας, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποπτευθῶμεν ὡς πταῖσμα προαιρετικὸν πονηρίας καὶ δολιότητος.

Εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι ἡ δαπάνη ὑπερεπήδησε τὴν ἐσωδίαν, ἀλλὰ τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῆς, κατὰ δυστυχίαν, τριετοῦς ἀφορίας εἰς ταύτην τὴν νῆσον, καὶ κατὰ μὲν τὸ 1834 ἔφερε ζημίαν δραχ. 174 καὶ λ. 51, κατὰ τὸ 1835 604 καὶ λ. 93, κατὰ δὲ τὸ 1836 ἴσως δὲν ἐγίνετο ἔλλειψις, μόλον ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἔτος ἄφορον, ἂν ὁ ἡγούμενος δὲν διετάττετο παρὰ τῆς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Β κῆς Γραμ. νὰ πληρώσῃ ἐκ τοῦ μὴ καθαροῦ δραχ. 700, περίπου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ᾐσθάνθη βλάβην ἡ διαχείρισις, μὴ ἐξισουμένων τῶν ἐσόδων πρὸς τὰ ἔξοδα. Εἶναι προσέτι ἁδροὶ καὶ οἱ μισθοὶ τῶν ἀναγκαίων ὑπομισθίων ἐργατῶν, ποιμένων, βοσκῶν καὶ ὑποβοσκῶν, ὥστε δαπανῶνται τὸ τριπλάσιον εἰς τοὺς μισθοὺς τοῦ ὅσου συνάζεται.

Μία τῶν αἰτιῶν, ὧν ἕνεκα ἀνεβλήθη τῶν Ἰσολογισμῶν πρὸς ἡμᾶς ἡ διεύθυνσις, ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπικύψασα ἀορασία τοῦ Συμβούλου Ἱερομονάχου κ. Γερασίμου, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ τούτων ἀναφορᾷ καὶ ὡς εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἡμεῖς προχωροῦντες παρατηροῦμεν ἔτι, ὅτι, οὐ μόνον ὁ ῥηθεὶς κατέστη ἀνίκανος, ἀλλὰ καὶ οἱ ὀλίγοι συμμονάζοντες Πατέρες εἶναι εἰς τὸ παντελὲς ἐπίσης ἀνίκανοι ὡς ἐκ τῆς πρεσβυτικῆς αὐτῶν ἡλικίας, ὡς εἶναι δῆλον καὶ ὑμῖν κύριε ὑποδιοικητὰ καὶ τοῖς πᾶσιν, ὥστε, κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῶν Πατέρων, ἂν ἔλλειπεν ἡ ἀξιότης τοῦ ἡγουμένου κ. Κυρίλλου, τὸ Μοναστήριον ἀδύνανον ἦτον νὰ οἰκονομηθῇ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπιφορτισμένος τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μοναστηρίου, προσελάβετο καὶ τὴν μέριμναν τῆς περιθάλψεως καὶ τῆς γηροκομήσεως τῶν γεγηρακότων Πατέρων, καίτοι γέρων καὶ αὐτός. Ἔχων δὲ βοηθὸν τινὰ μοναχὸν Κωνστάντιον ὀνομαζόμενον, ἐσύστησε πρὸς ἡμᾶς διὰ προσωρινὸν μέτρον νὰ ὑπογράψῃ ἀντὶ τοῦ ἀομμάτου Γερασίμου.

Ἐπισυνάπτομεν ἔτι καὶ τὰ δικαιολογητικὰ ἔγγραφα τῶν ἀποδεικτικῶν, ἀρχόμενα ἀπὸ ἀρ. 5 μέχρι τοῦ 288 καὶ ἐξ αὐτῶν, ὅσα ὑπάγονται εἰς τὸν περὶ χαρτοσήμου Νόμον, ἔχοντα ποσότητα ἐπάνω τῶν ἕνδεκα δραχμῶν, φέρουσι περιαπτόμενον τὸν ἐνσφράγιστον τῆς ἀξίας χάρτην, ὅσα δὲ ἐλήφθησαν

29. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

ἀπὸ 15 7βρίου τοῦ 1836, κατὰ τὸν περὶ χαρτοσήμου Νόμον, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὑπὸ ἀριθ. 6057 $\frac{6109}{449}$ ἐπιστολῆς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Πρὸς τὰ μετὰ λόγου δικαιολογήματα, τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῇ πρὸς ἡμᾶς ἀναφορᾷ τοῦ Συμβουλίου, περὶ τῆς ἀκουσίου ἀναβολῆς τῆς διευθύνσεως τῶν Ἰσολογισμῶν, προστίθεμεν καὶ ἡμεῖς πρῶτον, ὅτι δὲν εἶχεν εἴδησιν τοῦ πνεύματος τοῦ Νόμου. Δεύτερον. ὅτι, ...[30] δὲν εὑρίσκοντο τὰ ἀνήκοντα τῆς ἀξίας χαρτόσημα.

Καθυποβάλλοντες ταῦτα Κύριε ὑποδιοικητὰ ὑπ᾽ ὄψιν σας μένομεν μὲ τὴν προσήκουσαν ὑπόληψιν.

ι΄.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος

Ὁ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Μητροπολίτης
πρὸς τὸν Κύριον Δήμαρχον τῶν Αἰγινητῶν.

Ἓν μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν καὶ θεοφιλῶν ἔργων τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν προγόνων ὑπῆρξεν ἐξ ἀμνημονεύτου ἐποχῆς τὸ νὰ ἔχουν καὶ κατάλυμα πρόσφορον διὰ τὸν κατὰ καιροὺς τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης Ἀρχιερέα, τοῦτο διετηρήθη ἀνέκαθεν καὶ οὐδέποτε διακοπὴ ἐμεσολάβησεν, εἰ μὴ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκ τῆς παλαιᾶς χώρας μεταναστεύσεως[31], εἰς ταύτην τὴν νέαν τὴν ἐπὶ τοῦ λιμένος, ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτην τὴν περίστασιν τὴν αὐτὴν βέβαια πρόνοιαν ἠθέλατε λάβῃ καὶ ὑμεῖς μιμούμενοι τὴν ἀγαθοεργίαν τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν προγόνων, ἐὰν συγχρόνως δὲν συνέβαινον αἱ δειναὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἀνωμαλίαι.

Καὶ εἰς τοῦτο ἀδιστάκτως πειθώμεθα καθότι ὅτε κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1833 ἔτους δυνάμει ὑψηλοῦ Β. Διατάγματος ἐκληρώθημεν παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος τὴν πνευματικὴν ποιμαντορίαν

30. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

31. Ἡ παλαιὰ τῆς νήσου Αἰγίνης Πρωτεύουσα ἡ ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας κεῖται ἐν ἐρειπίοις ἐπὶ βραχώδους ὑψώματος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λιμένος τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου· σώζονται ἐπὶ ταύτης εἰς καλὴν ὁπωσδήποτε κατάστασιν πλῆθος ἱερῶν ναῶν, μάρτυρες βωβοὶ τῆς τῶν Πατέρων ἡμῶν πίστεως καὶ εὐλαβείας. Πρὶν ἢ φθάσωμεν ἐκεῖ ἐπὶ γηλόφου ὑψοῦται Παρθενὼν ἱερός, ἡ τῆς ἁγίας Τριάδος γυναικεία Μονή, κτῖσμα τοῦ ὁσίως βιώσαντος Μητροπολίτου Πενταπόλεως ἁγίου Νεκταρίου († 1920), χρηματίσαντος διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς. Τὰ ἱερὰ αὐτοῦ λείψανα κεῖνται καὶ μῦρα εὐωδιάζοντα ἐν τῷ Ἱερῷ Κοινοβίῳ τῆς Ι. Μονῆς Ἁγ. Τριάδος Αἰγίνης. Εἰς τοὺς μετ᾽ εὐλαβείας ἐπικαλουμένους παρέχεται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου μας παντοία θαυματουργικὴ ἴασις. Περὶ τοῦ βίου, τῶν θαυμάτων ὡς καὶ τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου ἴδε *Θεοδοσίου Παπακωνσταντίνου,* Ἀκολουθία, βίος καὶ θαύματα τοῦ ἐν ὁσίοις πατρὸς ἡμῶν Νεκταρίου Μητροπολίτου Πενταπόλεως. Ἀθῆναι 1937, ὡς καὶ τὴν νεωστὶ ἐκδοθεῖσαν μελέτην τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Παραμυθίας κ. Τίτου.

τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης, καὶ μεταβάντες ἐνταῦθα, ἡ τότε Δημογεροντία ἐνεδείξατο πραγματικῶς τὴν θέλησίν της, προσφέρουσα εἰς ἡμᾶς ταύτην εἰς ἣν ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἄχρι τοῦδε ἐνοικοῦμεν κατοικίαν.

Ἀλλ' ἡ οἰκία αὕτη ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ ἐνταῦθα διατηρούμενον Μοναστήριον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, οὖσα ὑπὸ τὴν διαχείρισιν τοῦ ἡγουμένου θεωρεῖται ὡς προσωρινὴ τοῦ Ἀρχιερέως κατοικία.

Τοῦτο ἡμεῖς οὕτως θεωροῦντες σᾶς συμβουλεύομεν πατρικῶς προτρεπόμενοι νὰ ζητήσητε ταύτην διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ, δηλ. παρὰ τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κ.τ.λ. Β. Γραμματείας τῆς ἐπικρατείας, ἵνα διατάξῃ τὸν Ἡγούμενον καὶ παραχωρήσει αὐτὴν εἰς ὑμᾶς μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ μὲν οἰκία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ δι' ἀρχιερατικὸν κατάλυμα, ἡ δὲ περιοχὴ εἰς οἰκοδομὴν ἀγαθοεργῶν καταστημάτων τοῦ Δήμου, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ἔργον χριστιανικὸν καὶ θεάρεστον, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον συμβιβάζεται τὴν ἀγαθὴν ὑμῶν προαίρεσιν μὲ τὸν θεοφιλῆ σκοπὸν τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν προγόνων.

Ἡ ἐπίτευξις τῆς αἰτήσεως ταύτης δὲν μᾶς φαίνεται δύσκολος καὶ δυσκατόρθωτος, ἐπειδὴ γνωρίζομεν τῆς Σεβαστῆς ἡμῶν Κυβερνήσεως τὴν πρὸς περίθαλψιν τοῦ ἱεροῦ κλήρου εὐλαβητικὴν αὐτῆς προθυμίαν, καὶ προσέτι τὴν τοῦ θεοσεβεστάτου ἡμῶν Ἄνακτος ἐπιθυμίαν καὶ πρόθεσιν εἰς τὸ νὰ φυλάττωνται ἄνευ διακοπῆς τὰ ὡς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς ἀρχαιόθεν νενομισμένα.

Ἐπειδὴ μάλιστα πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν ὁ ἡγούμενος κύριος Κύριλλος μετὰ τοῦ συμβουλίου, δι' ἐπισήμου ἀναφορᾶς των ἐδήλωσαν πρὸς τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς εἰρημένης οἰκίας, ὅτι ὡς πρὸς τὴν Μονὴν εἶναι ἀνωφελὴς καὶ ἄχρηστος, δι' ἧς καὶ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν διὰ νὰ ἐκποιηθῇ, ἀλλ' οὐδεὶς μέχρι σήμερον ἐφάνη ὁ ἀγοραστὴς αὐτῆς, καὶ ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν Μονὴν εἶναι ἄχρηστος, ὡς πρὸς τὸν Δῆμον ὅμως κατὰ τὴν σημερινήν του ἔνδειαν εἶναι χρήσιμος, διὰ τοῦτο ὡς ἔφημεν εἶναι εὔκολος ἡ πρὸς τὸν Δῆμον παραχώρησις παρὰ τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως.

Ταῦτα μὲν πατρικῶς προτρεπώμεθα ὑμᾶς, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ καὶ εὐλογίᾳ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ Μητροπολίτης Αἰγίνης

Β'.

ια'.

Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Αἴγιναν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην

Ἐγνωστοποιήθη εἰς ἐμὲ τὸν εὐλαβῶς ὑποφαινόμενον παρὰ τῆς ὑμετέρας σεβασμιότητος, πρᾶξις τοῦ Δημοτικοῦ συμβουλίου Σαλαμῖνος πλήρης

ρυπαρωτάτων συκοφαντιῶν κατ' ἐμοῦ, ἥτις[32], ἀναμφιβόλως εἶναι ἀξία τοῦ πυρός.

Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἐγὼ ἐπιτάττομαι εἰς ἀπολογίαν, καὶ μόλον ὅτι, οὔτε κανόνες ἐκκλησιαστικοί, οὔτ' αὐτοὶ οἱ Νόμοι τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος μὲ ὑποχρεώνουν εἰς ἀντίρρησιν (sic) τοιούτου ἐγγράφου, ἀποδέχομαι τὴν ἐπιταγήν, διὰ τὴν ἄκραν εὐπείθειαν, τὴν ὁποίαν αὐθορμήτως φέρω πρὸς ὑμᾶς Σεβασμιώτατε, πρὸς τὴν κοινὴν ἡμῶν Μητέρα τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Β. Γραμματείαν.

Ἐρωτῶ δὲ πρῶτον, τὶς ὁ κατηγορῶν με; τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον· ἀλλ' ἐάν τις τῶν κοσμικῶν ἔπραττε ὅσα λέγει ἡ πρᾶξις, ὅτι ἐγὼ ἔπραξα, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὸν κατηγορήσῃ; οὐδαμῶς. Καὶ ἂν αὐτὸ τὸ δικαίωμα δὲν δύναται νὰ μετέλθῃ κατ' οὐδενὸς τῶν κοσμικῶν, πόθεν ἔλαβε τὴν ἐξουσίαν νὰ τὸ μετέρχεται ἐναντίον Ἱερέως; Ὑπόκειται ἀναντιῤῥήτως καὶ ὁ Ἱερεύς, καθὼς γενικῶς πᾶς ἄνθρωπος, εἰς διάφορα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ δυοῖν θάτερον, ἢ ὑπάγονται εἰς τὴν τελεσιουργίαν τῶν ἱεροπραξιῶν του, ἢ εἰς παραβάσεις πολιτικῶν νόμων, καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὑμεῖς Σεβασμιώτατε! ἔχετε τὸ δικαίωμα τοῦ κατηγόρου καὶ τοῦ εἰσηγητοῦ καὶ οὐδεὶς ἄλλος, εἰς τὴν δευτέραν, ἔχει τὸ δικαίωμα μόνος ὁ βλαφθείς, ἀναφερόμενος πρὸς τὴν ἁρμοδίαν ἀρχήν, ἢ ὁ δημόσιος κατήγορος, ἐὰν τὸ ἁμάρτημα ἐτελέσθη δημοσίᾳ, ἐπ' οὐδεμιᾷ ὅμως περιστάσει καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἐγκλήματι δύναται τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον νὰ κατηγορήσῃ, παρ' ἐκτός, ἄν τις θελήσῃ νὰ ἐμπλεχθῇ εἰς τὰ δημοτικά του καθήκοντα. Συνάγεται λοιπὸν ἐξ ὧν εἴρηται, ὅτι τὸ δημοτικὸν συμβούλιον παρηνόμησε[33] ὅτι ἐγὼ δὲν ὀφείλω ἀπολογίαν (τοὐλάχιστον πρὸς τὸ παρὸν) πρὸς κατηγορίας ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων τὸ δικαίωμα τοῦ κατηγορεῖν, ἄλλως δέ, ὁ τρισάθλιος Ἱερεὺς ἤθελεν ὑπόκειται εἰς τὸν δυσβάστακτον ζυγὸν τοῦ νὰ γνωρίζῃ πάντα ἄνθρωπον ὡς εἰσαγγελέα του, οὗτινος τὰ καθηκοντα προσελάβετο ἤδη κατ' ἐμοῦ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον τῆς πατρίδος μου.

Ἀλλ' ἐπὶ ταύτῃ τῇ παρανομίᾳ προσέθηκεν καὶ ἑτέραν, καὶ τοῦτο διὰ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὅλη αὐτοῦ ἡ ἔκθεσις οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει εἰμὴ συῤῥαφὴ συκοφαντῶν, ῥαδιουργηθεῖσα ἐξ ἀτομικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων.

Ῥητῶς Σεβασμιώτατε! ἀπαγορεύεται παρὰ τοῦ Νόμου εἰς τὸ δημοτικὸν συμβούλιον τὸ νὰ ἔχῃ ἀλληλογραφίαν, ἢ ἁπλῶς νὰ ἀποτείνεται εἰς οὐδεμίαν τῶν Ἀρχῶν, τὸ δημοτικὸν συμβούλιον ἐνεργοῦν ἐντὸς μόνον τῶν δημοτικῶν καθηκόντων του, πρὸς μόνον τὸν δήμαρχον ἀποτείνεται, πρὸς τοῦτον διακοινωνεῖ τὰς πράξεις του καὶ οὗτος τὰς διαβιβάζει εἰς τὸν Διοικητήν, ὑφ' ὃν ὁ Δῆμος. Μὴ βαδίζον λοιπὸν ἐπὶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, [ὡς] ἐπὶ

32. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.
33. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

γραμμῆς στρεβλῆς καὶ ἀνίσου ἀνακηρύττεται, ἢ ὅτι παραγνωρίζει τὰ καθήκοντά του ἢ ἑκὼν τὰ καταπατεῖ, ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τὸ νὰ συκοφαντήσῃ ἄνδρα ἀθῶον καὶ τοῦτον Ἱερέα.

Ἔπειτα, ὁποῖον θέλει εἶναι τὸ δικάσον με Δικαστήριον; οὐδέποτε ἠκούσθη Δικαστήριον νὰ καταδιώκῃ τινὰ αὐτεπαγγέλτως. Δικαστὴς ἐν ταὐτῷ καὶ κατήγορος εἶναι δύο ὄντα φύσει ἀντίθετα καὶ ἀσυμβίβαστα, ἄλλος λοιπόν, ἢ ἄλλοι πρέπει νὰ εἶναι οἱ κατήγοροί μου ἐν τῷ Δικαστηρίῳ καὶ οὗτοι πρέπει νὰ εἶναι ὄχι οἱ κύριοι σύμβουλοι, ἀλλ' οἱ κατ' ὄνομα ἀναφερόμενοι εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ δῆθεν ἀδικηθέντες παρ' ἐμοῦ. Ἀλλ' οὗτοι, ἢ ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτον τὸ ἀδίκημα, ἢ εἶναι ὑπαρκτόν, δὲν θέλουν νὰ κινήσωσι δίκην. Εἰς περίστασιν τοιαύτην, ἐγὼ μὲν ἀπαλλάττομαι πάσης ἀπολογίας, τὸ δὲ δικαστήριον ὀφείλει νὰ μοὶ εἴπῃ, ὡς εἶπεν ὁ Σωτὴρ πρὸς τὴν μοιχαλίδα ἐκείνην, πορεύου, ὅτι οὔτ' ἐγὼ σε κατηγορῶ.

Ταῦτα καὶ ὑποφαίνομαι εὐσεβάστως.

Ἐν Σαλαμῖνι τῇ [34]

ιβ'.

[Πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Αἰγίνης σεβασμιώτατον Μητροπολίτην]

Οἱ ὑποφαινόμενοι Ἱερεῖς ἐκθέτομεν, διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν ἐγγράφου, ὅτι, κατὰ τὴν 26 λήγοντος μηνὸς Δεκεμ. εὑρέθημεν εἰς τὴν ἐπισκοπήν, κατὰ προηγηθεῖσαν πρόσκλησιν προφορικὴν τοῦ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν ἀρχιερέως, διὰ νὰ συμπαρευρεθῶμεν εἴς τινας ἐξετάσεις, ἅς τινας ἔμελλον νὰ γίνωσι πρὸς τὸν ἱερέα Δημήτριον Κουμπενᾶν [35], ἀφορώσας ἐκκλησιαστικὴν περὶ τὴν ὑπηρεσίαν του [ὑπόθεσιν]. Ἐνεφανίσθη ἐν τούτοις ὁ διαληφθεὶς Ἱερεύς, πρὸς ὃν ἀπηύθυνεν ὁ Ἀρχιερεύς τινας ἐρωτήσεις περὶ ἑνὸς ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν [προηγουμένην] ἡμέραν, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Ἀρχιερέως, ἔφερεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐπισκοπὴν καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν διακόνησαν (sic) τοῦ Ἀρχιερέως, ὁμοῦ μὲ δέκα δραχμάς. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ῥηθὲν ἔγγραφον δὲν ἐφανέρωνεν οὔτε παρὰ τίνος πέμπεται, οὔτε πρὸς τίνα, ἐκτὸς τῆς ἄλλης ἀκαταστασίας τοῦ ἐμπεριεχομένου, περὶ τούτου ἤρχισαν πρῶτον αἱ ἐξετάσεις, ὡσαύτως καὶ περὶ τῶν δέκα δραχμῶν, μὴ φερουσῶν κἀνένα τίτλον. Ἀλλ' αἱ ἀποκρίσεις αὐτοῦ ἦσαν μὲν ἀσυνεπεῖς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἄστατοι πρὸς τὰς ἐρωτήσεις, ἀλλὰ μετὰ ἡσυχίας, κατὰ πρῶτον, μετ' ὀλίγον ὅμως παρεξετράπη εἰς πολὺν θυμὸν καὶ ὀργὴν τοσαύτην, ὥστε ὁ ἀνὴρ ἐφαίνετο ὅλως μαινόμενος, ὡς δῆθεν ἀδικούμενος, καὶ φρενοβλαβὴς καὶ παράφρων ἐνδεικνύμενος διὰ φωνῶν καὶ κινημάτων (ἐκτὸς ὕβρεων) οὔτ' αὐτὸς ἤξευρε τί λαλεῖ, οὐδ' ἡμεῖς τί ἀκούομεν. Αἱ ἀδελφικαὶ ἡμῶν νουθεσίαι, ὡσαύτως

---

34. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

35. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. β' ἔγγραφον.

καὶ δύο ἄλλων ἀτόμων, ἐκ περιστάσεως παρευρεθέντων δὲν ἴσχυσαν νὰ τὸν καταπραΰνωσι. Πρὸς τὴν παραφορὰν αὐτοῦ ταύτην, ὁ μὲν Ἀρχιερεὺς παύσας τῶν ἐξετάσεων, ἵστατο ἀτάραχος, ὡς ἀδιάφορος θεατής, κατοικτείρων ἴσως τὴν ἐλεεινήν του κατάστασιν, ἀλλ' ἡμεῖς γνωμοδοτοῦμεν, καθὸ ἱερεῖς, ὅτι πρέπον εἶναι νὰ μὴ τῷ δοθῇ, τοὐλάχιστον διά τινα καιρόν, διαχείρισις πνευματικῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἰς οἰκονομίαν μυστηρίων Χριστοῦ[36].

ιγ'.

Ἀριθ. Πρ. 515
Διεκ. 322

Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν
Αἰγίνης διαμένοντα ἐνταῦθα
Σ. Μητροπολίτην

Ἐν Ζαχόλῃ τὴν 25
7βρίου 1847

Ὁ Δῆμος μὲ λύπην του θεωρεῖ τὴν ἐντεῦθεν ἀναχώρησιν τῆς Πανιερότητός Της. Ἐκφράζει δὲ ἀπεριόριστον εὐχαρίστησιν διὰ τὸν ἐπ' Ἐκκλησίας κηρυχθέντα λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν εἰς τὴν θεοσέβειαν καὶ ἀρετὴν ἄγοντα τὰ ἀποπλανηθέντα λογικὰ πρόβατα, ἰδίως διὰ τὴν καρτερίαν, τὴν ὁποίαν ἐδείξατε εἰς ὅλον τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς Σας πρὸς ἐγκαινιασμὸν τῶν νεοδμήτων, ἀνετοίμων δὲ Ναῶν, ἰδίως διὰ τὸν Ναὸν τοῦ χωρίου Μιζὰ (?), τὸν ὁποῖον ἐκ τῆς ἀνεχείας τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων, κατὰ τὴν εἰκο τὴν τρίτην λήγοντος μηνὸς ἐγκαινιάσατε.

Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὰ ἐδάφη τοῦ Δήμου εὐαρεστηθῆτε νὰ μὴ λησμονήσητε νὰ ἀπονείμετε τὰς εὐλογίας καὶ εὐχὰς ὑμῶν εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν μας κατοίκους.

Εὐπειθέστατος
Ὁ Δήμαρχος τῆς Ζαχόλης[37]
Γ. Παπασπυρόπουλος

Γ'.

ιδ'.

[Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Αἴγιναν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην]

Ἀφ' οὗ πολυετῶς ὁ συμπολίτης ἡμῶν ἅγιος οἰκονόμος ἱεράτευσε θεοσεβῶς εἰς τὴν ἐνορίαν ἡμῶν τὴν Πέρδικαν[38], ἤδη πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ βά-

36. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

37. Ὁ δῆμος Ζαχόλης συγκείμενος ἐκ κωμῶν καὶ χωριδίων τινῶν κεῖται ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Κορινθίας τοῦ Νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας.

38. Πέρδικα, ὡραιοτάτη κωμόπολις τῆς νήσου Αἰγίνης.

ρους τῶν γηρατείων καὶ ἄλλων ἀσθενειῶν, ἀναγκάζεται καὶ μὴ θέλων νὰ ἀποθέση πλέον τὸ φορτίον τῆς πνευματικῆς μερίμνης καὶ ἐπιστασίας τῆς ἐνορίας ταύτης. Τοῦτο, ἂν καὶ δικαίως πολὺ μᾶς λυπεῖ, παρηγορούμεθα ὅμως, ὅτι ἔχει υἱὸν ὀνομαζόμενον...[39] ἄξιον ἑαυτοῦ καὶ ἐπιθυμοῦντα νὰ καθέξη τὸν τόπον τοῦ πατρός του. Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ υἱοῦ συνευδοκεῖ καὶ ὁ πατήρ, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἐπιθυμοῦμεν ἡμεῖς ἅπαντες οἱ εὐσεβάστως ἐνταῦθα ὑποφαινόμενοι, ὥστε ὁ υἱὸς τοιούτου πατρὸς νὰ ἱερατεύῃ ἐφ᾽ ἡμῖν εἰς τὸ ἐφεξῆς, ἀντὶ τούτου. Γνωρίζομεν τοῦ υἱοῦ τὴν διαγωγὴν προβαίνουσαν εἴς τε θεοσέβειαν καὶ ἀρετήν, κατὰ μίμησιν τοῦ πατρός, καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι εἶναι ἀρκετὰ ἐγγεγυμνασμένος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν.

Ὡς τοιοῦτον λοιπὸν συνιστῶμεν τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὴν Υ. Σ., τὸν ὁποῖον, ἀφ᾽ οὗ προηγουμένως δοκιμάσῃ, κατὰ τὴν ἱκανότητα καὶ τὸν ἐγκρίνῃ ἄξιον, παρακαλοῦμεν νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ τὸν προβιβάσῃ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρεσβυτέρου, διὰ νὰ ἱερατεύῃ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς τὴν ἐνορίαν μας ταύτην, ἀντὶ τοῦ πατρός του[40].

ιε΄.

Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Αἴγιναν Σεβ. Μητροπολίτην κύριον Σαμουήλ.

Ὁ ταπεινῶς ὑποφαινόμενος ἱερεὺς καὶ οἰκονόμος εἰς τὴν ἐν Αἰγίνῃ ἐνορίαν τὴν ἐπονομαζομένην Πέρδικαν, διατελῶ ἤδη πλήρης ἡμερῶν, ὑπερακμάσας κατὰ τὴν ἡλικίαν, δι᾽ ὃ ἐκπεσὼν τῶν φυσικῶν μου δυνάμεων, οὐ μόνον ἕνεκα τοῦ γήρως, ἀλλ᾽ ἐξ αἰτίας ἔτι καὶ ἄλλων ἀναποδράστων ἀσθενειῶν, αἱ ὁποῖαι φύσει συμπαρακολουθοῦσι εἰς τὸ γῆρας, ἀνίκανον θεωρῶ ἐμαυτὸν τοῦ λοιποῦ, τὸ νὰ ἔχω τὴν πνευματικὴν φροντίδα καὶ ἐπιστασίαν τῆς ἐνορίαν ταύτης.

Ἔχω ὅμως υἱὸν ἐνήλικα καὶ ἔγγαμον ὀνομαζόμενον..[41], τὸν ὁποῖον ἐκ βρέφους ἀνέτρεφον παρ᾽ ἐμοί, γυμνάζων αὐτὸν εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκπαιδεύων εἰς ἀνάγνωσιν [κατήχησιν] καὶ εἰς τὸ διάγειν βίον σεμνὸν καὶ χριστοήθη· οὗτος τοιοῦτος ἀνεδείχθη μέχρι τῆς ἐνεστώσης αὐτοῦ ἡλικίας, ὄντος ἐτῶν τριάκοντα καὶ δύο· καὶ ὡς τοιοῦτος γνωρίζεται καὶ παρ᾽ ὅλων τῶν ἐνοριτῶν μου, πνευματικῶν τέκνων τῆς Ὑ. Σεβασμιότητος, ἐπιθυμούντων, ἵνα οὗτος ἀντικαταστήσῃ ἐμὲ καὶ λάβῃ τὴν θέσιν μου εἰς τὴν ἐνορίαν ταύτην.

Τοῦτον λοιπὸν τὸν υἱόν μου παρουσιάζω εἰς τὴν Ὑ. Σεβασμιότητα, ὡς γινώσκοντα ἱκανῶς πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, καὶ καθυποβάλλων πρῶτον αὐτὸν ὑπὸ τὴν βάσανον καὶ δοκιμασίαν τῆς Ὑ, Σ., ἐπικαλοῦμαι

39. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.
40. Κεῖται ἀχρονολόγητον.
41. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.

ἑπομένως νὰ ἐνεργήσητε καθ' ὑπαγόρευσιν τῶν ἱερῶν ὑμῶν καθηκόντων, ἵνα προβιβασθῇ εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, φυλαττομένων ἀκριβῶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ συνοδικῶν ὅρων. Ἵνα παύσω καὶ ἐγὼ ἀμέσως, τούτου γενομένου, τῆς πνευματικῆς μερίμνης καὶ ἀναλάβῃ ταύτην ὁ υἱός μου. Ταῦτα, καὶ ὑποφαίνομαι μὲ τὸ προσῆκον σέβας [42].

ιστ΄.

Πρὸς τὸν [κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Αἰγίνης Σεβ. Μητροπολίτην].

Ὁ ὑποκλινῶς ὑποφαινόμενος εἰμὶ υἱὸς τοῦ κατὰ τὴν Πέρδικαν ἱερέως καὶ οἰκονόμου Μιχαήλ. Ὁ πατήρ μου οὗτος, ἀφ' ὅτου ἐγὼ ἐγεννήθην μὲ ἀνέτρεφεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπου ἱεράτευε καὶ παρ' αὐτῷ ἔμαθον ὅλα τὰ ἀναγνώσματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Ἐκ τῆς ἁπαλῆς ἐκείνης ἡλικίας μου, ἐκμιμούμενος τὸν σεβαστόν μοι τοῦτον πατέρα, ἔλαβον ἔρωτα εἰς τὴν ἱερωσύνην. Νῦν δέ, ὅτε ὁ πατήρ μου ἀναγκάζεται καμπτόμενος ὑπὸ γηρατείων καὶ ἀσθενειῶν, νὰ παραιτηθῇ τοῦ βάρους τῶν ἐνοριακῶν φροντίδων, ἐμφανίζω ἐγὼ ἐμαυτὸν εἰς τὴν Υ. Σ. καὶ πρῶτον ἀναγγέλλω εἰς αὐτὴν τὴν ἣν ἔχω ἔφεσιν διὰ νὰ προβιβασθῶ εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξίωμα, δεύτερον, ὅτι εἰμὶ ἔγγαμος καὶ τρίτον, οὔτε καὶ γραμμάτων ἄπειρος δὲν ὑπάρχω καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἀρκούντως εἰμὶ μεμυημένος.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν προηγηθῇ ἡ περὶ τούτου ἐξέτασις καὶ δοκιμασία παρὰ τῆς Ὑ. Σ. παρακαλῶ νὰ ἐνεργήσητε τὰ τῆς χειροτονίας μου, συμφώνως κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας [43]. Ταῦτα καὶ ἀσπαζόμενος τὴν σεβασμίαν αὐτῆς δεξιὰν ὑποφαίνομαι μὲ σέβας βαθύτατον [44].

ιζ΄.

Πρὸς τὸν κατὰ τὴν Αἴγιναν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Κύριον Σαμουήλ.

Μεταξὺ τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων, ὅσων ἐναπαιτοῦνται εἰς μίαν κοι-

---

42. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

43. Τὰ περὶ τῆς χειροτονίας καὶ ἐκλογῆς τῶν ἐφημερίων ἐκανονίσθησαν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 292 - 498 ἀπὸ 3 Φεβρ. 1834 ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Κατὰ ταύτην οἱ προβαλλόμενοι εἰς χειροτονίαν δέον 1) νὰ κτῶνται ἡλικίαν τριάκοντα ἐτῶν, τὴν ἀνάλογον εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις παιδείαν, τιμιότητα καὶ ἱκανότητα εἰς τὸ ἱερατεύειν, 2) νὰ ἔχωσι μαρτυρίαν ἔγγραφον τῆς ἐνορίας, εἰς ἣν μέλλουσιν ὑπηρετεῖν, ἐπικεκυρωμένην ἀπὸ τὴν ἐπιτόπιον δημοτικὴν ἀρχὴν τὰ ἔγγραφα ταῦτα δι' αἰτήσεως τοῦ ὑποψηφίου ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἐπίσκοπον, ὅστις κατόπιν ἀκριβοῦς ἐξετάσεως πέμπει πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον μὲ τὰς τυχὸν παρατηρήσεις του καὶ ἡ Σύνοδος ἐξετάσασα δίδει τὴν ἄδειαν καὶ τελεῖται τότε ἡ χειροτονια τοῦ ὑποψηφίου *Βλπ. Αἱ ἀναγκαιότεραι ἐγκύκλιοι κ.λ.π. σελ. 8 - 9.*

44. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

νωνίαν χριστιανῶν, ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπάρχῃ ἄλλο τι, ἀναγκαιότερον τοῦ Ἱερέως. Ἡμεῖς Σεβασμιώτατε! οἱ κάτοικοι τοῦ κατὰ τὴν Σαλαμῖνα Μουλκίου, τέκνα πνευματικὰ τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιότητος, ἀπαρτίζομεν, ὡς ἔγγιστα πεντήκοντα οἰκογενείας, διῃρημένοι εἰς ὀλίγας συνοικήσεις, στερούμεθα ὅμως πρὸ πολλοῦ Ἱερέως, ὅστις νὰ ἐκτελῇ τὴν θείαν λατρείαν, καὶ ὅσα ὅλα εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν, κατὰ τοὺς ὅρους τῶν θείων πατέρων τῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας.

Πρὸ πολλοῦ ᾐσθάνθημεν τὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὕτη ἔτι μᾶλλον γίνεται ἐπαισθητή, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἐπειδὴ ἡ στέρησις αὐτὴ δὲν εἶναι δυσθεράπευτος, συνελθόντες εἰς ἓν οἱ κάτοικοι τοῦ ῥηθέντος Μουλκίου καὶ συσκεφθέντες περὶ τοῦ ἀντικειμένου, κοινῇ γνώμῃ ἐνεκρίναμεν νὰ προτείνωμεν διὰ Ἱερέα μας τὸν κ. ...[45], υἱὸν Ἱερέως Ἰωάννου Παπᾶ Μιχαήλ, συνδημότην μας.

Ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τοῦ προτεινομένου ἀνδρὸς εἶναι πρῶτον, ὅτι ὑπάρχει ἔγγαμος. Δεύτερον, τιμίας καὶ ἀνεπιλήπτου διαγωγῆς καὶ τρίτον, ὅτι, κατὰ τὴν ἡλικίαν εἶναι ὑπερβεβηκὼς τοῦ τριακοστοῦ ἔτους. Περὶ δὲ τῆς ἱκανότητος, τὸ ἀφήνομεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιότητος, μόλον ὅτι καὶ κατὰ ταῦτα πεπείσμεθα, ὅτι εἶναι ἄξιος, ὡς παρ' Ἱερέως πατρὸς νηπιόθεν περὶ τὰ ἱερὰ γυμναζόμενος καὶ ἐξασκούμενος. Προβάλλοντες λοιπὸν αὐτὸν διὰ Ἱερέα καὶ συστείνοντές τον ὡς ἄξιον, παρακαλοῦμεν τὴν ὑμετέραν Σεβασμιότητα νὰ ἐνεργήσητε τὰ καθ' ὑμᾶς, ἵνα λάβῃ οὗτος ὁ παρ' ἡμῶν, κοινῇ ψήφῳ, ἐκλεχθεὶς τὴν Ἱερωσύνην, διὰ νὰ ἐπιτελῇ ἐντὸς τῆς ἡμῶν ἐνορίας, τὰ θεῖα Μυστήρια καὶ τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας, καὶ νὰ μὴν ὑποκείμεθα καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἀνάγκην, τὸ νὰ πηγαίνωμεν εἰς, ὄντως ἀλλαχόσε, Ἱερέα, εἰς περίστασιν ἀναπόφευκτον.

Ταῦτα, καὶ μ' εὐλαβητὴν ὑπόκλισιν ὑποφαινόμεθα [46].

---

45. Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει κενόν.
46. Κεῖται ἀχρονολόγητον.

Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΥΠΟ
Κ. Δ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Δ. Θ.

Β΄

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ Η ΑΠΑΡΧΗ ΚΑΙ Η ΤΕΛΕΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, τὴν σπουδαιοτέραν καὶ προσφιλεστέραν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου λαμβάνει οὐχὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεώς της[1], ἀλλὰ τὴν ὁριστικὴν καὶ τελείαν αὐτῆς μορφὴν ὡς Σῶμα Χριστοῦ, δι᾿ οὗ ἐκφράζεται ἡ ἰδεώδης κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία ὑφίστατο ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Κυρίου, δεδομένου ὅτι Οὗτος κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον οὐ μόνον «Ἐκκλησίας σάρκα ἀνέλαβεν»[2], ἀλλὰ καὶ χάριν αὐτῆς προσέφερε τὴν ὑπερτάτην θυσίαν τοῦ σταυροῦ, «Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν

---

1. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 144· «Πράγματι ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας συμπίπτει πρὸς αὐτὴν τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν ἢ μᾶλλον δυνάμει ὑπῆρχεν· ἡ Ἐκκλησία προαιωνίως ἐν τῷ Χριστῷ...» Ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ Henri de Lubac, ἔνθ᾿ ἀν. σελ. 43 «... die Verkennung eines ursprünglichen Bestandes der Kirche vor der Menschwerdung Christi sei nur einen unhaltbaren Irrtum zuzuschreiben».

2. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας... 2. P.G. 52, 429. Ὁ Μεθόδιος διατυποῖ τὴν ἄποψιν, ὅτι ἤδη ἐν τῷ Ἀδὰμ ὁ Χριστὸς ἐγένετο ἄνθρωπος καὶ ὅτι ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ γάμου ἐν τῷ παραδείσῳ ἐκφράζεται ἡ πραγματικότης τῆς ἑνώσεως τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἁγνείας P.G. 18,65 ἑξ. Πρβλ. καὶ c. VIII· «Προγεγύμνασται γὰρ μετὰ συστάσεων οὐκ εὐκαταφρονήτων ἐκ τῆς Γραφῆς, ὡς ἄρα ὁ πρωτόπλαστος οἰκείως εἰς αὐτὸν ἀναφέρεσθαι δύναται τὸν Χριστόν, οὐκέτι τύπος ὢν καὶ ἀπείκασμα μόνον καὶ εἰκὼν τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο σοφία γεγονὼς καὶ Λόγος. Δίκην γὰρ ὕδατος συγκερασθεὶς ὁ ἄνθρωπος τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ ζωῇ, τοῦτο γέγονεν ὅπερ ἦν αὐτὸ τὸ εἰς αὐτὸν ἐγκατασκῆψαν ἄκρατον φῶς. Ὅθεν ὁ Ἀπόστολος εὐθυβόλως εἰς Χριστὸν ἀνηκόντισε τὰ κατὰ τὸν Ἀδάμ. Οὕτως γὰρ ἂν μάλιστα ἐκ τῶν ὀστῶν αὐτοῦ καὶ τῆς σαρκὸς τὴν Ἐκκλησίαν συμφωνήσει γεγονέναι· ἧς δὴ χάριν, καταλείψας τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατῆλθεν ὁ Λόγος προσκολληθησόμενος τῇ γυναικί· καὶ ὕπνωσε τὴν ἔκστασιν τοῦ πάθους, ἑκουσίως ὑπὲρ αὐτῆς ἀποθανών· ὅπως αὐτὸς ἑαυτῷ παραστήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ἔνδοξον καὶ ἄμωμον, καθαρίσας τῷ λουτρῷ, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ νοητοῦ καὶ μακαρίου σπέρματος, ὃ σπείρει μὲν αὐτὸς ὑπηχῶν καὶ καταφυτεύων ἐν τῷ βάθει τοῦ νοός· ὑποδέχεται δὲ καὶ μορφοῖ δίκην γυναικὸς ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸ γεννᾶν τὴν ἀρετὴν καὶ ἐκτρέφειν». P.G. 18,72 ἑξ.

σπίλον ἢ ῥυτίδα· οὐ γὰρ καλὴν μόνον ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ νέαν οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τῆς προαιρέσεως ἕξιν»[1]. Τὴν συνάντησιν τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας διορᾷ ὁ Χρυσόστομος συμβολιζομένην εἰς τὴν συνάντησιν Αὐτοῦ μετὰ τῆς Χαναναίας· «ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ὁ Χριστός, τότε αὐτῷ προσελθεῖν ἐτόλμησεν ἡ Ἐκκλησία καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν ὁρίων αὐτῆς ἐξελθοῦσα. Ἐπιλάθου γάρ, φησί, τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς ἐκ τῶν ὁρίων αὐτοῦ ἐξῆλθε καὶ ἡ γυνὴ ἐκ τῶν ὁρίων αὐτῆς καὶ οὕτως ἠδυνήθησαν συντυχεῖν ἀλλήλοις»[2].

Ἡ ὕπαρξις τῆς Ἐκκλησίας πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ δὲ τιθέμενον σπουδαῖον ἐρώτημα, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ ἓν τῶν τὰ μάλιστα ἀπασχολούντων τὴν σύγχρονον ἐκκλησιολογίαν προβλημάτων, συνίσταται εἰς τὸν χρόνον, καθ' ὃν

1. «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...», 2. P.G. 51, 228. Πρβλ. καὶ Ὠριγένους, in cant. canticorum, 2, P.G. 13,134 «Non enim tu mihi ex adventu salvatoris in carne sponsam dici, aut Ecclesiam putes, sed ab initio humani generis et ab ipsa constitutione mundi, imo, ut Paulo dare altius mysterii huius originem repetam, ante etiam constitutionem mundi... Prima etenim fundamenta congregationis ecclesiae statim ab initio sunt posita, unde et apostolus dicit aedificari Ecclesiam non solum super apostolorum fundamentum, sed etiam prophetarum. Inter prophetas numeratur et Adam, quia magnum mysterium prophetavit in Christo et in Ecclesia dicens: Propter quod relinquet... Apostolus cum dicit: Si enim dilexit Ecclesiam... non utique ostendit eam prius non fuisse, quomodo enim dilexisset eam, quae non erat? Sed eam sine dubio dilexit, quae erat. Erat autem in omnibus sanctis, qui ab initio saeculi fuerunt facti».

2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 52,1. P.G. 58, 519. Πρβλ. εἰς Γαλατ. κεφ. 4,4. P.G. 61, 662 ἑξ. ἔνθα ὁ Χρυσόστομος ποιεῖται τὴν σύγκρισιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἐθνῶν πρὸς τὴν Συναγωγήν. «Τῆς μὲν Ἱερουσαλὴμ τῆς κάτω τύπος ἦν Ἄγαρ, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ οὕτω καλουμένου, τῆς δὲ ἄνω ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀρκεῖται τοῖς τύποις, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡσαΐαν προστίθησι μαρτυροῦντα τοῖς εἰρημένοις· εἰπὼν γάρ, Ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ μήτηρ ἡμῶν ἐστι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν οὕτω καλέσας, παρίστησι τὸν προφήτην τὰ αὐτὰ αὐτῷ ψηφιζόμενον. Εὐφράνθητι γάρ, φησί, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Τίς οὖν ἡ στεῖρα, καὶ τίς ἡ ἔρημος πρὸ τούτου; οὐκ εὔδηλον ὅτι ἡ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησία, τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀπεστερημένη; Τίς δὲ ἡ τὸν ἄνδρα ἔχουσα; οὐκ εὔδηλον ὅτι ἡ συναγωγή; Ἀλλ' ὅμως ἐνίκησεν αὐτὴν τῇ πολυπαιδίᾳ ἡ στεῖρα. Ἐκείνη μὲν γὰρ ἓν ἔθνος ἔχει· τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας τέκνα τὴν Ἑλλάδα, τὴν βάρβαρον, τὴν γῆν, τὴν θάλατταν, τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐνέπλησεν... στ. 664. Ἀλλ' ἡ Σάρρα στεῖρα ἦν· καὶ γὰρ ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία τοιαύτη. Ὁρᾷς διὰ πάντων τὸν τύπον τηρούμενον; Ὥσπερ γὰρ ἐν ὅλοις τοῖς ἔμπροσθεν ἔτεσιν ἐκείνη μὴ τίκτουσα, πρὸς ἐσχάτῳ γήρᾳ γίνεται μήτηρ, οὕτω καὶ αὕτη, ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τίκτει... Οὐ γὰρ ἦν ἐπιγνωκυῖα τὸν Θεόν· ἀλλ ὅμως ἐπιγνοῦσα τὴν πολύπαιδα ἐνίκησε συναγωγήν». Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 5,2.P.G. 55, 63. «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος ἀπεσπάσθη...», 6. P.G. 52, 402 ἑξ. Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι... Κατήχησις 1, 4. P.G. 49, 227. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 3, 3-4. P.G. 57, 35 ἑξ.

ἐδημιουργήθη ἡ Ἐκκλησία [1]. Ἡ ἐν προκειμένῳ ἀπάντησις τοῦ Χρυσοστόμου [2], ἐν ᾗ ἐκφράζεται καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας [3], ἀνάγει τὴν ἀπαρχὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ὑλικοῦ κόσμου περίοδον, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδημιουργοῦντο αἱ πνευματικαὶ ὑπάρξεις [4]. Πρόκειται περὶ τῆς πνευματικῆς Ἐκκλησίας, τῆς πόλεως Θεοῦ ζῶντος, τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρωτοτόκων, τὴν ὁποίαν ἡτοίμασεν ἡμῖν ὁ Θεὸς «οὐ νῦν μετὰ τὸ γενέσθαι, ἀλλὰ πρὸ καταβολῆς κόσμου, καθὼς αὐτός φησί· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» [5]. Οὕτως εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ «Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον» διακηρύσσει ὁ Χρυσόστομος, ὅτι ὁ ἅγιος Φιλογόνιος «καταλιπὼν τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, εἰς ἐκείνην τελεῖ τὴν τῶν πρωτοτόκων τῶν

---

1. Τὸ περὶ προϋπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας πρόβλημα, ἐλάχιστα ἀπασχολῆσαν τὴν ἐπιστήμην κατὰ τὸ παρελθόν, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος κατὰ τὴν ἐποχήν μας. Πρβλ. S. Ranft, Die Stellung der Kirche im Dogmatischen System, Aschaffenburg 1927, σελ. 27 ἑξ. A. D. Sertillanges, τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς ἐργασίας του, La miracle de l' Eglise, ὑπὸ τὸν τίτλον, L' Eglise avant l' Eglise. Paris 1933, M. Pribilla, Die Kirche von Anbeginn, ἐν περιοδικῷ Stimmen der Zeit, 117 (1929) τεῦχος 10 σελ. 242 ἑξ. M. Schmaus, ἔνθ ἀν. σελ. 16 ἑξ. Cf. Beumer, Die altchristliche Idee einer präexistierenden Kirche und ihre theologische Anwendung, ἐν περιοδικῷ Wissenschaft und Weisheit 9 (1942)σελ. 13-22. Yves Congar, Ecclesia ab Abel, ἐν Festschrift für Karl Adam, Düsseldorf 1952, σελ. 79-108. H. de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 43 ἑξ. Αἱ μέχρι τοῦδε διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις ποικίλουν καὶ δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ἡ Ἐκκλησιολογία εὑρίσκεται εἰς τὸ προθεολογικὸν αὐτῆς στάδιον (vortheologischen Stadium), ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Beumer, ἔνθ. ἀν. σελ. 13.

2. Περὶ τῆς σπουδαίας διδασκαλίας τοῦ Χρυσοστόμου ἐν σχέσει πρὸς τὴν προϊστορίαν τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν σχεδὸν ἔχει γραφῆ. Βεβαίως ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρεται εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐνσαρκώσεως Ἐκκλησίαν συμπτωματικῶς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ συνεπῶς δὲν δύναταί τις νὰ διαμορφώσῃ τελείαν εἰκόνα τῆς περὶ ἀπαρχῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς γνώμης τοῦ Χρυσοστόμου. Τὰ ὑπάρχοντα ὅμως χωρία εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἐν γενικωτάταις, ἔστω, γραμμαῖς ἔκθεσιν ταύτης.

3. Πρβλ. Οὕτω ἐν τῷ Ποιμένι τοῦ Ἑρμᾶ, Ὅρασ. ΙΙ, 4. Β.Ε.Π.Ε.Σ. τ. 3ος σελ. 42, ἀναφέρεται περὶ τῆς Ἐκκλησίας «... ὅτι, φησίν, πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ τούτων ὁ κόσμος κατηρτίσθη». Ἐν τῇ οὕτω καλουμένῃ Β' ἐπιστολῇ Κλήμεντος (περὶ τὸ ἔτος 150 μ.Χ.) ὅτι ἡ Ἐκκλησία οὐ νῦν εἶναι, ἀλλὰ ἄνωθεν, ἦν γὰρ πνευματική, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν· ἐφανερώθη δὲ ἐπὶ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ, ἡ ἐκκλησία δὲ πνευματικὴ οὖσα ἐφανερώθη ἐν τῇ σαρκὶ Χριστοῦ... ἐσόμεθα ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρώτης, τῆς πνευματικῆς, τῆς πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκτισμένης». Πρβλ. ἐκ τῶν ἔργων Εἰρηναίου, Τερτυλλιανοῦ, Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, Ὠριγένους, Ἱππολύτου Ρώμης, Ἀμβροσίου, Ἐπιφανίου Σαλαμῖνος περὶ τῆς προϊστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν Beumer, ἔνθ' ἀν. σελ. 15 ἑξ. Περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 17 καὶ M. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 245 ἑξ.

4. Πρβλ. Β' Κλήμεντος 14, 2. Β.Ε.Π.Ε.Σ. τ. 1ος σελ. 45.

5. Εἰς Γέν. ὁμιλ. 3, 4. P.G. 53, 36.

ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ τὰς ἑορτὰς ταύτας ἀφείς, πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων μετέστη πανήγυριν. Ὅτι γὰρ καὶ πόλις ἄνω καὶ Ἐκκλησία καὶ πανήγυρίς ἐστιν, ἄκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος· Προσεληλύθατε πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένην ἐν οὐρανοῖς καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει»[1]. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς σημασίαν εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ μετὰ τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν λογικῶν ἐν γένει ὑπάρξεων κοινωνία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν βασιλεία Αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ταύτην σημασίαν περιλαμβάνει ἡ Ἐκκλησία τὰς στρατιὰς τῶν ἀγγελικῶν καὶ ἀΰλων δυνάμεων καὶ τοὺς πιστοὺς πάντων τῶν αἰώνων[2]. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην ἀνήκουν «αἱ μυριάδες τῶν ἀγγέλων, ἐκεῖ χιλιάδες ἀρχαγγέλων, ἀλλαχοῦ συμμορία προφητῶν, ἑτέρωθεν μαρτύρων χοροί, ἀποστόλων τάγματα, σύλλογοι δικαίων, τῶν εὐηρεστηκότων ἁπάντων δῆμοι διάφοροι. Ὄντως θαυμαστή τίς ἐστιν ἡ πανήγυρις, καὶ δὴ πάντων μεῖζον, ὅτι ἐν μέσῃ τῇ πανηγύρει στρέφεται τούτων ἁπάντων ὁ βασιλεύς· εἰπὼν γὰρ Μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, ἐπήγαγε, Καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων»[3]. Ἡ δημιουργία συνεπῶς τῆς Ἐκκλησίας ταυτιζομένης μετὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν συμπίπτει μετὰ τῆς δημιουργίας τῶν πνευματικῶν καὶ ἀγγελικῶν δυνάμεων.

Ἀλλὰ διὰ τοῦ ὅρου Ἐκκλησία ἀποδίδεται κατ' ἐξοχήν, ὡς εἴδομεν, ἡ μετὰ τῶν κεκλημένων κοινωνία τοῦ Θεοῦ, ἡ Ἐκκλησία τῶν πρωτοτόκων, ἥτις ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· «Τίνας δὲ πρωτοτόκους καλεῖ λέγων, καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων; Πάντας τοὺς χοροὺς τῶν πιστῶν[4]. Τί δέ ἐστιν, Ἓν σῶμα; Οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοὶ καὶ ὄντες καὶ γενόμενοι καὶ ἐσόμενοι. Πάλιν καὶ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες ἓν σῶμά εἰσι»[5]. Εἰς τὸ Σῶμα ἄρα τῆς Ἐκκλησίας ἀνήκουν ἅπαντες οἱ πιστοὶ εἴτε πρό, εἴτε μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν στενὴν αὐτῆς ἔννοιαν κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ παραδείσῳ, ἔνθα ὁ Ἀδὰμ «τῆς πρὸς Θεὸν ἀπέλαυεν ὁμιλίας καὶ τῇ παρρησίᾳ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐνετρύφα. Καὶ ἄγγελοι μὲν ἔτρεμον, καὶ τὰ Χερουβεὶμ καὶ τὰ Σεραφεὶμ οὐδὲ ἀντιβλέψαι

---

1. Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον... 1. P.G. 48, 749.
2. Πρβλ. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 241. H. de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 38 ἑξ. 45.
3. Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον... 1, P.G. 48, 750.
4. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 32, 1. PG. 63, 220. Πρβλ. καὶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας c. IX.P.G. 8, 193. «Αὕτη γὰρ ἡ Πρωτότοκος Ἐκκλησία, ἡ ἐκ πολλῶν ἀγαθῶν συγκειμένη παιδίων». Πρβλ. Παιδαγωγ. 1, 9. P.G. 8, 352· «πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ὑφηγουμένην, τὴν ὑπερνεφῆ τὴν ἅπτομένην οὐρανῶν» καὶ Στρωμ. VII, XI, P.G. 9, 496· «Πνευματικὴ γὰρ ὅλη γενομένη (δηλ. ἡ γνωστικὴ ψυχὴ) πρὸς τὸ συγγενὲς χωρήσασα ἐν πνευματικῇ Ἐκκλησίᾳ, μένει εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ Θεοῦ».
5. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3, 1. P.G. 62,75. Πρβλ. Αὐγουστίνου, In Psalm. 36, 3-4. P.L. 36, 385. Πρβλ. Y. Congar, ἔνθ' ἀν. σελ. 81. Πρβλ. καὶ Μεγ. Ἀθανασίου, Κατὰ Ἀρειανῶν 4, 29. P.G. 26, 513.

ἐτόλμων αὐτὸς δὲ ὡσανεὶ φίλος φίλῳ διελέγετο»[1]. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον ἂν καὶ αἱ ἀγγελικαὶ καὶ ἀνθρώπιναι, αἱ ἐπίγειοι δῆλον ὅτι καὶ αἱ ἐπουράνιαι, δυνάμεις ἀπετέλουν μίαν ἑνότητα, μίαν Ἐκκλησίαν, μίαν βασιλείαν[2] ὑπὸ τὸν ἕνα βασιλέα, τὸν Τριαδικὸν Θεόν, ἐν τούτοις ἡ μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνία τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡ θέσις τῆς ἐξ ἀνθρώπων Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐπουρανίῳ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶχον προσλάβει τὴν τελικὴν αὐτῶν μορφήν. Ἡ ἐν παραδείσῳ κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν πρωτοπλάστων ἀπετέλει τὸ προστάδιον τῆς τελείας κοινωνίας καὶ συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, εἰς ἣν ὁ Θεὸς «Ἐβούλετο μὲν γὰρ καὶ ἐκ προοιμίων εὐθέως ἐπ' ἐκείνην ἡμᾶς ἀγαγεῖν τὴν ζωήν, ἀλλ' ἡμεῖς οὐκ εἰάσαμεν, τῇ ῥαθυμίᾳ πολλὴν ἐργασάμενοι τὴν ἀναβολὴν καὶ διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης κατασκευάσαντες τὴν μέλλησιν ταύτην τὴν μακράν»[3]. Διὰ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων ἐματαιώθη μὲν ἡ ἄμεσος πραγματοποίησις τῆς τελειώσεως τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας τοῦ Θεοῦ, ἐφανερώθη δὲ ἡ ἐν τῷ ἀπολυτρωτικῷ σχεδίῳ τοῦ Θεοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους κεντρικὴ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ὡς τῆς σπουδαιοτέρας καὶ προσφιλεστέρας δημιουργίας τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ. Πράγματι δὲ ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πραγματοποίησις τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας κατέστη τὸ Σῶμα Χριστοῦ καὶ ἡ νύμφη Αὐτοῦ, ἀπεκάλυψε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς τὴν κορωνίδα τῆς δημιουργίας[4], πρὸς ἣν οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ· «Ἐκκλησίας οὐδὲν ἴσον», τονίζει ὁ Χρυσόστομος[5]. Δὲν ὑπάρχει τίποτε προσφιλέστερον διὰ τὸν Θεὸν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, «ποθεινοτέρα γὰρ ἡ Ἐκκλησία τῷ Θεῷ τοῦ Οὐρανοῦ. Οὐρανοῦ σῶμα οὐκ ἀνέλαβεν, Ἐκκλησίας δὲ

---

1. «Τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ παραγενομένου τοῦ βασιλέως...», ὁμιλ. 3, 1 P.G. 63, 473-4 Πρβλ. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 14, 3. P.G. 53, 114. Πρβλ. καὶ Εἰρηναίου, Adv. haer. 5, 20, 2 P.G. 7, 1178 «Plantata est enim ecclesia paradisus in hoc mundo». Τερτυλλιανοῦ, Adv. Marc. 2, 4. P.L. 2, 314. «Adam translatus in paradisum, iam tunc de mundo in ecclesiam.

2. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν διακηρύσσει ὁ Χρυσόστομος (εἰς τὸν σταυρὸν καὶ εἰς τὸν ληστήν... ὁμιλ. 1, 2. P.G. 49, 401) «Σήμερον (ἤτοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Σταυρικῆς θυσίας) ἀπέδωκεν ἡμῖν τὴν ἀρχαίαν Πατρίδα, σήμερον ἐπανήγαγεν ἡμᾶς ἐπὶ τὴν πατρῴαν πόλιν καὶ τὴν οἰκίαν ἐχαρίσατο τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει». Ἡ ἀρχαία δὲ αὕτη πατρὶς δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Πρβλ. εἰς Γεν. λόγ. 7, 5. P.G. 54, 614 ἑξ. Πρβλ. «Ἔτι εἰς τὴν ἀσάφειαν...» 2, 3 P.G. 56, 180 καὶ «τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ παραγινομένου τοῦ βασιλέως...», 1. P.G. 63, 474.

3. «Τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ παραγινομένου τοῦ βασιλέως...» 1, P.G. 63, 473.

4. Πρβλ. τὴν ὡραιοτάτην καὶ ἐπιγραμματικὴν φράσιν τοῦ Ὠριγένους, ἐν (G.C.S. Orig. 4, 167 Preuschen) «Κόσμος δὲ τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία, κόσμου αὐτῆς γιγνομένου Χριστοῦ».

5. «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω...», 1 P.G. 52, 397 Πρβλ... Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων... ὁμιλ. 2, 1. P.G. 51, 79· «Τί θαυμάζεις, εἰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης τιμιωτέραν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ῥήματος τούτου πάλιν ἐτείχισε».

σάρκα ἀνέλαβεν»[1]. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἁγία κιβωτὸς ἡ ἀπείρως πολυτιμοτέρα τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε. Ὁλόκληρος ἡ δημιουργία, αὐτὸς ὁ οὐρανὸς ἐπλάσθη χάριν τῆς Ἐκκλησίας· «διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ οὐρανός, οὐ διὰ τὸν οὐρανὸν ἡ Ἐκκλησία»[2]. Ἡ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἄπειρος ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐξεδηλώθη ἰδίως διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὅστις «ἐλθὼν εἰς τὸ καταγώγιον αὐτῆς, καὶ εὑρὼν ρυπῶσαν, γυμνήν, πεφυρμένην αἵματι ἔλουσεν, ἤλειψεν, ἔθρεψεν, ἐνέδυσεν ἱμάτιον, οἷον εὑρεθῆναι ἕτερον οὐκ ἔνι. Αὐτὸς αὐτῇ γενόμενος περιβολὴ καὶ λαβὼν αὐτὴν οὕτως ἀνάγει»[3]. Ἡ ἄποψις, καθ' ἣν τὸ σύμπαν ἐδημιουργήθη χάριν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ περὶ δημιουργίας σχεδίου τοῦ Θεοῦ, συνιστᾷ τὴν δεσπόζουσαν ἰδέαν ἐν τῇ Χρυσοστομικῇ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ.

Διὰ τῆς Ἐκκλησίας οὐ μόνον διαφυλάσσεται ἡ ἀνθρωπότης, ἀλλὰ ἀναγεννᾶται καὶ ἁγιάζεται[4] καὶ συμμετέχει τῆς μακαρίας ζωῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος. Διὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀναφωνεῖ· «Ποίαν ἑτέραν ζητεῖς συναγωγὴν τοιαύτην; ποῖον ἕτερον βουλευτήριον; ποίαν σύνοδον; .... ὅπου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπου ὁ Ἰησοῦς μέσος καὶ ὁ τούτου Πατήρ;»[5].

2. Ἡ ἐν τῷ γίγνεσθαι Ἐκκλησία.

Διὰ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων ἔλαβε πέρας ἡ πρώτη περίοδος τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ἣν οἱ πρωτόπλαστοι ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐλευθέρως ἐν τῷ Παραδείσῳ καὶ διελέγοντο «ὡσανεὶ φίλῳ» μετ' Αὐτοῦ. «Καθάπερ γὰρ ἄγγελός τις, οὕτως ἐπὶ τῆς γῆς διέτριβεν ὁ ἄνθρωπος, σῶμα μὲν περικείμενος, ἔξω δὲ τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τυγχάνων, καί, καθάπερ βασιλεὺς ἁλουργίδι καὶ διαδήματι κεκοσμημένος καὶ πορφυρίδα ἀναβεβλημένος, οὕτως ἐνετρύφα τῇ τοῦ παραδείσου διαγωγῇ»[6]. Ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεως ὑπῆρξεν ἡ ἔκπτωσις μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Παραδείσου. Ὡς παρατηρεῖ εὐστόχως ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος,«Ἀπέσχιστο, φησί, τὰ ἐπουράνια τῶν ἐπιγείων, οὐκ εἶχε μίαν κεφαλήν»[7]. Διὰ τῆς ἁμαρτίας ἡ Ἐκκλησία ὡς ἡ

1. Ὁμιλία πρὸ τῆς Ἐξορίας, 2. P.G. 52, 429.
2. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 2. P.G. 52, 429.
3. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 63.
4. Πρβλ. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8, 1. P.G. 49, 336-337 «Ἡ μὲν γὰρ κιβωτὸς παρελάμβανε τὰ ζῷα καὶ ἐφύλαττε ζῷα, ἡ δὲ Ἐκκλησία παραλαμβάνει τὰ ζῷα καὶ μεταβάλλει. Οἷόν τι λέγω· Εἰσῆλθεν ἐκεῖ ἱέραξ καὶ ἐξῆλθεν ἱέραξ· εἰσῆλθε λύκος καὶ ἐξῆλθε λύκος· εἰσῆλθέ τις ἱέραξ ἐνταῦθα καὶ ἐξέρχεται περιστερά· εἰσέρχεται λύκος καὶ ἐξέρχεται πρόβατον· εἰσέρχεται ὄφις καὶ ἐξέρχεται ἀρνίον, οὐ τῆς φύσεως μεταβαλλομένης, ἀλλὰ τῆς κακίας ἐλαυνομένης».
5. «Πρὸς τοὺς ἐγκαταλείψαντας...», 2. P.G. 51, 70.
6. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 13, 4. P.G. 53, 109. Πρβλ. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 16, 1. P.G. 53, 126.
7. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 1, 4. P.G. 62, 15.

κοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων παρεμερίσθη, ἀπώλεσε τὴν πλουσίαν χάριν τοῦ Θεοῦ [1], κατέστη ἡ «τάλαινα παγκληρία τῶν ἐθνῶν». Ἡ ἀνθρωπίνη ἁμαρτία ὑψώθη ὡς σιδηροῦν παραπέτασμα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ θανάτου τῆς ὁποίας ἤρχιζεν ἡ τραγικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας, ἐν μέσῳ τῆς οἰκουμένης, ἐν ᾗ «ἅπαντα κακῶς διέκειτο καὶ ἀσέβεια πανταχοῦ ἐκράτει...»[2]. Διὰ ζωηρῶν χρωμάτων περιγράφει ὁ Χρυσόστομος τὴν Ἐκκλησίαν τῆς δευτέρας ταύτης περιόδου, τὴν «ῥυπῶσαν, αὐχμῶσαν, γυμνήν, πεφυρμένην αἵματι» [3]. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἐθνῶν μακρὰν τοῦ Θεοῦ συμφύρεται ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀποστασίας της. Εἶναι ἡ πόρνη καὶ ἡ μοιχαλίς, ἥτις ἐγκατέλειψε τὸν Νυμφίον αὐτῆς καὶ προσεκολλήθη εἰς ψευδεῖς Θεούς [4]· «κνίσσῃ γὰρ καὶ καπνῷ καὶ λύθρῳ καὶ αἵματι, καὶ μυρίαις ἑτέραις τοιαύταις κατερρυποῦτο (ἡ Ἐκκλησία) κηλῖσιν» [5].

Ἀλλ' ἡ τραγῳδία τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἐπηκολούθησε τὴν πτῶσιν τῶν πρωτοπλάστων καὶ τὴν ἐκδίωξιν αὐτῶν ἐκ τοῦ Παραδείσου, δὲν ἐκτυλίσσεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐν μέσῳ τῆς θανατηφόρου ἁμαρτίας. Ἡ χώρα καὶ ἡ σκιὰ τοῦ θανάτου, αἵτινες καλύπτουν τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἐθνῶν, φωτίζονται ἀπὸ τὰς λάμψεις τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πανάγαθος Δημιουργὸς δὲν ἐγκατέλειψε τὸ πλάσμα τῶν χειρῶν Του, δὲν συνέτριψε τὴν δημιουργηθεῖσαν ὑπ' Αὐτοῦ Ἐκκλησίαν. Ὁ Θεὸς παρακολουθεῖ καὶ προνοεῖ. Ἡ ἄπειρος ἀγάπη Του πραγματοποιεῖ τὸ πάνσοφον σχέδιον τῆς ἀπολυτρώσεως. Ἤδη κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἐκ τοῦ Παραδείσου ἐκδιώξεως τῶν πρωτοπλάστων ἐκδηλοῦται διὰ τῆς δοθείσης πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεως [6] ἡ ἀπόφασις τοῦ Θεοῦ, ὅπως οὐ μόνον μὴ διακόψῃ τὴν μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίαν, ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον πραγματοποιήσῃ τὴν τελείαν κοινωνίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν, ἣν προέβλεπεν τὸ σχέδιον [7] τοῦ Θεοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους· «ἔθος τῷ Θεῷ τοιοῦτον, ὅταν τινὸς ἐκπέσωμεν διὰ ῥαθυμίαν, μὴ πρότερον ἀφίστασθαι πάντα ποιοῦντα καὶ πραγματευόμενον, ἕως ἂν ἡμᾶς ἐπὶ πολλῷ μείζονα, ὧν ἐξεπέσαμεν, ἐπαναγάγῃ· ὃ δὴ καὶ τότε συνέβη. Ἐξεπέσαμεν γὰρ παραδείσου καὶ ἐλάβομεν οὐρανόν· διὸ καὶ μείζων τῆς ζημίας ἡ πραγματεία γέγονε» [8].

---

1. Πρβλ. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 16,6. P.G. 53, 133 «Τοσοῦτόν ἐστιν ἁμαρτία κακόν. Οὐ μόνον γὰρ τῆς ἄνωθεν εὐνοίας ἡμᾶς ἀφίστησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὴν ἡμᾶς αἰσχύνην καὶ ταπεινότητα κατάγει καί, τῶν ἤδη ὑπηργμένων ἀγαθῶν ἀποστερήσασα, πᾶσαν ἡμῶν ἀφαιρεῖται τὴν παρρησίαν».
2. «Ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐπὶ Παύλου...», 3 P.G. 63, 504.
3. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 63.
4. Εἰς «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 6-9. P.G. 52, 402 ἑξ.
5. Εἰς «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...» 2. P.G. 51, 227 ἑξ.
6. Εἰς Γεν. ὁμιλ. 17, 1. P.G. 53, 134 ἑξ.
7. «Τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ παραγενομένου τοῦ βασιλέως...», 1. P.G. 63, 473.
8. Αὐτόθι P.G. 63, 474.

Ἡ ἐκπεσοῦσα Ἐκκλησία καθοδηγεῖται ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας πρὸς τὴν ἀποκατάστασίν της οὐχὶ πλέον ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐξ οὗ ἐξέπεσεν, ἀλλὰ ἐν τῇ θριαμβευούσῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν· «Οὐ γὰρ εἰς παράδεισον ἐπαγγέλλεται εἰσαγαγεῖν ἡμᾶς ὁ Θεός, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν· οὐδὲ βασιλείαν παραδείσου, ἀλλὰ βασιλείαν οὐρανῶν» [1]. Ἡ πορεία ὅμως τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ γῆς θὰ εἶναι μακρὰ καὶ ἐπίπονος· δέον νὰ διέλθῃ διὰ τῶν ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας καθορισθέντων σταδίων, ἵνα καταστῇ ὥριμος διὰ τὸ μέγα μήνυμα τῶν Οὐρανῶν· «Ὅρα τὸν Θεὸν κατὰ μικρὸν ἡμᾶς παιδαγωγοῦντα... Καθάπερ γὰρ ἐπὶ κλίμακος ὁ πρῶτος βαθμὸς παραπέμπει τῷ δευτέρῳ, ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου οὐκ ἔνι ἐπὶ τὸν τέταρτον ἐλθεῖν... οὐδὲ πρὸ τοῦ πρώτου δυνατὸν ἐπὶ τὸν δεύτερον ἐλθεῖν· οὕτω καὶ ἐνταῦθα» [2]. Ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς Ἐκκλησίας θὰ ἦτο συνεπῶς δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περίοδος προπαρασκευαστικὴ τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τελειώσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὡς Ἐκκλησίας δηλ. ἐν τῷ γίγνεσθαι.

Ἡ Θεία Πρόνοια «ἡ πανταχοῦ πάντα μετὰ τῆς οἰκείας οἰκονομοῦσα σοφίας» [3] ἀποκαλύπτει σταδιακῶς τὸ μεγαλοπρεπὲς σχέδιόν Της διὰ τὴν τελείωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἤδη ἐν τῷ Παραδείσῳ προετυπώθη ἐν τῇ γαμηλίῳ ἑνώσει τοῦ Ἀδὰμ μετὰ τῆς Εὔας ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἑνώσεώς της μετὰ τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς προπαρασκευῆς ἡ Ἐκκλησία προτυποῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀποκαλύψεως ὑπὸ

1. Εἰς Γεν. λόγ. 7,5. P.G. 54, 614 ἑξ. «Οὐκ ἀκούεις τοῦ Παύλου περὶ τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα τί φησιν; Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· τὸν δὲ παράδεισον καὶ ὀφθαλμὸς εἶδε τοῦ Ἀδὰμ καὶ οὖς ἤκουσε καὶ καρδία ἀνθρώπου ἐδέξατο· περὶ γὰρ αὐτοῦ τοσαύτας ἡμέρας διαλεγόμεθα· πῶς οὖν ἀνέλαβε τὰ ἀγαθὰ ὁ λῃστής; Οὐ γὰρ εἰς παράδεισον ἐπαγγέλλεται εἰσαγαγεῖν ἡμᾶς ὁ Θεός, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν· οὐδὲ βασιλείαν παραδείσου, ἀλλὰ βασιλείαν οὐρανῶν ἐκήρυξεν. Ἤρξατο γάρ, φησί, κηρύττειν καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ οὐχ ἡ βασιλεία τοῦ παραδείσου, ἀλλ' ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἀπώλεσας μὲν γὰρ παράδεισον, ἔδωκε δὲ σοι ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν, ἵνα καὶ τὴν οἰκείαν φιλανθρωπίαν ἐπιδείξηται καὶ τὸν διάβολον δάκῃ, δεικνὺς ὅτι κἂν μυρία τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλεύσῃ γένει, οὐδὲν ἔσται πλέον αὐτῷ, τοῦ Θεοῦ πρὸς μείζονα ἀεὶ τιμὴν ἡμᾶς ἀνάγοντος. Ἀπώλεσας τοίνυν παράδεισον, ἀνέῳξέ σοι ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν· κατεδικάσθης πόνῳ προσκαίρῳ καὶ ἐτιμήθης ζωῇ αἰωνίῳ. Ἐκέλευσε τῇ γῇ ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνενεγκεῖν καὶ ἐβλάστησέ σοι καρπὸν Πνεύματος ἡ ψυχή. Ὁρᾷς πῶς μείζων ἡ εὐπορία τῆς ζημίας; πῶς πλείων ὁ πλοῦτος; Οἷόν τι λέγω· ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ γῆς καὶ ὕδατος, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ. Οὐκ ἐγένετο χρήσιμος ὁ πλασθείς, ἀλλὰ διεστράφη. Οὐκέτι λοιπὸν ἀπὸ γῆς καὶ ὕδατος αὐτὸν πλάττει, ἀλλ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος· καὶ οὐκέτι παράδεισον ἐπαγγέλλεται πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ βασιλείαν οὐρανῶν. Καὶ ὅπως, ἄκουε. Νικοδήμου γὰρ τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἰουδαίων καταπεσόντος, καὶ τὴν ἐνταῦθα γέννησιν ἐπιζητοῦντος καὶ λέγοντος, ἀδύνατον εἶναι γέροντα γεννηθῆναι ἄνωθεν, ὅρα πῶς ὁ Χριστὸς σαφέστερον αὐτῷ ἀποκαλύπτει τῆς γεννήσεως τὸν τρόπον. Ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

2. Εἰς Κολοσ. ὁμιλ. 5, 4. P.G. 62, 336.

3. Εἰς τὸν λαὸν Ἀντιοχείας, ὁμιλ. 6, 2. P.G. 49, 83.

τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε, ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Σάρρας κλπ. Ὁ Θεὸς ἐπικοινωνεῖ ἀπ' εὐθείας μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἐθνῶν. Οὐδέποτε ὑπῆρξε περίοδος ἄνευ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· «Καὶ γὰρ τῷ Νῶε καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς ἐγγόνοις τοῖς ἐκείνου καὶ τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Μωϋσεῖ δὲ οὐ διὰ γραμμάτων διελέγετο, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καθαρὰν εὑρίσκων αὐτῶν τὴν διάνοιαν» [1]. Διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς κλήσεως τοῦ Ἀβραὰμ τὸ περὶ Ἐκκλησίας σχέδιον τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ πλέον συγκεκριμένην μορφὴν καὶ προτυποῦται ἡ Ἐκκλησία, εἰς τὸ «λεῖμμα τοῦ Ἰσραήλ», ἐξ οὗ θὰ προήρχετο ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἐκκλησία. Ὁ Ἑβραϊκὸς λαός, οἱ κατὰ σάρκα δηλονότι ἀπόγονοι τοῦ Ἀβραάμ, ἀποτελεῖ τὸ ὄργανον, δι' οὗ παιδαγωγεῖ ὁ Θεὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ προπαρασκευάζει αὐτὸ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ καὶ ἡ διὰ Διαθήκης ἐπικύρωσις τοῦ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ δεσμοῦ ἀναδεικνύει τοὺς Ἰσραηλίτας εἰς περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις καὶ εἶναι ὁ ἀληθὴς ἡγέτης αὐτῶν [2]. Οὕτω δὲ παρουσιάζεται τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος γεγονός, καθ' ὃ εἷς λαὸς ἀντὶ ἐπιγείου βασιλέως θεωρεῖ ὡς βασιλέα αὐτοῦ τὸν Θεόν, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν εἶχε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορίας του ἀναδείξῃ καὶ ἐπίγειον βασιλέα· «Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ. Τί ἐστιν Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ; Ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ φησί. Καίτοι πᾶσα ἡ οἰκουμένη ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἀρχὴν ἦν, ἀλλ' οὗτοι καὶ κατ' οἰκείωσιν ἑτέραν. Ἐπειδὴ καὶ προφητείας ἐδέχοντο καὶ διελέγετο αὐτοῖς καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ᾠκονόμει μειζόνως. Εἶτα καθ' ἕτερον δὲ τρόπον καὶ λαὸς αὐτοῦ ἐχρημάτιζε. Καὶ γὰρ τῷ νεύματι τῷ ἐκείνου πολλάκις καὶ εἰς πολέμους ἐξῄεσαν καὶ πολλὰ τῶν ἄλλων ἔπραττον. Βαρβαρικῶν γὰρ αὐτοὺς ἀπαλλάξας χειρῶν καὶ τυραννίδος καὶ δουλείας, καὶ κινδύνου ἐσχάτου καὶ παρανόμου γνώμης γέγονεν αὐτῶν βασιλεύς» [3].

---

1. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 1, 1. P.G. 57, 13. Πρβλ. Εἰς Γέν. ὁμιλ. 2, 2. P.G. 53, 57 ἑξ. Εἰς Γέν. λόγ. 1, 2. P.G. 54, 582.

2. Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1954-1955), Ἀθῆναι 1955 σελ. 9.

3. Εἰς Ψαλμ. 113, 1. P.G. 55, 305. Ἀποτελεῖ δὲ ἀσφαλῶς μίαν τῶν τραγικωτέρων σελίδων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος τὸ γεγονός, ὅτι τὴν λαμπρὰν ταύτην ἀπαρχὴν τῆς ἱστορίας των οἱ Ἑβραῖοι ἐπέπρωτο νὰ τελειώσουν μεταβαλλόμενοι εἰς σταυρωτὰς Ἐκείνου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἀόρατος βασιλεύς των, ὅταν ὡς Θεάνθρωπος ἐξεπλήρου τὸ μέγα ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ λαός, ὅστις δὲν καθιέρωσεν εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἱστορίας του τὸν βασιλικὸν θεσμόν, διότι εἶχε βαθυτάτην τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διακυβερνήσεως τοῦ ἐθνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου αὐτοῦ, ἐπέπρωτο νὰ διαπράξῃ τὴν μεγίστην προδοσίαν τῆς ὑψίστης ἀποστολῆς, ἣν εἶχεν ἀναλάβει, σταυρώνων τὸν Βασιλέα τῶν Οὐρανῶν ἐν ὀνόματι τοῦ κατακτητοῦ του· «Ἀπ' αἰῶνος, γάρ, φησί, συνέτριψας τὸν ζυγόν σου, διέρρηξας τὸν δεσμόν σου. Οὐχὶ Παῦλος λέγει ταῦτα, ἀλλ ὁ προφήτης βοᾷ, ζυγὸν καὶ δεσμὸν τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς λέγων, ὅτι παρῃτήσαντο τὴν δεσποτείαν τοῦ Χριστοῦ, λέ-

Καὶ ὅταν ἀργότερον οἱ Ἰσραηλῖται ἀγνώμονες[1] ἔναντι τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ ἐπιζητοῦν ἐπίγειον βασιλέα, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὑποδεικνύων αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ ἐπίγειος βασιλεὺς τῶν Ἑβραίων ἀσκεῖ τὸ βασιλικόν του ἀξίωμα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, θεωρούμενος ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγεται Χριστὸς Κυρίου[2]. «Κἀντεῦθεν ᾐτήσαντο βασιλέα. Καὶ οὐ λέγει τὴν ἀγνωμοσύνην αὐτῶν, ἀλλὰ πανταχοῦ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν. Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς Σαοὺλ υἱὸν Κίς»[3]. Ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν ἐγκαθιστᾷ μόνον τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας τῶν Ἑβραίων. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθοδήγησις τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ ἐκδηλοῦται ἐξόχως εἰς τὴν ἀποστολὴν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων, εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς λατρείας, δι' ἧς ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ Θεοῦ[4], καὶ δὴ εἰς τὴν πάραδοσιν τοῦ Νόμου, ὅστις ἐκφράζων τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸν λύχνον, ὁ ὁποῖος φωτίζει τὴν πορείαν τοῦ Ἰσραήλ· «Λύχνος ἐντολὴ νόμου, καὶ φῶς καὶ ζωὴ καὶ ἔλεγχος καὶ παιδεία. Ἰδοὺ οὐχὶ βοήθεια μόνον, οὐδὲ λύχνος μόνον, ἀλλὰ καὶ φῶς καὶ ζωή»[5]. Ἐν μέσῳ τῶν ἀπειροπληθῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἑβραϊκὸν λαὸν ἐξαίρεται ἡ παραχώρησις τοῦ Νόμου ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀποδεικνυούσης τὴν ἰδιαιτέραν πρόνοιαν Αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ[6]. Οὕτω δὲ

γοντες· Ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ Καίσαρα. Συνέτριψας τὸν ζυγόν, διέρρηξας τὸν δεσμόν, ἐξέβαλες σαυτὸν τῆς οὐρανίου βασιλείας καὶ ὑπέθηκας ἀνθρωπίναις ἀρχαῖς». (P.G. 48, 846).

1. Πρβλ. Ψευδοχρυσοστόμου P.G. 56, 342· «Ἐφοβήθη ὁ λαός, καὶ ὡμολόγησεν ἡμαρτηκέναι αἰτήσαντες βασιλέα».

2. Πρβλ. Π. Μπρατσιώτου, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ὡς Προφήτης, Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 41· «Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν θείᾳ ἀνοχῇ ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπόκτησιν ἐπιγείου βασιλέως οὗτος ὑπολαμβάνεται ὡς οἱονεὶ ἡ τῆς θείας κυριαρχίας ἐνσάρκωσις καὶ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ καὶ λέγεται Χριστὸς Κυρίου, ὃς δὲν ἐπαύσατο ὢν ὁ πραγματικὸς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλεὺς καὶ διατηρῶν τοῦτο τὸ ὄνομα. Καὶ ἡ μὲν Ἱερουσαλὴμ χαρακτηρίζεται ὡς «ἡ πόλις τοῦ μεγάλου βασιλέως», οἱ δὲ σφετερισταὶ ἐν τῷ βασιλείῳ Ἐφραὶμ ὡς βασιλεῖς ἄνευ Jahve». Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, ἔνθ' ἀν. σελ. 12 καὶ H. Kaupel, Die Beziehungen des alttestamentlichen Königtums zum Kult, Hamburg 1930.

3. Εἰς Πράξ. Ἀποστ. ὁμιλ. 29, 1. P.G. 60, 214 Πρβλ. Hans Hertzberg, Werdende Kirche im Alten Testament, München, 1950. σελ. 8 ἑξ.

4. Πρβλ. Εἰς τὸν σταυρὸν... ὁμιλ. 2, 1. P.G. 49, 409. «Τοῖς μὲν γὰρ Ἰουδαίοις διὰ τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ Θεὸς πᾶσαν τὴν γῆν ἀφιέναι καὶ εἰς ἕνα τόπον προσφέρειν, εἰς ἕνα τόπον εὔχεσθαι ἐπειδὴ πᾶσα ἡ γῆ τότε ἀκάθαρτος ἦν ἀπὸ τοῦ καπνοῦ, καὶ τῆς κνίσσης καὶ τῶν εἰδωλικῶν αἱμάτων και τῶν ἄλλων μολυσμάτων τῶν Ἑλληνικῶν, διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἕνα τόπον ἐπέταξεν». Πρβλ. P.G. 60, 403.

5. Εἰς Γέν. Λόγ. 8, 1. P.G. 54, 617.

6. Πρβλ. Εἰς Γέν. Λόγ. 8, 1. P.G. 54, 617 ἑξ. «Ἐπαίνει, φησίν, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον· αἴνει τὸν Θεόν σου, Σιών· ὅτι ἐνίσχυσε τοὺς μοχλοὺς τῶν πυλῶν σου, εὐλόγησε τοὺς υἱούς σου ἔν σοι· ὁ τιθεὶς τὰ ὅριά σου εἰρήνην, καὶ στέαρ πυροῦ ἐμπιμπλῶν σε. Εἶτα εἰπὼν καὶ τὴν διὰ τῆς ἄλλης κτίσεως εὐεργεσίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ χορηγουμένην ἐπήγαγε τὴν ἐξαίρετον καὶ μείζονα, οὑτωσὶ λέγων· Ὁ ἀποστέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ, δικαιώματα καὶ κρίματα αὐτοῦ τῷ Ἰσραήλ. Οὐκ ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ

μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς προχριστιανικῆς ἀνθρωπότητος ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς ἀποτελεῖ ἔθνος θεοκρατικὸν διακυβερνώμενον, κατὰ τὰς σπουδαιοτέρας ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς ζωῆς του, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ [1]. «Καὶ γὰρ ἡ Ἰουδαϊκὴ πολιτεία οὐχὶ κάτωθεν πάσας εἶχεν τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ τὰς πλείους καὶ σεμνοτέρας ἄνωθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν» [2].

Ἀλλ' ἐὰν τὸ Ἑβραϊκὸν ἔθνος ἀπετέλει τὸν περιούσιον λαὸν καὶ τὸ ὄργανον, δι' οὗ ἀπεκαλύπτοντο αἱ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα βουλαὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδόλως ὅμως ἡ ἐκλογὴ αὕτη εἶχε τὴν ἔννοιαν, ὅτι καὶ πάντες ἢ καὶ μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ ἔθνος τοῦτο ἀπετέλουν καὶ τὴν ἀληθῆ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν, ἤτοι τὸ ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ[3]. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Ἀβραὰμ εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παγκόσμιον καὶ πανανθρώπινον χαρακτῆρα· «Ἐν σοὶ εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη»[4] ὑπεσχέθη τῷ Ἀβραὰμ ὁ Θεός, ὅστις κατὰ τὴν εὔστοχον τοῦ Χρυσοστόμου ἔκφρασιν

ἐδήλωσεν αὐτοῖς. Ὅρα πόσα κατέλεγεν ἀγαθά. Ἀσφάλειαν πόλεως... ἀπαλλαγὴν πολέμων... ἀφθονίαν τῶν ἀναγκαίων... Ἀλλ' ὅμως πάντων τούτων τὴν τοῦ νόμου δόσιν τιμιωτέραν ἀνεφώνησεν... Καὶ δεικνὺς ὅτι πνευματική τίς ἐστι καὶ θεία, Τίς ἀνέβη, φησίν, εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν; Εἶτα ἐπήγαγεν· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῖν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν... Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δαυῒδ ἔλεγεν· Οὐκ ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς. Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ Παῦλος αἰνιττόμενος ἔγραφε· Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Ὁρᾷς πῶς καὶ οὗτος ἡρμήνευσε τό, Οὐκ ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς;... Καὶ οὐ τούτῳ μόνον ἐτίμησε, τῷ δοῦναι τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ τὸ δι' ἑαυτοῦ δοῦναι· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο μέγιστον εἶδος τιμῆς».

1. Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.... ἔνθ' ἀν. σελ. 10.

2. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 6,4. P.G. 48, 909 «οἷόν τι λέγω, θυσίας συνεχώρει γενέσθαι. Ὁ μὲν οὖν βωμὸς κάτω ἦν καὶ τὰ ξύλα καὶ ἡ μάχαιρα καὶ ὁ ἱερεύς· τὸ δὲ πῦρ, τὸ μέλλον ἰέναι, ἐν τοῖς ἀδύτοις ἐκείνοις καὶ τὰς θυσίας ἄνωθεν εἶχε τὴν ἀρχήν. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος εἰς τὸν ναὸν εἰσῆγε πῦρ, ἀλλὰ φλὸξ ἄνωθεν κατενεχθεῖσα οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς θυσίας διακονίαν ἐπλήρου.... Πρὸς τούτοις, ἡνίκα τινὰ χρίεσθαι ἔδει, ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐφίπτατο καὶ τὸ ἔλαιον ἀνεπήδα· καὶ προφῆται τούτοις διηκόνουν τοῖς πράγμασι καὶ νεφέλη πολλάκις καὶ καπνὸς τὰ ἄδυτα κατελάμβανεν». Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑψηλῆς ἀποστολῆς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅστις «Πάντα γὰρ τότε τῷ δήμῳ τῷ τῶν Ἑβραίων ὑπεξίστατο καὶ παρεχώρει, ἵνα μάθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης ἀκολουθίας ἦν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ θείας καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως τὰ θαυματουργούμενα ἅπαντα... καὶ πανταχοῦ διὰ σημείων παρεπέμποντο, ἵνα τὴν ἀναίσθητον αὐτῶν γνώμην καὶ τὴν σκληρὰν διάνοιαν τοῖς θαύμασι μαλασσομένην αἰώνιον καὶ ἐπιτηδειοτέραν καταστήσωσι πρὸς τὴν τῆς θεογνωσίας ὑποδοχήν». Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 113, 1. P.G. 55, 305 Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ... ἔνθ' ἀν. σελ. 9.

3. Πρβλ. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 245. Yves Congar, ἔνθ' ἀν. σελ. 82.

4. Εἰς Γαλάτ. κεφ. 3, 3. P.G. 61, 651 Πρβλ. N. Bonwetsch, Der Shriftcbeweis für die Kirche aus dem Heiden als das wahre Israel bis auf Hippolyt, ἐν Theol. Studien, Th. Zahn dargebracht, Leipzig 1908 σελ. 7 ἑξ. Πρβλ. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 241, 247 ἑξ.

«οὐκ ἔστι μερικὸς Θεός, ἀλλὰ πάντων Πατήρ...[1] Ὅτι γὰρ οὐκ αὐτοὺς (τοὺς Ἰουδαίους) ἐξελέξατο μόνον, ἀλλὰ πάντων ἦν κηδεμών, δείκνυσι μὲν καὶ τὰ πρὸ Μωϋσέως, οὐκ ἔλαττον δὲ καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ· καὶ μετὰ τοῦτον τὰ καθέκαστα γενόμενα»[2]. Ὁ Ἑβραϊκὸς λαὸς ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὸ ὁρατὸν καὶ ὑλικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Θεία Πρόνοια παιδαγωγεῖ καὶ προπαρασκευάζει ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος πρὸς πραγματοποίησιν τῆς τελείας κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ συνθήκη τοῦ Θεοῦ, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη δὲν ἀποτελεῖ οὐδὲ ἐκφράζει τὴν τελικὴν καὶ τελείαν κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων[3]. Τὰ πάντα εἶναι τύπος καὶ σκιὰ τῶν

---

1. Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 8, 4. P.G. 60, 460.

2. Εἰς Ψαλμ. 113, 6. P.G. 55, 313 Πρβλ. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας ἀπόδειξις... 10. P.G. 48, 827 ἑξ.«Τὴν κλῆσιν γὰρ τῶν ἐθνῶν, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καινοῦ πρὸς τὸν παλαιὸν νόμον, τὴν εὐκολίαν τῆς προσαγωγῆς, τῶν πιστευσάντων τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος γενομένην, διὰ τούτων ἐνέφηνε τῶν προρρήσεων. Ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα ἐργασάμενος, αὐτὸς παρέσται καὶ κριτὴς μετὰ ταῦτα, ὅρα πῶς καὶ αὐτὸ προαναφωνοῦσι· καὶ γὰρ οὐδὲ τοῦτο παρέδραμον, οἱ μὲν ὁρῶντες αὐτὸν ἐν αὐτῷ τῷ σχήματι, ᾧ μέλλει παραγίνεσθαι, οἱ δὲ διὰ ρημάτων αὐτῶν προαναφωνοῦντες. Ὁ μὲν Δανιήλ, καὶ ταῦτα ἐν μέσῳ βαρβάρων τῶν Βαβυλωνίων, ὁρᾷ αὐτὸν ἐπὶ τῶν νεφελῶν ἐρχόμενον· καὶ ἄκουε τῶν ρημάτων αὐτῶν τοῦ προφήτου· Ἐθεώρουν, φησίν, καὶ ἰδοὺ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἔφθασεν ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθη καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βασιλεία καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύσουσι. Καὶ τὸ κριτήριον δὲ αὐτοῦ ὑπογράφων φησίν· Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν καὶ βίβλοι ἀνεῴχθησαν καὶ ποταμοὶ πυρὸς εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν δείκνυσιν, ἣν μέλλουσιν ἔχειν οἱ δίκαιοι, λέγων· Καὶ τὸ κρῖμα ἔδωκεν ἁγίοις Ὑψίστου καὶ τὴν βασιλείαν κατέσχον οἱ ἅγιοι. Ὁ δὲ Μαλαχίας, καὶ ὅτι διὰ πυρὸς ἔσται τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο, παρίστησιν λέγων· Ἰδοὺ αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πόα πλυνόντων. Εἶδες ἀκρίβειαν προφητῶν, πῶς ἅπαντα προλαβόντες ἀνεκήρυξαν τὰ συμβήσεσθαι μέλλοντα;».

3. Εἰς τὴν ἀποστολικὴν ρῆσιν «Ἔχοντες...» 2, 3. P.G. 51, 284· «Γαλακτοτροφίᾳ προσέοικεν ἡ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης παιδαγωγία, στερεᾷ δὲ τροφῇ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἡ φιλοσοφία· οὐδεὶς δὲ πρὶν ἢ θρέψαι γάλακτι, πρὸς τὴν στερεὰν ἄγει τροφήν». Πρβλ. P.G. 50, 753·«Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω, φησίν· ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς ὁ νόμος ἔκειτο, ὅτι οὐ πολλὴ ἀρίστης πολιτείας ἡ ἀκρίβεια, ὅτε εἰσαγωγὴ τοῦ θείου, ὅτε παιδικὰ τὰ παραγγέλματα, ὅτε τὸ γάλα, ὅτε ὁ παιδαγωγός, ὅτε ὁ λύχνος, ὅτε ὁ τύπος καὶ ἡ σκιά». Ἡ ἀτέλεια τοῦ νόμου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὠφείλετο εἰς τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων ἐχόντων ἀνάγκην προπαρασκευῆς, ἵνα καταστῶσι ἱκανοὶ πρὸς κατανόησιν καὶ ἀποδοχὴν τῆς τελείας νομοθεσίας. «Ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐ προηγούμενον ἦν Θεοῦ θέλημα τὸ τὰ τοιαῦτα νομοθετεῖν, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς αὐτῶν ἀσθενείας τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ περὶ τούτων νομοθεσία (P.G. 56, 19)...Ὅτι Ἰουδαίοις, τοῖς ἀλογώτερον διακειμένοις, τοῖς πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἐπτοημένοις, τοῖς ἐξ Αἰγύπτου νῦν ἐπανιοῦσιν, ἔνθα κροκοδείλους καὶ κύνας καὶ πιθήκους ἐθεράπευον οἱ ἄνθρωποι· καὶ οὐκ ἐνῆν διὰ τῆς ὑψηλοτέρας αὐτοὺς ὁδοῦ χειραγωγῆσαι πρὸς τὸν Δημιουργόν. Ὑψηλοτέρα μὲν γὰρ ὁδός ἐστιν ἐκείνη, ἀλλὰ τραχυτέρα, καὶ προσάντης καὶ μᾶλλον ὄρθιος τοῖς ἀσθενεστέροις. Διὰ τοῦτο αὐτοὺς διὰ τῆς εὐκολωτέρας ἄγει, δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τῆς ὁρωμένης κτίσεως ἁπάσης» (P.G. 54, 582).Πρβλ. P.G. 55, 55.

μελλόντων νὰ ἀποκαλυφθοῦν[1]. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ἁπλῶς τὸ μέσον καὶ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν πλήρη καὶ τελείαν ἀποκάλυψιν, πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ πλέον μεθ' ἑνὸς λαοῦ ἢ φυλῆς, ἀλλὰ μετὰ σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Ὅταν γὰρ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται· ὅπερ ἔπαθεν ἡ Παλαιὰ παρὰ τῆς Καινῆς»[2].

Τὸ τελικὸν σχέδιον τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος οὐδόλως περιορίζεται ἀπὸ φυλετικὰς ἢ ἄλλας φυσικὰς ἢ βιολογικὰς διακρίσεις. Ἐὰν ἡ θεία Πρόνοια ἐθεώρησε ἀναγκαίαν τὴν προβολὴν τῶν διακρίσεων τούτων κατὰ τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αὗται εἶχον ἁπλῶς προσωρινὸν χαρακτῆρα πρὸς διαφύλαξιν τοῦ πυρῆνος, δι' οὗ θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσις ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐξ ἀρχῆς προετυπώθη ὅτι οὐχὶ οἱ κατὰ φύσιν ἢ ἐξ αἵματος[3] ἀπόγονοι τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ ὅσοι διὰ τῆς ὑπερφυσικῆς ὁδοῦ τῆς πίστεως ἐμιμοῦντο τὴν πίστιν ἐκείνου θὰ ἀπετέλουν τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ[4]

1. Εἰς τὸν σεισμὸν καὶ εἰς τὸν Πλούσιον... 7. P.G. 48, 1037.«Μυστήρια δὲ ἦν τὰ λεγόμενα, καὶ τῶν μελλόντων τύπος τὰ γινόμενα» Πρβλ. P.G. 51, 247.«Βούλεται δεῖξαι πολλὴν οὖσαν τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν Καινὴν τὴν συγγένειαν, καὶ ὅτι τύπος ἐκείνων ἦν καὶ σκιὰ τῶν μελλόντων». Ἤδη κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὁ Θεὸς προλέγει τὴν ἀντικατάστασιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δι' ἄλλης τελειοτέρας. Πρβλ. P.G. 48, 827 «καὶ τοῦτο προανεφώνησεν ὁ προφήτης οὕτως εἰπών· Αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Τί τούτου σαφέστερον γένοιτ' ἄν; Τὴν κλῆσιν γὰρ τῶν ἐθνῶν, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καινοῦ πρὸς τὸν παλαιὸν νόμον, τὴν εὐκολίαν τῆς προσαγωγῆς, τῶν πιστευσάντων τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεάν...» Πρβλ. Κατὰ Ἰουδαίων,λόγ.7, 4. P.G. 48, 924.«Εἰ τὰ πράγματα ἦν τέλεια, φησί, καὶ τὰ κατὰ Ἰουδαίους, καὶ μὴ σκιὰ ἦν ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸ πᾶν αὐτὸς κατωρθώνει καὶ οὐκ ἔμελλεν ἑτέρῳ παραχωρεῖν, οὔτε ἡ ἱερωσύνη ἡ προτέρα ὑπεξίστασθαι καὶ ἑτέρα ἀντεισάγεσθαι, τίνος ἕνεκεν ὁ προφήτης ἔλεγεν· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ».

2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 16, 5. P.G. 57, 244. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 48, 1. P.G. 55, 222«Ὁ μὲν γὰρ νόμος ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῆς οἰκουμένης τὸ ἔθνος ἐπαίδευσεν, ὁ λόγος δὲ τοῦ κηρύγματος πανταχοῦ τῆς γῆς ἐξηχεῖτο καὶ ἑαυτὸν ἐξέτεινε, τοσαύτην ἐπελθὼν χώραν, ὅσην καὶ ὁ ἥλιος ἔπεισιν. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ παιδαγωγία τις ἦν καὶ εἰσαγωγὴ καὶ διακονία κατακρίσεως καὶ θανάτου· ταῦτα δὲ χάρις καὶ εἰρήνη». Πρβλ. P.G. 55, 469 καὶ PG. 49, 409.

3. Πρβλ.Hans Michael Müller,Das Alte Testament christlich, judisch, weltlich, σελ. 47· «Nicht die Reinerhaltung des Blutes, sondern die Reinerhaltung des Kultus ist das Ausschlaggebende und bestimmt das rechtliche Interesse».

4. Πρβλ. E. Peterson, Die Kirche aus Juden und Heiden ἐν Theologische Traktate σελ. 252 ἑξ. «Das wahre «Volk Gottes», das «wahre Israel», die Ekklesia, ist also kein aus der natürlichen Ordnung heraus sich Konstituirendes Gebilde wie die Synagoge. Die Kirchenväter haben diesen Unterschied zwischen syagoge und ecclesia schon im sprachlichen gespürt. Die Synagoge ist ihnen eine congregatio, die Versammlung einer grex, also letzthin ein natürliches Gebilde. In der Ecclesia haben sie dagegen das: ἐκκλαλεῖν, die evocatio, das Herausrufen aus der Welt mit ihren natürlichen Ordnungen und natürlichen soziologischen Schöpfungen vernommen».

καὶ θὰ συμμετεῖχον εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ τελείαν κοινωνίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν πρωτοτόκων· «καὶ τοῦτο σαφέστερον μὲν ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους κατεσκεύασεν, οὐχ ἧττον δὲ αὐτὸ καὶ ἐνταῦθα ἐργάζεται, λέγων οὕτω· Γινώσκετε ἄρα, ὅτι ἐκ πίστεως οὗτοι υἱοί εἰσιν Ἀβραάμ. Εἶτα καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀπὸ μαρτυρίας συνίστησι παλαιᾶς. Προϊδοῦσα γάρ, φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, ὅτι ἐν σοὶ εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ τοίνυν οὐχ οἱ τὴν φυσικὴν ἔχοντες πρὸς αὐτὸν συγγένειαν, οὗτοί εἰσιν υἱοί, ἀλλ' οἱ τὴν πίστιν ἐκείνου μιμησάμενοι (τοῦτο γάρ ἐστιν, Ἐν σοὶ τὰ ἔθνη), δῆλον ὅτι εἰς ταύτην εἰσάγεται τὴν συγγένειαν»[1]. Συνεπῶς δὲν εἶναι τὰ φυσικὰ ἢ ἐξωτερικὰ κριτήρια τὰ κατατάσσοντα τοὺς ἀνθρώπους μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλὰ ἡ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεὸν ὁλοκλήρου τῆς πίστεως διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ πραγματοποιήσεως τοῦ θείου θελήματος. Ὅπως τονίζει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, «Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, περὶ Ἀβραὰμ λέγων καὶ Ἰακὼβ καὶ τῶν δικαίων ἁπάντων. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραὰμ μόνος, ἀλλὰ πάντες τῆς αὐτῆς ἦσαν φιλοσοφίας κοινωνοί... οὐ γὰρ πρὸς ταύτην, ἀλλὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἔβλεπον. Οἱ γὰρ ταῦτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν, ὅτι ἑτέραν πατρίδα ζητοῦσιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός, ἐκείνην τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ»[2]. Ἤδη κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἡ ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ἐκλεκτὸν λεῖμμα τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ἀληθὴς δηλ. Ἰσραήλ, διακρίνεται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς Συναγωγῆς, ἥτις ἐκπροσωπεῖ καὶ ἐκφράζει τὴν τοπικὴν θρησκευτικὴν κοινότητα, ἣν συνιστᾷ ἡ ἐξωτερικὴ ὀργάνωσις καὶ ὁ ἐξωτερικὸς φυλετικὸς δεσμός[3]. «Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Σάρρα τύπος ἐστὶν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐλευθέρα, διὰ τοῦτο ἐπήγαγε, ὅτι

1. Εἰς Γαλάτ. κεφ. 3, 3. P.G. 61, 551. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 7, 2. P.G. 57, 75.«Τὸν γὰρ Ἰσραὴλ ἐνταῦθα εἰπών, τοὺς αὐτῷ πεπιστευκότας ἐξ Ἰουδαίων ᾐνίξατο. Καὶ τοῦτο ἑρμηνεύων ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ, ἀλλ' ὅσοι διὰ πίστεως καὶ ἐπαγγελίας ἐγεννήθησαν».

2. Εἰς Γένεσ. λόγ. 9, 4. P.G. 54, 626 ἑξ.

3. Πρβλ. Hans Hertzberg ἔνθ' ἀν. σελ. 18 ἑξ. Εἶναι δὲ ἐξόχως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἑβδομήκοντα οὐδέποτε μεταφράζουν τὸν ὅρον «'edah» διὰ τοῦ ὅρου «ἐκκλησία», ἀλλὰ πάντοτε διὰ τοῦ ὅρου «Συναγωγή», ἐνῷ τὸν ὅρον «Qahâl» κυρίως διὰ τοῦ ὅρου «Ἐκκλησία» καὶ δὴ 71 φορὰς διὰ τοῦ ὅρου «Ἐκκλησία» καὶ 35 φορὰς διὰ τοῦ ὅρου «συναγωγή». Πρβλ. L. Rost, Die Vorstufen von Kirche und Suynagoge im Alten Testament, 1938 σελ. 111. Πρβλ. E. Schürer, Geschichte des judischen Volkes, II τομ. Leipzig 1907, σελ. 504 ὑπ. 11· «Schon das spätere judentum scheint aber einen Uunterschied im Gebrauch beider Bergriffe gemacht zu haben, und zwar in der Art, dass συναγωγὴ mehr die Gemeinde nach Seite ihrer empirischenWirklichkeit, ἐκκλησία mehr dieselbe nach ihrer idealen Bedeutung bezeichnete; συναγωγὴ ist der an irgend einem Orte konstituierte Gemeinde verband, ἐκκλησία dagegen der von Gott zum Heil Berufenen, namentlich wie Qahâl die ideale Gesamtgemeinde Israels».

τῆς ἐλευθέρας τέκνα ἐσμεν. Καὶ πάλιν· Ἄρα ἀδελφοί, κατὰ Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμεν. Τί ἐστι Ἐπαγγελίας; Ὥσπερ ἐκεῖνον οὐκ ἔτεκεν φύσις, οὐδὲ ἡμᾶς φύσις ἔτεκεν, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν. Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστιν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν, αὕτη δ' ἐστιν ἡ Ἐκκλησία»[1].

1. Περὶ τοῦ μὴ ἀπογινώσκειν τινὰς ἑαυτῶν... 4. P.G. 51, 368. Ἡ οὐσιώδης διάκρισις μεταξὺ τῶν ὅρων «Συναγωγὴ» καὶ «Ἐκκλησία», δι' ὧν ἐκπροσωπεῖται καὶ ἐκφράζεται ἀντιστοίχως ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη προτυπουμένη ἤδη ἐν ταῖς γυναιξὶ Σάρρα καὶ Ἄγαρ, περιγράφεται κατ' ἐξαίρετον τρόπον ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ἀκόλουθον περικοπὴν τοῦ ὑπομνήματός του εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, κεφ. 4, 3-4. P.G. 61, 661 ἑξ. «Ὁ γὰρ Ἰσαὰκ οὐ κατὰ φύσεως ἀκολουθίαν, οὐδὲ κατὰ γάμου νόμον, οὐδὲ κατὰ σαρκὸς δύναμιν γενόμενος, καὶ υἱὸς καὶ γνήσιος ἦν, ἀπὸ νεκρῶν σωμάτων φύς, καὶ ἀπὸ τῆς μήτρας ἐκείνης. Οὐ γὰρ ἡ σὰρξ τὴν κύησιν, οὐδὲ τὸ σπέρμα τὸν τόκον εἰργάσαντο· νεκρὰ γὰρ ἡ μήτρα καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν πήρωσιν, ἀλλ' ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος αὐτὸν ἔπλασεν. Ἐπὶ δὲ τοῦ δούλου οὐχ οὕτως, ἀλλ ἐκεῖνος τοῖς τῆς φύσεως δεσμοῖς, καὶ τῇ τοῦ γάμου συνηθείᾳ τίκτεται. Ἀλλ' ὅμως ὁ μὴ κατὰ σάρκα τοῦ κατὰ σάρκα γεννηθέντος τιμιώτερος ἦν. Μὴ θορυβείτω τοίνυν ὑμᾶς τὸ μὴ κατὰ σάρκα γεγεννῆσθαι· διὰ γὰρ τοῦτο μάλιστα αὐτοῦ συγγενεῖς ὑμεῖς, ὅτι οὐ κατὰ σάρκα ἐγεννήθητε. Οὐ γὰρ τιμιωτέρους τοῦτο τὸ κατὰ σάρκα, ἀλλὰ καὶ ἀτιμωτέρους ἐργάζεται· θαυμαστότερος γὰρ ὁ τόκος ὁ μὴ κατὰ σάρκα καὶ πνευματικώτερος· καὶ δῆλον ἐκ τῶν ἄνωθεν τεχθέντων. Ἐτέχθη γὰρ κατὰ σάρκα ὁ Ἰσμαὴλ, ἀλλὰ δοῦλος ἦν, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξεβάλλετό τῆς πατρῴας οἰκίας· ὁ δὲ κατ' ἐπαγγελίαν τεχθεὶς ὁ Ἰσαάκ, ἅτε Υἱὸς ὢν καὶ ἐλεύθερος, κύριος ἦν πάντων. Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Καταχρηστικῶς τὸν τύπον ἀλληγορίαν ἐκάλεσεν. Ὃ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ἡ μὲν ἱστορία αὕτη οὐ τοῦτο μόνον παραδηλοῖ, ὅπερ φαίνεται, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ ἀναγορεύει· διὸ καὶ ἀλληγορία κέκληται· τί δὲ ἀνηγόρευσεν; Οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὰ παρόντα πάντα. Αὗται γάρ εἰσιν δύο διαθῆκαι, φησί, μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. Αὗται· τίνες; Τῶν παιδίων ἐκείνων αἱ μητέρες, ἡ Σάρρα καὶ ἡ Ἄγαρ. Τί εἰσι δύο Διαθῆκαι; Δύο νόμοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ γυναικῶν ὀνόματα ἦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνέμεινεν ἐν τῇ προσηγορίᾳ τοῦ γένους, καὶ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων πολλὴν δεικνὺς τὴν ἀκολουθίαν. Πῶς δὲ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων; Τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστί, φησίν, ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Ἄγαρ ἐλέγετο ἡ δούλη· τὸ δὲ Σινᾶ ὄρος οὕτω μεθερμηνεύεται τῇ ἐπιχωρίῳ αὐτῶν γλώττῃ. Ὥστε τοὺς ἐκ τῆς Παλαιᾶς τικτομένους πάντας ἀνάγκη δούλους εἶναι. Τὸ γὰρ ὄρος ἐκεῖνο, ἔνθα ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐδόθη, ὁμώνυμον ὂν τῇ δούλῃ παραλαμβάνει καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ· τοῦτο γάρ ἐστι· Συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. Τουτέστι γειτνιάζει, ἅπτεται. Δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. Τί οὖν ἀπὸ τούτου; Ὅτι οὐ μόνον ἐκείνη δούλη ἦν καὶ δούλους ἔτικτεν, ἀλλὰ καὶ αὕτη, τουτέστιν, ἡ Διαθήκη, ἧς τύπος ἡ δούλη. Καὶ γὰρ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐκ γειτόνων κεῖται τῷ ὄρει τῷ ὁμωνύμῳ τῇ δούλῃ· ἐν τούτῳ δὲ τῷ ὄρει καὶ ἡ Διαθήκη δέδοται. Ποῦ οὖν καὶ τῆς Σάρρας ὁ τύπος; Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν. Οὐκοῦν καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς τικτόμενοι οὐ δοῦλοι. Τῆς μὲν Ἱερουσαλὴμ τῆς κάτω τύπος ἦν Ἄγαρ, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ οὕτω καλουμένου, τῆς δὲ ἄνω ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀρκεῖται τοῖς τύποις, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡσαΐαν προστίθησι μαρτυροῦντα τοῖς εἰρημένοις· εἰπὼν γάρ, Ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ μήτηρ ἡμῶν ἐστι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν οὕτω καλέσας, παρίστησι τὸν προφήτην τὰ αὐτὰ αὐτῷ ψηφιζόμενον· Εὐφράνθητι γάρ, φησί, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Τίς οὖν ἡ στεῖρα καὶ τίς ἡ ἔρημος πρὸ τούτου; οὐκ εὔδηλον, ὅτι ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀπεστερημένη; Τίς δὲ ἡ τὸν ἄνδρα ἔχουσα; οὐκ εὔδηλον ὅτι ἡ συναγωγή; Ἀλλ' ὅμως ἐνίκησεν αὐήντ τῇ πολυπαιδίᾳ ἡ στεῖρα. Ἐκείνη μὲν γὰρ ἓν ἔθνος ἔχει· τὰ δὲ τῆς Ἐκ-

Εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ ἡ ἄποψις τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ἣν ὁ Ἀβραὰμ εἶναι ὁ κατὰ σάρκα μὲν πρόγονος τῆς Συναγωγῆς, κατὰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας· «Ὁ γὰρ πρῶτος καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Συναγωγῆς πρόγονος γενόμενος, ἐκείνων μὲν κατὰ σάρκα, ὑμῶν δὲ κατὰ Πνεῦμα.... οὕτως ἀθρόον ἐφιλοσόφησεν, ὡς καὶ τῆς Καινῆς πολλὰ προλαβεῖν ἐπιτάγματα καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐπιδείξασθαι. Καὶ γὰρ κελευόμενος ἐξελθεῖν ἀπὸ τῆς Πατρίδος καὶ ἀφεῖναι οἰκίαν καὶ φίλους καὶ συγγενεῖς καὶ ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν ἀλλοτρίαν, οὐδὲν ἔπαθεν ἀνθρώπινον οὐδὲ συμπαθείᾳ κατεσχέθη, οὐδὲ ἐλογίσατο πρὸς αὐτὸν καὶ εἶπεν· Τὰ φανερὰ καὶ δῆλα ἀφεὶς ἐπὶ τὰ ἀφανῆ καὶ ἄδηλα ἀπελεύσομαι; ἀλλὰ τὴν πίστιν ὁδηγὸν ἔχων καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπόσχεσιν ἀντὶ βακτηρίας κτησάμενος, τὰ μὲν ἐν χερσὶν ἠφίει, τὰ δὲ ἐν ἐλπίσι προσελάμβανε· καὶ γὰρ καὶ κατὰ τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας πρόγονος ἦν» [1]. Τὴν ὅλην περίοδον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης χαρακτηρίζει κυρίως ἡ «νομικὴ πολιτεία» τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἥτις παρενεβλήθη μεταξὺ τῆς διὰ τοῦ Ἀβραὰμ λαβούσης ἀρχὴν ἐκκλησιαστικῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου. «Τῆς γὰρ πολιτείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ χρόνοις φανείσης, εἶτα ἐν τῷ μέσῳ συσταλείσης, ἦλθεν ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς καὶ ἡ νομικὴ πολιτεία καὶ τότε ὁλόκληρος ὁ νέος ἐφάνη λαὸς μετὰ τῶν αὐτοῦ νόμων. Διὸ καὶ ἡ μαῖά φησιν· τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός; Ὅτι τῆς πολιτείας τὴν ἐλευθερίαν ἐπεισελθὼν ὁ νόμος διέκοψε. Καὶ γὰρ φραγμὸν ἀεὶ τὸν νόμον ἡ Γραφὴ καλεῖν εἴωθε. Ὥσπερ καὶ ὁ προφήτης φησί· Καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς, καί τρυγῶσιν αὐτὴν πάντες οἱ προπορευόμενοι τὴν ὁδόν· καί, φραγμὸν αὐτῇ περιέθηκα· καὶ ὁ Παῦλος καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας»[2].

Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ οἱ Προφῆται οὐ μόνον προλέγουν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀντικατάστασιν τῆς Συναγωγῆς, ἀλλὰ προσδιορίζουν καὶ τὸν χρόνον τῆς πραγματοποιήσεώς της. «Ὅτι ἔσται ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου. Ὅρα ἀκρίβειαν προφήτου, οὐ τὰ πράγματα λέγοντος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον ἐπισημαινομένου. Ὅπερ γάρ φησιν ὁ Παῦλος, Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν, καὶ ἑτέρωθι πάλιν, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, τοῦτο ὁ προφήτης φησίν, ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. Ὄρος δὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ

κλησίας τέκνα τὴν Ἑλλάδα, τὴν βάρβαρον, τὴν γῆν, τὴν θάλατταν, τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐνέπλησεν.».

1. «Ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐπὶ Παύλου...» P.G. 63, 502.

2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 3, 3. P.G. 57, 35. Πρβλ. εἰς Γαλάτ. κεφ. 3, 3. P.G. 61, 651. «Διὰ δὲ τούτων καὶ ἕτερον δείκνυται μέγα. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὺς ἐθορύβει τὸ τὸν νόμον ἀρχαιότερον εἶναι, τὴν δὲ πίστιν μετὰ τὸν νόμον καὶ ταύτην αὐτῶν ἀναιρεῖ τὴν ὑποψίαν, δεικνὺς ὅτι τοῦ νόμου πρεσβυτέρα ἡ πίστις καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ· πρὶν ἢ γὰρ φανῆναι τὸν νόμον, ἐκεῖνος ἐδικαιώθη. Δείκνυσι δὲ ὅτι καὶ τὰ νῦν γενόμενα, κατὰ προφητείαν ἐγένετο· Προϊδοῦσα γάρ, φησίν, ἡ Γραφή, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, οὐκ ἐκ τοῦ νόμου, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; Αὐτὸς ὁ τὸν νόμον διδούς, φησί, καὶ πρὶν ἢ τὸν νόμον τοῦτον δοῦναι, τοῦτο ἦν ὁρίσας, ἐκ πίστεως δικαιωθῆναι τὰ ἔθνη».

τῶν δογμάτων ἀκαταγώνιστον καλεῖ»[1]. Οὕτω κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Κυρίου περίοδον ἡ Θεία Πρόνοια κατευθύνει τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἐθνῶν πρὸς τὴν τελείωσίν της διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς κλήσεως τοῦ Ἀβραάμ οὗ οἱ κατὰ σάρκα ἀπόγονοι ἐκλήθησαν, ὅπως ἀποτελέσωσι τὸ ὑλικὸν πλαίσιον καὶ τὸ ὄργανον προπαρασκευῆς[2] τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀποτελοῦν ὅλοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔζησαν ἀποσκοποῦντες εἰς τὴν ἐπουράνιον Πατρίδα «ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός»[3]. Πάντες οἱ δίκαιοι οὗτοι ἀποτελοῦντες τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν, τὴν ἁγίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν, «οὓς ὁ Θεὸς οὐκ ἐπαισχύνεται καλεῖσθαι αὐτῶν Θεὸς» ἀπέβλεπον καὶ ἐπόθουν, ἵνα ἴδωσι τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ ἡμέραν, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία τῶν ἐθνῶν θὰ ἐξηγνίζετο καὶ θὰ καθίστατο ἡ προσφιλεστάτη νύμφη τοῦ μέλλοντος ἐξ αὐτῆς νὰ ἐνσαρκωθῇ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. «Τί δέ ἐστιν ἓν σῶμα; Οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοὶ ὄντες καὶ γενόμενοι καὶ ἐσόμενοι· Πάλιν καὶ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες ἓν σῶμα εἰσι. Πῶς; Ὅτι κἀκεῖνοι τὸν Χριστὸν ᾔδεσαν. Πόθεν δῆλον; Ἀβραὰμ ὁ Πατὴρ ἡμῶν, φησίν, ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη καὶ πάλιν · εἰ ἐπιστεύσατε, φησί, Μωϋσῇ, ἐπιστεύσατε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε καὶ οἱ προφῆται»[4].

3. Ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰδικώτερον δὲ τοῦ Νόμου προπαρεσκευάσθη μὲν τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, οὐδόλως ὅμως ἐπετεύχθη δι' αὐτῆς ἡ τελείωσις τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας τοῦ Θεοῦ. Τοὐναντίον μάλιστα ἡ λόγῳ «ῥᾳθυμίας» παράβασις ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Νόμου ἐπέτεινε καὶ ἐπηύξησε τὴν ἐνοχὴν των ἔναντι τοῦ Θεοῦ[5].

---

1. Εἰς Ἡσαΐαν, κεφ. 2, 2. P.G. 56, 29.
2. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη ἔνθ' ἀν. σελ. 141 ἑξ. «... ἡ Ἐκκλησία περιληφθεῖσα ἐν τῇ προαιωνίῳ βουλῇ τοῦ Θεοῦ καὶ προπαρασκευασθεῖσα ἐν τῷ προχριστιανικῷ καὶ μάλιστα τῷ Ἰουδαϊκῷ κόσμῳ, ἱδρύθη ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου ἐπὶ τῆς γῆς...».
3. Πρὸς τοὺς τὰς συνάξεις καταλιμπάνοντας... λογ. 4, 4. P.G. 54, 666.
4. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3, 1. P.G. 62, 75.
5. Εἰς Ῥωμ. ὁμιλ. 10, 3. P.G. 60, 478·«Οὐ γὰρ μόνον οὐδὲν ὤνησε, (δηλ. ὁ νόμος) φησίν, οὐδὲ μόνον οὐδὲν ἐβοήθησεν, ἀλλὰ καὶ ηὐξήθη τὸ νόσημα παρεισελθόντος αὐτοῦ. Τὸ δέ, Ἵνα, ἐνταῦθα οὐκ αἰτιολογίας πάλιν, ἀλλ' ἐκβάσεώς ἐστιν. Οὐ γὰρ διὰ τοῦτο ἐδόθη, ἵνα πλεονάσῃ, ἀλλ' ἐδόθη μὲν ὥστε μειῶσαι καὶ ἀνελεῖν τὸ παράπτωμα· ἐξέβη δὲ τοὐναντίον, οὐ παρὰ τὴν τοῦ νόμου φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν δεξαμένων ῥᾳθυμίαν. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπε, Νόμος ἐδόθη, ἀλλά, Νόμος δὲ παρεισῆλθε; Πρόσκαιρον αὐτοῦ δεικνὺς τὴν χρείαν οὖσαν καὶ οὐ κυρίαν οὐδὲ προηγουμένην· ὃ καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας φησίν, ἑτέρως τὸ αὐτὸ τοῦτο δηλῶν· Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον, φησίν, ἐφρουρούμεθα συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι. Ὥστε οὐκ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἑτέρῳ τὴν ποίμνην ἐφύλαττεν. Ἐπειδὴ γὰρ

Ἡ ἁμαρτία ἐπλεόνασε καὶ «τὸν δημιουργὸν τοῦ παντὸς ὁ καιρὸς ἐκάλει λοιπόν, αὐτὸν τὸν πλάστην τὸν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ γένος ἡμῶν ποιήσαντα. Ἐπεὶ οὖν καὶ χαλεπωτάτη ἡ νόσος... ἥλατο ἐκ τῶν θρόνων τῶν πατρικῶν, καὶ εἰς τὴν γῆν ἦλθεν»[1]. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἀπετέλει τὸ μέγα γεγονός, πρὸς τὸ ὁποῖον ὡς εἰς κέντρον συνέκλινεν ἅπασα ἡ Θεία ἀποκάλυψις[2]. «Οὗτος ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὃν πάλαι προὔλεγον οἱ προφῆται· τοῦτο τὸ σημεῖον τῆς παρουσίας τῆς παρ' αὐτῶν ᾀδομένης»[3]. Ἡ ἐν τῷ γίγνεσθαι Ἐκκλησία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐτελειώθη

βάναυσοί τινες ἦσαν Ἰουδαῖοι καὶ ἐκλελυμένοι καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς δωρεὰς ἀναπεπτωκότες τούτου χάριν ὁ νόμος ἐδόθη, ἵνα αὐτοὺς ἐλέγξῃ μειζόνως καὶ διδάξῃ σαφῶς ἐν οἷς εἰσι καὶ τὴν κατηγορίαν αὐξήσας ἐπισφίγξῃ μᾶλλον αὐτούς. Ἀλλὰ μὴ φοβηθῇς· οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ μείζω γενέσθαι τὴν κόλασιν τοῦτο ἐγένετο, ἀλλ' ἐπὶ τῷ μείζονα φανῆναι τὴν χάριν. Διὸ ἐπήγαγεν· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις».

1. «Ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ Παύλου...» 3. P.G. 63, 504. Ἡ τραγικὴ κατάστασις, εἰς ἣν εὑρίσκετο ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ὡς ἑξῆς· «Ἐπειδὴ γὰρ τὰ τῆς Οἰκουμένης ἅπαντα κακῶς διέκειτο καὶ ἀσέβεια πανταχοῦ ἐκράτει καὶ κνίσσα, καὶ καπνὸς καὶ οὔτε νόμος ἴσχυεν οὔτε προφῆται διώρθωσαν, οὐ παραινέσεις ὠφέλησαν, οὐ θαύματα, οὐ κόλασις, οὐ τιμωρίαι καὶ ἡ γῆ δὲ ἀνθρωπίνοις αἵμασιν ἐμολύνετο καὶ ἡ φύσις αὐτὴ ἠγνοεῖτο. Ἔθυσαν γὰρ τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας τοῖς δαιμονίοις· θυσιαστήρια κατεσκάπτετο, προφῆται ἀνῃροῦντο καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας ναὸς ἐρείπιον ἐγίνετο καὶ εἰδώλων καταγώγιον, καὶ ὁ δῆμος ὁ παραχθεὶς εἰς μέσον, ὥστε παιδεῦσαι ἑτέρους, βλασφημίας ἄλλοις ὑπόθεσις ἐγίνετο· Τὸ γὰρ ὄνομά μου δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται, φησίν, ἐν τοῖς ἔθνεσι· καὶ θυσίαι ἠλέγχοντο καὶ ἑορταὶ καὶ νεομηνίαι καὶ σάββατα καὶ τὸ λοιπὸν τῆς λατρείας εἶδος ἐξεβέβλητο, ἀρετῆς ἀμελουμένης καὶ φωνὴ ἄνωθεν τοῦ Θεοῦ κατηγοροῦντος καὶ φωναὶ κάτωθεν τῶν προφητῶν ὀδυρομένων, καὶ πολλὴ τῆς κακίας ἡ δύναμις καὶ πυκνή τις ἦν νεφέλη καὶ βαθεῖα νὺξ καὶ ἐν παρρησίᾳ τὰ τῆς πονηρίας καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς ἐκποδὼν καὶ ὁ χειμὼν εἰς ὕψος ἤρετο, καὶ τὰ κύματα ἐπάλληλα καὶ ναυάγια πυκνὰ καὶ συνεχῆ καὶ πάντες ἦσαν ὑποβρύχιοι καὶ οὐδὲ κυβερνήτου φωνὴ ἠκούετο, οὔτε ναυτῶν ἴσχυσε τέχνη, ἀλλ' ἐπεκράττει τὰ πονηρὰ πνεύματα, καὶ οὐδεμία σωτηρίας ἦν ἐλπίς, οὐδὲ παρακαλέσαι τις τὸν Θεὸν ἐτόλμα· πῶς γάρ, τῶν μὲν προφητῶν κατηγορούντων, τῶν δὲ ἀγγέλων τῶν καθ' ἕκαστον ἔθνος ἐπιστατούντων ἐγκαλυπτομένων, τὸν δημιουργὸν τοῦ παντὸς ὁ καιρὸς ἐκάλει λοιπόν, αὐτὸν τὸν πλάστην τὸν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ γένος ἡμῶν ποιήσαντα. Ἐπεὶ οὖν χαλεπωτάτη ἡ νόσος... ἥλατο ἐκ τῶν θρόνων τῶν πατρικῶν καὶ εἰς τὴν γῆν ἦλθεν».

2. Πρβλ. Ἰ ω ά ν. Κ α ρ μ ί ρ η ἔνθ' ἀν. σελ. 106 ἑξ. «Τοιουτοτρόπως αὐτὸς ὁ Θεὸς εἰσῆλθεν ὡς ἄνθρωπος, ὁ αἰώνιος καὶ ἄχρονος ἐν χρόνῳ, ἵνα «τὸ ἀνθρώπινον ἀνακεφαλαιώσηται γένος, ἀπαρχὴ πάντων δευτέρα μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην» γενόμενος, ἐντεῦθεν δὲ ἡ παγκόσμιος ἱστορία διαιρεῖται ἔκτοτε εἰς τὴν πρὸ καὶ τὴν μετὰ Χριστὸν ἱστορίαν». Πρβλ. Γ ε ρ. Κ ο ν ι δ ά ρ η, Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι, Ἐν Ἀθήναις, 1955, σελ. 14 ἑξ. «Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου ἐμφάνισις τῆς ἐν «Χριστῷ ἀποκαλύψεως» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ἐπιτυγχάνεται δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος, ἡ λύτρωσις καὶ ἡ δημιουργία τῆς νέας κοινωνίας τοῦ αὐτοαποκαλυφθέντος Θεοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζεται ἡ συνάντησις ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλύψεως, ἱστορίας καὶ αἰωνιότητος καὶ ἡ ἑνότης τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου ἀρχόμενη ἐν Χριστῷ καὶ συνεχιζομένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ».

3. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 41, 2. P.G. 57, 447.

διὰ τῆς ἑνώσεώς της μετὰ τοῦ ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντος Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ[1]. Οὕτω διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεώς Του καὶ τῆς σταυρικῆς Του θυσίας ὁ Κύριος κατέστη ὁ γενάρχης τῆς κατὰ χάριν ἀναγεννηθείσης ἀνθρωπότητος[2], ὡς ὁ Ἀδὰμ ὑπῆρξεν ὁ κατὰ φύσιν γενάρχης αὐτῆς[3]. Ὁ μὲν Ἀδὰμ διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν θάνατον, ὁ θεάνθρωπος δέ, ὡς «ὁ νέος πνευματικὸς Ἀδὰμ καὶ ἡ κεφαλὴ ὁλοκλήρου τῆς σεσωσμένης ἀνθρωπότητος», νοουμένης ὡς ἑνὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ, ἐπέτυχε τὴν ἀναγέννησίν αὐτῆς[4]. Διὸ καὶ ὁ Ἀδὰμ θεωρεῖται καὶ κατὰ τοῦτο τύπος τοῦ Χριστοῦ. «Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τύπος ἐστὶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἀδάμ. Πῶς τύπος; φησίν. Ὅτι, ὥσπερ ἐκεῖνος τοῖς ἐξ αὐτοῦ, καίτοι γε μὴ φαγοῦσιν ἀπὸ τοῦ ξύλου, γέγονεν αἴτιος θανάτου τοῦ διὰ τὴν βρῶσιν εἰσαχθέντος· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τοῖς ἐξ αὐτοῦ, καίτοι γε οὐ δικαιοπραγήσασι, γέγονε πρόξενος δικαιοσύνης, ἣν διὰ τοῦ σταυροῦ πᾶσιν ἡμῖν ἐχαρίσατο»[5].

---

1. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 2. P.G. 52, 429.

2. Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20,3. P.G. 62, 139. «Καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπὶ τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα ἦλθεν. Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ τῶν ὀστῶν αὐτοῦ... Τί ἐστιν ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ; Τουτέστι, γνησίως ἐξ αὐτοῦ, καὶ πῶς τοῦ Χριστοῦ μέλη οὕτω μετέχετε τῶν μυστηρίων· ἐκ τούτου γὰρ εὐθέως ἀναπλαττόμεθα. Καὶ πῶς; Πάλιν ἄκουε τοῦ μακαρίου τούτου λέγοντος· Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, παραπλησίως καὶ αὐτὸς μετέσχε αὐτῶν».

3. Πρβλ. Th. Soiron, ἔνθ' ἀν. σελ. 177 ἑξ. «Es besteht somit eine vielsagende Parallele zwischen Adam und Christus. Beide sind mit der Menschheit in einem biologischen Zusammenhang verbunden, Adam in einem physisch-biologischen und Christus in einem geistig gnadenhaft biologischen Zusammenhang». Πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 3.

4. Ρωμ. 5, 15 «εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν».

5. Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 10, 1 P.G. 60, 475 Πρβλ. καὶ Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κοιμητηρίου καὶ εἰς τὸν σταυρόν... 2. P.G. 49, 396, ἔνθα ὁ Χρυσόστομος περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ ἐνσαρκωθέντος καὶ σταυρωθέντος Κυρίου ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῶν αὐτῶν ὅπλων, δι' ὧν ὁ διάβολος ὡδήγησε τοὺς πρωτοπλάστους εἰς τὴν πτῶσιν· «Δι' ὧν γὰρ ἐνίκησεν ὁ διάβολος διὰ τούτων αὐτοῦ περιεγένετο ὁ Χριστός· καὶ αὐτὰ τὰ ἐκείνου λαβὼν ὅπλα, τούτοις αὐτὸν κατηγωνήσατο· καὶ πῶς, ἄκουσον· Παρθένος καὶ ξύλον καὶ θάνατος τῆς ἥττης ἡμῶν ἦν σύμβολα. Παρθένος ἦν ἡ Εὔα· οὔπω γὰρ ἄνδρα ἐγίνωσκε· ξύλον ἦν τὸ δένδρον καὶ θάνατος ἦν τὸ ἐπιτίμιον τοῦ Ἀδάμ. Ἀλλ' ἰδού, πάλιν παρθένος καὶ ξύλον καὶ θάνατος τὰ τῆς ἥττης σύμβολα ταῦτα, καὶ τῆς νίκης ἐγένετο σύμβολα. Ἀντὶ γὰρ τῆς Εὔας ἡ Μαριάμ· ἀντὶ τοῦ ξύλου τοῦ εἰδέναι τὸ καλὸν καὶ τὸ πονηρόν, τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ· ἀντὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδάμ, ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ. Εἶδες, δι' ὧν ἐνίκησε, διὰ τούτων αὐτὸν ἡττώμενον; Περὶ τὸ δένδρον κατηγωνίσατο τὸν Ἀδὰμ ὁ διάβολος· περὶ τὸν σταυρὸν κατεπάλαισε τὸν διάβολον ὁ Χριστός· καὶ ξύλον τὸ μὲν ἔπεμπεν εἰς Ἅδην, τὸ δὲ καὶ τοὺς ἀπελθόντας ἐκεῖθεν ἀνεκαλεῖτο. Πάλιν ξύλον τὸ μὲν τὸν αἰχμάλωτον γυμνὸν ἔκρυψε, τὸ δὲ τὸν νικητὴν γυμνὸν ἐφ' ὑψηλοῦ πᾶσιν ἐδείκνυ. Καὶ θάνατος ὁ μὲν τοὺς μετ' αὐτὸν κατέκρινεν, ὁ δὲ καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ γενομένους ἀνέστησε. Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου; Ἀπὸ θανάτου γεγόναμεν ἀθάνατοι· ταῦτα

Ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἐκκλησία προῆλθεν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ σταυρωθέντος Κυρίου, ὡς ἡ Εὔα ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδάμ. «Καθάπερ γὰρ ἡ Εὔα, φησίν, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ γέγονεν, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο γάρ ἐστιν Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἡ Εὔα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τοῦ Ἀδὰμ γέγονεν, ἅπαντες ἴσμεν· καὶ σαφῶς ἡ Γραφὴ τοῦτο εἴρηκεν, ὅτι ἐπέβαλεν ἔκστασιν ἐπ' αὐτὸν καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ᾠκοδόμησε τὴν γυναῖκα· ὅτι δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ συνέστη, πόθεν ἔχοι τις ἂν ἀποδεῖξαι; Καὶ τοῦτο ἡ Γραφὴ δείκνυσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Χριστὸς εἰς τὸν σταυρὸν ἀνηνέχθη καὶ προσηλώθη καὶ ἀπέθανε, προσελθὼν εἷς τῶν στρατιωτῶν ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν καὶ ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ· καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ὕδατος ἡ Ἐκκλησία ἅπασα συνέστηκε. Καὶ μαρτυρεῖ αὐτὸς λέγων, ὅτι Ἐὰν μή τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Τὸ δὲ αἷμα, πνεῦμα λέγει. Καὶ γεννώμεθα μὲν διὰ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος, τρεφόμεθα δὲ διὰ τοῦ αἵματος. Ὁρᾷς πῶς ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἐσμὲν καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ αἵματος ἐκείνου καὶ τοῦ ὕδατος τικτόμενοι καὶ καὶ τρεφόμενοι, Καὶ καθάπερ, τοῦ Ἀδὰμ καθεύδοντος, ἡ γυνὴ κατεσκευάζετο, οὕτω τοῦ Χριστοῦ ἀποθανόντος ἡ Ἐκκλησία διεπλάττετο ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ»[1].

Ἡ Ἐκκλησία ἀναπλασθεῖσα διὰ τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Κυρίου[2] ἀποτελεῖ τὴν νέαν δημιουργίαν, τὴν καινὴν κτίσιν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς Συναγωγῆς. Ἡ Συναγωγὴ φανεῖσα ἀναξία τῆς ἀποστολῆς της[3] πρὸς ἐνσάρκωσιν καὶ πραγματοποίησιν τῆς μετὰ τῶν ἀν-

---

τοῦ σταυροῦ τὰ κατορθώματα. Ἔμαθες τὴν νίκην; ἔμαθες τὸν τρόπον τῆς νίκης; μάθε καὶ πῶς ἀπονητὶ γέγονε τὸ κατόρθωμα. Οὐχ, ἠμάξομεν ἡμεῖς τὰ ὅπλα, οὐκ ἔστημεν ἐπὶ τῆς παρατάξεως, οὐκ ἐδεξάμεθα τραύματα, οὐδὲ εἴδομεν τὸν πόλεμον καὶ τὴν νίκην ἐλάβομεν, ὁ ἀγὼν τοῦ Δεσπότου καὶ ὁ στέφανος ἡμέτερος. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμετέρα ἡ νίκη, ἀλαλάξωμεν, καθάπερ στρατιῶται, τὴν ἐπινίκιον ᾠδὴν πάντες σήμερον, εἴπομεν ὑμνοῦντες τὸν Δεσπότην. Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος· ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου ἅδη, τὸ κέντρον; Ταῦτα ὁ σταυρὸς ἡμῶν κατώρθωσε· σταυρὸς τὸ κατὰ τῶν δαιμόνων τρόπαιον, ἡ κατὰ τῆς ἁμαρτίας μάχαιρα, τὸ ξίφος, ᾧ τὸν ὄφιν ἐκέντησεν ὁ Χριστός· σταυρὸς τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα, ἡ τοῦ Μονογενοῦς δόξα, τὸ τοῦ Πνεύματος ἀγαλλίαμα, ὁ τῶν ἀγγέλων κόσμος, τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀσφάλεια, τὸ καύχημα τοῦ Παύλου, τὸ τῶν ἁγίων τεῖχος, τὸ φῶς τῆς οἰκουμένης ἁπάσης».

1. Εἰς «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...» 3. P.G. 51, 229. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου διὰ τὴν ἀναγεννηθεῖσαν Ἐκκλησίαν πρβλ. O. Cullmann, Königsherrschaft Christi und Kirche im Neuen Testament (Theologiche Studien H. 10) 3η ἔκδ. Zollikon-Zürich 1950 σελ. 35.

2. Πρβλ. εἰς «Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον...», 2. P.G. 51, 227. «Καὶ πῶς ἠγάπησεν ὁ Χριστός; εἰπέ μοι. Ὅτι παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς (δηλ. τῆς Ἐκκλησίας)». Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 63.

3. Πρβλ. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 1, 2. P.G. 48, 845 «Μὴ δὲ θαυμάσητε, εἰ ἀθλίους ἐκάλεσα τοὺς Ἰουδαίους. Ὄντως γὰρ ἄθλιοι καὶ ταλαίπωροι, τοσαῦτα ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἀγαθὰ

θρώπων κοινωνίας τοῦ Θεοῦ ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ Αὐτοῦ· «Ὥσπερ οὖν πόρνας ἔλαβον γυναῖκας οὗτοι, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὴν φύσιν τὴν ἐκπορνεύσασαν ἡρμόσατο ἑαυτῷ· ὃ καὶ προφῆται ἄνωθεν προλέγουσι, ἐπὶ τῆς συναγωγῆς γεγένηται. Ἀλλ' ἐκείνη ἀγνώμων γεγένηται περὶ τὸν συνοικήσαντα»[1]. Εἰς τὴν θέσιν τῆς Συναγωγῆς ἐκλήθη ἡ «τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀπεστερημένη»[2] ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία. «Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι τὰ ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. Εἶδες πῶς τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἐμνημόνευσε καὶ τὴν πανταχοῦ τοῦ Χριστοῦ τεταμένην βασιλείαν εἶπεν;[3]... Ἐπειδὴ παραγενόμενος τὴν μὲν παλαιὰν ἀναπαύειν ἔμελλε πολιτείαν, τὴν δὲ οἰκουμένην εἰς τὴν αὐτοῦ προσκύνησιν καλεῖν καὶ ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάττῃ προσκυνεῖσθαι πάσῃ, ἐκ προοιμίων εὐθέως τοῖς ἔθνεσιν ἀνοίγει τὴν θύραν»[4].

Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου ἐνεῖχε καθολικὸν χαρακτῆρα καὶ προσεφέρθη ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος ἁπάσης, «πᾶσαν τὴν γῆν ἐκάθαρε, πάντα τόπον εὐκτήριον εἰργάσατο... Πᾶσα γὰρ ἡ γῆ γέγονεν ἁγία λοιπόν, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἁγίων ἁγιωτέρα»[5]. Ἡ ἐκ τοῦ σταυροῦ ἐκπηγάσασα χάρις «εἰς πάντας ἐκκέχυται, οὐκ Ἰουδαῖον, οὐκ Ἕλληνα, οὐ βάρβαρον, οὐ Σκύθην, οὐκ ἐλεύθερον, οὐ δοῦλον, οὐκ ἄνδρα, οὐ γυναῖκα, οὐ πρεσβύτην, οὐ νέον ἀποστρεφομένη· πάντας δὲ ὁμοίως προσιεμένη καὶ μετὰ τῆς ἴσης καλοῦσα τιμῆς»[6].

εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐλθόντα ἀπωσάμενοι καὶ ρίψαντες μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς. Ἀνέτειλε ἐκείνοις πρώϊμος ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος· κἀκεῖνοι μὲν ἀπώσαντο τὴν ἀκτῖνα, καὶ ἐν σκότῳ κάθηνται· ἡμεῖς δὲ οἱ σκότῳ συντραφέντες, πρὸς ἑαυτοὺς ἐπεσπασάμεθα τὸ φῶς καὶ τοῦ ζόφου τῆς πλάνης ἀπηλλάγημεν. Ἐκεῖνοι τῆς ρίζης τῆς ἁγίας ἦσαν κλάδοι, ἀλλ' ἐξεκλάσθησαν· ἡμεῖς οὐ μετείχομεν τῆς ρίζης καὶ καρπὸν εὐσεβείας ἠνέγκαμεν. Ἐκεῖνοι τοὺς προφήτας ἀνέγνωσαν ἐκ πρώτης ἡλικίας καὶ τὸν προφητευθέντα ἐσταύρωσαν· ἡμεῖς οὐκ ἠκούσαμεν θείων λογίων καὶ τὸν προφητευθέντα προσεκυνήσαμεν. Διὰ τοῦτο ἄθλιοι, ὅτι τὰ πεμφθέντα αὐτοῖς ἀγαθὰ ἁρπαζόντων ἑτέρων καὶ πρὸς αὐτοὺς ἐπισπωμένων, αὐτοὶ διεκρούσαντο».

1. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 3, 4. P.G. 57, 36 ἑξ.

2. Εἰς Γαλάτ. κεφ. 4, 4. P.G. 61, 662 ἑξ.

3. Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι... Κατήχ. 1, 4. P.G. 49, 227.

4. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 6, 3. P.G. 57, 65. Πρβλ. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας ἀπόδειξις... 8. P.G. 48, 823 ἑξ. «Ἔμελλε παραγενόμενος τὴν διὰ θυσιῶν λατρείαν ἐκβάλλειν καὶ μὴ προσίεσθαι, ταύτην δὲ τὴν ἡμετέραν δέχεσθαι. Ἄκουσον πῶς καὶ περὶ τούτων προανεφωνήθη· θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Ὃ καὶ ἀλλαχοῦ δηλῶν ἔλεγε· Λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· τουτέστιν, οὐ θάλατταν ὁρῶν σχιζομένην, οὐ πέτρας ρηγνυμένας, ἀλλ' ἀκούσας τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐμῶν. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν, Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι».

5. Εἰς τὸν σταυρόν... ὁμιλ. 2, 1 P.G. 49, 409. Πρβλ. Αὐτόθι στ. 409. «Καὶ τοῦτο πάλιν οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἵνα μὴ ἰδιοποιήσωνται τὴν θυσίαν οἱ Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ νομίσῃς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἐκείνου μόνον τὴν θυσίαν προσφέρεσθαι, διὰ τοῦτο ἔξω τῆς πόλεως, ἔξω τῶν τειχῶν, ἵνα μάθῃς, ὅτι καθολική ἐστιν ἡ θυσία, ἵνα μάθῃς ὅτι ὑπὲρ τῆς γῆς ἁπάσης ἐστιν ἡ προσφορά, καὶ ὅτι κοινὸς τῆς φύσεως ἡμῶν ἁπάσης ἐστιν ὁ καθαρισμός.».

6. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 8, 1. P.G. 59, 65. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 48, 1. P.G. 55, 222 «Ὁ μὲν γὰρ νόμος ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῆς οἰκουμένης τὸ ἔθνος ἐπαίδευσεν· ὁ λόγος δὲ τοῦ κηρύγματος παντα,

Τὴν νέαν καὶ τελείαν κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκλήθησαν νὰ ἀποτελέσουν πάντες οἱ ἄνθρωποι. Τὰ ἔθνη, ἅτινα διέκειτο «ἐχθρωδῶς» πρὸς τὸν Θεὸν ἀναδεικνύονται εἰς «λαὸν περιούσιον»[1], ἀντὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην του πλειονοψηφίαν ἠρνήθη νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν[2] καὶ μόνον δι' ἑνὸς μικροῦ, ἀλλ' ἐκλεκτοῦ τμήματος, τοῦ λείμματος τοῦ Ἰσραήλ, προσεχώρησεν εἰς αὐτήν. Εἶναι τῷ ὄντι ὑπέροχος ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου περιγραφὴ τοῦ κοσμοϊστορικοῦ τούτου γεγονότος. «Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει. Οὐκέτι λέγεται ὡς γενησόμενον, ἀλλὰ θαυμάζεται ὡς πεπραγμένον. Παρὰ Ἰουδαίοις ἐπέπρακτο, παρ' οἷς καὶ ἐλέγετο, ὑφ' ἡμῶν δὲ πιστεύεται, παρ' οἷς οὐδὲ ὠνομάζετο. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει. Τὸ μὲν γράμμα τῆς συναγωγῆς, τὸ δὲ κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκείνη τὸ δίπτυχον εὗρεν, αὕτη τὸν μαργαρίτην ἐφεῦρεν· ἐκείνη τὸ ἔριον ἔβαψεν, αὕτη τὴν ἁλουργίδα ἐνεδύσατο. Ἡ Ἰουδαία γὰρ αὐτὸν ἔτεκεν καὶ ἡ οἰκουμένη αὐτὸν ὑπεδέξατο. Ἡ συναγωγὴ τὸ κλῆμα τῆς ἀμπέλου, καὶ παρ' ἐμοὶ ὁ βότρυς τῆς ἀληθείας. Ἐκείνη τὸν βότρυν ἐτρύγησε, καὶ τὰ ἔθνη τὸ μυστικὸν πίνειν πόμα. Ἐκείνη τὸν κόκκον τοῦ σίτου ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἔσπειρε, καὶ τὰ ἔθνη τῇ δρεπάνῃ τῆς πίστεως τὸν ἄσταχυν ἐθέρισε. Τὰ ἔθνη τὸ ῥόδον εὐσεβῶς ἀπέκειρε καὶ Ἰουδαίοις ἡ ἄκανθα τῆς ἀπιστίας ἀπέμεινε· ὁ νεοττὸς ἀπέπτη, καὶ παρακάθηνται οἱ ἄφρονες τῇ καλιᾷ· τὴν φυλλάδα τοῦ γράμματος οἱ Ἰουδαῖοι ἑρμηνεύουσι καὶ τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος τὰ ἔθνη δρέπονται»[3]. Οὕτω δὲ ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπέπρωτο νὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς Συναγωγῆς οὐδὲ κἂν νὰ ἀποτελέσῃ αὕτη συνέχειαν τῆς Συναγωγῆς. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ἡ καινὴ πολιτεία[4], εἶναι ὁ ἐν Χριστῷ «καινὸς ἄνθρωπος»[5], ὅστις ἀπετελέσθη ἐκ

χοῦ τῆς γῆς ἐξηχεῖτο, καὶ ἑαυτὸν ἐξέτεινε, τοσαύτην ἐπελθὼν χώραν, ὅσην καὶ ὁ ἥλιος ἔπεισιν. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ παιδαγωγία τις ἦν καὶ εἰσαγωγὴ καὶ διακονία κατακρίσεως καὶ θανάτου· ταῦτα δὲ χάρις καὶ εἰρήνη».

1. Περὶ Ἱερωσύνης, λόγος 2, 1 P.G. 48, 652· «Ἵνα τοὺς ἐχθρωδῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένους ἑαυτῷ καταλλάξῃ καὶ ποιήσῃ λαὸν περιούσιον».

2. Ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, (Κατὰ Ἰουδαίων, λογ. 1 P.G. 48, 845) οἱ Ἰουδαῖοι «ὅτε ἔδει τὸν νόμον τηρεῖν, κατεπάτησαν· καὶ νῦν ὅτε ἀναπέπαυται ὁ νόμος, φιλονεικοῦσιν αὐτὸν τηρεῖν». Ἀλλὰ μὴν «τοῦ γὰρ ἡλίου φαίνοντος, οὐκέτι τῷ λύχνῳ προσεδρεύειν ἔδει· τῆς ἀληθείας δειχθείσης, οὐκέτι τὸν τύπον περιέχειν ἐχρῆν». (P.G. 48, 806). Περὶ τῆς κλήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰσραὴλ Πρβλ. N. Bonwetsch, ἔνθ' ἀν. σελ. 8.

3. Εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος... 2. P.G. 56, 389.

4. Πρβλ. εἰς Ματθ. ὁμιλ. 16, 3. P.G. 57, 242. «Ἐνταῦθα δὲ ἡμῖν αἰνίττεται, ὅτι καὶ ὁ κόσμος ἅπας μετασχηματίζεται καὶ οὐκ ἁπλῶς αὐτὸ τέθεικεν, ἀλλ' ἵνα ἐπάρῃ τὸν ἀκροατὴν καὶ δείξῃ δικαίως ἑτέραν εἰσαγαγὼν πολιτείαν· εἴ γε μέλλει καὶ τὰ τῆς κτήσεως ἅπαντα μετασχηματίζεσθαι, καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος πρὸς ἑτέραν καλεῖσθαι πατρίδα καὶ βίου παρασκευὴν ὑψηλοτέραν».

5. Εἰς Ἐφεσ. 6, 1. P.G. 62, 44· «Τὸ δέ, Ἔκτισεν ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον εἰπών, διὰ τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι δι' ἑαυτοῦ συνῆψεν ἑκατέρους τοὺς τοίχους καὶ πάλιν ἐν

τῆς συνενώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἐθνῶν μετὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ τμήματος τοῦ Ἰσραήλ· «Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν. Τί ἐστι τὰ ἀμφότερα ἕν; Οὐ τοῦτο λέγει, ὅτι εἰς ἐκείνην τὴν εὐγένειαν ἡμᾶς ἤγαγεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡμᾶς, κἀκείνους εἰς μείζονα.... οὐδὲν κοινὸν εἴχομεν πρὸς αὐτοὺς (δηλ. τοὺς Ἑβραίους), καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς ἕν, οὐχ ἡμᾶς ἐκείνοις συνάψας. Ὑπόδειγμα δὲ ἐρῶ· ὑποθώμεθα εἶναι ἀνδριάντας δύο, τὸν μὲν ἐξ ἀργύρου τὸν δὲ ἐκ μολύβδου, εἶτα ἀμφοτέρους καταχωνευθέντας, ἀνελθεῖν χρυσοῦς τοὺς δύο. Ἰδοὺ τοὺς δύο ἓν ἐποίησεν»[1]. Ἡ θαυμαστὴ αὕτη συνένωσις κατέστη δυνατή, διότι ἐπραγματοποιήθη ἐν αὐτῷ τῷ θεανθρώπῳ Κυρίῳ· «Ὅρα πῶς πάντα φύρει, τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς ἀποστόλους, τοὺς προφήτας, τὸν Χριστόν· καὶ ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος, ποτὲ δὲ ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς τὴν συναφὴν δείκνυσιν. Ἐποικοδομηθέντες, φησίν, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Τουτέστι, θεμέλιος οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται. Καὶ πρῶτον τίθησι τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ὄντας τοῖς χρόνοις· ἤτοι τοῦτο δεικνὺς καὶ λέγων, ὅτι θεμέλιός εἰσι καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι, καὶ μία οἰκοδομὴ τὸ πᾶν καὶ ῥίζα μία. Ἐννόησον τοὺς Ἕλληνας θεμέλιον ἔχοντας τοὺς πατριάρχας. Ἐνταῦθα μᾶλλον αὐτὸ τὸ κριτήριον λέγει ἤ, ὅταν ἐγκεντρισμὸν λέγῃ μᾶλλον ἐκεῖ καθάπτεται· Εἶτα ἐπάγει, Ὄντος ἀκρογωνιαίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· δηλῶν ὅτι ὁ τὸ πᾶν συνέχων ἐστὶν ὁ Χριστός»[2].

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ «καινῇ κτίσει»[3], τῇ ἁγίᾳ κοινωνίᾳ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἣν ἐξηγίασεν ὁ σταυρωθεὶς Κύριος, δὲν ἐπικρατεῖ πλέον ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς. «Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου»[4]. Ὁ Ἰησοῦς ἀπηλευθέρωσε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν κατάραν, ἣν συνεπήγετο ἡ παράβασις τοῦ νόμου[5]. Οἱ πιστοὶ δὲν εὑρί-

---

αὐτῷ ἐκτίσθη». Πρβλ. V. Warnach, Agape. Die Liebe als Grundmotiv der Neutestamentlichen Theologie. Düsseldorf 1951 σελ. 558 ὑπ. 1.

1. Εἰς Ἐφεσ. 5, 1. P.G. 62, 38.

2. Εἰ. Ἐφεσ. 6, 1. P.G. 62, 43-44.

3. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 149, 1. P.G. 55, 493· «Κατὰ μὲν ἀναγωγὴν τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης ᾆσμα καινὸν εἴρηται. Πάντα γὰρ τότε γέγονε καινά.... Διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην, φησίν, καινήν... Εἴ τις ἐν Χριστῷ φησί, καινὴ κτίσις... Ἀπεκδυσάμενοι, φησί, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακοινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν». Πρβλ. Μ. Σιώτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 66 «...διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως συνετελέσθη μία νέα δημιουργία, μία πνευματικὴ δημιουργία, μοναδικὴ καὶ ὑπερτέρα, διὰ τὴν καθόλου ἱστορίαν... Ἡ νέα αὕτη δημιουργία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ».

4. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 16, 5. P.G. 57, 245.

5. Πρβλ. εἰς ψαλμ. 110,6. P.G.55, 289. «Λύτρωσιν ἀπέστειλεν ὁ Κύριος τῷ λαῷ αὐτοῦ· Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν, τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐλευθερίαν φησί· κατὰ δὲ τὴν ἀναγωγήν, τὴν τῆς οἰκουμένης, ὃ καὶ τὸ ἑξῆς δηλοῖ· Ἐνετείλατο εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκην αὐτοῦ. Τὴν Καινὴν ἐνταῦθα λέγει· ἐπειδὴ γὰρ ἐντολῆς ἐμνήσθη καὶ νόμου, οὗτος δὲ παρεβάθη καὶ εἰργάσατο

σκονται πλέον ὑπὸ τὸν «νόμον», ἀλλ' ὑπὸ τὴν χάριν, διότι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «χάρις ἐστὶν ἡ τὸ πᾶν ἐργαζομένη»[1]. Τὸν βίον τῶν πιστῶν δὲν διέπει τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὅπερ ἀποκτείνει, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, ὅπερ ζωοποιεῖ. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ Πνεύματος. Τὴν «νομικὴν πολιτείαν» διεδέχθη ἡ Ἐκκλησιαστική. Ἡ σκιὰ καὶ ὁ τύπος παρῆλθον καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν κατέλαβε ἡ διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐκλάμψασα ἀλήθεια, ἥτις κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου φέρει τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· «... εἴ γε τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, τὰ μὲν ἐγγὺς ἀφανισμοῦ, τὰ δὲ μένοντα, τὰ μὲν εὐτελῆ, τὰ δὲ τέλεια, τὰ μὲν τύποι, τὰ δὲ ἀλήθεια· Οὐ γὰρ κατὰ νόμον ἐντολῆς, φησί, σαρκικῆς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου· καὶ πάλιν· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα (ἰδοὺ τὸ διηνεκὲς τοῦ ἱερέως)· καὶ περὶ τῆς Διαθήκης· Ἐκείνη, φησί, παλαιά. Τὸ γὰρ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ· αὕτη δὲ καινή, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἔχουσα· ἐκείνη δὲ οὐδὲν τοιοῦτον. Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος»[2]. Πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος καθοδηγουμένη ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς πολιτείας. «Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τις ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη... Τὸ γὰρ ποιοῦν τὴν διαφορὰν ἡ πίστις ἐστίν... Τί δέ ἐστι, Δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη; Μεγάλην ἐνταῦθα πληγὴν αὐτοὺς ἔπληξεν, ἐμφήνας, ὅτι ἐκ τοῦ τὴν πρὸς Χριστὸν ἀγάπην μὴ ῥιζωθῆναι αὕτη ἡ παρείσδυσις γέγονεν· οὐ γὰρ τὸ πιστεῦσαί ἐστι τὸ ζητούμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ μεῖναι ἀγαπῶντας»[3]. Ἡ Ἐκκλησία, οὖσα καρπὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνία ἀγάπης[4]· «ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τῷ οὐρανῷ συνῆψε τὴν γῆν· ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὸν θρόνον τὸν βασιλικὸν ἐκάθισεν· ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τὸν Δεσπότην δοῦλον ἐποίησεν· ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τὸν Ἀγαπητόν, ὑπὲρ τῶν μισούντων τὸν Υἱόν, ὑπὲρ τῶν δούλων

ὀργήν, φησίν, ὅτι Λύτρωσιν ἀπέστειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ, καθάπερ καὶ αὐτὸς ἔλεγεν· Οὐκ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον. Ἐπειδὴ γὰρ παραβαινόμενος ὁ νόμος ἐκόλαζεν. Ὁ γὰρ νόμος ὀργήν, φησί, κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις. καὶ πάντες ἥμαρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι· διὰ τοῦτο οὕτως εἶπε· Λύτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος τῷ λαῷ αὐτοῦ».

1. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 86, 4. P.G. 59, 472. Πρβλ. γενικώτερον περὶ τῆς θέσεως τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χρυσοστόμου, Στόγιαν Γκόσεβιτς, Ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις 1956.

2. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ.19, 1. P.G. 63, 139. Πρβλ. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας... 10. P.G. 48, 827. «....καὶ τοῦτο προανεφώνησεν ὁ προφήτης οὕτως εἰπών· Αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Τί τούτου σαφέστερον γένοιτ' ἄν; Τὴν κλῆσιν γὰρ τῶν ἐθνῶν, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καινοῦ πρὸς τὸν παλαιὸν νόμον, τὴν εὐκολίαν τῆς προσαγωγῆς, τῶν πιστευσάντων τὴν χαρὰν καὶ τὴν δωρεὰν τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος γενομένων, διὰ τούτων ἐνέφηνεν τῶν προρρήσεων».

3. Εἰς Γαλάτ. κεφ. 5, 2. P.G. 61, 666.

4. Εἰς Πράξ. Ἀποστ. ὁμιλ. 40. 3 P.G. 60, 285.

τὸν Δεσπότην, ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων τὸν Θεόν... ἐκδοθῆναι ἐποίησεν. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου ἔστη, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μείζονα ἐκάλεσεν»[1].

Ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας λαβοῦσα ἀρχὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, διὸ καὶ θεωρεῖται αὕτη ὡς ἡ γενέθλιος τῆς Ἐκκλησίας ἡμέρα· «Εἰ μὴ Πνεῦμα παρῆν, οὐκ ἂν συνέστη ἡ Ἐκκλησία, εἰ δὲ συνίσταται ἡ Ἐκκλησία, εὔδηλον ὅτι τὸ Πνεῦμα πάρεστι»[2].

Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, καθ' ἣν δηλ. ἡ Πεντηκοστὴ ἀποτελεῖ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀλλαχοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένην γνώμην, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία προῆλθεν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ σταυρωθέντος Κυρίου[3], διότι Ἐνανθρώπησις, Θυσία, Ἀνάστασις, Ἀνάληψις καὶ Πεντηκοστὴ ἀποτελοῦν, ὡς ἓν ὅλον, τὴν τελειώσασαν τὴν Ἐκκλησίαν αἰτίαν[4]. «Ἔδει γὰρ σφαγῆναι τὸν Ἀμνόν, καὶ τὴν ἁμαρτίαν ἀφανισθῆναι, καὶ καταλυθῆναι τὴν ἔχθραν καὶ τὴν ταφὴν γενέσθαι καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τότε τὸ Πνεῦμα παραγενέσθαι»[5]. Ἡ Ἐκκλησία ὑφίστατο πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, αἱ βάσεις τῆς ὀργανώσεώς της εἶχον τεθῆ, ἡ ἱεραρχία εἶχε διαρθρωθῆ, τὰ μυστήρια εἶχον παραδοθῆ, ἔλειπεν ὅμως ἡ ζωτικὴ πνοή, ἥτις θὰ ἔθετεν εἰς κίνησιν τὸν ἀκινητοῦντα τῆς Ἐκκλησίας ὀργανισμὸν πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου[6]. Ἡ Ἐκκλησία ὡμοίαζε πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, πρὶν ἢ δεχθῇ τὴν ζῳογόνον πνοὴν τοῦ Δημιουργοῦ· «Ἐκεῖνος ὁ πλασθεὶς ὁ ἀπὸ τοῦ χοός, δεξάμενος τὸ ἐμφύσημα, τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς, ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Τί ἐστιν, εἰς ψυχὴν ζῶσαν; Ἐνεργοῦσαν, ἔχουσαν ὑπηρε-

———

1. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 4, 4. P.G. 62, 74.
2. Εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν, ὁμιλ. 1, 4. P.G. 50, 459.
3. Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 87.
4. Πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 20. Πρβλ. Ἰων. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 116 ἑξ.
5. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 11, 5. PG. 57, 197.
6. Πρβλ. Meschler, Die Gabe des hl. Pfingstfestes, σελ. 103. «Wann hat denn die Kirche zu leben und zu wirken begonnen? Nicht vor dem heiligen Pfingsttage. Und doch waren die Bestandteile der Kirche vor demselben schon vorhanden, zusammengefügt, organisiert, mit allen Gestalten ausgerüstet, die Lehre war verkündet, die Apostel gewählt, die Sakramente gestiftet, die Hierarchia geglieder,t und doch lebte und rührte sie sich nicht. Die göttliche Kräfte schlammerten gleichsam noch, die Aufträge waren versiegelt niemand predigte, taufte, sprach von Sünden frei, und niemand entrichtete das Heilige Opfer; ungeduldig harrte vor den Toren die Heiden und juden Welt, und niemand öffnete-wie in einem traumähnlichen Zustand lag die Kirche, gleich dem Leibe Adams, bevor der Hauch des Lebens ihm mitgeteilt ward... So lag auch die Kirche bis zur neunten Stunde am heiligen Pfingstfest, wo im Bransen des Windes und in flammen den Zeugen der Heilige Geist auf sie herabstieg. Das war die Augenblick der Belebung. Nun regte sich und wikte alles.».

τούμενα τὰ μέλη τοῦ σώματος ταῖς αὐτῆς ἐνεργείαις, καὶ τῷ βουλήματι αὐτῆς ἑπόμενα... Ἐννόησον γάρ μοι τὴν τάξιν τῆς διαπλάσεως καὶ λογίζου πρὸ τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ Δεσπότου, ὅπερ αὐτῷ γέγονεν εἰς πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν, τί ἦν ὁ πλασθείς. Ἁπλῶς εἰκὼν ἄψυχος καὶ ἀνενέργητος καὶ εἰς οὐδὲν χρήσιμος, ὥστε τὸ πᾶν καὶ τὸ εἰς τοσαύτην αὐτὸν τιμὴν ἀγαγὸν ἐκεῖνό ἐστι τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγονὸς εἰς αὐτὸν ἐμφύσημα»[1]. Δικαίως, λοιπόν, ὁ θεῖος Χρυσόστομος διακηρύσσει, ὅτι «μεγάλα, ἀγαπητοί, καὶ πάντα λόγον ἀνθρώπινον ὑπερβαίνοντα τὰ σήμερον ἡμῖν δωρηθέντα παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χαρίσματα... Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς τῶν ὡρῶν καὶ τῶν τρόπων ἐναλλαγῆς ἑτέρα τὴν ἑτέραν διαδέχεται, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἑορτὴ ἑορτῶν διαδεχομένη οὕτως ἡμᾶς εἰς ἀλλήλας παραπέμπουσι. Πρῶτον μὲν οὖν ἑωρτάσαμεν τὸν σταυρόν, τὸ πάθος, τὴν ἀνάστασιν, μετὰ ταῦτα τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· σήμερον δὲ λοιπὸν εἰς αὐτὸ τὸ τέλος ὑπηντήσαμεν τῶν ἀγαθῶν, εἰς αὐτὴν τὴν μητρόπολιν ἐφθάσαμεν τῶν ἑορτῶν, εἰς αὐτὸν τὸν καρπὸν παρεγενόμεθα τῆς τοῦ Κυρίου ἐπαγγελίας. Ἐὰν γὰρ ἀπέλθω, φησίν, ἐγώ, ἄλλον παράκλητον πέμψω ὑμῖν καὶ οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς»[2].

Ἀλλ' ἡ συνένωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὡς ἑνιαίου ὀργανισμοῦ[3] ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ θαυμαστὴ καὶ πάντα λόγον ὑπερβαίνουσα πραγματοποίησις ἐν αὐτῇ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας ἀποκαλύπτουν τὸ μεγαλειῶδες αὐτῆς περιεχόμενον τὸ πρῶτον, θεωρουμένη ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς καθόλου δημιουργίας, ἥτις «ἀνεκεφαλαιώθη» ἐν τῷ Χριστῷ[4]. «Τοῦτο δὲ γέγονεν, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς»[5]. Τὸ διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος προκληθὲν σχίσμα ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων κατηργήθη. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου συνηνώθη ἅπασα ἡ δημιουργία ὑπ' Αὐτόν· «Μίαν κεφαλὴν ἅπασιν ἐπέθηκε τὸ κατὰ σάρκα Χριστὸν καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις· τουτέστι, καὶ ἀγγέλοις μίαν ἀρχὴν ἔδωκεν καὶ ἀνθρώποις, τοῖς

---

1. Εἰς Γέν. ὁμιλ. 12, 5. P.G. 53, 103. Πρβλ. Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, 4. P.G. 52, 777.

2. Εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν, ὁμιλ. 2, 1. P.G. 50, 463.

3. Πρβλ. Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 120· «Οὕτως ἐν τῷ θεανδρικῷ προσώπῳ τοῦ Κυρίου συνετελέσθη ἡ ὑποστατικὴ καὶ αἰωνία ἕνωσις τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, νοουμένου ὡς ἑνὸς ὀργανικοῦ καὶ ἑνιαίου ὅλου, ὡς καὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου».

4. Πρβλ. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 243 «So wird in Christus das Geheimnis des göttlichen Ratschlusses erfüllt, was im Himmel und auf Erden ist in der Fülle der Zeiten zu erneuern. Es vollzieht sich in ihm nach Ephes. 1, 10 die Wiederherstellung aller Dinge, die «Anakephalaiosis». Πρβλ. Th. Soiron ἔνθ' ἀν. σελ. 215 ἑξ.

5. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 1, 4. P.G. 62, 15.

μὲν τὸ κατὰ σάρκα, τοῖς δὲ τὸν Θεὸν Λόγον»[1]. Ἡ ἐκπεσοῦσα τοῦ Παραδείσου Ἐκκλησία τῶν ἀνθρώπων, ἡ τάλαινα παγκληρία τῶν Ἐθνῶν λαμβάνει πλέον θέσιν οὐχὶ μόνον ἐν μέσῳ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ ἀνέρχεται διὰ τῆς ἀπαρχῆς εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον τῆς θεότητος ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἔμπλεως θάμβους καὶ ἐκστάσεως ὁ θεῖος Χρυσόστομος παρακολουθεῖ τὴν μεγαλειώδη τῆς Ἐκκλησίας πορείαν· «Βαβαί, ποῦ πάλιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀνήγαγεν. Ὥσπερ διά τινος ἕλκων μηχανῆς, εἰς ὕψος ἀνήγαγε μέγα καὶ αὐτὴν ἐκάθισεν εἰς ἐκεῖνον τὸν θρόνον. Ἔνθα γὰρ ἡ κεφαλή, ἐκεῖ καὶ τὸ σῶμα· εἰ γὰρ διείργετο, οὐκ ἂν εἴη σῶμα, οὐκ ἂν εἴη κεφαλή... Οὐκ ἄγγελοι, οὐκ ἀρχάγγελοι, οὐκ ἄλλον οὐδένα ἀφῆκεν ἀνώτερον. Οὐ ταύτῃ δὲ μόνον ἡμᾶς ἐτίμησε, τὸ ἐξ ἡμῶν ἀναγαγών, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ κοινὸν γένος ἅπαν ἐκείνῳ ἕπεσθαι παρεσκεύασεν, ἐκεῖνον ἔχεσθαι, ἐκείνῳ ἀκολουθεῖν... Οὐκ ἀγγέλων ἐπελάβετο ὁ Θεός, καθὼς γράφων Ἑβραίοις φησίν, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ· οὐκ ἀρχῆς οὐδὲ ἐξουσίας οὐδὲ κυριότητος οὐδὲ ἄλλης οὐδεμιᾶς δυνάμεως· ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀνέλαβε καὶ ἐκάθισεν ἄνω»[2].

Ἡ κατωτέρα βαθμὶς τῆς λογικῆς δημιουργίας ἀπέκτησε τὴν ἀνωτάτην τιμήν· «Καὶ ἦν ἰδεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀδὰμ τὴν ἐν τῷ τάφῳ κεχωσμένην, οὐκ ἔτι μετὰ ἀγγέλων φαινομένην, ἀλλ' ὑπεράνω τῶν ἀγγέλων συγκαθημένην τῷ Θεῷ, ἵνα καὶ ἡμᾶς συγκαθίσῃ μετ' αὐτοῦ[3]... Οὐδὲν ἦν εὐτελέστερον ἀνθρώπου καὶ οὐδὲν γέγονε τιμιώτερον ἀνθρώπου. Τὸ ἔσχατον μέρος τῆς λογικῆς κτίσεως οὗτος ἦν· ἀλλ' οἱ πόδες ἐγένοντο κεφαλὴ καὶ εἰς τὸν θρόνον ἀνηνέχθησαν τὸν βασιλικὸν διὰ τῆς ἀπαρχῆς»[4].

Εἰς τὴν θριαμβευτικὴν ταύτην πορείαν τῆς Ἐκκλησίας συμμετέχουν ἅπασαι αἱ στρατιαὶ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐν πνεύματι ἑνότητος καὶ ἀγάπης[5],

---

1. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 1, 4 P.G. 62, 15. Πρβλ. εἰς τὸ «Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον...», ὁμιλ. 6, 3. P. G. 56, 138 «... διὰ τὸν Χριστόν, τὸν ἀνελόντα τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ καὶ εἰρηνοποιήσαντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὸν ποιήσαντα τὰ ἀμφότερα ἕν».

2. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3,2. P.G. 62, 26 Πρβλ. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου..., 3. P.G. 50, 446 ἑξ. «Πρὸς ποίαν φύσιν εἶπεν ὁ Θεός, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; Πρὸς ἐκείνην τὴν ἀκούσασαν, Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. Οὐ γὰρ ἤρκει ὑπερβῆναι τοὺς οὐρανούς; οὐ γὰρ ἤρκει μετὰ ἀγγέλων στῆναι; οὐκ ἦν ἄφατος καὶ αὕτη ἡ τιμή; Ἀλλ' ὑπερέβη ἀγγέλους, παρῆλθεν ἀρχαγγέλους, ὑπερέβη τὰ Χερουβίμ, ἀνέβη ἀνώτερον τῶν Σεραφείμ, παρέδραμε τὰς ἀρχάς, οὐ πρότερον ἔστη, ἕως οὗ τοῦ θρόνου ἐπελάβετο τοῦ Δεσποτικοῦ. Οὐχ ὁρᾷς τουτὶ τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν; μᾶλλον δὲ κάτωθεν ἀρξώμεθα· οὐχ ὁρᾷς, ἀπὸ τοῦ ᾅδου πρὸς τὴν γῆν τὸ διάστημα ὅσον; ἀπὸ τῆς γῆς πάλιν πρὸς τὸν οὐρανόν; ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πάλιν πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸν ἀνώτερον; ἀπ' ἐκείνου πρὸς τοὺς ἀγγέλους, πρὸς τοὺς ἀρχαγγέλους, πρὸς τὰς ἄνω δυνάμεις, πρὸς αὐτὸν τὸν θρόνον τὸν βασιλικόν; Τοῦτο ὅλον τὸ διάστημα καὶ τὸ ὕψος τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ἀνήγαγε. Βλέπε ποῦ κάτω ἔκειτο καὶ ποῦ ἀνέβη· οὔτε καταβῆναι ἦν κατώτερον, οὗ κατέβη ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ἀναβῆναι ἀνώτερον, οὗ ἀνήγαγεν αὐτὰ πάλιν».

3. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου..., 16. P.G. 52, 789 ἑξ.

4. Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι δαίμονες... ὁμιλ. 1, 2. P.G. 49, 246 ἑξ.

5. Πρβλ. Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου... 4. P.G. 50,448· «Σήμερον ἀπέλαβον ἄγγελοι,

ἀποτελοῦσαι μετὰ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐν οὐρανοῖς θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν εἰς ἣν «ὥσπερ ἐν κιθάρᾳ τινί, μετὰ ῥυθμοῦ τὴν παναρμόνιον μελῳδίαν καὶ πάσης ἡδίω μουσικῆς τῷ Δεσπότῃ τῆς κτίσεως ἑκατέρας ἀναπεμπόντων, καὶ τῆς ψυχῆς ἐκεῖ καθάπερ ἐν ἱεροῖς ἀδύτοις καὶ θείοις τισὶ μυστηρίοις τὴν θείαν τελουμένη μυσταγωγίαν»[1].

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία συνηνώθη ἀρρήκτως μετὰ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου καὶ κατέστη τὸ μυστικὸν Αὐτοῦ Σῶμα καὶ ἡ ἄνευ σπίλου ἢ ῥυτίδος νύμφη Αὐτοῦ. «Οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα, ὅπερ ἐστιν ἡ Ἐκκλησία. Καθάπερ γὰρ σῶμα καὶ κεφαλὴ εἷς ἐστιν ἄνθρωπος, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Χριστὸν ἓν ἔφησεν εἶναι»[2]. Ἡ Ἐκκλησία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέβη ἡ τελεία κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπιτευχθείσης ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἄνευ ἀποστάσεως περιχωρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Θεῷ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. «Γένος ἐγένετο ἕν, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων»[3] διακηρύττει ὁ Θεῖος Χρυσόστομος, «ἄνθρωπος γὰρ ἐγένετο ὁ Θεὸς καὶ Θεὸς ὁ ἄνθρωπος»[4].

ὃ πάλαι ἐπόθουν, σήμερον εἶδον ἀρχάγγελοι, ὃ πάλαι ἐπεθύμουν, τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀστράπτουσαν τοῦ βασιλικοῦ, δόξει καὶ κάλλει στίλβουσαν ἀθανάτῳ... Εἰ γὰρ καὶ ὑπερέβαινεν αὐτοὺς ἡ τιμή, ἀλλ' ὅμως ἔχαιρον καὶ ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις ἀγαθοῖς· καὶ γὰρ ὅτε ἐκολαζόμεθα ἤλγουν· εἰ γὰρ καὶ ἐφύλαττε τὰ Χερουβὶμ τὸν παράδεισον, ἀλλ' ἤλγουν. Εἰ δὲ μὴ πρὸ τούτου ἤλγουν, οὐκ ἂν οὐδὲ μετὰ ταῦτα ἤσθησαν. Ὅτι δὲ ἔχαιρον, δῆλον ἐξ ὧν φησιν ὁ Χριστός, Ὅτι χαρὰ ἔσται ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιστρέφοντι. Εἰ δὲ ἕνα ἁμαρτωλὸν ἐπιστρέφοντα ὁρῶντες ἄγγελοι χαίρουσι, διὰ τῆς ἀπαρχῆς σήμερον ὁρῶντες τὴν φύσιν ἅπασαν εἰσενηνεγμένην εἰς οὐρανόν, πῶς οὐκ ἂν μεγίστην ἐδέξαντο ἡδονήν; Ἄκουσον γοῦν καὶ ἑτέρωθεν τῶν ἄνω δήμων τὴν εὐφροσύνην τὴν ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ καταλλαγῇ· ὅτε γὰρ ἐτέχθη ὁ Κύριος ἡμῶν τὸ κατὰ σάρκα, ἰδόντες ὅτι καταλλαγὴ λοιπὸν τοῖς ἀνθρώποις· οὐ γὰρ ἄν, εἰ μὴ κατηλλάγη, τοσοῦτον κατέβη ἰδόντες οὖν τοῦτο, χορὸν στησάμενοι ἐπὶ τῆς γῆς ἐβόων καὶ ἔλεγον· Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία... Εἶδες πῶς δοξάζουσι τὸν Θεὸν ἐπὶ τοῖς ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς, μᾶλλον δὲ ἐπὶ τοῖς ἰδίοις· τὰ γὰρ ἡμέτερα ἀγαθά, ἑαυτῶν νομίζουσιν εἶναι».

1. Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον... 1. P.G. 48, 750.
2. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 30, 1. PG. 61, 250.
3. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου..., 16. P.G. 52, 789.
4. Εἰς Α' Τιμόθ. ὁμιλ. 11, 1. P.G. 62, 555 Πρβλ. Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 118· «Ὁ Θεὸς λοιπὸν γενόμενος ἄνθρωπος ἀνέλαβε καὶ ἥνωσε καὶ ἐθέωσε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις οὕτως εἰσῆλθεν εἰς αἰωνίαν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀποκατασταθείσης ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Ἰησοῦ τῆς κοινωνίας μεταξὺ τοῦ πεσόντος ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἁγίου Θεοῦ». Πρβλ. Μ. Σιώτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 89. «Ἡ ἀποκάλυψις γενικῶς ἀποτελεῖ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ κατάργησιν τῆς μεταξὺ Αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀποστάσεως. Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ἀποτελεῖ τὴν τελείαν καὶ ὁριστικὴν κατάργησιν τῆς ἀποστάσεως ταύτης καὶ τὴν εἰς τὸ διηνεκὲς κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θείου Λόγου ἀποτελεῖ τὴν ἄνευ ἀποστάσεων περιχώρησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ θεῷ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἥτις περιχώρησις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκτείνεται ἐπὶ πάντων τῶν πιστῶν». Πρβλ. Joh. Vetter, Der Heilige Augustinus und das Geheimnis des Leibes Christi, Mainz 1929 σελ. 143. «Das ist der wesentliche Sinn der Inkarnation: die Gottessohnschaft in die Kreatur hereinzutragen und die Kreatur, die Menschheit Jesu, zur Gottessohnschaft erheben».

4. Ἡ Ἐκκλησία ὡς Βασιλεία Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία τελειωθεῖσα ἐν Χριστῷ εἰσῆλθεν δι' Αὐτοῦ εἰς τὴν Ἄνω Ἱερουσαλήμ, τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἔνθα διὰ τῆς ἀπαρχῆς ἀνῆλθεν, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον τῆς Θεότητος· «Σήμερον (δηλ. κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς σταυρικῆς Θυσίας) ἀπέδωκεν ἡμῖν τὴν ἀρχαίαν Πατρίδα, σήμερον ἐπανήγαγεν ἡμᾶς ἐπὶ τὴν πατρῴαν πόλιν καὶ τὴν οἰκίαν ἐχαρίσατο τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει»[1]. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸ τρόπον ἡνώθη ἡ ἐν οὐρανοῖς Βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας· «Ἆρα ἐπέγνωτε τὴν φωνὴν ταύτην; (δηλ. τὸν ὕμνον τῶν ἀγγέλων) ἆρα ἡμετέρα ἐστιν ἢ τῶν Σεραφείμ; Καὶ ἡμετέρα καὶ τῶν Σεραφείμ, διὰ τὸν Χριστόν, τὸν ἀνελόντα τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ καὶ εἰρηνοποιήσαντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὸν ποιήσαντα τὰ ἀμφότερα ἕν»[2].

Ἡ ἕνωσις τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἡ μεταβολὴ δηλονότι αὐτῆς εἰς Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸν μέγαν καρπὸν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου, ὅστις εἶναι ἡ «αὐτοβασιλεία»[3] καὶ ἡ ἔλευσίς Του μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συνεπήγετο αὐτομάτως καὶ τὴν ἔλευσιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. «Εἰ δὲ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ἡμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Τί ἐστιν, Ἡ βασιλεία; ἡ παρουσία ἡ ἐμή»[4].

Ἡ διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἅπαξ λαβοῦσα ἀρχὴν ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων Βασιλεία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀληθὲς αὐτῆς περιεχόμενον

---

1. Εἰς τὴν σταυρὸν καὶ εἰς τὸν λῃστὴν ... ὁμιλ. 1, 2. P.G. 49, 501 Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» Πρβλ. Βασ. Ἰωαννίδου, Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς καινῆς Διαθήκης, (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1954-1955), Ἀθῆναι 1955 σελ. 3 ἑξ. Karl Ludwig Schmidt, Art, Βασιλεία ἐν Th.W.N.T. τομ. I, 573-595. O. Cullmann, Königssherrschaft... σελ. 24 ἑξ.

2. Εἰς τὸ ῥητὸν «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 6, 3. P.G. 56, 138. Τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἑνότητα τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων διαβλέπει ὁ Χρυσόστομος εἰς τὰ δύο σπουδαιότατα γεγονότα τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς· «Καὶ γὰρ ἡ φύσις ἡ ἡμετέρα πρὸ δέκα ἡμερῶν εἰς τὸν θρόνον ἀνέβη τὸν βασιλικὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατέβη σήμερον πρὸς τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν· ἀνήνεγκεν ὁ Κύριος τὴν ἀπαρχὴν τὴν ἡμετέραν καὶ κατήνεγκεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον» (P.G. 50, 456).

3. Πρβλ. Ὠριγένους Ἐξηγητικὰ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον 5, 2 P.G. 13, 845.

4. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 41, 2. P.G. 57, 447. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 10, 2. P.G. 57, 186. «Εἰ γὰρ καὶ δώδεκα ἐτῶν γενόμενος ἐξέφηνεν ἑαυτόν, ἀλλὰ ταχέως καὶ συνεσκίασε πάλιν· διὰ δὴ τοῦτο λαμπρῶν ἔδει τῶν προοιμίων καὶ ὑψηλοτέρας ἀρχῆς. Διὸ καὶ πρῶτον τότε, ἃ μηδέποτε ἤκουσαν Ἰουδαῖοι μήτε παρὰ προφητῶν μήτε παρ' ἄλλων τινῶν ἀνακηρύττει λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἐκεῖ βασιλείας μεμνημένος, οὐδὲν περὶ τῆς γῆς λέγων λοιπόν. Βασιλείαν δὲ ἐνταῦθα τὴν παρουσίαν αὐτοῦ τὴν προτέραν καὶ τὴν ἐσχάτην φησί».

δὲν πέπρωται νὰ λάβῃ πλέον πέρας. Ὁ Κύριος προσέδωκεν εἰς τὴν ἐπὶ γῆς Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τὴν μορφὴν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας[1], ἥτις ἀποτελοῦσα τὴν ἐπὶ γῆς πολιτείαν τῶν ἀγγέλων[2] εἶναι κεκλημένη νὰ συνεχίσῃ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦσα αὐτοὺς δι᾽ αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία, ἂν καὶ εὑρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀποτελεῖ πολιτείαν τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ ἐπὶ γῆς μέν, οὐράνιον δὲ πολιτείαν· «Μὴ γάρ μοι τοῦτο ἴδῃς, ὅτι ἐν γῇ ἕστηκεν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ᾽ ὅτι ἐν οὐρανῷ πολιτεύεται...[3] Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει»[4]. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, δι᾽ ὃν ἤδη κατὰ τὴν πορείαν του ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἀληθὴς πιστὸς αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, πρὸς ἣν μέσῳ τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας κατευθύνεται. «Ὁ γὰρ εἰπών, ὅτι Χριστιανὸς εἰμι, καὶ πατρίδα καὶ γένος καὶ ἐπιτήδευμα καὶ πάντα ἐδήλωσε· πῶς ἐγὼ λέγω. Ὁ Χριστιανὸς οὐκ ἔχει πόλιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ. Ἡ γὰρ ἄνω Ἱερουσαλήμ, φησίν, ἐλευθέρα ἐστι, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν. Ὁ Χριστιανὸς οὐκ ἔχει γήϊνον ἐπιτήδευμα, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἄνω πολιτείαν τελεῖ. Ἡμῶν γὰρ φησί,

---

1. Πρβλ. Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι... Κατήχησις 1, 4. P.G. 49, 227· «Ὅτι γὰρ περὶ τῶν πιστῶν ὁ λόγος, ἡμῖν τὰ ἀνωτέρω δείκνυσι σαφῶς. Υἱός μου εἶ σύ, φησίν· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ᾽ ἐμοῦ καὶ δώσωσι τὰ ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. Εἶδες πῶς τῆς ἐκ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἐμνημόνευσε καὶ τὴν πανταχοῦ τοῦ Χριστοῦ τεταμένην βασιλείαν εἶπεν;»

2. Περὶ τῆς τῶν μελλόντων ἀπολαύσεως... 3. P.G. 51, 350· «Παραγενόμενος ἐνταῦθα καὶ τὴν σάρκα λαβὼν τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην οἰκονομίαν ἐργασάμενος ὑπ᾽ ὄψιν ἄγει τὰ μέλλοντα, τὰς παχυτέρας καὶ ταύτῃ πληροφορῶν διανοίας. Ἐπειδὴ γὰρ ἦλθεν κομίζων πολιτείαν ἀγγελικὴν καὶ τὴν γῆν οὐρανὸν ἐργαζόμενος καὶ ταῦτα ἐπιτάττων, ἃ τοῖς ἀσωμάτοις ἐξωμοίουν δυνάμεσι τοὺς μετιόντας καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγγέλους ἐποίησε καὶ πρὸς τὰς ἐλπίδας ἐκάλει τὰς ἄνω...» Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ 19, 5. P.G. 57, 279 ἑξ. «Ἐπιθυμεῖν μὲν γὰρ δεῖ τῶν οὐρανῶν, φησί, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς· πλὴν καὶ πρὸ τοῦ οὐρανοῦ τὴν γῆν οὐρανὸν ἐκέλευσε ποιῆσαι καὶ ἐν αὐτῇ διατρίβοντας ὡς ἐκεῖ πολιτευομένους οὕτω πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν...» Πρβλ. καὶ εἰς «Ἀπελθόντος τοῦ ἐπισκόπου...», ὁμιλ. 1 P.G. 50, 645 ἑξ. «Ὅπερ γὰρ ἐδωρήσατο ταῖς ἄνω δυνάμεσι, τοῦτο ἐχαρίσατο καὶ τῇ ἡμετέρᾳ φύσει. Ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ κάθηται, καθάπερ καὶ ὁ ψαλμὸς φησιν· Ἐπέβη ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ ἐπετάθη· καὶ πάλιν, Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ βλέπων ἀβύσσους. Τοῦτο καὶ ἡμῖν πάλιν ἔδωκεν· ἐπ᾽ ἐκείνων κάθηται ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Ἐνοικήσω γὰρ καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν. Ἐκεῖνοι γεγόνασιν ἅρμα, ἡμεῖς γενώμεθα ναός».

3. Εἰς τὸ ρητὸν «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 4. P. G. 56,121.

4. Εἰς Ψαλμ. 142,3. P. G. 55, 450. Πρβλ. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 16,2. P. G. 63,125· «ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὰ ἡμέτερα καὶ ἐπουράνια κἂν ἐν τῇ γῇ ἐκτελῶνται. Ἐπεὶ καὶ ἄγγελοι ἐν τῇ γῇ εἰσιν, ἀλλ᾽ ἐπουράνιοι λέγονται καὶ τὰ Χερουβεὶμ ἐπὶ τῆς γῆς ἐφάνη, ἀλλ᾽ ἐπουράνιά ἐστι. Καὶ τί λέγω ἐφάνη; ἐπὶ τῆς γῆς μὲν οὖν διάγει, ὥσπερ οὖν ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἐκώλυσε τοῦτο· ἐπουράνια γὰρ καὶ οὕτως ἐστί. Καὶ ἡμῶν τὸ πολίτευμά ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καίτοι ἐνταῦθα πολιτευόμεθα».

τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει»[1]. «Ἐκεῖ ἡμῶν τὸ πολίτευμα καὶ ἡ ζωή. Ζωὴ γὰρ ἡμῶν, φησί, κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ. Οὐδὲ γὰρ γῆν οἰκοῦμεν, ἀλλὰ μετέστημεν πρὸς τὴν ἄνω μητρόπολιν»[2]. Αὐτὴ δέ, ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησία, ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας[3], ἥτις ἐθεμελιώθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. «Ὅρα διὰ πόσων ἔδειξε τὸ ὑπερέχον τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιάν. Ἀντὶ γὰρ τῆς κάτω Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐπουράνιος· Προσεληλύθατε γάρ, φησί, πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ· ἀντὶ Μωυσέως ὁ Ἰησοῦς· Καὶ διαθήκης, φησί, νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ· ἀντὶ δὲ τοῦ λαοῦ πάντες οἱ ἄγγελοι· Καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, φησί»[4].

Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ Ἐκκλησία εἶναι ὡς ἐκ τούτου κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἔννοιαι ταυτόσημοι[5], δι' ὧν ἐκφράζεται ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ πραγματικότης, ἤτοι ἡ κοινωνία τῶν πνευματικῶν καὶ λογικῶν ὑπάρξεων, ἐφ' ὧν βασιλεύει ὁ Θεός. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησία ταυτίζεται πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι σαφέστατον. Ποία ὅμως εἶναι ἡ θέσις τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ ἓν τῶν τὰ μάλιστα ἀπασχολούντων τὴν σύγχρονον Ἐκκλησιολογίαν προβλημάτων, εὑρίσκει ὅλως ἀβίαστον καὶ φυσικὴν λύσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δέον νὰ τονισθῇ, ὅτι οὐδεὶς χωρισμὸς καὶ οὐδεμία διαίρεσις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης καὶ τῆς ἐν οὐρανῷ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας. Στρατευομένη καὶ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα, ἕνα ἑνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον ὀργανισμόν, ἓν Σῶμα, μὲ μίαν κεφαλὴν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὅστις εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς τε ὁρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας, τῆς στρατευομένης καὶ τῆς θριαμβευούσης ἐν οὐρανῷ Ἐκκλησίας τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἓν Σῶμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τ.ἔ. τῆς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας, συνίσταται ἐκ τῆς ἑνότητος τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας α) μετὰ τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων πιστῶν πάντων τῶν αἰώνων· «Πάλιν μαρτύρων μνήμη, καὶ πάλιν ἑορτὴ καὶ πανήγυρις πνευματική. Ἔκαμον ἐκεῖνοι καὶ χαίρομεν ἡμεῖς· ἐπάλαισαν ἐκεῖνοι καὶ ἡμεῖς ἀγαλλόμεθα· ἐκείνων ὁ στέφανος καὶ κοινὸν τὸ κλέος, μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἁπάσης ἡ

---

1. Εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Λουκιανόν..., P. G. 50, 525.
2. Εἰς Ψαλμ. 143,3. P. G. 55,461.
3. Πρβλ. J. Stelzenberger, Lehrbuch der Moraltheologie. Die Sittlichkeitslehre der königsherrschaft Gottes, Paderborn 1953, σελ. 344 ἑξ.
4. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 32,1. P.G. 63,219 ἑξ.
5. Πρβλ. εἰς Ματθ. ὁμιλ. 69,1. P.G. 58,647· «Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν πάλιν ἐν παραβολαῖς· Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ. Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους

δόξα. Καὶ πῶς ἂν τοῦτο γένοιτο; φησίν. Ὅτι μέρη καὶ μέλη ἡμῶν εἰσιν οἱ μάρτυρες. Εἴτε δὲ πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη»[1]. Ἡ ἑνότης τῶν ἐπὶ γῆς στρατευομένων πιστῶν καὶ τῶν εἰς οὐρανοὺς ἀποδημησάντων ἐκδηλοῦται καὶ διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐν προσευχαῖς συμπαραστάσεως. Οὕτως αἱ ψυχαὶ τῶν κεκοιμημένων δικαίων πρεσβεύουσιν ὑπὲρ τῶν ἐπὶ γῆς ἀγωνιζομένων χριστιανῶν, διὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος παροτρύνει τοὺς πιστούς, ὅπως «Συνεχῶς τοίνυν αὐτοῖς ἐπιχωριάζωμεν καὶ τῆς λάρνακος ἁπτώμεθα καὶ μετὰ πίστεως τοῖς λειψάνοις αὐτῶν περιπλεκώμεθα, ἵνα εὐλογίαν ἐπισπασώμεθα ἐκεῖθεν. Καθάπερ γὰρ οἱ στρατιῶται τραύματα ἐπιδείξαντες, ἅπερ ἐκ τῶν πολέμων ἔλαβον, μετὰ παρρησίας τῷ βασιλεῖ διαλέγονται, οὕτω καὶ οὗτοι τὰς κεφαλάς, ἃς ἀπετμήθησαν ἐπὶ τῶν χειρῶν βαστάζοντες καὶ εἰς μέσον παράγοντες, εὐκόλως ἅπαντα, ὅσα ἂν θέλωσι, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν οὐρανῶν ἀνύειν δύνανται»[2]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπὶ γῆς στρατευομένη Ἐκκλησία διακηρύττει τὸν δεσμὸν αὐτῆς μετὰ τῶν κεκοιμημένων μελῶν αὐτῆς δεομένη ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν. Μάλιστα δὲ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος τονίζει, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχαὶ «Πνεύματος διατάξει γίνεται...[3] Μὴ δὴ ἀποκάμωμεν τοῖς ἀπελθοῦσι βοηθοῦντες καὶ προσφέροντες ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς καὶ γὰρ κοινὸν τῆς οἰκουμένης κεῖται καθάρσιον. Διὰ τοῦτο θαρροῦντες ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης δεόμεθα τότε καὶ μετὰ μαρτύρων αὐτοὺς καλοῦμεν, μετὰ ὁμολογητῶν, μετὰ ἱερέων. Καὶ γὰρ ἓν σῶμά ἐσμεν ἅπαντες, κἂν λαμπρότερα μέλη μελῶν»[4].

β) Μετὰ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων. Ἡ ἑνότης τῶν μελῶν τῆς στρατευομένης ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐκδηλοῦται ἰδίᾳ κατὰ τὴν τελεσιουργίαν τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας εὐχαριστίας, ὅτε ἀγγελικαὶ καὶ ἀνθρώπιναι δυνάμεις ἀνυμνοῦν καὶ δοξολογοῦν τὸν σταυρωθέντα Βασιλέα αὐτῶν ψάλλουσαι ἀπὸ κοινοῦ τὸν ὕμνον τῶν ἀγγέλων[5], «κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν

καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ νυμφίον αὐτὸν Ἰωάννης καλεῖ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος λέγει· Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ καὶ πάλιν· τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστιν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν». Πρβλ. Β α σ. Ἰ ω α ν ν ί δ ο υ, ἔνθ' ἀν. σελ. 54· «Ἐκκλησία καὶ βασιλεία Θεοῦ σημαίνουσι καὶ ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν πραγματικότητα, τὴν κοινωνίαν, ἐν ᾗ ὁ Θεὸς κυριαρχεῖ καὶ βασιλεύει καὶ διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖ τὴν προαιώνιον αὐτοῦ βουλὴν τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ κόσμου διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπιστροφῆς τῶν πάντων ὑπὸ τὴν πατρικὴν Αὐτοῦ ἀγάπην».

1. Εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Ρωμανὸν..., ἐγκ. 1. P.G. 50,605.
2. Εἰς τοὺς ἁγ. μάρτυρας Ἰουβεντῖνον καὶ Μαξιμῖνον..., P. G. 50,576.
3. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 41,4. P. G. 61,361.
4. Εἰς Α'Κορ. ὁμιλ. 41,5. P.G. 61,361.
5. Πρβλ. Εἰς τὸ ρητὸν «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 6,3. P.G. 56,138· «Πρότερον γὰρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς οὗτος ᾔδετο μόνον ὁ ὕμνος· ἐπειδὴ δὲ ἐπιβῆναι τῆς γῆς κατηξίωσεν ὁ Δεσπότης καὶ τὴν μελῳδίαν ταύτην κατήνεγκε πρὸς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας οὗτος ἀρχιερεύς, ἐπειδὰν ἐπὶ τῆς ἁγίας ταύτης ἑστήκῃ τραπέζης, τὴν λογικὴν ἀναφέρων λατρείαν,

ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις»[1]· διὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀναφωνεῖ· «Δίδαξον τοὺς ἔξωθεν, ὅτι μετὰ τῶν Σεραφὶμ ἐχόρευσας, ὅτι εἰς τὸν δῆμον τὸν ἄνω τελεῖς, ὅτι εἰς τὸν χορὸν ἐνεγράφης τὸν τῶν ἀγγέλων, ὅτι τῷ Δεσπότῃ διελέχθης, ὅτι τῷ Χριστῷ συνεγένου»[2].

Ἐὰν λοιπὸν ἤδη κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν τῆς στρατείας τὰ μέλη τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας συμμετέχουν κατὰ τὴν τελεσιουργίαν τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων, πόσον πληρεστέρα θὰ εἶναι ἡ συμμετοχή των μετὰ τὴν μετάταξίν των ἐκ τῆς στρατευομένης εἰς τὴν θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν! «Εἰ γὰρ ἐν σώματι ὄντες κατὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν εἰς ἐκεῖνον ἐτέλουν τὸν χορόν, μετὰ τῶν Χερουβὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ψάλλοντες, καθάπερ ὑμεῖς ἴστε οἱ μυηθέντες, πολλῷ μᾶλλον νῦν τοὺς συγχορευτὰς ἀπολαβόντες (δηλ. οἱ μάρτυρες) μετὰ πολλῆς τῆς παρρησίας κοινωνοῦσι τῆς εὐφημίας ἐκείνης»[3].

τὴν ἀναίμακτον προσφέρων θυσίαν, οὐχ ἁπλῶς ἡμᾶς ἐπὶ τὴν εὐφημίαν ταύτην καλεῖ, ἀλλὰ πρότερον τὰ Χερουβὶμ εἰπὼν καὶ τῶν Σεραφεὶμ ἀναμνήσας, οὕτω παρακελεύεται πᾶσιν ἀναπέμψαι τὴν φρικωδεστάτην φωνήν, τῇ τῶν συγχορευόντων μνήμῃ, τὴν διάνοιαν ἡμῶν ἀπὸ γῆς ἀνασπῶν καὶ μονονουχὶ βοῶν ἕκαστον ἡμῶν καὶ λέγων· μετὰ τῶν Σεραφεὶμ ᾄδεις, στῆθι, μετ' ἐκείνων τὰς πτέρυγας πέτασον, μετ' ἐκείνων περιίπτασο τὸν θρόνον τὸν βασιλικόν». Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 23,3. P .G. 62,167· «Ἠνέχθη καὶ παρ' ἡμῶν καρπὸς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, οὐκ ἐν ἀμφορεῦσι βασταζόμενος βότρυς, ἀλλ' ὁ ἀρραβὼν τοῦ Πνεύματος, τὸ πολίτευμα τὸ ἐν οὐρανοῖς, ὃ Παῦλος ἐπαίδευσεν, ὃ πᾶς τῶν ἀποστόλων χορός, οἱ θαυμάσιοι γεωργοί. Οὐ Χαλὴβ ὁ τοῦ Ἰεφονῆ, οὐδὲ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ τοὺς καρποὺς ἤνεγκε τούτους, ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Πατρὸς τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ τοῦ ὄντως Θεοῦ Υἱός, ἤνεγκε πᾶσαν τὴν ἀρετήν, πάντας τοὺς ἐκεῖθεν καρποὺς ἡμῶν κατήνεγκεν, τοὺς ὕμνους λέγω τοὺς ἐπουρανίους. Ἃ γὰρ τὰ Χερουβεὶμ ἄνω λέγει, ταῦτα καὶ ἡμῖν προσέταξε λέγειν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος. Ἤνεγκεν ἡμῖν τῶν ἀγγέλων τὴν πολιτείαν».

1. Εἰς τὸ ρητὸν «Εἶδον τὸν Κύριον...», ὁμιλ. 1,1. P.G. 56,97. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 19,3. P.G. 57,277· «Καὶ γὰρ ἀγγέλων εἶ συγχορευτὴς καὶ ἀρχαγγέλων κοινωνὸς καὶ μετὰ τῶν Σεραφεὶμ ᾄδεις. Πάντες δὲ οὗτοι οἱ δῆμοι πολλὴν ἐπιδείκνυνται τὴν εὐταξίαν· μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο μέλος καὶ τοὺς ἱεροὺς ὕμνους ᾄδοντες τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων Θεῷ».

2. Πρὸς τοὺς μὴ ἀπαντήσαντας εἰς τὴν σύναξιν..., 4. P.G. 51,179.

3. Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους πάντας..., 2. P.G. 50,710. Ὡραιοτάτη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου περιγραφὴ τῆς ὑποδοχῆς ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τῶν ψυχῶν τῶν κοιμηθέντων δικαίων· «Τὰ μὲν γὰρ δεινὰ ταῦτα καὶ ἀφόρητα ἐν βραχείᾳ καιροῦ ροπῇ πάσχουσιν οἱ μάρτυρες· μετὰ δὲ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν εἰς οὐρανοὺς ἀναβαίνουσιν, ἀγγέλων αὐτοῖς προηγουμένων καὶ ἀρχαγγέλων δορυφορούντων· οὐ γὰρ αἰσχύνονται τοὺς συνδούλους, ἀλλὰ πάντα ἂν εἵλοντο δι' αὐτοὺς ποιῆσαι, ἐπειδὴ κἀκεῖνοι πάντα εἵλοντο παθεῖν διὰ τὸν αὐτῶν Δεσπότην Χριστόν. Ἐπειδὰν δὲ ἀναβῶσιν εἰς τὸν οὐρανόν, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἅγιαι δυνάμεις συντρέχουσιν. Εἰ γὰρ ἀθλητῶν ξένων ἐπιδημούντων τῇ πόλει, πᾶς ὁ δῆμος περιρρεῖ πανταχόθεν καὶ κυκλώσαντες αὐτοὺς καταμανθάνουσι τῶν μελῶν τὴν εὐεξίαν, πολλῷ μᾶλλον τῶν ἀθλητῶν τῆς εὐσεβείας εἰς οὐρανοὺς ἀναβάντων συντρέχουσιν οἱ ἄγγελοι καὶ πᾶσαι αἱ ἄνω δυνάμεις πάντοθεν περιρρέουσι καταμανθάνουσαι τούτων τὰ τραύματα καὶ καθάπερ τινὰς ἀριστέας ἐκ πολέμου καὶ μάχης ἐπανελθόντας μετὰ πολλὰ τρόπαια καὶ νίκας, οὕτω μεθ'

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι σαφές, ὅτι ἡ ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν ἐν οὐρανοῖς Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐπὶ γῆς στρατευομένη Ἐκκλησία τὴν ἐπίγειον μορφὴν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ[1], ἀμφότερα ἀποτελοῦντα τὴν μίαν καὶ ἀδιαίρετον Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀναπτύσσει ὁ θεῖος Χρυσόστομος τονίζων, ὅτι «εἰς δύο οὖν ἦν αὐτῆς (δηλ. τῆς Ἐκκλησίας) ἡ προὶξ διῃρημένη, εἰς τὰ παρόντα καὶ εἰς τὰ μέλλοντα· εἰς τὰ ὁρώμενα καὶ εἰς τὰ ἀκουόμενα· εἰς τὰ δεδομένα καὶ εἰς τὰ πιστευόμενα· εἰς τὰ ἐν πείρᾳ καὶ εἰς τὰ ἐν ἀπολαύσει· εἰς τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ καὶ εἰς τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν... Οὐκοῦν τὰ μὲν ἔδωκεν, τὰ δὲ ἐπηγγείλατο... Καὶ ἄκουε. Τί ἔδωκε; Τὸ βάπτισμα, τὴν θυσίαν. Ταῦτα ἐν πείρᾳ· βλέπε δέ. Τί ἐπηγγείλατο; Ἀνάστασιν, σωμάτων ἀφθαρσίαν, τὴν μετὰ ἀγγέλων ἕνωσιν, τὴν μετὰ ἀρχαγγέλων χορείαν, τὴν μετ' αὐτοῦ πολιτείαν»[2]. Ἡ ἑνότης ὅμως τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν δὲν σημαίνει, ὅτι ἀρκεῖ ἡ πολιτογράφησις διὰ τοῦ βαπτίσματος[3]

ἡδονῆς δεξιοῦνται πάντας αὐτοὺς καὶ ἀσπάζονται· εἶτα ἄγουσιν αὐτοὺς μετὰ πολλῆς δορυφορίας πρὸς τὸν τῶν οὐρανῶν βασιλέα, ἐπὶ τὸν θρόνον ἐκεῖνον τὸν πολλῆς δόξης γέμοντα, ἔνθα τὰ Χερουβεὶμ καὶ τὰ Σεραφείμ. Ἐλθόντες δὲ ἐκεῖ καὶ προσκυνήσαντες τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον, πλείονας παρὰ τοῦ Δεσπότου μᾶλλον ἢ τῶν ὁμοδούλων ἀπολαύουσι φιλοφροσύνης. Οὐ γὰρ ὡς δούλους αὐτοὺς δέχεται (καίτοι καὶ τοῦτο μεγίστη τιμὴ καὶ ἧς ἴσον οὐκ ἔστιν εὑρεῖν), ἀλλ' ὡς φίλους αὐτοῦ. Ὑμεῖς γάρ, φησί, φίλοι μου ἐστέ· καὶ μάλα εἰκότως· αὐτὸς γὰρ εἶπε πάλιν· Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις θῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οὖν τὴν μεγίστην ἀγάπην ἐπεδείξαντο, δεξιοῦται τούτους, καὶ ἀπολαύουσι τῆς δόξης ἐκείνης, κοινωνοῦσι τῶν χορῶν καὶ μετέχουσι τῶν μελῶν τῶν μυστικῶν» (P. G. 50,709 ἑξ.).

1. Πρβλ. Εἰς Γαλ. κεφ. 4,4. P.G. 61, 662 ἑξ. «Τῆς μὲν Ἱερουσαλὴμ τῆς κάτω τύπος ἦν Ἄγαρ καὶ δῆλον ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ οὕτω καλουμένου, τῆς δὲ ἄνω ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀρκεῖται τοῖς τύποις, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡσαΐαν προστίθησι μαρτυροῦντα τοῖς εἰρημένοις· εἰπὼν γάρ, Ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ μήτηρ ἡμῶν ἐστι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν οὕτω καλέσας παρίστησι τὸν προφήτην τὰ αὐτὰ αὐτῷ ψηφιζομένῳ».

2. «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος...», 15. P.G. 411. Πρβλ. Περὶ τῆς τῶν μελλόντων ἀπολαύσεως..., 3. P. G. 51,349 ἑξ. «Τοῦτο δὲ γέγονεν, ἵνα τῶν παρόντων ὑπερορῶντες τῶν μελλόντων ἐχώμεθα καὶ τῆς ἐκείνων ἐκκρεμώμεθα ἀπολαύσεως καὶ ἐν τῇ γῇ βαδίζοντες, τῷ πόθῳ ἐν οὐρανοῖς διατρίβωμεν. Καὶ γὰρ δύο τούτους αἰῶνας ἐποίησεν ὁ Θεός, τὸν μὲν παρόντα, τὸν δὲ μέλλοντα· τὸν μὲν ὁρατόν, τὸν δὲ ἀόρατον· τὸν μὲν αἰσθητόν, τὸν δὲ νοητόν· τὸν μὲν σωματικὸν ἔχοντα ἀνάπαυσιν, τὸν δὲ ἀσώματον· τὸν μὲν ἐν πείρᾳ, τὸν δὲ ἐν πίστει· τὸν μὲν ἐν χειρί, τὸν δὲ ἐν ἐλπίσι· καὶ τὸν μὲν εἶναι στάδιον ἐκέλευσε, τὸν δὲ βραβεῖον· καὶ τούτῳ μὲν σκάμματα καὶ πόνους καὶ ἱδρῶτας συνεκλήρωσεν, ἐκείνῳ δὲ στεφάνους καὶ ἔπαθλα καὶ ἀμοιβάς... καὶ τὸν μὲν βραχύν, τὸν δὲ ἀγήρω καὶ ἀθάνατον». Πρβλ. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 28, 1. P.G. 59,161.

3. Πρβλ. Εἰς Ματθ., ὁμιλ. 11,6. P.G. 57,198· «Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, ὅτι βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ καὶ μεγάλα ἐντεῦθεν ὑπέσχετο ἀγαθά, ἵνα μὴ ἀναπέσῃς τῶν προτέρων ἁπάντων ἀφεθείς, ἐπήγαγε τὸ πτύον καὶ τὴν διὰ τοῦτο κρίσιν ἐμφανιζομένην. Μὴ γὰρ δὲ νομίσητε, φησίν, ἀρκεῖν τὸ βάπτισμα, εἰ φαῦλοι μετὰ ταῦτα γένοισθε· δεῖ γὰρ

μέλους τινος εἰς τὴν στρατευομένην Ἐκκλησίαν ἵνα αὐτομάτως καταστῇ τοῦτο μέλος καὶ τῆς ἐν οὐρανῷ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας[1]. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται, ὡς χαρακτηριστικῶς τονίζει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ἡ ἐκπλήρωσις «αἱρέσεων» τινων[2]. «Οὐ γὰρ ἁπλῶς κατέλιπεν ἡμῖν τὸν κλῆρον, ἀλλ' ἐπ' αἱρέσει τινί. Ποία δὲ ταύτη; Ὁ ἀγαπῶν με φησί, τὰς ἐντολάς μου τηρήσει. Καὶ πάλιν; Ὃς οὐκ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθῇ ὀπίσω μου καὶ ἕτερα πλείονα, ἅπερ ἐν τῇ Διαθήκῃ ἐγγέγραπται... Αὕτη ἡ διαθήκη καὶ ἀποκλήρους πολλοὺς ἠπείλησε ποιεῖν, ἐὰν ἀνάξιοι γένωνται τῶν αἱρέσεων τῶν ἐγγεγραμμένων»[3].

Ἡ συμμετοχὴ πάντως εἰς τὴν ἐπὶ γῆς στρατευομένην Ἐκκλησίαν συνιστᾷ τὴν ἀπαρχὴν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἀγαθὰ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. «Μάθωμεν δὲ καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μέλλομεν ταῦτα ἀπολαμβάνειν. Οὐ γὰρ ὁ παρών ἐστιν, ἀλλ' ὁ μέλλων· μᾶλλον δὲ ὁ παρὼν καὶ ὁ μέλλων. Ζητεῖται γὰρ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν»[4].

ἡμῶν τῆς ἀρετῆς καὶ πολλῆς τῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν χάριν καὶ τὸ λουτρὸν ἀπὸ τῆς ἀξίνης αὐτοὺς ὠθεῖ· μετὰ δὲ τὴν χάριν ἀπὸ τοῦ πτύου καὶ τοῦ πυρὸς τοῦ ἀσβέστου φοβεῖ».

1. Πρβλ. Pribilla, ἔνθ' ἀν. σελ. 254. «Die aussere Zugehörigkeit zur wahren Kirche vermittelt noch nicht die innere Heiligung oder Rechtfertigung, da jede bloss äussere Anordnung ein Buchstabe ohne Geist ist».

2. Ἡ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ὅρων «Ἐκκλησία» καὶ «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» σύγχυσις πολλῶν ἑτεροδόξων καὶ δὴ προτεσταντῶν ὀφείλεται ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ἁμαρτωλότητος τῶν μελῶν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου ἀποφυγῆς τῆς ταυτίσεως τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Παραθεωρεῖται ὅμως ὑπ' αὐτῶν, ὅτι τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸν ἐξαγνισμὸν τῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος καταστάντων μελῶν αὐτῆς, ἡ ὁριστικὴ θέσις τῶν ὁποίων θὰ κριθῇ ἐκ τῆς περαιτέρω πολιτείας αὐτῶν. Πρβλ. Βασ. Ἰωαννίδου, ἔνθ' ἀν. σελ. 47· «Πολλοὶ ἀπορρίπτουσι τὴν ταύτισιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁρμώμενοι ἐκ τῶν ἀτελειῶν καὶ τῆς ἁμαρτωλότητος τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι καὶ αἱ ἀτέλειαι τῶν χριστιανῶν δὲν θίγουσι τὴν ἁγιότητα καὶ τὸ ἄσπιλον τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ». Περὶ τῶν ἀπόψεων συγχρόνων προτεσταντῶν θεολόγων ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρβλ. F. M. Braun, Neues Licht auf die Kirche. Die protestantische Kirchendogmatik in ihrer neuesten Entfaltung, Einsiedeln Köln 1946, σελ. 91 ἑξ.

3. Εἰς Ψαλμ. 5,1. P.G. 55,61. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 38,1. P.G. 57,428· «Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν· τοῦτο γάρ ἐστιν ἐπείγοντος καὶ ὠθοῦντος...». Πρβλ. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 54,4. P.G. 59,301· «Οὐκ ἄρα μετὰ ῥαθυμίας ἔστιν ἐπιτυχεῖν αὐτῆς, ἀλλὰ μετὰ σπουδῆς. Τί δέ ἐστι, Βιασταί; Βίας χρεία πολλῆς (στενὴ γὰρ ἡ ὁδὸς) καὶ νεανικῆς δεῖ ψυχῆς καὶ γενναίας. Οἱ ἁρπάζοντες πάντας βούλονται προλαβεῖν· πρὸς οὐδὲν ὁρῶσιν, οὐ πρὸς κατάγνωσιν, οὐ πρὸς κατηγορίαν, οὐ πρὸς τιμωρίαν· ἀλλ' ἑνὸς γίνονται μόνον, τοῦ λαβεῖν, ἅπερ βούλονται ἁρπάσαι, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν παρατρέχουσιν. Ἁρπάσωμεν τοίνυν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Οὐ γὰρ ἔστιν ἔγκλημα τὸ ἁρπάσαι, ἀλλ' ἔπαινος· ἔγκλημα δέ, τὸ μὴ ἁρπάσαι. Ἐνταῦθα οὐ τῆς ἑτέρου ζημίας ὁ ἡμέτερος γίνεται πλοῦτος. Σπουδάσωμεν οὖν αὐτὴν ἁρπάσαι· κἂν ἐνοχλῇ θυμός, κἂν ἐνοχλῇ ἐπιθυμία, βιασώμεθα τὴν φύσιν· ἡμερώτεροι γενώμεθα· κάμωμεν ὀλίγον, ἵνα ἀναπαυσώμεθα διηνεκῶς».

4. Εἰς Ψαλμ. 5,1. P.G. 55,61.

Διὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐπιτυχῶς προσδιορίζει τὴν στρατευομένην Ἐκκλησίαν ὡς τὴν «θύραν», δι' ἧς εἰσέρχεταί τις εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. «Οὐκέτι τῶν βασιλείων ἔξω διάγομεν· τὴν γὰρ θύραν εὕρομεν· οὐ φοβούμεθα τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ διαβόλου· τὴν γὰρ πηγὴν εἴδομεν. Διὰ τοῦτο οὐκέτι ἐσμεν ἐν χηρείᾳ· τὸν γὰρ νυμφίον ἀπειλήφαμεν· οὐ δεδοίκαμεν τὸν λύκον· τὸν γὰρ ποιμένα τὸν καλὸν ἔχομεν. Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησίν, ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Διὰ τοῦτο οὐ φρίττομεν τὸν τύραννον· προσεδρεύομεν γὰρ τῷ βασιλεῖ»[1]. Ἐν τῇ στρατευομένῃ Ἐκκλησίᾳ λαμβάνει ὁ πιστὸς τὸν «ἀρραβῶνα» τῆς μελλούσης μακαριότητος «καὶ γὰρ οὗτος ἀρραβὼν ἐκείνων ἐστι»[2]. Ἔτι πλέον·

«Ἐνταῦθα γάρ σοι τὴν γῆν οὐρανὸν ποιεῖ τουτὶ τὸ μυστήριον (τῆς Θ. Εὐχαριστίας). Ἀναπέτασον γοῦν τοῦ οὐρανοῦ τὰς πύλας καὶ διάκυψον· μᾶλλον δὲ οὐχὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τῶν οὐρανῶν καὶ τότε ὄψει τὸ εἰρημένον. Τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιώτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δείξω κείμενον. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς βασιλείοις τὸ πάντων σεμνότερον, οὐ τοῖχος, οὐκ ὄροφος χρυσοῦς, ἀλλὰ τὸ βασιλικὸν σῶμα τὸ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου· οὕτω καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἔξεστιν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν. Οὐ γὰρ ἀγγέλους οὐδὲ ἀρχαγγέλους οὐδὲ οὐρανοὺς καὶ οὐρανοὺς οὐρανῶν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τούτων σοι δείκνυμι Δεσπότην»[3].

Διὰ δὲ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας τὰ μέλη τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας ἑνοῦνται ἤδη κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς πορείαν των μετ' Αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως τῶν Οὐρανῶν·«Οὐδὲ εἰς τὸν οὐρανὸν σὲ ἀνάγω· ἀλλὰ μεῖζον ἐνταῦθα τοῦ οὐρανοῦ· ἐν ἐμαυτῷ τῷ Δεσπότῃ τοῦ οὐρανοῦ βαστάζω σε»[4]. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφὴς ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου διακήρυξις, ὅτι ἡ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησία εἶναι «τόπος ἀγγέλων, τόπος ἀρχαγγέλων, Βασιλεία Θεοῦ»[5].

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ταύτισις τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ δίδει ἀφ' ἑαυτῆς ἀπάντησιν καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς χρονικῆς διαρκείας τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις «οὐ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκταθήσεται μόνον, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τοῦ αἰῶνος»[6]. Ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν καθίδρυμα τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ ἀποτελοῦν τὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ προώρισται, ἵνα μείνῃ εἰς τὸ διηνεκές[7]. Ἡ στρα-

1. Εἰς τὸν σταυρὸν καὶ εἰς τὸν λῃστήν..., ὁμιλ. 1,1. P.G. 49,399.
2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 11,6. P.G. 57,199. Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 23,3. P. G. 62,167.
3. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 24,5. P.G. 61,205.
4. «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος..., 11. P.G. 52,406.
5. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 36,5. P.G. 61,313.
6. Εἰς Ψαλμ. 44,12. P.G. 55,203. Πρβλ. «Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος..., P.G. 52,397. «Ἡ Ἐκκλησία δὲ οὐδέποτε γηρᾷ». Πρβλ. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 2. P.G. 52,429.
7. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 7,2. P.G. 62,52· «Ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καλῶς οὕτως

τευομένη Ἐκκλησία καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς εἶναι ἡ κληρονόμος τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν. «Τίς δὲ ἡ κληρονομοῦσα; Ὑπὲρ τῆς κληρονομούσης γάρ φησιν ἡ προγραφή. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς»[1]. Κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν θὰ λάμψῃ ὅλον τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀπηλλαγμένη πλέον ἐκ τῶν ἀτελειῶν τῶν μελῶν αὐτῆς θὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ τὴν τελείαν καὶ ἀληθῆ μορφήν της καὶ θὰ ἀποκαλυφθοῦν τότε ἐνώπιον ὅλων ἐκείνων, οἵτινες ὡς μέλη τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας ἠγωνίσθησαν τὸν «καλὸν ἀγῶνα»[2], τὰ αἰώνια καὶ ἄφθαρτα ἀγαθὰ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»[3]. Αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ καλεῖ ὁ Χρυσόστομος, ὅπως «διηνεκῶς ἀποσκοποῦντες ἐν νῷ ἔχωμεν τὴν πόλιν ἡμῶν Ἱερουσαλήμ, αὐτῆς τὰ κάλλη διὰ

εἶπεν· αὕτη γὰρ οἶδε μόνη μένειν εἰς τὸ διηνεκές. Ἐπεὶ δὲ αὕτη διὰ παντὸς ἕστηκε, βούλεται αὐτὸν καὶ δοξάζεσθαι ὑφ' ἡμῶν μέχρι τῆς συντελείας». Ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι (πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 182. Πρβλ. καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ προτεστάντου Cullmann, Königsherrschaft..., ἔνθ' ἀν., σελ. 22), ὑποστηρίζουν τὴν ἐσφαλμένην ἄποψιν, καθ' ἣν ὁ βίος τῆς Ἐκκλησίας θὰ λάβῃ πέρας κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὅτε καὶ θὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερεξάρσεως τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἀνθρωπίνου στοιχείου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ δὴ τῆς ἱεραρχίας καὶ τῶν μυστηρίων, ἅτινα καὶ θεωροῦν, ὅτι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας, παραθεωροῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὸ μυστικὸν σῶμα τοῦ Κυρίου, ἡ κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἥτις ἀκριβῶς κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν θὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτῆς μορφήν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὰ μυστήρια παρατηροῦμεν, ὅτι α) ἡ ἱεραρχία δὲν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἁπλῶς τὸν ἐντολοδόχον, ὅστις ἀσκεῖ τὸ λειτούργημά του ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου, εἶναι δὲ φυσικὸν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἐντολέως νὰ καθίσταται περιττὴ ἡ ὕπαρξίς της β) Τὰ μυστήρια καὶ δὴ τὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας εἶναι βεβαίως οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς Ἐκκλησίας ὡς μέσον συντελοῦν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς κοινωνίας τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς κεφαλῆς, ἤτοι μετὰ τοῦ Κυρίου. Ἡ κοινωνία ὅμως αὕτη, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, θὰ καταστῇ πραγματικότης ὑπὸ τὴν τελειοτέραν μορφὴν καὶ συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία ὄχι μόνον δὲν θὰ παύσῃ ὑφισταμένη, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀποκαλυφθῇ ὑπὸ τὴν λαμπροτέραν της μορφήν».

1. Εἰς Ψαλμ. 5,2. P.G. 55,62. Ὁ Χρυσόστομος χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «Ἐκκλησία» ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἵνα χαρακτηρίσῃ τὴν ἐπὶ γῆς στρατευομένην Ἐκκλησίαν, τὸν δὲ ὅρον «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» ἢ «Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν» κυρίως μὲ ἐσχατολογικὸν περιεχόμενον. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 5,1. P.G. 55,62· «Ἐκείνην τὴν λῆξιν καὶ βασιλείαν καλεῖ». Πρβλ. καὶ αὐτόθι στ. 61· «Μάθωμεν δὲ καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μέλλομεν ταῦτα ἀπολαμβάνειν. Οὐ γὰρ ὁ παρὼν ἐστιν, ἀλλ' ὁ μέλλων· μᾶλλον δὲ ὁ παρὼν καὶ ὁ μέλλων. Ζητεῖται γὰρ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· τὸ δὲ ὁλόκληρον τότε».

2. Πρβλ. Εἰς τὴν ρῆσιν «Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα...», ὁμιλ. 3,9. P.G. 51,298. «Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς ἐκ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κατὰ διαφόρους καιροὺς εὐδοκιμηκότας ἐπὶ κοινήν τε καὶ πνευματικὴν εὐωχίαν ἐκάλεσε, τοὺς ἤδη φθάσαντας καὶ προαπελθόντας κελεύει τοὺς μετὰ ταῦτα ἀπιέναι μέλλοντας ἀναμένειν, ἵν' οὕτω κοινῇ παραγενομένων ἁπάντων καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἡδονὴ μία ἅπασι γένηται».

3. Α'Κορ. 2,9.

παντὸς φανταζόμενοι, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις τοῦ βασιλέως τῶν αἰώνων, ἐν ᾗ πνεύματα δικαίων, χοροὶ πατριαρχῶν, ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων· ἔνθα τὰ ἄφθαρτα καὶ ἀθέατα κάλλη, ἃ μόνοις πρόσεστι κληρονομῆσαι τοῖς παντελῶς λήθην ποιησαμένοις τῶν φθαρτῶν τούτων καὶ προσκαίρων βιωτικῶν μελημάτων, πλούτου λέγω καὶ τρυφῆς καὶ τῶν ἐπιβλαβῶν ἡδονῶν τοῦ διαβόλου... ἵν' οὕτω καλῶς καὶ θεαρέστως βιοτεύοντες κληρονόμοι γενώμεθα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας»[1].

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία λαβοῦσα ἀρχὴν ἐν ταῖς ἀνεξερευνήτοις βουλαῖς τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, τὴν σπουδαιοτέραν καὶ προσφιλεστέραν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καθαγιασθεῖσα διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἐξ αὐτῆς ἐνανθρωπήσαντος Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κατέστη τὸ ἄχραντον τοῦ Κυρίου Σῶμα καὶ ἡ προσφιλεστάτη Νύμφη Του, μέλλουσα νὰ ἀποτελέσῃ ὡς ἡ τελεία κοινωνία τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀτελεύτητον Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. «Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων. Οὐ τῶν παρόντων μόνον, φησίν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐρχομένων· ἀτελεύτητος γὰρ καὶ ἄπειρος καὶ μόνη τὸ ἀΐδιον ἔχουσα... Πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, πανταχοῦ τῶν αἰώνων, πανταχοῦ τῶν χρόνων ἐκτέταται...[2] Οὐ γὰρ περιόδους μηνῶν οὐδὲ κύκλους ἐνιαυτῶν οὐδὲ ἡμερῶν ἀριθμὸν ἀναμένει, ἀλλ' ἕστηκε διηνεκῶς καὶ τὰ ἐν αὐτῇ πάντα ἀγαθὰ πέρας οὐκ ἔχει, τέλος οὐκ οἶδεν, οὐ γηρᾶν οὐδὲ μαραίνεσθαι δύναται· ἀλλ' ἔστιν ἀγήρω καὶ ἀθάνατα»[3].

(Συνεχίζεται)

---

1. Εἰς Ψαλμ. 47,4. P.G. 55,221 ἑξ.
2. Εἰς Ψαλμ. 144,4. P.G. 55,469 ἑξ.
3. Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον..., 1. P.G. 48,750.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ Γ΄ ΣΠΑΝΟΣ
Ο ΕΠΙΒΑΤΗΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ (*)

ΥΠΟ
ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Αἱ ἤπιαι ἐκφράσεις τοῦ συνοδικοῦ τόμου φαίνεται, ὅτι δὲν ἤρκεσαν νὰ συνετίσουν τὸν σχολάζοντα ἐπιβάτην τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου Κύριλλον Γ΄ τὸν Σπανόν, ὅστις μὲ τὸ τόλμημα τοῦ Μαΐου 1652 ἀπώλεσε καὶ τὴν μητρόπολιν Τορνόβου, εἰς ἣν ἀπαντοῦν μετ' αὐτὸν Ἄνθιμος καὶ σχεδὸν ἀμέσως Διονύσιος[25]. Ἡ ἀργία καὶ ἡ ἀνώμαλος φύσις αὐτοῦ τὸν εἶχον μεταβάλει εἰς ἀληθῆ συνωμότην καὶ σκανδαλοποιόν. Διὰ τοῦτο ὁ πατριάρχης Παΐσιος ἠναγκάσθη, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1653, νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν διὰ τῆς πατρ. Συνόδου καθαίρεσιν παντελῆ, ἥτις προκαλεῖ πραγματικὴν καταισχύνην διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Εἶναι τὸ ἔγγραφον τοῦτο οἰκτρὸν πορτραῖτον τοῦ ἀναξίου ἀνδρός· ἐξιστορεῖ μὲ καταπληκτικὴν ἐλευθεροστομίαν τὰ κατὰ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ, δι' ἣν τοῦ καταφέρει ἀνηλεῆ μαστιγώματα καὶ ἐν τέλει διὰ τῆς καθαιρέσεως τὸν μεταφέρει εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν. Ἡ συνοδικὴ αὕτη καθαίρεσις ἔχει ὡς ἀκολούθως[26].

Παΐσιος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εὐθυδρομεῖ πᾶς τις καὶ ὀξυωπεῖ τὴν ἀρετὴν μετερχόμενος καὶ οὐδέποτε προσκόπτει, τοῦ ἡλίου διαλάμποντος καὶ τὸ περιέχον φωτίζοντος, ἀπόντος δὲ καὶ ὑπὸ γῆν ὄντος προσκόπτει, μὴ βλέπων τὸ τῆς ἡμέρας φῶς. Συμβαίνειν εἴωθε οὕτω καὶ ὠκέσι ποσὶ προβαίνει ἐπὶ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ἔχων τὸν τῆς ψυχῆς τόνον ἀχάλαστον καὶ τὸν ὀφθαλμὸν αὐτῆς διαυγέστατον, καθαρὸν ὄντα τῆς λύμης καὶ τῆς ἀχλυώδους φθορᾶς, πνεύματι ἁγίῳ φωτιζόμενος καὶ ποδηγετούμενος, ὁ ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς. Ἄλλως γὰρ ἀμβλυώττων τῇ κακίᾳ καὶ

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 104 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

25. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 179.—Μητρ. Ἀμασείας Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, Χρονολογικοὶ κατάλογοι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας, ἐφημ. «Νεολόγος» ΚΠόλεως, φ. 6572,12 Ὀκτ. 1891, σελ. 2.

26. Νομ. Συναγ., φ. 252α-253α. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 588, ὅπου ἡ καθαίρεσις ἀποδίδεται εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον Β΄ κατὰ μῆνα Νοέμβριον 1653, ἐσφαλμένως. Ἀποσπάσματα βλ. ὑπὸ μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους..., ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 98-99.

μὴ δυνάμενος ἐνατενίζειν τῷ φωτὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀνάγκη φέρεσθαι κατὰ κρημνοῦ, ἐλαύνεται δὲ καὶ προσωθεῖται καὶ καταπιέζεται τῷ βάρει τῆς ἀγνωσίας. Οὕτω δήπου συνέβη καὶ τὸν χωλὸν κατ᾽ ἄμφω Σπανόν, τὸν εἰς τὴν κακίαν πολυώνυμον, ἀνώνυμον δὲ καὶ μηδαμινὸν ἐπὶ τὴν ἀρετήν. Ἀμοιρῶν τῆς χάριτος καὶ μὴ εὐπορῶν τοῦ νοητοῦ ἡλίου τῆς θείας ἀκτῖνος, περιέπεσεν ὁ δείλαιος, διαβὰς ἀθλίως ὁδοὺς ἀκανθώδεις, μέχρις οὗ καὶ εἰς ἔσχατον ἤχθη κρημνὸν καὶ τίς ἂν διηγήσαιτο τὸ περὶ τούτου; Ξάνθην γὰρ ἔσχε πατρίδα, ἀφ᾽ ἧς προῆλθεν ὡς ἄκανθα καὶ τρίβολος ἀτεχνῶς καὶ ἐπέβη κατὰ θεοῦ παραχώρησιν, χρηματίσας πρῶτον μητροπολίτης Κορίνθου, οὗ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ καὶ βορβόρῳ τῶν παθῶν ἐμπαγείς, καθαιρέσει νομίμῳ καθυπεβλήθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας, πατριαρχεύοντος τοῦ μακαρίτου γέροντος κυρ-Κυρίλλου καὶ ἐξῆλθε τῆς τιμῆς ὡς κύων ψωρώδης, μετὰ δὲ ἀναιδεῖ προσώπῳ χρησάμενος καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἐπῆρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ γνησίου μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως κυρ-Γαβριὴλ καὶ καθεῖλεν αὐτὸν τῆς ἐπαρχίας, βίᾳ ἐξωτερικῶν, ὡς πάντες οἴδασι, καὶ ὠνομάσθη Φιλιππουπόλεως, μοιχεύων αὐτὴν ὁ ἀνόσιος. Ἔπειτα δὲ ἀπραθεὶς(;) τῶν ἐκεῖσε καὶ ἀξίως ἀποδιωχθεὶς ἐνεφιλοχώρει εἰκῇ καὶ μάτην, τοῖς λοιποῖς συναγελαζόμενος τῶν πλησιοτρόπων αὐτῷ ἐπὶ χρόνους ἱκανοὺς λιμώττων καὶ γυμνητεύων καὶ οὐδέποτε ἐξέλιπε φυλακῆς τε καὶ δεσμῶν, περινοστῶν ἐλεεινὸν θέαμα, ἢ ὡς εἰπεῖν βδέλυγμα, ἀλλ᾽ οὐκ οἶδ᾽ ὅπως τῶν ἀβύσσων τοῦ θεοῦ κριμάτων· ἐξεφύη ἡ τρίβολος ἄκανθα, πολλοὺς αἱμάζουσα καὶ ἀκεραίους ψυχὰς πλήττουσα προήχθη καὶ εἰς τὴν Τορνόβου μητρόπολιν, ἀλλ᾽ οὐδεμία ὄνησις ἐγένετο αὐτῷ τῆς σκληρᾶς γνώμης οὐ τοσοῦτον τῶν μεταθέσεων Κορίνθου καὶ Φιλιππουπόλεως, Τορνόβου καὶ μάλιστα τῆς δυστυχοῦς ἐπιβασίας κατὰ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ μνήμῃ μητροπολίτου Χαλκηδόνος κυρ-Παχωμίου εἰσπηδήσας ἀναίδην τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου, ὅσον ἐγένετο κοινὴ φθορὰ καὶ ὄλεθρος αὐτόχρημα. Ἀλλ᾽ ὁ πρόξενος τῶν χρεῶν καὶ λύμη τῶν ἐπαρχιῶν, μετὰ τὸ ἐξωσθῆναι τῶν ὧν προείπομεν ἐπαρχιῶν, ἀπεσκορακίσθη καὶ τῆς ἐσχάτης ἐπαρχίας καὶ ἐγυμνώθη, οὐ μόνον ἀφ᾽ οὗ προϋπῆρχε χαρίσματος καὶ ἀξιώματος, ἀλλὰ καὶ πάσης ὑπολήψεως ἀνθρωπίνης, περιελαυνόμενος δὲ ἔνθεν κἀκεῖθεν, ὡς οἱ εὐαγγελικοὶ δαιμονιζόμενοι ὑπὸ ἐρημίας καὶ τάφους καὶ ὡς τυφλὸς μυωπάζων καὶ ἀδρανῶς βλέπων ἔδοξεν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ γενέσθαι σχεδὸν τῆς ὑπολήψεως πάλιν ἐπαρχίας Τορνόβου χωρῆσαι καὶ εἰς ἕτερον πλοῦν καὶ ἐδράξατο μὲν καλάμου, ἀλλ᾽ εἰς ὕδατος ἤρξατο γράφειν, σπείρων ἐπὶ ὕδατος καὶ λίθον ἕψων, ἤνυσται δὲ αὐτῷ οὐδέν, τῆς Ἐκκλησίας δὲ ἠρεμούσης καὶ γαληνιώσης κατὰ θάλατταν ὑποκρινόμενος τὴν ἐσχά-

την ἐπαρχίαν δηλαδὴ λαβεῖν καὶ ἀπαιτούμενος ταύτην ἐν τῷ μέσῳ ἐδράξατο τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, μηδενὸς γινώσκοντος οὔτε ἀρχιερέων, οὔτε κληρικῶν, οὔτε τινὸς τῶν προεχόντων τῆς πολιτείας, ἀλλὰ κρύβδην καὶ ἐν παραβύστῳ, διὰ λήμματος ὑποσχέσεως χρημάτων σωρῶν, ἐπέβη τοῦ θρόνου ὁ χωλὸς περισκοπῶν πόθεν ἄρξασθαι τῆς ἁρπαγῆς ὁ περὶ τὴν ψυχὴν τετυφλωμένος, προκαλούμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἐνεδρεύων κατ' αὐτῶν, ὡς λύκος εὐαγγελικῶς ζητῶν καταθοινῆσαι αὐτούς, γράψας αὐτοὺς μὴ παραγενομένους ὡς ἀπειθεῖς τῇ αὐτοκρατορίᾳ εἰς ἐσχάτην ἀποδοῦναι τιμωρίαν, ἐνάξας κριτήν τινα τῶν ἔξω, εἶχε γὰρ προκατακεκλεισμένον τὸν κυρ·'Ιωαννίκιον, ἐν προφάσεσι πολυσχεδίοις, λέγειν δὲ καὶ τὰ πολλὰ τούτου πασίδηλα ὄντα περιττὸν καὶ ἀηδίαν ἐμποιοῦν, ἐξεβλήθη αἰσχρῶς ὁ αἴσχιστος Σπανός, τοῦ Πατελάρου κυρ 'Αθανασίου ἡγμένου εἰς τοῦτο καὶ ἀποβαλόντος αὐτὸν πόρρω Διός τε καὶ κεραυνοῦ. 'Αλλὰ καὶ οὗτος, οἷα χαῦνος καὶ ἐκλελυμένος τῶν πραγμάτων, διὰ παραιτήσεως ἐξεδήμησεν, ἔμεινε δὲ ἡ 'Εκκλησία ὥσπερ τις ὁλκὰς χειμαζομένη καὶ ὑπὸ τῶν κυμάτων ὧδε κἀκεῖσε φερομένη, τοὐντεῦθεν καὶ παμμεγὴς σύνοδος συναθροισθεῖσα ἀπό τε ἀρχιερέων, κληρικῶν τε καὶ ἀρχόντων ἠξίωσεν ἡμᾶς ἐπὶ τὸν ἁγιώτατον τοῦτον καὶ ὑψηλότατον οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον προβιβασθῆναι, τῇ κλήσει δὲ τούτων εἴξαντες διευθετοῦμεν τὸ πηδάλιον, ὡς τῷ πνεύματι δοκεῖ. 'Ο δὲ πονηρότατος Σπανός, εἰδὼς ἑαυτὸν ὄντα μηδὲν ἄξιον καὶ αὐτῆς κλήσεως ἁγίας, πολλῷ μᾶλλον ἀρχιερωσύνης, ἣν ἐμίανεν ὁ ἀλιτήριος, οὐχ ἅπαξ καὶ δίς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, συγκατασπάσας μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὰς λοιπὰς 'Εκκλησίας εἰς πυθμένα χρέους, ἅτε δοκόφρων καὶ μέγα οἰόμενος, κρύβδην περιιών, ποδηγετοῦντος αὐτὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ διαβόλου, ἐνεδρεύει ὡς λέων κατὰ τῆς 'Εκκλησίας, μηχανώμενος τὴν καταφρόνησιν καὶ φθορὰν αὐτῆς καὶ ζημίας. Τούτου ἕνεκεν γράφομεν συνοδικῶς καὶ ἀποφαινόμεθα ἐν ἁγίῳ πνεύματι, ἵνα ὁ θεοστυγὴς αὐτὸς καὶ παμβέβηλος καὶ βδελυρὸς Κύριλλος Σπανός, τὸ θρέμμα τῆς ἔχιος καὶ ἔκγονος βασιλίσκου, ἡ λώβη τῶν 'Εκκλησιῶν, ὑπάρχῃ καθῃρημένος καὶ γεγυμνωμένος πάσης ἀρχιερατικῆς ἐνεργείας καὶ τάξεως καὶ ἔκπτωτος πάσης τιμῆς καὶ αἰτίας πνευματικῆς, Κύριλλος μοναχὸς καλούμενος καὶ εἷς τῶν πολλῶν ὡς ἰδιώτης καὶ ἀνίερος, μηδεμίαν ἄδειαν ἔχων τοῦ λοιποῦ ὠμοφόριον καὶ ἐπιτραχήλιον περιβάλλεσθαι καὶ τὰ ἀρχιερατικὰ ἐπιτελεῖν καὶ εὐλογεῖν τινα καὶ ἁγιάζειν τῶν Χριστιανῶν, ὡς νομίμως καὶ κανονικῶς τῆς σειρᾶς καὶ τάξεως τῶν ἀρχιερέων ἐκκοπεὶς ὡς ἄκαρπος συκῆ, ὃς δ' ἄν τις τῶν χριστιανῶν ὀψέποτε βουληθείη ἔχειν αὐτὸν ἐν ἀρχιερέως τιμῇ καὶ τάξει καὶ συναναστρέφεσθαι αὐτῷ, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ βοηθεῖν

καὶ συμβουλεύειν ἢ καὶ διὰ γράμματος καὶ ὁποίας ἄλλης τινὸς μεθόδου τῶν ἀρχιερέων ἢ ἱερωμένων ἄλλων κληρικῶν καὶ τῶν τῆς πολιτείας ἐγκρίτων ἢ ὅλ υς ἰδιωτῶν, βαναύσων τε καὶ χειρογαστόρων, ἀφωρισμένος εἴη, μικρὸς ἢ μέγας, παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου καὶ ἀσυγχύτου Τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόνου θεοῦ, καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τῆς ἀριστερᾶς μερίδος καὶ κολάσεως ἔνοχος καὶ εὕροι τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ἀγγέλους μαχομένους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι καὶ καταθέματι ὑπόδικος. Ἐπὶ γὰρ τούτῳ ἐγράφη ἡ παροῦσα νόμιμος καθαίρεσις τοῦ κακο-Κυρίλλου Σπανοῦ καὶ κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. ͵αχνγ' [1653] Ποσειδεῶνος α', ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ ἰνδικτιῶνος ϛ'.

Παΐσιος ὁ ἀπὸ Λαρίσης παρέμεινεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1653, μεθ' ὃ διεδέχθη αὐτὸν Ἰωαννίκιος ὁ Β', τὸ γ' πατριαρχεύσας μέχρι 17 Μαρτίου τοῦ ἑπομένου ἔτους 1654. Ὁ Κύριλλος Γ', καίτοι καθῃρημένος, διαμένων εἰς ΚΠολιν καὶ ἀντιληφθεὶς πρόθεσιν τοῦ Ἰωαννικίου νὰ παραιτηθῇ, συνεννοηθεὶς δὲ πιθανῶς καὶ συντρεχόμενος ὑπό τινων ἀρχιερέων, εἰσεπήδησε καὶ πάλ ν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου [27]. Περιγράφει πάλιν Κύριλλος ὁ Λαυριώτης:

Κύριλλος δὲ αὖθίς τε πολλῇ βίᾳ χρυσίου
τὸν θρόνον πάλιν ἥρπασε· μόλις ἴσχυσεν ὅμως
ἡμέρας δεκατέσσαρας μόνας ἔχειν τὸν θρόνον.
ἔξωσε γάρ, ἐδίωξεν ἡ Σύνοδος αὐτίκα
καὶ εἰς τὴν Κύπρον ἔστειλε τὸν Κύριλλον συντόμως [28].

Οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων συμφωνοῦν, ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ ἐπιβάτου ἐπὶ τοῦ θρόνου ΚΠόλεως δὲν διήρκεσε περισσότερον τῶν δύο ἑβδομάδων [29], διότι ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου 1654 ἐκλήθη τὸ β' Παΐσιος ὁ ἀπὸ

27. Αὐτόθι, σελ. 99-100, 127 κἑξ.— Μ. Ι. Γεδεών, Πατρ. Πίνακες, σελ 581-582 κλπ.— Ἡ παραίτησις Ἰωαννικίου Β' πρὸς τὸν πρ. ΚΠόλεως Παΐσιον, ὑπὸ χρονολογίαν 7 Μαρτίου 1654, ἐν φ. 120 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 315 χρφ. κώδικος τοῦ πατρ. Ἀλεξανδρείας. Βλ. [Θ. Μοσχονᾶ], Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης, τόμ. Γ', Ἀλεξάνδρεια 1947, σελ. 321-322.

28. Μ. Ι. Γεδεών, Κυρίλλου Λαυριώτου, Πατριαρχικὸν Χρονικόν, σελ. 39-40, στ. 777 κἑξ.

29. Ἰω. Θαλασσηνὸς (Περ. Γ. Ζερλέντου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 22), Δημάρης (Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τ. Δ', σ. 399, ΠΦΣΚ, παρ. Κ-ΚΒ', σ. 115), Σκ. Βυζάντιος, (ἔνθ' ἀνωτ., Β' σ. 536), Μελέτιος, μητρ. Ἀθηνῶν, (ἔνθ' ἀνωτ., τ. Γ', σ. 465). Ὁ Ἀθ. Κομνηνὸς-Ὑψηλάντης, (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 155-156), λέγει ὅτι περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου

Λαρίσης, ὅστις ἐπατριάρχευσεν ἐπὶ ἕν περίπου ἔτος, μεθ' ὃ ὁ θρόνος περιῆλθεν ἐκ δ' εἰς τὸν Ἰωαννίκιον Β' (Μάρτ. 1655—26 Ἰουλ. 1656). Ἀλλ' ὁ Παΐσιος τώρα πλέον, ἔχων πικρὰν τὴν πεῖραν ἐκ τῆς προγενεστέρας του πατριαρχείας, μεταξὺ τῶν πρώτων του μελημάτων ἐθεώρησε νὰ καθαιρέσῃ ἐκ νέου τὸν σφετεριστὴν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, διότι «*χρησάμενος σατανικοῖς τισιν ὀργάνοις ὁμοίοις ἑαυτῷ, εἰσεπήδησε καὶ ἐπεβήσατο τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἔχων καί τινας συνευδοκοῦντας*», προφανῶς τῶν ἀρχιερέων, ἐνῷ ἦτο ἁπλοῦς μοναχός, ἐφρόντισε δ' ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐξορισθῇ μακρὰν τῆς ΚΠόλεως, εἰς Κύπρον. Καὶ τὸ νέον πατριαρχικὸν ἔγγραφον τῆς καθαιρέσεως, συντεταγμένον ὡσαύτως εἰς γλῶσσαν αὐστηράν, προδίδει συντάκτην λόγιον, γνώστην τῶν κανόνων καὶ χειριστὴν οὐ τυχόντα παρομοίων θεμάτων. Ἰδοὺ ἡ καθαίρεσις αὕτη, πολλαπλῶς ἐνδιαφέρουσα [30].

Παΐσιος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Οὐδὲν τῶν ὅσα ὑπὸ σελήνην τὸ εἶναι κέκτηται, εἴτε φυσικῶν, εἴτε καὶ τῶν ἐξ ἔθους καὶ μᾶλλον ὅσα τυγχάνει τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὅροις τε καὶ κανόσι περισφιγγόμενόν τε καὶ περιοριζόμενον ἄμοιρόν ἐστι συστατικῶν ἰδιοτήτων, δι' ὧν καὶ τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ εἶναι κέκτηται καὶ τῶν λοιπῶν κατά τε γένος καὶ εἶδος τὴν κοινωνίαν ἐσχηκότων ἀναντιρρήτως διακρίνεται καὶ ἔστιν ὅπερ ἐστὶ καὶ λέγεται, ἂν δὲ συμβαίη ἀφαιρεθῆναι ἢ ἄλλως ἐκλείπειν ἢ ἁπλῶς ἤ τινα τῶν συνιστώντων ἐκείνῳ ἰδιωμάτων, οὔθ' ὅπερ λέγεταί ἐστιν, οὔθ' ὅπερ ἐκ ἐκ πρώτης προνοίας(;) κατάστασιν ἤρξατο συντελεσθῆναι δυνατόν. Καὶ γὰρ τοῖς ὅροις, ὥσπερ προσθετομένων τινῶν τὸ διοριζόμενον στενοῦται καὶ πολλὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος ἀφαιρεῖται, οὕτω τοι καὶ τῶν κατ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος συστατικῶν περιαιρουμένων τὴν τοῦ εἴδους ἐκείνου ἢ ὅπως δήπως ἄλλης ὑποθέσεως ἡ σύστασις καὶ τὸ εἶναι ἐκ μέσου ἐγένετο. Τοίνυν καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς εὐσεβείᾳ τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἅπασα τάξις, εἴτε καὶ ἔνδον τοῦ βήματος, εἴτε καὶ ἐκτὸς συντείνουσα πρὸς τρόπους καί ἤθη ἀνακτικά τε καὶ ἀναγωγικὰ τῷ πατρὶ τῶν φώτων ὅροις ἰδίοις καὶ συστατικοῖς ἰδιώμασι περισφίγγεταί τε καὶ διορίζεται καὶ ἔστι τοὔθ' ὅπερ ἔστι καὶ λέγεται καθ' ἃ πρώτως μὲν τοῖς σεβασμίοις καὶ αὐτόπταις τοῦ Χριστοῦ μύσταις διώρισται, εἶτα δὲ καὶ τοῖς θεοφό.

ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον οἱονεὶ κανονικῶς, ὁ δὲ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων (Ζ. Μαθᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 133), ὅτι ἄκων ἐπατριάρχευσε τὸ 1655, μεθ' ὃ ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἀπαιτοῦντος τὸν φόρον καὶ τοῦ προκατόχου του.

30. Νομ. Συναγ. φ. 113β - 114α. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 589.— Ὑπὸ μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 99-100, ἀποσπάσματα τοῦ συνοδικοῦ ἐγγράφου.

ροις καὶ θείοις πατράσι τῶν κατὰ καιροὺς συναθροισθεισῶν ἁγίων συνόδων πρὸς καταρτισμὸν τῆς τε εὐαγοῦς ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν πρὸς ταύτην συντεινόντων ἐθῶν διετράνωται. Ὧν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων ἔνδον τοῦ βήματος διαπραττομένων πρώτη καὶ μεγίστη καὶ ὡς εἰπεῖν πηγὴ πάντων τῶν ἄλλων, ἀφ᾽ ἧς ὡς ἀπὸ ῥίζης ἅπαν ἐκκλησιαστικὸν μυστήριον καὶ πᾶσα ἄλλη τάξις καὶ τελεσιουργία καὶ ἀρδεύεται καὶ πρὸς σύστασιν ἔρχεται. Ἡ πατριαρχικὴ μετάθεσις ἀπό τινος ἄλλου βαθμοῦ πρὸς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον ἀποστολικὸν τοῦτον θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυγχάνει ὅροις ἰδίοις καὶ διατάξεσι πατριαρχικαῖς τε καὶ κανονικαῖς περιοριζομένη. Ὁ δὲ ἀθέμιτος καὶ ἀνόσιος τῇ τε καρδίᾳ καὶ ψυχῇ καὶ τελείως ἀμύητος τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων τε καὶ διατυπώσεων, τῷ τῇ καρδίᾳ ἐμφωλεύοντι αὐτοῦ δαίμονι μόνῳ πειθόμενος καὶ διδασκόμενος, ἐριννυῶν[31] *καὶ ὡς ἄγριος μονιὸς*[32] *κατὰ φραγμῶν καὶ κοντοῦ ὠθούμενος Σπανὸς οὐκ ἠρκέσθη τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἐπιβλαβεῖ καὶ ἐπιζημίῳ καὶ φθοροποιῷ εἰσπηδήσει ἐπὶ τὸν ἁγιώτατον τοῦτον οἰκουμενικὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀφ᾽ οὗ ὅσαι καὶ οἷαι ζημίαι καὶ σκάνδαλα προυξενήθησαν, ταραχαί τε καὶ ἀνωμαλίαι οὐδὲ εἰπεῖν δυνατόν, ὡς οἴδασι πάντες, ὅθεν καὶ ἀπεδιώχθη ἀτίμως καὶ ἐκαθῃρέθη δικαίως καὶ νομίμως ἐπὶ τῆς ἡμετέρας προτέρας πατριαρχείας συνοδικῶς καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι παρεδόθη ἐπ᾽ ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ αὖθις ὁ τρισκατάρατος αὐτὸς καὶ θεομισὴς Κύριλλος ὁ Σπανὸς χρησάμενός τισι σατανικοῖς ὀργάνοις, ὁμοίοις ἑαυτῷ, τῆς Ἐκκλησίας εἰρηνευούσης εἰσεπήδησε καὶ ἐπεβήσατο τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ τὴν κακὴν αὐτοῦ θέλησιν καὶ βούλησιν, ἣν πρὸ πολλοῦ ὤδινε, βουλόμενος ἀποπληρῶσαι, εὗρέ τινας συνευδοκοῦντας αὐτῷ, κρίμασιν οἷς οἶδε θεός, ἐν τάξει καὶ σειρᾷ τῶν ἀρχιερέων διάγοντας, δι᾽ ὧν τὴν παράνομον καὶ ἄθεσμον καὶ ἀνόσιον καὶ παρὰ πάντας κανόνας καὶ ὅρους ψευδομετάθεσιν αὐτοῦ ἔδοξεν αὐτῷ πεποιηκέναι καὶ φατριάρχην ὀνομασθῆναι καὶ ἀναιδῶς καὶ ἀναισχύντως καὶ αὐθαδῶς καὶ ἀνερυθριάστως καὶ στῆναι, φεῦ, ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ ἀναίσθητος καὶ ἀσυνείδητος, μηδενὸς ὄντος τῶν προσηκόντων τῇ πατριαρχικῇ νομίμῳ καὶ κανονικῇ μεταθέσει ἰδιωμάτων καὶ ὁρίων. Βούλονται γὰρ οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων Συνόδων καὶ τοπικῶν συντρέχειν καὶ συνευρίσκεσθαι ἐν τῇ πατριαρχικῇ μεταθέσει καὶ συμψηφίζεσθαι ἢ τοὐλάχιστον δώδεκα ἀρχιερεῖς ἢ τοὺς παρευρε-*

---

31. Ἐριννύω καὶ ὀρθότερον ἐ ρ ι ν ύ ω, ρ. σχηματισθὲν ἐκ τοῦ Ἐρι ύς, εἶμαι ὠργισμένος, πλήρης ἀγανακτήσεως. Ἡ λ. Ἀρκαδική.

32. Ὡς οὐσιαστικὸν μ ο ν ι ό ς = ἀγριόχοιρος, ζῶν μόνος.

θέντας ἅπαντας καὶ τηνικαῦτα γίνεσθαι τὴν πατριαρχικὴν μετάθεσιν. Οὗτος δὲ ὁ παμμίαρος, παρὰ γνώμην καὶ βούλησιν τῶν ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ τὰς διατριβὰς ποιουμένων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν καὶ ἀρχόντων, τὴν μετάθεσιν ἑαυτῷ περιεποιήσατο, ὃν τρόπον καὶ τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐπίβασιν καὶ ταῦτα, ὡς προείρηται, μοναχὸς Κύριλλος ὤν, οὐ μὴν ἀρχιερεὺς ἢ μέτοχος ἱερατικῆς ἀξίας ὡς προκαθῃρημενος καὶ ἐκκήρυκτος[33] τῆς Ἐκκλησίας καὶ πάντῃ γεγυγνωμένος τῆς πνευματικῆς χάριτος καὶ τιμῆς καὶ ἀξίας. Τούτου χάριν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν μετὰ τῆς περὶ αὐτὴν ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων Συνόδου, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, τὴν ψευδομετάθεσιν ἐκείνην, τὴν ὡς ἀπὸ κωμικῆς σκηνῆς γεγοννῖαν, τὴν πλασματώδη καὶ ἀσύστατον, ὡς οὐδὲν οὖσαν τοῖς πᾶσι ποιοῦμεν κατάδηλον καὶ ἀποφαινόμεθα ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, ταύτην μὲν μηδένα τῶν χριστιανῶν, ἱερωμένων ἢ λαϊκῶν, ὀνομάζειν μετάθεσιν, ὡς οὐδὲν λογισθεῖσαν παρὰ πᾶσιν, αὐτὸν δὲ τὸν ἀλιτήριον κακο Σπανὸν Κύριλλον εἶναι ὑπὸ τὴν προενεχθεῖσαν κατ' αὐτοῦ συνοδικὴν καὶ κανονικὴν καθαίρεσιν καὶ τῷ προεκφωνηθέντι κατ' αὐτοῦ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικον καὶ μόνον Κύριλλον ὀνομάζεσθαι. Ὅθεν εἰς ἀσφάλειαν καὶ ἔνδειξιν πάντων κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κώδικι ἡ ἀνατροπὴ τῆς ψευδομεταθέσεως αὐτοῦ καὶ ἐπικύρωσις τῆς προγεγοννίας καθαιρέσεως, ἐν ἔτει ,αχνδῳ [1654], ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ, ἰνδικτιῶνος ζης.

Τὸ δὶς ἐπαναληφθὲν πείραμα Κυρίλλου Γ΄ τοῦ Σπανοῦ, πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς διὰ τῆς ἀνωμάλου ὁδοῦ, ἐζημίωσεν ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καιρούς. «*Μεγάλην φθορὰν ἔκαμεν ὁ τρισκατάρατος Σπανός, ὁποὺ νὰ τὸν κρίνῃ ὁ Θεός, καὶ θαυμάζω, πῶς ἔχει νὰ κυβερνηθῇ ὁ θρόνος οὗτος (ὁ πατριαρχικὸς τῆς Κ/πόλεως), μὲ τόσον λεηλατισμόν*», ἔγραφεν εἰς ἐπιστολήν του ἀπὸ 8 Μαΐου 1654, πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Ἰωαννίκιον, ὁ συνετὸς Παΐσιος καὶ προσέθετε: «*Μοναχὰ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων νὰ κάμῃ σωτηρίαν εἰς ἡμᾶς*»[34]. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ διαρκῶς αὐξανομένου χρέους τῆς Ἐκκλησίας, ἕνεκα τοῦ ὁποίου καὶ πολλοὶ πατριάρχαι ἐγκατέλειπον τὸν θρόνον, ὁ Παΐσιος ἠναγκάσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ζητείαν, ἐπιβαλὼν εἰς ἕκαστον ἱερέα κατα-

---

33. Ἐκκήρυκτος (ρ. ἐκκηρύσσω) = ἀποκεκηρυγμένος, ἀποβεβλημένος.

34. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Σινᾶ, σελ. 207.— Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1932, σελ. 401.— Πρβλ. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 100, σημ. 266.

βολὴν ἑνὸς χρυσοῦ φλωρίου, εἰς ἕκαστον δ' οἶκον δώδεκα ἄσπρων, *«κατόπιν τῶν ζημιῶν ποὺ ἐπροξένησεν ὁ κακο-Σπανὸς Κύριλλος»* [35].

Ἡ πονηρὰ φύσις ὅμως δὲν μεταβάλλεται εὐκόλως, οὔτε συνετίζεται μὲ καθαιρέσεις. Καὶ ὁ ὑπερόριος Κύριλλος μετ' οὐ πολὺ ἐνεφανίσθη πάλιν εἰς ΚΠολιν. Ἀσφαλῶς τοῦτο θὰ ἐγένετο μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ πατρ. θρόνου Παϊσίου Α', ἤτοι μετὰ τὸν Μάρτιον 1655. Ἀλλὰ καὶ ὁ διὰ τετάρτην φορὰν πατριαρχῶν Ἰωαννίκιος Β', ἀντιληφθεὶς ποίας ζημίας πρόξενος ἐγένετο ἡ παρουσία ἑνὸς σκανδαλοποιοῦ ἱερωμένου μὲ τόσην προϊστορίαν, ἐφρόντισε καὶ ἐξωρίσθη ἐκ νέου ἐκεῖνος εἰς Κύπρον. Ἔγραφε δὲ μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ 3 Σεπτ. 1655, πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Ἰωαννίκιον: *«...τοῦτο μόνον τῆς λέγω, πὼς τὸν Σπανὸν τὸν ἐστείλαμεν καὶ ὑπάγει πάλιν εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἔχει ὁ Θεός...»* [36].

Τοιοῦτος ὁ πολυτάραχος βίος Κυρίλλου τοῦ Σπανοῦ. Ἐπὶ τῶν ὀλίγων ἡμερῶν αὐτοῦ εἰς τὴν πατριαρχείαν οὐδεμία πρᾶξις ἐγένετο, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ συνέλθῃ πατριαρχικὴ Σύνοδος ὑπ' αὐτόν [37]. Τὸ τέλος τοῦ Κυρίλλου δὲν γνωρίζομεν. Βραδύτερον ὁ Πελοποννήσιος ἱερομόναχος Νεόφυτος, ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἁγίου Σάββα εἰς Βουκουρέστι (1680) [38] ἔγραψε κωμῳδίαν, γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ἀχοῦρι [39], ἔχων ὡς θέμα Κύριλλόν τινα, τὸν

35. Ἐκ φ. 274 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 315 χρφ. τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἔνθα γράμμα τοῦ Παϊσίου πρὸς τοὺς ἐν Προύσῃ χριστιανούς, ἐν ἔτει 1655 [Θ. Μοσχονᾶ], Κατάλογος τῆς πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης [Ἀλεξανδρείας], τόμ. Γ', Ἀλεξάνδρεια 1947, σελ. 341.

36. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 209.— Γερ. Γ. Μαζαράκη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 404. — Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 127, ὑποσ. 267.

37. Ὁ ἄνευ χρονολογίας σιδηροῦς σταυρὸς ἐπὶ τοῦ τρούλλου τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ μονῆς Τίμιοβας, ἐφ' οὗ ἐπιγραφὴ μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ οἰκ. πατριάρχου Κυρίλλου, δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, ἢ καὶ τοῦ ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς μονῆς Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ (τὸ β' 1635-36, τὸ γ' 1638-39), οὐδέποτε ὅμως ἠμπορεῖ ν' ἀναφέρεται εἰς Κύριλλον Γ' τὸν Σπανόν. Σ. Β. Κουγέα, Ἡ μονὴ τῆς Τίμιοβας, ἐντυπώσεις - ἀναμνήσεις - ἔρευναι, «Μεσσηνιακὰ Γράμματα», ἀναμνηστικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ συμπληρώσει εἰκοσαετίας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς «Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης Καλαμῶν», Καλαμάτα 1956, σελ. 10.

38. Ματθ. Κ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως ΚΠόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος, ἐν ΚΠόλει 1867, σελ. 104.

39. Τὸ χρφ. ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου ΚΠόλεως ὑπ' ἀριθ. 672. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', ἐν Πετρουπόλει 1915, σελ. 224. Ἐντεῦθεν ἐξεδόθη ὑπὸ Émile Legrand, Bibliothêque Grecque Vulgaire, τόμ. II, Παρίσιοι 1881, σελ. 148-165. Αὐτόθι εἰσαγωγικά, σ. LXXIII - LXXIV, περὶ τοῦ Νεοφύτου καὶ σελ. LXXIV ἀπόρριψις τῆς γνώμης τοῦ Καρανίκα, ὅτι πρόκειται περὶ Κυρίλλου τοῦ Σπανοῦ τοῦ διακωμῳδουμένου προσώπου.

ὁποῖον οἰκτρῶς σκώπτει. Καίτοι ἡ χρονικὴ ἀπόστασις πρὸς τὸν Κύριλλον Γ΄ Σπανὸν εἶναι ἱκανῶς μεγάλη, ὅμως ὁ χαρακτὴρ καὶ ὁ θορυβώδης βίος αὐτοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πιθανῶς ὁ ἐπιβάτης Κύριλλος εἶναι τὸ τῆς σατύρας κύριον πρόσωπον.

Στενὴ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε σχέσις μεταξὺ Νεοφύτου καὶ σατιριζομένου Κυρίλλου[40]. Κατ' Ὀκτώβριον 1692 ὁ Νεόφυτος ἀπεφάσισε νὰ ἐκθέσῃ ἐμμέτρως εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους τὰ ἴδια αὐτοῦ βάσανα ἐξ αἰτίας τοῦ κακο-Κυρίλλου. Λέγει εἰς τὸν πρόλογον:

Στίχοι ἁπλοπολιτικοί, γεμάτοι νοστιμάδα
εἶναι γραμμένοι νεωστὶ εἰς τούτην τὴ φυλλάδα.
. . . .
Διήγησιν τραγωδικὴν τοῦ δεδυστυχισμένου
καὶ ἀπὸ τὸν κακο-Κύριλλον ἀδικοδεδαρμένου
ἠθέλησα ὁ ταπεινὸς νὰ περιιστορήσω,
τὴν ἀδικίαν τὴν πολλὴν νὰ σᾶς δηλοποιήσω.

Καὶ προχωρῶν εἰς τὸν πρόλογον ὁ Νεόφυτος σκηνοθετεῖ ὁ ἴδιος τὴν ἀφελῆ κωμῳδίαν του εἰς ἐξεζητημένους ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, ὑπὸ μορφὴν διαλόγου:

Ἰδοὺ λοιπὸν τὰ πρόσωπα ταύτης τῆς ἱστορίας,
τελπίζης πρῶτος Κύριλλος, υἱὸς τῆς ἀπωλείας.
Ἐπ' ἀληθείας βέβαια εἰς τοῦτον τὸ κελλίον
εἰκόνα δὲν εὑρίσκεται καὶ ὁμοιάζει διαβολίον.
Κοιμᾶται, διαλογίζεται ὅλον τοὺς μαμελέδες,
συχνομετρᾷ τοὺς χαίρεται, τοὺς ἔχει διὰ μεζέδες.
Καπνὸν ρουφᾷ μονώτατον, μπάνι νὰ μὴν ξοδιάσῃ,
νὰ κόπτῃ καὶ τὴν ὄρεξιν, ποτὲ νὰ μὴν πεινάσῃ,
μισὴ στιγμὴ ἂν εὑρεθῇ ἀπὸ τὴν διορίαν
τὸ ἀμανάτι τοῦ πτωχοῦ πωλεῖ μὲ πονηρίαν.
Μπάνια πουγγειὰ ἀπόκτησεν, ἐμάκρυνε τὸ χέρι,
κτυπᾷ, πηδᾷ καὶ δὲν ρωτᾷ, τὴν κρίσιν δὲν ἠξέρει...

Τὰ τῆς κωμῳδίας πρόσωπα εἶναι: Κύριλλος, Διάβολος, Νεόφυτος, ὁ γέροντάς του πρώην Ἀδριανουπόλεως, Γερμανὸς Νύσσης, Εὐστάθιος κόμι-

---

40. «Τὸν πρώην πρωτοσύγκελλον παπᾶν Νεόφυτόν σου», ἀναφέρεται εἰς στίχον τῆς κωμωδίας (στ. 251, 281, 298, σελ. 158, 160, 161). Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀδριανουπόλεως Νεοφύτου ὑποτακτικὸς φαίνεται ὅτι ἐχρημάτισεν ὁ στιχουργὸς Νεόφυτος, ἀποκαλῶν αὐτὸν «γέροντά» τ υ. Πρὸς αὐτὸν κάμνει ἔκκλησιν ὁ Νεόφυτος ἐν τῷ διαλόγῳ (πρβλ. στ. 145 κἑξ.):

Νεόφυτε, Νεόφυτε, γέροντα μακαρίτη,
δὲν ἔχω, σὰν ἀπόθανες, κονάκι μηδὲ σπίτι...

Ἐντεῦθεν φαίνεται, ὅτι τὸ 1692 οὔτ' ὁ Ἀδριανουπόλεως Νεόφυτος ἔζη πλέον.

σος, εὐταξίας τοῦ πατριάρχου, Ἀγα-Γεωργούσης, παπ' Ἀθανάσιος ψάλτης, Ἀσάνης κλοτζιάρης, Ἀσάνης καμαράσης, ὁ πατριάρχης Διονύσιος.

Πρῶτος ἀπὸ τὸ ἀχούρι, ἔνθα τὸν ἔχουν ἔγκλειστον, ἐμφανίζεται ὁ Κύριλλος, αὐτοσυνιστᾶται ὡς φιλοχρήματος, ὡς ρίψας τὴν ἰδικήν του πομπὴν εἰς ἄλλον, ὡς μεθυσθεὶς ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν, συκοφάντης κλπ. Βλασφημεῖ διὰ τὴν τύχην του, διὰ τοιούτων :

ἀνάθεμά σε, διάβολε, καὶ τρὶς ἀνάθεμά σε,
ἐσὺ ἐδῶ μὲ ἔφερες, γιατὶ δὲν μὲ θυμᾶσαι ;

Ἀκολουθεῖ διάλογος μεταξὺ Κυρίλλου - διαβόλου, ὅπου ὁ τελευταῖος ἐμπαίζει τὸν Κύριλλον καὶ τὸν ἐπιτιμᾷ, μεθ' ὃ ἐμφανίζεται ὁ δαρεὶς Νεόφυτος, παραπονούμενος πρὸς τὸν γέροντά του καὶ παραμυθούμενος ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ζητῶν ν' ἀφορίσῃ τὸν Κύριλλον. Ἀκολούθως ἐμφανίζεται ὁ Γερμανὸς Νύσσης σκώπτων μετὰ τοῦ διαβόλου τὸν Κύριλλον, ὅτι τὸν ἐκέρδισεν ὁ πειρασμός. Ὁ Νεόφυτος συνομιλῶν πρὸς τὸν κόμισον Τουρασῆν, πρὸς τὸν ὁποῖον διηγεῖται πρόσφατον ὄνειρον, αἴφνης καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου, ἀλλὰ διστάζει νὰ παρουσιασθῇ μὴ γνωρίζων τί τὸν θέλει, καθησυχάζεται δὲ ἀπὸ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν. Ὁ πατριάρχης τὸν ἐλέγχει, διότι ἔγινε παίγνιον τῶν κοσμικῶν, ἐρωτᾷ δὲ νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τῆς διενέξεως πρὸς τὸν Κύριλλον. Ἔτσι ὁ Νεόφυτος εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διηγηθῇ ὅσα ἔπαθεν ἀπὸ τὸν Κύριλλον (ραβδισμοὺς μέχρις αἵματος), τὴν ἐξαγορὰν τοῦ ἰατροῦ διὰ ν' ἀποκρύψῃ τὰ τραύματα καὶ τὴν προετοιμασίαν του πρὸς τὸν θάνατον. Ὅταν ἡ ὑγεία του ἐβελτιώθη, ὑπεχρεώθη αὐτὸς νὰ καταβάλῃ τὴν ἀποζημίωσιν τοῦ ἰατροῦ, ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἡ ἐναντίον του δεινὴ συκοφαντία, ἀφοῦ τοῦ ἀφῃρέθησαν καὶ τὰ ροῦχά του. Ὁ πατριάρχης ἐλέγχει τοὺς καυγάδες, διατί δὲν τοῦ ἀνεφέρθησαν, ὁ δὲ Νεόφυτος δικαιολογεῖται, ὅτι ἐμεσολάβησαν οἱ

ἄρχοντες μετὰ τῆς περιφήμου
ἁπάσης οὐγγροβλαχικῆς τζάρας τῆς ὑπερτίμου,

ὑπὲρ ὧν ἐν κατακλεῖδι εὔχεται καὶ προσεύχεται.

Προφανὴς εἶναι ὁ σκωπτικὸς σκοπὸς τῆς σατίρας [41], ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ἀτελεστάτην καὶ ἐν πολλοῖς φλύαρον καὶ ἀνούσιον μορφὴν αὐτῆς. Βεβαίως εἰς τὴν κωμῳδίαν ὑπόκειται ἱστορικὸς πυρήν, ἡ παρακολούθησις τοῦ ὁποίου πολλὰ διδάσκει, ἂν τὸ πρωτεῦον πρόσωπον εἶναι ὁ Κύριλλος Σπανὸς ἀποκαλυπτόμενος ἐντεῦθεν ὡς ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ ἰδιορρύθμου λογίου καὶ διδασκάλου τῆς ἐποχῆς Γερμανοῦ τοῦ Λοκροῦ [42], τοῦ ἄλλως ἐπισκόπου Νύσσης [43], ἐν

41. Μ. Ι. Γεδεών, Ἀνέκδοτα σημειώματα περὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀνθίμου Β', Διονυσίου Γ', Ἱερεμίου Γ', «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια», τόμ. Β' (1881/82), σελ. 606.

42. Ἐν στ. 185 κέξ., ὁ ἐπὶ μακρὸν κοσμήσας τὸν θρόνον τῆς Ἀδριανουπόλεως

τοιαύτη δὲ περιπτώσει οὐχὶ ὀρθῶς ἐν τῇ πρώτῃ καθαιρέσει τοῦ ἔτους 1653 (στ. 18) ἀναφέρεται ὡς πατρὶς αὐτοῦ ἡ Ξάνθη, ἀφοῦ ἦτο Ρουμελιώτης.

λόγιος καὶ ἀσφαλῶς συνδεόμενος πρὸς τὸν Κύριλλον Γ' Σπανὸν καθ' οἱονδήποτε τρόπον Γέρων Νεόφυτος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Νύσσης Γερμανόν, λέγει:

— *Ἅγιε, Νύσσης, ἀδελφέ, τί ἔχει μετ' ἐμένα*
ὁ ἀδελφός σου Κύριλλος; Πάλιν τὰ μαθημένα
ἄρχισεν ὁ παμμίαρος καὶ πεπονηρευμένος;

Γερμανὸς τῷ γέροντι.

— *Ποῖον, Παναγιώτατε;*

Γέρων.

— *Τὸν πρωτοσύγκελλόν μου.*

Γερμανός.

— *Ὦ τὸν τρισκατάρατον, Κύριλλον ἀδελφόν μου!*

Γερμανὸς ὁ Νύσσης ἔχει ἀποθάνει ἐπίσης κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1692, ἀφοῦ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ συνομιλεῖ μὲ τὸν ἐπίσης νεκρὸν Νεόφυτον Ἀδριανουπόλεως. Ἀμφοτέρους τούτους ὁ στιχουργὸς βλέπει καθ' ὕπνον καὶ διαστέλλει ἀπὸ τὰ ὑπαρκτὰ πρόσωπα (βλ. π.χ. στ. 251-253).

43. Περὶ αὐτοῦ βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ Νεοφύτου Ἱεροσολύμων πρὸς Γερμανὸν τὸν Λοκρόν, «Ἀθηνᾶ», τόμ. ΝΑ' (1941), σελ. 142 κἑξ. Πρβλ. καὶ τόμ. ΝΔ' (1950), σελ. 19 κἑξ. Ὁ Γερμανὸς εἶχεν ἀποθάνει ἐν Βλαχίᾳ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1687.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΥ *

ΥΠΟ
Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, Πτ. Θ.

---

§ 6. Τὰ περὶ Θεοῦ[21].

Εἰς τὴν ὑπέροχον *«Ode per prima Messa»*[22] ἰδίως εὑρίσκομεν μίαν θεολογίαν (καὶ χριστολογίαν) ποιητικῶς ἐκφραζομένην. Ὁ *«Ὕψιστος»*, *«Πλάστης»* καὶ *«Ἄπλαστος»*[23] εὑρίσκεται *«σὲ τρίσβαθη ἄβυσσο ἀνεξερευνήτου φωτός»*, σὲ *«μιὰ θάλασσα ἀπὸ φῶς»*, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατεβαίνουν *«ἀγγέλων πλήθη ἀμέτρητα»*. Εἰς τὸν θρόνον Του ψάλλουν ἄγγελοι εἰς δύο χοροὺς (Σεραφεὶμ καὶ Χερουβείμ), ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου[24]. Ὁ Θεὸς εἶναι *«τὸ Α καὶ τὸ Ω»*[25]. Αὐτὸς εἰς τὰ *«κρύφια τῆς γνώσης Του τὴν χτίση ἐμελετοῦσε»*[26]. Αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος, τῶν ἀστέρων[27] κ.λ.π. Καὶ τότε *«ὁ Πλάστης ὁλομόναχος ἀγρίκαε μὲ χαρά»*[28]. Ἐπίσης ἐδημιούργησε κατ' *«εἰκόνα»* Του τὸν ἄνθρωπον[29]. Ὅλα δὲ

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 114 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

21. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ἰδὲ Χρ. Ἀνδρούτσου. *Δογματικὴ* (ἐκδ. 1η), σ. 32 - 92.

22. *«Ἡ Ὠδὴ αὐτὴ εἶναι πραγματικὰ ἕνα μεγαλόπνοο θρησκευτικὸ ποίημα... ψάλλει μέσα σ' αὐτὴν τὴν Παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας καὶ φθάνοντας ἴσαμε τὸ μυστήριο τῆς Μεταλήψεως, ποὺ μὲ τὸ μυστήριο τῆς θείας ἐνσαρκώσεως κατορθώνει τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου»*. Γερ. Σπαταλᾶς (*π. Ν. Ἑστία*, 2 (1930), σ. 360).

23. Μον. 1. 8. Μπα. 26. Εἰς ἄλλα σημεῖα ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς Παντοδύναμος (Λάμπρος 25, 14) (ἰδὲ καὶ *«χρυσοπηγὴ τῆς Παντοδυναμίας»* Ἐλ. Πολ. 2,34, *«στὴ θύρα τὴν ὁλόχρυση τῆς Παντοδυναμίας» Εἰς τὸ θάνατο τῆς Αἰμ. Ροδόσταμο* 2) καὶ ὑποδηλοῦται ἡ πανταχοῦ παρουσία Του διὰ τοῦ *«καὶ εἶχε μάρτυρα στὸ βράχο τοῦ Θεοῦ τὸν ὀφθαλμὸ»* καὶ τοῦ *«Εἶμαι δῶ»* (Μπα. 145. 25).

24. *«A San Dionisio»* ΚΡ 13. Πρβλ. *«Il Paradiso»* ΕΔ 11, 2 - 3. *«Λάμπρος. Τὰ δύο ἀδέλφια»* 1-2 (οἱ δημιουργηθέντες ἄγγελοι ψάλλουσι τὸ *«Χαῖρε νεοφώτιστον θαῦμα!»*— ἡ ἔκφρασις ἐνθυμίζει στίχον τοῦ *Ἀκαθίστου Ὕμνου*).

25. Ὕμνος 98 *«Ἐγὼ εἰμ' Ἄλφα. Ὠμέγα ἐγώ»*.

26. Μον. 8 καὶ Μπα. 7 - 8 *«... στοῦ Θεοῦ τὴν κεφαλὴ ποὺ μελέτουνε τὴ χτίση»*.

27. *«Τὸ Ὄνειρο»* 124 καὶ Ἐλ. Πολ. 2,40, 2 *«κι' ἔπλασε τ' ἄστρο τῆς νυχτὸς καὶ τ' ἄστρο τῆς ἡμέρας»*.

28. Μον. 9.

29. *«Τὸ Ὄνειρο»* 123 - 126, Μπα. 142 καὶ Μον. 8.

τὰ δημιουργήματα *«τὰ ἔπλασε καλά»* [30]. Αὐτὸς φροντίζει καὶ *«ποτίζει καὶ δίνει αἰθέρια μοσχοβολιὰ σὲ κάθε φυτό»* [31], ἀλλὰ δίδει τὸ *«φῶς»* καί τι ἐκ τοῦ βαθυτέρου του Ἑαυτοῦ *(«φιλὶ»)* εἰς τὴν προσωποιηθεῖσαν Ἐλευθερίαν - Ἑλλάδα [32], διότι Αὐτὸς εἶναι *«μόνος»* προστάτης καὶ ἀληθινὸς *«Πατέρας»* [33] τῶν ἀβοηθήτων ἀνθρώπων καὶ βλέπει *«μέσ' στὴν...καρδίαν τ' ἀνθρώπου»* [34]. Εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως δίκαιος καὶ τιμωρὸς Θεός. Αἰσθάνεται τὸν ἄδικον πόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ δὲ ἀπειλήσῃ [35] *«ἀνάβει τὴν αἰώνια ἀστραπή»* [36] *«καὶ μὲ τὸν ἦχο στὰ ἀέρινα βασίλεια φαίνεται ἀγριεμένη τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγανάκτηση»* [37].

Ὁ Θεὸς ἔκαμε πολλὰ θαύματα διὰ νὰ προστατεύσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τοὺς Ἰσραηλίτας. Καὶ ὁ Σολωμὸς περιγράφει λεπτομερῶς τὴν διάσωσιν τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν καταδίωξιν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων [38], τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μάννα [39] καὶ τοῦ ὕδατος [40] εἰς τὴν ἔρημον καὶ τέλος τὴν θείαν βοήθειαν πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας διὰ νὰ νικήσωσι τοὺς ἐχθρούς των [41].

---

30. *«Τὸ Ὄνειρο»* 123 - 126.
31. ΕΣ 16,2.
32. Ὕμνος 90. 94. 95.
33. Μον. 4.
34. *«Κρητικὸς»* 21,26 - 29. Τὸ πλῆρες κείμενον εἶναι τὸ ἑξῆς :

> *«Ὅμως αὐτοὶ εἶναι θεοὶ καὶ κατοικοῦν ἀπ' ὅπου*
> *βλέπουνε μεσ' στὴν ἄβυσσο καὶ στὴν καρδιὰ τ' ἀνθρώπου,*
> *κι' ἔνοιωθα πῶς μοῦ διάβαζε καλύτερα τὸ νοῦ μου*
> *πάρεξ ἂν ἤθελε τῆς πῶ μὲ θλίψη τοῦ χειλιοῦ μου».*

Ὁ ποιητὴς ἐδῶ χρησιμοποιεῖ τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν *(Θεοὶ - βλέπουνε)*. Ἐκ τῆς μελέτης ὅμως τοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ *Κρητικοῦ* (21) καταφαίνεται ὅτι ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἐν ὁράματι παρουσιασθεῖσαν *«φεγγαροντυμένη»* (Κρητ. 20,12) (ἡ ὁποία πιθανῶς εἶναι ἀπεικόνισις καὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας, πρβλ. Κρητ. 22,14 - 15 καὶ παραλλαγή), οἱ ὀφθαλμοὶ (21,24 - 25) τῆς ὁποίας ἔχουσιν ἐπιβολήν τινα ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ καὶ ἑπομένως ἔχουσι θεῖα στοιχεῖα. Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν ὁ πληθυντικὸς καὶ τὸ *«Θεοὶ»* νὰ ἀναφέρωνται, ποιητικῇ ἀδείᾳ, εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς *(«τὰ μάτια της»)*.

35. Ὕμνος 98. *«Πέστε, ποῦ θ' ἀποκρυφθῆτε σεῖς ὅλοι ἂν ὀργιστῶ;»*
36. Ὕμνος 138.
37. ΕΣ 20,1. Πρβλ. *«Λάμπρος»* 20 καὶ 25,20. Ἐπίσης τιμωροῦνται *«ὅσοι δὲν δίδουν σ' Αὐτὴ* [τὴν Θρησκείαν] *πίστη»* (*«La Religione»* ΚΡ 1,12).
38. ΚΤΙ 26 καὶ ΩγΠΛ 2 - 3.
39. Ἐλ. Πολ. 2,10, 10.
40. ΩγΠΛ 3.
41. Ἐν ἀν. 4. Ἐδῶ ὅμως ὁ Σολ. κάμνει σύγχυσιν μεταξὺ τοῦ πολέμου τῶν Ἀμαληκιτῶν (Ἐξ. 17,8 - 16) πρὸς τοῦ τῶν Γαβαωνιτῶν (Ἰ. Ναυῆ 10,12).

§ 7. Τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ [42].

Ὁμιλῶν ὁ Σολωμὸς διὰ τὴν ἔνσαρκον γέννησιν τοῦ Κυρίου λέγει *«Ἀγγέλων πλήθη ἀμέτρητα . . . ἐξιστόρησαν τὸ θαῦμα π' ἔκαμε τὸ Τέκνο τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς θνητούς»* [43]. Καὶ ἡ φύσις ὁλόκληρος ἑορτάζει, διότι εἶναι *«μέρα π' ἄνθησαν οἱ λόγγοι, γιὰ τὸ Τέκνο τοῦ Θεοῦ»* [44]. Ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς θαυμάζει καὶ λέγει. *«Ὦ! Ἀνέκφραστον θαῦμα. Τὸ παιδικὸ κλάμα λογιάζει νὰ κάμῃ ἀρνάκι κάθε λύκο, γιὰ νὰ μὴν γονατίζῃ πειὰ ὁ θνητὸς μπροστὰ στὸ καταχθόνιο φίδι, ποὺ τὸν ἔγλυφε»* [45].

Ἀλλοῦ ὁ Ἰησοῦς χαρακτηρίζεται ὡς *«Ἀμνὸς»* [46]. Ὁ Σολωμὸς λέγει *«Εἰς Μοναχήν»*. *«Ὁ Χριστὸς στὰ ὀνείρατα σὲ σένα κατεβαίνει»* [47], διότι *«ὁ Χριστός, ποὺ γέρνοντας στοῦ πόνου τὸ κρεββάτι, σοῦ σιάζει τὸ προσκέφαλο, καὶ σὲ παρηγορᾷ»* [48]. Λοιπὸν σὺ λειτουργὲ τοῦ Ὑψίστου *«προσκύνησε καὶ σώπασε. Σώπασαν κ' ἐπροσκύνησαν κ' οἱ Ἀπόστολοι, ὅταν τὸ σῶμα Του τοὺς ἔδωσε ὁ Χριστὸς»* [49]. Κι' ἐσὺ *«Λειτουργὲ . . . θεόφοβε πρόσφερε τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα στὸ Θεό σου»* [50].

Διὰ πολλῶν ἐπίσης γραφικῶν ἀπηχήσεων περιγράφει μετὰ ποιητικῆς ἀδείας καὶ πολλῆς ποιητικῆς τέχνης (ὡραίων εἰκόνων καὶ χαρακτηρισμῶν τῶν προσώπων) τὰ περὶ τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς σταυρώσεως τοῦ Κυρίου εἰς τὰς 84 στροφὰς τῆς ἡμιτελοῦς καὶ εἰς ἰταλλικὴν γλῶσσαν μπαλλάντας *«La Distruzione di Gerusalemme»*. Ἀναφέρω ἐδῶ χαρακτηριστικά τινα σημεῖα. Ὁ Ἰησοῦς ὀνομάζεται *«Υἱὸς Θεοῦ»*, *«Μεσσίας»*, *«Ἀμνὸς»* καὶ *«Δημιουργὸς τῆς»* γῆς [51], ἀναφέρει εἰς τὴν ἰταλικὴν [52] τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου

---

42. Περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἰδὲ Ἀνδρούτσου, *Δογματική*, σ. 165 - 217. 344 - 376.

43. ΩγΠΛ 6 - 7.

44. Ὕμνος 88 καὶ ὑπ' ἀριθ. 7 *«Σημείωσαις τοῦ ποιητῆ»* εἰς τὸν Ὕμνον *(«Ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον. Ἡσαΐας Κεφ. ΛΕ'.»)*. Ἰδὲ ἀνωτέρω § 2.

45. ΕΔ 13,2. Πρβλ. Ὕμνος 97 : *«Σήμερα, ἄπιστοι, ἐγεννήθη, ναί, τοῦ κόσμου ὁ Λυτρωτής»*. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν Θεοτόκον (ἐκτὸς τῶν εἰδικῶν περὶ αὐτῆς ποιημάτων ΕΣ 25. 26. ΕΔ. 4. 6. ΚΡ 55) εἰς τὸν Λάμπρον (19.37) τὴν ὀνομάζει *«Ἀντιφωνήτρα ποὖναι... στοὺς δύστυχους παρηγοριὰ»* καὶ *«Ὦ Παρθένα, ὢ ψυχοσώστρα»*, καὶ εἰς *«Τὰ δύο ἀδέλφια»* (Παραλλαγὲς—εἰς Σολ. *Ἅπαντα*, ἔκδ. Λ. Πολίτου, Τόμ. 2, σελ. 243.244) λέγει· *«Ὀμπρὸς στὴν Παρθένα, ποὺ βρέφος βαστᾷ»* καὶ *«εὔμορφο ἐκεῖνο τὸ παιδί, ὢ Παρθένα, ποὺ βαστᾷς εἰς τὶς ἀγκάλες»*. Πρβλ. ὑποσημ. 34 καὶ ΚΡ σ. 141-2.

46. ΚΤΙ 75 *(«Agno»)*.

47. Μον. 6.

48. Μον. 11.

49. ΩγΠΛ 5.

50. Ἐν. ἀν. 8.

51. ΚΤΙ 23. 20. 75. 66.

52. ΚΤΙ 80.

«*Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου*» (Λουκ. 23,46) καὶ περιγράφει λεπτομερῶς ἀλλὰ μὲ ἐλευθέραν ἀπόδοσιν τὴν ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν διήγησιν τῶν κατὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου συμβάντων, δηλαδὴ «*Ἀνοίχθηκαν διάπλατα οἱ τάφοι καὶ δακρυσμένες βγῆκαν ἔξω οἱ ψυχὲς . . . ὁ οὐρανὸς ὁλόκληρος σκοτείνιασε, καὶ . . . τάραξαν οἱ κομῆτες τὶς φλογοβόλες χαῖτες των*» [53], [54].

Ὁ Σολωμὸς λοιπὸν χρησιμοποιεῖ γραφικὰς ἐκφράσεις καὶ πολλὰς γραφικὰς ἀπηχήσεις περιγράφων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Ἡ ῥητῶς καὶ λεπτομερῶς ἀναφερομένη προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ (ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ μυστηριακῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας) ἀποκλείει πᾶσαν ἐκδοχὴν περὶ κοσμοθεωρίας τοῦ Σολωμοῦ διαφόρου τῆς χριστιανικῆς.

---

53. Ἐν. ἀν. 68 - 70.

54. Ὁ Σταυρὸς τοῦ Κυρίου εἰς ἄλλα ποιήματα χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ ὡς «*σημεῖον ἐλέου σωτηρίας*» καὶ ὡς σύμβολον τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων (Μπα 22 καὶ παραλλαγή. Ὕμνος 73. 151. 152. 158). Ἡ Ἀνάστασις ὅμως τοῦ Κυρίου περιγράφεται καὶ ἐξυμνεῖται ὅλως ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ. Εἰς τὰ μεταγενέστερα ἰδίως ποιήματά του, ἐκτὸς τοῦ ἰταλικοῦ σονέττου «*Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου*» (ΕΔ 15), ὁ Σολωμὸς ἐκφράζει σαφῶς, λεπτομερῶς καὶ ἐντόνως τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικοὶ στίχοι τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἶναι οἱ ἑξῆς: «*Χριστὸς Ἀνέστη ἐψάλλανε...*» οἱ ἄγγελοι «*εἰς Μοναχὴν*» (2), «*Δένει σταυρὸ στὸ στῆθος, ποὺ γροικᾷ μέσα τὴ χαρὰ καὶ τὸ φιλὶ τοῦ Πάσχα*» («*Πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος*» συμπλήρωμα), «*Φῶς ποὺ πατεῖ χαρούμενο τὸν Ἅδη καὶ τὸν τάφο*» (Ἐλ. Πολ. 2,44, παραλλαγὴ εἰς ΚΡ σ. 160. Ἀπήχησις ἐκφράσεως τοῦ πασχαλινοῦ Τροπαρίου «*...θανάτῳ θάνατον πατήσας*»). Εἰς τὸν «*Λάμπρον*» (20-25) κατ' ἐξοχὴν εὑρίσκεται τὸ ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὸν πνεῦμα, ὅπου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος ἐλήφθη ἐκ τοῦ Πάσχα (Λάμπρος—Λαμπρή), ἡ ὁποία εἶναι «*ἡμέρα ἀγάπης*» (25). Εἶναι εἰς ὅλους γνωστὴ ἡ ὡραία περιγραφὴ τοῦ Πάσχα, τὸ «*Ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς*». (Πρβλ. 14 «σημείωσιν τοῦ Ποιητῆ» εἰς τὸν Ὕμνον τῆς Ἐλευθερίας). Θὰ πρέπῃ ὅμως νὰ προσεχθῶσιν καὶ οἱ στίχοι «*Ὅταν ἡ Πύλη ἀκούστηκε νὰ σπάῃ,—Τί χλαλοὴ στὸν κάτου κόσμον ἐγίνῃ;...*» («*Λάμπρος. Δέησις τῆς Μαρίας*». Ἐδῶ εἶναι σαφὴς περιγραφὴ τῆς βυζαντινῆς εἰκόνος τῆς Ἀναστάσεως («*Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος*») καὶ τῆς Ϛ' Ὠδῆς τοῦ Κανόνος τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἰδὲ ΤΜΑΡ. σ. 93-94. Γ. Πράτσικα. *Τὸ Πάσχα στὸ Σολωμικὸ ἔργο. Ἐφ. Πρωΐα*, 16-4-1933. Π. Μπρατσιώτου. *Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Περ. Ἐκκλησία*, 1953, σ. 129 - 135). Ἐπίσης ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ ἡ παρουσία τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας (πρβλ. Μ. Σιώτου. *Θεία Εὐχαριστία. Αἱ περὶ τῆς Θ. Εὐχαριστίας πληροφορίαι τῆς Κ. Δ. ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑρμηνείας*. Θεσσαλονίκη, 1957) εἰς τὰ ἰταλικὰ νεανικὰ ποιήματά του («*Ode per prima Messa*» 4 - 10, «*Sonetto su lo stesso soggetto*» Β'), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὅπου δι' ὀλίγων ἀλλὰ ζωηρῶν ἐκφράσεων περιγράφει στιγμὰς τῆς Θ. Λειτουργίας. Π.χ. «*Μνήσθητι Κύριε—εἶναι κοντά. Μνήσθητι Κύριε—ἐφάνη!*» (Ἐλ. Πολ. 2,13. Ἡ Μεγάλη Εἴσοδος) καὶ «*Τ' Ἅγιο Αἷμα, τ' Ἅγιο Σῶμα*» (Ὕμνος 136).

§ 8. Ὁ Κόσμος[55].

Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καταπλήσσει τὸν Σολωμὸν[56] καὶ εἶναι δι' αὐτὸν ἓν τῶν ἀγαπητῶν του θεμάτων. Περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ μόνου τοῦ λόγου δημιουργίαν τοῦ ἡλίου[57] καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Θεὸς τὰ πάντα «*τὰ ἔπλασε καλά*»[58]. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν δημιουργίαν «*παρθενικὸ κόσμο*» καὶ «*αὐγή 'ναι κι' ἄστραψε γλυκὰ σὰ στὴν ἀρχὴ τῆς πλάσης*»[59] καὶ τὴν παρουσιάζει ὡς «*ἐντύπωση ἀνεκδιήγητη*»[60]. Δι' αὐτὸ ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι «*μάγεμα . . . κι' ὄνειρο στὴν ὀμορφιὰ καὶ χάρη*» «*. . . σὰν τὴν λαμπρόπλαστη πρωτονυχτιὰ*»[61] *καὶ περικλείει* «*τὰ αἰνίγματα τὰ θεῖα*»[62]. Ὁ Θεὸς προνοεῖ «*ἀπ' τὸν οὐρανὸ . . . νὰ ῥίχνῃ . . . τὴν καρποφόρο δροσούλα . . . καὶ τὴν γλυκειὰ ἀκτῖνα τοῦ θείου ἄστρου*»[63]. Φαντάζεται ὡς ἰδεώδη τόπον τὸν Παράδεισον, ἰδιότητας τοῦ ὁποίου ἀποδίδει εἰς ἐκλεκτὰς ἐπιγείους τοποθεσίας, ὅπως εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Ντάβια[64] καὶ λέγει ὅτι ἐκεῖ «*ἡ ἀγνότης στὴν ψυχή σας νὰ ἁπλωθῇ . . .* [διότι] *γελᾷ πάντα ἄνοιξη αἰώνια*». Καὶ ὁ ποιητὴς «*ἐμπνέεται ἀνάμεσα στοὺς ψηλοὺς τοῦ Λιβάνου κέδρους*»[65]. Διὰ τὴν ὡραιότητα τῆς φύσεως ὁ ποιητὴς σκέπτεται. «*Φαίνεται ὅτι ὁ Θεὸς ὑπόσχεται νὰ μὴ ρίψῃ πιὰ τὴν τρομερὴ φλόγα τοῦ ἄγριου κεραυνοῦ, ποὺ κάνει τὴν γῆ φρικτὴ καὶ σιωπηλή*»[66]. Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ θαύματα[67] καὶ ὁ κόσμος ὑποτάσσεται εἰς τὴν θέλησίν Του.

Προφανῶς ὁ ποιητὴς χρησιμοποιῶν γραφικὰς παραστάσεις κάμνει σαφῆ διάκρισιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου καὶ δὲν ταυτίζει αὐτοὺς ὡς ὁ Πανθεϊσμός[68].

55. Τὰ περὶ τοῦ κόσμου ἰδὲ Ἀνδρούτσου ἐν ἀν. 92 - 120.

56. Ἐκτὸς τῶν κατωτέρω ἀναφερομένων ἰδὲ καὶ «*Λάμπρος*» 18,1 - 2. 19,16. Πρβλ. καὶ «*Sonetto su lo stesso soggetto*» Α'. 2 - 4.

57. ΩγΠΛ 1.

58. «*Τὸ Ὄνειρο*» 126.

59. *Ἀγνώστου ποιήματος. Ἀπόσπασμα*. Α'. 1,3.

60. Συμπλήρωμα κατὰ τὸν Πολυλᾶ εἰς *Κρητικὸν* 22,44.

61. Ἐλ. Πολ. 2,2,10. *Λάμπρος* 19,16.

62. Ἐλ. Πολ. 2,48.

63. ΕΣ 16,1 - 2.

64. ΚΡ 14.

65. ΕΔ 20,1.

66. ΕΣ 21,3.

67. Ἰδὲ τὸ τέλος τῆς § 6.

68. Πανθεϊσμὸς ἢ Πανθεΐα (Pantheismus) εἶναι «*ἡ θεωρία ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ὁ κόσμος εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ*» (Χ. Ἀνδρούτσου. *Λεξικὸν Φιλοσοφίας*, σ. 269 - 270. Θ. Βορέα. *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, σ. 429 - 430. J. Hastings. *Encyclopaedia of Religion and Etics*, Vol. IX, p. 609 - 620). Δηλαδὴ ὁ Πανθεϊσμὸς ἀποκλείει τὸν προσωπικὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐπέμβασίν Του εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Καὶ ὅταν μὲν τονίζῃ τὸ φυσικὸν καὶ ὑλικὸν στοιχεῖον, τείνει πρὸς τὴν «*Παγκοσμίαν*» (Pancosmismus), τὸν «*ὑλισμὸν*» (Materialismus) καὶ τὴν ἀθεΐαν (Atheismus), ὅταν δὲ τονίζῃ τὸ θεῖον, τὸ πνευματικὸν καὶ τὸ ἰδεολογικὸν στοιχεῖον, τότε καθίσταται «*ἀκοσμία*» (Acosmismus), «*ἰδανισμὸς*» ἢ «*ἰδεοκρατία*» (Idealismus).

Ἑπομένως ἰσχυρισμοί τινες περὶ πανθεϊστικῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Σολωμοῦ ἐλέγχονται ἀστήρικτοι [69].

§ 9. Οἱ Ἄγγελοι καὶ οἱ Δαίμονες [70].

Οἱ ἄγγελοι πολλάκις ἀναφέρονται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ. Εἰς τὸ συνέττο *«Il Paradiso»* παρουσιάζονται εἰς δύο χοροὺς οἱ ἄγγελοι. *«Τὰ Χερουβεὶμ...καὶ τὰ Σεραφεὶμ... ἔψαλλαν τὴν ἀγάπην, ποὺ πλημμύριζε στὸν Οὐρανό»* [71]. Εἰς ἄλλο δὲ σονέττο τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων ὁδηγεῖ ὁ ἅγιος Διονύσιος [72]. Καὶ ἀλλοῦ ἀναφέρει ὅτι τὰ *«Σεραφεὶμ ἐγνώρισαν τὸ βάθος*

---

69. Εἰς τὸν Σολωμὸν ἀπέδωσαν *«πανθεϊστικὰς»* δοξασίας ἰδίως ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (ΦΜ 45. 50. 52) καὶ ὁ Ἀρ. Καμπάνης εἰς τὸ βιβλίον του *«Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας»* (ἐκδ. 4η, σ. 144). Ὁ Μιχαλόπουλος (ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀορίστων ἐκφράσεων καὶ γενικοτήτων) προσάγει κυρίως ὡς ἐπιχειρήματα. 1) Τὴν προφορικὴν ἔκφρασιν τοῦ Σολωμοῦ *«Ἂν δὲν ὑπάρχει Θεός, τί ὑπάρχει;»* (ὡς ἡ ἔκφρασις αὕτη νὰ ἀπετέλει ἀσυνέπειαν διὰ τὸν πλέον πιστὸν χριστιανὸν ἢ τὸν πλέον ἀκριβολόγον θεολόγον). 2) Ἀπόσπασμά τι (β'. 1 τῶν *«Ἀγνώστων ποιημάτων»*), τὸ ὁποῖον ὅμως περιέχει μυστικοπαθεῖς ἐκφράσεις (ἰδὲ κατωτέρω ὑποσημείωσιν 121), μετὰ προσωποποιήσεως τῶν ἀστέρων καὶ οὐχὶ Πανθεϊστικὰς ἰδέας. 3) Δύο δίστιχα ἐκ τοῦ ποιήματος *«Ὁ θάνατος τῆς Μαρίας καὶ τοῦ Λάμπρου»* (στχ. 28 - 29), εἰς τὰ ὁποῖα οὐδόλως ὑπάρχει Πανθεϊσμός, ἀλλ' ὡραία περιγραφὴ τῆς νυκτὸς καὶ τῶν συναισθημάτων τῆς Μαρίας. Εἰς δὲ τὸν προηγούμενον στίχον 27 ἐκφράζεται ὡς χριστιανός. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σολωμὸς χρησιμοποιεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσωποποιΐας, ἀλλὰ ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ τῆς ὅλης ἰδεολογίας τοῦ ποιητοῦ θὰ πρέπῃ νὰ διακρίνωμεν τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ λόγου ἀπὸ τὰς πανθεϊστικὰς ἢ πολυθεϊστικὰς καὶ εἰδωλολατρικὰς ἐκφράσεις ἄλλων ποιητῶν. Ἄλλωστε τὸ σχῆμα τῆς προσωποποιΐας, ποιητικῇ ἀδείᾳ, χρησιμοποιεῖται πλειστάκις καὶ ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν ποιητῶν. Π.χ. Ψαλμὸς 147,4· 148,3 - 4. Ὁ Ἀρ. Καμπάνης ἀναφέρει, ἄνευ ἐπιχειρημάτων, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Σολωμοῦ ἐγένετο *«ἰδεοκρατικὸς πανθεϊσμός»*. Ἀλλὰ τοῦτο ἀποκλείεται, διότι καθίσταται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐκτιθεμένην ἰδεολογίαν τοῦ Σολωμοῦ (τὴν ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς). Ἀναφέρω ὅμως ἐδῶ ἐπὶ πλέον μίαν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν του, γραφεῖσαν ἐκ Κερκύρας, ἡ ὁποία ἀποκλείει πανθεϊστικὰς δοξασίας. *«Τὸ μόνον ἀγαθό, ποὺ ἡ θεία Πρόνοια εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἀφήσῃ»* (ΩΒ 26. Πρβλ. ΠΘ 17(1909), 166). Καὶ *«εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λ. Μπάϊρον»* (129) λέγει. *«Τὸν γονιό μου, Πρόνοια Θεία, κάμε τόνε νικητή»* καὶ (στρ. 23, παραλλαγὴ β') ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδίδαξαν τὸν χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Ρώσσους, *«ποὺ ἐλάτρευαν γιὰ θεοὺς ἀστραπές, ἀνεμοζάλες καὶ βροντὲς καὶ ποταμούς»*. Εἰς τὸ ἰταλικόν του σονέττο *«Salmo»* (ΚΡ 2) ἀναφέρει *«Ὅλα μιλοῦν γιὰ τὸ Θεὸ... σ' ὅλη τὴ πλάση γύρω ἀχτινοβολεῖ ἡ εἰκόνα τῆς αἰώνιας Ἰδέας»* κ.λ.π.

70. Ἰδὲ Ἀνδρούτσου ἐν. ἀν. 122 - 9. Πρβλ. καὶ Γώγου Ἁγιάσου (ψευδώνυμον Γρηγ. Παπαμιχαήλ). *Ὁ Δαίμονας*. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ (Ἀθῆναι, 1925).

71. *Ὁ Παράδεισος*. ΕΔ 11, 2 - 3.

72. *«A san Dionisio» (Εἰς ἅγιον Διονύσιον* ΚΡ 11).

τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ» [73]. Ὁμὰς ἀγγέλων κατέρχεται εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ Παραδείσου [74] παρακολουθεῖ καὶ προτρέπει τοὺς ἐναρέτους ἀνθρώπους, ὅπως εἰς τὸ ἔξοχον ποίημα τοῦ Σολωμοῦ «*εἰς Μοναχήν*» [75]. Οἱ ἄγγελοι δημιουργηθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι «*ἀθάνατοι*» [76] ἀποστέλλονται διὰ νὰ τιμωρήσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσι τὰ Σόδομα [77]. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, «*ἄγγελος τοῦ ὀλέθρου*» ἐνσπείρει τὸ «*θανατικὸ*» εἰς τοὺς Αἰγυπτίους [78]. Ἀλλ' ἰδίως εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους καὶ εἰς τοὺς μάρτυρας ἀποστέλλεται φύλαξ ἄγγελος πρὸς παρηγορίαν καὶ ψυχικὴν ἐνίσχυσιν. «*Ἄ! σὲ θωρῶ ἅγιε Ἄγγελε! Βέβαια ἐσὺ θὰ ἔβρεξες δροσιὰ ἐπάνω εἰς τοῦτα τὰ κάρβουνα, ὅμοια μ' ἐκείνη τῶν παιδιῶν εἰς τὴν κάμηνον*». Καὶ ἐξαγγέλλει ὁ ἄγγελος τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐγγράφως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκατάληπτον ἀπὸ τὸν αὐτοκράτωρα Βαλτάσαρ [79].

Ἡ δαιμονολογία ὅμως τοῦ Σολωμοῦ, ἔχουσα ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ «*Ἀπολεσθέντος Παραδείσου*» τοῦ Μίλτωνος[79α], εἶναι χαρακτηριστική. Ἐμφανίζεται εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του, κατ' ἐξοχὴν ὅμως εἰς τὴν «*Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος*». Ὁ Σολωμὸς περιγράφει τὴν ἀποστασίαν τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν «*Ode per Prima Messa*» (8,6 - 9,10) καὶ εἰς ἕνα ἐκ τριῶν σονέττων του, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὡς θέμα «*Τὸ πέσιμο τοῦ Ἑωσφόρου*» (La caduta di Lucifero) [80]. Ὑποδηλεῖ ὡς αἰτίαν τῆς ἀποστασίας τὸν ἐγωϊσμὸν καὶ λέγει τὴν «*λαμπρότερη δόξα ποθῶντας οἱ ἀποστάτες ἄγγελοι*» [81]. Ὁ Σολωμὸς σκέπτεται νὰ παρουσιάσῃ τὸν διάβολον ὅπως ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Εὔα, ὑπὸ μορφὴν ὄφεως [82], καὶ ὡς νὰ «*ἔχῃ κάμει τὸ γῦρο τοῦ κόσμου*», ὅπως εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Ἰώβ [83]. Ὁ διάβολος ἢ ἄλλως ἡ «*κόλασις...ἄγρυπνη σοῦ στάθηκε τριγύρου*» καὶ «*βρυχίζει*» [84]. Ὅπως ὁ διάβολος χρησιμοποιεῖ γραφι-

73. *Ἀγνώστου ποιήματος*. Ἀπόσπασμα Α' 3,13.
74. «*Per Monaca*» (*Διὰ Μοναχὴν* 1. Ἐκδ. Ἀθ., 1955).
75. Πρβλ. ΩγΠΛ 6 - 7.
76. Πρβλ. Μπα 6 παραλλαγή. *Λάμπρος* 18, 1 - 2. Ἐλ. Πολ. 3,8. ΚΡ. 22,1.
77. «*L'incentio di Sodoma*» (*Ἡ πυρπόλησις τῶν Σοδόμων*. ΚΡ 12).
78. Ὕμ. Ἐλ. 80.
79. *Ὁ Μάρτυρας* (τοῦ *Λάμπρου*).

79α. Ἰδὲ ὑποσημ. 111, Μπα 7 - 12 καὶ 2αν σημείωσιν τοῦ Σολωμοῦ «*Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λ. Μπάϊρον*». Πρβλ. Ν. Μπουγάτσον ἐν. ἀν. σ. 35.

80. Ὁ Σολωμὸς συνέθεσε τρία σονέττα μὲ θέμα τὴν πτῶσιν τοῦ Σατανᾶ. Ταῦτα εἶναι: 1) «*La caduta di Lucifero*». ΕΠ σ. 384· 2) (χωρὶς τίτλον) ΕΔ σ. 368. Καὶ 3) «*La caduta di Lucifero*» Λ. Πολ. Σολ. Ἅπαντα, τόμ. 2 (Ἀθ. 1955), σ. 137. Ἐξ αὐτῶν ἰδίως τὸ (2) ΕΔ σ. 368 ἐνδιαφέρει τὴν παροῦσαν μελέτην.

81. ΩγΠΛ 8, 5 - 6. Πρβλ. καὶ Μ. Ἀθανασίου. *Περὶ Παρθενίας*. Κεφ. 5 (ΕΠΜ 28,257 Α).

82. ΓΖ 5,2 καὶ 8ον σημείωμα 1ου κεφαλαίου. Πρβλ. καὶ τὸ «*Ad una fontana in Davia*» (*Στὴ βρύση τοῦ Ντάβια*. ΚΡ 14,4).

83. *Ἰὼβ* 1,7.

84. *Πόρφυρας* 1 καὶ παραλλαγή. Ἐλ. Πολ. 2,57.

κὸν χωρίον [85] διὰ νὰ πειράξῃ τὸν Κύριον Ἰησοῦν εἰς τὴν ἔρημον [86], οὕτως καὶ ὁ διάβολος ὑποδυόμενος τὸν «φλάρη» εἰς σατιρικὸν ποίημα τοῦ Σολωμοῦ [87] ὑποδεικνύει τὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ διὰ νὰ παρηγορήσῃ δῆθεν τὸν ἄνθρωπον. Ὁ διάβολος λέγει: «*Φοβᾶσαι, παιδί μου; Οὔ, ἐσὺ εἶσαι μεγάλος ἄνθρωπος. Ἂν φοβᾶσαι, διάβασε στὴ Βίβλο, στὸν Δανιήλ: Μανὲ Θεκὲλ Φαρές. Τοῦ φώναζε:*

Διάβασε ἐκεῖ στὸ Δανιήλ, μὰ
Μανέ, Μανέ. Θεκέλ, Φαρές, καὶ ἡσύχασε τὸ νοῦ σου» [88].

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως κατὰ τὸν Σολωμὸν θὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ διαβόλου ἐὰν διατηρήσῃ «*τὴν ἀθωότητά*» του [89]. Ἀλλὰ «*μία ἀδιάκοπη προσευχὴ ἡσυχάζει τὸ πνεῦμα του, ὅπως ὁ διάβολος μὴ τὸν ἐξαπατήσῃ*» [90], διότι ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἐνσαρκωθέντος Ἰησοῦ εἶναι «*νὰ μὴ γονατίζῃ πιὰ ὁ θνητὸς μπροστὰ στὸ καταχθόνιο φίδι, ποὺ τὸν ἔγλυφε*» [91]. Ἔχων δὲ πιθανῶς ὑπ᾽ ὄψιν του ὁ Σολωμὸς τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «*αὐτὸς ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός*» [92], προσωποποιεῖ τὴν «*θεομίσητη διχόνοιαν*» εἰς τὸν «*Ὕμνον τῆς Ἐλευθερίας*» (142 - 150) καὶ «*Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λ. Μπάιρον*» (70 - 166), τὴν χαρακτηρίζει ὡς ἐχθρικὴν δύναμιν καὶ λέγει (144)·

«*Ἡ διχόνοια, ποὺ βαστάει ἕνα σκῆπτρο ἡ δολερὴ*
καθενὸς χαμογελάει, πάρτο λέγοντας καὶ σύ».

Ἐνῷ «*πάντα ἡ νίκη, ἂν ἑνωθῆτε, πάντα ἐσᾶς θ᾽ ἀκολουθῇ*» (Ὕμνος 150), δηλαδὴ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς στρατιώτας «*τοῦ Σταυροῦ*» [93].

Ἡ ἀναφερθεῖσα λοιπὸν δαιμονολογία τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, ἂν καὶ ἔχῃ ἐπιρροήν τινα ἐκ τοῦ Μίλτωνος, εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς τὴν γραφικὴν διδασκαλίαν. παρουσιάζεται δὲ διὰ γραφικῶν ἐκφράσεων καὶ εἰκόνων, ὡς καὶ εἰς τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων.

---

85. Ψαλ. 90, 11 - 12.
86. Ματθ. 4, 5 - 8.
87. «*Σατιρικὸν τοῦ 1833*» ἢ «*Ἡ τρίχα*». Εἰς Λ. Πολ. Σολ. *Ἅπαντα*, τ. 2 (Ἀθ. 1955), σ. 251 κ. ἑξ. Πρβλ. καὶ ΤΜΣ σ. 151 - 155.
88. Πολ. Σολ. *Ἅπαντα*, τ. 2, σ. 264. Πρβλ. καὶ τὴν «*Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος*» 4,3, ὅπου ἡ μελέτη τῆς «*Θείας Γραφῆς*» παρουσιάζεται ὡς ἔνδειξις εὐτυχίας (ΓΖ, ἐκδ. Πολίτου, σ. 47).
89. ΕΔ 12,4.
90. ΕΔ 27,2.
91. «*La Nativitate del Signore*» (*Ἡ Γέννησις τοῦ Κυρίου*. ΕΔ 13).
92. Β΄ Κορινθ. 11,14.
93. Ὕμνος 73. Ἰδὲ καὶ 114,2. 136,3 κ.λ.π. Καὶ Μπα 70. 78 - 80. 108. 166.

§ 10. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον [94].

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Σολωμὸν ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ [95] κατ' «*εἰκόνα*» Αὐτοῦ [96], ἐπλάσθη «*καλὰ*» (=«*καλὰ λίαν*» Γεν. 1,31) [97]. Ὁ Θεὸς διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι «*Πατὴρ*» [98] καὶ βλέπει «*μεσ' στὴν καρδιὰ τ' ἀνθρώπου*» [99], εἶναι δηλαδὴ καρδιογνώστης. Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὴν «*χτίση...γιὰ νἆναι τοῦ λιγόζωου ἀνθρώπου ἡ κατοικία*» [100], δηλαδὴ «*ὁ οὐρανός, ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα* [ποὺ εἶσαν] *πλασμένα γι' αὐτὸν... σ' ὅλη τους τὴν τελειότητα*» ἔδωσαν εἰς αὐτὸν «*ἐντύπωση ἀνεκδιήγητη*» [101].

Οἱ πρωτόπλαστοι ἐκληρονόμησαν εἰς τοὺς ἀπογόνους των τὴν φορὰν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν [102], διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ κακοῦ [103], κατὰ τῆς ἁμαρτίας. Ἀγωνίζεται εἰς τὴν ἀτομικήν του ζωὴν καὶ εἰς τὴν δημοσίαν καὶ ἐθνικὴν ζωήν του. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου «*ἡ ψυχὴ εἶναι βαθειὰ κ' ἐγιόμισ' ἀπὸ πόνο*» [104], ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι «*χαρὲς καὶ πλούτη νὰ χαθοῦν, καὶ τὰ βασίλεια ὅλα, τίποτα δὲν εἶναι, ἂν στητὴ μέν' ἡ ψυχὴ κι' ὁλόρθη*» [105]. Παρὰ τὴν δοκιμασίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀπελπισίαν, ἀλλὰ «*ἔστρωσ' ὁ νοῦς, καὶ ἀνέβηκε πάλι στὸν ἑαυτόν μου*» [106], διότι ὁ Θεὸς τὸν ἐνισχύει ἀποστέλλων τὸν φύλακα

---

94. Ἰδὲ Ἀνδρούτσου ἐν. ἀν. 120 - 194. *Σύστημα Ἠθικῆς* (Ἀθῆναι, 1925). Β. Ἀντωνιάδου. *Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς*. Τόμ. 2ος (Κων/πολις, 1927) καὶ Π. Δημητροπούλου. *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου* (Ἀθῆναι 1954).

95. «*Τὸ Ὄνειρο*» 123 - 125. «*Ἡ Φαρμακωμένη*» 10.

96. Μπα 142.

97. «*Τὸ Ὄνειρο*» 126.

98. «*Ἡ Φαρμακωμένη*» 10. Μον. 4.

99. «*Κρητικὸς*» 21, 26 - 29.

100. Μον. 8.

101. Κρητ. 22, συμπλήρωμα Πολυλᾶ στίχ. 44. Πρβλ. «*Πόρφυρας*» 7, 1 - 15.

102. «*L'incentio di Sodoma*» (*Ἡ πυρπόλησις τῶν Σοδόμων*. ΚΡ 12). Πρβλ. καὶ «*Per Monaca*» (3. Ἐκδ. Ἀθ. 1955).

103. Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀγωνιστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ὅτι ὅλα τὰ ἐκλεκτότερα (ἔστω καὶ ἀτελῆ) ποιήματά του ἔχουσιν ὡς θέμα τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ κακοῦ. Εἰς περίοδον ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως εἶναι φυσικὸν νὰ τίθεται εἰς πρώτην μοῖραν ὁ ἀγὼν τοῦ ὑποδούλου καὶ ἀδικηθέντος Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Π. χ. Εἰς «*Ἐλευθέρους Πολιορκημένους*» («*Στοχασμοὶ τοῦ Ποιητὴ*» § 7. 14. 15), ἐνθυμούμενος προφανῶς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν λέγει: «*Σὲ βυθὸ πέφτει ἀπὸ βυθὸ ὡς ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος, ἐκεῖθ' ἐβγῆκε ἀνίκητος*». Καὶ συνεχίζει: «*Κοίταξε νὰ σχηματίσῃς βαθμηδὸν ὡσὰν μίαν ἀναβάθραν ἀπὸ δυσκολίες ταῖς ὁποῖες θὰ ὑπερβοῦν ἐκεῖνοι οἱ Μεγάλοι*», οἱ Μεσολογγῖται. Ἰδὲ καὶ Π. Χρήστου: *Ὁ χριστιανικὸς βίος ὡς ἀγὼν κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλ. φιλολογίαν*. (Μυτιλήνη, 1952).

104. *Κρητικὸς* 21,29 παραλλαγή. Πρβλ. Ἐλ. Πολ. 2,32 «*Saffo*» 22. 41 - 47.

105. «*La madre Greca*» (*Ἡ Ἑλληνίδα μητέρα*. ΕΠ σ. 390).

106. Ἐλ. Πολ. 2, 28 - 30. Τὴν χριστιανικὴν ἐλπίδα ἀναφέρει ὁ Σολωμὸς εἰς «*Πόρφυρα*» 7,2. Μπα 111. 70. Ἐλ. Πολ. 2,6. 46. «*Ν. Βρυέννιος*» 2. «*Εἰς τὸν θάνατον τῆς κ. Ἀγγλίδας*» 3. «*Εἰς φίλον ψυχοραγοῦντα*» 3. «*Epigramma ad Alice Ward*».

ἄγγελον [107], ἢ ὁ ἴδιος ὁ «*Χριστός... γέρνοντας στοῦ πόνου τὸ κρεββάτι*» τὸν παρηγορεῖ [108].

Ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτάνει λησμονῶν ἐνίοτε τὸν Θεὸν [109] καὶ δεικνύων ἀχαριστίαν πρὸς Αὐτόν [110]. Ἀξιόλογος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ προτίμησις τῆς γραφικῆς λέξεως «*κρῖμα*», τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ καὶ ἡ δημοτικὴ διάλεκτος [111]. Ἄλλοτε αἰσθάνεται «*τὸ ποδάρι δεμένο, ἀλλ' ἐλεύθερη καρδιά*» [112]. Γνωρίζει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαίων πάντοτε ὑπῆρξε μικρὸς καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἀπαριθμήση ὡς ὁ προφήτης Ἠλίας (Γ'. Βασιλ. 19,9 - 18), ὁ Ἀβραὰμ (Γεν. 18,20 - 32) καὶ ἄλλοι (Ἰὼβ 1,6 - 12), ἐξετάζει τὸ πλῆθος τῶν δικαίων καὶ λυπεῖται, διότι εὑρίσκει ἐλαχίστους, ἀλλ' ὅμως παρηγορεῖται, διότι βλέπει ὅτι καὶ οἱ μὴ δίκαιοι «*καθένας κάτι καλὸ εἶχε ἐπάνω του*» [113].

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ, ὁ ποιητὴς λέγει. «*Προσπαθῶ στὴ ζωή μου, νὰ τὰ θυμοῦμαι* [τὰ διδάγματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς], *ὅσο δυνατὸν περισσότερο...* [γιατὶ εἶναι] *ἁγιώτατα λόγια!*» [114]. Καταφεύγει δὲ εἰς τὴν προσευχὴν χρησιμοποιῶν τοὺς Ψαλμοὺς [115] καὶ «*τραβάει, σὰν διψασμένο*

---

107. «*Ὁ Μάρτυρας*» (τοῦ «*Λάμπρου*») καὶ «*Saluto*» (*Ἀποχαιρετισμός*. ΚΡ 22,1).

108. Μον. 11. Πρβλ. Ἐλ. Πολ. 2,12.

109. «*Ἡ Φαρμακωμένη*» 10. Πρβλ. «*Ad una fontana in Davia*» (*Στὴ βρύση τοῦ Ντάβια*. ΚΡ 14,2).

110. ΓΖ 1, 6 - 15. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε «*νὰ ταπεινωθῇ*» ἀπὸ τὴν «*ἀνθρώπινη δόξα*» διὰ νὰ καταστῇ «*εὐτυχής*» εἰς τὴν γῆν. («*Per Monaca*») 1 - 2. Ἐκδ. Ἀθ. 1955).

111. Μπα 42. Ἡ ὅλη στροφὴ περιγράφει εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ὁ Σολωμὸς ἔλαβεν ἐκ τοῦ «*Paradise Lost*» τοῦ John Milton. Ἀλλ' ὁ Milton χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν «*ἁμαρτία*», ἐνῷ ὁ Σολωμὸς τὴν λέξιν «*κρῖμα*» (ΑΤ 151 - 2. 155 - 6). Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἡ λέξις «*κρῖμα*» χρησιμοποιεῖται 28 φορὰς (π. χ. Ρωμ. 5,16). Ἰδὲ καὶ τὰς δημώδεις ἐκφράσεις: «*Πάω στὸν πνευματικὸ νὰ ξομολογηθῶ τὰ κρίματά μου*». «*Ποῦ πᾶς, ποῦ πᾶς ἁμαρτωλέ, ποῦ πᾶς κριματισμένε;*» Ἰδὲ «*Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης*», ἔκδ. «*Πρωΐα*» (Ἀθ. 1933), σ. 1430. Δ. Δημητράκου: «*Μέγα Λεξικὸ τῆς Ἑλλην. Γλώσσης*», τμ. 5 (Ἀθ. 1939), σ. 4129α'. Πρβλ. Emile Legrand, «*Dictionaire Grec Moderne*» (Paris 1892), p. 473 β καὶ Hbert Pernot, «*Lexique Grec Moderne Français*» (Paris), p. 247.

112. Μπα 97. Πρβλ. Β' Τιμ. 2,9 καὶ Α' Κορ. 7,22.

113. ΓΖ ἐν. ἀν. Πρβλ. διὰ τὸν ψυχικὸν πλοῦτον καὶ τὰς ἀρετὰς Ἐλ. Πολ. 2,12. 17. 18. 50 - 52, διὰ τοὺς ἁγίους ΕΔ 1, ΚΡ 13, Ἐλ. Πολ. «*Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ*» § 8, διὰ δὲ τὴν Παναγίαν ἰδὲ ἀνωτέρω ὑποσημείωσιν 45 καὶ τὸ σονέττο «*La Castita*» (*Ἡ ἁγνότης*. ΕΣ 24,4).

114. «*Διάλογος*». Τὴν μελέτην τῆς Ἁγ. Γραφῆς τὴν θεωρεῖ χαρακτηριστικὸν τῶν μακαρίων ἀνθρώπων (ΓΖ 4,3), διότι εἰς τὰ «*Χρυσᾶ φύλλα τῆς θείας Βίβλου*», ἡ ὁποία εἶναι θεόπνευστος εὑρίσκεται ἡ «*σκοτεινὴ ἰδέα τοῦ μέλλοντος .. ἀλλὰ δὲν τᾶχουν καταλάβει,...* [αἰτία εἶναι] *ἡ ἀμάθεια*» καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων (ΚΤΙ 11 - 12).

115. Διάλογος: «*Ὅταν κουρασθοῦν κάθονται, ἴσως, εἰς κανένα ἔρημο ἀκρογιάλι καὶ ψάλλουν μὲ λόγια δικά τους «Ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσαμε καὶ ἐκλαύσαμε»*.

ἐλάφι, πρὸς τὴν πηγή» [116], ὁ δὲ *«φόβος Κυρίου»* εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν προσευχήν του [117]. Διότι *«πολλ' εἶν' οἱ δρόμοι πὤχει ὁ νοῦς»* [118] καὶ ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται πολλὴν προσοχήν.

Πράγματι ὁ Σολωμὸς ἐπρόσεξε καὶ προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ τὸν πνευματικὸν κόσμον ὅσον ὀλίγοι. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ στίχος τοῦ ποιήματός του *«Πόρφυρας»* (6,2).

«'Ανοιχτὰ πάντα κι' ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου».

Τοῦτον εὑρίσκομεν ὀλίγον διαφορετικὸν καὶ εἰς τοὺς *«'Ελευθέρους Πολιορκημένους»* [119]. Δι' αὐτὸν λέγει ὁ Καθηγητὴς Γιάννης 'Αποστολάκης ὅτι *«στὴ γλῶσσα μας δὲ βρίσκεται ἄλλη καλλίτερη φράση ἀπὸ αὐτὴ γιὰ τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸν πνευματικὸ κόσμο»* [120]. 'Ο στίχος λοιπὸν αὐτὸς δεικνύει τὴν στάσιν τοῦ Σολωμοῦ πρὸς ψυχικὴν ἐγρήγορσιν διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀληθειῶν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου [121].

---

116. *«Al Papa Pio VII» (Εἰς τὸν Πάπαν Πίον Ζ'.* ΚΡ 21,4). Περὶ προσευχῆς γενικῶς ἰδὲ καὶ 'Ελ. Πολ. 2, 9-11. 21.

117. *«Per Monaca» (Διὰ Μοναχήν.* 4. Εἰς ἔκδ. 'Αθῆναι, 1955).

118. 'Ελ. Πολ. 2,54. 'Ο Σολωμὸς ἔλεγε τὸ δίστιχο:

«'Αγάπα γιὰ νὰ ζήσῃς
ζῆσε γιὰ ν' ἀγαπᾷς».

Τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἶναι τοῦ Σολωμοῦ, ἴσως εἶναι διασκευὴ *«ἐκ γνωστοῦ ἀποφθέγματος»* (ΠΘ 17 (1909), σ. 342).

119. 'Ελ. Πολ. 2,36 *(«Πάντ' ἀνοιχτά, πάντ' ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου»).* 'Ο στίχος οὗτος τοῦ Σολωμοῦ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ἔχει ὡς πηγὴν τὴν 'Αγ. Γραφήν. ('Ιδὲ Ν. Μπουγάτσου: *«'Η λογοτεχνικὴ κ.λ.π.»* σ. 31. 50). 'Ως πρὸς τὸ περιεχόμενον ἀπηχεῖ βιβλικὰς ἐννοίας. (Π. χ. *«'Εγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ»* ᾎσμα 5,2. *«Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν»* Ματθ. 26,41. Καὶ γενικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγρηγόρσεως τὴν εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ Νυμφίου (Ματθ. 25, 1-13) κ.λ.π., Μάρκ. 13, 32-47. Λουκ. 11, 36-38). Πάντως τὰ ὑπὸ τοῦ Μιχαλοπούλου (ΦΜ 112) ὑποστηριζόμενα, ὅτι δηλαδὴ τὸ β' μέρος τοῦ στίχου προέρχεται ἐκ τῆς φράσεως *«'Οφθαλμοὶ τῆς ἐμῆς ψυχῆς...»* τοῦ βιβλίου τῆς Π. Δ. *«'Εκκλησιαστής»*, δὲν εἶναι ἀκριβῆ. 'Η φράσις αὕτη δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸν «'Εκκλησιαστήν», οὔτε εἰς τὰ βιβλία *«Ψαλμοί»*, *«ᾎσμα ᾈσμάτων»* καὶ *«Σοφία Σολομῶντος»*. 'Υπάρχουσιν ὅμως σχετικαὶ ἐκφράσεις εἰς τὸν 'Ωριγένην: 1. *(«Εἰς τὸ κατὰ 'Ιωάννην». «'Αποσπάσματα ἐκ τῶν Σειρῶν».* LXXVI) *«Ἤδη οὖν διορατικώτεροι εἰσὶν οἱ τὸ δεύτερον* [τὸ χριστιανικὸν] *λαμβάνοντες λύτρον, καὶ ἀπὸ πολλῆς βασάνου καὶ πόνου κτησάμενοι τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν».* 2. *(«'Αποσπάσματα ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν».* 92. 'Αμφιβαλόμενον. Εἰς Λουκ. 1,15.) *«Διὰ παντὸς τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς Θεὸν ἀνατείνων καὶ πρὸς Αὐτὸν μόνον βλέπων».* Πρβλ. (*«Εἰς Ψαλμὸν ΚΕ'».* στίχ. 6) *«'Η ψυχὴ οὐκ ἔξω νεύει, ἀλλὰ βλέπει πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὸ ἴδιον κέντρον, κυκλοῖ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ».* (*«Βιβλιοθήκη 'Ελλήνων Πατέρων καὶ 'Εκκλησιαστικῶν Συγγραφέων»* ('Εκδ. «'Αποστολ. Διακονίας»), τόμ. 12ος, σελ. 380, Τομ. 15ος, σ. 99. 355).

120. Γ. 'Αποστολάκη. *«'Η ποίηση στὴ ζωή μας»* (ΩΒ 179).

121. Διὰ νὰ ἐξηγήσωσί τινες τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ

Καὶ μερικαὶ ἄλλαι καταστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκεται ἐνίοτε ὁ ἄνθρωπος ἀπασχολοῦν τὸν Σολωμόν, εἰς τοὺς ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἁγ. Γραφῆς στίχους του. Ἀναφέρει τὸν Μαθουσάλα διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν μακροζωΐαν εἰς τὸν «*Διάλογον*». Ὁ ἔρως, τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ὁποίου περιγράφει [122], «*εἶναι δυνατὸς ὅμοια μὲ τὸν θάνατον!*», κατὰ τὸν Σολωμόν [123], ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἁγ. Γραφήν [124]. Ἡ θνητότης τοῦ ἀνθρώπου παραβάλλεται ὅπως ὑπὸ τοῦ ψαλμῳδοῦ (Ψαλ. 102,15) καὶ τοῦ προφήτου Ἠσαΐου (40,6 - 8), πρὸς τὴν θνητότητα τοῦ χόρτου.

Δ. Σολωμοῦ, ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν μυστικισμὸν διάφορον τοῦ χριστιανισμοῦ (ἰδίως ὁ Μ. Αὐγέρης, π. *Φιλικὴ Ἑταιρεία*, 1 (1925), σ. 206, καὶ ὁ Κ. Παράσχος, ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, 25 - 12 - 1925).

Μυστικισμὸς ἢ Μυστικοθηρία εἶναι τὸ δόγμα καθ' ὃ ἡ σύλληψις τοῦ ὑπεραισθητοῦ, τοῦ θείου, τοῦ ἀπροσίτου εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου κατορθοῦται διὰ τῆς καταδύσεως εἰς τὰ βάθη τοῦ συναισθήματος, δι' ἧς ἑνούμενός τις μετὰ τοῦ θείου ἐποπτεύει τὰ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν διάνοιαν ὄντα. (Χ. Ἀνδρούτσου, εἰς Ἐλευθερουδάκη *Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, τ. 9, σ. 635. Arsenyev, *Mysticism and the Eastern Church* (London, 1926). J. Caid (μετ. Π. Γρατσιάτου), *Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας*, σ. 17. A. Fonk. *Mystique*. Εἰς *Dictionaire de Theologie Catholique*. Vol. X, p. 2599 2674. J. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. IX, p. 83 - 117. Β. Ἰωαννίδου, *Ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων* (Ἀθῆναι Ἔκδ. 2α). Θ. Καστανῶ, *Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ μυστικισμὸς τῶν ἡσυχαστῶν* (Θεσσαλονίκη, 1939). Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church* (London, 1957). Β. Τατάκη, *Ἑλληνικὸς καὶ Βυζαντινὸς Μυστικισμός*. Εἰς π. *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις*, 5 (1950), σ. 16 - 20 καὶ 62 - 69) Ὁ μυστικισμὸς «*διακρίνεται συνήθως εἰς φιλοσοφικὸν ἢ θεωρητικὸν καὶ εἰς θρησκευτικόν*». Ὁ μυστικισμὸς εἶναι οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, χαρακτηριστικὸν χριστιανικῶν προσωπικοτήτων, ὡς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἰδὲ ἡσυχαστικὴν κίνησιν τοῦ 14ου αἰῶνος). Κριτήριον τῆς χριστιανικῆς γνησιότητος τοῦ μυστικισμοῦ «*ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτῶν τῶν μυστικῶν ἀνέκαθεν ἡ ἁγιότης τοῦ βίου, ἡ Ἁγ. Γραφὴ καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις*».

Ὁ Σολωμὸς βεβαίως παρουσιάζεται ὡς μυστικιστὴς εἰς ὅλην τὴν ζωήν του καὶ εἰς τὸ ἔργον του ἀπὸ τοῦ πρώτου ποιήματος «*Ode per prima Messa*» μέχρι τῶν τελευταίων του ἔργων. (Χαρακτηριστικὸν τῆς μυστικῆς διαθέσεώς του εἶναι τὸ «*Εἰς Φραγκίσκαν Φραῖζερ*»). Ἀλλὰ τὸ μυστικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Σολωμοῦ ἐπιβεβαιοῖ τὴν θρησκευτικήν του προσωπικότητα. Ὁ βαθὺς ὅμως σεβασμὸς τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ πρὸς τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ ἡ εὐρεῖα χρῆσις τῆς Βίβλου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ποιητοῦ ὡς χριστιανοῦ, ὡς ἄλλοι ἐσημείωσαν(ἰδὲ ὑποσημειώσεις 13, 189 καὶ βιβλιογραφίαν), ἐλέγχουσι τὸν μυστικισμὸν τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὸν χαρακτηρίζουσι ὡς χριστιανικὸν μυστικισμόν.

122. ΕΣ 15,3.

123. ΕΣ 13,4. Πρβλ. Μπα 14. Ὁ Σολωμὸς χαρακτηρίζει ὡς ἁμάρτημα τὴν παράνομον συμβίωσιν (*Λάμπρος* 9,6), παρουσιάζει δὲ τὴν κόρη νὰ προσεύχηται διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν γονέων της (Μπα 131) καὶ χαρακτηρίζει τὰς σχέσεις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ὡς «*ἰσοζυγία δυνάμεων*» (Ἑλ. Πολ. 2,7 καὶ «*Στοχασμοὶ τοῦ ποιητοῦ*» § 17).

124. *Ἆσμα Ἀσμάτων* 8,6. («*Κραταιὰ ὡς θάνατος ἀγάπη, σκληρὸς ὡς Ἅδης ζῆλος*»).

«Καὶ τ' ἄνθη ἀπ' τὰ δένδρα
ξεπέφτουν ἰδές τα
πάρα πολύ, ἡ ζέστη
τοῦ ἥλιου τὰ βαρεῖ.

Ξεπέφτουν ἀνάμεσα
στὰ χόρτα τοῦ τόπου,
ὡς πέφτει τοῦ ἀνθρώπου
τοῦ μαύρου ἡ ζωή» [125].

Ὁ Σολωμὸς παραβάλλει τὸν ἄνθρωπον, ὅπως ὁ Δαυῒδ καὶ ὁ Ἡσαΐας, οὐ μόνον πρὸς τὸ χόρτον ἢ τὰ φύλλα τοῦ χόρτου, ὡς ὁ Ὅμηρος, ἀλλὰ κυρίως πρὸς τὸ ἄνθος [126]. Ὁ ἄνθρωπος νοσταλγεῖ τὸν Παράδεισον, τὸν οὐρανὸν [127] καὶ θεωρεῖ κατάστασιν εὐτυχίας τὴν μελέτην τῆς Ἁγ. Γραφῆς [128]. Τὴν νοσταλγίαν αὐτὴν τὴν εὑρίσκομεν θαυμασίως διατυπουμένην εἰς τὸ δίστιχον:

«Γλυκὸ 'ναι τῆς Παράδεισος
νὰ μελετᾶς τὰ κάλλη» [129].

Ὁ δέσμιος εἰς τὰ ἀνθρώπινα πάθη κατακρίνεται [130]. Π. χ. σατιρίζει τὸν τοκογλύφον Ἀντ. Μαρτινέγκο καὶ τὸν παραβάλλει πρὸς τοὺς Φαρισαίους (Ματθ. 23,14, Λουκ. 20,47. 18,3) εἰς τὸ ποίημά του *«Τὸ ὄνειρο»* (129 - 130). Καὶ λέγει γενικῶς ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι *«θεῖος στὰ χέρια τοῦ καλοῦ καὶ κακόπραχτος... στὰ χέρια τοῦ κακοῦ»* [131]. Χαρακτηρίζει τὸν ξηρόν, ἄγονον καὶ κοινωνικῶς ἀνωφελῆ *«Σοφολογιώτατον»* ὡς *«κόρακα»* καὶ χειρότερον *«ἀπὸ κόρακα, ὁποῦ ἐβγῆκε ἀπὸ τὴν κιβωτό, καὶ ἐθρεφότουν ἀπὸ τὰ λείψανα, ὁποῦ εἶχε ἀφίσει ὁ κατακλυσμὸς τοῦ κόσμου»* [132]. Εἰς εἰδικὸν μάλιστα σονέττο ὁ Σολωμὸς περιγράφει τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ ἀδίκου ἀνθρώπου [133], ἐνῶ τὸν πόνον τοῦ δικαίου τὸν ἀκούει ὁ Θεός, καὶ μάλιστα τοῦ ἀδίκως φονευθέντος, τοῦ ὁποίου τὸ αἷμα *«καταβοᾷ»* [134] καὶ ἀναλαμβάνει ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἀδικήσαντα [135].

---

125. *Λάμπρος*. Τὰ δύο ἀδέλφια 3,4. Πρβλ. τὴν 2αν στροφὴν τοῦ ἰταλικοῦ σονέττου, τοῦ ἔχοντος ὡς τίτλον τὸ ῥητὸν Ἆσμα 4,3α (*«ποὺ βλέπει νὰ προβαίνουν ἄνθη καὶ ἅγιοι καρποί»*. Ἐκδ. Ἀθην. 1955).

126. Ν. Μπουγάτσου, *Ἡ λογοτεχνικὴ κ.λ.π.*, σ. 32. Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου *«Οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα* [τῇ Ἐκκλησίᾳ] *φύλλα δένδρων, ἀλλ' ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματος»* (Περὶ Μετανοίας, ὁμιλ. Η', α'. ΕΠΜ 49, 336).

127. Μον 7.

128. ΓΖ 4,4.

129. Μον 5.

130. Πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Χόβαρτ λεγόμενα (Α. Χόβαρτ, *Ὁ Σολωμός*. Εἰς ΩΒ 439).

131. Μπα 35.

132. *Διάλογος* (περὶ τὸ τέλος). Πρβλ. καὶ τὸ *«Ἐπίγραμμα»* τοῦ Σολωμοῦ *«Ξερὴ πολυμάθεια»*

(*«Δῶ μιὰ φορὰ ἦταν ἄνθρωπος,*
κι' ἐκεῖ ἦταν ἕνας τόπος»)

πρὸς τὸ Α' Κορ. 8,1 (*«Ἡ γνῶσις φυσιοῖ ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ»*) κ.λ.π.

133. *«La morte dell'Empio»* (*Ὁ θάνατος τοῦ ἀδίκου*. ΕΣ 28).

134. *Ὕμνος* 154 - 156.

135. Ἐν. ἀν. 138.

Χαρακτηριστικὸν τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ καὶ μάλιστα τῶν ἰταλικῶν σονέττων, εἶναι ἡ ἕλξις τὴν ὁποίαν αἰσθάνεναι ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν Θεόν [136]. Ὁ ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸν Θεὸν γενικῶς καὶ συγκεκριμένως πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν [137]. Ὁ Σολωμὸς ὀνομάζει τὴν μοναχὴν *«νύμφη Χριστοῦ»* [138], τοὺς δὲ χριστιανούς *«τ' ἀρνιά»* [139]. Διὰ τῆς μετανοίας [140] *«δίδει* [εἰς τὸν ἄνθρωπον]... *ὁ Χριστὸς... δύναμη μεγάλη... καὶ δὲν κλαίει, οὐδὲ τρέμει»* [141], ἀλλὰ ἀποκτᾷ τὸ θάρρος *«νὰ μὴν γονατίζη... μπροστὰ στὸ καταχθόνιο φεῖδι»* [142], διότι εἶναι βέβαιος ὅτι *«θὰ θριαμβεύση ὁ Σταυρός»* [143]. Λοιπόν.

«Μὴ φοβηθῇς νἆσ' ἔρημη
τότε ἀπὸ κάθε μάτι.
Ἰδού, ὁ Χριστός, ποὺ γέρνοντας
στοῦ πόνου τὸ κρεββάτι,
σοῦ σιάζει τὸ προσκέφαλο,
καὶ σὲ παρηγορεῖ» [144].

Εἰς τὰ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς, βλέπομεν ὅτι ὁ Σολωμὸς δὲν προσέχει τὸν ἄνθρωπον μόνον ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ συμφεριφορᾶς του.

§ 11. Ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἔθνος [145].

Ἡ κοινωνία διὰ τὸν Σολωμὸν *«εἶναι ὠκεανὸς ἀπὸ ἁμαρτίες καὶ βρωμερὴ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη γενιά»* [146], δι' αὐτὸ *«στὸν κόσμο τὴν ἀγάπη σου πάρα πολὺ μὴ βάνῃς»* [147]. *«Μία πληγὴ»* διὰ τὴν κοινωνία εἶναι ἡ *«Διχόνοια»*, ἐνῶ ἡ ὁμόνοια εἶναι ἀρετή. *«Ὁμογνωμοῦμε καθὼς εἰς ὅλα τ' ἄλλα ἔργα»* [148], λέγουν αἱ γυναῖκες εἰς τὸ Μεσολόγγι.

---

136. Π. χ. ΕΣ 2. 8. 9. ΕΔ 12. 18. 19.
137. Μον. 6.
138. Ἐν. ἀν. 3. Εἶναι βεβαίως ἔκφρασις συνήθης εἰς τὴν μοναχικὴν ζωήν. Ὑπάρχει καὶ μοναχικὸν ὄνομα *«Χριστονύμφη»*. Πρβλ. Ἀποκ. 21,9 *(«τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου»)*.
139. Μπα μετὰ τὴν στρ. 162, διαγεγραμμένη 2 - 3.
140. *«Il pentimento» (Ἡ μετάνοια.* ΕΔ 3). Πρβλ. *Λάμπρος* 20.
141. ΕΔ 8, 3 - 4. Πρβλ. Ἐλ. Πολ. 3,10.
142. ΕΔ 13.
143. ΕΔ 17.
144. Μον. 11.
145. Ἰδὲ Ἀνδούτσου. *Σύστημα Ἠθικῆς,* καὶ Β. Ἀντωνιάδου, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς,* τ. 2ον.
146. ΕΔ 17. Ἰδὲ καὶ *«Per Monaca»* 3. (Ἐκδ. Ἀθ. 1955).
147. *«Ἀγνώστων Ποιημάτων»* (ἀποσπάσματα), 1.
148. *Ὕμνος* 144 κ. ἑξ. Μπα 69. Ἐλ. Πολ. 2,7 (= Β' Κορ. 13,11).

Τὸ ἑλληνικὸν ὅμως ἔθνος, τὸ ὑπόδουλον καὶ ἀγωνιζόμενον διὰ τὴν ἐλευθερίαν του, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ ἔθνος. Τὸ παρομοιάζει δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαϊκόν· παρουσιάζει τοὺς ξενιτευμένους κατοίκους τῆς Χίου προσευχομένους διὰ τοῦ 136ου Ψαλμοῦ, ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τὴν βαβυλώνιον αἰχμαλωσίαν [149]. Ὅπως ὁ Μωϋσῆς κατὰ τὴν διάβασιν τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ψάλλει τὸν εὐχαριστήριον ὕμνον πρὸς τὸν σωτῆρα Θεόν, οὕτω καὶ ὁ Σολωμὸς θὰ ἤθελε νὰ εἶχε τὴν ἱκανότητα τοῦ Μωϋσέως διὰ νὰ ψάλλῃ εὐχαριστήριον πρὸς τὸν Θεὸν ὕμνον διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνου (Ἕλληνες=«*στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ*» [150]), δηλαδὴ τῶν Τούρκων («*μισόχριστη σπορά*», «*Ἀγαρηνοί*»[151]), εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ [152]. Οἱ ἕλληνες εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς ἀναμένουσι τὴν θαυμαστὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ [153]. Τὸν θρίαμβον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τὸν ἀποδίδει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκδίκησιν τῶν ἀδίκων σφαγῶν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι οὕτως «*ἐχύθη αἷμα ἀθῷο χριστιανικό*», τὸ ὁποῖον «*εἰς κάθε μέρος σὰν τοῦ Ἄβελ καταβοᾷ*» [154]. Ἡ Ἐλευθερία, τὴν ὁποίαν προσωποποιεῖ καὶ συνήθως τὴν ταυτίζει πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀνίσταται «*ἀπ' τὰ κόκαλα τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ*» καθὼς προφητεύει ὁ Ἰεζεκιὴλ διὰ τοὺς ἀνθρώπους [155], ἔχει δὲ θεῖα χαρακτηριστικά, διότι ἔχει

«*φῶς στὸ χέρι, φῶς στὸ πόδι*
κι' ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς» [156],

καὶ διότι ἡ προσωποποιηθεῖσα θρησκεία μεταδίδει εἰς αὐτήν, περίπου ὡς ὁ Δημιουργὸς εἰς τὸν Ἀδάμ, θείας ἰδιότητας «*φιλῶντας της τὸ στόμα*» [157]· αὕτη ἐκφράζεται ἀπειλητικῶς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἑλλήνων ὡς τιμωρὸς Θεός [158] [159]. Θὰ πρέπῃ νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ πρὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ Ὕμνου τῆς Ἐλευθερίας ἔχομεν ἐνδείξεις χρησιμοποιήσεως γραφικῶν ἐννοιῶν καὶ

---

149. *Διάλογος*.
150. Μπα. 108.
151. *Ὕμνος* 103. 112. «*Κρητικὸς*» 22,16.
152. *Ὕμνος* 118-121.
153. Ἐλ. Πολ. 2,10, πρβλ. καὶ 3,2, 13-15.
154. *Ὕμνος* 153-156.
155. Ἐν. ἀν. 2. 16. 74. 87 = Ἰεζεκιὴλ 37, 1-14. Ἀνάπτυξιν τῆς ποιητικῆς αὐτῆς εἰκόνος ἰδὲ Ν. Μπουγάτσου ἐν ἀν. σ. 25-30.
156. *Ὕμνος* 94-95. Καὶ ἡ χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «*τὸ πόδι εἶχε δεμένο ἀλλ' ἐλεύθερη καρδιὰ*» (Μπα 27) ὑποδηλοῖ καὶ ἄλλα γραφικὰ χωρία (Β' Τιμ. 2,9, Α' Κορ. 7,22) καὶ τὸ τοῦ Ἰωάννου (8,36) «*ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε*». Πρβλ. Μπα 26.
157. *Ὕμνος* 90.
158. Ἐν. ἀν. 99.
159. Πρβλ. διὰ τὴν σχέσιν Θρησκείας καὶ Πατρίδος: Ἐλ. Πολ. «*Στοχασμοὶ*

εἰκόνων εἰς ἐθνικὰ θέματα, ὡς εἰς τὸ 4ον ἰταλικὸν σονέττο τῆς συλλογῆς «*Rime Improvvisate*» [160].

Ὁ Σολωμὸς λοιπὸν χρησιμοποιεῖ γραφικὰς ἐκφράσεις καὶ παραστάσεις καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν καὶ ἐθνικῶν θεμάτων.

§ 12. Ὁ θάνατος. Ἡ μετὰ θάνατον ζωή. Ἡ Δευτέρα Παρουσία [161].

Τὰ περὶ θανάτου καὶ γενικῶς ἡ ἐσχατολογία, εἶναι ἓν τῶν προσφιλεστέρων θεμάτων τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, διότι εὑρίσκεται εἰς τὰ νεανικά του ποιήματα (ἀσύνηθες ψυχολογικὸν φαινόμενον διὰ νέον, χαρακτηριστικὸν ὅμως τῆς μυστικοπαθείας του [162]), καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα ποιήματά του, μέχρι τῆς τελευταίας δημιουργικῆς περιόδου του [163].

Ὁ Σολωμὸς συγκρίνων τὴν ἐπίγειον ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν μετὰ θάνατον λέγει. «*Ὅλα ὀνείρατα στὸν κόσμο. Ναί, καὶ ὁ θάνατος τὰ λυεῖ*» [164] [165]. Περιγράφει τὴν ψυχολογικὴν ταραχὴν τοῦ ἀδίκου ἀνθρώπου κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου [166], ἀλλὰ καὶ τὸ «*εὐτυχισμένο λείψανο*» τοῦ

Ποιητῇ» § 3. *Ὕμνος* 148 - 149. Διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν χριστιανικῶν κρατῶν: *Ὕμνος* 152 - 158. Διὰ τὴν εἰρηνοφιλίαν: *Ὕμνος* 66. Διὰ τὰς ἀδελφικὰς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων: Ἐλ. Πολ. 3, 2, 4, καὶ «*Στοχασμοὶ Ποιητοῦ*» § 9. Διὰ τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τῶν Ἑλλήνων ἡρώων: Μπα 53. 56. Διὰ τὸ ἐλπιδοφόρον μέλλον τῆς Ἑλλάδος: «*Ν. Βρυέννιος*» 5.

160. Ἠσ. 52,1. Πρβλ. καὶ V. Biagi: *Τὰ Ἰταλικὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ*. (Εἰς ΩΒ 457).

161. Ἰδὲ Ἀνδρούτσου, *Δογματική*, σ. 407 - 48.

162. Ἰδὲ ἀνωτέρω ὑποσημείωσιν 121.

163. Πρβλ. καὶ Μιχαλοπούλου (ΦΜ 62). Ἀλλὰ κακῶς ὁ Μιχαλόπουλος λέγει ὅτι ὁ Σολωμὸς «*ρωτάει μ' ἀγωνία... γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς αὔριο, τῆς μελλούσης ζωῆς*», διότι διὰ τὸν Σολωμὸν ὁ θάνατος δὲν εἶναι πρόβλημα, ἀλλὰ βεβαιότης καὶ πίστις. Ἡ μέλλουσα ζωὴ καὶ ἡ Δευτέρα Παρουσία θὰ μᾶς δώσῃ τὴν πλήρη ἑρμηνείαν τῆς παρούσης ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἓν ὄνειρον, κατὰ τὸν Σολωμόν.

164. «*Ἡ Φαρμακωμένη στὸν Ἅδη*» 5. Πρβλ. ΕΠ 2 καὶ τὸ εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν δίστιχο:

«*Ἀνάμεσα στὸ γέλοιο καὶ στὸ κλάμα διαβαίνει ἡ ζωή,*
ὅμως ὁ ἄνθρωπος θὰ ζῇ κι' ὅταν αὐτὴ τελειώσῃ»

(ΠΘ 17 (1909), σ. 342 καὶ Λ. Πολίτου Σολ. *Ἅπαντα*, τ. 2ος, σ. 319).

165. Πρβλ. τὰς διαφόρους ἐκφράσεις τοῦ Σολωμοῦ περὶ τοῦ θανάτου: «*ἐκοιμήθη εἰς τὸν ὕπνον τοῦ Χριστοῦ*», «*ἄλλος κόσμος φανερός*», «*τέτοιο τέλος εἶν' ἀρχή*», «*ἀποκοιμήθηκαν γλυκὰ - γλυκὰ*» («*Πρὸς τὸν κ. Δε Ρώσση*» 2,4. Μπα 139 καὶ παραλλαγή. *Λάμπρος* 19,27). Ἰδὲ καὶ «*Εἰς Αἰμ. Ροδόσταμο*» 1, Μπα 135, *Μπότσαρη* 6 - 7, *Κρητικὸς* 22, 50 - 54, *Λάμπρος* 18, 18 - 20. 27 - 29, *Πόρφυρας* 8,1, Ἐλ. Πολ. 2, 50 - 52 καὶ ΕΣ 23.

166. «*La morte dell'Empio*» (*Ὁ θάνατος τοῦ ἀδίκου*. ΕΣ 28). Ἰδὲ καὶ *Ὕμνος* 80.

δικαίου [167], διότι τὴν ψυχὴν τοῦ θανόντος «*συνοδεύει τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν*» [168]. Διὰ τοῦτο λέγει «*μὴ φοβηθῇς νὰ 'σ' ἔρημη... στοῦ πόνου τὸ κρεββάτι*», διότι ὁ Χριστὸς εἶναι κοντά σου [169]. Περιγράφει τὸν τόπον τῆς τιμωρίας τῶν ἁμαρτωλῶν ὡς «*φλόγα ἀκοίμητη*» [170], νοσταλγεῖ ὅμως «*τὸν Παράδεισον*» [171] καὶ λέγει «*ὁ οὐρανὸς σὲ καρτερεῖ κι' ἡ Κόλασις βρυχίζει*» [172].

Διὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν λέγει. Οἱ νεκροὶ ἀνυπομονοῦσι [173], καὶ «*τὰ κόκκαλα ἐβαρεθήκαν στὸ μνῆμα καρτερῶντας. Καὶ τρίζουνε ἀκατάπαυστα τὴν κρίσιν ἀναζητῶντας*» [174], ἐνῷ ἡ ψυχὴ τοῦ δικαίου «*στὴ θύρα τῆς Παράδεισος ἐβγῆκε μὲ τραγούδια, ἔψαλλε τὴν 'Ανάσταση χαροποιὰ ἡ φωνή της*» [175]. Κάθε νεκρὸς «*θὰ ξυπνίσῃ τὴν ὕστερη μέρα εἰς τὸν κόσμο ἐμπρὸς νὰ κριθῇ*» [176], «*στὴν κοιλάδα τοῦ Ἰωσαφάτ*», διότι «*νιὸς οὐρανὸς ἐγίνη*» [177]. Λοιπὸν «*ξύπνα ἀδελφή! τὴν σάλπιγγα τὴν ὕστερη ἀγροικῶ*» [178]. Ἢ εἰς ἄλλο σημεῖον «*βαροῦνε οἱ σάλπιγγες στὰ τέσσαρα τοῦ κόσμου ἄκρα...*» [179].

«*Λάλησε Σάλπιγγα! κι' ἐγὼ τὸ σάβανο τινάζω*
καὶ σχίζω δρόμο καὶ τ'ς ἀχνοὺς ἀναστημένους κράζω» [180].

---

167. Μον 12 καὶ παραλλαγή.

168. «*Sonetto alla Signora Tella Macri*» (*Σονέττο στὴν κ. Σιυλ. Μακρῆ*. ΕΠ 14,2).

169. Μον 11.

170. *Ὕμνος* 99. 'Αλλ' ἀναφέρει καὶ τοὺς δικαίους (ἁγίους = θύματα τῶν Τούρκων). Περιγράφει δὲ ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν

«*ἀγκαλιάσματα ἐκεῖ πλήθεια,*
δάφνες ἔλαβαν, φιλιά,
ὅσα ἔλαβαν εἰς τὰ στήθια
βόλια, τούρκικα σπαθιά».

Οὗτοι δὲν ἐγκαταλείπουσι τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἔρχονται κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης διὰ νὰ τοὺς ἐνισχύσωσι (Μπα 53 - 57).

171. Πρβλ. «*γλυκό'ναι τῆς Παράδεισος νὰ μελετᾷς τὰ κάλλη*» (Μον. 5). Καὶ Γ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Σολωμικὴ νοσταλγία τοῦ Παραδείσου* (π. '*Ακτῖνες*, 1954, σ. 362 - 365). Ὁ Σολωμὸς ὑποδηλοῖ ὅτι «*ἀέρινοι κάτοικοι τοῦ Παραδείσου*» εἶναι οἱ ἄγγελοι («*Per Monaca*» 1. 'Εκδ. 'Αθῆναι 1955).

172. 'Ελ. Πολ. 2,57. Πρβλ. *Πόρφυρας* 1 («*ἡ Κόλασις πάντ' ἄγρυπνη σοῦ στάθηκε τριγύρω*»), *Λάμπρος* 24, ΚΡ 5.

173. *Κρητικὸς* 19,24.

174. Μον. 13.

175. *Κρητικὸς* 19, 12 - 13.

176. «*Ἡ Φαρμακωμένη*» 9 - 10. *Μπότσαρη* 8. Καὶ «*τὴν ἡμέρα τὴ στερνὴ*» (*Κρητικὸς* 19,2 παραλλαγή).

177. ΓΖ 7,18 - 19 καὶ *Κρητικὸς* 19,7.

178. Μον 13 καὶ *Λάμπρος. Παράπονο Μαρίας*.

179. «*Il Giudizio Finale*» (*Ἡ Δευτέρα Παρουσία* ΕΣ 20).

180. *Κρητικὸς* 19,5 - 6.

«Ἀστράψανε» τὰ μάτια τῶν νεκρῶν δικαίων καὶ ἡ ψυχή των *«πετιέται ὁλόχαρη»* [181]. (Ἐνῷ οἱ κατὰ τὸν σταυρικὸν θάνατον ἀναστηθέντες νεκροὶ *«σηκώθηκαν ὄχι νυστάζοντες ἀλλὰ μὲ τρομαγμένα μάτια» «καὶ δακρυσμένες βγῆκαν ἔξω οἱ ψυχές»* [182]. Εἰς τὸν τάφον ἐγκαταλείπουσι *«τοὺς μόσχους τοῦ Μαγιάπριλου, ποὺ δὲν ὑπάρχει πλιὸ»* [183] καὶ ἑνοῦνται εἰς ὁμάδας. Ἀφ' ἑνὸς οἱ ἁμαρτωλοὶ *«ἕνα πλῆθος μανιασμένο... σπαρταρῶντας ὅλο ἀπὸ ἀπελπισία»* καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ δίκαιοι *«πλῆθος διαλεχτό... πετᾶ στὸν οὐρανὸ σφιχταγκαλιασμένο»* [184] *«στὸν καινούργιο ἀέρα»* [185].

Βεβαίως πᾶς τις παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐσχατολογία καὶ ἰδίως ἡ περιγραφὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, ἐνῷ διατηρεῖ τὴν ποιητικήν της ἐλευθερίαν, εἶναι ἀπολύτως πιστὴ πρὸς τὴν γραφικὴν διδασκαλίαν [186].

Τὸ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Σολωμοῦ παρουσιάζει μεγάλην ἐξάρτησιν ἐκ τῆς Βίβλου, καὶ ἡ ἐξάρτησις αὕτη εὑρίσκεται ὄχι μόνον εἰς τὰς μεταφυσικὰς καὶ χριστολογικὰς ἀντιλήψεις του ἀλλὰ καὶ εἰς ἐθνικὰ καὶ περιστατικὰ θέματα (κοινωνικὰ κ.λ.π.) καὶ τὸ ὅτι ἡ γραφικὴ ἰδεολογία καὶ διδασκαλία

---

181. Μον 14. 15. Πρβλ. *Λάμπρος* 25,11. *«Εἰς τὸν θάνατον τῆς κυρίας Ἀγγλίδας»* 2.

182. *«Sulla morte di Gesù Cristo» (Στὸ θάνατο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.* ΕΔ (14). σελ. 371). ΚΤΙ 68 - 70.

183. Μον ἐν.ἀν.

184. *«Il Giudizio Finale» (Ἡ Δευτέρα Παρουσία.* ΚΡ 10).

185. ΜΠΟΤ 8. Τὸ πλῆρες κείμενο εἶναι.

«Παρόμοια ἠχὼ θὰ λαλήσῃ
τοῦ κόσμου τὴν ὕστερη μέρα
παντοῦ στὸν καινούργιο ἀέρα.
Παρόμοια στοὺς τάφους θὰ ἐμβῇ
νὰ κάμῃ καθένας νὰ βγῇ».

Πρβλ. καὶ *Κρητικὸν* 19,15 - 16 (καὶ παραλλαγὴ) πρὸς Ἀποκάλυψιν, 5,13. 8,7 - 10.

186. Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (ΦΜ 109. 236) ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σολωμὸς εἶχε μελετήσει τὰ βιβλία τῶν Ἰνδῶν καὶ συγκεκριμένως τὴν *«Ιιτάς»* (sic) καὶ τὰς *Βέδας*, διὰ τῶν ὁποίων κυρίως ἐπείσθη διὰ τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, καθὼς καὶ προφορικῶς οὗτος μὲ ἐπληροφόρησε, βασίζει εἰς πληροφορίαν τοῦ Tommaseo καὶ παραπέμπει εἰς «*Tommaseo. Il Secondo Esilio II*, 1853, σ. 98», ἀλλ' εἰς τὴν παραπομπὴν αὐτὴν ὁ Tomaseo οὐδόλως ἀναφέρει τὸν Σολωμόν, ἀλλὰ τὸν Δάντη. Ἑπομένως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Μιχαλοπούλου ἐλέγχεται ἀστήρικτος. Ἀλλὰ οὐδὲ ὑπάρχει ἰνδικὸν βιβλίον *«Ιιτά»*, ἐκτὸς ἐὰν ἐννοῇ τὸ ἰνδικὸν ἔπος *«Bhagavadgîtà»* (ἰδὲ Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, v. VI, p. 696), τὸ ὁποῖον κατὰ συγκοπὴν ὀνομάζεται *«Gita»*. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, ἀσχέτως ἀνυπάρκτων πηγῶν καὶ ἀνακριβῶν ἐκφράσεων, ἐλέγχεται ἀνακριβής, διότι ἡ περὶ ἀνταποδόσεως διδασκαλία δὲν εὑρίσκεται μόνον εἰς τὸν Ἰνδουϊσμὸν ἀλλὰ εἰς πλείστας ἄλλας θρησκείας, κατ' ἐξοχὴν δὲ καὶ ἐν ἄκρᾳ πνευματικῇ ἐννοίᾳ

ἐκτίθεται μὲν μετὰ ποιητικῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐπιτυχῶς καὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν συνυφαίνεται μετὰ τῆς ὅλης του κοσμοθεωρίας, δεικνύει ὅτι ἡ Ἁγ. Γραφὴ δὲν ὑπῆρξε βοηθητικὴ πηγή, ἁπλῶς πρὸς διακόσμησιν τῆς ποιήσεώς του, ἀλλ' ὑπῆρξε μία τῶν κυρίων πηγῶν τῆς ἰδεολογικῆς καὶ κοσμοθεωρητικῆς καταρτίσεως τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Δ. Σολωμοῦ, ὡς ἐμφαίνεται τοῦτο ἐκ τῶν ἔργων του.

(Συνεχίζεται)

εὑρίσκεται εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἀφοῦ ὅμως ὁ Σολωμὸς ἔζησεν ὡς Ὀρθόδοξος Χριστιανός, λιπαρῶς ἐμελέτησε καὶ δαψιλῶς ἐχρησιμοποίησε τὴν Ἁγ. Γραφήν, ἐξ αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ὅλης ζωῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἀπέκτησε τὴν πίστιν περὶ τῆς μετὰ θάνατον ἀνταποδόσεως τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ ἐξ ἄλλης ἀβεβαίας ἢ φανταστικῆς πηγῆς.

IOANNES KYPARISSIOTES
STOICHEIODES EKTHESIS TON THEOLOGIKON RHESEON*
(IHRE ÜBERLIEFERUNG UND IHR GEHALT)

VON

BASILEIOS L. DENTAKIS

Lic. THEOL. (UNIV. ATHEN) - Dr. PHIL. (UNIV. MÜNCHEN)

2) DIE HESYCHASTISCHEN WIRREN[12]
(Geschichtliche Übersicht)

Wir kennen Joannes Kyparissiottes so gut wie ausschliesslich als theologischen Vorkämpfer in der heftigen Auseinandersetzung zwischen den Anhängern des Gregorios Palamas, d. h. den Palamiten, und deren Gegnern, den Antipalamiten oder Barlaamiten. Und zwar

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 124 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

12. Die wichtigste Literatur über den Hesychasmus: DTC 11 (1932) 1735-1818 (M. Jugie); LTK 4 (1932) 1030-1031 (W. Koch); RE 8 (1900) 14-18 (Gass-Meyer); A. M. Amman, Die Gottesschau im palamitischen Hesychasmus, Würzburg 1948 [2]; J. Bois, Les hésychastes avant le XIVe siècle, EO 5 (1901/2) 1-11; Ders., Grégoire le Sinaite et l'Hésychasme à l'Athos au XIVe siècle, EO 5 (1901/2) 65-73; Ders., Les débuts de la controverse hésychaste, EO 5 (1901/2) 353-362); M. Candal, Origen ideologico del palamismo en un document de David Disipatos, Or. Chr. Per. 15 (1949) 85-125; Ders., Fuentes Palamiticas, dialogo de Jorge Facrasi sobre et contradictio de Palamas con Niceforo Gregoras, Or. Chr. Per. 16 (1950) 303-357; Ders., Un escrito trinitario de Isaac Argiro en la contienda palamitica del siglo XIV, Or. Chr. Per. 22 (1956) 92-137; Th. Chatzistauru, Αἱ περὶ τῶν Ἡσυχαστῶν τῆς ιδ' ἑκ. καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἔριδες, Leipzig (Thessalonike) 1905; P. Christu, Περὶ τὰ αἴτια τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος in Zschr. Γρηγόριος Παλαμᾶς 39 (1956) 128-138; J. Dräseke, Zur Beurteilung des Hesychastenstreites, Neue Kirchl. Zschr. 22 (1911) 638-652; Ders., Zum Hesychastenstreit, Zschr. f. wissensch. Theol. 42 (1899) 427-436; P. Dumont, Vie cénobitique ou vie hésychaste dans quelques «Typica» byzantins in: 1054-1954. L'Eglise et les Eglises. Neuf siècles de douloureuse séparation entre l'Orient et l'Occident (Collection Irenikon) 2 Bde, Chevetogne 1954-55, II, 3-13; J. Gouillard, Autour du Palamisme. Notes sur quelques ouvrages récents, EO 37 (1938) 424-460; J. Hausherr, Les exercices spirituels de Saint Ignace et la méthode d'oraison hésychastique, Rom 1954; Ders., Variations récentes dans les jugements sur la Méthode d'oraison des Hésychastes, Or. Chr. Per. 19 (1953) 423-428; Ders., Direction spirituelle en Orient autrefois, Rom 1955; Ders., La Méthode d'oraison hésychaste, Rom 1927; Ders., L'Hésychasme: Etude de spiritualité, Or. Chr. Per. 22 (1956) 5-40; K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum. Eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen,

gehört Kyparissiotes zur Partei der letzteren. Es ist also nötig, zur Orientierung eine kurze Übersicht über diesen Streit zu geben,. der nach Ansicht von Karl Holl eine der «interessantesten Episoden der griechischen Kirchengeschichte bildet» [13]. Wir können dabei natürlich

---

Leipzig 1898; B. Joannides, Βασικὰ γνωρίσματα τοῦ θεωρητικοῦ βίου ἢ τῆς «ἡσυχίας» τοῦ παλαμισμοῦ ἐν Studi Bizantini e Neoellenici 7 (1953) 120 - 123; (Atti dell VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, I, Roma 1953); E. v. Ivánka, Hesychasmus und Palamismus. Ihr gegenseitiges Verhältnis und ihre geistesgeschichtliche Bedeutung, Jahrb. d. österr. byzant. Gesellsch. 2 (1952) 23 - 34; Ders., Die philosophische und geistesgeschichtliche Bedeutung des Palamismus, Studi Bizantini e Neoellenici 7 (1953) 124 - 129 (Atti dell VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, I, Roma 1953); Jugie, II 47 - 183; M. Jugie, La controverse palamite (1341 - 68). Les faits et les documents conciliaires, EO 30 (1931) 397 - 421; R. A. Klostermann, Probleme der Ostkirche, Untersuchungen zum Wesen und zur Geschichte der griechisch - orthodoxen Kirche, Göteborg 1955, S. 86 - 95; J. Meyendorff, Le thème du retour en soi dans la doctrine palamite du XIV siècle, Rev. d. l'Hist. d. Religions 145 (1954) 188-206; Ders., L'Origine de la controverse palamite. La première lettre de Palamas à Akindynos, Θεολογία 26 (1955) 77 - 90; Ders., Les débuts de la controverse hésychaste, Byzantion 23 (1953) 87 - 120; Ders., Une lettre inédite de Grégoire Palamas à Akindynos, Θεολογία 24 (1953) 557 - 582; A. Nica, Rugaciunea lui Jisus. Incercare critica asupra misticei isihaste, (La prière de Jésus. Essai critique sur la mystique hesychaste), Memoriile sectiei istorice Academiei Române 9 (1939/40) 551 - 568; G. Ostrogorsky, Die Hesychasten des Athos und ihre Gegner (russ.) Zapiski Russk. Naucn. Inst. Belgrade 5 (1931) 349 - 370; G. Papamichael, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Petersburg - Alexandreia 1911 (als Aufsätze erschienen in: Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 1 (1908) - 6 (1910); Ders., Γρηγόριος Παλαμᾶς πρὸς Γρηγόριον Ἀκίνδυνον (ἀνέκδοτος ἐπιστολή), Ἐκκλ. Φάρος 12 (1913) 375 - 381; G. Pasquali, Eine Quelle des Basilius und die hesychastische Polemik, Zschr. f. Kirchengesch. 30 (1909) 361 - 2); G. Schiró, Barlaam Calabro, Epistole Greche. I primordi episodici e dottrinari delle lotte esicastice, Istituto siciliano di studi bizantini e neogreci, Palermo 1954; J. Stein, Studien über die Hesychasten des vierzehnten Jahrhunderts, Wien 1874 (Separatabdruck aus der österr. Vierteljahrschr. für kath. Theologie XII (1873); H. Schaeder, Das Glaubensbekenntnis des Gregor Palamas († 1359). Seine theologische und kirchenpolitische Bedeutung, Sonderdruck aus Θεολογία 27 (1956) 1 - 14 und Evang. Theologie 16 (1956) 319 - 329; W. P. Theunissen, Hesychasme op den Heiligen Berg Athos, Studia Catholica 19 (1943) 33 - 46 u. 65 - 78; P. Uspenskij Christ. Vostok, Istorija Afona, III, Afon Monaseskij, Otdel. vtoroe, II Opravdanija istorii Afona, Petersburg 1892; A. A. Vasiliev, Histoire de l'Empire byzantin II, Paris 1932, S. 362 - 69; A. Wenger, Bulletin de spiritualité et de théologie byzantines, Rev. Et. Byz. 10 (1952) 129 171 u 13 (1955) 140 - 196; G. Wunderle, Aus der hl. Welt des Athos, in: Der christliche Osten, Geist und Gestalt, Regensburg 1939, S. 211 - 230; Ders., Zur Psychologie des hesychastischen Gebetes, Östl. Christentum, Neue Folge 2 (1949) 1 - 71; Weitere Literaturangaben, s. unten (unter Gregorios Palamas).

13. K. Holl. Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum, Leipzig 1898, S. 214. Derselben Ansicht ist auch H. Gelzer: «... ein

nicht auf Einzelheiten eingehen, sondern müssen uns damit begnügen, die wichtigsten Data des Ablaufs zu schildern.

In der Kirche hat es immer mystische Strömungen gegeben[14], so wie sie auch heute noch vorhanden sind. Die Mystiker suchen schon in dieser Welt einen Vorgeschmack der ewigen Seligkeit, die nach ihnen — neben anderem — auch in der Anschauung Gottes besteht, entsprechend der Seligpreisung in der Bergpredigt Christi: «Selig die reinen Herzens sind, denn sie werden Gott anschauen»[15]. Zu diesen Mystikern gehören auch die Hesychasten. Sie bilden die strengste asketische Ausformung des Ideals der Anachorese. Der Hesychast will weg von der Welt; er will der Welt fremd werden und alles verleugnen, was ihn an die Welt binden könnte, um — nach einem Wort des Pseudo—Areopagiten—frei zu werden von allem, was sichtbar ist und sieht, und einzutauchen in das wahrhaft mystische Dunkel der Unwissenheit[16]. Er will sich in höhere geistige Sphären erheben und, seinen Leib gleichsam vergeistigend, zur Schau Gottes gelangen. Dies erreicht er durch die Askese, durch die Reinigung der Seele[17] und durch das Gebet, vorab durch die sogenannte προσευχὴ νοερά, das geistige Gebet. Während dieses Gebetes gerät der Hesychast in den Zustand der Ekstase, in welcher er sich allen äusseren Eindrücken entzieht, das Bewusstsein seiner selbst verliert und in die Tiefe der Gottesschau untertaucht.

---

kirchlicher Kampf, der zu den merkwürdigsten und kulturhistorisch interessantesten Phänomenen aller Zeiten gehört, obgleich die konventionelle Fabel, welche unter dem Namen Kirchengeschichte an Universitäten und Seminarien tradiert wird ihn lediglich mit wohlfeilem Spotte zu übergiessen pflegt.» b. Krumbacher, S. 1058.

14. N. V. Arseniev, Ostkirche und Mystik, München 1925; E. Blochet, La pensée grecque dans le mysticisme oriental, Rev. Or. Chr. III 8 (1931/1932) 102-177. 225-228; J. Hausherr, Les grands courants de la spiritualité orientale, Or. Chr. Per. 1 (1935) 114-138; Ders., The great currents of eastern spirituality, Eastern Churches Quarterly 2 (1937) 111-121. 175-185; F. Heiler, Östliche und westliche Mystik, Eine Heilige Kirche XX 1, München 1941; E. v. Ivanka, Vom Platonismus zur Theorie der Mystik, Scholastik 11 (1936) 163-195; P. Minin, Die Haupteinrichtungen der altkirchlichen Mystik, Bogosl. Vestnik 23 (1914) 151-172. 304-326; M. Viller K. Rahner, Aszese nnd Mystik in der Väterzeit, Freiburg 1939.

15. Matth. 5, 8.

16. Theol. Myst. I 3: PG 3, 1001 A.

17. «ὥσπερ ὁ αἰσθητὸς ὀφθαλμὸς εἰς τὸ γράμμα ἀφορᾷ καὶ ἐκ τοῦ γράμματος λαμβάνει τὰ αἰσθητὰ νοήματα, οὕτως ὁ νοῦς, ὅταν καθαρθῇ καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανέλθῃ ἀξίωμα, εἰς Θεὸν ὁρᾷ καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει τὰ θεῖα νοήματα» Gregorios Sinaites, Κεφάλαια δι᾽ἀκροστ. κγ′ PG 150, 1245 D.

Ein Ziel freilich, das nicht alle, sondern nur die Auserwählten zu erreichen imstande sind. Damit hat er die Befreiung von allen Leidenschaften erreicht, die sogenannte ἀταραξία und ἀπάθεια, und er ist zur Ruhe der Seele in Gott gelangt, zur ἡσυχία, wohin freilich nicht alle, sondern nur die Auserwählten gelangen können. Solchen Tendenzen begegnen wir bei der Schildernng aller grossen Gestalten des Mönchtums im Osten [18].

Ein konkretes Beispiel eines echten Hesychasten bildet Joannes, der gerade den Beinamen Hesychastes bekommen hat [19]. Seinen Bios [20] hat Kyrillos von Skythopolis geschrieben. Der heilige Joannes Klimakos widmet in seiner Klimax, der er seinen Beinamen verdankt [21],

---

18. Vgl. Basileios von Kaisareia, Brief 2 an Gregorios: PG 32, 224 A - 233 B; — ferner Palladios, Hist. Laus.: PG 34, 995 - 1260 und ders. a.a. O. 65, 72 - 456; Ps.— Makarios Aegypt. Opuscula Ascet. PG. 34, 821 - 968; Serapion von Thmuis, Brief an die Mönche, PG 40, 925 - 942; Isaias Abbas, De ascesi et quiete, PG 40, 1205 - 1212; Neilos Abbas, PG 79, 81 - 1280; besonders wichtig ist die berühmte Sammlung des Nikodemus Hagiorites, genannt «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν», Venedig 1782, eine Art Chrestomatie aus den aszetischen Schriften von Antonios bis Palamas zum Belege der hesychastischen Tradition der Ostkirche. Man vergl. vor allem auch Euagrios Pontikos, PG 40 1252 - 1264. Euagrios ist geb. um die Mitte des 4. Jh. im Pontos, war lange Eremit in der Nitrischen Wüste. Er war ein fruchtbarer asketischer Schriftsteller, doch ist sehr viel verloren gegangen, da er auf der 6. und 7. Synode verurteilt wurde. Er starb um 400. Vgl. LTK III 876 und Altaner, 226 - 228; D. Balanos, Πατρολογία, Athen 1930, 283 - 285. In den Werken des Euagrios begegnen wir Ausdrücken, die sehr bezeichnend sind. Vgl. z. B: Βούλει τοιγαροῦν, ἀγαπητέ, τὸν μονήρη βίον ὥς ἐστιν ἀναλαβεῖν καὶ ἐπὶ τὰ τῆς ἡσυχίας ἀποτρέπειν τρόπαια; Ἄφες ἐκεῖ τοῦ κόσμου τὰς φροντίδας, τάς τε ἐπὶ τούτων ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας· τουτέστιν ἄϋλος ἔσο, ἀπαθής... PG 40, 1253 C: «κελλίον ἡσυχίας» a. a. O. 1257 A; «ταῦτά σοι οὕτως παραινεῖν οἶδε τὰ χρήσιμα ὁ τῆς ἡσυχίας τρόπος» a. a. O. 1261 A; «καθεζόμενος ἐν τῷ κελλίῳ σου, συνάγαγέ σου τὸν νοῦν...» a. a. O. 1261A.

19. Geb. 452 im armenischen Nikopolis, gest. 558. Er war zuerst Bischof von Koloneia, dann Asket unter dem hl. Sabbas in der Grossen Laura bei Jerusalem. Vgl. LTK V 503.

20. Ediert von E. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, Leipzig 1939, S. 201-222. Eine frühere Ausgabe von K. Koikylides, Nea Sion, Band 4, Jahrgang 3 (1906) 14 - 32. In den Acta Sanctorum findet sich der Bios im III. Mai - Band S. 16 * - 21 * (3. Aufl. 14 * - 18 *). Der Verfasser — Kyrillos von Skythopolis — gest. 557 ist der grösste Hagiograph seines Jahrhunderts. Vgl. über ihn LTK III 114; und besonders Schwartz in der zitierten Ausgabe.

21. Er heisst auch Joannes Scholastikos, geb. vor 579, gest. 649. Er war Mönch auf dem Sinai und ab 639 Abt dort selbst. Sein Hauptwerk ist die «Leiter zum Paradies». Vgl. über ihn DTC VIII 690 - 693; LTK V 508 - 9; Altaner S. 468; die «Leiter»: PG 88. 623 - 1210; und P. Trevisan, S. Giovanni Climaco Scala Paradisi, 2 Bde, Turin 1941.

ein ganzes Kapitel der «Ruhe»[22], weitere Kapitel gelten dem Gebet[23] und der Apatheia[24]. Und in all den darauffolgenden Jahrhunderten bilden das koinobitische und das anachoretische Ideal keinen Gegensatz zu einander, vielmehr bildete das koinobitische Leben mit seinen verschiedenen Formen und grundlegenden Übungen die Voraussetzung für das Leben in der Anachorese, das immer als das höhere angesehen wurde[25]. Wir treffen Hesychasten in den Klöstern des Sinai, Konstantinopels, des Latmos und des Heiligen Berges. So bestimmt z. B. Athanasios der Athonite in seinem Typikon[26]: «ἐκ δὴ τούτων τῶν ἑκατὸν εἴκοσι μοναχῶν πέντε μοναχοὺς κελλιώτας τῆς λαύρας ἔξωθεν ἡσυχάζειν βουλόμεθα»[27]. Uud Kaiser Joannes Tzimiskes (969 - 976) erlaubt in seinem Chrysobull vom Jahre 972[28] denjenigen, die kraft ihrer geistigen Anstrengung dazu fähig geworden sind «πρὸς τὸ τῆς ἡσυχίας ἀποδύσασθαι στάδιον ... κατὰ μόνας καθῆσθαι καὶ κατὰ τὴν ἀρέσκειαν καὶ κρίσιν τῶν ἡγουμένων αὐτῶν ἀσκεῖσθαι»[29]. In einem rein hesychastisch - mystischen Geiste schreibt seine Werke Symeon der Neue Theologe[30], obwohl er in einem Koinobion lebte und sich mit seinen Schriften an Koinobiten wandte. Seine Lehre kann hier nicht des langen und breiten auseinandergesetzt werden[31]. Aber schon hier spielt die Theo-

22. Logos 27: «Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας» bei Trevisan, Giovanni Climaco, Scala Paradisi, Bd. II S. 229 - 267.

23. Logos 28: «Περὶ τῆς ἱερᾶς καὶ μητρὸς τῶν ἀρετῶν, τῆς μακαρίας προσευχῆς· καὶ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ νοερᾶς καὶ αἰσθητῆς παραστάσεως» a. a. O. S 269 - 291.

24. Logos 29: «Περὶ τοῦ ἐπιγείου οὐρανοῦ, τῆς θεομιμήτου ἀπαθείας καὶ τελειότητος καὶ ἀναστάσεως ψυχῆς πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως» a. a. O. S. 293 - 303.

25. P. Dumont, Vie cénobitique ou vie hesychaste: L'église et les églises II, Chevetogne 1955, S. 3 - 13.

26. Athanasios aus Trapezunt kam um 958 auf den Athos, lebte dort zuerst als Einsiedler und gründete die Grosse Laura. Vgl. LTK I 763.

27. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894, S. 115.

28. Vgl. Dölger, Regesten I 95.

29. Ph. Meyer, a. a. O. S. 145.

30. Geboren 949, Abt im Mamas - Kloster von Konstantinopel. Seine Schriften bilden den Höhepunkt der byzantinischen Mystik. Er starb am 12. III. 1022. Vgl. DTC XIV 2941 - 2959 (J. Gouillard); LTK IX 566 (R. Janin); Ehrhard 152 - 154; Balanos, 85 - 87; I. Hausherr, Vie de Syméon le Nouveau Théologien, Rom 1928; K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt, eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen, Leipzig 1898;

31. Noch fehlt es an einer vollständigen kritischen Ausgabe seiner Werke. Was bisher vorliegt ist: PG 120, 321 - 702; ein weiteres Werk bei K. Holl, a. a. O. 110 - 127 (über die Beichte) und weiteres bei Hausherr La Methode...S. 173 - 209; Dionysios Zagoraios, Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ

rie vom göttlichen Licht eine bedeutsame Rolle. Mit schriftstellerischem Geschick und dichterischem Schwung setzt er auseinander, wie ein Mensch, der wiedergeboren, seelisch rein und an Tugenden reich ist, zur Schau des göttlichen Lichtes kommt, welche die Einigung mit Christus herbeiführt[32].

Man kann heute freilich nicht mehr behaupten, dass Symeon der Neue Theologe sozusagen der Vater der hesychastischen Bewegung ist, so, wie wir sie im 14. Jahrhundert auf dem Athos antreffen. Die berühmte «Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοχῆς» stammt ohne Zweifel nicht aus seiner Feder[33]. Aber ebenso darf nicht bezweifelt werden, dass die Ideen Symeons die ganze Theologie und Praxis der

---

νέου θεολόγου τὰ εὑρισκόμενα διῃρημένα εἰς δύο, Venedig 1790, Neudruck Syros 1886; P. Maas, Aus der Poesie des Mystikers Symeon, Beiträge zur Geschichte des christlichen Altertums und der byzantinischen Literatur, Festgabe A. Ehrhard, Bonn 1922, 322-341; G. Soyter, Byzantinische Dichtung, Heidelberg 1930, S. 28-31; ders, Byzantinische Dichtung, in: Texte und Forschungen zur byzantinisch—neugriechischen Philologie (Zwanglose Beihefte zu den buzantinisch—neugriechischen Jahrbüchern), Athen 1938, S. 47 52; K. Kirchhoff, Symeon der neue Theologe, Licht vom Licht, Hymnen, Hellerau 1930, 2. Aufl. München 1953 (deutsche Übers. der Hymnen).

32. «Φῶς ὁ Θεὸς καὶ ὡς φῶς ἡ θέα αὐ οῦ. Ἐν γοῦν τῇ τοῦ φωτὸς θέᾳ γνῶσις πρώτη ὅτι Θεός», J. Hausherr a.a. O. S. 192.

Τῆς αἰσθήσεως τοῦ κόσμου
ἀπεγύμνωσε τὸν νοῦν μου
καὶ αἰσθήσεως χιτῶνα
νοερᾶς ἐνέδυσέ με·
ὁρατῶν δ᾽ἐχώρισέ με
καὶ συνῆψεν ἀοράτοις
καὶ τὸν ἄκτιστον ὁρᾶν με
ἐχαρίσατο καὶ χαίρειν,
ὅτι πάντων ἐχωρίσθην
τῶν κτιστῶν καὶ ὁρωμένων
καὶ συντόμως φθειρομένων
καὶ ἡνώθην τῷ ἀκτίστῳ,
τῷ ἀφθάρτῳ, τῷ ἀνάρχῳ,
τῷ τοῖς πᾶσιν ἀοράτῳ·
τοῦτο γὰρ ἀγάπη πέλει.
G. Soyter, Byzantinische Dichtung, Heidelberg 1930, S. 31, V. 393-407. vgl. auch K. Holl a.a. O. S. 40 ff. 211 ff.

Nahm meinem Geist den Weltsinn, umkleidete dafür mit Geistsinn mich, in dem, was schaubar ist, schloss er mich ab, verband mit dem mich, was nicht schaubar ist, verlieh mir, Unerschaffenes zu schaun, verlieh die Freude mir, von Wesen, die geschaffen, sichtbar sind und bald vergehen, losgelöst zu sein, verbunden mit dem Ungeschaffenen, Unsterblichen zu sein, der ohne Anfang ist, den niemand schauen kann. Das nämlich ist die Liebe.
K. Kirchoff a.a. O. S. 68-69

33. Schon Combefis (bei Hausherr, La méthode.. S. 11). Stein (Studien. S. 8) und K. Holl (a.a. O. S. 218) haben Zweifel über den Autor dieses Werkchens. ausgesprochen. Ihrer Meinung schloss sich auch Th. Chatzistauru (a. a. O S. 28-31) an. Vgl. auch G Papamichael, Nea Sion 4 (1906) 563 f f. Den Beweis lieferte J. Hausherr a. a. O. S. 111-129.

Hesychasten beeinflussten [34], so gross auch die Uuterschiede geblieben sein mögen. Die Beeinflussung erfolgte nicht unmittelbar, den zunächst lässt sich ein Rückgang des Hesychasmus konstatieren. Gregorios der Sinaite [35] kam in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts auf den Athos. Er traf dort einzige drei Hesychesten an, während die übrigen Athoniten: «εἰς ἡσυχίαν ... ἢ καὶ νοὸς τήρησιν καὶ θεωρίαν ἐπερωτώμενοι οὐδὲ εἰ ὀνόματι ἐγνώριζον τοῦτο ἔλεγον» [36]. Gregorios Sinaites selbst hatte während seines Aufenthaltes auf Kreta durch einen Mönch Arsenios, «der mehr als andere das hesychastische Leben liebte» [37] eine Einführung in die Hesychia und Aufklärung über die Fragen nach dem Gebet und der Bewahrung des Geistes [38] bekommen. Auf den Heiligen Berg angekommen «ἀναπολεῖται καλῶς ἐν τῇ σφετέρᾳ ψυχῇ ὅσα τε περὶ ἡσυχίας καὶ προσευχῆς ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος παρῄνει» [39] und er widmet sich mit Eifer und Begeisterung der Weitergabe dieser Errungenschaften an die athonitischen Mönche [40]. So wurde Gregorios Sinaites zum Hauptpropagator des Hesychasmus auf dem Athos,

---

34. Schon K. Holl bemerkt richtig: «In ihren grossen Zügen ist die Theologie der Hesychasten — denn eine vollständige Theologie ist schon von Gregorios Sinaites entwickelt worden — eine Rekapitulation der Gedanken Symeons ... Die grossen Ideen Symeons sind also von den Hesychasten aufgenommen worden und aus ihnen schöpft das Hesychastentum seine innere Kraft. A. a. O. S. 215-216. Gregorios Palamas sagt in seinem Werk über die Hesychasten: Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν βίον οἶσθα, θαῦμά τε ὄντα πάντα σχεδόν... τί τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπών τις οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ προσήκοντος» PG 150, 1116 C. Vgl. auch I Hausherr a. a. O. S. 118-129; — Ostrogorsky S. 407.

35. Gregorios Sinaites, geboren um 1280 in Kukulos bei Klazomenai in Lydien, kam als Kriegsgefangener nach Laodikeia, wurde von Christen freigekauft und ging als Mönch nach Kypros, dann auf den Sinai und nach Kreta. Schliesslich kam er auf den Athos, wo er am 27.11.1346 starb. Vgl. LTK IV 683; J. Bois, Grégoire le Sinaite et l'hésychasme à l'Athos au XIVe siècle, S. EO 5 (1902) 65-78; Balanos, S. 146-148: Ehrhard S 157-158; Papamichael a. a. O. 45 ff.; H. Pomialovskij, Das Leben unseres heiligen Vaters Gregorios Sinaites (griech. mit russ. Einl.), Petersburg 1894.

36. Pomjalowskij a. a. O. S. 10. u. 31.

37. A. a. O. S. 8.

38. A. a. O. S. 9.

39. A. a. O. S. 11.

40. «Πάντας καλαῖς ὑποθήκαις καὶ εἰσηγήσεσιν εἰς τὴν θεοφιλεστάτην προθυμίαν διήγειρε, μὴ μόνον γὰρ τοῖς ἐν μονώσει καθημένοις καὶ ἀναχωρηταῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν κοινοβίοις προετρέπετο περὶ νήψεως καὶ ἡσυχίας προσέχειν τε καὶ φροντίζειν κατὰ τὴν θείαν ἐκείνου διδασκαλίαν». A. a. O. S. 31.

und lehrte dabei vor allem seine höchste Stufe, die Theoria[41].

Er steht deutlich unter dem Einfluss sowohl der alten Hesychasten, wie auch des Symeon des Neuen Theologen. Nach Gregorios[42] gelangt «sowohl der praktische wie der theoretische Geist, d. h. derjenige, der in der Praxis mit Gottes Hilfe die Leidenschaften besiegt und ihn durch die Theoria schaut»[43], zu dieser Theorie durch das «geistige Gebet», insofern dies in einer bestimmten Art und Weise gepflegt wird: «Ἀπὸ πρωΐας καθεζόμενος ἐν σπιθαμιαίᾳ καθέδρᾳ ἄγξον τὸν νοῦν ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν καρδίᾳ καὶ κράτει αὐτὸν ἐν αὐτῇ, κύπτων δὲ ἐμπόνως καὶ τὰ στέρνα, ὤμους τε καὶ τὸν τράχηλον σφοδρῶς περιαλγῶν, ἐπιμόνως κράζε νοερῶς, ἢ ψυχικῶς, τὸ Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ἐλέησόν με· εἶτα διὰ τὸ στενὸν καὶ ἐπίπονον ... μεταλλάττων τὸν νοῦν εἰς τὸ ἕτερον ἥμισυ λέγε· Υἱὲ τοῦ Θεοῦ ἐλέησόν με ... κράτει δὲ καὶ τὸν ἀνασπασμὸν τοῦ πνεύμονος ἵνα μὴ ἀδεῶς πνῇς»[44].

Es ist zu beachten, dass diese Methode des Sinaiten, weder die erste noch die einzige solcher Methoden ist. Ihre Grundelemente, d. h. volle Einsamkeit, Schweigen, Bewahrung des Geistes und Herzens, ständiges Gebet der Formel «Herr Jesus Christus, erbarme dich meiner», wurden schon von den älteren Asketen eingehalten, auf die auch Gregorios des öfteren verweist[45]. Die erste vollständige und ins Detail gehende schriftliche Methode ist die oben erwähnte, die unter dem Namen Symeons des Neuen Theologen geht und den Titel führt: «Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοχῆς»[46].

---

41. Nachdem die Hesychia mit der Zeit systematisiert wurde, unterschied man verschiedene Stufen auf der Leiter, die vom Einfachsten zum Schwierigsten führen sollten. Die erste Stufe ist die Stufe der Anfänger, die sich in der Befreiung von den Leidenschaften üben, die zweite die der Fortschreitenden, deren Beschäftigung die Psalmodie ist, die dritte ist jene der wirklich Fortgeschrittenen, die es bereits zum ständigen Gebet des Herzens gebracht haben, die vierte und letzte aber die der Vollendeten, die sich der Theoria widmen; diese Theoria ist eine Schau der himmlischen Geheimnisse, verbunden mit einer unaussprechlichen Erleuchtung, die auf geheimnisvolle Weise das Herz mit Licht durchflutet und die letzte Vollendung bedeutet. Papamichael, a. a. O. S. 47-48.

42. Vgl. seine Werke: «Akrostichische Kapitel»: PG 150, 1239-1300; andere Kapitel: PG a.a. O. 1299-1301; Über Hesychia und Gebet: PG a.a. O. 1313-1330; über die richtige Sitzhaltung beim Gebet: a. a. O. 1329-1346.

43. PG 150, 1313 B.

44. A. a. O. 1316 AB.

45. A. a. O. 1316 CD ff; Pamamichael, a. a. O. S. 55.

46. Kritische Ausgabe von I. Hausherr, La méthode d'oraison hésychaste, Orientalia Christiana IX, 2, Rom 1927, S. 148-172. Eine Paraphrase in PG 120, 701-710.

Es gibt aber auch noch andere Methoden [47], von denen sich die meisten allerdings sehr ähnlich sind und nur die von Gregorios Sinaites oben erwähnten Grundelemente weiter entwickeln (Einsamkeit, Schweigen usw.). Die Frage nach der gegenseitigen Abhängigkeit dieser verschiedenen Methoden steht noch ganz offen. Jedenfalls kennt Gregorios Sinaites jene Methode, die unter dem Namen des Neuen Theologen geht und zitiert Symeon sogar namentlich [48].

Die Ideen Gregors fanden unter den Mönchen des Athos ein weitgehendes Echo und der Athos wurde damit zum Zentrum des Hesychasmus [49]. Damit gerät ein neues Element in das dortige Mönchtum. Der «Bios Theoretikos», der dort so gut wie ausgestorben war, erfährt eine Wiedergeburt. Das System, das damit zur Herrschaft gelangt, ist die Rückkehr zur Innerlichkeit der alten Asketen. Das evangelische «Selig die reinen Herzens sind, denn sie werden Gott anschauen» [50], bildet den Leistern, der in Zukunft die Athosmönche führen wird. Das Herz muss nun absolut auf Gott konzentriert sein. Sie fühlen, dass die Vereinigung mit Gott das Ziel ihres Lebens ist. Jeder andere Gedanke muss weit beiseite geschoben werden. Das ist der Grund, warum sie ein so strenges Leben führen in Fasten und Gebet, das Leben einer ständigen Askese. Sie teilen ihre Zeit in Gebet Psalmodie, Lektüre und Studium. Ihre tiefe geistige Konzentration und die ständige Richtung ihres Geistes auf Gott befreit ihre Seele und öffnet ihr einen Weg ohne Hindernisse zu Gott hin. In der seligen Ruhe des Gebetes, in der sie sich finden, entfremden sie sich

47. Ich nenne beispielsweise: a) die Methode, auf die M. Jugie verweist, im Vatic. gr. 658 (fol. 101r - 102v); sie begegnet in den Werken des Joannes Chrysostomos mit der Bezeichnung «Aus der Rede des hl. Joannes Chrysostomos über die Nüchternheit: eine zweite Methode», b) Der Mönche Kallistos und Ignatios Xanthopulos «Μέθοδος καὶ κανών, σὺν Θεῷ, ἀκριβής», PG 147, 635 - 812; deutsche Übers. von A. Ammann, Die Gottesschau im palamitischen Hesychasmus, Würzburg 1938, 43 - 161; dazu die Einleitung S. 5 - 42; c) des Patriarchen Kallistos «Κεφάλαια περὶ προσευχῆς» PG 147, 813 - 818; d) des Kallistos Melenikeotes «Περὶ ἡσυχαστικῆς τριβῆς» PG 147, 817 - 826; e) desselben «Ἐκλογὴ ἀπὸ τῶν ἁγίων πατέρων περὶ προσευχῆς καὶ προσοχῆς»: PG 147, 827 - 832; f) des Kallistos Kataphygiotes «Συλλογιστικῶν καὶ ὑψηλοτάτων κεφαλαίων τὰ σῳζόμενα περὶ θείας ἑνώσεως καὶ βίου θεωρητικοῦ» PG 147, 835 - 942; g) der «Λόγος περὶ νήψεως καὶ φυλακῆς καρδίας οὐ τῆς τυχούσης ὠφελείας» des genannten Mönches Nikephoros: PG 147, 945 - 966.

48. «Καὶ ὁ νέος θεολόγος· ἄγξον καὶ τὴν τῆς ῥινὸς ὁλκὴν ἵνα μὴ ἀδεῶς πνῇς» PG 150, 1316 D.

49. G. Ostrogorsky, S. 407 f.

50. Matth. 5, 8.

völlig der Welt, und fühlen sie, dass sie ausschliesslich für Gott leben. Sie ziehen sich in ihre stillen Zellen zurück, und dort üben sie ihr Gebet nach der erwähnten Methode. Aber diese Methode steht für sie durchaus nicht im Vordergrund. Ihre Rolle ist rein instrumental; sie soll der Seele bei ihrem Bemühen zu Hilfe kommen. Sie wissen sehr wohl, dass sich «die Vorgeschichte der hierzu verwendeten Psychotechnik tief in die Grundlagen der ostkirchlichen Aszese und Mystik hinein erstreckt» [51]. Das Gebet «Herr Jesus Christus, erbarme dich meiner», das sie im Geiste an Gott richten, ist genau dasselbe, das Wort für Wort von ganzen Generationen vor ihnen an Gott gerichtet worden ist. Es ist kein Bittgebet, genau besehen, sondern ein Akt der Anbetung. Und während sie es verrichten, fühlen sie in ihrem Inneren eine besondere Freude und das Licht Gottes erleuchtet sie [52]. Genau dieses Licht ist es, von dem es beim Psalmisten heisst: «In deinem Lichte werden wir das Licht sehen» [53]. Und über dieses Licht hat Isaias prophezeit, dass es über Jerusalem kommen werde [54]. Es ist ferner das Licht, das der Evangelist Joannes das «Licht der Welt» nennt [55], das Licht des Lebens, das derjenige haben wird, der dem Herrn nachfolgt. Es ist das Licht, das nach Paulus derjenige aussendet, «der allein die Unsterblichkeit besitzt und im unzugänglichen Lichte wohnt» [56]. Es ist das Licht, über dessen Schau die Viten der Heiligen so viel zu erzählen wissen [57]. Es ist die «θεία ἔλλαμψις» bei Maximos Homologetes, das «ἄκτιστον φῶς» bei Symeon dem Neuen Theologen; es ist schliesslich und endlich dasselbe Licht, das auf dem Berge Thabor die Jünger umstrahlte [58]. Diese Hesychasten sind bei diessen Aussagen um keine philosophische oder theologische Interpretation bemüht. Eine von einer dürren Logik diktierte Erforschung der Tatbestände steht für sie nicht zur

51. G. Wunderle, Wesenszüge der byzantinischen Mystik, in: Christlicher Osten. Geist und Gestalt, Regensburg 1939, S. 147.

52. Avec des nuances diverses et à des degrés divers, le monachisme universel se donne pour but des expérienses de ce genre. Plus, sans conteste, les orientaux que les occidentaux. So J. Hausherr, Les exercices spirituels de saint Ignace et la méthode d'oraison hésychastique, Or. Chr. Per. 20 (1944) 10.

53. Psalm. 35, 10.

54. Esaias 60, 1.

55. Joh. 8, 12.

56. 1 Timoth. 6, 16.

57. Vgl. die Zeugnisse bei K. Holl a. a. O. S. 211 ff.

58. Matth. 17, 1-8. Mark. 9, 2-8. Luk. 9, 28-36.

Debatte. Ihnen genügt die jeweilige individuelle Überzeugung von dieser Erleuchtung.

So weit etwa ist die hesychastische Askese im vierten Jahrzehnt des 14. Jahrhnnderts gediehen. Nun aber rief der Glaube an die Schau des göttlichen Lichtes und die zur Erreichung dieser Schau verwendete Methode einen starken Widerstand hervor und damit brach der sogenannte Hesychastenstreit aus. Keinen geringen Anteil am Ausbruch dieses Streites und an der Tatsache, dass er so weite Wellen schlug, hatte der Gegensatz zwischen Mönchen und byzantinischen Humanisten, hatten die wirtschaftlichen Differenzen und die sozialen Uuterschiede und schliesslich die Verschiedenheit westlichen und östlichen Denkens, um ganz zu schweigen von den kurz darauf entbrannten Bürgerkriegen.

(Συνεχίζεται)

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1956 (*)

ΥΠΟ

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

§ 24. *Αἱ πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν σημερινὴν ἰσχύν των*

120. *Ch. Lefebvre:* (Droit) naturel ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 966 ἑπ. μὲ ἐπιλογὴν ἐκ τῆς πλουσιωτάτης ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας.

121. *J. Ranft:* Consuetudo ἐν Reallexikon τ. III [1956] στ. 379-390.

§ 27. *Ἐπιστημονικὴ καὶ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία. Οἰκονομία*

122. *Ἱερωνύμου Κοτσώνη:* Τὸ «φιλάνθρωπον» εἰς τοὺς κανόνας τοῦ Μεγ. Βασιλείου ἐν Ἀκτῖνες τ. 18 (1955) σ. 14 - 20.

123. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τὸ χριστιανικὸν «φιλάνθρωπον» καὶ οἱ ἱ. κανόνες τῆς Ἐκκλησίας αὐτόθι σ. 289 - 295.

124. *Τοῦ αὐτοῦ:* Ἰδιάζουσα περίπτωσις «ἐκκλ. οἰκονομίας». Ἡ θ. εὐχαριστία μεταφερομένη ὑπὸ μὴ χριστιανῶν γυναικῶν ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 513 - 532.

§ 28. *Ἔκτασις ἐφαρμογῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ σχέσεις πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας*

125. Διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 889/10 Δεκεμβρίου 1956 ἐγκυκλίου της ἐν Ἐκκλησία τ. 34 (1957) σ. 8 - 10 ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος κοινοποιεῖ τὸν ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθέντα κατάλογον θεμάτων ὀφειλόντων νὰ ἀπασχολήσουν τὴν μέλλουσαν νὰ συγκληθῇ Προσύνοδον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἑνοποιήσεως τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας βλ.

126. *Μεθοδίου Φούγια:* Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐν Πάνταινος τ. 47 (1955) σ. 191 - 195.

Διὰ τὰς σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἄλλας βλ.

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 137 τοῦ προηγουμένου τόμου.

127. *Ch. Lialine:* Anglicanisme et Orthodoxie ἐν Istina τ. 3 (1956) σ. 32 - 98, 183 - 190.

128. *Μεθοδίου Φούγια:* Παπισμὸς καὶ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Πάνταινος τ. 47 (1955) σ. 464 - 468, 484-487.

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας διὰ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν τῶν ἐκκλησιῶν βλ.

129. *M. J. Le Guillou:* L'église orthodoxe et le mouvement œcuménique ἐν Istina τ. 2 (1955) σ. 51 ἑπ., 180 ἑπ.

130. *Β. Σταυρίδου:* Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καὶ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν ἐκκλησιῶν ἐν Ἐκκλησία τ. 33 (1956) σ. 160 - 164, 179 - 183.

131. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 616 - 633.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

§ 29. Γενικὰ

132. * *A. Bertola:* Autocefalia e organi di governo nella Chiesa greco - ortodossa ἐν Archivio giuridico Ser. VI τ. 17 (1955) σ. 33 - 4.

133. *F. Claeys-Bouuaert:* Métropole ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1656] στ. 872 ἑπ.

134. *Τοῦ αὐτοῦ:* Métropolitain αὐτόθι στ. 875 ἑπ.

135. * *L. Cerfeaux:* La communauté apostolique[2], Paris 1955.

136. * *Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου* μητρ. Ἡλιουπόλεως: Χρονολογία προσαρτήσεως Ἰλλυρικοῦ, Καλαβρίας - Σικελίας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Istanbul 1955.

137. * *F. X. Seppelt:* Geschichte des Papsttums τ. II[2]: Die Entfaltung der päpstlichen Machtstellung im frühen Mittelalter, München 1955.

§ 30. Εἴσοδος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Βάπτισμα καὶ χρῖσμα

138. *Α. Χριστοφιλοπούλου:* Ἡ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσέλευσις τῶν ἀλλοθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 53 - 60, 196 - 205.

§ 31. Ἔξοδος ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Παλαιοημερολογῖται

139. *Π. Σμαΐλη:* Περὶ τοῦ κύρους τῶν γάμων τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 145 - 167.

140. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τὸ κῦρος τῶν γάμων τῶν παλαιοημερολογιτῶν καὶ ἡ θέσις τῆς θρησκευτικῆς κοινωνίας τούτων, Ἀθῆναι 1956.

141. Ἡ Πρωτ. Ἀθηνῶν 14818/1956 ἐν Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 1055 ἐξετάζει τὴν δυνατότητα καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐξόδου.

§ 32. Διακρίσεις τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Λαϊκοί

142. *Β. Ἰωαννίδου:* Τὸ ἔργον καὶ ἡ θέσις τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν Πάνταινος τ. 47 (1955) σ. 206 - 209, 228 - 230, 252 - 255, 267 - 269.

143 - 146. *Ἱερωνύμου Κοτσώνη:* Ἡ θέσις τῶν λαϊκῶν ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1956. Πρβλ. πρ. Νευροκοπίου *Γεώργιον* ἐν Ἐκκλησία τ. 34 (1957) σ. 95, Σάμου *Εἰρηναῖον* αὐτόθι σ. 112, *Ἱερώνυμον Κοτσώνην* αὐτόθι σ. 112 ἑπ.

§ 33. Κληρικοί. Ἔννοια, διακρίσεις, ἐξουσία αὐτῶν. Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα

147. *Δ. Βαγιακάκου:* Δομέστικος - δομεστίκισσα κλπ. ἐν Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τ. 5 (1955) σ. 92 ἑπ. Καὶ διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν λειτούργημα τοῦ δομεστίκου.

148. *B. Botte:* «Presbyterium» et «ordo episcoporum» ἐν Irenikon τ. 29 (1956) σ. 5 - 27.

149. *M. Kaiser:* Die Einheit der Kirchengewalt nach dem Zeugnis des Neuen Testaments und der Apostolischen Väter (Münchener theologische Studien - 3), München 1956.

150. *E. W. Kemp:* Bishops and Presbyters at Alexandria ἐν The Journal of ecclesiastical history τ. 6 (1955) σ. 125 - 142.

151. *Γ. Κονιδάρη:* Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔτ. 1955/1956 σ. 209 - 223.

152. *A. Roberts:* The place of the Apostles in the Church ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 307 - 315.

153. * *J. Schmidt:* Sacerdoce judaique et hiérarchie ecclésiale dans les premières communautés palestiniennes ἐν Revue des sciences religieuses τ. 29 (1955) σ. 250 - 261.

154. Κατὰ τὴν Πρωτ. Ἀθηνῶν 6353/1955 ἐν Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 372 ὁ δι' ἀποφάσεως τοῦ μητροπολίτου συμφώνως τῷ ν. 671/1943 ἄρθρ. 64 διορισμὸς νεωκόρου ἱδρύει σχέσιν δημοσίου καὶ οὐχὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου.

§ 34. *Κτῆσις καὶ ἀπώλεια τῆς ἰδιότητος τῶν κληρικῶν*

155 - 157. Κατὰ τὰς Α.Π. 39/1956 ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 232= Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 576, 178/1956 ἐν ΑΕΚΔ τ. 12 (1957) σ. 135 καὶ 290/1956 αὐτόθι τ. 11 (1956) σ. 233 ἡ ὑπὸ καθῃρημένου χειροτονία εἶναι ἀνίσχυρος καὶ ὁ οὕτωσὶ ἀκύρως χειροτονηθείς, ἐὰν τελέσῃ ἱεροπραξίας, διαπράττει τὸ κατὰ τὸν Ποινικὸν Κώδικα ἄρθρ. 175 § 2 ἀδίκημα τῆς ἀντιποιήσεως.

§ 35. *Μοναχοὶ*

158. * Pachomiana. Commémoration du XVIe centenaire de St. Pachôme l'égyptien (348 - 1948), Le Caire 1955.

159. * *H. Bacht:* Antonius und Pachomius. Von der Anachorese zum Cönobitentum ἐν Studia Anselmiana τ. 38 (1956) σ. 66 - 107.

160. *D. J. Leroy:* La vie quotidienne du moine studite ἐν Irénikon τ. 27 (1954) σ. 21 - 50.

161. *Κ. Μουρατίδου:* Ἡ μοναχικὴ ὑπακοὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, Θεσσαλονίκη 1956.

162. *Ι. Παπαδοπούλου:* Τινὰ περὶ τῆς πρὸ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς δοκιμασίας ἐν Νέα Σιὼν τ. 51 (1956) σ. 53 - 60, 152 - 158.

162α. *Τοῦ αὐτοῦ:* Τινὰ περὶ τῆς ἐκ τῆς μονῆς ἐξόδου τῶν μοναχῶν ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 295 - 306.

163 - 164. Κατὰ μὲν τὴν Α. Π. 607/1955 (α' τμ.) ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 65=ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 33=Ν.Β. τ. 4 (1956) σ. 348=Α.Ν. τ. 7 (1956) σ. 79 ἡ κουρὰ γυναικῶν εἰς μοναχὰς γίνεται μόνον ὑπὸ ἐπισκόπου, ἐνῷ κατὰ τὴν Α. Π. 162/1956 (β' τμ.) ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 67= Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 694=Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 351=ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 445 μὲ σχόλια *Α. Χριστοφιλοπούλου* καὶ ὑπὸ πρεσβυτέρου.

§ 36. *Σύνοδοι τοπικαί, ἐπαρχιακαὶ οἰκουμενικαὶ καὶ πατριαρχικαὶ*

165. * *J. Hajjar:* Recherches sur le synode «endimoussa» ἐν Proche Orient Chretien τ. 5 (1955) σ. 113 - 138.

166. * *Τοῦ αὐτοῦ:* Le synode permanent et le developpement au siège byzantin de 381 à 451 αὐτόθι σ. 216 - 239.

§ 38. *Πατριαρχεῖα, ἀρχιεπισκοπαί, μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαί. Προϊστάμενοι τούτων*

166α. Ν. δ. 3554 τῆς 3/12 Σεπτεμβρίου 1956 Περὶ θέσεως βοηθοῦ ἐπισκόπου παρὰ τῇ ἱερᾷ ἐπισκοπῇ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Κρήτης καὶ συναφῶν τινων ζητημάτων ἄρθρ. 6. Ὁ παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐθν. Παιδείας γεν. διευθυντὴς Θρησκευμάτων μετέχει μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ συμβουλίου Ἀθηνῶν.

167. *Γερβασίου Παρασκευοπούλου:* Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ἐν Ἀνάπλασις ἔτ. 1956 σ. 125 - 126.

168. *Π. Τρεμπέλα:* Ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἐπισκόπων ἐν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔτ. 1954/1955 σ. 21 - 43.

Πρβλ. ἀρ. 133, 134.

§ 39. *Ναοί, ἐνορίαι, ἐφημέριοι, κατώτεροι κληρικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια*

169. Διὰ τοῦ ἀπὸ 23/23 Μαρτίου 1956 βασ. διατάγματος Περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ἁρμοδιοτήτων τῶν νομαρχῶν ἐπὶ θεμάτων ἁρμοδιότητος τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων ἄρθρ. 1 μετεβιβάσθη εἰς τοὺς νομάρχας ἡ ἁρμοδιότης διὰ τὴν ἔγκρισιν ἀνεγέρσεως ναῶν τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος.

170 - 175. Α. Π. 386/1955 ἐν Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 92 διὰ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἵδρυσιν ναοῦ ἄδειαν τοῦ μητροπολίτου καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας· Σ. Ε. 1575/1955 ἐν ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 593=Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 588 καὶ Σ. Ε. 102/1956 ἐν ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 676=Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 44=Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 289 διὰ τὸν διορισμὸν ψαλτῶν καὶ νεωκόρων· Σ. Ε. 670/1956 ἐν Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 415=ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 1117=Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 623, Α. Π. 422/1956 ἐν Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 8 καὶ 611/1956 αὐτόθι σ. 309 διὰ τὴν διοίκησιν τῶν παρεκκλησίων καὶ τὴν πρόσληψιν καθαριστριῶν δι' αὐτά.

§ 40. *Μοναὶ*

176. *H. Alivisatos:* Quelques cas exceptionnels de juridiction pastorale de monastères dans l'église grecque orthodoxe ἐν Θεολογία τ. 27 (1956) σ. 19 - 22.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

§ 43. *Ἰδιαιτέρα νομικὴ μεταχείρισις κληρικῶν*

III. 177. *Ἱερωνύμου Κοτσώνη:* Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἐκλογικά του δικαιώματα ἐν Ἀνάπλασις ἔτ. 1954 σ. 261 - 263.

178. *Γερβασίου Παρασκευοπούλου:* Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἐκλογικά του δικαιώματα αὐτόθι σ. 287.

Πρβλ. ἀρ. 47.

IV. 179 - 181. Κατὰ τὴν Ἐφ. Πατρῶν 256/1956 ἐν Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 263=Ἐφημερὶς ἑλληνικῆς καὶ ἀλλοδαπῆς νομολογίας τ. 76 (1957) σ. 197 ἑπ. μὲ σχόλιον *Α. Χριστοφιλοπούλου* οἱ κληρικοὶ καὶ ὡς διάδικοι δὲν ὁρκίζονται ἀλλὰ διαβεβαιοῦν. Ἡ γνωμ. Εἰσαγγελέως Ἀρ. Πάγου *(Α. Τούση)* 38/1956 ἐν Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 153 ἐρευνᾷ τὴν τοπικὴν (ἐκτὸς τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος) καὶ προσωπικὴν (ἐπὶ μητροπολιτῶν) ἔκτασιν ἐφαρμογῆς τῆς διατάξεως τοῦ ν. 671]1943 ἄρθρ. 60 § 4, καθ᾽ ἣν διὰ τὴν ἄσκησιν ἐνδίκων μέσων ὑπὸ κληρικῶν ἀπαιτεῖται ἡ ἄδεια τῆς προϊσταμένης τούτων ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Πρβλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ἀθηνῶν *Δωροθέου* ἐν Ἐκκλησία τ. 34 (1957) σ. 248.

VI. 182. *Α. Χριστοφιλοπούλου:* Βυζαντινὸν και μεταβυζαντινὸν δίκαιον εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη ἐν ΕΕΒΣ τ. 26 (1956) σ. 322 - 333. Ἰδία σ. 327 ἑπ. περὶ τῆς ἐθιμικῶς ἀναπτυχθείσης ἀπαγορεύσεως εἰς τὴν χήραν κληρικοῦ, ὅπως προσέλθῃ εἰς δεύτερον γάμον.

§ 44. *Ἰδιαιτέρα νομικὴ μεταχείρισις μοναχῶν. Κληρονομικὴ τούτων διαδοχὴ*

183. *Κ. Γαρουφαλῆ:* Διάθεσις αἰτίᾳ θανάτου περιουσίας ἱερομονάχου κτηθείσης ἐξ ἐργασίας κοσμικῆς ἐν Θέμις τ. 67 1956) σ. 79 - 80.

§ 45. *Μυστήρια καὶ ἱεραὶ τελεταὶ*

184. *H. U. Instinsky:* Decanus ἐν Rellexikon τ. III [1956] στ. 603 - 611. Διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κήδευσιν.

185. Σερρῶν *Κωνσταντίνου:* Περὶ ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐν Θεολογίᾳ τ. 27 (1956) σ. 609 - 615.

Πρβλ. ἀρ. 124.

§ 46. Γάμος. Σύστασις καὶ λύσις

186. *C. de Clercq:* Mariage dans le droit de l'église orientale ἐν Dict. dr. can. τ. VI [1956] στ. 787 - 802.

187. *Γ. Μαριδάκη:* Ζητήματα ἐκ τῆς διαδικασίας τοῦ διαζυγίου. 'Ανάτυπον ἐκ τοῦ Τιμητικοῦ τόμου Κ. Τριανταφυλλοπούλου σ. 131 ἑπ., 'Αθῆναι 1956. 'Υποστηρίζεται δι' ἰσχυρᾶς ἐπιχειρηματολογίας ἐπὶ τοῦ λίαν ἀμφισβητουμένου, ἰδίᾳ ἐν τῇ νομολογίᾳ, τούτου ζητήματος ἡ ὀρθὴ ἄποψις ὅτι ἐπὶ ἑτεροδόξων ἢ ἑτεροθρήσκων ἡ προηγουμένη τῆς δίκης διαζυγίου ἀπόπειρα διαλλαγῆς τῶν συζύγων γίνεται ἐνώπιον τοῦ πρωτοδικείου, διατηρουμένων ὡς πρὸς αὐτοὺς ἐν ἰσχύϊ τῶν σχετικῶν ὁρισμῶν τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας.

187α. *Τοῦ αὐτοῦ:* 'Ιδιωτικὸν διεθνὲς δίκαιον καθ' ἃ ἰσχύει εἰς τὴν 'Ελλάδα τόμ. Β': 'Αστικὸν διεθνὲς δίκαιον τευχ. β': Οἰκογενειακὸν διεθνὲς δίκαιον, 'Αθῆναι 1956 σ. 137 ἑπ. διὰ τὴν ἀνάγκην ἱερολογίας καὶ τῶν ἐκτὸς τῆς 'Ελλάδος συναπτομένων γάμων.

188. *Γ. Ράμμου:* Σύγχρονα ἑλληνικὰ προβλήματα διαζυγίου καὶ ἡ διοικοῦσα 'Εκκλησία ἐν 'Ανάπλασις ἔτ. 1955 σ. 441 - 442, 459 - 460.

189 - 196. 'Εκ τῆς νομολογίας αἱ Πρωτ. Θεσσαλονίκης 508]1954 ἐν 'Εφημερὶς τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἀλλοδαπῆς νομολογίας τ. 74 - 75 (1955]1956) σ. 378, Σ. Ε. 768]1955 αὐτόθι σ. 294 καὶ σχόλιον *Μήτσας Τσιτσεκλῆ* καὶ Α. Π. 545]1955 καὶ ἀγορ. ἀντεισαγγελέως 'Αρ. Πάγου *Κ. Κόλλια* ἐν ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 146 ἀναφέρονται εἰς τὸν κατὰ τὸ προϊσχῦσαν τοῦ 'Αστικοῦ Κώδικος δίκαιον τύπον τελέσεως γάμου ὀρθοδόξου μετὰ ἑτεροδόξου, ἡ Α.Π. 355]1955 ἐν ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 847=Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 427=Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 85 εἰς τὴν ἀποδεικτικὴν ἰσχὺν τῆς ληξιαρχικῆς πράξεως γάμου, αἱ 'Εφετ. Πατρῶν 115]1955 ἐν Α. Ν. τ. 6 (1955) σ. 526 καὶ Πρωτ. Βεροίας 695]1955 αὐτόθι τ. 7 (1956) σ. 41 ἐξετάζουν τὰ κατὰ τὴν προηγουμένην τῆς δίκης διαζυγίου ἀπόπειραν διαλλαγῆς προκειμένου περὶ ὀρθοδόξων συζύγων, αἱ δὲ Πρωτ.'Αθηνῶν 5979]1955 αὐτόθι τ. 6 (1955), σ. 374 καὶ 13063]1955 ἐν 'Εφημερὶς τῆς ἑλλ. καὶ ἀλλοδαπῆς νομολογίας τ. 76 (1957) σ. 64 (μὲ σχόλιον *Δ. Κοκκίνη - 'Ιατρίδου*) προκειμένου περὶ ἑτεροδόξων.

§ 49. Διοικητικὴ ἐξουσία ἐπὶ πραγμάτων. 'Εκκλησιαστικὴ περιουσία

197. *Δ. "Αγγελωφ.* "Εκτασις καὶ διάρθρωσις τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας εἰς τὴν βόρειον καὶ κεντρικὴν Μακεδονίαν κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἐν Βυζαντινὰ Χρονικὰ τ. 11 (1956) σ. 135 - 162 (ρωσ.).

198. *E. F. Bruck:* Kirchenväter und Seelteil ἐν Zeitschrift der Savigny - Stiftung Rom. Abt. τ. 72 (1955) σ. 191 - 210.

199. *Τοῦ αὐτοῦ:* Kirchenväter und soziales Erbrecht, Berlin κλπ. 1956.

200 - 202. *J. Gaudemet:* Les fondations en Occident au Bas - Empire ἐν Revue internationale des droits de l'antiquité 3e sér. τ. 2 (1955) σ. 275 - 286. Διὰ τὰς piae causae καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρβλ. *A. Abel* αὐτόθι σ. 394 ἑπ., καὶ *A. Philipsborn* αὐτόθι σ. 398 ἑπ.

203. *H. R. Hagemann:* Die rechtliche Stellung der christlichen Wohltätigkeitsanstalten in der östlichen Reichshälfte αὐτόθι τ. 3 (1956) σ. 265 - 283.

§ 50. *Διαχείρισις περιουσίας μητροπόλεων, ναῶν καὶ μονῶν*

204. Διὰ τοῦ ἀπὸ 23]23 Μαρτίου 1946 βασ. διατάγματος (ἀνωτ. ἀρ. 169) ἄρθρ. 1 μετεβιβάσθη εἰς τοὺς νομάρχας ἡ ἁρμοδιότης διὰ τὴν ἔγκρισιν συνάψεως δανείου ὑπὸ ἐνοριακῶν ναῶν.

205. Ν. δ. 3606 τῆς 13]13 Ὀκτωβρίου 1956 Περὶ τουριστικῆς ἀξιοποιήσεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐν Βουλιαγμένῃ τῆς Ἀττικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας.

206 - 210. Ἡ Πρωτ. Θεσσαλονίκης 1546]1956 ἐν Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 391 ἐρευνᾷ τὰς διατυπώσεις ἐκμισθώσεως ἀκινήτου ἀνήκοντος εἰς ἐνοριακὸν ναόν, ἡ Σ. Ε. 102]1956 ἐν ΑΕΚΔ τ. 11 (1956) σ. 63=Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 44=ΕΕΝ τ. 23 (1956) σ. 672 δέχεται ὅτι διὰ τὴν ἄσκησιν αἰτήσεως ἀκυρώσεως ὑπὸ τοῦ ἐκκλ. συμβουλίου δὲν ἀπαιτεῖται ἄδεια τοῦ μητροπολιτικοῦ, αἱ δὲ Α. Π. 610]1955 ἐν Ν. Β. τ. 4 (1956) σ. 349 καὶ Πρωτ. Λαρίσης 615]1955 ἐν Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 306 ἐρευνοῦν τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ μονῆς ἔγερσιν ἀγωγῆς.

§ 51. *Ἔσοδα καὶ ἀσφάλισις κληρικῶν*

211. Ἀπόφασις Ὑπουργῶν Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων καὶ Οἰκονομικῶν ὑπ' ἀρ. 54395 τῆς 18 Μαΐου / 8 Ἰουνίου 1956 Περὶ ἐγκρίσεως κρατήσεως 4°]ₒ ἐπὶ τῶν μισθῶν τῶν ἠσφαλισμένων τοῦ ΤΑΚΕ καὶ 3°]ₒ ἐπὶ τῶν συντάξεων τῶν συνταξιούχων τοῦ ΤΑΚΕ.

212. Ν. δ. 3559 τῆς 27 Σεπτεμβρίου / 6 Ὀκτωβρίου 1956 Περὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀ. ν. 536]1945 κλπ. Ρυθμίζεται τὸ ὕψος τῆς ἐνοριακῆς εἰσφορᾶς κατὰ κλάσεις καὶ ὁ τρόπος βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως αὐτῆς.

213. Ἀπόφασις Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων

ὑπ' ἀρ. 70792 τῆς 15 Νοεμβρίου]13 Δεκεμβρίου 1956 Περὶ χορηγήσεως ἐπιδόματος προστασίας τῆς μητρότητος (τοκετοῦ) εἰς τὰς συζύγους τῶν ἠσφαλισμένων κλπ. τοῦ ΤΑΚΕ.

214. Ἡ Σ. Ε. 1239]1956 ἐν Ν. Β. τ. 5 (1957) σ. 425 ἐρευνᾷ τὰ κατὰ τὴν εἴσπραξιν τῆς ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων κηρωδῶν ὑλῶν εἰσφορᾶς ὑπὲρ τοῦ ΤΑΚΕ.

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΟΙΝΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

§ 52. *Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀδίκημα*

215. *Ἀνθίμου Σίσκου* μητρ. Νουβίας: Τὸ κανονικὸν δίκαιον καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ nullum crimen et nulla poena sine lege, Θεσσαλονίκη 1956.

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

§ 62. *Προδικασία*

216. *Γ. Ράμμου:* Ἡ δίωξις ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων κατὰ τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον δίκαιον ἐν Ἀνάπλασις ἔτ. 1955 σ. 467 - 469, 483 - 484, 505 - 506 καὶ ἔτ. 1956 σ. 27 - 28.

§ 66. *Σχέσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς δίκης πρὸς τὴν ποινικὴν*

217. Κατὰ τὴν Πλημ. Κυπαρισσίας 276]1955 ἐν Α. Ν. τ. 7 (1956) σ. 126 ἡ ὑπὸ κληρικοῦ ἀδικαιολόγητος ἄρνησις ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀλλὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, δι' ὃ ἀποκλειστικῶς ἁρμόδια εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

§ 67. *Κρήτη*

218. Ν. δ. 3554 τῆς 3/12 Σεπτεμβρίου 1956 Περὶ θέσεως βοηθοῦ ἐπισκόπου παρὰ τῇ ἱερᾷ ἐπισκοπῇ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου καὶ συναφῶν τινῶν ζητημάτων ἄρθρ. 1 - 5. Περιωσμένης χρονικῆς ἰσχύος.

§ 68. *Ἅγιον Ὄρος*

219. Ἀπόφασις Ὑπουργ. Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 19 Ἰουλίου/28 Αὐγού-1956 Περὶ ἀγρασφαλείας ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Jean Daniélou, Les manuscrits de la mer morte et les origines du Christianisme. Éditions de l'Orante. Paris. 1957. Σελ. 124.
Τοῦ αὐτοῦ. Théologie du Judéo-Christianisme. Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée, Vol. I. Visage Inconnu de l'Église primitive. Desclée. Tournai, Belgique. 1957. Σελ. 457.

Περὶ τῶν σπουδαιοτάτων εὑρημάτων τῆς περὶ τὴν Νεκρὰν θάλασσαν περιοχῆς ἐγένετο, ἐξ ἐπόψεως γενικῆς, ἐπανειλημμένως λόγος ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ βιβλιογραφικοῦ τούτου δελτίου. Εἰς τὴν ἐξαίρετον σημασίαν τῶν εὑρημάτων τούτων ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς, καὶ δὴ καὶ αὐτῶν τῶν ἀπαρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀφιεροῦται τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω ἀγγελλομένων βιβλίων τοῦ γνωστοῦ γάλλου ρωμαιοκαθολικοῦ πατρολόγου καὶ ἤδη καθηγητοῦ τῆς «Ἱστορίας τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ» ἐν τῷ Institut Catholique τῶν Παρισίων κ. J. Daniélou. Ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἐν τῷ λίαν ἐνδιαφέροντι μελετήματι τούτῳ τίθεται καὶ ἐξετάζεται τὸ πολυσυζήτητον πρόβλημα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἀπαρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ διὰ τῶν ἐν λόγῳ εὑρημάτων σημαντικῶς διαφωτιζόμενον ἰουδαϊκὸν περιβάλλον. Ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος γίνεται ὑπὸ μορφὴν εὐπρόσιτον καὶ ἐπαγωγὸν καὶ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ τριῶν ὁμιλιῶν συμπεπληρωμένων ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐπὶ τῇ βάσει πολυαρίθμων τε ξένων ἐργασιῶν καὶ τῶν προσωπικῶν ἐρευνῶν τοῦ σοφοῦ καὶ ἀκαταπονήτου συγγραφέως. Ἐν μὲν τῇ α΄ ὁμιλίᾳ (σ. 11 - 48) ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς κοινότητος τοῦ Κουμρὰν πρὸς τὸ εὐαγγελικὸν περιβάλλον (Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ Κουμρὰν—Ἰησοῦς καὶ Σαδοκῖται—χρήσεις ἐσσαϊκαὶ ἐν τῇ ἱεροσολυμιτ. κοινότητι). Ἐν τῇ β΄ ὁμιλίᾳ παραλληλίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πρὸς τὸν «διδάσκαλον τῆς δικαιοσύνης» τοῦ Κουμρὰν (σ. 49 - 84). Ἐν δὲ τῇ γ΄ ὁμιλίᾳ (σ. 85 - 123) ἐξετάζονται αἱ πρῶται ἐξελίξεις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν κοινότητα τοῦ Κουμράν. Τὰ σπουδαιότερα τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ πρὸ τῆς κλήσεως τοῦ Προδρόμου εἰς τὸ προφητικὸν ἔργον σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦ Κουμράν, ἡ σημασία τῆς εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν προσελεύσεως σαδοκιτῶν ἱερέων (Πράξ. ς΄ 7) καὶ δὴ καὶ τῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἰσόδου πολλῶν Ἐσσαίων κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 70 μ. Χ. διασπορὰν αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ξένος πρὸς τὸ ἐσσαϊκὸν περιβάλλον, ὡς ξένη εἶναι καὶ ἡ διδασκαλία καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν τοῖς μνημείοις ἐκείνοις μνημονευόμενον «διδάσκαλον τῆς δικαιοσύνης», αἱ δὲ πρὸς τὸ Κουμρὰν σχέσεις τοῦ πρωτογόνου Χριστιανισμοῦ εἶναι ἐντελῶς ἐπιφανειακαί.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις ἡμῶν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἐκθέσεως τοῦ κ. D., ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὴν συμβολὴν τοῦ παρόντος μελετήματος εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστου, ὅστις δὲν ἔχει παρακολουθήσει τὰς ζωηρὰς συζητήσεις ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου θέματος, ἐκτίμησιν τῆς σοβαρότητος τῶν εὑρημάτων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν καὶ ριπτομένου καταπληκτικοῦ φωτὸς ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη ὁ Χριστιανισμός.

Τὸ δεύτερον τῶν ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ παρόντος βιβλιογραφικοῦ σημειώματος ἀγγελλομένων ἔργων τοῦ ἐγκρίτου πατρολόγου κ. Daniélou δεικνύει σαφέστερον τὴν στροφὴν αὐτοῦ πρὸς νέον κύκλον μελετῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πρὸ τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τ.ἔ. μελετῶν δογματοϊστορικῶν, καὶ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν σκοτεινὴν «ἀρχαϊκὴν» θεολογίαν τοῦ ἰουδαΐζοντος χριστιανισμοῦ, ἥτις φέρει χαρακτῆρα σημιτικόν, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ἀπὸ καὶ διὰ τῶν ἀπολογητῶν ἐγκαινισθεῖσαν ἑλληνίζουσαν χριστιανικὴν θεολογίαν. Ἡ ὕπαρξις τοιαύτης σημιτικῆς χριστιανικῆς θεολογίας παρεωρᾶτο, μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὡς βλέπει τις καὶ ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν δογμάτων» τοῦ Ad. Harnack καθ' ὅν, ὡς φαίνεται, ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἐγεννήθη ἐκ τῆς συναντήσεως τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῷ τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἡ θεολογία αὕτη εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις. Ἡ ἀρχαϊκὴ δὲ αὕτη θεολογία εὕρηται κατὰ τὸν κ. D., ἀφ' ἑνὸς μὲν παρ' ὡρισμένοις παλαιοτάτοις ἐκκλησ. συγγραφεῦσιν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐν διαφόροις ἀποκρύφοις τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐπὶ τοῦ τομέως τῶν ὁποίων ἐρρίφθη ἱκανὸν φῶς ἀπὸ τῶν εὑρημάτων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ Nag Hammadi, δὸς δ' εἰπεῖν ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη θεολογία διατηρεῖται ἐν μέρει καὶ ἐν τῇ παλαιοτάτῃ λειτουργικῇ καὶ ἀρχαιολογικῇ παραδόσει. Καὶ ὁ μὲν ἰουδαΐζων Χριστιανισμὸς νοεῖται ἐνταῦθα ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, τ.ἔ. ἐν τῇ μορφῇ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως, ἥτις ἐκφράζεται ἐν πλαισίοις δεδανεισμένοις ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Τὸ δὲ ἰδιάζον τῆς θεολογίας ταύτης εἶναι, ὅτι ἐκφράζεται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς συγχρόνου τότε ἰουδαϊκῆς σκέψεως, τ.ἔ. τῆς ἀποκαλυπτικῆς.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, τοῦ ὁποίου προτάσσεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία, διαιρεῖται εἰς τέσσαρα κύρια μέρη. Ἐν τῷ α΄ τῶν μερῶν τούτων (σ. 17 - 101), ὅπερ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἰουδαιοχριστιανισμοῦ, ἐξετάζεται ἥ τε φιλολογικὴ κληρονομία αὐτοῦ καὶ ὁ ἑτερόδοξος ἰουδαΐζων χριστιανισμός. Ἐν τῷ β΄ μέρει (σ. 102 - 168) ἐξετάζεται τὸ διανοητικὸν περιβάλλον καὶ δὴ καὶ ἡ ἰουδαΐζουσα χριστιανικὴ ἐξήγησις τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἡ ἰουδαΐζουσα χριστιανικὴ ἀποκαλυπτική. Ἐν τῷ γ΄ μέρει (σ. 169 - 369) ἐρευνῶνται αἱ διδασκαλίαι τοῦ ἰουδαΐζοντος χριστιανισμοῦ (Ἁγ. Τριάς, ἀγγελολογία, οἱ τίτλοι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἡ θεία ἐνανθρώπησις καὶ ἡ θεολογία τῆς ἀπολυτρώσεως, τὸ μυστήριον τοῦ Σταυροῦ, ἐκκλησιολογία καὶ χι-

λιασμός. Τέλος τὸ δ' μέρος (σ. 370 - 455), φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «θεσμοὶ» (institutions), ἐξετάζει τὸ Βάπτισμα, τὴν Θ. Εὐχαριστίαν, τὴν προσευχήν, τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἁγιότητα τοῦ βίου.

Ἡ ἀναδίφησις τῶν πηγῶν εἶναι ἀναλυτικωτάτη, καὶ λίαν ἐμβριθὴς καὶ διαφωτιστική, στηριζομένη ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν προσφάτων ἐργασιῶν τῶν Schoeps, Goppelt, Cullmann, Dix κ. ἄ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων μόχθων, καὶ τῆς προσωπικῆς ἐρεύνης τοῦ συγγράφεως, διεξάγεται δὲ μετ' αὐστηρῶς κριτικοῦ πνεύματος ἐν συνδυασμῷ μεθ' ἱκανῆς νηφαλιότητος, τὰ δὲ πορίσματα τῆς ἐρεύνης ἐκτίθενται μετὰ μεθοδικότητος καὶ γαλατικῆς σαφηνείας καὶ χάριτος. Τὸ δὲ συμπέρασμα τῆς διονυχιστικωτάτης ἱστορικῆς ταύτης ἐρεύνης εἶναι, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀρχαϊκὴ ἰουδαΐζουσα χριστιανικὴ θεολογία, στρεφομένη περὶ τὰ δεδομένα τῆς θείας οἰκονομίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἐμφανίζεται μὲν ἤδη ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ δὴ καὶ παρὰ τοῖς ἀποστόλοις Παύλῳ καὶ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ προσλαμβάνει ἐν τῇ περαιτέρω ἐξελίξει της ὅλως ἰδιαζούσας ἀποχρώσεις καθοριζομένας ἐνταῦθα καὶ ἐμφανίζει ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ὄψιν τῆς ἀρχαιοτάτης Ἐκκλησίας, χρησιμωτάτην δὲ πρὸς κατανόησιν αὐτῆς. Ἀναμένεται μετ' εὐλόγου διαφέροντος ἡ δημοσίευσις καὶ τοῦ β' τόμου τῆς σοβαρᾶς ταύτης ἐρεύνης, ὅστις θὰ ἀφιερωθῇ, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς νέας χροιᾶς, ἣν προσέλαβεν ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésiastique III, Texte Grec. Traduction et notes par G. Bardy. Éditions du Cerf. Paris 1958. Σελ. VIII + 177.

Τὸ μετὰ χεῖρας 55ον τεῦχος τῆς ἐν Γαλλίᾳ ἐκδιδομένης γνωστῆς πατρολογικῆς σειρᾶς Sources Chrétiennes, ἀποτελοῦν συνέχειαν τῆς ἐν αὐτῇ ἐκδόσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, περιλαμβάνει τὰ κεφάλαια VIII - X, ὡς καὶ τὴν «περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων» πραγματείαν αὐτοῦ, μετὰ παραθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, κατὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ E. Schwartz, μετά τινων ἰδίων διορθώσεων τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς παρούσης ἐκδόσεως καὶ ἐκπονήσαντος καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν καὶ τὰ ἀπαραίτητα σχόλια αὐτῆς ἀειμνήστου γάλλου θεολόγου G. Bardy, ἀποβιώσαντος τὸ 1955, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἀνέλαβον τὴν φροντίδα τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος τεύχους, ὡς καὶ τοῦ λίαν προσεχῶς ἐμφανισθησομένου IV τεύχους, οἱ κ. κ. Mondésert καὶ Camelot.

Π. Ι. Μ.

Nicéphore Moschopoulos, La Terre sainte. Essai sur l'histoire politique et diplomatique des lieux saints de la Chrétienté. Athènes. 1957. Σελ. 436.

Περὶ τῶν Ἁγίων Τόπων ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνθετικαὶ καὶ ἐπὶ μέρους πραγματεῖαι ἑλληνιστὶ δὲν ἐλλείπουσιν. Ἐκ τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς τῶν ἀει-

μνήστων πρωθιεραρχῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων 1910), καὶ Τιμοθέου Θέμελη (Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τῶν δικαίων τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων 1908 - 13, Οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς Ἁγ. Τόποις, 1919, Οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Ἅγ. Τόποι, 1920, Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς 1924 κλπ.), μάλιστα δὲ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Καλλίστου Μηλιαρᾶ (Οἱ Ἅγιοι Τόποι τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, δύο τόμοι 1928 - 33). Ἦτο ὅμως αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις ὡλοκληρωμένης καὶ συγχρονισμένης περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου θέματος ἐργασίας ἔν τινι διεθνεῖ γλώσσῃ, ἐν τῇ ὁποίᾳ νὰ ἐξετάζωνται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τὰ ποικίλα τῶν Ἁγίων Τόπων προβλήματα. Τὸ κενὸν δὲ τοῦτο, αἰσθητότατον μάλιστα ἐν ἐποχῇ οὕτω κρισίμῳ διὰ τοὺς Ἁγ. Τόπους, ὡς ἡ σημερινή, ἔρχεται νὰ πληρώσῃ τὸ μετὰ χεῖρας μνημειῶδες ἔργον τοῦ ἐγκρίτου καὶ παλαιμάχου δημοσιογράφου καὶ ἱστορικοῦ κ. Νικηφόρου Μοσχοπούλου, γνωστοῦ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐν ἑλληνικῇ καὶ γαλλικῇ γλώσσῃ συγγραμμάτων περὶ φλεγόντων ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἐν γένει ζητημάτων.

Τὸ ἔργον τοῦτο, ἀφιερωμένον εὐλαβῶς εἰς τὸν Πανάγιον Τάφον, ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, δύο κυρίων μερῶν καὶ ἐκτενεστάτου παραρτήματος, περιέχοντος πλεῖστα ὅσα ἐπίσημα ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τοὺς Ἁγ. Τόπους. Ἡ εἰσαγωγὴ (σ. 13 - 40) περιέχει τοπογραφικὸν σχεδίασμα καὶ εἶδος τι ὁδοιπορικοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τῶν κυριωτέρων προσκυνημάτων αὐτῶν, ὡς καὶ πίνακα τῶν εἰς τὰς διαφόρους χριστιανικὰς κοινότητας ἀνηκόντων προσκυνημάτων τούτων. Τὸ Α΄ μέρος (σ. 43 - 156) πραγματευόμενον περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἁγ. Τόπων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων μέχρι τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως (33 - 1517), περιέχει 9 κεφάλαια, ἐν οἷς ὁ λόγος περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς καταστάσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς μεσογειακῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν διαφόρων διωγμῶν αὐτῆς, περὶ τῆς σχετικῆς ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, περὶ τῆς κατακτήσεως ταύτης καὶ τῶν προνομίων τοῦ ἑλληνορθοδόξου Πατριαρχείου (Ἀχτιναμὲς τοῦ Χαλίφου Ὀμάρ), περὶ τῆς ἔκτοτε ἱστορίας μέχρι τῶν σταυροφοριῶν, περὶ τῶν βυζαντινῶν σταυροφοριῶν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰ. Τσιμισκῆ, περὶ τῶν δυτικῶν σταυροφοριῶν, περὶ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Σαλαδίνου καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως.—Τὸ Β΄ μέρος (σ. 157 - 346) περιλαμβάνει ἐν 15 κεφ. τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς ἐν λόγῳ κατακτήσεως μέχρι σήμερον (1517 - 1955), πραγματευόμενον περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων ἐπικυρώσεως τῶν ἑλληνικῶν προνομίων, περὶ τῆς γαλλικῆς διπλωματίας ἐν τοῖς Ἁγ. Τόποις, περὶ τῆς ἑλληνολατινικῆς μονομαχίας ἐν τοῖς Ἁγ. Τόποις κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα, περὶ τῶν διαπραγματεύσεων καὶ συγκρούσεων τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος, περὶ τῆς καταστροφῆς καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνοικοδομήσεως τῆς βασιλικῆς τῆς Ἱε-

ρουσαλήμ, περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἐν Παλαιστίνῃ κυριαρχίας (1821 - 1840), περὶ τοῦ ἀγγλογαλλορωσικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐν τοῖς Ἁγ. Τόποις, περὶ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τούτους ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, περὶ τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου τοῦ Ἑλληνικοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (1875), περὶ τοῦ ρόλου καὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἀραβοφώνων, καὶ περὶ τῆς μετὰ τὸν α' παγκόσμιον πόλεμον βρεττανικῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐντολῆς μέχρι τοῦ 1949. Ἐπακολουθεῖ τὸ μακρὸν π α ρ ά ρ τ η μ α (σ. 347 - 420) περιλαμβάνον σπουδαιότατα ἐπίσημα ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ διατάγματος τοῦ Μωάμεθ μέχρι τοῦ καταστατικοῦ τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς καθιερώθη τοῦτο ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν τῇ 9 - 12 - 1949.

Καὶ τὸ ἐξαίρετον ἔργον, περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ὁποίου ἐγγυᾶται ἤδη, ἐκτὸς τοῦ περιεχομένου, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἂς προστεθῇ δὲ καὶ ἡ διεθνὴς γλῶσσα, ἐν ᾗ εἶναι τοῦτο συντεταγμένον, κατακλείεται διὰ πλουσίας βιβλιογραφίας, εὐρείας χρήσεως τῆς ὁποίας καρπὸς τυγχάνει τοῦτο. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, πρὸς τῇ εὐρυτάτῃ ἐνημερότητι περὶ τὰς πηγὰς τῶν ἐξεταζομένων ζητημάτων, εἶναι ἡ εὐσυνειδησία τῆς ἐρεύνης, τὸ εὐμέθοδον καὶ ἡ σαφήνεια τῆς ἐκθέσεως καὶ ἡ παρὰ τὸν ἐθνικὸν (ἑλληνικὸν καὶ ὀρθόδοξον) χαρακτῆρα τοῦ ἔργου, διατήρησις τῆς ἀντικειμενικότητος αὐτοῦ. Αἱ ἀρεταὶ αὗται καθιστῶσι τὸ βιβλίον πολύτιμον ἀπόκτημα διὰ πάντα ὁπωσδήποτε ἀσχολούμενον περὶ τὰ προβλήματα ταῦτα καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὴς ὁδηγὸς εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ πολιτικοὺς τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας ἡγέτας, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διπλωματίαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ξένην διπλωματίαν, τοὐλάχιστον τὴν καλῆς πίστεως καὶ θελήσεως, προώρισται νὰ ἐμπνεύσει σεβασμὸν πρὸς τὰ δίκαια τῆς τε μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς ἀρρήκτως συνδεδεμένου ἔθνους τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τυγχάνει ἄξιος τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὁ γεραρὸς καὶ σοφὸς συγγραφεύς. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Cahiers de la Nouvelle Revue Théologique, X, Regards sur l'Orthodoxie, 1054-1954, Paris, Casterman, 1954, pp. 139.

Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τοῦ Σχίσματος (1054-1954) ἀνεφάνησαν ἀρκεταὶ μελέται. Ὑφ' ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν συγγραφέων τονίζονται κοινά τινά σημεῖα, ὡς ἡ τραγικὴ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου, αἱ ὀλέθριαι συνέπειαι αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάγκη πρὸς γεφύρωσιν τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς. Ἕκαστος ἐκ τῶν συγγραφέων, συμφώνως πρὸς τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις, προτείνει καὶ τὰ ἀνάλογα μέτρα πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἐγράφη ὑπὸ Καθολικῶν, εἰδικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Θεολογικῶν πραγμάτων.

Ἀποβλέπει, ὡς ἐν τῷ Προλόγῳ σημειοῦται, εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν σχέσεων μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Καθολικῶν καὶ προβάλλει ὡς μία προσπάθεια στερουμένη πολεμικοῦ χαρακτῆρος (σ. 3). Ὁ σκοπὸς ὅμως οὗτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἀπολύτως.

Εὐθὺς ἀμέσως ὡρισμέναι γενικαὶ παρατηρήσεις θὰ ἦτο ἴσως εὔλογον νὰ γίνουν. Τὸ ἔργον ἀπευθύνεται εἰς τοὺς πιστοὺς Καθολικοὺς καὶ ἔχει ἐκλαϊκευτικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα. Τὸ τοιοῦτον οὐδόλως αἴρει καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἀξίαν. Γενικῶς ὡς γνώμων τῆς Ὀρθοδοξίας λαμβάνεται, ἰδίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ Ρωσικὴ Ὀρθοδοξία καὶ ἡ Θεολογία αὐτῆς. Μάτην ὁ μελετητὴς θὰ ἀνεξήτει νὰ συναντήσῃ τὴν παράθεσιν καὶ ἑνὸς ἔστω συγγράμματος Ὀρθοδόξου Ἕλληνος Θεολόγου. Τὴν εὐθύνην τοῦ Σχίσματος τὴν φέρει ἀκεραίαν, ὁπουδήποτε γίνεται μνεία, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ὁ ἄμεσος ὑπεύθυνος αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος. Εἰς ἐλαχίστας φορὰς ἀνευρίσκει τις κριτικὴν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ταύτην γενομένην μόνον διὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχήν. Ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς δέχονται τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ Πρωτείου τοῦ Πάπα ὡς ἱστορικοῦ δεδομένου καὶ ὡς δόγματος τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς ἀναζητοῦνται καὶ ἀνευρίσκονται διαφοραί, χωρίζουσαι τὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον χωρίζεται εἰς δύο μέρη: εἰς τὸ πρῶτον (σελ. 5-114), τὸ ἐκτενέστερον καὶ μὲ θεολογικώτερον χαρακτῆρα, ἐξετάζονται τὸ Σχίσμα καὶ αἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς, τῆς δογματικῆς, τῆς λατρευτικῆς καὶ τῆς οἰκουμενιστικῆς των πλευρᾶς. Εἰς τὸ δεύτερον (σελ. 117-138), τὸ ὁποῖον καὶ δὲν καλύπτει ὅλας τὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας, ἐκτίθεται ἡ σύγχρονος κατάστασις τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ὁ π. Janin εἰς τὸ ἄρθρον του «Τὸ Βυζαντινὸν Σχίσμα τοῦ 1054» (σελ. 5-17), οὐδόλως θεωρεῖ τὸ ἔτος 1054 ὡς τὴν χρονολογίαν, καθ' ἣν ἔλαβε τὴν τελειωτικήν του μορφὴν τὸ Σχίσμα (σελ. 5-14). Ὅλην τὴν εὐθύνην διὰ τὸ Σχίσμα τὴν ἐπιρρίπτει ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου. Τὰ ἱστορικὰ δὲ γεγονότα τὰ ἑρμηνεύει ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ταύτην. Λέγει, ὅτι ὁ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος εἶχε δῆθεν σκοπὸν μὲ τὴν πολιτικήν του ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ γίνῃ ὁ Πάπας αὐτῆς καὶ ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον συνεχίζει τὴν ἰδίαν γραμμὴν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας καὶ μέχρι τῆς σήμερον (σελ. 13-14). Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παραπέμπομεν τὸν π. Janin εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν Πατριαρχικῶν Ἐγκυκλίων καὶ Ἐγγράφων τοῦ Καλλινίκου Δελικάνη, τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, τῶν Συμβολικῶν Μνημείων τοῦ κ. Ἰωάννου Καρμίρη (ὡς καὶ εἰς τὰς μελέτας αὐτοῦ: Δύο Βυζαντινοὶ Ἱεράρχαι καὶ τὸ Σχίσμα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1950, καὶ Διαίρεσις τῆς Χριστιανοσύνης καὶ δυνατότης ἐπανενώσεως αὐτῆς, ἐν «Ὀρθοδοξίᾳ» Κων)πόλεως 1955), καὶ εἰς δύο συντό-

μους μελέτας, τὴν μίαν τοῦ ἀειμνήστου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἔναντι τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Πόλις, 1931 καὶ τὴν δευτέραν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Αἴνου κ. Γερμανοῦ, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν Πανορθοδόξου Συνόδου, Ἀθῆναι, 1948, ἔνθα διαφαίνεται ἐπαρκῶς ἡ στάσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπέναντι τῶν ἀδελφῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ὁ π. Janin, μολονότι ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἱστορικώτερον τῶν θεμάτων τῆς παρούσης συλλογικῆς προσπαθείας, ἀποδεικνύεται ὁ μᾶλλον ἄκαμπτος καὶ προκατειλημμένος καὶ ὁ πλέον δογματίζων ἐξ ὅλων τῶν συγγραφέων (σ. 17). Θὰ ἦτο πολὺ ὠφέλιμον δι' αὐτὸν νὰ εἶχε ὑπ' ὄψει καὶ Ὀρθοδόξους τινὰς ἐργασίας εἴτε καὶ τοιαύτας ὑπὸ ἄλλων μὴ Καθολικῶν συγγραφέων, τῶν ὁπωσδήποτε ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος.

Ὁ Ἰησουΐτης π. E. Herman συνεχίζει ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἑκατέρωθεν σχέσεων ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι σήμερον. Καὶ οὗτος σημειοῖ, ὅτι κατὰ τὸ 1054 δὲν διεκόπησαν ἀποτόμως αἱ Ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις. Μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς ΚΠόλεως αἱ ἑνωτικαὶ προσπάθειαι κατηυθύνοντο κυρίως ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ εἶχον πολιτικὴν μᾶλλον χροιάν. Ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ ἑξῆς ἀλλάσσει ἡ κατάστασις. Αἱ ἑνωτικαὶ προσπάθειαι δὲν ἔχουν ὡς ἐλατήριον οὔτε καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν πολιτικήν, ἀλλὰ τὸ θεῖον κήρυγμα, τὰ μυστήρια καὶ ἀποβλέπουν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν Ὀρθόδοξον λαὸν καὶ τὸν Ὀρθόδοξον Ἐπίσκοπον (σ. 34). Τὸ Οὐνιτικὸν κίνημα, μεθ' ὅλων τῶν βοηθητικῶν μέσων, ἐστράφη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἥτις καὶ καθιερώθη ἐπισήμως ὑπὸ τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου. Ὁ σ. ἐκτίθησι τὰ δεινά, τὰ ὅσα ὑπέστησαν αἱ Οὐνιτικαὶ Ἐκκλησίαι εἰς τὰς Ὀρθοδόξους χώρας τῆς Ἀνατολῆς, οὐδὲν ὅμως λέγει δυστυχῶς καὶ περὶ τῆς ἀντιστρόφου ὄψεως τοῦ νομίσματος. Εἰς τὰς σελ. 46 - 52 ἀνευρίσκει τις τὴν κολοσσιαίαν καὶ συστηματικὴν διοργάνωσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ὑποτάξαι ὑφ' ἑαυτὴν τοὺς Ὀρθοδόξους.

Ἡ ἐπακολουθοῦσα μελέτη τοῦ Ἰησουΐτου πατρὸς S. Tyszkiewicz, «Ἡ ὄψις τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐμφανίζεται, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ γράφοντος, ὡς ἡ πλέον ἀντικειμενική, περιεκτικὴ καὶ γραφεῖσα μὲ περισσοτέραν κατανόησιν. Ὁ σ. λέγει, ὅτι πολλὰ κακὰ εἶναι δυνατὸν νὰ θεραπευθοῦν διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ κατανοήσεως (σελ. 53 - 57). Ἡ Ὀρθοδοξία κατ' αὐτὸν δὲν ἀποτελεῖ μίαν ὁμολογίαν τῶν διαφωνούντων Ἀνατολικῶν, ἀλλὰ ὁμάδα Ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἵστανται ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ Καθολικισμοῦ (σ. 54). Καὶ οἱ Καθολικοὶ εὐθύνονται διὰ τὰ ὅσα δεινὰ ἐπεσώρευσαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπὶ τῶν Ὀρθοδόξων (σ. 55). Ὁ Καισαροπαπισμὸς εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Ἐθνοπαπισμοῦ (σελ. 55 - 56) ! ! Οἱ Ὀρθόδοξοι Θεολόγοι δὲν ἔχουν διαμορφώσει

ἰδίας Σχολὰς ὡς ἐν τῇ Δύσει, ἀλλὰ χαρακτηρίζονται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῶν ἔξωθεν ἐπιδράσεων (σ. 57). Νομίζομεν ὅτι σήμερον πολὺ ὀλίγην δόσιν ἀληθείας περιέχει ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τῶν Ὀρθοδόξων Θεολόγων, ἐφ' ὅσον ἡ Ὀρθόδοξος Θεολογία φέρει ἔκδηλα τὰ ἴδια αὐτῆς γνωρίσματα. Οἱ Ὀρθόδοξοι Θεολόγοι δύνανται διὰ τοῦ ἔργου των νὰ ἀποδειχθοῦν, κατὰ τὸν σ., ἀρκετὰ ἐπωφελεῖς εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν (σ. 58). Οἱ Ὀρθόδοξοι, ἰδίως τῆς διασπορᾶς, προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν τοὺς Κανόνας εἰς τὴν σύγχρονον ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ Κανόνες οὗτοι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν τοῦ Κ' αἰῶνος. Πολλὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ὑπάρχουν εἰς τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τῆς Λειτουργίας καὶ τῆς Ἁγιολογίας. Ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου ἀποτελεῖ ἑνωτικὸν δεσμὸν μεταξὺ Καθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων (σ. 66).

Ὁ π. A. Wenger ἀριθμεῖ τὰς δογματικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῆς Καθολικῆς καὶ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (σελ. 73 - 96). Εἰς τὴν μελέτην ταύτην παρατηρεῖται μία τάσις ὅπως ἀνευρεθοῦν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ δόγματα Καθολικά, ὡς τῆς Ἀσπίλου Συλλήψεως, τῆς εἰς Οὐρανοὺς Ἐνσώμου Μεταστάσεως τῆς Θεοτόκου (σελ. 76 - 77, 80 - 82) καὶ τοῦ Καθαρτηρίου Πυρὸς (σελ. 77 - 80). Ὁ π. Wenger εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque) παραδέχεται τὰς δύο ἀντιθέτους ἀπόψεις ὡς συμπληρούσας ἀλλήλας (σ. 91). Ἓν ἐκ τῶν αἰτίων, τὸ καὶ σημαντικώτερον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου δὲν ἠδυνήθη μέχρι σήμερον ἡ Ὀρθοδοξία νὰ συγκαλέσῃ μίαν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, εἶναι ὀντολογικόν, διότι «εἶναι ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκτὸς τοῦ Πέτρου» (σ. 95).

Εἰς τὴν μελέτην του «Εἶναι δυνατὴ ἡ ἕνωσις;» (σελ. 97 - 105), ὁ π. P. Mailleux δίδει μᾶλλον καταφατικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ προβαλλόμενον ἐρώτημα. Μεταξὺ τῶν εὐχαρίστων σημείων τῶν καιρῶν μας καταλέγει καὶ τὸ ὅτι πολλάκις ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κος, Κος Ἀθηναγόρας ἐξέφρασε τὰ σέβη Του πρὸς τὸν Ἅγιον Πατέρα (τὸν Πάπαν) (σ. 105). Τὸ τοιοῦτον οὐδαμοῦ ὑπέπεσε, τοὐλάχιστον γραπτῶς, εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ σημειοῦντος τὰς γραμμὰς ταύτας.

Εἰς τὴν σ. 130ὴν λέγεται, ὅτι ἡ Θεολογικὴ Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εὑρίσκεται εἰς Garrison Νέας Ὑόρκης. Ἡ Ἀκαδημία αὕτη δὲν εἶναι Θεολογική, ἀλλὰ Παιδαγωγικὴ τῶν Θηλέων, ἐνῷ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ εὑρίσκεται ἐν Βοστώνῃ. Εἰς τὴν σ. 135ην μήπως ἀντὶ τοῦ Μητροπολίτου Λεωνίδου θὰ πρέπῃ νὰ ἀναγνώσωμεν Λεοντίου, τοῦ Ρώσσου Μητροπολίτου τῆς Βορείου Ἀμερικῆς;

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον (σελ. 135 - 138) δίδεται σημασία εἰς τὸ λαϊκὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στοιχεῖον, ὅπερ θεωρεῖται παράγων ὑψίστης

σπουδαιότητος διὰ τὸ ἔργον τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ὀρθοδόξων εἰς τὸν Καθολικισμόν.

Τοιοῦτον ἐν συνόψει τὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος βιβλίου, ὅπερ συνιστᾷ μίαν κριτικὴν καὶ ἕνα ἔλεγχον ἀπὸ μέρους Καθολικῶν συγγραφέων τῆς καθ' ἡμᾶς Ὀρθοδοξίας. Ἀπὸ τὴν μελέτην μιᾶς τοιαύτης κριτικῆς πολλὰ ἔχει νὰ ὠφεληθῇ ὁ Ὀρθόδοξος ἀναγνώστης.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

R. Janin, A. A., Les Églises Orientales et les Rites Orientaux, Paris, Letouzey et Ané, 1955, pp. 548.

Βασικὸν καὶ οὐσιῶδες βοήθημα ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν διὰ τὴν μελέτην καὶ γνῶσιν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῶν Ὀρθοδόξων, τῶν Ἀρχαίων Ἀπεσχισμένων καὶ τῶν Οὐνιτικῶν, ἀποτελεῖ ἀπὸ Καθολικῆς πλευρᾶς ἡ εἰς τετάρτην ἐπεξειργασμένην ἔκδοσιν ἐμφανισθεῖσα τὸ 1955 μετὰ χεῖρας μελέτη τοῦ γνωστοῦ Ἀσσομψιονιστοῦ π. R. Janin. Οὗτος διαπραγματεύεται συνήθως τὰ αὐτὰ θέματα καὶ εἰς ἄλλας παρομοίας ἐκδόσεις εἴτε καὶ εἰς Λεξικὰ Καθολικά. Θεωρεῖται δὲ εἷς ἐκ τῶν ὀλίγων ἐν τῇ Δύσει εἰδικῶν ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Θεολογικῶν πραγμάτων. Ὁ ἀναγιγνώσκων τὰ ἄρθρα ἢ τὰς αὐτοτελεῖς τοῦ ἰδίου ἐργασίας βλέπει διὰ μέσου τῶν σελίδων τὸν αὐτὸν ἀγωνιστὴν ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς πάντων τῶν Ἀνατολικῶν εἰς τὴν μάνδραν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐὰν δυνάμεθα νὰ συναντήσωμεν, τοὐλάχιστον ἐπιφανειακῶς, δύο τάσεις πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν αὐστηρὰν ἢ τὴν εὐγενικήν, ἀναμφιβόλως ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς θὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς πρώτης κατευθύνσεως.

Τὸ ἐκκλησιολογικὸν πρόβλημα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν σ. τὴν βάσιν, πέριξ τῆς ὁποίας στρέφονται ὅλαι αἱ πληροφορίαι, αἱ δογματικαί, αἱ ἱστορικαί, αἱ λατρευτικαὶ κ.ἄ. Βεβαίως μέσον συγκρίσεως θεωρεῖται ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἥτις διεφύλαξεν ἀμώμητον τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἑνότητα. Τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, τὰς μὴ μετὰ τῆς Ρώμης ἐν κοινωνίᾳ εὑρισκομένας, ὁ σ. τὰς ἐκλαμβάνει ὡς τὰς πλέον ἐγγὺς πρὸς τὴν ἰδικήν του ἱσταμένας (σ. 7). Ἀποφεύγει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ τὰς ἀποκαλέσῃ αἱρετικάς, ὀνομάζων αὐτὰς κεχωρισμένας, διαφωνούσας, μὴ ἡνωμένας, σχισματικάς, τὰ δὲ μέλη τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἀδελφούς.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, διαβλέπομεν καὶ τὰς προκαταλήψεις τοῦ σ. Π. χ. ὁ Πάπας φέρεται κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ὡς κυβερνῶν πάσας τὰς χριστιανικὰς ὁμάδας τοῦ τότε κόσμου (σ. 11). Ὡς ἐκπρόσωπόν του, τρόπον τινά, διὰ τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς εἶχε τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας (σ. 12, 163). Ὑπεύθυνος τοῦ Μεγάλου Σχίσματος θεωρεῖται ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ὡς ἐκ τούτου καὶ τὸ Σχίσμα καλεῖται Ἑλληνικὸν (σ. 105, 105-110).

Ὁ μελετῶν τὴν παροῦσαν ἐργασίαν νομίζει ὅτι ὁ σ. αὐτῆς ἐσκεμμένως θέλει νὰ ἀγνοῇ ὡρισμένας πραγματικότητας ἀπὸ τὴν σύγχρονον ζωὴν τῶν Ὀρθοδόξων ἢ καὶ τῶν Ἀπεσχισμένων Ἐκκλησιῶν. Π.χ. διαρκῶς ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ὁ Μοναχισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὑρίσκεται εἰς μεγίστην κατάπτωσιν (σ. 92-97 καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν), χωρὶς ὁ σ. νὰ θέλῃ νὰ ἀντιληφθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀρθοδόξου Μοναχισμοῦ καὶ τὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει εἰς τὰς περισσοτέρας Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Συνεχῶς προκειμένου περὶ ἑκάστης Ἐκκλησίας λέγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου καὶ τῶν πιστῶν θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ (σ. 92, 100-103, 506-507 καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν). Σήμερον ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη ἡ διατήρησις τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς χώρας ἐχθρικῶς διακειμένας πρὸς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα θὰ πρέπῃ νὰ ἐκληφθῇ ὡς θαῦμα. Θὰ εἶναι δὲ γνωσταὶ ἀναμφιβόλως εἰς αὐτὸν αἱ παντοῖαι προσπάθειαι, αἵτινες ἔχουν ἀποδώσει ἤδη τοὺς καρπούς των, αἱ κατευθυνόμεναι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ὀργανώσεων, τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐκδόσεων εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ Παραπετάσματος Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Εὐτυχῶς ὅτι ἀναγνωρίζεται τοῦτο γινόμενον ἔν τινι μέτρῳ εἰς τὴν Ἑλλάδα (σ. 103). Ἡ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικὴ μόρφωσις θεωρεῖται ἐλλειπής, ἡ δὲ θεολογικὴ τοιαύτη τουτ' αὐτὸ ἀντορθόδοξος καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν Προτεσταντικὴν καὶ ὀρθολογιστικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ εἰδίκευσις τῶν Καθηγητῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ καὶ ἡ ὕπαρξις λαϊκῶν στελεχῶν προσάγονται ὡς ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης. Ὁ σ. οὐδὲν λέγει καὶ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἡμετέραις Θεολογικαῖς Σχολαῖς Καθηγητῶν, τῶν συνεχισάντων τὰς ἑαυτῶν σπουδὰς εἰς Καθολικὰ Πανεπιστήμια. Εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως ἂς εἶναι βέβαιος ὁ π. Janin, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Θεολογία ἐνδιαφέρεται ἐξ ἴσου διὰ τὰς διαφόρους κινήσεις καὶ τὰ ρεύματα ἐντὸς τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι Θεολόγοι, παρὰ τὴν παρακολούθησιν μαθημάτων εἰς Σχολὰς Δυτικῶν, ἔχονται σταθερῶς τῶν Ὀρθοδόξων αὐτῶν φρονημάτων (σ. 90, 134, 507). Ἡ ὕπαρξις ἐγγάμου Κλήρου, ὁπουδήποτε γίνεται μνεία αὐτοῦ, ἐκλαμβάνεται ὡς μειονέκτημα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Οὐνιτικῶν. Διὰ τοῦτο καὶ καταβάλλονται προσπάθειαι πρὸς ἐξάλειψιν τούτου παρὰ τοῖς τελευταίοις. Θὰ εἶναι περιττὸν ἐνταῦθα νὰ παραθέσωμεν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς κανονικότητος καὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ ἐγγάμου Κλήρου καὶ τῶν ὅσων προσφέρει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐφ' ὅσον ὑπὸ πολλῶν Ὀρθοδόξων Κληρικῶν, Θεολόγων καὶ πιστῶν ἐκφράζεται ἡ εὐχὴ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ γάμου καὶ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν (σ. 22, 89, 281, 283, 293). Προκειμένου περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας ξενίζεται ὁ Ὀρθόδοξος ἀναγνώστης συναντῶν ἐκφράσεις ὡς «...ἐξ ἀγνοίας εἴτε καὶ ἐξ ἀμελείας τὸ ἱερὸν Μυστήριον διαφυλάσσεται ἄνευ οὐδενὸς σεβασμοῦ, ἰδίως εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῶν χωρίων» (σ. 30) καὶ περὶ τῆς ἀποστρο-

φῆς τῶν Ὀρθοδόξων, μεταλαμβανομένων ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ Ποτηρίου (σ. 38, 60, 101-102). Ὁ π. Janin ἐκ παραδρομῆς ἴσως δὲν ἐσημείωσεν, ὅτι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ οἱ Διάκονοι κατὰ τὴν ἱ. Λειτουργίαν φέρουν τὰ ἐπιμάνικα (σ. 34). Σχετικῶς δὲ μὲ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν λέγει, ὅτι καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ δίδονται τὰ συγχωροχάρτια, παρόμοια πρὸς τὰς παπικὰς ἀφέσεις (σ. 87).

Ὁ σ., καθὼς συμβαίνει· καὶ εἰς ἄλλας του ἐργασίας, δὲν ἀνέχεται περισσότερον παντὸς ἄλλου κέντρου τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Τὰ ὅσα ἐκθέτει περί αὐτοῦ ἐπιστεύοντο καὶ διεδίδοντο μέχρι καὶ πρὸ τριάκοντα ἢ πεντήκοντα ἐτῶν. Εἰς τὸν παρόντα ὅμως αἰῶνα τῆς προόδου τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, τῶν Οἰκουμενικῶν σχέσεων, τῆς ἀλληλοκατανοήσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀληθείας ἔχει εὐτυχῶς γίνει ἀντιληπτὸς ὁ ἱστορικὸς ρόλος, ὃν διεδραμάτισεν ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιτελῇ καὶ ἐν τῷ παρόντι ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. Εὐτυχῶς ὅτι καὶ Καθολικοὶ ἀκόμη συγγραφεῖς δεικνύουν μεγάλην κατανόησιν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Ὁ π. Janin θεωρεῖται εἷς ἐκ τῶν πλέον γνωστῶν Βυζαντινολόγων τῆς ἐποχῆς μας. Πῶς ὅμως οὗτος δὲν δεικνύει τὸ ἀπαιτούμενον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀνάλογον ἐπιστημονικὴν ἐκτίμησιν εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς εἰδικότητός του; Μεταξὺ ἄλλων σταχυολογοῦμεν τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως ταὐτίζεται πρὸς ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχίσματος, διότι ἡ πρωτεύουσα παρέσυρε εἰς τὴν γραμμήν της μετ' ὀλίγον ὅλας τὰς Ἐπισκοπὰς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας» (σ. 106). Ἡ Ρώμη οὐδέποτε ἐδέχθη τὸν ΚΗ' Κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (σ. 107). Τὸ Σχίσμα ἕνεκα τῶν αἱρέσεων, τοῦ τύφου τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῆς καταπολεμήσεως τῆς ἀνεξιθρησκείας ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων ὑπῆρχεν ὡς μία ἐνδημικὴ νόσος καὶ πρὸ τοῦ 1054, διότι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 337-843 ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία εὑρέθη ἐντὸς τοῦ Σχίσματος πεντάκις ἐπὶ 232 ὁλόκληρα ἔτη. «Δὲν θὰ πρέπῃ νὰ δεχθῶμεν ὅτι διαρκῶς — οἱ Βυζαντινοὶ — ἠρνοῦντο τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πρωτείου τῆς Ρώμης» (σ. 108). Ὁ Φώτιος καὶ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος ὀνομάζονται οἱ ἀρχηγέται τοῦ Σχίσματος (σ. 109). Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἰδίως μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐπενέβαινεν εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, οἵτινες ἐγένοντο «ταπεινοὶ δοῦλοί του». Τὴν ἰδίαν πολιτικὴν τῆς καταπιέσεως ἐξήσκησε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιῶν Ρουμανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Μακεδονίας. Οἱ Φαναριῶται κατεδίωκον ὡσαύτως τοὺς Καθολικούς, Μελκίτας, Ἀρμενίους καὶ Λατίνους. Οἱ πρεσβευταὶ τῆς Γαλλίας εὑρίσκοντο εἰς διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῶν Πατριαρχῶν, οἵτινες εἶχον βοηθοὺς τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους Ἀγγλίας καὶ Ὁλλανδίας (σ. 111 καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν). Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς συνεχεῖς ἀλλαξοπατριαρχείας, τὰς ὀφειλομένας εἰς πολλὰ καὶ ποικίλα

αἴτια, λέγει, «ἰδοὺ εἰς ποῖον βαθμὸν ἐξευτελισμοῦ ἔπεσεν ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἥτις εὕρισκεν ταπεινωτικὴν τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν» (σ. 112 113).

Διὰ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης θὰ ἠθέλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι συνελήφθη ὡς ἰδέα καὶ ἱδρύθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ τὸ 1839, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Δ΄ τὸ 1844 (σ. 119) καὶ ὅτι οἱ μαθηταί της προσήρχοντο καὶ προσέρχονται καὶ ἐξ ἄλλων τμημάτων πλὴν τῆς Ἑλλάδος, Β. Ἀμερικῆς καὶ Αἰθιοπίας. Ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας κατὰ τὰ ἔτη 1919 - 1923 ἐξεδόθη καὶ ὁ «Νέος Ποιμήν», ἀπὸ δὲ τοῦ 1951 ἐκδίδεται τακτικῶς καὶ τὸ ἑβδομαδιαῖον φύλλον «Ἀπόστολος Ἀνδρέας». Κατὰ τὸν σ. «ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς Βορείου καὶ Νοτίου, ἥτις εἶναι αὐτόνομος, διοργανοῦται εἰς Ἐκκλησίαν Αὐτοκέφαλον» (σ. 76). Ἡ ἐν γένει κατάστασις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης οὐδόλως εἶναι ἱκανοποιητική, προβάλλουσα μίαν εἰκόνα ἀπελπιστικήν! (σ. 262). Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου οὐχὶ ὀρθῶς ὀνομάζεται Ἀκαδημία Θεολογικὴ (σ. 261).

Εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ὁ σ. εὔχεται ὅπως παύσῃ ἡ κατ' ἔτος τὴν Νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου τελουμένη τελετὴ τοῦ Ἁ. Φωτός, ἥτις ἀποκαλεῖται «χυδαῖος δόλος» (σ. 160, ὑποσ. 1). Εἰς τὰ ἀξιόλογα περιοδικὰ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» καὶ «Πάνταινος» δὲν ἀνευρίσκει τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιστημονικὴν σοβαρότητα (σ. 169).

Προκειμένου περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαφῶν ὁ σ. ἀνομολογεῖ ὅτι τόσον κατ' ἰδίαν ὅσον καὶ ἐπισήμως αἱ σχέσεις τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς Καθολικοὺς εἶναι ψυχραί. Ἐνῷ τὸ ἀντίθετον λέγει ὅτι συμβαίνει μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Προτεσταντῶν. Πολλάκις ἐμβλέπει καὶ Προτεσταντικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν Ὀρθοδόξων. Ἐκφράζεται μᾶλλον ἐσφαλμένως ἐπὶ τοῦ λίαν λεπτοῦ ζητήματος τοῦ ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν γενομένου προσηλυτισμοῦ ὅτι «οἱ Ὀρθόδοξοι δείκνυνται ἰδιαιτέρως ἀνεκτικοὶ εἰς τὸν προτεσταντικὸν προσηλυτισμὸν» (σ. 81, 79 - 81). Ὁ Οἰκουμενισμός, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὰς προσπαθείας πρὸς ἀλληλοκατανόησιν καὶ σύναψιν φιλίας μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν, ἀποτελεῖ τὴν πλέον λεπτὴν καὶ δύσκολον μέθοδον ἐπιστροφῆς τῶν ἑτεροδόξων εἰς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμόν. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν Καθολικῶν πολλὴν τὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία καλῶς ποιεῖ ἀπέχουσα τῶν Οἰκουμενικῶν συναθροίσεων, διότι ἐὰν συμμετεῖχε θὰ ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτο βεβαία διὰ τὰς ἀπόψεις αὐτῆς (σ. 515).

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ Ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν» (σ. 504—520), ὁ ἀναγνώστης βλέπει τὴν δικαίωσιν, τὰς μεθόδους καὶ τὴν στρατηγικὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ ἡμῶν τελουμένου προσηλυτισμοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Σχίσματος καὶ

τῆς Αἱρέσεως εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἡμῶν εἶναι ὀλέθρια καὶ οἰκτρά. Ἔλλειψις ἑνότητος μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων, ἄγνοια, πτωχεία, ἔλλειψις ζήλου, πνευματικῆς ζωῆς, δεισιδεμονία κ.τ.λ. συνιστοῦν τὴν ζωὴν τῶν Ἀνατολικῶν (σ. 504—507). Ἡ Ρώμη στρέφεται πλήρης ἀγάπης πρὸς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἐναγκαλίζεται ὅπως ἔχουν (σ. 505, 507 - 508). Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ δυνατοῦ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν σήμερον μετὰ τῆς Ρώμης ὁ σ. ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς. Τοῦτο ὡς ἔργον τῆς Θείας Χάριτος μόνον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἡ προσπάθεια τῶν Καθολικῶν πρέπει νὰ στραφῇ πρὸς τὸν ἀτομικὸν προσηλυτισμὸν (σ. 508 - 509). Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχουν ἐμπόδια δύο κατηγοριῶν: α) γενικά, περιλαμβάνοντα τὸ κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ μῖσος, τὰς θεολογικὰς διαφορὰς καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικότητος καὶ β) εἰδικά, ἀναφερόμενα εἰς τοὺς νόμους κρατῶν τινων καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμὸν (σ. 509 - 512). Τρεῖς εἶναι αἱ μέθοδοι διὰ τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Ἀνατολικῶν: α) ὁ ἐκλατινισμός, β) αἱ Οὐνιτικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ γ) ἡ ἀτομικὴ ἐπιστροφή! Ἡ δευτέρα κρίνεται ὡς ἡ καλυτέρα πασῶν καὶ ἡ πλέον πρακτικὴ (σ. 513). Ὁ σ. εὔχεται ὅπως ἀντὶ τοῦ ὅρου Οὐνιτικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς εὑρεθῇ ἄλλη τις ὀνομασία (σ. 516, ὑποσ. 1). Ἴσως διὰ τὸ κακόηχον αὐτῆς! Αἱ Οὐνιτικαὶ Ἐκκλησίαι θεωροῦνται ὡς ἀναγκαῖον καλὸν διὰ τὴν Ἀνατολήν, διότι δίδεται εἷς καλὸς Κλῆρος (σ. 516) διὰ τῶν Σεμιναρίων καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν εἰς τοὺς Ἀνατολικούς, καὶ πλουσιοπαρόχως παρέχονται τὰ ἀγαθὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν σχολείων, ὀρφανοτροφείων, νοσοκομείων, ἰατρείων κ. ἄ. Τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἄλλωστε τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας διὰ τοὺς Ἀνατολικοὺς ἔχει καταδειχθῇ διὰ τῆς ἱδρύσεως τὸ 1918 ὑπὸ τοῦ Πάπα Βενεδίκτου ΙΕ´ τῆς Ἐπιτροπῆς «ὑπὲρ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», ἥτις διατελεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἑκάστοτε Ἄκρου Ἀρχιερέως.

Ὁ Ὀρθόδοξος ἀναγνώστης ὠφελεῖται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ σχεδὸν οὐδὲν κενὸν καταλείπει ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ζητεῖ ὅμως περισσοτέραν κατανόησιν, οὐχὶ ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ Οὐνιτισμοῦ μόνον, ἀλλὰ ἀντλοῦσαν ἀπὸ τὴν πλουσίαν καὶ ἄνευ περιορισμῶν εὐαγγελικὴν ἀγάπην.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Μελέτη περὶ τῆς γενέσεως, τῆς καταγωγῆς, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν χριστιανικῶν οἴκων λατρείας ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρις Ἰουστινιανοῦ, τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι 1952, σελ. α´ - δ´ + 1 - 234, τόμος δεύτερος, Ἀθῆναι 1954, σελ. 235 - 606 + α´ - κη´ (πίνακες περιεχομένων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν δύο τόμων), Εὑρετήριον τοῦ Α´ καὶ τοῦ Β´ τόμου, Ἀθῆναι 1956, σελ. 1 - 136. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 35.

Μόλις κατ᾽ αὐτάς, διὰ τῆς ἐκδόσεως ἀναλυτικοῦ εὑρετηρίου ὀνομάτων

καὶ πραγμάτων εἰς χωριστὸν τεῦχος, συνεπληρώθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1952 ἀρξαμένη δημοσίευσις τοῦ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ὀγκώδους ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Α. Ὀρλάνδου περὶ τῆς ξυλοστέγου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Οἱ παρόντες δύο τόμοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος συνεχίζει τὴν σελίδωσιν τοῦ πρώτου, ἀποτελοῦν τοῦ ὅλου ἔργου τὸ πρῶτον μέρος, ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔχουν ἤδη δώσει καὶ δίδουν πανταχοῦ ἄφθονον νέον ὑλικόν, πρὸς ἐξήγησίν του ἀντλοῦνται ἐκ τῶν πηγῶν καὶ βασανίζονται πληροφορίαι, συζητοῦνται δὲ μ' ἐνδιαφέρον τὰ πολλαπλᾶ προβλήματα περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν χριστιανικῶν οἴκων λατρείας τῶν ἐξ πρώτων αἰώνων, οὕτως, ὥστε νὰ ἔχῃ ἀποβῆ ἀπαραίτητος μία ὁλοκληρωμένη σύνθεσις ἐπὶ ὅλων τούτων. Μέχρι τοῦδε ὑπῆρχον ἡ προδρομικὴ — ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου — ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηρίου περὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1929, 161 - 248) καὶ τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων καὶ συγκεντρώσεως ὑλικοῦ ἐκ τῶν πηγῶν πυκνὰ — ἂς τὰ εἴπω — σχόλια τοῦ καθηγητοῦ P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1945, 284 - 513. Διὰ τοῦ παρόντος ἔργου τοῦ κ. Ὀρλάνδου παρέχεται τώρα συγκεντρωμένον ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ μέχρι τοῦδε ὑλικὸν εἰς μίαν διεξοδικὴν σύνθεσιν μὲ περίπου πεντακόσια πεντήκοντα σχέδια καὶ φωτογραφίας καὶ ἀφθόνους πληροφορίας ἐκ τῶν πηγῶν, δὲν ἀποτελεῖ δὲ ὑπερβολήν, ἂν εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐπέχει τὴν θέσιν καὶ corpus τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, ἀπὸ πολλοῦ ἀπαραιτήτου, καὶ ἀκόμη ὅτι εἶναι καὶ ἐπιτομὴ (compendium) τῶν γενικῶς περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ γλυπτικὴν διακόσμησιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν γνώσεών μας. Ἀλλ' ἐπὶ πλέον προσφέρεται καὶ νέον ὑλικὸν καὶ συζητοῦνται βασικὰ προβλήματα.

Κατωτέρω παρέχω σύντομον ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τῶν προκειμένων δύο τόμων: Εἰς τὸ 1ον κεφάλαιον (σ. 7 - 25) ἐξετάζονται εἰσαγωγικῶς τὰ περὶ τῶν χώρων τῆς πρωτοχριστιανικῆς λατρείας. Τὸ 2ον κεφάλαιον (σ. 26 - 58) εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς ἐκ τῶν πηγῶν γνωστὰς καὶ τὰς δι' ἀνασκαφῶν ἐλθούσας εἰς φῶς βασιλικὰς τοῦ 4ου αἰ. κατὰ γεωγραφικὰς περιοχὰς (Παλαιστίνη, Μ. Ἀσία, Ἑλλάς, Ἀφρική, Ἰταλία). Εἰς τὸ 3ον κεφ. (σ. 59 - 228) γίνεται διεξοδικὸς λόγος περὶ τῶν βασιλικῶν τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἐν ἀρχῇ ἐξετάζονται αἱ θεωρίαι περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ σχεδίου τοῦ χριστιανικοῦ οἴκου λατρείας, παρατίθενται αἱ ἐκ τῶν πηγῶν πληροφορίαι περὶ τῆς ἱδρύσεως, τοῦ σχεδίου καὶ τῆς θεμελιώσεως τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν ναῶν καὶ καταχωρίζονται παρατηρήσεις περὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν βασιλικῶν (σ. 60 - 89). Ἡ ἐξέτασις τῶν βασιλικῶν τοῦ 5ου - 6ου αἰ. γίνεται διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν μερῶν των κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐκ τῶν ἔξω προσπελάσεως (ἐκ τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ αἰθρίου μέχρι τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν παστοφορίων). Εἰς τὸ 4ον κεφ. (σ. 229 - 234)

γίνεται σύντομος λόγος περὶ τῶν πλακοσκεπῶν καὶ τῶν θολοσκεπῶν βασιλικῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὸ 5ον κεφ. (σ. 235 - 261) ἀναλύεται ἡ κατασκευὴ τῶν τοίχων, τῶν τόξων καὶ τῶν θόλων καὶ γίνεται λόγος περὶ τῶν πλίνθων ὡς ὑλικοῦ δομῆς τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν καὶ περὶ τῶν μαρμαρίνων ἐπενδύσεων τῶν τοίχων καὶ τῶν στρώσεων τῶν δαπέδων τῶν βασιλικῶν. Εἰς τὸ 6ον κεφ. (σ. 262 - 385) ἐξετάζονται τὰ φέροντα συστήματα (στυλοβάται, κίονες, πεσσοί, παραστάδες), οἱ τρόποι συνθέσεώς των καὶ τὰ μαρμάρινα μέλη των (βάσεις, κιονόκρανα — τύποι τῶν κιονοκράνων — ἐπιθήματα). Εἰς τὸ 7ον κεφ. (σ. 386 - 398) ἐξετάζονται ἡ στέγη καὶ ἡ ὀροφή, εἰς τὸ 8ον (σ. 399 - 422) αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα, ἀκολούθως δ' ὁ σ. ἔρχεται εἰς τὰς ἐντὸς τοῦ ναοῦ κατασκευάς. Εἰς ἓν μικρόν, τὸ 9ον κεφάλαιον (σ. 435 - 437) πραγματεύεται περὶ τῶν κτιστῶν βάθρων πρὸς κάθισμα τῶν λαϊκῶν καὶ εἰς τὸ ἑπόμενον 10ον κεφ. (σ. 438 - 563) πραγματεύεται περὶ τῆς ἁγίας τραπέζης μετὰ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν κατασκευῶν (θέσις καὶ μορφὴ τῆς ἁγίας τραπέζης, κρύπτη — confessio — ἐγκαίνιον, καλύμματα τῆς ἁγίας τραπέζης, θάλασσα, κιβώριον), περὶ τῶν τραπεζῶν μαρτύρων ἢ ἀγαπῶν (σ. 480 - 486) καὶ τῶν τραπεζῶν προθέσεως (σ. 489 - 509), τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου — τοῦ τέμπλου — μὲ τὰ διάφορα μέλη του (θωράκια κ.λ.π.) (σ. 509 - 535), περὶ τῆς σολέας (σ. 535 - 538) καὶ περὶ τοῦ ἄμβωνος (σ. 538 - 566). Εἰς τὸ 11ον κεφ. (σ. 567 - 586) ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς διαμορφώσεως τῶν βασιλικῶν κατὰ γεωγραφικὰς ὁμάδας (Ἑλλάδος, Ἰταλίας, Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, Βορείου Ἀφρικῆς) καὶ τέλος εἰς τὸ 12ον κεφ. (σ. 587 - 598) ἐκφέρει οὗτος αἰσθητικὰς παρατηρήσεις εἰς τὰς ξυλοστέγους παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς. Τοῦ κειμένου ἕπονται σελίδες τινὲς μὲ προσθήκας καὶ διορθώσεις (σ. 234 καὶ 599 - 606. Βλ. καὶ τὰ παρατυπώματα εἰς τὸ Εὑρετήριον σ. 135 - 136).

Τόσον πλούσιον εἰς περιεχόμενα, τὸ περὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἔργον τοῦ κ. Ὀρλάνδου, εἶναι ἐν τούτοις ἄνετον καὶ ἁπλοῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν καὶ κάποτε εἰς ὕφος παλμῶδες (π. χ. τὰ περὶ κιονοκράνων σ. 279 κ.ἑ.), θὰ χρησιμεύσῃ δὲ ὡς βοήθημα, ὁδηγὸς καὶ «ταμεῖον» ἀφθόνου ὑλικοῦ εἰς οἱονδήποτε θὰ ἔχῃ τὴν πρόθεσιν ν' ἀσχοληθῇ μὲ θέματα περὶ τοῦ οἴκου τῆς παλαιοχριστιανικῆς λατρείας καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Κατὰ τὴν πραγμάτευσιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων του ὁ σ. προβαίνει εἰς πλείστας ἀρχιτεκτονικὰς παρατηρήσεις καὶ ἐπεξηγήσεις διὰ τῶν πολυαρίθμων σχεδίων του, ἄλλοτε δίδει σαφεῖς λύσεις, ὡς π. χ. εἰς τὴν κατάταξιν τῶν μετ' ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικῶν (σ. 169 κ. ἑ.), ἂν καὶ εἴς τινας περιπτώσεις δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ καταλήξει εἰς ὁριστικὰ συμπεράσματα (βασιλικὴ τῆς Ἀπολλωνίας σ. 183, 215, 234 καὶ 602, βασιλικὴ τοῦ Ἰλισοῦ σ. 183 καὶ 215), ἀναγνωρίζων καὶ ὁ ἴδιος τὰς δυσκολίας (σ. 170). Ἄξιος ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ὁ ἐν σ. 202 πίναξ, περιέχων τὰς ἀριθμητικὰς τιμὰς τῶν ἀναλογιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἀλλὰ θὰ ἦτο πολὺ χρήσιμον νὰ εἴχομεν καὶ

ἕνα πίνακα, ὅπου θὰ κατεχωρίζοντο αἱ διαστάσεις μήκους καὶ πλάτους τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν βασιλικῶν, διὰ νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβέστερον τὰ ἀριθμητικὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἀναπτύσσονται καὶ νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερον τὴν ποιότητα τῶν χώρων των. Καὶ εἶναι κρῖμα τὸ ὅτι ἀπὸ μίαν κοπιωδεστάτην συναγωγὴν ὑλικοῦ, ὡς ἡ προκειμένη, διέφυγε τὰ αἴτημα τοῦτο.

Κατωτέρω παραθέτω παρατηρήσεις τινὰς καὶ βιβλιογραφικὰς συμπληρώσεις, ἀναφερομένας κυρίως εἰς μελέτας, ἐλθούσας εἰς φῶς μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἔργου τοῦ κ. Ὀρλάνδου.

—Εἰς τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ καὶ ἰδίως τῆς βασιλικῆς (σ. 7-8,12 καὶ 160) πρβλ. Δ. Πάλλα, Ἀρχαιολογικὰ - λειτουργικά, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Κ', 1950, 265 - 268 καὶ A. M. Schneider, Der altchristliche Bischofs - und Gemeine - Kirche und ihre Bennenung, Nachr. Akad. Wiss. Gött., Phil. - hist. Kl. 1952, ἀριθ. 7, σ. 153 κἑ. (περὶ τῆς βασιλικῆς σ. 160 - 161). Νὰ προστεθῇ τὸ ὄνομα «αὐλὴ» (aula) συνώνυμον τοῦ palatium (S. Lang, A few suggestions towards a new solution of the origin of the early Christian Basilica, Riv. Arch. Crist. XXX, 1954, 191 κἑ.

—Περὶ τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀκυληίας (σ. 22 κἑ. εἰκ. 10) ἔχομεν τώρα τὴν μελέτην τοῦ Mario Mirabella Roberti, Considerazioni sulle aule teodoriane di Aquileia, Studi Aquileiesi offerti a Giovanni Brusin, Aquileia, 1953, 209 κἑ. ἰδίως 239 κἑ., ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρων παρατηρήσεων θεωρεῖ τὰς δύο παραλλήλους ὑποστύλους αἰθούσας τῆς πρωτοχριστιανικῆς ταύτης ἐκκλησίας, δηλαδὴ καὶ τὴν πρὸς Β μικροτέραν καὶ τὴν πρὸς Ν μεγαλυτέραν—τὴν θεοδωριανὴν—βασιλικήν, ὡς δύο πτέρυγας τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, ἐγερθείσας συγχρόνως, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ἡ πρώτη ὡς κατηχουμενεῖον καὶ ἡ δευτέρα ὡς αἴθουσα τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ Roberti, ἂν δὲν εἶναι λανθασμένη, ἀποκαλύπτεται ἡ ὕπαρξις ἑνὸς πρωΐμου κανόνος ἀρχιτεκτονικῆς τῶν πρωτοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν—ἐννοεῖται τῶν κτιζομένων—ἐξ ἀρχῆς ὡς οἴκων λατρείας [1].

—Ὡς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Παλαιστίνης, τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν πηγῶν — βασιλικαί: Τύρου καὶ Γολγοθᾶ (σελ. 30 - 34 καὶ 40 - 41 εἰκ. 11, 12 καὶ ε σ. 606) —, σημειώνω τὴν μελέτην Δ. Πάλλα, Αἱ παρ' Εὐσεβίῳ ἐξέδραι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Παλαιστίνης, Θεολογία ΚΕ', 1954, 470 - 483.

1. Ὁ G. U. S. Corbett, A Note on the Arrangement of the Early Christian Buildings at Aquileia, Riv. Arch. Crist. XXXII, 1956, 99-106, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ Roberti, ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ βορεία βασιλικὴ ἐκτίσθη ὡς ἀντιθάλαμος τῆς διαμέσου αἰθούσης, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς βαπτιστήριον. Ὁ τελευταίως ἐκδοθεὶς τόμος G. Brusin – P. Zovatto, Aquileia (1957) δὲν ἦλθεν ἀκόμη εἰς τὰς Ἀθήνας.

— Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς (σ. 60 κ. ἑ.) — πρόκειται κυρίως περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἑνότητος τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν κόγχην, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τὸ θριαμβευτικὸν τόξον, μὲ τὴν πρὸ τῆς κόγχης ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὸ ὑπεράνω αὐτῆς κιβώριον, τοῦ χώρου τούτου ἐννοουμένου ὡς συμπληρωματικοῦ στοιχείου τοῦ χώρου τῆς ὀρθογωνίου ὑποστύλου αἰθούσης — ὁ σ., ἂν καὶ μὲ κάποιον δισταγμόν, ἀποκλίνει πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ E. Dyggve καὶ τοῦ A. Grabar περὶ ἐπιδράσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν νεκρικῶν μνημείων ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς εὐχαριστιακῆς λατρείας τῆς ἐκκλησίας (σ. 76, 78). Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Dyggve διατυπωθεῖσαν θεωρίαν περὶ ὑπάρξεως ἀρχικοῦ τύπου χριστιανικῆς ὑπαίθρου βασιλικῆς (basilica discoperta), προελθούσης ἐξ ἀναλόγων προχριστιανικῶν ἡρῴων (Ἡρῷον Καλυδῶνος), σημειώνω ὅτι ἤδη ἀμφισβητεῖται σοβαρῶς ἡ ὕπαρξις τοιούτου τύπου βασιλικῆς· ἡ bacilica discoperta θεωρεῖται γέννημα παρανοήσεων καὶ παρερμηνειῶν τοῦ Dyggve (Roksanda Maria Milenović, Zum Problem der «Basilica discoperta», Jahresh. österr. arch. Inst., XLI, 1954, Beibl. 128 κ. ἑ. Βλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Armin von Gerkan, Die Profane und kirchliche Basilika, Röm. Quartalschr. 48, 1953, 139 κ. ἑ.). Οὔτε τοῦ Grabar δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ θεωρία, διότι, ἡ εἰσβολὴ τῆς χριστιανικῆς νεκρικῆς λατρείας ἐντὸς τῆς εὐχαριστιακῆς εἶναι σχετικῶς ὄψιμος, ὡς ὁ ἴδιος ἀναπτύσσει (A. Grabar, Martyrium, Paris 1946, I, κεφ. IV, σ. 314 κ. ἑ.). Καθὼς παρετήρησε δὲ καὶ ὁ v. Gerkan, ἐν ἀν. 140 - 141, οἱ τόποι εὐχαριστιακῆς λατρείας χρονικῶς προηγοῦνται τῶν τόπων νεκρικῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. συνεδυάσθη μὲν πρὸς εἰδικὴν λειτουργίαν ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ νεκρικὴ λατρεία ἐπηρέασε τὴν κοινοτικὴν εὐχαριστιακὴν λατρείαν. Ἀλλ' οὔτε καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐξωχριστιανικῶν ἱερῶν εἰς μορφὴν ὑποστύλου αἰθούσης μὲ κόγχην εἶναι, ὡς νομίζω, εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ καταγωγὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. τὰ παραδείγματα ἐν Ὀρλ. σ. 67 κ. ἑ.), ὁσονδήποτε ἑλκυστικὴ καὶ ἂν παρουσιάζεται τοιαύτη τις ἀναγωγή· δὲν εἶναι δ' εὔκολος διὰ πολλοὺς ἄλλους ὄχι τοῦ παρόντος λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ καταπληκτικὸν παράδειγμα τῆς βασιλικῆς τοῦ Μακτὰρ (Τύνις) (σ. 70 κἑ. εἰκ. 43), ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ χριστιανικὴ λατρεία διεδέχθη παλαιοτέραν μυστηριακὴν καὶ ἀκολούθως νεκρικὴν λατρείαν, ἀποτελεῖ περίπτωσιν ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας ἤ, μᾶλλον, τόσης σημασίας, ὅσης καὶ ἡ μετατροπὴ ἄλλων ἀρχαίων ἱερῶν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας. Τὸ πρόβλημα περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἶναι βέβαια πολυσύνθετον καὶ δύσκολον. Αἱ ἐξωτερικαὶ μόνον ὁμοιότητές της πρὸς ἄλλα οἰκοδομήματα δὲν ἀρκοῦν πρὸς ἐξήγησίν της, ὡς ἀναγνωρίζει τοῦτο καὶ ὁ κ. Ὀρλ. (σ. 70), οὔτε δὲ εἶναι δυνατὸν ἡ χριστιανικὴ βασιλικὴ ν' ἀναχθῇ εἰς ἓν ὡρισμένον ἑλληνικὸν ἢ ρωμαϊκὸν τύπον κτηρίου,

ὡς πάλιν ὁ ἴδιος σαφῶς σημειώνει (σ. 163). Αἱ ἰδιορρυθμίαι τῆς κατὰ τόπους προϋπαρχούσης παραδόσεως ἀποτελοῦν βέβαια συντελεστὰς τῆς διαμορφώσεως τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (σ. 163)· ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ καταλήξωμεν εἰς ἐκλεκτικὴν θεωρίαν, περὶ τοῦ «μυστηριώδους» καταγωγῆς (σ. 77) τύπου τούτου οἰκοδομήματος, καλὸν εἶναι νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ᾽ ὄψει ὅτι τῆς πρωτοχριστιανικῆς λατρείας ὁ οὐσιωδέστερος κλάδος ἦτο ὁ εὐχαριστικὸς καὶ ὅτι ἐξήγησιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς πρέπει νὰ εὕρωμεν ἐκ τῶν ἔσω, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου τῆς λειτουργίας καὶ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεώς της, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν δὲ πάντοτε τοῦ ἀξιώματος τῆς πολλαπλότητος τῶν μορφῶν τῆς πρωτοχριστιανικῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς εὐχαριστικῆς λατρείας. Αἱ ἐπὶ μέρους μορφαὶ—π.χ. τὸ θριαμβευτικὸν τόξον εἴτε ἁπλοῦν εἴτε εἰς τύπον τετραπύλου μὲ ὅλας τὰς περαιτέρω συνεπείας (τροῦλλος), ὡρισμέναι μορφαὶ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ ἐξαρτημάτων της (θάλασσα, κιβώριον) κ. ἄ.—εὐκόλως ἠδύναντο νὰ ληφθοῦν ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς ἐξωχριστιανικῆς λατρευτικῆς παραδόσεως, πλουτιζομένων τῶν χριστιανικῶν ἱερῶν, ἀπὸ τοῦ θριάμβου τῆς ἐκκλησίας, διὰ πάσης χρησίμου ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ χρησίμου διὰ τὴν λατρείαν ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς, συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν μορφῶν τῆς λατρείας [1].

—Ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς λειτουργικῆς πράξεως καὶ τῆς διατάξεως τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖ ἓν αἴτημα, διὰ τοῦ ὁποίου βοηθούμεθα μὲν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς διαμορφώσεως τῶν λειτουργικῶν χώρων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, προϋποθέτει ὅμως τοῦτο προαπόκτησιν σαφοῦς εἰκόνος περὶ τῆς ἱστορίας τῶν μορφῶν τῆς λειτουργίας, τῶν ἐντὸς δηλαδὴ τοῦ χώρου τῆς λειτουργίας τελουμένων ἱερῶν πράξεων καὶ τελετουργικῶν χειρισμῶν· παραλλήλως δὲ ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς διαμορφώσεως τῶν λειτουργικῶν χώρων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς βοηθεῖ καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν σαφοῦς εἰκόνος περὶ τῶν ἑκάστοτε λειτουργικῶν μορφῶν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων, ἰδίως τῶν ἐρχομένων εἰς φῶς δι᾽ ἀνασκαφῶν καὶ μάλιστα ἐξ ἐπιχώσεων ἀδιαταράκτων, ἡ μεγάλη

---

1. Ὁ J. Ward Perkins, Constantine and the Christian Basilica, Papers Br. Sch. at Rome, XXII, 1954, 68 κέ. ἔρριψε τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς «κοινῆς». Ὅτι δηλαδὴ εἶχε δημιουργηθῆ καὶ εἶχε διαδοθῆ ἀνὰ τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν μία πλουσία εἰς ποικιλίας «κοινὴ» ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ὅτι ἐκ τῆς «κοινῆς» ἐκείνης κατάγεται ἡ χριστιανικὴ βασιλική, μὲ πηγὰς ἐμπνεύσεως τὴν παλατιανὴν ἀρχιτεκτονικὴν τόσον τῶν αἰθουσῶν ἀκροάσεων ὅσον καὶ τῶν ἀνὰ τὴν αὐτοκρατορίαν κατεσπαρμένων ἀστικῶν βασιλικῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἑκασταχοῦ συνθήκας. Ὁ Lang, Riv. Arch. Crist. XXX, 1954, 189 κέ., δεχόμενος ὁμοίως ὅτι ἡ χριστιανικὴ βασιλικὴ κατάγεται ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων (παλάτια), ὑποστηρίζει ὅτι αὕτη ἐξ ἀρχῆς διακρίνεται ἀπὸ τῶν κοσμικῶν κτηρίων.

σημασία διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς λατρείας[1]. Ἀλλ' ἡ ἀντιτυπικὴ αὕτη σχέσις μεταξὺ τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ χώρου της, ὡς τρόπον τινα ἀμοιβαίου τύπου καὶ ἀντιτύπου — μὲ τὸ νόημα ὅτι ὁ ἑκάστοτε ἁρμόδιος χῶρος ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς μίαν ἀντίστοιχόν του μορφὴν διαδραματιζομένην ἐν χρόνῳ καὶ ὅτι ἡ ἐν χρόνῳ διαδραματιζομένη μορφὴ προσαρμόζεται πρὸς τὸν προσφυέστερον δι' αὐτὴν ὑπάρχοντα χῶρον —, ἡ μεταξύ, λοιπόν, τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ χώρου της ἀντιτυπικὴ σχέσις δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθῆ ἐπαρκῶς καὶ εἰς ὅλον τὸ πλάτος της. Ὁ κ. Ὀρλάνδος, παρέχων ἓν διάγραμμα τῆς λειτουργίας, δέχεται τρεῖς διαδοχικὰς καταθέσεις προσφορῶν εἰς τρεῖς ἀντιστοίχους θέσεις: τὴν πρώτην ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τὸ ἄλλοτε παρὰ τὸν νάρθηκα ὑπάρχον διακονικόν, τὴν δευτέραν ἐκ τοῦ διακονικοῦ εἰς τὰς ἀριστερὰ τοῦ βήματος — ὡς ὑποτίθεται — ὑπαρχούσας τραπέζας προθέσεως ἢ εἰς τὰ παστοφόρια καὶ τὴν τρίτην ἐκ τῶν τραπεζῶν προθέσεως ἢ τῶν παστοφορίων εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν (σ. 30, 152 καὶ 226). Νομίζω ὅτι τὸ διάγραμμα τοῦτο τῆς λειτουργίας εἶναι πολὺ σχηματικὸν καὶ δύναται νὰ ἰσχύῃ μόνον εἰς μεμονωμένας περιπτώσεις. Ὡς πρὸς τὸ διακονικὸν τὸ παρὰ τὸν νάρθηκα ἀπέδειξα, ὡς νομίζω, ὅτι ἡ παρουσία του παρὰ τὴν εἴσοδον πρὸς τὸν κυρίως ναόν, τὸ ἐνωρίτερον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος, ὀφείλεται εἰς προσπάθειαν καθαρμοῦ τῆς λειτουργίας ἀπὸ τῆς προσκομίσεως προσφορῶν εἰδῶν μὴ εὐχαριστιακῶν (Δ. Πάλλα, Ἡ θάλασσα τῶν ἐκκλησιῶν σ. 117 κ. ἑ.). Συνεπῶς πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ διακονικοῦ τούτου ἡ τάξις τῆς λειτουργίας ὡς πρὸς τὴν προσκομιδὴν καὶ κατάθεσιν τῶν προσφορῶν ἦτο διάφορος, πρέπει δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πρώτη κατάθεσις τῶν δώρων ἐγίνετο εἰς τὸν χῶρον τοῦ βήματος, ὡς συνάγεται ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν παρατραπεζίων τῶν μαρτυρουμένων εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λατερανοῦ (Liber Pontific. XXXIV 10 Duchesne[2], I, 172. Ἡ ἐξήγησίς των, ὡς τραπεζῶν προθέσεως, παρὰ Th. Klauser, Röm. Quartalschr. 43, 1935, 179 κ. ἑ.) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν βασιλικῶν τοῦ Νωρικοῦ μὲ παρατραπέζια εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βήματος (R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, Wien 1916, 30 κ. ἑ. εἰκ. 31 καὶ 32) κ. ἄ.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ παστοφόρια (σ. 224 κ. ἑ.) τὸ πρᾶγμα, ὡς νομίζω, δὲν εἶναι ἀκόμη σαφές. Διὰ τοὺς ἑκατέρωθεν τοῦ βήματος στενομήκεις χώρους ἢ καὶ ἁπλᾶ χωρίσματα — βασιλικῶν: Νικοπόλεως Β' (εἰκ. 182), μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας Γεράσων (εἰκ. 472, 9) καὶ Πέτρου καὶ Παύλου Γερά-

1. Ὑπὸ λειτουργικοῦ διετυπώθη κάποτε ἡ ἀπορία διατί τάχα — διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας — νὰ ἀποδίδεται περισσοτέρα σημασία εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς ἐκκλησίας, τὰς ἐρχομένας εἰς φῶς δι' ἀνασκαφῶν καὶ ὄχι εἰς σχεδὸν ἀκέραια μνημεῖα, ὡς ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις—σημειωτέον—ἐπὶ πεντακόσια ἔτη εἶχε μετατραπῆ εἰς τζαμίον(!). (Π. Τρεμπέλα, Λειτουργικῶν πλανῶν ἔλεγχος, Ἐνορία Η', 1953, 182 καὶ ἀνατύπου σ. 10).

σων (εἰκ. 472, 10) — διὰ τοὺς ὁποίους ὁ καθηγητὴς Γ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (1952), 151 - 152 προτείνει τὸν ὅρον «παραβήματα», δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τῇ βάσει πορισμάτων ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν εἰς τὴν Κόρινθον (Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ. 1954, σ. 213 (Δ. Πάλλας) καὶ Α. Ὀρλάνδου, Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1956, σ. 74), ὅτι ταῦτα φαίνεται εἴτε νὰ ἀνήκουν εἰς μνημεῖα τοῦ 6ου αἰ., εἴτε νὰ προέρχωνται ἐκ διαρρυθμίσεων τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ. (περὶ τῆς πρώτης βασιλικῆς τῶν Γεράσων δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὰ μέσα ἢ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ.). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ κριτηρίου τούτου πρέπει ἴσως καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἑπταπήγου (Et Tâbga) παρὰ τὴν Γεννησαρὲτ (σ. 38 εἰκ. 16) ἢ τοὐλάχιστον τῶν χωρισμάτων της, τῶν παρομοίων πρὸς τὰ ἐν λόγῳ, πρέπει νὰ μεταθέσωμεν τὴν χρονολογίαν εἰς σχετικῶς ὀψιμωτέρους χρόνους[1]. Ἡ διαμόρφωσις τῶν λειτουργικῶν χώρων τῶν βασιλικῶν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἑκασταχοῦ λατρευτικὴν πρᾶξιν ἀποτελεῖ πρόβλημα ἀνοικτὸν ἀκόμη εἰς συζητήσεις. Ἀτυχῶς καὶ τὰ κείμενα, ὡς ἡ Διαθήκη κ. ἄ. μὲ τελετουργικὰς πληροφορίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς πληροφορίας περὶ τῆς διατάξεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, δὲν παρέχουν σαφῆ εἰκόνα (βλ. σ. 29) καὶ ἔχουν ἀνάγκην φιλολογικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἀκριβεστέρας χρονολογίας. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δὲ αὐτὴν φαίνεται ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα προσφέρουν ἀσφαλεστέραν ἀφετηρίαν.

— Εἰς τὰ παραδείγματα παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν μὲ προσανατολισμὸν ἀντίστροφον — τὸ ἱερὸν πρὸς Δ (σ. 85 - 86) — προσθετέα ἡ βασιλικὴ τῆς Junca εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν (P. Garrigue, Une basilique byzantine à Junca en Byzacène, Mél. Arch. Hist. 65, 1953, 173 κ. ἑ. εἰκ. 3. Ἔχει ἀπόκλισιν πρὸς Ν). Ἴσως ὑπῆρχεν ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. κανών τις ἀρχιτεκτονικῆς τῶν πρωτοχριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὴν εἴσοδόν των πρὸς Α. (Fr. Dölger, Ant. u. Christ. 2, 1930, 55 - 56). Ἡ ἐπικράτησις δὲ τοῦ κανονικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν, μὲ τὸ ἱερόν των πρὸς Α, παρεκτὸς τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ κ. Ὀρλάνδος σ. 84 κ. ἑ., δύναται νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν περὶ τοῦ τόπου τῆς κατοικίας τοῦ Θεοῦ (Ἀποστολ. Διατ. II 57, 14 «προσευξάσθωσαν τῷ Θεῷ τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολὰς (Ψαλμ. 67, 34)» Quasten, Monum. euchar. lit. vetust. 185) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἰδέας περὶ τῆς δευτέρας

1. Πρόβλημα χρονολογίας θέτει καὶ ἡ βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (σ. 172 εἰκ. 126) μὲ τὸ νὰ παρουσιάζῃ ἀφ' ἑνὸς πρωΐμους μορφὰς — ὑπόβαθρα βάσεων κιόνων (σ. 266 εἰκ. 213), ἐπιθήματα ἀνεξάρτητα τῶν κιονοκράνων (σ. 317), ἁγίαν τράπεζαν φορητὴν καὶ τέμπλον ἐξ ὁλοκλήρου χαμηλὸν (εἰκ. 490) — καὶ ἀφ' ἑτέρου προχωρημένους χαρακτῆρας, ὡς ὁ νάρθηξ, ὅστις θεωρεῖται ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον τῶν βασιλικῶν σχετικῶς ὄψιμον (σ. 130 καὶ 568).

παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, μελλούσης νὰ γίνῃ ἐξ ἀνατολῶν (Ματθ. 24, 27), ἐκ τοῦ ἐκεῖ κατοικητηρίου του (πρβλ. καὶ Φιλοστοργ., Ἐκκλησ. Ἱστορ. Ι 6 «τὸ τοῦ σταυροῦ σημεῖον κατὰ ἀνατολὰς μήκιστον ὤφθη διῆκον» ἔκδ. Bidez 7). Διότι ἑκάστη τελουμένη λειτουργία ἰσοδυναμεῖ κατ᾽ οὐσίαν καὶ πρὸς μίαν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος «θεωρεῖται» πρὸς ἀνατολὰς (Γρηγορ. Νύσσ., Εἰς τὴν προσευχ. 5 «ἐπειδὰν πρὸς ἀνατολὴν ἑαυτοὺς τρέψωμεν, οὐχ ὡς μόνον ἐκεῖ τοῦ Θεοῦ θεωρουμένου» P. G. 44, 1184). Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ πρὸς Α (πρὸς τὸ σημεῖον ὅπου «θεωρεῖται» ὁ Θεὸς καὶ ἀπὸ ὅπου γίνεται ἡ «παρουσία» του) κανονικοῦ ἀποβάντος προσανατολισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους, καθ᾽ οὓς ἡ πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος — ἄλλοτε καὶ θεοῦ—λατρεία, τῆς ὁποίας βασικὸν περιεχόμενον ἦτο ἡ ἔννοια τῆς παρουσίας, ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς λειτουργίας. Ὑπενθυμίζω ὅτι καὶ ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῆς κόγχης τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν διαπνέεται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, «θεωρουμένου» πρὸς Α.

— Περὶ τῆς μεγάλης ἐξέδρας εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων, περὶ τῆς ὁποίας ὁ γράφων (Ἀρχαιολ.—Λειτ. ἔν. ἀν. 295 κἑ.) εἶχεν ἄλλοτε προτείνει τὴν γενομένην παραδεκτὴν καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ὀρλ. (σ. 109 - 110 καὶ 116) ἐξήγησιν, ὡς χώρου τελετουργικῆς παραμονῆς τοῦ ἐπισκόπου, εἶναι προτιμοτέρα ἡ ὀνομασία «ἀσπαστικὸν» (Δ. Πάλλα, Ὁ ἐπισκοπικὸς ἔξω θρόνος καὶ τὸ ἀσπαστικὸν τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. ΚΓ', 1953, 578 - 581).

— Περὶ τοῦ μεσαίου κλίτους τῶν βασιλικῶν, ὡς χώρου ἀφιερωμένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διαδραμάτισιν τῆς λειτουργίας καὶ περὶ τῆς θέσεως τῶν πιστῶν εἰς τὰ πλάγια κλίτη (σ. 79 καὶ 436) βλ. καὶ A. Grabar, Cahiers Archéol. I, 1955, 131 - 133.

— Περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Τιγκζὶρτ (σ. 149 κ.ἀ.) σημειώνω τὸ πρόσφατον δημοσίευμα τοῦ S. Lancel, Architecture et décoration de la grande basilique de Tigzirt, Mél. d'Alchéol. et d'Hist. 68, 1956, 299 κἑ.

—Ὁμιλῶν παρεμπιπτόντως περὶ τῆς θολοδομίας τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Βυζαντίου (Ἁγίας Σοφίας κ.ἄ.) ὁ κ. Ὀρλ. (σ. 233 - 234) ἀκολουθεῖ τὴν ἀνατολικὴν θεωρίαν· ἀναθεωρεῖται ὅμως ἡ θεωρία αὕτη τώρα καὶ φαίνεται βασιμωτέρα ἡ ἀναγωγὴ τῆς βυζαντινῆς θολοδομίας εἰς τὴν ἀρχαίαν—ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν — παράδοσιν (S. Guyer, Die Bedeutung der christl. Baukunst des Inneren kleinasien, Byz. Zeitschr. 33, 1933 99 κἑ., E. Swift, Roman Sources of Christian Art, 1951, 85 κἑ. καὶ The Formation of the Byzantine Style, Jahrb. öster. byz. Gesellsch. II, 1952, 61 κἑ. Ἐπίσης Wl. Sas—Zalociecky, Westrom oder Ostrom ?, Αὐτ. 156 κἑ.).

— Τὸ ἐν σ. 475 παράδειγμα βήλου κιβωρίου ἁγίας τραπέζης ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ Μωυσέως τῆς Sta Maria Maggiore (εἰκ. 435) νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι ἐκεῖ εἰκονίζεται ἀμφίθυρον ἀνηρτημένον εἰς θύραν εἰσόδου, ὡς φαίνεται καθαρώτερον εἰς τὴν ἔγχρωμον εἰκόνα παρὰ Wilpert, Mosaiken u. Malereien, I, 460 καὶ III πίν. 21. Πιθανῶς καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς εὐχαριστιακῆς ἀλληγορίας μὲ κεντρικὸν πρόσωπον τὸν Μελχισεδὲκ εἰς τὸν Ἅγιον Ἀπολλινάριον in Classe (εἰκ. 436) δὲν εἰκονίζονται βῆλα κιβωρίου ἀλλ' ἀμφίθυρα τέμπλου, ἂν καὶ ὄχι μὲ ἀκρίβειαν, διότι ἡ προκειμένη σύνθεσις κατάγεται ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς εἰκονογραφίας (βλ. E. Dyggre, Über die freistehende Klerusbank, Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte [=Festschrift R. Egger], I, Klagenfurt 1952, 50 - 51).

—Θὰ συζητήσω δι' ὀλίγων τὸ κείμενον τοῦ Εὐσεβ., Ἐκκλησ. Ἱστορ. X, 4,44 «τὸν νεὼν ἐπιτελέσας, θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω, εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν καὶ προσέτι βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθ' ὅλου κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας, ἐφ' ἅπασί τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θείς», ἐκ τῆς ἐκφράσεώς του εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Τύρου. Ὁ κ. Ὀρλάνδος (σ. 489) ἐξηγεῖ: ἀνωτάτους θρόνους προωρισμένους διὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ βάθρα προωρισμένα «διὰ τοὺς καθόλου, ἤτοι τοὺς κοινοὺς ἢ δευτέρου βαθμοῦ κληρικοὺς (πρεσβυτέρους κλπ.)». Τὸ κείμενον ὅμως λέγει ὅτι οἱ θρόνοι προωρίζοντο διὰ τοὺς «ἀνωτάτω», τοὺς ὁποίους ἐν συνεχείᾳ χαρακτηρίζει ὡς προέδρους, ὡς προέδρους δὲ φαίνεται νὰ ἐννοῇ ὅλους τοὺς κληρικοὺς τοὺς προϊσταμένους τῆς ἐκκλησίας, ἀνεξαρτήτως βαθμοῦ (πρβλ. Εὐσεβ., Εὐαγγ. ἀπόδ. II 3, 91 «καὶ ἐπὶ τούτοις— ἐνν. ὑπεράνω τῶν κατηχουμένων καὶ τῶν πιστῶν—τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν προέδρων ἀρχὴν ταῖς ἐνθέοις καὶ λογικαῖς τροφαῖς ἐκθρέψας» Heikel 77,27 - 28). Καὶ ἀλλαχοῦ χρησιμοποιεῖται εἰδικῶς διὰ τοὺς πρεσβυτέρους—κληρικοὺς δευτέρου βαθμοῦ—ὁ θρόνος (Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστορ. X 5,23 «συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο τινὰς τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου» Schwartz II 889, 22 - 23). Ἐπίσης καὶ ἡ «καθέδρα» ἀναφαίρεται καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους (Εὐσεβ., Περὶ τῶν ἐν Παλαιστ. μαρτ. 11,2 «ἐπεὶ καὶ τὴν τῶν πρεσβυτέρων καθέδραν πρεσβύτερος ὢν ἐδόξασε» (αὐτ. 934, 19). Δὲν ὑπῆρχον, λοιπόν, εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Τύρου θρόνοι «ἀνώτατοι» πρὸς τιμὴν ἰδιαιτέρως τῶν ἐπισκόπων ἐν διαστολῇ πρὸς τὰ χαμηλότερα βάθρα διὰ τοὺς κληρικοὺς δευτέρου κλπ. βαθμοῦ, ἀλλὰ μία ὁμὰς θρόνων δι' ὅλους τοὺς κληρικούς· ὑπῆρχεν ἓν πρωΐμου μορφῆς σύνθρονον, ἄγνωστον ποίας ἀκριβῶς μορφῆς, ἀλλὰ πιθανῶς ὄχι ἀκόμη ὁμοίας πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς προκεχωρημένης ἐποχῆς παραδείγματα. Κατόπιν τούτου οἱ «καθ' ὅλου», διὰ τοὺς ὁποίους προωρίζοντο τὰ βάθρα, εἶναι χωρὶς ἀμφι-

βολίαν οἱ λαϊκοί. Ὁ Εὐσέβιος, ἀνακεφαλαιώνων τὴν περιγραφήν του δι᾽ ὀλίγων, διὰ νὰ ἀλληγορήσῃ, προσθέτει: «ἔ ν ε ι σ ι ν ἐ ν τ ῷ δ ε τ ῷ ἱ ε ρ ῷ κ α ὶ θ ρ ό ν ο ι, β ά θ ρ α τ ε μ υ ρ ί α κ α ὶ κ α θ ι σ τ ή ρ ι α» X4,66 Schw. II 881, 18). Ἐδῶ περὶ τῶν βάθρων λέγει ὅτι ἦσαν πολυάριθμα καὶ καταλέγει αὐτὰ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλου εἴδους πιθανῶς κινητὰ καθίσματα, χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν λαϊκῶν. Τὰ βάθρα φαίνεται νὰ ἦσαν κτιστὰ ἕδρανα.

—Τέλος σημειώνω ὅτι περὶ τοῦ ἄμβωνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης (σ. 554) ὑπάρχει καὶ ἡ ἀποκατάστασις ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ὁ ἄμβων τῆς Θεσσαλονίκης, Ἐ-. Ἑτ. Βυζ. Σπ. 10, 1933, 418 κἑ.

Αἱ ἀνωτέρω βιβλιογραφικαὶ συμπληρώσεις μὲ ἐνιαχοῦ μικρὰς συζητήσεις νομίζω ὅτι ἀναδεικνύουν τὸν πλοῦτον τῶν περιεχομένων τῶν δύο πρώτων τόμων τοῦ περὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἔργου τοῦ ἀκαταπονήτου καθηγητοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου· δὲν ἀπέβλεψαν δὲ εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τὴν χρησιμοποίησίν του ἐπωφελεστέραν. Διὰ τοῦτο καί, περαίνων τὴν παροῦσαν ἀνάλυσιν ὁ γράφων, διατυπώνει τὴν εὐχὴν νὰ δημοσιευθῇ συντόμως καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ πράγματι μνημειώδους τούτου ἔργου τοῦ κ. Ὀρλάνδου, τὸ μέρος τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὰ προσκτίσματα τῶν βασιλικῶν καὶ εἰς τὴν γραπτὴν διακόσμησίν των.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ: Ἕνεκα τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ἐμφιλοχωρησάσης κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ παρόντος τεύχους, αἱ σελίδες 233 - 312 φέρουν τὴν ἐσφαλμένην ἀρίθμησιν 369 - 481.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

ΤΑ ΕΝ ΤΗι ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗι ΤΟΥ Ξ. Α. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΥΤΟΥ (*)

ΥΠΟ

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ (†)

107. Φάκελλος περιέχων ἑκατὸν δύο φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ὧν ἕκαστον φέρει ὡς ἐπιγραφὴν ὄνομα τόπου (πόλεως, χωρίου, λιμένος, λίμνης, νήσου, ποταμοῦ κ.λ.π) καὶ περιέχει τινὰ περὶ τούτων. Τὰ ὀνόματα τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα, καταταχθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἀλφαβητικῶς (Ο - Ω). 1. Ὀδιούπουλις. 2. Ὀκτάγωνος. 3. Ὀλβία. 4. Τὰ Ὁνωράτου ἢ Ὁνωράτα ἢ καὶ Ἀναράτα. 5. Ὁνωριάς. 6. Ὀξεῖα. 7. Ὀρνατούριον (Παλάτιον). 8. Οὐρβικίου. 9. Παγκαλοχώριον. 10. Πάζου κώμη (Παζουκώμιον). 11. Παλατιανή; 12. Παντελεήμονος ἁγίου γέφυρα. 13. Πάρδου. 14. Παρθένιος ποταμός. 15. Παρμακαπῆ. 16. Πευκία (τὰ) Τσάμλιτζα; 17. Παυλίνου (τά). 18. Πλακιδιναί (;). 19. Πλατανεύς. 20. Πλατεῖα (ἐν Κωνσταντινουπόλει). 21. Πελαγίου (μνήματα). 22. Πενταπύργιον. 23. Πέραμα. 24. Πηλαμύς. 25. Πιζεστάνιον. 26. Πιθηκᾶς. 27. Πικριδίου (τά). 28. Πινακίδιον. 29. Πιττάκια πλησίον ἁγίας Εἰρήνης. 30. Πομπώνιος μέγας (Bithynia). 31. Ποντοηράκλεια. 32. Πουζάνης κάστρον. 33. Πριγκηπόνησοι. 34. Πτελούδιον. 35. Ράβδος. 36. Ρεγετάϊος. 37. Ρηγία. 38. Ρούμελι Χισάρ. 39. Ρυνδακὸς ποταμός. 40. Σαβῖνος (ἅγιος), παράλιον ἐν τῷ Ἀστακηνῷ (;). 41. Σαλώνεια. 42. Σαλουστίου (τά). 43. Σαπρία. Πολυάνδριον - Νεκροταφεῖον. 44. Σγῶρα=Σγόρα (=Ἀγορά ;). 45. Σεκουνδιαναί. 46. Σητία. 47. Σίγμα. 48. Σιγριανή. 49. Σίμανα. 50. Σίφωνες ; 51. Σκουτάριον—Σκουταρᾶτον. 52. Σκύθα (τά). 53. Σολομῶντος (τά). 54. Σοφιανοῦ παλάτιον. 55. Σπάρτη. 56. Σπουδαίου τόπος. 57. Σταυρακίου (τά). 58. Σταυρία κώμη παρὰ τὴν Χηλήν. 59. Στρογγύλον. 60. Συκαί. 61. Σύκανδρος. 62. Σφενδόνη. 63. Σφιλακίου. 64. Ταρακλῆ. 65. Τάραντος. 66. Ταρσία. 67. Ταταῦλα. 68. Ταῦρος. 69. Τεκιετζῆ—κιοΐ. 70. Τελεμαία (ἐν Μεσοθωνίᾳ). 71. Τέμβρη ἐν τῷ θέματι Ὀψικίῳ. 72. Τζουμπαλί. 73. Τόποι. 74. Τορβαλοῦ. 75. Τορμπαλῆ Κοϊλίκ. 76. Τρικοκεία. 77. Τρίτων. 78. Τροῦλλος. 79. Τσεγγέλκιοϊ. 80. Τσερκές. 81. Τσιβουκλῆ Ὀτζαγῆ μεστζιτί. 82. Φάρος. 83. Φιάλεια. 84. Φιδαλία. 85. Φιλαδέλφιον. 86. Φιλεατίνη λίμνη—Φιλέας. 87. Φονεὰς=Ρούμλι Χισάρ. 88. Φό-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 194 τοῦ προηγουμένου τεύχους καὶ τέλος.

ρος. 89. Φρέαρ. 90. Ὕπιος. 91. Ὑψωμαθεῖα—Ἠμαθία. 92. Χάλδαι. 93. Χαρτελιμή. 94. Χελώνη. 95. Χερικέ. 96. Χρυσή. 97. Χρυσίων. 98. Χρυσόπολις. 99. Ψαμαθία. 100. Ψέλλιον ποταμός. 101. Ψηφᾶ (=Ψηχᾶ) (τά). 102. Ὡρολογεῖον.

108. Φάκελλος περιέχων. 1. Ἐννέα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, ἐν οἷς καὶ ἀπόκομμα ἐφημερίδος, περιέχοντά τινα περὶ τοῦ Μαύρου Μόλου. 2. Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ σελίδων ἠριθμημένων δέκα καὶ ἐννέα (1 - 19) καὶ τινων παρεντεθειμένων φύλλων χάρτου. Περιέχει ὀνόματα προσωπικοτήτων καί τινα σημειώματα περὶ αὐτῶν. 3. Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ δέκα φύλλων γεγραμμένων καὶ περιέχον τὰς ἐπιγραφὰς ἔργων, ἰδίᾳ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου «Γνήσια, Νόθα καὶ Ἄδηλα», ὡς καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. 4. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἀγωγός». 5. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφήν «Ἀγατζδενιζί». 6. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σκουτάριον. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Τακτικῶν διάταξις Ε′. Περὶ ὅπλων» (Migne τόμ. 107). 7. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Τοκάτι». 8. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χαλκοπρατεῖα». 9. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τάφοι ἐπισήμων ἀνδρῶν». 10. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Γαλατᾷ». 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Th. Smith Episola de motibus ac institutis Turcarum cui annectitur brevis C/poleos notitia. Oxonii MDCLXXIV». 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Inscriptions de l'Athos per Millet. Pargoire. Patit. Paris 1904. 1er partie». 13. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Πάροικοι. Παϊζάνοι. Χρυσοπολίται. 14. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως Κυρίου Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου αἴνιγμα». 15. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Καισαρίου Δαπόντε, Κῆπος χαρίτων, Ἀθ. 1883» καὶ περιέχοντα ἀποσπάσματά τινα ἐξ αὐτοῦ. 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Οἰκισμὸς πόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Καταφύγια». 18. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κατοικία». 19. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Δημόσιαι τελεταὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κυριακὴ πρὸ τῆς 6 τοῦ Νοεμβρίου μηνός. Ἡ ἀνάμνησις τῆς πεσούσης ἐξ οὐρανοῦ κόνεως, ἤτοι τέφρας ἢ στάκτης, Meroli Basil». 20. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Φιλόξενος». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Παύλου Σιλεντιάριου, ἐν τῷ μεγάλῳ πραιτωρίῳ καλλωπισθέντι» καὶ «Θεαιτήτου σχολαστικοῦ εἰς τὸ αὐτὸ» καὶ περιέχον δύο ἐπιγράμματα ἐκ τῆς Anthol. Pal. c. IX 658 καὶ 660 ἐκδ. Didof». 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Περίπλους Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου ἔτει 1778». 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σχολεῖα Γαλατᾶ». 24. Τέσσαρα φύλλα χάρτου ἠριθμημένα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Antonii Augusti Itinerarium». 25. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Προσέλευσις κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰ τύχη

τῇ Κυριακῇ τῆς μέσης ἑβδομάδος. Χαλκοπρατεῖα». 26. Δύο φύλλα χάρτου, ἐφ' ὧν ἔχει ἐπικολληθῇ ἀπόκομμα ἐκ τοῦ Νεολόγου ἀρ. 2596 6]18 8βρίου 1877, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀρχαιολογικά. Περί τινων ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τῆς Νικομηδείας» καὶ ὑπογραφὴν «Χρ. Παπαδόπουλος». 27. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰουδαϊκαὶ συνοικίαι». 28. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐπίσημα ἔγγραφα. Νεκροταφεῖον Χρυσοπόλεως». 29. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἅλωσις Κωνσταντινουπόλεως 1453». Memoires de Jacques de Clenq (1376 - 1462)». 30. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Δ' σύνοδος ἐν Χαλκηδόνι». 31. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Διονύσιος Ζανετῖνος Γραικός». 32. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Provincia Nicomediensis, I Ecclesia Nicomediensis, II Ecclesia Chalcedonis, III Ecclesia Caesarea». 33. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χρυσαργύρου φόρος». 34. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τὰ Ἐλλεβίχου». 35. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἴλλος». 36. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Λυκομήδης Βιθυνός». 37. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἅγ. Κόνων». 38. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βιβλ. Θεολ. Σχολῆς. Νέα μαρτυρολόγια». 39. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Λιθόστρωτος». 40. Ἀποκόμματα ἐφημερίδων, περιέχοντα δύο διατριβὰς τοῦ Ἠλ. Ἀλεξανδρίδου, φερούσας ἐπιγραφὰς «Ἐρείπια βυζαντινῶν ναῶν» καὶ «Λείψανα βυζαντινῶν οἰκοδομῶν».

109. Φάκελλος περιέχων. 1. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἔκθεσις Ξ. Α. Σιδερίδου ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ νομισματικῶν συλλογῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου διὰ τὸ ΜΑ' τοῦ συλλόγου ἔτος (1901 - 2)». 2. Δέκα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Εὐανθίειον κληροδότημα». 3. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Κατάλογος τῶν ὅσων παραδίδει ὁ Ξ. Α. Σιδερίδης, τέως γραμματεὺς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς τῷ Γραφείῳ τοῦ Συλλόγου». 4. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον ἄρχεται «Παρέλαβον ὁ ὑποφαινόμενος παρὰ τοῦ κ. Ξ. Α. Σιδερίδου, προσωρινοῦ ταμίου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλολ. συλλόγου, τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα καὶ βιβλία» καὶ φέρει ὑπογραφὰς «Ὁ παραδοὺς προσωρινὸς ταμίας Ξ. Α. Σιδερίδης» «Ὁ παραλαβὼν τακτικὸς ταμίας Δ. Ε. Πατρίκιος» καὶ χρονολογίαν «Γαλατᾷ τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1901», τὸ δὲ δεύτερον «Παρέλαβον ὁ ὑποφαινόμενος παρὰ τοῦ κ. Δ. Πατρικίου, ταμίου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα καὶ βιβλία» καὶ φέρει ὑπογραφὰς «Ὁ παραδοὺς ταμίας Δ. Ε. Πατρίκιος», «Ὁ παραλαβὼν ἀντιπρόεδρος» (ἐλλείπει ἡ ὑπογραφὴ) καὶ χρονολογίαν «Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 10]23 Ἀπριλίου 1902». 5. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Νικόδημος Μεταξᾶς. Σάθα Νεοελ. Φιλολ. σ. 286». Ἐν αὐτῷ ἀναγράφει τὴν ἐπιγραφὴν τὴν κεχαραγμένην ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ εἰς Μεταξάτα ἐπισκοπικοῦ μεγάρου, τὴν ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐκδοθεῖσαν (ἐνθ. ἀν.), κατὰ

στίχους σημειῶν ἐν τῷ περιθωρίῳ καί τινας διορθώσεις. 6. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μ. Γεδεών, Καν. Διατ. Β. ΡΝΓ (ΡΞΒ΄) Μητροφάνους τοῦ ἀπὸ Καισαρείας περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ Ἰουδαίους ἀδικίας σελ. 70 - 71. Ἐκ τῆς Τουρκογραικίας σελ. 281». 7. Ἕξ φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Χριστιανικὴ Κοινότης Α΄. Ἕλληνες Ὀρθόδοξοι». 8. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Coxe Catal. cod. graec. bibl. Bold. pars prima. Oxonii 1853. Codex Barociani 25 Stilbae Cyriceni sermo alius f. 275 - 278». Τὸ δεύτερον φύλλον περιέχει ἀντίγραφον τοῦ πρώτου. 9. Δύο φύλλα χάρτου, περιέχοντά τινα περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, ὅπερ ἔχει γραφῇ ἐν ἑτέροις δυσὶ φύλλοις παρεντιθειμένοις. 10. Δύο φύλλα χάρτου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει ἐπιγραφὴν «Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, χειρόγρ. 26 φ. 311. (Παναγία Χάλκης). Μογὲ σ. 41 καὶ 69» καὶ περιέχει δύο ἐπιτύμβια ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας τῆς Χάλκης, τὸ δὲ δεύτερον φέρει ἐπιγραφὴν «Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων χειρ. 66, φυλ. 311» καὶ περιέχει δύο ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, ἓν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ καὶ τὸ ἕτερον ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας Χάλκης». 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Tournefort voyage du Levant. Amsterdam 1718» καὶ περιέχον ἀποσπάσματά τινα ἐκ τοῦ ἔργου τούτου. 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀγγούριον» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῆς Μονῆς ταύτης. 13. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἔγγραφα Ἐκκλ. Χρυσοπόλεως» καὶ περιέχον δύο τοιαῦτα τοῦ ἔτους 1847. 14. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἔμβολοι». 15. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Καθαροί». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Καραΐται». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Πινακίδιον». 18. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μπάνιο». 19. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χαριστικάριος». 20. Δύο φύλλα, φέροντα ἐπιγραφὴν Ἀρνηθρῆσκοι». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μεδρεσέδες». 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Istamboul». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μέγας λιμὸς ἐπὶ Αὐτοκρ. Ρωμανοῦ τοῦ Α΄». 25. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Εἰς τὸ ἐν ἔτει 1810 κατάστιχον καταβολῆς φόρου εἰς ἄργυρον ἀναφέρονται καὶ αἱ ἑξῆς ἐκκλησίαι». 26. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ὁ Hillarius ἐν σελ. 506 (ἐκ τοῦ Κρουσίου) λέγει ὑπάρχοντα ἐν Κωνσταντινουπόλει» καὶ περιέχον ἀντίγραφον τῶν ὑπαρχόντων συγγραμμάτων τοῦ Κρουσίου. Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ ὄψει φέρει ἐπιγραφὴν «Ἐκ τοῦ Θεοτοκαρίου ἐκδ. Κωνσταντινουπόλεως 1849» καὶ περιέχει ἀναγραφὴν ἔργων τινῶν ἐξ αὐτοῦ. 27. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Scriptores de rebus Bithynicis». 28. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Οἱ Τοῦρκοι ἀπεύχονται τὴν κατάληψιν τῆς Ρώμης;» καὶ περιέχον δύο σημειώματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ M. Febure, L'etat present de la Turquie. Paris 1675, σελ. 265-268 καὶ 407. 29. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Cod. Tubigensis Mc. 62 fol p.

179 cf. Turcogr. 190. Πέτρας Μονή». Ἐν τέλει ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Ἡ σημείωσις αὕτη ἐν σελ. 35, ἐν ᾗ ἄρχεται ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γερασίμου τοῦ ἀναχωρητοῦ φέρεται». 30. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Nouvelles études sur la litterature grecque moderne par M. Ch. Gidel. Paris 1878. Κρίνων τοῦ Βασιλειάδου τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν γράφει». 31. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἡ ἔγερσις τῶν λαῶν ὑπὸ Κωνσταντινοπολίτου. Ἐν Ἀθήναις 1848 σ. 20». 32. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Auxentius pr. in Bithynia circe an 470. Feb. 14» καὶ ἐν τέλει «Bibliotheca hagiographica græca. Ediderunt Socii Bollandiani. Bruxelles 1909 p. 30 - 31». 33. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μουντανείων μητρόπολις». 34. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Οἱ Γεωργιανοὶ εἶχον καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστήρια sous l'invocation de Sainte Anastasie et celui de Kromani». Ἐν τέλει σημειοῖ ὁ Σιδερίδης «Ms. n. 170 du Musée ecclesiastique de Tiflis p. 271 - 293. Michel Tamarati, L'eglise Goergienne. Rome 1910 p. 317 - 318». 35. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀντιγόνη» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῆς νήσου τῆς Πανόρμου ἥ καὶ Ἀντιγόνη λέγεται». 36. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Περὶ ἐκκλησιῶν τοῦ Γαλατᾶ». 37. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀαρὼν ἐνορία ἐν Κωνσταντινουπόλει». 38. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐπαρχίας Βιθυνίας IX. Ἀδριανῶν ἐκκλησία Ἐπίσκοποι». Ἀναφέρει 7 ἐπισκόπους ἐκ τοῦ Orient christianus τοῦ Lequien 615 - 626. 39. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Καθίσματα». 40. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μυέλη - Μυλιανός». 41. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐπαρχίας Βιθυνίας Ἐνοριῶν ἐπισκοπή».

110. Φάκελλος περιέχων. 1. Πλεῖστα φύλλα χάρτου, περιέχοντα ἀντίγραφα διαφόρων ἐπιγραφῶν, ἰδίᾳ ἐκκλησιῶν καὶ τάφων. 2. Εἰκόνες, φωτογραφίαι καὶ διάφορα σχεδιαγραφήματα. 3. Χάρται.

111. Φάκελλος περιέχων. 1. Τετράδιον ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων τεσσάρων ἀναριθμήτων καὶ φέρον ἐπιγραφὴν »Desciogone topografica dello stato presente Constantinopoli. Barsano MDCCXCIV». 2. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἐν τῷ catalogue des livres de la bibliothèque de feu M. J. J. Marcel Paris. J. F. Delion libraire 1856». Περιέχουσιν ἀναγραφὴν ἔργων τινῶν, ὥς καὶ περὶ ἀρμενικῶν τυπογραφείων. 3. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Kings of Pergamos κατὰ Clinton F. H. τόμ. IV 400» καὶ περιέχοντά τινα ἐξ αὐτοῦ. 4. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Plinius secundus. Historia Naturalia liber V καὶ VI». 5. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Bibl. Lauz. Plut. Vud. XVIIS. XIV». 6. «Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Preisse Notre Dame de l'Assomption erigée par Mgr. Brunoni (vicaire de Con]pole) decret du 12 Novembre 1862». 7. Τέσσαρα φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Διά-

λογος περὶ ματαιότητος ἀνθρωπίνης· Φιλήκοος καὶ Ἐμπειρόκοσμος» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφον τούτου. 8. Δύο φύλλα χάρτου, περιέχοντα ἀντίγραφον ἐγκυκλίου φερούσης ἐν τέλει ὑπογραφὴν «Ὁ Χαλκηδόνος Ἱερόθεος βεβαιοῖ ͵αωλε΄ Σεπτεμβρίου». 9. Δύο φύλλα χάρτου, περιέχοντα ἐγκύκλιον τοῦ Χαλκηδόνος Ἱε οθέου καὶ φέροντα ἐν τέλει ὑπογραφὰς «τῇ 25 Μαΐου 1848. Ὁ Χαλκηδόνος Ἱερόθεος καὶ ἐν Χριστῷ πάντων ἡμῶν εὐχέτης. Οἱ ἔφοροι τῆς Σχολῆς Γ. Κωνσταντινίδης, Βασιλείου Τζολάκογλου Καψιμάλη, Χα. Κώστας Αὐγουλάκης, Κωνσταντῖνος. Σ. Κεριστετζόγλους, Γεώργιος Ζάννου. Τὸ ἰσνάφι τῶν λεπτουργῶν Ἰωάννης Κάλφας». 10. Δύο φύλλα χάρτου φέροντα ἐπιγραφὴν «Ρήβας». 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «σ. 156. CIII Germanus II». 11. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βίος Μελετίου ὁμολογητοῦ τοῦ Γαλησιώτου (1250), συγγραφεὶς ὑπὸ Μακαρίου Φιλαδελφείας Χρυσοκεφάλου, μεταφρασθεὶς εἰς τὸ ἁπλοῦν». 13. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀσὰν Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος (κατὰ Miller)». 14. Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Σύνοδος ἐπὶ Φωτίου ἐν Κωνσταντινουπόλει». 15. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κωνστανιαναί». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ματθαῖος». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χειρ. Μονῆς Λαύρας Ε. 154 (Zach 616. 1) ἔτους 1565 ἐν σελίδι 163». 18. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰντζίρκιοϊ». 19. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ducangius gloss. Καλιγάριος». 20. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐφραίμιος παρὰ «Alatii de Cons. c. 726». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Allatii de Cons. l. II c. VII» καὶ περιέχον διάφορα σημειώματα ἐξ αὐτοῦ. 22. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σαμψὼν Ξενοδόχου Ἰουνίου 17. Saec. VI». 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Mansi XXIV 79 - 80. Ἐπιστολὴ Γρηγορίου Χ. (κείμ. λατινικόν)». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ὡρεῖον». 25. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν Συγή». 26. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Λουτρὰ» καὶ ἐν τῇ ὀπισθίᾳ ὄψει «Μονὴ Σωτῆρος Ἀκαταλήπτου Παντοκράτορος» καὶ «Ἀποστόλων ναός, ἁγία Σοφία». 27. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χρυσοκέραμος». 28. Φύλλον χάρτου φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰβηρίτζη οἶκος. Ἰβήρων Μονή». 29. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Νεκροταφεῖον» Χρυσοπόλεως». 30. Δύο φύλλα χάρτου, ἐν ἀρχῇ τῶν ὁποίων ἔχει γράψει ὁ Σιδερίδης «Ἐλήφθη ἐκ μεταφράσεως παρὰ τῷ καθηγητῇ Κ. Ἀμάντῳ». Περιέχει μετάφρασιν αὐτοκρατορικοῦ μονογράμματος πρὸς τὸν Μολλᾶν καδῆν τῆς Χίου. 31. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «I Band 1809. Inhaltsverzeichniss I. Philologie. II Poesie. III Geschichte. IV Geographie. V Astronomie und Chronologie. VI Positive Gesetzwischenschaften d. theologische und juristische. II Band 1811. I Philosophie. II Poesie. III Geschichte. IV Geographie. V Astronomie. VI Gesetzwissenschaften d. L. Theologische und juristische. VII. Bibliographie und andere Miscellaneen». Ἀναγρά-

φει διάφορα ἐκδοθέντα ἔργα. 32. Δέκα φύλλα χάρτου, περιέχοντα «Βακουφικὰ Χοτζέτια». 33. Δύο φύλλα χάρτου, περιέχοντα «Φιρμάνιον τοῦ ἔτους 1108 (1696) ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ὑπὸ πυρκαϊᾶς καταστραφείσης συναγωγῆς αὐτῶν». 34. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ροὺμ Μεχεμὲτ πασᾶς». 35. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χερσεόγλης Ἀχμέτ». 36. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χαϊτὰρ πασᾶ». 37. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ισᾶ καποσῆ». 38. Τρία φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Μαχμοὺτ πασᾶς». 39. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Mehemed ὁ Βεγλέρμπεης». 40. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κρήνη Μαχμοὺτ πασᾶ». 41. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Βοδροὺμ παρὰ τῷ Φετχτιὲ τζαμισῆ». 42. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Διερμηνεὺς Θεόδωρος Παλαιολόγος». 43. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τερτζιμὰν Ἀλὶ μπέγης». 44. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τσενγκιὰλ Καριεσῆ μεστζιή». 45. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κιουρουλῆ (Μεχεμὲτ πασᾶ) μεστζιή». 46. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἰβὲζ - Ἐφέντη τζαμισῆ». 47. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Moschee Mahmud passas». 48. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τολά, μεστζιτί». 49 Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν βεϊκὸς Τζαμί». 50 Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τζαμίον Ζεινὲπ Σουλτάν». 51. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τζαμίον Ζειηπεκσουλτὰν (Χαλκοπρατεῖα)». 52. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Καντιλγὶ τζαμί». 53. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χουνκιὰρ ἰσκελέσι μεστζιτί». 54 Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Γιούστι Ταγῆ μεστζιτί». 55. Πέντε φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Νεώριον» καὶ «Περὶ τοῦ ἐν Νεωρίῳ ναοῦ τῆς Θεοτόκου».

112. Φάκελλος περιέχων. 1. Δέκα φύλλα χάρτου ἀναρίθμητα, φέροντα ἐπιγραφὴν «Θεοδόσιος ὁ μικρὸς» καὶ περιέχοντά τινα περὶ αὐτοῦ. 2. Δύο φύλλα χάρτου, ἠριθμημένα κατὰ σελίδας (I - IV) καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν «L'illustre Orbandale (1662). Eloge de Monsieur de Germiny». 3. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Ἁγ. Τριάδος Χάλκης τῆς Μονῆς χειρόγραφα. Ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Χειμωνίου». 4. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «P.177.Liv.II chap. IV. Des quatre eunuques blancs, les principaux hommes du Serrail et de quelques autres eunugues». 5. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Viaggi Pietro della Yalle in Venetia. MDCLXXXI p. 33 - 34. Lettera 2 de C]poli de 25 d'Ottobre 1614». 6. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Γεμιστός». 7. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κοσμᾶς». 8. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Lyon Oriental par David Lethoud. L'union des eglises, 6 année No 27, 1927». 9. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Grellot, Relation d'un voyage de C]ple, Paris 1680». 10. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου (Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 43 ἑξ.). 11. Φύλλον

χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Jean Demisianos de Zante» καὶ περιέχον βιογραφικάς τινας σημειώσεις περὶ αὐτοῦ. 12. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κοτυαείου Μονὴ (ἐν Κω]πόλει;)». 13. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Φλώρου (τά)». 14. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Γαλατᾶς». 15. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Τὰ Καρπιανοῦ». 16. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Μονὴ Προδρόμου τῆς Πέτρας». 17. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Προύσης σχολεῖον. Λογ. Ἑρμῆς. 1820 σ. 516» καὶ ὄπισθεν «Λόγιος Ἑρμῆς. Ἐν Βιέννῃ 1818 σ. 682 - 3. Παγκελοχώρας σχολεῖον». 18. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «L. Allatii, De ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione l. III C. IV». 19. Φύλλον χάρτου, περιέχον τινὰ περὶ τοῦ Ἰθακησίου ἱεροκήρυκος Δωροθέου τοῦ Βουλισμᾶ. 20. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Σαμέντερ. Semander. Σεμίτ. Ἰσμήτ». 21. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Εἰς λόγον πρὸς τὸν ἅγιον Λουκιανὸν τὸν μάρτυρα» καὶ ἐν τέλει «Man. Philae carm. + 1 p. 102 - 103. Ed. Miller. Parisiis MDCCCIV». 22. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Petri Lambecii Com. de Bibl. Caes. lib. I (Vindobonae 1766) col. 238» καὶ περιέχοντα ἀντίγραφα διαφόρων κωδίκων, περιεχομένων ἐν τῷ ἀνωτέρω ἔργῳ. 23. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Θ΄ Ὡς ἀπό τινος ξένου πρὸς τὸν Παντεπόπτου ἡγούμενον» καὶ ἐν τέλει «Ioannis Tzetzae epistolae ἐκδ. Theod. Pressel. Tübingen 1851 σ. 11 - 12». 24. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «133. Schweigger» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τῆς κατοικίας τῶν δούλων καὶ αἰχμαλώτων χριστιανῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. 25. Δύο φύλλα χάρτου, περιέχοντά τινα περὶ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Λυὼν τοῦ 1274. 26. Φύλλον χάρτου, ἀρχόμενον «Κοσμᾶς ὁ χρηματίσας πρῶτον ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, εἶτα Κλαυδιουπόλεως καὶ τρίτον ληστρικῶς Ἀλεξανδρείας» καὶ περιέχον τινὰ περὶ τούτου. Ἐν τέλει «Συνοπτικὴ διήγησις περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κ. Π. πατριαρχευσάντων ἐκ τῶν χειρογράφων τοῦ Καλλινίκου Γ΄ πατριάρχου Κων]πόλεως, ἔκδ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἱερὸς Σύνδεσμος» τόμ. ΙΑ΄, ἐν Ἀθήναις 1916, Τεῦχ. 264. 1 Μαΐου σ. 9». 27. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Κτήματα κοινότητος Χρυσοπόλεως». 28. Φύλλον χάρτου, περιέχον τινὰ περὶ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς ἐν Χαλκοπρατείοις ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου, συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων πρότερον οὔσης. 29. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ἀναλ. Ἱερ. Βιβλ. Α 281 - 282. Δοσιθέου παραλειπόμενα». 30, Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χαλκηδών». 31. Φύλλον χάρτου, ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἔχει σημειώσει ὁ Σιδερίδης «Φιρμάνιον ἐπισκευῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ χωρίου Κεμερλῆ Μπογάζ, ἔτους 1135 μηνὶ Μουχαρὲμ = 1722. Ὀκτώβριος (Πύργος ἐπαρχίας Δέρκων)». Τὸ φύλλον τοῦτο περιέχει ἀντίγραφον τοῦ φιρμανίου τούτου τουρκιστί. 32. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Legrand Bibliogr. Jonienne». 33. Φύλλον χάρτου, ἀρ-

χόμενον «p. 335 Le P. Ioseph résolut de fonder dans le Liban, à l'arbri de la barbarie Ottomane une imprimerie pour les langues arabe» καὶ ἐν τέλει «Gustave Fogniez, Le Père Joseph Richelieu (1577 - 1639). Tome 1 Paris 1894». 34. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Χάλκη». 35. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Harl. 5654. Θεοδώρου Ρεντίου ἐπιστολαὶ Σερλέτῳ». 36. Φύλλον χάρτου, περιέχον τινὰ περὶ βιβλιοπωλῶν καὶ τυπογραφείων. 37. Φύλλον χάρτου, ἀρχόμενον «Τὸν ναὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου παρανάλωμα τοῦ πυρὸς γενόμενον, εὐρύτερον μετὰ τὴν πυρκαϊὰν ἀνῳκοδομήσαντο οἱ γουναράδες» καὶ ἐν τέλει «Ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθν. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος Δ΄ (1892) σ. 216». 38. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Hammer Con]ple de Bosp. Pest. 1822 tom. I». 39. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Millingen Byzantine C]ple. London 1899». 40. Δύο φύλλα χάρτου, φέροντα ἐπιγραφὴν «Gesta Dei per Francos - Bongars. I Paulus Patavius». 41. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Ammianus Marcellinus». 42 Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Hist. Eccles. par l'abbé Fleury, Paris 1658 t. X. p. 149 an. 814. Livre LVI». 43. Φύλλον χάρτου, φέρον ἐπιγραφὴν «Λόγιος Ἑρμῆς. Περίοδος Β. Ἐν Βιέννῃ 1812» καὶ περιέχον ἀντιγεγραμμένά τινα ἐξ αὐτοῦ. 44. Φωτογραφικὸν ἀποτύπωμα, περιέχον ἐγκύκλιον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἰωακεὶμ ἐλέῳ Θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτὴς πάσης τῆς οἰκουμένης».

113. Φάκελλος περιέχων τουρκικὰ ἔγγραφα, ὧν τὰ πλεῖστα φέρουσι σφαγίδα «Καὶ τοῦδε κτήκτωρ Ξενοφῶν Α. Σιδερίδης ἐν Κωνσταντινουπόλει», ὡς καὶ ἀντίγραφα τουρκικῶν ἐγγράφων.

114. 115. 116. 117 καὶ 118. Πέντε φάκελλοι περιέχοντες φωτογραφικὰ ἀποτυπώματα ἐκ διαφόρων κωδίκων. Τὰ πλεῖστα τούτων ἔχουσιν ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ Σιδερίδου.

119. 120. 121. 122. 123 καὶ 124. Ἓξ φάκελλοι περιέχοντες ἀποκόμματα ἑλληνιστὶ γεγραμμένων ἐφημερίδων, ἐν οἷς διάφορα ἄρθρα καὶ διατριβαί.

125. 126 καὶ 127. Τρεῖς φάκελλοι περιέχοντες ἀποκόμματα γαλλιστὶ γεγραμμένων ἐφημερίδων, ἐν οἷς διάφορα ἄρθρα καὶ διατριβαί.

128. 129 καὶ 130. Τρεῖς φάκελλοι περιέχοντες ἀποκόμματα τουρκιστὶ γεγραμμένων ἐφημερίδων, ἐν οἷς διάφορα ἄρθρα καὶ διατριβαί.

ΑΙ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ (*)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ Ι. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων. Ἐκ τῶν ὅσων ἐλέχθησαν καταφαίνεται, ὅτι ὁ κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἀγὼν λαμβάνει πλέον συστηματικὴν μορφήν. Ὁ Ὠριγένης θεωρεῖται ὁ πατὴρ τοῦ Ἀρείου καὶ ἄλλων αἱρέσεων, αἵτινες ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου. Τὸ πρόσωπόν του οὕτω συνδέεται πρὸς αἱρέσεις, καταδικασθείσας ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Μολαταῦτα, καίτοι γίνεται ἐνίοτε μνεία τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, αἱ ἐπὶ Συνόδοις ἐξενεχθεῖσαι καταδίκαι ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ ἀναθεματίζονται ἐν τῇ Δύσει καὶ ὑπὸ Ἐκκλησιῶν τινων τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐκτὸς τῆς τοιουτοτρόπου καταδίκης τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀναζητοῦνται ὑπὸ τῶν Ἀντιωριγενιστῶν αἱ πλάναι τοῦ Ὠριγένους, αἵτινες καὶ ἐκτίθενται συστηματικῶς καὶ ἀριθμοῦνται. Μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκονται διδασκαλίαι, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του. Οἱ κατάλογοι οὗτοι τῶν Ὠριγενιστικῶν πλανῶν θὰ ἀποτελέσουν ἀργότερον τὰ κριτήρια καὶ θὰ παράσχουν τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας τῆς συντηρητικῆς παρατάξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸς ὁριστικὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. Ἀνάλογον ὑλικὸν περιλαμβάνουν τὰ ἔργα τοῦ Ἱερωνύμου, τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Θεοφίλου. Εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι μετὰ τὸν Θεόφιλον ἐπὶ πολὺ χρονικὸν διάστημα τὸ πρόσωπον τοῦ Ὠριγένους παύει νὰ ἀπασχολῇ τὴν σκέψιν καὶ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποτελῇ πέτραν σκανδάλου διὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν.

4. Συμπληρωματικὰ περὶ τῶν κατηγόρων καὶ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ὠριγένους κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα.

Καὶ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα συναντῶμεν ὡρισμένους Ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντας διὰ τὸν Ὠριγένη.

Ὁ Ἰουστινιανὸς διέσωσε τμήματα Ἐπιστολῆς τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας (412 - 444), ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Θεοφίλου, πρὸς τοὺς ἐν Φουᾷ μοναχούς, ἔνθα ἀναιροῦνται αἱ κακοδοξίαι τοῦ Ὠριγένους περὶ τῆς μὴ ἀναστάσεως τῶν σωμάτων καὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν.

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 207 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

«Ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη κακοδοξία — ἡ ἄρνησις τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων — τῆς Ὠριγένους φρενοβλαβείας· ὃν καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ὡς διαστρέφοντα τὴν ἀλήθειαν ἀπεκήρυξαν, καὶ ἀνεθεμάτισαν. Οὐ γὰρ ἐφρόνησεν ὡς Χριστιανός, ἀλλὰ ταῖς Ἑλλήνων ἀκολουθήσας φλυαρίαις πεπλάνηται. Ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ νοσήματος ἐντεῦθεν αὐτῷ συμβέβηκε. Φησὶ γὰρ ὅτι προϋπάρχουσιν αἱ ψυχαὶ τῶν σωμάτων, καὶ ἀπὸ ἁγιασμοῦ παρηνέχθησαν εἰς ἐπιθυμίας πονηράς, καὶ ἀπέστησαν Θεοῦ· καὶ ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας κατεδίκασεν αὐτὰς καὶ ἐσωμάτωσεν, καὶ εἰσὶν ἐν δεσμωτηρίῳ ἐν σαρκί» [204].

Κατὰ τοῦ Ὠριγένους κατεφέρθησαν διὰ συγγραμμάτων ὁ προμνημονευθεὶς Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας (428) εἰς τὴν ἀπωλεσθεῖσαν μελέτην του «περὶ διαφορᾶς θεωρίας καὶ ἀλληγορίας» καὶ ὁ Ἀντίπατρος Βόστρων, μετὰ τὸ 455, εἰς ἐπίσης ἀπολεσθεῖσαν μελέτην του κατὰ τοῦ Ὠριγένους, τὴν ὁποίαν καὶ ἐχρησιμοποίησαν πολλαχῶς οἱ Ἀντιωριγενισταὶ κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα.

Εἰς τὰς τάξεις τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ὠριγένους δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν τὸν Συνέσιον τὸν Πτολεμαΐδος, τὸν Παλλάδιον καὶ τὸν Ἱστορικὸν Σωκράτη.

Ὁ Συνέσιος, ζήσας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 370 - 412/415 περίπου, ἐγένετο Ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος τὸ 410. Οὗτος ἐμαθήτευσε παρὰ τῇ φιλοσόφῳ Ὑπατίᾳ, καὶ τῇ ἐπιδράσει ταύτης ἐμυήθη εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ὅτε ἐξελέγη Ἐπίσκοπος ἐδήλωσε ρητῶς, ὅτι θὰ ἐξακολουθῇ νὰ πιστεύῃ εἰς φιλοσοφικάς τινας δοξασίας Νεοπλατωνικὰς καὶ Ὠριγενιζούσας, ἀντιστρατευομένας τὴν Ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων.

«Οἶσθα δ' ὅτι πολλὰ φιλοσοφία τοῖς θρυλλουμένοις τούτοις ἀντιδιατάττεται δόγμασιν. Ἀμέλει τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν. Τὸν κόσμον οὐ φήσω καὶ τ' ἄλλα μέρη συνδιαφθείρεσθαι. Τὴν καθωμιλημένην ἀνάστασιν ἱερόν τι καὶ ἀπόρρητον ἥγημαι, καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογῆσαι» [205].

Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὅστις εἶχε καταπολεμήσει τόσον σφοδρῶς τὸν Ὠριγενισμόν, ἐδέχθη τὴν ὁμολογίαν τοῦ Συνεσίου, ὅτι δὲν θὰ κηρύττῃ δημοσίως τὰς ἀντιθέτους πρὸς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν

---

204. Λόγος κατὰ Ὠριγένους, ΜΕΠ 86, 967 - 9. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 373. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἅγιος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια, 1933.

205. Συνεσίου, Ἐπ. 105, ΜΕΠ 66, 1485. Φωτίου, Μυριόβιβλος, 26, ΜΕΠ 103, 61. Ἴδε καὶ Δ. Σ. Μπαλάνου, ἔνθ' ἀν., σ. 417 - 422, ἔνθα καὶ σχετικὴ Βιβλιογραφία. B. Altaner, ἔνθ' ἀν., σ. 241 - 2, ἔνθα καὶ σχετικὴ Βιβλιογραφία. Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. σ. 261 - 3. T. R. Halcomb, Synesius, in H. Wace and W. C. Piercy, op. cit., pp. 920 - 6.

φιλοσοφικὰς δοξασίας του καὶ τὸν ἐχειροτόνησεν Ἐπίσκοπον Πτολεμαΐδος καὶ Μητροπολίτην Πενταπόλεως τῆς Λιβύης.

Ὁ Παλλάδιος, Ἐπίσκοπος Ἑλενοπόλεως (363/364 — πρὸ τῆς Γ´ ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, 431), ὅστις ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν μοναχικὸν κόσμον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ συνέζησε μετὰ τῶν μοναχῶν, κατέγραψε τὰς ἱστορίας αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον του «ἡ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία»[206]. Ἡ ἄλλη του μελέτη «Διάλογος Ἱστορικὸς πρὸς Θεόδωρον Διάκονον Ρώμης, περὶ βίου καὶ πολιτείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου»[207], ἡ ὁποία καὶ πολλάκις ἐχρησιμοποιήθη ἐν τοῖς προγενεστέροις, ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιοτάτην πηγὴν διὰ τὰς σχέσεις Θεοφίλου καὶ Χρυσοστόμου. Ὁ Παλλάδιος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Εὐαγρίου, παρ᾽ οὗ καὶ ἔλαβε τὸν πρὸς τὸν Ὠριγένη θαυμασμόν[208]. Συνεδέετο στενώτατα μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς Ἀντιχρυσοστομικῆς μερίδος. Ὁ Παλλάδιος, μολονότι ἐθαύμαζε τὸν Ὠριγένη, δὲν φαίνεται νὰ ἐδέχετο καὶ τὰς κακοδοξίας αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου ἐπὶ Ὠριγενισμῷ.

Ὁ Ἐπιφάνιος, γράφων πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην λέγει, «Προφυλάσσου ἀπὸ τοῦ Γαλάτου Παλλαδίου, ὅστις ἦτό ποτε ἡμῖν προσφιλής, νῦν δὲ δεῖται τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, διότι τὴν Ὠριγένους κηρύσσει καὶ διδάσκει αἵρεσιν, ὅπως μὴ ἐξαπατήσῃ τινὰς τῶν ὑμῖν ἐμπεπιστευμένων καὶ προσελκύσῃ εἰς τὴν κακίαν τῆς πλάνης αὐτοῦ»[209].

Καὶ παρὰ τῷ Φωτίῳ, ὁ Ἐπιφάνιος φέρεται ὡς μὴ ἐλθὼν εἰς Ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ΚΠολιν «διὰ τοὺς Ὠριγενειαστὰς Ἀμμώνιον, Εὐθύμιον, Εὐσέβιον, καὶ Ἡρακλείδην, καὶ Παλλάδιον[210].

Ὁ δὲ Ἱερώνυμος λέγει περὶ τοῦ Παλλαδίου. «Ὁ Παλλάδιος, δουλικῆς φαυλότητος ἐπεχείρησεν, ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν αὐτὴν αἵρεσιν τοῦ Ὠριγένους καὶ ἤλεγξε τὴν ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου μετάφρασίν μου»[211]».

---

206. ΜΕΠ 34, 995 - 1260. E. C. Bulter, The Lausiac History of Palladius, 2 vols., Cambridge, 1898-1904. A. Lucot, Palladius, Histoire Lausiaque, Paris, 1912. Ἰ. Φωκυλίδου, Παλλάδιος Ἐπίσκοπος Ἑλενοπόλεως καὶ ἡ Λαυσαϊκὴ ἱστορία, Νέα Σιὼν ΙΒ´ (1902) 509 - 530. Αὐγουστίνου μοναχοῦ, Παλλαδίου Ἐπισκόπου Ἑλενοπόλεως ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία..., ἐξ Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου τοῦ ΙΣΤ´ αἰῶνος, Ἱεροσόλυμα, 1914.

207, ΜΕΠ 47,5 - 82. Κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ P. R. Coleman - Norton, Cambridge, 1928.

208. Σωκράτους, Ε. Ι., IV, 23, ΜΕΠ 67, 521. Δ. Σ. Μπαλάνου, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 385.

209. Ἐπ. πρὸς Ἰωάννην Ἱεροσολύμων, παρὰ Ἱερωνύμῳ, Ἐπ. 51, 9, ΜΛΠ 22, 527. Ἰω. Φωκυλίδου, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 511 - 2.

210. Μυριόβιβλος, 59, ΜΕΠ 103, 109.

211. Ἱερωνύμου, Dialogus adversus Pelagianos, Prologus, 2, ΜΛΠ 23, 497. Ἰω. Φωκυλίδου, αὐτόθι.

Αἱ κατὰ τοῦ Παλλαδίου κατηγορίαι τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου θὰ ὀφείλωνται εἰς προσωπικούς των μᾶλλον λόγους, διότι ὁ Παλλάδιος συνεδέετο στενῶς μετὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν, τοῦ Ρουφίνου, τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθοῦν οὔτε ἐπὶ τῶν ἔργων, οὔτε ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Παλλαδίου[212].

Ὁ Σωκράτης (περίπου 380 - 439) εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικήν του Ἱστορίαν (πρὸ τοῦ 439), ἐμφανίζεται ὡς θαυμαστὴς τοῦ Ὠριγένους. Ἐξιστορῶν τὰ γεγονότα τῶν Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων τῆς περιόδου ταύτης, τάσσεται μὲ τὴν παράταξιν τῶν φιλικῶς πρὸς τὸν Ὠριγένη ἱσταμένων, τῶν μοναχῶν τῆς Νιτρίας, τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου. Εἰς ἰδιαίτερον δὲ κεφάλαιον ὑπεραμύνεται τοῦ Ὠριγένους καὶ καταφέρεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐκείνου: τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Εὐσταθίου, τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ τοῦ Θεοφίλου.

«Αὕτη τῶν κακολόγων τετρακτύς, οὐ κατὰ ταὐτὸν ἐλθόντες, τὸν ἄνδρα διέβαλλον· ἄλλος γὰρ δι᾽ ἄλλο ἐπὶ τὴν κατ᾽ αὐτοῦ κατηγορίαν ἐχώρησαν, δεικνύντες ἕκαστοι, ὡς ὃ μὴ διέβαλλον, τοῦτο πάντως ἐδέξαντο. Ἐπειδὴ γὰρ ἄλλος ἄλλου δόγματος ὁ καθ᾽ εἷς ἐπελαμβάνοντο, δῆλον ὡς ἕκαστος ὃ μὴ ἔσκωπτεν, τοῦτο ὡς ἀληθὲς πάντως ἐδέχοντο, τῷ ἀποσιωπᾷν ἐπαινῶν τοῦτο ὃ μὴ διέβαλλεν»[213].

Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ ὅσα γράφει περὶ τοῦ Ὠριγένους ὁ Λατῖνος μοναχὸς Βικέντιος ὁ ἐκ Λειρίνου (Ε΄ αἰών).

«Τίς ποτε ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος τοῦ Ὠριγένους; Ἀναρίθμητοι ἐκ τῆς σχολῆς αὐτοῦ ἐξῆλθον διδάσκαλοι, ἀναρίθμητοι ἱερεῖς, ὁμολογηταὶ καὶ μάρτυρες. Ἀλλὰ πόσον μέγας ὁ παρ᾽ ἅπασι δεικνυόμενος πρὸς αὐτὸν θαυμασμός, πόσον μεγάλη ἡ δόξα αὐτοῦ, πόσον μεγάλη ἡ χάρις αὐτοῦ, τίς δύναται νὰ περιγράψῃ ταῦτα; Ποῖος ἔχων ἔρωτα πρὸς τὴν θρησκείαν δὲν ἔσπευδε πρὸς αὐτὸν ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς; Ποῖος χριστιανὸς δὲν ἐσέβετο αὐτὸν σχεδὸν ὡς προφήτην; Ποῖος φιλόσοφος δὲν ἐσέβετο αὐτὸν ὡς διδάσκαλον; Ὁ Ὠριγένης ἐξετιμήθη οὐ μόνον ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ αὐτοκρατορικῶν προσώπων, ὡς λ. χ. ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρώμης Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, τῆς Ἰουλίας Μαμμαίας... Τίνες θὰ ἐπεθύμουν ἄνδρα τηλικούτου πνεύματος, τηλικαύτης χάριτος, μετὰ κουφότητος ν᾽ ἀπαρνηθῶσι καὶ οὐχὶ μᾶλλον θὰ ἐπανελάμβανον τὸ ἀπόφθεγμα ἐκεῖνο· προτιμότερον ἠθέλομεν νὰ πλανώμεθα μετὰ τοῦ Ὠριγένους ἢ μετ᾽ ἄλλων νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν»[214].

---

212. Ἴδε Coleman - Norton, op. cit., pp. XV - XXVII. Butler, op. cit.
213. Σωκράτους, Ε. Ι., VI, 13, ΜΕΠ 67, 701 - 4.
214. Commonitorio, 17, ΜΛΠ 50, 662 - 4. Γ. Δέρβου, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 545 - 6.

Δ΄. Η Γ΄ ΦΑΣΙΣ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΙΔΩΝ (ΣΤ΄ ΑΙΩΝ)

1. Τὰ πρὸ τῆς συγκλήσεως τῆς ἐν ΚΠόλει ἐπὶ Μηνᾶ Συνόδου (543)·

Αἱ κατὰ τὰ τέλη τῆς Δ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος Ὠριγενιστικαὶ Ἔριδες, μετὰ τὴν γνωστὴν τροπήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον τὰ πράγματα διὰ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Θεοφίλου, δὲν ἀπησχόλησαν ἐπὶ ἕνα αἰῶνα καὶ πλέον τὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ τό, ὁπωσδήποτε, ἀρκετὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα ἐπέπρωτο ἵνα διὰ μίαν ἀκόμη καὶ τελευταίαν φορὰν συνταράξουν τὴν Ἐκκλησίαν αἱ περὶ τὸν Ὠριγένη ζητήσεις, αἵτινες καὶ κατέληξαν τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὴν καταδίκην τοῦ προσώπου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Ε΄ ἐν ΚΠόλει συγκληθείσης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553).

Καὶ κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἀνευρίσκοντο θαυμασταί τινες τοῦ Ὠριγένους. Ἰδίως ὅμως αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ, εὑρεθεῖσαι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἄλλων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐγένοντο ἀσπασταὶ ὑπὸ μοναχῶν τινων τῆς Παλαιστίνης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἱ. Εὐθύμιος δὲν ἐδέχθη εἰς τὸ μοναστήριόν του καὶ ἐξεδίωξεν Ὠριγενιστὰς μοναχούς[215]. Ἡ Παλαιστίνη ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς δράσεως τῶν Ὠριγενιστῶν μοναχῶν καὶ ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν μετατοπίζεται καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, ἰδίως δὲ τὴν ΚΠολιν[216].

Μία ἀπὸ τὰς πλέον περιφήμους ἐν Παλαιστίνῃ μοναχικὰς ἐγκαταστάσεις ἦτο ἡ Μεγάλη Λαύρα, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ὡς ἡγούμενος εὑρίσκετο ὁ ἱ. Σάβας (439 - 532). Ἑξήκοντα περίπου μοναχοὶ ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῶν ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Μεγάλης Λαύρας. Ἐλθόντες παρὰ τὴν Θεκωὲ ἵδρυσαν μίαν νέαν ἐγκατάστασιν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐκάλεσαν Νέαν Λαύραν (507)[217]. Ἡ Νέα Λαύρα κατέστη τὸ κέντρον τῶν Ὠριγενιστῶν

---

215. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Εὐθυμίου, Montfaucon, Analecta Græca, p. 52, Paris 1688.

216. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Ἁγίου Σάβα. Ἐξεδόθη ὑπὸ J. B. Cotelier, Ecclesiæ Græcæ Monumenta, III, 220 - 376, Paris. 1688, N. Pomjalowskij, St. Petersburg, 1890, E. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis (T. U. 49), Leipzig, 1939. Ἴδε καὶ Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 181 - 234. Ἰω. Φωκυλίδου, Ἡ ἱερὰ Λαύρα Σάβα τοῦ Ἡγιασμένου, Ἀλεξάνδρεια, 1927. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ. 212 - 8. Ἰω. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, 2 τόμοι, Ἀθῆναι, 1952 - 3, I, 168 - 181. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀθῆναι, 1953. d'Allès op. cit. Bonwetsch, op. cit. F. Diekamp, Die Origenistischen Streitigkeiten im 6 Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil, Münster, 1899. L. Duchesne, L'Église au VIième Siècle, Paris, 1925, Fritz, op. cit. Fliche et Martin, op. cit., IV, 436 - 482. Hefele, Histoire des Conciles, trad. H. Leclercq, III, 1 - 132, Paris, 1909, Mansi, C. C., IX, 157 - 658.

217. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 36, E. Schwartz, p. 123. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 197 - 9. Ἰ. Φωκυλίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 112 κ. ἑξ., 167 - 170.

μοναχῶν, οἵτινες ἐδέχοντο τὰς δοξασίας περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, τῆς μετεμψυχώσεως (μετενσωματώσεως;) καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων. Ὁ ἱ. Σάβας, ἐφόσον ἔζη, ἐνδιεφέρετο, παρὰ τὰ διατρέξαντα, διὰ τὴν Νέαν Λαύραν καὶ κατέστησεν ἐν αὐτῇ ὡς πρῶτον ἡγούμενον τὸν Ἰωάννην (507 - 514). Τοῦτον διεδέχθη ὁ Παῦλος, ἀνὴρ ἁπλοῦς κατὰ τοὺς τρόπους καὶ τὸν χαρακτῆρα, ὃς καὶ παρέμεινεν ἐπὶ ἓξ μόνον μῆνας (514) εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἡγουμένου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τούτου (514), εἰσῆλθον εἰς τὴν Νέαν Λαύραν τέσσαρες Ὠριγενισταὶ μοναχοί, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὑρίσκετο ὁ Νόννος, ὅστις «χριστιανίζειν προσποιούμενος καὶ εὐλάβειαν ὑποκρινόμενος τὰ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ Μανιχαίων δόγματα ἐφρόνει, τὰ ὑπὸ Ὠριγένους καὶ Εὐαγρίου καὶ Διδύμου περὶ προϋπάρξεως μεμυθολογημένα»[218].

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Παῦλον ἡγούμενος τῆς Νέας Λαύρας Ἀγαπητὸς (514 - 9), ἐξεδίωξε τοὺς Ὠριγενιστὰς μοναχοὺς ἐξ αὐτῆς. Μόλις δὲ τὸ 520, ὅτε ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἦτο ὁ Μάμας, κατώρθωσαν, οἱ ὡς ἄνω μοναχοί, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν καὶ νὰ ἐντείνουν τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τῶν Ὠριγενιστικῶν ἀρχῶν εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὸν μοναχικὸν κόσμον τῆς Παλαιστίνης, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐργαζόμενοι ἐν κρυπτῷ, ἀργότερον δὲ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἱ. Σάβα (532) ἐν τῷ φανερῷ. Κατώρθωσαν σὺν τῷ χρόνῳ ὅπως λάβουν μὲ τὸ μέρος των τὸ Μοναστήριον τοῦ Μάρτυρος, τὴν λαύραν τοῦ Φιρμίνου, ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα τὴν Μεγάλην Λαύραν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐρήμου μοναστήρια[219].

Ὁ ἱ. Σάβας μετέβη τὸ 531 εἰς τὴν ΚΠολιν. Μεταξὺ τῶν συνοδῶν του ἦτο καὶ ὁ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος [220], ἐκ τῆς Νέας Λαύρας, ὀπαδὸς τῶν Ὠρι-

---

218. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 36, E. Schwartz, p. 124. Ἰ. Φωκυλίδου, αὐτ., σ. 180.

219. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 83, Schwartz, σ. 188. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 213.

220. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 72, 74, Schwartz, σ. 176, 179. Ὁ Fr. Loofs εἰς τὸ ἔργον του Leontious von Byzanz, I, (T. U. 3, 1/2), Leipzig, 1887, προσεπάθησεν ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ συγκεχυμένων περὶ τοῦ Λεοντίου πληροφοριῶν νὰ γράψῃ τὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός. Πάσας τὰς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου συνδεομένας πληροφορίας τὰς ἐδέχθη ὡς ἀναφερομένας εἰς τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον. Κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα γνωρίζομεν: τὸν Λεόντιον τὸν Σκύθην, ὅστις ἐμφανίζεται ἐν Ρώμῃ καὶ ΚΠόλει κατὰ τὰ ἔτη 518 - 520, τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, τὸν Νεολαυρίτην μοναχὸν καὶ ἀκόλουθον τοῦ Νόννου, τὸν ἐλθόντα εἰς ΚΠολιν μετὰ τοῦ ἱ. Σάβα τὸ 531 καὶ παραμείναντα ἐνταῦθα, ἐπανελθόντα δὲ τὸ 537 ἢ 538 εἰς Παλαιστίνην. Εἰς τὴν ἐν ΚΠόλει τὸ 533 συζήτησιν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Σευηριανῶν παρευρίσκετο καὶ ὁ Λεόντιος «vir venerabilis, monachus et apocrisiarius patrum in sancta civitate constitutorum», Mansi, C. C, VIII, 818. Εἰς δὲ τὴν ἐν ΚΠόλει «κατ' Ἀνθίμου καὶ Σευήρου» τὸ ἔτος 536 ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Μηνᾶ συνελθοῦσαν Σύνοδον παρίσταται ὁ «Λεόντιος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος το-

γενιστικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἱ. Σάβας πληροφορηθεὶς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐξεδίωξε τὸν Λεόντιον ἐκ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοὺς προσκειμένους εἰς τὸν Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας, καὶ ἐπανακάμψας εἰς Παλαιστίνην ἀπέθανε

ποτηρητὴς πάσης ἐρήμου», Αὐτ., 911. Τέλος ἔχομεν τὸν περίφημον θεολόγον τοῦ ΣΤ' αἰῶνος Λεόντιον, τὸν ὁποῖον τὰ χειρόγραφα τῶν συγγραμμάτων του καλοῦν «ἐρημίτην» Vaticanus, 2195. Laudianus, 92. Ed. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, σ. 388, ὑποσημ. 2. Ὁ Duchesne δέχεται τρία πρόσωπα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου, τὸν Λεόντιον τὸν Σκύθην, τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον καὶ Νεολαυρίτην μοναχὸν καὶ Λεόντιον τὸν ἡγούμενον καὶ ἀποκρισιάριον τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης. Ἔνθ' ἀν., σ. 83 καὶ ὑποσημ. 1, σ. 167 καὶ ὑποσημ. 1, σ. 169. Ὁ Grumel μᾶλλον ταὐτίζει τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, τὸν Νεολαυρίτην μοναχόν, τὸν Λεόντιον τὸν ἡγούμενον καὶ ἀποκρισιάριον τῶν μοναχῶν πρὸς τὸν Λεόντιον τὸν θεολόγον. Leonce de Byzance. D. T. C., IX, Paris, 1926, 400 - 426. Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Δ. Σ. Μπαλᾶνος δέχεται τὴν αὐτὴν γνώμην. Ἔνθ' ἀν., σ. 518 - 9. Ὁ Γερμανὸς Ed. Schwartz εἰς τὴν ἐργασίαν του Kyrillos von Skythopolis, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Loofs, ἐδέχθη τρεῖς Λεοντίους: τὸν Σκύθην, τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, τὸν Νεολαυρίτην, ἡγούμενον καὶ ἀποκρισιάριον καὶ τὸν Λεόντιον τὸν Θεολόγον ἢ ἁπλῶς «ἐρημίτην». Τὰς ἀπόψεις ταύτας τοῦ Schwartz ἀσπάζεται καὶ ὁ καθηγητὴς ἀρχιμ. Βασίλειος Στεφανίδης, αὐτ., σ. 213, 306 - 7. Ὁ Altaner δέχεται δύο πρόσωπα, τὸν Λεόντιον τὸν Σκύθην καὶ τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον ἢ Ἐρημίτην. Ἔνθ' ἀν., σ. 468. Καὶ ὁ κ. Α. Θεοδώρου ἀκολουθεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Grumel καὶ τοῦ κ. Μπαλάνου λεγόμενα. Χριστολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου, «Θεολογία» ΚΣΤ' (1955) 212 - 3, ΚΖ' (1956) 42 - 4.

Ὁ θεολόγος Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, τοὐλάχιστον ἐκ τῶν διασωθέντων μέχρις ἡμῶν γνησίων ἔργων του, δὲν φαίνεται νὰ ἀκολουθῇ δοξασίας τοῦ Ὠριγένους. Οὔτε ὅμως καὶ τάσσεται μὲ τὴν μερίδα τῶν Ἀντιωριγενιστῶν. Εἰς τὴν ἐπ' ὀνόματί του φερομένην ἐργασίαν περὶ τῶν αἱρέσεων, ἥτις εἶναι «μεταγεστέρα ἐπεξεργασία ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Λεοντίου, ὑπὸ τὸν τίτλον Σχόλια», Δ. Σ. Μπαλάνου, αὐτ., γίνεται μνεία τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν αἱρετικῶν αὐτοῦ δοξασιῶν περὶ τῆς ὑποτάξεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν καὶ τῆς Δημιουργίας καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, αἵτινες καὶ καταπολεμοῦνται. Σχόλια, Χ, ΜΕΠ 86, 1264 - 8. Εἰς ἕτερον χωρίον ὁ Λεόντιος ἐν συνδέσει πρὸς ὅσα ἔλεγον οἱ Νεστοριανοὶ ὑπὲρ τοῦ Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ, τοῦ λαβόντος Ἐπιστολὰς τοῦ Μ. Βασιλείου, λέγει περὶ τοῦ Ὠριγένους, «Τὸν δὲ Ὠριγένην οὐ θαυμάζουσιν, ὅτι ὁ τῶν θαυμάτων ἐπώνυμος Γρηγόριος, τὸν ἐξιτήριον συντάττων, μυρίους ἐγκωμίων διέξεισιν εἰς αὐτὸν κύκλους». Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν, Λόγος 3, 40, ΜΕΠ 861, 1377. Ὁ Grumel ἀνευρίσκει ἐνταῦθα ἔνδειξιν θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ὠριγένη ὑπὸ τοῦ Λεοντίου, Ἔνθ' ἀν., σ. 425. Ἐνῷ τὸ χωρίον τοῦτο «κατὰ τὸν λατῖνον μεταφραστὴν De Torres καὶ τὸν διακεκριμένον ἑλληνιστὴν Ed. Schwartz, πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ μὲ ἐρωτηματικὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἐκφράζει μομφὴν κατὰ τοῦ Ὠριγένους». Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 306 - 7. Τέλος εἰς δύο σημεῖα φαίνεται ὁ Λεόντιος νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν Ὠριγενιστῶν Νόννου καὶ Εὐαγρίου, καθὼς διαπιστοῦται ἐκ τῶν ὑποσημειώσεων εἰς τὰ ἔργα του. Ὁ Νόννος ἀναφέρεται ὡς εὐλαβὴς «καὶ Θεῖος ἀνήρ». Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν, Λόγος 1, ΜΕΠ, 86, 1273 - 6. Καὶ ὁ Εὐάγριος ὡς «ἀνὴρ θεόσοφος». Αὐτ., στ. 1285.

τὸ ἔτος 532. Ὁ μοναχὸς Λεόντιος παρέμεινεν εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ συνεδέθη μετὰ τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ Κειμηλιάρχου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας «πάπα» Εὐσεβίου. Ἐν ΚΠόλει, πιθανώτατα ἐγένετο ἱδρυτὴς καὶ ἡγούμενος μοναστηρίου καὶ διετέλει ἀποκρισιάριος τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης. Ὡς τοιοῦτος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐν ΚΠόλει τὸ 533 γενομένην σύσκεψιν μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Σευηριανῶν καὶ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 536, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Μηνᾶ, κατ᾽ Ἀνθίμου καὶ Σευήρου Σύνοδον. Εἰς τὴν Σύνοδον ταύτην παρευρίσκοντο καὶ οἱ ἐκ Παλαιστίνης Ὠριγενισταὶ μοναχοὶ Δομετιανός, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Μαρτυρίου καὶ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς, ἐξάρχων τῆς Νέας Λαύρας. Ἀμφότεροι, τὸ ἐπόμενον ἔτος 537, ἐνεργείαις τοῦ Λεοντίου καὶ Εὐσεβίου ἐξελέγησαν Ἐπίσκοποι, ὁ μὲν Δομετιανὸς Ἀγκύρας, ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς Καισαρείας Καππαδοκίας. Οἱ νέοι Ἐπίσκοποι παρέμειναν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν καὶ παντοιοτρόπως ἐβοήθησαν τοὺς Ὠριγενιστάς.

Εἰς τὴν Παλαιστίνην οἱ Ὠριγενισταὶ μοναχοί, καὶ δὴ ὁ Νόννος μετὰ τοῦ ἤδη ἐπανελθόντος ἐκ ΚΠόλεως Λεοντίου (538), ἐνέτειναν τὴν δρᾶσιν αὐτῶν. Ἀφ᾽ ἑτέρου, καὶ οἱ ἐν τῇ Μεγάλῃ Λαύρᾳ Ἀντιωριγενισταὶ προητοιμάζοντο διὰ τὸν ἀγῶνα. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν ἱ. Σάβαν Μελιτᾶς (532 - 537), διετήρησε σιωπηλὴν μᾶλλον ἀντίστασιν. Ὁ τούτου ὅμως διάδοχος Γελάσιος (537 - 545), δεδηλωμένος Ἀντιωριγενιστής, διέταξεν ὅπως ἀναγνωσθῇ ἐπ᾽ Ἐκκλησίας τὸ κατὰ τοῦ Ὠριγένους σύγγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου, Ἐπισκόπου Βόστρων, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀντίρρησις[221]. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐτάραξε τοὺς ἐν τῇ Μεγάλῃ Λαύρᾳ Ὠριγενιστὰς μοναχούς, οἱ ὁποῖοι περὶ τοὺς τεσσαράκοντα ὄντες, μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐγκατέλειψαν τὴν Μεγάλην Λαύραν καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Νέαν Λαύραν (541). Ἐκεῖθεν ἀπεφασίσθη ὅπως ἐπιδράμουν κατὰ τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ καταστρέψουν τὰς ἐγκαταστάσεις αὐτῆς. Οἱ τῆς Νέας Λαύρας ἀνέλαβον τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ τὴν φέρουν εἰς πέρας καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι εἰς τὸ Μοναστήριόν των.

Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβησαν ὡρισμένα γεγονότα, ἅτινα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς καθόλου πορείας τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Γάζης (542), συνελθοῦσαν κατὰ τοῦ Παύλου Ἀλεξανδρείας (539 - 542), κατηγορουμένου ἐπὶ φόνῳ ἱερέως, παρευρίσκοντο, μ. ἄ., ὁ Λατῖνος Διάκονος Πελάγιος, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης καὶ ὁ «πάπας» Εὐσέβιος, ὁ Κειμηλιάρχης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐπισκόπου ΚΠόλεως, οἵτινες διελθόντες ἐκ Παλαιστίνης ἐπληροφορήθησαν τὰ γενόμενα καὶ ἐνδιεφέρθησαν ἐμπρά-

221. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 84, Schwartz, σ. 189.

κτως δι' αὐτά. Ὁ μὲν Πελάγιος ἦτο μὲ τὴν παράταξιν τῶν Ἀντιωριγενιστῶν, ὁ δὲ Εὐσέβιος συνεπάθει τοὺς Ὠριγενιστάς[222].

Ὁ Εὐσέβιος, ἐλθὼν εἰς τὴν Μεγάλην Λαύραν, ἐξηνάγκασε τὸν ἡγούμενον αὐτῆς Γελάσιον (542), νὰ πράξῃ δύο τινά: α') νὰ δεχθῇ ἐκ νέου τοὺς τεσσαράκοντα Ὠριγενιστὰς μοναχούς, ἢ β') νὰ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Ὁ Γελάσιος ἔπραξε τὸ δεύτερον. Οἱ ἐκ τῆς Μεγάλης Λαύρας ἐκδιωχθέντες μοναχοὶ κατέφυγον εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀντιοχείας Εὐφραὶμ (526-546) καὶ ὑπέβαλον εἰς τὴν κρίσιν αὐτοῦ τά κατ' αὐτούς. Προσέτι δὲ παρουσίασαν καὶ τὴν «Ἀντίρρησιν» τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὁ Εὐφραὶμ τότε διὰ Συνόδου κατεδίκασε τὸν Ὠριγενισμόν.

Οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ πρὸ τοῦ τοιούτου ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν Εὐφραὶμ καὶ τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ, τοῦ Δομετιανοῦ καὶ τοῦ Λεοντίου, ὅστις ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν ἀποθνήσκει τὸ 542/544, ἀναγκάζουν τὸν Ἱεροσολύμων Πέτρον, ὅπως διαγράψῃ ἐκ τῶν διπτύχων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀντιοχείας Εὐφραίμ. Ὁ Πέτρος φοβηθεὶς τὸ ἔπραξεν. Ἐν ταὐτῷ ὅμως ἀποφασίζει ὅπως ἐκκαλέσῃ τὸ ὅλον ζήτημα εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν. Πρὸς τοῦτο ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς Ἀντιωριγενιστὰς ἡγουμένους Γελάσιον τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ Σωφρόνιον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου, ὅπως ὑποβάλουν Λίβελλον κατὰ τῶν Ὠριγενιστῶν μετὰ τῆς αἰτήσεως, ὅπως μὴ διαγραφῇ ἐκ τῶν διπτύχων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀντιοχείας Πέτρου. Τὸν Λίβελλον τοῦτον, μετ' ἰδιαιτέρου σημειώματος περὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ὠριγενιστῶν μοναχῶν, ἀπέστειλεν εἰς ΚΠολιν. Τὸν Πέτρον ὑπεστήριξαν παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Μηνᾶς (536-552) καὶ ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος Πελάγιος, ὁ ἀντίπαλος Θεοδώρου τοῦ Ἀσκιδᾶ.

2. Ἡ ἐπὶ Πατριάρχου Μηνᾶ συνελθοῦσα ἐν ΚΠόλει Σύνοδος (543) καὶ τὰ μετ' αὐτήν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, λαβὼν γνῶσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Πέτρου ἀποσταλέντων αὐτῷ κειμένων, καὶ πιθανώτατα τῇ προτροπῇ τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Μηνᾶ καὶ τοῦ Παπικοῦ ἀντιπροσώπου Πελαγίου καὶ μὲ σκοπὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν συντηρητικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράταξιν ἐξέδωκε τὸ Διάταγμά του[223] κατὰ τοῦ Ὠριγένους, ἐπιγραφόμενον «Λόγος

222. Liberatus, Breviarium, 23, ΜΛΠ 68, 1046. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 84, Schwartz, σ. 191.

223. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐθεώρει καθῆκόν του, ὅπως ἀναμιγνύηται εἰς τὰ Ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ προσπαθῇ νὰ καθορίζῃ διὰ βασιλικῶν Διαταγμάτων τὰ θεολογικὰ προβλήματα, ἅτινα ἀπησχόλουν τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκέκτητο θεολογικὴν κατάρτισιν. Ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχε περὶ αὐτὸν Ἐκκλησιαστικοὺς συμβούλους Κληρικούς, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ἐπιτελεῖον. Ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἐξέδωκε τέσσαρα τοιαῦτα Διατάγματα:

α') πρὸς ἐπιβολὴν τῆς θεοπασχητικῆς φράσεως «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπον-

τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, καταπεμφθεὶς πρὸς Μηνᾶν τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς εὐδαίμονος πόλεως καὶ πατριάρχην, κατὰ Ὠριγένους τοῦ δυσσεβοῦς, καὶ τῶν ἀνοσίων αὐτοῦ δογμάτων», εἰς τὸν ὁποῖον συνήπτοντο καὶ δέκα κατὰ Ὠριγένους ἀναθεματισμοί [224].

Τὸ Διάταγμα τοῦτο ἀπεστάλη τὸ 543 πρὸς τὸν Πατριάρχην Μηνᾶν, ὁ ὁποῖος τὸ εἰσήγαγεν εἰς τὴν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συγκληθεῖσαν Ἐνδημοῦσαν ἐν ΚΠόλει Σύνοδον, τὴν ἀσχοληθεῖσαν εἰδικῶς μὲ τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. Εἶναι δὲ ἀρκετὰ ἐκτενές.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Λόγου ὁ Ἰουστινιανὸς θεωρεῖ ὡς καθῆκόν του τὴν διατήρησιν τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας.

«Ἡμῖν μὲν ἀεὶ σπουδὴ γέγονέ τε καὶ ἔστι τὸ τὴν ὀρθὴν καὶ ἀμώμητον πίστιν τῶν Χριστιανῶν, καὶ τὴν κατάστασιν τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Θεου καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀτάραχον διὰ πάντων φυλάττεσθαι, καὶ ταύτην πρώτην τῶν ἄλλων τὴν φροντίδα τιθέμεθα» [225].

Ἐκ τῶν Λιβέλλων καὶ τῶν προσωπικῶν ἐπαφῶν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Μηνᾶ ἐπληροφορήθη τὴν ὕπαρξιν προσώπων τινῶν, ἅτινα «Ὠριγένους τε καὶ τῶν Ἑλληνικῶν, καὶ Ἀρειανικῶν, καὶ Μανιχαϊκῶν αὐτοῦ δογμάτων ἀντιποιοῦνται, δι' ὧν ἐκεῖνος εἰς βόθρον ἐνέπεσεν» [226]. Κατόπιν παραθέτει κατὰ σειρὰν τὰς πλάνας τοῦ Ὠριγένους, ἀντλῶν ἐκ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» ἔργου του, καὶ τὰς ἀνατρεπτικὰς τούτων γνώμας τῶν Πατέρων, παρεμβάλλων ἱστορικάς τινας μαρτυρίας περὶ τῶν σχέσεων «τοῦ μανέντος Ὠριγένους» πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους Ἀλεξανδρείας Ἡρακλᾶν καὶ Δημήτριον καὶ περὶ τῆς στάσεως τῶν Ἐπισκόπων τούτων, ὡς καὶ τοῦ Πέτρου, τοῦ Θεοφίλου καὶ τοῦ Κυρίλλου ἀπέναντι τοῦ Ὠριγένους [227].

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ «Λόγου» τούτου, ὁ Ἰουστινιανὸς θεωρεῖ τὸν Ὠριγένη ὡς παρασχόντα εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς αἱρετικοὺς «ὕλην ἀπωλείας καὶ βλασφημίας» «καὶ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἔκπαλαι ὑπὸ ἀνάθεμα...

θέναι σαρκὶ» (533, ἀνανεωσάσης τὴν παλαιοτέραν ὁμοίαν «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς», ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος εἶχε προσθέσει εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον μετὰ τὸ «ἅγιος ἀθάνατος»),

β') πρὸς καταδίκην τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν συγχρόνων Ὠριγενιστῶν (543),

γ') πρὸς καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων (544) καὶ

δ') πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ (564) Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν., I, 169. Ed. Schwartz, Zur Kirchenpolitik Iustinians, Sitzungsberichte München, 1940, pp. 32 - 72.

224. ΜΕΠ 86¹, 945 - 989. Mansi, C. C., IX, 488 - 533. Οἱ Ἀναθεματισμοὶ αὐστηρῶς εἰπεῖν εἶναι ἐννέα τὸν ἀριθμόν.

225. Λόγος κατὰ Ὠριγένους, ΜΕΠ 86¹, 945 - 7.

226. Αὐτ., στ., 947.

227. Αὐτ., στ. 947, 979.

μετὰ τῶν μυσαρῶν αὐτοῦ δογμάτων» διατελοῦντα [228]. Τὸν ὀνομάζει «δυσσεβῆ», «μανέντα», «θεομάχον», «φρενοβλαβῆ», «αἱρετικόν» [229].

Ἐν τέλει προτρέπει τὸν Μηνᾶν ὅπως συγκαλέσῃ Ἐνδημοῦσαν Σύνοδον, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ παρακαθήσουν οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, πρὸς καταδίκην τοῦ προσώπου, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους.

«Καὶ παρασκευάσαι πάντας ἐγγράφως τὸν εἰρημένον δυσσεβῆτε, καὶ θεομάχον Ὠριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, πρεσβύτερον γενόμενον τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας, καὶ τὰ αὐτοῦ μυσαρὰ καὶ ἀσεβῆ δόγματα, καὶ τὰ ὑποτεταγμένα πάντα κεφάλαια πᾶσι τρόποις ἀναθεματίσαι».

Τὸν προτρέπει ὅπως ἀποστείλῃ τὰς ἀποφάσεις ταύτας εἰς ἅπαντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπισκόπους καὶ ἡγουμένους διὰ νὰ ὑπογράψουν καὶ ὅπως τοῦ λοιποῦ μηδεὶς προάγεται εἰς Ἐπίσκοπον ἢ ἡγούμενον μοναστηρίου ἄνευ τοῦ ἀναθεματισμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν καὶ τοῦ Ὠριγένους [230]. Ἀνακοινοῦται τὴν ἀποστολὴν τοῦ παρόντος Διατάγματος καὶ πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους Ρώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Ἐν τέλει δὲ συνάπτει κατάλογον χωρίων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους [231], καὶ τοὺς δέκα κατ' αὐτοῦ ἀναθεματισμούς [232], οἵτινες, τρόπον τινά, ἀποτελοῦν περίληψιν τοῦ ὅλου «Λόγου». Οἱ ἀναθεματισμοὶ οὗτοι ἔχουν ὡς ἑξῆς:

«1) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, προϋπάρχειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, οἷα πρώην νόας οὔσας καὶ ἁγίας δυνάμεις, κόρον δὲ λαβούσας τῆς θείας θεωρίας, καὶ πρὸς τὸ χεῖρον τραπείσας, καὶ διὰ τοῦτο ἀποψυγείσας μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, ἐντεῦθεν δὲ ψυχὰς ὀνομασθείσας, καὶ τιμωρίας χάριν εἰς σώματα καταπεμφείσας, ἀνάθεμα ἔστω.

2) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, τὴν τοῦ κυρίου ψυχὴν προϋπάρχειν, καὶ ἡνωμένην γεγενῆσθαι τῷ Θεῷ λόγῳ πρὸ τῆς ἐκ παρθένου σαρκώσεώς τε καὶ γεννήσεως, ἀνάθεμα ἔστω.

3) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει πρῶτον πεπλάσθαι τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἁγίας παρθένου, καὶ μετὰ ταῦτα ἑνωθῆναι αὐτῷ τὸν Θεὸν λόγον, καὶ τὴν ψυχὴν ὡς προϋπάρξασαν, ἀνάθεμα ἔστω.

4) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, πᾶσι τοῖς ἐπουρανίοις τάγμασιν ἐξομοιωθῆναι, τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, γενόμενον τοῖς Χερουβὶμ Χερουβίμ, καὶ τοῖς Σεραφὶμ Σεραφίμ, καὶ πάσας ἁπλῶς ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἐξομοιωθέντα, ἀνάθεμα ἔστω.

5) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων

228. Αὐτ., στ. 949, 979.

229. Αὐτ., στ. 949, 973, 979.

230. Λόγος κατὰ Ὠριγένους, ΜΕΠ 886. 979 - 981.

231. Αὐτ., στ. 981 - 9.

232. Αὐτ., στ, 989. Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν., Ι, 178 - 9 ὑποσημ. 1.

ἐγείρεσθαι σώματα, καὶ οὐχ ὁμολογεῖ ὀρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι, ἀνάθεμα ἔστω.

6) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, οὐρανὸν καὶ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας καὶ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἐμψύχους καὶ (λογικὰς) ὑλικὰς εἶναί τινας δυνάμεις, ἀνάθεμα ἔστω.

7) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, ὅτι ὁ δεσπότης Χριστὸς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι σταυρωθήσεται ὑπὲρ δαιμόνων, καθὰ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἀνάθεμα ἔστω.

8) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, ἢ πεπερασμένην εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ (ἢ) τοσαῦτα αὐτὸν δημιουργῆσαι, ὅσον περιδράξασθαι, καὶ νοεῖν ἠδύνατο, ἢ τὰ κτίσματα συναΐδια εἶναι τῷ Θεῷ, ἀνάθεμα ἔστω.

9) Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει, πρόσκαιρον εἶναι τὴν τῶν δαιμόνων καὶ ἀσεβῶν ἀνθρώπων κόλασιν, καὶ τέλος κατά τινα χρόνον αὐτὴν ἕξειν, ἤγουν ἀποκατάστασιν γενέσθαι δαιμόνων, ἢ ἀσεβῶν ἀνθρώπων, ἀνάθεμα ἔστω.

10) Ἀνάθεμα καὶ Ὠριγένει τῷ Ἀδαμαντίῳ, τῷ ταῦτα ἐκθεμένῳ μετὰ τῶν μυσαρῶν αὐτοῦ καὶ ἐπικαταράτων ἐναγῶν τε δογμάτων, καὶ παντὶ προσώπῳ φρονοῦντι ταῦτα, ἢ ἐκδικοῦντι, ἢ (κατά τινα τρόπον) κατά τι παντελῶς ἐν οἱῳδήποτε χρόνῳ τούτων ἀντιποιεῖσθαι τολμῶντι».

Ἡ ἐπὶ Μηνᾶ Σύνοδος (543) ἀπεδέχθη τὸ αὐτοκρατορικὸν ἔγγραφον. Τοιουτοτρόπως ἔλαβε τοῦτο καὶ ἐπικύρωσιν Ἐκκλησιαστικήν. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ τὸ θεωρήσωμεν, καθὼς καὶ τοὺς δέκα ἀναθεματισμούς, ὡς ἀμέσως ἀναφερόμενα πρὸς τὴν παροῦσαν Σύνοδον[233]. Τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ προσυπέγραψαν σὺν ἄλλοις καὶ οἱ Ὠριγενισταὶ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς καὶ ὁ Δομετιανός, οἱ «φερόμενοι ὡς πολιτικοὶ τῶν πραγματικοτήτων»[234].

233. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 212-4. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, ἔνθ' ἀν., σ. 216-7. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', Νέα Σιὼν ΙΒ' (1912) 541. Μελέτη ἐκδοθεῖσα καὶ Γερμανιστί. Duchesne, op. cit., p. 172. Fliche et Martin. op. cit., IV, 459. Altaner op. cit., p.p. 166, 463. G. Fritz, op. cit., pp. 1576-8. A. d'Alès, op. cit., pp. 1233-4.

234. Β. Στεφανίδου, αὐτ., σ. 214.

ETUDE DE QUATRE ÉGLISES DU XIIe SIECLE SE TROUVANT EN ARGOLIDE

PAR

S. SAVVAS

DIPL. THÉOLOGIE (UNIVERS. D' ATHÈNES)

Assistant du Séminaire théologique de l' Uuiversité d' Athènes.

Nous nous trouvons dans une phase difficile de l' existence de Byzance, lorsque les empereurs, qui prennent le pouvoir se décident à mettre en ordre les affaires de l'État. C' est la dynastie des «Macedoniens»; [1] leur règne (867-1095) inaugure une nouvelle période de gloire. Grâce à eux, les ennemis de l' extérieur sont repoussés et la paix de l' église s' établit avec la cessation de la lutte iconoclaste, qui a duré plus de quarante ans. C' est ainsi que l' ordre s' établit avec la prospérité de l' État, de l' église et avec la renaissance des lettres et des arts. D' autre part, comme on le sait, bien que le schisme commencé sous Photios (886) entre l' église orientale et l' occidentale ait provoqué la séparation de ces deux églises [2], ceci toutefois n' a ampêché en aucun cas l' évolution de l' art byzantin, resté dans les cadres sévères de l' ancienne tradition ecclésiastique. Au contraire, l' art byzantin issu de l' art ancien se renouvelle par des éléments nouveaux. La suite de son évolution connaît de nouveau d' innombrables ères de renaissance sous le règne des «Macédoniens», des «Comnénes» et des «Paléologues» [3].

Ces périodes correspondent, comme nous l'avons déjà dit aux diverses traditions ecclésiastiques. Cet art demeure entier et florissant jusqu' à la chute de l'Empire reflétant ainsi la puissance de l'églisc et la grandeur de la cour byzantine. Pendant cette période l' art de Byzance domine toute la Chrétienté, rayonne en Occident, à Venise, à Sicile et en d' autres villes et s' étend sur les différents peuples, devenus chrétiens mais en prennant en chaque pays un caractère particulier.

Dès l' époque de la dynastie des «Mecédoniens» l'église croisée avec dôme s' établit comme type nouveau [4]. Ce type prédomine dans tout l'

1. Paul Lemerle, Histoire de Byzance (que sais-je ? pag. 92 suiv.)
2. Ibid., page 94.
3. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 366.
4. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 410.

Empire byzantin jusqu' à sa chute (1453) et demeure avec quelques transformations plus précises dans l' église orthodoxe; il continueà exister jusqu' à nos jours. Nous savons que l' église byzantine croisée, carrée ou légèrement oblongue de forme est couronnée par un système de voûtes auxquelles s' appuient en long et en large les arcades de la croix avec le dôme[1].

Celui-ci s' élève antre les deux et est soutenu par les voûtes ou coupoles basses des quatre pièces angulaires. Avec la subdivision de l' église en huit pièces on est parvenu à l'unité de l'intérieur de l' église, subdivision d' ailleurs restant invisible.

L' Autel définit le prolongement de l'unité de l'église principale; parce que les murs séparant l'Autel de l'église devinrent plus fins en le divisant en trois parties principales.

L'Autel principal, la table d'offrande et le diaconicon qui se terminent en trois arcades: les narthex, les narthex extérieurs et les portiques qui s' ajoutent comme des constructions secondaires sans qu' elles soient indispensables à l' église principale. C' est ainsi que l' église byzantine croisée se distingue par son unité intérieure et en général pour sa sisposition nette et symétrique. A l' extérieur, les églises byzantines croisées présentent un grand nombre de différences si on les compare avec celles des temps plus anciens. Maçonnerie très travaillée et riche décor de briques rouges qui diffèrent selon l' endroit et l' époque, ornent les murs, les arcades et les fenêtres[2]. De hautes et belles coupoles comme aussi la décoration en guirlandes de fleurs du plafond, caractérisée par l'élancée élégante de la croix avec dôme qui domine, offrent à l' église byzantine de la grâce pittoresque. Tout ceci se trouve en contraste avec l' aspect de lourdeur extérieur des églises des temps précédants[3].

Quant au système de l' appui des voûtes ou coupoles de terre-cuite, l' architecture de cette période garde comme au commencement l' équilibre entre eux et la transition des poids aux murs extérieurs.

Les arcs unissant les quatre colonnes aux murs et de petites coupoles des niches angulaires, qui servent de contreforts, transfèrent le poids des coupoles de la croix et du dôme aux murs extérieurs.

Le simple et parfait système d'équilibre des coupoles, comme aussi les petites dimensions des dômes de toute l' église a permis dès le XIe siècle la généralisation des colonnes en marbre pour l'appui du dôme des églises

1. H. Leclercq, Manuel d'Archéologie Chrétienne, tom. II. page 106,
2. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία. τόμ. Α'.,σελ. 411 ἑξ.
3. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 410.

byzantines croisées[1]. Cette finesse des membres appuyants d' où l' impression de légèreté des coupoles, l' élancée des dômes reposant sur de hauts tympans, les arcs surélevés des fenêtres et les niches à l 'intérieur et à l'extérieur des murs servent à la première spiritualisation, qui semple éteinte dans les églises de l' époque transitoire (c'est-à-dire au moment du désordre intérieur de l' État).

La propagation par conséquent, dès le début du IXe siècle du type byzantin avec la croix et sa domination dans tous les pays de l' Orient ont contribué à l' apparition d' un grand nombre de transformations, sont dues d' une part à la différence de l' origine du modèle et d' autre part aux influences et aux moeurs locales[2]. Le règne de la dynastie des «Macédoniens», des «Comnènes» et des «Paléologues» peut être considéré comme étape importante pour l'église byzantine croisée, toutefois les écoles de Constantinople et de Grèce y ont joué un grand rôle.

Cette petite revue historique de l' art byzantin du IXe siècle au XVe siècle nous la situons déjà dans la dynastie des «Comnènes», c'est-à-dire, au XIIe siècle au moment où a eu lieu la construction des églises que nous allons examiner, et l' art avait atteint son apogée. Ceci, on doit peut être l' attribuer à l' emprise des empereurs sur les différents problèmes dogmatiques. Cette activitè «des Comnènes» sur ces questions est très importante parce que le dogme et toute la théorie chrétienne dejà développée sont étroitement liées au contenu et au caractère de l' art chrétien.

La foi profonde dans la mission spirituelle de l' homme, l' exaltation du monde spirituel, la nouvelle doctrine des rapports de l' être envers Dieu et la vie qu' on croyait et qu' on attendait après la mort ont trouvé leur expression dans l' art et contribué d' une telle manière à faire prendre à l' art une forme nouvelle basée sur son contenu nouveau[3].

Au point de vue artistique la compréhension et la valeur de l' art chrétien sont formées sur ce principe. Par conséquent le type nouveau répond, en effet, au caractère spirituel que demandait l' idéal de la foi. Il puisait ses formes sans cesse dans l' art grec et oriental qui ont d' ailleurs beaucoup de différences entre eux. J' ai déjà fait voir la réconciliation spiritualisant le naturel vivant et la nécessité organique des figures helléniques.

Mais ce qui a donné la valeur positive à l' art chrétien, c' est la force même issue de la nécessité du nouveau culte[4]. Grâce à cette force, est ac-

1. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ 'Αρχαιολογία, τόμ. Α', σελ. 412.
2. H. Leclercq, Manuel d'Archéologie Chrétienne, Tom. II, page 107.
3. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ 'Αρχαιολογία, τόμ. Α', σελ. 30.
4. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 2.

Deuxième image.

Première image.

complie une reconstitution des modèles et des formes empruntées et enfin la création d'un nouveau style architectural [1], tandis que dans la peinture la nécessité de la présentation d' un grand nombre de thèmes nouveaux d'idées et de dogmes a créé toute une épopée de personnes et de scènes avec une unité artistique imposée dans tout le monde, jusqu'à la Renaissance italienne. Ainsi la peinture chrétienne, dès les premiers siècles recherche ses modèles tant dans le monde gréco-latin que dans le monde juif de la dispersion [2].

Ces modèles ensuite, elle essaie de les appliquer en leur donnant un contenu nouveau selon les nouvelles conceptions. D' autre part les symboles et les figures allégoriques tiennent une grande place; ils représentent l' éternité de la vie et la rédemption de l' âme par le Christ. Tout de suite après le triomphe du Christianisme la peinture entreprend de se mettre au service d' un grand but. L' Église prit l' art sous sa protection et sa domination et essaya de cette manière de représenter considérablement à travers elle le triomphe du Christ, sa vie, ses paroles et celui des Saints. De même, elle voulut représenter les dogmes et les idées de l' Orthodoxie en vue de les enseigner aux fidèles [3]. Nous savons bien que l' icône sainte jusqu' aujourd' hui encore garde pour le Chrétien une grande importance, un sens profond, parce qu' elle figure des visages Saints qui se trouvent en contact direct avec lui, tout en lui rappelant leurs luttes et leurs sacrifices pour l' idée chrétienne; elle représente également dans des scénes successives de narration évangélique ou l' interprétation des idées dogmatiques autour desquelles s' orientaient toutes les recherches intellectuelles de l' époque.

En effet, dans l' iconographie byzantine, la lettre de la narration est souvent représentée avec une simplicité primitive mais la plupart du temps les scènes iconographiques, dépourvues de détails réalistes figurent dans un art merveilleux, le sens dominant dans lequel le point primordial est le caractère spirituel, la grandeur officielle et le ton sévère; parce que tous ces éléments dirigent la poésie ecclésiastique, les grandes cérémonies et toute la vie intellectuelle de Byzance. Ces scènes avec le temps s' élargissent puisant leur matière non seulement dans l' Évangile, mais dans les Apocryphes, dans les psautiers de la Sainte Liturgie, de l' Apocalypse, dans les psaumes et même dans les prières [4]. Tout ceci

---

1. Strzygowski, Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig, 1903.

2. Ad. Grabar, La peinture Byzantine, page 14 suiv.

3. Migne P. G. 79, 577 (Νείλου Ἀναχωρητοῦ ΞΑ' ἐπιστολῇ ἐπιγραφομένῃ «Ὀλυμπιοδώρῳ ἐπάρχῳ»).

4. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 301 sniv.

forme toute une épopée, création d' une riche imagination et d' une profonde religiosité[1].

Digne d' admiration est aussi le nombre important des figures caractéristiques du Christ, de la Vierge, des anges, des apôtres, des prophètes, des hierarques, des saints; chacune séparément a le même type, offrant le noyau spirituel et non pas individuel des personnages. Ces formes issues du profond sentiment religieux avec les attitudes divines, tranquilles et sévères dans un fond indéterminé d' or ou de bleu ciel, offrent une impression toute spirituelle de ces personnages, en dévoilant de même, l' idéal intellectuel de l' époque.

D' autre part, l' architecture ecclésiastique dans sa première période d' apogée (se trouve face à de nouveaux problèmes, comme la nécessité du culte nouveau le demandait), l' utilisation des églises pour la réunion des fidèles et les cérémonies qui s' y déroulaient a transformé et enrichi les modèles qu' elle avait empruntés à l' art grec et oriental.

Comme le nombre des cérémonies religieuses et l' adoration des martyrs de la foi augmentait, l' architecture a imposé le type de la basilique et de l' église circulaire (églises rondes et polygonales) en développant ainsi les édifices d' origine hellénistique, selon les exigences toujours du nouveau culte[2]. Mais c' est surtout dans les églises avec coupoles et dômes que l' architecture chrétienne garda l' esprit le plus créateur et parvint selon la conception chrétienne à donner à l'extérieur des églises l' aspect d' un endroit sacré. Avec un savant système d' équilibre des coupoles, la restriction des supports intérieurs et la suppression apparente de volume et de poids sont accomplis au moyen d' un éclairage approprié et d' autres. Tout ceci dans l' intérieur des églises donne l' impression d' un endroit spirituel. Cette réussite parfaite se trouve dans l' église de Sainte Sophie de Constantinople; on la considère artistiquement comme l' expression la plus parfaite de l'esprit chrétien dans l'architecture byzantine[3].

Avec ces flottements et ces évolutions l' art byzantin a atteint son apogée à cette période déjà annoncée, qui se situe sous le règne des Comnènes (1086 - 1203). C' est ainsi par conséquent, comme nous l' avons déjà mentionné, que les empereurs ont insufflé dans l' art un air nouveau, et à la suite d'une certaines cristallisation sous la dynastie des Macédoniens, s' est créé le style nouveau de la construction des églises.

---

1. Ibid., page 308.
2. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 90.
3. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α', σελ. 32.

A l' époque des Comnènes alors, les églises croisées deviennent à Constantinople plus artistique et plus riches en décor architectural, grâce à l' ascension toujours montante et la légèreté des membres arcitecturaux à l' intérieur de l' église.

L' église de Pantepoptou fondée par Anne la Maritime, mère d' Alexios Comnène A (1081-1118) et l' église de Saint Théodore, dont le fondateur est inconnu, toutes deux reperésentent l' affinement décoratif du sentiment à l' époque des Comnènes. Mais la parfaite évolution à la même période de l' église croisée est représentée par celle nommée aujourd' hui Jeïrek-zami, catholicon autrefois du couvent du Pantokrator. Ce catholicon se compose de deux églises croisées avec dôme ayant des narthex grandioses et communiquant entre eux par le tombeau royal des Comnènes.

J' ai rappelé brièvement l' histoire de l' art byzantin afin de pouvoir sur cette base scientifique, mieux parvenir à l' école grecque dans laquelle les nouveaux principes d' art se forment. Les quatre églises de Péloponèse que nous allons examiner font partie de cet art. Nous savons que dans les villes de la Grèce principale, c' est-à-dire de la Grèce continentale, de Péloponèse, de Thessalie et de l' Epire se fonda une école, sur laquelle l' influence de Constantinople fut considérable.[1]

Quant à ses caractéristiques fondamentales, cette école ressemble à celle de l' Orient, elle forme cependant des figures architecturales propres à elle et de décor particulier. La formation de l' église croisée de Grèce provint comme dans les pays orientaux de Byzance, du type de la croix libre, d' une part avec l' adjonction des quatre niches angulaires oblongues soutenues par des arcades, d' autre part avec le remplacement graduel des murs de la croix au moyen des colonnes et d' arcs.

Le type grec prend sa forme définitive au début du XIe siècle, lorsque les colonnes et la forme de l' église sont devenues carrées. Ses caractéristiques essentielles, dues à son origine, c' est-à-dire, à la combinaison de la croix libre et celle de la basilique avec coupole est la toiture des côtés angulaires avec arcades et surtout la fusion de l' Autel dans le côté Est de la croix, sans aucune adjonction d' endroit particulier, abrité par des coupoles plus bas [2].

Les églises grecques croisées peuvent être divisées en deux catégories: Les églises mi-complexes à quatre colonnes, chez lesquelles l'Autel occupe une partie seulement du côté Est, ayant des murs particuliers sé-

---

1. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α΄, σελ. 409.
2. G. Millet, École Grecque, page 141 suiv.

parés, les piliers sur lesquels s' appuie l' iconostase et les églises à deux colonnes[1]. La plupart des églises grecques font partie de cette catégorie. Tout le côté Est, est occupé par l' Autel, lorsque les colonnes de l' iconostase prennent la place des colonnes absentes Est de la croix. Rarement le type à deux colonnes prend strictement la forme carrée ayant au lieu d' une paire de colonnes de l'Autel et celles de l'église quatre colonnes ou quatre piliers carrés. De cette manière les églises deviennent simples à quatre colonnes et à quatre piliers.

Le type complexe à quatre colonnes de Constantinople avec l'Autel attaché à l' endroit carré de la croix se trouve dans beaucoup d' églises en Grèce, fondées ces dernières, grâce à des dons de la cour byzantine. Le même type se rencontre aussi dans des couvents catholiques sans toutefois que les autres caractères et les figures architecturales, Sauf exception, soient influencés par l' école de la capitale.

A la forme définitive du type du début du XIe siècle succéda le perfectionnement des techniques de construction et des formes architecturales avec de petites transformations selon les villes et les époques.

Les églises avant cette époque comme aussi celles de l' époque suivante d'un art laïque dans des provinces et îles lointaines, conservent des techniques et formes orientales comme par exemple la construction en pierre, l' utilisation limitée du décor en briques rouges et la forme ronde des dômes et des absides. A partir du XIe siècle, les églises croisées de Grèce deviennent de véritables oeuvres d' art avec leur parfaite construction[2]. L' esprit de litote et de clarté domine à l' école architecturale de Grèce.

A l' extérieur, les murs des églises sont simples sans arcades et sont construits soigneusement au moyen de pierres ancadrées de briques rouges. Le dessin symétrique de briques couvrant la surface comme un tapis, s' anrichit à l' aide des bandes en briques dentelées et des ceintures décorées en céramique des méandres qui entourent parfois toute l' église ou seulement les absides de l' Autel[3]. A l' extérieur, souvent à des endroits hauts sont incrustées dans les murs des tablettes décoratives. La même clarté de la forme et l' accent sur la droiture de la ligne se retrouve aux toits, aux absides et aux dômes. En général, les églises croisées en Grèce sont beacoup plus petites que celles de Constantinople en largeur et en hauteur. Ces églises ayant les caractétristiques déjà citées

1. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α', σελ. 410.
2. Paul Lemerle, Le Style Byzantin, page 47 suiv.
3. Gabr. Millet, L'École Grecque, page 141 suiv.

sont nombreuses en Grèce, parsemées partout, surtout dans la région d' Athènes, Béotie, d' Argolide et dans les centres moyenâgeux de Laconie, Thessalie et d' Epire.

Dans une intention déterminée, j' ai fait une revue de tout l' art concernant l' école grecque, de façon à pouvoir plus facilement continuer l' examen des églises d' Argolide; leur construction s' inspire et se régle du souffle de cette école. Je laisse de côté les différentes églises du XIe siècle, et j' arrive à celles du XIIe siècle, pendant lequel les églises byzantines croisées de Grèce parviennent à un grant degré de perfection technique. Parmi celles-ci, les plus importantes sont les trois églises parentes d' Argolide: le couvent catholicon d' Hagia-Moni de Nauplie et les églises des villages de Merbaka et Honika. Ces églises sont comlexes avec quatre colonnes et des dômes prismatiques, ayant des narthex et des portiques devant l' entrée principale et les portes de côtés. Des sources, d'où coule la vie, des méandres faits de briques entourent les murs de l' église catholicon du couvent et ceux de Merbaka ; par contre l' église du village Honika garde des caractéristiques plus anciennes, c' est-à-dire de jolis arcs volants et des décors pittoresques [1]. Par conséquent cette église, étant donné ses caractéristiques plus anciennes est antérieure aux autres et sûrement sert de modèle aux deux autres.

Il est naturel donc de commencer notre étude par cette dernière église [2].

Première image : *(Voyez première image)*

Au sujet de la date de construction de cette église nous n' avons aucun document officiel. A l' aide cependant de la date des deux autres auxquelles l' église de Honika a servi de modèle, nous pouvons situer sa construction au début du XIIe siècle.

Deuxième image : *(Voyez deuxième image)*

La principale caractéristique de cette église est la litote et la clarté. Comme nous voyons, les murs ne sont pas décorés avec des absides, que l' on trouve beaucoup dans d' autres églises antérieures. Les murs et en général toute l' église soigneusement construite se compose de pierres de la même grandeur, qui sont encadrées par des briques rouges selon la construction entourée de briques [3]. Entre les pierres qui entrent dans la

---

1. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α', σελ. 418.

2. Ad. Struck, Vier byzantinische Kirchen der Argolis (Am den Athenischen Mitteilungen XXXIV 1909, Heft 3), Seit. 196.

3. Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, page 438 suiv.

construction de l' église, s' interposent bien souvent des ornements en briques encastrés dans les murs et qui ne sont autre choses que les lettres IX et IC.

C' est le monograme du Christ employé comme représentation effective des paroles de Saint-Paul : «C'est en lui que tout l' édifice parfaitement coordonné s' éléve jusqu' à former un temple saint dans le Seigneur; c' est en lui que vous aussi vous entrez ensemble par l' Esprit dans la structure de l' édifice, qui devient l' habitation de Dieu» (Ephésiens B, 21-22 et D, 15-16).

Également on y trouve en outre des passages de l' Écriture le A et l' Ω de l' Apocalypse, les soleils mystiques, l' étoile brillante du matin et enfin le symbole de Jésus-Christ formé par l' initiale X superposée à la croix. Comme nous l' avons déjà dit, cette église semblable aux autres se compose de quatre colonnes. Deux de ses colonnes soutiennent le narthex par où nous entrons dans l' église principale.

Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΥΠΟ
Κ. Δ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Δ. Θ.

Γ'.
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

Ἡ μία καὶ ἀδιαίρετος Ἐκκλησία διακρινομένη, ὡς εἴδομεν, εἰς ὁρατὴν καὶ ἀόρατον, ἐπίγειον καὶ ἐπουράνιον τοιαύτην ἀποτελεῖ κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἑνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον ὀργανισμόν. Ἡ τοιαύτη σύνθεσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθιστᾷ αὐτὴν τὸν μοναδικὸν καὶ ὑπερκόσμιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ὀργανισμόν, προβάλλουσα ταυτοχρόνως ἐνώπιον τοῦ ἐρευνητοῦ τὸ μέγα καὶ σπουδαιότατον πρόβλημα, περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς σχέσεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ σπουδαιότης τοῦ προβλήματος ἐξαίρεται καὶ ὑπογραμμίζεται ἐκ τῆς ἐξαρτήσεως, τῆς ὀρθῆς λύσεως καὶ ἐποικοδομῆς τοῦ περὶ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας προβλήματος καὶ ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς συσχετίσεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

1. Ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ μυστικὸν Σῶμα[1] τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ Νύμφη Αὐτοῦ.

Τὴν θέσιν τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαβλέπει ὁ θεῖος Χρυσόστομος καθοριζομένην κατ' ἐξαίρετον τρόπον ἐν τοῖς περὶ Ἐκκλησίας προσδιορισμοῖς τοῦ Παύλου[2], «Σῶμα Χριστοῦ» καὶ «Νύμφη Χρι-

1. Ὁ ὅρος «μυστικὸν»Σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον περὶ τὸν 12ον αἰῶνα ὑπὸ τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας, ἦτο δὲ ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν. Πρβλ. Henri de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 85. Ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «μυστικὸν» ὑπὸ παραπλήσιον περιεχόμενον. Πρβλ. εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας..., 2. P.G. 50, 709 ἑξ. «Ἐπειδὴ οὖν τὴν μεγίστην ἀγάπην ἐπεδείξαντο (οἱ μάρτυρες), δεξιοῦται τούτους καὶ ἀπολαύουσι τῆς δόξης ἐκείνης κοινωνοῦσι τῶν χορῶν καὶ μετέχουσι τῶν μελῶν τῶν μυστικῶν. Εἰ γὰρ ἐν σώματι ὄντες κατὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν εἰς ἐκεῖνον ἐτέλουν τὸν χορόν, μετὰ τῶν Χερουβεὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ψάλλοντες, καθάπερ ἡμεῖς ἴστε οἱ μυηθέντες, πολλῷ μᾶλλον νῦν».

2. Ὁ Παῦλος ὑπῆρξε τὸ «σκεῦος τῆς ἐκλογῆς», δι' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεκάλυψεν τοῖς ἀνθρώποις τὴν βαθυτέραν τῆς Ἐκκλησίας οὐσίαν. Πρβλ. A. Wikenhauser, ἔνθ' ἀν. σελ. 1. «Paulus hat ja nicht nur in der Ausbreitung der Kirche mehr gearbeitet als die anderen Apostel (1 Kor. 15, 10), sondern auch wie keiner ihr geheimnisvolles inneres Wesen erforscht und erfasst und in seinem Briefen dargestellt. Paulus ist nicht nur der grösste Missionar der Kirche, sondern auch der erste und grösste Theologe der Kirchenidee geworden. Der eigentliche Kern der Lehre des hl. Paulus

στοῦ», οἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὸν ὑπ' Αὐτοῦ τοῦ Κυρίου χρησιμοποιηθέντα συμβολισμὸν τῶν σχέσεων τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ ἐν ταῖς σχέσεσιν τῆς ἀμπέλου μετὰ τοῦ κλήματος [1].

Τὸ θεῖον ἐπέχον τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς εἶναι ἀδιασπάστως συνηνωμένον μετὰ τοῦ ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ ἀνθρωπίνου, ὅπως ἀκριβῶς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος. «Αὐτὸς ἡ κεφαλή, ἡμεῖς τὸ σῶμα· μὴ δύναται μέσον τι εἶναι κεφαλῆςκαὶ καὶ σώματος κενόν;[2].... Ἔνθα γὰρ ἡ κεφαλή, ἐκεῖ καὶ τὸ σῶμα· εἰ γὰρ διείργετο, οὐκ ἂν εἴη σῶμα, οὐκ ἂν εἴη κεφαλή [3]».

'Αλλ' ἐνῷ ἐν τῷ παραδείγματι τοῦ σώματος ἀποδίδεται ὁ στενώτατος σύνδεσμος τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς 'Εκκλησίας, ἤτοι τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν αὐτῇ, δὲν ἀποδίδεται ὅμως πλήρως καὶ ἡ φύσις τοῦ συνενουμένου, δεδομένου ὅτι τὸ ὄργανον δι' οὗ ἐκφράζεται ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου εἶναι ἡ κεφαλή, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ λοιπὰ μέλη αὐτοτελῶς. Συνεπῶς δὲν ἀποδίδεται πλήρως διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ σώματος ἡ προσωπικότης ἀμφοτέρων τῶν συνενουμένων μερῶν ἤτοι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποτελούντων τὴν 'Εκκλησίαν πιστῶν. Ἡ ἔποψις αὕτη ἀποδίδεται ἐπιτυχέστερον διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ γάμου, τοῦ Κυρίου ὄντος τοῦ Νυμφίου, τῆς δὲ 'Εκκλησίας τῆς Νύμφης[4]. Τὴν ἔννοιαν δὲ τῆς διασώσεως τῆς προσωπικότητος τῶν ἀποτελούντων τὴν 'Εκκλησίαν πιστῶν ὑπογραμμίζει καὶ τὸ γεγονός, καθ' ὃ ἡ ἕνωσις τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς 'Εκκλησίας νοεῖται καὶ ὡς ἕνωσις μεθ' ἑκάστης ἐπὶ μέρους πιστῆς ψυχῆς. «Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς, φησίν, ἑνὶ ἀνδρί, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ. Ταῦτα οὐ πρὸς τὰς παρθένους εἶπεν, ἀλλὰ πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς

---

von der Kirche ist die von ihm geschaffene und ausgebildete Anschauung von der Kirche als dem Leib Christi. Tieferes ist über die Kirche nie gesagt worden und kann auch über sie nicht gesagt werden». Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 143. Πρβλ. H. Dieckmann, Die Verfassung der Urkirche, dargestellt auf Grund der Paulusbriefe und der Apostelgeschichte, Berlin 1923, σελ. 107 ἑξ. Ὡς γνωστὸν ἡ θεώρησις τῆς 'Εκκλησίας ὡς τοῦ μυστικοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὴν δεσπόζουσαν ἄποψιν τῆς συγχρόνου 'Εκκλησιολογίας. Πρβλ. Eichmann-Mörsdorf, ἔνθ' ἀν. σελ. 21. Henri de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 85 ἑξ. Th. Soiron, ἔνθ' ἀν. σελ. 7 ἑξ. 191 ἑξ.

1. Πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 48. J. Schneider, Die Einheit der Kirche nach dem Neuen Testament, Berlin 1936, σελ. 45.

2. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8. 4. P.G. 61,72.

3. Εἰς 'Εφεσ. ὁμιλ. 3, 2. P.G. 62,26.

4. Πρβλ. M. Schmaus, ἔνθ' ἀν. σελ. 71. «In dem Bilde von Leibe und von Haupte wird die Einheit von Christus und Kirche in der anschaulichsten Weise dargestellt. Nicht mit der gleichen Deutlichkeit wird darin die Personalität und gegenseitige Hingabe der beiden zur Einheit Verbundenen zum Ausdruck gebracht. Dies geschieht, ohne dass hierbei die Einheit vergessen würde, mit grösster klarheit in einem anderen Bergriffspaar: Christus ist der Bräutigam, die Kirche ist die Braut».

Ἐκκλησίας ἁπάσης. Ἡ γὰρ ἄφθορος ψυχὴ παρθένος ἐστὶ κἂν ἄνδρα ἔχῃ· παρθένος ἐστὶ τὴν ὄντως παρθενίαν, τὴν θαυμαστήν.[1]» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἕνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀποτελεῖ ἀσθενῆ ἀπεικόνισιν τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἀποτελοῦν δύο πρόσωπα αὐτοτελῆ, ἐνῷ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποτελοῦν μίαν πνευματικὴν ἑνότητα, ἣν μόνον ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο προσδιορισμῶν, ἤτοι τοῦ σώματος καὶ τοῦ γάμου δύναται νὰ ἀποδώσῃ[2]. Ἐν τῇ ἑνώσει τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιτυγχάνεται μὲν ἡ πλήρης καὶ τελεία ἕνωσις, ταυτοχρόνως ὅμως οὐδεμία ἐπέρχεται σύγχυσις τῶν δύο τούτων στοιχείων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ Ἐκκλησία. Πάντοτε ὁ Χρυσόστομος ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν διαφορὰν τῆς οὐσίας τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου, τὴν ὁποίαν καὶ δεόντως ὑπογραμμίζει· «Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε· Τὸν Νυμφίον Κύριον καλεῖ· καὶ γὰρ τοῦτο νύμφης εὐγνώμονος ἔργον. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν ὁμοουσίων τοῦτο συμβαίνει, καὶ κύριον τὸν ἄνδρα καλεῖ ἡ γυνή· πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅπου καὶ φύσει Κύριός ἐστιν.[3]» Ἡ ἕνωσις ὅμως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν εἶναι ἁπλῶς ἠθικῆς φύσεως ἢ ἕνωσις συμβολική, ἀλλ' εἶναι ἕνωσις πραγματικὴ – πνευματική[4]. «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστιν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν....ὅτι καὶ αὐτὸς τὸν Πατέρα ἀφεὶς κατῆλθε καὶ ἦλθε πρὸς τὴν νύμφην καὶ ἐγένετο εἰς πνεῦμα ἕν.[5]» Τίποτε δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν πιστῶν. «Οὐδὲν γάρ, οὐδὲν οὕτως ἰσχυρόν, ὡς ὁ τοῦ πνεύματος δεσμός.[6]» Εἶναι τόσον στενὴ καὶ «ὑπὲρ λόγον» ἡ ἕνωσις τοῦ θείου

---

1. Εἰς Ἑβρ. ὁμιλ. 28,7. P.G. 63,202.Πρβλ. εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 6,1. P.G. 62,44· «Εἰς ναὸν ἅγιον, εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Τί δὴ βούλεται ἡ οἰκοδομή; Ὥστε τὸν Θεὸν ἐνοικῆσαι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ. Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ναός ἐστι καὶ κοινῇ πάντες καὶ ὡς ἐν σώματι Χριστοῦ οἰκεῖ».

2. Πρβλ. εἰς ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 62 ἑξ.

3. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 63.Πρβλ. V. Warnach, ἔνθ' ἀν. σελ. 558 ὑπ. 1.

4. Μετὰ σφοδρότητος δὲ καταφέρεται ὁ Χρυσόστομος ἐναντίον αἱρετικῶν τῆς ἐποχῆς του, οἵτινες ἠμφεσβήτουν τὴν τοιαύτην ἕνωσιν τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου (Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20, 3-4.P.G. 62,139).«Ὅρα πόσα ὑποδείγματα, ὥστε πιστευθῆναι τὴν γέννησιν ἐκείνων. Ὢ τῆς ἀνοίας τῶν αἱρετικῶν! Τὸ ἤδη τεχθὲν ἐξ ὕδατος, ὅτι τίκτεται, γέννημα ἀληθινὸν ὁμολογοῦσιν· ὅτι δὲ γινώμεθα αὐτοῦ σῶμα, οὐ δέχονται. Ἂν τοίνυν τοῦτο μὴ γινώμεθα, πῶς ἁρμόσει τό, Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, λεγόμενον; Σόπει δέ· ἐπλάσθη ὁ Ἀδάμ, ἐτέχθη ὁ Χριστός· ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ εἰσῆλθεν ἡ φθορά, ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ ἐπήγασεν ἡ ζωή· ἐν παραδείσῳ ἐβλάστησε θάνατος, ἐν τῷ σταυρῷ αὐτοῦ ἡ ἀναίρεσις γέγονεν. Ὡς οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῆς ἡμετέρας φύσεως, οὕτω ἡμεῖς τῆς οὐσίας αὐτοῦ· καὶ ὡς ἡμᾶς ἐκεῖνος ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτὸν ἔχομεν ἐν ἡμῖν». Πρβλ. Henri de Lubac, ἔνθ' ἀν. σελ. 89.

5. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20, 4. P.G.62, 140.Πρβλ. V. Warnach, ἔνθ' ἀν. σελ. 555 ἑξ·

6. Εἰς Κολ. ὁμιλ. 1, 3.P.G. 62, 303·«Ὁ μὲν γὰρ διὰ τὸ παθεῖν εὖ φίλος γενόμενος, ἂν μὴ διηνεκῶς τοῦτο γίνηται, ἔσται ἐχθρός·ὁ ἀπὸ συνηθείας ἀδιάσπαστος ὢν πάλιν τῆς συνη-

καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τόσον πενιχραὶ αἱ ἀνθρώπιναι ἔννοιαι καὶ ἀπεικονίσεις, ὥστε πολλάκις εἰς τὴν αὐτὴν περικοπὴν συγκεντρώνει ὁ θεῖος Χρυσόστομος διαδοχικὰς μεταφορικὰς εἰκόνας καὶ λακωνικὰς προτάσεις ἀσυνδέτους [1], ἵνα δι' αὐτῶν περιγράψῃ τὸ μέγιστον τοῦτο γεγονὸς τῆς καθόλου δημιουργίας, ἤτοι τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διὰ παντὸς [3] ἀδιασπάστου συνενώσεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου. «Ὁ Χριστὸς κεφαλή, ἡμεῖς τὸ σῶμα.... Αὐτὸς θεμέλιος, ἡμεῖς οἰκοδομή· αὐτὸς ἄμπελος, ἡμεῖς τὰ κλήματα· αὐτὸς ὁ νυμφίος, ἡμεῖς ἡ νύμφη· αὐτὸς ὁ ποιμήν, ἡμεῖς τὰ πρόβατα· ὁδὸς ἐκεῖνος, ἡμεῖς οἱ βαδίζοντες· ναὸς πάλιν ἡμεῖς, αὐτὸς ἔνοικος· αὐτὸς ὁ πρωτότοκος, ἡμεῖς οἱ ἀδελφοί· αὐτὸς ὁ κληρονόμος, ἡμεῖς οἱ συγκληρονόμοι· αὐτὸς ἡ ζωή, ἡμεῖς οἱ ζῶντες· αὐτὸς ἡ ἀνάστασις, ἡμεῖς οἱ ἀνιστάμενοι· αὐτὸς τὸ φῶς ἡμεῖς οἱ φωτιζόμενοι. Ταῦτα πάντα ἕνωσιν ἐμφαίνει καὶ οὐδὲν μέσον κενὸν ἀφίησιν εἶναι, οὐδὲ τὸ μικρότατον.[3]» Χριστὸς καὶ Ἐκκλησία εἶναι τόσον στενῶς συνδεδεμένα, ὥστε δὲν εἶναι κατανοητὸς ὁ Χριστὸς ἄνευ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀντιστρόφως, διότι «Τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία. Καὶ γὰρ πλήρωμα κεφαλῆς σῶμα καὶ πλήρωμα σώματος κεφαλή.[4]»

2. Ἡ σχέσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου.

Ἡ τελεία ἕνωσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑποδηλοῖ κατὰ λογικὴν συνέπειαν τὴν πλήρη συσχέτισιν αὐτῶν καὶ δύναταί τις

θείας διακοπείσης, ἔσβεσε τὴν φιλίαν. Ἡ γυνὴ πάλιν, ἂν μάχῃ γένηται, ἀφῆκε τὸν ἄνδρα καὶ τὸν πόθον ἔλυσεν. Ἐπὶ δὲ τοῦ πνεύματος τούτων οὐκ ἔστιν οὐδέν· οὐδενὶ γὰρ λύεται, ἐπεὶ μηδὲ ἐκ τούτων συνέστη· οὔτε χρόνος οὔτε μῆκος ὁδοῦ οὔτε τὸ κακῶς παθεῖν οὔτε τὸ κακῶς ἀκοῦσαι, οὐ θυμός, οὐχ ὕβρις, οὐκ ἄλλο οὐδὲν ἐπεισέρχεται, οὐδὲ δύναται αὐτὴν διαλῦσαι». Πρβλ. M. Schmaus ἔνθ' ἀν. σελ. 58. «Die Einheit zwischen Christus und seinen Gliedern ist inniger nicht nur als jene von Eltern und Kindern, von Mann und Frau, von Freund und Freund, sondern auch inniger als diejenige, welche zwischen den Gliedern eines Leibes besteht».

1. Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Οἱ θεῖοι παράγοντες ἐν τῇ ἁγίᾳ ζωῇ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1957 σελ. 191.

2. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 9, 2. P.G. 59, 80. «Τὴν γὰρ σάρκα τὴν ἡμετέραν περιεβάλετο, οὐχ ὡς πάλιν αὐτὴν ἀφήσων, ἀλλ' ὡς διὰ παντὸς ἕξων μεθ' ἑαυτοῦ».

3. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8, 4. P.G. 61, 72.

4. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 3, 2. P.G. 62, 26. Πρβλ. καὶ τὴν ἀκόλουθον ὡραιοτάτην περικοπὴν εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 24, 2. P.G. 60, 624· «Καὶ γὰρ πλήρωμα ἡμῶν αὐτὸς (καὶ γὰρ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου)· καὶ ὁδὸς καὶ ἀνὴρ καὶ νυμφίος (Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνήν)· καὶ ῥίζα καὶ ποτὸν καὶ τροφὴ καὶ ζωή (Ζῶ γάρ, φησίν, οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός)· καὶ ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς καὶ διδάσκαλος καὶ πατὴρ καὶ ἀδελφὸς καὶ συγκληρονόμος καὶ τάφου κοινωνὸς καὶ σταυροῦ (Συνετάφημεν γὰρ αὐτῷ, φησί, καὶ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ)· καὶ ἱκέτης (ὑπὲρ γὰρ Χριστοῦ

νὰ εἴπῃ, ὅτι μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας ὑπάρχει μία σχέσις παρομοία πρὸς τὴν μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως σχέσιν ἐν τῷ ἑνὶ προσώπῳ τοῦ Κυρίου [1]. «Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἥνωται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτῷ διὰ τοῦ ἄρτου τούτου ἑνούμεθα.[2]» Τὸ θεῖον πληροῖ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἀληθεῖς πιστοὺς «ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας....Ἄλλοι φασίν, ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν λέγει πεπληρωμένην ὑπὸ τῆς θεότητος αὐτοῦ, καθὼς ἀλλαχοῦ φησι· Τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου· τὸ δὲ σωματικῶς, ἐνταῦθα, ὡς ἐν κεφαλῇ σῶμα[3].» Οὕτω δὲ ἐν τῇ σχέσει τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ θεῖον ἀποτελοῦν τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ ἔχον τὴν ἀνωτάτην ἐν αὐτῇ τιμὴν κατευθύνει τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον πρὸς τὴν τελείωσιν τῆς θεότητος. «Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί. Πῶς ἔδωκε τὴν δόξαν; Ἐν αὐτοῖς γενόμενος καὶ τὸν Πατέρα ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ, ὥστε αὐτοὺς συγκροτεῖν....Ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἕν.[4]»

Εἰδικώτερον· α) Τὸ θεῖον ἀποτελεῖ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν πηγήν, τὸ κέντρον καὶ τὴν ζωοποιὸν τὴν Ἐκκλησίαν ἀρχήν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ σώματι ἡ κεφαλή. «Ἀληθεύοντες δέ, φησίν, ἐν ἀγάπῃ αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, φησί, συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέλους, τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ... Ὃ δέ φησι, τοῦτό ἐστι· Καθάπερ τὸ πνεῦμα τὸ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καταβαῖνον, τὸ διὰ τῶν νεύρων (τὸ) αἰσθητικόν, οὐχ

πρεσβεύομεν)· καὶ οἶκος καὶ ἔνοικος (Ὁ γὰρ ἐν ἐμοὶ μένων, κἀγὼ ἐν αὐτῷ)· καὶ φίλος (ὑμεῖς γὰρ φίλοι μου ἐστέ)· καὶ θεμέλιος καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος· καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ καὶ μέλη καὶ γεώργιον καὶ οἰκοδομὴ καὶ κλήματα καὶ συνεργοί. Τί γὰρ οὐ βούλεται ἡμῖν εἶναι, παντὶ τρόπῳ συγκαλῶν καὶ συνάπτων ἡμᾶς, ὅπερ τοῦ σφόδρα φιλοῦντος ἐστι». Πρβλ. M. Kaiser, Die Einheit der Kirchengewalt nach dem Zengnis des N. T. und der Apostolischen Väter, München 1956, σελ. 7. Th. Soiron, ἔνθ' ἀν. σελ. 173 ἑξ.

1. Πρβλ. Th. Soiron, ἔνθ' ἀν. σελ. 198 «Zwischen Christus und der Kirche eine ähnliche Idiomenkommunikation besteht wie der göttlichen und menschlichen Natur in der einen Person Christi».

2. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 24, 2. P.G. 61, 200. Πρβλ. Αὐτόθι· «Ὁ ἄρτος, ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστί; Διὰ τί μὴ εἶπε, Μετοχή; Ὅτι πλέον τι δηλῶσαι ἠβουλήθη καὶ πολλὴν ἐνδείξασθαι τὴν συνάφειαν. Οὐ γὰρ τῷ μετέχειν μόνον καὶ μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἑνοῦσθαι κοινωνοῦμεν... Εἰπὼν γὰρ κοινωνία τοῦ σώματος ἐζήτησε πάλιν ἐγγύτερον τι εἰπεῖν· διὸ καὶ ἐπήγαγεν, ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα ἐσμεν οἱ πολλοί. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν; φησίν· αὐτὸ ἐσμὲν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τί γὰρ ἔστιν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ. Τί δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἕν»· Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 143.

3. Εἰς Κολ. ὁμιλ. 6, 2. P.G. 62, 339.

4. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 82, 2. P.G. 59, 444.

ἁπλῶς δίδωσι πᾶσιν, ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν ἑκάστου μέλους... οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς καθάπερ γὰρ μελῶν τῶν ψυχῶν εἰς αὐτὸν ἀνηρτημένων ἡ πρόνοια αὐτοῦ καὶ ἡ χορηγία τῶν χαρισμάτων κατὰ ἀναλογίαν ἐν μέτρῳ, τὴν ἑνὸς ἑκάστου μέλους αὔξησιν ποιεῖται. Τί δέ ἐστι, Διὰ τῆς ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας; Τουτέστι, διὰ τῆς αἰσθήσεως... Τὸ πνεῦμα ἄνωθεν ἐπιρρεόμενον ἀφθόνως καὶ πάντων ἁπτόμενον τῶν μελῶν καὶ χορηγούμενον, ὡς ἕκαστον δύναται δέξασθαι, οὕτως αὔξεται»[1].

β) Τὸ Θεῖον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπέχον θέσιν κεφαλῆς εἶναι τὸ ἰθῦνον τὴν Ἐκκλησίαν στοιχεῖον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ ἀνθρώπινος παράγων εὑρίσκεται ἐν σχέσει ἐξαρτήσεως καὶ ὑποταγῆς. Ὁ Ἰησοῦς ὑπεσχέθη τοῖς ἀποστόλοις καὶ δι' αὐτῶν εἰς τοὺς πιστοὺς ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὅτι θὰ εὑρίσκεται πάντοτε ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν καθοδηγῶν καὶ κατευθύνων τὴν Ἐκκλησίαν. «Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ἡμῶν, εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Εἶδες αὐθεντίαν πάλιν; Οὐ μετ' ἐκείνων δὲ μόνον εἶπεν ἔσεσθαι, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάντων τῶν μετ' ἐκείνους πιστευόντων. Οὐ γὰρ δὴ ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οἱ ἀπόστολοι μένειν ἔμελλον· ἀλλ' ὡς ἑνὶ σώματι διαλέγεται τοῖς πιστοῖς. Μὴ γάρ μοι τὴν δυσκολίαν, φησίν, εἴπητε τῶν πραγμάτων· Ἐγὼ γάρ εἰμι μεθ' ὑμῶν, ὁ πάντα ποιῶν εὔκολα.[2]» Ὅπως δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος ὑπακούουν εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐγκεφάλου καὶ δέχονται ἐξ αὐτοῦ τὴν ζωτικὴν δύναμιν, ἥτις τὰ συγκρατεῖ εἰς τὴν ζωήν, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «πάντα ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου τὴν αἰτίαν ἔχει»[3]. Ὅπως δὲ ὁ θεμέλιος λίθος συνέχει καὶ συγκρατεῖ ὅλον τὸ οἰκοδόμημα, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ὡς ὁ ἀληθὴς θεμέλιος καὶ ἀκρογωνιαῖος λίθος[4] συγκρατεῖ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Ἐκκλησίας. «Θεμέλιον γὰρ ἄλλον, φησίν, οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός. Ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομή, φησί, συναρμολογουμένη. Ἐνταῦθα τὸ ἀκριβὲς ἐμφαίνει»[5]. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δέον νὰ τονισθῇ μετ' ἰδιαιτέρας ἐμφάσεως, δεδομένου ὅτι ἀποτελεῖ τὴν λυδίαν λίθον τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως, ὅτι ὁ θεῖος Χρυσόστομος τὴν ἑνότητα τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀντιστοίχως τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καθοδήγησιν οὐδόλως τὴν ἐννοεῖ ὡς ἀτομικὴν μόνον[6], ἤτοι κεχωρισμένην ἐκ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώ-

---

1. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 11, 3. P.G. 62, 83.
2. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 90, 2. P.G. 58, 789.
3. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 11, 4. P.G. 62, 85.
4. Πρβλ. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 6, 1. P.G. 62, 44 «Ὄντος ἀκρογωνιαίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δηλῶν ὅτι ὁ τὸ πᾶν συνέχων ἐστὶν ὁ Χριστός. Ὁ γὰρ λίθος ὁ ἀκρογωνιαῖος καὶ τοὺς τοίχους συνέχει καὶ τοὺς θεμελίους. Ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομή. Ὅρα πῶς αὐτὸ συνῆψε· καὶ δείκνυσι ποτὲ μὲν ἄνωθεν κατέχοντα τὸ πᾶν σῶμα καὶ συγκροτοῦντα, ποτὲ δὲ κάτωθεν διαβαστάζοντα τὴν οἰκοδομὴν καὶ ῥίζαν ὄντα». Πρβλ. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8, 3-4. P.G. 61, 72.
5. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 6, 1. P.G. 62, 44.
6. Πρβλ. A. Wikenhauser, ἔνθ' ἀν. σελ. 2. «Denn die geheimnissvolel

ματος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ θεμελιοῖ τὴν συνένωσιν τῶν ἐπὶ μέρους πιστῶν μετὰ τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν ἰδιότητα αὐτῶν ὡς μελῶν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. «Καὶ γὰρ ἡ κεφαλὴ πάντα τὰ μέλη συνάπτειν πέφυκε καὶ πρὸς ἑαυτὰ μετὰ ἀκριβείας ἐπιστρέφειν τε καὶ συνδεῖν»[1]. Εἶναι ἀδύνατος ὁ σύνδεσμος μετὰ τῆς κεφαλῆς, ἐὰν ὁ Χριστιανὸς δὲν ἀποτελῇ μέλος καὶ δὲν εἶναι συνδεδεμένος μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας[2]. «Καθάπερ γάρ, εἰ τύχοι χεὶρ ἀποσπασθεῖσα τοῦ σώματος, τὸ πνεῦμα τὸ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου τὴν συνέχειαν ζητοῦν καὶ μὴ εὑρὸν οὐκ ἐξάλλεται τοῦ σώματος καὶ διατρῆσαν πρὸς τὴν χεῖρα ἐξέρχεται, ἀλλ' ἂν μὴ εὕρῃ κείμενον, οὐχ ἅπτεται οὕτω καὶ ἐνταῦθα.[3]» Τὸ μέγεθος τῆς σημασίας τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς διὰ μέσου τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας ἑνώσεως μετὰ τοῦ Κυρίου ὑπογραμμίζεται ἔτι περισσότερον ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου τονίζοντος, ὅτι «Οὐ γὰρ ἁπλῶς, ἀλλὰ σφόδρα τεχνικῶς δεῖ κεῖσθαι τὸ σῶμα· ὡς, ἐὰν τὸν τόπον ἐκβῇ, οὐκέτι κεῖται. Ὥστε οὐχ ἡνῶσθαι τῷ σώματι δεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν οἰκεῖον τόπον ἐπέχειν, ὡς ἐὰν ὑπερβῇς, οὐχ ἥνωσαι, οὐδὲ δέχῃ τὸ πνεῦμα»[4]. Ἰδοὺ διατὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος θέτων τὸ ἐρώτημα. «Παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστιν. Ἆρ' οὖν καὶ τοῦ Ἕλληνος;» δίδει κατηγορηματικῶς ἀρνητικὴν τὴν ἀπάντησιν «Οὐδαμῶς. Εἰ γὰρ σῶμά ἐσμεν τοῦ Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους καὶ ταύτῃ ἐκεῖνος ἡμῶν κεφαλή, τῶν οὐκ ὄντων ἐν τῷ σώματι οὐδὲ εἰς μέλη τελούντων οὐκ ἂν εἴη κεφαλή· ὥστε ὅταν εἴπῃ Παντός, τοῦ πιστοῦ δεῖ προσυπακούειν»[5].

γ) Ἡ ἀληθὴς οὐσία τῶν λειτουργημάτων τῆς Ἐκκλησίας, δι' ὧν ἐκπληροῦται ὁ σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας πραγματοποιεῖται βασικῶς καὶ κυρίως ὑπὸ τοῦ θείου παράγοντος, διότι «οὐκ ἄνθρωποι τὰς αὐτοῦ κυβερνῶσιν Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὗτός ἐστιν ὁ πανταχοῦ ποιμαίνων τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν»[6]. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἐκκλη-

---

Lebensverbindung der gläubigen mit Christus ist nicht ein rein individuelles Verhältnis des Einzelnen zu seinem erhöhten Herrn, sondern wurzelt in seiner Zugehörigkeit zum Leibe Christi, der Kirche».

1. Κατὰ Ἰουδαίων, λόγ. 1, 3. P.G. 48, 848.

2. Πρβλ. O. Casel, Die Kirche als Braut Christi nach Schrift, Väterlehre und Liturgie, ἐν Theologie der Zeit, ἐκδ. ὑπὸ Karl Rudolf, I Reihe, Folge 2/3. Wien 1936, σελ. 109.

3. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 11, 3 P.G. 62, 84.

4. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 11, 4. P.G. 62, 84. Πρβλ. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 62, ἑξ. «Ὁ δὲ ἡμέτερος νυμφίος μένει διηνεκῶς ἡμᾶς ἀγαπῶν καὶ ἐπιτείνων τὸν πόθον... οὐ διὰ τοῦτο δὲ μόνον νύμφην ἐκάλεσεν, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντας ἓν σῶμα εἶναι βούλεται καὶ μίαν ψυχήν».

5. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 26,2. P.G. 61, 214. Πρβλ. εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 39, 6 P.G. 61,341. «Βασιλείας τοῦ Θεοῦ δύο οἶδεν ἡ Γραφή, τὴν μὲν κατ' οἰκείωσιν, τὴν δὲ κατὰ δημιουργίαν. Βασιλεύει μὲν γὰρ ἁπάντων καὶ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ δαιμόνων καὶ τῶν ἀντιτεταγμένων κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον· βασιλεύει δὲ τῶν πιστῶν καὶ ἑκόντων καὶ ὑποτεταγμένων, κατὰ τὸν τῆς οἰκειώσεως».

6. Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομ. Ἰγνάτιον..., 4. P.G. 50, 592.

σίας εἶναι κυρίως ἐξωτερική[1]. «Οὐδὲν γὰρ ἄνθρωπος εἰς τὰ προκείμενα εἰσάγει, ἀλλὰ τὸ πᾶν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἔργον ἐστί, κἀκεῖνος ἐστιν ἡμᾶς ὁ μυσταγωγῶν»[2]. Διὰ τῆς ἀκολούθου ὡραιοτάτης περιγραφῆς ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἀποδίδει τὴν ὑπὸ τοῦ θείου συνεχῆ διακυβέρνησιν καὶ τῆς Ἐκκλησίας· «ὁ δὲ Χριστὸς λέγων, ὅτι ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται κἀγὼ ἐργάζομαι, τὴν διηνεκῆ αὐτοῦ πρόνοιαν ἡμῖν παραδηλοῖ καὶ ἐργασίαν λέγει τὸ διακρατεῖν τὰ γεγενημένα καὶ τὴν διαμονὴν αὐτοῖς χαρίζεσθαι καὶ ἡνιοχεῖν τὸν σύμπαντα χρόνον»[3]. Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ τελετουργία τῶν μυστηρίων καὶ δὴ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, τελεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις εἶναι ὁ «μυσταγωγῶν»[4].

δ) Τὸ θεῖον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκπληροῦν τὴν οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λειτουργίαν δὲν παραθεωρεῖ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα οὐδὲ μεταβάλλει τοὺς πιστοὺς εἰς μίαν ἄβουλον, παθητικὴν καὶ ἑτεροκίνητον μᾶζαν.[5] Τοὐναντίον μάλιστα, ὅπως διὰ τὴν πλήρη λειτουργίαν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπάρχει πλήρης συνεργασία τῆς κεφαλῆς μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος, «οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἐποίησε, τὸν ἄνθρωπον σφόδρα τιμῶν καὶ οὐ βουλόμενος αὐτοῦ ἀπέχειν, τὴν μὲν αἰτίαν αὐτὸς ἀναρτησάμενος, συνεργοὺς δὲ ἑαυτῷ καταστήσας»[6].

---

1. Πρβλ. Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 87, 4. P.G. 59. 472. Εἰς Πραξ. τῶν Ἀποστ. ὁμιλ. 14,3. P.G. 60, 116.

2. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8, 1. P.G. 61, 69.

3. Εἰς Γέν. ὁμιλ. 11, 7. P.G. 53, 89.

4. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8, 1. P.G. 49, 336. «Οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα ὄφις ἐπιβουλεύων, ἀλλ' ὁ Χριστὸς μυσταγωγῶν». Πρβλ. Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα..., ὁμιλ. 1, 6. P.G. 49, 380 εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8, 1. P.G. 61, 69 Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 82, 4. P.G. 59, 472.

5. Μετ' ἰδιαιτέρας δυνάμεως ἐξαίρει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ μετὰ σφοδρότητος καταφέρεται ἐναντίον τῆς θεωρίας, καθ' ἣν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης κυβερνῶνται τὰ ἀνθρώπινα. «Αὐτεξουσίῳ γὰρ προαιρέσει κυβερνώμεθα καὶ οὐχ εἱμαρμένης ἀνάγκη κατά τινας, ὑποκείμεθα ἐν τῷ θέλειν καὶ μὴ θέλειν ὁριζόμενοι καὶ τὰ καλὰ κεῖσθαι καὶ τὰ κακά. Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Θεὸς καὶ βασιλείαν ὑπέσχετο καὶ τιμωρίαν ἠπείλησεν. Οὐκ ἂν δὲ τοῖς ἀνάγκῃ δεδεμένοις οὕτως ἐποίησε· τῶν γὰρ ἀπὸ γνώμης γινομένων ἀντίδοσις ἐστιν ἑκατέρων. Οὐκ ἂν νόμους ἔθηκεν, οὐκ ἂν παραινέσεις ἔδωκεν, εἰ δεσμοῖς εἱμαρμένης κεκρατημένοι ἦμεν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐλεύθεροί ἐσμεν καὶ τῆς ἰδίας προαιρέσεως κύριοι καὶ ἀπὸ μὲν ραθυμίας γινόμεθα φαῦλοι, ἀπὸ δὲ σπουδῆς χρηστοί, διὰ τοῦτο ταῦτα κατεσκεύασε τὰ φάρμακα, τῷ φόβῳ τῆς κολάσεως καὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς βασιλείας διορθούμενος ἡμᾶς καὶ φιλοσοφεῖν παιδεύων (Περὶ τελείας ἀγάπης..., 3. P.G. 56, 282). Ἡ συνεργασία συνεπῶς τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου μετὰ τῆς σωζούσης θείας χάριτος εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Πρβλ. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 82, 4. P.G.58, 742. «Ἐντεῦθεν μανθάνομεν δόγμα μέγα, ὡς οὐκ ἀρκεῖ προθυμία ἀνθρώπου, ἂν μὴ τῆς ἄνωθέν τις ἀπολαύσῃ ροπῆς· καὶ ὅτι πάλιν οὐδὲν κερδανοῦμεν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ροπῆς προθυμίας οὐκ οὔσης». Γενικώτερον δὲ πρβλ. Στ. Γκόσεβιτς, ἔνθ' ἀν. σελ. 58 ἑξ.

6. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 11, 4. PG. 62, 85. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 134· «Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ δύο ἀνωτέρω παράγοντες, ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος,

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ μόνον δὲν περιορίζεται ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ εὐθύνη τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ σύνδεσις μετὰ τοῦ Κυρίου ὑποδηλοῖ αὔξησιν εὐθύνης, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς περισσοτέραν δραστηριότητα καὶ δημιουργίαν[1]. Ἡ συνεργασία ὅμως αὕτη τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου οὐδέποτε δέον νὰ παραθεωρῆται, ὅτι εἶναι συνεργασία κεφαλῆς πρὸς μέλη, ἤτοι ὅτι ἐπικρατεῖ σχέσις ἐξαρτήσεως καὶ ὑποταγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πρὸς τὸ θεῖον. «Ὁ Θεὸς ἐπέταξε, μηδὲν περαιτέρω ζήτει· βασιλεύς ἐστιν ὁ νομοθετῶν· αἰδέσθητι τοῦ κελεύοντος τὸ ἀξίωμα καὶ μετὰ πάσης ὑπάκουε τῆς προθυμίας»[2]. Ἡ θεοσύστατος ἱεραρχία εἶναι κεκλημένη νὰ διατηρήσῃ ζῶσαν τὴν πεποίθησιν ταύτην εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν, δεδομένου ὅτι ἡ ὑψίστη ἀποστολὴ τῆς ἱεραρχίας εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀμέσου ἐπικοινωνίας τῶν πιστῶν μετὰ τῆς θείας αὐτῶν κεφαλῆς καὶ οὐχὶ ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐξασθένησις τῆς ὡς ἄνω ἀληθείας διὰ τῆς προβολῆς καὶ ὑπερεξάρσεως τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος. «Μὴ τοίνυν προσέχωμεν ταῖς αἱρέσεσι· θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον. Ἐπὶ τοῦτον οὖν οἰκοδομῶμεν καὶ ὡς θεμελίου ἐχώμεθα, ὡς κλῆμα ἀμπέλου καὶ μηδὲν ἔστω μέσον ἡμῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ· ἂν γὰρ γένηταί τι μέσον εὐθέως ἀπολλύμεθα. Καὶ γὰρ τὸ κλῆμα κατὰ τὸ συνεχὲς ἕλκει τὴν ποιότητα καὶ ἡ οἰκοδομὴ κατὰ τὸ κεκολλῆσθαι ἕστηκεν· ὡς ἂν διαστῇ, ἀπόλλυται, οὐκ ἔχουσα ποὺ ἐρείσει ἑαυτήν. Μὴ τοίνυν ἁπλῶς ἐχώμεθα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κολληθῶμεν αὐτῷ»[3]. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει «πρόβατα καὶ ποιμένες πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην εἰσὶ διαίρεσιν, πρὸς δὲ τὸν Χριστὸν πάντες πρόβατα. Καὶ γὰρ οἱ ποιμαίνοντες καὶ οἱ ποιμαινόμενοι ὑφ' ἑνὸς τοῦ ἄνω ποιμένος ποιμαίνονται»[4].

3. Αἱ ἰδιότητες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἰδίᾳ ἡ ἁγιότης τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἓν Σῶμα Χριστοῦ καὶ ἔχουσα μίαν κεφαλήν, τὸν Κύριον, δὲν εἶναι δυνατόν, εἰ μὴ νὰ εἶναι «μία, ἁγία, καθολική». Ἀνάγουσα δὲ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ὀργανώσεώς της κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς ἀποστόλους εἶναι καὶ «ἀποστολική»[5].

δὲν ἀποκλείουσιν ἀλλήλους, ἀλλὰ τοὐναντίον συνεργοῦσιν ἁρμονικῶς καὶ συνηνωμένως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ὑποκειμενικῆς προσοικειώσεως τῆς ἀπολυτρώσεως ὑφ' ἑκάστου ἀνθρώπου διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ὁποίου ἀμφότεροι εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖοι».

1. Πρβλ. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 6, 5. P.G. 49, 322. Πρβλ. Romano Guardini, Vom Sinn der Kirche, Mainz 4η ἔκδ. 1955 σελ. 39 ἑξ.

2. Κατὰ Ἰουδαίων λόγ. 4, 2. P.G.48, 873.

3. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 8, 4. P.G. 61, 72.

4. Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, ὁμιλ. 12. P.G. 52, 784.

5. Αἱ διὰ τὸ δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας ἔχουσαι μεγίστην σημασίαν ἰδιότητες τῆς Ἐκκλησίας «μία», «καθολικὴ» καὶ «ἀποστολικὴ» ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἐργασίας ἡμῶν «Ἡ οὐσία καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου» καὶ δὴ ἐν τῷ κεφ. περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἑνιαίου καὶ αὐτοτελοῦς ὀργανισμοῦ ἐφωδιασμένου διὰ πρωτογενοῦς ἐξουσίας.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἁγία καθ' ἑαυτήν, ἤτοι ὀντολογικῶς, «καθ' ὅσον εἶναι θείας προελεύσεως ἅγιον σῶμα, ἔχον κεφαλὴν μὲν τὸν Χριστόν, ψυχὴν δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὕτω δὲ εἶναι ἡνωμένη μετὰ τοῦ Παναγίου Θεοῦ»[1]. Ἡ συνένωσις τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου συνεπήγετο τὸν τέλειον ἐξαγιασμὸν αὐτῆς. «Καὶ τοῦτο θαυμάζων ὁ Παῦλος ἔλεγε· Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται· καὶ πάλιν· Εἰ ἔτι ἁμαρτωλῶν ἡμῶν ὄντων ὁ Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. Καὶ τοιαύτην λαβών, καλλωπίζει αὐτὴν καὶ λούει καὶ οὐδὲ τοῦτο παραιτεῖται. Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, φησί, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι. Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος»[2]. Ἡ ἀδιάσπαστος μετὰ τοῦ Κυρίου ἕνωσις καὶ ἡ συνεχὴς Αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρουσία περιφρουρεῖ τὴν ἁγιότητα τῆς Ἐκκλησίας, διότι «ὁ ἡμέτερος νυμφίος μένει διηνεκῶς ἡμᾶς ἀγαπῶν καὶ ἐπιτείνων τὸν πόθον»[3]. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνον ἁγία καθ' ἑαυτήν, οὐδὲ δέχεται μόνον τὴν ἁγιότητα, ἀλλὰ καὶ μεταδίδει αὐτήν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐργαστήριον ἁγιότητος, εἶναι τὸ μοναδικὸν ὄργανον, δι' οὗ μεταδίδεται ἡ ἁγιάζουσα τοὺς πιστοὺς Θεία Χάρις. «Ἰατρεῖον ὁ οἶκος οὗτος ἕστηκε πνευματικόν»[4]. Διὰ τῶν μυστηρίων ἰδίᾳ τοῦ βαπτίσματος[5]

1. Ἰωάν. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 151.

2. Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 20, 2. P.G. 62, 137· Πρβλ. Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον..., 2. P.G. 51, 227 ἑξ. «Καὶ πῶς ἠγάπησεν ὁ Χριστός, εἰπέ μοι. Ὅτι παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς.... Ἀλλ' ἴδωμεν μή ποτε τὸ κάλλος τῆς νύμφης ἐπεσπάσατο τὸν νυμφίον καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς. Οὐκ ἔστι τοῦτο εἰπεῖν. Ὅτι γὰρ δυσειδὴς ἦν καὶ ἀκάθαρτος, ἄκουσον τῶν ἑξῆς. Εἰπὼν γάρ, Παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς, ἐπήγαγεν,ἵνα ἁγιάσῃ αὐτὴν καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος. Εἰπὼν δέ, Καθαρίσας αὐτήν, ἔδειξεν ἀκάθαρτον οὖσαν ἔμπροσθεν καὶ ἐναγῆ καὶ οὐκ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ τὴν ἐσχάτην ἀκαθαρσίαν· κνίσσῃ γὰρ καὶ καπνῷ καὶ λύθρῳ καὶ αἵματι, καὶ μυριάκις ἑτέραις τοιαύταις κατερρυποῦτο κηλῖσιν. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἐβδελύξατο τὴν ἀμορφίαν, ἀλλὰ μετέβαλε τὴν ἀηδίαν, μετέπλασε, μετερρύθμισεν, ἀφῆκε τὰ ἡμαρτημένα... Οὐ γὰρ τὴν ἀκαθαρσίαν αὐτῆς μόνον ἀπέσμηξεν, ἀλλὰ καὶ τὸ γῆρας ἀπέφυσε,τὸν παλαιὸν ἀποδύσας ἄνθρωπον, τὸν ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων συγκείμενον. Καὶ τοῦτο αὐτὸς αἰνιττόμενος πάλιν ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ῥυτίδα· οὐ γὰρ καλὴν μόνον ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ νέαν, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς προαιρέσεως ἕξιν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐστὶ θαυμαστόν, ὅτι λαβὼν ἄμορφον καὶ δυσειδῆ καὶ αἰσχρὰν καὶ γεγηρακυῖαν οὔτε ἐβδελύξατο τὴν ἀμορφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς θάνατον ἑαυτὸν παρέδωκε καὶ μετερρύθμισεν αὐτὴν εἰς κάλλος ἀμήχανον».

3. Εἰς Ψαλμ. 5, 2. P.G. 55, 62. Πρβλ. Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον..., 2 P.G. 51, 228 «... ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ τοῦτο πολλάκις ῥυπουμένην, κηλιδουμένην ὁρῶν οὐκ ἐκβάλλει, οὐδὲ ἀπορρήγνυσιν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μένει θεραπεύων καὶ διορθούμενος».

4. Εἰ. Ἰωάν. ὁμιλ. 2, 5. P.G. 59, 36.

5. Πρβλ. Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι..., Κατήχ. 1, 2. P.G. 49, 226· «Μὴ πλανᾶσθε· οὔτε εἰδωλολάτραι οὔτε πόρνοι οὔτε μοιχοὶ οὔτε μαλακοὶ οὔτε ἀρσενοκοῖται οὔτε πλεονέκται, οὐ μέθυσαι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. Καί τι τοῦτο πρὸς τὰ εἰρημένα φησί; Τὸ γὰρ ζητούμενον δεῖξαι, εἰ πάντα ἐκκαθαίρει ταῦτα ἡ

καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας[1] παρέχεται τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ ἀναγέννησις εἰς τὴν νέαν ἐν Χριστῷ καὶ ἁγίαν ζωήν. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον εἶναι ἡ «κοινὴ μήτηρ»[2], δι' ἧς καὶ μόνον ἀναγεννῶνται οἱ πιστοί, διότι «habere non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem»[3]. Ἀλλ' αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ὕψιστος τῆς Ἐκκλησίας σκοπός, ἤτοι τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς, ὑποδηλοῖ ταυτοχρόνως, ὅτι τὰ ἐπὶ γῆς μέλη της εἶναι ἀτελῆ καὶ ἁμαρτωλά, εἶναι οἱ ἐν τῷ γίγνεσθαι πολῖται τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.[4] Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μαγικός τις ὀργανισμός, οὐδὲ τὰ ὑπ' αὐτῆς χρησιμοποιούμενα ἁγιαστικὰ μέσα μεταβάλλουν ὡς διὰ μαγείας τὰ μέλη της. Ὡς ἐλεύθεροι ἄνθρωποι οἱ πιστοὶ καλοῦνται ἐλευθέρως νὰ οἰκειοποιηθοῦν τὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπάρχοντα μέσα τοῦ ἁγιασμοῦ «ἵνα μάθῃς ὅτι οὔτε βάπτισμα, οὔτε ἁμαρτημάτων ἄφεσις, οὐ γνῶσις, οὐ μυστηρίων κοινωνία, οὐ τράπεζα ἱερά, οὐχ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ σώματος, οὐχ ἡ κοινωνία τοῦ αἵματος, οὐκ ἄλλο τούτων οὐδὲν ἡμᾶς ὠφελῆσαι δυνήσεται, ἐὰν μὴ βίον ὀρθὸν καὶ θαυμαστὸν καὶ πάσης ἁμαρτίας ἀπηλλαγμένον ἔχωμεν»[5]. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔγκειται ἡ τραγῳδία τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ[6].

τοῦ λουτροῦ δύναμις. Οὐκοῦν ἄκουσον τῶν ἑξῆς· Καὶ ταῦτα τινες ἦτε, ἀλλ' ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἡμεῖς μὲν ὑπισχνούμεθα δεῖξαι ὑμῖν καθαροὺς πορνείας γενομένους ἁπάσης τοὺς τῷ λουτρῷ προσιόντας· ὁ δὲ λόγος πλέον ἀπέδειξεν οὐ καθαροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἁγίους καὶ δικαίους γενομένους· οὐ γὰρ εἶπεν, Ἀπελούσασθε, μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡγιάσθητε καὶ ἐδικαιώθητε». Πρβλ. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 3, 3. P.G. 61, 26 «οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ἀδύνατον μὲν γὰρ χωρὶς αὐτοῦ σωθῆναι».

1. Πρβλ. εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 46, 3. P.G. 59, 261. Εἰς Ματθ. ὁμιλ. 82, 1. 58, 739. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 24, 5. P.G. 61, 205.

2. Κατὰ Ἰουδαίων, λογ. 1, 9. PG. 48, 856.

3. Κυπριανοῦ, De unit. Eccl. 6. Ἐπιστ. 73, 21. P.L. 3, 1122. 4, 502.

4. Πρβλ. O. Cullmann, ἔνθ' ἀν. σελ. 41.

5. Εἰς τὸ Ἀποστ. ῥητὸν «Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν...», 6. P.G. 51, 250.

6. Πρβλ. Καὶ τὰ ὅσα ἀξιοσημείωτα ἀναγράφει ὁ Karl Adam, ἔνθ' ἀν. σελ. 97 ἑξ. «Die Gegenwartskirche ist noch nicht das ganze, volle Gottesreich. Es ist noch ein Weizenfeld mit vielem Unkraut, ein Netz mit guten und schlechten Fischen. Wohl ist der Geist, der sie durchherrscht, der Geist Jesu. Wohl sind die Kräfte, die sie durchpulsen, die Lebensmächte des Auferstandenen. Aber die Menschen, in denen dieses göttlichen Leben sich auswirkt, sind ihrem verderbten Fleisch und Blut verhaftet, und darum sind es unfertige Menschen, und sie werden es bleiben, bis des Herr kommt. Und daneben wird es sogar Menschen geben, in denen Gottes Wort nicht Wurzel geschlagen hat, die als Unkraut weiter wachsen bis zur Ernte. Das ist das Tragische an der Kirche und dem Gottesreich der Gegenwart, des Abstand ihrer zeitlichen Erscheinung von ihrer göttlichen Berufung und von dem Grossen und Heiligen, das in ihr lebt. Aber unsere Hoffnung trügt nicht: Diese Tragik wird an jenem Tag ihre befreinde Auflösung finden da Christus erscheint. Von allem Unvollkommenen und Kläglichen, von aller Sünde hinweg die der Gläubige schmerzvoll

Ἡ κατὰ τὸ ἐν αὐτῇ θεῖον καὶ τὰ μέσα τοῦ ἁγιασμοῦ, ἁγία κατὰ τὴν οὐσίαν της Ἐκκλησία παρέχει τὰ μέσα αὐτὰ καὶ ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ ἀτελῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων. Τὸ θεῖον ὑποδέχεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐκπροσωπεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος! Οὕτω δέ, ἐνῷ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἐν αὐτῇ θείου ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἁγιώτατος καὶ τελειότατος ὀργανισμὸς καὶ πραγματοποιεῖ τὰς ἁγιωτέρας, εὐγενεστέρας καὶ ὡραιοτέρας σελίδας τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ τῆς καθόλου δημιουργίας, προδίδεται πλειστάκις ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀνθρωπίνου, εἴτε τοῦτο ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἐν αὐτῇ ἱεραρχίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ἁπλῶν πιστῶν. Οὗτος εἶναι ὁ μέγας σταυρὸς τῆς στρατευομένης ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας, ὃν αὕτη καλεῖται νὰ φέρῃ μέχρι τῆς δευτέρας ἐνδόξου τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Δέον ὅμως νὰ τονισθῇ, ὅτι οὐδόλως ἡ ἁμαρτωλότης τῶν μελῶν αὐτῆς θίγει καθ' οἱονδήποτε τρόπον τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς τοῦ ἁγιωτάτου καὶ τελειοτάτου καθιδρύματος. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι καὶ παραμένει κατὰ τὴν οὐσίαν της ὁ αὐτὸς τέλειος, θεῖος καὶ ἀνθρώπινος ὀργανισμός, ὅπως ἐνεφανίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Θὰ εἶναι πάντοτε ἡνωμένη μετὰ τῆς ἁγίας αὐτῆς κεφαλῆς, μετὰ τοῦ μόνου ἁγίου Κυρίου Ἰησοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου θὰ δέχεται εἰς τὸ διηνεκὲς τὸν ἁγιασμόν. Αὐτὸς δὲ ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ἐνῷ πλειστάκις θρηνεῖ διὰ τὴν κατάπτωσιν τῆς Ἐκκλησίας[1], ταυτοχρόνως εἶναι ὁ ὑπεροχώτερος αὐτῆς ὑμνητής. Ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐγνώριζε νὰ διακρίνῃ ὑπὸ τὴν μορφὴν τὴν οὐσίαν, ὑπὸ τὸ πρόσκαιρον τὸ αἰώνιον, ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ ἁμαρτωλότητα, τὸ Παναγιον καὶ Ζωοποιὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ συνεχῶς καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεπαισθήτως τελειοῦν τὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνθρώπινον στοιχεῖον θὰ ἀποκαλύψῃ κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἁγνότητι. Διὸ καὶ καλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ μείνουν ἀρρήκτως συνδεδεμένοι μετὰ τῆς

---

an sich und an den übrigen Gliedern seiner Kirche wahrnimmt, richtet er seinen Blick genau so wie die ersten Christen von Korinth und Thesalonich-hoffnungsbeschwingt auf jenen Tag, da der Bräutigam kommt. Maranathàkomme, Herr Jesus».

1. Πρβλ. Εἰς Α' Κορ. ὁμιλ. 36, 4. P.G. 61, 312 ἑξ. «Οὕτω γὰρ ἐν πάσαις, φησί, ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων διδάσκω. Τί τοίνυν φρικωδέστερον τούτων γένοιτ' ἂν τῶν πραγμάτων; Καὶ γὰρ οὐρανὸς ἡ Ἐκκλησία τότε, τοῦ Πνεύματος πάντα δημαγωγοῦντος καὶ τῶν προεστώτων ἕκαστον κινοῦντος καὶ ἔνθουν ποιοῦντος. Ἀλλὰ νῦν τὰ σύμβολα κατέχομεν τῶν χαρισμάτων ἐκείνων μόνον. Καὶ γὰρ καὶ νῦν δύο ἢ τρεῖς λέγομεν καὶ ἀνὰ μέρος καὶ ἑτέρου σιγῶντος ἕτερος ἄρχεται· ἀλλὰ σημεῖα ταῦτα μόνον ἐστὶν ἐκείνων καὶ ὑπομνήματα. Διὸ ἐπειδὰν ἀρξώμεθα λέγειν, ὁ λαὸς ἀντιφθέγγεται, τῷ Πνεύματι σου, δεικνὺς ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἔλεγον, οὐκ οἰκείᾳ σοφίᾳ, ἀλλὰ τῷ Πνεύματι κινούμενοι. Ἀλλ' οὐχὶ νῦν· τὸ ἐμαυτοῦ λέγω τέως. Ἀλλ' ἔοικεν ἡ Ἐκκλησία νῦν γυναικὶ τῆς παλαιᾶς εὐημερίας ἐκπεσούσῃ καὶ τὰ σύμβολα κατεχούσῃ πολλαχοῦ μόνον τῆς ἀρχαίας εὐπραγίας ἐκείνης, καὶ τὰς μὲν θήκας τῶν χρυσίων ἐπιδεικνυμένῃ καὶ τὰ κιβώτια, τὸν δὲ πλοῦτον ἀφῃρημένῃ· ταύτῃ προσέοικεν ἡ Ἐκκλησία νῦν. Καὶ οὐ χαρισμάτων ἕνεκεν τούτῳ λέγω· οὐδὲ γὰρ ἦν δεινόν, εἰ τοῦτο ἦν μόνον· ἀλλὰ καὶ βίου καὶ ἀρετῆς».

Ἐκκλησίας. «Μένε εἰς Ἐκκλησίαν καὶ οὐ προδίδοσαι ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐὰν δὲ φύγῃς ἀπὸ Ἐκκλησίας, οὐκ αἰτία ἡ Ἐκκλησία. Ἐὰν μὲν γὰρ ᾖς ἔσω, ὁ λύκος οὐκ εἰσέρχεται ἐὰν δὲ ἐξέλθῃς, ἔξω, θηριάλωτος γίνῃ»[1]. Μόνον διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἑνιαίου θείου καὶ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἀρρήκτου μετὰ τῆς θείας κεφαλῆς ἑνώσεως δύναται ὁ πιστὸς νὰ διαπιστοῖ, ὅτι «οὐδαμοῦ κύματα ἐνταῦθα (δηλ. ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ), οὐδαμοῦ ταραχή· ἀλλ' εὐλογία καὶ εὐχαὶ καὶ ὁμιλία πνευματικὴ καὶ μετάστασις εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ ἐντεῦθεν ἤδη τὸν ἀρραβῶνα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν λαβὼν ἀπῄεις»[2], μετὰ δὲ τοῦ θείου Χρυσοστόμου ν' ἀναφωνῇ· «Τὶς γὰρ τοιοῦτος λιμήν, οἷος ἡ Ἐκκλησίᾳ; τίς τοιοῦτος παράδεισος, ὡς ἡ σύνοδος ἡ ἡμετέρα; Οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα ὄφις ἐπιβουλεύων, ἀλλ' ὁ Χριστὸς μυσταγωγῶν· οὐκ ἔστιν Εὔα ὑποσκελίζουσα, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ὀρθοῦσα· οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα φύλλα δένδρων, ἀλλ' ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα φραγμὸς ἀκανθῶν, ἀλλ' ἄμπελος εὐθηνοῦσα. Ἐὰν δὲ ἄκανθαν εὕρω, εἰς ἐλαίαν μεταφέρω· οὐ γὰρ ἀπορία φύσεως τὰ ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐλευθερία προαιρέσεως τετίμηται»[3].

4. Ὁ θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας. «Ὅτι πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. Μὴ γὰρ ἴδῃς, ὅτι ῥῆμα ἦν, ἀλλ' ὅτι ῥῆμα Θεοῦ»[4].

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον τὸ παντοδύναμον ἐπὶ γῆς καθίδρυμα[5], ταυτοχρόνως ὅμως ἐμφανίζεται ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀσθενέστατος ὀργανισμὸς ἕτοιμος νὰ καταρρεύσῃ ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν της ἐχθρῶν. Οὐδεμία δύναμις ἠδυνήθη μέχρι σήμερον, οὐδὲ θὰ δυνηθῇ μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων νὰ κατισχύσῃ αὐτῆς· καὶ ὅμως οἱ κατὰ καιροὺς ἐχθροί της ἐπίστευον, ὅτι δὲν ἀπομένει ἢ ἓν βῆμα, ἵνα

---

1. Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος..., ὁμιλ. 1. P.G. 52, 397.

2. Πρὸς τοὺς ἐγκαταλείψαντες τὴν σύνοψιν..., 2. P.G. 51, 69.

3. Περὶ μετανοίας, ὁμιλ. 8, 1. P.G. 49, 335 ἑξ. Παρ' ὅλας τὰς ἀμελείας καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῶν μελῶν της ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τὴν πολυτιμωτέραν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ μοναδικὸν ὄργανον ἁγιασμοῦ. Εἶναι δὲ ἐξόχως ἐνδεικτικὸν τῆς μεγίστης σπουδαιότητος τῆς Ἐκκλησίας τὸ ὑπὸ τοῦ Karl Adam ἐν τῷ περιφήμῳ βιβλίῳ του, Das Wesen des Katholizismus, Düsseldorf 1946 σελ. 293, τεθὲν ἐρώτημα: «Was wäre der Himmel ohne Gott? Was wäre die Erde ohne diese Kirche?».

4. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Πράξ. τῶν Ἀποστόλων..., ὁμιλ. 2, 1. P.G. 51, 79. Πρβλ. αὐτόθι «Καὶ γὰρ τὸν οὐρανὸν ῥήματι ἐστερέωσεν ὁ Θεὸς καὶ τὴν γῆν ῥήματι ἐθεμελίωσεν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, τὴν πυκνὴν ταύτην καὶ βαρεῖαν φύσιν ἐπὶ τῆς χαυνοτάτης ἐκείνης καὶ διαρρεούσης ποιήσας φέρεσθαι· καὶ τὴν θάλασσαν τὴν ἀφόρητον ταῖς βίαις, ἐκείνην τὴν τοσαῦτα ἔχουσαν κύματα, ἀσθενεῖ τειχίῳ τῇ ψάμμῳ πανταχόθεν ἐτείχισε διὰ ῥήματος. Ὁ τοίνυν διὰ ῥήματος τὸν οὐρανὸν στερεώσας, τὴν γῆν θεμελιώσας, τὴν θάλασσαν περιφράξας, τί θαυμάζεις, εἰ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης τιμιωτέραν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ῥήματος τούτου πάλιν ἐτείχισεν;» Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη, Ἡ διαμόρφωσις, ἔνθ' ἀν. σελ. 10.

5. Πρβλ. Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος... 2. P.G. 52, 397. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας. P.G. 52, 427 ἑξ.

ρίψωσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς ἐκμηδενίσεως καὶ τῆς λήθης, εἰς ἣν ὅμως τελικῶς περιήρχοντο οἱ ἴδιοι[1]. Ἡ Ἐκκλησία θριαμβεύει συνεχῶς ἐν μέσῳ καὶ παρὰ τὰς ἀθλιότητας πλείστων ἐκ τῶν μελῶν της καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προσδίδει ὅλον τὸ τραγικὸν μεγαλεῖον εἰς τὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποκαλύπτει «ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνη δύναμις, ἀλλὰ θεία χάρις ταύτην γεωργεῖ τὴν Ἐκκλησίαν»[2].

Ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ἐνώπιον τῶν ἔξωθεν καὶ ἐπιπολαίως θεωμένων αὐτὴν ὡς ἓν complexio oppositorum, ὡς ἓν σύνολον ἀντιτιθεμένων στοιχείων καὶ χρειάζεται ἡ πίστις, ἥτις ἀναδεικνύει τὰς μεγάλας μορφάς, ἵνα εἰσδύσῃ τις διὰ τῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ συλλάβῃ ἀνεπηρέαστος καὶ ἀπροκατάληπτος ὅλον τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἀληθῆ φύσιν της, ἥτις ἑρμηνεύει τὴν μέχρι τοῦδε θαυμαστὴν καὶ παρὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην προσδοκίαν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διαγράφει καὶ τὸν τελικόν της θρίαμβον.

Δημιουργὸς αἰτία τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον αὐτὴ αὕτη ἡ οὐσία της, ὡς θείου καὶ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ὅστις ἀντλεῖ τὴν παντοδυναμίαν του ἐκ τῆς θείας αὐτῆς κεφαλῆς[3]. Συνεπῶς αἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιθέσεις, ἀποτελοῦσαι ἐπίθεσιν κατ᾽ αὐτῆς τῆς θείας θείας Κεφαλῆς της[4] οὐ μόνον δὲν ἐξασθενοῦν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ τὴν γιγαντώνουν· «Παῦσαι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὅπλα κινῶν· ἐπὶ γῆς τὸ ποίμνιον καὶ ὁ ποιμαίνων ἐν οὐρανῷ· ἐπὶ γῆς αἱ κληματίδες καὶ ἐν οὐρανῷ ἡ ἄμπελος· ἂν δὲ ἐκτέμῃς τὰς κληματίδας, πολλαπλασιάζεις τὴν ἄμπελον»[5]. Τὸ γεγονὸς τῆς ὑπ᾽ Αὐτοῦ

---

1. Πρβλ. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 2. P.G. 52,429·«Εἰ ἀπιστεῖς τῷ λόγῳ, πίστευε τοῖς πράγμασι. Πόσοι τύραννοι ἠθέλησαν περιγενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας; πόσα τήγανα; πόσοι κάμινοι, θηρίων ὀδόντες, ξίφη ἠκονημένα; καὶ οὐ περιεγένοντο. Ποῦ οἱ πολεμήσαντες; Σεσίγηνται καὶ λήθῃ παραδίδονται. Ποῦ δὲ ἡ Ἐκκλησία; Ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπει. Τὰ ἐκείνων ἔσβεσται, τὰ ταύτης ἀθάνατα».

2. Εἰς τὸν παραλυτικόν..., 1. P.G. 48, 802. Πρβλ. H. Dieckmann, ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 117 «So wird die Kirche zum Wunder dieser Welt der Wandelbarkeit und Vergänglichkeit, zum Zeichen der Völker (is. 11, 12). Christus ist mit ihr. Mit ihm wandert sie durch die Jahrhunderte, durch alle ihre Gefahren und Nöte und Kämpfe»·

3. Πρβλ. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας..., ὁμιλ. 1. P.G. 48, 813. «Ὅτι τὸ χριστιανῶν γένος αὐτὸς ἐφύτευσεν· οὐ γὰρ δὴ καὶ πρὸς τοῦτο ἀντερεῖ, ὅτι τὰς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας αὐτὸς ἐπήξατο». Πρβλ. εἰς Γέν. ὁμιλ. 42, 1. P.G. 54, 386. «Ὁ δὲ Δεσπότης ὁ ἡμέτερος οὐχ οὕτως, ἀλλὰ συναγωνίζεται καὶ ὀρέγει καὶ συνεφάπτεται καὶ μονονουχὶ πανταχόθεν τὸν ἀντίπαλον ὑποτεταγμένον ἡμῶν παραδίδωσι καὶ πάντα ποιεῖ καὶ πραγματεύεται, ὥστε δυνηθῆναι ἡμᾶς καταγωνίσασθαι καὶ τὴν νίκην ἄρασθαι, ἵνα τὸν ἀμάραντινον στέφανον ἐπιθῇ τῇ ἡμετέρᾳ κεφαλῇ».

4. Πρβλ. Εἰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὁμιλ. 19, 3. P.G. 60, 153· «Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. Ὡσεὶ ἔλεγε· Μὴ νομίσῃς πρὸς ἀνθρώπους εἶναί σοι τὸν πόλεμον».

5. Εἰς τὸν Ἅγιον μάρτυρα Ρωμανόν, λογ. 2, 3. P.G. 50, 616.

τοῦ Κυρίου διακυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ καθοδηγήσεώς της πρὸς τὸν τελικὸν θρίαμβον ἀποδεικνύεται·

α) Ἐκ τῆς ῥαγδαίας καὶ τεραστίας ἐπεκτάσεως τῆς Ἐκκλησίας· «Μὴ γὰρ ἐπειδὴ ῥῆμά ἐστι βραχύ, τὸ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν παραδράμῃς, ἁπλῶς, ἀλλ' ἀνάπτυξον τῇ διανοίᾳ καὶ ἐννόησον ἡλίκον ἐστὶ τὴν ὑφ' ἡλίῳ κειμένην ἅπασαν Ἐκκλησίαν ἐν χρόνῳ βραχεῖ τοσούτων ἐμπλῆσαι, ἔθνη μεταχθῆναι τοσαῦτα, μετὰ τυραννίδα, κακίας ἰσχὺν ὥσπερ κόνιν ἀπελάσαι καὶ βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ ξόανα καὶ τελετὰς καὶ τὰς ἐναγεῖς ἑορτὰς καὶ τὴν ἀκάθαρτον κνίσσαν ὥσπερ καπνόν τινα ἀφανίσαι καὶ πανταχοῦ θυσιαστήρια ἀναστῆσαι, ἐν τῇ Ρωμαίων χώρᾳ, ἐν τῇ Σκυθῶν, ἐν τῇ Μαύρων, ἐν τῇ Ἰνδῶν· τί λέγω; ὑπὲρ τὴν οἰκουμένην τὴν καθ' ἡμᾶς. Καὶ γὰρ αἱ Βρεττανικαὶ νῆσοι, αἱ τῆς θαλάττης ἐκτὸς κείμεναι ταύτης καὶ ἐν αὐτῷ οὖσαι τῷ ὠκεανῷ τῆς δυνάμεως τοῦ ῥήματος ᾔσθοντο· καὶ γὰρ κἀκεῖ Ἐκκλησίαι καὶ θυσιαστήρια πεπήγασιν»[1].

β) Ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως μέσων καὶ προσώπων, ἅτινα ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχουν κατ' ἀνθρώπινον κριτήριον τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἐκκλησίας· «Καὶ ταῦτα κατώρθωσεν, οὐχ ὅπλοις χρώμενος, οὐ χρήματα δαπανῶν, οὐ στρατόπεδα κινῶν, οὐ πολέμους ἀναρριπίζων, ἀλλὰ δι' ἕνδεκα ἀνθρώπων τὴν ἀρχήν, ἀσήμων, εὐτελῶν, ἀμαθῶν, ἰδιωτῶν, πενήτων, γυμνῶν, ἀόπλων, ἀνυποδήτων, μονοχιτώνων»[2].

γ) Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, τὸ ὁποῖον ἀπήτει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀπαρνηθοῦν αὐτὸν τὸν «ἑαυτόν» τους, τὰς ἐπὶ γενεὰς διαμορφωθείσας κακάς των ἕξεις, αἵτινες εἶχον μεταβληθῇ εἰς δευτέραν φύσιν. Ἡ δύναμις ὅμως τοῦ θείου Ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας «πεῖσαι ἠδυνήθη τοτοσαῦτα φῦλα ἀνθρώπων, οὐ περὶ τῶν παρόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μελλόντων φιλοσοφεῖν καὶ νόμους πατρῴους ἀνασπάσαι καὶ παλαιὰ ἔθη τοσούτῳ ῥιζωθέντα χρόνῳ ἐκ ριζῶν ἀνελεῖν καὶ ἕτερα ἀντιφυτεῦσαι καὶ τῶν εὐκόλων ἀπαγαγόντα εἰς τὰ δύσκολα ἐμβαλεῖν τὰ αὐτοῦ»[3].

δ) Ἐκ τῆς ὑπερνικήσεως τῶν ἀνυπερβλήτων, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις, ἐμποδίων καὶ ἐπιθέσεων ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, τῶν σοφῶν καὶ λοιπῶν σπουδαίων παραγόντων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οὕτως ὁ Χρυσόστομος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς διακηρύσσει, ὅτι «τὰ μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν, ἅ φατε πλάσματα εἶναι, καὶ τύραννοι καὶ βασιλεῖς καὶ λόγων ἄμαχοι σοφισταί, ἤδη δὲ καὶ φιλόσοφοι καὶ γόητες καὶ μάγοι καὶ δαίμονες καθελεῖν ἐσπούδασαν καὶ ἐξησθένησεν εἰς αὐτοὺς ἡ γλῶσσα αὐτῶν, κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, καὶ βέλη νηπίων ἐγενήθησαν αἱ πληγαὶ αὐτῶν. Οἱ μὲν βασιλεῖς τοσοῦτον ἐκέρδανον ἐκ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλῆς, ὅσον θηριωδίας δόξαν παρὰ πᾶσιν λαβεῖν. Διὰ γὰρ

1. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας..., 12 P.G. 48, 829 ἑξ.
2. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας..., 1. P.G. 48, 814.
3. Πρός τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας..., 1. P.G. 48, 814.

τὸν κατὰ μαρτύρων θυμὸν εἰς τὴν τῆς κοινῆς φύσεως ἐξενεχθέντες ἀπήνειαν, μυρίοις ἑαυτοὺς οὐ συνεῖδον περιβαλόντες ὀνείδεσιν. Οἱ δὲ φιλόσοφοι καὶ δεινοὶ ῥήτορες δόξαν πολλήν, οἱ μὲν ἐπὶ σεμνότητι, οἱ δὲ ἐπὶ λόγων δυνάμει παρὰ τοῖς πολλοῖς ἔχοντες, μετὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς μάχην καταγέλαστοι γεγόνασι καὶ παίδων ληρούντων ἁπλῶς οὐδὲν διαφέρειν ἔδοξαν»[1].

ε) Ὁ δὲ θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον τῶν κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεων εἶναι τοσοῦτον πλέον θαυμαστός, ὅσον εὑρίσκετο εἰσέτι εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς βήματα ἡ νεοπαγὴς Ἐκκλησία, ὅτε ἐκλήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας διαρκέσασαν τρομερὰν κατ' αὐτῆς ἐπίθεσιν ὑπὸ τοῦ πανισχύρου, ὡς ἐφαίνετο, εἰδωλολατρικοῦ κόσμου. «Ὁ μὲν γὰρ Ἑλληνισμὸς πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκταθεὶς καὶ τὰς ἁπάντων ἀνθρώπων ψυχὰς κατασχών, οὕτως ὕστερον μετὰ τὴν τοσαύτην ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπίδοσιν, ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ κατελύθη δυνάμεως· τὸ δὲ κήρυγμα τὸ ὑμέτερον οὐ μετὰ τὸ διαδοθῆναι πανταχοῦ καὶ στῆναι βεβαίους ἔσχε τοὺς πολεμοῦντας, ἀλλὰ πρὶν ἢ παγῆναι καὶ φυτευθῆναι ἐν ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς, ἐξ αὐτῶν τῶν προοιμίων πρὸς ἅπασαν ἠναγκάζετο παρατάττεσθαι τὴν οἰκουμένην. Πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας· οὔπω γὰρ τοῦ σπινθῆρος τῆς πίστεως ἀφθέντος καλῶς, ποταμοὶ καὶ ἄβυσσοι πάντοθεν ἐπέρρεον. Ἴστε δὲ δήπου ὡς οὐκ ἔστιν ἴσον τὸ μυρίοις ἔτεσι ῥιζωθὲν ἀνασπάσαι φυτὸν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς γῆς ἄρτι τεθέν· ἀλλὰ καὶ τούτων ἐχόντων, ἐπέκλυζε μὲν ἔτι μικρὸν ὄντα τὸν σπινθῆρα, ὡς ἔφην, τῆς εὐσεβείας τὸ τῶν ἐναντίων πέλαγος· ὁ δὲ οὐ μόνον οὐκ ἐσβέννυτο τούτῳ, ἀλλὰ καὶ μείζων γενόμενος καὶ φαιδρότερος πάντα ἐπῄει ταχέως, τὰ μὲν τῶν ἐχθρῶν καταλύων καὶ ἀναλίσκων εὐκόλως, τὰ δὲ τῶν οἰκείων ἀνιστῶν καὶ πρὸς ὕψος αἴρων, καίτοι ἀνδρῶν εὐτελῶν καὶ ἀσήμων ὑπηρετησαμένων αὐτῷ. Τὸ δὲ αἴτιον οὐκ ἦν τῶν ἁλιέων ἐκείνων οὔτε τὰ ῥήματα, οὔτε τὰ θαύματα, ἀλλὰ τῆς εἰς αὐτοὺς ἐνεργούσης δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ»[2].

Αὕτη ἀκριβῶς ἡ πεποίθησις τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἁγιότητος τοῦ ἐπιδιωκομένου ὑπ' αὐτῆς σκοποῦ τὸν ἐνεψύχωνε εἰς τοὺς ὑπερόχους ἀγῶνας του[3]. Ὅτε δὲ προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἐποχῆς του ἡ ἀλήθεια ἢ κατεπατοῦντο οἱ νόμοι τῆς Ἐκκλησίας, εὕρισκον ἄκαμπτον καὶ θαρραλέον ἀγωνιστὴν τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, θεωροῦντα προδοσίαν οἱονδήποτε θίγοντα τὴν οὐσίαν τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας συμβιβασμόν. «Οὐδεμιᾶς γὰρ δεῖται βοηθείας ἡ τῆς ἀληθείας ἰσχύς,» διεκήρυσσεν, «ἀλλὰ κἂν μυρίους ἔχει τοὺς σβέννυντας αὐτήν, οὐ μόνον οὐκ ἀφα-

---

1. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, λογ. 2. P.G. 50, 536.
2. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, λογ. 3. P.G. 50, 537 ἑξ.
3. Πρβλ. Ὅτε τῆς Ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος..., 2. P.G. 52, 398. «... ἡ γὰρ ὑπόθεσις τῶν ἀγώνων ἀρκοῦσα ἦν εἰς παράκλησιν καὶ παραμυθίαν».

νίζεται, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐπηρεάζειν ἐπιχειρούντων φαιδροτέρα καὶ ὑψηλοτέρα ἄνεισι τῶν εἰκῇ κοπτόντων ἑαυτοὺς καὶ μαινομένων καταγελῶσα»[1].

Ἡ πίστις τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑψίστης ἀποστολῆς της δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ἀπετέλεσε τὴν ἀδαμαντίνην βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ᾠκοδόμησε τὰς πρὸς τὴν Πολιτείαν σχέσεις τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας καὶ ἀπέβη ὑπέροχον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Πρότυπον, ἡ μίμησις τοῦ ὁποίου ἐκ μέρους τῶν ἑκάστοτε ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν ὁδὸν διὰ τὴν ὀρθὴν λύσιν τοῦ ἐπιμάχου καὶ περιπλόκου προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Τὸν συνεχῆ θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας ᾐσθάνθη ὁ Χρυσόστομος ὅσον ἐλάχιστοι διὰ μέσου τῆ ἱστορίας· διότι ὁ καθόλου βίος του δὲν ἦτο ἢ μία ἔκφρασις τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας[2]. Αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος, δι' ὃν ἀκριβῶς, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου διεξαγόμενος ἀγὼν εἶχε φθάσει εἰς τὸ πλέον κρίσιμον σημεῖον καὶ ἐνόμιζέ τις, ὅτι τὸ πᾶν ἐπρόκειτο νὰ ἀπολεσθῇ, ἐξήρχοντο ἀπὸ τὸ χρυσοῦν στόμα τοῦ Ἰωάννου οἱ ὑπεροχώτεροι ὕμνοι τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἀπετέλεσαν καὶ ἀποτελοῦν πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ δυνάμεως διὰ πάσας τὰς χριστιανικὰς γενεὰς καὶ ἰδίᾳ διὰ τοὺς ἀξίους τῆς κλήσεώς των ἱεράρχας τῆς Ἐκκλησίας.

Οὐδὲν ἐν τῷ φθαρτῷ καὶ προσκαίρῳ τούτῳ κόσμῳ εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν παντοδυναμίαν, ἣν φέρει ἐν ἑαυτῇ ἡ Ἐκκλησία. «Ἐκκλησίας

1. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, λογ. 2. P.G. 50, 536.

2. Πρβλ. Τὴν ἀπαράμιλλον ὁμιλίαν πρὸ τῆς ἐξορίας, P.G. 52, 427 ἑξ. «Πολλὰ τὰ κύματα καὶ χαλεπὸν τὸ κλυδώνιον· ἀλλ' οὐ δεδοίκαμεν, μὴ καταποντισθῶμεν· ἐπὶ γὰρ τῆς πέτρας ἑστήκαμεν. Μαινέσθω ἡ θάλασσα, πέτραν διαλῦσαι οὐ δύναται· ἐγειρέσθω τὰ κύματα, τοῦ Ἰησοῦ τὸ πλοῖον καταποντίσαι οὐκ ἰσχύει. Τί δεδοίκαμεν, εἰπέ μοι; Τὸν θάνατον; Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. Ἀλλ' ἐξορίαν, εἰπέ μοι; Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Ἀλλὰ χρημάτων δήμευσιν; Οὐδὲν εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲν ἐξενεγκεῖν δυνάμεθα· καὶ τὰ φοβερὰ τοῦ κόσμου ἐμοὶ εὐκαταφρόνητα καὶ τὰ χρηστὰ καταγέλαστα. Οὐ πενίαν δέδοικα, οὐ πλοῦτον ἐπιθυμῶ· οὐ θάνατον φοβοῦμαι, οὐ ζῆσαι εὔχομαι, εἰ μὴ διὰ τὴν ὑμετέραν προκοπήν. Διὸ καὶ τὰ νῦν ὑπομιμνήσκω καὶ παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν θαρρεῖν ἀγάπην. Οὐδεὶς γὰρ ἡμᾶς ἀποσπάσαι δυνήσεται· ὃ γὰρ ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος χωρίσαι οὐ δύναται... Εἰ γάμον οὐ δύνασαι διασπάσαι, πόσῳ μᾶλλον Ἐκκλησίαν Θεοῦ οὐκ ἰσχύεις καταλῦσαι; ἀλλὰ πολεμεῖς αὐτὴν οὐ δυνάμενος βλάψαι τὸν πολεμούμενον. Ἀλλ' ἐμὲ μὲν ἐργάζῃ λαμπρότερον, ἑαυτοῦ δὲ τὴν ἰσχὺν καταλύεις τῆς πρὸς ἐμὲ μάχης. μὴ γὰρ οἰκείᾳ δυνάμει θαρρῶ; Ἐκεῖνό μοι βακτηρία, ἐκεῖνό μοι ἀσφάλεια, ἐκεῖνό μοι λιμὴν ἀκύμαντος. Κἂν ἡ οἰκουμένη ταράττεται, τὸ γραμματεῖον κατέχω· αὐτὸ ἀναγινώσκω· τὰ γράμματα ἐκεῖνα τεῖχος ἐμοὶ καὶ ἀσφάλεια. Ποῖα ταῦτα; Ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Χριστὸς μετ' ἐμοῦ καὶ τίνα φοβηθήσομαι; Κἂν κύματα κατ' ἐμοῦ διεγείρεται, κἂν πελάγη, κἂν ἀρχόντων θυμοί· ἐμοὶ ταῦτα πάντα ἀράχνηεὐτελέστερα. Καὶ εἰ μὴ διὰ τὴν ἡμετέραν ἀγάπην, οὐδὲ σήμερον ἂν παρῃτησάμην ἀπελθεῖν. Ἀεὶ γὰρ λέγω, Κύριε τὸν σὸν θέλημα γενέσθω· μὴ ὅ,τι ὁ δεῖνα, ἀλλ' εἴ τι σὺ βούλει. Οὗτος ἐμοὶ πύργος, τοῦτο ἐμοὶ πέτρα ἀκίνητος· τοῦτο ἐμοὶ βακτηρία ἀπερίτρεπτος».

οὐδὲν ἴσον», ἐβροντοφώνει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος εἰς τὸν περίφημον πρὸς Εὐτρόπιον λόγον του. «Μή μοι λέγε τείχη καὶ ὅπλα· τείχη μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ παλαιοῦνται, ἡ Ἐκκλησία δὲ οὐδέποτε γηρᾷ. Τείχη βάρβαροι καταλύουσιν, Ἐκκλησίας δὲ οὐδὲ δαίμονες περιγίνονται. Καὶ ὅτι οὐ κόμπος τὰ ρήματα, μαρτυρεῖ τὰ πράγματα. Πόσοι ἐπολέμησαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ οἱ πολεμήσαντες ἀπώλοντο; αὕτη δὲ ὑπὲρ τοῦ οὐρανοῦ ἀναβέβηκε. Τοιοῦτον ἔχει μέγεθος ἡ Ἐκκλησία· πολεμουμένη νικᾷ· ἐπιβουλευομένη περιγίνεται· ὑβριζομένη, λαμπροτέρα καθίσταται· δέχεται τραύματα καὶ οὐ καταπίπτει ὑπὸ τῶν ἑλκῶν· κλυδωνίζεται,, ἀλλ' οὐ καταποντίζεται· χειμάζεται, ἀλλὰ ναυάγιον οὐχ ὑπομένει· παλαίει ἀλλ' οὐχ ἡττᾶται· πυκτεύει, ἀλλ' οὐ νικᾶται»[1].

Καὶ οὐ μόνον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συντριβῇ ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ὁ τελικὸς θρίαμβος τὴν ἀναμένει, διότι, ὡς ἐλέχθη, εἶναι θεῖος καὶ ἀνθρώπινος ὀργανισμὸς φέρουσα ἐν ἑαυτῇ αὐτὸν τὸν Παντοδύναμον Κύριον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. «Οὐδὲν Ἐκκλησίας δυνατώτερον ἄνθρωπε. Λῦσον τὸν πόλεμον, ἵνα μὴ καταλύσῃ σου τὴν δύναμιν· μὴ εἴσαγε πόλεμον εἰς τὸν οὐρανόν. Ἄνθρωπον ἐὰν πολεμῇς, ἢ ἐνίκησας, ἢ ἐνικήθης. Ἐκκλησίαν δὲ ἐὰν πολεμῇς, νικῆσαί σε ἀμήχανον· ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ πάντων ἰσχυρότερος. Μὴ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν; Ὁ Θεὸς ἔπηξε, τὶς ἐπιχειρεῖ σαλεύειν; Οὐκ οἶσθα αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ἐπιβλέπει ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιεῖ αὐτὴν τρέμειν· κελεύει καὶ τὰ σειόμενα ἑδράζετο. Εἰ τὴν πόλιν σαλευομένην ἔστησε, πολλῷ μᾶλλον τὴν Ἐκκλησίαν στῆσαι δύναται. Ἡ Ἐκκλησία οὐρανοῦ ἰσχυροτέρα· ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Ποῖοι λόγοι; Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς»[2].

---

1. Ὅτε τῆς ἐκκλησίας ἔξω εὑρεθεὶς Εὐτρόπιος... 1. P.G. 52, 398 Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη, Ἡ διαμόρφωσις... σελ. 89.
2. Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, 1. P.G. 52, 429.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΜΥΚΛΩΝ ΚΑΙ ΤΡΙΠΟΛΙΤΖΑΣ ΔΑΝΙΗΛ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΥΠΟ

ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

I

Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν τῶν προεπαναστατικῶν μέχρι τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων ἀνήκων ὁ μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιήλ, τοὐπίκλην Παναγιωτόπουλος, ἐκ Δημητσάνης, δὲν εἶναι τόσον γνωστός, ὅσον εἶναι ἄξιος[1]. Ἡ δρᾶσις αὐτοῦ καλύπτει μίαν περίοδον ἐθνικῶς ἐνδιαφέρουσαν ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἔρευνα διαφωτίζει ἐπαρκῶς σημαντικὰ κεφάλαια τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, ἀναγόμενα εἰς τὰ γράμματα, τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν Ἀγῶνα ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας καὶ τὸν βίον ἐν γένει. Δὲν εἶναι βεβαίως ἐπαρκὲς τὸ ὑπάρχον ὑλικόν, ἐκδεδομένον ἢ ἀνέκδοτον, διὰ νὰ ἀποπειραθῇ τις νὰ βιογραφήσῃ τὸν ἔξοχον ἄνδρα τοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἁπλῆ συγκέντρωσις τοῦ ἐν λόγῳ ὑλικοῦ, πλὴν τοῦ ὅτι σκιαγραφεῖ ζωηρῶς τὸν Δανιήλ, ἀποτελεῖ εὐρύτερον συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἡρωικῶν χρόνων. Χωρὶς νὰ εἶναι λοιπὸν σύνθεσις ἡ προκειμένη ἐργασία προσφέρει χρησίμους εἰδήσεις, ποὺ καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρὸς κατά τινα τρόπον συντελοῦν νὰ γνωρίσωμεν ἐντονώτερον καὶ τὴν τεταραγμένην ἐποχήν, ποὺ ἔζησεν ἐκεῖνος, βοηθοῦν νὰ ζήσωμεν ἐγγύτερον.

Ἀρχικῶς ὁ Δανιὴλ ἦτο διδάσκαλος καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον εἰργάζετο ἀθορύβως καὶ ἀποδοτικῶς. Βραδύτερον ἔγινεν ἐπίσκοπος καὶ μητροπολίτης.

---

1. Ὁ Δανιὴλ ἀπησχόλησε πλέον ἢ ἅπαξ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ διὰ βραχυτάτων ἢ ἀνεπαρκῶν ἐργασιῶν. Οὕτω βλ. Π ε ρ Γ. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ Πίσσης, Ἐζερῶν καὶ Βελιγόστιδος, ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 19,21. Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Π ο λ υ κ ά ρ π ο υ Σ υ ν ο δ ι ν ο ῦ. Ὁ Τριπόλεως καὶ Ἀμυκλῶν Δανιήλ, «Θεολογία», τόμ. Ζ′ (1929), σελ. 124-138 (καὶ ἰδιαιτέρως ἐν ἀνατύπῳ, ὉΤριπολιτζᾶς καὶ Ἀμυκλῶν Δανιήλ, ἐν Ἀθήναις 1929, σσ. 16). Πρβλ. καὶ βιβλιοκρισίαν Μητρ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰ ε ζ ε κ ι ή λ, «Θεολογία» τόμ. Ζ′ (1929), σελ. 365-367 (ἀνατύπωσις εἰς τὰ τοῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἔργα καὶ ἡμέραι, τόμ. Α′, ἐν Βόλῳ 1947, σελ. 223-226). Εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν ταύτην περιέχονται μὲν χρήσιμοι παρατηρήσεις, ἀλλὰ καὶ συγχύσεις. Εἰς τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικὰ τὰ περὶ Δανιὴλ ἢ πενιχρὰ ἢ ἀνάξια λόγου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν, εἰς τὴν Θρησκευτικὴν καὶ Χριστιανικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν μάλιστα δὲν ὑπάρχει κἂν λῆμμα σχετικόν. Ἐπὶ πλέον βλ. Τ ά σ ο υ Ἀθ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ ἐν Γορτυνίᾳ ἐπισκοπὴ Ἀκόβων, Ἀθῆναι 1947, σελ. 6-10, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γορτυνιακοῦ Ἡμερολογίου» τ. Β′ -1947). — Ἀ ν δ ρ. Τ ρ ι α ν τ α φ ύ λ λ ο υ, Ὁ Τριπόλεως Δανιήλ, «Ἱερὸς Σύνδεσμος», περ. β′, ἔτ. Γ′ (ΙΗ′), φ. 240, 1 Μαΐου 1915, σελ. 1-2.— Γ. Π. Κ ο υ ρ ν ο ύ τ ο υ, Τριπόλεως Δανιήλ, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. σειρᾶς 44, Τὸ Ἀπομνημόνευμα, Α′, Ἀθῆναι [1953], σελ. 163-165.

Σώφρων καὶ πολυμαθής, ἐνάρετος καὶ φιλογενής, κατὰ τὴν 'Επανάστασιν ἔμελλε νὰ διαδραματίσῃ ἕνα δύσκολον ρόλον μέσα εἰς τὰς συγκρούσεις καὶ τὰ πάθη, τὸν ρόλον τοῦ συμφιλιωτοῦ τῶν διισταμένων ἀπόψεων[1]. Φυλακισθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων πολλὰ ὑπέφερεν ἀλλ' ἐπέζησε, διὰ νὰ περιγράψῃ ἐμμέτρως τὰ δεινὰ τῆς οἰκτρᾶς εἱρκτῆς. Ἂν καὶ ὁ σύνδεσμός του μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν Δεληγιανναίων ἦτο στενότατος, δὲν ἐπηρεάζετο ἕνεκα τούτου καὶ εἶχεν ἐπισύρει τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν ἀντιθέτων καὶ πάντων τῶν ἀγωνιστῶν. Ἡγετικὸν ρόλον δὲν προώρισεν εἰς τὸν Δανιὴλ ἡ μοῖρα. 'Αλλὰ τοιοῦτον δὲν εἶχεν ἐπιφυλάξει οὔτε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Γερμανὸν Παλ. Πατρῶν κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Ἔδωκεν ὅμως «παρὼν» μετ' αὐτοῦ εἰς κρισίμους στιγμάς. Ὅτι ἀμφότεροι ἦσαν φιλικοὶ οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ[2]. Ὁ Δανιὴλ ἐμυήθη ὑπὸ τοῦ Κανέλου Παπαγιαννοπούλου (τοῦ Δεληγιάννη).

Ὁ θάνατος εὗρε τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα τὴν 10 'Οκτωβρίου 1831 ἐν Τριπόλει. Μέρος τοῦ προσωπικοῦ του ἀρχείου εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἐν 'Αθήναις συμβολαιογράφον ἀνεψιόν του Γ. Ι. Παπούλαν καὶ οὗτος τὸ κατέθεσεν ἢ ἐπώλησεν εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην, ὅπου καὶ εὑρίσκεται. Τοῦτο δὲν περικλείει μόνον τοπικὸν ἐνδιαφέρον. Ἴσως τὸ τοπικὸν ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ὀλιγώτερον. Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Δανιὴλ ἀποτελεῖ σελίδας τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκδίδομεν αὐτὸ περαιτέρω μετ' ἄλλων τινῶν ἐγγράφων, ἀφοῦ ἐν τῇ προτασσομένῃ εἰσαγωγῇ ἀντλήσωμεν ἐξ αὐτοῦ ὅσας εἰδήσεις κρίνομεν χρησίμους, ὡς ἱστορικὴν κυρίως ὕλην πρώτης χειρός. 'Εν τέλει ἐπανεκδίδομεν τοὺς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους τοῦ Δανιήλ, δι' ὧν ἀποκαλύπτεται τὸ καλλιεργημένον αὐτοῦ πνεῦμα, ἵνα ὑπάρχῃ συγκεντρωμένον τὸ πρὸς τὸν ἄνδρα σχετικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ στιχούργημα εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸ δυσπρόσιτον περιοδικόν, ὅπου ἀρχικῶς ἐξεδόθη, οὐχὶ δ' ὀλιγώτερον καὶ εἰς τὴν β' ἔκδοσίν του, τὴν πληρεστέραν.

Πότε ἐγεννήθη ἀκριβῶς ὁ Δανιὴλ δὲν γνωρίζομεν. Κρίνοντες ὅμως ἐκ τοῦ θανάτου του καὶ δι' ἄλλων συνδυασμῶν πιστεύομεν ὅτι ἦτο σύγχρονος ἢ ἴσως καὶ κατά τι πρεσβύτερος τοῦ Παλ. Πατρῶν Γερμανοῦ, γεννηθέντος τὸ ἔτος 1771[3]. Τὸ κατὰ κόσμον ὄνομα τοῦ Δανιὴλ ἦτο Διαμαντής, ὁ δὲ πατήρ του 'Ανδρέας ἦτο πιθανώτατα ἱερεὺς ἐν Δημητσάνῃ, τοῦτον ὅμως φαίνεται ὅτι ἐνωρὶς ἥρπασεν ὁ θάνατος. Βραδύτερον ὁ Διαμαντὴς κατῴκει ὁμοῦ μετὰ τῆς

---

1. «'Εχρησίμευσεν ὡς μεσάζων εἰς τὰ μαλώματα τῶν καπεταναίων Κολοκοτρώνη, Πλαπούτα καὶ λοιπῶν Καρυτηνῶν, καὶ τῶν Δεληγιανναίων, διότι καὶ τὰ δύο μέρη τὸν ἐσέβοντο καὶ ἤκουον τὰς συμβουλάς του καὶ τοιουτοτρόπως ἐμπόδισε πολλὰ κακὰ καὶ αἱματοχυσίαν». Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν καὶ τῶν ἔξωθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐλθόντων, ἐν 'Αθήναις 1888, σελ. 309.

2. Βαλ. Γ. Μέξα, Οἱ φιλικοί, 'Αθῆναι 1937, σελ. 23,72.

3. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ἐν 'Αθήναις 1916, σελ. 1.

μητρός του εἰς τὴν γορτυνιακὴν κώμην Λαγκάδια[1], προσληφθεὶς ἴσως ἀρχικῶς οἰκοδιδάσκαλος τῆς μεγάλως ἰσχυούσης οἰκογενείας Παπαγιαννοπούλου[2], ὡς ἐκαλεῖτο ἐπισημότερον προεπαναστατικῶς ἡ οἰκογένεια Δελη-

---

1. Εἰς πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Β' τοῦ ἀπὸ Ἀθηνῶν, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1611, ἀφορῶν εἰς τὴν πατριαρχικὴν Ἐξαρχίαν τῆς Ἄκοβας, μνημονεύονται δύο πατριαρχικὰ χωρία, ὁ Ἀτσίχωλος, καὶ τοῦ Λαγκαδᾶ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας καὶ ἡ οἰκογένεια Λαμπαρδοπούλου τῆς Δημητσάνης, «Ἑλληνικά», τόμ. ΙΓ' (1953-54), σελ. 134-135. Ἐκ τοῦ κατὰ γενικὴν ἐκφερομένου τούτου τοπωνυμίου, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ γειτονικὸν χωρίον τοῦ Γαλατᾶ, εἰκάζομεν ὅτι πρόκειται περὶ βυζαντινοῦ κτίσματος, ὅπερ ὅμως κοινὸν μόνον ὄνομα φαίνεται νὰ ἔχῃ πρὸς τὰ σημερινὰ καὶ ἀσφαλῶς τὰ προεπαναστατικὰ Λαγκάδια, προελθόντα ἴσως ἐξ ἐκείνου τοῦ Λαγκαδᾶ, τοῦ ὁποίου τὴν ἀκριβῆ θέσιν καὶ ἔκτασιν δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Εἰς τοῦτο ἐμποδιζόμεθα ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ σημερινὰ Λαγκάδια δὲν ἀριθμοῦν βίον παλαιότερον τῶν δύο αἰώνων καὶ δὲν διασώζουν εἰμὴ μόνον προεπαναστατικὰ κτίσματα. Βεβαίως οἱ Λαγκαδηνοὶ διακρίνονται ἐκ χρόνων παλαιῶν ὡς κτίσται καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι διαρκῶς ἀνακαινίζοντες τὰς παλαιὰς οἰκίας καὶ οἰκοδομοῦντες νέας ἠφάνισαν τὰ ἴχνη τῆς προτέρας ζωῆς τῆς πατρίδος των. Εἶναι ἐν τούτοις τόσον ἐκτεταμένη ἡ κώμη καὶ λείπει ἐξ αὐτῆς καὶ πᾶν ἴχνος παλαιοτέρου κτίσματος, ἀκόμη συμβαίνει νὰ καταριθμῇ ἀρκετοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς μαρτυρουμένους τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὥστε νὰ μὴ μένῃ καμμία ἀμφιβολία ὅτι δὲν κατέχει τὴν θέσιν τοῦ Λαγκαδᾶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, τοῦ καὶ ἀσφαλῶς πολὺ παλαιοτέρου. Ἐξ ἄλλου πρὸ τῶν Λαγκαδίων ὑπῆρχον δύο ἄλλαι περὶ αὐτὰ ἀκμάζουσαι κῶμαι, μὴ ἐπιτρέπουσαι τὴν ὕπαρξιν καὶ τρίτης εἰς τὸν αὐτὸν σχεδὸν χῶρον. Εἶναι αὗται ἡ Ἄρβιτζα καὶ ἡ Δραΐνα, ἐκ πολλῶν πηγῶν γνωσταί, ὑπαγόμεναι εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Δημητσάνης καὶ μνημονευόμεναι εἰς πίνακα τοῦ ἔτους 1718. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν», τόμ. Κ' (1950), σελ. 220. Ἤδη μέχρι σήμερον εἰς ἀπόστασιν μέχρις ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς κεντρικῆς πλατείας τῶν Λαγκαδίων ἐπὶ τοῦ ΝΑ ὑψώματος εὑρίσκονται λείψανα παλαιοτέρων οἰκοδομημάτων καὶ ἡ θέσις καλεῖται Δραΐνα, εἰς ἀπόστασιν δὲ μιᾶς περίπου ὥρας Β τῶν Λαγκαδίων σώζεται τὸ τοπωνύμιον Ἄρβιτζα, καὶ κατὰ χώραν διακρίνονται ἐρείπια κτισμάτων. Κατὰ ταῦτα, τὰ Λαγκάδια συνῳκίσθησαν μετὰ τὴν παρακμὴν τῶν δύο τούτων πολισμάτων, πιθανώτατα μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Εἰς τοὺς κύκλους τῶν θρύλων λοιπὸν πρέπει νὰ προσγραφοῦν τὰ περὶ ὑπάρξεως τῶν σημερινῶν Λαγκαδίων ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας ἢ καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους, περὶ ὧν βλ. Βασ. Ι. Τσαφαρᾶ, Λαγκάδια, Ἀθῆναι 1937, σελ. 23 κέξ. Δυσκόλως δύναται νὰ διακριθῇ ὁ ἱστορικὸς πυρὴν καὶ εἰς τὰ μυθεύματα τοῦ Χαραλάμπους Ἀναγνώστη Δεληγιάννη. Βλ. Στ. Χ. Σκοπετέα, Γενεαλογικὰ Δεληγιανναίων, Συνοικισμὸς τῶν Λαγκαδίων, «Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον», τεῦχ. Δ' (1949), σελ. 59 κέξ. Ἐξ ἄλλου ὑπὸ τοῦ Ν. Α. Βέη, Ἡ Τρίπολις πρὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 14 (ἀνατύπωσις μετὰ προσθηκῶν ἐκ τῆς «Ἀθηνᾶς», τόμ. ΙΗ') ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ Λαγκάδια συνῳκίσθησαν ὑπὸ ἑλληνικῶν ἢ ἐξηλληνισμένων πληθυσμῶν κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἀλβανῶν. Ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, θ' ἀναγάγωμεν εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα τὴν ἀρχὴν τοῦ παλαιοῦ Λαγκαδᾶ.

2. Καν. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', Ἀθῆναι [1957], σελ. 27, ὅπου «...ἐκεῖ εἰς Λαγκάδια ἐδιδάχθην καὶ μικρά τινα μαθήματα ἐκ τοῦ σχολείου τῆς Δημητσάνης παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀκόβων Δανιήλ, προβιβασθέντος ἔπειτα μητροπολίτου Τριπολιτσᾶς, ὑπάρχοντος κατ' ἀρχὰς οἰκοδιδασκάλου τῆς οἰκογενείας μας, τὸν ὁποῖον προῆξεν ὁ πατήρ μας εἰς αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν θέσιν». Πρβλ. καὶ σελ. 74.

γιάννη, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἱδρύσας τὸ σχολεῖον Λαγκαδίων, ποὺ ἀσφαλῶς αὐτὸς ἀνέδειξε, διδάσκων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν[1].

Γνωρίζομεν δύο ἀδελφοὺς τοῦ Δανιήλ. Τούτων ὁ Γεώργιος, κατὰ χώραν διαμένων, ἀπέθανε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1819, καταλιπὼν οἰκογένειαν ὑπὸ τὴν φροντίδα τοῦ Δανιήλ[2]. Ὁ ἕτερος ἦτο μοναχός, Μιχαὴλ καλούμενος, κατὰ τὸ 1815 δὲ διέμενεν εἰς Ἅγιον Ὄρος[3]. Εἶχε καὶ ἀδελφὰς ὁ Δανιήλ, πρεσβυτέρας αὐτοῦ τὴν ἡλικίαν, ἐγκαίρως δὲ ἀποκατασταθείσας ἐν Δημητσάνῃ, ἴσως περισσοτέρας τῆς μιᾶς. Τοῦτο συμπεραίνομεν, διότι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Δανιὴλ τὸ 1831 ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν κληρονόμων πολλοὶ ἀνεψιοὶ καὶ ἀνεψιογαμβροί, προερχόμενοι εἴτ' ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου, εἴτ' ἔκ τινος ἀδελφῆς του. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν οὐδεὶς ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Παναγιωτόπουλος, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἴσως ὁ ἀποθανὼν ἀδελφὸς τοῦ Δανιὴλ Γεώργιος δὲν κατέλιπεν ἄρρενα τέκνα.

Διὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαὴλ ἐξ Ἁγίου Ὄρους ὁ ἐκεῖ διατρίβων ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν Δανιὴλ τὸ 1815 βιβλία τινά, φιλοφρόνως φερόμενος ἔναντι στενοῦ συγγενοῦς καὶ τὸ διδασκαλικὸν αὐτοῦ ἔργον ἐπιβοηθῶν[4]. Προηγουμένως, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Δανιὴλ

---

1. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 356-358. Ὁ Εὐαγγελίδης, παρασυρόμενος ἐκ τοῦ τίτλου τῆς ἐπισκοπῆς Ἀκόβων, ἣν τὸ 1814 κατέλαβεν ὁ Δανιήλ, ἀναγράφει σχολεῖον Ἀκόβων μὲ διδάσκαλον τὸν Δανιὴλ πάλιν, τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ 1806-1814 θέλει διδάσκοντα εἰς Λαγκάδια, διότι τὸ 1814 νομίζει ὅτι προήχθη εἰς μητροπολίτην Τριπολιτσᾶς.

2. Κατωτέρω, ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 19, ἤτοι Φ. Σιλαϊδοπούλου, ἐκ Σμύρνης 25 Φεβρ. 1819, φιλικὴ καὶ παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δανιὴλ Ἀκόβων, ἐκφράζουσα τὴν θλῖψιν τοῦ γράφοντος διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου, μεθ' οὗ καὶ ἐκεῖνος ἀδελφικῶς συνεδέετο.

3. Ἔγγραφον, ὑπ' ἀρθ. 6, ἤτοι ἐπιστολὴ τοῦ Ἀκόβων Δανιὴλ ἐκ Λαγκαδίων 20 Μαΐου 1815, πρὸς τὸν εἰς Ἅγιον Ὄρος Γρηγόριον Ε'.

4. Θὰ ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἐσημείωνεν ὁ Δανιὴλ τοὺς τίτλους τῶν ληφθέντων βιβιβλίων (ἔγγραφον, ὑπ' ἀριθ. 6). Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὅμως 1815 εἶχεν ἐκτυπωθῆ ἐν Τεργέστῳ ἡ λεγομένη Ἱερὰ Διήγησις, συλλεχθεῖσα μὲν παρά τινος Ἀδελφοῦ, ἡσυχάζοντος ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει, ἀναθεωρηθεῖσα δὲ ἐπιδιορθωθεῖσα καὶ ἀξία τύποις ἐκδοθῆναι κριθεῖσα παρά τε τοῦ παναγιωτάτου πρώην οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου καὶ παρ' ἄλλων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, εἰς σχ. 4ο. Βλ. Δημ. Σ. Γκίνη καὶ Βαλ. Γ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 138, ἀριθ. 855. Εἶναι πιθανὸν τὸ βιβλίον τοῦτο νὰ ἦτο ἓν τῶν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ἀποσταλέντων πρὸς τὸν Δανιήλ. Ἐξ ἄλλου ἐκ τοῦ ἐν ΚΠόλει πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ἐξεδόθη τὸ 1807 εἰς σχ. 4ο μικρὸν ἡ γνωστὴ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Ε' Ἐξήγησις τῶν κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἀναγνωσμάτων... μεταφρασθέντων ἐκ τῶν θείων ποιημάτων τοῦ ...Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Γκίνη-Μέξα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 76-77, ἀριθ. 461). Καὶ τοῦ βιβλίου τούτου πιθανῶς ἀντίτυπον ἀπέστειλεν ὁ Γρηγόριος. Ἀκόμη, κατὰ τὸ 1815 ἐξεδόθησαν τρία βιβλία, φιλοπονηθέντα καὶ μετὰ ἐξηγήσεων εἰς τὸ ἁπλοῦν ὑπὸ τοῦ λογιωτάτου διδασκάλου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου παπα-Παναγιωτοπούλου,

εἰς ΚΠολιν διὰ τὴν χειροτονίαν του, ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὴν εἰς Λαγκάδια μητέρα τοῦ νέου ἀρχιερέως καὶ θείαν ἰδικήν του 50 γρόσια, διὰ τοῦ Χατζη-Αγαπίου Λεονάρδου[1]. Τώρα εἶναι γερόντισσα ἡ μητέρα τοῦ Δανιὴλ καὶ κλινήρης, ἀλλ' εὔχεται ὑπὲρ τοῦ Γρηγορίου. Περὶ τῆς ὑπαρχούσης συγγενείας μεταξὺ πατριάρχου καὶ Ἀκόβων Δανιὴλ ἔκαμνεν ὁ πρῶτος λόγον πρὸς τὸν Δέρκων Γρηγόριον, τὸ τρίτον κατέχων τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, τὸ 1819, ὅτ' ἐπεθύμει ν' ἀποκαταστήσῃ τὸν Δανιὴλ εἰς μεγαλυτέραν ἐπαρχίαν[2]. Ζήτημα εἶναι, ἂν οἱ δύο οὗτοι συγγενεῖς ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες συνηντήθησαν ποτέ.

Λεπτομερείας περὶ τῆς παιδεύσεως τοῦ Δανιὴλ καὶ τῆς παιδικῆς ἢ τῆς ἐφηβικῆς αὐτοῦ ἡλικίας δὲν γνωρίζομεν μετ' ἀσφαλείας. Ἄν, ὡς ὑποθέτομεν, ἐγεννήθη ὁ Διαμαντὴς περὶ τὸ 1765, δὲν εἶχε περιθώριον χρόνου, διὰ νὰ φοιτήσῃ εἰς τὴν Σχολὴν Δημητσάνης κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς λειτουργίας αὐτῆς, διότι αὕτη ἱδρυθεῖσα τὸ 1764 διέκοψε τὰς ἐργασίας αὐτῆς μετὰ τὰ Ὀρλωφικὰ καὶ ἀρχίζει νὰ ἐπαναλειτουργῇ ἀπὸ τοῦ 1780. Ἴσως ἐν τῷ μεταξὺ ὁ νεαρὸς Διαμαντὴς νὰ προσῆλθεν εἰς μίαν τῶν μονῶν Δημητσάνης[3], ὅπου καὶ νὰ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα, μετὰ τὴν ἀνασύστασιν δὲ τῆς Σχολῆς τῆς πατρίδος του νὰ ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ νεωτέρῳ Ἀγαπίῳ, ποὺ διηύθυνε τὴν Σχολὴν ἀπὸ τοῦ 1781, διαδεχθεὶς τὸν πρεσβύτερον ὁμώνυμόν του, τὸν Χατζη—Αγάπιον[4]. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου ὁ Δανιὴλ ἐγνωρίζετο καὶ ἐσχετίζετο. Ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς φοιτήσεως καὶ μελέτης κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν δεκαετίαν ὁ μαθητὴς Διαμαντὴς ἐξήρχετο ἱκανὸς νὰ διδάξῃ πλέον. Διὰ νὰ προσ-

---

Πελοποννησίου, τοῦ ἐκ Δημητζάνης, ὅστις δάφνας ἐκδοτικὰς εἶχε δρέψει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1802, διὰ τῆς ἐκδόσεως ἑρμηνείας τῆς Γραμματικῆς τοῦ Θεοδ. Γαζῆ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ λεγομένου Θησαυροῦ νέου ἀφ' ἑτέρου. Βλ. Γκίνη - Μέξα, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 114, 172, 832, 833, 841, 848. Ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο συνεπωνύμων, Δανιὴλ καὶ Δαμασκηνοῦ, δὲν γνωρίζομεν.

1. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 6. Τὸ γένος Παναγιωτοπούλου ἦτο ἡ μητέρα τοῦ Γρηγορίου.

2. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 20, ἤτοι ἐπιστολὴ τοῦ Δέρκων Γρηγορίου πρὸς τὸν Ἀκόβων Δανιήλ, ἀπὸ 23 Μαΐου 1819, ὅπου ἀναφέρει ὅτι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος τὰς εἰσηγήσεις του περὶ βελτιώσεως τῆς θέσεως τοῦ Δανιὴλ «προσεκτικῶς ἤκουσε καὶ ἐναποφήνας τὴν μεταξύ σας συγγένειαν, ἐν ἀγνοίᾳ ἐς δεῦρο ἡμῖν οὖσαν, ἀπεκρίνατό μοι ὅτι εὐμενέστατα...».

3. Γνωστῆς οὔσης τῆς ἐκπαιδευτικῆς παραδόσεως τῆς μονῆς Φιλοσόφου, τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀλβανικὴν λαίλαπα τῆς δεκαετίας 1770-1780 ἐλειτούργησεν ἐκ νέου ἐκεῖ σχολεῖον ἀνεπίσημον καθίσταται ἀναπόφευκτον. Ἐξ ἄλλου, ἐπίδοσιν περὶ τὰ γράμματα ἔχει σημειώσει εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἡ μονὴ τῆς Αἰμυαλοῦς. Ἀκριβῶς ὡς Αἰμυαλίτην χαρακτηρίζει τὸν Δανιὴλ ὁ ἀνεψιός του Γ. Ι. Παπούλας, πρέπει δὲ νὰ σημαίνῃ τοῦτο, ὅτι κατά τινα περίοδον ὁ Διαμαντὴς διετέλεσε δόκιμος εἰς τὴν ἐν λόγῳ μονήν, ἄλλη δὲ περίοδος δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὴν παροῦσαν, ἤτοι πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς του εἰς Λαγκάδια. Καὶ ἡ ἀναχώρησις ἐκ Δημητσάνης τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν τυχὸν πρόθεσιν νὰ γίνῃ μοναχὸς ἀπὸ τότε. Βλ. Γερμανοῦ Παλ. Πατρῶν, Ἀπομνημονεύματα, ἔκδ. γ', ἐν Ἀθήναις 1900, σελ. 205 (ἐπιλεγόμενα τοῦ ἐκδότου Γ. Παπούλα).

4. [Εὐθ. Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ τῶν πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, ἐν Ἀθήναις 1847, σελ. 16 κἑξ.

φέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν τροφόν του Σχολὴν τῆς γενετείρας δὲν καθίστατο δυνατόν. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐκπατρισθῇ καὶ αὐτός, ὅπως συνέβη καὶ μὲ ἄλλους συμμαθητάς του, ποὺ ἢ ἤχθησαν πρὸς διάφορα ὅμορα ἢ ἀπόμακρα μέρη καὶ ἵδρυσαν σχολεῖα, ἢ κατηυθύνθησαν πρὸς μεγάλα παιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κέντρα, οἷον Ἱεροσόλυμα, Ἅγιον Ὄρος κλπ.

Πρὸς στιγμὴν ὁ Διαμαντὴς ἐταλαντεύθη. Φαίνεται, ὅτι μετά τινος συμμαθητοῦ του, τοῦ μετὰ ταῦτα διακόνου καὶ ἱερομονάχου γενομένου καὶ εἰς Ἱεροσόλυμα διαμένοντος Φιλοθέου Παπαγεωργοπούλου[1], ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσουν δι' Ἁγίαν Γῆν. Ἀλλ' ἠμποδίσθη πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν συγγενῶν του[2], προφανῶς διότι ἦτο χρησιμώτερος πλησίον τῆς οἰκογενείας του, πιθανῶς ἀπορφανισθείσης, στερηθείσης δὲ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαήλ, εἴτε τότε εἴτ' ὀλίγον βραδύτερον. Καὶ κατ' ἀνάγκην προσελήφθη οἰκοδιδάσκαλος τῶν Δεληγιανναίων, ἂν ἡ πληροφορία τοῦ Κανέλου Δεληγιάννη εἶναι ἀληθὴς καθ' ὅλου, διότι πιθανὸν νὰ συνέπηξεν ἀρχικῶς οἰκοδιδασκαλεῖον ἐν κυριολεξίᾳ διὰ τὰ παιδία τῶν Λαγκαδίων ὁμοῦ μετὰ τῶν τέκνων τῆς οἰκογενείας Δεληγιάννη καὶ τὸ ὑποτυπῶδες ἐκεῖνο γραμματεῖον νὰ ἐξειλίχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς σχολεῖον κανονικόν. Πάντως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀληθεύῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Καν. Δεληγιάννη, ὅτι τὸ 1795 ἐλθὼν εἰς Λαγκάδια ὁ Διαμαντὴς ἦτο εἰκοσαετής[3].

---

1. Οὗτος ἐφοίτα ἐν Δημητσάνῃ τὸ ἔτος 1783 ἀκόμη, ἀποφοιτήσας δ' ἐκεῖθεν συμπαρέλαβε μαθηματάριον, περιέχον ψυχαγωγικὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐν τῇ Σχολῇ διδασκομένων κειμένων, ἀποκείμενον βραδύτερον εἰς Ἱεροσόλυμα. Βλ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', ἐν Πετρουπόλει 1891, σελ. 377.

2. Ἔγγραφα 1 καὶ 2, ἤτοι δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Φιλοθέου πρὸς τὸν Δανιήλ, ἐξ Ἱεροσολύμων 11 Ἀπριλίου 1797 καὶ 13 Ἀπριλ. 1805. Τὸν ἐλέγχει ὁ ἐπιστέλλων, διότι δὲν τὸν ἠκολούθησε, διὰ τοιούτων ἀξιοσπουδάστων λόγων: «....ἵνα σοι δώῃ ὁ Σωτὴρ σύνεσιν, ὥστε τὸ χεῖρον ἀποβαλὼν ἐκλέξῃς τὸ βέλτιστον..... Ἐγὼ συνεβούλευσά σοι τὸ πρακτέον, ὁ φθόνος καὶ ἡ σὴ βλακεία τὸ ἐναντίον, βαβαὶ τῆς ἀποτυχίας, ἔλαθε φυγὼν ὁ πέρδιξ τὸν θηρευτήν.... Πιστοῦμαί σε, εἴ γε παρεγένου ἐνταῦθα, λαμπρᾶς ἂν εἴης τυχὼν τῆς τύχης τὸ συναμφότερον... Ἀλλ' ἐρρέτωσαν οἱ ἐμποδὼν γεγονότες ἀπειρόκαλοι συγγενεῖς σου, οἱ τὸ κάλλιον σοῦ τάχα προκεκρικότες.....» (1797). Τὸ δὲ 1805 ἔγραφεν ὁ αὐτός: «...Ἀλλ' ὢ φιλότης, δι' ὧν ἐκωλύθης τῆς ἐνταῦθα πορείας καὶ τούτων ἕνεκα ἐπὶ τοσοῦτον ἐνδιατρίψας, αὖθις κωλύει περαιτέρω μὴ προελθεῖν, γένοιτ' ἂν κέρδος τῆς σῆς βελτιώσεως καὶ τοῦ τυχεῖν σε αὐτόθι καλλίονος τῆς καταστάσεως...».

3. Καν. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 74, ὅπου λέγει διὰ τὸν πατέρα του, τὸν γνωστὸν Μοραγιάννην, ὅτι «κατώρθωσε καὶ ἐσύστησε σχολεῖον ἑλληνικὸν εἰς τὰ Λαγκάδια», ὅτι «κατὰ τὸ 1795 δι' ἰδίας του δαπάνης ἔκτισε τὸ κατάστημα, τὸ ἐπροικοδότησε μὲ μίαν ἀρκετὴν ποσότητα χρημάτων, ὥστε ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν τῶν κεφαλαίων νὰ πληρώνεται ὁ διδάσκαλος ἢ διδάσκαλοι τοὺς μισθούς των καὶ ἐσπούδαζον εἰς αὐτὸ μαθηταί» καὶ ὅτι τέλος «σχολάρχαι διέπρεψαν ὁ Διαμαντὴς Παπαπαναγιωτόπουλος 1795, μαθητὴς τοῦ σχολείου τῆς Δημητσάνης, νέος εἰκοσαετὴς καὶ χειροτονηθεὶς δι' ἡμῶν 1812 ἀρχιερεύς...» Ἐνταῦθα διορθωτέα εἶναι ἡ χρονολογία 1812 εἰς 1814. Ὑπὸ τοῦ Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Οἱ Δεληγιανναῖοι, ἐν Διαλέξεις τῆς Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος, ΣΠΔΩΒ, ἐν Ἀθήναις [1930], σελ. 223-224, ἐπλάσθη ὄνομα διδασκάλου Λογιωτάτου, πιθανῶς ἐκ τοῦ εἰς τὸν Δανιὴλ ἀποδιδομένου ἐπιθέτου.

Δεχόμεθα μᾶλλον, ὅτι ἦλθεν ὀλίγον ἐνωρίτερον τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐπλησίαζε τὰ τριάκοντα ἔτη τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἄλλως θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ ἄτοπον, ὅτι ὁ Δανιὴλ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 56 ἐτῶν τὸ 1831, ἐνῷ μᾶλλον ἦτο κατὰ 10 τοὐλάχιστον ἔτη μεγαλύτερος. Ἐπὶ πλέον ἡ παίδευσις τοῦ ἀνδρός, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς εἰς Λαγκάδια ἐγκαταστάσεώς του μαρτυρουμένη, δὲν ἦτο παίδευσις εἰκοσαετοῦς νέου.

Μὲ τὸν βαρὺν ὁπλισμόν του ἀναλαβὼν τὸ εἰς Λαγκάδια παιδευτικὸν ἔργον ὁ Διαμαντὴς ηὐδοκίμει διαρκῶς. Ἐκ τῶν πρώτων μαθητῶν του ὑπῆρξαν ὁ Κανέλος Δεληγιάννης, γεννηθεὶς τὸ 1780[1], καὶ ὁ βραδύτερον διάκονος καὶ συνδεσμώτης του ἐν Τριπόλει Ἰωσὴφ Ζαφειρόπουλος, γεννηθεὶς τὸ 1785[2]. Ἀμφοτέρων τὸ ἔργον, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν μορφήν, ὅσον καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν τὴν ἐν τῷ μεταξὺ κτηθεῖσαν πεῖραν, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ διδάσκαλός των λίαν ἐπιμελῶς ἠσχολεῖτο χάριν τῶν μαθητῶν του. Ἀρκεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν περὶ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ζῆλον τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν του εἰς ἐπίσκοπον Ἀκόβων, οὗτος ἐξηκολούθησε νὰ διδάσκῃ καὶ μάλιστα ἐγγράφως ὑπεσχέθη τοῦτο μετὰ τὴν ἐκλογήν του, κατόπιν συμφωνίας ἀσφαλῶς μὲ τοὺς Δεληγιανναίους, ὑφ' ὧν ὑπεστηρίχθη.

Μαθηταὶ τοῦ Διαμαντῆ ἀποφοιτῶντες ἐκ τοῦ σχολείου Λαγκαδίων καὶ εἰς Ἅγιον Ὄρος ἐγκαταστάντες εἶχον συναποκομίσει εἰς τὸν τόπον τῆς ἀσκή-

---

1. Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 27. Τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Δεληγιάννη καταλειφθέντα Ἀπομνημονεύματα, ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς «προβεβηκυῖαν ἡλικίαν», καθὼς δ' ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, χωρὶς πρόθεσιν νὰ ὁμιλήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν συγγενῶν του, ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ γράψαντες «παρεμόρφωσαν καὶ ἐκιβδήλωσαν τὴν ἱστορίαν μὲ μυρίας ψευδολογίας» κλπ. Ἐν τούτοις αἱ διακηρυσσόμεναι προκαταβολικῶς ἁγναὶ αὗται προθέσεις δὲν δικαιώνονται ἐκ τοῦ ἔργου, ἐκδοθέντος εἰς τομίδια τρία ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Γ. Τσουκαλᾶ καὶ υἱοῦ, Ἀθῆναι 1957, μὲ εἰσαγωγὴν καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου καὶ ὄχι τοῦ φερομένου ὡς ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, πρόλογον δὲ Μ. Μιχαλοπούλου καὶ Β. Τσαφαρᾶ. Ἀναμφισβητήτως ἡ οἰκογένεια Δεληγιάννη πολλὰ προσέφερεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ πρὸ αὐτοῦ, Ὅμως τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Κανέλου, γεγραμμένα εἰς ἡλικίαν 74-76 ἐτῶν αὐτοῦ. ἠδύναντο νὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένα φανατισμῶν καὶ συμπληρωματικὰ ἢ ἐπανορθωτικὰ τῶν προηγουμένων ἱστοριογράφων, τὸ ἔργον τῶν ὁποίων ὁ Κανέλος τὸ 1854-1856 ποὺ ἔγραφεν αὐτὸς βεβαίως εἶχε γνωρίσει κατὰ τὸ πλεῖστον. Δυστυχῶς ὁ συγγραφεὺς σφοδρῶς ἀντικολοκοτρωνίζει καὶ ὑπερβολικὰ δεληγιαννίζει. Διὰ τοῦτο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι περιέχει χρησιμωτάτας εἰδήσεις, πολλάκις ἀγνώστους λεπτομερείας καὶ ἐκ τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, τὸ ἔργον πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετ' ἐπιφυλάξεων πολλῶν. Ἂν ὑπῆρχον ἐπιστημονικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὸ ἔργον καὶ σχετικὸν ὑπόμνημα, θὰ διηυκόλυνον κατὰ πολὺ τὸν ἀναγνώστην καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ κατ' ἀξίαν τὸ ἔργον, ποὺ δὲν εἶναι διὰ δημοσιογραφικὴν ἢ λογοτεχνικὴν κατὰ πρῶτον λόγον χρῆσιν, ἀλλ' ἐπιστημονικὴν κυριώτατα, ἑπομένως καὶ ἡ παρουσίασις ἦτο ἔργον εἰδικοῦ ἐπιστήμονος.

2. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προύχοντες ἐντὸς τῆς ἐν Τριπόλει φυλακῆς ἐν ἔτει 1821, ἐν Ἀθήναις 1852. Τοῦ ἔργου ὑπάρχει β' ἔκδοσις ὑπὸ Ν. Α. Κανδρῆ, ἐν Ἀθήναις 1890 καὶ τρίτη ὑπὸ τοῦ ἐν Τριπόλει Συνδέσμου Φιλοπροόδων «Ο ΠΑΝ», ἐν Ἀθήναις 1926.

σεώς των χειρόγραφα μαθηματάρια, περιέχοντα ἐξηγήσεις εἰς λόγους 'Ισοκράτους, Μ. Βασιλείου κλπ., ὡς καὶ ἄλλας χαρακτηριστικὰς ἐνδείξεις τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1799-1806 διδασκαλίας εἰς Λαγκάδια[1]. Εἷς μάλιστα μαθητὴς πομπωδῶς ἐχαρακτήριζε τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος του 'Ακαδημίαν ἐν Λαγκαδίοις, φαινόμενον σύνηθες εἰς τὴν ἁμιλλητικὴν διάθεσιν τῶν τροφίμων τῶν σχολείων τῆς Τουρκοκρατίας, ποικίλους τρόπους ἐκφραστικοὺς τῆς περιωπῆς τῶν σχολείων των ἀναζητούντων. Πρὸ πάντων ὅμως χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ περισωθεῖσαι δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Φιλοθέου Παπαγεωργοπούλου, ἀληθῶς λογίου ἀνδρὸς ἀποδεικνυομένου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀντιστοίχου παιδεύσεως τοῦ συμμαθητοῦ του μαρτυροῦσαι.

'Η ἀμοιβὴ τοῦ διδασκάλου τῶν Λαγκαδίων φαίνεται δὲν ἦτο ἱκανοποιητική. Αἱ δὲ οἰκογενειακαί του ὑποχρεώσεις βαρεῖαι. Δι' αὐτὸν ἡ πενία ὑπῆρξε σύντροφος διὰ βίου, καθὼς δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας πάσης ἐποχῆς. Θὰ διαπιστώσωμεν τοῦτο καὶ περαιτέρω, ἀλλ' ἤδη τὴν 15 Μαΐου τοῦ 1805 συνάπτει ὁ Διαμαντὴς δάνειον 150 φιορινίων Βιέννης, ἀντιστοιχούντων πρὸς 213 γρόσια καὶ 30 παράδες, ἀπὸ τὸν ἐν Τεργέστῃ διαμένοντα ἔμπορον 'Ιωάννην Καράκαλλον, υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἐκεῖ ἐγκαταστάντος πρώην Μεθώνης 'Ανθίμου, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ κινήματος τοῦ 1770[2]. Εἰς τίνα σκοπὸν ἐχρησιμοποίησε τὸ ποσὸν τοῦτο ὁ διδάσκαλος Διαμαντὴς δὲν γνωρίζομεν, πάντως ὅμως δι' ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας του.'Ακριβῶς ἡ πενία καὶ αἱ στερήσεις ἤγαγον τὸν Διαμαντὴν πρὸς λύσιν τοῦ ζωτικοῦ του προβλήματος διὰ τοῦ ράσου τῶν κληρικῶν. 'Η μέχρι τοῦδε πολιτεία του εἰς Λαγκάδια,ἡ μόρφωσίς του, ὁ σεμνὸς καὶ ἱερατικὸς χαρακτήρ του, ἡ γνωριμία του μὲ τὸν Δέρκων Γρηγόριον, ἡ στενὴ μᾶλλον φιλία τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ ἡ ὑποστήριξις τῆς οἰκογενείας Δεληγιάννη συνετέλεσαν ἐν ἀθροίσματι εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέως καὶ δὴ

1. Σπ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ 'Αγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Β', ἐν Κανταβριγίᾳ 1900, σελ. 23,96-97. — Τρ. Εὐαγγελίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 357, ὁπόθεν Β. Τσαφαρᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 38-39. Π. Γ. Πεφάνη, Τὰ σχολεῖα τῶν Λαγκαδίων, 'Αθῆναι 1958, σελ. 19-21 (λιθόγραφον).

2. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 3. Δὲν εἶναι πρωτότυπον καὶ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἐκ παραδρομῆς ἐσημειώθη ἐπώνυμον Παπαγιαννόπουλος, ἀντὶ Παπαπαναγιωτόπουλος. 'Ο 'Ιωάννης Καράκαλλος, ἀνεψιὸς τοῦ 'Ανθίμου, ἐπισκόπου πρ. Μεθώνης, εἶχεν ἀναλάβει μετὰ τοῦ συμπολίτου του Δημ. Κοντογόνη τὰς δαπάνας τῆς ἐν Τριεστίῳ 1802 ἐκδόσεως τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αντιφώνησις» ἔργου, τοῦ (ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ναθαναὴλ Νεοκαισαρεὺς)ὑπὸ 'Αθανασίου τοῦ Παρίου συγγραφέντος. Βλ. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 19, ἀριθ. 112. Περὶ τοῦ 'Ι. Καρακάλλου βλ. καὶ Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἄνθιμος Καράκαλλος, ἐπίσκοπος Μεθώνης, ὁ ἐκ Δημητσάνης καὶ ἡ σωζομένη ἀλληλογραφία αὐτοῦ, ἐν 'Αθήναις 1953, σελ. 3, ὑποσ. 5. Εἰς τὸν ἐν τῷ τμήματι χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς ἡμῶν ἐν 'Αθήναις Βιβλιοθήκης φάκ. Μ13 ἀπόκειται ἡ διαθήκη τοῦ 'Ι. Καρακάλλου καὶ ἄλλαι τινὲς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις. Ἦτο βεβαίως υἱὸς πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ 'Ανθίμου καὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου του διήρχετο οὗτος εἰς Δημητσάναν, εἰς τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον ἀρχοντικὸν τῆς οἰκογενείας, κείμενον πλησίον τοῦ οἰκογενειακοῦ τῶν Καρακαλλαίων ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ.

εἰς τὴν κενωθεῖσαν θέσιν τοῦ ἐπισκόπου Ἀκόβων, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιερέως Σιλβέστρου, ἐπισυμβάντα κατὰ Μάιον ἢ Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1814. Ἦτο ἀκόμη τότε λαϊκός, ὡς φαίνεται. Μετέβη εἰς ΚΠολιν, ἐχειροτονήθη διαδοχικῶς διάκονος καὶ πρεσβύτερος καὶ εὐθὺς ἀμέσως ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ἀκόβων, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1814, ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου ϛ′ τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως.

Ἡ γνωστὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Φραγκοκρατίας γορτυνιακὴ Ἄκοβα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ′ αἰ. ἀπαντᾷ ὡς πατριαρχικὴ ἐξαρχία, νέμεται δ' αὐτὴν ἡ ἐκ Δημητσάνης οἰκογένεια Λαμπαρδοπούλου καὶ ἐφεξῆς ἀποκτᾷ πολιτικὴν σημασίαν σπουδαίαν, δι' ἐπιγαμίας δύο σημαντικῶν οἰκογενειῶν Λαμπαρδοπούλου-Στασινοῦ, ἐξ ἧς εἶχε προέλθει ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ Μορέως[1]. Ἀναφέρεται βραχείας διαρκείας ἕνωσις τῆς ἐξαρχίας τῆς Ἄκοβας μετὰ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας κατὰ τὸ ἔτος 1720, τὸ δὲ 1729 παραχώρησις εἰς τὸν Μ. Λογοθέτην. Ἂν καὶ τὰς δύο τελευταίας ταύτας μεταβολὰς δὲν θεωροῦμεν ἀναμφισβητήτους, ἐν τούτοις ἐπέχοντες νὰ κλονίσωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀσαφῶν εἰδήσεων ἐλλείψει ἐπαρκῶν ἱστορικῶν στοιχείων, δεχόμεθα ὅτι ἡ μὲν προσάρτησις ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Λακεδαιμονίας ἐπετράπη ὡς ἀντίδοτον διὰ τὴν μόλις πρὸ διετίας, τὸ 1718, ἀπόσπασιν ἐξ αὐτῆς τῆς Δημητσάνης καὶ τὴν ἀνασύστασιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Δημητσάνης[2], ἡ δὲ προσφορὰ εἰς τὸν Μ. Λογοθέτην ὅτι ὑπηγορεύθη ἐκ λόγων ἰσχυρᾶς προστασίας τοῦ τελευταίου, μετὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἄκοβα περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Μ. Ἐκκλησιάρχου Κριτίου, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένοντο καὶ ἄλλαι μεταβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διάρθρωσιν τῆς περιοχῆς. Ἐννοοῦμεν τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1727-1747 συγχώνευσιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Δημητσάνης μετὰ τῆς Λακεδαιμονίας, ὁπόθεν ἡ Δημητσάνα ἀπεσπάσθη πάλιν τὸν Ἰούλιον 1747[3] καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πολλοῦ Ἀνανίου, γενομένου τὸ ἔτος 1741 καὶ μᾶλλον πρὸ αὐτοῦ ἐπισκόπου τῆς μικρᾶς λακωνικῆς Καρυουπόλεως. Ὁ Ἀνανίας ἦτο ὁ φυσικώτερος κληρονόμος τῆς Ἄκοβας, διότι προήρχετο ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἄξονος Λαμπαρδοπούλου - Στασινοῦ, τὸ δ' ἐνδιαφέρον του, θρησκευτικὸν καὶ πολιτικόν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κατ' Ἰανουάριον 1741 συναφθείσης συμφωνίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Κριτίου[4].

Κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην, δι' ἣν ὁ Καρυουπόλεως Ἀνανίας μετέβη εἰς ΚΠολιν, διὰ τὸ νὰ εἶναι πλησιόχωρος ἀνέλαβεν οὗτος τὴν ἐν γένει ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐξαρχίας καὶ τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀποστέλλῃ κατ' ἔτος τὰ καθωρι-

---

1. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας καὶ ἡ οἰκογένεια Λαμπαρδοπούλου τῆς Δημητσάνης, «Ἑλληνικά», τόμ. ΙΓ′ (1953-54), σελ. 129 κἑξ.

2. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν», τόμ. Κ′ (1950), σελ. 233.

3. Αὐτόθι, σελ. 235.

4. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας, σελ. 132-133.

σμένα ἐξαρχικὰ δικαιώματα πρὸς τὸν διδάσκαλον Κριτίαν, ἤτοι 80 γρόσια καὶ ποσότητα βουτύρου ὡς φιλοδωρίαν. Διαδοχικῶς ὅμως ὁ 'Ανανίας προήχθη τὸ μὲν ἔτος 1747 εἰς ἀρχιεπίσκοπον Δημητσάνης, τὸ δὲ 1750 εἰς μητροπολίτην Λακεδαιμονίας, προφανῶς βοηθούμενος εἰς τὴν ἐξέλιξίν του ταύτην, τὴν ἐκκλησιαστικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικήν—,διότι ἀνεδείχθη, ὡς γνωστόν, Σύντυχος—,ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὸ πρῶτον τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον συμπολίτου του ἰσχυροῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' Καρακάλλου, τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας. 'Αναμφιβόλως ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, τοῦ μητροπολίτου Λακεδαιμονίας καὶ τοῦ Συντύχου, ὁ 'Ανανίας ἤλεγχεν ὁλόκληρον τὴν Λακεδαίμονα καὶ 'Αρκαδίαν, ταὐτὸν εἰπεῖν τὴν καρδίαν τοῦ Μορέως[1].

Μὲ βάσιν τὰ ἀνωτέρω εὐκόλως ἠμπορεῖ νὰ ἑρμηνευθῇ, πῶς ὁ 'Ανανίας παρεχώρησε τὴν Ἄκοβαν τὸ ἔτος 1754, εἰς τὸ ν' ἀποτελέσῃ τὴν βραχύβιον ἀρχιεπισκοπὴν Ζαρνάτας καὶ 'Ακόβων, διὰ τὴν ὁποίαν ἐνδιεφέρετο ὁ ἴδιος ὁ 'Ανανίας κατὰ πρῶτον λόγον καὶ αἱ ἰσχυραὶ πολιτικαὶ οἰκογένειαι τῆς Μάνης ἐκ δευτέρου[2]. Ἡ τοποθέτησις δὲ εἰς τὴν ἀρτισύστατον ταύτην ἀρχιεπισκοπὴν τοῦ ἐκ Λαγκαδίων Νεοφύτου Δεληγιάννη ἐθέρμαινε μὲν τὰς βαθυτέρας ἐλπίδας τοῦ 'Ανανίου, διὰ τὸν συντονισμὸν τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς διοικήσεως τοῦ Μορέως, ἀλλὰ δὲν ἐδικαίωσε τὰ πράγματα. Μετ' οὐ πολὺ κατηγορήθη ὁ Νεόφυτος ὅτι ἀπεδείχθη ἀνάξιος τῆς τιμῆς, ποὺ τοῦ ἔγινε καὶ κατώτερος τῶν προσδοκιῶν τῆς 'Εκκλησίας. Διὰ τοῦτο, μετὰ ὑπερδεκαετῆ ἀρχιερατείαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας, ὡς ἐνεκαλεῖτο, τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἄκοβας «κατετυράννησε καὶ κατεδάμασεν ὠμῶς καὶ ἀπανθρώπως», χωρὶς οὐδὲ νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἔναντι τῶν πατριαρχικῶν ἐξάρχων ἀνειλημμένας ὑποχρεώσεις του, ὁ Νεόφυτος καθῃρέθη[3]. Ἡ ἰσχὺς τῶν Στασιναίων τῆς Ἄκοβας ὑφίστατο

---

1. Αὐτόθι, σελ. 156, τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς οἰκογενείας Λαμπαρδοπούλου καὶ σελ. 157-159 εὐρύτερον περὶ 'Ανανίου.

2. Αὐτόθι, σελ. 132-133, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

3. Αὐτόθι, σελ. 133-135. Ὁ Νεόφυτος ἦτο υἱὸς τοῦ Πέτρου Δεληγιάννη, ἀνήκοντος εἰς τὸν ἕτερον κλάδον τῆς οἰκογενείας, ποὺ αὐτὸς μόνον ἀρχικῶς ἐχρησιμοποίει τὸ ἐπώνυμον Δεληγιάννης, ἐνῷ ὁ ἀντίστοιχος ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Παπαγιαννόπουλος. Ὁ Πέτρος οὗτος εἶναι εἷς τῶν τεσσάρων ἀρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου, ποὺ ἐκινητοποιήθησαν τὸ 1762 ὑπὲρ τῆς παραμονῆς τοῦ ἠπίου μόρα βαλεσῆ καὶ ἕνεκα τούτου μετὰ διετίαν ἀπηγχονίσθησαν ὑπὸ τοῦ διαδόχου του, τοῦ φοβεροῦ Χαμουζῆ πασᾶ. Πέμπτον θῦμα, εὐθὺς ἀμέσως ὑπῆρξεν ὁ Λακεδαιμονίας 'Ανανίας, μετασχὼν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τεσσάρων τοῦ εἰς ΚΠολιν διαβήματος. Τὴν ἀκριβῆ αἰτίαν τῆς θανατώσεως καὶ τὰς χρονολογίας παρέχει ὁ Κανέλος Δεληγιάννης, 'Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 19-21, δυνάμενος νὰ γνωρίζῃ καλύτερον παντὸς ἄλλου, μόνον ποὺ δὲν παραδίδει τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου Δεληγιάννη καὶ τὸν βαθμὸν τῆς πρὸς αὐτὸν συγγενείας τοῦ ἰδικοῦ των κλάδου τῆς οἰκογενείας. Ἑπομένως αἱ εἰς τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα, τόν τε 'Ανανίαν καὶ τὸν Πέτρον Δεληγιάννην ἀναφερόμεναι γνωσταὶ ἐνθυμήσεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 153 χρφ. κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἀνήκοντος ἄλλοτε εἰς τὴν παρακειμένην μονὴν τῆς Αἱμυαλοῦς, πρέπει νὰ διορθωθοῦν ὡς πρὸς τὸ ἔτος ἀντὶ 1760 εἰς 1764, τοσούτῳ μᾶλλον ἀφοῦ καὶ ἡ ἐν

τότε ἀκόμη, μέλη δὲ τῆς οἰκογενείας ἐκπροσωποῦντα τὸν κυρ-Παλαιολόγον, μεταβάντα εἰς ΚΠολιν ἠγγυήθησαν τὴν ἀποστολὴν τῶν ὀφειλομένων ἐξαρχικῶν ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ Νεοφύτου, συνῆψαν μάλιστα νέαν συμφωνίαν μετὰ τοῦ διδασκάλου Κριτίου, συγκατανεύσαντος νὰ ὁρισθῇ ἐπίτροπός του πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν χριστιανῶν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δημητσάνης Ἀμβρόσιος, διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἐπὶ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Χατζερῆ, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1764 κυρωθέντων τῶν σχετικῶν ὅρων [1].

Τὸ δημιουργηθὲν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐνεργειῶν καθεστὼς διετηρήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1772, ὁπότε ἀπαντᾷ πλέον νέος ἐπίσκοπος ὁ Σίλβεστρος, ἀρχικῶς τὴν ἕδραν διατηρῶν εἰς Ἄκοβαν ἀσφαλῶς, ἀλλὰ βραδύτερον προκρίνας αὐτῆς τὰ Λαγκάδια. Τὸν Σίλβεστρον τοῦτον ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ διδάσκαλος Διαμαντὴς τὸ 1814, χειροτονηθεὶς εἰς ΚΠολιν καὶ τότε λαβὼν τὸ ὄνομα Δανιήλ[2]. Χαρακτηριστικά τινα τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς 50ημέρου παραμονῆς ἐν ΚΠόλει τοῦ Δανιὴλ πληροφορούμεθα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν εἰς Ἅγιον Ὄρος σχολάζοντα πατριάρχην Γρηγόριον Ε΄, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Μαΐου 1815[3]. Ἀφοῦ, τοῦ γράφει, ἐσχολάρχησα ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐνταῦθα, τὸν Μάϊον 1814 ζητηθεὶς παρὰ τοῦ λαοῦ ἀπῆλθον εἰς βασιλεύουσαν, ὅπου μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐψηφίσθην ὡς «δημαίτητος», ἤτοι λαοπρόβλητος, συνεργείᾳ καὶ συνδρομῇ Ἀναγνώστου Παπαγιαννοπούλου [4] καὶ Δέρκων Γρηγο-

τῷ αὐτῷ φύλλῳ ἀμέσως ἑπομένη ἐνθύμησις, ἐγράφη ὑπὸ τῆς πρώτης χειρὸς ποὺ ἔγραψε τὸ ἥμισυ τῆς πρώτης ἐνθυμήσεως, τῆς περὶ Ἀνανίου. Ὑποθέτομεν, ὅτι ὁ σημειώσας τὰ θλιβερὰ γεγονότα ψιθυρίζων τὰ ψηφία τῆς χρονολογίας, καθ' ἣν στιγμὴν ἔσυρε τὴν γραφίδα, ἀσυναισθήτως μόλις ἔφθασεν εἰς τὸ ψηφίον τῶν δεκάδων ἑξήντα ἔθεσε μετὰ τὸ 6 0, χωρὶς νὰ συνεχίσῃ τὴν προφορὰν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μονάδων καὶ προχωρήσῃ εἰς τὴν κατάχώρισιν τοῦ τελευταίου ψηφίου. Ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ πρᾶγμα. Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 86. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου βοηθεῖ νὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι κατ' ἐντολὴν τοῦ δυνάστου, μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Πέτρου Δεληγιάννη, καθηρέθη καὶ ἐξεπατρίσθη καὶ ὁ υἱός του Ἀκόβων καὶ Ζαρνάτας Νεόφυτος, τὸ αὐτὸ ἔτος, τὸ 1764.

1. Τ. Γριτσοπούλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας, σελ. 133-135.

2. Β. Α. Μυστακίδου, Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσεσμε, «Παρνασσός», τόμ. ΙΑ΄ (1887/88), σελ. 522-523.— Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἐν Γορτυνίᾳ ἐπισκοπὴ Ἀκόβων, Ἀθῆναι 1947, σελ. 5-6 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γορτυνιακοῦ Ἡμερολογίου», τ. Β΄ -1947).

3. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 6.

4. Ὁ Ἀναγνώστης Παπαγιαννόπουλος ἦτο ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Μοραγιάνη Ἰωάννου Παπαγιαννοπούλου, τοῦ θανατωθέντος εἰς Λαγκάδια τὴν 5 Φεβρ. 1816. Τ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων Δημητσάνης, σελ. 87, ὅπου καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία. Πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Μοραγιάνη ὁ Ἀναγνώστης εἶχε σταλῆ ὡς βεκίλης εἰς ΚΠολιν, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν, ἀποκτήσας ἀξιόλογον δύναμιν. Μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφεῖ ὁ Δανιὴλ ἐκ Λαγκαδίων. Σχετικά τινα πρὸς τὸν ἄνδρα βλ. ὑπὸ Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Οἱ Δεληγιανναῖοι, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 216 κἑξ., 223 κἑξ.— Στ. Χ.

ρίου[1], εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ὁποίου ἢ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ διέμενον ἐν ΚΠόλει, ἀλλ' ἠναγκάσθην—προσθέτει—νὰ ἐπιταχύνω τὴν ἐπιστροφήν μου ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας τῆς πανώλους. Περαιτέρω ὁ Δανιὴλ παραπονεῖται διὰ τὴν μικρὰν ἐπαρχίαν αὐτοῦ, περιοριζομένην εἰς εἴκοσι χωρία μικρὰ καὶ ἐκεῖνα τσιφλίκια, μέχρι σημείου νὰ σκέπτεται σοβαρῶς νὰ παραιτηθῇ, ἐφ' ὅσον δὲν τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ ὠφελήσῃ οὔτε τὴν ψυχήν του οὔτε ἄλλον. Τὸ γράμμα τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον ἐν σχεδίῳ ἰδιόγραφον τοῦ ἀνδρός, ποὺ ἐσώθη. Γραφικὸς χαρακτὴρ λίαν ἐπιμεμελημένος, μαρτυρεῖ πνεῦμα ἤρεμον, σκέψεως καθαρότητα, εἶναι δὲ ἀπηλλαγμένον τὸ γράμμα παντὸς ὀρθογραφικοῦ ἁμαρτήματος καὶ φέρει συντμήσεις τινάς, ἐκφράζον ἐν γένει τὸν βαθύτατον σεβασμὸν τοῦ γράφοντος πρὸς τὸν τέως πατριάρχην.

Τὴν ὑπάρχουσαν συμφωνίαν μεταξὺ τοῦ Δανιὴλ καὶ τῆς οἰκογενείας Δεληγιάννη, ὅτι καὶ ἐπίσκοπος ἀναδεικνυόμενος ὁ πρῶτος θὰ συνέχιζεν ἐν Λαγκαδίοις τὸ διδασκαλικὸν ἔργον, μαρτυρεῖ τὸ ἀκόλουθον ὑποσχετικὸν τοῦ νέου ἀρχιερέως, συνταχθὲν ἐν ΚΠόλει τῇ 8 Ἰουλίου 1814, ἐνώπιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκεῖθεν [2].

Ὑποσχετικόν. Κύριλλος πατριάρχης ἐπιβεβαιοῖ

Διὰ τοῦ παρόντος μου ἐνυπογράφου ὁμολογῶ ἐνώπιον τοῦ παναγιωτάτου καὶ πανσεβάστου μοι δεσπότου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Κυρίλλου καὶ τῆς περὶ τὴν αὐτοῦ σεβασμιωτάτην παναγιότητα θείας καὶ ἱερᾶς ὁμηγύρεως καὶ συνόδου, ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ εὐλογηθείσῃ μοι ἐπαρχίᾳ χριστιανοὶ γράψαντες διὰ κοινῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἐξητήσαντο τὴν ἀποκατάστασίν μου, οὐ μόνον τῆς θεοφιλοῦς αὐτῶν ἐπισκέψεως καὶ πνευματικῆς διοικήσεως ἕνεκεν, ἀλλὰ τὸ πλέον πρὸς συντήρησιν τῆς ἐκεῖ σχολῆς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, ἥτις φυτεία ἀνεδείχθη ἐμὴ καὶ ἐπιμελείας ἠξίωται παρ' ἐμοῦ τῆς δυνατῆς ἐφ' ἱκανοῦ καιροῦ διαστήματι, ὑπισχνοῦμαι καὶ ἤδη μετὰ τὴν ἐλέῳ Θεοῦ καὶ προνοίᾳ ἐκκλησιαστικῇ ἀποκατάστασίν μου φροντίζειν τὰ δυνατὰ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς σχολῆς μου καὶ παραδιδόναι ἐν αὐτῇ καθὼς καὶ πρότερον καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς προόδου τῶν φιλομαθῶν ἐπαρχιωτῶν μου καὶ ἔργον ἔχειν

Σκοπετέα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 55. Πρβλ. καὶ Β. Ι. Τσαφαρᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 118 κέξ., ὅπου καὶ σελ. 113 ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνδρός.

1. Θερμὴ καὶ ἀμοιβαία ἀγάπη συνέδεε τοὺς δύο τούτους ἄνδρας καὶ λίαν διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀλληλογραφία. Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν πρώτην γνωριμίαν μεταξύ των, ὑποθέτομεν ὅμως ὅτι θὰ συνέπεσε νὰ συναντηθοῦν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Πελοποννήσῳ παραμονῆς καὶ ἐντόνου δράσεως τοῦ Γρηγορίου, ὡς μητροπολίτου Λακεδαιμονίας (1777-1790). Περὶ τοῦ ἀνδρὸς βλ. πρὸ πάντων Σ.Ν. Θωμοπούλου, Ὁ μέγας Δέρκων Γρηγόριος, «Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρείας», τόμ. Ι' (1928-29) (νέα σειρά, τ. Α') τεῦχ. β', σελ. 52 κέξ. καὶ δὴ σελ. 56-61 διὰ τὴν περίοδον ταύτην.

2. Β. Λ. Μυστακίδου, Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσεσμε, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 523-524. Πρβλ. «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Α' περ. β' (1885), σελ. 460.

τὴν συντήρησιν καὶ καλλιέργειαν αὐτῆς, διακρατῶν ἀπαράβατον καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐκεῖ ὢν καὶ τὴν πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν ἐνταῦθα παραγενόμενος ἄμεσον καὶ βεβαίαν ὑπόσχεσίν μου. Ὅθεν, εἰς ἔνδειξιν δίδωμι πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν καὶ τὸ παρὸν ὑποσχετικόν μου ἐνυπόγραφον, τῇ ἐπιβεβαιώσει τῆς Αὐτοῦ σεβασμιωτάτης παναγιότητος κατησφαλισμένον.

͵αωιδʹ ⟨1814⟩ 'Ιουλίου ηʹ *Ὁ 'Ακώβων ΔΑΝΙΗΛ*

Τὸ ὑποσχετικὸν τοῦτο τοῦ Δανιὴλ εἶναι ἐξόχως διδακτικὸν ἔγγραφον, μαρτυροῦν τὸ μέγα ὑπὲρ τῆς οἰκείας σχολῆς ἐνδιφέρον αὐτοῦ. 'Αλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Δανιὴλ ἀρχιεπισκόπου 'Ακόβων καὶ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς διδασκαλίας δὲν ἐβελτιώθη σοβαρῶς ἡ οἰκονομική του ἰδίᾳ κατάστασις. 'Απ' ἐναντίας, ἐκ τῆς ἀναλήψεως ηὐξημένων εὐθυνῶν, ὑπαρχούσης πάντοτε τῆς γνωστῆς πενίας καὶ μηδαμινὰ ἀποδιδούσης τῆς μικρᾶς ἐπαρχίας, ηὐξάνοντο αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀρχιερέως καὶ διδασκάλου, ηὐξάνοντο αἱ ὑποχρεώσεις του, μόνιμοι καθίσταντο καὶ αἱ στερήσεις του.

Εἴδομεν, ὅτι ὁ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1764 καθαιρεθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νεόφυτος,ὁ καὶ διὰ βασιλικοῦ ὁρισμοῦ ἀποβληθεὶς καὶ ἐξωσθεὶς ἀπὸ τῶν ἄλλοτε χωριστῶν ἐξαρχιῶν, ὥστε νὰ ἐπανέλθουν αὗται εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῶν ὀφφικιαλίων ἐξάρχων, κατέλιπε χρέος ἐκ δέκα ἐτησίων πρὸς τοὺς ἐξάρχους. Ἄγνωστον εἶναι, ἂν τὸ χρέος τοῦτο ἐξώφλησαν οἱ 'Ακοβῖται, καθ' ἃ ὑπέσχοντο, ἢ μήπως ἐρρίφθη ἐπὶ τοῦ Σιλβέστρου, ποὺ ἀνεδείχθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1772 ἀρχιεπίσκοπος 'Ακόβων. Κατὰ τὸ μεταξὺ χρονικὸν διάστημα, ἤτοι 1764-1772, φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐπίτροπος τοῦ ἐξάρχου Κριτίου ὁ Δημητσάνης 'Αμβρόσιος. 'Αλλὰ δεινῶς ἐδοκιμάζετο οἰκονομικῶς καὶ ὁ Σίλβεστρος, ὡς ἀρχιεπίσκοπος 'Ακόβων. Διότι πλὴν τῆς καταβολῆς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐξάρχου ὑπεχρεοῦτο νὰ καταβάλλῃ καὶ τὰ πρὸς τὸ πατριαρχεῖον ἐτήσια, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ κατορθώνῃ.

Οὕτως, ἐνῷ οὐδὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐνταλτήριον ἐπὶ μεμβράνης γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ϛʹ κατ' 'Ιούνιον 1814[1] περὶ τῶν ἐν γένει οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ νέου ἀρχιερέως, ἐνῷ λίαν κολακευτικῶς σκιαγραφεῖται οὗτος καὶ ἐξαίρονται τὰ προσόντα αὐτοῦ, ἐνῷ δ' ἐξ ἄλλου κατ' ἀρχήν, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχιερατείας, ὁ Δανιὴλ φαίνεται ὅτι ἐνθουσιωδῶς ἔγραφε πρὸς τὸν Δέρκων Γρηγόριον[2], αἴφνης λήγοντος τοῦ 1818 λαμβάνει ἐπιστολὴν πατριαρχικήν, εἰς ὕφος αὐστηρὸν συντεταγμένην καὶ ἐπιτάσσουσαν νὰ καταβάλῃ ὀφειλόμενα πρὸς τὸ πατριαρχεῖον περίπου 750 γρόσια[3]. Καὶ κατεταράχθη μὲν καὶ διεμαρτυρήθη ὁ Δανιήλ, προσπαθήσας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διαγραφὴν

---

1. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 4.
2. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Δέρκων Γρηγορίου, κατὰ Μάρτιον 1815. Κατωτέρω ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 5.
3. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 13. Πρβλ. ἔγγραφα 7,14 καὶ 17.

ἑνὸς χρέους, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπεύθυνον, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τὸ ἐπλήρωσε δανεισθεὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν Δεληγιάννη, καθὼς φαίνεται ὅτι ἐπλήρωνε καὶ τὰ ἐξαρχικὰ δικαιώματα, μειωμένα εἰς τὸ ἥμισυ [1].

'Απὸ τὴν μνημονευθεῖσαν πατριαρχικὴν πρᾶξιν τοῦ 'Ιουνίου 1814 πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ 'Ακόβων Δανιὴλ ἔμελλε νὰ καρπώνεται τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας του, συνιστάμενα εἰς τὰ λεγόμενα κανονικὰ ἢ ἐμβατίκια, ἤτοι τὰ ὑπὸ τῶν ἱερέων ὑποχρεωτικῶς προσφερόμενα καὶ τὴν τοπικὴν ζητείαν, ἤτοι τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' οἰκογενείας ἢ ἄτομα ὑποχρεωτικῶς κατ' ἔτος καὶ τακτικῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ προσφερόμενα ἐκτάκτως καὶ ὀνομαζόμενα ποικιλοτρόπως, ἤτοι δοσίματα ἐκ συνοικεσίων, πανηγύρεων, παρρησιῶν καὶ προθέσεων, τεσσαρακονταλειτούργων, ψυχομεριδίων, πάσης φύσεως ἱεροπραξιῶν καὶ μνημονεύσεων. 'Αλλὰ τὰ εἰσοδήματα ταῦτα ἦσαν μηδαμινά, διότι καὶ τὰ ἐνοριακὰ χωρία ἦσαν ὀλίγα, μικρὰ καὶ πτωχά, εἴκοσιν ἢ καί τι πλέον τὸν ἀριθμόν [2]. Ἡ ἀπογοήτευσις τοῦ Δανιὴλ ἐκ τῆς πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς, διὰ τοῦ Παλ. Πατρῶν Γερμανοῦ μάλιστα διαβιβασθείσης, καταφαίνεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν τελευταῖον ἀπαντήσεως, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ κραυγὴ διαμαρτυρίας καὶ διεκτραγῴδησις [3]. Σμικρά, στενή, δυστυχὴς καὶ ἀθλία, λέγει, εἶναι ἡ ἐπαρχία του, ἔχει εἰσόδημα μηδέν, ἀνὰ δύο παράδες ἀπὸ κάθε ἱερέα, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὀλιγαρίθμων, διὰ τὸ ἐμβατίκιον καὶ δύο παράδες ἀπὸ κάθε οἰκογένειαν, λόγῳ ζητείας. Παράδειγμα ὁ προκάτοχος τοῦ Δανιήλ, οἱ οἰκεῖοι τοῦ ὁποίου

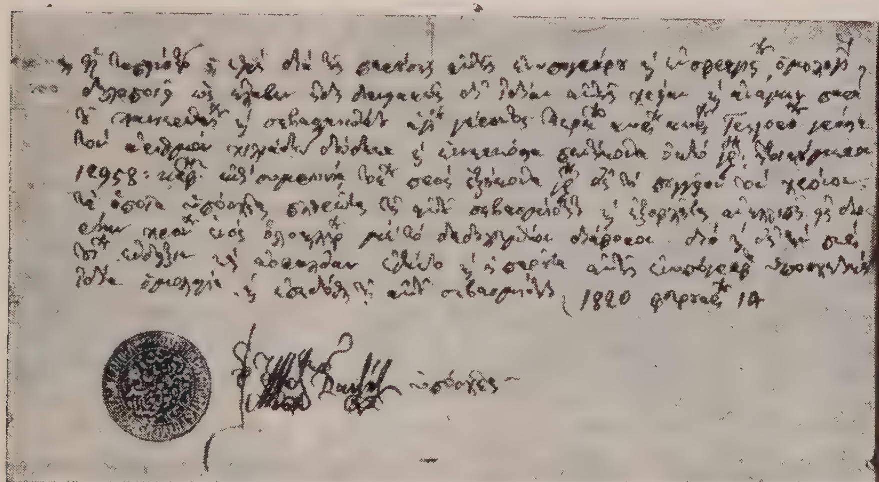
1. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς ΒΔ Μάνης, «Ἑλληνικά», τόμ. Ϛ' (1933), σελ. 293, ὑποσ. 4. Τ ά σ ο υ 'Α θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ ἐν Γορτυνίᾳ ἐπισκοπὴ 'Ακόβων, 'Αθῆναι 1947, σελ. 7, ὑποσ. 1.

2. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 6, ἤτοι ἐπιστολὴ Δανιὴλ πρὸς Γρηγόριον Ε', 20 Μαΐου 1815. Ὑπὸ τοῦ Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, 'Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 74-75, ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος τοῦ 1770 καὶ μέχρι τοῦ 1785 ἀνώμαλον καὶ καταθλιπτικὴν περίοδον, οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας πιεζόμενοι ἀρχικῶς ἀπὸ τοὺς 'Αλβανούς, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τοὺς Τούρκους —διατὶ ὄχι καὶ ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες;— πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν δεινῶν ἐπώλησαν τὰ χωρία των εἰς ἐξέχοντα πρόσωπα τῆς αὐλῆς τοῦ κατακτητοῦ ἢ τζαμία καὶ ἔτσι εὕρισκον μεγαλυτέραν προστασίαν. 'Αναγράφονται μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὡρισμένα χωρία πωληθέντα καὶ βραδύτερον ἐξαγορασθέντα ὑπὸ τοῦ πατρός του Μοραγιάνη. Μὲ βάσιν τὸν πίνακα τοῦτον, τὸν κατάλογον τῶν ἐνοριακῶν χωρίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Δημητσάνης καὶ γνῶσιν τῆς γεωγραφικῆς ἀκτῖνος τῆς ὁριζομένης ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἐξαρχίας τῆς Ἄκοβας, δυνάμεθα νὰ κατονομάσωμεν τὰ εἴκοσι περίπου ἐνοριακὰ χωρία τῆς μικρᾶς ἀρχιεπισκοπῆς 'Ακόβων, ἀνήκοντα πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς παλαιᾶς χώρας Ἄκοβας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀκτῖνος αὐτῆς, ἤτοι κατὰ τοὺς σημερινοὺς δήμους Τροπαίων, Λαγκαδίων, 'Ελευσῖνος, Κλείτορος καὶ ἐν μέρει Ἡραίας. Εἶναι ταῦτα, Λαγκάδια, Ρεκούνι, Γαλατᾶς, Κατζουλιά, Μπουλιάρη, Τζιάρνη, Συριάμου, Ποδογορά, Ξεροκαρύταινα, Βάχλια, Κοντοβάζαινα, Δίβριτζα, Σπάθαρη, Σκούντου, Βάναινα, Βερβίτζα, Βυζίτζι, 'Αλβάνιτζα, Βρετεμπούγα, Καλλιάνη, Μπέχρου, Ρένεση, Ζουλάτικα, Τζίπολι, ἤτοι τὸν ἀριθμὸν 24, ἐν ᾧ καί τινες συνοικισμοί. Διὰ τοῦτο ὁ Δανιὴλ ἔγραφεν ἐπὶ λέξει «ὑπὸ χωριδίων εἴκοσι ἢ καὶ ἐπέκεινα καὶ τούτων τζιφλικίων».

3. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 17.

ἔβλεπεν ὁ ἴδιος ὅτι ἐστεροῦντο τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, λιμοκτονοῦντες, ἐκεῖνος δ' ἐτελεύτα ἐν ἄκρᾳ ἐνδείᾳ καὶ γυμνότητι.

Μόνη λύσις ἐξόδου ἐκ τῆς μονίμου ἐνδείας ἐφαίνετο διὰ τὸν Δανιὴλ ἡ μετάθεσις εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν, ἂν δὲν προσηρτᾶτο εἰς τὴν τέως ἐξαρχίαν τῆς Ἄκοβας τὸ ἄλλο σκέλος τῆς παλαιᾶς ἀρχιεπισκοπῆς, ἡ ἐξαρχία Ζαρνάτας. Διὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν παρουσιάσθη εὐκαιρία κατάλληλος, λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Ζαρνάτας Παρθενίου[1], ἠμπόδιζεν ὅμως ἡ ἐπιθυμία τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καὶ τῶν ἐκεῖ προυχόντων, διὸ προεκρίνετο ὑπὸ τῶν δύο ὁμωνύμων προστατῶν τοῦ Δανιήλ, τοῦ τε πατριάρχου συγγενοῦς του καὶ τοῦ μητροπολίτου Δέρκων, ἡ πρώτη λύσις καὶ δὴ ἡ μετάθεσις τοῦ Δανιὴλ εἰς τὴν

Πανομοιότυπον δανειστικῆς ὁμολογίας. Αὐτόγραφον, ἐνυπόγραφον καὶ ἐνσφράγιστον τοῦ Δανιὴλ (14 Φεβρ. 1820). Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 21 (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Τμῆμα Χειρογράφων, φάκ. Μ 13, ἀριθ. 21).

γενέτειραν Δημητσάναν, τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτῆς Φιλοθέου μετατιθεμένου ἢ πρὸς τὴν ἄλλην ζωήν, ἢ—μᾶλλον—πρὸς ἄλλην ἐπαρχίαν, διότι ἦτο νέος ἀκόμη. Καὶ τούτου μὴ γενομένου παρουσιάσθη ἄλλη εὐκαιρία, ἀπείρως προτιμοτέρα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Διονυσίου, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1819[2], ὁπότε προήχθη εἰς τὴν μητρόπολιν ταύτην ὁ Ἀκόβων

1. Π ε ρ. Γ. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Τάξις ἱεραρχικὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν. Ἡ μητρόπολις Ζαρνάτας καὶ αἱ ἐν Μάνῃ ἐπισκοπαί, ἐν Ἑρμουπόλει 1922, σελ. 12. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 294 κἑξ.

2. Ἀντλοῦμεν ἐξ ἑτοίμου μελετήματος ἡμῶν περὶ τῆς μητροπόλεως Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς. Πρὸς τὸ παρὸν βλ. Π ε ρ. Γ. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ Πίσσης, Ἐζερῶν καὶ Βελιγόστιδος, ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 20-21. Τ ά σ ο υ Ἀ Θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀμυκλῶν ἕνωσις τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας Τριπολιτζᾶς, «Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», τόμ. Δ' (1936/38), σελ. 116-117 (μετατύπωσις ἐκ τῶν «Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher», τόμ. XIV).

Δανιήλ, συγχωνευθείσης καὶ τῆς ἐπαρχίας του μετὰ τῆς νέας μητροπόλεως[1]. Ὁ συμπολίτης καὶ ἐξάδελφός του πατριάρχης εἶχε πραγματοποιήσει τὴν ὑπόσχεσίν του.

Τώρα διὰ τὸν Δανιὴλ δημιουργεῖται στάδιον εὐρύτερον, θρησκευτικῆς δραστηριότητος καὶ ἐθνικῆς προσφορᾶς. Φλέγεται μὲν ὁ Δανιὴλ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος καὶ προσφέρει πᾶν ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτόν, πλὴν ὅμως ὅσον προχωρεῖ ἡ 'Επανάστασις καὶ τὸ ἔθνος κατατρύχεται ἀπὸ τὰς ἔριδας καὶ τὰς διαιρέσεις, ἐκεῖνος προτιμᾷ νὰ μένῃ ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγός, ὁ συνετὸς καὶ σοβαρός, ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ καὶ νὰ παραμείνουν καλοὶ χριστιανοὶ οἱ Ἕλληνες. 'Ολίγας λέξεις ἀφιερῶν εἰς τὸν Δανιὴλ ὁ πρωτοσύγκελλος Χριστιανουπόλεως χαρακτηρίζει αὐτὸν ἀκριβῶς, ὅτι ἦτο ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, φιλήσυχος καὶ ἀκριβὴς τῶν ἱερῶν καθηκόντων του[2]. Ὅσον φιλήσυχος καὶ νὰ ἦτο ὅμως, ὅταν τὸ ἔθνος ἥρπαζε τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πατρίδα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ αὐτὸς ἀδιάφορος καὶ ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, ὡς αἱ περιστάσεις ἀπῄτουν.

'Εν πρώτοις τὴν 14 Φεβρουαρίου 1820 συνάπτει δάνειον 12.958 γροσίων ἀπὸ τὸν Δέρκων Γρηγόριον[3]. Τὸ ὑπερβολικὸν ποσὸν τοῦτο δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ποῦ ἐχρησιμοποίησε. Πάντως δὲν προωρίζετο διὰ τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ, διότι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ μειωμένον κατὰ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ μετρηθὲν μικρὸν ποσόν, τὸ λοιπὸν κεφάλαιον κατεβλήθη πρὸς τὸν κληρονόμον τοῦ Δέρκων Γρηγορίου ἀπὸ τοὺς πέντε κληρονόμους τοῦ Δανιήλ[4].

---

1. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἐν Γορτυνίᾳ ἐπισκοπὴ 'Ακόβων, σελ. 8. Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγ/πόλεως Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, Ὁ Τριπόλεως καὶ 'Αμυκλῶν Δανιήλ, «Θεολογία», τόμ. Ζ' (1929), σελ. 130, ὅπου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ 'Ακόβων θεωρεῖται σχολάσασα. Ὡς πρὸς τὸν Διονύσιον, ὃν διεδέχθη ὁ Δανιήλ, βλ. αὐτόθι, σελ. 129. Πρβλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος 'Ιεζεκιὴλ Βελανιδιώτου, «Θεολογία», τόμ. Ζ' (1929), σελ. 366-367. Τὸ περὶ Προκοπίου Καρτζιώτου θέμα καὶ τῆς ὁμωνύμου ἐν Ἁγίῳ 'Ιωάννῃ Κυνουρίας σχολῆς θέλει ἀπασχολήσει ἡμᾶς ἐν καιρῷ ἰδιαιτέρως.

2. 'Αβροσίου Φραντζῆ, 'Επιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, τόμ. Δ', ἐν 'Αθήναις 1841, σελ. 97. Ὑπὸ τοῦ Καν. Δεληγιάννη, 'Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 174, κατατάσσεται εἰς τὸν πίνακα τῶν ἀρχιερέων τῆς δευτέρας τάξεως, ὁμοῦ μετὰ τῶν 'Ανδρούσης, Δαμαλῶν, Κορώνης, 'Ωλένης, Δημητσάνης, καὶ ἐν μέρει Κορίνθου καὶ Ῥέοντος καὶ Πραστοῦ. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ὁ αὐτὸς ἀναγράφει τοὺς Μονεμβασίας, Χριστιανουπόλεως, Ναυπλίου, Παλ. Πατρῶν, Κερνίτζης, Μοθώνης, Ἕλους καὶ Βρεσθένης. Διὰ τοὺς γνωρίζοντας τὰ ἐπαναστατικὰ πράγματα φανερερὸν εἶναι ὅτι ὁ χωρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἀκριβής.

3. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 22 καὶ πανομοιότυπον μετὰ ὑπογραφῆς καὶ σφραγῖδος τοῦ Δανιήλ.

4. Ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 28,29,30.

(Συνεχίζεται)

IOANNES KYPARISSIOTES
STOICHEIODES EKTHESIS TON THEOLOGIKON RHESEON*
(IHRE ÜBERLIEFERUNG UND IHR GEHALT)

VON

BASILEIOS L. DENTAKIS

Lic. THEOL. (UNIV. ATHEN) - Dr. PHIL. (UNIV. MÜNCHEN)

Die Geschichte der hesychastischen Streitigkeiten ist zwar in ihren Grundlinien bekannt, bedarf jedoch noch in so manchen Einzelheiten einer eingehenden Klärung. Das kann, wie schon einmal gesagt, nur dann erfolgen, wenn alle auf diesen Streit bezüglichen Schriften, oder wenigstens die wichtigsten von ihnen, zugänglich gemacht worden sind. Die Richtigkeit dieser Ansicht wird bewiesen durch das neue Licht, das durch die jüngsten Publikationen von J. Meyendorff und G. Schirô, auf den Ausbruch des hesychastischen Streites fiel.

In der Zeitspanne von 1328 - 1330 [1] kam über Thessalonike nach Konstantinopel ein Mönch aus Seminaria in Süditalien: Barlaam der Kalabrese [2]. Sowohl in Thessalonike wie in der Hauptstadt trat er in Verbindung mit den wichtigsten Politikern und Gelehrten der Zeit, ja sogar mit Kaiser Andronikos III. selbst. Zugleich wurde er Abt des Soter - Klosters in Konstantinopel. Als Ende des Jahres 1333 oder anfangs 1334 die päpstlichen Gesandten Franceso de Camerino, Bischof von Cherson und Richard, Bischof von Bosporos

---

* **Συνέχεια ἐκ τῆς τελ. 311 τοῦ προηγουμένου τεύχους.**

1. «Τῆς τῶν Ρωμαίων ἡγεμονίας ἐξ Ἀνδρονίκου τοῦ Πάππου πρὸς τὸν νέον μετατεθείσης Ἀνδρόνικον ἧκεν ἐξ Ἰταλίας ἀνὴρ εἰς Βυζάντιον, ῥάκος ῥωμαϊκὸν ὑποδὺς καὶ Βαρλαὰμ ἑαυτὸν ὀνόματος» Nikeph. Gregoras, Hist. Byz. XI, 10: I, 555 (Bonn); ders. Dialog «Φλωρέντιος» ed. A. Jahn, Archiv für Philologie und Pädagogik, Supplementband lo (1844) 492 ff.; vgl. R. Guilland. Essai sur Nicéphore Grégoras, l'homme et l'œuvre, Paris 1926, S. 16.

2. Die wichtigste Literatur über Barlaam: Catholicisme I 1253 - 55 (M. Jugie); DTC II 407 - 410 (F. Vernet); DHGE VI 817 834 (M· Jugie); LTL 970 (V. Laurent); Ehrhard 100 - 102; Jugie I, 470 - 473 und passim ders., Barlaam est il né catholique ? EO 39 (1940) 100 - 125 ; C. Giannelli, Un progetto di Barlaam Calabro per l'unione delle chiese, Miscellanea G. Mercati III, (Studie Testi 123) Vatikan 1946, 154 - 208; C. Mandalari, Fra Barlaam Calabrese maestro del Petrarca, Rom 1888; J. Meyendorff, Les débuts de la con-

nach Konstantinopel kamen [3], um mit Kaiser Andronikos III. Palaiologos über die Vereinigung der beiden Kirchen zu verhandeln, legte der Kaiser die Führung der Verhandlungen offiziell in die Hand Barlaams [4]. Nach seiner Rückkehr nach Thessalonike unterwirft er seine Werke gegen die Lateiner einer neuen Redaktion [5].

Zur selben Zeit schrieb auch der heilige Gregorios Palamas [6] gegen

troverse hésychaste, Byzantion 23 (1953) 90 - 96; ders. Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais, in: L'église et les églises II, Chevetogne 1955, S. 47 - 64; G. Papamichael, a. a. O. 10 - 43 und passim-ders., 'Ο ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ Βαρλαὰμ ὁ Καλαβρὸς μέχρι τῆς συνόδου τοῦ 1341, 'Εκκλ. Φάρος Jahrg. 1 Bd 1 (1908) 297 - 339; G. Schirò, Barlaam Calabro, Epistole greche, Palermo 1954.

3. Nikeph. Gregoras, Hist. Byzant. X, 8; I 501 - 520 (Bonn).

4. Aller Wahrscheinlichkeit nach war Barlaam inzwischen (1331 - 1332) nach Thessalonike zurückgekehrt und wurde zur Führung der Debatten eigens nach Konstantinopel gerufen; vgl. DHGE VI 819 (M. Jugie).

5. Patr. Philotheos, Enkomion auf Palamas, PG 151, 584 B.

6. Palamas wurde geb. in Konstantinopel 1296]7. Er studierte Grammatik, Rhetorik, Physik und Logik, also aristotelische Philosophie, und Theologie (PG 151, 559 D - 561). In den Hesychasmus wurde er durch den Metropoliten Theoleptos von Philadelpheia eingeweiht (PG 151, 561 A). Mit 22 Jahren treffen wir ihn als Mönch im Athos - Kloster Vatopedi unter der geistigen Führung des Gregorios Sinaites. Dann zieht er sich mit gleichgesinnten hesychastischen Mönchen auf einen Berg bei Berrhoia zurück, um nach einiger Zeit wieder auf den Athos zurückzukehren. Hier wird er zum Abt der grossen Laura gewählt. Auf Grund seiner Einmischung in die hesychastischen Streitigkeiten und seiner führenden Rolle in diesen Kämpfen hatte er verschiedene Verfolgungen zu erleiden, bis er nach dem Sieg seiner Sache zum Metropoliten von Thessalonike gewählt wurde (1347), ohne seinen Stuhl wirklich besteigen zu können. Er geht also zuerst auf den Athos, dann auf die Insel Lemnos, und erst 1350 kann er triumphierend seine Kathedra besteigen. 1351 fährt er neuerdings in die Hauptstadt. 1352 kehrt er nach einem dreimonatigen Aufenthalt auf dem Athos wieder nach Thessalonike zurück. Bald darauf ruft ihn Joannes Kantakuzenos nach Konstantinopel, damit er zwischen ihm und Joannes V. Palaiologos eine Aussöhnung herbeiführte, fällt aber in die Hände von Piraten, die ihn nach Asien verschleppen (PG 151, 626 B). Nachdem er viel Schreckliches als Gefangener ausgehalten hatte, wurde er von Serben befreit, welche das geforderte Lösegeld erlegten (PG 151, 627 B). Er geht nach Konstantinopel (1355), disputiert dort mit seinem Gegner Nikephoros Gregoras (siehe weiter unten!) in Gegenwart des Kaisers Joannes V. Palaiologos (vgl. Gregoras, Hist. Byz. XXX ff: III, 266 ff. Bonn) und kehrt schliesslich nach Thessalonike zurück, um sich der Verwaltung seines Sprengels zu widmen. Er starb am 14. November 1359. Auf der Synode des Jahres 1368 wurde er heilig gesprochen. Die wichtigsten Werke über Palamas: Einiges davon wurde schon bei der allgemeinen Bibliographie zum Hesychasmus verzeichnet: darüber hinaus seien erwähnt: DTC XI, 1735 - 1776

die Lateiner zwei Abhandlungen, die dem Nachweis gewidmet waren, «dass der Heilige Geist nicht auch aus dem Sohne, sondern nur aus dem Vater hervorgehe [7]» Aus der Weise freilich, wie gegen die Lateiner

---

(M. Jugie): LTD IV 682 (W. Koch) RF XIV 599 - 601 (PH. Meyer; N. A. Bees. Τὸ ἔτος τῆς τελευτῆς Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἀθηνᾶ 16 (1904) 638 ff; M. Candal, Innovaciones palamiticas en el doctrina de la gracia, Miscellanae G. Mercati III, Vatikan 1946, 65 - 103; K. Dyobuniotes, Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἐπίστ. ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1 (1924) 74 ff; Ehrhard 103 - 105; Emereau, Hymnographi Byzantini, EO 22 (1923) 432; G. Georgiades - Arnakes, Gregory Palamas among the Turks and documents of his captivity as historical sources, Speculum 26 (1951) 104 - 129; ders. Gregory Palamas, the Χιό ες and the Fall of Callipoli, Byzantion 22 (1922) 305 - 312; S. Guichardan, Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident aux XIVe et XVe siècle: Lyon 1933; V. Grumel: Gregoire Palamas, Duns Scot et Georges Scholarios devant le problème de la simplicité divine, EO 34 (1935) 84 - 96; A. de Ivanka, Le fondement patristique de la doctrine palamite. Πεπραγμένα Θ΄ Διεθν. Βυζαντινολ. Συνεδρίου (1953) Β΄ (=Ἑλληνικά, Παράρτ. 6 (1956) 129 - 13?; Jugie I 436 - 442; ders. Grégoire Palamas et l'Immaculée Conception, Revue Augustinienne 9 (1910) 145 - 167; Th. Kastanas, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ μυστικισμὸς τῶν ἡσυχαστῶν, Thessalonike 1929; C. Kern, Geistliche Ahnen des Gregorios Palamas (russ.) Paris 1912; ders. Les éléments de la théologie de Grégoire Palamas, Irénikon 20 (1947) 6 - 33. 140 - 165; ders. Die Anthropologie des hl. Gregorios Palamas (russ). Paris 1951; Mönch Vassilij (Krivosein), Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas, Würzburg 1939; dass. Seminarium Kondakovianum 8 (1936) 99 - 154 (russ) (mit franz. Zusammenfassung) und englisch: Eastern Churches Quarterly 3 (1938) 26 - 33. 71 - 84. 138 - 150. 193 - 214. V. Losskij, La théologie de la lumière chez saint Grégoire de Thessalonique, Dieu Vivant 1 (1945) 93 - 118; ders. Darkness and light in the knowledge of God, East. Church Quarterly 8 (1950) 460 - 471; C. Lialine, The theological teaching of Gregory Palamas on divine simplicity, East. Church Quarterly 6 (1946) 266 - 287; J. Meyendorff, Les dêbuts de la controverse hésychaste, Byzantion 23 (1953) 97 - 102; - ders. Θεία Χάρις καὶ σῶμα Χριστοῦ, Γρηγόριος Παλαμᾶς 37 (1954) 19 - 31; G. Mercati, Notizie... passim; Chr. Papadopulos, Πῶς ἐγένετο ἡ ἁγιοποίησις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀπόστολος Βαρνάβας II 1 (a. a.) 208 210) ders. Ὁ ἅγιος Γρηγόρ ος ὁ Παλαμᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ λατινικῆς ἐκκλησίας, Γρηγόριος Παλαμᾶς 2 (1918) 345 - 354; L. Petit, Les archevêques de Thessalonique, EO 5 (1902) 92 - 93; J. J. Sokolov, Sv. Grigorij Palama Archiepiskop Thessalonikij, ego trudy i ucenie o isichii, Petersburg 1913; O. Staniloae, Calea spre lumina dumneseasca la sf. Grigorie Palama, Annuarul Acad. Teol. Sibiu 6 (1929 - 30) 55 - 72; qers. Viara si invatatura sf. Grigorie Palama, Sibiu 1938; B. Winslow, the ascetic and theological teaching of Gregory Palamas, East. Church Quarterly 3 (1939) 309 312; P. Wittek, Χιόνες Byzantion 21 (1951) 421 - 423.

7. Vgl. Meyendorff, L'origine... Θεολογία 25 (1954) 602 ff; - ders., Les débuts... Byzantion 23 (1953) 102 ff.

vorgegangen wird, ersieht Palamas, dass es zwischen ihm und Barlaam Unterschiede in der Auffassung der Trinitätslehre gibt, und er setzt diese Unterschiede auseinander in seinem ersten Brief an Akindynos [8], der im Jahre 1335 entstanden ist [9]. Die Theologie des Barlaam [10] führt zu einer agnostischen Haltung, die keine Erörterung des Geheimnisses der Trinität mehr gestattet. Das, womit er die orthodoxe Lehre zu stützen und zu verteidigen glaube, sei im Grunde reiner Rationalismus[11]. Palamas fand auch keinen Gefallen an der dialektischen Methode Barlaams; «Καὶ μὴν εἴ τις τῶν τὴν διαλεκτικὴν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Θεοῦ λεγομένοι εἰσαγόντων, ὃ παρὰ τῶν θεολόγων ρητῶς ἀπηγόρευται πατέρων, εἴ τις τοίνυν καὶ τούτων τοὺς εὖ ἔχοντας ἀναλύσειε συλλογισμούς, ἥκιστ᾽ ἐν τούτοις εὑρήσει τὸ καθόλου» [12].

Gegenüber dieser Dialektik betont Palamas die Bedeutung des Glaubens und der Gnade [13]. Die logische Erforschung von Tatsachen ist für Palamas ohne Bedeutung, wo immer sie in Gegensatz zur Lehre der Schrift gesetzt wird und in Gegensatz zur kirchlichen Überlieferung, wie sie sich in den Schriften der Väter findet. Niederschlag fand diese Diskussion in einer ganzen Reihe von Briefen: vier Briefe [14]

---

8. Gregorios Akindynos wurde geb. anfangs des 14. Jahrh. im bulgarischen Prilep von slavischen Eltern. Er wurde ein Schüler des Palamas, hörte aber auch bei Barlaam. Zunächst auf Seiten des Palamas, wurde er bald ein gefährlicher Gegner desselben und übernahm nach Abreise des Barlaam die Führung der Antipalamiten. Man hielt ihn für einen Kenner der scholastischen Methode, da man ihm fälschlich De essentia et operatione (PG 151 1191 - 1242) des Prochoros Kydones zuteilte. Seine echten Werke sind zum grössten Teil unediert. Literatur: DTC XI 1803 - 4 (M. Jugie); DS I 263 - 2 8 (M. Disdier); LTK I 183 - 18ι (V. Laurent); Ehrhard 100. 102; R. Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras, Paris 1927, 293 - 297; Jugie I, 473, 474; Mercati, Notizie 1 - 61. 285 - 355 und passim; R. J. Loenertz, Dix - huit lettres de Grégoire Acindyne analysées et datées, Or. Chr. Per. 23 (1957) 114 - 144.

9. Meyendorff, L'origine -... Θεολογία 25 (1954) 602 ff.

10. Über seine theologischen Ansichten vgl. J. Meyendorff, Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais: 1054 - 1954, L'église et les églises II, Chevetogne 1955, S. 50 - 64.

11. Philotheos Kokkinos, Enkomion auf Palamas, PG 151, 584 CD.

12. J. Meyendorff, L'Origine. Θεολογία 26 (1955) 85.

13. «Ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τεκμηρίου τῆς ἐγγινομένης ἐν ἑαυτοῖς νοερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἐστὶ Θεὸς καὶ οἷον φῶς ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ ἀΰλου». Meyendorff a. a. O. S. 87.

14. Erster Brief an Akindynos ed. J. Meyendorff a. a. O. Θεολογία 26 1955) 77 - 90; 2. Brief an Akindynos: ed. G. Papamichael Ἐκκλησ. Φάρος VI, Band 12 (1913) 375 - 381; 1. Brief an Barlaam, ed. G. Papamichael a. a. O.

des Palamas an Barlaam und Akindynos, und acht des Barlaam an Palamas und andere Adressaten [15] Diese Briefe erlauben es uns, Schritt für Schritt die Entwicklung der Unterschiede, wie sie sich allmählich herausschälten, zu verfolgen. Sie fallen alle in die Jahre 1335 bis 1337 [16]. Die Ausdrücke sind anfänglich noch recht freundschaftlich gehalten [17], werden aber zum Schluss absolut scharf [18]. Barlaam fühlt sich in seinen letzten Briefen veranlasst, den ganzen Hesychasmus zu kritisieren und richtet gegen seine Anhänger den Vorwurf der Nabelschau [19] Während so der Gegensatz zwischen Barlaam und Palamas - wie Meyendorff richtig bemerkt [20] - anfänglich rein theoretischer Natur war, und die Angriffe Barlaams gegen die Mönche ganz im Hintergrund standen, sodass sie Palamas so gut wie unbeachtet lassen konnte, muss Palamas zum Schluss gezwungenermassen den Schutz der Mönche übernehmen gerade gegen diese Angriffe Barlaams [21]. Mit anderen Worten: er sah sich gezwungen, seine Lehre in ein System zu bringen - ein System das als solches neu ist, sich jedoch im einzelnen völlig auf die Väter stützt. besonders auf die

---

13 (1914) 42 - 52. 245 - 255. 464 - 476; 2. Brief an Barlaam: Inhaltsangabe bei Meyendorff, Les débuts... Byzantion 22 (1953) 117 - 119.

15. Zwei an Palamas, einer an Neilos Triklinios, zwei an den Hesychasten Ignatios, zwei an David Disypatos und einer an Joseph Kalothetos Vgl. Schirò, a. a. O. S. 229 - 230.

16. Vgl. Meyendorff, Les débuts... Byzantion 23 (1953) 104; - G. Schirò, a. a. O. S. 47 - 48.

17. Palamas nennt Barlaam: «καλὸν τά τε ἄλλα καὶ περὶ τοὺς λόγους», Θεολογία 26 (1955) 77.

18. Schon im zweiten Brief Barlaams an Palamas (Schirò a. a. O. S. 279 - 314) zeigt es sich, dass sich die Atmosphäre schon bedeutend verschlechtert hat.

19. G. Schirò: a. a. O. S. 279 - 330, bes. 292. 323 - 324.

20. Les débuts... Byzantion 23 (1953) 119.

21. Von diesem Punkt ab haben wir eine kurze, einfache und sachliche Schilderung der Ereignisse aus der Feder des David Disypatos, eines der eifrigsten Palamiten, der im Auftrag der Kaiserin - Mutter Anna von Savoyen eine «ἱστορίαν διὰ βραβέων ὅπως τὴν ἀρχὴν συνέστη ἡ κατὰ τὸν Βαρλαὰμ καὶ Ἀκίνδυνον πονηρὰ αἵρεσις» schrieb. Das Buch entstand wahrscheinlich im Jahre 1847 und wurde zum erstenmal ediert von J. Engelhardt in seiner Abhandlung: Die Arsenianer und die Hesychasten. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Kirche im 13. und 14. Jahrhundert, Zeitschrift f. d. histor. Theol. 8 (1838) 74 - 77. Eine andere Ausgabe besorgte D. Uspenskij, Athos III, Petersburg 1892, 821 - 825. Eine neue Ausgabe veranstaltete de Candal, Origen ideologica del Palamismo en un documento de David Disipato Miscellanea Comillas I (1943) 487 - 525 und Or. Chr. Per. 15 (1949) 85 - 125.

Kappadokier, die in ihren Schriften über Gottes Unbegreiflichkeit den Rationalismus des Eunomios bekämpft hatten. Wir wollen diese Theologie des Palamas weiter unten analysieren. Hier wollen wir nur bemerken, dass diese Lehre ein theologisches System mit ganz bestimmter Zwecksetzung darstellt. Dieser Zweck ist die Rechtfertigung der hesychastischen Spiritualität. Die in Thessalonike versammelten Mönche unter dem Vorsitz des Mönches Isidoros Bucheras [22] beschlossen nämlich zum Schutze ihrer Interessen gegen die Angriffe des Barlaam nichts anderes, als eben Palamas vom Athos zu ihrer Hilfe zu holen [23]. Dieser schreibt im Jahre 1338 die erste Triade seiner Reden «Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων», ohne dabei Barlaam namentlich zu erwähnen. Zu Beginn des nächsten Jahres (1339) wird Barlaam vom Kaiser Andronikos III. Palaiologos mit der Führung der Unionsverhandlungen mit Papst Benedikt XII. beauftragt. Er entwickelt seinen Plan in der Schrift «Πρὸς τὴν σύνοδον περὶ τῆς πρὸς λατίνους ἑνώσεως» und reist an der Spitze seiner Gesandtschaft nach Avignon, um die entsprechenden Verhandlungen zu führen [24]. Während seiner Abwesenheit veröffentlicht Palamas eine zweite Trias von Reden, die sich in der Hauptsache mit den schriftlichen Anwürfen Barlaams gegen die Mönche und deren Widerlegung befasst [25]. Als Barlaam im Herbst 1339 von Avignon nach Konstantinopel zurückkam, übernahm er die Verteidigung seiner fehlgeschlagenen Gesandtschaftsreise und ging dann sofort nach Thessalonike, wo er sein Werk durch Palamas vollständig zerstört vorfand. Er griff nochmals zur Feder und wandte sich nochmals gegen die Hesychasten [26], wobei er

---

22. Isidoros wurde später Metropolit von Monembasia (1342) und oekumenischer Patriarch (1347). Er erhob Palamas zum Metropoliten von Thessalonike; vgl. LTK V 624 (E. Stolz); Ehrhard 101 - 103. 106. Emereau, Hymnographi byzantini, EO 23 (1924) 283 - 284: V. Laurent, La liste épiscopale du synodicon de Monembasia, EO 32 (1933) 149 - 159; Mercati, Notizie 194 ff. 199 ff. 225.

23. PG 151, 586 AB.

24. C. Gianelli, Un progetto di Barlaam per l'Unione delle Chiese, Miscellanea G. Mercati III, (Studie Tersti 123) Vaticano 146, 157 - 208.

25. Bruchstücke des Werkes Barlaams hatte sich Isidoros zu verschaffen gewusst, der sie auch Gregorios Palamas vorlegte. (PG 151, 586 A). Joannes Kyparissiotes erzählt, Palamas habe die Schriften dem Barlaam gestohlen: «τοῖς λόγοις ἄρ' οὖν ἐντυχὼν Παλαμᾶς, μᾶλλόν δε κεκλοφώς, διορύξας τὴν οἰκίαν ὅπου γε τὸ βιβλίον». Palam. Transgress. I, 3: PG 152, 680 D.

26. «'Εκπομπεύει τὸ χρῆμα τῆς θεωρίας πλάνην δ' ἀποκαλῶν αὐτὸ καὶ σατανικὴν ἐπήρειαν, τὰ πλεῖστα τοῦ πάθους εἰς Μασσαλιανοὺς ἀνέφερε, δι' ὧν συνεγράφει» J. Kyparissiotes, Palam. Transgress. I 3: PG 152, 680.

freilich nicht mehr von Nabelschauern sprach, sondern seinem Werk den Titel: «Gegen die Messalianer» [27] gab. Als Antwort darauf schrieb Gregorios Palamas die dritte Trias [28] seiner Reden gegen Barlaam. Diese Schriftenreihe gab Barlaam die Gelegenheit, Palamas jetzt ganz persönlich anzugreifen. Er verlässt zu diesem Zwecke Thessalanike und geht in die Hauptstadt. Er wendet sich an den Patriarchen und seine Synode und klagt Palamas nicht nur der Nabelschau und einer falschen Gebetsweise an, sondern auch einer blasphemischen Lehre von Gott: «Ὅτι καινοτέρας εἰσάγει φωνὰς ἐν τῇ μυστικῇ τῆς ἐκκλησίας θεολογίᾳ καὶ θεωρίας τερατεύεται βλέπειν κόμπον καὶ οἰήσεως μάλλα με-

27. Vgl. Philotheos, Enkomion, PG 151, 589 CD; DHGE VI 823 (M. Jugie); Die Massalianer oder Messalianer tauchten um die Mitte des 4. Jahrhunderts in Mesopotamien auf, verbreiteten sich aber von da aus nach Syrien, Kleinasien, Armenien und Thrakien. Im mittelalterlichen Thrakien sind sie als Bogomilen bekannt. Ihr Name Messalianer ist semitisch und bedeutet, «Beter» (Euchiten). Sie verachteten die kirchlichen Sakramente und Riten, predigten Besitzlosigkeit, Ehelosigkeit und Fasten. Männer und Frauen lebten bei ihnen gemeinsam, sie hielten fortwährende Gebetsübungen und enthusiastische Tänze ab, weswegen sie auch Tänzer genannt wurden; sie glaubten mit ihren Augen Gott zu sehen und eins mit ihm zu sein und verachteten jegliche Arbeit nach dem Wort des Evangeliums: «Arbeitet nicht um eine Speise, die zugrunde geht» (Joh. VI 27). Ihr Lehrbuch hatte den Titel «Asketikon». Diese Häretiker wurden von zahlreichen Synoden des 4. und 5. Jahrhunderts, insbesondere auch vom Ephesinum, verurteilt. Literatur: Epiphanios, Adv. Haer, 80, 3: PG 42, 756 - 773; Joannes Damasc. Adv. haer.: Pg 94, 729 - 737; Euthymios Zigabenos, Panoplias 26 - 26: PG 130 1273 - 1332; - Theodoretos Epitome IV 11: PG 83, 429 - 432; DTC X, 792 - 795; LTK VIII, 114; RE XII, 661 - 664 F. Dörr, Diadochus von Photike und die Messalianer, Freiburg 1937; A. Dörries, Symeon von Mesopotamien, Leipzig 1941 S. 425 ff; J. Hausherr, Les grands courants de la spiritualité orientale, Orient. Christ. Period. 1 (1935) 114 - 138; ders. L'erreur fondamentale de la logique du Messalianisme, Or. Chr. Per. 1. (1935) 328 - 360; ders. Quaenam aetate prodierit «Liber graduum». a. a. O. S. 495 - 502; E. Peterson, Die Häretiker der Philippus - Akten, ZNtW 31 (1932) 97 - 110; ders. Die Schrift des Eremiten Markus über die Taufe und die Messalianer, ZNtW 31 (1932) 273 - 288; ders. Zum Messalianismus der Philippus - Akten, Oriens Chr. III 7 (1932) 172 - 179 K. Rahner, Ein messalianisches Fragment über die Taufe, ZKathTH 61 (1937) 258 - 271; M. Wellnhofer, Die thrakischen Euchiten und ihr Satanskult, BZ 30 (1929)]30 477 - 484.

28. Die insgesamt neun Reden über das Thema finden sich in den meisten Has vereinigt, bes. im Coisl. 100, fol. 103v - 225r. Ein Bruchstück der ersten Trias (nach der Ausg. des Nikodemos Hagioreites in der Philokalia) in PG 150, 1101 - 1118. Weitere Bruchstücke ed. P. Uspenskij a. a. O. III 688 - 691; vgl. Philotheos, Enkomion, PG 151, 588D - 589 C.

29. Nikeph. Gregoras, Hist. Byz. XI, 10, I, 557 (Bonn).

στάς»[29]. M. Jugie und alle, welche nach ihm über den Palamismus geschrieben haben, berichten, dass Palamas in seiner dritten Trias über «höhere und niedrigere Gottheiten» spreche (θεότης ὑφειμένης καὶ θεότητος ὑπερκειμένης), das heisst also über eine Vielzahl von Gottheiten, und dass sich Barlaam dieses Umstandes bemächtigt habe, um gegen Palamas beim Partiarchen die Anklage auf Häresie zu erheben[30]. Leider kennen wir den Text dieser letzten Trias nicht. Aber nach allem, was sich aus dem Brief des Gregorios Palamas an Akindynos aus dem Jahre 1341[31] ergibt, scheint es nicht, dass sich die Dinge so verhielten. Palamas schreibt an Akindynos eindeutig folgendes: «ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους ὥς κἀνταῦθ' εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις δῶρον οὖσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Καὶ μάτην νῦν ὁ Βαρλαὰμ τὴν διθεΐσαν περιαγγέλλει δῆθεν καθ' ἡμῶν»[32]. Hier spricht Palamas nicht von zwei Gottheiten, einer höhelieren und einer niederen, sondern von der Vergottung, welche ein Geschenk der höheren Wesenheit Gottes ist. Die oben angeführten Autoren verstümmeln die angeführte Stelle des Briefes und beschränken sich auf das Zitat: «δῶρον οὖσα τῆς ὑπερκειμένης» und lassen «οὐσίας τοῦ Θεοῦ» weg, wodurch man zur Vermutung kommt, das zu ergänzende Hauptwort sei Θεότης. Die Veröffentlichung des Briefes dient also zur Richtigstellung einer verunglimpften Wahrheit. Jedenfalls bemühte sich Barlaam, nicht nur die öffentliche Meinung für sich zu gewinnen, sondern auch den damaligen Patriarchen Joannes Kalekas (1333 - 1347)[33], der durch einen eigenen Brief Gregorios Palamas nach

---

30. DAGE VI 823; DTC XI 1738. 1755.

31. Meyendorff, Une Lettre... Θεολογία 24 (1953) 557 - 582.

32. Meyendorff, a. a. O. S. 577.

33. Joannes Dalekas Aprenos ist geboren 1282 und wurde 1333 Patriarch. Im Hesychastenstreit zunächst schwankend, stellte er sich schliesslich gegen die Hesychasten und sperrte Palamas ein. Seine Stellung wurde schwierig, als die Kaiserin - Mutter Anna auf die Seite der Hesychasten einschwenkte. Nach der Synode von 1347 wurde der Patriarch in ein Basileios - Kloster verbannt, kam krank nach Konstantinopel zurück und starb am 29. XII. 1347. Kyparissiotes nennt ihn den «grossen Patriarchen» (PG 152, 708; vgl. Gregoras, Historia XVI, 4: II 813 (Bonn); Miklosich - Müller II 168 - 243 und PG 152, 1215 - 1284; Catholicisme II 377 - 78 (M. Jugie); DHGE XI 378 - 380 (Gouillard); DTC XI 1804 (M. Jugie); LTK V 506 (V. Laurent); Ehrhard 174; ders. Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche, Leipzig 1936 ff, I 3, 559 - 631; Mercati. Notizie... 205 - 218; R. - J. Loenertz, Correspondance de Manuel Calecas (studi et testi 152) Vatican 1950, S. 17 f.; E. Herman, Absetzung und Abdankung der Patriarchen von Konstontinopel (381 - 1453) in 1054 - 1954) L'Eglise et les Eglises S. 300.

Konstantinopel zitierte, damit er zu den gegen ihn erhobenen Vorwürfen Stellung nehme[34]. Barlaam hatte vor allem durchblicken lassen, dass Palamas entgegen den heiligen Kanones auf dem Heiligen Berg und in Thessalonike Konventikel veranstaltete[35].

In der Zwischenzeit aber hatte sich Palamas zusammen mit Isidoros Bucharas Ende 1340 oder anfangs 1341 nach dem Athos zurückgezogen[36], um sich mit den dortigen Mönchen zu verständigen. Hier verfasste er den Tomos Hagioreitikos[37], wie er selbst in seinem zitierten Brief an Akindynos mitteilt[38]. Dieser Tomos enthält in Kürze in den Grundlinien die Lehre des Palamas über die göttliche Gnade, über die mystische Vereinigung mit Gott, über das ungeschaffene Thaborlicht, über Wesen und Wirken Gottes und über die sinnliche und geistige Wahrnehmung des über den Sinnen gelegenen. Wie der Tomos betont, handelt es sich dabei eindeutig um die von der Schrift vertretene Lehre, wie sie die Väter überliefert haben[39]. Der Tomos ist vom Protos des Heiligen Berges, von 19 Gerontes und vom Bischof von Ierrissos und dem Athos unterzeichnet. Nach dem Thriumpf des Palamas wird der Hagioritische Tomos von der ganzen Orthodoxie als genuiner Ausdruck der orthodoxen Lehre anerkannt. Nach Unterschreibung des Tomos kehrte Palamas nach Thessalonike zurück. Darauf unterwarf er sich der Aufforderung des Patriarchen und ging in Begleitung einiger Mönche, seiner Freunde und Gesinnungsgenossen, nach Konstantinopel. Hier fand er freilich eine unfreundliche Atmo-

---

34. Nach Akindynos sandte der Patriarch den Brief an die Kirche von Thessalonike durch Vermittlung Barlaams. Auf Drängen des Akindynos, und da Barlaam den Brief nicht mehr herausgab, schrieb der Patriarch einen neuen und zwar direkt an Palamas. Vgl. Rede des Akindynos an den Patriarchen Joannes und die Synode: Uspenskij, Synodik S. 87 - 88.

35. «Ὡς ἄρα ὁ Παλαμᾶς παρασυναγωγὰς ἐν τῷ Ὄρει τῷ Ἁγίῳ ποιῇ κἂν τῇ Θεσσαλονίκῃ παρὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας» Uspenkij, Synodik S. 87

36. Philotheos, Enkomion, PG 151; 593 BC.

37. PG 150. 1225 - 1236.

38. «Μετὰ μέντοι τὴν πρὸς τὸ ἅγιον ὄρος ἡμῶν ἀποδημίαν, ἐν ᾧ καὶ τόμον ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις πρὸς τὰ παρ᾽ σὐτὰ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων γεγραμμένα πεποιήκαμεν, ὑπογεγραμμένον παρά τε τοῦ ὁσιωτάτου πρώτου καὶ τῶν ἡγουμένων καὶ τῶν λογάδων γερόντων καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἐπισκόπου Ἱερισοῦ.» J. Meyendorff, Une lettre a. a. O. 581. Über die verschiedenen Ansichten zur Autorschaft des Tomos Hagioreitikos vgl. Meyendorff a. a. O. 559; vgl. auch PG 151, 757 CD; 142, 329 A; 154, 861 D. Auf Grund der beiden letzten Verweise hält M. Jugie dafür, dass der Verfasser des Tomos Philotheos Kokkinos ist, allerdings unter der Inspiration des Palamas. DTC XI 1784.

39. PG 150, 1236 A.

sphäre vor. Er wies jedoch seine Schriften vor und konnte damit die Vorurteile überwinden, die man sich gegen ihn gebildet hatte [40].

Damals wurden noch bedeutende Anstrengungen gemacht, nicht zuletzt durch den Kaiser selbst, der aus Akarnanien zurückgekehrt war, um die Vorkämpfer im Streit miteinander auszusöhnen; aber alle Bemühungen waren vergebens [41]. So wurde die Einberufung einer Synode zur Klärung der Frage beschlossen. Diese Synode, die erste einer ganzen Reihe zum selben Thema, wurde zum lo. Juni 1341 einberufen, d. h. nur einige Tage vor dem Tode des Kaisers Andronikos III. Palaiologos, und zwar in die Hagia Sophia [42].

40. Philotheos. Enkomion, PG 151, 596 B.

41. «Ὁ β ισιλεὺς... πρῶτα μὲν ἡσυχάζειν ἐπειρᾶτο, ἑκατέροις παραινῶν τῆς ἀντιλογίας ἀτοσχέσθαι... ὡς δὲ ἐπείθοντο οὐδέτεροι... συνιδὼν... ὡς ἐλέγχων χωρὶς οὐκ ἂν δύναιτο παύειν τὴν φιλονειχίαν, ἐπέτρεπε τὴν σύνοδον». Kantakuzenos, Historia II 39: I 550 - 551 (Bonn).

42. Gregoras, Historia XI 10: I 557 (Bonn); Kantakuzenos, Historia II 40: I 551 (Bonn); Philotheos, Enkomion, PG 151, 599C; J. Bois, Le synode hésychaste de 1341, EO 6 (1902 - 3) 50 - 60; M. Jugie. La controverse palamite: les faits et les documents conciliaires, EO 30 (1931) 397 - 321; ders. Palamite (Controverse): Les faits et les documents conciliaires, DTC XI 1778 - 1793 (hier auch die nötigen Verweise auf spätere Synoden). Gr. Papamichael a. a. O. S. 82 ff.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΥ *

ΥΠΟ
Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, Πτ. Θ.

Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ἀξίως ὠνομάσθη ἐθνικὸς ποιητής, διότι οὐχὶ μόνον συνέταξε τὸν «Ὕμνον τῆς Ἐλευθερίας», ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου ἐκφράζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οὗτος εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς του ἀποστολῆς, τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων [187] καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν φίλον του Γεώργιον Τερτσέτην, εἰς τὴν ὁποίαν λέγει: *«Τὸ ἔθνος θέλει ἀπὸ ἡμᾶς τὸν θησαυρὸν τῆς ἀτομικῆς μας διανοήσεως ἐνδεδυμένον ἐθνικά»* [188].

Ποῖος ὅμως ἦτο ὁ θησαυρὸς τῆς ἀτομικῆς διανοήσεως τοῦ Σολωμοῦ; Διὰ τῆς παρούσης ἐργασίας ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἓν μέγα μέρος τοῦ θησαυροῦ τοῦ προερχομένου ἐκ τῆς πλουσίας, ἀστειρεύτου καὶ δροσερᾶς πηγῆς τῆς Ἁγ. Γραφῆς.

Ἡ Ἁγία Γραφὴ ὑπῆρξε διὰ τὸν ἐθνικόν μας ποιητὴν ἔμμεσος καὶ ἄμεσος πηγὴ διὰ τὸ ποιητικόν του ἔργον. Ὁ Σολωμὸς ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν τινὰ πρὸς κληρικοὺς ἢ λαϊκοὺς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κυρίως ὡς ζῶν μέλος τῆς Ὀθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετεῖχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος [189], ἰδίως ὅμως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ λατρευτικὴν ζωὴν τῆς ἐκκλησίας του, ὅπου γίνεται μεγάλη χρῆσις τῶν κειμένων καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἁγ. Γραφῆς [190], καὶ ἑπομένως εἶχεν ἔμμεσον ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἰς τὴν ἰδεολογικήν του κατάρτησιν καὶ αἰσθητικήν του καλλιέργειαν. Ἐκτὸς τῆς ἐμμέσου ἐπιδράσεως ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς εἶχε καὶ ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὴν ὁποίαν δαψιλῶς ἐμελέτα, τοῦτο δὲ κοταφαίνεται (ἐκτὸς τῶν μαρτυριῶν τῶν

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 436 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

187. Ἰδὲ π. χ. τὸ ποίημα «Ἡ Φαρμακωμένη».

188. ΠΘ 3 (1903), 247.

189. Ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ § 1 θὰ πρέπῃ νὰ προστεθῇ ἡ μαρτυρία τοῦ συγχρόνου του Κωνσταντίνου Στρατούλη (ἰδὲ ἀνωτέρω § 3 καὶ σημείωσιν 10): *«Ἀνατροφὴ εὐαγγελική, ἐκπαίδευσις καὶ βιοτὴ σύμφωνος τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει εἰσάγουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ταῦτα τὰ προσόντα καὶ εἶχεν ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Διονύσιος καὶ ἀρκοῦντος ἐγίγνωσκε καὶ καλῶς ἐξετίμα»* (Στρατούλη, ἐν. ἀν. σ. 4).

190. Ἰδὲ Ν. Μπουγάτσου ἔνθ' ἀν. σ. 45 - 6.

συγχρόνων του) ἐκ τοῦ ἰδίου του ἔργου [191], διότι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μᾶς δίδει 19 παραπομπὰς (βιβλίον, κεφάλαιον, ἐνίοτε καὶ στίχον) ἐκ τῶν πολλῶν γραφικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ [192], καὶ ἀναφέρει 32 χωρία ἐκ τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, τὸ κείμενον τοῦ ὁποίου δὲν χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν λατρευτικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας μας, καὶ ἑπομένως θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἐγνώριζεν, ἐὰν δὲν εἶχεν (ἐξ οἱασδήποτε ἀφορμῆς) ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ ὑπῆρξε ποικίλη. Ὁ Σολωμὸς συνθέτει ποιήματα καθαρῶς θρησκευτικοῦ ἢ βιβλικοῦ θέματος, χρησιμοποιῶν καὶ γραφικὰ χωρία ὡς τίτλον, ἢ συνυφαίνει τὰς βιβλικὰς ἐκφράσεις, εἰκόνας καὶ ἰδέας πρὸς τὸν ψυχικόν του πλοῦτον καὶ δαψιλῶς χρησιμοποιεῖ ταύτας, ἰδίως εἰς ποιητικὰς ἐξάρσεις σημείων τινῶν τοῦ ἔργου του ἢ εἰς ἔργα του ἐξαιρετικῆς ἐμπνεύσεως. Δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ ἔργα του εὐχερῶς καὶ λίαν ἐπιτυχῶς γραφικὰς λέξεις καὶ φράσεις, χωρὶς νὰ περιορίζωσι αὗται τὴν ποιητικήν του ἐλευθερίαν. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς καταφαίνεται καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ποιητικοῦ του ὕφους, (ὡς ἀπέδειξα εἰς προηγουμένην μου ἐργασίαν [193]), δηλαδὴ εἰς τὴν σύλληψιν καὶ περιγραφὴν τῶν ποιητικῶν του εἰκόνων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν καὶ ἐπιτυχῆ καλλιέργειαν σχημάτων τοῦ λόγου, ὡς τῆς Παλιλλογίας καὶ τοῦ Παραλληλισμοῦ, καὶ μάλιστα εἰς τὰ αἰσθητικῶς καὶ ἰδεολογικῶς τελειότερα τῶν ἔργων του. Ἐπίσης μεγάλην ἐπίδρασιν ἔχει ὁ Σολωμὸς ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς Βίβλου. Ὁ ποιητὴς διατυπώνει συχνάκις τὰς περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου ἀντιλήψεις του, αἱ ὁποῖαι οὐ μόνον συμπίπτωσι πρὸς τὰς τῆς Ἁγ. Γραφῆς, ἀλλὰ πολλάκις ἐκφράζονται αὗται καὶ διὰ γραφικῆς ὁρολογίας καὶ φρασεολογίας.

Ὥστε δυνάμεθα ἐν συνόψει νὰ εἴπωμεν ὅτι ὡς κείμενον, ὡς ἔργον τέχνης καὶ ὡς διδασκαλία ἡ Ἁγ. Γραφὴ εἶχε βαθεῖαν καὶ καταπληκτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Διον. Σολωμοῦ.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιη-

---

191. Ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ § 2 προσθέτω : Α'.) Εἰς τὸ ποίημα *«Σατιρικὸ τοῦ 1823»* ἢ *«Τρίχα»* ὁ Σολωμὸς παρουσιάζει τὸν διάβολον ὑποδυόμενον τὸ *«φλάρη»* (=καθολικὸν κληρικὸν) νὰ ὑποδεικνύῃ εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ δικαζόμενον τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιὴλ διὰ παρηγορίαν. (Λ. Πολίτου. Σολ. Ἅπαντα Τ. 2, σ. 253. 263. 264, 341 - 2 ἢ ΤΜΣ σ. 154 - 157). Β'.) Καὶ ἄλλα δύο ἰταλικὰ σονέττα ἐκδοθέντα τὸ πρῶτον ὑπὸ Λ. Πολίτου (Σ. Ἅπαντα, ἐκδ. Λ. Πολίτου, Τ. 2, σ. 118 - 120) παραπέμπουσι ρητῶς εἰς τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ ἔχουσιν ὡς τίτλον τὰ χωρία *«Ἆσμα 4, 3α'. 5, 17»*.

192. Ἰδὲ συνημμένον Πίνακα, ὅπου ὑπεγράμμισα τὰ 19 χωρία τῶν ὁποίων τὰς παραπομπὰς δίδει αὐτὸς οὗτος ὁ Σολωμός, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κ. Λ. Πολίτου. (Ἐνῷ κατὰ παλαιοτέρας ἐκδόσεις τὰ ἐν λόγῳ χωρία εἶσαν 25).

193. Ἰδὲ ὑποσημείωσιν 1.

τοῦ ὑπῆρξε μεγάλη καὶ εἰς ἔκτασιν. Ὁ Δ. Σολωμὸς ἐνῷ ἐγκατέλειπεν εἰς ἡμᾶς μικρὸν εἰς ἔκτασιν ἔργον, καὶ ἡμιτελὲς ἐν μέρει ὡς πρὸς τὴν μορφήν, χρησιμοποιεῖ εἰς τοῦτο 250 περίπου γραφικὰ χωρία, δηλαδὴ ἀναλογίαν τὴν ὁποίαν δυσκόλως εὑρίσκομεν εἰς καθαρῶς θρησκευτικὸν ἢ θεολογικὸν ἔργον [194].

Ἡ μεγάλη χρῆσις καὶ ἡ μετὰ ποιητικῆς ἐλευθερίας εὐχερὴς καὶ ἐπιτυχὴς συνύφανσις τοῦ κειμένου, τῆς τέχνης καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς Ἁγ. Γραφῆς πρὸς τὴν ὅλην ἰδεολογίαν καὶ κοσμοθεωρίαν καὶ πρὸς τὴν ὅλην τεχνικὴν τῆς ποιήσεως καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν τοῦ Σολωμοῦ δεικνύουσιν ὅτι οὗτος δὲν χρησιμοποιεῖ αὐτὴν ἁπλῶς πρὸς τεχνικὴν διακόσμησιν τοῦ ἔργου του, ἀλλ' ὅτι διὰ τὸν ἐθνικόν μας ποιητὴν Δ. Σολωμὸν ἡ Ἁγία Γραφὴ ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς κοσμοθεωριακῆς καὶ αἰσθητικῆς καταρτήσεώς του.

«Τὰ τραγούδια τοῦ Σολωμοῦ εἶναι τὰ μοναδικὰ τῆς γλώσσης μας, ποὺ ἔχουν τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς γνησίας τέχνης καὶ τῆς ἀληθινῆς δημιουργίας» λέγει ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γ. Ἀποστολάκης [195]. Καὶ ἀλλαχοῦ [196] λέγει : *«Ἂν θέλει νὰ δῇ κανεὶς ἂν ἐκτελῆται ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου μέσα σ' ἕνα τόπο, πρωτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ μελετήσῃ τὴ λογοτεχνία...* [Σ' αὐτὴ] *δὲν μπορεῖς νὰ γελαστῇς ὅπως στὶς οἰκονομικὲς* [καὶ] *πολιτικὲς* [ἐκδηλώσεις]. *Γιατὶ ἐκεῖνος ποὺ γράφει δὲν γράφει οὔτε γιὰ νὰ γίνῃ πλούσιος, οὔτε γιὰ νὰ τοῦ ποῦν μπράβο. Γιατὶ ποίηση θὰ πῇ ἔκφρασις πόθων ψυχῆς καὶ ὅπου αὐτοὶ φανερώνωνται, λάμπει ὁλάκαιρος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἀλήθεια».* Ὥστε ὁ Σολωμὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος νεοέλλην ποιητής ὥστις συνέβαλεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν συγχρόνων ποιητῶν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ μεγαλεῖον τοῦ Σολωμοῦ καὶ ὁ ἐθνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἔργου του ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ Ἁγ. Γραφή, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόσεξεν ἡ πλειονότης τῶν νεωτέρων ἑλλήνων ποιητῶν, λογοτεχνῶν καὶ φιλολόγων [197].

---

194. Π. χ. εἰς τὴν Κ. Διαθήκην εὑρίσκομεν μόνον 350 χωρία ἐκ τῆς Π. Διαθήκης τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ συμπλήρωμα. (Ἰδὲ Π. Μπρατσιώτου. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Π. Δ., ἐκ. 1η, σ. 500, σημ. 2).

195. ΑΤ 229.

196. Γ. Ἀποστολάκη. Ἡ ποίηση στὴ ζωή μας.

197. Περὶ θρησκευτικῆς καὶ βιβλικῆς ἐπιδράσεως γενικῶς πρβλ.: *Γ. Κ. Ζερβοῦ.* Τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἐν τῇ τέχνῃ καὶ φιλολογίᾳ. (Ἀπόσπασμα διαλέξεως. Π. Ἀνάπλασις, Τ. 37 (1924), σ. 248 - 9). *Σ. Καλησπέρη.* Ἡ χριστιανικὴ ἰδέα στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (π. Ἀκτῖνες, 1943, σ. 78 - 82. 173). *Ἀ. Κεραμίδα.* Εἰσαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημείωμα (εἰς βιβλίον «Νεοελληνικὴ Θρησκευτικὴ Ἀνθολογία», σ. θ' - ιγ'). *Δ. Ἰ. Κουϊμουτσοπούλου.* Ἡ θρησκεία εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν (π. Χρυσόστομος, τ. 2 (1935), σ. 460 - 1). *Ν. Λούβαρι.* Ἡ Κ. Διαθήκη καὶ ὁ πολιτισμὸς (ἐφ.

Περαίνων τὴν πραγματείαν ταύτην ἐνθυμοῦμαι τὰ ὑπὸ τοῦ ρώσου μέν, ἀλλ' ὀρθοδόξου λογοτέχνου, Θεοδώρου Δοστογέφσκη λεχθέντα. «*Σοῦ συνιστῶ νὰ διαβάσης ὁλόκληρον τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ θὰ πεισθῇς μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἔχει, οὔτε δύναται νὰ ἀποκτήση ἄλλο βιβλίο ἐξ ἴσου πολίτιμον*». Ἐὰν οἱ σύγχρονοί μας λογοτέχναι ἐφαρμόσωσι τὴν συμβουλὴν τοῦ μεγάλου χριστιανοῦ πεζογράφου καὶ μιμηθῶσι τὸν ἐθνικόν μας ποιητὴν Διονύσιον Σολωμόν, ὁ ὁποῖος «*προσπαθεῖ στὴ ζωή του νὰ θυμᾶται, ὅσον (τὸ) δυνατὸν περισσότερον... (τὰ) ἅγια λόγια... τῆς Θείας Γραφῆς*», τότε ἐλπίζομεν συντόμως νὰ ὡριμάση ἡ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀρξαμένη τάσις τῆς ἐκ τῶν Θείων Γραφῶν ἐμπνεύσεως, καὶ οὕτω νὰ ἀποκτήση ἡ νεοελληνικὴ ποίησις τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν της εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. Πηγαί:

Ἡ Ἁγία Γραφὴ (Π. Διαθήκη, κείμενον Ο'. Κ. Διαθήκη. Καὶ Antonio Martini, Arciberscobo. La Sacra Bibbia. Seconto la Volgata tradotta in Italiano. Vol. 1-4. Firenze. 1833-1855.)

Δ. Σολωμοῦ:

1. Ποιήματα εἰς τὴν Ἑλληνικήν. Δ. Σολωμοῦ. Ἅπαντα. Ἐπιμέλεια-Σημειώσεις Λ. Πολίτου. Τόμος 1ος (Ἀθῆναι 1948). Ν. Τωμαδάκη] Τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ. Εἰσαγωγή, Ὑπόμνημα, Κατάταξις Ν. Τωμαδάκη. (Ἀθ. 1954)·

2. Ποιήματα εἰς τὴν Ἰταλικήν. Σολωμοῦ Ἅπαντα. Τ. 2ος Πεζὰ καὶ Ἰταλικά. Ἐπιμέλεια-Σημειώσεις Λ. Πολίτου. (Ἀθῆναι, 1955). [Περιλαμβάνει ὅλα τὰ ἰταλικὰ ποιήματα. Ἤτοι: Rime Improvvisate. Dal. Nobl Signore Dionisio Conte Salamon Zacintio. Corfu. Nella Stamperia de Coverno. 1822. (Ἐκδ. Δ. Στράνη. Σύντμησις ΕΣ). Δ. Σολωμοῦ. Τὰ Εὑρισκόμενα. Κέρκυρα. 1859. (Ἔκδοσις Ἰ. Πολυλᾶ. Σύντμησις ΕΠ). Δ. Σολωμοῦ. Ἅπαντα. Ζάκυνθος. 1880. (Ἔκδοσ. Σ. ΔεΒιάζη. Σύντμ. ΕΔ). Κ. Καιροφύλα. Σολωμοῦ Ἀνέκδοτα Ἔργα. Ἐκδ. 2α Ἀθην. 1927 (Κείμενον καὶ μετάφρ. Συντμ. ΚΡ). Κ. Καιροφύλα. Πέντε ἀνέκδοτα ἰταλικὰ συνέττα τοῦ Σολωμοῦ (εἰς π. Ν. Ἑστία, τ. 8 (1930), σ. 1016-7). Λ. Πολίτου. Ἀνέκδοτα κείμενα καὶ ἐπιστολὲς τοῦ Σολωμοῦ (εἰς π. Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση, τ. 4 (1949), σ. 137-8)].

Μεταφράσεις τῶν ἰταλικῶν ποιημάτων. Δ. Σολωμοῦ. Ἰταλικὰ

Βραδυνή, 13 - 12 - 1939). Θρησκεία καὶ νεοελληνικὴ λογοτεχνία (π. Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1942, σ. 2 - 6). *Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου.* Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα (π. Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1942, σ. 33 - 41). *Ε. Παπανούτσου.* Βιβλικὴ λογοτεχνία (ἐφ. Τὸ Βῆμα, 10 - 1 - 1952). *Κ. Παράσχου.* Ἡ θρησκευτικὴ πίστη στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1934, σ. 74 - 7). Ἰδὲ καὶ ὑποσημειώσεις 13. 18. ὡς καὶ βιβλιογραφίαν.

ποιήματα. Μετ. Σ. Δ ε Β ι ά ζ η (εἰς π. Πινακοθήκη, Τ. 18 (1918)— Τ. 20 (1920). Σύντμησις ΔΒΜ). Δ. Σολωμοῦ. Τὰ ἰταλικὰ ποιήματα. Μετ. Γ. Κ α λ ο σ γ ο ύ ρ ο υ. ('Αθην· 1921). Δ. Σολ. Ἡ σκεπασμένη μορφή. Μετ. Ν. Τ ω μ α δ ά κ η (π. Ν. Ἑστία, τ. 27 (1940)' σ. 488-9). Λ. Π ο λ ί τ ο υ. Νεανικὰ ἰταλικὰ ποιήματα τοῦ Σολ. (π. Ν. Ἑστία, Τ. 43 (1949), σ. 1523-7). Δ. Σολωμοῦ. Ἰταλικὰ ποιήματα. Μὲ ἔμμετρη μετάφραση καὶ σχόλια Κ. Κ α ι ρ ο φ ύ λ α. Πρόλογος Σ. Μελᾶ. Ἀθ. 1954.

3. Π ε ζ ά. Ὁ «Δ ι ά λ ο γ ο ς» (εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐκδ. 1859, ὑπὸ συντμ. ΕΠ). «Ἡ Γ υ ν α ί κ α τ ῆ ς Ζ ά κ υ ν θ ο ς» (εὑρίσκεται εἰς ΚΡ. καὶ εἰς εἰδικὴν ἔκδοσιν (Ἀθην. 1944) ἐπιμελείᾳ Λ. Π ο λ ί τ ο υ. Συντμ. ΔΠΖ.). Καὶ Δ. Σ ο λ. Ἅ π α ν τ α, Τ. 2ος Πεζὰ καὶ Ἰταλικά. Ἐπιμ.-Σημειώσ. Λ. Π ο λ ί τ ο υ (Ἀθ. 1955).

4. Ἐ π ι σ τ ο λ α ὶ - Π ρ ο φ ο ρ ι α κ α ὶ ἐ κ φ ρ ά σ ε ι ς. Σ. Δ ε Β ι ά ζ η. Ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σολ. (π. Παναθήναια, τ. 18, 1909- τ. 19, 1909-1910). Λ. Π ο λ ί τ ο υ. Γράμματα τοῦ Σολ. πρὸς τὴν μητέρα του (π. Ν. Ἑστία, τ. 29, 1941- τ. 30, 1941). Ν. Κ ο ν ό μ ο υ. Σολ. ἀνέκδοτα γράμματα στὸν Ἰ. Γαλβάνη. (Ἀθῆν. 1950). Ἀ. Μ ά τ ε σ ι. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Σολ. (π. Παναθήναια, ἐτ. 3, 1903). Γ. Β α λ έ τ α. Σολ. προφορικοὶ στοχασμοί. (π. Ν. Ἑστία, τ. 21, σ. 623-5).

II. Βοηθήματα

1. Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ὸ ς - Ἅ γ. Γ ρ α φ ὴ κ α ὶ Σ ο λ ω μ ό ς: Λ ά μ π η Ἀ π ο σ τ ο λ ί δ η. Δ. Σολ., ὁ ποιητὴς τῆς θρησκείας (Κόρινθος, 1957). Μ. Α[ὐ γ έ ρ η]. Ἡ μυστικοπάθεια τοῦ Σολ. (π. Φιλικὴ Ἑταιρεία, τ. 1 (1925), σ. 202-7). Ν. Β έ η. Ἡ καταγωγὴ τῶν στίχων τοῦ Σολ. (π. Ν. Ἑστία, τ. 27 (1940), σ. 336-44). Φ. Γ ι ο φ ύ λ λ η. Ἡ θρησκευτικότης τοῦ ποιητοῦ Σολ. (π. Ὁ Ἐφημέριος, 1957, σ. 156-60). Σ. Κ α λ η σ π έ ρ η. Ὁ Σολ. καὶ ἡ «Ἀτομικὴ Ψυχολογία» (π. Ἀκτῖνες, 1941, σ. 208-12, καὶ 1942, σ. 43-7). Ἀ. Κ α μ π ά ν η. Ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ (ἐφ. Ν. Ἑλλάς, (Πάσχα) 6-4-1914. Πρβλ. κριτικὴν ὑπὸ Γ ρ. Π α π α μ ι χ α ή λ, π. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 4 (1915), σ. 253-5). Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Σολωμοῦ (π. Ἀνθρωπιστής, τ. 1 (1919), τευχ. 4ον). Δ. Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ. Ὁ Σολ. κι' ἐμεῖς (π. Ἀκτῖνες, 1957, σ. 164-71). Δ. Μ π α λ ά ν ο υ. Ὁ Δ. Σολ. καὶ τὰ μεγάλα ἰδανικὰ (π. Ν. Ἑστία, τ. 15 (1934), σ. 534-42). Π. Μ π ρ α τ σ ι ώ τ ο υ. Ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ Δ. Σολ. Ὁμιλία εἰς Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (π. Ἀκτῖνες, 1958, σ. 49-58). Ν. Μ π ο υ γ ά τ σ ο υ. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Δ. Σολ. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1957, σ. 131-5, Ἀθ. 1957). Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Δ. Σολ. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ π. Ἀθηνᾶ (τ. ΞΑ'. σ. 17-63, Ἀθῆναι 1957). Ἰ. Μ. Π α ν α γ ι ω τ ο π ο ύ λ ο υ. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα (π. Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1942, σ. 33-41). Γ ι α ν. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ. Ἡ Σολωμικὴ νοσταλγία τοῦ Παραδείσου (π. Ἀκτῖνες, 1954, σ. 362-5). Κ. Π α ρ ά σ χ ο υ. Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Σολ. (ἐφ. Ἐλεύθερος Λόγος, 25-12-1925, ἢ ἐφ. Πολιτεία, 1-5-1932 καὶ π. Ὁ Ἐφημέριος, 1957, σ. 636-9). Γ. Π ρ ά τ σ ι κ α. Θρησκεία καὶ Ποίησις. Τὸ Πάσχα στὸ σολωμικὸ ἔργο (ἐφ. Πρωΐα, 16-4-1933). Λ. Π ο λ ί τ ο υ. Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Σολ. (π. Ν. Ἑστία, τ. 32, Χριστούγεννα 1942, σ. 50-5). Π. Σ π α ν δ ο ν ί δ ο υ. Τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ Σολ. (π. Ν. Ἑστία, τ. 43 (1948), σ. 95-6). Ν. Τ ω μ α δ ά κ η. Σολωμοῦ ἑλληνομάθεια (εἰς βιβλ. Φιλολογικὰ (Ἀθ. 1935), σ. 11, 13,29-30). Ὁ Σολ. καὶ οἱ ἀρχαῖοι (Ἀθ. 1943, σ. 84-94). Ὁ Σολ. καὶ ἡ Ἁγ. Γραφή. (π. Ὁ Αἰώνας μας, 1949, σ. 173-4).— : «Ὅλα μιλοῦν γιὰ τὸ Θεὸ» [Σολ.] (εἰς βιβλ. «Μεγάλοι Δημιουργοί», ἐκδ. «Ζωή», σ. 56-65).

2. Δ ι ὰ τ ὸ ν β ί ο ν κ α ὶ τ ὸ ἔ ρ γ ο ν τ ο ῦ Σ ο λ ω μ ο ῦ.

Α'.) Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α ι: Ν. Τ ω μ α δ ά κ η-Σ. Β ο γ ι α τ ζ ά κ η. Δ. Σολω-

μοῦ βιβλιογραφία (Πειραιεὺς 1933 ἢ Χανιὰ 1934). Ν. Τ ω μ α δ ά κ η. Συμπληρωματικὰ σολωμικῆς βιβλιογραφίας (π. Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον (Χανιά), τ. 1, 1934). Λ. Χ. Ζ ώ η. Προσθήκη εἰς βιβλιογραφίαν Σολωμοῦ (π. Ἰόνιος Ἀνθολογία, 1936, τεύχ. 104-106, σ. 10-13). Γ. Β α λ έ τ α. Συμβολὴ στὴ σολωμικὴ βιβλιογραφία. Ἀπόσπασμα πρῶτο 1826-1934. (Μυτιλήνη, 1937).

Β'.) Κ ύ ρ ι α β ο η θ ή μ α τ α (ἐπιλογή): Φ. Μ ι χ α λ ο π ο ύ λ ο υ. Δ. Σολ. (Ἀθ., 1931, Σύντμησις ΦΜ). Α. Χ ό ρ β α τ. Ὁ Σολ. (Ἀλεξάνδρεια, 1935). Κ. Π α λ α μ ᾶ. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον του (Σολ.) (Εἰς βιβλ. Ἁπάντων Σολ., ἐκδ. Μαρασλῆ). Ἀ. Θ ρ ύ λ ο υ. Σολ. (π. Δελτίον Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, 1924). Γ. Ἀ π ο σ τ ο λ ά κ η. Σολωμὸς (εἰς βιβλ. Τὰ τραγούδια μας. (Ἀθ., 1934), σ. 10-100). Π. Σ π α ν δ ω ν ί δ ο υ. Ὁ ποιητὴς Δ. Σολωμός. Μελέτη. (Θεσσαλονίκη, 1947). Καὶ αἱ ἀναφερθεῖσαι ἐκδόσεις τοῦ Σολ. ἐπιμελείᾳ Λ. Π ο λ ί τ ο υ, Ν. Τ ω μ α δ ά κ η.

Γ'.) Δ ε υ τ ε ρ ε ύ ο ν τ α β ο η θ ή μ α τ α (ἐπιλογή): Τὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰ. Π ο λ υ λ ᾶ (εἰς Ε Π) καὶ τοῦ Γ. Κ α λ ο σ γ ο ύ ρ ο υ (εἰς ἐκ. Ἀθηνῶν, 1921). Γ. Ἀ π ο σ τ ο λ ά κ η. Ἡ ποίηση στὴ ζωή μας (Ἀθ., 1923). Γ. Β α λ έ τ α. Ὁ Σολ. καὶ οἱ Φαναριῶτες (Ἀθ., 1937). Κ. Β ά ρ ν α λ η. Ὁ Σολ. χωρὶς μεταφυσικὴ (Ἀθ. 1925). Κ. Κ α ι ρ ο φ ύ λ α. Ὁ ἄγνωστος Σολ. (Ἀθ. 1927) Σ. Δ ε Β ι ά ζ η. Ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Σολ. (π. Παναθήναια, τ. 4, σ. 123-5). Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Σ. (π. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τ. 1, σ. 241-2). Γ. Ζ ώ ρ α. Ποίησις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου (Ἀθ., 1953). Γ. Ζ ώ ρ α- Φ. Μ π ο υ μ π ο υ λ ί δ ο υ. Ἑπτανήσιοι προσολωμικοὶ ποιηταὶ (Ἀθ., 1953). Θ ε μ. Ἀ θ α ν α σ ι ά δ ο υ- Ν ό β α. Δ. Σολωμός, ἠθικὴ μεγαλοφυΐα (Ἀθ., 1954). Λ. Φ ι λ ι π π ί δ ο υ. Ἐπίκαιροι ὑπομνήσεις καὶ διδάγματα ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ Ὕμνου (π. Ἐκκλησίας, τ. 24 (1947), σ. 105-7). [Α. Μ ω ρ έ τ τ η]. Πανηγυρικὸν Τεῦχος Ἑπατονταετηρίδος Δ. Σολωμοῦ (Ἀθ., 1903). Ἠ λ. Β ο υ τ ι ε ρ ί δ ο υ. Σολωμός. Κριτικὴ μελέτη (Ἀθ., 1938). Φ. Μ ι χ α λ ο π ο ύ λ ο υ. Σολ. Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι (ἐφ. Βραδυνή, 28-30/6/ 1925). Ἡ Ἑλληνίδα Μάννα (ἐφ. Βραδυνή, 24-12-1924). Ὁ Κρητικός. Συμβολὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάλυση (Ἀθ. 1954). Γ ε ρ. Σ π α τ ά λ α Ὁ Σολ. χωρὶς μεταφυσικὴ καὶ οἱ ὑπερβολὲς τῆς πολεμικῆς, κριτικῆς (Ἀθ., 1926). Ἡ Ὠδὴ εἰς Μοναχὴν τοῦ Σολ. (π. Φιλότεχνος, τ. 1 (1927), σ. 269-94). Ἡ ἐσωτερικὴ σύνθεση τοῦ Λάμπρου τοῦ Δ. Σολ. (π. Παρασκήναια, τευχ. 11, σ. 3-5). Ἐ μ. Σ τ ά η. Κριτική. Ὁ Λάμπρος τοῦ Σολ. (1853). Κ ω ν. Σ τ ρ α τ ο ύ λ η. Ἐπικήδειος λόγος εἰς τὸν ... Δ. Σολ. (Ζάκυνθος, 1857). Ν. Τ ω μ α δ ά κ η. Σολ. Λυρικὰ τραγούδια τοῦ Μπάϊρον (π. Ρυθμὸς (Πειραιῶς), τ. 1ος, 1933). Ἠθικαὶ καὶ παλιτικαὶ ἀπόψεις Δ. Σολ. καὶ Ἀ. Σούτσου κατὰ τὸ α'. ἥμισυ τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος (ἐφ. Παρατηρητὴς (Χανιά), 24-4-1936).

ΠΙΝΑΞ

χωρίων τοῦ Σολωμοῦ ἀπηχούντων γραφικὰ κείμενα ἢ γραφικὴν διδασκαλίαν.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ: 1) Ἐτήρησα τὴν σειρὰν τῶν πρώτων ἐκδόσεων διὰ τὰ ἰταλικά. Διὰ τὰ ἑλληνικὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεως 1948 (Λ. Πολίτου).

2) Ἐσημείωσα διὰ **μαύρων** *στοιχείων* ὅσας παραπομπὰς δίδει αὐτὸς οὗτος ὁ Σολωμός.

3) Ἐχρησιμοποίησα τὸ κείμενον τῶν Ο΄ διὰ τὰς εἰς τὴν Π. Διαθήκην παραπομπάς.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Εἰς κόρην...	
στχ. 1.2.3.5.	Ἆσμα 5,2-4.
Τὸ ὄνειρο.	
στχ. 123	Γεν. 2,7.
124	Γεν. 1,14-19.
125	Γεν. 2,7.
126	Γεν. 1,31.
129-130	Λουκ. 20,47 (ἢ Ματθ. 23,13-14 ἢ Μάρκ. 12,40) Λουκ. 18,3-4.
Ἡ ἀγνώριστη.	
στχ. 1 ἢ 9.	Ἆσμα 3,6.6,9.
Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν.	
στρ. 2-3 (2ἢ 16 ἢ 74 ἢ 87)	Ἰεζ. 37,1-14. Λουκ. 1,79.
στρ. 2	Ματθ. 28,9.
10	Ματθ. 7,7-8. Λουκ. 11,9-10.
14	Λουκ. 16,19-21.
16	Ἰεζ. 37,1-14. Λουκ. 1,79.
20-21	Ἐξ. 17,11-13.
30	Ἐξ. 19,16.
32-33	Ἰωβ. 4,10-11. Ἀμὼς 3,8. Α΄.Πέτρ. 5,8. Β΄. Τιμ. 4,17. Ἑβρ. 11,13.
44	Ψαλ. 148,1-4α.
48	Ψαλ. 8,3 (Ματθ. 21,16). Ψαλ., 148, 12.
48-57	Ἰεζ. 37,1-14. Ἀποκ. 6,9-10.
74	Ἰεζ. 37,1-14. Λουκ. 1,79.
80	Ἐξ. 12,23. Ἑβρ. 11,28. Α΄. Κορ. 10,10.5,5.
87	Ἰεζ. 37,1-14. Λουκ. 1,79.
88	**Ἡσαΐας 35**,1β΄-2α΄. Μάρκ. 1,1.
90	Γεν. 2,7-8.
94-95	Ματθ. 5,14. 17,2.5. Μάρκ. 9,2-3.7. Λουκ. 9,29.34. Ἰωάν. 1,5-9. 8,12. 12,36. Ἀποκ. 1,13-17.
98	**Ἀποκ. 21**,6.1,11. Ψαλ. 138,7.
99-101	Ματθ. 3,12. Λουκ. 16,24.
102β	Πράξ. 26,13-14.
104-114α	Ἐξοδ. 14,15-31.
112	Ψαλ. 82,7. Γεν. 16,10-12. Α΄ Παρ. 5,18-20.

114	Παρμ. 3,33.
116-117	Ἐξ. 14,15-31.
118-119α	Ἐξοδ. 15,1-19.
119β	Ἐξοδ. 14,32.
120-122	**Ἐξοδ. 15**,20-21.
124	Γεν. 1,26. Κολ. 3,10.
136,3	Ματθ. 26,26-28. Μάρκ. 14,22-24. Ἰωάν. 6,54.
138	Γεν. 4,10. Ἰακ. 5,4-6.
142-150	Ἐφεσ. 4,2-3. Ρωμ. 16,17. Β' Κορ. 11,14.
153-156	Γεν. 4,10. Ἰακ. 5,4-8.
155	Γεν. 1,26.

Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπάϊρον.

6-12	Γεν. 1,2-4.
10	Ψαλ. 103,7.
26 (παραλλαγὲς)	Γεν. 3,24.
35	Ματθ. 25,14-30.
42-44	Γεν. 3,24.
42 (παραλλαγὴ)	Γεν. κεφ. 3.
53-57	Λουκ. 21,27. Ἑβρ. 12,1.
82	Γεν. 16,10-12. Α' Παρ. 5,18-20. Ψαλ. 82,7.
97	Ἰωάν. 8,35. Α' Κορ. 7,22. Β' Τιμ. 2,9.
108	Β' Τιμ. 2,3.
142	Γεν. 1,26.
162 (στροφαὶ διεγεγραμμέναι)	Ματθ. 10,16. Ψαλ. 148,12.

Εἰς Μᾶρκον Μπότσαρη.

8	Α'. Θεσ. 4,16-17. Ἀποκ. 21,1-5.

Ἡ Φαρμακωμένη.

9	Α'. Θεσ. 4,16. Α'. Κορ. 15,51-52.
10	Γεν. 2,7.

Ἡ Φαρμακωμένη στὸν Ἅδη.

5	Α'. Κορ. 13,12.

Εἰς Μοναχὴν [ἐγράφη εἰς Κέρκυραν-1829].

1	Ψαλ. 103,3-4. Ματθ. 24,30-31. Ἑβρ. 1,14. Ἀποκ. 10,1.
2	Ψαλ. 103,4. Λουκ. 15,10. Ἀποκ. 10,1.
3	Λουκ. 15,10. Ἀποκ. 21,9. Ματθ. 28,9.
4	Ματθ. 6,9.
5	Β'. Κορ. 12,4.
6	Πράξ. 9,10-11.
7	Φιλ. 3,20.
8	Γεν. 1,1-2.4.26-27. 2,8.15. Ψαλ. 102,15-16.
9	Γεν. 1,31. Ψαλ. 103,6.7. 31-32.
11	Ματθ. 5,4. 40-42. Ἀποκ. 1,7.
12	Β' Κορ. 1,22.
12 (παραλλαγὴ)	Α' Θεσ., 4,13.
13α	Ἰεζ. 37,1-14. Α'. Θεσ. 4,16. Ἑβρ. 9,27.

13β'	Ματθ. 24,31. Α'. Κορ. 15,52. Α'. Θεσ. 4,13.
14	Α' Κορ. 15,50-54. Φιλ. 3,21. Α'. Ἰωάν. 1,4.
15	Α' Κορ. 15,50-54. Φιλ. 3,21. Α'. Ἰωάν. 1,4.
Ὁ Λάμπρος.	
2 Παράπονο Μαρίας	Α' Κορ. 15,52.
10 Ὁ Μάρτυρας.	Δανιὴλ κεφ. 3 καὶ 5.
18 Τὰ δύο ἀδέλφια.	Ψαλ. 102,15. Ἡσ. 40,6-8.
25 Ἡ δέησις τῆς Μαρίας.	Ψαλ. 148,3-4.
Κρητικός.	
19,2 (παραλλαγή)	Ἰωάν. 6,30.
5-6	Α'. Κορ. 15,51-52. Α' Θεσ. 4,15-17. Ἀποκ. 1,10-11.
7	Ἰωὴλ 3,2.12.
9	Ἀποκ. 21,1.
12	Ἀποκ. 21,12.
14	Ἀποκ. 6,9-10.
15	Ἀποκ. 5,13.
16	Ἀποκ. 8,7-10.
20,11-13	Ἆσμ. 6,9. Ἀποκ. 12,1.
21, 1-2	Ἀποκ. 11,19. 12,1. 18,1. 22,5.
7-8	Ἀποκ. 11,19. 12,1. 18,1. 22,5.
26-29	Ψαλ. 7,10β. 18, 15. Ματθ. 6,4. Πράξ. 1,24. 14,22 15,8. Α' Κορ. 4,5. 14,24-25. Α' Πετρ. 3,4.
22,2	Γεν. 1,26.
11-14	Ματθ. 8,24-26. 14,30-31.
16	Γεν. 16,10-12. Ψαλ. 82,7. Α' Παρ. 5,18-20.
44 (συμπλήρωμα)	Γεν. 1,20-2,25.
Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι.	
Στοχασμοί	Ματθ. 13,3-40.
I:	Θρ. Ἰερ. (ἰδίως 1,1.20. 2,11. 3,1-5. 2,15-16. κεφ. 5)
II: 2,20	Ψαλ. 103,24.
7	Β' Κορ. 13,11.
9	Ματθ. 26,41. Μάρκ. 13,32-37. Λουκ. 12,36-46.
10 (εἰσαγ.)	Ἐξ. 15,20-21.
10,10	Ἐξ. 16,11-12.
28.30	Ρωμ. 5,3-5. Ἰωάν. 16,20. Ἰακ. 1,2-3.
36	Ματθ. 26,41. Μάρκ. 13,32-37. Λουκ. 12,36-46. Ἆσμα 5,2.
40,2.	Γεν. 1,16.
48	Ψαλ. 104,2β. 118,18.
54	Ἰωάν. 14,2.
57	Α' Πέτρ. 5,6-9.
III: 1,1κ. ἑξ.	Ἔξοδ. 3,1-4,17.
9	Ματθ. 26,41. Μάρκ. 13,32-37. Λουκ. 12,36-46.
Πορφύρας.	
6,2	Ματθ. 26,41. Μάρκ. 13,32-37. Λουκ. 12,36-46.
Ἀγνώστου ποιήματος. Ἀπόσπασμα Α'.	
1,2-3	Γεν. 1,9-13.

3,13 — Ἡσ. 6,2-3.
Σατιρικὸ τοῦ 1823 ἢ Ἡ Τρίχα. (Λ. Πολ. Σολ. Ἅπαντα, τ. 2 ἢ ΤΜΣ σ. 151-5).
Β΄. XI 5-6 — Δαν. 5.
Δ΄. II — Δαν. 5.

ΠΕΖΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Διάλογος.
(Ματουσάλα) — Γεν. 5,27.
(Ἀδὰμ-ὄφις) — Γεν. κεφ. 3.
(«Ἐπὶ τὸν ποταμόν..») — Ψαλ. 136,1.
(Κοράκοι. Κιβωτό. Κατακλυσμὸς τοῦ κόσμου) Γεν. 8,6-7.
(Νὰ μὴ σ' εὕρῃ θυμωμένον...) — Ἐφεσ. 4,26-27. Ψαλ. 4,5.

Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος.
Κεφ. 1,6-15 — Γεν. 18,20-32. Γ΄. Βασ. 19,9-18.
15 — Ἰὼβ 1-2.
4,3 — Ἰωάν. 3,39. Ἀποκ. 1,3. Ρωμ. 15,4.
7,18-19 — Ἰωὴλ 3,2-12. Ἰεζ. 37,1-14.
Σημειώσεις 1,2 — Ἰωάν. 12,31.
4 — Ἰώβ 1-2.
6 — Γεν. 3, 1κ. ἑξ.

ΙΤΑΛΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ Rine Improvvisate. 1822. (συντμ. ΕΣ).
Σονέτο 1ο (ΔΒΜ: 1. ΛΠ).
Ρητὸν **Ἆσμα 3,1.**
1 Ἆσμα 3,1-2.
3 Ἆσμα 3,2. Ἆσμα 5,6-7.
Σονέτο 2ο (ΔΒΜ:2. ΛΠ).
Ρητὸν **Ἆσμα 1,7.**
1.2.3 Ἆσμα 1,7.
4 Ἆσμα 3,4.
Σονέτο 3ο (ΔΒΜ. 3. ΛΠ)
Ρητὸν **Ἆσμα 1,8.**
1 Ἆσμα 1,8.
Σονέτο 4ο (ΔΒΜ. 20. ΛΠ. ΤΜΣ σ. λθ΄)
Ρητὸν **Ἡσαΐας 52**,1.
1 Ἡσαΐας 52,1.
Σονέττο 7ο (ΔΒΜ: 4).
Ρητὸν **Ἆσμα 6**,2.
1. 2. 3. 4. **Ἆσμα 6**,2.
Σονέττο 8ο (ΔΒΜ:5. ΛΠ)
Ρητόν **Ἆσμα 2**,10-11.
1. 2. Ἆσμα 2,10-11.
4 Ἆσμα 2,12.
Σονέττο 9ο (ΔΒΜ:6)
1. 2. 4. Ἆσμα 2,10-12.
Σονέττο 10ο (ΔΒΜ:7)
Ρητὸν **Ἆσμα 5**,2.
1. 3. Ἆσμα 5,2.
2 Ἆσμα 5,3.

4	Ἀμὼς 3,8.
Σονέττο 11ο	(ΔΗΜ:8)
Ρητὸν	**Ἆσμα 6**,9.
1. 2. 3. 4.	Ἆσμα 6,9.
Σονέττο 12ο	(ΔΒΜ:9)
1. 2. 3. 4.	Ἆσμα 6,9.
Σονέττο 13ο	(ΔΗΜ:10 ΛΠ)
Ρητὸν	**Ἆσμα 7**,11.
1. 3.	Ἆσμα 7,11.
2	Ἆσμα 7,12.
4	Ἆσμα 7,12. 8,6.
Σονέττο 14ο	(ΔΒΜ:11)
Ρητὸν	**Ἆσμα 5**,6.
Σονέττο 15ο	(ΔΒΜ:12)
Ρητὸν	**Ἆσμα 2**,5.
1. 2. 3. 4.	Ἆσμα 2,5.
Σονέττο 16ο	(ΔΒΜ:15)
Ρητὸν	**Ἆσμα 4**,16.
1. 2.	Ἆσμα 4,10.
Σονέττο 20ο	Il Giudizio Finale (=Ἡ Δευτέρα Παρουσία--ΔΒΜ:35)
1	Ματθ. 24,31.
Σονέττο 21ο	L' Aura (=Ἡ Αὐγή.— ΔΒΜ:60).
3	Γεν. 9,8.11.
Σονέττο 24ο	La Castita (=Ἡ ἁγνότης.-ΔΒΜ:58)
4	Λουκ. 15,7.
Σονέττο 26ο	L' Annuziazione (=Ὁ Εὐαγγελισμός.— ΔΒΜ:23).
1	Λουκ. 1,26.
2. 3.	Λουκ. 1,26.
4	Λουκ. 1,38.
Σονέττο 27ο	La morte del Giusto (=Ὁ θάνατος τοῦ δικαίου.— ΔΒΜ:33)
2	Ματθ. 26,41.
Σονέττο 28ο	La morte dell'Empio (=Ὁ θάνατος τοῦ ἀδίκου.— ΔΒΜ:34)
—	Ψαλ. 33,22.
1	Ματθ. 24,31.

ΕΚΔΟΣΙΣ: ΚΕΡΚΥΡΑΣ 1859 (συτμ. ΕΠ)

Ode per prima Messa (Ὠδὴ γιὰ πρώτη Λειτουργία. Συντμ. ΩγκΛ ΕΠ. σ. 373. ΔΒΜ:3. ΛΠ. Καλοσγούρου).

(Σημ. Ἡ ἀρίθμησις ἐγένετο μὲ βάσιν ΕΠ καὶ τὴν μετ. Καλοσγούρου. Τὰ παραλειπόμενα ἐξ αὐτῆς (ΛΠ καὶ π.Ν. Ἑστία, 7 (1930), 360-1) ἀριθμῶν 3,6-10 καὶ 3β, 1-10).

1,1	Ψαλ. 103,7β.
3-5	Γεν. 1.14-19. Ψαλ. 135,7-8.
1-2	Ψαλμ. 103,24. 104,2.
2-3,5	Ψαλμ. 135,12-13. Ἐξοδ. 14,15-32.
3,6-10	Ἐξ. 17,1-7.
3β, 1-10	Ἐξ. 17,8-16. Ἰησ. Ναυὴ 10,12.
4,5	Ψαλ. 103,2.
5,5	Ψαλ. 103,2.

6,6-7,8 Λουκ. 2,13-15. Γεν. 28,12-13.
7,5 Ματθ. 16,16. 14,33.
9-10 Ἰεζ. 37,1-14.
8,6-9,10 Ἡσ. 14,9-12. Ψαλ. 103,32. Λουκ. 10,18.

Σonetto su lo stesso soggetto. (Σονέττο στὸ ἴδιο θέμα Α'. (δηλ. ΩγκΛ) ΕΠ. σ. 377. Καλοσγούρου. ΔΒΜ:39.)
— Ψαλ. 148,3-4.

Sonetto in lode d'un fabbricatore d' Organi. (Σονέττο γιὰ ἕναν κατασκευαστὴ Ὀργάνου. ΕΠ σ. 379. Καλοσγούρου. ΔΒΜ:41).
4,2 Ψαλ. 150,3-6.

Sonetto Alla Signora T. Macri (Στὴν κ. Στ. Μακρῆ. ΕΠ σ. 387. Καλοσγούρου. ΔΒΜ:55).
2, 3-5 Ἀποκ. 14,13.

La Madre Greca (Ἡ Ἑλληνίδα Μητέρα. Καλοσγούρου. ΔΒΜ:17).
10-11 Ματθ. 16,26. Ματθ. 4,8-11.

ΕΚΔΟΣΙΣ: Ζακύνθου 1880 (συντμ. ΕΔ)

[Σον. 3] Il Pentimento. (Ἡ Μετάνοια. ΕΔ σ. 364. ΔΒΜ:32).
2 Ματθ. 27, 28-31.
4 Ἰωάν. 20,20

[Σον. 8] (ΕΔ σ. 368. ΔΒΜ:19).
Ρητὸν ᾎσμα 2,3.
1. 2. 3. 4. ᾎσμα 2,3.

[Σον. 9. La Caduta di Lucifero]. (Τὸ πέσιμο τοῦ Ἑωσφόρου. ΕΔ σ. 368. ΔΒΜ:36).
1 Λουκ. 10, 18. Ἡσ. 14,12. Ἀποκ. 12,7-11κ. ἑξ.
2 Ἀποκ. 9, 1κ. ἑξ.

[Σον. 11 Il Paradiso]. (Ὁ Παράδεισος. ΕΔ σ. 369. ΔΒΜ:30).
3 Γεν. 3,24. Ἡσ. 6,2-3.

[Σον. 12] (ΕΔ. σ. 370. ΔΒΜ:16).
Ρητὸν **ᾎσμα 1**,16.
1 ᾎσμα 1,16.
3 ᾎσμα 2,1.
4 Γεν. 3,1.

[Σον. 13] La Nativitate del Signore. (Ἡ Γέννησις τοῦ Κυρίου. ΕΔ σ. 370. ΔΒΜ:24)
2 Γεν. 3,1. ἑξ. Ἡσ. 11,1-6. Γεν. 3,16.

[Σον. 14] Sulla Morte di Gesù Cristo (Στὸ θάντο τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. ΕΔ σ. 371, ΔΒΜ:13)
1 Ματθ. 27,51-53.

[Σον. 17] (ΕΔ σ. 373. ΔΒΜ:15).
Ρητὸν ᾎσμα 8,14.
1. 2. 4. ᾎσμα 8,14.

[Σον. 18] (ΕΔ σ. 373. ΔΒΜ:14).
Ρητὸν **ᾎσμα 6**,8.
1. 2. 3. 4. ᾎσμα 6,8.

[Σον. 19] (ΕΔ σ. 374. ΔΒΜ:17).
Ρητὸν ᾎσμα 4,8.
1. 2. ᾎσμα 4,8.

[Σον. 20] (ΕΔ σ. 375. ΔΒΜ:18).
1 ᾎσμα 4,8.
2 ᾎσμα 4,8. Ψαλ. 140,2.

ΕΚΔΟΣΙΣ: ΑΘΗΝΩΝ 1927 (συντμ. ΚΡ)

[Σον. 2]	Salmo (Ψαλμός. ΚΡ: 2).
1. 4.	Ψαλ. 103,14. 25. 148,3.8. 150,6.
[Σον. 4]	Dal «Gantico dei Cantici». (Ἀπὸ τὸ ᾎσμα Ἀσμάτων. ΚΡ:4).
1	ᾎσμα 2,1.
2	ᾎσμα 2,3.
3	ᾎσμα 3,11.2,9.
[Σον. 10] Il Giudizio Finale. (Ἡ Δευτέρα Παρουσία. ΚΡ: 10).	
—	Α' Θεσ. 4,13-17.
[Σον. 12] L' Incento di Sodona. (Ἡ Πυρπόλησις τῶν Σοδόμων. ΚΡ:12).	
—	Γεν. 19,24-25.
[Σον. 13]	A San Dionisio. (Στὸν Ἅγιο Διονύσιο. ΚΡ:13).
1	Ἡσ. 6,2-3.
2	Γεν. 3,24.
[Σον. 14]	Ad una fontana in Davia. (Στὴ βρύση τοῦ Ντάβια. ΚΡ: 14).
2	Λουκ. 15,16.
3	Ἰωάν. 11,9-10.
4	Γεν. 3,1 κ. ἑξ.
[Σον. 21]	Al Papa Pio VII. (Εἰς Πάπαν Πίον Ζ'. ΚΡ:21).
4	Ψαλ. 41,2.
[Σον. 22]	Saluto. (Ἀποχαιρετισμός. ΚΡ: 22).
1	Τωβίτ, ἰδίως κεφ. 12.
Ψύγματα Χρυσοῦ. (ΚΡ: σ. 140 κ.ἑξ.)	
§ 2	Α' Κορ. 7,9. Α'. Θεσ. 4,13-18. Ἀποκ. 7,9. Ἰεζ. 37,1-14.
La Distruzione di Gerusalemme. (Ἡ Καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ. (συντμ. ΚτΙ).—	
	ΚΡ σ. 284 ἑξ.),
11-12	Μάρκ. 12,26-27.
26	Ἐξοδ. 14,22.28.
68-70.	Ματθ. 27,51-53.
69	Μαρκ. 15,33.
75	Ἰωάν. 1,29-36. Πράξ. 8,32. Ἡσ. 53,7.
80	Λουκ. 23,46.

ΕΚΔΟΣΙΣ: ΑΘΗΝΩΝ 1955 (Λ. Πολίτου, εἰς σ. 145. 119. 120).

Per Monaca (Διὰ Μοναχήν. Μετ. Κ. Καιροφύλλα. Γύρω στὸ Σολωμό. σ. 85-6).	
4.	Παροιμ. 1,7.
————	(Ἀνέκδοτος μετάφρασις ὑπὸ κ. Σ. Ἀβούρη)
Ρητὸν	**ᾎσμα 4**,3α'.
————	(—)
Ρητὸν	**ᾎσμα 5**,17.

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν. Β′ Ἔκδοσις, Τόμος. Α′. Τεῦχος Α′ 1956. Σελ. 1 - 15. Τεῦχος Β′. 1958. Σελ. 157 - 366.

Αἱ βυζαντιναὶ φιλολογικαὶ σπουδαί, αἵτινες τοσοῦτον, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εὐδοκιμοῦσιν ἐν πολλαῖς χώραις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη προάγεται τὸ περὶ αὐτῶν διαφέρον καὶ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς Β. Ἀμερικῆς, καλλιεργοῦνται μὲν ὁσημέραι ἐντατικώτερον καὶ παρ' ἡμῖν, μάλιστα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἄν καὶ μόλις ἀπὸ τοῦ 1923 χρονολογεῖται ἡ ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἡμῶν Πανεπιστημίῳ ἵδρυσις εἰδικῶν ἑδρῶν, ἡ σημασία δ' ὅμως τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ καθόλου μέν, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτιμᾶται ὑπὸ ἑλλήνων ἱστορικῶν ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ δὴ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ εὐλόγως χαρακτηρισθέντος ὡς «θεμελιωτοῦ τῆς παρ' ἡμῖν νεωτέρας βυζαντινῆς ἐρεύνης», Σπυρ. Ζαμπελίου, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἱστορικοῦ Κων. Παπαρηγοπούλου. οἵτινες καὶ πρῶτοι ἀντελήφθησαν τὴν σημασίαν τοῦ Βυζαντίου ὡς γεφύρας μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ· ἔλειπον ὅμως ἑλληνικὰ ἔργα εἰσαγωγικὰ εἰς τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς γενικώτερον καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν εἰδικώτερον. Ἀκριβῶς δὲ τὴν σοβαρὰν ταύτην παρ' ἡμῖν ἔλλειψιν ἦλθε νὰ πληρώσῃ διὰ τῆς μετὰ χεῖρας, εἰς β′ ἤδη ἔκδοσιν, ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου, ἐμφανιζομένης «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν» ὁ φιλοπονώτατος καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν κ. Ν.Β. Τωμαδάκης. Ὁποῖον δὲ κενὸν ἦλθε νὰ πληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τίνος ὑποδοχῆς ἔτυχεν, ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλους, καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν ἐξηντλήθη ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Α′ τόμου καὶ κατέστη ἀναγκαία ἡ ἐκπόνησις δευτέρας.

Τὸ μὲν Α′ τεῦχος τοῦ Α′ τόμου, ἀφιερωμένον εἰς τὸν κ. Κ. Ἄμαντον περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς γενικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν εὐρυτάτου θέματος (ὁρισμός, σχέσεις πολιτείας καὶ φιλολογίας, φιλολογίας καὶ θρησκείας, ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ, δημοτικῶν καὶ λογίων στοιχείων, σελ. 13-37) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἱστορίαν τῶν φιλολογικῶν βυζαντινῶν σπουδῶν γενικά, τουρκοκρατία, νεώτεραι φιλολογικαὶ σπουδαί, ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία, βυζαντιναὶ σπουδαὶ ἐν Εὐρώπῃ, χειρόγραφα καὶ κατάλογοι αὐτῶν, σελ. 38-149). Τὸ δὲ Β′ τεῦχος τοῦ Α′ Τόμου, ἀφιερωμένον εἰς τὸν κ. Ἰω. Καλιτσουνάκην, πραγματεύεται περὶ τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως καὶ δὴ περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ λειτουργικῆς ποιήσεως καὶ ὑμνογραφίας (σ. 159-226),

ἰδιαιτέρως δὲ περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπερ ἰδιαίτατα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπασχολεῖ τὸν κ. Τωμαδάκην καὶ τὸν στενὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του, διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ὁποίων, ὑπὸ τὴν ἐνθουσιώδη ἔμπνευσιν καὶ καθογήδησιν ἐκείνου, ἀναμφιβόλως προήχθη ἡ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἔρευνα (σ.227-308), καὶ τέλος ἐξετάζει τὴν μορφὴν καὶ τὸ θέμα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς βυζαντινῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως (σ. 309-341), μεθ' ὅ ἐπακολουθοῦσι προσθῆκαί τινες καὶ πίνακες κυρίων ὀνομάτων λέξεων καὶ πραγμάτων, ὡς καὶ περιεχομένων (σ.342-366). Κυρίως εἰπεῖν ὁ σ. ἀποδίδει, ὡς λέγει, «μείζονα σημασίαν» εἰς τὴν λογίαν, καὶ δὴ τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν, παρὰ εἰς τὴν δημώδη, ἧς τὴν διαπραγμάτευσιν παραπέμπει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἐν τῷ προλόγῳ τῶν ἐκδόσεων, καθωρίσθησαν αἱ ἀρχαὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθούμεναι ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν θεμάτων τῆς παρούσης Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν Φιλολογίαν, ἥτις καὶ ὑπὸ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μορφήν της εἶναι ὄχι μόνον προϊὸν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἀποβλέπει προπαντὸς εἰς τὴν ἱκανοποίησιν διδακτικῶν ἀναγκῶν, τοῦ συγγραφέως ἐπιφυλασσομένου νὰ δώσῃ «μετά τινα ἔτη ὁριστικωτέραν μορφήν», εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμα. Παρὰ ταῦτα καὶ δὴ καὶ παρ' ὅλον ὅτι τὸ ἔργον δὲν εἶναι «καθ' αὐτὸ Γραμματολογία» καὶ ἀποβλέπει πρὸ παντὸς εἰς διδακτικοὺς σκοπούς, οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι περισπούδαστον, διακρινόμενον διὰ τὴν ἐνημερότητα περὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ξένην βιβλιογραφίαν, καὶ διὰ τὸν συνδυασμὸν κριτικοῦ πνεύματος μετὰ κατανοήσεως καὶ εὐλαβείας πρὸς τὸν ὀρθόδοξον χριστιανικὸν χαρακτῆρα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, γνωστῆς οὔσης ἄλλως τε τῆς εὐσεβείας τοῦ συγγραφέως, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι εἴμεθα πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ὅπως δήποτε τὸ ἔργον τοῦτο εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ μελετηθῇ μετ' ἴσου πρὸς τοὺς φιλολόγους, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ μετὰ μείζονος ζήλου ὑπὸ ὑπό τε τῶν θεολόγων, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ καὶ μεγάλης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μάλιστα τῆς ἐνασμενιζούσης εἰς τοιαύτας μελέτας. Εὐχόμεθα δὲ νὰ μὴ βραδύνωμεν νὰ ἴδωμεν τὸ ἔργον ἐκ πάσης ἐπόψεως ὡλοκληρομένον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Hans Freiherr von Kampenhausen, Griechische Kirchenväter, 2 Aufl. 1956. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart. Σελ. 172.

Περὶ τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρουμένου παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις αὔξοντος διαφέροντος περὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ἐδόθη εἰς ἡμᾶς εὐκαιρία ἐπανειλημμένως νὰ ὁμιλήσωμεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων. Δεῖγμα τοῦ διαφέροντος τούτου εἶναι καὶ τὸ μετὰ χεῖρας τεῦχος (ὑπ' ἀριθ. 14) τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Urban-Bücher σειρᾶς τῶν μᾶλλον ἐκλαϊκευτικῶν μικρῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων, ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὸν κάλαμον τοῦ διακεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης κα

εἶναι ἀφιερωμένον ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς κυριωτέρους 12 παλαιοὺς Ἕλληνας Ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας καὶ συγγραφεῖς. Καὶ ὁ μὲν λόγος, δι' ὃν τοῦτο περιορίζεται εἰς τοὺς Ἕλληνας πατέρας καὶ συγγραφεῖς, εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ ὅτι ἡ παλαιοτέρα ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ κατὰ τοὺς τέσσαρας πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἡγεμονεία τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας. Τὸ δὲ βιβλίον τοῦτο διαιρεῖται εἰς 12 κεφάλαια πλαισιούμενα δι' εἰσαγωγῆς καὶ ἐπιλόγου.

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ.9-13), ἥτις ἐπιγράφεται «Πατρολογία καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες», ἐξετάξεται ἡ ἔννοια τῶν ὅρων «Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες» καὶ «Πατρολογία» καὶ καθορίζεται ἡ ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῆς ὕλης τοῦ παρόντος βιβλίου χρησιμοποιουμένη μέθοδος, ἥτις δὲν εἶναι ἡ αὐστηρῶς γραμματολογική, ἀλλ' ἡ μέθοδος τῆς σκιαγραφήσεως τῶν πατέρων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀποστολῆς ταύτης. Οἱ ἐν ἑκάστῳ τῶν 12 κεφαλαίων σκιαγραφούμενοι, ὡς ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι, παλαιοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες εἶναι ὁ Ἰουστῖνος, ὁ Εἰρηναῖος, Κλήμης, ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ Ὠριγένης, Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Μ. Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιαζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Συνέσιος ὁ Κυρήνης, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας.(σ. 14-164).Ἐν δὲ τῷ ἐπιλόγῳ, ἐπιγραφομένῳ «τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων πατέρων (σ.165-169), ἐκφέρονται γενικαὶ περὶ αὐτῶν καὶ τῆς Θεολογίας καὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῶν παρατηρήσεις, τῆς ὁποίας ἐποχῆς τὸ τέλος ἀναζητεῖται ὑπὸ τοῦ σ. μεταξὺ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἡ σκιαγράφησις ἑνὸς ἑκάστου τῶν εἰρημένων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων γίνεται μετὰ γλαφυρότητος, κριτικότητος καὶ σχετικοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς γεραρὰς ταύτας προσωπικότητας (ἐξαιρουμέμένου τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου), ἀλλὰ πάντως μετὰ τῆς προτεσταντικῆς νοοτροπίας, νοοτροπίας μάλιστα μὴ ἀπηλλαγμένης τὸ παράπαν τῆς ἐπηρείας τοῦ Harnack. Ἐκ τῆς ἐπηρείας ταύτης ἐξηγοῦνται πολλαὶ κρίσεις τοῦ σ. περὶ τῶν σκιαγραφουμένων προσωπικοτήτων, καὶ δὴ καὶ ἡ τελικὴ περὶ τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας κρίσις, μεθ' ἧς κατακλείεται τὸ κατὰ τἆλλα συμπαθὲς τοῦτο βιβλίον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sources Chetiennes. No 53, Hermas, Le Pasteur. Introduction, texte Critique' traduction et notes par Robert Joly. Les éditions du Cerf. Paris 1958. Σελ. 407.

Sources Chrétiennes. No 56. Athanase d'Alexandrie. Apologie à l'empereur Consta ce. Apolngie poursa fuite I. ntroduction, texte critique, traduction et notes par Jan M. Szymusiac S. J. Les éditions du cerf. Paris 1958. Σελ. 192.

Ἡ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἰησουϊτῶν καθηγητῶν de Lubac, Daniélou καὶ Mondésert ἐκδιδομένη ἐν Παρισίοις λαμπρὰ πατρολογικὴ σειρὰ Sonrces

Chrétiennes συνεζιχομένη, ἀνελλιπῶς παρέχει ἡμῖν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, τὰ ἀνωτέρω σημειούμενα σπουδαιότατα πατερικὰ ἔργα τοῦ Ἑρμᾶ (ποιμὴν) καὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου (Ἀπολογία πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ Ἀπολογία περὶ τῶν διαβαλλόντων τὴν ἐν τῷ διωγμῷ φυγὴν αὐτοῦ).

Τὸν μὲν «Ποιμένα» τοῦ Ἑρμᾶ, τὸ πολυσυζήτητον καὶ περιπετειῶδες τοῦτο βιβλίον τῆς πολιωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος, ἐπεξεργάζεται ὁ κ. Robl Joly προτάσσων ἐμβριθῆ εἰσαγωγὴν (σελ. 11-74), ἔνθα ἐξετάζονται τὰ φιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ τοῦ βιβλίου προβλήματα, ἀναγράφεται πλουσία καὶ συγχρονισμένη βιβλιογραφία καὶ ἀκολούθως παρατίθεται τὸ κείμενον ἔν τε τῷ πρωτοτύπῳ, κριτικῶς καὶ διὰ τῶν φροντίδων τοῦ ἐκδότου ἀποκεκαθαρμένον, καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει μεθ' ἱκανῶν ὑποσημειώσεων. Ἐν τέλει παρατίθεται πολύτιμος πίναξ τῶν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ χρησιμοποιουμένων ἑλληνικῶν λέξεων.

Τὰς δὲ δύο «Ἀπολογίας» τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου ἐπεξεργάζεται ὁ ἰησουΐτης θεολόγος J. Szymusiac προτάσσων ἐπίσης ἐμβριθῆ εἰσαγωγὴν μεθ' ἱκανῆς βιβλιογραφίας (σελ. 9-85) καὶ ἀκολούθως παραθέτων τὸ κείμενον ἔν τε τῷ κριτικῶς ἀποκεκαθαρμένῳ πρωτοτύπῳ καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει μετά τινων ὑποσημειώσεων. Ἡ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἔκδοσις κατακλείεται διὰ δύο ἱστορικῶν παραρτημάτων καὶ πινάκων πολλῶν ἑλληνικῶν λέξεων καὶ κυρίων ὀνομάτων.

Π. Ι. Μ.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Περὶ μετανοίας λόγοι ἐννέα. Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις ὑπὸ Παναγιώτου Στάμου. Ἐν Ἀθήναις 1958. Σελ. 125.

Ὁ ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ Πολυγώνου καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν κ. Στάμος, συνεχίζων τὴν ἀξιομίμητον προσπάθειάν του νὰ καταστήσῃ προσιτὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον προσφέρει ἐνταῦθα εἰς νεοελληνικὴν ἀπόδοσιν, εἰς ἁπλῆν καθαρεύουσαν, μετὰ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα καὶ τὰς Μ' ἐπιστολὰς χριστιανικῆς ἀγάπης, ὡς καὶ τοὺς «Λόγους εἰς ἀνδριάντας» καὶ τὰς ὡραίας ἐννέα ὁμιλίας του «περὶ μετανοίας», προτάσσων κατάλληλον εἰσαγωγὴν καὶ ἐπισυνάπτων πίνακα θεμάτων καὶ κυρίων ὀνομάτων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι. Τόμος Τρίτος. Μέρος Α'. Κονδακάρια τοῦ Σινᾶ. Ὑπὸ Νικ. Λιβαδάρα. Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Μυρτίδου. 1957. Σελ. 460.— Μέρος Β'· Ἔκδοσις κριτική. Ὕμνοι ΚΘ—ΛϚ. Ἀφιέρωμα εἰς Ν.Β. Τωμαδάκην ὑπὸ ὁμάδος μαθητῶν του. 1958. Σελ. 400.

Ὁ πρῶτος ἡμίτομος τοῦ Γ' τόμου τῶν ἀπὸ τοῦ 1952, πρωτοβουλίᾳ, ἐμπνεύσει καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ καθηγητοῦ κ. Τωμαδάκη δημοσιευομένων ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ φιλολόγου κ. Λιβαδάρα καὶ περι-

λαμβάνει Κονδακάρια τοῦ Σινᾶ περιεχόμενα ἐν τοῖς ὑπ' ἀπ' ἀριθ. 925, 926 καὶ 927 κώδιξι τοῦ ἱεροῦ ὄρους. Ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ ὑπ' ἀριθ. 925 σιναϊκοῦ κώδ., ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν του κωδ., πολλοὶ πολλὰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἐστήριξαν ἐλπίδας καὶ πᾶσαν κατέβαλον προσπάθειαν, ὅπως ἐπιτύχωσι τὴν περιγραφὴν τῶν περιεχομένων αὐτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσωσι τοῦτο, ἕνεκεν τῆς ἐκ πικρᾶς πείρας δυσπιστίας τῶν σιναϊτῶν πατέρων καὶ τῶν παρεμβαλλομένων σχετικῶν προσκομμάτων, δι' ὅ καὶ μόνον κατὰ τὰ στοιχεῖα καὶ βεβιασμένως περιεγράφησαν οἱ ἐν λόγῳ κωδ. ὑπὸ τοῦ Gardthausen, τοῦ περιεχομένου αὐτῶν παραμενόντος ἀγνώστου. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Λιβαδάρα ἐκπονηθεῖσα περιγραφὴ τῶν κωδ. τούτων στηρίζεται μόνον ἐπὶ προσφάτων φωτογραφιῶν (ἔτους 1950), ὀφειλομένων εἰς τοὺς Ἀμερικανούς, καὶ εἶναι περιγραφὴ ἐσωτερική, δηλ. περιγραφὴ τοῦ περιεχομένου τῶν κωδ. γενομένη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κ. Τωμαδάκη καὶ διὰ τῶν τεχνικῶν μέσων τοῦ Φροντιστηρίου αὐτοῦ. Τῆς περιγραφῆς ταύτης προτάσσονται προλεγόμενα τοῦ ἐκδότου περὶ τῶν κωδ. τούτων.

Ὁ μὲν κωδ. 925, ὅστις παρουσιάζει καὶ τὰ περισσότερα προβλήματα, συγκροτούμενος ἐξ 118 φύλλων ἐκ περγαμηνῆς, πλὴν 2 χαρτίνων, εἶναι «Κονδακάριον τοῦ ἐνιαυτοῦ περιέχον τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἐπισήμων ἁγίων Κονδάκια* ἀπὸ μηνὸς Σεπτεμβρίου». Ὁ δὲ κωδ. 926, ἀπαρτιζόμενος ἐξ 115 φύλλων ἐκ μεμβράνης, εἶναι ἐπίσης «Κονδακάριον» περιέχον ὕμνους κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἑορτῶν, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων καταγράφονται ἐξαποστειλάρια καὶ θεοτοκία ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ. Τέλος ὁ ὑπ' ἀριθ. 927 κωδ., ὅστις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δύο προηγουμένους, διετηρήθη σχεδὸν ἀκέραιος, εἶναι ἐπίσης «Κονδακάριον» περιέχον κονδάκια καὶ ὕμνους κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἑορτῶν. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν κωδ. τούτων ὁ ἐκδότης ἀκολουθεῖ, ὡς λέγει, διὰ λόγους ὁμοιομορφίας, τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἀπὸ ἐπόψεως τεχνικῆς, πρὸς τοὺς περιγράψαντας τὰ πατμιακὰ Κοντακάρια συναδέλφους του, παραθέτει δὲ ἐλάχιστα σχόλια. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν ὕμνων τῶν περιεχομένων καὶ εἰς τὰ πατμιακὰ Κοντακάρια, παραπέμπει εἰς τὰ σχόλια ἐκείνων, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐπαναλήψεων, ἀρκούμενος μόνον εἰς προσθήκας τινὰς καὶ ἀνομολογῶν, ὅτι «τὰ παραπεμπτικὰ σχόλια δὲν εἶναι πάντοτε ἰδανικά». Ἐπίσης ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι «μειονεκτεῖ μία περιγραφή, ἐφ' ὅσον δὲν γίνεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ κώδικος», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσχεραίνει τὴν εὕρεσιν λύσεως σοβαρῶν ζητημάτων. Παρὰ πᾶσαν δ' ὅμως φυσικὴν μειονεκτικότητα τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ὀφείλονται χάριτες εἰς τὸν φιλόπονον ἐκδότην, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἐργασίας του ταύτης, ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς ἐγκαινισθείσης διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν πατμιακῶν Κονδακαρίων προσπαθείας, παρέχεται ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν διὰ συγκριτικῆς μελέτης

* Οὕτω λέγονται τὰ Κοντάκια ἐν τοῖς σιναϊτικοῖς Κώδιξιν.

καὶ τῶν σιναϊτικῶν Κονδακαρίων διαλεύκανσιν ἐνίων ὑμνολογικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων. Ἡ ἀξία τῆς παρούσης ἐκδόσεως αὐξάνει διὰ τῆς ἐν παραρτήματι παραθέσεως ἐνδιαφερόντων γενικῶν ἀλφαβητικῶν πινάκων ἁγίων, προοιμίων, οἴκων, ἐφυμνίων τῆς παραδόσεως τῶν ὕμνων ὄχι μόνον τῶν σιναϊτικῶν Κονδακαρίων, ἀλλὰ καὶ τῶν πατμιακῶν, ὡς καὶ ἄλλων κωδίκων.

Ὁ δεύτερος ἡμίτομος τοῦ Γ′ τόμου, ὅστις ἀφιεροῦται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν τοῦ κ. Τωμαδάκη εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ ὁδηγὸν αὐτῶν, περιλαμβάνει ἔκδοσιν ὀκτὼ ὕμνων (κθ-λς) Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ φιλοπονηθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν, καὶ δὴ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ των. Ὁ κθ′ ὕμνος «εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου» ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ κ. Β. Μανδηλαρᾶ (σ. 5-41), ὁ λ′ ὕμνος εἰς τὸ «πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν» ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθ. Κομίνη (43-107), ὁ λα′ «εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸν Θωμᾶν» (109-144) ὑπὸ τῆς δεσποιν. Σοφ. Παπαδημητρίου, ὁ λβ′ «Εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον» (145-175), ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Ρούσσα, ὁ λγ′ «Εἰς τὰ Βάϊα» ὑπὸ τῆς δεσπ. Ἕλλης Κυριακάκη (177-206), ὁ λδ′ «Τῶν ἁγίων τριῶν Παίδων» ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Ναουμίδου (207-285), ὁ λε′ «Εἰς ὁσίους μοναχούς, ἀσκητὰς καὶ μοναζούσας», ὑπὸ τοῦ κ. Π. Νικολοπούλου (287-353) καὶ ὁ λς′ «Εἰς τὴν ἁγίαν Γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ» ὑπὸ τῆς δεσπ. Λυδ. Ἀθανασοπούλου (355-386), ὄντων ἁπάντων πτυχιούχων τῆς Φιλολογίας. Τοῦ τόμου προτάσσονται ἐπιστολαὶ συγχαρητήριοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, κατακλείεται δὲ οὗτος διὰ πινάκων ἀλφαβητικῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ γλωσσικῶν συντεταγμένων ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Δρόσου (387-397, ἔτι δὲ καὶ διὰ προσθηκῶν εἰς τὸ Α′ καὶ Β′ μέρος.

Ἡ ἐργασία ἐγένετο ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Φροντιστηρίου τοῦ κ. Νικολ. Τωμαδάκη διατιθεμένων μέσων (μηχανήματος ἀναγνώσεως, μικροταινιῶν, φωτογραφιῶν, βιβλίων καὶ χειρογράφων, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, κατὰ τὴν ἐν τοῖς πρώτοις τόμοις ἐφαρμοσθεῖσαν ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἀλλ' ἐννοεῖται ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας καὶ ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως ἑκάστου τῶν συνεργατῶν, ἁμιλλωμένων εὐγενῶς πρὸς ἀλλήλους εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐκδόσεως καθ' ὅλου. Ἑκάστου παρατιθεμένου ὕμνου προτάσσεται εἰσαγωγή, ἐν ᾗ ἐξετάζονται μετὰ ποικιλλούσης ἐμβριθείας τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ ποικίλα προβλήματα, αἱ πηγαὶ καὶ ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου καὶ γίνεται αἰσθητικὴ ἀνάλυσις ἑκάστου ὕμνου. Μετὰ ταῦτα παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς βιβλικῆς ἢ ἀποκρύφου πηγῆς, ὅθεν ἀντλεῖται τὸ θέμα τοῦ ὕμνου, καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις τοῦ κειμένου, κριτικῶς κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκεκαθαρμένου. Κάτωθεν ἑκάστης σελίδος τοῦ κειμένου παρατίθενται κριτικαὶ καὶ ἑρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις μετὰ πυκνῆς ἀναφορᾶς εἴτε εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν παλαιὰν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν, αἵτινες ὡς εἶναι γνωστόν, ἀποτελοῦσι τὰς δύο κυ-

ριοτάτας πηγὰς ἐμπνεύσεως τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ὑμνογραφίας. Εὐπρόσδεκτος καινοτομία τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ἡ παράθεσις νεοελληνικῆς, εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν καθαρεύουσαν μεταφράσεως τῶν ἐκδιδομένων ὕμνων.

Παρακολουθήσας, εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς, μετ' εὐνοήτου διαφέροντος καὶ συμπαθείας τὴν ὑπὸ τῶν συναδέλφου μου κ Ν. Τωμαδάκη καὶ τῶν ἀξίων μαθητῶν καὶ συνεργατῶν του καταβαλλομένην περὶ τὸν κορυφαῖον Βυζαντινὸν ὑμνογράφον Ρωμανὸν τὸν μελῳδόν, προσπάθειαν καὶ βιβλιογραφήσας καὶ τοὺς προηγουμένους τόμους, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σημειώσω καὶ ἀναδείξω τὴν παρατηρουμένην ἐν τῇ μετὰ χεῖρας ἐκδόσει ἀξιόλογον πρόοδον, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τοῖς κ.κ. Μ. Ναουμίδη, 'Αθ Κομίνῃ καὶ Ν. Νικολοπούλῳ. Δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι διὰ τῆς ἀποκτωμένης σὺν τῷ χρόνῳ μεγαλυτέρας πείρας, καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς θεολογικωτέρας συγκροτήσεως συνεργατῶν ἡ ἀναληφθεῖσα ἀξιέπαινος προσπάθεια θὰ ἀποδίδῃ ὑπὸ τὴν ἐμπνευσμένην καθοδήγησιν τοῦ σοφοῦ αὐτῶν διδασκάλου καὶ διὰ στενῆς αὐτῶν καὶ μετ' ἀλλήλων συνεργασίαν, ἀεὶ ἀγλαοτέρους καρποὺς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Μνημεῖα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. 2. Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν διαφόρων νοταρίων τῶν ἐτῶν 1658-1810, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Γ. Α. Πετροπούλου. 'Αθῆναι 1958. Σελ. λα' + 566. Παράρτημα τῆς ἐπιστημονικῆς 'Επετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

Παρουσιάσας ἐν τῷ Α' τεύχει τοῦ παρόντος τόμου τῆς «Θεολογίας» τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 ὀγκώδη τόμον τῶν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς κ. Γ. Πετροπούλου ἐκδιδομένων «Μνημείων τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου», προάγομαι νῦν εὐχαρίστως νὰ παρουσιάσω καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 2 τόμον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ καὶ περιέχοντα νοταριακὰς πράξεις ἐκ τῆς νήσου τῶν Παξῶν, ἀφορώσας εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, ἐκ τῶν ἐτῶν 1658-1810, αἵτινες παρέχουσι πλήρη, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν εἰκόνα τοῦ κρατήσαντος ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ κατὰ τὴν εἰρημένην ἐποχὴν δικαίου. 'Ο δὲ λόγος, δι' ὃν ἐκρίναμεν σκόπιμον τὴν παρουσίασιν καὶ τοῦ τόμου τούτου ἀπὸ τῶν στηλῶν θεολογικοῦ περιοδικοῦ, εἶναι ὅτι καὶ τούτου τὸ περιεχόμενον δὲν ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς περὶ τὸ ἑλληνικὸν δίκαιον καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς 'Ελλάδος καὶ καθ' ὅλου, ἀσχολουμένους ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν θεολόγον ἐν γένει. 'Εκ τῆς τελευταίας ἐπόψεως μάλιστα ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ ὑπὸ τοὺς ὡραίους τίτλους «συγγνώμη» καὶ «ἀφιέρωση», «ψυχικὰ» κ.λ.π. δημοσιευόμενα ἔγγραφα, ὡς καὶ πολλαὶ διαθῆκαι. Τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τοῦ παρόντος τόμου διευκολύνουσι μεγάλως τὰ ἐν τέλει παρατιθέμενα ἀλφαβητικὰ εὑρετήρια κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμιῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων λέξεων.

Π. Ι. Μ.

Ἰωάννου Κ. Παπαζαχαρίου. Χριστιανισμὸς καὶ ποινικὸν δίκαιον. Ἀθῆναι. Σελ. 124.

Τοῦ παρόντος ἔργου τοῦ ἐγκρίτου ἐγκληματολόγου, καθηγητοῦ τῆς ἐγκληματολογίας ἔν τε τῇ Παντείῳ ἀνωτάτῃ Σχολῇ Πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις ἀνωτάταις σχολαῖς, ἐπίσης δὲ καθηγητοῦ τῆς κοινωνικῆς παθολογίας ἐν τῇ Σχολῇ Διακονισσῶν τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, ὑπόκειται ὡς βάσις ἐπίσημος ὁμιλία ἐν τῇ Παντείῳ Σχολῇ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἐξετάζονται δὲ ἐν αὐτῷ μετ' ἀγάπης πρὸς τὸν Χριστανισμὸν ἴσης πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ συγγραφέως, ἡ διαπότισις τῆς ποινικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν ὑλιστικὸν ιθ' αἰῶνα ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς πνοῆς γενικῶς, ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις τοῦ ἐγκλήματος καὶ τοῦ ἐγκληματίου, ἡ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς καὶ ποινικῆς εὐθύνης τῶν ἐγκληματιῶν, ἡ χριστιανικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀθεϊστικῶν σχολῶν καὶ κατὰ τῆς ἐλευθέρας ἠθικῆς, ἡ χριστιανικὴ ἔρευνα τῶν ριζῶν τῆς ἀνθρωπίνης καταρρεύσεως, ἡ συμβολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀντιεγκληματικῆς πολιτικῆς, τῆς κοινωνικῆς προνοίας ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς ἐγκληματικότητος, τῆς Κοινωνικῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Σωφρονιστικῆς, ἡ χριστιανικὴ μετάνοια ἐν τῷ Ποινικῷ δικαίῳ, ὁ σωφρονιστικὸς νόμος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἡ χριστιανικὴ πνοὴ ἐν τῷ κλάδῳ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀνηλίκων, ἡ συμβολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς νέας ἐπιστημονικῆς Ἱεραρχίας βιοκοινωνικῆς παθολογίας. Πρόκειται περὶ βοηθήματος χρησιμωτάτου οὐ μόνον εἰς τοὺς ποινικολόγους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἱεροκήρυκας καὶ εἰς τοὺς ἐξομολόγους καὶ εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς ἐν γένει.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρχιμανδρίτου Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, Ἑρμηνευτικὴ παράφρασις—Σχόλια, Προβλήματα, Χάρτης. Τόμος Ι', Γ' Βασιλειῶν. 1958. Σελ. 210. Τόμος ΙΑ', Δ' Βασιλειῶν 1958. Σελ. 182. Τόμος ΙΒ'. Α' Παραλειπομένων. 1958. Σελ. 161.—Τόμος ΙΓ'. Β' Παραλειπομένων. 1958. Σελ. 200.

Συνεχίζεται μετὰ γοργοῦ ρυθμοῦ ἡ ἀξιέπαινος καὶ πάσης ἐνθαρρύνσεως ἀξία ἐργασία τοῦ ζηλωτοῦ καὶ ἀκάματου ἀρχιμανδρίτου τῶν Καλαμῶν κατὰ τρόπον παρέχοντα βασίμους ἐλπίδας, ὅτι δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ ὁλοκληρωθῇ αὐτή, ἀρκεῖ νὰ τύχῃ τῆς προσηκούσης ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ἐνθαρρύνσεως ἐκ μέρους τοῦ εὐσεβοῦς κοινοῦ καὶ μάλιστα τοῦ Ἱεροῦ κλήρου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. H. Rowley, The Teacher of Righteousness and the Dead Sea Scrolls. Manchester 1957.

Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ ἐν αὐτοῖς ἀναφερο-

μένου «Διδασκάλου τῆς Δικαιοσύνης», ὅστις φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κοινότητος, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ χειρόγραφα. Τὸ σπουδαῖον πρόβλημα, οὗτινος λυομένου θὰ ἐπιλυθῶσι καὶ ἄλλα ζητήματα, εἶναι τὸ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ προσώπου τοῦ Διδασκάλου τούτου, ὅστις καταδιωχθεὶς ὑπὸ ἀσεβοῦς τινος ἀρχιερέως, ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον.

Πλεῖσται δὲ ὅσαι γνῶμαι διετυπώθησαν ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀφιερωμένη καὶ ἡ ἀνωτέρω σημειουμένη ἐργασία τοῦ Καθηγητοῦ H. H. Rowley, ὅστις τόσας ἄλλας σπουδαίας ἐργασίας ἔγραψε περὶ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης. Ὁ σ. κατ' ἀρχὴν ἀπορρίπτει πάσας τὰς γενομένας ἀποπείρας συνταυτίσεως τοῦ Διδασκάλου τούτου πρὸς οἱανδήποτε προσωπικότητα τῶν μεταχριστιανικῶν χρόνων, δεχόμενος ὀρθῶς ὅτι τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης ἀπεκρύβησαν μὲν εἰς σπήλαιον τὸ βραδύτερον περὶ τὸ 68 μ.Χ., ἦσαν ὅμως πρὸ πολλοῦ ἐν χρήσει καὶ ἄρα ἡ προσωπικότης τοῦ Διδασκάλου πρέπει νὰ ἀνήκῃ πάντως εἰς προχριστιανικοὺς χρόνους.

Ὁ σ. ἀκολούθως διὰ σπουδαίων ἐπιχειρημάτων ἀποκρούει τὴν τοποθέτησιν τοῦ Διδασκάλου τούτου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ἀριστοβούλου, Ὑρκανοῦ Β' καὶ Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου (103-76 π.Χ,), δεχόμενος ὅτι ὁ Διδάσκαλος οὗτος εἶναι πρόσωπον τοῦ Β' αἰ. π.Χ. καὶ δὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀντιόχου Δ' Ἐπιφανοῦς (175-163 π.Χ.). Ὡς τοιοῦτον δέχεται ὁ σ. τὸν Ἀρχιερέα Ὀνίαν, ὅστις ἐξεδιώχθη πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰάσωνος (175 π.Χ.) καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Μενελάου (172 π.Χ.), τῇ συνεργείᾳ τοῦ ὁποίου ὁ Ὀνίας ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον. Κατ' ἀκολουθίαν τούτων ὁ σ. συνταυτίζει τοὺς ἐν τῷ «Ὑπομνήματι τοῦ Ἀββακοὺμ» ἀναφερομένους Κιτιεῖς πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Ἡ ὅλη ἔκθεσις γίνεται κατὰ τὸν πλέον ὡραιότερον τρόπον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τίποτε δὲν λέγεται ἄνευ τῆς προσαγωγῆς τῶν μαρτυριῶν ἀπὸ τῶν πηγῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ σ. ἔχουν πειστικότητα.

Β. ΒΕΛΛΑΣ

Archimandrit Dr. J. Kotsonis - Athen, Die Interkommunion mit den Andersgläubigen in kanonischer Sicht. Griechisch, Athen 1957, 333 S.
Probleme der 'kirchlichen Oikonomia', Griechisch, Athen 1957, 279 S.
Die Stellung der Laien im kirchlichen Organismus. Nach dem kanonischen Recht der Orthodoxen Kirche des Ostens, Griechisch, Athen 1956, 69 S.
[vgl. N. Afanassieff, The ministry of the laity in the Church. Ec. Rev 1958, April S. 255 - 263].
Prof. L. N. Parijskij - Leningrad, Die Rolle der Laien im Leben der Russischen Orthodoxen Kirche. Aus dem Russischen Übers. in «Kirche in der Zeit» Jg. 1956 I S. 12 - 15.

Archimadrit Dr. J. Kotsonis, Schlossprediger in Athen und Mitglied des Zentralausschusses des Ökumänischen Rates der Kirchen (bis

zu den Beschlüssen der griechischen orthodoxen Kirchenleitung v. März/Mai 1957, zu oeumenischen Konferenzen in Zukunft nur Professoren, aber nicht Hierarchen zu delegieren), veröffentlichte soeben 2 gewichtige kirchenrechtliche Werke: «Die Interkommunion mit den Andersgläubigen» und «Probleme der 'kirchlichen Oikonomia' (griech., Athen Vlg. Damaskos 1957, 333 S. u. 279 S.).

K. unterscheidet «Interkommunion» (epikoinonia) als 1. engste Gemeinschaft, im Abendmahl; 2. weitere Gemeinschaft, im Gottesdienst überhaupt; 3. zwischenkirchlicher Verkehr im weitesten Sinne. Für alle drei Bereiche stellt Vf. gegenüber: exakte zwischenkirchliche Beziehungen (kat' akribeian) und situations - bedingte Entscheidungen (kat' oikonomian), und zwar a) in historischer Entwicklung (mit Betonung der ganz exklusiven frühchristlichen Zeit) und b) in sachlicher Analyse. Einige Hauptergebnisse: 1. Der Gnadencharakter der 7 Sacramente der Ostkirche ist in jedem Fall an die Zugehörigkeit des spendenden Priesters und des empfangenden Gläubigen zur Ostkirche gebunden. Entgegengesetzte individuelle Entscheidungen sind nicht beispielhaft. 2. Doch komme die Pflege der Beziehungen zu einem heterodoxen Hierarchen einer mittelbaren Anerkennung gleich. 3. Die erwünschte, ja notwendige Mitarbeit von Orthodoxen bei ökumenischen Begegnungen, zum Zweck, Zeugnis von der Orthodoxie abzulegen, könne erst durch eine gesamtorthodoxe Synode gültig abgegrenzt werden. Die klar durchgeführten Untersuchungen basieren auf sorgfältig verzeichnetem reichem griechischen Quellenmaterial und Literatur, sowie wichtigster älterer gesamteuropäischer Literatur; die Geschichte der Ökumenischen Bewegung von Rouse-Neill, 1954, wird nicht erwähnt, auch fehlt bis auf einen Artikel (Prof. Zander Paris), die neuere russische Literatur völlig.

Die wichtigen Forschungsergebnisse von K., die wir zur Kenntnis zu nehmen haben, liegen zweifellos auf der Generallinie der Orthodoxen Kirche von Hellas seit der grundlegenden Schrift von Androutsos «Über die Gültigkeit der anglikanischen Weihen» (griech. und engl. 1909). Sie decken sich auch-nicht im Stil aber im kanonischen Gehalt- mit den Resolutionen der Konferenz der Autokaphalen Orthodoxen Kirchen, Moskau 1948, die hinsichtlich der Anglikanischen Weihen durch einen erneuten Hinweis in der Zeitschrift der Moskauer Patriarchats von 1957 H. 3 bestatigt wurden. Der Leser vermisst in beiden Büchern eine genauere Darstellung so gewichtiger Teilentsecheidungen wie der bedingten Anerkennungen der anglikanischen Weihen durch Konstantinopel, Jerusalem, Zypern, Alexandrien, Antiochien, Rumänien- aber nicht Grie-

chenland - in den Jahren 1922-1935, und der einschränkenden, zunächst negativen Entscheidung Moskau 1948. Aber bezüglich des dogmatischen und kirchenrechtlichen Gehaltes wird man dem Urteil des Präsidenten des Ökumanichen Rates, Erzbischof M i c h a e l von USA (Ecclesia, Athen 1957, S. 410 f.) beistimmen dürfen, dass die beiden Werke von Dr. Kotsonis vorzüglich sind.

2. Eine besondere, kürzere Abhandlung des gleichen Verfassers (Kotsonis) über das Laienelement im kirchlichen Organismus der Gesamtorthodoxie erschien ungefähr gleichzeitig mit dem Vortrag, den Prof. P a r i j s k i j- Leningrad im Rheinland über dasselbe Thema, mit Bezug auf die Russische Orthodoxe Kirche hielt. Die Darstellung beider Autoren hat zum Ausgangs-und Zielpunkt das bliblische Verständnis der Kirche als «des «Leibes Christi». Beide betonen, dass der Unterschied zwischen Klerus und Laien als verschiedenen Gliedern des Leibes in verschiedenen Funktionen des Dienstes (diakonia) an diesem Leibe, nicht aber in Rangstufen (axioma) der Machtbefugnisse und Rechte liegt, und dass die Kirche nichts ist- vielmehr ihr geistliches Wesen verliert-, wenn sie nicht aus der ganzen «Fülle» aller ihrer Glieder lebt und handelt.

Mit liebevoller Sorgfalt und klarer Exaktheit zeichnet Parijskij «den Anteil der Laien an der Schriftauslegung, in der Bewahrung und Ausbreitung des Glaubens, an den Gottesdiensten, an der kirchlichen Gesetzgebung und Verwaltung», wobei er jeweils den Zusammenhang mit der Hl. Schrift und den Beschlüssen der Hl. Synoden herstellt, um insbesondere die Variationen der jüngsten russischen Entwicklung deutlich herauszustellen. Kotsonis differenziert, mit reicher wissenschaftlicher Fundierung, in grösserer historischer Breite- die gelegentlich die Zusammenschau etwas erschwert - «die Stellung der Laien im Heiligungswerk der Kirche, beim Lehramt der Kirche, in der Verwaltung der Kirche».

Dabei zeigt die historische Linie, die von Kotsonis auf Grund neuester Forschungen bis hinter das 5. Jahrhundert zurückgeführt, von Parijskij durch Analyse des Statuts der Russischen Orthodoxen Kirche vom Jan. 1945 bis in die jüngste Gegenwart ausgezogen wird, dass der Schwund des Laienelements in den übergemeindlichen Kirchenversammlungen der Griechischen Kirchen von Hellas und Konstantinopel heute fast vollständig ist (Bischofssynoden!), während auf dem russischen Landessobor von 1917/18 «der Anteil der Laien an der Arbeit gross war, freilich nur mit beratender Stimme»; und auch auf dem Ssobor vom Jan. 1945-der den heutigen Patriarch Alexius wählte und das geltende Kir-

chenstatut verabschiedete-, die Laien vertreten waren, es stimmten wiederum nur die Bischöfe «namens des Klerus und der Laien» ab. Parijskij betont, dass, lt. Statut von 1945 (I § 7), die Anhörung der Laien und des Klerus durch Einberufung eines Landessobor unter der doppelten Voraussetzung geschieht: «wenn es nötig ist, und wenn die äussere Möglichkeit dazu besteht». Kotsonis erklärt abschliessend: «Wenn- was nicht geschehen moge!- in der Orthodoxen Kirche der Klerus die Laien verdrängte und «entmäcähtigte», dann wäre der Wächter der Orthodoxie zum Schweigen gebracht, denn gemäss dem Sendschreiben der orthodoxen Patriarchen vom Jahre 1848 (so) - auf das sich auch Parijskij beruftist «der Wächter (Phylax) der Orthodoxie der Leib der Kirche, d.i. das Volk selbst».

Die griechische und die russische Untersuchung über die kirchenreschtliche Stellung der Laien sind ein wertvolles Zeugnis über die weitgehende Übereinstimmung der zentralen Lebens- äusserungen der Orthodoxie trotz verschiedener Umwelt-Situationen.

Dr. Hild. Schäder (Frankfurt a. M.)

Λεωνίδου Ἰωάν. Φιλιππίδου, Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: **«Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς»**, *Ἀθῆναι 1958, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σχῆμα 8ον μέγα, σελ. κη' - 1054.*

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου ἐδίδαξεν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν παραλλήλως πρὸς τὰ μαθήματα τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἕδρας καὶ τὸ μάθημα τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» ἐπὶ μίαν συνεχῆ τετραετίαν. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς τὸ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ μαθήματος τῆς «Ἱστορίας τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης» ἐμπῖπτον ὑλικόν, ὅπερ ἐν συνεχείᾳ μετὰ μακρὰν συστηματικὴν ἔρευναν καὶ κριτικὴν ἐπεξεργασίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης ἐξέδωκεν εἰς τὸν παρόντα τόμον.

Ἡ διὰ τοῦ νέου τούτου ἔργου προσγενομένη συμβολὴ τοῦ καθηγητοῦ κ. Λεων. Φιλιππίδου εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογικὴν ἡμῶν ἐπιστήμην εἶναι μεγίστη. Ταύτην ἐκφράζουν ἡ ἔκτασις τοῦ ἔργου, ἡ ἐν αὐτῷ παρουσιαζομένη πληρότης τοῦ ὑλικοῦ, ἡ ἀπὸ ὀρθοδόξου σκοπιᾶς θεώρησις αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν πᾶσιν εὔστοχον τῆς κρίσεως τοῦ συγγραφέως. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τελεία ἐναρμόνισις τῆς βαθείας πίστεως τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν τῶν λεγομένων, καθόσον ἡ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ γενομένη διερεύνησις τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ παρουσιάζεται ὡς προσωπικὴ τοῦ συγγραφέως βίωσις τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένων ἑκάστοτε ἰδιαιτέρων ἐνεργειῶν τῆς Θείας Προνοίας εἰς καθοδήγησιν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀφιέρωσις τοῦ ἔργου «Τῷ Κυρίῳ μου—Εἰς ὀσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς» προκαλεῖ ὄντως βαθυτάτην συγκίνησιν εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅστις εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς κατὰ τύπους ἀφιερώσεως, ἀλλὰ περὶ οὐσιαστικῆς ἀφιερώσεως, διηκούσης δι' ὅλων τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου, καθόσον καὶ τὰ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ σύνολον ἀποτελοῦν μίαν κατ' ἐξοχὴν πνευματικὴν προσφορὰν πρὸς τὸν Σωτῆρα Χριστόν. Τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην καθιστᾷ πνευματικωτέραν ἡ δήλωσις τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν τὸ παρὸν ἔργον εἶναι προϊὸν τῆς ἐν ἡμέραις θλίψεων ψυχικῆς ἀντιδράσεως τοῦ ἰδίου. Ἡ διὰ μιᾶς τόσον πνευματικῆς δημιουργίας μετ' εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἐξουδετέρωσις τῶν θλίψεων τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνευματικοῦ πόνου ἀποτελεῖ ὄντως ὀσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, μαρτυροῦσαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν ἀνικανότητα τοῦ κακοῦ εἰς τὴν προσπάθειάν του, ὅπως καταβάλῃ καὶ ἐξουθενώσῃ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον, τὸν δυνάμενον νὰ προσκολλᾶται, κατὰ τοὺς κλυδωνισμοὺς ὑπὸ τῶν παντοίων ὑδάτων τοῦ βίου, ὥσπερ ὄστρακον εἰς τὸν βράχον τῆς πίστεώς του καὶ νὰ ἐγκλείηται δημιουργικῶς ἐντὸς τῶν ἀπεράντων φωτεινῶν καὶ θείων εἰς πνευματικότητα κόσμων τῆς προσωπικότητός του.

Διαίρεσις καὶ περιεχόμενον τοῦ ἔργου. Ἐν ἀρχῇ ὁ συγγραφεὺς προδιαγράφει («Τοῖς ἐντευξομένοις» σελ. ζ'-ι') τὴν ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας προπαρασκευὴν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἀποδοχὴν τῆς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πραγματωθείσης ἀπολυτρώσεως ὡς τὴν κυρίαν γραμμὴν τοῦ ὅλου. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφερόμενος εἰς τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ ἔργου, ἤτοι εἰς τὴν ἀπὸ τῆς παγκοσμίου καὶ πανιστορικῆς σκοπιᾶς θεώρησιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεύνης του, τονίζει τὴν ἀξίαν τῆς τοιαύτης θεωρήσεως, δι' ἧς μόνης ἐξαίρεται ἡ ὑπὲρ ἁπάσας τὰς θρησκείας ὑπεροχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἀποκλειστικότης τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως.

Διὰ τοῦ ἐκ 17 σελίδων (ια'-κζ') ἀναλυτικωτάτου πίνακος τῶν περιεχομένων παρέχεται ἐν σμικρῷ καθαρὰ ἡ εἰκὼν τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου ὡς καὶ ἡ μέθοδος διερευνήσεως τοῦ ὅλου. Ἐν συνεχείᾳ προτάσσεται τῆς διαπραγματεύσεως τῶν ἐπὶ μέρους μακρὰ **εἰσαγωγή** (σελ. 1-30), δι' ἧς ὁ συγγραφεὺς κατατοπίζει τὸν ἀναγνώστην ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης». Κατὰ τὸν συγγραφέα, τὰ στενὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης πρέπει κατὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ μαθήματος τούτου νὰ διευρύνωνται, ὥστε νὰ περιλαμβάνουν καὶ τὰς ἱστορικὰς καὶ τὰς θεολογικὰς προϋποθέσεις τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, διὸ καὶ ἐπεκτείνονται ταῦτα μέχρις αὐτῆς τῆς στιγμῆς τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων. Οὕτως ὁ συγγραφεὺς κάμνει ἀριστοτεχνικὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ὁρίων τοῦ μαθήματος καὶ τοῦ «ἱστορικοῦ πλαισίου» τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπερ διαγράφουν οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν ἀκμῇ συνυπάρξαντες τρεῖς πολιτισμοί, ὁ ἑλληνικός, ὁ ρωμαϊκὸς καὶ ὁ ἰουδαϊκός, εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων καὶ ἀνεπτύχθη ὁ Χριστιανισμός.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην, τὴν ἀπαραίτητον εἰς κατανόησιν τοῦ ὅλου, ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει εἰς 552 σελίδας (31-586) τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου του, τὸ ἐπιγραφόμενον «**Οἱ πολιτισμοὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης**». Τὸ μέρος τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία ὀργανικὰ τμήματα, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὁποίων διερμηνεύονται ἡ οὐσία, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν προαναφερθέντων τριῶν πολιτισμῶν. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν τριῶν τούτων τμημάτων, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Οἰκουμενικὸς Ἑλληνικὸς Πολιτισμός.— Ἡ δι' αὐτοῦ προπαρασκευὴ τῆς Οἰκουμένης εἰς Χριστόν» (σελ. 31-236), ὑποδιαιρεῖται εἰς ἓξ παραγράφους, ἑκάστης τούτων πάλιν ὑποδιαιρουμένης εἰς ἐπὶ μέρους ὀργανικὰς ὑποπαραγράφους, δι' ὧν κατὰ τρόπον ἐλεύθερον καὶ ἀριστοτεχνικὸν ἐπιτυγχάνεται ἡ ζωηρὰ παράστασις καὶ ἐπαναβίωσις τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιτελεσθείσης ἠθικοπνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαίτατα δὲ τῆς συμβολῆς τούτου εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Προνοίας πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ σαφὴς ἔκθεσις τῶν ἱκανοτήτων τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς πρὸς ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν πάσης προελεύσεως λαῶν, θεωρουμένων ὑπ' αὐτῆς ὡς ἀδελφῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἓν τῶν ἀνωτέρων προσόντων τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ὡς τονίζει ὁ συγγραφεύς, διὰ τῆς συστηματικῆς καὶ σαφοῦς ἐκθέσεως τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν, ὁ ἑλληνισμὸς συνέβαλε τὰ μέγιστα διὰ τῆς ἱκανότητός του ταύτης εἰς τὴν πνευματικὴν προπαρασκευὴν τῆς «Οἰκουμένης» πρὸς ἀποδοχὴν ὑπ' αὐτῆς τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως.

Εἰς τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ πρώτου μέρους, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Ρωμαϊκὸς πολιτισμός», ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ὅλου εἰς πέντε παραγράφους μετ' ἀναλόγου πρὸς τὴν πληρότητα ἑκάστης τούτων περαιτέρω ὑποδιαιρέσεως εἰς ἐπὶ μέρους ὑποπαραγράφους, παρέχει πλήρη καὶ σαφῆ ἔκθεσιν ἁπάντων ἐκείνων τῶν στοιχείων τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἅτινα παρουσιάζουν καθαρὰν τὴν συμβολὴν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου εἰς τὴν ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἀνάπτυξιν τῆς πίστεως εἰς Χριστόν. Ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, κατ' ἀρχὰς καθαρῶς ἐξωτερικὴ καὶ ἁπλῶς τεχνική, συνισταμένη εἰς τὰ ἐκ τοῦ διοικητικοῦ ἰδίᾳ ρωμαϊκοῦ συστήματος εὐεργετικὰ μέσα πρὸς διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ συμβολὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐμμέσως ἀπέβαινε πνευματικωτέρα διὰ τῆς ἐν τῷ ρωμαϊκῷ πολιτισμῷ ὑπερισχύσεως τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς σκέψεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τονιζομένη σπουδαιότης τοῦ πνευματικοῦ συνοικεσίου μεταξὺ τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ, ἡ ἐκτιμηθεῖσα δεόντως ἀπὸ τῆς πρώτης διεισδύσεως τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἰς τοὺς καθ' αὐτοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καταδεικνύεται ἀδιαμφισβήτητος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ μετέπειτα ἀναπτυχθέντος δυτικοῦ χρι-

στιανικοῦ πολιτισμοῦ.— Ἀξία ἰδιαιτέρας σημειώσεως τυγχάνει ἡ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἰδιαιτέρα μακρὰ παράγραφος (σελ. 284-374), ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν «Ποινὴν τῆς σταυρώσεως», καθ' ὅσον διὰ τῆς παραγράφου ταύτης παρέχονται αἱ ἱστορικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ προϋποθέσεις πρὸς καλυτέραν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν περιστατικῶν τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Λυτρωτοῦ ἡμῶν Χριστοῦ.

Εἰς τὸ τρίτον τμῆμα τοῦ μέρους τούτου, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Ἰουδαϊκὸς πολιτισμὸς» (σελ. 375-586) ὁ συγγραφεὺς δίδει πάλιν διὰ τῆς αὐτῆς ὑποδιαιρέσεως εἰς μὲν τὴν πρώτην παράγραφον τὴν πλέον σαφῆ ἔκθεσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τοῦ ἔτους 722 π.Χ. μέχρι τοῦ ἔτους 41 μ.Χ., εἰς δὲ τὴν δευτέραν παράγραφον ἐν συνεχείᾳ τὴν πλήρη εἰκόνα τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν περίοδον. Ἐνταῦθα ἰδιαιτέραν ἔχει ἀξίαν ἡ παρεχομένη εἰκὼν τῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ὡς καὶ τῶν πνευματικῶν ἀντιλήψεών του. Ἀξία σημει--σεως τυγχάνει καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διερεύνησις τῆς «Λ ε γ ο μ έ ν η ς Δ ί κ η ς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (σελ. 504-585), διά τε τὴν ἔκθεσιν ταύτης ἐπὶ τῆς βιβλικῆς βάσεώς της καὶ τὴν παρεχομένην πληρότητα τοῦ περὶ αὐτὴν ἐπιστημονικοῦ διασκεπτικοῦ.

Τὸ ἀκολουθοῦν δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται «**Αἱ πανθρησκειακαὶ προϋποθέσεις τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης**» (σελ. 587-886). Τὸ μέρος τοῦτο, ὅπερ φέρει ζωηρὰν τὴν σφραγῖδα τῆς θρησκειολογικῆς εἰδικότητος τοῦ συγγραφέως, ἀποτελεῖ τὸν πολυτιμοτέραν αὐτοῦ καὶ μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδός της προσφορὰν πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογικὴν ἡμῶν ἐπιστήμην. Ἡ σπουδαιότης τοῦ μέρους τούτου θὰ καταστῇ φανερά, δι' ὅσων θὰ λεχθῶσι κατωτέρω περὶ τῆς πρωτοτυπίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου. Τὸ μέρος τοῦτο, ἂν καὶ θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον βιβλίον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διευρύνσεως τῶν ὁρίων τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης παρουσιάζεται ὡς ἀναπόσπαστον καὶ ὀργανικὸν μέρος τοῦ ὅλου.

Μετὰ γενικὴν εἰσαγωγὴν (σελ. 586-605) τὸ μέρος τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια ἐπιγραφόμενα «Μονοθεϊσμὸς ἐν Πολυθεϊσμοῖς», «Παγκόσμιος προσδοκία Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ», καὶ «Τὸ πλήρωμα τῆς μονοθεϊστικῆς ἀναζητήσεως τῆς παγκοσμίου θεανθρωπικῆς προσδοκίας καὶ τῆς πανανθρωπίνης λυτρωτικῆς νοσταλγίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ μόνῳ ἱστορικῷ Θεανθρώπῳ Λυτρωτῇ». Διὰ τῶν μερῶν τούτων παρέχεται ἡ πλέον κατηγορηματικὴ πληροφορία, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀναπτυσσομένων θρησκειακῶν φαινομένων, τῆς βαθείας καθολικῆς πίστεως εἰς ἕνα Θεὸν ἁπάντων τῶν λαῶν τῆς ὑδρογείου, ἀκόμη καὶ τῶν λατρευσάντων πολλοὺς θεούς. Ἐν συνεχείᾳ ἀποκαλύπτεται ἡ παγκοσμιότης τῆς προσδοκίας τοῦ Θεανθρώπου, ὡς Λυτρωτοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ἡ διὰ τῆς ἱστορίας ἀπόδειξις τῆς πληρώσεως τῆς προσδοκίας ταύτης ἐν τῷ Χριστῷ.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ παρόντος ἔργου (σελ. 887-969) ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰ περὶ τὴν **«Τοπογραφικὴν καὶ λογοτεχνικὴν μορφολογίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης».** Τὸ μέρος τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστέγασμα τοῦ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκπονηθέντος συστήματος καὶ διαιρεῖται εἰς τὰ προδηλούμενα διὰ τοῦ τίτλου δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων προβάλλει ἡ χώρα ὁλοκλήρου τῆς Παλαιστίνης μεθ' ὅλου τοῦ φυσικοῦ της πλούτου, ὀρυκτοῦ, φυτικοῦ, ζωϊκοῦ κλπ. εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ βιβλικοῦ περιβάλλοντος. Εἰς τὸ δεύτερον δὲ παρέχονται ἅπαντα τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς γραπτοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ μνημείου, τὰ ἀναφερόμενα δῆλον ὅτι εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὴν τεχνικὴν καὶ τοὺς ἰδιωματισμούς της, τὰ λογοτεχνικά της σχήματα καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῆς χαρακτηριστικά.

Τὸ ὅλον ἔργον κατακλείεται δι' «**'Επιλόγου**» (σελ. 970-973), ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἐκτεθέντα ἱστορικὰ γεγονότα τονίζει τὴν ἐκ τούτων ἀνακύπτουσαν ἀνάγκην διευρύνσεως τῶν ἄχρι τοῦδε στενῶν ὁρίων τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» πολὺ πέρα τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς ἱστορίας, εἰς ἁπάσας τὰς σελίδας τῆς ὁποίας καθορᾶται προδιαγραφόμενος καὶ ἐπεκτεινόμενος Χριστὸς ὁ Λυτρωτὴς τοῦ κόσμου. Τὰ συμπεράσματά του ταῦτα ὁ συγγραφεὺς ἐπισφραγίζει οἱονεὶ δι' ὁμολογίας τῆς προσωπικῆς του πίστεως πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὕτω μεγαλουργήσασαν Θείαν Πρόνοιαν καὶ Θείαν 'Αγάπην. Οὕτω τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ τῆς προσαγωγῆς ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ἐκ τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν ἐπὶ τῶν ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως, ἐπεχόντων ἐνταῦθα θέσιν εὐχαριστηρίου προσευχῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον τοῦ κόσμου, πρὸς Ὃν καὶ προσφέρεται τὸ ἔργον.

Τοῦ κειμένου ἕπεται δισέλιδος (σελ. 975-976) «Βιβλιογραφικὴ ἐπισημείωσις», ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος γενικώτερον εἰς τὴν ὑφ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθεῖσαν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὅλου ἐπὶ μέρους βιβλιογραφίαν καταχωρίζει τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐγχειριδίων τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης». 'Εν συνεχείᾳ παρέχονται ἑπτὰ εἰκόνες ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν διαφόρων τύπων τῆς σταυρικῆς θανατώσεως. Μετὰ ταύτας ἀκολουθεῖ πρωτότυπος καὶ λίαν παραστατικὸς πίναξ χρονικοῦ καθορισμοῦ τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου. Πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ πίναξ οὗτος, ἐκτὸς τῆς πρωτοτυπίας του, ἀποτελεῖ καὶ εἶδος ὑπομνήματος ἐπὶ τῶν σχετικῶν εὐαγγελικῶν χωρίων, ἅτινα, ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀφηγήσεως τῶν περὶ τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου ἐπὶ μέρους γεγονότων, δημιουργοῦν ἱκανὰ καὶ δυσχερῆ προβλήματα, ἀπαιτοῦντα συστηματικὴν τῶν πραγμάτων ἐξέτασιν, ἣν προδίδει ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκπονηθεὶς πίναξ. Αἱ τελευταῖαι σελίδες τοῦ ὀγκωδεστάτου τούτου τόμου περιλαμβάνουν τὸ τετραπλοῦν εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 993-1049), δι' οὗ διευκολύνεται τὰ μέγιστα ἡ ὑπὸ πάντων καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν χρῆσις τοῦ πολυτιμοτάτου τούτου ἔργου.

Μέθοδος καὶ πρωτοτυπία τοῦ ἔργου. Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζων καλῶς τὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησαν οἱ διάφοροι συντάκται τῶν ἄχρι τοῦδε ὑπαρχόντων ἐγχειριδίων καὶ εἰδικῶν μονογραφιῶν ἐπὶ τῶν παντοίων θεμάτων τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης», ἠκολούθησεν ἰδίαν μέθοδον εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ὅλου περιεχομένου τοῦ ἔργου του. Κύριον ταύτης χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς θεώρησις τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Διὰ τῆς τοιαύτης θεωρήσεως συμπλέκονται τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς Συγκριτικῆς Θρησκειολογίας, ὡς καὶ τὰ πορίσματα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας πρὸς τὰς ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐσιαστικωτέρας ἐπιστημονικὰς διαπιστώσεις. Τὴν αἴσθησιν τῆς ἀνάγκης πρὸς εὐρυτέραν θεώρησιν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης προδίδει δι᾽ ὅλων τῶν ἄρθρων του καὶ τὸ περισπούδαστον θεολογικὸν λεξικὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν G. R. Kittel καὶ G. Friedrich, ἐκ δὲ τῶν ἐγχειριδίων τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸ θαυμάσιον ἔργον τοῦ καθολικοῦ Karl Prümm, τὸ ἐπιγραφόμενον «Religionsgeschichtliches Handbuch für den Raum der altchristlichen Umwelt». Οὕτω φρονοῦμεν ὅτι ἡ παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Λ. Φιλιππίδου ἐγκαινιασθεῖσα μέθοδος θὰ ἐπηρεάσῃ τοὐλάχιστον τοὺς συντηρητικοὺς ἐρευνητὰς τοῦ μαθήματος, ἰδίᾳ τοὺς ἐκ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Θεολογίας.

Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἔργου, ἥτις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν μέθοδον, ἤτοι τὴν θεώρησιν καὶ διάρθρωσιν τοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθόλου διαπραγμάτευσιν αὐτοῦ, γίνεται ἐμφανὴς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς διαιρέσεως τοῦ ὅλου. Παρὰ τὸν ὄγκον καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς ὕλης ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθῶν τὴν ἀπ᾽ ἀρχῆς διαγραφεῖσαν κατευθυντήριον γραμμὴν ἐπιτυγχάνει τὸν ὑφ᾽ αὐτοῦ τεθέντα σκοπὸν διὰ τῆς ἀριστοτεχνικῆς δομῆς τοῦ ὅλου. Σκοπὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ πέρα τῆς ἁπλῆς ἐκθέσεως τῶν ἐπὶ μέρους πραγμάτων ἀποκάλυψις τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων πραγματώσεως τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Προνοίας εἰς σωτηρίαν τοῦ κόσμου διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἡ πρωτοτυπία τοῦ πρώτου μέρους, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνεται ἀμεσώτερον ἡ πληρεστέρα κατανόησις τοῦ κειμένου τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔγκειται εἰς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναζήτησιν τῶν νημάτων τῆς καθόλου πνευματικῆς ζωῆς τοῦ παρελθόντος, δι᾽ ὧν ἐπλέχθησαν οἱ ἐν τῷ μέρει τούτῳ περιγραφόμενοι πολιτισμοί.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅπερ εἶναι σημαντικώτατον διὰ τὴν Θεολογίαν καθόλου, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ συγγραφέως εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου του διὰ τῶν ἀκολουθούντων δύο εἰσέτι μερῶν τοῦ βιβλίου. Πρὸς τούτοις ὁ συγγραφεὺς ἐξαίρει τὸ βαθύτερον νόημα τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης κατὰ τρόπον ὅλως πρωτότυπον διὰ τῆς ἀναζητήσεως καὶ καταδείξεως τῶν οὐσιαστικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης πρὸς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Πόσον δὲ συνδέονται ἅπαντα τὰ θέματα τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ βιβλίου πρὸς τὴν

οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως γνωρίζουν καλῶς οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἱερὰν ἑρμηνείαν τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως γενομένης ὀργανικῆς συνδέσεως τῶν θεμάτων καὶ τοῦ τρίτου μέρους εἰς τὸ ὅλον ἐπιδιώκεται ἡ διὰ τούτων κατανόησις οὐ μόνον τοῦ γράμματος, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς βαθυτέρας οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄχρι τοῦδε παρουσιάζοντο, ὡς γνωστόν, κεχωρισμένως, ἡ μὲν Τοπογραφικὴ Μορφολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς Γεωγραφία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ δὲ Λογοτεχνικὴ Μορφολογία ὡς Γραμματικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐντάξεως τῶν δύο σημαντικωτάτων τούτων ἁγιογραφικῶν θεμάτων εἰς τὸ ὅλον, ταῦτα μὲν ἀπαλλάσσονται τῆς ξηρᾶς ἐκθέσεως μόνον τῆς τεχνικῆς των, ἡ δὲ Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπαρτίζεται εἰς πλῆρες σύστημα, περιλαμβάνον πᾶσαν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἐπὶ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θέματα δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἐνταῦθα μόνον γενικάς τινας κρίσεις, παρατηροῦντες ὅτι τὴν σκέψιν τοῦ συγγραφέως διακρίνει ἡ εὐρύτης ἐν πᾶσι, τὴν δὲ κρίσιν αὐτοῦ ἡ καθολικότης τῆς βάσεως. Οὕτω παρέχεται εἰς τὴν ἀναγνώστην οὐχὶ ἡ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν θρησκειακῶν φαινομένων ἀρνητικὴ ἐντύπωσις, πρᾶγμα συνηθέστατον διὰ τὰς περισσοτέρας τῶν ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων γενομένων ἐργασιῶν, ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις τῆς συνθέσεως τῶν καθολικῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν διὰ τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων. Αἱ ἀξίαι αὗται παρουσιάζονται ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ συγγραφέως ὡς μία ζωηρὰ προβολὴ τῆς ἐν ἑαυτῷ εἰκόνος, ἣν διαγράφει ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας καὶ ἡ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Οὕτω δικαιολογεῖται πλήρως καὶ ἡ συχνοτάτη χρῆσις τῶν ἑκάστοτε λίαν ἐκπροσωπευτικῶν λειτουργικῶν ἀποσπασμάτων καὶ λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων πρὸς ἑρμηνείαν καὶ ἐπικύρωσιν τῶν ἐπιστημονικῶν σκέψεων τοῦ συγγραφέως διὰ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐντόνως βιωθέντων καὶ συνεχῶς βιουμένων ἀντιλήψεων ἐπὶ τῶν ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θεμάτων. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Φιλιππίδου ἔχει ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν, ὡς ἀποτελοῦν βασικὸν στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν παραδόσεως, μακρὰν τῆς ὁποίας, ὡς ἀπέδειξε καὶ ἡ πεῖρα τοῦ παρελθόντος, πᾶσα περὶ τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καταντᾷ αἵρεσις καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κακῶς λεγομένης «Θρησκειολογικῆς Σχολῆς». Ὡς γνωστὸν ἀπὸ τοῦ Hausrath μέχρι τοῦ Bultmann καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐλάχιστοι κατώρθωσαν ἐν τῇ ὑφ' αὐτῶν γενομένῃ διερευνήσει καὶ ἀναλύσει τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ νὰ μείνωσιν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὰς ἔξωθι ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε νὰ παραθεωρῆται οὐσιαστικώτατα ἡ αὐτοτέλεια, ἡ ἰδιο-

τυπία καὶ ἡ θεία προέλευσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἀτυχῶς καὶ σήμερον συντάσσονται ἑρμηνευτικὰ ὑπομνήματα ἐπὶ τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς λεγομένης «Θρησκειολογικῆς Σχολῆς». Τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι, ἐνῷ πολλοὶ ἑρμηνευταὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των ὅπως ἐκτιμήσωσι τὸν Χριστιανισμὸν ἐντὸς τοῦ τότε ἱστορικοῦ του πλαισίου, ἑρμηνεύουν αὐτὸν ὡς ἐκδήλωσιν παράλληλον πρὸς τὰς τότε λοιπὰς θρησκευτικὰς κινήσεις καὶ ὡς προϊὸν τοῦ τότε «συγκρητισμοῦ», ὁ κ. Φιλιππίδης, ἐξ ἐπαγγέλματος Θρησκειολόγος, παρέχει διὰ τοῦ ἔργου του καθαρὰν τὴν Χριστολογικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ σκέψις τοῦ συγγραφέως παραμένει ἀπολύτως ἐλευθέρα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σκέψιν ἐκείνων, οἵτινες ἐν τῇ διερευνήσει τῶν αὐτῶν θεμάτων δεσμεύονται ἀπὸ τὰς ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος.

Ἀξία καὶ χρησιμότης τοῦ ἔργου. Διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου παρέχεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀνάγλυφος καὶ ἀριστοτεχνικὴ ἡ εἰκὼν πάντων τῶν θεμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οἱ τρεῖς πολιτισμοί της, Ἰουδαϊκός, Ἑλληνικὸς καὶ Ρωμαϊκός, ἐκτιμῶνται ἀπὸ ἐπόψεως ὀρθοδόξου διὰ τὴν συμβολὴν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅσα λέγονται περὶ τῶν πολιτισμῶν τούτων καθιστοῦν πλέον σαφῆ τὴν φρασεολογίαν καὶ τὴν ὁρολογίαν τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰ ἱστορικὰ περιστατικὰ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας μετὰ τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ αὐτὸ τὸ βάθος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Δι' αὐτῶν ἐξαίρεται ἡ ἀξία τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ παρουσιαζομένου διὰ μὲν τῆς διδασκαλίας του περὶ κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀνωτέρων εἰς πνευματικότητα θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀντιλήψεών του ὡς προδρόμου τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ δὲ τῆς γλώσσης αὐτοῦ οὐ μόνον ὡς ἀποδέκτου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀκριβοῦς διερμηνέως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς λαμπρᾶς ἐκθέσεως τῶν θεμάτων τούτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν πορισμάτων τοῦ συγγραφέως πᾶς τις ἀποκτᾶ συνείδησιν τῆς οὐσίας τοῦ λεγομένου «Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ», καθόσον δι' αὐτῶν ἐκτιμᾶται ὀρθῶς ἡ ἀξία τῆς ἑλληνικῆς νοοτροπίας ἐν τῷ βίῳ καὶ τῷ ἔργῳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατανοεῖται πλήρως ἡ ἐν τῷ κόσμῳ περαιτέρω ἀποστολὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀπὸ τῆς θρησκειολογικῆς θέσεως τοῦ συγγραφέως ὀρθὴ ἐκτίμησις τῶν πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας παραλλήλων τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἁρμόζουσαν ἀπάντησιν εἰς τὰς διατυπωθείσας διαφόρους ἀντορθοδόξους θεωρίας ἐπὶ βασικωτάτων θεμάτων τῆς πίστεως, οἷον τὸ θέμα τῆς γενέσεως τῆς θρησκείας καθόλου, τὸ θέμα τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὸ τῆς σχέσεως τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν πρὸς τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω τὸ ἔργον τοῦ κ. Φιλιππίδου ἀποβαίνει ἡ πλέον σοβαρὰ Ἀπολογητικὴ

τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τὴν ἐποχήν μας, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἔχει ν' ἀντιμετωπίση οὐχὶ τὴν ἄρνησιν, ἀλλὰ τὴν σχετικοποίησιν τῆς πίστεως ἡμῶν. Σήμερον οὐδεὶς πλέον ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς ἱστορικῆς προσωπικότητος, ἀτυχῶς ὅμως πολλοὶ ἀρνοῦνται τὴν Θεότητά του καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωτηρίας τοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα ἐνέχει μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σύγχρονος θεολογικὴ ἔρευνα ἀποβαίνει συχνάκις αἰχμάλωτος ἑνὸς κακῶς νοουμένου ἱστορισμοῦ καὶ ἑνὸς ξηροῦ καὶ ἀνεδαφικοῦ πραγματισμοῦ, ὥστε νὰ ἀντιφάσκῃ ἀκόμη καὶ πρὸς ἑαυτήν. Ἐνῷ δηλαδὴ αὕτη κηρύττει ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δογματισμῶν τῆς παραδόσεως κατὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ ἀντικειμένου της, παγιδεύεται ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ ἑρμηνεύῃ καὶ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου παρέχεται ἡ πλέον θεοκρατικὴ ἑρμηνεία τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων. Δι' αὐτοῦ ἐπανακτᾷ τὴν θετικότητά της καὶ ἡ ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καταβαλλομένη ἀπολογητικὴ προσπάθεια τῆς Θεολογίας εἰς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἔναντι τῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω τὸ παρὸν ἔργον ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν συμβολὴν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπολογητικὴν προσπάθειαν τῆς Ἐκκλησίας, συντελουμένην ἄνευ ἀπολογητικῆς τινος ἐπιχειρηματολογίας, διὰ μόνης τῆς καθαρᾶς παραστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ διὰ τῆς συσχετίσεως πρὸς ἄλληλα τῶν κοσμοϊστορικῶν γεγονότων. Πρὸς τούτοις παρέχεται εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ἔννοια τῆς ψυχοκεντρικῆς καὶ τῆς χριστοκεντρικῆς ἀνθρωπολογίας διὰ τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἑρμηνείας τῆς πανανθρωπίνης ζωῆς καὶ τῶν καθολικῶν θρησκευτικῶν φαινομένων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Διὰ πάντων τούτων ὁ ἀναγνώστης ἀποκτᾷ πλήρη συνείδησιν τῆς ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας συνεχοῦς καθοδηγήσεως τῶν λαῶν πρὸς τὸ Ἄστρον τῆς Βηθλεέμ. Οὕτω δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρέσχε καὶ διὰ τοῦ νέου τούτου ἔργου του τὴν καλυτέραν δικαίωσιν τῆς θέσεως τῆς Θρησκειολογικῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ ἡμῶν Θεολογίᾳ.

Πρὸς προφύλαξιν παντὸς ἀναγνώστου ἀπὸ πάσης τυχὸν προχείρου κρίσεως, δι' ἧς τὸ ἔργον ἐνδεχομένως ἤθελε χαρακτηρισθῇ ὡς ἁπλῆ ἀποθησαύρισις τοῦ πολυτίμου τούτου ὑλικοῦ, τονίζομεν ὅτι τὸ ἔργον ἀποτελεῖ ὡλοκληρωμένον σύστημα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ ἀντικειμένου του, μὲ ἰδίαν μέθοδον, συγκεκριμένον σκοπὸν καὶ αὐστηρὰν συνέπειαν. Πρὸς τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι ἡ μεγάλη ἀξία τῶν σκέψεων τοῦ συγγραφέως ἔγκειται εἰς τὴν ἑδραίωσιν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς καθόλου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, διὸ καὶ διακρίνει ταύτας ἡ σαφήνεια, ἡ πειστικότης, ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ εὐρύτερον γνωστὴ καλλιέπεια τοῦ συγγραφέως.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης συναντᾷ καὶ σήμερον πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας, ἀφ' ἑνὸς ἕνεκεν τῶν πολλῶν καὶ δυσκόλων αὐτῆς προβλημάτων, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη παρουσιάζεται ὡς ἡ ὀλιγώτερον γνωστὴ καὶ ὡς ἡ περισσότερον παρεξη-

γηθεῖσα ἐποχή, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῶν ἀγνώστων μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν χειρογράφων τῆς περιοχῆς τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης καὶ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἅτινα ἀμφισβητήτως πρέπει νὰ κατατάσσωνται μεταξὺ τῶν πηγῶν τῆς Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ ἐπὶ τῶν νέων τούτων χειρογράφων ἐπιστημονικὴ ἔρευνα διέρχεται μόλις κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν τὸ στάδιον τῆς πρώτης αὐτῶν ἐκτιμήσεως ὡς γραπτῶν μνημείων. Τὸ ἀκολουθοῦν στάδιον τῆς ἐπιστημονικῆς τούτων ἐκμεταλλεύσεως, ὅπερ καὶ ἐνδιαφέρει τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἶναι ἔργον μακρὸν καὶ δύσκολον καὶ κυρίως ἔργον τοῦ ἀμέσου μέλλοντος. Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀποσιώπησις τοῦ γενομένου ἤδη θορύβου ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν χειρογράφων τούτων ἀποτελεῖ συνέπειαν τῆς θετικότητος, τῆς διακρινούσης τὴν ὅλην διαπραγμάτευσιν τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου. Ὅτι ὅμως τὸ ἐπιστημονικὸν διαφέρον τοῦ σ. ἐστράφη ἤδη καὶ πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, ἀποδεικνύει ἡ ἐπισημειωτικὴ προσθήκη (εἰς σελ. 425) ἐν σελίδι 1052 τοῦ ἔργου.

Διὰ τῶν λεχθέντων καθίσταται σαφὲς ὅτι τὸ νέον τοῦτο βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Λεων. Ἰ. Φιλιππίδου ἀποτελεῖ βοήθημα βασικώτατον καὶ λίαν ἀπαραίτητον διὰ τῶν κατάρτισιν τῶν σπουδαστῶν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἐπιστήμης, διὸ καὶ ἐνθέρμως συνιστῶμεν αὐτό. Ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ καὶ θεολογικὴ ἀξία τοῦ ἔργου ἐγγυᾶται καὶ περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ λοιποῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ εὐμενοῦς ὑποδοχῆς του, καθόσον τοῦτο ἀποτελεῖ πολύτιμον ὁδηγὸν παντὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου.

Μ. Α. ΣΙΩΤΗΣ
Τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης
ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Γεωργίου Β. Τούλια. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα (Βογόμηλοι—Κοσμᾶς). Ἀθῆναι 1957.

Τὸ ζήτημα τοῦτο πειρᾶται νὰ λύσῃ ὁ Γ. Β. Τούλιας εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα (Βογόμηλοι—Κοσμᾶς). Ἀθῆναι 1957». Θεωρῶ ὡς ἀναγκαῖον νὰ κάμω μίαν σύντομον κριτικὴν διὰ τὴν ἐνδιαφέρουσαν αὐτὴν μελέτην. Τεχνικῶς ἡ ἔκδοσις εἶναι καλή, ἀλλὰ δυστυχῶς ἔχουν παρεισφρήσει πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, κυρίως εἰς τὰς παρατηρήσεις (τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, τοὺς τίτλους τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων: Petramovits; Gudiats, Golobinski, Bolgserbs, Moskba, Ταλάρ, Sarl, Zelatarski, Mutsefl, κ. λ.),

Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ συγγραφεὺς ἐχειρίσθη σοβαρῶς τὸ ὑπ' αὐτοῦ μελετηθὲν ζήτημα. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς ἐκτενοῦς βιβλιογραφίας (πηγῶν καὶ βοηθημάτων). Εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ μελέτας διὰ τοὺς Βογομήλους εἰς τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὰς περιγραφὰς διὰ τοὺς Βογομήλους ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους» I-III, ὑπὸ Β.Ν. Ζλα-

τάρσκυ, «Ἱστορία Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρῖδος» Ι, ὑπὸ Ἰβὰν Σνεγκάρωφ· «Προέλευσις, οὐσία καὶ σημασία τῆς αἱρέσεως τῶν Βογομήλων», ὑπὸ τοῦ ἰδίου· «Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας» Ι', ἔκδοσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν· «Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἐν Βουλγαρίᾳ», Μόσχα 1954, ὑπὸ Δ. Ἄγγελωφ.

Ἡ μελέτη τοῦ Τούλια, συνοδευομένη ὑπὸ προλόγου καὶ εἰσαγωγῆς, χωρίζεται εἰς κεφάλαια τέσσαρα. Τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον κεφάλαιον (σελ. 10-26) περιλαμβάνουν τὸ εἰσαγωγικὸν τμῆμα τοῦ θέματος. Εἰς τὰ κεφάλαια αὐτὰ γίνεται γενικὴ σύντομος περιγραφὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ μέχρι τοῦ XI αἰῶνος, γραφεῖσα διὰ τὸν σκοπόν, ὡς λέγει καὶ ὁ συγγραφεύς, νὰ καταφανῇ καὶ νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφανῇ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἐν Βουλγαρίᾳ. Σχετικῶς ἡ ἐπικεφαλὶς φαίνεται πολὺ γενική. Ὀρθότερον θὰ ἦτο ἐὰν ἔφερε τὴν ἐπικεφαλίδα: Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἐν Βουλγαρίᾳ (προέλευσις καὶ ἐξάπλωσις).

Ὁ Τούλιας μετ' ἐπιτυχίας ἀποδεικνύει τὴν θέσιν του, ὅτι ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων εἶναι παραφυὰς τοῦ Μανιχαϊσμοῦ καὶ ἀναμφιβόλως ὅτι ὑπῆρξεν ὡς αἵρεσις. Ἀλλὰ ἐν τῷ προλόγῳ καὶ τῇ εἰσαγωγῇ συνάγει ἐσφαλμένα συμπεράσματα ἐν σχέσει μὲ τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἐπίπεδον τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Παρ' ὅλας τὰς βαρείας ταλαιπωρίας, ἃς ὑπέστη κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὁ Βουλγαρικὸς λαός συνεισέφερε σπουδαίως διὰ τὸν Σλαυϊκὸν ἐκπολιτισμόν. Ἡ Βουλγαρία ὑπῆρξε φυτώριον σλαυϊκῶν γραμμάτων καὶ παιδείας. Ἡ ὑπηρεσία της αὕτη ἀναγνωρίζεται ὑφ' ὅλων τῶν σλαυϊκῶν ἐπιστημόνων. Αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ μοναί, αἱ ὁποῖαι ἀνηγέρθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀρχαίων Βουλγαρικῶν κρατῶν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, εἶναι ὁλοφάνερα τεκμήρια, ὅτι ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς ἦτο ὀπαδὸς τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Πλῆθος ἀρχαίων βουλγαρικῶν χειρογράφων, ἅτινα φυλάσσονται εἰς μονὰς (Ρίλας, Ζωγράφου, Χιλανδαρίου) καὶ εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ τῷ ἐξωτερικῷ, πιστοποιοῦν ἐπίσης διὰ τὰς τάσεις τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ πρὸς μόρφωσιν, τὸν πόθον διὰ πρόοδον, ὅστις ἐξεφράσθη μετ' ἐντάσεως καὶ ἐνθουσιωδῶς κατὰ τὴν ἀναγέννησίν του (XIX αἰών). Εἰς τὰς Βουλγαρικὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς μονὰς ὑπάρχουν ἀρκετὰ χειρόγραφα, ἅτινα δεικνύουν ὅτι οἱ Βούλγαροι συγγραφεῖς ἐτίμων τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμόν, ἐξεμάνθανον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς κλεῖδα διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ Χριστιανικὴν φιλοσοφίαν. Ἐνώπιον τῶν γεγονότων τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἄποψις, ὅτι ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν του δὲν ἤλλαξε καὶ ἐξηκολούθει νὰ διαβιοῖ ὡς βάρβαρος καὶ Ἀσιάτης (σελ. 1.). Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀχρίδος Θεοφύλακτος καὶ Δημήτριος Χωματιανὸς περιτράνως ἐκφράζουν τὴν πνευματικὴν ἀλλαγὴν τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ εἰς τὰς γραφείσας ὑπ' αὐτῶν βιογραφίας τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχρίδος. Ὁ ἀνώνυμος πρεσβύτερος Δουκλιανῆς (XI αἰών) βεβαιοῖ, ὅτι εἰς

τὴν αὐλὴν τοῦ Βουλγάρου τσάρου Σαμουὴλ δὲν ὑπελείφθη τίποτε ἐκ τῶν παλαιῶν ἠθῶν (τούτου κάμνει μνείαν καὶ ὁ Τούλιας). Γενικὰ ἐὰν ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς δὲν εἶχε σταθερὸν πολιτισμὸν μὲ σαφῶς διαγεγραμμένον χριστιανικὸν χαρακτῆρα, οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν τρομερὰν πίεσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ θὰ ἐδέχετο πλήρως τὸν Μωαμεθανισμόν, ὁ ὁποῖος θὰ τοῦ ἐξησφάλιζε τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν. Ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος ἀναγνωρίζει, ὅτι ἐκ τῶν μεγάλων Βαλκανικῶν λαῶν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι ὀλιγώτερον ὑπεχώρησαν πρὸ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ.

Φαίνεται ὅτι εἰς τὸν συγγραφέα ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν λεχθεῖσαν ἐσφαλμένην ἄποψιν, διὰ νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία εἰς τοὺς συλλογισμούς του διὰ τὰ αἴτια τῆς ἐμφανίσεως τῆς αἱρέσεως τῶν Βογομήλων. Ἀλλ' ἡ ἀφετηρία αὕτη δὲν διευκρινίζει τὸ τεθὲν ζήτημα. Κατ' αὐτὸν ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἀνεφάνη ἀκριβῶς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐπειδὴ ἡ χώρα ἦτο ἀπολίτιστος καὶ ἀνοργάνωτος. Καὶ διατὶ ἡ αἵρεσις εὗρεν ἔδαφος καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον (Κωνσταντινούπολιν, Μικρὰν Ἀσίαν, Ἄθωνα), Μακεδονίαν, ὅταν αὕτη ἦτο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν, μάλιστα καὶ ἐν Ἑλλάδι (ὁ συγγραφεὺς ἀνακοινοῖ ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπάρχει χωρίον Μπογομῆλοι, σ. 37); Διατὶ μεγάλαι αἱρέσεις, ὡς ἡ τῶν Γνωστικῶν, τοῦ Ἀρειανισμοῦ, τῶν Νεστοριανῶν, τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, τῶν Εἰκονομάχων, ἀνεφάνησαν εἰς πεπολιτισμένας χώρας τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν ὑψηλοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου; Μερικαὶ τῶν αἱρέσεων τούτων εἶχον πολλοὺς ὀπαδοὺς εἰς κύρια κέντρα πολιτισμοῦ: Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἐπίσης ἀνεφάνη μετὰ τὴν πρώτην ἄνθησιν τῆς ἀρχαίας Βουλγαρικῆς γραμματολογίας καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν δρᾶσιν τοῦ Κλήμεντος Ἀχρίδος, Ἰωάννου Ἐξάρχου καὶ ἄλλων συγγραφέων, ὅταν ἡ αὐτὴ δρᾶσις ἐξακολουθῇ ἀκόμη νὰ ἐξασκῇ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Βουλγαρικῆς κοινωνίας. Εἷς μέγας συγγραφεύς, ὡς εἶναι ὁ πρεσβύτερος Κοσμᾶς, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς ἀπολίτιστον καὶ ἐν σκότει διατελοῦσαν χώραν.

Ἄλλο ζήτημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει ὀρθὴν ἀντίληψιν, εἶναι ἡ ἐθνικὴ προέλευσις τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ σύγχρονος Βουλγαρικὸς λαὸς κατάγεται ἐκ τῶν Βουλγάρων τοῦ Ἀσπαροὺχ (τῶν Πρωτοβουλγάρων), οἱ ὁποῖοι ἀπώλεσαν μόνον τὴν γλῶσσάν των καὶ ἐδέχθησαν τὴν σλαυϊκήν. Ὁ συγγραφεὺς δὲν κάμνει διάκρισιν Πρωτοβουλγάρων καὶ Σλαυοβουλγάρων. Ὁ συγγραφεὺς δὲν θέτει τὸ ζήτημα, τί ἀπέγιναν τὰ πλήθη τῶν Σλαύων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν καὶ τὴν δημιουργὸν δύναμιν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ κράτει. Αἱ σλαυϊκαὶ αὐταὶ φυλαὶ δὲν ἐδημιούργησαν ἄλλην ἐθνικότητα, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀφοῦ ἀφωμοίωσαν τοὺς Πρωτοβουλγάρους, ἐδέχθησαν τὸ ὄνομα «Βούλγαροι» ὡς ἰδικόν των κοινὸν λαϊκὸν ὄνομα. Οὕτω ἐσχηματίσθη νέος σλαυϊκὸς λαὸς — Βουλγαρικός, μὲ σλαυϊκὴν γλῶσσαν, σλαυϊκὴν γραφὴν καὶ σλαυϊκὴν συνείδησιν. Διὰ τοῦτο ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς εἶχε πάν-

τοτε τὴν συνείδησιν, ὅτι ἀπετέλει τμῆμα τῆς σλαυϊκῆς φυλῆς. Ὅπως ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου οἱ Φράγκοι (Γερμανικὸς λαὸς) ἐδέχθησαν τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπ' αὐτῶν ὑποταχθέντων ἐκρωμαϊσθέντων Γάλλων καὶ συνεχωνεύθησαν μετ' αὐτῶν, δίδοντες τὸ ὄνομά των εἰς τὸν νεοσυσταθέντα λαὸν τῶν Φράγκων (Γάλλων), κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ συνετελέσθη ἡ ἰδία ἐθνολογικὴ διαμόρφωσις. Ἐπίσης κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡνώθησαν εἰς μίαν ἐθνικότητα εἰς τὴν τῶν Ρώσσων— αἱ ἀνατολικαὶ σλαυϊκαὶ φυλαί, αἱ δὲ βορειοδυτικαὶ—βαλκανικαὶ—σλαυϊκαὶ φυλαὶ εἰς τὴν σερβικὴν ἐθνικότητα.

Ἐσφαλμένην ἀντίληψιν ἔχει ὁ συγγραφεὺς καὶ διὰ τὴν ἐθνικὴν σύνθεσιν τῶν ἰδίων Πρωτοβουλγάρων. Λαός, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησεν ἰσχυρὸν κράτος, ὀνομαζόμενον «Βουλγαρία», δὲν ἦτο σύμφυρμα ἢ μιγὰς ἐξ ἑτερογενῶν φυλῶν, ἀλλ' ἑνότης ἐθνικῶς διαμορφωθεῖσα, ἔθνος τὸ ὁποῖον οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς σαφῶς διακρίνουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς-Ἀβάρους, Χαζάρους, Σλαύους. Οἱ Πρωτοβούλγαροι εἶχον ἰδίαν ἐθνικὴν γλῶσσαν, ὡς τοῦτο φαίνεται ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγετῶν των (Ἀσπαρούχ, Τερβέλ, Κορμισός, Παγάν, Καρδάμ, Ὀμορτὰγ) καὶ ἐκ τῶν ὀνομασιῶν τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν τίτλων (βοήλ, βαγαΐν, βαγατούρ, ὀλγουταρκάν, καβχάν, ἴτσιργου, βοήλα), καὶ ἰδιαιτέρως ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων ἐν Πρεσλαῦ λιθίνων ἐπιγραφῶν μὲ ἑλληνικὴν γραφήν, ἀλλ' εἰς πρωτοβουλγαρικὴν γλῶσσαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γλωσσολογικοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ἐξηκριβώθη, ὅτι οἱ Πρωτοβούλγαροι κατάγονται ἀπὸ τὴν κεντρώαν ἀσιατικὴν ὁμάδα τῶν τουρκικῶν λαῶν, συγγενευόντων μετὰ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Χαζάρων.

Τὰ αἴτια διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Βογομήλων ἐν Βουλγαρίᾳ εἶναι περισσότερον βαθύτερα, ἐξ ἐκείνων ὅσα ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει—ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ ἀνωμαλίαι. Ἡ αἵρεσις αὕτη ἦτο θρησκευτικο-κοινωνικὴ κίνησις μὲ ἐμφανῆ μαχητικὴν κατεύθυνσιν ἐναντίον τῶν καταπιεστῶν τῶν λαϊκῶν μαζῶν—τοῦ τσάρου, τῶν βογιάρων καὶ ἄλλων μεγαλογαιοκτημόνων. Αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ ἀνωμαλίαι, διὰ τὰς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεύς, ἠδύναντο νὰ εὐνοήσουν τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Βογομήλων ὄχι μόνον τόσον διὰ τὴν διατάραξιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως (σελ. 7), ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ οὗτοι ἐχειροτέρευον ἔτι περισσότερον τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ (βιοτεχνῶν καὶ ἀγροτῶν). Ἂν τὸ ζήτημα εἶχεν ἄλλως, διατί ἡ αἵρεσις τῶν Βογομήλων ἐγένετο δεκτὴ καὶ εἰς ἄλλας χώρας (Βυζάντιον, Σερβίαν, Βόσναν, Ἰταλίαν, Γαλλίαν);

Αἱ κυριώτεραι ἄλλαι ἀνακρίβειαι, διαλαθοῦσαι τῆς προσοχῆς τοῦ συγγραφέως, εἶναι φύσεως ἐξηκριβωμένων ἀληθειῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἱδρύθη τὸ ἔτος 330 καὶ οὐχὶ τὸ 320. Ὁ Διοκλητιανὸς μετέφερε τὴν πρωτεύουσάν του εἰς Νικομήδειαν καὶ οὐχὶ εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ μὲ τὸν σκοπὸν οὐχὶ μόνον νὰ ἀποκρούῃ τὰς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων ἐπερχομένων ἐκ τοῦ Δουνάβεως, ἀλλὰ διὰ νὰ συνδέσῃ στενότερον τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐ-

τοκρατορίαν. Ἡ δυτικὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἔπεσε τὸ ἔτος 476, καὶ οὐχὶ τὸ 763 (σελ. 11). Οἱ Σλαῦοι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον πρὸ τῶν Ἀβάρων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἤδη τοῦ Ἰουστιανιανοῦ τοῦ Α΄ (527-565), καὶ οὐχὶ ταὐτοχρόνως μετὰ τῶν Ἀβάρων πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ VII αἰῶνος. Αἱ συνθῆκαι μετὰ τοῦ Βυζαντίου ἠθετοῦντο οὐχὶ μόνον ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ὡς παράδειγμα ἄς λάβωμεν τὴν εἰσβολὴν μόνον τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ κατὰ τὸ ἔτος 972. Οἱ Βλάχοι δὲν ἐξεσλαυΐσθησαν πρὸ τοῦ XV αἰῶνος, ἀλλ᾽ ὑφίσταντο ὡς ἰδία ἐθνικότης καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἡ γενικὴ ὀνομασία «Βλάχοι», ἡ ὁποία ἐδίδετο εἰς τοὺς ὀρεσιβίους ποιμένας εἰς Σερβικὰ ἔγγραφα, δὲν δίδει λαβὴν διὰ νὰ συναχθῇ τοιοῦτον συμπέρασμα. Οὐδαμοῦ γίνεται μνεία περὶ μαθητοῦ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὀνόματι Μεθόδιος. (σημ. 41). Πρὶν νὰ ἀσπασθῇ τὸν Χριστινισμόν ὁ ἡγεμὼν Βόρις, ἀρκετὸν χρόνον ἐδίσταζε, πόθεν νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμόν—ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἢ τῆς Ρώμης,—καὶ οὐχὶ ἄν πρέπῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν Χριστιανισμόν ἢ τὸν Μωαμεθανισμόν. Τὸ ἔτος 864 ὁ Βόρις ἦτο ἀποφασισμένος νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Γερμανοῦ, συμμάχου του, ὅτι ὁ Βόρις τοῦ ὑπεσχέθη νὰ ἀσπασθῇ τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ ἅγιος Κλήμης Ἀχρίδος ἦτο ἐπίσκοπος εἰς τὴν «Βελίτσαν ἢ Δρεμβίτσαν» (νεοσυσταθεῖσαν ἐπαρχίαν πιθανῶς ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ) καὶ οὐχὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἀχρίδος, οὔτε ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Ἀχρίδος ὠνομάσθη «Μεγάλη», οὔτε ὁ Κλήμης ἀνηγορεύθη ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Velikas (Μεγάλης) Πρεσλαύας (σημ. 75). Οὗτος ἀπεβίωσεν ὡς ἐπίσκοπος Βελίτσκυ (916), καὶ οὐχὶ ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρεσλαύας. Ὑπῆρχε πόλις «Βελίκη Πρεσλαῦ», πρωτεύουσα τῆς Βουλγαρίας (οὐχὶ «Βελίκα Πρεσλάβα»), καὶ ἦτό τι διάφορον τῆς πόλεως Ἀχρίδος.

Δὲν εἶναι ἀριβῶς γνωστόν, πόσαι ἦσαν αἱ ἐπαρχίαι τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βόριδος καὶ τοῦ Συμεών. Διὰ τοῦτο ἀστήρικτος εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ συγγραφέως, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βόριδος ὑπῆρχον 14 ἐπισκοπαὶ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ Σωζουπόλεως) (σημ. 70) καὶ ἐπὶ Συμεὼν 17 Μητροπόλεις μὲ 80 περίπου ἐπισκοπὰς (σ. 25). Εἰς μερικὰς ἱστορικὰς πηγὰς ὡς ἐπισκοπαὶ ἀναφέρονται τὸ Βελιγράδιον, Βελίτσα—Δρεμβίτσα, Ἀχρίς, Δέβολ, Βρεγάλνιτσα, Πρόβατος. Συμφώνως μὲ τὰ σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β΄, δοθέντα εἰς τὸν βούλγαρον ἀρχιεπίσκοπον Ἰωάννην μεταξὺ τῆς περιόδου 1018-1025, τὴν ἐποχὴν τοῦ Πέτρου καὶ Σαμουὴλ ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία εἶχε 31 ἐπαρχίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σαμουὴλ ἀνακαίνισις τοῦ βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου δὲν ἐγένετο ἐν Ἀχρίδι, ἀλλὰ μετάθεσις αὐτοῦ ἐκ Δρίστρας εἰς Σαρδικήν, Μογλέναν, Πρέσπαν καὶ Ἀχρίδα (ἰδὲ τὸ δεύτερον σιγίλλιον τοῦ Βασιλείου Β΄ τοῦ ἔτους 1020). Ὁ Ἰωάννης Ριλιώτης (1046) καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Δουκλιανῆς Ἰβὰν Βλαδημὴρ (+1015) ἔδρων ἤδη, ὅταν ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία

ἦτο ἀνεξάρτητος καὶ «λαϊκή», ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς (παρατήρησις 75), δηλαδὴ μὲ σλαυϊκὸν κλῆρον, καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων ἐν Βουλγαρίᾳ (σελ. 26). Ἀναπόδεικτος εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ὁ Τσάρος Σαμουὴλ ὑπεστήριξε τοὺς Βογομήλους διὰ νὰ ἐπεκταθοῦν εἰς τὸ κράτος του. Οὗτος ἦτο ὀπαδὸς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς τεκμαίρεται σαφῶς ἐκ τοῦ ἐπιταφίου μνημείου, τοῦ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν Πρέσπᾳ διὰ τοὺς ἀποθανόντας γονεῖς καὶ τὸν ἀδελφόν του Δαβίδ. Τοῦτο γίνεται φανερὸν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Σαμουὴλ μετέφερεν ἐκ Λαρίσης εἰς Πρέσπαν τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου, εἰς μνήμην τοῦ ὁποίου ἀνήγειρε θαυμασίαν ἐκκλησίαν.

Ὀρθοτέρα εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι οἱ Βογόμηλοι ἠγωνίσθησαν δι' ἀδρανῶν ἀγώνων ἐναντίον τῶν κοινωνικῶν ἀδικιῶν, ὡς τὰς περιγράφει ὁ πρεσβύτερος Κοσμᾶς, καὶ οὐχὶ ἐνόπλως, ὡς φαίνεται πιστεύων ὁ συγγραφεύς. Ἡ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν γεγραμμένη βιογραφία τοῦ Ἰωάννου Βλαδιμήρου, συνταχθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ XVII αἰῶνος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου Κοσμᾶ, περιέχει πολλοὺς ἀναχρονισμούς. Διὰ τοῦτο ἀμφίβολον εἶναι, ὅτι ὁ υἱός τοῦ Σαμουὴλ Γαβριὴλ καὶ ἡ σύζυγός του ἦσαν Βογόμηλοι (σελ. 31). Δὲν ὑπάρχει πληροφορία, ὅτι ἡ Κοσάρα, σύζυγος τοῦ Ἰβὰν Βλαδιμήρου, ὑπερήσπιζε τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομήλων. Ἡ Κοσάρα ἦτο πολὺ ἀφωσιωμένη εἰς τὸν σύζυγόν της, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐστηρὸς ὀρθόδοξος, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἦσαν ὁμόθρησκοι. Ἰωάννης ὁ Ἔξαρχος ἔζησε κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Συμεὼν (εἰς τὸ Ἑξαήμερον τοῦ Σεστοντνέφ, οὗτος γράφει ὡς αὐτόπτης μάρτυς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνακτόρου του καὶ τὰς ἐπισήμους δεξιώσεις εἰς Πρεσλαῦ), καὶ οὐχὶ πρὸ αὐτοῦ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ συγγραφεύς (σημ. 177). Ὁ ἱερεὺς (πόπ) Ἱερεμίας εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἦτο τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Βογομήλ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα σαφῶς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου Κοσμᾶ.

Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἀνωτέρω καὶ ἄλλας ἀνακριβείας, τὸ ἔργον τοῦ Τούλια εἶναι σοβαρὸν δοκίμιον διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Βογόμηλοι ὑπῆρξαν ὡς αἵρεσις. Ἡ γνώμη τοῦ Γλουσὰτς, τοῦ Ν. Μπλαγκοέφ καὶ ἄλλων, ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο μόνον πολιτικὸν κόμμα, παρασταθὲν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὡς αἵρεσις ἐκ προθέσεως, ὑπεβλήθη εἰς λογικὴν καὶ πείθουσαν ἀναλυτικὴν κριτικήν, ὑποστηριχθεῖσαν ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν. Μετ' ἐπιτυχίας ἀνατρέπει τοὺς ἰσχυρισμούς των, ὅτι ἡ ὁμιλία τοῦ Πρεσβυτέρου Κοσμᾶ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κυριωτέρα ἱστορικὴ πηγὴ διὰ τοὺς Βογομήλους τοῦ X αἰῶνος, συνεγράφη τῇ ἀρωγῇ βυζαντινῶν συγγραμμάτων διὰ τοὺς Μανιχαίους καὶ ὅτι αἱ πληροφορίαι περὶ τῶν Βογομήλων ἔχουν ἐπινοηθῇ. Συγκρίνων μερικὰ χαρακτηριστικὰ κείμενα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Πατριάρχου Φωτίου διὰ τοὺς Μανιχαίους, τοῦ ἔργου Πέτρου τοῦ Σικελιώτου διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ τῆς ὁμιλίας τοῦ πρεσβυτέρου Κοσμᾶ, ὁ συγγραφεὺς ἐξακριβώνει, ὅτι μεταξὺ τῶν ἔργων αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραί, αἱ ὁποῖαι ὑπερβάλλουν τὴν ἐκ πρώτης

ὄψεως ὁμοιότητα, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὴν γενικὴν ταυτότητα μεταξὺ τῶν δυαδικῶν αὐτῶν αἱρέσεων.

Ἀφέθησαν μὴ διασαφηνισθέντα τὰ πραγματικὰ αἴτια διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομήλων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του, ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ ἐν Βουλγαρίᾳ (περὶ τὴν Φιλιππούπολιν καὶ Νικόπολιν) διεσώζοντο μέχρι τοῦ XVII αἰῶνος ὅταν ἐδέχθησαν τὸν Καθολικισμόν. Μένει ἀναπάντητον καὶ τὸ ζήτημα, πότε ἐνεφανίσθησαν αἱ κοινότητες τῶν Βογομήλων ἐν Δραγοβιτίᾳ (Μακεδονίας), οἱ «Μπαμποῦνοι», πιθανῶς ἀνὰ τὸ ὄρος Μπάμπουνα, ὅπου καὶ τώρα ὑπάρχει χωρίον Βογόμηλα. Ἐδῶ ἀνοίγεται ἔδαφος ἐργασίας καὶ διὰ τὸν ἐθνογράφον, ὅστις πρέπει νὰ ἐρευνήσῃ ἴχνη βογομηλικῶν ἰδεῶν εἰς τὴν λαογραφίαν.

Σόφια ΙΒΑΝ ΣΝΕΓΑΡΟΒ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Actes du Ve Congrès international d' archéologie chrétienne. Aix-en- Provence, 13-19 Septembre 1954. Studi di Antichità cristiana XXII. Pont. Instituto di Archeologia Cristiana. Città del Vaticano 1957, σ. 601.

Actes du Xe Congrès international d' études byzantines. Constantinople 1957, T. I, σ. 344.

Afanassief N., La doctrine de la primauté à la lumière de l' ecclésiologie. «Istina 4(1957) 401-420.

Afanassief N., *Williams G.* etc., The Laity in the Church. «The Ecum. Review» 10(1958) 225-293.

Anderson B., Understanding the Old Testament. Englewood Cliffs, N.Y. (Prentice-Hall, Inc.) 1957, σ. 551.

Anglikanisch-Altkatholishe. Theologentagung in Rheinfelden15-18 September 1957. « Int. Kirchl. Zeitschrift» 48 (1958) 40 ἑξ., 65 ἑξ.

Baillie D., The Theology of the Sacraments and other papers. With a bibliographical essay by J. Baillie. N. York (C. Scribner's Sons) 1957, σ. 158.

Balla E., Die Botschaft der Propheten. Hrsg. v. G. Fohrer. Tübingen (B. Mohr) 1958, σ. VIII+484.

von Balthasar Urs H., Dieu et l' homme d' aujourd' hui. Bruges (Desclée De Brouwer) 1958.

Baly D., The Geography of the Bible. A Study on Historical Geography. N. York (Harper and Brothers) 1957, σ. 305.

Barker E., Social and Political Thought in Byzantium, from Justinian I to the last Palaeologus. Passages from Byzantine writers and documents. Oxford 1957, σ. IX+239.

Bauer W., Greek-English Lexikon of the New Testament and other Early Christian Literature. Translated by W. Arndt and F. W. Gingrich. Chicago 1957, σ. XXXVI+909.

Baumstark A., *Botte B.*, Comparative Liturgy. English Edition by F. Cross, London (A. Morsbray and Co) 1958, σ. XIX+249.

Bell G., Documents on christian unity. Fourth series 1948-57. London (Oxford University press) 1958, σ. 243.

Benz E., Geist und Leben der Ostkirche. Hamburg (Rowohlt) 1957, σ. 203.

Bibliotheca hagiographica graeca. 3e édition mise à jour et considérablement augmantée par François Halkin. Bruxelles (Société des Bollandistes) 1957. Τόμοι 3, σ. 1000.

Biblischer Kommentar. Altes Testament. Psalmen, von H. J. Kraus. Ezechiel, von W. Zimmerli. Hosea, von H.W. Wolff. (Buchhandlung des Erziehungsvereins). Neukirchen 1958.

Biot Fr., De la difficulté de se comprendre entre Catholiques et Protestants. A propos d' ouvrages récents. «Istina» 5 (1958) 113-128.

Boettner L., The Millennium. Philadelphia Pa. (Presbyterian publishing Co) 1957, σ. 380.

Bonsirven J., Le Règne de Dieu. Paris (Aubier, Editions Montaigne) 1957, (Théologie 37), σ. 227.

Borne E., Le problème du mal. Paris (Presses Universitaires de France) 1958, σ. IV+120.

Bornkamm G., Jesus von Nazareth. Stuttgart (Kohlhammer) 1956, σ. 214.

Le Bras G., Étude de Sociologie religieuse. Tomes I et II. Paris (Presses Universitaires de France) 1955 et 1956, σ. 818.

Brinktrine J., Die Lehre von der Gnade. Paderborn (Schöningh) 1957, σ. 265.

Bulgakoff S., Die Lehre von der Kirche in orthodoxer Sicht. «Int. Kirchl. Zeitschrift» 47 (1958) 168-200.

Bultmann R., Geschichte und Eschatologie. Tübingen (Mohr) 1958, σ. VIII+188.

Burghardt W., The Image of God in Man according to Cyril of Alexandria. (Studies in Christian Antiquity 14). Woodstock Maryland (Woodstock College Press) 1957, σ. XV+194.

Buytaert E., Eusèbe d' Emèse. Discours conservés en latin. Textes en partie inedits. T. II. La collection de Sirmond (Discours XVIII à XXIX). Coll. Spicilegium sacrum Lovaniense. Etudes et documents, τεῦχος 27. Louvain 1957, σ. VIII+334.

Carmignac J., Remarques sur le texte des Hymnes de Qumrân. «Biblica» 39 (1958) 139-155.

Carol J. B., Mariology. T. II. Milwaukee (Bruce Publishing Co) 1957, σ. XIX+608.

Cassien, La Bénédiction de l'eau de l' Epiphanie à la lumière du Nouveau Testament. «Irénikon» 31(1958) 5-18.

Castelli E., etc..., La philosophie de l' histoire de la philosophie. Bibliothèque d' histoire de la philosophie. Rome (Ist. di studi Filos. Universita) 1956 et Paris (Vrin) 1956.

Cayre F., Spirituels et mystiques des premières temps. Coll. Je sais-je crois. Paris (A. Fayard) 1956.

Clément O., Notes sur le Temps. «Messager de l' Exarchat du Patriarche Russe en Europe occidentale» 7 (1957) 72 ἑξ.

Congar Y., Christ, our Lady and the Church. A Study in Eirenic Theology. Translation with an Introduction by H. St. John. London (Longmans, Green and Co) 1957, σ. 103.

Τοῦ αὐτοῦ, Brève histoire des courans de pensée dans l' Anglicanisme. «Istina» 4 (1957) 133-174.

Corswant W., Dictionnaire d' archéologie biblique. Revu et illustré par E. Urech. Paris- Neuchâtel (Delachaux et Niestlé) 1956, σ. 324.

Cross F. L., The Oxford Dictionary of the Christian Church. London 1957, σ. XIX+1492.

Cullmann O., Immortalité de l' âme ou Résurrection des morts? Le témoignage du N.T. Paris (Delachaux et Niestlé) 1956, σ. 86.

Τοῦ αὐτοῦ, Die Christologie des Neuen Testaments. Tübingen (Mohr) 1957, σελ. VIII+352.

Τοῦ αὐτοῦ, The State in the New Testament. New-York (Scribner) 1956, σελ. XI+123.

Danielou J., Theologie du Judéo-christianisme. Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée. Τόμος I. Paris-Tournai (Desclée et Cie) 1958, σ. IV+457.

Τοῦ αὐτοῦ, Les Saints païens de l' Ancien Testament. Paris (du Seuil) 1955.

Τοῦ αὐτοῦ, Philon d' Alexandrie. Paris (A. Fayard) 1958, σ. 220.

Τοῦ αὐτοῦ, Le symbolisme eschatologique de la Fête des Tabernacles. «Irénikon» 31 (1958) 19-40.

Davies Horton, Christian Worship, its history and meaning. New York (Abingdon Press) 1957, σ. 125.

Delekat L., Die Peschitta zu Jesaja zwischen Targum und Septuaginta (II). «Biblica» 38 (1957) 321-335.

Dennis G., The «Anti-Greek» Character of the Responsa ad Bulgaros of Nicholas I? «Orient. Christ. Periodica» 24 (1958) 165-174.

Dictionnaire d' histoire et de géographie ecclesiastiques, τεῦχος 78. Dabert Denys. Paris 1957, σ. 1-256.

Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire. Τεῦχος XXIV: Dorothée de Montan - Duvergier de Hauranne. Paris (Beauchesne) 1957, σ. 1665-1884.

Diekamp Fr., Katholische Dogmatik nach den Grundsätzen des heiligen Thomas von Aquin. Erster Band, zwölfte und dreizehnte neubearbeitete Auflage, hrsg. von Kl. Jüssen. Münster (Aschendorff) 1957, σ. 371.

Diepen H.-M., Aux origines de l' anthropologie de S. Gyrille d' Alexan-

drie. (Textes et études théologiques). Paris (Desclée de Brouwer) 1957, σ. 116.
Dinkler E., Prädestination bei Paulus. Exegetische Bemerkungen zum Römerbrief. Festschrift f. Günther Dehn. Neukirchen, Kr. Moers, 1957, σελ. 81-102.
Dodd C., La Bible aujourd' hui, traduit de l' anglais par Fr. Ledoux. Tournai-Paris (Castermann- Maredsons, Bible et Vie chrétienne) 1957, σ. 171.
Drijvers P., Les psaumes. Paris (Edit. du Cerf) 1958, σ. 226.
Dulles A.R. The Orthodox Churches and the Ecumenical Movement. «Downside review» 75 (1957) 38-54.
Dumbarton Oaks Papers, T. XI. Cambridge Mass. 1957, σ. IX+277.
Duméry H., Philosophie de la Religion. Essai sur la signification dn Christianisme. T. I. Catégorie de sujet, catégorie de grâce. T. II: Catégorie de foi. (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris (Presses universit. de France) 1957, τ. II, σ. XII+305, τ. III, σ. 299.
Ehrlich E. L., Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels (70 n. Chr.). Berlin (W. de Gruyeter) 1958, σ. 158.
Eissfeldt Otto, Einleitung in das Alte Testament. Ἔκδ. 2. Tübingen (Mohr) 1956, σ. XVI+954.
Τοῦ αὐτοῦ, Die Genesis der Genesis. Vom Werdegang des ersten Buches der Bibel. Tübingen (J. C. B. Mohr) 1958, σ. VII+86.
Evangelische Marienverehrung.«Eine hl.Kirche». Zeitschrift f. ökumenische Einheit 1955-1956. Τεῦχος 1. München (E. Reinhardt) 1955, σελ. 96
L'Evangile de Jean. Études et Problèmes. Paris - Bruges (Desclée De Brouwer) 1958, σ. 260.
Ferguson J., Pelagius. An historical and theological study. London (Heffer) 1957, σελ. IX+206.
Fohrer G. u. *Galling K.*, Ezechiel. (Handbuch zum Alten Testament,13). Tübingen (Mohr) 1955, σελ. XXXV+264.
Fuchs E., Die der Theologie durch die historisch-kritische Methode auferlegte Besinnung. «Evang. Theologie» 18 (1958) 256-268.
Gallati F. M., Der Mensch als Erlöser und Erlöster. Wien (Herder) 1958, σ. XVI+230.
Garzya A., La tradizione manoscritta degli epigrammi di S. Teodoro Studita. «Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata» 11 (1957) 139-156.
Gaudemet J., La formation du droit séculier et du droit de l' Eglise aux IVe et Ve siècles. Coll. Institut de droit romain de l' Université de Paris, XV. Paris (Sirey) 1957, σ. IV+220.

Geradon, Bernard de, L' homme à l' image de Dieu. Approche nouvelle à la lumière de l' anthropologie du sens commun. «Nouvelle Revue Theologique» 90 (1958) 683-695.

Giannakakis B., International Status of the Ecumenical Patriarchate. «The Greek Orthodox Theological Review» 3 (1957) 26-46.

Gnilka J., Ist I Kor. 3, 10-15 ein Schriftzeugnis für das Fegfeuer? Eine exegetisch-historische Untersuchung. Düsseldorf 1955, σ. 133.

Goïa I., L' Orthodoxie roumaine et le Mouvement œcuménique. Attitudes récentes. «Istina» 4 (1956) 55-79.

Goubert P., Byzance avant l'Islam. T. II. Byzance et l' Occident sous les successeurs de Justinien. Μέρος I. Byzances et les Francs. Paris 1956, σ. 223.

Grandmaison L., La personne de Jésus et ses témoins. Coll. Verbum salutis. Paris (Beauchesne) 1957, σ. 264.

Des Graviers J., Le droit canonique. Paris (P.U.F.) 1958, σ. 128.

Gregory T., Platonismo medievale. Roma (Sede dell' Istituto) 1958, σ. VIII+162.

Grivec Fr., De mysterio Ecclesiae. «Salesianum» 19 (1957) 635-657.

De Grunwald C., Quand la Russie avait des Saints. Paris (A. Fayard) 1958, σ. 190.

Le Guillou M. J., Des controverses au dialogue œcuménique. «Istina» 5 (1958) 65-112.

Τοῦ αὐτοῦ, L'Eglise catholique et les divisions. Αὐτόθι σ. 161 - 182.

Guitton J., Jésus. Coll. Eglise et Temps présent. Paris (Grasset) 1956, σ. 448.

Guntrip H., Psychotherapy and Religion. New York (Harper and Brothers) 1957.

Guzzetti G., La morale cattolica: I. Morale generale, σ. 296. II. L' uomo e i beni, σ. 359. III. L' uomo e gli altri uomini, σ. 575. IV. Matrimonio, Famiglia, Verginità, σ. 456. V. L'uomo di fronte a Dio, σ. 307. Torino (Marietti) 1957.

Hammerschmidt E., Die anglikanischen Auffassungen von der Kirche und dem Amt und ihr Verhältnis zu den Alt- katholischen. «Int. Kirchl. Zeitschrift» 48 (1958) 96-124.

Τοῦ αὐτοῦ, Die koptische Gregoriosanaphora. Syrische und Griechische Einflüsse auf eine ägyptische Liturgie. Berlin 1957, σ. XI+193.

Hardt K., Die unsichtbare Regierung der Kirche. Eine entscheidende Frage zwischen den Konfessionen. Würzburg (Echter-Verlag) 1957, σ. 63.

Haring B., La loi du Christ. Théologie morale à l' intention des prêtres

et des laics. T. II. Théologie morale speciale. La vie en communion avec Dieu. Paris-Tournai (Desclée et Cie) 1957, σ. 388.

Hentschke R., Die Stellung der vorexilischen Schriftpropheten zum Kultus. (Beihefte zur Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft, 75). Berlin (Töpelmann) 1957, σελ. VIII+176.

Hick J., Faith and Knowledge: A modern introduction to the problem of religions knowledge. Cornell University Press 1957, σ. 221.

Von Hildebrand D., Wahre Sittlichkeit und Situationsethik. Düsseldorf (Patmos-Verlag) 1957, σ. 194.

Histoire universelle des missions catholiques. T. II. Les missions modernes. Paris (Grund) 1957, σ. 421.

Homélies pascales. I-III. Etude, édit. et trad. par F. Floëri et P. Nautin. Coll. Sources chretiennes. Paris (Edit. du Cerf) 1956-1957.

Hornus J. - M., Le Protestantisme au Proche-Orient. «Proche-Orient Chrétien» 8 (1958) 37-68.

Ileana (Issarescu), Princess of Romania, Meditations of the Nicene Creed. N. York (Morehouse-Gorham) 1957, σ. 144.

Inglisian V., Die Beziehungen des Patriarchen Proklos von Konstantinopel und des Bischofs Akakios von Melitene zu Armenien. «Oriens Christianus» 41 (1957).

Irmscher J., Aus der Sowjetbyzantinistik. (Berl. byz. Arbeiten 4). Berlin (Akad. Vg.) 1956, σελ. VIII+102.

Jaki St., Les tendances nouvelles de l' ecclesiologie. Rome (Herder) 1957, σ. 274.

Javet J.-S., L' Evangile de la Grâce. Commentaire sur l'Evangile selon Saint Luc. Labor et Fides. Genève (Commentaires bibliques 5) 1957, σ. 282.

Johnson P., Personality and Religion. New York (Abingdon Press) 1957, σ. 297.

Jouassard G., Le groupement des pères dits apostoliques. «Mélanges de Science Religieuse» 14 (1957) 129-134.

Kadman L., Corpus Nummorum Palaestinensium. Vol I. Aelia Capitolina. Vol. II. Les Monnaies de Caesarea maritima. Tel-Aviv-Jérusalem 1956-1957.

Kean Ch., The Road to Reunion. Creenwich, Connecticut 1957.

Kee H.- Voung Fr., Understanding the New Testament. Englewood Cliffs (Prentice-Hall inc.) 1957, σ. 492.

Kéramé O., Unionisme, uniatisme, arabisme chrétien. Beyrouth, (Bulletin d' orientations œcuméniques) 1957, σ. 74.

Khoury P., Jean Damascène et l' Islam «Proche-Orient Chrétien» Jérusalem 7 (1957) 44 ἑξ.

Die Kirche des Wortes und die Kirche des Mysteriums. Der Briefwechsel zwischen den Tübinger Theologen und dem Patriarchen von Konstantinopel 1573-1591. Dokumente der Orthodoxen Kirche zur öcumenischen Frage. Band II. Herausgegeben vom Kirchlichen Aussenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland. Witten (Luther-Verlag) 1958, σ. 290.

Kittel G.- Friedrich G., Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band VI. Lief. 10. Stuttgart (W. Kohlhammer) 1958, σ. 577-640.

Klatt H. G., Heilige Stätten. Witten (Luther- Verlag) 1958, σ. 90.

Kokkinakis Athenagoras, Contemporary Christianity and the World Crisis. «The Greek Orthodox Theological Review» 1957, σ. 1-14.

Konstantinidis Chr., La fête de l' apôtre S. André dans l' Église de Constantinople à l' époque byzantine et aux temps modernes. Mélanges Mgr. M. Andrieu. Stassbourg 1956, σελ. 243-261.

Köster H., Synoptische Überlieferung bei den Apostolischen Vätern. Berlin (Akademie Verlag) 1957, σ. XVIII+274.

Kretschmar G., Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie. (Beiträge zur historischen Theologie, 21). Tübingen (Mohr) 1956, σελ. VIII+247.

Kupisch K., Das Jahrhundert des Sozialismus und die Kirche. Berlin (K. Vogt-Verlag) 1958, σ. 180.

Kürzinger J., Τύπος διδαχῆς und der Sinn von Rom. 6,17f. «Biblica» 39 (1958) 156-176.

Laloup J., Bible et classisme. Paris-Tournai (Castermann) 1958, σ. 296.

Lang A., Einführung in die Religionsphilosophie. Wesen und Wahrheit der Religion. München (Huber) 1957, σελ. XII+267.

Latourelle R., Notion de révélation et magistère de l' Eglise. «Sciences ecclesiastiques» IX (1957) 201-261.

Leenhardt F.- J., L' Epître de saint Paul aux Romains. Neuchâtel- Paris (Delachaux et Niestlé, Commentaire du Nouveau Testament VI) 1957, σ. 220.

Lefèvre L., Eglise du Maroc. Quelques directives 1950-1957. Rabat (Edit. Faits et Idées) 1957, σ. 140.

Lialine Cl., Vieux - Catholiques et Orthodoxes en quête d' union depuis trois quarts de siècle. Documents. Vieux- Catholiques et Orthodoxes. «Istina» 5 (1958) 22-64.

Lietzmann H., Kleine Schriften. I. Studien zur spätantiken Religions-

geschichte. Hrsg. v. K. Aland. Berlin (Akademie Verlag) 1958, σ. X+488.

Lirinsky A., Enkolpia cruciformi orientali in Italia. III Lazio. «Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata» 12 (1958) 19-44.

Loewenich W. von-, Glaube, Kirche, Theologie. Witten (Luther-Verlag) 1958, σ. 320.

Lohse B., Ratio und Fides. Göttingen (Vandenhoeck u. Ruprecht) 1958, σ. 142.

Louvaris N., Eduard Sprangers Philosophie des Geistes. Erziehung zur Menschlichkeit. Die Bildung im Umbruch der Zeit. Festschrift für E. Spranger zum 75. Geburtstag. 27 Juli 1957. Tübingen (Max Niemeyer Verlag), 1957 σ. 69-84.

Lyonnet St., De Peccato et Redemptione. Vol I. De Notione Peccati. Roma (Theologia Biblica Novi Testamenti) 1958, σ. 92.

Macomber W., The Christology of the Synod of Seleucia - Ctesiphon A.D. 486. «Orient. Christ. Periodica» 24 (1958) 142-154.

Marc A., Raison philosophique et religion révélée. Paris (Desclée) 1956.

Maria. Etudes sur la Sainte Vierge. Edit. H. du Manoir. T. V. Paris (Beauchesne) 1958, σ. 1085.

Etudes Mariales. La Nouvelle Eve. III (Congrès de Besançon, 1956). Bulletin de la Societé Française d' Etudes Mariales, XIV (1956). Paris (Lethielleux) 1957, σ. 128.

Mario da Abiy- Addi., La dottrina della Chiesa Etiopica dissidente sull' unione ipostatica. «Orient. Christ. analecta», τεῦχος 147. Roma (Pont. Inst. orientalium studiorum) 1956, XXXI+173.

Mascall E., Christian Theology and Natural Science. Some Questions on their Relations. Oxford (Ronald Press) 1957, σ. 328.

Masson Ch., Les deux épîtres de saint Paul aux Thessaloniciens. Coll. Commentaire du Nouveau Testament, XIa. Paris-Neuchâtel (Delanchaux et Niestlé) 1957, σ. 120.

Mayfield G., The Church of England. London (Oxford University press) 1958, σ. 213.

McIntyre J., The Christian Doctrine of History. Edinburgh (Oliver and Boyd) 1957, σ. 120.

Mécérian J., Un tableau de la diaspora arménienne. «Proche-Orient Chrétien» 7 (1957) 229-249.

Mehlmann J., Natura Filii irae. Historia interpretationis Eph. 2,3 eiusque cum doctrina de peccato originali nexus. Roma (Analecta Biblica 6) 1958, σ. XIX+706.

Mélanges de philosophie grecque offerts à Mgr. Diès. Paris (Vrin) 1956, σ. 246.

Mendieta (De) E.- Rudberg S., Eustathius. Berlin (Akademie Verlag) 1958, σ. LXIV+132.

Merentitis K., Die Bergpredigt Jesu. Athen 1958, σ. 22.

Merleau-Ponty M., Les philosophes célèbres. (La galerie des hommes célèbres. T. X.) Paris (L. Mazenod) 1956, σελ. 459.

Metzger B., An Introduction to the Apocrypha. N. York (Oxford University Press) 1957.

Meyendorff J., La primauté romaine dans la tradition canonique jusqu' au concile de Chalcédoine. «Istina» 4 (1957) 463-482.

Τοῦ αὐτοῦ, Humanisme nominaliste et mystique chrétienne à Byzance au XIVe siècle. «Nouvelle Revue Theologique» 79 (1957) 905-914.

Michael J., Christen suchen eine Kirche. Die ökumenische Bewegung und Rom. Freiburg i. B. (Herder) 1958, σ. 188.

Michaux M.- Houssiau P., L' antiquité- La Grèce. Paris- Tournai (Castermann) 1958, σ. 168.

Michel A., La communion des saints. Romae (Officium libri catholici) 1956.

Mioni El., Romano il Melode. Due inni sul S. Natale. «Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata» 12 (1958) 3-18.

De Moré-Pontgibaud Ch., Du fini à l' infini. Introduction à l'étude de la connaissance de Dieu. Coll. Theologie, 36. Paris (Aubier) 1957, σ. 210.

Moser Simon, Metaphysik einst und jetzt. Kritische Untersuchungen zu Begriff und Ansatz der Ontologie. Berlin (Walter de Gruyter u. C^o) 1958, σ. 294.

Moule C.F.D., The Epistles of Paul the Apostle to the Colossians and to Philemon. An Introduction and Commentary by C. E. D. Moule. Cambridge (University Press) 1957, σ. 170.

Mousses C., Les livres liturgiques de l' Église Chaldéenne. T. I. Beyrouth (Photo-press) 1955, σελ. XXII+160.

Mussner Fr., Was lehrt Jesus über das Ende der Welt? Freiburg-in-Br. (Herder) 1958, σ. 80.

Nanakos S., Staat und Kirche in der griechischen Orthodoxie. «Ostkirchliche Studien» 6 (1957) 268-281.

Nauck W., Die Tradition und der Charakter des ersten Johannesbriefes. Tübingen (Mohr) 1957, σ. VIII+192.

Nicholls W., Revelation in Christ. London (S. C. M. Press) 1957, σ. 158.

Nicol D., The despotate of Epiros. Blackwell Oxford 1957, σ. XII+251.

Nygren G., Das Prädestinationsproblem. Göttingen (Vandenbroeck u. Ruprecht) 1956.

Osborn E. F., The philosophy of Clement of Alexandria (Texts and studies. New ser.) Cambridge, (Univ. press) 1957, σελ. XII+206.

Osborn R., The Spirit of American Christianity. N. York (Harper and Brothers) 1957, σ. 241.

Outler A., The Christian Tradition and the Unity we seek. London (Oxford University press) 1958, σ. 166.

La patristique et l' hagiographie au Concile de Nicée de 787. 'Ανάτ. ἐκ τοῦ «Byzantion» 25-27 (1955-1957) 325-362.

Pavlovsky V., Die Chronologie der Tätigkeit Esdras (I). «Biblica» 38 (1957) 275-305, 428-456.

Paulsen D. A., Die Gemeindehelferin heute. Berlin-Dahlem (Burckhardthaus) 1957, σ. 108.

Petit Fr., Le problème du Mal. Paris (A. Fayard) 1958, σ. 126.

Piolanti A., Eucharistia. Rome (Desclée et Cie) 1957, σ. XVI+1231.

Polcin Stanislas, Une tentative d'Union au XVIe siècle: La mission religieuse de Père Antoine Possevin S. J. en Moscovie (1581-1582). Dissertatio ad Lauream. Louvain- Roma (Pont. Inst. Oriental.) 1957, σ. XV+142.

Pop A., *Bodogae T. etc.*, 300 de ani de la moartea Mitropol. Varlaam (1657-1957), ἐν «Mitropolia Moldovei si Sucevei» 33 (1957) 742-861.

Popescu T., Atitudini si raporturi interconfesionale. I. Consideratiuni istorice asupra problemei unirii Bisericilor Ortodoxa si Romano-Catolica. «Orthodoxia» 9 (1957) 371-405.

De la Potterie I., L'onction du Christ. Etude de theologie biblique. «Nouvelle Revue Theologique» 80 (1958) 225-252.

Poulet Ch., Histoire du Christianisme. Epoche contemporaine. Τεῦχος XXXV-XXXVI. Paris (Beauchesne) 1957, σ. 1017-1104 καὶ 1-120.

Prunet O., La morale chrétienne d' après les écrits Johanniques. Evangile et Epîtres. Paris (Presses universit. de France)1957, σελ. VII+152.

von Rad Gerhard, Theologie des Alten Testaments. Bd. I. Die Theologie der geshichtlichen Überlieferung Israels. München (Kaiser) 1957, σ. 472.

Raes A., L' Authenticité de la Liturgie byzantine de S. Jean Chrysostome. «Orient. Christ. Periodica» 24 (1958) 5-16.

Rahner K., Zur Theologie der Menschwerdung. «Catholica» 12 (1958) 1-16.

Τοῦ αὐτοῦ, Zur Theologie der Gnade. «Theologische Quartalschrift» 138 (1958) 40-77.

Τοῦ αὐτοῦ, Überlegungen zur Dogmenentwicklung. «Zeitschrift für Katholische Theologie» 80 (1958) 237-266.

Reallexikon für Antike und Christentum. Τεῦχος 26. Donauprovinzen (Forts.)- Dreizehn. Stuttgart (Hiersemann) 1958, σ. 161-320.

Réau L., Iconographie de l'art chretien. T. II: Iconographie de la Bible.- 1. Ancien Testament. Paris (Presses Universitaires de France) 1956, σελ. VIII+470.

Recherches sur la tradition platonicienne. Vandoeuvres-Genève, Paris, Klincksieck 1955, σ. VI+242.

Religion (Die) in Geschichte und Gegenwart. Hrsg. v. K. Galling. Lief. 26-27. Ἔκδ. 3. Tübingen (Mohr) 1958, σ. 353-544.

Rietschel E., Der Sinn des Abendmahls nach Paulus. «Evang. Theologie» 18 (1958) 269-284.

Rigaux B., Saint Paul, Les épîtres aux Thessaloniciens. Paris (Gabalda) 1956, σ. XXXII+754.

Rondet H., Notes sur la théologie du péché. Paris (Lethielleux) 1958, σ. 160.

Rondet H., Esquisse d' une histoire du Sacrement de Pénitence. «Nouvelle Revue Théologique» 90 (1958) 561-584.

Roo G. Van., De sacramentis in genere. Rome (Univ. Gregorianum) 1957, σελ. XVI+374.

Rubin B., Πρόγραμμα καὶ πραγματικότης τῆς ἑνοποιήσεως τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου. «Δελτίον Ἱστορικῆς-Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος» 12 (1957) 361-368.

Rudolph W., Chronikbücher. (Handbuch zum Alten Testament, 21) Tübingen (Mohr) 1955, σ. XXVI+338.

Van Ruijven D. A., Le «Rossikon» ou monastère russe de St- Pantеléimon au Mont Athos. «Irénikon» 30 (1957) 44-59.

Sartory Th., Die Katholische Kirche und die getrennten Christen. Papst- und Bischofsworte zur Wiedervereinigung im Glauben. Düsseldorf (Patmos-Verlag) 1957, σ. 100.

Savramis D., Die griechisch-orthodoxe Kirche und die soziale Frage. «Ostkirchl. Studien» 7 (1958) 66-84.

Τοῦ αὐτοῦ, Soziale Utopien. «Soziale Welt» 8 (1957) 294-310.

Schaeder H., Ökumenische Zerreissproben. «Die Zeichen der Zeit» 1958, Heft 2, σ. 52-57.

Scharbert J., «Fluchen» und «Segnen» im Alten Testament. «Biblica» 39 (1958) 1-26.

Schlink E., Changes in Protestant Thinking about the Eastern Church. «Ecumen. Review» 10 (1958) 386-400.

Schneirla W., The western rite in the Orthodox Church. «St. Vladimir's seminary quarterly» 2 (1958) 20-44.

Scholder K., Kirche, Staat, Gesellschaft. «Evang. Theologie» 18 (1958) 241-255.

Schreiner J., Septuaginta-Massora. Des Buches der Richter eine textkritische Studie. Roma (Analecta Biblica 7) 1958, σ. XI+137.

Schulz S., Untersuchungen zur Menschensohn. Christologie im Johannesevangelium. Zugleich ein Beitr. zur Methodengeschichte d. Auslegung d. 4. Evangeliums. Göttingen (Vandenhoeck und Ruprecht) 1957, σελ. 182.

Schultze B., Die Fundamentaltheologie Vladimir Solov'evs. «Orient. Christ. Periodica» 24 (1958) 17-82.

Semmelroth O., Das geistliche Amt. Frankfurt a. M. (J. Knecht) 1958, σ. 336.

Seppelt F. X., Geschichte der Päpste. Vol. III. Von der Mitte des elften Jahrhunderts bis zu Cölestin V. München (Kösel), 1956, σ. 650. Vol. VI. Von Bonifaz VIII bis zu Klemens VII, αὐτόθι σελ. 528.

Sophrony Archimandrite, Unité de l' Église à l' image de la Sainte Trinité. Triadologie orthodoxe comme principe de l' ecclésiologie. «Contacts» 10 (1958) 19 ἑξ.

Spadafora Francesco, L' Escatologia in San Paulo. Roma (Ed. Studium) 1957, σ. X+196.

Spanneut M., Le stoicisme des Pères de l' Église, de Clément de Rome à Clément d' Alexandrie. Paris (Le Seuil, Patristica sorboneusia 1) 1957, σ. 476.

Spasskij Th., La Pâque de Noël. Étude sur l'avant-fète de Noël dans le rite byzantin. «Irénikon» 30 (1957) 289-306.

Stenzel A., Die Taufe. Innsbruck (F. Rauch) 1958, σ. 319.

Stephanou E., The Orthodox Church and the Ecumenical Movement. Boston 1957, σ. 22.

Τοῦ αὐτοῦ, An Orthodox Interpretation of the Crisis of Western Society. Boston 1957, σ. 20.

Τοῦ αὐτοῦ, The Challenge of the Ecumenical Movement for the Orthodox Church. Boston 1957, σ. 15.

Symeon le Nouveau Théologien, Chapitres théologiques gnostiques et pratiques. Paris (Edit. du Cerf) 1957, σ. 141.

Talbot Rice D., The Beginnings of Christian Art. London 1957, σ. 224.

Thurian Max, La Confirmation. Neuchâtel 1957, σ. 119.

Tillich P., Systematic Theology. Vol. II. Existence and the Christ. University of Chicago Press 1957, σ. 187.

Tisserant E., Eastern Christianity in India. A history of the Syro-Malabar Church from the earliest time to the present day, authorized adaptation from the French by E. Hambye. London (Longmans) 1957, σ. XIX+266.

Tolédano A., L' Anglicanisme. Paris (A. Fayard. Je Sais- Je Crois, 13e partie, No 138) 1957, σ. 137.

Tresmontant Cl., La doctrine morale des prophètes d' Israël. Paris (Edit. du Seuil) 1958, σ. 199.

Treu K., Synesios von Kyrene. Ein Kommentar zu seinem «Dion». Berlin (Akademie Verlag) 1958, σ. XII+184.

Trocmé E., Le «Livre des Actes» et l' histoire. Paris (Presses Univ. de France) 1957, σ. VIII+238.

Trueblood D. E., Philosophy of religion. New-York (Harper) 1957, σελ. XV+324.

Vaux (de) R., Les institutions de l' Ancien Testament. I. Paris (Edit. du Cerf) 1958, σ. 352.

Van den Ven P., Les écrits de S. Symeon Stylite le Jeune, avec trois sermons inédits. 'Ανάτ. ἐκ τοῦ «Muséon» 70 (1957) σ. 1-57.

Véricel M., Cyrille de Jérusalem. Paris (Edit Ouvrières) 1957, σ. 115.

Verneaux R., Histoire de la philosophie moderne. Paris (Beauchesne) 1958, σ. 204.

Virgo Immaculata. Acta Congressus Mariologici Mariani, Romae MCMLIV celebrati. Vol. VII, fasc. 1 καὶ 3. XI XIII, XIV-XV XVII. Roma 1957.

Vischer L., Das Gebet der alten Kirche. «Evang. Theologie» 17 (1957) 531-546.

Visser' t Hooft W., The Super-Church and the Ecumenical Movement. «The Ecumen. Review» 10 (1958) 365-385.

Vitae et Veritati. Festgabe für Karl Adam. Dusseldorf - (Patmos-Verlag) 1956, σ. 203.

Vogt E., Einige Werke über die Qumrântexte. « Biblica» 38 (1957) 461-469.

Völker W., Gregor von Nyssa als Mystiker. Wiesbaden (Steiner) 1955, σελ. 296.

de Vries J., Zur aristotelisch-scholastischen Problematik von Materie und Form. «Scholastik» 32 (1957) 161-185.

de Vries W., Der Kirchenbegriff der von Rom getrennten Syrer. «Orient. Christ. Anal.» 145. Rom (Inst. Orient.) 1955, σ. XV+200.

Τοῦ αὐτοῦ, La conception de l' Eglise chez les Syriens séparés de Rome. -«L'Orient Syrien» 2 (1957) 111-124.

Van de Vuver A., L' évolution du comput alexandrin et romain du IIIe au Ve siècle. «Revue d' histoire ecclésiastique» 52 (1957) 5-25.

Waddams H., Anglo-Russian Theological Conference Moscow, July 1956. (A Report). London (The Faith Press Ltd.) 1957, σ. 120.

J.-H. Walgrave, Newman. Le développement du dogme. Coll. Cahiers de la actualité religieuse. Paris- Tournai (Castermann) 1957, σ. 398.

Wegenaer P., Heilsgegenwart. Münster (Aschendorff) 1958, σ. XVI+128.

Weiser A., Einleitung in das Alte Testament. Göttingen (Vandenhœck u. Ruprecht) 1957, σ. 390.

Welty E., Herders Social-Katechismus. III. Die Ordnung des Wirtschaftslebens. Arbeit und Eigentun. Freiburg-in-Br. (Herder) 1958, σ. XVI+484.

Wenger A., Jean Chrysostome huit catéchèses babtismales inedites. Introduction, texte critique, traduction et notes. Paris 1957 (Sources Chrétiennes, ἀρ. 50), σ. 282.

Τοῦ αὐτοῦ, Les influences du rituel de Paul V. sur le trebnik de Pierre Moghila. Mélanges Mgr. M. Andrieu. Strassbourg 1956, σελ. 477-499.

Werner M., The formation of Christian dogma. An historical studes of its problem. Rewritten in shortened form by the author and transl. with an introd. by S. G. F. Brandon. London. (Black) 1957, σελ. XVI +352.

Wey H., Die Funktionen der bösen Geister bei den griechischen Apologeten des II. Jhts n. Chr. Winterthur (Keller) 1957, σελ. VIII+280.

Wilkens W., Das Abendmahlszeugnis in vierten Evangelium. «Evangelische Theologie» 18 (1958) 354-370.

Windelband W., Lehrbuch der Geschichte der Philosophie Schlusskapitel: Die Philosophie im XX. Jht u.e. Uebersicht über d. Stand d. philosophiegeshcichtl. Forschung. Hrgb. von H. Heimsoeth. ed. 15. Tübingen (Mohr) 1957, σελ. XLVI+654.

Winnaert L.- Ch. etc..., Orthodoxie et tradition française. Dogmes, Spiritualité, histoire. Paris (Enotikon) 1957, σελ. 139.

Wolfson H., The Philosophy of the Church Fathers. Vol I. Faith, Trinity, Incarnation. Cambridge Mass. (Harvard Univ. Press) 1956, σ. XXVIII+635.

Wright G. E., Biblical Archaeology. Philadelphia (Westminster Press) 1957, σ. 288.

Zander L., Vom Geheimnis des Guten. Eine Dostojewskij- Interpretation. Stuttgart (Friedrich Vorwerk Verlag) 1956, σ. 169.

Ziener G., Weischeitsbuch und Johannesevangelium. «Biblica» 38 (1958) 396-418, 39 (1958) 37-60.

I. N. KARMIRIS

ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ ΤΕΥΧΟΣ Δ΄

Η ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΩΝ Ι. ΚΑΝΟΝΩΝ "ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ" ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ
ΑΜΙΛΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ

Μετὰ μακρὰν ἀναμονήν, ἐξεδόθη εἰς τὰς Litterae Apostolicae τοῦ Βατικανοῦ τὸ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος Motu Proprio «Cleri sanctitati» τοῦ ἄρτι μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου Πάπα Πίου ΙΒ΄. τῆς 2ας Ἰουνίου 1957, De Ritibus Orientalibus, de personis περιέχον τὴν κωδικοποίησιν τῶν Ἱ. Κανόνων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ὄργανα καθόλου (de personis) τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν μετὰ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν κοινωνίᾳ εὑρισκομένων (οὐνιτικῶν) ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, δημοσιευθὲν εἰς τὰ Acta Apostolicae Sedis 1957 (σελ. 433-603) καὶ τιθέμενον εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 25 Μαρτίου 1958.

Ὡς γνωστόν, ἡ ἀπὸ μακροῦ προετοιμαζομένη κωδικοποίησις αὕτη ἤρξατο ἐμφανιζομένη ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἑξῆς διὰ τεσσάρων μέχρι τοῦδε Motu proprio τοῦ ἰδίου Πάπα: τοῦ Motu Proprio «Crebrae Allatae» τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1949 de disciplina Sacramenti matrimonii pro Ecclesia Orientali, τοῦ Motu Proprio «Solicitudinem Nostram» τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1950, «De Iudiciis», τοῦ Motu Proprio «Postquam Apostolicis Litteris» τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1952, de religiosis, de bonis ecclesiae temporalibus de verborum significatione καὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευομένου τελευταίου «Cleri Sanctitati». Ταῦτα καὶ τὰ ἐπακολουθησόμενα θὰ ἀποτελέσουν τὸν «Codicem Juris Canonici (Orientalis), ὁ ὁποῖος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ λατινικοῦ Corpus Juris Canonici θὰ ἀποτελῇ τὴν κυρίως πηγὴν τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ὅλης Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ πληρότητι αὐτῆς.

Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν εἶναι εὔλογον οὐ μόνον διότι, ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεώς της, τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται κωδικοποίησις τῶν κανόνων τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν τὴν κωδικοποίησιν περιλαμβανόντων Motu Proprio σαφῶς καθορίζεται ἡ ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας θέσις τῶν κατ' ἀνατολὰς ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Πάπα. Ἡ παπικὴ πρωτοβουλία τῆς κωδικοποιήσεως ταύτης, μετὰ τὴν πρό τινων δεκαετηρίδων ἐπὶ Βενεδίκτου τοῦ ΙΕ΄

ἔκδοσιν τοῦ Codex Juris Canonici τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ πολλοῦ γνωστή, συμπληροῖ τὸν νομοθετικὸν κώδικα τοῦ πολυπλόκου καὶ μεγαλειώδους ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος λέγεται Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ συστηματοποιεῖ κατ' ἀριστουργηματικὸν τρόπον πάσας τὰς πηγὰς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον καὶ ἰδίᾳ ἡ κωδικοποίησις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν «Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν» πληροῖ ἡμᾶς χαρᾶς, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἀποτελεῖ πικρὰν ὑπόμνησιν τῆς καὶ ἐν τούτῳ βραδυκινησίας — ἐν προκειμένῳ δ' ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου — τῆς Ἐκκλησίας μας.

I

Ὡς γνωστὸν κατ' ἐπανάληψιν ἐτονίσθη παρ' ἐμοῦ ἡ ἀνάγκη τῆς καταρτίσεως τῆς κωδικοποιήσεως τῶν Ἱ. Κανόνων, ἡ ἔλλειψις τῆς ὁποίας θέτει εἰς δυσκολωτάτην θέσιν τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῆς διοικητικῆς μηχανῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς πρὸς ἄλλα μέν, ἀλλ' ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Δυστυχῶς ἡ κατ' εἰσήγησίν μου σχετικὴ ἀπόφασις τοῦ Α' ἐν Ἀθήναις Συνεδρίου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας τοῦ 1936 (Τόμος Πρακτικῶν, 1939, σελ. 308 καὶ 463) περὶ συστάσεως εἰς τὰς ἐπὶ μέρους αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καταρτισμοῦ εἰδικῆς διορθοδόξου ἐκ κανονολόγων ἐπιτροπῆς πρὸς ἐπεξεργασίαν καὶ προετοιμασίαν τῆς κωδικοποιήσεως, διαβιβασθεῖσα καταλλήλως καὶ ἐγκαίρως εἰς πάσας τὰς αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, φυσικὰ δ' ἐκ τῶν πρώτων καὶ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, οὐδεμιᾶς ἔτυχε προσοχῆς, μόλις δὲ τώρα ἀναφαίνεται δειλὰ ἡ κωδικοποίησις τῶν Ἱ. Κανόνων ὡς ἓν τῶν προτεινομένων θεμάτων τῆς μελλούσης νὰ συνέλθῃ προσυνόδου τοῦ Ἁγίου Ὄρους[1], ὀψέποτε αὕτη συνέλθει.

Βεβαίως πᾶσαι σχεδὸν αἱ ὀρθόδοξοι αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι κατατρύχονται ἀδιακόπως ὑπὸ παντὸς εἴδους καὶ μορφῆς (πολιτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φύσεως) συμφοράς, οἵας οὐδέποτε ἐγνώρισαν μέχρι τοῦδε αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως. Διὰ τῶν συμφορῶν τούτων ὅλως φυσικῶς ἀφαιρεῖται πᾶσα διάθεσις καὶ πρωτοβουλία καὶ ἐλευθερία ἀπασχολήσεως μὲ βασικώτερα καὶ γενικώτερα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἓν τῶν ὁποίων βεβαίως εἶναι καὶ ἡ κωδικοποίησις. Τὴν δικαιολογίαν ταύτην δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐπικαλεσθῇ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἂν καὶ κατ' ἐμὴν ταπεινὴν γνώμην καὶ αἱ λοιπαὶ ἐμπερίστατοι αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι δὲν θὰ ἐκωλύοντο σπουδαίως ἐκ τῆς λοιπῆς κακοδαιμονίας των εἰς τὴν κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἀδελφῶν ὀρθο-

(1) Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐκεῖ ὡς πρὸς τὸ θέμα συζήτησις δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ἀφορᾷ εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ἁρμοδίας πρὸς τοῦτο ἐπιτροπῆς, διότι οὐδεὶς βέβαια ἀναμένει νὰ καταρτισθῇ ἡ κωδικοποίησις ὑπὸ τῆς Συνόδου.

δόξων ἐκκλησιῶν ἐφαρμογὴν τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως τοῦ Α′ ἐν Ἀθήναις Συνεδρίου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας, ἡ ὁποία ἔκτοτε τυχὸν ἐφαρμοζομένη θὰ εἶχεν ἤδη νὰ παρουσιάσῃ σπουδαῖα ἐπιτεύγματα, διὰ τῆς ἡσύχου καὶ καθαρᾶς ἐν συνεννοήσει ἐπιστημονικῆς συνεργασίας τῶν κανονολόγων τῶν διαφόρων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν.

Οὕτως, ὡς πρὸς τὴν κωδικοποίησιν ἀπέμεινεν ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία, ὅπου ὑπάρχει, ὡς ἡ τῆς ταπεινότητός μου, ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν ἀσχολουμένης εἰς τὴν σύναξιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος ὑλικοῦ διὰ τὸν μελλοντικὸν καταρτισμὸν τῆς κωδικοποιήσεως[1]. Βεβαίως οὐδενὸς διαφεύγει τὴν προσοχὴν ὅτι τὸ ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως τῶν Ἱ. Κανόνων καὶ ἄλλων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων εἶναι βαρύ, δύσκολον καὶ ἐκτεταμένον καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἔργον οὔτε ἑνὸς κανονολόγου, οὔτε συντάξεως μιᾶς προχειρολόγου διατριβῆς ἢ τῆς κατασκευῆς ἀπιθάνου καὶ ἄνευ ἀξίας συμπιλήματος τῶν Ἱ. Κανόνων, ἀλλ᾽ ἔργον κωπιώδους καὶ ἐμπεριστατωμένης θεολογικῆς συνεργασίας εἰδικῶν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐπιστημόνων, μακρᾶς πνοῆς, καὶ συστηματικῆς μελέτης τῶν ἐπιχωριαζόντων ὡς πρὸς τοῦτο ἰδιωτισμῶν τῶν ἐπὶ μέρους ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ἐν συνδυασμῷ τοῦ νεωτέρου ἐκκλησιαστικοῦ παρὰ ταύταις καὶ ἐθιμικοῦ δικαίου, διὰ τὰς παρουσιαζομένας ἐν αὐταῖς ἱκανὰς καὶ σπουδαίας παραλλαγὰς ἀπὸ τοῦ βασικοῦ Κανονικοῦ Δικαίου.

Τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς εἶπον, εἶναι βαρὺ ἔργον μακρᾶς πνοῆς, διότι ἐκτὸς τῆς λίαν ἐκτεταμένης ποσότητος τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὑλικοῦ, ἡ ἐν καιρῷ ἐξέτασις καὶ μελέτη αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἀναγκαιοῦσαι πρὸς τοῦτο συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων αὐτοκεφάλων ἐκ-

(1) Ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἄρθρου τούτου, ἐφ᾽ ὅσον θὰ ἀνεβάλετο εἰσέτι ἡ σχετικὴ ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εὐχαρίστως θὰ ἀνελάμβανον τὴν πρωτοβουλίαν τῆς, ὡς πρὸς ἡμᾶς, συνεργασίας τῶν παρ᾽ ἡμῖν τυχὸν κανονολόγων, ἀκόμη καὶ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸ κανονικὸν δίκαιον, (διότι χρειάζονται πολλοὶ καὶ καλοὶ ἐργάται) διὰ τὸν ἐκ μέρους ἡμῶν καταρτισμὸν πρώτου τινὸς σχεδίου κωδικοποιήσεως, τὸ ὁποῖον ἂν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην σοβαρότητα, θὰ ἠδύνατο ν᾽ ἀποτελέσῃ βάσιν εὐρυτέρας συνεργασίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετὰ τῶν κανονολόγων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἄλλας ὀρθοδόξους αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας. Τὴν πρωτοβουλίαν ταύτην θὰ ἀνελάμβανον εὐχαρίστως καὶ ἀπὸ στοιχειῶδες ἀκόμη ἐπιστημονικὸν τοὐλάχιστον ἐνδιαφέρον. Ἂν δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ἐξεδηλοῦτο θερμότερον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐλάμβανε χαρακτῆρα καὶ μορφὴν πρωτοβουλίας αὐτῆς, τιμὴ ἰδική της θὰ ἦτο ἡ ἐν καιρῷ ἐμφάνισις ἑτοίμου σχεδίου κωδικοποιήσεως ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Θὰ εἶμαι δὲ εὐτυχὴς ἂν εἰς τὴν οἱονεὶ ἔκκλησίν μου ταύτην, θὰ ἔβλεπον ἀνταποκρινομένους τοὺς παρ᾽ ἡμῖν ἀσχολουμένους μὲ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον καὶ τοὺς συγγενεστέρους πρὸς αὐτὸ κλάδους τῆς Θεολογικῆς καὶ Νομικῆς Ἐπιστήμης, ἐπὶ ἑτοιμασίᾳ τοῦ ἔργου ἔστω καὶ ἰδιωτικῶς διὰ τὴν ἀγάπην τῆς ἐπιστήμης. Ἂν δὲ καὶ ἄλλος τις κανονολόγος θὰ ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκροτήσεως τῆς ὡς ἄνω ὁμάδος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του ὀργανώσεως καθόλου τῆς προτεινομένης συνεργασίας, ἡ ταπεινότης μου δηλοῖ ὅτι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνασκοπῆς θὰ συνειργάζετο.

κλησιῶν, μάλιστα σήμερον, ἀπαιτοῦν χρόνον πολύ. Ἂν δὲ καὶ κατωρθοῦτο ἡ κατάρτισίς του, πάλιν θὰ ἀπῃτεῖτο χρόνος πολὺς συνεννοήσεως διὰ τὴν ὑπὸ ἐπιφύλαξιν ὁμόφωνον ἀποδοχὴν αὐτοῦ δοκιμαστικῶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ ὑπὸ τὴν αἵρεσιν ἐγκρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς μελλούσης 8ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὀψέποτε θὰ συνείρχετο αὕτη.

Βεβαίως ἡ τυχὸν σύμπτωσις ὁμοφωνίας ὅλων τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὸ ἐνδεχομένως ἄρτιον τῆς ὑπὸ τῶν κανονολόγων ἑτοιμασθησομένης κωδικοποιήσεως, θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν κατ' ὁμόφωνον ἀπόφασιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦδε ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ ὑπὸ τὴν ὡς ἄνω αἵρεσιν, διότι μόνη ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος θὰ εἶχε τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀποδεχθῇ καὶ ἐγκρίνῃ τὴν κωδικοποίησιν καὶ συνεπῶς τὴν μεταβολὴν κανόνων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. 'Αλλὰ καὶ ἡ διαδικασία αὐτή, ἐν σχέσει πρὸς τὰς αὐτοκεφάλους 'Εκκλησίας, θὰ εἶναι μακρά. Πάντως ὅμως ἡ ἐργασία πρέπει κάποτε νὰ ἀρχίσῃ καὶ θὰ εἶναι εὐχῆς ἔργον ἂν ἡ προβληθεῖσα ὑφ' ἡμῶν πρωτοβουλία ἐπραγματοποιεῖτο, διὰ τὴν τόσην σπουδαιότητα τοῦ ἔργου.

'Η ἐν ἀρχῇ ἀκόμη μακρὰ αὕτη παρέκβασις ἐκ τοῦ κυρίως θέματός μου δικαιολογεῖται, διότι εἶναι εὔλογος ἡ δυσφορία μου διὰ τὴν παραμέλησιν καὶ ἀναβολὴν τοῦ ἔργου τῆς κωδικοποιήσεως παρ' ἡμῖν, ἡ δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτελειωθεῖσα κωδικοποίησις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν 'Ανατολικῶν 'Εκκλησιῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας, ἄνευ καὶ τῆς παραμικρᾶς ζηλοφθόνου διαθέσεως, κατὰ φυσικὸν λόγον ἐκκαίει—ἀνεξαρτήτως τῶν προκαλούντων αὐτὴν λόγων — τὴν ἀνυπομονησίαν μας δι' ἔργον, τὴν παραμέλησιν τοῦ ὁποίου δὲν δικαιολογεῖ ἡ ἰδική μου τοὐλάχιστον ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις, μετὰ μάλιστα τὴν τόσον ἐγκαίρως γενομένην πρότασιν τοῦ ὡς ἄνω Συνεδρίου.

II

Τὸ ἀπὸ πολλοῦ ἀναγγελθὲν λοιπὸν καὶ διὰ τοῦ τετάρτου τούτου Motu Proprio κατὰ τὸ πλεῖστον πραγματοποιηθὲν ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως τῆς κανονικῆς νομοθεσίας τῶν κατ' ἀνατολὰς ἐκκλησιῶν, τῶν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας εὑρισκομένων ἀνεμένετο ἐκ μέρους ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων κανονολόγων μετὰ πραγματικῆς ἀνυπομονησίας, διότι πλὴν τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ, θὰ ἀποτελῇ δι' ἡμᾶς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν κωδικοποίησιν, σπουδαιότατον βοήθημα, καὶ φωτεινότατον ὁδηγὸν εἰς τὰς ἰδικάς μας προσπαθείας κωδικοποιήσεως τῶν 'Ι. Κανόνων. 'Η διαφορὰ τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσωμεν διὰ τὴν ἰδικήν μας κωδικοποίησιν καὶ τὸ ἐν πολλοῖς διαφορετικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχομεν πρὸ ἡμῶν πρὸς ἐπεξεργασίαν, οὐδαμῶς μειώνει τὴν ἀξίαν δι' ἡμᾶς τῆς λατινικῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλη-

σιῶν, διὰ τὴν ἐν πολλοῖς δι' αὐτῆς καθοδηγήσιν μας καὶ τοῦτο οὐ μόνον διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐκ πνεύματος κατωτέρου φανατισμοῦ θὰ ἀπηξίου νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὴν ἐκεῖθεν προερχομένην πολύτιμον ἐργασίαν, ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ὁποίας πολλὰ τὰ κοινὰ θὰ ἐμφανισθοῦν μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ καὶ συνεπῶς νὰ περιφρονήσῃ τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῇ Ῥωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία τῆς ἐπιστήμης ταύτης [1], καὶ διὰ τῆς ὁποίας κατωρθώθη τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως.

Πράγματι δέ,δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νά θαυμάσῃ τις τὴν ἐξαιρετικὴν δεξιοτεχνίαν καὶ ἀληθινὴν θεολογικὴν ἐμβρίθειαν, μεθ' ὧν ἐγένετο ἡ ἄψογος διατύπωσις τῶν νέων κανόνων τῆς κωδικοποιήσεως ταύτης καὶ ἡ οὐσιαστικὴ καὶ μορφολογικὴ ἀκόμη προσαρμογὴ αὐτῆς πρὸς τὸ ἕτερον μνημειῶδες ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ λατινικοῦ κανονικοῦ δικαίου τοῦ Codex Juris Canonici (Latini).

Βεβαίως διεξερχόμενος τὸ νέον Motu Proprio de personibus, εὑρέθην πρὸ οὐχὶ καὶ ἐντελῶς περιέργου ἐκπλήξεως διὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν ἐν τῷ ἀκολουθηθέντι συστήματι γενομένην διάρθρωσιν τῆς κωδικοποιήσεως, ἅτινα ἀκουσίως μοῦ ἔφερον εἰς τὸν νοῦν τὸ γραφικὸν «αἱ μὲν χεῖρες χεῖρες Ἠσαῦ, ἡ δὲ φωνὴ φωνὴ Ἰακώβ»! Διότι ἡ κωδικοποίησις αὕτη, οὖσα κωδικοποίησις τοῦ ἀνατολικοῦ οὕτως εἰπεῖν Κανονικοῦ Δικαίου ἔχει μορφήν, χαρακτῆρα καὶ γνωρίσματα ἐκδήλως ρωμαιοκαθολικά, δι' ὧν αὐτομάτως τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πρόκειται περὶ κωδικοποιήσεως τῶν κανόνων τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, τῶν κατὰ τὰ ἐκεῖθεν κατὰ κόρον διαβεβαιούμενα ἐχουσῶν πλήρη καὶ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν κόλπων ἐκείνης καὶ διατηρουσῶν ταύτην, πλὴν βεβαίως τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Πάπα κατὰ τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν, ἢ περὶ ἐπισήμου ἐπισφραγίσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως τῆς ὑφ' ἡμῶν ἐπιρριπτομένης κατὰ τῆς Οὐνίας μομφῆς, ὅτι αὕτη εἶναι ἁπλούστατα ὑπὸ ὀρθόδοξον φαινάκην οὐχὶ τμῆμα ἀναπόσπαστον τῆς μιᾶς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (διότι τοῦτο ἀναμφισβητήτως εἶναι), ἀλλὰ ἑτεροφανὴς ὄψις αὐτῆς ἥτις ἐν πᾶσι, ἀκόμη ἐν πολλοῖς καὶ ἐν τοῖς τελετουργικοῖς, συνθλίβει τὰ ἀνατολικὰ στοιχεῖα, ξένα καὶ σχεδὸν ἀπαράδε-

(1) Ὡς γνωστὸν ἡ ἀπὸ αἰώνων καλλιέργεια αὐτὴ τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου παρὰ τῇ Ῥωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔφθασεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀποχωρισθῇ τοῦτο ἀπὸ τὰς θεολογικὰς σχολάς, αἱ ὁποῖαι εἰσέτι τὸ θεραπεύουν καὶ νὰ ἀποτελέσῃ ἰδίαν σχολὴν ἐν τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς Πανεπιστημίοις. Πράγματι δὲ εἰς πλεῖστα Πανεπιστήμια ἀπὸ πολλοῦ λειτουργοῦν εἰδικαὶ σχολαὶ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου παραπλεύρως πρὸς τὰς θεολογικάς, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεολογικῆς ἐργασίας τῶν δευτέρων καλλιεργεῖται εἰδικῶς τὸ Κανονικὸν Δίκαιον ἐπὶ συνεχείᾳ μακραίωνος ἐν τῇ Δύσει παραδόσεως, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖ καὶ τὴν βαθύτατα χαραγμένην νομικότητα καὶ κανονικότητα τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, εἰς ὅλας δ' ἀνεξαιρέτως τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

κτα ἐντὸς τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ περιβάλλοντος καὶ προωρισμένα (οὐσιαστικώτερα καὶ ἐξωτερικὰ ἀκόμη, ὡς δεικνύει φερ' εἰπεῖν, ἡ οὐσιαστικὴ καὶ ἐξωτερικὴ θέσις καὶ ἐμφάνισις τοῦ τέως ὑποψηφίου Πάπα, διακεκριμένου Ἀρμενίου Καρδιναλίου Ἀγκατζιανιὰν κατὰ τὴν πρόσφατον παπικὴν ἐκλογὴν) ἐνωρίτερα ἢ ἀργότερα νὰ ἐξαφανισθοῦν καὶ ἀφομοιωθοῦν πλήρως πρὸς τὸ κατὰ τὰ ἄλλα θαυμάσιον ὁμοιομορφικὸν (uniformitas) σύστημα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας;

Ἀληθῶς ἡ διαλαλουμένη ἐλευθερία διατηρήσεως τῆς οὐσίας τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἀναγνωριζουσῶν τὴν παπικὴν αὐθεντίαν (ὡς δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν καὶ ἄλλως γενέσθαι),δὲν ἀντέχει εἰς βαθὺν ἔλεγχον.Ἴσως δ' ἐτονίζετο εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἐπιτυχῶς διὰ τὸν δελεασμὸν τῆς προσχωρήσεως, ὅτε τὸ μορφωτικὸν ἐπίπεδον τῆς οὐνιτικῆς ἱεραρχίας καὶ τοῦ οὐνιτικοῦ κλήρου ἦτο πολὺ χαμηλόν. Σήμερον ὅμως, ὡς πιστοποιεῖται σαφῶς καὶ ἐκ τῆς μετὰ χεῖρας κωδικοποιήσεως ἡ πραγματικὴ διέθεσις ὁμοιμορφίας καὶ ἰσοπεδώσεως εἶναι πλέον ἢ καταφανής. Διότι ναὶ μὲν εἰς τοῦτο θὰ ἀντετάσσετο τὸ ἐπιχείρημα: ἀλλ' αὐτὴ αὕτη λοιπὸν ἡ κωδικοποίησις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν δὲν ὁμιλεῖ πλέον ἢ εὐγλώττως διὰ τὸν ἐν τῷ βατικανῷ περιβάλλοντι σεβασμὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας των; Ἀλλὰ ἡ ὅλη μορφὴ αὐτῆς δεικνύει σαφῶς, ὅτι παρὰ τὴν ἄχρι καιροῦ διατήρησιν τῆς ἰδιοτυπίας αὐτῶν ἐντὸς τοῦ λατινικοῦ περιβάλλοντος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐνδεικτικῶς ἀφῃρέθη καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ τίτλος («ὀρθόδοξος»), ἡ γραμμὴ κατευθύνσεως τῆς ἐντάξεως τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι ἡ πρὸς τὴν τελικὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὸν πλήρη ἐξαφανισμὸν τοῦ ἰδιοτύπου τῆς ὀρθοδοξίας, εἴ γε καὶ ὀρθοδοξία θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ, οὐχὶ ἡ ἐν ἁπλῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ ἐν πλήρει ἀφομοιωτικῇ ὑποταγῇ τελοῦσα Οὐνία.

Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρισκόμεθα πρὸ μιᾶς περιέργου ἐξακριβώσεως τῶν πραγμάτων, ἥτις ἐν πολλοῖς νοητή, ἀφίνει ὡρισμένα σημεῖα δι' ἡμᾶς τοὺς ἔξωθεν ἀνεξήγητα καὶ ἀκατάληπτα.

Πρόκειται δηλ. περὶ τῆς γενέσεως τῆς Οὐνίας. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ χρονολογιῶν καὶ ἄλλων ἱστορικῶν λεπτομερειῶν ἀφήνω τὰ πράγματα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ σήμερον μοναδικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ μας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γ. Κονιδάρη. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἦτο ἀκριβὴς ἡ ἀντίληψις τῶν βατικανῶν κύκλων, ὅτι κακῶς ὁμιλοῦμεν περὶ Οὐνίας καὶ Οὐνιτῶν (ἂν καὶ ὁ ὅρος δὲν εἶναι ἰδικός μας), διότι ἁπλούστατα τὰ διάφορα τμήματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς καλοῦμεν οὐνιτικὰ καὶ συγκεκριμένως τὰ ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Σικελίᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Ρώμῃ (Crotta Ferata) καὶ ἔπειτα ἐν Οὐκρανίᾳ καὶ Ρουμανίᾳ καὶ τέλος ἐν Λιβάνῳ, Συρίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, οὐδεμίαν ἐκδηλώσαντα ἀντίρρησιν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πρωτείου (τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν λατινικὴν ἀντίληψιν πάντοτε ἀνεγνωρίζετο), ἐξηκολούθησαν φυσιολογικῶς τὴν ἐν τῇ μιᾷ (ἐν ρωμαιο-

καθολικῇ ἐννοίᾳ) Ἐκκλησίᾳ συνύπαρξίν των μὲ ἀνενόχλητον τὴν διατήρησιν τοῦ τύπου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, πάλιν τὰ τοιαῦτα ὀρθόδοξα (λέγε οὐνιτικὰ) τμήματα τῆς Ἐκκλησίας, ἔστω καὶ ἄνευ οἱασδήποτε εἰδικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἀναγνωρίσεως τῆς αὐθεντίας τοῦ Πάπα καὶ εἰδικῆς πράξεως ὑπαγωγῆς ὑπ' αὐτὸν (κατὰ τὴν λατινικὴν ἔννοιαν τοῦ θεσμοῦ), διότι ἐξηκολούθουν τὸν ἀνέκαθεν ὑφιστάμενον ῥυθμόν, καὶ ἂν δὲν προσεχώρησαν κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, πάντως ὅμως ἐξῆλθον τῆς σφαίρας τῆς διδασκαλίας καὶ νοοτροπίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς ἀγνοεῖ τὴν περὶ τοῦ Πάπα θεωρίαν, στερρῶς ἐχομένη τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτῆρος ἀπὸ τῆς πρώτης ἱδρύσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Ἐν τούτοις, ὡς πιστεύω, ἡ δύναμις τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος ἦτο τοσαύτη ὥστε παρὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀναγνώρισιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου (τῆς λατινικῆς ἐννοίας), ἀφῆκεν εἰς τὸ ὑποσυνείδητον τῶν οὕτως ἑνωθέντων ἱκανὸν ὑπόλειμμα ὀρθοδόξου συνειδήσεως, ἡ ὁποία φυσιολογικῶς τοὐλάχιστον καὶ σιωπηλῶς, δυσανασχετεῖ διὰ τὴν αὐταρχικὴν αὐθεντίαν τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως, ξένην πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐλευθεριότητα. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ τμήματα ταῦτα διετέλουν ὑπὸ χαμηλοτέραν μόρφωσιν καὶ χαμηλότερον πολιτισμόν, τὸ ὑποσυνειδητόν των δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀναπτύξῃ οἱανδήποτε ἀντίδρασιν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ἀνῆλθε τὸ ἐπίπεδον μέχρι τοῦ σημείου ὥστε ἀνώτατοι κληρικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου νὰ ὑπολογίζωνται σοβαρῶς ὡς ἱκανοὶ διὰ νὰ ἀνέλθουν ἐνδεχομένως καὶ εἰς τὸ ὕπατον ἀξίωμα τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως, ἀμέσως προέκυψαν καὶ προκύπτουν μερικαὶ ἀντιρρήσεις καὶ ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ πλήρους ἐκλατινισμοῦ τοῦ ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προερχομένου στοιχείου τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, ἂν καὶ βεβαίως τοῦ στοιχείου τούτου ἡ ἀφομοίωσις αὕτη ἔχει οὐσιαστικῶς ἀποτελειωθεῖ.

Καὶ ἐν προκειμένῳ, ἡ δημοσιευθεῖσα κωδικοποίησις, δι' οὓς λόγους θὰ εἴπωμεν προϊόντες, ἔθιξεν εἰς τὰ καίρια, ἐφ' ὅσον αἱ πληροφορίαι μου εἶναι ἀκριβεῖς, ὡρισμένους ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τοῦ ἀνατολικοῦ ἢ βυζαντινοῦ τύπου καὶ δὲν ἔλλειψε καὶ ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον σαφῶς ἐκδηλωθεῖσα δυσφορία καὶ δυσαρέσκειά των, διὰ τὴν δι' ὡρισμένων τμημάτων τῆς κωδικοποιήσεως ἐμφανιζομένην κατάθλιψιν καὶ ἐπιβολὴν τῆς λατινικῆς νοοτροπίας καὶ τοῦ λατινικοῦ συστήματος ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν.

Πράγματι δὲ οἱ οὐνιτικοὶ ἐκεῖνοι κύκλοι, διατηροῦντες βαθυτέραν τινὰ συνείδησιν τῆς ἐξ ἧς προῆλθον Ὀρθοδοξίας, εἰς πολλὴν εὑρέθησαν ἀμηχανίαν καὶ δυσχέρειαν πρὸ τοῦ ἀνωτέρω διατυπωθέντος βασικωτάτου ἐρωτήματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν τῆς Οὐνίας. Διότι ἔστω καὶ ὀλίγοι, ἀλλὰ σημαντικοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τῶν Οὐνιτῶν, παρὰ τὴν ἀναμφισβητήτως γνησίαν ρωμαιοκαθολικὴν των συνείδησιν,

μὴ ἀπωλέσαντες ἐξ ὁλοκλήρου καὶ τὴν βαθυτέραν ὀρθόδοξον, δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ νὰ δυσφορήσουν διὰ τὴν ἐν τῇ νέᾳ κωδικοποιήσει περίληψιν στοιχείων ξένων πρὸς τὸ αὐστηρὸν Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ἀνατολῆς καὶ διὰ τὸν σχετικὸν ἐκλατινισμὸν τῆς κανονικῆς τάξεως τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀγνοοῦν διατάξεις περὶ προσώπων καὶ ἀξιωμάτων οἱονεὶ ὑποτιμητικῶν, ἕνεκα τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει ἡ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας τάξις, (ὡς τῶν καρδιναλίων ἔναντι τῶν πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν ἢ καὶ ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματούχων τῆς οὐνιτικῆς ἱεραρχίας). Καὶ ἀληθῶς οἱ κύκλοι οὗτοι, ἐφ' ὅσον ἑρμηνεύω καλῶς τὰς ἀπόψεις των, ἂν καὶ ἀναγνωρίζουν τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα, ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς (μιᾶς) Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ οὗτοι ἀνήκουν, χάριν τῆς ἑνότητος αὐτῆς, (καθ' ἡμᾶς βεβαίως οὐχὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ συνδέσμου τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης) καὶ ἂν καὶ παραδέχονται τοὺς ὑπὲρ τούτου προβαλλομένους ἱστορικοὺς λόγους (τοὺς ὁποίους ἡμεῖς ἀκριβῶς διὰ τὴν ἱστορικότητά των δὲν ἀναγνωρίζομεν), ἐν τούτοις δὲν θεωροῦν ἴσως τὸ πρωτεῖον τοῦτο ἐξ ὁλοκλήρου κατὰ τὴν οὐσίαν του καταλυτικὸν (κατὰ τὴν μονομερῆ ρωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν) τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας τῶν ἐπὶ μέρους Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν κ.λ.π. Διεκδικοῦντες δὲ τὸ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ (οἱονεὶ κατ' ὀρθόδοξον ἀντίληψιν) ἀνέπαφον τοῦ κύρους των, οὐδαμῶς θεωροῦν τοῦτο ἀπὸ τῆς παπικῆς ἐξουσίας κατ' ἀπόλυτον τρόπον (ὡς ἡ λατινικὴ ἱεραρχία) ἐξηρτημένον. Ἡ παπικὴ αὕτη ἐξουσία, ὀρθῶς φρονοῦν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλύῃ καὶ ἐξαφανίζῃ (καὶ τὸ τελευταῖον ἴχνος τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ὑφισταμένης ἱερατικῆς ἐξουσίας ὡς ἐν τῇ Δύσει), ἥτις ἀνήκει τῇ τὴν θείαν χάριν διαχειριζομένῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ οὐχὶ τῷ Πάπᾳ προσωπικῶς, ὅστις ὁσαδήποτε (κατὰ τὴν ἀντίληψίν του) καὶ ἂν ἔχῃ λάβει δικαιώματα καὶ προνόμια, δὲν ἔλαβε προφανῶς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς καταργήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων (ἀφοῦ οὔτε ὁ Πέτρος τοιαύτην τινὰ προὔβαλε ἀξίωσιν) καὶ τῶν διαδόχων των ἐπισκόπων, διὰ τῆς συγκεντρώσεως ὁλοκλήρου τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας εἰς τὸ πρόσωπόν του, τῆς καθιστώσης τούτους ἁπλᾶ ἐκείνου καὶ οἱονεὶ ἄβουλα ὄργανα.

Γνωρίζομεν ἐπαναλαμβάνω — διότι δὲν ἔμειναν καὶ ἐντελῶς μακρὰν τῆς δημοσιότητος — ὅτι παρόμοιαι ἀντιλήψεις ἐξεδηλώθησαν παρ' ἡγετικῶν τῆς Οὐνίας στελεχῶν, ἀρνηθέντων ἀκόμη καὶ τὴν ἀποδοχὴν προσφερθέντων ἀνωτέρων ἐκκλησιαστικῶν τίτλων (τοῦ καρδιναλικοῦ ἀξιώματος) καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐξ ἀσεβοῦς ἢ προπετοῦς διαθέσεως ἔναντι τῆς κορυφῆς τῆς Ἐκκλησίας των, ἀλλ' ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι, οἱ κατεχόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἀνώτεροι μάλιστα ἐπισκοπικοὶ βαθμοὶ (Πατριάρχου), εἶναι ἀνώτεροι τῶν προσφερομένων τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἱεραρχίας, διότι ἐνῷ οἱ πρῶτοι προσφέρονται, οἱ δεύτεροι κατ' οὐσίαν ὑπάρχουν φυσιολογικῶς, καὶ διὰ τοῦτο ἀντιδρασάντων πως διὰ τὸν πλήρη ἐξαφανισμὸν καὶ τοῦ τελευταίου ἴχνους τῆς ἰδίας καὶ πηγαίας ἐξ ἀνατολῆς ἱερατικῆς των ἐξουσίας.

Βεβαίως ἡ διατήρησις τοιούτων ἀντιλήψεων στενοχωρεῖ τοὺς ἁρμοδίους ἐν τῷ Βατικανῷ κύκλους, ἀλλὰ προφανῶς ἐπὶ παραβλέψει τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀνεμπόδιστος διατήρησις ἐκ μέρους τῶν ὡς ἄνω οὐνιτικῶν κύκλων ὡρισμένων δικαιωμάτων των ἔναντι τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας τοῦ Πάπα, ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἐπαφῆς σπουδαιότατον ἐνδεχομένων μελλοντικῶς σοβαρῶν ἑνωτικῶν διαπραγματεύσεων τῶν ἐν τούτῳ διισταμένων δύο μεγάλων πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν. Τοιαύτη ἐσωτερικωτέρα ὀρθόδοξος διάθεσις τῶν ὡς ἄνω ἡγετικῶν οὐνιτικῶν κύκλων, ἔστω καὶ ἂν ὅλως φυσικῶς δὲν ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸ σύνολόν της συνεπής, δὲν θὰ ἄφηνεν ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξου ἀνενδότους καὶ ἐντελῶς ἀσυγκινήτους, διότι ἐπ' αὐτῆς, διασωζούσης ἔστω καὶ ἀσθενῆ τινα σύνδεσμον ὀρθοδόξου ἐπαφῆς, θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ συζήτησις καὶ προσπάθεια γεφυρώσεως ἢ ἀρχῆς γεφυρώσεως τοῦ χάσματος δι' αὐτῶν, ὁπότε καὶ ἡ Οὐνία δὲν θὰ ἀπεδεικνύετο ἄνευ ἀξίας καὶ σημασίας, οὐχὶ διὰ τὴν οὐνιτικήν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπὶ καθαρᾶς ὀρθοδόξου βάσεως μελλοντικὴν ἕνωσιν.

Ἀληθῶς δὲ δὲν θὰ ἦτο ἔξω θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς συζητήσεως καὶ προσοχῆς ἡ ὡς ἄνω θέσις τῶν Οὐνιτῶν, ἥτις, ἂν δὲν σφάλλομαι, ἔχει τὴν ἑξῆς περίπου μορφήν: Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ παπικοῦ πρωτείου δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν (ὡς παρὰ λατίνοις) τῆς οὐσιαστικῆς καταργήσεως (ἢ ἔστω ἀπορροφήσεως διὰ συγκρεντρώσεως) τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας καὶ ὑποστάσεως τῶν ἄλλων, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ δικαίωμα ἐκείνου τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἐπικυρώσεως τῆς κατὰ τὴν κανονικὴν τάξιν ἀποκτηθείσης ἱερωσύνης ἰδίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων (Πατριαρχῶν. Μητροπολιτῶν, Ἐπισκόπων κλπ.), οἵτινες καὶ καθιστάμενοι ἐνεργοῦσι κυριαρχικῶς καὶ ἀνεμποδίστως τὰ τῆς ἱερατικῆς των ἐξουσίας ἐν ὀνόματι τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα,διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐσήμαινε τοῦτο κατάλυσιν τῆς κανονικῶς κτηθείσης ἱερατικῆς ἐξουσίας, ἀπαράδεκτον διὰ τοὺς ἔχοντας συνείδησιν ἱερατικὴν τῆς ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ οὐχὶ παπικῇ ἐξουσίᾳ καταστάσεως αὐτῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ.

Λυπούμεθα ἂν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὡς ἄνω σημείων ἀπεμακρύνθημέν πως τοῦ κυρίου μας θέματος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ νέον Motu Proprio, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὄργανα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τοῦ βασικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπαραίτητος ὡς βάσις καὶ ἀφετηρία τοῦ ζητήματος τῆς κωδικοποιήσεως καὶ δὴ τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἱερατικήν των ἐξουσίαν, ἡ ὁποία εἶναι ἔκφρασις τῆς πραγματικῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Σχετικῶς μάλιστα, εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἂν αἱ τυχὸν πραγματικώτεραι ἀντιρρήσεις τῶν οὐνιτικῶν ἡγετῶν, περισσότερον ἐπίμονοι οὖσαι διὰ καταλλήλου-δὲν ἐννοοῦμεν ἐπαναστατικῆς-διαφωτιστικῆς ἐνεργείας των, θὰ ἔκαμπτον τὴν βατικανὴν ἀκαμψίαν ἐπὶ κατανοήσει ὡρισμένων πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ἐμποδίζει μακρὰ καὶ μονομερὴς ἀντίληψις

τῶν βατικανῶν κύκλων καὶ πρεπούσῃ οὕτω προπαρασκευῇ περισσότερον ἐλπιδοφόρων ἐξελίξεων πρὸς τὴν ἕνωσιν ἀπὸ τῆς Οὐνίας, ὁπότε καὶ αὕτη, οὐχὶ ὡς ἀρχικῶς κακῶς ἐλογίσθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη, θὰ ἀπέβαινεν ἴσως εἰς εὐλογίαν διὰ τὴν ἄρσιν τῆς διαιρέσεως καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ. Τὸ πρᾶγμα εἶναι δύσκολον, ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ πίστις δύναται καὶ ὄρη μεθιστάναι.

III

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ σημεῖα τῆς κωδικοποιήσεως εἰς τὰ ὁποῖα προσκρούει ἡ ὀρθόδοξος συνείδησις καὶ ἀντίληψις; Ταῦτα εἶναι: 1ον) Ἡ γλῶσσα: Βεβαίως ἡ ἐπίσημος καὶ ἑνιαία γλῶσσα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ λατινικὴ καὶ ὀρθῶς, προκειμένου περὶ παραρτήματος ταύτης, προὐκρίθη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα της. Ἐπειδὴ ὅμως πρόκειται περὶ κωδικοποιήσεως τῶν κανόνων τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν ὁποίαν οἱ πλεῖστοι καὶ σπουδαιότεροι εἶναι πρωτοτύπως γεγραμμένοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, προφανῶς ὑπερτεροῦντες τῶν εἰς συριακὴν ἢ ἀρμενικὴν ἢ κοπτικὴν κλπ. γλῶσσαν γεγραμμένων, θὰ ἀνέμενέ τις, ὅτι διὰ τὴν κωδικοποίησιν τῶν κανόνων καὶ τοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θὰ προὐκρίνετο ἡ ἐπικρατεστέρα ἑλληνική, διὰ τὸ κλασσικὸν τῆς ἀποδόσεως τῆς κωδικοποιήσεως καὶ διὰ τὴν καὶ ἐν τούτῳ — ἂν βέβαια ὑπάρχει — ἀπόδειξιν καὶ ὑπόδειξιν τῆς ἐν τοῖς κόλποις τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας διατηρουμένης ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς οὐνιτικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

Ὡς γνωστὸν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, μητρικὴν ἔχουσα γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, οὐδένα γλωσσικὸν περιορισμὸν θέτει εἰς τὰς διαφόρους αὐτοκεφάλους ἐθνικὰς ἐκκλησίας, ἑκάστη τῶν ὁποίων χρησιμοποιεῖ τὴν γλῶσσαν της, ἡ γλωσσικὴ ὅμως ἀξία τῶν βασικῶν κειμένων ὡς τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν Ἱ. Κανόνων εἶναι ἀπόλυτος. Ἕκαστος δὲ γνωρίζει τὰς δυσκολίας τῆς πιστῆς ἀποδόσεως εἰς ξένην γλῶσσαν τοῦ πρωτοτύπου, ἐν προκειμένῳ τοῦ ἑλληνικοῦ, τὰς ὁποίας δυσκολίας δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ οὐδ' αὐτὴ ἡ Βουλγάτα.

Ὡς καὶ ἄλλοτε ὑπέδειξα εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀναξία προσοχῆς καὶ απαράδεκτος ἡ ὑπόνοια, ὅτι ὁ ἐξ ἑλληνικῆς πλευρᾶς τονισμὸς τῆς θεμελιώδους σημασίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν πρωτοτύπων κειμένων προέρχεται ἀπὸ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἔπαρσιν διὰ τὴν ἐξ ἐπόψεως γλώσσης ἑλληνικότητα τῶν κειμένων, διότι καὶ ἂν τοιοῦτό τι ἔστω συμβαίνει, τὸ πραγματικὸν γεγονὸς μένει καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν πρωταρχικὴν ἀξίαν τοῦ πρωτοτύπου διὰ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τοῦ γλωσσικῶς διατυπουμένου νοήματος.

Πῶς εἶναι συνεπῶς δυνατὸν ἔργον γεγραμμένον εἰς μίαν οἱανδήποτε γλῶσσαν-καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν ἑλληνικὴν-νὰ ἐμφανίζεται μὲ ἔνδυμα ἐπίσημον, οὐχὶ εἰς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν του, ἀλλ' εἰς τὴν μετάφρασιν; Ἀφοῦ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπίσημοι καὶ κλασσικαὶ μεταφράσεις ἀποκτοῦν κῦρος πρωτοτύπου, πόσῳ

μᾶλλον ἀνωτέραν τούτων κατέχει θέσιν τὸ πρωτότυπον; Τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι οὐχὶ πᾶσαι αἱ κωδικοποιηθεῖσαι διατάξεις εἶναι γεγραμμέναι πρωτοτύπως εἰς τὴν ἑλληνικὴν καταπίπτει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ περισσότεραι καὶ σπουδαιότεραι τούτων εἶναι πρωτοτύπως γεγραμμέναι εἰς τὴν ἑλληνικήν, διὰ τὴν τῶν πολλῶν δ' ἄγνοιαν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, θὰ ἦτο προσφοροτέρα ἡ καὶ τούτων μετάφρασις ἢ διαρρύθμισις εἰς τὴν πλησιεστέραν ἑλληνικὴν (ὄχι γλωσσικῶς, ἀλλὰ οἰκογενειακῶς καὶ ἰδεολογικῶς) παρὰ εἰς τὴν λατινικήν. Οὐδὲ ἐλλείπουν ἐκεῖ οἱ μεγάλης ὁλκῆς ἑλληνομαθεῖς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ διατυπώσουν τὰς κωδικοποιουμένας διατάξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ νὰ ἀποδώσουν εἰς ταύτην ἐπακριβῶς διὰ τοῦ πλούτου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὰς κωδικοποιηθείσας διατάξεις τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, πρωτοτύπως εἰς ἄλλας ἀνατολικὰς γλώσσας γραφείσας. Εἶναι γνωστὴ ἡ λεπτολογία τῶν κανονολόγων εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν κανόνων, ἦτο λοιπὸν ὀρθὸν νὰ διπλασιασθῇ αὕτη διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑρμηνείας καὶ τῶν ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως προερχομένων δυσκολιῶν;

Ὡς εἴπομεν, προκειμένου περὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἄξιον καὶ δίκαιον ἦτο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ ἐπίσημος γλῶσσα της, ἡ λατινική, καὶ διὰ τὰ ἔξω τῆς κυρίως ἀτμοσφαίρας της τμήματά της· ἀλλὰ καὶ πόσον ὡραιοτέρα καὶ πρακτικωτέρα θὰ ἦτο ἡ εἰς ἑλληνικὴν μορφὴν ἐμφάνισις τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, τῆς παρὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας γενομένης [1].

2ον) Οὐχὶ ὀλιγώτερον προσκόπτομεν εἰς τοὺς προλόγους τῶν Motu proprio, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάχιστα σημεῖα ἐξάρσεως παρέχονται περὶ τῆς ἀξίας τοῦ κανονικοῦ θησαυροῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἱ. Κανόνων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντικατοπτρίζεται ἡ ζωὴ τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Ὁ τονισμὸς τοῦ σημείου τούτου ἐπὶ εἰλικρινεστέρων ἑνωτικῶν διαθέσεων θὰ εἶχε μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἀδιάβλητον ἐπιδίωξιν τῶν μελλοντικῶς ἑνωτικῶν προσπαθειῶν τῶν δύο πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν.

3ον) Ἡ ἐν τοῖς σχολίοις παράθεσις τῶν κωδικοποιηθεισῶν ἀνατολικῶν διατάξεων κατακλύζεται ὑπὸ διατάξεων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας (συνόδων καὶ παπικῶν ὁρισμῶν), εἰς τρόπον ὥστε διερωτᾶται τις, τὶ ἄραγε νὰ θέλουν αἱ διατάξεις αὗται, ἐφόσον πρόκειται περὶ κωδικοποιήσεως τῶν Ἱ. Κανόνων τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν. Καὶ εἶναι μὲν εὔλογος ἡ ἀπάντησις, ὅτι δηλ. πρόκειται περὶ τοῦ δικαίου ἑτέρου τμήματος τῆς ἰδίας ρωμαιοκαθολικῆς

1. Ὅλως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ὑακίνθου Δημητρίου καὶ Παν. Εὐστρατιάδου πρόσφατος ἔκδοσις πιστῆς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν μετάφρασις τοῦ 1ου Motu Proprio «περὶ διατάξεων τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν». Ἀθῆναι 1958.

Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πόσον πρακτικώτερον καὶ σύμφωνον πρὸς τὸν φαινομενικῶς ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τῆς γενομένης κωδικοποιήσεως, θὰ ἦτο ἂν δὲν ἐγίνετο φανερὰ ἡ προσπάθεια ἀφομοιώσεως καὶ ἰσοπεδώσεως. Ἂν ἐτηρεῖτο ὁ περιορισμὸς εἰς τὸ καθαρῶς καὶ ἀμιγὲς ἀνατολικὸν δίκαιον καὶ ἐξευρίσκετο ἄλλο μέσον συνδέσεως τούτου πρὸς τὸ λατινικόν, ἡ ἐντύπωσις θὰ ἦτο κατὰ πολὺ ἀνωτέρα.

4ον) Πρὸς συμπλήρωσιν ὁλοκληρωτικὴν τῆς γενομένης λαμπρᾶς ἄλλωστε συστηματικῆς ἐμφανίσεως τῆς κωδικοποιήσεως περιελήφθησαν διατάξεις ξέναι ὅλως πρὸς τὸ δίκαιον τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ὡς αἱ περὶ Πάπα, Καρδιναλίων καὶ ἄλλων. Καὶ ναὶ μὲν—τὸ ἐννοοῦμεν— τοῦτο ἐπέβαλεν ἡ ἀπόλυτος ἔνταξις τοῦ ἀνατολικοῦ συστήματος δικαίου εἰς τὸ λατινικὸν τῆς καὶ ἐν τούτῳ μιᾶς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ συνεπεστέρα πρὸς τὸν τίτλον «τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν» θὰ ἦτο ἡ παράλειψις τῶν διατάξεων τούτων πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως τοῦ πλήρους ἐκλατινισμοῦ τούτων καὶ εἰς τὸ τέλος ἡ προσθήκη ἀκροτελευτίου κανόνος, δι' οὗ θὰ διετυποῦτο ἡ αὐτονόητος δήλωσις, ὅτι εἶναι ἀνοικτὸς ὁ δρόμος εἰς τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καὶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν (ὡς τοῦτο καὶ γίνεται—καὶ ὡς γνωστὸν παρ' ὀλίγον προσφάτως νὰ ἐγίνετο διὰ τῆς ἐκλογῆς Πάπα τοῦ ἀρμενίου Καρδιναλίου ἐκλαμπροτάτου Ἀγκατζιανιάν), ἥτις ἀναγνωρίζεται ὁμότιμος πρὸς τὴν ἱεραρχίαν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημεῖα πολλὰ καὶ μάλιστα λεπτομερειακά, εἰς τὰ ὁποῖα προσκρούει ἡ ὀρθόδοξος ἀντίληψις, ἀλλὰ ταῦτα θὰ ἐξετασθοῦν ἐν καιρῷ κατὰ τὴν ἐν λεπτομερείᾳ ἐξέτασιν περιοδικῶς τῆς ὅλης ἐμφανισθείσης μέχρι τοῦδε κωδικοποιήσεως.

Βεβαίως, ὡς μοῦ ἔλεγεν ἐν σχετικῇ συζητήσει καὶ ὁ γνωστὸς τοῦ Μονάχου κανονολόγος Καθηγητὴς Morsdorf ἐγένοντο τοιαῦται παραχωρήσεις εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν καὶ εἶναι ἀφάνταστοι διὰ τὴν ἱεραρχίαν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι ἴσως ἀφορμὴ πρεπούσης καὶ ἐν καιρῷ κανονικωτέρας διευθετήσεως τῆς λατινικῆς ἱεραρχίας διὰ τῆς ἐκζητήσεως παρομοίων προνομίων παρὰ ταύτης, ἀναλόγων πρὸς τὰ τῆς ἀνατολικῆς, ἐπὶ ἁρμονικωτέρα προσεγγίσει τῶν δύο κλάδων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας· ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι αὗται δὲν ἀποτελοῦν παραχωρήσεις, ἀλλ' ἁπλῶς περιγραφὴν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας (καὶ δι' ἱκανῶν μάλιστα περιορισμῶν) τοῦ ἰσχύοντος δικαίου περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐκκλησίαις.

Τοῦτο ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω καθοδηγεῖ εἰς ἀντιρρήσεις περὶ τῆς ἀνωτέρας αὐθεντίας καὶ θέσεως ὡρισμένων ὀργάνων ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοιούτων τῆς ἀνατολικῆς, (ὡς φερ' εἰπεῖν, τοῦ Καρδιναλίου ἔναντι τοῦ Πατριάρχου ἢ Ἀρχιεπισκόπου), διὸ καὶ μετὰ δυσκο-

λίας ἐγένετο ἀποδεκτὸς ὁ προσφερεθεὶς τίτλος τοῦ Καρδιναλίου εἰς τὸν κατέχοντα τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου, διότι ὁ κάτοχος τούτου ἐθεώρει ὑποβιβασμόν του κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀντίληψιν τὴν ἀποδοχὴν τοῦ τίτλου τοῦ καρδιναλίου ἔναντι τοῦ κανονικῶς καὶ δι' ἐκλογῆς κατεχομένου τίτλου τοῦ Πατριάρχου καὶ Ἀρχιεπισκόπου, ἀλλὰ ταῦτα ἀποτελοῦν ζητήματα ἐσωτερικῆς διευθετήσεως τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκφεύγουν τοῦ ἰδικοῦ μας ἐνδιαφέροντος.

Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, ἡ γενομένη μέχρι τοῦδε κωδικοποίησις ἀποτελεῖ ἔργον ἐπιστημονικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν μεγάλης σημασίας καὶ ὁλκῆς καὶ οὐ μόνον συγχαίρομεν τὴν προλαβοῦσαν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τὴν κατάρτισίν της, ἀλλὰ καὶ φανερῶς εὐγνωμονοῦμεν διὰ τὰ παρεχόμενα εἰς ἡμᾶς διδάγματα διὰ τὴν καὶ ὑφ' ἡμῶν προετοιμασίαν τῆς ἰδικῆς μας κωδικοποιήσεως, ἥτις κατ' ἀνάγκην καὶ θὰ φέρῃ τὸν ἀμιγῆ καὶ περιωρισμένον χαρακτῆρα κωδικοποιήσεως τῆς νομοθεσίας τῆς Ὀρθοδόξου ἀποκλειστικῶς Ἐκκλησίας.

IV

Πρὸς πληρεστέραν γνῶσιν τῆς ἤδη γενομένης κωδικοποιήσεως, παρέχομεν κατωτέρω τοὺς τίτλους καὶ τὴν διάταξιν τῆς κωδικοποιήσεως, ὡς αὕτη ἀκριβῶς ἔχει, καὶ ἐν τῇ πρωτοτύπῳ λατινικῇ γλώσσῃ, ἐπιφυλασσόμενοι λεπτομεροῦς αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον ἀναλύσεως.

A.
MOTU PROPRIO DATAE

De Disciplina Sacramenti Matrimonii pro Ecclesia Orientali «Crebrae allattae»

τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1949

De Sacramento Matrimoii Can. 1-8.

B.

MOTU PROPRIO DATAE

De Iudiciis pro Ecclesia Orientali «Sollicitudinem Nostram»

Τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1950

PARS I

Γ΄

MOTU PROPRIO DATAE

De religiosis, de bonis Ecclesiae temporalibus de verborum significatione pro ecclesiis orientalibus «Postquam apostolicis Litteris»

Τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1952

Δ΄.

MOTU PROPRIO DATAE

De ritibus Orientalibus de personis pro ecclesiis orientalibus «Cleri Sanctitati»

Τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1957.

Titulus I

Titulus II

Titulus III

Titulus IV

De clericis in specie

PARS I

Τὸ ὅλον κανόνες 558

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑ (*)

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Ο ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΟΝ

Ὁρολογία, Ἔννοια καὶ Θεολογικὴ κάτοψις αὐτοῦ [52].

Ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις τρισὶ κεφαλαίοις ὑφ' ἡμῶν γενομένη κατὰ σειρὰν μελέτη ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἱστορίας τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐντὸς τοῦ Π.Σ.Ε., ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τῶν εἰς ἰδέας ἐξελίξεων, τὰς ὁποίας ἐγνώρισε τὸ θέμα τοῦτο κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ὄχι μόνον θέτει, νομίζομεν, ἐν ὅλῃ τῇ γυμνό-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδος 169 τοῦ Β' τεύχους.

53. Παρέχομεν ἐνταῦθα, ἐπὶ τῇ ἐξετάσει ἐν τῷ παρόντι Β' μέρει τῆς μελέτης ἡμῶν τῆς θεολογικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, εὐρυτέραν τινὰ Βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὡς καὶ πλατύτερον πως, ἐπὶ τῆς Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας, τῆς Διεκκλησιαστικῆς καὶ Συνταγματικῆς Ἀνεξιθρησκείας καὶ ἄλλων παραλλήλων πρὸς τὸν Προσηλυτισμὸν πλευρῶν, ὑφ' ἃς κατὰ καιροὺς ἐξητάσθη τὸ θέμα τοῦτο, ἰδίᾳ ἐν ταῖς ξέναις Ἐκκλησίαις. Καταχωρίζομεν τὴν Βιβλιογραφίαν ταύτην κατ' ἀλφαβητικὴν ἁπλῶς σειράν, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων κριτηρίων, χρονολογικῶν, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος τῶν ἔργων κλπ. Οὕτως, ἴδε: Bates Miner Searle, Religious Liberty; An Inquiry (New York, Intern. Miss. Council καὶ London 1945), Ἰδίου, Glaubensfreiheit; Eine Untersuchung, γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ R. M. Honig (New York 1947), Ἰδίου, Religious Liberty. Recent Phases of the Problem, ἐν Ecumenical Review, 8 (1956) p.p. 372/375, Carlyle A. J. The Christian Church and Liberty (London 1924), Carter Henry, Liberty and Authority in the modern World (London 1939), Chandran J. S. καὶ Thomas M. M., Religious Freedom (Bangalora 1956), Cockburn Hutchinson J., Religious Freedom in Eastern Europe (Richmond, Virg. 1953), Congar Yves, Prosélytisme et Evangélisation, ἐν Rythmes du Monde, 1947, p.p. 58/68, Ἰδίου, Freedom in the Orthodoxe World, I, The Human person and Freedom in Eastern Anthropology, ἐν τῇ ἐκδόσει, «Christianity and Freedom, A Symposium, τῇ συνεργασίᾳ τῶν Thibon G., D' Souza κ. ἄλλ. (London 1955) p.p. 98/111, Ἰδίου, Note sur les mots «Confession», «Eglise» et «Communion», ἐν Irénikon, 23 (1950), p.p. 3/36, Δασκαλάκη Γ. Δ., Ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ἀθῆναι 1953), De la Briere Y., A propos de la Tolérance civile. Le droit supérieur de la vraie religion et les nécessités de la paix publique, ἐν Miscellanea Vermeesch, tom. II (Rome 1935), p.p. 171/186, De Pressence E., La liberté religiouse en Europe depuis 1870 (Paris 1874), Εἰρηναίου, Μητρ. Σάμου, Ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αἱ ξέναι Προπαγάνδαι (Διὰ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν), (Σάμος

τητι αὐτοῦ τοῦ μέγεθος τῶν δυσκολιῶν, ἃς ἐγέννησε καὶ ἐξακολουθεῖ δημιουργῶν ὁ Προσηλυτισμὸς ἐν τῷ διαχριστιανικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἀποδεικνύει σαφῶς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τὸ ὅλον τοῦτο ζήτημα κέκτηται βαθυτέραν ἀναμφιβόλως θεωρητικὴν καὶ θεολογικὴν ὑφὴν καὶ ὄψιν, ἥτις ἥκιστα δύναται νὰ ἀγνοηθῇ ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ θέματος καὶ ἐν τῇ καθόλου καταβαλλομένῃ προσπαθείᾳ τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἐκ τούτου δυσκολιῶν.

Τοῦτο καὶ εἰσαγωγικῶς ἔχει τονισθῇ ὑφ' ἡμῶν.

Τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ δὲν εἶναι μόνον ζήτημα διομολογιακῆς

1956), Fleming Daniel J. Attitudes toward other Faiths (New York 1928), Ἰδίου, Ethical Issues confronting World Christians (New York, Intern. Miss. Concil, 1935), Ἰδίου, Ways of sharing with other Faiths (New York 1929), Garrison Winfred E., Intolerance (New York 1934), Grubb Kenneth, The Balkan States, ἐν τῇ Σειρᾷ «Madras Series», vol VI, The Church and the State, Κεφ. 7, (New York, Intern.Miss. Council 1939), Hartmann Alb., Toleranz und christliche Glaube (Frahnkfurt 1955). Heimann E., Freedom and Order. Lessons from the War (New York 1947), Hodgson Leonard, The Christian Idea of Liberty (London 1941), Howard G. P., Religious Liberty in Latin America (Philadelphia 1944), Hughey John David, Religious Freedom in Spain. Its ebb and flow (London 1955), Johnson F. E., Religious Liberty, ἐν Christendom. 9 (1944) pp. 181/194, Journet Mgr., Droit de la vraie religion et Tolérance civile des Cultes, ἐν Nova et Vetera, 26 (1951) pp 6/25, Ἰακώβου, Μητρ. Φιλαδελφείας, Περὶ τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ἐν «Ἀπόστολος Ἀνδρέας», 6 (1956), φυλλ. 284 κ. ἑξ., Καρμίρη Ἰωάνν., Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς (Ἀθῆναι 1937), passim. Ἰδίου, Πῶς δεῖ δέχεσθαι τοὺς προσιόντας ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ ἑτεροδόξους (Ἀθῆναι 1954), Keller Ad., Christian Europe today (New York 1942), Ἰδίου, Church and State on the Europe Continent (London 1936), Kraemer H., The Christian Message in a Non-christian World (London 1938), Leclercq J., Etat Crétien et liberté dans l' Eglise, ἐν Vie Intellectuelle, Févr. 1949), pp 99/111, Lerch David, Das Problem der Toleranz in theologischer Sicht (Zürich 1948), Malik Charles, Human Rights and Religious Liberty, ἐν Ecumenilal Review, 1 (1949) pp. 401/409, Maritain Jacques, The Rihts of Man and Natural Law (New York 1943), Ἰδίου, Questions de conscience (Paris 1938), Ἰδίου, Freedom in the Modern World (New York 1936), Ἰδίου, The Things that are not Caesar' s; A translation of «Primauté du spirituel» by J. F. Scanlan (London 1930), Matagrin Amédée, Histoire de la Tolérance religieuse. Evolution d' un principe social (Paris 1905), Mensching Gust., Toleranz und Wahrheit in der Religion (Heidelberg 1955), Meunier A., La Tolérance, ἐν Revue Ecclesiastique de Liège, Juillet 1948, pp 217/228, Septembre 1948, pp. 281/294, Miegge Giovanni, Religious Liberty (New York 1957), Mirkine-Guetzevitch B., καὶ Aulard A., Les Déclarations des drioits de l' homme. Textes Constitutionnels concernant les droits de l' homme et les garanties des libertés individuelles dans les pays (Paris 1929), Mirkine-Guetzevitch B., Les Constitutions de l' Europe (Paris 1930) καὶ 10η ἔκδοσις (Paris 1938), εἰς 2 τόμους, ἔνθα καὶ ἄλλων Χωρῶν τὰ Συντάγματα εὐρύτερον. Τὸ τῆς Ἑλλάδος ἐν σελ. 190/191 τῆς α' ἐκδόσεως, Möhlman C. H., The Catholic-Protestant mind. Some Aspects of Religious Liberty in the United States (New York 1921), Mor-

ἀνωμαλίας, περιστρεφόμενον περὶ ἀσημάντους οἱονεὶ περιπτώσεις μεταστροφῶν ἢ μεταπηδήσεών τινων ἐξ ἐκκλησιαστικῆς τινος Ὁμολογίας εἰς ἑτέραν καὶ προκαλοῦν διεκκλησιαστικὰς μόνον ταραχὰς ἢ ἀντεγκλήσεις καὶ παράπονα, ἀλλ' εἶναι, πολλῷ μᾶλλον καὶ κυρίως, ζήτημα μὲ βαθύτερον θεωρητικὸν περιεχόμενον, ζήτημα θεολογικόν, ζήτημα «ἐκκλησιολογικὸν» κατὰ πρῶτον καὶ μείζονα λόγον, εἶτα δὲ καὶ «ἐκκλησιαστικόν», διὸ καὶ δέον, ὅπως ἀντιμετωπίζηται καὶ συζητῆται ἐντὸς τῶν θεωρητικῶν καὶ θεολογικῶν αὐτοῦ πλαισίων καὶ προοπτικῶν.

Δι' ὅσων λέγομεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ ἀποκλείσωμεν, οὐδὲ νὰ μειώσωμεν τὴν σημασίαν τῶν παραλλήλων πρακτικωτέρων ὄψεων τοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἀνάγκην ἀντιμετωπίσεως τούτου διὰ μέτρων πρακτικῶν καὶ τελεσφόρων, ἅτινα, εἴτε ὡς σχέδια εἴτε καὶ ὡς συγκεκριμέναι προσπά-

---

rison Stanley A., Religious Liberty in Turkey, ἐν International Review of Missions, 24 (1935) pp. 444/451, Mouroux J., Sur la conscience de la foi, ἐν Recherches de Sciences Religieuses, 36 (1949) pp. 422/454, Mc Leish Alex., Religious Liberty in Latin America, based in Dr. George, P. Howard's book «Religious Libery in Latin America» (London, ἄνευ χρόνου ἐκδ.), Northcott Cecil, Freedom of Religion. A Commentary on «A Charter of Religious Freedom» issued by the Joint Committee on Religious Liberty (London 1948), Ἰδίου, Religious Liberty (London 1948), Padelford Norman J. International Guarantees of Religious Liberty (New York, Intern. Miss. Council, 1942), Παπαγεωργιάδου Χ., Διηγηματικὴ Συζήτησις ἢ αἱ βασικαὶ πλάναι τῶν Προτεσταντῶν ἐν πραγματικαῖς συζητήσεσιν ἐλεγχόμεναι (Ἀθῆναι 1936), Παπαδοπούλου Χρυσ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τομ. Α' (Ἀθῆναι 1920), Πουλημένου Δ., Οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ λεγόμενοι Ἕλληνες Εὐαγγελικοὶ (Κέρκυρα 1932), Pribilla M., Dogmatische Intoleranz und bürgerliche Toleranz, ἐν Stimmen der Zeit, 144 (1949) pp. 27/40, καὶ γαλλικὴ μετάφρασις «Unité, Chrétienne et Tolérance religieuse» (Paris 1950) pp. 147/172, Rouse R., καὶ Neill S. C., A History of the Ecumenical Mouvement, 1517-1948 (London 1954), Ruffini Franc. Religious Liberty (London 1912), Rüsch Ernst Gerhardt, Toleranz eine theologische Untersuchung und eine aktuelle Auseinandersetzung (Zollikon-Zürich 1955), Ρωμανοῦ Κ., Ὁ Ὀρθόδοξος ἀπέναντι τοῦ Διαμαρτυρομένου (Ἀθῆναι 1924), Shcerer M. G., Chtristian Liberty and Church Unity (New York 1912), Scott Ern. F., Religion and Freedom, ἐν Religion in Life, 4 (1935) pp. 204/212, Sesan M., σχετικὰ ἐν Procés-verbaux du I Congrés de Theologie Orthodoxe à Athènes, 29/IX-6/XII, 1936 (Athènes 1939) p. 294, Shaw P. E., American contacts with the Eastern Churches, 1820-1870 (Chicago 1937), Σκαλτσούνη Ι. Ὁ Προσηλυτισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν Ἀνάπλασις, 9 (1896) σελ. 81 κ. ἑ., 145 κ. ἑ., Spinka Matt., A History of Cristianity in the Balkans (Chicago 1933), Sturzo Luigi, Church and State (London 1939), Ἰδίου, Politique et Theologie Morale, ἐν Nouvelle Revue Théologique, Sept. Oct. 1938, Thibon G., D' Souza P., etc., Christianisme et Liberté, Collaboration de - (Paris 1952) καὶ ἀγγλιστί, Christianity and Freedom. A Symposium, Collab. of — (London 1955), Vermeersch A., La Tolérance (Paris- Louvain 1912 καὶ ἀγγλιστί, Tolerance (London 1913), Von Bismarck Klaus, The Christian Vocabulary, an obstacle to communication?, ἐν Ecumeni-

θειαι, έχουν δοκιμασθῆ ἢ δύνανται νὰ δοκιμασθῶσι ἐντὸς τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ἐὰν ὄχι πρὸς οριστικὴν λύσιν τοῦ ὅλου ζητήματος, τοὐλάχιστον ὅμως πρὸς χαλάρωσιν τῆς ὄντως πεφορτισμένης καὶ ἐπικινδύνου διὰ τὰς περαιτέρω ἀγαθὰς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν εντάσεως ἐκ τῶν ἑκασταχοῦ διεξαγομένων προσηλυτιστικῶν δράσεων [54]. Ἀλλὰ οἱαδήτις ἀντιμετώπισις τοῦ Προσηλυτισμοῦ — καὶ ἐπαναλαμβάνομεν τοῦτο σαφῶς — ἀπὸ μόνης τῆς πλευρᾶς τῶν ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται σήμερον συνήθων ἐπιπλοκῶν καὶ τοῦ κατά τινα τρόπον, κατ' οἰκονομίαν, διακανονισμοῦ ἢ καὶ τῆς θεραπείας αὐτῶν διὰ μέτρων ἀναγομένων εἰς τὰς γνωστὰς μεθόδους διομολογιακῆς «τακτικῆς» ἢ ἄλλων ἀναλόγων συμβιβαστικῶν λύσεων, χωρὶς νὰ ἀναζητηθῆ καὶ μελετηθῆ καὶ τὸ θεωρητικώτερον καὶ θεολογικώτερον βάθος τοῦ προβλήματος, θὰ ἀπετέλει παρακεκινδυνευμένην καὶ ἀσύγγνωστον ἐν τῷ ζητήματι μονομέρειαν, δυναμένην ἴσως νὰ ἀμβλύνη πρὸς καιρὸν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν δημιουργηθεῖσαν τυχὸν προσηλυτιστικὴν ὀξύτητα ἢ ἔντασιν, θὰ ἄφηνεν ὅμως φυσικῶς ἄλυτον τὸ πρόβλημα εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ.

Τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ τίθεται σήμερον ὑπὸ μίαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔντονον θεολογικὴν καὶ ἐκκλησιολογικὴν προοπτικήν. Γνωστὸν τυγχάνει, ὅτι ὁ διεξαγόμενος σήμερον Προσηλυτισμὸς δικαιολογεῖται συνήθως θεολογικῶς διὰ σειρᾶς ὅλης ἐκκλησιολογικῶν συλλογισμῶν, συγκεφαλαιουμένων εἰς τὰ ἑξῆς κυρίως σημεῖα: ὅτι αἱ διεξάγουσαι τὸν Προσηλυτισμὸν Ὁμολογίαι κινοῦνται κατ' ἀρχὴν ἐκ τῆς βασικῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ θρησκεύειν, ὅτι ἔχουσι διαμεμορφωμένην δι' ἑαυτὰς ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν «ὑποστάσεως» καὶ «διαρθρώσεως» καὶ περὶ τῆς θέσεως αὐτῶν καθόλου ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ὅτι προβαίνουσιν εἰς τὴν προσηλυτιστικὴν αὐτῶν δρᾶσιν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ἐξυπηρετοῦσι τὴν Θείαν Χάριν καὶ ὅτι παραδίδουσιν ἀκραιφνῆ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ὅτι κηρύττουσι τὸ Εὐαγγέλιον «ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ» καὶ ὅτι στηρίζουσι τὰς

---

cal Review, 10 (1957) pp. 1/15, Wedel Th. O., Evangelism's threeford witness, Kerygma, Koinonia, Diaconia, ἐν Ecumenical Revieu, 9 (1957) pp. 225/239, Zander L., Ecumenism and Proselytism, ἐν Ecumenical Review, 3 (1951) pp. 258/266, Ἰδίου, Vision and Action. The problems of Ecumenism (translat. from the Russian by N. Duddington), (London 1952) passim. American State Papers on Freedom in Religion. Compiler of the Ist. edit. Blakely William Addison (edit. 3, Washington 1943), La Libertà religiosa e la condizione dei Protestanti Italiani (Roma 1955), Religion and Freedom of Thought, by Perry Miller, Rob. Calhoun, Nathan Pusey and Reinhald Niebuhr (New York 1954), Tolérance et Communauté humaine chrétienne dans un monde divisé, par Roger Aubert, Louis Boyer etc. (Tournai 1952).

54. Εἰρηναίου, Μητρ. Σάμου, Ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αἱ ξέναι Προπαγάνδαι (Διὰ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν), (Σάμος 1956), σελ. 8/11.

ἐπιδιωκούσας τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ψυχὰς ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτῶν, ὅπως εὕρωσι τὴν ἀλήθειαν καὶ ἑδραιωθῶσιν ἐν αὐτῇ. Ἐπὶ πλέον δὲ ἀποκορυφοῦται σήμερον ὁ θεολογικὸς οὗτος συλλογισμὸς εἰς τὸ γνωστὸν ἀξίωμα, ὅτι «ἡ ἑνότης καὶ ἡ ἱεραποστολὴ ἀποτελοῦσι τὸ «εἶναι» τῆς Ἐκκλησίας» [55], ὅπερ, δίκην νεοφανοῦς τινος, ἀπαραδέκτου δὲ πάντως ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς — ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑφεξῆς — οἰκουμενιστικοῦ slogan, καλύπτει τὴν ὅλην προσηλυτιστικὴν κίνησιν καὶ δρᾶσιν τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ταῦτα καὶ μόνα ἀρκοῦσιν, ἵνα ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ εἶναι καθ' ἑαυτὸ ζήτημα θεωρητικῶν καὶ θεολογικῶν ἐμπλοκῶν, τόσον ὅσον καὶ πᾶν ἄλλο τῆς Θεολογίας ζήτημα.

Εἶναι λοιπὸν κατὰ ταῦτα ὁ Προσηλυτισμὸς θέμα κατ' ἀρχὴν εὐρυτάτην παρουσιάζον ὄψιν καὶ προοπτικήν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐμφανίζεται ὡς θέμα θεωρητικόν, ἀναγόμενον εἰς τὰς βασικὰς ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐλευθεριῶν τῆς ζωῆς, ὡς θέμα δηλ. ἀτομικῆς διὰ πάντα χριστιανὸν ὑποθέσεως, ὡς θέμα κυρίως εἰπεῖν προσωπικῆς τάξεως καὶ ρυθμίσεως τῶν φυσικῶν ὅσον καὶ ὑπερφυσικῶν σχέσεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς θέμα ἄρα προσωπικῆς ἑκάστου θέσεως ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως καὶ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ «προτιμήσεων» ἢ ἀντιλήψεων ἢ πεποιθήσεων, ὡς θέμα, συνελόντι εἰπεῖν, ἐσωτερικωτέρων σχέσεων τοῦ ἀνθρωπίνου Ἐγώ, ὑφ' ὅλας, ὡς εἰκός, τὰς πνευματικὰς ἢ διανοητικάς, ψυχικάς, συναισθηματικὰς καὶ σωματικὰς ἔτι λειτουργίας αὐτοῦ, μετὰ τοῦ Θείου Εἶναι τοῦ ἐρχομένου εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὰς ἀσυλλήπτους ὅσον καὶ ὑπερφυσικὰς λειτουργίας τῆς περὶ ἡμᾶς ἐν γένει Οἰκονομίας Αὐτοῦ.

Δεύτερον δὲ ἐμφανίζεται ὁ Προσηλυτισμὸς ὡς θέμα καθαρῶς θεολογικὸν καὶ ἐκκλησιολογικόν, καθ' ὃ τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐκ τοῦ προσηλυτίζοντος ἢ τοῦ προσηλυτιζομένου ἀτόμου μετατοπίζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας καθ' ἑαυτὴν καὶ παρουσιάζει τὰς χριστιανικὰς πλέον ὁλότητας, ὡς προσηλυτιζούσας ἢ ὡς ὑφισταμένας τὸν Προσηλυτισμὸν παρατάξεις ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἐμπλεκομένας εἰς τὴν ἐκκλησιολογικὴν συζήτησιν περὶ τὰς κεφαλαιώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως, ἅτε τῆς προσηλυτιστικῆς καθόλου δράσεως ἐκλαμβανομένης πλέον ὡς ὑποθέσεως εὐρυτέρων συνεπειῶν, συνεπαγομένων τὴν ἔρευναν αὐτῶν τούτων πλέον τῶν ἀρχῶν καὶ προϋποθέσεων, ὑφ' ἃς καὶ δι' ἃς ἀσκεῖται ὁ Προσηλυτισμὸς ὑπὸ τῶν διενεργουσῶν τοῦτον Ὁμολογιῶν, ἢ ὑφ' ἃς καὶ δι' ἃς ἀπωθεῖται καὶ ἀντικρούεται οὗτος ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων τὴν ξένην προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν Ἐκκλησιῶν.

---

55. The Calling of the Church to Witness and to Serve by Principal J. Russell Chandran, ἐν World Council of Churches. Minutes and Reports of the Tenth Meeting of the Central Committee, Yale Divinity School, New Haven, Conn., U.S.A., July 30 — August 7, 1957 (Geneva 1957) pp. 89 κ. ἄλλ..

Ἐννοεῖται, ὅτι ἐν τῇ θεολογικῇ ἀντιμετωπίσει καὶ ἐξετάσει τοῦ Προσηλυτισμοῦ, τόσον ὁ ἀπὸ ἀτομικῆς ὅσον καὶ ὁ ἀπὸ ἐκκλησιολογικῆς πλευρᾶς τιθέμενος Προσηλυτισμὸς ἐνδιαφέρει ἐξ ἴσου τὸν μελετητήν. Διότι εἰς ἀμφοτέρας τῶν περιπτώσεων, τηρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῆς ὀρθῆς θεολογικῆς κλίμακος, παρουσιάζονται παράλληλα ἐν πολλοῖς θεολογικὰ προβλήματα καὶ ἀνάλογοι θεολογικαὶ ἀπορίαι.

Πάντως δέον ἵνα ὁμολογηθῇ ἐνταῦθα καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ καταβαλλομένη προσπάθεια ἐμφανίσεως τοῦ Προσηλυτισμοῦ ὡς θέματος μονομερῶς προσωπικοῦ, ἀτομικῆς δηλονότι καὶ αὐτοβούλου ἐνεργείας ἑκάστου χριστιανοῦ, δικαιουμένου ἵνα ἐγκαταλείψῃ καὶ ἀπομακρυνθῇ ἐκ τῆς εἰς ἣν πρότερον ἀνῆκεν ἐκκλησιαστικῆς Ὁμολογίας καὶ νὰ ἐνταχθῇ εἰς ἑτέραν ἀνάλογον [56], εἶναι ἴσως κατ' ἀρχὴν δεδικαιολογημένη ἐντὸς τῶν γνωστῶν εὐρυτάτων πλαισίων τῆς συγχρόνου περὶ ἐλευθεριῶν τοῦ ἀνθρώπου φιλολογίας, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω, πλὴν τυγχάνει προσπάθεια στενῆς θεολογικῆς νοοτροπίας, ἀρνουμένης τὰ φυσικὰ ὅρια τοῦ θέματος, ἅτινα ὑπό τε τὴν ἀτομικὴν καὶ τὴν εὐρυτέραν ἐκκλησιολογικὴν προοπτικὴν αὐτοῦ δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ εἶναι σαφῶς θεολογικά. Καὶ ἐξηγούμεθα.

Ὁ Προσηλυτισμὸς ἀτομικῶς διεξαγόμενος καὶ εἰς ἄτομα ἀπευθυνόμενος, ἅπτεται, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, ὡρισμένων βασικῶν ἀληθειῶν τῆς περὶ τὸ θρησκεύειν, καὶ εἰδικώτερον τῆς περὶ τὸ πιστεύειν ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται δὲ ἐν ὀνόματι ὡρισμένων ἐκκλησιολογικῶν προϋποθέσεων, ἐφ' ὅσον τοῦ προσηλυτίζοντος μὲν ἀτόμου ἡ δρᾶσις αὕτη νοεῖται μόνον ὡς ἐνέργεια ἀνθρώπου ἀνήκοντος εἰς Ἐκκλησίαν τινὰ ἢ εἰς Ἐκκλησιαστικήν τινα Ὀργάνωσιν, καὶ ἀσκεῖται ἐν ὀνόματι ὡρισμένων ἐκ τῶν προτέρων παραδεδεγμένων ὑπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ προσηλυτίζοντος δηλονότι ἀτόμου, ἀρχῶν καὶ κεφαλαίων πίστεως, ὁ δὲ σκοπός, ὅστις ἐπιδιώκεται ἐπὶ τοῦ προσηλυτιζομένου ἀτόμου, ἁπλούστατα, εἶναι ἡ προσέλκυσις τούτου εἰς τὴν εἰς ἣν ἀνήκει ὁ προσηλυτίζων Ἐκκλησίαν ἢ Ὁμολογίαν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἀποδεικνύει καὶ τοῦτον, τὸν ἐπὶ στενῆς, στενωτάτης ἔτι κλίμακος διεξαγόμενον κατ' ἄτομα Προσηλυτισμόν, ὡς κεκτημένον φυσικῶς καὶ ἀναφαιρέτως ἐκκλησιολογικὸν βάθος καὶ περιεχόμενον.

Ὅταν δὲ οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, τὸ παρουσιάζειν τὸ θέμα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ὡς θέμα μονομερῶς «προσωπικόν», ὡς θέμα «προσωπικῆς ἐλευθερίας» ἑκάστου, καὶ ὡς τοιοῦτον ὡς ἐμπίπτον, λόγῳ τῶν πρακτικῶν αὐτοῦ μόνον συνεπειῶν, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν καὶ τὴν εὐθύνην τῶν Ἐκκλησιῶν ὅλως ἐξωτερικῶς καὶ τυπικῶς, ἀποβαίνει ὄντως προσπάθεια περίεργος, δικαιολογουμένη μὲν ἴσως διὰ τοὺς θύραθεν ἰδεολόγους τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν

56. Neill Stephen, Proselytism and Church Unity. Memorandum prepared for Working Committee of Faith and Order, Foc Papers, no: 35, August 1953, p. 1.

δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Θεολογίας.

Ἐὰν δὲ τώρα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πόσον εὐρυτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας ὑφῆς εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐν τῇ βαθυτέρᾳ ζωῇ τῶν Ἐκκλησιῶν, παρουσιαζόμενον ὡς συνεχὴς δρᾶσις «διεισδύσεως», κατὰ σύστημα καὶ διὰ ποικίλλων καὶ πολλαχῶς ὠργανωμένων μέσων, ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ καὶ δὴ καὶ τῇ ἄρσει τῶν θεωρητικῶν καὶ «θεολογικῶν» προϋποθέσεων — ἐπιτραπείτω ἡμῖν ὧδε ἡ ἔκφρασις αὕτη — τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, εὑρίσκεται ἡ λυσιτελεστέρα ἀντιμετώπισις καὶ λύσις τοῦ ἀνὰ χεῖρας προβλήματος τούτου.

Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸν θεολογικὸν εἰδικώτερον χαρακτῆρα τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ, ὑπεμφαίνει καὶ ἡ ἐν χρήσει ὁ ρ ο λ ο γ ί α περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἡ περὶ ταύτην εὐρυτέρα συζήτησις. Τοῦτο δὲ τυγχάνει ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας.

Ὡς γνωστὸν ἡ περὶ τὸ θέμα τοῦτο ἀπ' εὐθείας ὁρολογία παρουσιάζει πολὺ θεολογικόν, ἢ καὶ ἀμεσώτερον εἰπεῖν, πολὺ β ι β λ ι κ ὸ ν ἐνδιαφέρον καὶ περιεχόμενον. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ὁρολογία αὕτη ἔχει τοῦτον τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα, ὅτι εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁρολογία ἀπολύτως ἁγιογραφική [57].

Ὄντως, τόσον τὸ ἀφῃρημένον οὐσιαστικὸν «προσηλυτισμός», ὅσον καὶ τὸ ἐπίθετον «προσήλυτος», τὸ πολλάκις θέσιν συγκεκριμένου οὐσιαστικοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπέχον, ὅσον ἐπίσης καὶ τὰ παράγωγα ἐκ τούτων ῥήματα ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ «προσηλυτεύω» ἢ «προσηλυτίζω», ἀνάγονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ο', παρ' οἷς καὶ συναντᾶται, τὸ πρῶτον, ὁ ὅρος ὡς μετάφρασις τοῦ παραλλήλου ἑβραϊκοῦ «gêr» (καὶ πληθυντικὸς (gêrim»), σημαίνοντος τὸν ξένον γενικῶς, τὸν πάροικον, τόν παρεπιδημοῦντα ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ Πρωτευούσῃ [58].

Οὕτω εἰς τὰ χωρία Γ ε ν. 47,9, Ἔ ξ ο δ. 12,40, Ἰ ε ζ ε κ. 14,7 καὶ ἀλλαχοῦ (ὡς τὰ χωρία Α' Π α ρ α λ. 22,2, Β' Π α ρ α λ. 2,17, 30,25, Τ ω β. 1,8

---

57. Ἡ λέξις «προσήλυτος» τυγχάνει σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν. Πρβλ. B o n s i r v e n J., Le Judaisme Palestinien au temps de Jésus-Christ. Sa Théologie, vol I, La Théologie Dogmatique (Paris 1935) p. 22, n. 4. Ὁ Φίλων εἰς τὸ Π ε ρ ὶ Μ ο ν α ρ χ ί α ς αὐτοῦ (1,7) οὕτω καθορίζει τοὺς Προσηλύτους «Προσηλύτους ἀπὸ τοῦ προσεληλυθέναι καινῇ καὶ φιλοθέῳ πολιτείᾳ» (ἔκδ. Mangey, τόμ. Β', σελ. 219).

58. Διὰ τὴν ἐτυμολογίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως «προσήλυτος», ὡς καὶ διὰ τὸν θεσμὸν αὐτὸν τοῦ Προσηλυτισμοῦ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἴδε B e r t h o l e t J., Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden (Freiburg i. B. 1896) pp. 1/176, G u t t m a n n A., Das Judentum und seine Umwelt (Berlin 1927) pp. 43/66, B i a-

κλπ.) συναντᾶται ἡ αὐτὴ πάντοτε λέξις τοῦ «προσηλύτου» [59], ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ξένου ἢ τῶν ξένων, τῶν «προσηλυτευόντων», τῶν παρεπιδημούντων τῷ Ἰσραὴλ [60], ὡς ἦσαν οἱ «μέτοικοι» εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας.

Ἐκ τῆς Π.Δ. ὁ ὅρος οὗτος, περιβεβλημένος καὶ τὴν ἣν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ διὰ τῆς ἐν χρήσει ραββινικῆς ἰδίᾳ παραδόσεως προσέκτησε σημασίαν [61] — καθ' ἣν «προσήλυτος» ἦτο ὁ κατόπιν καταλλήλως ἀσκηθείσης πολυπλεύρου θρησκευτικῆς κατηχήσεως κερδιθεὶς εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν ξένος — διῆλθε καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Κ.Δ. [62]. Ὁ Κύριος χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐν τῷ Ματθ. 23,15, καυτηριάζων τὴν εἰδικὴν τῶν Φαρισαίων περίπτωσιν, θελόντων, ὅπως κατά τινα τρόπον «ποιήσωσι προσήλυτον ἕνα». Ἡ λέξις ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ σημαίνει τὸν «ξένον», ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸν ἀλλόθρησκον, τὸν προσαρτισθέντα εἰς τὴν πίστιν τῶν Ἰουδαίων [63]. Εἰς τὰς Πράξεις (2,5 καὶ 11), ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀναφέρονται ὡς παρόντες ἐν Ἱερου-

---

loblocki S., Die Beziehungen des Judentums zu Proselyten und Proselytentum (Berlin 1930) pp. 4 κ. ἑξ., Φιλιππίδου Λ., Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς (Ἀθῆναι 1958) passim.

59. Οἱ Ο' ἐν Ἐξοδ. 12, 19 καὶ Ἡσ. 14,1 (ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ Φίλων, μεταγενεστέρως δὲ καὶ ὁ ἱερὸς Ἰουστῖνος) μεταγλωττίζουσι τὸν κατὰ τὴν ἀραμαϊκὴν διάλεκτον τύπον τοῦ «giyyorâ» διὰ τῆς λέξεως «γειώρας» ἢ «γηώρας». Ἴδε Bonsirven J., Le Judaïsme Palaestinien au temps de Jesus- Christ. Sa Théologie, vol. I, La Théologie Doqmatique (Paris 1935) p. 22.

60. Vigouroux F., Dictionaire de la Bible, tom. V., col. 753. Πρβλ. καὶ Hastings, Dictionary of the Bible, tom IV, pp. 132/135, ἔνθα καὶ λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις τῶν βιβλικῶν παραλλήλων μετὰ τῶν σχετικῶν ἐξηγητικῶν ἐνδείξεων, ὡς ἐπίσης καὶ λεπτομερὴς παράθεσις τῶν περὶ «ἐπηλύτων» ἀντιλήψεων Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου. Ἴδε εὐσυνόπτως τὴν ἐν τῇ Π.Δ. χρῆσιν τῶν λέξεων ἐν Hatch Edwin καὶ Redrath H., A Concordance to the Septuagint, tom. II (Graz-Austria 1954) p. 1216.

61. Περὶ τῶν Ραββινικῶν δεδομένων ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Προσηλυτισμοῦ καὶ περὶ τῶν νεωτέρων καὶ συγχρόνων ἐκδηλώσεων αὐτοῦ ἴδε Well J., Le Judaïsme (Paris 1931) pp. 203 κ. ἑξ. Περὶ δὲ τῶν προσηλυτιστικῶν μεθόδων καὶ μέσων ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἴδε Friedlaender G., La propagande religieus des Juifs avant l' ére chrétienne, ἐν Revue des Etudes Juives 30 (1895) pp. 162/281, Ἰδίου, Das Judentum in der vorchristlichen griechischenWelt ien (W1897) pp. 10/19, Causse, La Propagande juive et l' Hellénisme, ἐν Revue d' Histoire et de Philosophie Religieuses, 1923, pp. 397/414.

62. Ἴδε Meyer E., Ursprung und Anfänge des Christentums, vol II (Stuttgart- Berlin 1921) pp. 26 καὶ 354 κ. ἑ. Schürer, Geschichte des judaïschen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, tom. III (Leipzig 1909) pp. 165 κ. ἑ., Φιλιππίδου Λ., Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς (Ἀθῆναι 1958) passim).

63. Lagrange M. J., Evangile selon Saint Matthieu (7 Paris 1948) p. 442, πρβλ. καὶ Ἰδίου, Le Mesianisme chez les Juifs (150 av. J. C. à 200 ap. J. C.), (Paris 1909) pp. 273 κ. ἑξ.

σαλὴμ Ἰουδαῖοι καὶ «προσήλυτοι». Οὗτοι συνήθως χαρακτηρίζονται ὡς «φοβούμενοι τὸν Θεὸν» (Π ρ ά ξ. 10,2 καὶ 22.,13,16 καὶ 18), ἢ ὡς «σεβόμενοι τὸν Θεὸν» (Π ρ ά ξ. 16,14 καὶ 18,17), ἢ ἁπλῶς ὡς «σεβόμενοι» (Π ρ ά ξ. 13, 50, 17,4 καὶ 17), καὶ ἅπαξ ὡς «σεβόμενοι προσήλυτοι» (Π ρ ά ξ. 13,43). Πρόκειται περὶ τῶν μεταστραφέντων εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ξένων [64], περὶ ὧν ἀπεριφράστως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀκριβῶς πνεύματι ὁμιλεῖ τὸ ὡς Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου γνωριζόμενον ἀπόκρυφον κείμενον, τὸ λέγον: «Τί εἰσι προσήλυτοι; Οἱ γεννηθέντες παῖδες Ἑλλήνων καὶ λεγόμενοι Ἰουδαῖοι» [65].

Ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς Παραδόσεως ὁ ὅρος «προσήλυτος» προσέλαβεν ἐνωρίτατα τὴν ἔννοιαν τοῦ μεταστρεφομένου ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ τοῦ Ἐθνισμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμόν [66]. Ὁ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν συναντώμενος ἐν ταῖς πηγαῖς τῶν πρώτων αἰώνων ὅρος «προσήλυτος», ἀπὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος καὶ ἑξῆς, καὶ ἰδίᾳ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεκηρύσσετο διὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ Κράτους, προσέκτα καὶ τὴν σημασίαν τοῦ κατὰ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον, ἐκ βίας ἢ ἀπειλῆς ἢ παραπείσεως ἢ δελεασμοῦ κλπ. προσεταιρισμοῦ ἀτόμου τινος εἰς τὴν χριστιανικὴν παράταξιν. Σὺν τῇ ἐμφανίσει δὲ καὶ ἀνδρώσει τῶν αἱρέσεων ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ ἑξῆς, ὁ ὅρος προσέλαβε καὶ τὴν ἀμεσωτέραν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀπὸ μέρους τῶν αἱρετικῶν ἀσκουμένην προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν ἢ πρὸς τὴν ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ἀντίδρασιν ἢ καὶ τὴν ἀνάλογον καὶ τῶν ὀρθοδόξων δρᾶσιν προσελκύσεως τῶν αἱρετικῶν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἔννοιαν [67], ὑφ' ἣν καὶ συναντῶμεν τὸν ὅρον εἰς τὰς μετέπειτα βυζαντινὰς πηγὰς καὶ τὰς καθόλου περὶ ἐλευθερίας ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Βυζαντινῇ Πολιτείᾳ ἀντιλήψεως καὶ ἐπισήμους Διατάξεις [68].

---

64. Περὶ τῶν «σεβομένων» τούτων ἢ «φοβουμένων τὸν Θεόν», ὡς ἰδιαιτέρας κατηγορίας προσώπῳ τῷ καθόλου θεσμῷ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Προσηλυτισμοῦ, καὶ περὶ τῆς θέσεως τούτων ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ κοινωνίᾳ, ἴδε B i a l o b l o c k i S., Die Beziehungen des Judentums zu Proselyten und Proselytentum (Berlin 1930) pp. 4 κ.ἑ., J u s t e r J., Les Juifs dans l' Empire romain, leur condition juridique, économique et sociale, tom. I (Paris 1914) pp. 23 κ. ἑ.

65. «Ὑπομνήματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πραχθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου», «Acta Pilati», A, 22, ἐν De T i s c h e n d o r f C o n s t., Evangelia Apocrypha (Lipsiae 1876) cp. 226. Πρβλ. καὶ «Gesta Pilati, § 2, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 346.

66. Ἰ ο υ σ τ ί ν ο υ, Διάλογος πρὸς Τύφωνα, 23 καὶ 122, PG 6, 525 καὶ 760, ἔνθα χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν ἐξηλληνισμένον τύπον τοῦ «γηώρας», Ε ἰ ρ η ν α ί ο υ, Κατὰ Αἱρέσεων, Γ', 21, 1, PG 7, 946, Τ ε ρ τ ο υ λ λ ι α ν ο ῦ, Κατὰ Ἰουδαίων, 1, PL 2, 597, Ἰ ο υ λ ί ο υ Ἀ φ ρ ι κ α ν ο ῦ, Περὶ τῆς ἐν τοῖς Ἱεροῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας (Epistola Aristidem) PG 10,60/61 κ. ἀλλ.

67. C a r l y l e A. J., The Christian Church and Liberty (London 1924) pp. 89/94, B a t e s M. S., Religious Liberty; A Inquiry (New Yorck, Intern. Miss. Council καὶ London 1945) pp. 137/139.

68. B a t e s M. S., Religious Liberty; A Inquiry (New York, Intern. Miss. Council καὶ London 1945) pp. 238/239 καὶ 251. Πρβλ. καὶ B r o w n e L. E., The

Κατὰ ταῦτα ἡ σημασία τοῦ προσεταιρισμοῦ χριστιανοῦ τινος ἀπὸ μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς παρατάξεως εἰς ἄλλην, ὡσαύτως χριστιανικήν, ἢ καὶ εὐρύτερον ἡ σημασία τῆς μεταπηδήσεως ἀτόμου ἢ κοινοτήτων χριστιανικῶν ἐξ Ἐκκλησίας τινὸς ἢ Ὁμολογίας εἰς ἑτέραν, ἐμφανίζεται κυρίως εἰπεῖν καὶ ἐπικρατεῖ, ἀφ' ἧς ἐποχῆς παρουσιάζονται καὶ αἱ κυριώτεραι ἀποσχίσεις ἐν τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας. Διὸ καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ὅρος «προσηλυτισμὸς» ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Χριστιανικῶν Γραμμάτων ἐμφανίζεται κυρίως ἐν χρονικῇ συναρτήσει πρὸς τὰς αἱρέσεις καὶ τὰ σχίσματα, αἱ δὲ κυριώτεραι καὶ σπουδαιότεραι περιπτώσεις «χριστιανικῶν προσηλυτισμῶν» συμπίπτουσι, κυρίως εἰπεῖν, ἐν τῇ περιόδῳ τῶν μεγάλων αἱρέσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἦσαν δὲ αἱ συνηθέστεραι μέθοδοι ἐν τοῖς ἱστορικοῖς τούτοις προσηλυτισμοῖς τῆς ἀρχαιότητος, οἷαι καὶ ὅσαι κατ' ἀρχὴν συναντῶνται καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιόδῳ τῆς ζωῆς καὶ ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ ἡ βία, ὁ ἐξαναγκασμός, ἡ κατὰ καιροὺς κρατικὴ νομοθεσία, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ μέσα παραπλανήσεως, ὅσα ἡ πρᾶξις καθιέρωσεν ἔκτοτε, ὡς μεθόδους προσηλυτιστικὰς συνήθεις, ἰσχυσάσας καὶ μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ὅσα ἀκριβῶς προσέδωσαν εἰς τὸν ὅρον τοῦτον τοῦ «προσηλυτισμοῦ» τὴν κακὴν σημασίαν, ἣν κέκτηται καὶ ἐξακολουθεῖ διατηρῶν οὗτος.

Εἶναι ὄντως περίεργος ἡ ἔννοια, ἣν ἐκφράζουσιν οἱ ὅροι «προσήλυτος» καὶ «προσηλυτισμὸς» σήμερον. Οὐδενὸς τὴν προσοχὴν δύναται νὰ διαφύγῃ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους περιλαμβάνονται ἢ ἁπλῶς ἐξυπονοοῦνται ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀνοίκεια, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, μέσα, τὰ χρησιμοποιούμενα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν γνωστῶν καὶ ἐκ τῶν προτέρων σαφῶς προδιαγεγραμμένων σκοπῶν τοῦ προσηλυτίζειν, μέσα ἅτινα κυμαίνονται ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων μεθόδων παραπείσεως, διὰ λόγου ἢ διὰ γραφίδος ἢ δι' ἐντύπων ἢ καὶ ἄλλως, μέχρι καὶ τῶν ὑπερβολικωτέρων τοιούτων, ὡς εἶναι ἡ χρῆσις βίας, ἡ πίεσις, κοινωνικὴ ἢ οἰκονομική, ἡ δωροδοκία, ἡ κολακεία, ὁ χρηματισμός, ἡ ποικίλων μορφῶν καὶ ἐκτάσεως στήριξις τοῦ προσηλυτιζομένου κλπ. Ὁ προσήλυτος δέ, ὑπὸ τὴν σημερινὴν πλέον ἀντίληψιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ὅρου, θεωρεῖται γενικῶς ἄνθρωπος, ὅστις ὑπέκυψεν ὑπὸ τοιαύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφὴν τῆς ἐξασκηθείσης ἐπ' αὐτοῦ ἐλαφρᾶς ἢ βαρείας πιέσεως καὶ ἤλλαξε θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἐνσυνειδήτως ἢ παρὰ συνείδησιν. Ἐὰν δὲ οὐχὶ πάντως ὅλαι αἱ περιπτώσεις «μεταστροφῶν» ἀνταποκρίνωνται εἰς τοὺς οὑτωσὶ περιγραφομένους ὅρους παραπείσεως, ἐν τούτοις σήμερον ὁ ὅρος «προσήλυτος» καθ' ἑαυτὸν προσέλαβεν ἐπὶ τοσούτῳ παρεφθαρμένον νόημα, ὥστε νὰ περικλείῃ ὁλόκληρον τὴν παράτονον καὶ πικρὰν σημασίαν τοῦ

Eclipse of Christianity in Asia (Cambridge 1933) pp. 26/27, Oeconomus L., La vie religieuse dans l' 'Empire Byzantin au temps des Komnènes et des Anges (Parid 1918) pp. 117 κ.ἑ.

«ἀλλαξοπιστοῦντος» τοῦτ᾽ αὐτό, ὅπερ ἀσφαλῶς καθιστᾷ τὴν μὲν πρᾶξιν τοῦ προσηλυτίζειν ὕποπτον καθ᾽ ἑαυτήν, τὸν προσηλυτίζοντα πρόσωπον ἀμφισβητησίμου χριστιανικῆς ἀκεραιότητος καὶ εἰλικρινείας, τὸν δὲ προσηλυτιζόμενον, ἐὰν μή τι ἄλλο, τοὐλάχιστον πρόσωπον ἐπιπολαίως κρίνον τὰ τῆς πίστεως πράγματα, καὶ ὡς τοιοῦτον, ἀνάξιον τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς ἐξ ἧς ἀποσπᾶται Ἐκκλησίας. Ταῦτα τοὐλάχιστον διὰ τὰς συνήθεις ὑπὸ τὰς γνωστὰς προϋποθέσεις καὶ συνθήκας γενομένας προσηλυτιστικὰς μεταστροφάς. Βεβαίως δὲν ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλων, σοβαροτέρων καὶ εἰλικρινεστέρων μεταστροφῶν, ἃς ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν ἀμέσως ὑπὸ τὴν κοινὴν καὶ γενικὴν ὀνομασίαν τῶν προσηλυτισμῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα. Ἐπὶ τούτων θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω.

Πάντως οἱ χαρακτηρισμοί, οὓς ἐδώσαμεν ἐν ταῖς εὐθὺς ἀνωτέρω γραμμαῖς περὶ προσηλυτιζόντων καὶ προσηλυτιζομένων ἐν τῇ συγχρόνῳ διαρθρώσει καὶ μορφῇ τῶν συνήθων προσηλυτιστικῶν δράσεων τῶν Ὁμολογιῶν ἰσχύει ὄχι μόνον διὰ τὰς περιπτώσεις, τὰς ἀφορώσας τὸν χύδην λαὸν καὶ τὸν μεταξὺ τούτου διεξαγόμενον Προσηλυτισμόν. Ἰδίᾳ τὰ περὶ προσηλυτιζομένων ἰσχύουσι καὶ δι᾽ ἐκείνους ἐκ τῶν μεταστρεφομένων, οἱ ὁποῖοι τυχὸν θὰ δύνανται νὰ ἀνήκωσι καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας ἔτι βαθμίδας τῆς θρησκευτικῆς καὶ διανοητικῆς κλίμακος καὶ ἱεραρχίας. Ἀσφαλῶς περισσοτέραν ἡμῶν τῶν Ὀρθοδόξων πεῖραν τοῦ πράγματος θὰ ἔλαβον καὶ ἄλλαι μὲν Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως, μάλιστα δὲ οἱ Ἀγγλικανοὶ ἐν τῷ προσώπῳ οὐκ ὀλίγων μεταστραφέντων, εἰς τὴν Ρωμαιοκαθολικισμὸν ἰδίᾳ, ἐκλεκτῶν ἐκπροσώπων αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρκεῖ, νομίζομεν, νὰ ἀναφέρωμεν τὰς περιπτώσεις ἑνὸς Newman ἢ ἑνὸς Manning κλπ. [69].

Καὶ αὐτὴ μὲν ἡ στενωτέρα ὁρολογία τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιμαχωτάτου ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ. Αὕτη, μονολεκτική, οὕτως εἰπεῖν, οὖσα, καθ᾽ ὃ στρεφομένη περὶ τὸν ὅρον «προσήλυτος» καὶ τὰ παράγωγα τούτου, ὑπό τε τὴν ἱστορικωτέραν αὐτῆς χρῆσιν καὶ ἔννοιαν καὶ ὑπὸ τὰς γνωστὰς παραφθορὰς τῆς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἐγνώρισε, ἀποδεικνύει σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως, ὅτι περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπάρχει εὐρύτερόν τι θέμα χρησιμοποιουμένης ὁρολογίας, δημιουργούσης δυσκολίας καὶ παρερμηνείας ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι.

Αἱ δὲ δυσκολίαι αὗται καὶ παρερμηνεῖαι δὲν αἴρονται ποσῶς ὑπὸ τῆς ποικιλλομόρφου ἑρμηνείας τῆς ὁρολογίας ταύτης, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, καθ᾽ ἣν προσηλυτίζειν κυρίως θὰ ἔδει νὰ σημαίνῃ ἢ τὴν περὶ τὸ ἐκχριστιανίζειν καθόλου δρᾶσιν καὶ ἐνέργειαν τῶν Ἐκκλησιῶν, στρεφομένην πρὸς τοὺς ἔξω, τοὺς μήπω ἀκροασαμένους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Κυρίου, ἤ, ἐμμεσώτερον καὶ θεολογικώτερόν πως τὸ «ὁδηγεῖν τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὴν ἀληθῆ δεσποτείαν τοῦ

---

69. The Oxford Dictionary of the Christian Church, edit. by F. L. Cross (London 1957) p. 849.

Κυρίου Ἰησοῦ » [70]. Λέγομεν δὲ ὅτι δὲν αἴρονται αἱ δυσκολίαι, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ περὶ τὸ ἐκχριστιανίζειν τοὺς ἔξω φιλολογία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ δὴ καὶ οὐχὶ μόνον ἐν ταῖς ἀναπτυσσούσαις ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν εἰς τὰς πραγματικὰς ἀνὰ τὸν κόσμον περιοχὰς καὶ ζώνας ἱεραποστολικῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι τοιαύτης φύσεως καὶ ἐννοίας, ὥστε τὸ μὲν «ἐκχριστιανίζειν» τοὺς ἔξω νὰ σημαίνῃ τοῦτο ἀκριβῶς, ὅπερ καθ' ἑαυτὴν ἡ λέξις αὕτη σημαίνει κυριολεκτικῶς, ὑπὸ δὲ τὸν ὅρον «προσηλυτισμὸς» νὰ μὴ δύνηται νὰ νοηθῇ ποσως ἡ ἐκχριστιανικὴ δρᾶσις τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' αὐτὸ καὶ μόνον, ὅπερ σήμερον ἡ λέξις καθ' ἑαυτὴν σημαίνει, ἤτοι τὸ προσεταιρισμὸν τῶν μελῶν ἑτέρας Ἐκκλησίας ἢ Ὁμολογίας εἰς τὴν τοῦ προσηλυτίζοντος τοιαύτην. Ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὑπὸ τὸ «ὁδηγεῖν τινα εἰς τὴν ἀληθῆ δεσποτείαν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ» ὑποκρύπτεται ὁλόκληρος ἡ ὑπολανθάνουσα προσηλυτιστικὴ σκέψις καὶ διάθεσις. Λάβωμεν ὅμως τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἑαυτῶν σειράν.

Τὸ «ἐκχριστιανίζειν» ἤ, ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ἀφῃρημένου οὐσιαστικοῦ, ὁ «ἐκχριστιανισμὸς» ἢ ἡ «ἐκχριστιάνισις» («christianisation, christianisierung») τῶν ἔξω, τῶν μήπω ἀκροασαμένων τοῦ Εὐαγγελίου, τυγχάνουσι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῶν ἀπαρεγκλίτων ἠθικῶν ὑποχρεώσεων παντὸς χριστιανοῦ. Πλὴν τοῦτο ποσως δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ διὰ τοῦ ὅρου «προσηλυτισμὸς» ἐν τῇ κυριολεξίᾳ τοῦ πράγματος, διότι ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ὑπέστη ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτοῦ μείωσίν τινα, ἱστορικῶς καὶ ἄλλως ἐπιμεμαρτυρημένην — τοῦθ' ὅπερ δὲν διαμφισβητεῖται ὑπ' οὐδενὸς ἐν τῇ σημερινῇ εὐρείᾳ συζητήσει τοῦ θέματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ — ἡ δὲ εὐθύνη τοῦ «ἐκχριστιανίζειν» μένει ἀκεραία καὶ μὴ δυναμένη νὰ γνωρίσῃ οἱανδήτινα σύγχυσιν, νομίζομεν, ὡς πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ Προσηλυτισμοῦ προερχομένας ὑπερβολὰς καὶ παρεκκλίσεις. Καὶ ἀναγνωρίζομεν μέν, ὅτι ἀποτελεῖ μειονέκτημα ἐν τῇ σήμερον συζητήσει περὶ τοῦ Προσηλυτισμοῦ (καὶ εὐρύτερον ἐν τῇ συζητήσει τοῦ θέματος τῆς συγχωνεύσεως τοῦ Π.Σ.Ε. μετὰ τοῦ Διεθνοῦς Συμβουλίου Ἱεραποστολῶν) [71] ἡ ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Δυτικῶν μορφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς εἰκός, τῷ Π.Σ.Ε. χρησιμοποιουμένη φρασεολογία, ἡ ἔχουσα εἰς τὸ ἐπίκεντρον αὐτῆς τοὺς ὅρους «Ἱεραποστολὴ» καὶ «ἱεραπόστολοι», ἢ «Mission» καὶ «Missionay» καὶ «Missionary work» (καὶ ἐν ἑλληνικῇ ἱστορικῇ ἀποδόσει τῶν ὅρων τούτων «Μισσιοναρισμός», «μισσιονάριος» καὶ «μισσιοναρικὸν ἔργον»), καὶ θὰ διηυκολύνετο ἀναμφιβόλως ἡ συζήτησις καὶ θὰ ἀπέβαινεν ἀποδοτικωτέρα αὕτη, ἐὰν

70. World Council of Churches. Minutes and Reports of the Ninth Meeting of the Central Committee, Galyatetö, Hungary, Luly 28- August 5, 1956, p. 81.

71. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω, ἐν Παραρτήματι, ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὅπερ θεωροῦμεν ὡς στενῶς συνδεόμενον μὲ τὴν μελέτην τοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

εἰς πᾶσαν συγκεκριμένην περίπτωσιν, εἰς ἣν πρόκειται περὶ ὄντως ἐκχριστιανικοῦ ἔργου, ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ μὲν τῆς πλευρᾶς τῶν ἑτεροδόξων ἀδελφῶν ὁ σχετικὸς ὅρος «ἐκχριστιανίζειν» κλπ, ἀπὸ δὲ ἡμετέρας πλευρᾶς ἀπεφεύγετο ἡ χρῆσις τῶν ἤδη κακὴν διὰ τῶν σελίδων τῆς ἱστορίας ἔννοιαν προσκτησάντων ὅρων «Μισσιοναρισμὸς» κλπ. καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς περιπτώσεις ἀληθοῦς πρὸς τοὺς ἔξω ἱεραποστολῆς — ἐπαναλαμβάνομεν τοῦτο μετὰ πάσης τῆς δεούσης ἀκριβολογίας — ἡ περὶ τὸν ὅρον «ἐκχριστιανισμὸς» φρασεολογία, πλὴν καὶ παρὰ ταῦτα, νομίζομεν, ὅτι οὔτε ἡ περὶ τὸ σημεῖον τοῦτο λεπτολογία τῶν μερῶν ἠμπορεῖ νὰ λύσῃ τὸ κατ' ἀρχὴν ζήτημα καὶ τὰς παρομαρτούσας αὐτῷ ἀνωμάλους συνεπείας, διότι ἀκριβῶς τελείως διάφορον εἶναι τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ κινεῖται ὁ πολύπλοκος μηχανισμὸς τῆς περὶ τὸ προσηλυτίζειν δράσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν καὶ τελείως ἄλλος ὁ τομεὺς τῆς πραγματικῆς πρὸς τοὺς ἔξω ἱεραποστολῆς, τοῦ ἐκχριστιανικοῦ δηλονότι ἔργου τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἕτερον κύκλον ἰδεῶν, ὃν ἀντιπροσωπεύει ἡ φράσις «ὁδηγεῖν τινα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ δεσποτείαν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ», ὑφ' ἣν εἴπομεν, ὅτι ὑποκρύπτεται ὁλόκληρος ἡ ὑπολανθάνουσα προσηλυτιστικὴ σκέψις καὶ διάθεσις τῆς σήμερον, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Καὶ ἐὰν ἤθελεν ἔτι ὑποτεθῆ πρὸς στιγμήν, ὅτι ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ προσηλυτίζειν καὶ τοῦ ὡς ἄνω «ὁδηγεῖν τινα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ δεσποτείαν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ» εἶναι βαθυτέρα καὶ οὐσιαστικωτέρα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀμβλύνηταί πως σήμερον ἡ ὑπὸ τὸν ὅρον «προσηλυτισμὸς» ὑπάρχουσα ἀρνητικὴ ἔννοια, ἐν τούτοις αἱ ἐκ τῆς ἐκφράσεως ταύτης γεννώμεναι ἀπορίαι καὶ σκέψεις ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὔτε ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἶναι τόσον ἐκφραστική, οὔτε δὲ καὶ ἡ ἑρμηνεία καθ' ἑαυτὴν τοῦ «ὁδηγεῖν» τούτου εἶναι τόσον εὔκολος. Διότι τίθεται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἐρώτησις: Τί εἶναι καθ' ἑαυτὸ τὸ «ὁδηγεῖν» τοῦτο; Ἀσφαλῶς ὁδηγεῖν τινα ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τοῦ Κυρίου, δὲν σημαίνει ὁδηγεῖν αὐτὸν ἄνευ συγκεκριμένου τινὸς κριτηρίου. Ποῖον ὅμως, ἢ ποῖα τὰ κριτήρια ταῦτα; Ἄλλαις λέξεσι, ποῖαι αἱ προϋποθέσεις τοῦ οὐχὶ πάντως παραπλανητικῶς ὁδηγεῖν τινα; Ἐπὶ πλέον ὁδηγεῖν τινα εἰς τὸν Κύριον σημαίνει ὁδηγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τίς ἡ πρὸς ἣν ὁδηγεῖται οὗτος ἀληθὴς Ἐκκλησία τοῦ Κυρίου; Καὶ ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ ἀπό τινος Ἐκκλησίας πρὸς ἑτέραν, ποία ἡ ἀληθεστέρα; Καὶ ποῖον δύναται νὰ εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας δι' ἑκάστην ἐξ ἐκείνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ «προσηλυτιστικὴ δοσοληψία» αὕτη;

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον σωρείας ὅλης σωτηριολογικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν δεδομένων, στενώτατα καὶ ἀμέσως συνδεομένων μετὰ τῶν δυνατῶν νὰ δοθῶσι ἑρμηνειῶν εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας ὁρολογίαν περὶ τὰς λέ-

---

72. Wedel Th. Ott., Evangelism's threefold Witness, Kerygma, Koinonia, Diakonia, ἐν Ecumenical Review, 9 (1957) pp. 226 κ. ἑ.

ξεις «προσηλυτισμὸς» καὶ «προσήλυτος», τὴν στενωτέραν, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ὁρολογίαν τοῦ ἀνὰ χεῖρας θέματος ἡμῶν τούτου.

Ἀλλ' αἱ περὶ τὴν ὁρολογίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Προσηλυτισμοῦ δυσκολίαι δὲν αἴρονται καὶ διὰ τῆς ἐπιδιωκομένης σήμερον γνωστῆς διευρύνσεως τῶν περὶ τὸ θέμα ἐκφράσεων καὶ ὅρων, διευρύνσεως ἀποβλεπούσης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐν τῇ περὶ τὸν Προσηλυτισμὸν συζητήσει νέων ὅρων, νέων διατυπώσεων, εἰλημμένων ἐκ τοῦ πλαισίου τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν εὐθυνῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ.

Πρόκειται περὶ τῶν περισσότερον ἐν χρήσει σήμερον ὅρων «Μαρτυρία» («Witness»), «Εὐαγγελισμὸς» («Evangelism»), «Κήρυγμα» («Kerygma»),«Κοινωνία» («Koinonia»), «Διδαχὴ» («Preaching» ἢ «Didache» «Κοινοποίησις» («Kommunication»), «Ὁμιλία» ἢ «δόσις λόγου» («Sermonizing» ἢ «spreading the word»), «Παρουσία» («Parousia»), ἀλλὰ καὶ εὐρύτερον «Ἀποστολὴ» («Apostolate»), «Ἱεραποστολὴ» («Mission»), Διακονία («Diaconia»), «Ὑπηρεσία» («Service»),[72]. Ὁ σκοπὸς τῆς διευρύνσεως τῆς ὁρολογίας τοῦ θέματος καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νέων τούτων ἐννοιῶν εἶναι ἐμφανής: Ἐπιδιώκεται ἡ διεύρυνσις καὶ δὴ καὶ ἄμβλυνσις τῶν ὑπὸ τὸν βασικὸν ὅρον «προσηλυτισμὸς» ὑποκρυπτομένων καὶ λανθανόντων στοιχείων καὶ δεδομένων.

Πλὴν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς δέον νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ ποικίλη αὕτη καὶ παράλληλος ὡς ἄνω ὁρολογία, ἀνταποκρίνεται, κυρίως εἰπεῖν, πρὸς τὴν πολύπτυχον πρὸς τὰ ἔσω, μάλιστα δὲ καὶ πρὸς τὰ ἔξω δρᾶσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἥκιστα ὅμως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Προσηλυτισμοῦ καὶ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἐν τῇ ζωῇ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκφαινομένας ἐκδηλώσεις τούτου. Καὶ ἐὰν ἔτι ὁ Προσηλυτισμὸς παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς μίαν ἑκάστην ἐκ τῶν μορφῶν τούτων τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα ἅτινα μετέρχεται καὶ χρησιμοποιεῖ οὗτος ἐν τῇ διεισδυτικῇ αὐτοῦ ἀνελίξει διὰ μέσου τῶν ἀτόμων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅμως δὲν ἐξισοῦται, οὐδὲ συνταυτίζεται πρός τινα ἐξ αὐτῶν. Ἡ μαρτυρία, ἡ κοινωνία, ἡ διακονία καί εἴ τις ἄλλη μορφὴ εὐαγγελισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὄντως ἐκ τῶν αναφαιρέτων καθηκόντων καὶ εὐθυνῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον στρέφεται πρὸς τοὺς μήπω ἀκροασαμένους τοῦ λόγου τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ αὐτὴ δὲ μαρτυρία καὶ διακονία καὶ κοινωνία κλπ. τῆς Ἐκκλησίας κέκτηνται ὡσαύτως νόημα, ὅταν στρέφονται μὲν καὶ πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὰ ἑαυτῆς τέκνα, ὅταν δηλονότι ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἄλλην τεκμηρίωσιν αὐτῶν, πλὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἀποβῇ καὶ ᾖ πληρεστέρα ἡ βίωσις τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς.

Διὸ καὶ τὴν τοιουτότροπον δρᾶσιν καὶ ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας, θὰ

---

73. Ἴδε ἐνδιαφερούσας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου παρατηρήσεις ὑπὸ Von Bismarck Kl., The Christian Vocabulary, an obstacle to communication ἐν Ecumenical Revieu, 10 (1957) pp. 1/15.

ἠδυνάμεθα καὶ «ἐκχριστιανισμὸν» ἔτι τῶν χριστιανικῶν μαζῶν νὰ ὀνομάσωμεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐκχριστιανικὴν πρὸς τοὺς ἔξω εὐθύνην τῆς Ἐκκλησίας, οὐδέποτε ὅμως θὰ ἐπετρέπετο νὰ συνταυτίσωμεν ταύτην πρὸς τὴν προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν καὶ ἐνέργειαν τῶν ἐπὶ μέρους Ὁμολογιῶν.

«Μαρτυρία» καὶ «Κοινωνία» καὶ «Διακονία» στρεφομένη ἀπό τινος Ἐκκλησίας πρὸς ἑτέραν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐφελκύσεως καὶ τοῦ σφετερισμοῦ πολλῶν ἢ ὀλίγων «προσηλύτων μελῶν», ὡς συμβαίνει μὲ τὸν κυρίως Προσηλυτισμόν, ἀσφαλῶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ νοηθῇ θεολογικῶς καὶ ἄλλως ἐνταῦθα. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ παρερμηνείας τῶν ἐκκλησιολογικὴν προοπτικὴν καὶ ἔννοιαν ἐχόντων ὅρων τούτων, ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ὁποίων εἰς τὴν καθόλου περὶ Προσηλυτισμοῦ συζήτησιν, ἀποφευγομένης τῆς ἀπ' εὐθείας χρήσεως τοῦ «κακοήχου» ὅρου «προσηλυτισμὸς» καὶ τῶν παραγώγων αὐτοῦ, οὐ μόνον δὲν λύει τὸ ζήτημα, ἀλλ' οὐδὲ διευκολύνει τὴν περὶ τὸ θέμα συζήτησιν [73]. Ἀντιθέτως. Τῆς ἀρχῆς τιθεμένης, ὅτι ὑπάρχει διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἡ εὐθύνη καὶ τὸ καθῆκον τοῦ εὐαγγελίζεσθαι (ἥκιστα ὅμως καὶ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ προσηλυτίζειν, ὡς εἰκός, ἅτε τοῦ πρώτου ἀπορρέοντος ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ δὲν συμβαίνει τοιοῦτόν τι διὰ τὸ δεύτερον, διὰ τὴν οὕτω λεγομένην ὑποχρέωσιν τοῦ προσηλυτίζειν), τῆς ἀρχῆς ταύτης τιθεμένης, λέγομεν, καταφαίνεται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἰδιάζουσα καὶ καιρία σημασία καὶ σπουδαιότης, ἣν κέκτηται τὸ ζήτημα τῆς χρησιμοποιουμένης ὁρολογίας ἐν τῷ θέματι τοῦ Προσηλυτισμοῦ.

Ἡ περὶ τὸ εὐαγγελίζεσθαι φιλολογία τῆς Ἐκκλησίας δέον νὰ κινῆται ἐπὶ σαφῶς διακρινομένων ἐκφράσεων καὶ ὅρων, ἵνα ἀποφεύγωνται αἱ καὶ κατ' ἀρχὴν ἀπευκταῖαι παρεξηγήσεις ἐπὶ τῆς ἐννοίας, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν μορφῶν τῆς «εὐαγγελιστικῆς» ἢ «ἐκχριστιανικῆς» ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ. Τοῦτο θὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν ἐκ τῶν προσηλυτιστικῶν ἀπὸ αἰώνων ἐνεργειῶν δημιουργηθέντων ἀδιεξόδων. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι ὄντως περὶ τὸ ὁδηγεῖν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν ὑπάρχει ἀσφαλῶς ὁλόκληρος σειρὰ ἀγαθῶν καὶ ηὐλογημένων ἐνεργειῶν καὶ πράξεων, ἐμπιπτουσῶν ἐντὸς τῆς εὐθύνης τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς τοιούτων οὐχὶ μόνον ἐκκλησιαστικῶς καὶ ἄλλως ἐπιτρεπομένων, ἀλλὰ καὶ ἐπιβαλλομένων, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν περιλαμβάνονται πάντως ὑπὸ τὸν ὅρον «προσηλυτισμός», ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω εὐρυτέρας ἐκκλησιολογικῆς ἐννοίας ὅρους, τοὺς ἀναγομένους, ὡς εἴδομεν, εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολὴν τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ βεβαίως δὲν δύναται ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους νὰ ἐπιτρέπηται ἢ νὰ διενεργῆται ὁ Προσηλυτισμὸς ἀνὰ τὸν χριστιανικὸν κόσμον.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν περὶ τὸν Προσηλυτισμὸν ἐν χρήσει ὁρολογίαν ἀπό τε οἰκουμενιστικῆς καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτης καὶ ὡς πρὸς τὴν θεωρητικὴν καὶ θεολογικὴν κατ' ἀρχὴν κάτοψιν τοῦ ὅλου ζητήματος. (Συνεχίζεται)

ΑΙ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ (*)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ Ι. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Διατάγματός του θὰ εἶχεν ἀναμφιβόλως βοηθηθῆ ἀπὸ τοὺς ἐκ Παλαιστίνης ἀποσταλέντας Λιβέλλους καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν τοῦ Πατριάρχου Μηνᾶ. Ἄγνωστον ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ὁ Ἰουστινιανός, ὁ Μηνᾶς καὶ οἱ προσκείμενοι τούτοις θεολόγοι εἶχον μελετήσει τὰ ἔργα τοῦ Ὠρίγένους καὶ ἰδίως τὸ «Περὶ Ἀρχῶν». Εἰς τὸ Διάταγμα ἐμβλέπεται μία τάσις πρὸς χρησιμοποίησιν χωρίων μᾶλλον ἐκ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν», μεμονωμένως καὶ ἄνευ τῆς συνδέσεώς των πρὸς τὸ ὅλον νόημα τοῦ κειμένου. Ἤδη, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ὠριγένους καὶ ἐντεῦθεν, οἱ Ἀντιωριγενισταὶ εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀνευρίσκουν τὰς ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ὠριγένους πλάνας καὶ νὰ ἑτοιμάζουν καταλόγους τῶν πλανῶν τούτων, στηρίζοντες αὐτὰς εἰς ἀνάλογα χωρία ἐκ τῶν ἔργων του. Τοῦτο κατεδείχθη ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, τοῦ Εὐσταθίου Ἀντιοχείας, τοῦ Ἱερωνύμου, ἀλλὰ κυρίως τοῦ Ἐπιφανίου Κωνσταντίας καὶ τοῦ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας. Πιθανῶς ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἐστηρίχθη περισσότερον ἐπὶ τῶν καταλόγων τούτων. Πάντως, τὰ ἐν τῷ «Λόγῳ» παρεντιθέμενα ἐκ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» τεμάχια εἶναι αὐθεντικὰ καὶ ὡς τοιαῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ P. Koetschau εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» [235].

Τὸ Διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἀποτελεῖ μίαν εἰσέτι μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐπικρατήσεως ἐν τῷ θεολογικῷ κόσμῳ τῆς Ἀνατολῆς τῆς συντηρητικῆς παρατάξεως, ἐφόσον διὰ τῆς καταδίκης τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ὠριγένους κατεπολεμεῖτο καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθεῖσα θεολογικὴ μέθοδος, ἥτις τόσους καρποὺς εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας [236].

Τὸ Διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐδέχθησαν ὁ Ῥώμης Βιργίλιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Ζωΐλος, ὁ Ἀντιοχείας Εὐφραὶμ καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Πέτρος. Ἐν

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 367 τοῦ προηγουμένου τεύχους καὶ τέλος.

235. Περὶ Ἀρχῶν, De Principiis, ἔκδοσις Βερολίνου, ἀρ. 22, Λειψία, 1913· Bardy, op. cit., p. 73. G. Fritz, op. cit., pp. 1576 - 8.

236. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν., Ἀντιφώνησις Δ. Σ. Μπαλάνου, σ. 18 - 19. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος Ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Πατρολογίας, Ἀθῆναι, 1924. Τοῦ αὐτοῦ, Πατρολογία σ. 136 - 162. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 212 - 3.

δὲ τῇ Παλαιστίνῃ προσυπέγραψαν πάντες, ἐκτὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἐπισκόπου Ἀβίλης καὶ τῶν Ὠριγενιστῶν μοναχῶν [237]. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπεκόπησαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν Νέαν Λαύραν «ἔμειναν εἰς τὴν πεδιάδα».

Ὁ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς, παρὰ τὰ διατρέξαντα, ἐσυνέχισε τὸν ἀγῶνα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Ὠριγενιστῶν. Κατώρθωσε διὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν εὐστροφίας νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν εἰς τὸ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του εἰς ἄλλο ζήτημα, εἰς τὴν καταδίκην «τῶν Τριῶν Κεφαλαίων», δηλ. τοῦ προσώπου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τῆς πρὸς Μάριν Ἐπιστολῆς τοῦ Ἴβα. Ἡ καταδίκη αὕτη τῶν Νεστοριαζόντων θὰ ἐπανέφερε τὴν εἰρήνην μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν. Ὁ Ἰουστινιανός, πεισθεὶς ἐξέδωκε τὸ τρίτον αὐτοῦ Διάταγμα (544), δι' οὗ κατεδίκαζε «τὰ Τρία Κεφάλαια» καὶ τὸ ἀπέστειλεν εἰς πάντας τοὺς Πατριάρχας.

Ὁ πανίσχυρος Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς ἠδυνήθη, ἐν συνδέσει πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ τελευταίου Διατάγματος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πέτρου καὶ τοῦ μοναχικοῦ κόσμου τῆς Παλαιστίνης, νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ Πέτρου ὑπὲρ τῶν Ὠριγενιστῶν μοναχῶν, τῶν διατελούντων ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του. Ὁ Πέτρος, εὑρεθεὶς εἰς δύσκολον θέσιν, ἀποκατέστησε τοὺς περὶ τὸν Νόννον, θανόντα τὸ 547, οἵτινες ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν, καὶ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν διώρισεν εἰς σημαντικὰς ἐκκλησιαστικὰς θέσεις.

Ἐκ τῆς Νέας Λαύρας οἱ Ὠριγενισταὶ κατεδίωκον καὶ κατεπολέμουν παντοιοτρόπως τοὺς μοναχοὺς τῆς Μεγάλης Λαύρας. Πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης οἱ τῆς Μεγάλης Λαύρας ἀπέστειλαν τὸν ἡγούμενον αὐτῶν Γελάσιον εἰς ΚΠολιν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Ἀλλ' ὁ Γελάσιος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν εἰς αὐτὸν ἀνατεθεῖσαν ἀποστολήν, διότι εὗρε πάσας τὰς θύρας κλειστὰς εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Ἐμπόδια πάσης φύσεως ἔσπευσε νὰ παρεμβάλῃ εἰς αὐτὸν ὁ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς, μόλις ἐπληροφορήθη τὴν εἰς ΚΠολιν ἄφιξίν του. Ὁ Γελάσιος ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ καθ' ὁδὸν ἀπέθανεν (546) [238].

Οἱ μοναχοὶ τῆς Νέας Λαύρας ἐθεώρησαν τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον ὅπως καταλάβουν τὴν Μεγάλην Λαύραν. Ἐγένοντο κύριοι αὐτῆς καὶ διώρισαν ἡγούμενον τὸν Ὠριγενιστὴν Γεώργιον (547). Οὗτος ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν θέσιν του καὶ μετὰ ἑπτάμηνον ἡγουμενίαν ἐξεβλήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων. Τοῦτον διεδέχθη ὁ Ἀντιωριγενιστὴς Κασσιανὸς ὁ Σκυθοπολίτης (547 - 8). Μετὰ δὲ τὸν Κασσιανόν, ἡγουμενεύσαντα

---

237. Κυρίλλου, Βίος Σάββα, 86, Schwartz, σ. 192.
238. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 87, Schwartz, σ. 194 - 195.

ἐπὶ δεκάμηνον, τὴν θέσιν τοῦ ἡγουμένου κατέλαβεν ὁ Κόνων (548 κ. ἑξ.), σφοδρὸς Ἀντιωριγενιστὴς καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως [239].

Οἱ Ὠριγενισταὶ μοναχοὶ δὲν παρέμειναν ἡνωμένοι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νόννου (547) ἤρχισαν νὰ χωρίζωνται εἰς δύο παρατάξεις. Οἱ τῆς πρώτης μερίδος ἐκαλοῦντο «Ἰσόχριστοι» καὶ ἐδέχοντο ὅτι ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων θὰ εἶναι ἴσαι πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ. Οἱ δεύτεροι ἐλέγοντο «Πρωτοκτῖσται» ἢ «Τετραδῖται» καὶ ἐπίστευον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἄλλων πνευμάτων [240]. Ἰσόχριστοι ἦσαν οἱ μοναχοὶ τῆς Νέας Λαύρας καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς. Πρωτοκτῖσται δὲ οἱ τῆς Λαύρας τοῦ Φιρμίνου, μὲ ἡγούμενον τὸν Ἰσίδωρον.

Θανόντος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πέτρου (552), οἱ τῆς Νέας Λαύρας ἐπέτυχον ὅπως ἀναβιβάσουν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν ἡγούμενον αὐτῶν (548 - 552) Μακάριον (Β´)(552, 564 - 575). Ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ Κόνων κατώρθωσεν ὅπως συνενωθῇ (552) μετὰ τῶν «Πρωτοκτιστῶν» μοναχῶν, οἵτινες ἤρχισαν νὰ φρονοῦν ὀρθοδόξως. Μετέβη εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ ἐπεκοινώνησε μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐξιστόρησε τὰ ἐν Παλαιστίνῃ συμβαίνοντα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπενέβη εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ὁ Μακάριος ἠναγκάσθη εἰς παραίτησιν καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Εὐστόχιος (552 - 564), Οἰκονόμος τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας [241].

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐθεώρησε τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον ὅπως συγκαλέσῃ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ παρέπεμπε καὶ τὸ θέμα τοῦ Ὠριγενισμοῦ. Τοῦτο καὶ ἔπραξε τὸ ἔτος 553.

3. Ἡ Ε´ ἐν ΚΠόλει Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (553).

Ἡ Ε´ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνῆλθεν ἐν ΚΠόλει εἰς τὸ Σεκρετάριον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ συνεδρίασεν ἐπισήμως ἀπὸ τῆς 5ης Μαΐου μέχρι τῆς 2ας Ἰουνίου 553. Παρόντες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς 150 Πατέρες. Ὁ Ρώμης Βιγίλιος, καίτοι εὑρίσκετο εἰς τὴν ΚΠολιν, δὲν μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου. Πρόεδρος αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ ΚΠόλεως Εὐτύχιος (552-565, 577-582). Παρευρίσκοντο ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀπολλινάριος (551-568) καὶ ὁ Ἀντιοχείας Δόμνος (546-561). Ὁ Ἱεροσολύμων Εὐστόχιος (552-564), μὴ δυνηθεὶς νὰ παρευρεθῇ ἀπέστειλεν ἀντιπροσώπους τρεῖς Ἐπισκόπους, τὸν

---

239. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 88 - 89. Schwartz, σ. 195 - 198.

240. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 221 - 2. Ἰ. Φωκυλίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 187. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 214. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., σ. 208.

241. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 90, Schwartz, σ. 198

Στέφανον, Γεώργιον καὶ Δαμιανόν, καὶ ἡγουμένους τινάς, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα [242].

Εἰς τὴν Λατινιστὶ περισωθεῖσαν μετάφρασιν τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου [243] ἀναφέρεται ὅτι ἡ Σύνοδος ἠσχολήθη μὲ τὸ θέμα «τῶν Τριῶν Κεφαλαίων», οὐδὲν ὅμως λέγεται περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένους. Οὐχ ἧττον, δὶς ἐγένετο μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὠριγένους κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνεδριάσεων [244]. Μνεία τοῦ Ὠριγένους γίνεται εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Συνόδου ἐκδοθέντας 14 ἀναθεματισμοὺς κατὰ τῶν «Τριῶν Κεφαλαίων». Οὕτω εἰς τὸν 11ον ἀναθεματισμὸν ἀναγινώσκομεν, «Εἴ τις μὴ ἀναθεματίζει Ἄρειον, Εὐνόμιον, Μακεδόνιον, Ἀπολλινάριον, Νεστόριον, Εὐτυχέα καὶ Ὠριγένην, μετὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν συγγραμμάτων, καὶ τοὺς ἄλλους πάντας αἱρετικοὺς τοὺς κατακριθέντας καὶ ἀναθεματισθέντας ὑπὸ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν προειρημένων ἁγίων τεσσάρων συνόδων, καὶ τοὺς τὰς ὅμοια τῶν προειρημένων αἱρετικῶν φρονήσαντας ἢ φρονοῦντας καὶ μέχρι τέλους τῇ οἰκείᾳ ἀσεβείᾳ ἐμμείναντας, ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω» [245].

Συγγραφεῖς τινες ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω Πρακτικῶν στηριζόμενοι κυρίως [246],

---

242. Οἱ ἐξ Ἱεροσολύμων ἀντιπρόσωποι εἶχον ἐπιδώσει ἐν τῷ μεταξὺ Λίβελλον κατὰ τῶν Ὠριγενιστῶν, δι' οὗ ἐξέθετον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ διατρέξαντα καὶ ἐζήτουν τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, «πᾶσαν τὴν τῶν Ὠριγενιαστῶν ἀσέβειαν ἐμφανῆ ποιήσαντες». Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 90, Schwartz, σ. 198. «Καὶ οὗτοι μὲν τὰ κατὰ τὸν Ὠριγένην πρωτοτύπως ἐκίνουν, καὶ Εὐάγριον καὶ Δίδυμον» Εὐαγρίου Σχολαστικοῦ, Ε. Ι., VI, 28, ΜΕΠ 86², 2773. Καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως, ὁ πρότερον Ὠριγενιστὴς καὶ ἡγούμενος διατελέσας τῆς Νέας Λαύρας (ἀπὸ τοῦ 537 κ. ἑξ.), ἀπέστειλε, πιθανῶς τὸ ἔτος 552, εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς Λίβελλον κατὰ τῶν πλανῶν τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Λίβελλος οὗτος περιλαμβάνει καὶ 12 ἀναθεματισμοὺς κατὰ τοῦ Ὠριγένους, ΜΕΠ 86¹, 232-6. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, καὶ ὁ ἀββᾶς Βαρσανούφιος ἔγραψε κατὰ τοῦ Ὠριγένους, «Διδασκαλία περὶ τῶν Ὠριγένους Εὐαγρίου καὶ Διδύμου φρονημάτων». ΜΕΠ 86¹, 892-901.

243. Mansi, C. C., IX, 173 ff.

244. Mansi, C. C., IX, 272, 384.

245. Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ' ἀν., I, 176.

246. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὡς ἄνω ὑποθέσεως ἔχουν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ μαρτυρίας τινὰς ἀρχαίων Ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. 1) Ὁ Πάπας Βιγίλιος εἰς Ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Πατριάρχην Εὐτύχιον, δι' ἧς ἐδέχετο τὰς ἀποφάσεις τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένους. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ εἰς τὸ Constitutum, Mansi, C. C., IX, 413-420. 455-488. 2) Ὁ Πάπας Πελάγιος ὁ Β΄ εἰς Ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Ἱστρίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως δικαιολογήσῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, δὲν ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τῆς Συνόδου ταύτης καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. 3) Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Μέγας, γράφων πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, δίδει ἕνα κατάλογον τῶν ἀποφάσεων τῶν πέντε πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἐν τῇ Ε΄ Συνόδῳ δέχεται μόνον τὴν κατα-

προσεπάθησαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος δὲν ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Ὠριγενισμοῦ, ἐφόσον εἰδικῶς καὶ διὰ τὸ θέμα τοῦτο εἶχε συνέλθει ἡ ἐπὶ Μηνᾶ ἐν ΚΠόλει Ἐνδημοῦσα Σύνοδος τοῦ 543, ἡ ὁποία καὶ εἶχε καταδικάσει τὸ πρόσωπον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους. Τὴν γνώμην ταύτην ἐκ τῶν ἡμετέρων δέχονται ὁ Γ. Δέρβος[247] καὶ ὁ Χρ. Παπαδόπουλος,[248] ἐκ δὲ τῶν ξένων ὁ Hefele,[249] ὁ Ph. Schaff,[250] κ.ἄ.

Αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας λαμβάνομεν ἐκ τῶν Λατινιστὶ περισωθέντων Πρακτικῶν τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι καὶ παραμένουν ἐλλειπεῖς, ἐφόσον εὑρίσκονται σήμερον εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν μαρτυρίαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, σαφεῖς, περὶ τοῦ ὅτι ἡ Σύνοδος ἠσχολήθη ὄχι μόνον μὲ τὴν καταδίκην τῶν «Τριῶν Κεφαλαίων», ἀλλὰ καὶ τοῦ Ὠριγενισμοῦ.

Ὁ Γεώργιος ὁ Μοναχός, γράψας περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ΄ αἰῶνος, διέσωσε Γράμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον,[251] δι᾽ οὗ ζητεῖται ἡ καταδίκη τοῦ Ὠριγένους. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς σημειώνει, «Καὶ ἡ πέμπτη γέγονε σύνοδος τῶν ἑκατὸν ἑξήκοντα πέντε πατέρων... κατ᾽ Ὠριγένους καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ἀσεβῆ δόγματα διαδεξαμένων, Διδύμου καὶ Εὐαγρίου τῶν πάλαι ἀκμασάντων καὶ τῶν ἐκτεθέντων παρ᾽ αὐτοῖς κεφαλαίων». Τὸ Γράμμα τοῦτο σχεδὸν ταὐτόσημον παραθέτει καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Κεδρηνός,[252] ὁ ζήσας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081—1118), ἐν συνδέσει πρὸς τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

Τὸ «Γράμμα τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν σύνοδον περὶ Ὠριγένους καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ», συγκρινόμενον πρὸς τόν «Λόγον κατὰ Ὠριγένους» τοῦ ἰδίου Αὐτοκράτορος (543), εἶναι κατὰ πολὺ συντομώτερον ἐκείνου. Ἐν ἀρχῇ τοῦ Γράμματος τούτου ὁ Ἰουστινιανὸς θέτει, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἄλλα αὐτοῦ Γράμματα, ὡς καθῆκον του τὴν μέριμναν ὑπὲρ

δίκην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, Mansi, C.C., IX, 1105. 4) Ὁ Πρεσβύτερος Εὐστράτιος εἰς τὸν ἐπικήδειον τοῦ «Εὐτυχίου Πατριάρχου ΚΠόλεως, Βίος καὶ Πολιτεία», τὴν καταδίκην μόνον τῶν Τριῶν Κεφαλαίων θεωρεῖ ὡς ζήτημα περὶ ὃ ἠσχολήθη ἡ Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, οὐδὲν δὲ λέγει περὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένους. ΜΕΠ 86², 2296—7. 2305—9. 5) Τὰ αὐτὰ περὶ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου λέγει καὶ ὁ Λατῖνος χρονογράφος Βίκτωρ de Trununna, ed. de Flammsen, P. 203, 205, ΜΛΠ 68,960.

247. Ὁ ἀείμνηστος Γ. Δέρβος δέχεται ὅτι μόνον διὰ τοῦ ΙΑ΄ ἀναθεματισμοῦ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων ἐγένετο μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὠριγένους ἐν τῇ Ε΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ἔνθ. ἀν., II,557.

248. Ἔνθ. ἀν., σ 223.

249. transl. Leclercq, op. cit. 11², 1187 ff.

250. ἔνθ᾽ ἀν., III, 705, 771.

251. Χρονικόν, IV, 218. ΜΕΠ 110, 780—4. Mansi, C.C., IX, 533—537. ΜΕΠ 86¹, 989—993.

252. Σύνοψις Ἱστοριῶν, ΜΕΠ 121, 720—4.

τῆς διατηρήσεως τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Ἀναφέρει τὴν αἰτίαν διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ παρόντος Γράμματος. «Ἐπὶ τοίνυν διέγνωται ἡμῖν, ὡς τινες ἐν Ἱεροσολύμοις εἰσὶ μοναχοὶ δήπουθεν, Πυθαγόρᾳ, καὶ Πλάτωνι, καὶ Ὠριγένει τῷ Ἀδαμαντίῳ, καὶ τῇ τούτων δυσεβείᾳ καὶ πλάνῃ κατακολουθοῦντες, καὶ διδάσκοντες· δεῖν ᾠήθημεν φροντίδα καὶ ζήτησιν ποιήσασθαι περὶ τούτων, ἵνα μὴ τέλεον διὰ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μανιχαϊκῆς ἀπάτης αὐτῶν πολλοὺς ἀπολέσωσι. Λέγουσι γάρ, ἵνα ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα μνημονεύσωμεν....».[253] καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις τῶν ἀπόψεων τούτων.

Τὸ ἄξιον προσοχῆς ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι οἱ μοναχοὶ οὗτοι δὲν ἀκολουθοῦν μόνον τὰς πλάνας τοῦ Ὠριγένους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πυθαγόρα, Πλάτωνος καὶ Πλωτίνου.[254] Τοῦτο μᾶς κάμνει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ὠριγενισταὶ μοναχοὶ ἀνεμίγνυον μετὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ὠριγένους καὶ ἀρχὰς Πλατωνικάς, Νεοπλατωνικὰς καὶ Πυθαγορείους.

Τὸ Γράμμα κλείει διὰ τῶν ἑξῆς, «Διὰ ταῦτα γοῦν τὰ πονηρὰ καὶ ὀλέθρια δόγματα, μᾶλλον δὲ ληρήματα, προτρέπομεν τοὺς ὁσιωτάτους ὑμᾶς, εἰς ἓν συνηγμένους, ἐπιμελῶς ἐντυχεῖν τῇ ὑποτεταγμένῃ ἐκθέσει, καὶ ἕκαστον τῶν αὐτοῦ κεφαλαίων κατακρῖναί τε, καὶ ἀναθεματίσαι μετὰ τοῦ δυσεβοῦς Ὠριγένους καὶ πάντων τῶν τὰ τοιαῦτα φρονούντων ἢ φρονησάντων εἰς τέλος»[255]. Ἐκάλει δηλαδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς ἐν τῇ Συνόδῳ συνηγμένους Πατέρας ὅπως καταδικάσουν τὸν Ὠριγένη καὶ τοὺς ὁμοφρονοῦντας αὐτῷ. Εἰς τὸ Γράμμα τοῦτο συνήπτετο καὶ μία ἔκθεσις τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ὠριγένους.

Τὸ συντόμως ἐνταῦθα ἀναλυθὲν Γράμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχετίζεται βεβαίως πρὸς τὸν «Λόγον κατὰ Ὠριγένους», τὸν σταλέντα εἰς τὸν Πατριάρχην Μηνᾶν τὸ 543 ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Ἀμφότερα τὰ Γράμματα ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ ἀποβλέπουν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. Ὑπάρχει εἰς ἀμφότερα ὁμοιομορφία ὕφους καὶ γλώσσης[256]. Παρὰ τὰ κοινὰ σημεῖα, ὑφίστανται καὶ διαφοραί. Τὸ ἓν εἶναι

253. ΜΕΠ 86[1], 991.

254. Αὐτ., στ. 991, 993.

255. Αὐτ., στ. 993.

256. Ὁ κ. Ἀλιβιζᾶτος θεωρεῖ τὸ Γράμμα ὡς «παράρτημα Λόγου» καὶ ὡς ἐκ τούτου γραφὲν κατὰ τὸ ἴδιον χρονικὸν διάστημα καὶ ἀποσταλὲν τῇ Ἐνδημούσῃ ἐν ΚΠόλει Συνόδῳ τοῦ 543. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀποκλείει καὶ τὸ δυνατὸν τῆς ἀποστολῆς τούτου πρὸς τὴν Ε′ ἐν ΚΠόλει Οἰκουνενικὴν τοῦ 553. Πάντως λόγῳ τῆς στενῆς σχέσεως τῶν δύο κειμένων τὸ «Γράμμα πάλιν θά πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ, παρὰ τὸ ἐνδιάμεσον διάστημα χρόνου, ὡς παράρτημα τοῦ «Λόγου»». Ἔνθ' ἀν., σ. 541—3. Κατὰ τὸν κ. Ἀλιβιζᾶτον «Ἡ γνώμη τῶν Möller, Loofs καὶ Diekamp (οὐχὶ ἀμέσως), ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη εἶναι ἡ Ε′ Οἰκουμενικὴ (553), εἰ καὶ οὐχὶ τελείως πειστική, φαίνεται ἐν τούτοις περισσότερον στηριζομένη, ἢ ἐκείνη τῶν Mansi, Hefele, Nirschl, Hergenröther, ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη εἶναι ἡ ἐν ἔτει 543 ἐν ΚΠόλει συγκληθεῖσα ἐνδημοῦσα σύνοδος». Ἔνθ' ἀν., σ. 541.

ἀνεξάρτητον τοῦ ἄλλου. Νομίζομεν ὅτι ὁ «Λόγος» μετὰ τῶν συνημμένων ἀναθεματισμῶν ἐκάλυπτε τὰ σημεῖα, ὅσα ἤθελε νὰ τονίσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν πρὸς ὃν λόγον ἀπηυθύνετο ἀρχὴν καὶ ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρξεν ἀνάγκη ἀποστολῆς καὶ ἑτέρου Γράμματος πρὸς τὴν αὐτὴν Σύνοδον. Τὰ ἀπὸ τοῦ 543—553 διατρέξαντα γεγονότα ἀσφαλῶς θὰ κατέδειξαν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπανεξετάσεως τοῦ Ὠριγενισμοῦ, ὅπερ καὶ ἐζήτησεν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τοῦ νέου Γράμματός του. Ἐφόσον ἡ Ἐνδημοῦσα Σύνοδος τοῦ 543 ἠσχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸ θέμα τοῦ Ὠριγενισμοῦ, τὰ Πρακτικά της ἀσφαλῶς θὰ ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν καὶ θὰ προσέφερον τὸ ὑλικὸν πρὸς τοὺς Πατέρας τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 553 διὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ τὸ δεύτερον Γράμμα ἦτο τόσον σύντομον.

Τὴν γνώμην, ὅτι τὸ Γράμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπεστάλη πρὸς τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν (553), ἐνισχύουν καὶ αἱ μαρτυρίαι ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων περὶ τῆς ἐν τῇ ῥηθείσῃ Συνόδῳ γενομένης συζητήσεως καὶ καταδίκης τοῦ Ὠριγενισμοῦ[257]. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παρέστη εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τοῦ 553. Ἐπεκοινώνει δι' ἀντιπροσώπων καὶ γραμμάτων. Τοιοῦτον θὰ ἦτο καὶ τὸ «Γράμμα» πρὸς τὴν Σύνοδον.

Ὁ Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης, τοῦ ὁποίου τὰ συγγράματα καὶ δὴ ὁ «Βίος τοῦ Ἁγίου Σάβα» (557) ἀποτελοῦν τὴν κυριωτέραν πηγὴν διὰ τὴν μελέτην τῶν Ὠριγενιστικῶν Ἐρίδων τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος, γράψας εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, λέγει, «Τῆς τοίνυν ἁγίας πέμπτης συνόδου ἐν ΚΠόλει συναθροισθείσης κοινῷ καὶ καθολικῷ καθυπεβλήθησαν ἀναθέματι Ὠριγένης τε καὶ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας καὶ τὰ περὶ προϋπάρξεως Εὐαγρίῳ καὶ Διδύμῳ εἰρημένα».[258]

Ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος ὁ Σχολαστικός, εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικήν του Ἱστορίαν, γραφεῖσαν τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΣΤ΄ ἑκατονταετηρίδος, ὡς αἰτίαν διὰ τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου δέχεται τὰς ἐν Παλαιστίνῃ ταραχὰς τῶν Ὠριγενιστῶν καὶ τὴν καταδίκην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων. «Ἀναφορὰ τοίνυν γέγονε πρὸς Ἰουστινιανὸν παρὰ τῆς συνόδου μετὰ τὰς γενομένας παρ' αὐτῆς ἐκβοήσεις κατὰ Ὠριγένους καὶ τῶν τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ πεπλανημένων... Τούτοις συνέζευξαν καὶ τὰ κεφάλαια τὰ ὅσα πρεσβεύειν οἱ

---

257. Τὰ αὐτὰ φρονοῦν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Β α σ. Σ τ ε φ α ν ί δ η ς, ἔνθ' ἀν. σ. 216-8, ὁ ἀείμνηστος Ἡλιουπόλεως Γ ε ν ν ά δ ι ο ς, ἔνθ' ἀν., σ. 220—4 καί, Ἐπὶ τῇ 1400ῇ Ἐπετηρίδι τῆς 5ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553—1953), «Ὀρθοδοξία» ΚΗ΄ (1953) 355—8, καὶ ἐκ τῶν ξένων, ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων, ὁ L. Duchesne, ἔνθ' ἀν. σ. 211, ὁ Altaner, ἔνθ' ἀν., σ. 463, ὁ Fritz, ἔνθ' ἀν., στ. 1586—8 καὶ ὁ d' Alès, ἔνθ. ἀν., στ. 1239. Οἱ δύο τελευταῖοι δέχονται μετὰ τοῦ Fr. Diekamp, ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα τοῦ Ὠριγενισμοῦ προσυνοδικῶς.

258. Βίος Σάβα, 90, S c h w a r t z, σ. 199.

τὰ Ὠριγένους δοξάζοντες ἐδιδάχθησαν, δηλοῦντα τάς τε συμφωνίας αὐτῶν, ἀτὰρ καὶ τὰς διαφωνίας, καὶ τὴν πολυσχιδῆ τούτων πλάνην»[259].

Ὁ Εὐλόγιος, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (579—607), εἰς τὸν λόγον του «περὶ Τριάδος καὶ τῆς θείας οἰκονομίας τοῦ ἑνὸς τῆς Τριάδος Θεοῦ Λόγου», λέγει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ συγκληθεῖσα Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος κατεδίκασε τὸν Ὠριγένη, Δίδυμον καὶ Εὐάγριον[260].

Καὶ αἱ μετὰ τὴν Ε΄ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ἐπεκύρωσαν καὶ ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις ἐκείνης, τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων.

Εἰς τὸν Ὅρον Πίστεως τῆς ΣΤ΄ ἐν ΚΠόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680/1) μεταξὺ ἄλλων ἀναγινώσκομεν, «Ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ Σύνοδος...ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς πέντε Συνόδοις ἐν ἅπασιν εὐσεβῶς συνεφώνησε...πρὸς ταύταις καὶ τῇ τελευταίᾳ τούτων πέμπτῃ ἁγίᾳ Συνόδῳ, τῇ ἐνταῦθα συναθροισθείσῃ κατὰ...Ὠριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου... [261]».

Ὁ Α΄ Κανὼν τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (691/2) περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς, «Ἀλλά γε καὶ τὰς εὐσεβεῖς φωνὰς τῶν ἑκατὸν ἑξήκοντα πέντε θεοφόρων Πατέρων, τῶν κατὰ ταύτην τὴν βασιλίδα συναγηγερμένων πόλιν, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως γενομένου ἡμῶν βασιλέως, ὡς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐξενεχθείσας γινώσκομεν, καὶ τοὺς μεθ' ἡμᾶς ἐκδιδάσκομεν· οἵ...Ὠριγένην τε, καὶ Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον, τοὺς τὰς ἑλληνικὰς ἀναπλασαμένους μυθοποιΐας, καὶ σωμάτων τινῶν καὶ ψυχῶν ἡμῖν περιόδους καὶ ἀλλοιώσεις ἀναπεμπάσαντας ταῖς τοῦ νοῦ παραφοραῖς τε καὶ ὀνειρώξεσι, καὶ εἰς τὴν τῶν νεκρῶν δυσεβῶς ἐμπαροινήσαντας ἀναβίωσιν...συνοδικῶς ἀνεθεμάτισάν τε καὶ ἐβδελύξαντο» [262].

Ὁ Ὅρος Πίστεως τῆς Ζ΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787) ἀναφέρει, «μεθ' ὧν καὶ τὰ Ὠριγένους, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου μυθεύματα ἀναθεματίζομεν, ὡς καὶ ἡ ἐν ΚΠόλει συγκροτηθεῖσα πέμπτη Σύνοδος» [263].

Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης, γράψας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 810-814 ἢ ἀρχὰς τοῦ Θ΄ αἰῶνος, δέχεται τὰ αὐτά. «Γέγονε ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ πέμπτη Σύνοδος κατὰ Ὠριγένους τοῦ παράφρονος, καὶ Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου καὶ τῆς ἑλληνόφρονος αὐτῶν ληρῳδίας...» [264].

---

259. E.I. IV, 28, ΜΕΠ 86², 2772—2781.
260. A. M a i, Scriptorum veterum nova collectio, VII, 177 ff., Pomae, 1835.
261. Ἰ. Κ α ρ μ ί ρ η, ἔνθ' ἀν., I. 185-6.
262. Ἰ. Κ α ρ μ ί ρ η, ἔνθ' ἀν., I, 192. Ἀ μ. Ἀ λ ι β ι ζ ά τ ο υ, Οἱ Ἰ. Κανόνες, σ. 74.
263. Ἰ. Κ α ρ μ ί ρ η, αὐτ., σ. 203.
264. Ἔκδοσις Βόννης Α΄, σ. 354.

Καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Ἁμαρτωλὸς (μέσα Θ΄ ἑκατονταετηρίδος) εἶναι τῆς ἰδίας γνώμης, καθὼς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

Ὁ ἱ. Φώτιος εἰς τὴν «πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον Α΄ Ἐνθρονιστικὴν» Ἐπιστολήν του (β΄ ἥμισυ τοῦ Θ΄ αἰῶνος), καταλέγει τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους μεταξὺ τῶν ἀποφάσεων τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

«... ἀποδέχομαι καὶ τὴν πέμπτην δέ, ὡς... οὐ μὴν ἀλλά γε δὴ καὶ ὡς διασπάσασάν τε καὶ ἐκθερίσασαν Ὠριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον, Ἑλληνόφρονι λογισμῷ καὶ ἀσυνέτῳ γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμοὺς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσαντες, καὶ ψυχῶν προϋπάρξεις, καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπορροίας τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγγίζοντες ταύτας καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεων καὶ δαιμόνων ἀποκατάστασιν, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀπὸ κοιλίας ἐρευγόμενοι, ἀθυροστόμως ἐμυθολόγησαν καὶ ἐρραψῴδησαν» [265].

Τέλος ὁ Γεώργιος ὁ Κεδρηνός, γράψας ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118) λέγει, «... ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ Ε΄ σύνοδος... κατὰ Σεβήρου τοῦ Ἀκεφάλου καὶ δυσεβοῦς... Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παράφρονος Ὠριγένους καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ἀσεβῆ δόγματα διαδεξαμένων, Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου, τῶν πάλαι ἀκμασάντων, καὶ τῶν ἐκτεθέντων παρ' αὐτοῖς κεφαλαίων...» [266].

Ἐκτὸς τοῦ Γράμματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν ἐν ΚΠόλει Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (553) καὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων σχετικῶς πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ταύτης, ἔχομεν καὶ ἓν ἔγγραφον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης (πρῶτος ἐκδότης P. Lambeck, 1679) κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐπιγραφόμενον: «Τῶν ἁγίων ρξε΄ Πατέρων τῆς ἐν ΚΠόλει ἁγίας πέμπτης συνόδου κανόνες δέκα πέντε». Τὸ ἔγγραφον τοῦτο θὰ πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀπάντησις τῆς Συνόδου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα [267].

---

265. Φωτίου, Ἐπιστολαί, ἔκδ. Ἰ. Βαλέττα, Λονδῖνον, 1864, σ. 141.

266. Σύνοψις Ἱστοριῶν, ΜΕΠ 121,720.

267. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 217. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σ. 223-4. L. Duchesne, ἔνθ' ἀν., σ. 221. Fliche et Martin. ἔνθ' ἀν., IV, 476. G. Fritz, ἔνθ' ἀν., στ. 1585. d'Alès, ἔνθ' ἀν., στ. 1235. Κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Ἰ. Καρμίρην οἱ 15 κατὰ τῶν ὠριγενείων πλανῶν ἀναθεματισμοὶ συνιστοῦν τὴν ἀπάντησιν οὐχὶ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς, ἀλλὰ τῆς Ἐνδημούσης ἐν ΚΠόλει (543) Συνόδου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. «Καίτοι δὲ ὁ Hefele καὶ ἄλλοι φρονοῦσιν, ὅτι ἡ Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος δὲν ἠσχολήθη περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, θεωροῦμεν οὐχ ἧττον ὡς λίαν πιθανὸν ἢ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι αὕτη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπελήφθη καὶ τοῦ ζητήματος τούτου, καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Ὠριγένην καὶ τὰ συγγράμματά του διὰ τοῦ 11 καὶ τοῦ τριῶν κεφαλαίων ἀναθεματισμοῦ, περιωρίσθη δ' ἅμα νὰ υἱοθετήσῃ ἁπλῶς καὶ ἐκδώσῃ ὡς

Οἱ 15 κατὰ τῶν Ὠριγενείων πλανῶν ἀναθεματισμοὶ ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

«1) Εἴ τις μυθώδη προΰπαρξιν τῶν ψυχῶν, καὶ τὴν ταύτῃ ἑπομένην τερατώδη ἀποκατάστασιν πρεσβεύει, ἀνάθεμα ἔστω.

2) Εἴ τις λέγει, πάντων τῶν λογικῶν τὴν παραγωγὴν νόας ἀσωμάτους καὶ ἀΰλους γεγονέναι δίχα παντὸς ἀριθμοῦ καὶ ὀνόματος, ὡς ἑνάδα πάντων τούτων γενέσθαι τῇ ταυτότητι τῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, καὶ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον ἑνώσει τε καὶ γνώσει, κόρον δὲ αὐτὸν λαβεῖν τῆς θείας θεωρίας καὶ πρὸς τὸ χεῖρον τραπῆναι κατὰ τὴν ἑκάστου ἀναλογίαν τῆς ἐπὶ τοῦτο ῥοπῆς, καὶ εἰληφέναι σώματα λεπτομερέστερα ἢ παχύτερα καὶ ὄνομα κληρώσασθαι, διὰ τό, ὡς ὀνομάτων, οὕτω καὶ σωμάτων διαφορὰς εἶναι τῶν ἄνω δυνάμεων, καὶ ἐντεῦθεν τοὺς μὲν χερουβίμ, τοὺς δὲ σεραφίμ, τοὺς δὲ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ἢ κυριότητας ἢ θρόνους καὶ ἀγγέλους καὶ ὅσα ἐστὶν οὐράνια τάγματα γεγονέναι τε καὶ ὀνομασθῆναι, ἀνάθεμα ἔστω.

3) Εἴ τις λέγει, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ αὐτὰ τῆς αὐτῆς τῶν λογικῶν ἑνάδος ὄντα ἐκ παρατροπῆς τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον γεγονέναι τοῦτο, ὅπερ ἐστίν, ἀνάθεμα ἔστω.

4) Εἴ τις λέγει, τὰ λογικὰ τὰ τῆς θείας ἀγάπης ἀποψυγέντα, σώμασι παχυτέροις τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐνδεθῆναι καὶ ἀνθρώποις ὀνομασθῆναι, τὰ δὲ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς κακίας ἐληλακότα, ψυχροῖς καὶ ζοφεροῖς ἐδεθῆναι σώμασι, καὶ δαίμονας ἢ πνεύματα πονηρίας εἶναί τε καὶ καλεῖσθαι, ἀνάθεμα ἔστω.

5) Εἴ τις λέγει, ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς ψυχικὴν κατάστασιν γίνεσθαι, ἐκ τῆς ψυχῆς δαιμονιώδη καὶ ἀνθρωπίνην, ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ἀγγέλους πάλιν καὶ δαίμονας γίνεσθαι καὶ ἕκαστον τάγμα τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ ὅλων ἐκ τῶν κάτω ἢ ἐκ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω συνεστηκέναι, ἀνάθεμα ἔστω.

ἰδίους τοὺς 15 κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τῆς διδασκαλίας του ἀναθεματισμοὺς τῆς ἐνδημούσης Συνόδου τοῦ 543». Ἔνθ. ἀν., I, 172. Ὁ Ἀρχιμ. Β. Στεφανίδης παραθέτει τὰς λύσεις, αἵτινες προὐτάθησαν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου οὐδὲν ἀναφέρουν περὶ τοῦ Γράμματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν 15 ἀναθεματισμῶν κατὰ τῶν πλανῶν τοῦ Ὠριγένους.

«Ἢ ἐκ τῶν πρακτικῶν πρωΐμως ἀπωλέσθη τὸ σχετικὸν μὲ τὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ὠριγένους τεμάχιον (Zöckler, Evagrius Pontilkus, 1893), ἢ παρελείφθη τοῦτο ὑπὸ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, προωρισμένης διὰ τὰ εἰς τὸν Ῥώμης Βιγίλιον ἐνδιαφέροντα ζητήματα (P. de Marca, 1643), ἢ ἡ σύνοδος μὲ τὸ ζήτημα τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ὠριγενιστῶν ἠσχολήθη προσυνοδικῶς, πρὶν ἀρχίσῃ τὰς κυρίας αὐτῆς ἐργασίας καὶ πρὶν ἑπομένως ἀρχίσωσι τὰ πρακτικά (Diekamp, op cit., p. 75 ff. 97 N. Bonwetsch, ἔνθ. ἀν. XIV 493. Schwartz op. cit., p. 443 ff). Κατὰ τὴν τελευταίαν γνώμην, ἐν τῇ συνόδῳ δὲν ἐτέθη ζήτημα προσωπικοῦ ἀναθεματισμοῦ τοῦ Ὠριγένους, οὔτε ἐκλήθη ἕκαστος ἐπίσκοπος νὰ ἀποφανθῇ ἐπ' αὐτοῦ, διότι ἐθεωρήθη ὡς διαρκῶς ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀποκλεισθείς, ὅτε ἀκόμη ἔζη». Ἔνθ' ἀν. σ. 217.

6) Εἴ τις λέγει, διττὸν πεφυκέναι τὸ γένος τῶν δαιμόνων, συγκροτούμενον ἔκ τε ψυχῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἐκ κρειττόνων καταπιπτόντων εἰς τοῦτο πνευμάτων, ἕνα δὲ νοῦν ἐκ πάσης τῆς δῆθεν ἑνάδος τῶν λογικῶν ἀκίνητον μεῖναι τῆς θείας ἀγάπης καὶ θεωρίας, ὅν Χριστὸν καὶ βασιλέα γεγονότα πάντων τῶν λογικῶν παραγαγεῖν πᾶσαν τὴν σωματικὴν φύσιν, οὐρανόν τε καὶ γῆν καὶ τὰ ἐν μέσῳ· καὶ ὅτι ὁ κόσμος πρεσβύτερα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ στοιχεῖα ἔχων ἐνυπόστατα, ξηρόν, ὑγρόν, θερμόν, ψυχρὸν καὶ τὴν ἰδέαν πρὸς ἥν ἀνετυπώθη, οὕτως γέγονε· καὶ ὅτι οὐχ ἡ παναγία καὶ ὁμοούσιος Τριὰς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦτο ἐστι γενητός, ἀλλ' ὁ νοῦς, ὅν φασι δημιουργικόν, προϋπάρχων τοῦ κόσμου καὶ τὸ εἶναι αὐτῷ τῷ κόσμῳ παρέχων, γενητὸν ἀνέδειξεν· ἀνάθεμα ἔστω.

7) Εἴ τις λέγει Χριστὸν λεγόμενον ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν, καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἑνωθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν κενῶσαι ἑαυτὸν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, ἐλεήσαντα τήν, ὥς φασι, γενομένην πολυσχιδῆ κατάπτωσιν τῶν τῆς αὐτῆς ἑνάδος, καὶ ἐπαναγαγεῖν αὐτοὺς βουλόμενον διὰ πάντων γενέσθαι, καὶ σώματα διάφορα μεταμφιάσασθαι, καὶ ὀνόματα κληρώσασθαι, πάντα πᾶσι γεγενημένον, ἐν ἀγγέλοις ἄγγελον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμεσι δύναμιν, καὶ ἐν ἄλλοις τάγμασι ἤ εἴδεσι τῶν λογικῶν ἁρμονίως ἑκάστοις μεταμορφοῦσθαι, εἶτα παραπλησίως ἡμῖν μετασχηκέναι σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ γεγονέναι καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἄνθρωπον· καὶ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Θεὸν Λόγον κενωθῆναι τε καὶ ἐνανθρωπῆσαι, ἀνάθεμα ἔστω.

8) Εἴ τις μὴ λέγει τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν ὁμοούσιον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸν σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα, τὸν ἕνα τῆς Ἁγίας Τριάδος, κυρίως Χριστόν, ἀλλὰ καταχρηστικῶς, διὰ τόν, ὥς φασι, κενώσαντα ἑαυτὸν νοῦν, ὡς συνημμένον αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ καὶ κυρίως λεγόμενον Χριστόν, ἀλλ' ἐκεῖνον διὰ τοῦτον Χριστόν, καὶ τοῦτον δι' ἐκεῖνον Θεόν, ἀνάθεμα ἔστω.

9) Εἴ τις λέγει, ὅτι οὐχ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σαρκωθεὶς σαρκί, ἐμψυχωμένη ψυχῇ λογικῇ καὶ νοερᾷ, κατελήλυθεν εἰς τὸν ᾅδην, καὶ πάλιν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ αὐτὸς ἀναβέβηκεν, ἀλλ' ὁ παρ' αὐτοῖς λεγόμενος νοῦς, ὅν ἀσεβοῦντες λέγουσι κυρίως Χριστόν, τῇ τῆς μονάδος γνώσει πεποιημένον, ἀνάθεμα ἔστω.

10) Εἴτις λέγει, ὡς τὸ τοῦ Κυρίου ἐξ ἀναστάσεως σῶμα αἰθέριόν τε καὶ σφαιροειδὲς τῷ σχήματι, καὶ ὅτι τὰ τοιαῦτα καὶ τὰ τῶν λοιπῶν ἐξ ἀναστάσεως ἔσται σώματα, καὶ ὅτι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου πρῶτον ἀποτιθεμένου τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα, καὶ πάντων ὁμοίως εἰς τὸ ἀνύπαρκτον χωρήσει ἡ τῶν σωμάτων φύσις, ἀνάθεμα ἔστω.

11) Εἴ τις λέγει, ὅτι ἡ μέλλουσα κρίσις ἀναίρεσιν παντελῆ τῶν σωμάτων σημαίνει, καὶ ὅτι τέλος ἐστὶ τοῦ μυθευομένου ἡ ἄϋλος φύσις, καὶ οὐδὲν ἐν τῷ μέλλοντι τῶν τῆς ὕλης ὑπάρξει, ἀλλά γυμνὸς ὁ νοῦς, ἀνάθεμα ἔστω.

12) Εἴ τις λέγει, ὅτι ἑνοῦνται τῷ Θεῷ Λόγῳ οὕτως ἀπαραλλάκτως αἵ τε ἐπουράνιοι δυνάμεις καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ ὁ διάβολος καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, ὡς αὐτὸς ὁ νοῦς ὁ λεγόμενος παρ' αὐτῶν Χριστός, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, καὶ κενώσας, ὥς φασιν, ἑαυτόν, καὶ πέρας ἔσεσθαι τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἀνάθεμα ἔστω.

13) Εἴ τις λέγει, ὡς οὐδεμίαν παντελῶς ἕξει ὁ Χριστὸς πρὸς οὐδὲ ἓν τῶν λογικῶν διαφοράν, οὐδὲ τῇ οὐσίᾳ, οὐδὲ τῇ γνώσει, οὐδὲ τῇ ἐφ' ἅπαντα δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ πάντες ἐκ δεξιῶν ἔσονται τοῦ Θεοῦ, καθάπερ ὁ παρ' αὐτοῖς Χριστός, ὡς καὶ ἐν τῇ παρ' αὐτῷ μυθευομένῃ προϋπάρξει ἐτύγχανον, ἀνάθεμα ἔστω.

14) Εἴ τις λέγει, ὅτι πάντων τῶν λογικῶν ἑνὰς μία ἔσται, τῶν ὑποστάσεων καὶ τῶν ἀριθμῶν συναναιρουμένων τοῖς σώμασι, καὶ ὅτι τῇ γνώσει τῇ περὶ τῶν λογικῶν ἕπεται κόσμων τε φθορὰ καὶ σωμάτων ἀπόθεσις καὶ ὀνομάτων αἵρεσις, ταυτότης ἔσται τῆς γνώσεως, καθάπερ καὶ τῶν ὑποστάσεων, καὶ ὅτι ἐν τῇ μυθευομένῃ ἀποκαταστάσει ἔσονται μόνοι γυμνοί, καθάπερ καὶ ἐν τῇ παρ' αὐτῶν ληρῳδουμένῃ προϋπάρξει ἐτύγχανον, ἀνάθεμα ἔστω.

15) Εἴ τις λέγει, ὅτι ἡ ἀγωγὴ τῶν νόων ἡ αὐτὴ ἔσται τῇ προτέρᾳ, ὅτε οὔπω ὑπεβεβήκεσαν ἢ κατεπεπτώκεσαν, ὡς τὴν ἀρχὴν εἶναι τῷ τέλει, καὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς μέτρον εἶναι, ἀνάθεμα ἔστω» [268].

Μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων καταλόγων, οἵτινες περιλαμβάνουν τοὺς ἀναθεματισμοὺς κατὰ τῶν Ὠριγενείων πλανῶν, τοῦ 543, 553 καὶ Θεοδώρου τοῦ Σκυθοπόλεως, θεωροῦμεν εὔλογον ὅπως ἐκθέ-

---

268) Ἰ. Καρμίρη, ἔνθ. ἀν., I, 178—181. Πρὸς πληρεστέραν κατατόπισιν παραθέτομεν καὶ δύο ἄλλα κείμενα, ἅτινα διέσωσαν καταλόγους Ὠριγενιστικῶν πλανῶν:

α) Οἱ 12 ἀναθεματισμοὶ ἐκ τοῦ Λιβέλλου Θεοδώρου τοῦ Σκυθοπόλεως.

1. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει, ἢ κηρύσσει, ἢ φανερῶς ἢ κρυπτῶς, προϋπάρχειν τῶν σωμάτων τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, οἷα πρώην νόας οὔσας καὶ ἁγίας δυνάμεις· κόρον τε λαβούσας τῆς θείας θεωρίας καὶ πρὸς τὸ χεῖρον τραπείσας, καὶ διὰ τοῦτο ὑποψυγείσας μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, ἐντεῦθεν δὲ ψυχὰς ὀνομασθείσας, καὶ τιμωρίας χάριν διὰ ἁμαρτίας εἰς σώματα καταπεμφθείσας· ἀνάθεμα ἔστω.

2. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει πρῶτον πεπλάσθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Ἁγίας Παρθένου, καὶ μετὰ ταῦτα ἑνωθῆναι αὐτῷ τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ τὴν ψυχὴν προϋπάρξασαν· ἀνάθεμα ἔστω.

3. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει πᾶσι τοῖς οὐρανίοις τάγμασιν ἐξομοιωθῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, γενόμενον τοῖς Χερουβὶμ Χερουβὶμ καὶ τοῖς Σεραφὶμ Σεραφίμ, καὶ πᾶσιν ἁπλῶς ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἐξομοιωθῆναι· ἀνάθεμα ἔστω.

4. Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει πέρας ἢ τέλος ἕξειν ποτὲ τὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλείαν· ἀνάθεμα ἔστω.

5. Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρεσθαι σώματα, καὶ οὐχ' ὁμολογεῖ ὀρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι· ἀνάθεμα ἔστω.

6. Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει οὐρανοὺς καὶ ἥλιον καὶ σελήνην

σωμεν συγκριτικῶς τὰς ἐν τοῖς καταλόγοις τούτοις πλάνας καὶ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον ἀνάλυσιν αὐτῶν.

καὶ ἀστέρας καὶ τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἔμψυχα, καὶ λογικάς τινας εἶναι δυνάμεις· ἀνάθεμα ἔστω.

7. Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει, ὅτι ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἔχει ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι σταυρωθῆναι ὑπὲρ τῶν δαιμόνων, ὡς ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων· ἀνάθεμα ἔστω.

8. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει πεπερασμένην εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ τοσαῦτα αὐτὸν δημιουργῆσαι ὅσων περιδράξασθαι καὶ προνοεῖν ἠδύνατο· ἢ τὰ κτίσματα συναΐδια εἶναι τῷ Θεῷ· ἀνάθεμα ἔστω.

9. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει, πρόσκαιρον εἶναι τὴν τῶν δαιμόνων καὶ ἀσεβῶν ἀνθρώπων κόλασιν καὶ τέλος κατά τινα χρόνον αὐτὴν ἔχειν· ἢ ἀποκατάστασιν γενέσθαι δαιμόνων ἢ ἀσεβῶν ἀνθρώπων· ἀνάθεμα ἔστω.

10. Εἴ τις λέγει, ἢ ἔχει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει τὴν τοῦ Κυρίου ψυχὴν προϋπάρχειν, καὶ ἡνωμένην γεγενῆσθαι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ πρὸ τῆς ἐκ Παρθένου σαρκώσεως· ἀνάθεμα ἔστω.

11. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει ἐξισοῦσθαι ἡμᾶς τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ τεχθέντι ἐκ τῆς Ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ μέλλειν καὶ ἡμῖν ἑνοῦσθαι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς τῇ ἐκ Μαρίας προσληφθείσῃ ἐμψυχωμένῃ σ ρκὶ κατ' οὐσίαν καὶ καθ' ὑπόστασιν· ἀνάθεμα ἔστω.

12. Εἴ τις λέγει, ἢ φρονεῖ, ἢ διδάσκει τὰ ἐξ ἀναστάσεως σώματα ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἐνδυόμενα, ἔτι γε μὴν καὶ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπόλυσθαι καὶ εἰς τὸ μὴ ὂν ἀναλύειν, καὶ μὴ διαμένειν εἰς ἀεὶ καὶ ἐπ' ἄπειρον· ἀνάθεμα ἔστω.

Ἀνάθεμα Ὠριγένει τῷ καὶ Ἀδαμαντίῳ τῷ ταῦτα ἐκθεμένῳ, μετὰ τῶν μυσαρῶν αὐτοῦ καὶ ἐπικαταράτων δογμάτων· καὶ παντὶ προσώπῳ φρονοῦντι ταῦτα, ἢ ἐκδιδάσκοντι, ἢ κηρύσσοντι, ἢ κατά τι παντελῶς ἐν οἱῳδήποτε χρόνῳ τούτων ἀντιποιεῖσθαι τολμῶντι, ἢ μὴ βδελυσσομένῳ ἀπὸ τοῦ νῦν. Θεόδωρος ἐλέει Θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Σκυθοπολιτῶν πεποίημαι τὸν προσκείμενον λίβελλον ὁλόγραφον ἐν χειρὶ ἐμῇ. ΜΕΠ 86[1], 233—6.

β) Κατάλογος περισωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἱ. Φωτίου εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἀπολεσθείσης Ἀπολογίας ὑπέρ τοῦ Ὠριγένους.

Τὰ δὲ κεφάλαια ἐστι ταῦτα· Φασὶν αὐτὸν παραγγέλλειν μὴ προσεύχεσθαι τῷ Υἱῷ, καὶ μὴ εἶναι αὐτὸν ἁπλῶς ἀγαθόν, καὶ μὴ γινώσκειν τὸν Πατέρα ὡς αὐτὸν ἑαυτόν, καὶ τὰς λογικὰς φύσεις εἰς ἀλόγων εἰσκρίνεσθαι σώματα, καὶ εἶναι μετενσωμάτωσιν, καὶ ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ψυχὴ ἡ τοῦ Ἀδὰμ ἦν, καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν αἰώνιος κόλασις, οὐδὲ σαρκὸς ἀνάστασις, καὶ ὅτι οὐ κακὸν ἡ μαγεία, καὶ ὅτι ποιητικὴ τῶν πραττομένων ἡ ἀστρονομία, καὶ ὅτι παύεται ὁ Μονογενὴς τῆς βασιλεί ις, καὶ ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεραπείαν, καὶ ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ τῷ Υἱῷ ἀόρατος, καὶ ὅτι τὰ Χερουβὶμ ἐπίνοιαι τοῦ Υἱοῦ εἰσίν, καὶ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς ἐκεῖνον οὗ ἐστιν εἰκών, καθ' ὃ εἰκών, οὐκ ἔστιν ἀλήθεια. «Μυριόβιβλος», 117 ΜΕΠ 103, 396.

ΠΙΝΑΞ ΩΡΙΓΕΝΕΙΩΝ ΠΛΑΝΩΝ[269]

	543	553	Θεοδ. Σκυθ.
1. Προΰπαρξις ψυχῶν. (Προΰπαρξις ψυχῆς Κυρίου. Ἡνωμένην γεγενῆσθαι τῷ Θεῷ Λόγῳ). Περὶ Ἀρχῶν, I, VII, 1,45, P. Koetschau, σ. 85 - 6,89 - 94. Εἰς Ἰω. I,XVII, E. Preuschen σ. 21 - 2. Π. Α., II, VI, 3, 6, P. Koetschau, σ. 141 - 3, 145 - 6. Κατὰ Κέλσου, II, IX. III, XLI, P. Koetschau, ἔκδ. Βερολίνου, Λειψία, 1899, σ. 135 - 7, 237. Β. Θ. Σταυρίδου, Θεολογικὴ Ἐκπαίδευσις ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ, σ. 110 - 1.	1,2,3	1,2,3,4,7, 8,9,13,14	1,2,10
2. Ἀπόψυξις τῶν λογικῶν δυνάμεων. Πτῶσις αὐτῶν. Ἔγκλεισις αὐτῶν πρὸς τιμωρίαν εἰς διαφορα σώματα ἀναλόγως τῆς ἁμαρτωλότητός των. Π. Α., II, VIII, 3. II, IX 6, P. Koetschau, σ. 155 - 161, 169 - 170. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 112.	1	2,3,4	1
3. Πρῶτον πεπλᾶσθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ μετὰ ταῦτα ἑνωθῆναι αὐτῷ τὸν Θεὸν Λόγον καὶ τὴν ψυχὴν τὴν προϋπάρξασαν. Κ. Κ., III, XLI, P. Koetschau, σ. 237. Π.Α. II, VI, 3, 6. I, VII, 4,5. P. Koetschau, σ. 141 - 3. 145 - 6. 89 - 94. Κ. Κ., I, XXXII, XXXIII, P. Koetschau σ. 83 - 5. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ. σ. 104, 112.	3		2
4. Τὸν Θεὸν Λόγον ἐξομοιωθῆναι πάσαις ταῖς ἄνω δυνάμεσι. Εἰς Γέν. VIII, 8, ΜΕΠ 12, 208. Εἰς Ματθ., XV, VII, ΜΕΠ 13, 1272. Εἰς Ἰω. I, XXXIV, E. Preuschen σ. 43 - 4, Κ. Κ. VIII, LIX, P. Koetschau, σ. 275 - 6.	4	7	3
5. Ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ ἐγείρεσθαι τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα (Σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὡσαύτως). Διδασκαλία μὴ ἀνευρισκομένη παρὰ τῷ Ὠριγένει. Β. Θ. Σταυρίδου, ἔνθ. ἀν., σ. 135.	5	10	5

269. Ἴδε καὶ d' A l é s, ἔνθ. ἀν. στ. 1240—8.

	543	553	Θεοδ. Σκυθ.
6. Ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες, τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν λογικαὶ καὶ ἔμψυχοι δυνάμεις. Π. Α. ΙΙ, ΙΧ, 3. Ι, VΙΙ, ΙΙ, ΙΧ, 7, P. Koetschau, σ. 166 7.—85—94. 170—1.	6	3	6
7. Ὁ Χριστὸς σταυρωθήσεται ὑπὲρ δαιμόνων. Διδασκαλία ἀποδιδομένη μᾶλλον εἰς τὸν Ὠριγένη. Εἰς Λευϊτ., 1, 3, ΜΕΠ 12, 408. Ἱερωνύμου Ἐπ. 124, 12, ΜΛΠ 22, 1071. Εἰς Ρωμ., V, 10, ΜΕΠ 14, 1048—1056. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 135.	7		7
8. Πεπερασμένη ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις. Π. Α. ΙΙ, ΙΧ, 1, P. Koetschau, σ. 163 - 5. Κ. Κ., ΙΙΙ, LXIX, P. Koetschau, σ. 261 - 2. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 100.	8		8
9. Ἡ κτίσις συναΐδιος τῷ Θεῷ. Ὑποστηρίζεται καὶ τὸ ἀντίθετον ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους. «Τὰ πνεύματα ταῦτα εἶχον τὸ γνώρισμα τῆς αἰωνιότητος, ἀλλ᾽ ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος (ἐκ τοῦ μηδενὸς) καὶ οὐδόλως μετεῖχον τῆς θείας οὐσίας». Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 111. Π. Α., Ι, VΙΙ, 1, P. Koetschau σ. 85-6. Εἰς Ἰω., Ι, XVΙΙ, E. Preuschen, σ. 21-2. Κ. Κ., Ι, ΧΧΙΙΙ, P. Koetschau, σ. 73-4.	8		8
10. Πρόσκαιρος κόλασις, ἥτις ἕξει τέλος. Ἀποκατάστασις τῶν πάντων. Κ. Κ.. VΙΙ, V, P. Koetschau, σ. 156-7. Π. Α., ΙΙ, Χ, 6. ΙΙΙ, Ι, 13, P. Koetschau, σ. 284-5. Π. Α. ΙΙ, Χ, 4, P. Koetschau, σ. 177-8. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 132-5.	9	1,13,14,15	9
11. Ἑνὰς πρώτη καὶ ἐσχάτη. (Πάντα τὰ δημιουργήματα). Διδασκαλία πανθεϊστική, γενομένη δεκτὴ ὑπὸ τῶν Ὠριγενιστῶν, μὴ ἀνευρισκομένη ὅμως εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους. Π. Α. ΙΙ, ΙΧ, 6, P. Koetschau, σ. 169-170. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 111.		2,3,6,7,12, 14,15.	

	543	553	Θεοδ. Σκυθ.
12. Ἐξ ἀγγέλων δαίμονες καὶ ἄνθρωποι καὶ τἀνάπαλιν. (Ἡ εἰς διάφορα σώματα μετάβασις καὶ ἔγκλεισις τῶν ψυχῶν. Μετεμψύχωσις ἢ μετενσωμάτωσις ;). Π. Α. II, XI, 7, P. Koetschau, σ. 191-2. Π. Α. III, V, 3, P. Koetschau, σ. 272-3. Κ. Κ., I, XX. III, LXXV, P. Koetschau, σ. 71-72. 266-8. Β. Θ. Σταυρίδου, ἔνθ. ἀν., σ.133-4.		5	
13. Ὁ Χριστός, εἷς νοῦς ἐκ τῆς ἑνάδος τῶν λογικῶν ἀκίνητος μείνας. Ἴδε παραπομπὰς εἰς ἀρ. 1, 3.		6	
14. Οὐκ ὁ Θεὸς Λόγος ἐκενώθη (Οὐδὲ ἐνηνθρώπησεν, οὐδὲ κατῆλθεν εἰς Ἅδου). Βεβιασμένον συμπέρασμα, ἐξαγόμενον ἐκ τῶν ἄλλων περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου κακοδοξιῶν. Εἰς Ἰω., XX, XVIII. E. Preuschen, σ. 350-351. ΠΑ. II, VI, 1. P. Koetschau, σ. 139-140. Κ. Κ., II, IX, P. Koetschau, σ. 135-7. Εἰς Ἱερεμ., IX. E. Klosterman, ἔκδ. Βερολίνου, Λειψία, 1901, σ. 63-70. Εἰς Ἰω. XXXII, XXVIII—XXIX. XXVIII, XIX, XXXII, XXV, E. Preuschen, σ. 473-5. 413-4. 469-470. Β. Θ. Σταυρίδου, αὐτ., σ. 104-5.		7,9,12	
15. Ὁ Θεὸς Λόγος Χριστὸς καταχρηστικῶς καὶ οὐ κυρίως. Βεβιασμένον συμπέρασμα, ἐξαγόμενον ἐκ τῶν ἄλλων περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου κακοδοξιῶν. Διδασκαλία μὴ ἀνευρισκομένη παρὰ τῷ Ὠριγένει.		8	
16. Εἰς τὸ ἀνύπαρκτον χωρήσει ἡ τῶν σωμάτων φύσις. Διδασκαλία συνδεομένη πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὠριγένους περὶ τῆς πορείας τῶν ψυχῶν. Ἴδε ἀρ. 1, 2, 6, 12.		10,11,14	12
17. Ἑνοῦσθαι τῷ Θεῷ Λόγῳ ἀπαραλλάκτως πάντας (ἐπουρανίους δυνάμεις, ἀνθρώπους, διάβολον, πνευματικὰ τῆς πονηρίας) καὶ πέρας ἔσεσθαι τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ. Διδασκαλία, μὴ ἀνευρισκομένη παρὰ τῷ Ὠριγένει.		12	4,11

	543	553	Θεοδ. Σκυθ.
18. Οὐδεμίαν παντελῶς ἕξει ὁ Χριστὸς πρὸς οὐδὲ ἕν τῶν λογικῶν διαφοράν. Διδασκαλία πανθεϊστική, μὴ συναντωμένη παρὰ τῷ Ὠριγένει.		13	11

Οἱ ἀναθεματισμοὶ τοῦ 543 καταγράφουν, κατὰ τὸ ἡμέτερον σχῆμα, δέκα πλάνας ἀποδιδομένας εἰς τὸν Ὠριγένη.

Τὸ κείμενον τοῦ 553 ἐκ τούτων παραλείπει τέσσαρας (ἀρ. 3,7,8,9). Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 3, ἴσως δὲ καὶ ἡ 8η καὶ ἡ 9η, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθοῦν ἔν τινι μέτρῳ εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα τῆς στήλης τοῦ 553. Ἡ 7η ὅμως, περὶ τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν δαιμόνων, ἐλλείπει ἀπολύτως.

Τὸ κείμενον τῶν ἀναθεματισμῶν τοῦ 553 εἶναι κατὰ πολὺ ἐκτενέστερον τοῦ πρώτου. Ὡς ἐμφαίνεναι ἐκ τοῦ σχήματος, περιέχει ὀκτὼ σημεῖα (ἀρ. 11,12,13,14,15,16,17,18), μὴ συναντώμενα εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ 543. Ἐκτὸς τούτου, καὶ εἰς τὰ κοινὰ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς καταλόγοις, παρεντίθενται περισσότεραι λεπτομέριαι· Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κειμένων ὑπάρχει καὶ διαφορὰ γλώσσης καὶ ὕφους.

Οἱ ἀναθεματισμοὶ τοῦ 543, καθὼς ἔχει ἤδη λεχθῇ, ἀκολουθοῦν πιστότερον τὰς παραπομπὰς ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους. Ἐνῷ οἱ τοῦ 553, περιλαμβάνουν διδασκαλίας πανθεϊστικὰς καὶ φιλοσοφικὰς (Πλατωνικάς, Νεοπλατωνικὰς καὶ Πυθαγορείους), τὰς ὁποίας ἐδέχοντο μὲν οἱ Ὠριγενισταί, οὐδέποτε ὅμως ἐδίδαξεν, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ὁ Ὠριγένης.

Περισσότεραι εἶναι αἱ ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν ἀναθεματισμῶν τοῦ 543 καὶ τοῦ Λιβέλλου τοῦ Θεοδώρου τοῦ Σκυθοπολίτου. Ἅπαντες οἱ 9 ἀναθεματισμοὶ τοῦ 543 ἀντιγράφονται σχεδὸν ἐπὶ λέξει ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Σκυθοπόλεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ἔν τισι τῆς ἀριθμήσεως. Οὕτω εἰς τοὺς καταλόγους

	τοῦ 553				τοῦ Λιβέλλου Θεοδ. Σκυθ.
Ἀναθεματισμὸς	1	συμφωνεῖ	πρὸς	ἀναθ.	1
»	2	»	»	»	10
»	3	»	»	»	2
»	4	»	»	»	3
»	5	»	»	»	5
»	6	»	»	»	6
»	7	»	»	»	7
»	8	»	»	»	8
»	9	»	»	»	9

Ὁ Λίβελλος τοῦ Σκυθοπόλεως καταγράφει καὶ τὰς τέσσαρας ἐν τῷ πί-

νακι πλάνας (ἀρ. 3,7,8,9), τὰς ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ 543 παρεντιθεμένας καὶ ἐλλειπούσας ἐκ τοῦ ἐγγράφου τοῦ 553, ἐπὶ πλέον δὲ ἔχει καὶ τρεῖς πλάνας (ἀρ. 16, 17, 18), ἀναγραφομένας μόνον εἰς τὴν στήλην τοῦ 553.

Ὁ κατάλογος τοῦ Σκυθοπόλεως ἀποτελεῖ μίαν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ καταλόγου τοῦ 543 καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ 553 θὰ πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ προγενέστερος ἐκείνων, ἐφόσον καὶ ἄλλοθεν ὡς ἔτος τῆς συγγραφῆς του λαμβάνεται τὸ 552 [270].

Διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ πρόσωπον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους, ὅπως καὶ οἱ ἐπὶ Ὠριγενισμῷ φερόμενοι Δίδυμος καὶ Εὐάγριος, καθυπεβλήθησαν καθολικῷ ἀναθέματι καὶ ἔκτοτε ὁ Ὠριγένης θεωρεῖται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας αἱρετικός.

Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ἀπεστάλησαν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων πρὸς ὑπογραφήν. Εἰς Σύνοδον συγκληθεῖσαν ὑπ᾽ αὐτοῦ, τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους ὑπέγραψαν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι Παλαιστίνης, ἐκτὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀβίλης, ὅστις καὶ καθῃρέθη [271]. Καὶ οἱ Νεολαυρῖται μοναχοὶ ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν. Ὁ Πατριάρχης Εὐστόχιος προσεπάθησεν ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ὅπως μεταπείσῃ αὐτούς, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσε. Τότε, τῇ ἐπεμβάσει τῆς πολιτείας οἱ Ὠριγενισταὶ ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Νέας Λαύρας καὶ εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν 120 Ὀρθόδοξοι μοναχοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης, 60 ἐκ τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ 60 ἐκ τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων μοναστηρίων [272].

Τοιουτοτρόπως ἔληξαν αἱ Ὠριγενιστικαὶ Ἔριδες.

270. Χρ. Παπαδοπούλου, ἔνθ. ἀν., σ. 222. Fr. Diekamp, ἔνθ. ἀν., σ. 125 κ. ἑξ. Fritz, ἔνθ. ἀν., στ. 1588.

271. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 86, 90, Schwartz, σ. 192, 199.

272. Κυρίλλου, Βίος Σάβα, 90, Schwartz, σ. 199.

Η ΠΕΡΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΙΔΕΑ

(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ)

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, δ. Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἔννοια καὶ χρῆσις τοῦ ὅρου γενικῶς

Ἡ λέξις ἀποκατάστασις ἐκ τοῦ ἀποκαθίστημι παραγομένη, μὴ ἀπαντῶσα δὲ πρὸ τοῦ δ' π.Χ. αἰῶνος [1], δηλοῖ γενικῶς τὴν ἐπαναφοράν, ἐπάνοδον προσώπου τινὸς ἢ πράγματος εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν ἢ κατάστασιν. Οὕτως ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ ἐννοίᾳ γίνεται λόγος περὶ ἀποκαταστάσεως ναοῦ [2] ἢ δρόμου [3], περὶ «ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐνδεοῦς» παρ' Ἀριστοτέλει [4]· παρὰ δὲ τῷ Ἀσκληπιοδότῳ ἡ λέξις σημαίνει τὴν ἀναστροφὴν κινήσεώς τινος κατὰ τὴν διάρκειαν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων καὶ σχηματισμῶν [5]. Ὁμοίως παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ἐπικούρῳ ἡ ἀποκατάστασις δηλοῖ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν διὰ τῆς συγκρούσεως διασαλευθέντων ἀτόμων εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν [6], ἐνῷ ὁ Εὐστάθιος, εἰς τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς Ὀδύσσειαν, ὁμιλεῖ περὶ τῆς «διὰ μιᾶς νυκτὸς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ὀδυσσέως εἰς Ἰθάκην» [7].

Εἰδικώτερον ἡ λέξις δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰς ἀκολούθους τέσσαρας περιπτώσεις:

1. Ἐν ἐννοίᾳ ἰατρικῇ, πρὸς δήλωσιν τῆς ἀνακτήσεως τῆς διὰ τῆς ἀσθενείας διασαλευθείσης ὑγείας. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὁμιλεῖ ὁ Ἀρεταῖος: «τῆς φύσιος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν» [8], «ἀσφαλὴς ἡ ἀποκατάστασις» [9]. Ὁ δὲ Διοσκουρίδης, σχολιάζων τὴν ἰαματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἀμπέλου, παρατηρεῖ: «ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν σπλη-

---

1. Lenz, Ἀποκατάστασις, ἐν Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart 1950, Band 1, σελ. 510.

2. W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, ἔκδ. 3, 1915, 695, 13, 23, παρὰ Oepke, ἀποκατάστασις, ἐν theologisches Wörterbuch zum neuen Testament, Stuttg. erst. Band, σ. 388.

3. W. Dittenberger, Orientis Graecae Inscriptiones, 1902 Oepke, ἐνθ. ἀν.

4. Ἠθικὰ Μεγάλα, Β,7, 1204 β 36. Πρβλ. αὐτ. 1205 α4 καὶ 1205β.

5. Ἀσκληπιοδότου, φιλοσ. τέχνη τακτ. Ι. 1, Ι. 6.

6. Ἐπικούρου, ἐπιστ. Ι,8.

7. Εὐσταθίου, σχόλ. Ὀδυσ., 1610. 27.

8. Ἀρετ., **1**. 10. 4, 7, 5. 16.

9. Ἀρετ., **9**. 22, παρὰ Στεφάνου, Θησαυρῷ τῆς ἑλλ. γλώσσης, τόμ. 2.

νιῶσιν»[9]. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διανοητικῆς ὑγείας χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν καὶ ὁ Ἰάμβλιχος: «ἀνέμενεν ἕκαστος τὴν τῆς διανοίας ἀποκτάστασιν»[10].

2. Ἐν ἐννοίᾳ νομικῇ, πρὸς δήλωσιν τῆς ἀνακτήσεως παλαιῶν δικαιωμάτων, παλαιᾶς ἐννόμου καταστάσεως. Οὕτως ὁ Πολύβιος μνημονεύει τῆς ἀποκαταστάσεως, ἤτοι ἐπανόδου, τῶν ὁμήρων εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν[11], ὁ δὲ Ἰώσηπος γράφει: «Καὶ πάντα ὅσα Κῦρος πρὸ αὐτοῦ ἐβουλήθη περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποκαταστάσεως, ταῦτα καὶ Δαρεῖος διετάξατο»[12]. Ἐν τοῖς παπύροις ἡ λέξις συνήθως χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπιστροφῆς περιουσιακῶν ἀγαθῶν εἰς τοὺς προτέρους κατόχους αὐτῶν[13].

3. Ἐν ἐννοίᾳ πολικῇ, πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ὁμαλότητα τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας, κατόπιν κινημάτων ἀναρχικῶν, κ.τ.τ. Σχετικῶς ὁμιλεῖ ὁ Πολύβιος: «Ἕως ἂν ἐκ τοῦ γεγονότος κινήματος εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ἔλθῃ τὰ κατὰ τὴν πόλιν»[14]. Παράβαλε τοῦ αὐτοῦ: «Πάντων τῶν πολιτευμάτων ἁμιλλωμένων ὑπὲρ τοῦ φθάσαι τοὺς πέλας περὶ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ μετάθεσιν τὴν πρὸς αὐτόν»[15], καθὼς καὶ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου: «...παρεκάλει δὲ τοὺς στρατηγοὺς αἱρεῖσθαι τοὺς εὐθέτους πρὸς τὴν ἀποκατάσταιν τῆς αὐτονομίας καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ὅλης τυραννίδος»[16].

4. Ἐν ἐννοίᾳ ἀστρονομικῇ, πρὸς δήλωσιν τῆς ἐν ὡρισμένῃ ὥρᾳ ἐπανόδου τῶν ἀστέρων εἰς ἣν θέσιν ἦσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὁμιλεῖ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης: «αἱ τῶν ἄστρων, ἀποκαταστάσεις»[17]. Ἀλλαχοῦ δ᾽ ὁ αὐτὸς ἀνάγει τὴν ἀποκατάστασιν εἰς τὸν μέγιστον ἐνιαυτὸν ἐν συσχετίσει πρὸς τὸν Μετωνικὸν κύκλον: «...ἐν δὲ τοῖς εἰρημένοις ἔτεσι τὰ ἄστρα τὴν ἀποκατάστασιν ποιεῖται, καὶ καθάπερ ἐνιαυτοῦ τινος μεγάλου τὸν ἀνακυκλισμὸν λαμβάνει· διὸ καί τινες αὐτὸν Μέτωνος ἐνιαυτὸν ὀνομάζουσι»[18]. Περὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, τοῦ ὁποίου μάλιστα τὴν διάρκειαν καθορίζει εἰς ἐννεακισχίλια ἐνναкόσια καὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτὰ

9. Διοσκουρίδου Πεδ., περὶ ὕλης ἰατρικῆς **4**,183 (ἐν ὑποσημειώσει).

10. Ἰαμβλίχου, Ζωὴ Πυθαγόρου, 197, παρὰ Στεφάνῳ, ἐνθ. ἀνωτ.

11. Πολυβίου, **3**.99. 6, καὶ **25**. 2.8: «ἐγράφη δὲ καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀποκαταστῆσαι».

12. Ἰωσήπου Φλ., Ἀρχαιολ. Ἰουδαϊκῆς, **11**.3.8.

13. Papyri Graeci Musei antiq. publici Lugduni -Batavi, ed C. Leemanns, 1843, B 3α, 15- The Oxyrhynchus Papyri, ed B. Grenfell—A. Hunt, 1898, I. 67. 9—Papyri Fiorentini, ed G. Vitelli, 1906, I. 43.12. Πρβλ. καὶ Διονυσ. Ἁλικ. Ρωμ. Ἀρχαιολ. 10,8.

14. Πολυβ., 4.23.1, Βλ. καὶ Preisigkte Sammelbuch 4224, 3.

15. Πολυβ., **5**.86.8.

16. Διοδ. Σικ., **16**.10, βλ. καὶ **20**.34: «Τοῦ πλήθους τὴν ἀποκατάστασιν κρότῳ παραμυθησαμένου...».

17. Διοδώρου, 2.47, Πρβλ. καὶ Πλουτάρχου 937, Ζωσίμου, Ἱστ. Νέα, Α,1.

18. Διοδώρου, **12**.36.

ἔτη, ὁμιλεῖ καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός: «ἀποκαταστάσεως γενομένης τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ...»[19]. Ὡς βλέπομεν, ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ ἡ ἀποκατάστασις χρησιμοποιεῖται ὡς terminus technicus πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπανακάμψεως τῶν ὁμοίων ἀστέρων εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν θέσεις, τῆς συμπληρώσεως δηλαδὴ ἑνὸς μεγίστου ἐνιαυτοῦ[20], τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ἄλλοι ἄλλως ὁρίζουσιν. Παραλλήλως πρὸς ταῦτα ἡ λέξις δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ τὴν μετὰ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης αὖθις ταχεῖαν φανέρωσιν τούτων: «...ἀναβλέψαι δὲ εἰς οὐρανὸν καὶ ἰδεῖν περιφορὰς ἄστρων καὶ δρόμους ἡλίου τε καὶ σελήνης, ἀνατολάς τε καὶ δύσεις, ἐλλείψεις τε καὶ ταχείας ἀποκαταστάσεις[21]».

Τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας (πλὴν τῆς ἀστρονομικῆς) χρησιμοποιεῖ ἄριστα καὶ ὁ Ὠριγένης εἴς τι χωρίον αὐτοῦ εἰς Ἱερεμίαν, 14,18 (P.M. Gr. 13,428): «Οὐδεὶς ἀποκαθίσταται εἴς τινα τόπον μηδαμῶς ποτὲ γενόμενος ἐκεῖ· ἀλλ' » ἡ ἀποκατάστασις ἐστιν εἰς τὰ οἰκεῖα· οἷον ἐξαρθρόν μου ἐὰν γένηται μέλος, » ὁ ἰατρὸς πειρᾶται ἀποκατάστασιν ποιῆσαι τοῦ ἐξάρθρου. Ὅταν » ἔξω τις γένηται τῆς πατρίδος δικαίως εἴτε ἀδίκως, ἀπολαμβάνει δὲ τὸ δύ- » νασθαι πάλιν ἐν τῇ πατρίδι εἶναι κατὰ νόμους, ἀποκατέστη ἐπὶ τὴν » πατρίδα τὴν ἑαυτοῦ. Τὸ αὐτὸ νόει μοι καὶ ἐπὶ στρατιώτου, ἐκβληθέντος » ἀπὸ τῆς ἰδίας παρατάξεως, ἀποκαθισταμένου. λέγει οὖν ἐνθάδε » πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐπιτρέψαντας, ὅτι,ἐὰν ἐπιστρέψωμεν ἀποκαταστήσει ἡμᾶς»[22].

Ἐκ τῶν προλεχθέτων σαφῶς συνάγομεν, ὅτι βασικὴ καὶ θεμελιώδης ἔννοια τῆς ἀποκαταστάσεως εἶναι ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, οἵαν ἐν τῷ παρελθόντι κατεῖχε πρόσωπόν τι ἢ πρᾶγμα[23]. Τὴν ἔννοιαν ταύτην θέτομεν καὶ ἡμεῖς ὡς βάσιν τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος ἡμῶν.

---

19. Σέξτου Ἐμπ., πρὸς Ἀστρολόγους, **5**.105.

20. Ἀσκλ. **1**.13, Corp. Herm. **3**. 64 κ.ἑ. Πρβλ. Bousset W., Die Religion des Judentums im späthellinistischen Zeitalter, Tüb, 1926, ἐν Handbuch zum neuen Testament, 21, 502, καὶ G. Bardy, ἀποκατάστασις, ἐν Religionuws Religions wissenschaftlichen issenschaftlichenWörterbuch, ἐκδ. Franz König, Freib. 1956, σ. 57.

21· Πλάτ, Ἀξίοχος, 370 β

22. Σχόλια σχετικὰ ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ Ὠριγένους ὅρα παρὰ A. Mehat, Apocatastase, Origene, Clement d' Alexandrie, ἐν Vigiliae Christianae, a Review of earby christian life and language, Amsterdam, Jan. 1955. τόμ. IX,1, σ. 200 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ Θεοφίλου Ἀντιοχείας, πρὸς Αὐτόλυκον, 3.9.

23. Βλέπε «Ἀποκατάστασις» εἰς τὰ λεξικά: Στεφάνου, Θησαυρὸς τῆς ἑλλην. γλώσσης, τόμ. 2.— A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Empire, Cambridge, 1914.— Liddle-Scott, a Greek, English Dictionary, t. 1, σ. 201.— Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν τῆς Ἑλλην. γλώσσης, Ἀθῆναι, 1949.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

I. Ἡ ἀποκατάστασις ἐν τῷ ἀρχαίῳ προχριστιανικῷ κόσμῳ.

Εἰσαγωγικὰ

Ἐν τῇ περὶ κόσμου καθόλου παραδόσει τῶν ἀρχαίων λαῶν ἀναπαλλοτρίωτον στοιχεῖον τυγχάνει ἡ πίστις εἰς τὴν καθ᾽ ὡρισμένας χρονικὰς περιόδους καταστροφὴν καὶ ἐπανασύστασιν τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος ἔχει τὰς μεγάλας αὐτοῦ περιόδους, τὴν χρονικήν του ἡλικίαν, τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια ποικίλλει ἄλλοτε ἄλλως, καὶ δὴ καὶ ἀναλόγως τῆς ποιητικῆς τῶν λαῶν φαντασίας.

Εἰς τὴν περὶ χρονικῆς περιόδου τοῦ κόσμου ἀντίληψιν ἤχθη ἡ παναρχαία κοσμολογικὴ παράδοσις ἐκ τῶν ἐν τῇ φύσει παρατηρουμένων γεωλογικῶν διαταραχῶν, ὡς κατακλυσμῶν, ἐκρήξεων ἡφαιστείων, σεισμικῶν δονήσεων κ.τ.τ., τροφοδοτούσης τὰς ἀντιλήψεις ταύτας καὶ τῆς, ὡς εἴρηται, ποιητικῆς τῶν λαῶν φαντασίας, μάλιστα ἐν τῇ ἀποπείρᾳ αὐτῆς ὅπως ἑρμηνεύσῃ φαινόμενα γεωλογικά, οἷον ἡ διαμόρφωσις ποταμῶν, λιμνῶν, ἡφαιστείων, κ.τ.λ.[24].

Κατὰ τὰς κοσμολογικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων, ὁ ἑκάστοτε κόσμος ζῇ καὶ κινεῖται μέχρις ὡρισμένου χρονικοῦ ὁρίου, ὅτε διὰ κατακλυσμῶν ἢ ἐκπυρώσεων, εἰς ἐνίας δὲ περιπτώσεις καὶ λόγῳ τοῦ πλεονασμοῦ τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων[25], ἐπέρχεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἢ καὶ αὐτομάτως, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ἡ εἰς τὸ μηδὲν μεταχώρησις, ἵνα αὖθις ἐπαναρχίσῃ ἡ εἰς τὸ εἶναι συγκρότησις καὶ διακόσμησις τοῦ νέου κόσμου.

Γένεσις καὶ φθορὰ λοιπὸν ἀποτελοῦσι τοὺς δύο ἄξονας πέριξ τῶν ὁποίων κινεῖται ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἐφ᾽ ὅσον δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο διεξάγεται ὁμοιοτρόπως καὶ ἐπ᾽ ἄπειρον, ἔχομεν τὴν γνωστὴν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἰδέαν τῆς αἰωνίου ἀνακυκλήσεως τῶν ὄντων..

Κατὰ τὴν ἀνακύκλησιν ταύτην δυνατὸν νὰ ἐπισυμβῶσι δύο τινά· ἢ

α) αἱ κοσμικαὶ περίοδοι νὰ παρουσιάζωσι σχετικὴν μόνον ὁμοιότητα μεταξύ των, νὰ οἰκοδομῶνται δηλαδὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ καὶ νὰ πλαισιοῦνται ἐντὸς τῶν αὐτῶν τοπικο-χρονικῶν συνθηκῶν, ἢ

β) αἱ κοσμικαὶ περίοδοι νὰ παρασιάζωσιν ἀπόλυτον ὁμοιότητα μεταξύ των πλήρη ταυτότητα ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην, ταυτότητα μάλιστα διϊκνουμένην καὶ μέχρι τῶν ἀπειρελαχίστων ἀτόμων καὶ κόσμων, καί αὐτῶν εἰσέτι τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς[26].

---

24. Stohmann W., Überblick über die Geschichte des Gedankens der Ewiger Wiederkunft mit besonderer Berücksichtigung der «Palingenesis aller Dinge», München 1917, σ. 6-7.

25. Jeremias Alf., Handbuch der Altorientalischen Geisterkultur, zweite Anfl., Leipzig 1929, σ. 294.

26. Ἡ δευτέρα αὕτη περίπτωσις συγκεντρώνει καὶ τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον, εὑροῦσα θέσιν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ νεωτέρων εἰσέτι φιλοσόφων, ἐν οἷς κυρίως ὁ Nietsche (Stohmann, μν. ἔρ. σ. 5.).

'Αφ' ἑτέρου εἶναι γνωστὴ ἡ μεγάλη θέσις τὴν ὁποίαν κατεῖχεν, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀνατολικοῖς λαοῖς, ἡ ἀστρολογία ἐν τῇ καθόλου ἐπιστήμῃ, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῷ κοινωνικῷ αὐτῶν βίῳ. 'Από τοὺς ἀστέρας, τὰς περιοδικάς των κινήσεις κ.τ.τ., ἐξηρτῶντο οὐ μόνον ἡ ἰδιωτική, κοινωνικὴ καὶ πολιτική των ζωή, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἰσέτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ τύχη τοῦ κόσμου. 'Επιστεύετο δηλαδὴ ὅτι ἡ περιοδικὴ κίνησις τῶν ἄστρων, καὶ δὴ καὶ ἡ καθ' ὡρισμένα χρονικὰ διαστήματα ἐπιστροφή των εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς τροχιᾶς των, ἐπέφερε τὴν διὰ πυρὸς ἢ ὕδατος καταστροφὴν τοῦ κόσμου, ἵνα ἐπακολουθήσῃ αὖθις ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς εἱμαρμένης ἢ καὶ αὐτόματος νέα κοσμογονία, διὰ νὰ φθαρῇ πάλιν ὁ νέος κόσμος ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ αὐτοῦ ἀστρικοῦ κύκλου, καὶ νὰ προκύψῃ πάλιν νέος, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

'Η περιοδικὴ αὕτη ἡλικία τοῦ κόσμου, ἡ ὑπὸ τῶν ἀστέρων δηλαδὴ συμπλήρωσις ὡρισμένου χρονικοῦ διαστήματος περιοδικῆς κινήσεως μέχρι τῆς ἐπανακάμψεώς των εἰς ὡρισμένον σημεῖον τοῦ οὐρανοῦ (ὅτε ἐπέρχεται καὶ ἡ φθορὰ τοῦ κόσμου), καλεῖται μέγιστος ἐνιαυτός [27].

'Η δημιουργία δὲ πάλιν καὶ διακόσμησις τοῦ νέου κόσμου, μάλιστα δὲ ἡ ἀπόλυτος, ἐν τῇ νέᾳ κοσμογονίᾳ, ἀναπαραγωγὴ καὶ ἐπανάληψις τοῦ φθαρέντος, εἶναι γνωστὴ ὡς παλιγγενεσία ἢ ἀποκατάστασις [28] τῶν πάντων.

Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας υἱοθέτησεν ἐν πολλοῖς καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοσμογονία ἰδίᾳ δὲ ἡ φιλοσοφία, προεξαρχούσης τῆς Στοᾶς, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ σχετικαὶ δόξαι διετυπώθησαν ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον καὶ τελειότερον.

Τὰς ἀνωτέρω περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου ἰδέας μελετῶμεν ἐφεξῆς ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῶν γραμμαῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

1. 'Ο μέγιστος ἐνιαυτὸς ἐν τῇ ἀστρολογίᾳ τῶν Χαλδαίων.

Τὴν κυριωτέραν μαρτυρίαν περὶ τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ ἐν τῷ ἀστρολογικῷ συστήματι τῶν Χαλδαίων μᾶς δίδει ἡ κατωτέρω παρατιθεμένη περικοπὴ τοῦ Σενέκα, Nat. Quaest. III, [29]:

«Berosus [1], qui Belum interpreattus est, ait cursu ista siderum fieri: »et adeo quidem id affirmat, ut conflagrationi atque diluvio tem»pus assignet. A r s u r a enim terrena contendit, quando omnia

27. Πρβλ. Censorini, De die natali Liber, 18,11.

28. Περὶ τῆς συνωνυμικῆς ἐναλλαγῆς ἀμφοτέρων τῶν ὅρων, ὅρα D e y J o s e p h, Παλιγγενεσία, ein Beitrag zur Klärung der religions geschichtlichen Bedeutung von Tit. 3,5, ἐν Neutestamentlichen Abhandlungen, ἐκδ. M. Meinertz, Band XVII, 5 Heft, München 1937, σ. 5 κ. ἑ.

29. 'Ιερεὺς ἐν Βαβυλῶνι ἐπὶ 'Αλεξάνδρου καὶ 'Αντιόχου Α' Σωτῆρος († 261), συγγραφεὺς τοῦ ἔργου «Βαβυλωνιακά».

»sideta, quae nunc diversos agunt cursus, in Cancrorum convenerint, sic sub eodem posita vestigio, ut recta linea exire per orbes omnium possit: inundationem futuram, cum eadem side rum turba in Capricornum convenerit. Illic solstitium, hic bruma conficitur. Magnae potentiae signa, quando in ipsa mutatione anni momenta sunt».

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου βλέπομεν σαφῶς ὅτι οἱ Χαλδαῖοι, καθ' ὃ λαὸς ἀστρολογικός, ἐπίστευον εἰς περιοδικὴν ἐναλλαγὴν ἐκπυρώσεως καὶ κατακλυσμοῦ τοῦ κόσμου, ἐκπυρώσεως μὲν ὁσάκις πάντες οἱ ἀστέρες συνηντῶντο εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Καρκίνου, παγκοσμίου δὲ κατακλυσμοῦ, ὁσάκις συνήρχοντο εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Αἰγόκερω. Τὰς δύο ταύτας περιόδους ἐκπυρώσεως καὶ κατακλυσμοῦ δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν εἴτε ὡς δύο ἐπὶ μέρους κοσμικοὺς ἐνιαυτούς, εἴτε πάλιν ὡς δύο φάσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐνιαυτοῦ, ἴσης ἢ μὴ χρονικῆς διαρκείας, καθοριζομένης συνολικῶς τῆς ἡλικίας του εἰς 2.112.000 ἡλιακὰ ἔτη[30].

Παραλλήλως οἱ Χαλδαῖοι δυνατὸν νὰ ἐπίστευον καὶ εἰς τὴν αἰωνίαν ἀνακύκλησιν τοῦ κοσμικοῦ ἐνιαυτοῦ[31], πιθανότατα δέ, ὡς διισχυρίζεται ὁ Joseph Bidez[32], καὶ εἰς ἀπόλυτον παλιγγενεσίαν[33] καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κόσμου, προοιμιάζοντες ἐν τούτῳ τὰς περὶ αἰωνίου ἀνακυκλήσεως τῶν πάντων ἰδέας τοῦ 19 μ.Χ. αἰῶνος, ἰδιαιτέρως μάλιστα τοῦ Nietsche.

2. Ὀρφικὴ κοσμολογία.

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων καὶ οὐχὶ κατὰ πάντα σαφῶν καὶ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν, συνάγομεν ὅτι καὶ ἐν τῇ ὀρφικῇ μυστικῇ διδασκαλίᾳ ἐνυπάρχει ἡ πίστις εἰς τὴν περιοδικὴν ἐκπύρωσιν τοῦ κόσμου[34], συγχρόνως δὲ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ «μεγίστου ἐνιαυτοῦ»[35].

Μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ περὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ ἰδέα ἐπεκτείνεται, καθ' ὅσον τὰ σχετικὰ κείμενα μαρτυροῦν, καὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν μιᾶς ἀπολύτου τῶν ὄντων παλιγ-

30. Stohmann, μν. ἔρ., σ. 11. Περὶ τῆς ἀνωτέρω χρονολογίας ὅρα πλείονα: «Mitteilungen der Vordersasiatischen Gessellschaft» 1908,5: P. Schnabel, «Die babylon Chronologie in Berossos», «Babylonica», σ. 1-10.

31. Jeremias, μν. ἔρ., σ. 193-194.

32. J. Bidez, «Mélanges Paul Fréderícq, Brussel 1904, «Bérose et la grande année», σ. 9.

33. Πανομοιότυπον ἀναπαραγωγὴν τοῦ φθαρέντος κόσμου ἐν τῇ μετὰ τὴν φθορὰν ἐπακολουθούσῃ καινῇ κοσμογονίᾳ.

34. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν ἐκλελοιπ. χρηστηρίων, 11, S. 415 D κ. ἑ... «ὁρῶ τὴν Στωϊκὴν ἐκπύρωσιν ὥσπερ τὰ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Ὀρφέως ἐπινεμομένην ἔπη...».

35. Censorini, De die natali Liber, 18. 11.

γενεσίας, ἀναπαραγούσης ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα πάντα, καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς ποικίλαις λεπτομερείαις τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου[36].

Ἀφ' ἑτέρου, κατὰ Stohmann[37], οὐδεὶς λόγος συντρέχει τὴν ἀνωτέρω ἰδέαν τῆς παλιγγενεσίας νὰ συνδέσῃ τις πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς εἱμαρμένης, μάλιστα δὲ πρὸς τὰς περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίας τῶν Ὀρφικῶν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ παλιγγενεσία νὰ ἀποβῇ ὑποκειμενική τις παλιγγενεσία καὶ οὐχὶ ἀντικειμενικὴ (μὴ ἐπεκτεινομένη δηλαδὴ καὶ ἐφ' ὅλου τοῦ κοσμικοῦ συστήματος)[38].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Προστωϊκὴ Φιλοσοφία.

1. Ἀναξίμανδρος.

Ἡ περὶ περιοδικῆς συστάσεως καὶ φθορᾶς τοῦ κόσμου θεωρία ὑπῆρξε μὲν δίδαγμα γενικὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου[39], πλὴν ὅμως οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ «κοσμοφυσικῇ ἐννοίᾳ» τῶν ἀτομικῶν φιλοσόφων, ὡς σαφῶς ἐδίδαξαν οἱ ἀμέσως τούτῳ ἀκολουθήσαντες Ἀναξιμένης καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνεύς.

Κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον δὲν ὑπάρχει ἑκάστοτε εἷς καὶ μόνον κόσμος, ἀλλά, δυνάμει τῆς ἐν τῷ ἀπείρῳ, ἤτοι τῇ ἀρχικῇ ὕλῃ τοῦ κόσμου, ἐγκειμένης δημιουργικῆς δυνάμεως, καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα συστήματα κόσμων, παραλλήλως ὑφιστάμενα καὶ ἀκολουθοῦντα ἄλληλα ἐν ἀτελευτήτῳ διαδοχῇ γενέσεως καὶ φθορᾶς[40]. Εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἡ περιοδικὴ φθορὰ

---

36. Fragm. Philos. Graec., ἔκδ. Mullach (Paris 1883) 1, σ. 187, Sp. 2: fr. 55: «Οἱ δ' αὐτοὶ πατέρες τε καὶ υἱέες ἐν μεγάροισιν Ἠδ' ἄλοχοι σεμναὶ κεδναί τε θυγατέρες...». Πρβλ. καὶ Ὀλυμπιοδώρου εἰς Πλάτ. Φαίδ., 70 C: «καὶ ὅτι τὸ ζῷον καὶ τὸ τεθνεὼς ἐξ ἀλλήλων κατασκευάζει ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν ποιητῶν».

37. Stohmann, μν. ἔργ., σ. 16.

38. Οὕτως ὁ Lobeck, «Aglaophanos», Königsberg, 1829, σ. 793.

39. Hans Meyer, Zur Lehre von der ewigen Wiederkunft aller Dinge, ἐν Beiträge zur Geschichte des christl. Altertums und der Byzant. Literatur, Festgabe Albert Ehrhard, Leipzig 1922, σ. 361.

40. Fr. Uberwegs, Grundriss der Geschichte der Philosophie, erst. Teil, die Philosophie des Altertums, zwölfte Aufl., Berlin 1926, σ. 48. Πρβλ. Ἀετίου Plac. 1,3³ (Diels II., Doxographi graeci, 1879, S 277: «Ἀναξίμανδρος... φησι τῶν ὄντων ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον. ἐκ γὰρ τούτου πάντα γίγνεσθαι καὶ εἰς τοῦτο πάντα φθείρεσθαι. διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπείρους κόσμους καὶ πάλιν φθείρεσθαι εἰς τὸ ἐξ οὗ γίγνεται» Πρβλ. καὶ Σιμπλικίου εἰς τὰ Φυσικὰ 1121, 5-9 (ὑπόμνημα εἰς τὰ Ἀριστοτ. Φυσικά, τόμ. 10, ἔκδ. Diels). Τοῦ αὐτοῦ: «Οἱ μὲν γὰρ ἀπείρους τῷ πλήθει τοὺς κόσμους ὑποθέμενοι, ὡς οἱ περὶ Ἀναξίμανδρον καὶ Λεύκιππον καὶ Δημόκριτον καὶ ὕστερον οἱ περὶ Ἐπίκουρον, γινομένους αὐτοὺς καὶ φθειρομένους ὑπέθεντο εἰς ἄπειρον, ἄλλων μὲν ἀεὶ γινομένων, ἄλλων δὲ φθειρομένων», παρὰ Zeller Ed. Die Philosophie der Griechen in ihre geschichtlichen Entwicklung, erst. Teil: Allgemeine Einleitung: Vorsokratische Philosophie, Leipzig 1917, σελ. 310.

καὶ ἀνασύστασις νὰ ἀναφέρωνται εἴς τι ἐπὶ μέρους κοσμικὸν σύστημα, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν καθόλου κόσμον[41].

Γένεσις λοιπὸν καὶ φθορά, ἀείποτε ἐκπηγάζουσαι ἐκ τῆς αὐτῆς ζωτικῆς τοῦ ἀπείρου δυνάμεως, ἐν τῇ ἀλύσει τῶν πολλῶν κόσμων, ἀποτελοῦσι, κατὰ τὸν Ἀαξίμανδρον, τὰ δύο βασικὰ γνωρίσματα τῆς αἰωνίου ροῆς τῶν ὄντων. Εἶναι κατὰ ταῦτα φανερὸν ὅτι ὁ μέγιστος ἐνιαυτός, ἡ αἰωνία κατὰ περιόδους ἀνακύκλησις τῶν ὄντων, ὡς ἐπίσης ἡ παλιγγενεσία καὶ ἀποκατάστασις τοῦ κόσμου, δὲν δύνανται, ἐν τῇ αὐστηρᾷ αὐτῶν μορφῇ, νὰ ἐμφιλοχωρήσωσιν ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀναξιμάνδρου.

2. Πυθαγόρειοι.

Ἀντιθέτως, ἐν τῷ συστήματι τῶν Πυθαγορείων ἀποκομίζει τις τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι σαφῶς διδάσκεται ἡ περὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ ἰδέα, καθὼς καὶ ἡ περὶ ἀπολύτου ἀνακυκλήσεως τῶν πάντων δοξασία, ἐν οἵᾳ ἐννοίᾳ μάλιστα ἐδίδαξαν ἀργότερον οἱ Στωϊκοί. Οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν τῆς γνώμης ὅτι κατά κατά τινα μελλοντικὴν περίοδον θὰ ἐπανήρχοντο καὶ πάλιν οὐχὶ ἁπλῶς τὰ αὐτὰ πρόσωπα, οἷα καὶ πρότερον ἔζων, ἀλλὰ θὰ ἐπανελαμβάνοντο ὁμοιοτύπως καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις καὶ αἱ ἰδιαίτεραι βιωτικαὶ αὐτῶν συνθῆκαι[42].

Αἱ ἀνωτέρω γνῶμαι τῶν Πυθαγορείων εὑρίσκοντο ἀσφαλῶς ἐν στενῇ συσχετίσει πρὸς τὰς περὶ μετεμψυχώσεως καὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ διδασκαλίας αὐτῶν. Ὁσάκις δηλαδὴ οἱ ἀστέρες θὰ ἐπανέκαμπτον ἐν τῇ προτέρᾳ των θέσει, τότε καὶ ὅλα τὰ ἄλλα δημιουργήματα θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὰ αὐτὰ πρόσωπα, τὸ αὐτὸ περιβάλλον καὶ αἱ αὐταὶ συνθῆκαι ζωῆς, οἷαι ἦσαν καὶ πρότερον[43].

3. Ἡράκλειτος.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν Πυθαγορείων, αἱ σχετικαὶ δόξαι τοῦ Ἡρακλείτου δὲν εἶναι πάντοτε σαφεῖς καὶ ὁμοιόμορφοι. Τοιουτοτρόπως, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν διδάσκει τὴν ἀΐδιον γένεσιν καὶ συνέχειαν τοῦ κόσμου, τὴν ἀδιά-

41. Πρβλ. J. Neuhäuser, Anaximander Milesius. Bonn 1883, σ. 327 κ. ἑ, John Burnet, Die Anfänge der griechischen Philosophie, übersetzt von Else Schenkl, Leipz. 1913, σ. 49 κ. ἑ.

42. Σχετικὸν χωρίον μᾶς διέσωσεν Εὔδημος ὁ Ρόδιος (Φυσικά, III, 51μ)νημον. ὑπὸ Σιμπλικίου εἰς τὰ Ἀριστ. Φυσικά, ἔκδ. Diels, τόμ. 9, σελ. 732,2: «οὕτω δὲ καὶ Πυθαγόρειοι τὰ αὐτά πως καὶ τῷ ἀριθμῷ πάλιν καὶ πάλιν ἔλεγον γίνεσθαι. οὐδὲν δὲ ἴσως χεῖρον καὶ τῆς Εὐδήμου ῥήσεως ἐκ τοῦ τρίτου τῶν φυσικῶν τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα παραφραζούσης ἀκούειν... «εἰ δέ τις πιστεύσειε τοῖς Πυθαγορείοις, ὥστε πάλιν τὰ αὐτὰ τῷ ἀριθμῷ, κἀγὼ μυθολογήσω τὸ ῥαβδίον ἔχων ὑμῖν καθημένοις, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὁμοίως ἕξει».

43. Zeller, μν. ἔργ., σ. 550. Ἀντίθετον τοῦ Zeller γνώμην ἔχει ὁ Stohmann, καθ' ὃν ἡ περὶ ἀντικειμενικῆς παλιγγενεσίας διδασκαλία δὲν δύναται νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῇ Πυθαγορείῳ φιλοσοφίᾳ (μν. ἔργ. σ. 20).

φθορον ἐν τῷ εἶναι παραμονὴν αὐτοῦ [44], ἐξ ἑτέρου φωρᾶται διδάσκων περὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ [45], ἀποδεχόμενος τὴν περιοδικὴν ἐν τῷ ἀρχαίῳ πυρὶ ἀνάλυσιν τοῦ κόσμου, καὶ τὴν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πυρὸς αὖθις ἀποκατάστασιν αὐτοῦ [46]. Ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ταύτας μᾶς ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης (De coelo, 1,10,279 β 12) ὡς ἀκολούθως: «γενόμενον μὲν οὖν ἅπαντες εἶναί φασιν (τὸν οὐρανόν), ἀλλὰ γενόμενον οἱ μὲν ἀΐδιον, οἱ δὲ φθαρτόν... οἱ δ' ἐναλλὰξ ὁτὲ μὲν οὕτως, ὁτὲ δὲ ἄλλως ἔχειν φθειρόμενον καὶ τοῦτο ἀεὶ διατελεῖν οὕτως, ὥσπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος» [47]. Ὁμοίως φέρεται ὁ Ἡράκλειτος ἀποδεχόμενος καὶ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἀποκαθισταμένων κόσμων, δυνάμει δὲ τῶν περὶ εἱμαρμένης δοξασιῶν του αἱ περίοδοι διαδοχῆς τῶν κόσμων δέον νὰ εἶναι αὐστηρῶς καθωρισμέναι καὶ ἴσης διαρκείας, τοῦ Ἡρακλείτου ἀναβιβάζοντος τὸν μέγιστον ἐνιαυτὸν εἰς «μυρίους ὀκτακισχιλίους ἐνιαυτοὺς ἡλιακούς» [48].

Ἐκ τῶν προλεχθέντων συνάγεται ὅτι καὶ παρ' Ἡρακλείτῳ, παρὰ τὴν

---

44. Diels H., Die Fragmente der Forsokratiker, Berlin 1934, τόμ 1, fr. 30, σ. 137: «κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἁπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται, πῦρ ἀείζωον, ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα».

45. Χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τοῦ ὅρου «ἐκπύρωσις» (Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς **5**,1,9,4,) παρὰ Lenz μν. ἔρ., σ. 511.

46. Diels, Fr. Forsokr, σ 171, fr. 90: «πυρός τε ἀμοιβὴ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἁπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός». Ὁ Ἡράκλειτος τὴν μὲν γένεσιν καὶ διακόσμησιν τοῦ κόσμου ἀποκαλεῖ «χρησμοσύνην», τὴν δὲ ἐκπύρωσιν «κόρον» (Πρβλ. Diels, ἔθν. ἀνωτ., fr. 65-66: «χρησμοσύνη δέ ἐστιν ἡ διακόσμησις κατ' αὐτόν, ἡ δὲ ἐκπύρωσις κόρος. Πάντα γάρ, φησι, τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήψεται»). Καὶ ἡ μὲν «ὁμολογία καὶ εἰρήνη» ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν ἐκπύρωσιν τοῦ κόσμου, ὁ δὲ «πόλεμος καὶ ἔρις» εἰς τὴν γένεσιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα, «πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους» (fr. 53).

47. Zeller, μν. ἔργ., σ. 866-867. Πρβλ. καὶ Θεοφράστου Φυσικαὶ Δόξαι, μνημον. ὑπὸ Σιμπλικίου Φυσικά, 23,33: «Ἵππασος δὲ ὁ Μεταποντῖνος καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ... πῦρ ἐποίησαν τὴν ἀρχήν, καὶ ἐκ πυρὸς ποιοῦσι τὰ ὄντα πυκνώσει καὶ μανώσει, καὶ διαλύουσι πάλιν εἰς πῦρ, ὡς ταύτης μιᾶς οὔσης φύσεως τῆς ὑποκειμένης. πυρὸς γὰρ ἀμοιβὴν εἶναι φησιν Ἡράκλειτος πάντα. ποιεῖ δὲ καὶ τάξιν τινὰ καὶ χρόνον ὡρισμένον τῆς τοῦ κόσμου μεταβολῆς κατά τινα εἱμαρμένην ἀνάγκην, ... ὡς καὶ Θεοφάστῳ δοκεῖ» (Ὅρα καὶ Diels, Doxogr. Graeci, S. 475). Πρβλ. καὶ Rudolf Eisler, Apokatastasis, ἐν Wörterbuch der Philosophischen Begriffe, vierte Aufl., erst Band, Berlin 1927, σ. 316.

48. Aët. Plac. 11, 32,3 (Diels, Doxogr. Graeci, S. 364), Censorini, De die nat. 18,10: «hunc (maximun annum) putavit Heraklitus annorum vertentium MDCCC». Πρβλ. καὶ Διογένους IX, 8: «γεννᾶσθαι τ' αὐτὸν (τὸν κόσμον) ἐκ πυρὸς καὶ πάλιν ἐκπυροῦσθαι κατά τινας περιόδους ἐναλλὰξ τὸν σύμπαντα αἰῶνα· τοῦτο δὲ γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην». Εὐσεβίου, Προπαρ. Εὐαγγ. βιβλ 14.3, P.M. Gr. 21, 1186-1187: «Ὁ δὲ Ἡράκλειτος ἀρχὴν τῶν πάντων ἔφη εἶναι τὸ πῦρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται καὶ εἰς ὃ ἀναλύεται. Ἀμοιβὴν γὰρ εἶναι τὰ πάντα, χρόνον τε ὡρίσθαι τῆς τῶν πάντων εἰς τὸ πῦρ ἀναλύσεως, καὶ τῆς ἐκ τούτου γενέσεως».

ἐπικρατοῦσαν ἀσάφειαν τῶν κειμένων, φέρονται ὁμοίως αἱ σχετικαὶ περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου ἰδέαι [49].

4. Ἐμπεδοκλῆς.

Ἐνῷ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἡρακλείτου ἐπικρατεῖ, ὡς εἴδομεν, σχετικὴ ἀσάφεια ὡς πρὸς τὰς περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου ἰδέας, ἀντιθέτως αἱ σχετικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὑποστᾶσαι τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, οὐδεμίαν ἀσάφειαν σημειοῦσι, πλαισιούμεναι ἄριστα ἐν τῷ περὶ κοσμογονίας συστήματι τοῦ φιλοσόφου.

Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ δύο εἶναι αἱ μεγάλαι κοσμικαὶ δυνάμεις αἱ συνθέτουσαι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἡ Φιλία καὶ τὸ Νεῖκος. Αἱ δύο αὗται δυνάμεις εἶναι ἀντίθετοι ἀλλήλων, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἢ τοιαύτης ἐπικρατήσεως αὐτῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ τύχη τοῦ κόσμου. Ὁσάκις δηλαδὴ ἐπικρατεῖ ἡ φιλία, τότε τὰ «τέσσαρα στοιχεῖα» συνέρχονται εἰς ἁρμονικὴν ἐν τῷ Σφαίρῳ ἑνότητα [50], ἐνῷ ἀντιθέτως ὅταν ἐπικρατῇ τὸ Νεῖκος ταῦτα διαχωρίζονται, καὶ φθείρεται ἡ ἐν τῷ σφαίρῳ ἀγαστὴ ἁρμονία, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ αὖθις ἡ νέα κοσμογονία [51]. Ἡ τοιαύτη ἐναλλασσομένη ἐπικράτησις Φιλίας καὶ Νείκους καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχος γένεσις καὶ φθορὰ τοῦ κόσμου, διεξάγονται αἰωνίως [52].

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰς περὶ φθορᾶς τοῦ κόσμου ἰδέας τοῦ Ἐμπεδοκλέους δὲν προσδιορίζουσιν ἀστρολογικαὶ προϋποθέσεις, ἀλλὰ κυρίως καὶ

---

49. Περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ὅρα: «J. Burnet, Die Anfänge der griech. Philosophie, σ. 144 κ.ἑ., H. Meyer, μν ἔργ. σ. 361, K. Rheinhardt, Parmenides und die Geschichte der griech. Philosophie, Bonn 1916, Stohmann, μν. ἔρ., σ. 21-24, O. Gigon, Untersuchungen zu Heraklit, 1935, σ. 43-49, Zeller, μν. ἔρ., σ. 864 κ.ἑ , Diels H., Heraklit von Ephesus, Berlin 1909, Th. Gomperz, Griechische Denker, 1,54.

50. Diels, Frag. Forsokr., fr. 27:
«Οὕτως Ἁρμονίης πυκιῶνι κρύφωι ἐστήρικται
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίηι περιηγέι γαίων».

51. Diels, αὐτ. fr. 26:
«Ἐν δὲ μέρει κρατέουσι (τὰ 4 στοιχεῖα) παριπλομένοιο κύκλειο,
Καὶ φθίνει εἰς ἄλληλα καὶ αὔξεται ἐν μέρει αἴσης...
Ἄλλοτε μὲν φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἕνα κόσμον,
Ἄλλοτε δ' αὖ διχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκεος ἔχθει,
Εἴσοκεν ἓν συμφύντα τὸ πᾶν ὑπένερθε γένηται».

52. Diels, fr. 26:
«Ἧι δὲ τάδ ἀλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει
Ταύτῃ δ' αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον».
Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναβιβάζει εἰς τέσσαρα τὰ στάδια τῆς περιοδικῆς ἀνακυκλήσεως τοῦ κόσμου. Ἐν τῷ πρώτῳ σταδίῳ ἐπικρατεῖ ἡ ἑνότης τοῦ Σφαίρου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅλα τὰ

μόνον αἱ θεμελιώδεις περὶ κοσμογονίας μεταφυσικαὶ ἰδέαι αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ τὸ «μεταφυσικὸν» κοσμικὸν ἔτος τοῦ Ἐμπεδοκλέους δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ ἀρχαῖος πρόδρομος τῆς περὶ ρυθμῶν φιλοσοφίας τοῦ Spencer.

στοιχεῖα συναναμείγνυνται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Φιλίας. Ἐν τῷ δευτέρῳ, ὑπεισέρχεται ἡ ἔρις, συναποφέρουσα καὶ τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἐν τῷ τρίτῳ σταδίῳ ὁ πλήρης διαχωρισμὸς αὐτῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Νείκους. Τέλος ἐν τῷ τετάρτῳ σταδίῳ τελεῖται ἡ ἐπανένωσις τῶν στοιχείων διὰ τῆς ἀγάπης καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἠρεμίας ἐν τῷ σφαίρῳ. Βλ. Ἀριστοτέλους Μεταφ., XIV, 1092β, 6 κ.ἑ., Φυσικὰ VIII, 250, 23 κ.ἑ., Περὶ Οὐρανοῦ I, 299β, 12—17, III. 300β, 29 κ.ἑ.— Πρβλ. καὶ Emminger. Die vorsokratisehen Philosophen nach den Berichten des Aristoteles, Wur 3β urg, 1878, 60 κ.ἑ.

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ ΚΑΝΩΝ ΖΩΗΣ (33-600 μ. Χ.)

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ)

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Α' ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Ἡ θέσις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει

Ἡ πρώτη καὶ σημαντικωτέρα ἐπίδρασις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὡς κανόνος ζωῆς δύναται νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν βαθμιαίαν μεταβολὴν τῶν περὶ Κράτους ἀντιλήψεων τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἐπαρκῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀνακαινιστικῆς ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Κράτους, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν συντόμῳ τὴν θέσιν τῶν πρώτων Χριστανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου περίοδον.

Ὡς γνωστόν, τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἦτο κράτος θεοκρατικόν. Τὸ Ρωμαϊκὸν σύνταγμα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς περιέβαλλε τοὺς αὐτοκράτορας δι' ὅλων τῶν ἐξουσιῶν, πολιτικοῦ τε καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Πρὸς τούτοις, ἡ Ρωμαϊκὴ Σύγκλητος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀναγορεύῃ θεοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτω ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἀπήλαυε πολιτικῶν τε καὶ θείων τιμῶν καί, πλὴν τῆς πολιτικῆς, ἤσκει ἐπίσης καὶ θρησκευτικὴν ἐξουσίαν, ὡς pontifex maximus. Ἡ θρησκεία, ἑπομένως, εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἦτο θρησκεία κρατικὴ καὶ κατὰ συνέπειαν πᾶς Ρωμαῖος πολίτης ὤφειλε νὰ ἀσπάζηται αὐτήν. Οὐχ ἧττον, ὁ Ρωμαϊκὸς νόμος ἀνεγνώριζε καί τινας θρησκευτικὰς ὁμάδας ὡς νομίμως ὑφιστάμενα σωματεῖα. Λόγοι πολιτικοὶ ὑπηγόρευον πολιτικὴν ἀνεξιθρησκείας πρὸς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ὧν οἱ λαοί, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ὑπέκυπτον εἰς τὸν ρωμαϊκὸν ζυγόν. Ἰδιαζόντως μάλιστα εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐπετρέπετο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα εἴς τε τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἑστίαν, τὴν Παλαιστίνην, καὶ εἰς τὰς συναγωγάς, ἅς αἱ Ἰουδαϊκαὶ κοινότητες εἶχον ἱδρύσει εἰς πᾶσαν μεγάλην πόλιν τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ Κράτους. Πολὺ πιθανὸν ὁ νόμος ἐπεφύλασσεν εἰς τὴν Πολιτείαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ὁμοίας πρὸς ἐκείνην, ἣν τὸ σύγχρονον κράτος ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὸ διὰ τὸ διάφορα σωματεῖα, τὰ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ ὑφιστάμενα. Οἱ Ἰσραηλῖται ἐπιπροσθέτως διετήρησαν καὶ

τινας τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ὡς τὸ Μέγα Συνέδριον [1], τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ἡ δικαιοδοσία καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων, αἵτινες εὑρίσκοντο ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης καθ' ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν. Τὸ Μέγα Συνέδριον, πλὴν τῆς θρησκευτικῆς, ἤσκει καὶ δικαστικὴν δικαιοδοσίαν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ, αἱ ἐπιβάλλουσαι θανατικὰς ποινάς, δὲν ἦσαν ἐκτελεσταὶ ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ Ρωμαίου πραίτορος.

Κατ' ἀρχὰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἐξέλαβε τοὺς Χριστιανοὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς εἶδός τι θρησκεύματος συγγενοῦς πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν καὶ ἠνέχθη αὐτούς. Ἀλλ' εὐθὺς ὡς οἱ Χριστιανοὶ διέστειλαν οἱ ἴδιοι ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἡ δὲ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἤρχισε περιλαμβάνουσα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς καὶ πλείστους προσηλύτους ἐξ ἐθνικῶν, τὸ ἐθνικὸν κράτος ἤρχισε νὰ ἀντιλαμβάνηται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀπέβαινον λίαν ἐπικίνδυνοι, ἀπειλοῦντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς αὐτοκρατορίας. Τῷ ὄντι δέ, οἱ φόβοι οὗτοι τῶν ἐθνικῶν δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Διότι οἱ πρῶτοι μαθηταί, οἵτινες ἐπέμενον «πειθαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5.29), ἔσχον πολλοὺς μιμητάς, ἑρμηνεύοντας κατὰ γράμμα τὴν ἔννοιαν τοῦ Γραφικοῦ τούτου λογίου. Αἱ ρηταὶ ἐντολαὶ τῶν ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου περὶ ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἄρχοντας (Ρωμ. 13. 1-2, Τίτ. 3.1,1 Πέτρ. 2.13-17) ἀπηυθύνοντο προφανῶς πρὸς Χριστιανοὺς ἐπαναστατικῶν κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ κράτους φρονημάτων. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι στρατιωτικός τις, Βασιλείδης ὀνόματι, ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἠρνεῖτο νὰ λάβῃ ὅρκον, οὗ ἕνεκα καὶ ἐμαρτύρησεν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐθεώρει τὸν ὅρκον παντελῶς ἀπηγορευμένον εἰς τοὺς Χρστιανούς [2]. Πολλοὶ Χριστιανοὶ μετὰ τὸ βάπτισμα ἠρνοῦντο νὰ καταταγῶσιν εἰς τὸν στρατὸν ἢ καὶ νὰ ἀναλάβωσι δημοσίαν τινὰ ὑπηρεσίαν [3], ἀντετίθεντο εἰς τὰ κοινωνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς καὶ εἰσηγοῦντο ὡς πρέποντα τρόπον ζωῆς τὸν ἴδιον αὐτῶν βίον, καί, τὸ σοβαρώτερον πάντων, ἐφρόνουν ὅτι ἦτο ἀσυγχώρητον νὰ προσφέρωσι θυσίας εἰς τὰ εἴδωλα, ἀκόμη καὶ ὅταν διέτασσσε τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Ἦτο ἑπομένως προφανὲς ὅτι εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν μυστική τις καὶ ἀκαταγώνιστος δύναμις ὑπῆρχεν ἐν ἐνεργείᾳ κερδίζουσα πλείστους ὅσους

---

1. Τὸ Μέγα Συνέδριον ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 70 μ.Χ., ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχωσιν ὡς ἔθνος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ.

2. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ., VI, 5 MPG, 20, 533B.

3. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, π.χ., ἐνεῖχε τὴν σημασίαν τῆς σιωπηρᾶς καὶ ἐνόχου ἀναγνωρίσεως τῶν ἐθνικῶν θεῶν (Tertul. De idololatria, MPL, 1, 750A. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀπετέλει γενικὸν κανόνα. Ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας ὁμιλεῖ περὶ Χριστιανῶν ἐν δημοσίαις ὑπηρεσίαις κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν (παρ' Εὐσεβ. Ε. Ἱ., VI, 41 καὶ 42 MPG 20,612B8ἑ., 613A5). Τὸ διάταγμα τοῦ Οὐαλεριανοῦ μνημονεύει χριστιανῶν συγκλητικῶν (Cyprian. Ἐπ. 80). Ὅρα πλείους ἄλλας περιπτώσεις παρὰ C. J. Cadoux, The Early Church and The World (ἑφεξῆς ECW), σελ. 558-581.

πολίτας, οἵτινες ἀπηρνοῦντο τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν διὰ νὰ ἀσπασθῶσι πίστιν, ἥτις ἐπί τινων τοὐλάχιστον θεμάτων ἠξίου δι' ἑαυτὴν αὐθεντίαν ἀνωτέραν ἐκείνης τοῦ κράτους. Ἡ μόνη συγγενὴς πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς μειονότης ἦτο ἡ Ἰουδαϊκή, ἥτις καὶ ἐξερρηγνύετο ἐνίοτε εἰς ἀπεγνωσμένας ἐναντίον τοῦ Ρωμαϊκοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεις, ἀλλ' αὕτη ἦτο πρωτίστως φυλετική. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως ἐνσυνειδήτως καὶ ἐσκεμμένως ἀγωνιζόμενοι νὰ ἑλκύσωσι πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἐθεωρήθησαν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἐπικίνδυνοι[1] ἢ ἡ Ἰουδαϊκὴ μειονότης. Ἐντεῦθεν ἡ θέσις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε διαθέσεων τῆς Πολιτείας, αἵτινες, ἐκτὸς παροδικῶν τινων διακοπῶν ἀνοχῆς[2], ὑπῆρξαν ἐχθρικαὶ πρός τὸν Χριντιανισμόν. Οὕτως οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοῦ Νέρωνος μέχρι τοῦ Γαλερίου (311) εἶχον τεθῆ ἐκτὸς νόμου ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἡ δὲ Χριστιανικὴ θρησκεία εἶχε κηρυχθῇ παράνομος (religio illicita). Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως. Ἡ παλαιὰ θρησκεία, ἣν ἐξεπροσώπει τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, δὲν ἠδύνατο νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὴν νέαν πίστιν ἄνευ ἀντιστάσεως. Ἐντεῦθεν τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, ὡς φορεὺς τῶν ἀντιλήψεων καὶ προστάτης τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, ἐκήρυξεν ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν Χριστιανῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔθεσε τέρμα ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅταν, ὑποστηριζόμενος κυρίως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, κατέβαλε τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ καὶ ἀποκατέστησε τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην εἰς ὁλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν.

Παρὰ τὴν ἐχθρικὴν στάσιν τῆς Πολιτείας ἔναντι τῶν Χριστιανῶν, ἡ συμπεριφορὰ αὐτῶν ἔναντι τοῦ θεσμοῦ τῆς Πολιτείας ἐρρυθμίζετο ἐν τῇ πράξει ἀπὸ τὰς περὶ κοσμικῶν ἐξουσιῶν ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανῶν τῆς ἀποστολικῆς περιόδου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ θεοκρατικοῦ

---

1. Πρβλ. K. S. Latourette, A History of the Expansion of Christianity (ἐφεξῆς HEC), τομ. I, σελ. 274ἑ.

2. Ὁ Εὐσέβιος (Ἐ. Ἱ., III,20 MPG, 20, 233B8ἑ.) ἀναφέρει ὅτι ἅμα τῷ τέλει ἑκάστου διωγμοῦ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπήλαυεν οὐ μόνον εἰρήνης καὶ ἀνοχῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ περιουσία αὐτῆς ἐπανεδίδετο εἰς αὐτὴν καὶ ἀνεγνωρίζετο τὸ ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα αὐτῆς ἐπισήμως. Τὰ δημευθέντα κατὰ τοὺς διωγμοὺς πράγματα, κοιμητήρια, αἴθουσαι συγκεντρώσεων, κῆποι, οἰκίαι κλπ., ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τοὺς Χριστιανικοὺς ναούς, καθὼς καὶ τοιαῦτα ἀνήκοντα εἰς Χριστιανοὺς ἰδιώτας, ἐπεστρέφοντο νομίμως (πρβλ. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. VIII, 13 MPG, 20, 776C. Ὁ Λακτάνιος (Mort. Pers. III, 4), ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Δεκίου, τοῦ ὁποίου τὴν βασιλείαν μεταξὺ Δομιτιανοῦ καὶ Οὐαλεριανοῦ, πρὶν ἢ οὗτος γίνῃ διώκτης τοῦ Χριστιανισμοῦ, περιγράφει ὡς περίοδον ἀσφαλείας καὶ ἀπροσκόπτου προόδου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι ὁ Οὐαλεριανὸς (253-260) κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς βασιλείας αὐτοῦ ηὐνόει τόσον πολὺ τοὺς Χριστιανούς, ὥστε «ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν ἐπεπλήρωτο ἀνδρῶν, καὶ ἦν ἐκκλησία Θεοῦ» (παρ' Εὐσεβ. Ἐ. Ι., VII, 10 MPG, 20,657B). Ὁ αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸν Γαλιηνὸν (260-268), τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ὡς «τὸν ὁσιώτερον καὶ φιλοθεώτερον βασιλέα» (παρ' Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ., VII 23, MPG, 20, 692).

κράτους, συγκεντροῦντος εἰς ἑνιαίαν ἀρχὴν τήν τε πολιτικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν, τὰ πρῶτα χριστιανικὰ κείμενα διέκρινον σαφῶς τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν τῆς κρατικῆς τοιαύτης. Τὴν ἐν αὐτοῖς διδασκαλίαν ἀκολουθοῦντες οἱ Χριστιανοὶ τῶν μεταποστολικῶν χρόνων ἀνεγνώριζον εἰς τὸ Κράτος δικαιοδοσίαν ἐπὶ ὑποθέσεων κοσμικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' οὐδὲν δικαίωμα ἀνεγνώριζον εἰς αὐτὸ νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς ζητήματα θρησκευτικῆς φύσεως. Διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ Χριστιανικὴ 'Εκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία ἦσαν δύο ἐντελῶς διακεκριμέναι ἀλλήλων ἐξουσίαι, αἵτινες κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύναντο νὰ ταυτισθῶσιν. 'Ο 'Ιησοῦς, λέγων «'Απόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. 22.21), ἐνεκαινίαζε νέαν διδασκαλίαν σχετικῶς πρὸς τὰς σχέσεις θρησκείας καὶ Πολιτείας. 'Η ἐντολὴ αὐτοῦ αὕτη ἦτο τόσον σαφής, ὥστε οὐδεμίαν κατέλειπεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς σημασίας τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. 'Ο 'Ιησοῦς δὲν κατήργει τὸ Κράτος ὡς θεσμόν, ἀλλὰ περιώριζε τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ εἰς ζητήματα ἀποκλειστικῶς κοσμικοῦ χαρακτῆρος[1]. Οὕτω, διὰ τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν, ἡ 'Εκκλησία ἦτο θεῖον καθίδρυμα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεπίδεκτος ταυτίσεως πρὸς τὸ κράτος ἢ ὑποταγῆς εἰς αὐτό. 'Η ἐξουσία, ἣν παρέσχεν ὁ 'Ιησοῦς εἰς τὴν 'Εκκλησίαν αὐτοῦ, ἦτο θείας προελεύσεως. «'Η βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» ('Ιων. 18.36) εἶχε δηλώσει πρὸς τὸν Πιλᾶτον, τὸν ἐκπρόσωπον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, καὶ ὡς τοιαύτη ἡ 'Εκκλησία, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ὑποδεεστέρα τῆς Πολιτείας ὑποκειμένη εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελε γίνει δεκτὸν ὅτι καὶ τὸ Κράτος ὑπῆρξεν, ὡς καὶ ἡ 'Εκκλησία, καθίδρυμα θεῖον. 'Η διδασκαλία αὕτη παρέσχεν ἔδαφος εἰς τινας συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίξωσιν ὅτι ἡ 'Εκκλησία εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία καὶ ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἄλλων ἐξουσιῶν, ἀκόμη καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας[2], καθὼς εἰς μεταγενεστέρους καιροὺς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς 'Εκκλησίας, ἀλλ' ἡ ἀρχαία 'Εκκλησία οὐδέποτε ὑπεστήριξε τοιαύτας ἀντιλήψεις. "Ολως τοὐναντίον, ἐπρέσβευε μετὰ τοῦ Παύλου, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ὤφειλον ὑπακοὴν «ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ

---

1. "Ορα λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς στάσεως τοῦ 'Ιησοῦ ἔναντι τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῆς πολιτείας ἐν C. J. Cadoux, ECW, σελ. 34-50.

2. 'Ο 'Αμβρόσιος, ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, ἔκλεισε τὰς θύρας τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ κατὰ πρόσωπον τοῦ παντοδυνάμου αὐτοκράτορος Θεοδοσίου I καὶ ἐδέχθη τοῦτον εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν μόνον ὅταν οὗτος μετανοήσας ἐξωμολογήθη δημοσίᾳ καὶ ἐξέτισε τὸν ἐπιβληθέντα αὐτῷ κανόνα, διὰ πρᾶξιν αὐτοῦ, ἥτις εἰς τὸ ὄμματα τοῦ ἐπισκόπου παρουσιάζετο ὡς ἀπανθρωπία, καθὼς πράγματι ἦτο ἡ ἀνθρωποσφαγὴ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 390 μ.Χ., γενομένη τῇ διαταγῇ αὐτοῦ (Σωζόμ. 'Ε. 'Ι., VII, 25 MPG, 67, 1493Αἑ. Θεοδώρ. 'Ε. 'Ι. V, 17 MPG, 82, 1232Αἑ., Ρουφῖνος II, 18 MPL, 21, 525B). Καὶ ὁ Πάπας Γελάσιος I, περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἀπεφαίνετο ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τέκνον τῆς 'Εκκλησίας καὶ οὐχὶ ἀρχηγὸς αὐτῆς (K. S. Latourette, HEC, σελ. 273 ἑ.).

Θεοῦ, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται»[1].

Συγγραφεῖς τινες ὑπέθεσαν ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη ὑπολαμβάνει τὰς κοσμικὰς κυβερνήσεις θεόθεν καθεσταμένας, ὡς εἶδός τι θεραπείας τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου, τοὺς δὲ κοσμικοὺς ἄρχοντας ἀντιπροσώπους τοῦ Θεοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους, κατ' ἀκολουθίαν, οἱ πολῖται ὀφείλουσιν ὑποταγὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ[2]. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, καθ' ἡμᾶς, εἶναι ἐντελῶς ἀσύστατος. Διότι ἐὰν ἠθέλομεν δεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς θείας προελεύσεως τῶν κοσμικῶν κυβερνήσεων, δυσκόλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τόσον αἱ καλαὶ κυβερνήσεις, ὅσον καὶ αἱ κακαί, διορίζονται ἐξ ἴσου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ θὰ ἐσήμαινεν ὅτι θεωροῦμεν τὸν Θεὸν ἐνεργὸν τοῦ τε ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ[3], ἡ συνέπεια δ' αὕτη ἦτο ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ἀποστόλων[4]. Ἑπομένως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Ἀπόστολοι, ἐντελλόμενοι ὑπακοὴν ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις, ἀνεφέροντο εἰς τὴν ἀπρόσωπον ἐξουσίαν, ἤ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς πολιτείας ὡς ἀπροσώπου θείου καθιδρύ-

---

1. Ρωμ. 13.1-2· πρβλ. Τίτ. 3.1, 1Πέτρ. 2.13-17.

2. K. S. Latourette HEC, σελ. 274, σημ. 174, Τερτυλ., Apol. 30 καὶ 33 MPL, 1,502Αἑ., 510A. Προβλ. A. T. Carlyle, A History of the Mediaeval Political Theory in the West. Edimburgh, Wil. Blackwood & Sons. I, pp. 147-160.

3. Ὁ Ἀρνόβιος, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἠρνεῖτο ὅτι οἱ διῶκται τῶν Χριστιανῶν αὐτοκράτορες ὑπῆρχον ἀπὸ Θεοῦ καθεσταμένοι, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐκ τύχης ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν (C. J. Cadoux, ECW. σελ. 515). Ἐπὶ πλέον, ἄλλοι τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ἢ «ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας» (2 Θεσ. 2.3-4), ἢ ὁ Ἀντίχριστος τῆς Ἰωαννείου γραμματείας, εἶναι συμβολικὴ περιγραφὴ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ὡς καθιδρύματος τοῦ Σατανᾶ. Οὕτως, ὁ Κυπριανὸς λέγει ὅτι ὁ Δέκιος ἦτο ὁ δοῦλος τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ ὅτι οἱ διωγμοὶ ἦσαν ἔργον τοῦ Ἀντιχρίστου. (C. J. Cadoux, ECW. σελ. 520-521). Ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας ἀποδίδει ἰδιότητάς τινας τοῦ Ἀντιχρίστου εἰς τὸν Οὐαλεριανὸν (παρ' Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. VII, 10 MPG, 20, 657B) καὶ ὁ Εὐσέβιος συσχετίζει τὸν Ἀντίχριστον πρὸς τὴν Δανιηλικὴν εἰκόνα, ἀντιπροσωπευτικὴν τῶν τεσσάρων διαδοχικῶν αὐτοκρατοριῶν, ἡ τελευταία τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Ρωμαϊκὴ (ὅρα σχετικῶς C. J. Cadoux ἔνθ. ἀν.). Ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων ὁ Newman ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ὡς περὶ Ρωμαίου αὐτοκράτορος (Römischer Kaiser), (πρβλ. C. J. Cadoux, ECW, σελ. 89 σημ. 5).

4. Ἡ θεωρία τοῦ C. J. Cadoux, (ECW, σελ. 111-113), καθ' ἣν ὁ Παῦλος εἰς τὴν περὶ νόμου καὶ τάξεως δικαιοσύνης Ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν βλέπει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς κατὰ θείαν πρόνοιαν καθιδρυμένου πολιτειακοῦ συστήματος πρὸς περιστολὴν τοῦ κακοῦ τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας, συστήματος τὸ ὁποῖον ἤθελε διαρκεῖ ἐφ' ὅσον χρόνον θὰ διήρκει καὶ ὁ ἐθνισμός, καὶ τὸ ὁποῖον, κατὰ ταῦτα, εἶχε προσωρινὸν κῦρος καὶ νομιμότητα ὡς προπαιδευτικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, καί, κατ' ἀκολουθίαν, αἱ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς συστάσεις αὐτοῦ περὶ ὑποταγῆς ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ἦσαν προσωρινοῦ χαρακτῆρος, εἶναι, κατ' ἐμὴν γνώμην, γραφικῶς ἀστήρικτος, διότι περιορίζει τὸ κῦρος τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ προσδίδει εἰς αὐτὴν περιωρισμένην καὶ πρόσκαιρον ἰσχύν.

ματος καὶ οὐχὶ εὐθέως εἰς ὡρισμένην τινὰ μορφὴν κυβερνήσεως. Ἡ ἐξουσία τῆς Πολιτείας, βεβαίως, ἀσκεῖται ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων, ἢ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ποιῶσι κατάχρησιν αὐτῆς. Οἱ Ἀπόστολοι εἶχον τοῦτο ὑπ' ὄψιν [1], ἀλλ' ἦσαν ἀρκούντως νουνεχεῖς καὶ ἀπέφυγον νὰ συστήσωσιν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἀντιδραστικὴν στάσιν ἐναντίον τῶν κυβερνήσεων ἐκείνων τοῦ Κράτους, αἵτινες δὲν ἦσαν αἱ ἰδεώδεις. Ἀκόμη καὶ ἡ χειρίστη κυβέρνησις ὑπελαμβάνετο προτιμοτέρα τῆς ἀναρχίας. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἡ Ἐκκλησία, ἐμπνεομένη καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης πρός τε τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἐχθρούς, ἦτο ἀδύνατον νὰ τρέφῃ ἐχθρικὰς διαθέσεις ἔναντι τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο ὑπελάμβανεν ἑαυτὴν ἐλευθέραν νὰ ἀναμπέμπῃ εὐχὰς «ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων» (1 Τιμ. 2.2) καὶ νὰ ὑποτάσσῃ ἑκουσίως ἑαυτὴν «ἐξουσίαις ἐπερεχούσαις» (Ρωμ. 13.1), οὐχὶ ὅμως ἐν δουλικῇ ὑποταγῇ, ἀλλ' ὡς εἰρηνοποιός. Καὶ ὤφειλεν ἡ Ἐκκλησία νὰ ρυθμίζῃ οὕτω τὴν στάσιν αὐτῆς ἐξ ἀγάπης, γινομένη «τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ» (1 Κορ. 9.22)[2]. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ οἱ Χριστιανοὶ προὐτρέποντο νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὴν ὀφειλομένην αὐτοῖς τιμὴν (1 Πέτρ. 2.17, Ρωμ. 13.7), διότι οἱ ἄρχοντες Θεοῦ διάκονοί εἰσιν αὐτοῖς εἰς τὸ ἀγαθὸν (Ρωμ. 13.4), εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν (1 Πέτρ. 2.14), καὶ νὰ καταβάλλωσιν εὐχαρίστως τοὺς ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὁριζομένους φόρους (Ρωμ. 13.7). Ἐν τούτοις ὤφειλον νὰ διατηρῶσι δι' ἑαυτοὺς πλήρη πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν, ὥστε, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν οἱ ἄρχοντες τῆς Πολιτείας διέτασσόν τι ἀντίθετον πρὸς τὸν θεῖον νόμον, νὰ δύνανται νὰ συμφορφῶνται πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἐντολὴν «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5.29), διότι ἐὰν ἤθελον φροντίζει πῶς νὰ ἀρέσωσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ (Γαλ. 1.10).

Πρὸς τὴν ἀνωτέραν ταύτην ἠθικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ὀφειλομένης στάσεως αὐτῶν ἔναντι τῆς Πολιτείας, οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἦσαν συνεπεῖς οὐ μόνον κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει. Οἱ διωγμοί, παρὰ τὴν σκληρότητα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ἀνακόψωσι τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως, συνέβαλον παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῶν Χριστιανῶν εἰς ἀριθμὸν καὶ ἐνίσχυσαν τὰς τάξεις αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα, οἱ Χριστιανοὶ οὐδεμίαν ἐπαναστατικὴν τάσιν κατὰ τῶν διωκτῶν αὐτῶν ἐξεδήλωσαν, οὐδὲ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἀπεπειράθησαν νὰ διασταράξωσι τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν. Ὅλως τοὐναντίον, οὐ μόνον οὐδὲν

---

1. Ὑπάρχουσι πολλοὶ ὑπαινιγμοὶ εἰς τὴν Κ.Δ. ἐναντίον τῶν κακῶν ἀρχόντων· πρβλ. 1 Κορ. 2.8, 2 Θεσ. 2. 6ἑξ., 1 Πέτρ. 3. 14-15, καὶ 2 Κορ. 6.7, ἔνθα συνιστᾶται καὶ τρόπος ἀμύνης «διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ τῶν ἀριστερῶν».

2. Πρβλ. Π. Δημητροπούλου, Κράτος-Ἔθνος-Ἐκκλησία, ἐν περ. «Ἀναπλάσει», Τόμ. ΜΘ' ἀριθ. 10 (1936), σελ. 106β.

ἴχνος μίσους ᾐσθάνοντο κατὰ τῶν διωκτῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παρεκάλουν τὸν Θεόν, ὅπως «εἰ οἷόν τε καὶ τοὺς διώκοντας αὐτοὺς μεταθεμένους τῆς ἀγνωσίας τὸν μόνον ὄντα θεὸν ἐπιγνῶναι»[1]. Οἱ διωγμοί, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εὐκαιρίαν, παρέσχον τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ψυχικοῦ σθένους τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας πίστεως, οὐ μόνον τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη κατὰ μέγα μέρος ἡ στρατιὰ τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦτο ὄντως παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ γεγονὸς ὅτι ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ἵδρυσε καὶ ἐστερέωσε τὸ κράτος αὐτῆς διὰ τοῦ ξίφους, μία ἄλλη δύναμις, ἐντελῶς διάφορος τῆς Ρωμαϊκῆς, ἡ Χριστιανικὴ Πίστις, ἠξίου νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κράτος αὐτῆς θεμελιούμενον οὐχὶ ἐπὶ ἄλλου τινὸς θεμελίου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αἵματος τῶν μορτύρων αὐτῆς! Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον κατέκτησε τὸν κόσμον διὰ τοῦ ξίφους, οἱ Χριστιανοὶ ὤφειλον, συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς πίστεώς των, νὰ κατακτήσωσι τὸν κόσμον σφαζόμενοι!

Ὄντως δέ, οἱ κατὰ τόπους Ρωμαῖοι ἄρχοντες, ἔκπληκτοι πρὸ τοῦ ἠθικοῦ καὶ ψυχικοῦ σθένους τῶν διωκομένων Χριστιανῶν, ὑπὸ πολλῶν δὲ ἀνησυχιῶν καταλαμβανόμενοι διὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν Χριστιανῶν μαρτύρων, ὧν ἐθαύμαζον τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν καὶ ἀνεπίληπτον βίον, ἀνέφερον συχνότατα εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ὅτι οὐδὲν τὸ παράνομον ἢ ἐπίψογον εὕρισκον εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν καὶ ἐβεβαίουν ὅτι ἀδίκως ἐδιώκοντο. Οὕτως, ὁ Ρωμαῖος ἄρχων Πλίνιος Σεκοῦνδος, εἰς ἔκθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Τραϊανόν, βεβαιοῖ ὅτι, ὡς πληροφορεῖται, οἱ Χριστιανοὶ μηδὲν ἀνόσιον ἢ παράνομον πράττουσιν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐγείρονται λίαν πρωΐ καὶ ὑμνοῦσι τὸν Χριστόν, ὡσεὶ οὗτος ἦτο Θεός, καὶ ὅτι ἀπέχουσιν αὐστηρῶς κακῶν πράξεων, ὡς ἡ κλοπή, ἡ βία, ἡ πορνεία, ὁ φόνος, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια τρομερὰ ἐγκλήματα, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ πράξεις αὐτῶν εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸν νόμον[2]. Ἐπίσης ὁ Σερέννιος Γρανιανός, ἕτερος Ρωμαῖος ἄρχων, ἔγραψεν εἰς τὸν Ἀδριανὸν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν γράμματα, δι' ὧν εἰσηγεῖται τὴν γνώμην «ὡς οὐ δίκαιον εἴη ἐπὶ μηδενὶ ἐγκλήματι, βοαῖς δήμου χαριζόμενος, ἀκρίτως κτείνειν αὐτούς»[3]. Εἰς ἀπάντησιν, ὁ μὲν Τραϊανὸς ἐξέδωκε διάταγμα, δι' οὗ ὥριζεν ὅπως οἱ Χριστιανοὶ μὴ ἀναζητῶνται σκοπίμως, νὰ τιμωρῶνται δὲ μόνον ὅταν κατὰ τύχην ἀνακαλύπτωνται[4], ὁ δὲ Ἀδριανὸς διέταξε τὸν Μινούκιον Φουνδάνον, ἀνθύπατον τῆς Ἀσίας διαδεχθέντα τὸν Σερέννιον Γρανιανόν, «μηδένα κτείνειν ἄνευ ἐγκλή-

---

1. Εὐσεβ., Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, IV, MPG, 20, 1476c8.
2. Plinius, Ἐπιστ. 10, Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. III, 33, MPG, 20, 285Aἑξ. Tertul. Apol. 2, MPL. 1,321A9 ἑξ. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ., III, MPG, 33 MPG, 20, 285C.
3. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. IV, 8 MPG, 20, 325A.
4. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ., III, 33 MPG. 20, 285B.

ματος καὶ εὐλόγου κατηγορίας» ἀποδεικνυούσης ὅτι ὁ κατηγορούμενος παρὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους πράττει[1], πρὸς δὲ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἁρμόζουσαν τιμωρίαν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον τολμήσει νὰ φέρωσιν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων τοιαύτας ὑποθέσεις συκοφαντίας χάριν «ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταράττωνται, καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῇ»[2].

Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα μέτρα καὶ ἄλλα παρόμοια προητοίμασαν βαθμηδὸν τὴν νόμιμον θέσιν τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως, εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁ Ρωμαϊκὸς νόμος ἀνεγνώρισε τὴν νόμιμον ὕπαρξιν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἐπροστάτευσε τὴν Ἐκκλησίαν, καθὼς εἰς τὴν ὑπόθεσιν Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ὅστις, καταδικασθεὶς ἐπὶ αἱρέσει, ἀφορισθεὶς καὶ κηρυχθεὶς ἔκπτωτος τῆς ἕδρας αὐτοῦ ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων, κατεκράτει τὴν ἐπισκοπικὴν κατοικίαν ἐπὶ τριετίαν μετὰ τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἕως οὗ, δυνάμει διαταγῆς τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ (279) «μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς» ἐξεβλήθη ἐκεῖθεν βιαίως[3]. Βραδύτερον, τῷ 311, ὁ αὐτοκράτωρ Γαλέριος ἐξέδωκεν ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης αὐτοῦ διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου παρεῖχε συγγνώμην εἰς τοὺς Χριστιανούς, διότι διεπίστωσεν ὅτι ἐν τῇ καταστάσει τοῦ διωγμοῦ οὗτοι «μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν, μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν θεῷ προσέχειν» ἠδύναντο, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς νομίμου ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐκ νέου ἀνοικοδομήσεως τῶν οἴκων τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι δὲν θὰ ἐνήργουν τι ἐναντίον τῆς δημοσίας τάξεως. Πρὸς τούτοις, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν τῆς συγγνώμης αὐτοῦ ταύτης, προσθέτει, οἱ Χριστιανοὶ εἶχον καθῆκον νὰ προσεύχωνται εἰς τὸν Θεὸν αὐτῶν ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως τῆς ὑγείας τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπὲρ τῆς κοινῆς καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν εὐημερίας, ὑπὲρ διαφυλάξεως τοῦ κράτους ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ἵνα καὶ οἱ ἴδιοι δύνανται νὰ διάγωσιν ἡσύχως καὶ ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους[4]. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διάταγμα ἔφερε, πλὴν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Γαλερίου, καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου καὶ ἦτο, τρόπον τινά, ἡ πρώτη σκιώδης καὶ ἀσαφὴς ἐκδήλωσις τῶν ἀρχῶν ἀνεξιθρησκείας καὶ σεβασμοῦ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ βαθύτερον περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς βαθμιαίας ἀλλ' ἀσφαλοῦς ἐπιδράσεως τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ὑπὸ τῶν πρωτοπόρων ἐκείνων μαρτύρων, ἐπὶ τοῦ αἵματος τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη καὶ ἐστερεώθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας

---

1. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. IV, 8 MPG, 20, 325A.
2. Εὐσεβ. Ἐ Ἱ., IV, 9 MPG, 20 325C.
3. 1 Εὐσεβ. Ἐ Ἱ. VII, 30 MPG, 20, 720A.
4. Lactantius. De mort. Pers. XXXIV, MPL, 7, 249A. Ὅρα Ἑλληνικὸν κείμενον παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐ. Ἱ. VIII, 17 MPG, 20,792ἑξ.

πίστεως. Ἀλλ' ἡ νόμιμος θέσις τῶν Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ εἰδωλολατρικῷ Κράτει καθωρίσθη πλήρως ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐνεφανίσθη εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅστις, καταβαλὼν τὸν Μαξέντιον παρὰ τὴν Μουλβίαν Γέφυραν ἔξωθι τῆς Ρώμης (312), ἀνέλαβεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὰ ἡνία τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ μετὰ τοῦ Λικινίου ἐξέδωκε, κατ' Ἰανουάριον τοῦ 313, τὸ περίφημον διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, δι' οὗ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἀνεγνωρίζετο ὡς θρησκεία νόμιμος (religio licita) ἐντὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.

Βαθμιαία ἐπικράτησις τῶν Χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται ἐμφανὲς ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου διὰ μέσου τοῦ πρακτικοῦ βίου τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ἤρχισαν νὰ ἐπιδρῶσι βαθμιαίως καὶ ἀνεπαισθήτως οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἁπλῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους πρὶν ἢ ἡ Χριστιανικὴ πίστις γίνῃ συνειδητῶς ἀποδεκτὴ ὑπ' αὐτῶν. Τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ἐπὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἔν τινι μέτρῳ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ καρδία τοῦ ὁποίου ἤρξατο μεταβαλλομένη καὶ προσειλκύετο βαθμιαίως εἰς τὸν Χριστιανισμὸν πολὺ πρὶν ἢ οὗτος ἀποδεχθῇ καὶ λογικῶς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν.

Πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίαι περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κωνσταντίνου μέχρις ὅτου οὗτος ἠσπάσθη πλήρως τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἐλλείπουσι. Λέγεται ὅτι τὰ πρῶτα θρησκευτικὰ αἰσθήματα αὐτοῦ ἦσαν νεοπλατωνικά. Ἀνεγνώριζεν ὑπέρτατόν τινα θεόν, εἰς ὃν ἀπέδιδε τὴν γενικὴν προσηγορίαν «τὸ θεῖον», ὅπερ συνίστα πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ «ἐπιμελῶς θεραπεύειν», ἐπίστευε δὲ περὶ αὐτοῦ ὅτι «θεῖον νοεῖν μόνον, ὃ καὶ ὄντως ἐστὶ καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν ἔχει»[1]. Οὕτως ὑπολαμβάνων τὸν Θεόν, ἐδόξαζεν, ὅτι τὸ Θεῖον εἶχεν ἀποκαλύψει ἑαυτὸ κατὰ πολλοὺς τρόπους εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐτίμα τὸν Ἀπόλλωνα, ὅν ὑπελάμβανεν ὡς φορέα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι ἡ στάσις τοῦ Κωνσταντίνου ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸ τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου δὲν εἶχε πλήρως διευκρινισθῇ. Ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης τῆς Μουλβίας Γεφύρας ᾐσθάνετο ἀβεβαιότητά τινα περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς, κατανοῶν δ' ἄριστα τὴν ἀνάγκην μιᾶς βεβαιοτέρας βοηθείας ἐκείνης, ἣν ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν αὐτῷ αἱ στρα-

---

1. Σωζόμ. Ἐ, Ἱ, 8 MPG 67,876.

τιωτικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, «θεὸν ἀνεζήτει βοηθόν»[1]. Καὶ μετὰ βαθεῖαν μελέτην τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως ᾐσθάνθη ἐπιβεβλημένον εἰς ἑαυτὸν νὰ τιμήσῃ οὐχὶ ἄλλον τινὰ θεόν, ἀλλὰ τὸν θεὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ[2]. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι σχέδιόν τι περὶ συγκρητιστικῆς ἑνώσεως Ἐθνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχεν ἐν ἐπεξεργασίᾳ εἰς τὸν νοῦν τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶναι ἀρκούντως εὔλογος. Ἡ ἰδέα περὶ Ἀπόλλωνος εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ ἰδέα τῶν Χριστιανῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχουσι προφανῶς, ἢ φαίνονται ὅτι ἔχουσι, πολλὰς ὁμοιότητας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο λίαν φυσικὸν νὰ ἐσκέφθη ὅτι ἀνεκάλυψεν εἰς τὰς ὁμοιότητας ταύτας τὰ σημεῖα ἐπαφῆς καὶ τὰς βάσεις τῆς βαθμιαίας ἑνώσεως ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν[3]. Ἐντεῦθεν καὶ κατήργησε διαφόρους διατάξεις, ἅς οἱ Χριστιανοὶ ἐθεώρουν προσβλητικὰς δι' αὐτοὺς (312 μ.Χ.), καὶ ἐνομοθέτησε τὴν γενικὴν ἀνὰ τὸν κράτος Κυριακὴν ἀργίαν (321 μ.Χ.) καὶ ὥρισεν αὐτὴν ὡς ἡμέραν προσευχῆς διά τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἐθνικούς[4]. Καθὼς δὲ ὁ Χριστὸς συχνάκις παρεβάλλετο πρὸς τὸν Ἥλιον (Sol), ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Φοῖβον Ἀπόλλωνα, ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι πιθανὸν νὰ ἐφαντάσθη ὅτι ἡ καθιέρωσις τῆς diei Solis (ἡμέρας τοῦ Ἡλίου), ὡς κοινῆς ἑορτῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἡλίου ἐν ταὐτῷ, θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία τῆς φιλικῆς ἑνώσεως τῶν δύο θρησκειῶν, παρὰ τὴν ἐκ διαμέτρου πρὸς ἀλλήλας διαφορὰν αὐτῶν[5]. Ἡ ἰσότης, ἣν οὗτος ἀνεγνώρισεν εἰς ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας διὰ τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, εἰς ἣν καὶ ἐνέμεινεν ἐφεξῆς, ὡς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνέβαλε νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα σχεδὸν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἶναι πιθανῶς λογικοφανεῖς ἐνδείξεις ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀρκούντως σώφρων ὥστε νὰ διακρίνῃ ὀρθῶς μεταξὺ τῆς ζωτικότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς προϊούσης παρακμῆς τοῦ Ἐθνισμοῦ. Οὕτως, οὐδόλως προβάλλει ἡμῖν ὡς παράδοξον τὸ γεγονὸς ὅτι καίτοι οὗτος ἐπέτρεψε τὴν αὐτὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας καὶ «ἐχρῆτο ἔτι καὶ τοῖς πατρῴοις ἱεροῖς»[6], τηρῶν ὁ ἴδιος καὶ τοὺς ἐθνικοὺς θρησκευτικοὺς τύπους[7], ἐν τῇ ὀξείᾳ αὐτοῦ πολιτικῇ περινοίᾳ, εὕρισκεν ὅτι ἦτο προτιμότερον νὰ ἔχῃ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ τοὺς Χριστιανούς, οἵτινες, καίτοι ὀλιγώτεροι τῶν

---

1. Εὐσεβ. Βίος Κων. I, 27 MPG, 20 941B2, Σωκρ. Ἐ.Ἰ. I, MPG, 67,36B10: «Καὶ ὡς ἦν τηλικαύτη φροντίδι, ἐπενόει τίνα θεὸν ἐπίκουρον πρὸς τὴν μάχην καλέσειε».

2. Εὐσέβ. ἔνθ' ἀν., 27 MPG, 20,941Cἑξ.

3. J. Gieseler, A Text-Book of Church Histotry (ἐφεξῆς, TBCH) τόμ. I., § 56, σελ. 183.

4. Εὐσεβ. Βίος Κων, IV, 18 MPG, 20, 1165A 6ἑξ., Σωζόμ. Ἐ. Ἰ., I. 8 MPG 67, 881A.

5. J. Gieseler, TBCH, Τόμ. I, § 56, σελ. 185.

6. Ζωσίμου, Ἱστορία Νέα (ἔκδ. Βόν.) II, 29, σελ. 94.

7. J. Gieseler, ἔνθ' ἀν.

ἐθνικῶν, ἦσαν στενότατα πρὸς ἀλλήλους ἡνωμένοι καὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ζῶντος πνεύματος τῆς πίστεως αὐτῶν. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οὗτος εἶχε καθαράν τινα ἰδέαν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν. Εἶναι μάλιστα ἀμφίβολον ἐὰν εἶχεν ἀκόμη ἐννοήσει τὴν σημασίαν τοῦ οὐρανίου φαινομένου, ὅπερ ἐνεφανίσθη αὐτῷ πρὸ τῆς ἥττης τοῦ Μαξεντίου[1]. Ἐντεῦθεν καί, ἀφοῦ ἔθεσεν ἐκ ποδῶν τὸν Μαξέντιον, μετεκάλεσε παρ' ἑαυτῷ Χριστιανούς τινας καὶ διεπυνθάνετο τίς ἦτο ὁ Θεός, ὅστις ἐνεφανίσθη εἰς αὐτόν, παρ' ὧν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ἐμφανισθεὶς αὐτῷ Θεὸς ἦτο ὁ Μονογεννὴς Υἱός τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ καὶ ἔλαβε γνῶσιν τῶν κυριωτέρων γεγονότων καὶ δογμάτων τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Τότε, ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Εὐσέβειος, κατηρίθμησεν ἐπισκόπους τινὰς μεταξὺ τῶν ἐπιστηθίων φίλων αὐτοῦ, καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Ὅσιος Κορδούης, ὅστις πολὺ ἐπηρέασε τὸν νοῦν αὐτοῦ, ὥστε νὰ ἀποφασίσῃ ἔκτοτε νὰ μελετήσῃ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς, νὰ προσλάβῃ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ ὡς συμβούλους αὐτοῦ καὶ νὰ θεωρήσῃ ἐπιβεβλεμένον εἰς αὐτὸν νὰ τιμᾷ μετὰ πλήρους εἰς αὐτὸν ἀφοσιώσεως τὸν Θεόν, ὅστις ἐνεφανίσθη εἰς αὐτόν[2]. Τότε συνετάχθη ὁριστικῶς τῷ Χριστιανισμῷ καὶ «τὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ σὺν παρρησίᾳ τῇ πάσῃ πρεσβεύων εἰς πάντας διετέλει, μηδὲν ἐγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπηγορίαν»[3]. Ἀπὸ τῆς ὁριστικῆς ἀποδοχῆς ὑπ' αὐτοῦ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐφεξῆς ἡ προσωπικότης τοῦ Κωνσταντίνου ἔπαιξε σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὥστε λίαν δικαίως οἱ Χριστιανοὶ ἀνεκάλυψαν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ[4] τὸν κυβερνήτην τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατασταθέντα ὡς προστάτην τῆς νέας πίστεως.

Τὴν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου πρώτην ἐπίδρασιν τῶν Χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἐμφαίνει ἀρκούντως τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν νομοθετικὸν μέτρον αὐτοῦ. Μετὰ τὴν νίκην αὐτοῦ κατὰ τοῦ Μαξεντίου παρὰ τὴν Μουλβίαν Γέφυραν ἔξωθι τῆς Ρώμης (312), καὶ κατ' Ἰανουάριον τοῦ ἑπομένου ἔτους, ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς Μεδιόλανα, ἔνθα συνεσκέφθη μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συσκέψεως ταύτης

---

1. Σωκρ. Ἐ. Ἱ. Ι, 2 MPG, 67, 37Α.
2. Εὐσεβ. Βίος Κων., Ι, 32 MPG, 20,948.
3. Αὐτόθι ΙΙΙ, 2. MPG, 20, 1056Cἑξ.
4. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὡς ἄτομον δὲν διῆγε βίον κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὰ χριστιανικὰς ἠθικὰς ἀρχάς. Ἐγεννήθη, ἀνετράφη καὶ ἔζησεν εἰς περιβάλλον, οὗτινος τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ἦσαν κακαὶ συνήθειαι καὶ παραδόσεις καταστρεπτικαί. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συναυτοκράτορες αὐτοῦ συνήθως οὐδένα νόμον, θεῖον ἢ ἀνθρώπινον, ἐσεβάσθησαν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοιούτου περιβάλλοντος οὐδαμῶς εἶναι ἄπορον ἂν οὗτος ἐνίοτε ἥμαρτεν. Ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ὄντως θαυμαστὸν εἶναι ἡ καταπληκτικὴ δύναμις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ,ἥτις ἱκάνωσεν αὐτὸν νὰ νικήσῃ τόσους πειρασμούς, νὰ ἐννοήσῃ κατὰ βάθος καὶ νὰ ὁμολογήσῃ πίστιν εἰς τὰς εὐαγγελικὰς ἀρχάς, καίτοι δὲν ἠδυνήθη πάντοτε νὰ πολιτευθῇ συμφώνως πρὸς αὐτὰς (Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδοσις Ἐλευθερουδάκη, Ἀθῆναι 1932, Τόμ. ΙΙβ, σελ. 109).

τῶν δύο αὐτοκρατόρων, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ τόσον σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν σχέσεων τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὑπῆρξε τὸ περίφημον διάταγμα τῶν Μεδιολάνων[1].

Τὸ ἐπίσημον τοῦτο ἔγγραφον κέκτηται σημασίαν σπουδαιοτάτην, οὐχὶ μόνον διότι ἀναγνωρίζει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς θρησκείαν νόμιμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἀφ' ἑνός, ἣν ἀναγνωρίζει καὶ κατοχυροῖ, καὶ τὴν κατάργησιν πάσης θρησκευτικῆς διακρίσεως ἀφ' ἑτέρου. Διὰ τοῦ διατάγματος τούτου ἡ Πολιτεία θεωρεῖ ἔτι ἑαυτὴν θρησκευτικὸν Κράτος, ἀλλ' οὐδὲν δικαίωμα ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν νὰ ἀποφασίζῃ ἢ καθορίζῃ ποία θρησκεία εἶναι ἀληθής. Δέχεται τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπάρχουσι διάφοροι τρόποι λατρείας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ὅπερ ὁρίζεται κατὰ γενικόν τινα καὶ ἀόριστον τρόπον ὡς «τὸ Θεῖον» ἢ «ὅ τί ποτέ ἐστι θεότης καὶ οὐρανίου πράγματος». Ἡ ἀόριστος αὕτη περὶ Θεοῦ ἰδέα προσέφερε τὴν βάσιν τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως πάσης θρησκείας ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, οὕτως ὥστε οἱ δύο αὐτοκράτορες ἠδυνήθησαν νὰ ἀπονείμωσι «τοῖς χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ» τῆς προτιμήσεως αὐτῶν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐθεσπίσθησαν ἀναμφιβόλως τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ τούτου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὀξυνοίας, ἐν ᾗ οὗτος λίαν ὀρθῶς ἐθεώρει τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν ὡς τὰ μάλα συντελοῦσαν εἰς τὴν εἰρηνικὴν διαβίωσιν τῶν ποικίλων λαῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ὅτι εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατέληξεν ὁ Κωνσταντῖνος λόγῳ τῶν συγκρητιστικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἐπρέσβευε τότε καὶ καθ' ἃς ἀπέδιδεν ἀνωτέραν ἀξίαν εἰς πᾶσαν θρησκείαν. Εἶναι δ' ὄντως ἐκπληκτικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος προέδραμε τόσον πολὺ τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐθέσπισε καὶ ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἣν ὁ σύγχρονος κόσμος σέβεται ὡς ἓν τῶν θεμελιωδεστέρων καὶ ἀναπαλλοτριώτων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Επὶ πλέον τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, τοιαύτας ἐγκαινιάσαν ἀρχάς, καθώρισε τὰς βάσεις καὶ ἔθηκε τὸ θεμέλιον τῶν ὑγιῶν καὶ ἀγαθῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ διάταξις αὐτοῦ, καθ ἣν «ἑκάστῳ τε ἐξουσίᾳ δοθείη τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζει», ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Πολιτείαν νὰ ἀπέχῃ πάσης ἀναμείξεως ἢ ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐσωτεριρικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι λίαν προφανὲς ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα συμβιβασμοῦ τῶν ἀπόψεων τῶν δύο αὐτοκρατόρων. Ὡς τοιοῦτο ἠμπόδιζεν ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν νὰ διώκῃ τὴν θρησκείαν, ἣν οὗτος δὲν ἀνεγνώριζεν, ἀλλ' οὐδόλως

---

1. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ διατάγματος τούτου ἰδὲ παρὰ Λακταντίῳ, De mort. pers. XLVIII, MPL, 7, 267ἑξ.), τὴν δὲ ἐξ αὐτοῦ μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρ' **Εὐσεβίῳ** Ἐ. Ἱ. Χ., 5 MPG, 20,880ἑξ.

ἀπηγόρευεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν εὔνοιαν αὐτοῦ ὑπὲρ ἐκείνης, ἣν ὁ ἴδιος ἐτίμα. Αὐτὸ τοῦτο τὸ διάταγμα διέτασσε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν τῆς περιουσίας, ἣν αὕτη εἶχεν ἀπολέσει δυνάμει τοῦ πρώτου διατάγματος τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀλλ' οὐδὲν προέβλεπε περὶ ἀνοικοδομήσεως τῶν καταστραφέντων ναῶν ἢ περὶ ἀποζημιώσεως τῶν Χριστιανῶν διὰ τὰς ὑλικὰς ζημίας, ἅς οὗτοι εἶχον ὑποστῆ κατὰ τοὺς διωγμούς. Διὰ τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος προὐχώρησεν ἀμέσως εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν δατάξεων τοῦ διατάγματος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἔγραψεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ ἐνθαρρύνων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων χριστιανικῶν ναῶν καὶ ἐνίσχυσεν αὐτοὺς διὰ τῶν ἀπαραιτήτων χρημάτων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι, σὺν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ἔστειλε πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀντίτυπα τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, οὕτινος αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἦσαν συμπληρωτικαὶ εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις. Ἔγραψεν ἐπίσης εἰς τὰς δημοσίας ἀρχὰς τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ, παρέχων αὐταῖς ὁδηγίας νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐφεξῆς τὴν κρατικὴν πολιτικὴν συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Οὕτω, τῷ 313 μ.Χ., γράφων πρὸς τὸν Ἀνυλῖνον, ἀνθύπατον Ἀφρικῆς, παρήγγελλεν εἰς αὐτὸν τὰ ἑξῆς: «Ὅθεν βουλόμεθα ἵνα, ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ εἴ τινα ἐκ τούτων τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἑκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον καὶ κατέχοιντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν ἢ ὑπό τινων ἄλλων, ταῦτα ἀποκαταστῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσῃς, ἐπειδήπερ προῃρήμεθα ταῦτα, ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκασι, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι· ὁπόταν τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σή, ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστερον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον, εἴτε κῆποι, εἴτε οἰκίαι, εἴθ' ὁτιουνδήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διαφέρον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι, ὡς τάχιστα»[1]. Τῷ αὐτῷ ἔτει γράφει πρὸς τὸν Καικιλιανόν, ἐπίσκοπον Καρχηδόνος, ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας ἀναγγέλλει αὐτῷ ὅτι ἔδωκεν ἐντολὰς εἰς τὸν Οὖρσον, «τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς», δι' ὧν ἐξουσιοδότει αὐτὸν νὰ καταβάλῃ αὐτῷ τρεῖς χιλιάδας σηστερτίους, οὓς οὗτος ὤφειλε νὰ διανείμῃ μεταξὺ τῶν λειτουργῶν, «τῆς ἐνθέσμου καὶ ἁγιωτάτης καθολικῆς ἐκκλησίας» δι' ἀτομικὰ αὐτῶν ἔξοδα συμφώνως πρὸς κατάλογον, ὅστις εἶχε σταλῆ πρὸς τὸν Καικιλιανὸν ὑπὸ τοῦ Ὁσίου[2]. Πρὸς τούτοις ἐξουσιοδοτεῖ αὐτὸν εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης νὰ ἀπευθυνθῇ εἰς τὸν οἰκονομικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον Ἡρακλείδην, ὅστις εἶχε διαταχθῆ νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ τὰ ζητηθησόμενα χρήματα ἄνευ ἐνδοιασμοῦ. Εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀνυλῖνον διέτασσεν ὅπως οἱ μεθ' ἁγιότητος καὶ σταθερᾶς τηρήσεως τοῦ νόμου παρέχοντες

---

1. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. X, 5 MPG, 20,885B.
2. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. X, 6 MPG, 20,892Aἑξ.

τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν πρὸς τέλεσιν τῆς θείας λατρείας ἀπολάβωσι τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἑαυτῶν κόπων, καὶ ὅπως πάντες οἱ κληρικοὶ ἀπαλλαγῶσιν ἅπαξ διὰ παντὸς πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας, «ὅπως μὴ λόγῳ πλάνης τινὸς ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θεότητι ὀφειλομένης ἀφέλκωνται»[1]. Τῷ 319, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει προφανῶς τῶν Χριστιανῶν συμβούλων αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐξαλείψεως τῶν προλήψεων, ἐξέδωκε νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐδιώκοντο οἱ προλέγοντες τὸ μέλλον, καὶ ὡρίζετο ὅπως πᾶς καταγγέλλων τοιαύτην τινὰ πρᾶξιν μὴ λογίζηται ὡς καταδότης, ἀλλ' ὡς ἄξιος ἀμοιβῆς[2]. Τὴν 7ην Μαρτίου τοῦ 321 ὑπέγραψεν ἕτερον νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου πάντες οἱ δικασταί, οἱ ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοῦντες, καὶ χειροτέχναι ὤφειλον νὰ ἀργῶσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς. Μόνον εἰς τοὺς γεωργοὺς ἐπετρέπετο νὰ ἐργάζωνται κατὰ τὴν Κυριακὴν τὰ γεωργικὰ αὐτῶν ἔργα, ἵνα μὴ χάνωσιν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εὐκαιρίαν νὰ σπείρωσι τοὺς ἀγρούς, ἢ νὰ φυτεύωσιν ἀμπέλους, διότι ὁ κατάλληλος χρόνος διὰ τοιαῦτα ἔργα εἶναι μικρᾶς διαρκείας. Ὡσαύτως τὴν 3ην Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐδημοσίευσεν ἕτερον νόμον, δι' οὗ ἀπηγόρευσε τὸ ὀμνύειν καὶ ἀντομνύειν τῶν διαδίκων ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ὡς καὶ τὰς ἀνοικείους φωνασκείας[3].

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς βαθμιαίας μὲν ἀλλ' ἀσφαλοῦς καὶ εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ νομοθέτου, ὅστις, ἀνεξαρτήτως τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων, ἠναγκάζετο ἀνεπιγνώστως νὰ συμμορφῶται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως ἐκέρδιζον ἔδαφος εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὰς καρδίας οὐ μόνον τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισήμων ὀργάνων, τῶν ἐκπροσωπούντων τὴν αὐτοκρατορίαν.

Μεταβολὴ τῆς Ἐθνικῆς Πολιτείας εἰς Χριστιανικὴν

Ἡ σχεδὸν πλήρης μεταβολὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας εἰς Χριστιανικὴν ἤρχισεν ἀφ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὰ ἡνία τῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἶναι λίαν ἐμφανὴς εἰς πλείστας τῶν ἐφεξῆς δημοσίων ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἅς διέπει, εἴτε ἐν ὅλῳ εἴτε ἐν μέρει, πνεῦμα σαφῶς ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς νέας πίστεως. Οὕτως, ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Πολιτείας, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Λικινίου, ἀντεμιτωπίζει τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν ὡς Χριστανὸς βασιλεύς. Ἡ πρώτη πρᾶξις αὐτοῦ ἐσκόπει εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διασπασθείσης ἑνότητος τοῦ Κράτους λόγῳ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Λικινίου καὶ εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς Ἐκκλησίας

---

1. Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. X, 7 MPG, 20,893A.
2. Cod. Theod. IX, xvi. 1.
3. Cod. Just. III, xii. 3. Πρβλ. Σωζομ. Ἐ. Ἱ., 8 MPG, 67,881A.

εἰς τὴν θέσιν, ἣν αὐτὴ κατεῖχε πρὸ τοῦ διωγμοῦ, ὅν ἤγειρεν ὁ Λικίνιος, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε δύο νόμους. Διὰ τοῦ πρώτου νόμου [1] ἀνχμιμνήσκεται τῶν δεινῶν, ἅτινα ἐπροξένησεν εἰς τὸ Κράτος καὶ τὸν λαὸν ὁ τελευταῖος διωγμὸς καὶ ἀποδίδει τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸν ὕψιστον Θεὸν καὶ παρουσιάζει ἑαυτὸν ὁδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἔργον τῆς κλήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θείου νόμου [2]. Περαιτέρω ρυθμίζει ἀκριβέστερον καὶ δικαιότερον ἢ εἰς τὸ παρελθὸν τὰς ἀποζημιώσεις, ὧν ἐδικαιοῦντο οἱ Χριστιανοὶ διὰ τὰς ὑλικὰς ζημίας, ἅς ὑπέστησαν κατὰ τοὺς διωγμούς, ὡς καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ δικαιώματα αὐτῆς. Διὰ τοῦ δευτέρου νόμου [3] παρακαλεῖ τὸν ὕψιστον Θεόν, ὅπως δείξῃ πραότητα καὶ εὐμένειαν πρὸς τὸν ἐκ τοῦ διωγμοῦ δεινοπαθήσαντα λαὸν τῆς ἀνατολῆς καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς θεράποντος τοῦ Θεοῦ, ἐπιφέρῃ τὴν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἴασιν. Ὁμολογεῖ ρητῶς καὶ ἀνενδοιάστως τὴν πίστιν αὐτοῦ, ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ πολλῶν τεκμηρίων τῆς δυνάμεως αὐτοῦ βεβαιοτέραν εἰργάσατο, καὶ ὑπόσχεται τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἁγιωτάτου οἴκου αὐτοῦ, «ὅν οἱ μισαροὶ ἐκεῖνοι καὶ ἀσεβέστατοι τῷ ἀτοπήμασι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναντο».

Διὰ τῶν δύο τούτων νόμων θεσπίζει ἐκ νέου τὴν ἀνεξιθρησκείαν, ἥτις ὑπῆρξε πάντοτε μέρος τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπίσημον πολιτικὴν τῆς Πολιτείας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ὀφείλουσι καὶ οἱ πλανώμενοι περὶ τὴν πίστιν νὰ λαμβάνωσιν «ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν εἰρήνης καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν», ἐπὶ τῷ σκοπῷ διορθώσεως αὐτῶν, «αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας γλυκύτης κἀκείνους ἐπανορθώσασθαι καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει». Διὰ πρώτην φορὰν εὑρίσκουσι θέσιν εἰς τὴν κρατικὴν νομοθεσίαν ἡ ἰδέα ὅτι ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἐν ταὐτῷ καὶ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄρχων εἶναι θεράπων τοῦ Θεοῦ. ἔχων ὡς ἀποστολὴν νὰ ἐξασφαλίζῃ εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἰρηνικὴν καὶ ἀστασίαστον ζωὴν «ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ τῶν πάντων ἀνθρώπων χρησίμου». Διὰ τῶν μέτρων τούτων ἡ νόμιμος θέσις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Κράτει ἐξησφαλίσθη πλήρως. Ἡ μεταγενεστέρα νομοθεσία δὲν εἶναί τι τὸ νέον, ἀλλὰ συμπληρωματικὰ αὐτῆς νομοθετήματα στηριζόμενα ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, ἅς εἶχεν ἤδη καθιερώσει ὁ Κωνσαντῖνος. Ἤδη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀποφασιστικῶς

---

1. Εὐσεβ. Βίος Κων. II, 24-43 MPG, 20, 1001B - 1021A.

2. Πρβλ. Σωζόμ. Ἐ. Ἱ., I, 8 MPG, 67, 876C 10: «Χάριν τε ὁμολογῶν, οὐ κομπάζων λέγειν ἰσχυρίζεσθαι, ὡς ἐπιτήδειον ὑπηρέτην ἀξιώσας αὐτὸν εἶναι ὁ Θεὸς, τῆς αὐτοῦ βουλήσεως, ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοὺς θαλάσσης, μέχρι τῶν Ἑῴων χωρίων προήγαγεν, ὅπως ἡ χριστιανῶν ἀξιωθείη θρησκεία».

3. Εὐσεβ. Βίος Κων. II, 48-59 MPG, 20, 1025B-1033B.

ἐνεργοῦσα μέσῳ τοῦ πρακτικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸν πολιτικὸν τομέα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶχεν ἐπιφέρει ἐν πολλοῖς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ἡ Πολιτεία, τὸ προπύργιον καὶ ἡ προστάτις τῆς παλαιᾶς θρησκείας, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κατέστη αἰχμάλωτος τῆς ἀγάπης ἐφ' ἧς ἐθεμελιοῦτο ἡ Χριστιανικὴ πίστις, τῆς ὁποίας τὴν κατάπνιξιν εἶχεν ἐπιδιώξει διὰ τῶν σκληροτέρων μέσων, ἀπώλεσε τὸν εἰδωλολατρικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἐγένετο Πολιτεία Χριστιανική.

Μετὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀνεξιθρησκείας ὡς ἐπισήμου πολιτικῆς αὐτῆς εἰς θέματα θρησκευτικῆς φύσεως, θὰ ἦτο ἴσως φυσικὸν ἐὰν ἡ Πολιτεία εἶχε παραμείνει εἰσέτι εἰδωλολατρικὴ ἢ εἶχεν ἀκολουθήσει μέσην τινὰ ὁδόν, ἄνευ ἀποκλίσεως πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην πλευράν, ἀλλὰ τοῦτο κατέστη ἀδύνατον. Διότι μόλον ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξε συνεπὴς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἴσης μεταχειρήσεως ὅλων τῶν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας ὑφισταμένων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἐν τούτοις τὸ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἐξεδηλώθη εἰς πλείστας περιπτώσεις ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ὑπ' αὐτοῦ θεσπισθέντες νόμοι περιέβαλλον διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν τοὺς ἱερεῖς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τὰς εἰδικὰς αὐτῶν προνομίας [1] καὶ ὅτι οὗτος διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ pontificis maximi οὐδόλως ἠμπόδισεν αὐτὸν νὰ ἀποδεχθῇ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ὡς προσωπικὴν αὐτοῦ πίστιν καὶ νὰ ἐπιζητῇ διὰ συστάσεων καὶ πειθοῦς, ἢ καὶ ἐνδεικνυόμενος τὴν εὔνοιαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Χριστιανούς [2], νὰ πείσῃ εἰ δυνατὸν πάντας τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ νὰ ἀποδεχθῶσι τὴν νέαν πίστιν[3]. Πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἐκχριστιανισθείσης ἤδη καρδίας αὐτοῦ συμμορφούμενος, ἐκτὸς τῆς ἐκ νέου ἀποδόσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τῶν εἰς ἰδιώτας Χριστιανοὺς ἀνηκόντων πραγμάτων, ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Εὐσέβιον [4] «καθ' ὑπεροχὴν ἐξαίρετον πλεῖσθ' ὅσα παρεῖχεν» εἰς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς πρότερον εὐτυχήσαντας καὶ κατόπιν δυστυχήσαντας δαψιλεῖς χορηγίας[5]. Καὶ ἐδῶ μὲν ἐδώρησεν ἀγρούς, ἐκεῖ δὲ σῖτον πρὸς συντήρησιν τῶν πενήτων, ἀνδρῶν, παίδων ὀρφανῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ἀλλαχοῦ ἐνδύματα πρὸς ἐπένδυσιν τῶν γυμνῶν. Πόσον δὲ βαθέως εἶχεν οὗτος κατανοήσῃ τὸ ἐσώτερον καὶ βαθύτερον νόημα τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὰς ὁποίας ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Πολιτείας διεκήρυσσε, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν βαθυστοχάστων ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ἀπέστελλε πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οὗτοι ὤφειλον

1. Cod. Theod. III, 1. 21 (335 μ.Χ.), XII, 5. 2 (337 μ.Χ.).
2. Εὐσεβ. Βίος Κων. MPG, 20,957.
3. Πρβλ. J. Gieseler, TBCH. § 75.
4. Εὐσεβ. Βίος Κωνστ. IV, 28 MPG, 20,1176/7A.
5. Cod. Theod. IX, 16. 1.2. (319 μ.Χ.) καὶ XVI, 10. 1 (321 μ.Χ.).

νὰ διαθέτωσι τὰ μέσα ἅτινα ἐτίθεντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν ἐθνικῶν. «Οἱ μέν, λέγει, ὡς πρὸς τροφὴν χαίρουσιν ἐπικουρούμενοι, οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν· ἄλλοι τοὺς δεξιώσεσι φιλοφρονουμένους ἀσπάζονται, καὶ ξενίοις τιμώμενοι ἀγαπῶσιν ἕτεροι, βραχεῖς δ' οἱ λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς ἐρασταί, καὶ σπάνιος αὖ ὁ τῆς ἀληθείας φίλος. Διὸ πρὸς πάντας ἁρμόττεσθαι δεῖ, ἰατροῦ δίκην ἑκάστῳ τὰ λυσιτελῆ πρὸς σωτηρίαν ποριζομένους· ὥστ' ἐξ ἅπαντος τὴν σωτήριον παρὰ τοῖς πᾶσι δοξάζεσθαι διδασκαλίαν»[1]. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ ἴδιος ἔπεισε τοὺς ἐθνικοὺς κατοίκους τῆς Φοινίκων Ἡλιουπόλεως νὰ ἀσπασθῶσιν τὸν Χριστιανισμόν[2], καὶ ἔλαβε πρόνοιαν διὰ τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους διὰ τῆς ἐν ἀφθονίᾳ παροχῆς τῶν μέσων πρὸς βοήθειαν τῶν πτωχῶν, παρακινῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἀποδεχθῶσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὕτω δὲ ποιῶν, ἠδύνατο νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου «παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται» (Φιλιπ. 1.18). Προὐνόησε διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν κατεστραμμένων ναῶν ἢ τὴν μεγέθυνσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων τοιούτων καὶ ἐπροίκισεν αὐτοὺς διὰ σημαντικῶν προσόδων ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν δήμων, ἐπιβαλὼν εἰδικοὺς φόρους πρὸς αὔξησιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων αὐτῶν[3], δοὺς προσέτι ἐντολὰς εἰς τοὺς κατὰ τόπους κρατικοὺς λειτουργοὺς νὰ παρέχωσι πᾶσαν βοήθειαν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ἐν περιπτώσει ἀνάγκης[4].

Παρὰ τὴν εὔνοιαν αὐτοῦ ταύτην πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατεπίεσε τὸν ἐθνισμόν. Ὅλως τοὐναντίον, διετήρησε περὶ ἑαυτὸν καὶ εἰς τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας πολλοὺς ἐθνικούς, ἂν καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν προήγαγε Χριστιανοὺς εἰς τιμητικὰς θέσεις. Τὸ μόνον μέτρον, ὅπερ ἔλαβεν εἰς βάρος τῶν ἐθνικῶν, ὑπῆρξεν ἡ ἀπαγόρευσις εἰς αὐτοὺς νὰ προσφέρωσι θυσίας[5], νὰ χρῶνται μαντείαις καὶ τελεταῖς, ἢ νὰ τελῶσιν ἑλληνικὰς ἑορτάς[6]. Ἓν ἀκόμη μέτρον τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῆς παλαιᾶς θρησκείας, μέτρον βίας τῷ ὄντι, ἦτο ἡ δήμευσις τῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν ἐκείνων, ἅτινα εἶχον περιέλθει εἰς ἀχρησίαν καὶ τῶν ὁποίων τὰ εἰσοδήματα μετεβίβασεν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χριστιανικῶν ναῶν, ἢ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τούτοις ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῶν διατάξεων ἐκείνων τῆς ἐθνικῆς λατρείας, αἵτινες συνεδέοντο μὲ ἀνηθίκους πράξεις[7].

---

1. Εὐσεβίου, Βίος Κων. III, 21 MPG, 20,1031B4ἑξ.
2. Αὐτόθι, III, 58 MPG, 20,1124C9ἑξ.
3. Σωζόμ., Ἐ. Ἱ., I, 8 MPG, 67,880B4, V, 5 MPG, 67,1228A5.
4. Πρβλ. Ἐπιστολὰς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς Ἐπισκόπους, παρ' Εὐσεβίῳ, μν. ἔργ., II, 46 MPG, 20,1021D ἑξ.
5. Εὐσεβίου, μν. ἔργ., II, 44 καὶ 45 MPG, 20,1021.
6. Σωζομ. Ἐ. Ἱ., I. 8 MPG 67, 877B6 ἑξ.
7. J. Gieseler, μν. ἔργ., σελ. 273.

Περισσότερον αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἔλαβον οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀμφότεροι οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ὁ Κωνστάντιος ἐν Ἀνατολῇ καὶ ὁ Κώνστας εἰς τὴν Δύσιν, ἐκήρυξαν ἑαυτοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἐθνισμοῦ[1]. Ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τούτους ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἣν ἐπεκαλοῦντο οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸ παρελθόν[2], ἐλησμονήθη. Ὁ Κώνστας, οὐχ ἧττον, ὑπεχρεώθη νὰ πολιτευθῇ μετά τινος ἀνοχῆς ἐν Ρώμῃ, ἥτις ἐνέμενεν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν[3]. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Κώνσταντος (350 μ.Χ.) ὁ Κωνστάντιος, ὡς μόνος πλέον αὐτοκράτωρ καθ' ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν, διὰ τοῦ νόμου 4 τοῦ 353, κατήργησεν ὁλοσχερῶς πάντα τὰ ἱερὰ καὶ ἀπηγόρευσεν ἀπολύτως τὰς θυσίας. Τῷ αὐτῷ ἔτει, διὰ τοῦ νόμου 5, κατήργησε τὰς κατὰ τὴν νύκτα θυσίας, τῷ δὲ 356, διὰ τοῦ νόμου 6, ἐθέσπισε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες, παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ νόμου, ἐξηκολούθουν προσφέροντες θυσίας εἰς τὰ εἴδωλα[4], πλὴν οἱ νόμοι οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πλήρη ἰσχὺν ἐν Ρώμῃ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ. Πανταχοῦ ἀλλαχοῦ ὁ ἐθνισμὸς ὑπεχρεώθη ἔκτοτε νὰ ζητῇ καταφύγιον εἰς ἐρημικὰ μέρη ἔξω τῶν πόλεων. Βαθμηδὸν τὰ ἐθνικὰ ἱερὰ κατερειπώθησαν καὶ ἡ παλαιὰ θρησκεία ἔβαινε παρακμάζουσα. Ἀλλ' ἡ παρακμὴ αὐτῆς προῆλθεν ἐκ τῶν ἔνδον λόγῳ ὀργανικῆς καὶ θανασίμου νόσου μᾶλλον ἢ ἔξωθεν, λόγῳ τῶν πληγμάτων τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Τοὐναντίον ἡ νέα πίστις, καίτοι πολλάκις συνεκλονίσθη ὑπὸ σφοδρῶν ἀγώνων, ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν, ηὔξανε καταπληκτικῶς εἰς ἀκμὴν καὶ πρόοδον.

---

1. Cod. Theod. XVI, 10,1. 2. (341 μ.Χ.).
2. Ἰουστ. Ἀπολ. I, 4 καὶ 5 MPG, 6, 336A, 344A, Tertul. Ad Scapulam, 2 MPL, 1, 777B.
3. Cod. Theod. XVI, 10. 3 (342 μ.Χ.).
4. Αὐτόθι, XVI, 10.4.4.

ÉTUDE DE QUATRE ÉGLISES DU XIIe SIÈCLE SE TROUVANT EN ARGOLIDE

PAR

S. SAVVAS

DIPL. THÉOLOGIE (UNIVERS. D' ATHÈNES)

Assistant du Séminaire théologique de l' Université d' Athènes.

Troisième image: (V. troisième image).

Malheureusement aujourd' hui cette église, quant à son iconographie, a subi une restauration générale mais pas très éloignée de l' esprit byzantin, qui est propre à l' esprit de l' église.

Quatrième image: (V· quatrième image).

Cette église risquant d'être détruite surtout à l'intérieur, a boligé les personnes compétentes à entreprendre de grandes transformations. Ceci a amené une petite confusion scientifique parce que les spécialistes n'ont pas pu se mettre d' accord sur l'origine de cette église. L'église est vénérée en souvenir de la dormition de la Vierge.

Cependant plusieurs allemands, spécialistes des questions byzantines, pensent qu' elle était consacrée à Saint-Nicolas.

Cinquième image: (V. cinquième image).

L'iconostase a été remplacé par un autre sur lequel nous apersevons la Vierge. Malheureusement cette construction du premier iconostase et ensuite de sa deuxième, ne permet pas à la photographie l' examen authentique de ce problème. Les jolis arcs volants et les décorations montantes de cette église, qui sont supprimées à cause de la nouvelle iconographie confirment l' hypothèse de l' antériorité de cette église envers les autres, puisque celles-ci en sont dépourvues.

Par la suite nous allons examiner la deuxième église, qui en comparaison avec les autres est plus riche en matière historique; en premier lieu parce que, comme monastère, elle a attiré l' attention d' amis et

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 376 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

d' ennemis et en deuxième lieu parce que sa situation géographique est très pittoresque. Le Couvent se situe à l' Est de Nauplie, entouré de tous côtés par de petites collines en rochers et au Nord se confine aux frontières dn village d' Arias.

Un raport écrit par l' évêque Léon pour commémorer sa construction, nous rapelle qu' elle était vénérée en souvenir de la Vierge «La Source de la Vie» et qu'elle devait être mise à la disposition des religieuses.

Au début cette église a été construite au milieu du jardin du couvent, grâce aux dons de l' évêque Léon et sous le règne d' Emmanuel Comnène, c' est-à-dire, en 1149 après Jésus-Christ.

Également, au sujet de cette construction, un témoignage est donné par la pierre encastrée dans le coin Sud-Est, en marbre pentélique et qui se trouve à droite de la grande entrée à quatre mètres de haut. Cette pierre porte une inscription avec des renseignements en caractères byzantins et qui se trouve dans l' album grec, à l' École des Hautes Études de la Sorbonne à Paris.

Sixième image: (V. sixième image).

Comme nous voyons, toute l' église suit l' architecture byzantine de l' église croisée[1]. Elle est construite de briques rectangulaires environ 0,40 de longueur et 0,20 de largeur. Toutes ces pierres sont costruites régulièrement à l' aide de briques de tous les côtés du rectangle formant dans l' ensemble de cette construction une oeuvre de céramique très artistique[2].

Cette église est complexe avec quatre colonnes et un dôme prismatique. Elle se compose aussi d'un narthex et de beaux portiques devant la prinsipale entrée occidentale et les portes de côté. A l' extérieur, de chaque côté le plus long de l' église, il y a des pierres blanches de longueur de deux mètres et de largeur de 1m, 20 en forme de croix. Trois de ce genre portent le côtè Sud-Est et deux celui du Nord-Ouest.

Septième image: (V. septième image).

Une étude attentive de toute l' église nous conduit à conclure que les colonnes et toute la forme de l' église sont plutôt carrées.

---

1. 'Αν. 'Ορλάνδου, 'Αρχεῖον βυζαντινῶν μνημείων τῆς 'Ελλάδος, A! σελ. 43 κ. ἑ.
2. Ad. struck, vier byzantinische kirchen der Argolis (Aus den Athenischen Mitteilungen XXXIV 1909, Heft 3.)

Ses caractères principaux qui dérivent de la combinaison de la croix libre et de la basilique avec coupoles est la toiture des parties angulaires avec arcades, mais surtout la fusion de l' Autel dans le côté Est de la croix sans adjonction d' un endroit particulier. Regardez plus bas.

Huitième image: (V. huitième image).

Ce portique de la porte Nord comme ceux des autres portes est un ornement. Ses chapiteaux fins, d'ordre corinthien et tout le travail soigné, non seulelent offrent une grandeur à toute l' église mais ils préparent l' entrée du pélerin à l' intérieur, où la magnificence architecturale crée une atmosphère étrange et mystérieuse. Sur le front de la toiture, il y a un ornement byzantin en forme sinueuse, en marbre. A l' entrée occidentale se trouve encore un portique important par lequel

neuvième image: (V. neuvième image).

nous entrons dans le narthex et par là à l' église prinscipale[1]. Toute sa construction symétrique forme une parfaite combinaison de simplicité et de grandeur exprimant parfaitement tout ce que relate la pierre, qui se trouve à côté[2].

Au début, l' église avait trois portes, la Sud-Est, qui est fermée aujourd'hui, la Sud-Ouest (voir image) qui forme l' entrée principale et la Nord-Ouest qui se compose de deux colonnes sur lesquelles reposent des chapiteaux d'ordre corinthien. L'église avait aussi deux grandes portes avec des décorations en briques, qui étaient séparées par deux colonnes en marbre. Malheureusement, elles n' existent plus aujour d' hui comme nous pouvons voir.

Dixième image: (V. dixième image).

Trois autres ouvertures également existent sur le côté Est, l' une laisse passer la lumière vers l' autel. Sur le côté occidental se trouvent deux ouvertures qui n' existent plus aujourd'hui. Aux espaces vides, grands ou petits de ces ouvertures se distinguent des restes de tableaux de peinture, travaillés selon l' art de Rhodos.

Le décor céramoplastique de l'abside est d'une grande importance et se trouve placé au-dessus de l' Autel, à l' est de l' église.

---

1. Ad. Struck, vier byzantinische Kirchen der Argolis, (Aus den Athenischen Mitteilungen XXXIV 1909, Heft 3), seit. 211.

2. Γ. Σωτηρίου, χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ 'Αρχαιολογία, Τόμ. Α', σελ. 412.

Onzième et Douzième images: (V. onzième et douzième images).

Le décor céramoplastique de l' abside se retrouve dans un grand nombre d' églises de Grèce, comme celui de Saint-Georges de Chalcis, celui dela «Vierge d' en bas» d'Arte, celui du couvent de «Grandes Portes» de Trikalon. Le matériel de cette église est emprunté à d' autres vieilles églises, comme les quatre colonnes, qui soutiennent le dôme avec des chapiteaux d' ordre corinthien. Ce dôme a huit demi-colonnes en demi cercle qui soutiennent le toit et sont séparées par huit ouvertures en flèches.

Vue intérieure de l' église.

A l'intérieur, l' église se divise par deux grandes portes en trois parties. Le narthex, la lithi et l' église proprement dite; l'iconostase sépare une quatrième partie, celle de l' Autel. Lorsque nous rentrons par ces portes dans l' église proprement dite, nous voyons immédiatement les quatre colonnes sur lesquelles s' appuie l' intérieur de l' église.

Treizième image: (V. treizième image).

Malheureusement nous n' avons pas pu photographier les deux autres. A la première colonne droite, il y a les monogrammes qu' on ne sait pas interpréter P.P.P., peut-être ces lettres sont-elles les initiales d' un francien ou d' un noble vénitien.

Digne d' attention est le fait que toute l' église à l'intérieur n'a jamais été décorée avec des images saintes comme c'est l'habitude chez les Byzantins de décorer les églises[1]. Les plus belles images saintes, existant de nos jours, sont faites d'après celles de Byzance, à la date de 1127.

Quatorzième image: (V. quatorzième image).

Nous avons dit que cette église est consacrée au culte de la Vierge «La Source de la Vie», c'est-à-dire, la Vierge avec son Fils, dans des fonts baptismaux, d' où coule de l' eau ayant des propriétés médicales, ce que représente la puissance miraculeuse de la Vierge, dont la source de la vie est dérivée. Comme, nous l' avons dit, l' intérieur de l' église est orné avec des images nouvelles et il ne nous convient pas de nous en occuper davantage. Les seuls signes de l' art du XIIe siècle ce sont les beaux

---

1. Ch. Diehl, Manuel d' art Byzantin, page 424.

Troisième image

Quatrième Image

Cinquième image

Sixième image

Septième image

Huitième image

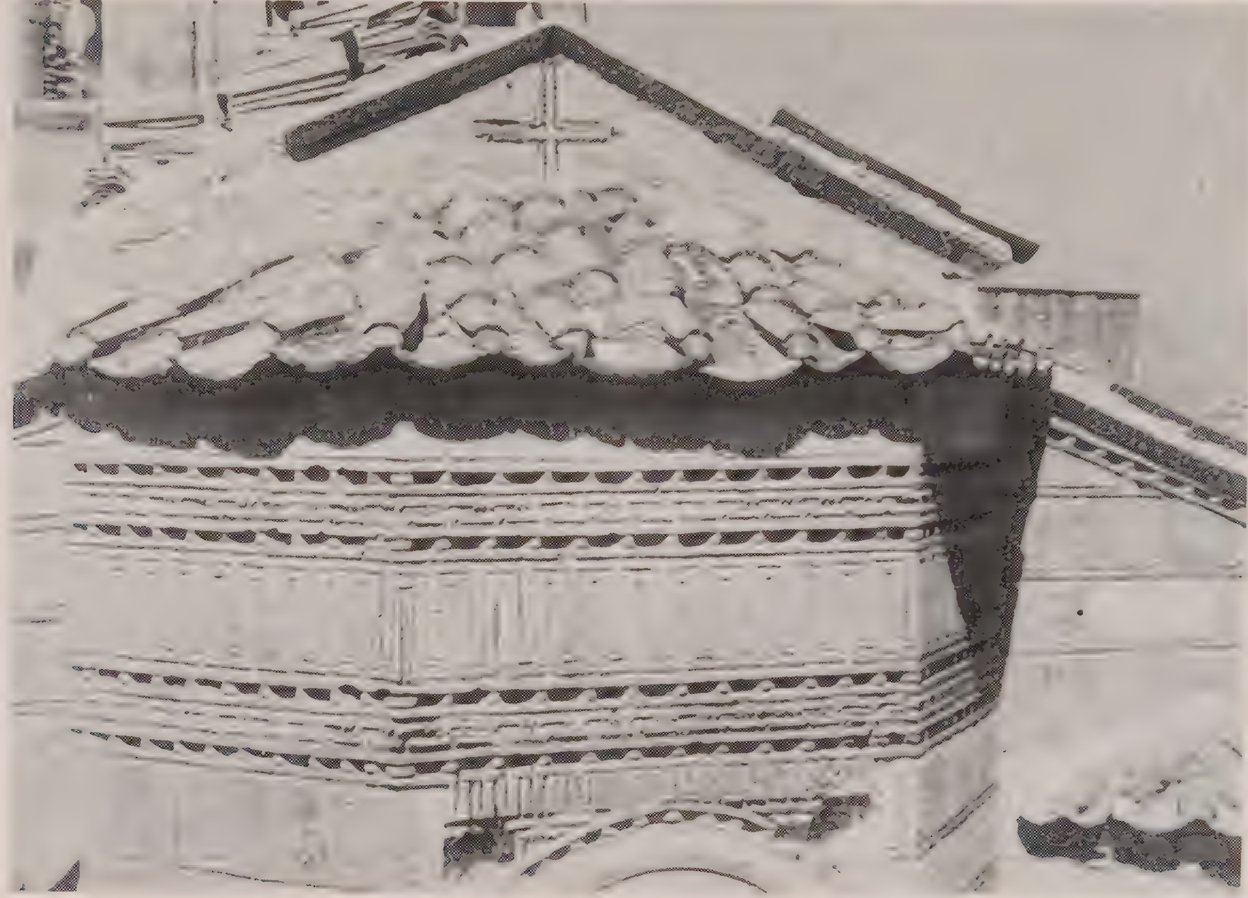
Neuvième image

Dixième image

Onzième image

Douzième image

Treizième image

Quatorzième image

Quinzième image

Seizième image

Dix—septième image
Dix—huitième image

Dix-neuvième image

Vingtième image

Vingt-et-unième image

Vingt-deuxième image

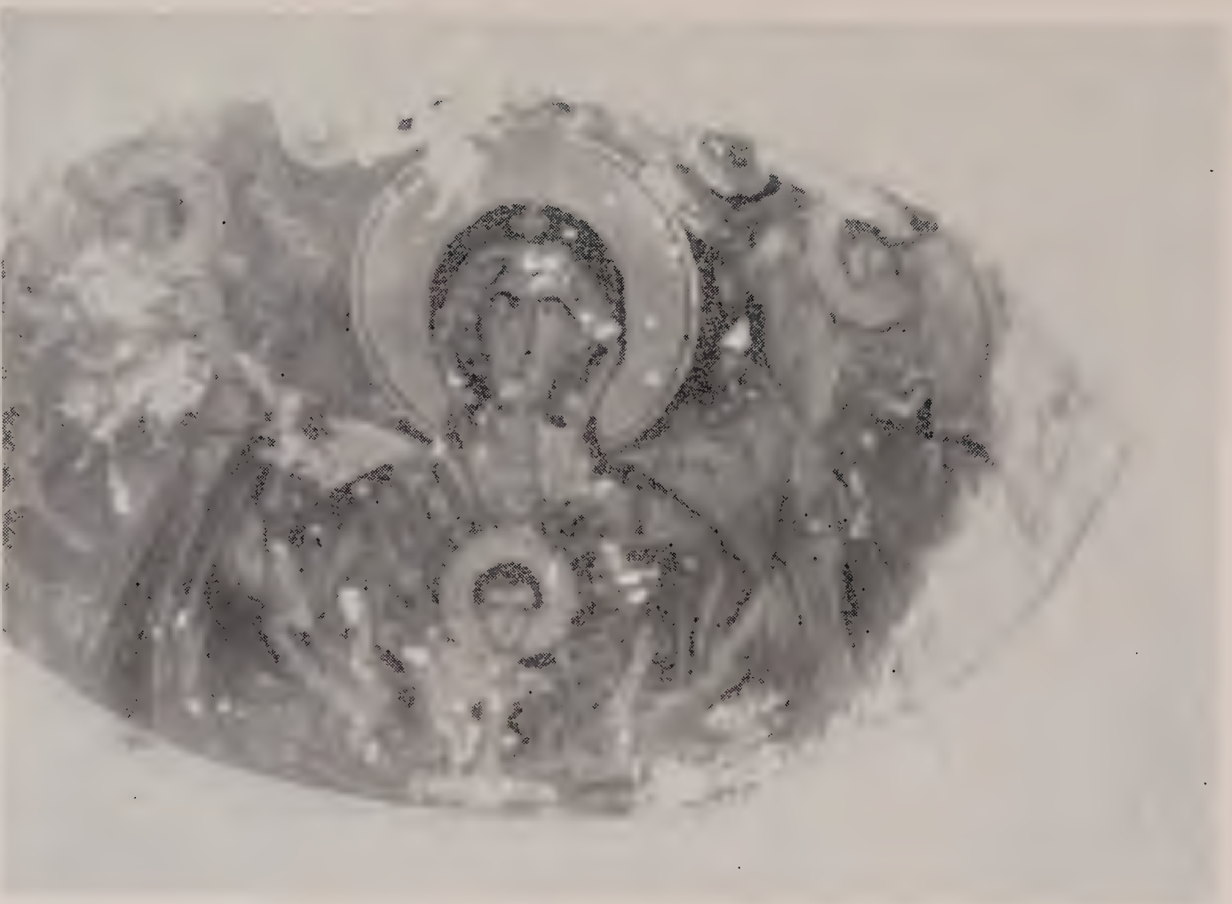
Vingt—troisième image

Vingt quatrieme image

Vingt—cinquième image

Vingt-septième image

Vint-sixième image.

Vingt-huitième image

Vingt-neuvième image

chapiteaux sur lesquels l' église s' appuie et qui sont le plus bel ornement de l' église; celui ci peut nous donner suffisamment une idée de l' art fin [1], dominant cette époque.

Quinzième image: (V. quinzième image).

Ces chapiteaux, qui ont subi l' influence de l' art corinthien, et qui ont pris la matière spirituelle de l' art tout entier, offrent au spectateur le mystère de l' art, qui forme une synthèse si légère, si joyeuse et si mystique.

Si nous généralisons un peu le thème, mais en restant toujours dans les cadres de notre étude sur ces églises, nous soulignons que dans les parfaites combinaisons des colonnes de différentes couleurs, et dans leur disposition harmonieuse des personnages de tout âge, d' enfants, de vieillards, d' adolescents, etc... se trouve le fond de cet esprit de l' art byzantin. Les différentes oppositions artistiques que nous avons vues et allons voir à la suite, dominent tout l' art byzantin et offrent une grande harmonie dans l' ensemble de l' image[2].

Seizième image: (V. seizième image).

Au milieu par exemple, la Vierge est représentée avec son Fils; au-dessus d' elle figurent deux anges qui la couronnent. Des deux côtés de la source se trouvent de nombreux saints, puissant courage et force pour la lutte contre le mal, enfin en bas l' image représentative de la guérison d' un malade avec l' eau qui coule. De tout cela le regard n' a qu' à se fixer sur un point, celui de la Vierge. Je crois que l' harmonie [3], qui règne ici, non seulement rappelle l' art ancien mais démontre clairement que l' art chrétien est la continuité de l' ancien. Ceci se voit dans les chapiteaux de l' église dont nous avons déjà parlé à la 14e image.

Cette église, d'aprés Charles Diehl, est l' une des oeuvres les plus parfaites de l' architecture byzantine du 2ème millénaire, aprés Jésus-Christ. Elle est toujours, d' après lui, supérieure aux autres, celle de Merbaka et celle de Honika. Le fondateur fut l' évêque même Nicolas Léon d' Argos. Cet évêque, après la construction de cette église a fait construire tout autour d' elle d' autres petits édifices dans lequels il a

1. Ibid., page 431.
2. Ch. Diehl, Manuel d' Art Byzantin, page 467.
3. Paul Leumerle, Le Style Byzantin, page 82.

installé 36 religieuses. Ce couvent, l' évêque l' a doté avec les revenus des offrandes de la région, suffisant pour la conservation du couvent et celle des religieuses, comme il le dit dans son rapport se trouvant dans la bibliothèque nationale d' Athènes.

Pour mieux comprendre l' histoire de cette église nous citons que, d' après la tradition, la construction de ce couvent a été entreprise par le premier assistant de l' architecte des églises de Merbaka et Honika, qui se construisaient en même temps. Le dessin et l' exécution de l' église avaient une telle réussite que l' architecte lui-même fut surpris lorsqu' il les a visitées. Poussé par la jalousie, il fit tomber et tua son élève, qui était son premier assistant, pendant qu'il travaillait à finir le toit. La hauteur était à peu près de douze mètres.

Cette église garde encore une très riche histoire mais qui n' intéresse pas notre auditoire dans l' immédiat. Mais, je ne peux pas passer sous silence l'historiqne de la place de ce couvent. A l' endroit, précisément où se trouve aujoud'hui le couvent, comme dit Stravon, il y avait de grandes grottes et de nombreux labyrinthes artificiels. Nestos Kourtios dans ses oeuvres sur la Péloponèse, (tome II, page 391), écrit que sur le penchant du roc aujourd'hui en dehors du jardin du Couvent, existait le temple de Junon, mentionné par Pausanias.

Il en parle et de socles en grandes pierres brutes découvertes à la lumière des dernières fouilles. Kourtios, lui-même,écrit que sur un roc, il a vu un bas relief d' âne, enseignant la taille de la vigne. De même en 1668 le touriste francais Démonsie venant à Nauplie à visité même, comme lui-même le dit dans une partie de son voyage, le couvent et l' a étudié longtemps.

Au sujet de ses colonnes antiques, que nous avons déjà vues, il prétent que ces dernières proviennent d' un autre ancien édifice. Dans l' endroit carré et à l' angle Nord, il y a un puits, par lequel les gens qui ont fait des fouilles, sont parvenus aux labyrinthes artificiels se terminant, comme ils l' ont constaté, dans le jardin qui existait déjà. Il est sûr qu'à côté de ce jardin, il y avait le temple de Junon; et tous les ans avaient lieu des cérémonies de ses mystères.

En dehors de l' église, il y avait la source «Kanathos» dans laquelle la déesse Junon se baignait et reprenait sa virginité. Cette source, dont l' eau coule encore aujourd' hui abondamment, selon la mythologie, fut donnée,comme offrande, à la fille de Danaos Amomène par son mari Poséidon, dieu de la mer, parce qu'elle avait mis au monde Nauplie, qui allait posséder la ville du même nom. ('Απολοδώρόυ, Ρόδιακὰ 'Αργειακά, A, 136).

Également sur cette source il y a une pargelle en marbre sur laquelle

figurent des bas-reliefs avec des animaux symboliques, arbres, poissons, moutons, cyprès, etc.. De même il se trouve l' emblème byzantin des empereurs, «l' Aigle bicéphale». L'eau éternelle de la source, coule sur un très grand bassin monolithe, qui a la forme exacte, si l' on veut, des fonts baptismaux chrétiens.

Une troisième église du XIIe siècle proche des deux autres déjà citées, est celle du village Merbaka [1], avec quatre colonnes complexes, comme les autres. Elle a également des dômes prismatiques, des narthex et des portiques élégants devant la principale entrée occidentale et les portes de côté.

Dix-septième et dix-huitième images:

(V. dix-septième et dix-huitième images).

La disposition de cette église nous présente exactement l' art pur byzantin de l' église croisée de Grèce, montrant en même temps que le type de celle-ci qui atteint le sommet de la perfection technique pendant le XIIe siècle. A l' extérieur de cette église, comme nous l' avons mentionné au sujet des autres, il y a certaines pierres blanches en forme de croix. De même, comme nous pouvons voir, les murs de l' église sont construits avec des pierres calcaires et de grosses pierres isolées, qui sont probablement transportées d' Athènes, ou d' autres endroits de Grèce.

Dix-neuvième image: (V. dix-neuvième image).

Digne d' attention est le décor de l' abside de l' Autel en céramique; ceci montre que l' église s' accorde même ici, avec celle du Couvent. Comme toutes les églises de cette période, celle que nous avons sous les yeux se compose d' un narthex par lequel

vingtième iuage: (V. vingtième image)

nous entrons dans l' église principale. Dans la région du narthex se trouvent les deux colonnes qui soutiennent l'église avec les deux autres de l' église principale,

vingt-et-unième image (V. ving-et-unième image)

elles forment la caractéristique particulière de ce modèle. De même tout l' iconostase, en bois, particulièrement fin, est conservé en bon état avec les icônes présentées; elles aussi ont les caractéristiques pures de l' art

---

1. Ad. Struck, vier byzantinische Kirchen der Argolis (Aus den Athenischsen Mitteilungen XXXIV 1909, Hcft 3), seit. 201

byzantin. Le lustre, que vous voyez est postérieur, il a été ajouté ces derniers temps.

Lorsque nous avons examiné les autres églises, nous disions que les chapiteaux avaient continué l' art de l' ordre corinthien; celui-ci voulait former un rythme nouveau en ce qui concerne l' art. Le même fait se passe avec celle-ci.

Vingt-deuxième image: (V. vingt-deuxième image).

Nous croyons qu' un examen attentif et approfondi du chapiteau et de l' iconostase nous amènera à des conclusions différentes, parce qu' il y a une différence de conception religieuse pendant ces deux périodes.

Enfin, l' expression noble, soignée de la pensée chrétienne surgit du «Pantocrator» qui forme une parfaite combinaison de couleurs et de formes; elles rivalisent entre elles, afin qu'elles puissent mieux faire sentir cette pénétration de L'impénétrable.

Vingt-troisième image: (V. vingt-troisième image).

Tout autour du «Pantocrator» figurent les quatre évangélistes et autour d' eux les différents saints avec une attitude grave. Tout ceci est le signe de religion et d' harmonie technique, en vue d' enseigner la théorie chrétienne. Avant de terminer l' étude de cette église, je voudrais vous faire voir une icône du Seigneur que j'ai découverte après une recherche attentive dans un endroit retiré de l' église. Cette icône, probablement à cause de son ancienneté n' attirait pas l' attention des gens. Elle représente le Christ, comme archiprêtre, bénissant et avec la main gauche portant le Calice. Sur la tête, il porte la Mitre de l' Archevêque.

Vingt-quatrième image: (V. vingt-quatrième image).

D' après ses dimensions, nous concluons que la place d' autrefois de l'icône se trouvait sur la porte principale de l' église, appelée la «Belle Porte». Évidemment le temps et l' humidité commencent à détruire cette belle oeuvre de l' art ecclésiastique.

Enfin dans la région d' Argolide et surtout dans le Nord-Est de la ville d' Argos se trouve encore une église, qui différe des trois autres, selon les principes architecturaux. A part cela, elle est aussi construite à la manière des briques et l' idéal de l' École grecque.

Cette église, qui se trouve au village plataniti[1], est consacrée à la Transformation du Christ.

Vingt-cinquième image: (V. vingt-cinquième image).

Cette église appartient, en principe, à la catégorie des églises croisées triconques avec coupole[2]. Cette catégorie d' églises se divise en deux autres catégories.

1). -Aux églises oblongues qui ont les arcades de l' Est et du Sud très petites, et 2)aux celles de côté s' ouvrent sur des piliers attachés aux murs. Cette église appartient à la première catégorie et continue le type des cimetières des vieux temps chrétiens. Ceux-ci se forment comme les églises croisées byzantines avec les arcades de la croix plus hautes et les angles compacts plus bas[3].

Vingt-sixième image: (V. vingt-sixième image).

A l' intérieur, cette église est presque détruite; les icônes de la Vierge nous le témoignent.

Vingt-septième image: (V. vingt-septième image).

La Vierge, comme nous voyons, est la dernière expression de l' art des icônes, pendant cette période.

Vingt-huitième image: (V. vingt-huitième image).

Enfin, l' icône d' un Saint dont nous n'avons pas pu connaître le nom à cause de la destruction. Peut-être c'est l' archange Michel.

Vingt-neuvième image: (V. vingt-neuvième image).

Aussi un autre Saint inconnu.

Voici ce que j' avais à vous présenter au sujet des églises se trouvant en Argolide. J' ai essayé de relater le mieux possible l'histoire, l' art et l' esprit dominant de la religion et de la politique pendant cette époque. Et c' est cet esprit, qui a atteint le sommet le plus élevé de l' art.

---

1. Ad. Struck, vier byzantinische Kirchen der Argolis (Aus den Athenischen Mitteilungen XXXIV 1909, Heft 3) seit. 191.
2. Γ. Σωτηρίου, χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τομ. Α'., σελ. 433.
3. Ἀν. Ὀρλάνδου, Ἀρχεῖον βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τομ. Α'., σελ. 43.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΜΥΚΛΩΝ ΚΑΙ ΤΡΙΠΟΛΙΤΖΑΣ ΔΑΝΙΗΛ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ (*)

ΥΠΟ

ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Καίτοι δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς γραπταὶ μαρτυρίαι, πιστεύομεν ὅτι ὁ Δανιὴλ γνώστης τῶν μυστικῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας μετέσχε τῶν γνωστῶν προπαρασκευῶν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος καὶ δὴ ὡς Δημητσανίτης καὶ οἰκεῖος τῶν ἀδελφῶν Νικολάου καὶ Σπύρου Σπυλιωτοπούλων συνέπραξεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου συσταθεῖσαν ἱερὰν ἀδελφότητα, δι' ἧς ἐξησφαλίσθη ἡ τροφοδοσία τῆς Ἐπαναστάσεως διὰ πολεμοφοδίων ἐκ τῶν πυριτιδομύλων τῆς Δημητσάνης[1]. Ἡ ἕδρα τοῦ Δανιὴλ ὅμως, ἡ Τριπολιτζά, εἶναι συγχρόνως καὶ ἡγεμονικὴ καθέδρα τοῦ Μορέως, δι' ὃ εὐρυτέρα ἀνάμειξις τοῦ ἀρχιερέως ἀποβαίνει ἐπικίνδυνος. Ἀρχομένου τοῦ 1821, ἐνῷ ἤρχισαν τὰ πρῶτα νέφη νὰ θολώνουν τὸν ὁρίζοντα διὰ τοὺς δυνάστας, ἡ νέφωσις ἔφθανε καὶ μέχρις αὐτῶν[2]. Διετάχθη ἐν τοσούτῳ ὁ μητροπολίτης Δανιὴλ νὰ ἐξέλθῃ εἰς περιοδείαν ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ καὶ νὰ καθησυχάσῃ τὸν λαόν, ὑποδεικνύων τὴν ὀφειλομένην παντοτινὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς κρατοῦντας. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Δανιὴλ εὕρισκεν εὐκαιρίαν κατάλληλον νὰ προπαγανδίσῃ ὑπὲρ τοῦ ἐπικειμένου ξεσηκωμοῦ, κατὰ πόδας παρηκολούθει αὐτὸν μυστικῶς Τοῦρκος ἀξιωματικός, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι εἰσέπραττε φόρους. Καὶ ἠναγκάσθη τότ' ἐκεῖνος δημοσίᾳ μὲν νὰ ὁμιλῇ περὶ ὑπακοῆς εἰς τὸ κραταιὸν δοβλέτι, κατ' ἰδίαν δὲ περὶ τῆς ὑποφωσκούσης ἐξεγέρσεως[3].

Ὅσον ὅμως προχωροῦμεν πρὸς τὴν εὐλογημένην ἡμερομηνίαν, τόσον αἱ ὑποψίαι τῶν Τούρκων ἐντείνονται· δι' ὃ ζητοῦν τὴν λῆψιν ἀσφαλιστικῶν μέ-

---

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 410 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

1. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου, σελ. 247. Πρβλ. καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Καν. Δεληγιάννη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 92, ὅτι περὶ τὰ τέλη Μαΐου 1820 συνήχθησαν εἰς Τρίπολιν ὅλοι οἱ προύχοντες Πελοποννήσου καί τινες τῶν ἀρχιερέων, ἐν οἷς καίπερ μὴ κατονομαζόμενος θὰ περιελαμβάνετο ἀσφαλῶς ὁ Δανιήλ, διὰ νὰ συσκεφθοῦν περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως κλπ.

2. Περὶ τῶν προεπαναστατικῶν ἐν Πελοποννήσῳ κινήσεων βλ. πρὸ πάντων Ἀμβροσίου Φραντζῆ, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 91 κέξ, 131 κέξ.

3. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προύχοντες ἐντὸς τῆς ἐν Τριπόλει φυλακῆς ἐν ἔτει 1821, ἔκδ. Ν. Λ. Κανδρῆ, ἐν Ἀθήναις 1890, σελ. 6. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ θέματος ἀσχοληθέντες.

τρων καὶ συγκεκριμένως ἐγγυήσεων. Εἰς σύσκεψιν, γενομένην ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ γνωστοῦ φιλοτούρκου Σωτήρου Κουγιᾶ, πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἢ τοῦ διερμηνέως Σταυράκη Ἰωβίκη, περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὁποίου ἀντιτιθεμένας παρέχουν πληροφορίας οἱ σύγχρονοι τοῦ ἀγῶνος ἱστοριογράφοι, ἀνεκοινώθη πρὸς τοὺς κληθέντας, ἤτοι τὸν μητροπολίτην Δανιήλ, τὸν Θεόδωρον Δεληγιάννην, τὸν ἐξ Ὀλυμπίας Παπαλέξην καὶ εἴ τινα ἄλλον, ὅτι ἀξίωσις τῆς Πύλης ἦτο νὰ προσέλθουν εἰς Τρίπολιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτες Πελοποννήσου, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει αὐτοὶ ἦσαν οἱ ὑπαίτιοι τῶν ἀραιῶν ταραχῶν. Ὁ διάκονος Ἰωσὴφ Ζαφειρόπουλος διέσωσε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Δανιήλ· *οἱ ἀρχιερεῖς πρέπει νὰ μένωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν, ὅπως καθοδηγῶσι τὸν λαὸν εἰς τὴν πειθαρχίαν, ἄλλως δυνατὸν εἶναι εἰσηγήσεις κακαὶ κούφων τινῶν νὰ παραπείσωσι τὸν λαὸν εἰς ἀποστασίαν.* Ἐπειδὴ ὅμως οἱ λόγοι οὗτοι ἐθεωρήθησαν ὡς προσπάθεια νὰ ἐμποδισθῇ ἡ ἀπόφασις τῆς Πόρτας, ὁ Δανιὴλ ἠναγκάσθη νὰ προσθέσῃ: *κάμετε ὅ,τι θέλετε· γράψετε εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι*[1]. Ταῦτα ἐλάμβανον χώραν περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου. Καὶ εἶναι ἐκτάκτως χαρακτηριστικά, διὰ δύο κυρίως λόγους. Δὲν γνωρίζομεν πρῶτον, ἂν ὁ Δανιὴλ ἐγνώριζε τὰ εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Βοστίτζας ἀποφασισθέντα καὶ δὴ συγκεκριμένως τὴν ἀπόφασιν, καθ' ἣν ὤφειλον καλούμενοι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προεστοὶ νὰ μὴ προσέλθουν εἰς Τριπολιτζάν, ἂν τὸ μυστικὸν τῆς ἐπικειμένης κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἶχε γνωσθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, νὰ προσέλθουν δὲ ἂν τὸ μυστικὸν δὲν εἶχε γνωσθῇ. Δεύτερον, μᾶς παρέχεται τὸ μέτρον τῆς προηγμένης ἀντιλήψεως τοῦ ἀρχιερέως τῆς πρωτευούσης τοῦ Μορέως, διότι αὐτὸς ἐφοβεῖτο σφαγὰς τῶν ἀθῴων χριστιανῶν τῆς πόλεώς του καὶ γενικώτερον. «Εἰς κάθε ψύλλου πήδημα οἱ Τοῦρκοι ἠπείλουν πάντοτε σφαγὴν τῶν χριστιανῶν», λέγει ὁ Ν. Σπηλιάδης, ἀναφέρων βιαιοπραγίας εἰς βάρος θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων ἐντὸς τῆς Τριπολιτζᾶς[2].

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μετ' οὐ πολὺ αἱ προσκλήσεις ἐστάλησαν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς Πελοποννήσου καὶ τοὺς προύχοντας καὶ ἤρχισαν οὗτοι νὰ καταφθάνουν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαρτίου, ὥστε τὴν 8ην ἢ 9ην Μαρτίου εἶχον ὅλοι οἱ λαβόντες τὴν τραγικὴν ἀπόφασιν φθάσει ἐκεῖ. Ἦσαν δ' οὗτοι, ἀρχιερεῖς μὲν οἱ Μονεμβασίας Χρύσανθος, Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, Δημητζάνης Φιλόθεος, Ναυπλίου Γρηγόριος, Χριστιανουπόλεως Γερμανός, Κορίνθου Κύριλλος καὶ Ὠλένης Φιλάρετος, κατὰ σειρὰν προσελεύσεως, ὥστε παρόντος καὶ τοῦ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ ἀνῆλθον εἰς ὀκτὼ τὸν ἀριθμόν, προεστοὶ δὲ οἱ Παπαλέξης οἰκονόμος, Θεόδ. Δεληγιάννης, Ἰωάννης Τομαρᾶς, Ἀντωνάκης Καραπατᾶς, Ἰωάννης Βιλαέτης, Πανάγος Κυριακός, Ἀναγνώστης Κωστόπουλος, Ἀνδρέας Καλαμογδάρτης, Μῆτρος Ροδόπουλος, Σωτηράκης Νοταρᾶς, Ἰωάννης Περούκας,

1. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 7-8.
2. Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1851, σελ. 18.

Γιαννούλης Καραμᾶνος, 'Αναγνώστης Κοπανίτζας, Μελέτης Μελετόπουλος, Νικόλαος Γεωργακόπουλος καὶ ὁ πρῶτος ὅλων ἐλθὼν υἱὸς τοῦ Μπέη Μαυρομιχάλη 'Αναστάσιος[1]. Πάντες οὗτοι ἔδωκαν τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν τουρκικὸν ὄχλον, ὅτι οὐδὲν συνέβαινεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὑποδούλου χώρας. Κατὰ περισωθεῖσαν μάλιστα παράδοσιν, γυναῖκες ὀθωμανίδες παρακολουθοῦσαι ἐκ τῶν παραθύρων τοὺς εἰσερχομένους ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους, προσεφώνουν αὐτοὺς δι' εὐφήμων λόγων «χῶς γκελδίν», «ἴνς ἀλλάχ», ἤτοι καλῶς ὡρίσατε, θείᾳ χάριτι, τίποτε δὲν εἶναι κλπ.[2]. Πάντως ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ἀνωτέρω καὶ τῶν δοθεισῶν ἐξηγήσεων διεσκεδάσθησαν πρὸς στιγμὴν αἱ ὑποψίαι τῶν Τούρκων, καίτοι κενόν τι ἀφῆκεν ἡ ἀπουσία τῶν ἐκ Πατρῶν Ἑλλήνων.

'Αξιομνημόνευτον εἶναι τὸ μικρὸν ἐπεισόδιον, ποὺ παραδίδει ὁ 'Ιωσὴφ Ζαφειρόπουλος. 'Ανησυχοῦντες, φαίνεται, ἐκ τῆς ραγδαίας ἐξελίξεως τῶν γεγονότων οἱ ὅμηροι, δι' ἐπιστολῆς των πρὸς τὸν Παλ. Πατρῶν μέσῳ καλογήρου τινὸς Μεγασπηλαιώτου ἀποσταλείσης, ἢ καὶ πιθανώτερον προφορικῶς ἐξουσιοδοτηθέντος νὰ ἐρωτήσῃ, ἠπόρουν διατί αὐτῶν εὑρισκομένων ἐν Τριπόλει ὑπὸ ὁμηρίαν ἤρχισεν ὁ πόλεμος, περὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποφασισθῆ ὁ 'Ιούλιος; Ὅταν ὁ Γερμανὸς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Χριστιανουπόλεως, μετασχόντα τῆς συνελεύσεως τῆς Βοστίτζας, ὑπέμνησε τὸ ἄρθρον ια', ὁ δὲ Χριστιανουπόλεως ἀπεκάλυψε τὸ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου τούτου, ἐντόνως οἱ Τριπολιτζᾶς, Παπαλέξης καὶ Θ. Δεληγιάννης παρετήρησαν εἰς αὐτόν, διατὶ δὲν ἔδιδον εἴδησιν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους νὰ μὴ ἤρχοντο, διατὶ καὶ αὐτὸς ἦλθεν, ὅσον δὲ δι' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς θὰ εὕρισκον τρόπον, εἰδοποιούμενοι, νὰ ἐξήρχοντο.[3]

Τὰ γενόμενα ὅμως οὐκ ἀπογίνονται. Αἱ συγκρούσεις εἶχον ἀρχίσει ἤδη

---

1. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 8. 'Α. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 128-129. — Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 20-21. — 'Αναγνώστη Κοντάκη, 'Απομνημονεύματα, 'Αθῆναι [1957], σελ. 30-31. Βεβαιότατα πρώτη πηγὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐν προκειμένῳ ἡ περιγραφὴ τοῦ διακόνου Ζαφειροπούλου, ἀλλ' εἴς τινα σημεῖα καὶ οἱ ἄλλοι δυνατὸν νὰ γνωρίζουν ἱκανὰ ἀφοῦ ἄλλως τε τὸ ζήτημα δὲν ἦτο μικρὸν καὶ εἶχε συγκινήσει τὸν ἀνυπομονοῦντα καὶ ἀδημονοῦντα κόσμον τῆς 'Επαναστάσεως, ἐν ὄψει τῆς ἀναφλέξεως τῆς θρυαλλίδος. Διὰ τοῦτο τὴν σειρὰν προσελεύσεως τῶν ἀρχιερέων ἐθέσαμεν βασιζόμενοι εἰς τὰς εἰδήσεις ὅλων τῶν ἱστοριογράφων.

2. 'Α. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 130-131. Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 21.

3. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 9. Πρβλ. περὶ τῆς συνελεύσεως τῆς Βοστίτζας 'Αμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 95 κέξ., ὅπου καὶ ἐπανορθώσεις εἰδήσεων ἄλλων. Γερμανοῦ μητροπολίτου Παλ. Πατρῶν, 'Απομνημονεύματα, ἔκδ. γ' ὑπὸ Γ. Ι. Παπούλα, ἐν 'Αθήναις 1900, σελ. 23-25. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Γερμανὸς ΙΙ. Πατρῶν, θεωρῶν τὸν Χριστιανουπόλεως Γερμανὸν ὑπεύθυνον, διότι δὲν ἐγνωστοποιήθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς συνελεύσεως τῆς Βοστίτζας (23 'Ιαν. 1821) εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους τῶν ἐπαρχιῶν Καρυταίνης, Φαναρίου, Μυστρᾶ, Καλαμάτας καὶ 'Αρκαδίας, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκείνου, πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτηθέντος (περὶ τούτου δὲ ὑπεραμύνεται τοῦ Χριστιανουπόλεως ὁ 'Αμβρ. Φραντζῆς, Α' 116, ὑποσ. 2 καὶ 129,

πρὸ τῆς καθορισθείσης χρονολογίας καὶ ὁλονὲν ἐπολλαπλασιάζοντο. Ὁ Καϊμακάμης καλέσας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους εἰς τὸ Σεράγι, ἐπὶ παρουσίᾳ μπέηδων καὶ ἀγάδων, ζωηρῶς παρετήρησεν αὐτοὺς διὰ τὰ λαμβάνοντα χώραν, εἰς παντελῆ ἄρνησίν των δὲ ἠπείλησεν αὐτούς. Ὕστερα τοὺς ἔκλεισεν εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ διερμηνέως, ἐνῷ ἐκεῖνος συνεσκέπτετο μετὰ τῶν διερμηνέως καὶ Σωτήρου Κουγιᾶ ἐπὶ μακρόν. Ὑπὸ τῶν τελευταίων, ἀναχωρούντων κατὰ τὸ μεσονύκτιον, ἐπληροφοροῦντο ὅτι ὡς φαίνεται ἐτέλουν ὑπὸ κράτησιν ἢ περιορισμόν, διὸ διενυκτέρευσαν ἐκεῖ συνομιλοῦντες, ἕως ὅτου τὴν πρωίαν μετεφέρθησαν εἰς ἄλλο δωμάτιον[1]. Δὲν ἀναγράφει χρονολογίας τῶν γεγονότων ὁ ἁπλοϊκὸς Ἰωσὴφ Ζαφειρόπουλος, φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ μὲν σύσκεψις τῶν Τούρκων τοῦ Μεχμὲτ Σαλὴχ πασᾶ Καϊμακάμη ἔλαβε χώραν τὴν 9 ἢ 10 Μαρτίου καὶ κατ' αὐτὴν ἐπεκράτησαν μετριοπαθεῖς ἀπόψεις, ἀπεστάλησαν γράμματα πρὸς τὸν εἰς Ἰωάννινα Χουρσὶτ πασᾶν, κλπ.[2], κατὰ δὲ τὰς ἀκολούθους ἡμέρας αἱ τουρκικαὶ ἐνέργειαι ἐστρέφοντο πρὸς κατευνασμὸν τῶν πραγμάτων δι' ἐπικοινωνίας τῶν ὁμήρων μετὰ τῶν μὴ προσελθόντων, ἕως οὗ τὴν 17 Μαρτίου ἐγνώσθη τὸ ἐπεισόδιον τῶν Χονδρογιανναίων ἐναντίον τῆς συνοδείας Ταμπακοπούλου καὶ εὐθὺς κατόπιν τὸ κατὰ τοῦ βοεβόδα Καλαβρύτων Ἀρναούτογλου, ὁπότε ἐλήφθησαν τὰ πρῶτα περιοριστικὰ μέτρα κατὰ τῶν ὁμήρων[3]. Ἄξιον σημειώσεως μάλιστα ἰδιαιτέρας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὴν 11 Μαρτίου οἱ Ὀθωμανοὶ ὑπέβαλον τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους εἰς ὑποχρεωτικὸν ἔρανον, χάριν ἐγγυήσεως, χωρίσαντες αὐτοὺς εἰς κατηγορίας 2.000, 1.500 καὶ 1.000 γροσίων ἕκαστον, πρᾶγμα ποὺ ἐδέχθησαν ὅλοι προθύμως καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔσπευσαν πάλιν νὰ τὸ γνωστοποιήσουν εἰς τὸν Χουρσὶτ πασᾶν[4].

Ἐνῷ λοιπὸν δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν των πιστευτῶν μέσων οἱ ὅμηροι τῆς Τριπολιτζᾶς ἠγωνίζοντο νὰ κατευνάζουν τοὺς φρυάττοντας Ὀθωμανούς,

---

ὑποσ. 1), ἔτι δὲ πληροφορηθεὶς οὐχὶ βασίμως, ὅτι ὁ Χριστιανουπόλεως εἰσῆλθε πρῶτος εἰς Τρίπολιν, ἄγεται εἰς τὸ μὴ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι ἐξ αἰτίας του παρεκινήθησαν οἱ μὴ γνωρίζοντες τὰ εἰς Βοστίτζαν ἀποφασισθέντα ἀρχιερεῖς καὶ πρόκριτοι καὶ ἔσπευσαν εἰς Τρίπολιν. Καὶ δικαιώνει μὲν τὴν ἄποψιν ταύτην τὸ μικρὸν ἐπεισόδιον, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡ στάθμισις τῶν πραγμάτων ἐκ μέρους τῶν προσελθόντων εἰς Τρίπολιν μὲ τὰ ὑπάρχοντα μέσα τῆς ἐποχῆς ἔθηκεν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ τρομερὸν δίλημμα, ἢ μεταβαίνομεν εἰς Τρίπολιν καὶ κερδίζομεν χρόνον, διὰ νὰ προλάβωμεν σφαγὰς ἀθῴων, ἢ ἀρνούμεθα καὶ ἐκβιάζομεν τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως τὸ συντομώτερον καὶ ἴσως ἀκαίρως. Καὶ προετίμησαν τὸ πρῶτον, ὡς ὀλιγώτερον ὀδυνηρὸν διὰ τὸ ἔθνος καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ παρεσκευασμένου κινήματος ὠφελοῦν, καίτοι περιέκλειε κινδύνους προσωπικούς. Τὸ διατί δὲν ἐφόνευσαν οἱ Τοῦρκοι ἀμέσως τοὺς ὁμήρους, μόλις τὸ κίνημα ἐγενικεύθη, εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις.

1. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 11.

2. Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 130-131.

3. Αὐτόθι, σελ. 133 κἑξ.— Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 28-29.— Μ. Οἰκονόμου, Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἢ ὁ ἱερὸς τῶν Ἑλλήνων ἀγών, ἐν Ἀθήναις 1873, σελ. 86-87. κλπ.

4. Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 134.

πού ἔβλεπον σαλευομένην τὴν τυραννίαν, διετήρουν ἕκαστος ἴδιον κατάλυμα καὶ πρὸς στιγμὴν ἐπιστεύθη, ὅτι θὰ ἐπετρέπετο εἴς τινας ἐξ αὐτῶν νὰ ἐξέλθουν πρὸς κατευνασμὸν τοῦ λαοῦ[1]. 'Αλλὰ τὰ γεγονότα ἐξηγρίωσαν τόσον τὸν ὄχλον ὥστε ἐζήτουν νὰ φονεύσουν τοὺς ὁμήρους ἀμέσως, ἐνῷ εὑρίσκοντο εἰς τὸ παλάτι τοῦ πασᾶ[2]. Ἔκτοτε περιωρίσθησαν εἰς τὸν Δαϊρὲ τοῦ Χαζναδάρ, ἤτοι τὸ κατάστημα τοῦ ταμίου τοῦ πασᾶ[3]. Περαιτέρω, τὴν 21 Μαρτίου ἀφωπλίσθησαν οἱ ὑπηρέται τῶν κρατουμένων, τὴν δὲ 23 ἰδίου ἐσφραγίσθη ὑπὸ τοῦ φροντιστοῦ τοῦ σεραγίου ἡ ἀποθήκη τῶν γεννημάτων τοῦ Τριπολιτζᾶς Δανιήλ, προερχομένων ἐκ κανονικῶν δικαιωμάτων τῆς ἐπαρχίας του[4]. Παρὰ τοῦτο, ὁ διάκονός του 'Ιωσὴφ κατώρθωσε διὰ μυστικοῦ τρόπου μετ' ὀλίγον καὶ ἐξησφάλισε περὶ τὰς 2.000 ὀκάδας σίτου, ὡς καὶ 800 ὀκάδας ἀραβοσίτου καὶ 500 σμιγοῦ, πλὴν ἄλλων 600 ὀκάδων, πού παρεχώρησεν ἐκ τῆς κατασχεθείσης ποσότητος ὁ φροντιστὴς χάριν τῶν φυλακισμένων[5]. Τὴν τελευταίαν ταύτην ποσότητα ὁ 'Ιωσὴφ παρέδωκεν εἰς τὸν ἀρτοποιὸν τοῦ σεραγίου μετὰ καυσοξύλων ἐκ τῆς μητροπόλεως καὶ παρελάμβανε καθ' ἑκάστην τὴν διὰ τοὺς ὁμήρους ἀπαιτουμένην ποσότητα ἄρτου. 'Εξ ἄλλου ἀπέμεινε δι' αὐτοὺς καὶ ὁλόκληρος ἡ ποσότης οἴνου εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς μητροπόλεως[6]. Ἡ οὕτως ἐξοικονομηθεῖσα ποσότης σιτηρῶν ἐπήρκεσεν εἰς διατροφὴν τῶν κρατηθέντων ἐπὶ μῆνας τρεῖς καὶ ἥμισυν. Ἔπειτα ἠγόραζον πλέον.

Μέχρι τῆς 18 'Απριλίου ὁρίζει ὁ 'Αμβρ. Φραντζῆς τὴν παραμονὴν τῶν ὁμήρων εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Χαζναδὰρ ἀγᾶ[7]. 'Ακριβέστερον ὅμως ὁ διάκονος τοῦ Δανιὴλ θέτει τὸ ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ τὴν ὁμαδικὴν μεταφορὰν ἐκεῖθεν, ἐνῷ πλέον λόγῳ τῆς ταχείας ἐξελίξεως τῶν γεγονότων εἶχον λάβει χώραν σκηναὶ φρίκης ἐνώπιόν των καὶ ἐνόμιζον ἐπικειμένην τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Εἰς πρόσκλησιν τῶν δεσμοφυλάκων νὰ ἐγερθοῦν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν διερμηνέα ὁ Τριπολιτζᾶς φέρεται εἰπών. *Ἄρχοντα, διὰ τὴν ζωήν σου, ὁ θεὸς νὰ σὲ πολυχρονίσῃ, μεσίτευον πρὸς τὸν αὐθέντην νὰ μᾶς θανατώσῃ τὸ πρωί, διότι γνωρίζεις ὡς χριστιανός, ὅτι ἡ θρησκεία μας ἀπαιτεῖ νὰ μεταλάβωμεν καὶ ἐξομολογηθῶμεν πρὸ τοῦ θανάτου ἡμῶν, ἀλλ' ἡμεῖς ταύτην τὴν νύκτα μέλλομεν νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο θρησκευτικὸν καθῆκον, ἔχοντες μεθ' ἡμῶν τὸ ἅγιον ἀρτοφόριον*[8].

'Αλλ' ὁ διερμηνεὺς τοὺς ἀνεκοίνωσεν, ὅτι θὰ τοὺς κατεβίβαζον κάτω εἰς

1. 'Αμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 149-151.
2. Αὐτόθι, σελ. 151-152.
3. Αὐτόθι, σελ. 152.
4. 'Ιωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 12-14.
5. Αὐτόθι, σελ. 14-15.
6. Αὐτόθι, σελ. 14.
7. 'Αμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 152.
8. 'Ιωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 29.

τὰ ὑπόγεια. Καὶ ἀφοῦ ἀπέσυραν ἐξ αὐτῶν τινας, ἤτοι τὸν Ἀναστάσιον Μαυρομιχάλην καὶ Ἀνδρέαν Καλαμογδάρτην ὁ Καϊμακάμης καὶ τοὺς Κορίνθου Κύριλλον καὶ Σωτῆρον Νοταρᾶν ὁ Κιαμήλμπεης, πάντας τοὺς λοιποὺς ἐνέκλεισαν εἰς σκοτεινὴν εἱρκτήν, ὑπὸ τὸ σεράγιον, ἀθλίαν κατὰ πάντα, δυσώδη, ἀγεληδὸν πάντας, μετὰ ἁλύσεων. Ἐκ τοῦ ἄνωθεν αὐτῆς δωματίου οἱ ὑπηρέται ἔχυνον πάσης φύσεως ἀκαθαρσίας καὶ ἐχλεύαζον αὐτούς. Καλύμματα δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς δεσμώτας νὰ λάβουν παρὰ μόνον ἓν εὐτελές.

Διὰ νὰ ἀποσυμφορηθῇ ἡ φυλακὴ τὴν ἑπομένην ὁμαδικῶς ἐξετέλεσαν εἰς τὸ προαύλιον 18 τὸν ἀριθμὸν ὑπηρέτας τῶν κρατουμένων. Ἔτσι δι' ἁλύσεων συνέδεσαν πρὸς ἀλλήλους τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους κατὰ τρόπον οἰκτρὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἀπὸ τοῦ αὐχένος μέχρι τῶν ποδῶν[1], καίτοι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον ἤδη πρὸ τῆς μεταφορᾶς ποσὸν δέκα χιλιάδων γροσίων[2], διὰ νὰ φυλακισθοῦν χωρὶς δεσμά. Τὸ χειρότερον ὅμως ὅλων ἦτο τὸ λεγόμενον κούτσουρο, φέρον ὀπάς, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθεντο οἱ πόδες τῶν βασανιζομένων, δεινῶς συμπιεζόμενοι[3].

Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον αἱ ἀποκρυβεῖσαι ποσότητες τῶν σιτηρῶν φαίνεται ὅτι δὲν ἐστερήθησαν οἱ κρατούμενοι τοὐλάχιστον τοῦ ἄρτου. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου μηνὸς ὅμως τῆς καθείρξεως κατέφευγον εἰς τὴν μαύρην ἀγοράν, ἀγοράζοντες πρὸς 25 γρόσια τὴν ὀκὰν τὸν ἄρτον καὶ λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ 40 δράμια ἡμερησίως ἐξ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ μῆνα ἕνα καὶ ἥμισυν πρὸ τῆς ἀποφυλακίσεως ἔτρωγον ἄρτον ἐκ κριθῆς, μεμειγμένον μὲ ρόβην ἢ καὶ ἁπλῆν τὴν τελευταίαν βρασμένην. Χρησιμοποιῶν εὐκαιρίας δοθείσας πρὶν τὰ πράγματα ἐκτραχυνθοῦν ὁ διάκονος Ἰωσὴφ μετέφερεν ἐκ τῆς κατοικίας τοῦ μητροπολίτου Δανιὴλ καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν, ἤτοι ἔλαιον, βούτυρον, τυρὸν καὶ ἄλλα τρόφιμα, παραδώσας αὐτὰ εἰς τὸν φιλότουρκον Σωτῆρον Κουγιᾶν, ἀδελφὸν τοῦ παλαιοτέρου μητροπολίτου Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Νικηφόρου[4]. Ὁ Κουγιᾶς ἔχων τὴν ἄδειαν τῶν Τούρκων παρέδιδε δὶς τῆς ἑβδομάδος παρεσκευα-

---

1. Ἡ μεταφερομένη ἐνταῦθα ὠχρὰ εἰκὼν τῆς φυλακῆς εἶναι σμίκρυνσις τῆς πραγματικότητος. Διὰ μακροτέρων βλ. σχετικὴν περιγραφὴν τῶν λεπτομερειῶν, προκαλοῦσαν ἀληθῆ φρίκην, ὑπὸ τῶν Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 30 κέξ. Ἀμβροσίου Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 152, Μ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 219 κέξ. Ὁ τελευταῖος δύναται νὰ γνωρίζῃ ἀσφαλῶς, διότι ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸ χειρόγραφον τῆς περιγραφῆς ἐκείνου, πρὶν ἐκδοθῇ, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος. Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 238. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ., Δ', Ἀθῆναι 1861, σελ. 204-206.

2. Μ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 219.

3. Περιγράφεται τοῦτο τὸ ἐπαχθὲς μέσον τῶν βασανιστηρίων λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 31-32.

4. Αὐτόθι, σελ. 18-19. Τοῦ Μ. Οἰκονόμου, σελ. 220, ἡ περιγραφὴ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἐκτάκτως ζωηρά: «Ἄρτον δ' ἔδιδον αὐτοῖς μικρὸν κρίθινον ἢ ἐκ σκυ-

σμένον συσσίτιον ἐκ ζυμαρικῶν ἢ ὀρύζης καὶ ἡμίσειαν ὀκὰν ἐλαίου, πρὸς φωτισμόν. Ὅταν δὲ ἔπαυσεν ὁ Κουγιᾶς νὰ στέλλῃ ἔλαιον, ἠγόραζον πρὸς 200 γρόσια κατ' ὀκάν, διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Παρὰ τὴν στενότητα τοῦ διατιθεμένου εἰς τὸ ἀπαίσιον κελλίον χώρου, ἔρριπτον ἐντὸς αὐτοῦ βραδύτερον μεταξὺ τῶν δεσμωτῶν καὶ ἄλλους τινὰς χριστιανοὺς ἢ Τούρκους πληγωμένους, μὲ ἀνιάτους πληγὰς ἀναδιδούσας ἀφόρητον κακοσμίαν[1]. Εἰς ὅλα δὲ ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ ἔλλειψις ὕδατος πρὸς πόσιν καὶ πλύνσιν, ἡ ὕπαρξις μονίμων δοχείων ἀκαθαρσιῶν, ἡ δημιουργία ἀφθόνων φθειρῶν ἕνεκα τῆς παραμονῆς μὲ τὰ αὐτὰ ἐνδύματα καὶ αἱ ἐκ παντοειδῶν στερήσεων καὶ κακουχιῶν θερίζουσαι τοὺς δεσμώτας ἀσθένειαι πάσης φύσεως[2]. Ὁ θάνατος εὑρίσκει τὸν ἄνθρωπον ἅπαξ καὶ τὸν ἀπαλλάσσει ἐκ τῶν μεριμνῶν τοῦ προσκαίρου κόσμου τοῦ μὴ ὄντος. Τοὺς μάρτυρας ἐκείνους ὁ θάνατος ἐβασάνιζε συνεχῶς, ἡμέρας καὶ νυκτός, χωρὶς καὶ νὰ λυτρώνῃ αὐ-αὐτούς. Ἐχρειάσθη νὰ παρέλθῃ ἀρκετὸς χρόνος ταλαιπωρίας, ὁπότε ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν δεινῶν ἤρχισαν νὰ ὑποκύπτουν τινὲς ἐξ αὐτῶν.

Μέσα εἰς τὴν φρικτὴν δοκιμασίαν των οἱ κρατούμενοι δὲν εἶχον ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τὴν θείαν πρόνοιαν εἰς παντελῆ ἄγνοιαν τῶν ὅσων διεδραματίζοντο εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ὥστε σωματικῶς ταλαιπωρούμενοι νὰ δοκιμάζωνται καὶ ψυχικῶς. Ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν Ἀχμὲτ Δέμον, υἱὸν παλαιοῦ σημαίνοντος Ἀλβανοῦ ἐν Τριπόλει, συνδεομένου μὲ τὸν Θ. Δεληγιάννην, ἐκ γενομένης συζητήσεως τοῦ τελευταίου μετ' αὐτοῦ ἐπληροφορήθησαν κατά τινα τρόπον, ὅτι δυσχερὴς ἦτο ἡ θέσις τῶν Τούρκων. Ἀπὸ Ἕλληνα διερχόμενον ἔξω τῆς φυλακῆς καὶ μετὰ ταῦτα ἀπὸ Τοῦρκον φυλακισθέντα ἐντὸς τῆς ἰδίας μὲ τοὺς ὁμήρους εἱρκτῆς ἔμαθον λεπτομερείας τῆς μάχης τοῦ Βαλτετσίου. Καὶ ἀνεπτερώθη τὸ φρόνημά των, ἵνα ἀντέχουν γενναιότερον εἰς τὰ δεινὰ τῆς φυλακῆς. Καὶ βραδύτερον πάλιν, ἀπὸ παραπειστικὰς ἐρωτήσεις πρὸς τοὺς δεσμοφύλακας ἢ δυσηρεστημένους Τούρκους εἶχον κατορθώσει πολλὰ νὰ πληροφορηθοῦν, ἰδίᾳ μάλιστα ἀφ' ἧς κατ' Ἰούλιον μῆνα, κατόπιν ἀναφορᾶς των, τοὺς

βάλων ἀκάθαρτον, χῶμα καὶ λίθου τρίμματα περιέχοντα, ὃν ὤφειλον νὰ διανείμουν εἰς ἀνάλογα τεμάχια ἀνεπαρκῆ πρὸς τροφὴν ἢ ἱκανοποίησιν τῆς πείνης των καὶ ὕδωρ δέ, σπάνιον καὶ τοῦτο καὶ ἀνεπαρκές, προσφάγιον δὲ οὐδέποτε. Ὅθεν μεγίστην εὐεργεσίαν ἤθελε νομισθῆ πράττων αὐτοῖς, ὅστις ἤθελε τοῖς προσφέρει κρόμμυόν τι ἢ σκόρδον ἢ ὀλίγας ἐλαίας, εἰς τοιαύτην ἐπιθυμίαν προσφαγίου κατήντησαν ἐν τῇ ἐκτενεῖ ἐκείνῃ ξηροκακοφαγίᾳ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ τοὺς πλησιάσῃ....». Ὑπὸ τοῦ Ν. Σπηλιάδου, σελ. 239, τὰ τῆς διατροφῆς ἀποδίδονται εἰς μυστικὴν μέριμναν τοῦ διερμηνέως Στ. Ἰωβίκη.

1. Μ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 220. Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 239.

2. Μ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 220-221. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 35, 56.

μετέφερον εἰς δωμάτιον ἄνω τῆς φυλακῆς, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀνὰ 4 ἢ 5 εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον[1].

Διὰ τὸν Δανιὴλ ἀναφέρει ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ ὁ διάκονός του Ἰωσὴφ χαρακτηριστικὰ στιγμιότυπα. Περὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου διήρχετο ἔξωθεν τῆς φυλακῆς ὁ Σωτῆρος Κουγιᾶς. Ἐνῷ οἱ δεσμῶται ἠμφεσβήτουν, ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ ζητήσουν τὴν μεσολάβησίν του πρὸς ἀπελευθέρωσίν των, ὑπεχρεώθη ὁ Τριπολιτζᾶς νὰ τοῦ ἀπευθύνῃ τὸν λόγον, μεθ' ὃ πλησιάσας τὸ παράθυρον τοῦ λέγει, χωρὶς ἐκεῖνος νὰ στραφῇ πρὸς τὴν φωνήν: — *ἄρχοντα, δὲν εἶναι κανένα ἔλεος καὶ δι' ἡμᾶς;* — *Ὁ Θεός*, ἀπήντησεν ἐκεῖνος, ὑψώσας πρὸς τὸν οὐρανὸν τὴν κεφαλήν[2].

Περὶ τὴν 10ην Σεπτεμβρίου ἐρρίφθη ἡ ἰδέα νὰ σταλῇ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Κιαμήλμπεην καὶ λοιποὺς ἀγάδες, πρὸς ἀπελευθέρωσίν των. Ἀρνουμένων τῶν Θ. Δεληγιάννη καὶ Παπαλέξη, μὲ τὴν πρόβλεψιν, ὅτι συντόμως θ' ἀντεστρέφοντο τὰ πράγματα, συνεβούλευσεν ὁ Δανιὴλ νὰ συνταχθῇ ἡ ἀναφορὰ καὶ νὰ σταλῇ μὲ τὴν γενικὴν ὑπογραφὴν «οἱ φυλακισμένοι», ὅπερ καὶ ἔγινε καὶ προεκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κιαμήλμπεη[3].

Τέλος ἐνῷ ἐπλησίαζεν ἡ πτῶσις τῆς Τριπολιτζᾶς καὶ ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐξηντλημένοι καὶ ἡμιθανεῖς ὑπέκυπτον εἰς τὸ μοιραῖον, ἦλθεν εἰς τὴν φυλακὴν αὐτοπροσώπως ὁ Κιαμήλμπεης πρὸς ἐπίσκεψίν των, μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ διερμηνεὺς τοὺς παρώτρυνε λέγων: *Κάμετε ὑπομονήν, ὅ,τι ἔχει νὰ γίνῃ θὰ γίνῃ ἐντὸς τριῶν τὸ πολὺ ἡμερῶν.* Πρὸς αὐτὸν ἀπαντῶν εἶπεν ἐντόνως ὁ Δανιήλ: — *Ἄρχοντα, τί ὑπομονὴν νὰ κάμωμεν εἰς τοιαύτην ἐπιδημίαν τριάντα ὀκτὼ ἄνθρωποι, ὅλοι ἀσθενεῖς καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ὀντᾶ κλεισμένοι; Δι' αὐτὸ βέβαια μᾶς ἐκάματε ἔτσι, διὰ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι καὶ νὰ μὴν μείνωμεν κανείς, ὥστε νὰ σᾶς χαρίσωμεν τὸν κόσμον. Καὶ εἴθε νὰ τὸν χαρῆτε, καθὼς τὸν ἐχάρημεν καὶ ἡμεῖς, σᾶς ἀφήνομεν λοιπὸν διαδόχους!* Μετὰ τοῦτο τοὺς μετέφερον εἰς δωμάτια χωριστά[4].

Ἀλλ' ἐκτάκτως συγκινητικαὶ σκηναὶ ἐξετυλίσσοντο μικρὸν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Τριπολιτζᾶς. Κατακείμενοι ἑτοιμοθάνατοι οἱ περιλειπόμενοι, μικρὰν καὶ μηδαμινὴν αἴσθησιν εἶχον τῶν συμβαινόντων, ἡ διήγησις τῶν ὁποίων ἐγγίζει τὰ ὅρια τοῦ μύθου παρὰ δὲ τὴν ἁπλότητα τοῦ ὕφους τοῦ ἀφηγητοῦ τὰ διατρέξαντα περιβάλλονται ἀληθῆ δραματικότητα. Περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 18 ἢ 19 Σεπτεμβρίου ὁ Τριπολιτζᾶς κατεκλίνετο ἀναίσθητος. Κρατούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου ἐψυχορράγει ὁ Θ. Δεληγιάννης. Οὗτος ἀπέθανε

---

1. Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 31-32. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 38, 40 κἑξ., 45,47 κἑξ., 61.
2. Αὐτόθι, σελ. 60-62.
3. Αὐτόθι, σελ. 65-66.
4. Αὐτόθι, σελ. 68-69.

μετ' ὀλίγον, ἐνῷ παλαιός του ὑπηρέτης ἐλθὼν ἐζήτει νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ! Ὁ Δανιὴλ συνερχόμενος καὶ ζητῶν τὸν Θ. Δεληγιάννην, ἐπληροφορεῖτο ὅτι ἐξῆλθεν ἁπλῶς, ὄχι καὶ ὅτι καθ' ὁδὸν εἶχεν ἀποθάνει, διὸ ἐκεῖνον μὲν ἐμακάριζε, τοὺς δ' ἄλλους ᾤκτειρε, λέγων: *Μᾶς ἄφησεν ὁ Θεοδωράκης κ' ἔφυγεν, ἐδῶ θ' ἀποθάνωμεν οἱ δυστυχεῖς.....*[1].

Διηγεῖται περαιτέρω ὁ διάκονος Ἰωσὴφ Ζαφειρόπουλος. *Μετ' ὀλίγον ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, διά τινος ἰατροῦ Μπλάνου καλουμένου, τὸν ὁποῖον εἶδεν ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν πύλην τῶν Καλαβρύτων προμαχῶνος, παρήγγειλε πρὸς τὸν Τριπόλεως, ὅτι τὸ ἑσπέρας ἔμελλε νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ. Ὅθεν ὁ Τριπόλεως ἐμπλησθεὶς θάρρους, προσεδόκα τὴν ταχεῖαν ἀπολύτρωσίν του. Ἐνῷ δὲ ἀνέμενεν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, Χῖός τις Στρατῆς καλούμενος, τοῦ διερμηνέως οἰκεῖος, εἰσελθὼν εἰς τὴν φυλακὴν εἶπεν, ὅτι ἐπετράπη νὰ ἐξέλθωσι τὴν ἑσπέραν ἐκείνην οἱ δύο ἀρχιερεῖς Τριπόλεως καὶ Ὠλένης ἀλλὰ μετατραπείσης τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐκρίθη κάλλιον νὰ ἀπολύσωσι πάντας τοὺς ἐν τῇ φυλακῇ μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Ἀκούσαντες τοῦτο ἅπαντες κατελυπήθησαν, διότι ἤλπιζον ὅτι ἔμελλον νὰ λυτρωθῶσι τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Ἀλλ' ἀγαθῇ τύχῃ, ψευσθείσης τῆς τελευταίας ταύτης εἰδήσεως, ἦλθον ἄνθρωποι ἀπεσταλμένοι παρὰ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ ἐξήγαγον τὸν Τριπόλεως καὶ τὸν ἱεροδιάκονον αὐτοῦ Ἰωσήφ, μετενεγκόντες αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μαχμοὺτ ἐφέντη, ὅπου κατῴκει ὁ Λιμάσμπεης. Εὗρον δ' ἐκεῖ τὸν Φώτιον Χρυσανθόπουλον, τὸν Ἀναγνώστην Ζαφειρόπουλον καὶ τὸν Λογιώτατον Ἀναστάσιον, μεσιτείᾳ τῶν ὁποίων παρεχώρησεν ὁ μπέης εἰς αὐτοὺς δύο ἡμιόνους. Ἐπ αὐτῶν δὲ ὁδηγοῦντος τοῦ Φωτάκου ἐξῆλθον τῆς πύλης τῶν Καλαβρύτων καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν σκοπῶν, τῶν ἔξωθεν φρουρούντων, ὁδηγούμενοι μετέβησαν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀθανασίου Κίντσου, Λαγκαδηνοῦ, τοῦ τότε ἀρχηγοῦ τῶν Τριπολιτῶν.*

Ἀφοῦ δὲ διενυκτέρευσαν ἐκεῖ, ἦλθεν ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἰδὼν αὐτὸν λέγει: —«Εὐλόγησον, δεσπότη μου, τί κάμνεις;» —«Δὲν μπορῶ, καπετάνιε, ἀπεκρίθη, δὲν ἐλπίζω νὰ ζήσω». —«Δὲν ἔχεις τίποτα, εἶπε, τώρα θὰ σ' ἐρωτήσω κάτι τι καὶ σοῦ λέγω. Τὸν καιρὸ ποὺ ἦρθα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στὰ Λαγκάδια κ' ἔγινα ἀδερφοποιτὸς μὲ τὸν κυρ-Νικολάκη, θυμᾶσαι στὸ τραπέζι, ὅταν ἐπίναμε, τί μοῦ εἶπες καὶ τί σοῦ εἶπα;» —«Ἐνθυμοῦμαι, ἀπεκρίθη, ἔπια καὶ σοῦ εἶπα, νὰ σὲ ἰδῶ ἐλευθερωτὴν τοῦ ἔθνους καὶ ἰδοὺ σὲ βλέπω». «Ἐγώ τότε τί σοῦ εἶπα;», λέγει ὁ Θ. Κολοκοτρώνης. —«Μοῦ εἶπες, ἀπεκρίθη, νὰ μὲ ἰδῇς δεσπότην καὶ ἰδοὺ μὲ βλέπεις». Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης λέγει τότε. —«Δὲν παθαίνεις τίποτα

1. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 71.

καὶ μὴ φοβῆσαι· ἐδῶ ἔχουμε τὰ μέσα καὶ γιατροὺς καὶ δὲν σ' ἀφήνουμε νὰ πεθάνῃς»[1].

Εὐθὺς κατόπιν ὁ Δανιὴλ μετεφέρθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ συμπολίτου καὶ ἀνεψιοῦ του ἀρχηγοῦ Ἀνδρέα Παπαδιαμαντοπούλου, γενόμενος δεκτὸς φιλοφρόνως. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀρχηγῶν καὶ ἄλλων ποὺ τὸν ἐπεσκέφθησαν, ἦτο καὶ ὁ Κανέλος Δεληγιάννης, ποὺ τοῦ εἶπε, *—τώρα ὁποὺ ἐβγῆκες ζωντανὸς στὰ χέρια μας, δὲν θὰ σ' ἀφήσωμεν νὰ πεθάνῃς.* Καὶ τοῦ ἔστειλε τὸν ἰατρὸν Μ. Κάβαν ἐπὶ τετραήμερον ἐπισκεπτόμενον αὐτόν, ἕως οὗ ἤρχισεν ἡ ἀνάρρωσις, τὴν δὲ πέμπτην ἡμέραν 23 Σεπτεμβρίου ἐπραγματοποιήθη ἡ ἅλωσις τῆς πόλεως[2]. Ζῶντες ἐξῆλθον ἐκ τῆς εἱρκτῆς καὶ οἱ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, Ἰω. Τομαρᾶς, Α. Καραπατᾶς, Γιαννούλης Καραμᾶνος καὶ Α. Κοπανίτζας[3]. Περὶ τῶν προστατευθέντων ὑπὸ τοῦ Καϊμακάμη καὶ Κιαμήλμπεη δὲν γίνεται λόγος ὡς φυλακισθέντων, διότι δὲν ἐδοκιμάσθησαν. Ἡ ἀνηλεὴς σφαγὴ τῶν πολιορκουμένων μετὰ τὴν πτῶσιν καὶ ἡ ἐν γένει ἀναταραχὴ δὲν παρεῖχον τὸ κατάλληλον κλῖμα διὰ τὴν ἄμεσον ἐγκατάστασιν τοῦ Τριπολιτζᾶς, εἰς τὴν ἕδραν του, διὰ τοῦτο οὗτος ἀπεσύρθη, τῇ ὑποδείξει τῶν ἰατρῶν, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Γορτυνίας μετὰ τοῦ πιστοῦ διακόνου του[4], ἴσως τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα Δημητσάναν[5], ὅπου καὶ ἀνέκτησε τὰς δυνάμεις του, μετὰ τὰ πολυώδυνα βασανιστήρια τῆς πολυμήνου καθείρξεως.

Ἐν ὄψει τῶν σφαγῶν, δι' ὧν ἠπειλεῖτο τὸ ἔθνος εὐθὺς ὡς ἐκηρύχθη ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὰς παραδουναβείους ἡγεμονίας καὶ ὑπὸ τὴν σφοδρὰν πίεσιν

---

1. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 71-73. Πρβλ. Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ,. σελ. 132-133. Ἀνδρέου Τριανταφύλλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 2. Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Οἱ Δεληγιανναῖοι, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 226-227.

2. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 73-74.

3. Ν. Σπηλιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 242. Μ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 222. Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 59, ὅπου ἀναφέρεται σωθεὶς καὶ ὁ Ἰω. Βιλαέτης, οὐχὶ ὀρθῶς (Βλ. Φ. Χρυσανθοπούλου—Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν, σελ. 53). Ὑπὸ τοῦ Καν. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 174, ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν φυλακισθέντων καὶ μὴ σωθέντων ὁ Ρέοντος καὶ Πραστοῦ Διονύσιος, ὁ δὲ Α. Καραπατᾶς ὡς μὴ σωθείς, εἰς δὲ τὴν σελ. 268 ἀναγράφεται ὅτι ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἀπεβίωσαν καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ μετὰ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, πλὴν τῶν Τριπόλεως Δανιὴλ καὶ Μεσσήνης Ἰωσήφ, ποὺ ἐξῆλθαν βαρέως ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸν τύφον καὶ πλὴν τῶν προκρίτων Κοπανίτζα, Καραμάνου, Τομαρᾶ καὶ Καραπατᾶ, τῶν Ι. Περούκα ἀποθανόντος καθ' ὁδόν, τοῦ δὲ Ἰ. Βιλαέτη μετὰ 15 ἡμέρας εἰς Πύργον. Πρβλ. Ἰ. Φιλήμονος, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 204.

4. Ἰωσὴφ Ζαφειροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 74.

5. Ὑπὲρ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος Δημητσάνης ἐνδιεφέρθη ἅμα ἀναρρώσας ὁ Δανιήλ, ὡς ἐκτελεστὴς τῶν τελευταίων θελήσεων τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐξομολογηθέντος ἀρχιεπισκόπου Δημητσάνης Φιλοθέου, ὅστις κατέλιπε 5 χιλ. γρόσια ὑπὲρ τῆς Σχολῆς Δημητσάνης. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης, ἔνθ' ἀνωτ, σελ. 247-248.

τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, ἡ πατριαρχικὴ Σύνοδος ΚΠόλεως πρὸς κατευνασμὸν αὐτῆς κατεδίκασε τὸ κίνημα, ἀφώρισε τοὺς πρωτεργάτας καὶ συνέστησεν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Συγχρόνως ἀπελύθησαν γράμματα πατριαρχικὰ πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους, νὰ μὴ ἀναμειχθοῦν εἰς τὴν θρυλουμένην ἐπανάστασιν. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ δύο τοιαῦτα καταδικαστικὰ τοῦ ἀγῶνος γράμματα παρέδωκεν, ἵνα μεταφέρῃ εἰς Πελοπόννησον, εἰς τὸν ἐκ ΚΠόλεως μέλλοντα ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τὸν Μορέαν Ρήγαν Παλαμήδην[1]. Ἐπειδὴ ἐπεβραδύνθη ἡ ἀναχώρησις τοῦ Παλαμήδη, τὰ γράμματα ταῦτα δὲν ἐπεδόθησαν, παρέμειναν δὲ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ γνωστοῦ πολιτευτοῦ Τριπόλεως, ὅστις ἐσκόπευε νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος[2]. Ἐξ αὐτῶν ἐκδίδεται ἐνταῦθα τὸ πρὸς τὸν Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ ἀπευθυνόμενον[3], τὸ δ' ἄλλο, τὸ πρὸς τὸν Παλ. Πατρῶν Γερμανόν, θὰ ἐκδοθῇ ἐν καιρῷ. Βεβαίως, κατ' ἐπιφάνειαν μόνον εὑρίσκει τις τὴν καταδίκην τοῦ κινήματος εἰς πάσας τὰς ἐνεργείας τοῦ Γρηγορίου Ε΄, οὔτε ἦτο δυνατόν, ἂν ἀκόμη ὑπῆρχεν οὐσιαστικὸν νόημα εἰς τὰς πατριαρχικὰς ἐνεργείας, νὰ μεταπεισθῇ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος τὴν κλητὴν ἐκείνην ὥραν τῆς ἐπιμελῶς παρασκευασθείσης ἐξεγέρσεως, πολὺ περισσότερον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατηθοῦν οἱ πρωτεργάται τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἑπομένως ἡ ἔκδοσις τῆς προκειμένης πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς δὲν μεταβάλλει τὰ πράγματα οὔτε βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ σχηματίσῃ τις γνώμην ἐπὶ λελυμένων ζητημάτων, γίνεται ἐν τούτοις διὰ νὰ μὴ μένῃ ἀνέκδοτος καὶ διὰ νὰ ὑπάρχουν ὑπ' ὄψιν παντὸς μελετητοῦ τῆς σήμερον ἢ τῆς αὔριον ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ πάντα εἰ δυνατόν, πρὸς τεκμηρίωσιν τῶν ἀπόψεων ἐν γένει ἐπὶ τοῦ μεγάλου θέματος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

---

1. Ἀμβροσίου Φραντζῆ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α΄, σελ. 251, ὑποσ. 1. Τὸ ὅτι γνωρίζει τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ φυσικόν, διότι ἴσως τὸ ἀνεκοίνωσεν ὁ ἴδιος ὁ Παλαμήδης. Παράδοξον καὶ δύσκολον νὰ ἑρμηνευθῇ εἶναι, πῶς ὁ Παλαμήδης δὲν ἐπέδωκε τὰς δύο ἐπιστολὰς τοῦ πατριάρχου (ὁ Φραντζῆς νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς κοινῆς ἐπιστολῆς) πρὸς τοὺς ἀποδέκτας Παλ. Πατρῶν καὶ Τριπολιτζᾶς, ἔστω καὶ καθυστερημένως, ἀλλ' ἐκράτει αὐτὰς εἰς τὸ ἴδιον ἀρχεῖον. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐπέχομεν πρὸς τὸ παρὸν νὰ εἰκάσωμεν ποία ἀπάντησις προσήκει.

2. Στ. Χ. Σκοπετέα, Τὸ ἀρχεῖον Ρήγα Παλαμήδη, «Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον», τ. Ε΄ (1950), σελ. 69-71. Πράγματι ὁ Παλαμήδης εἶχε συγκεντρώσει πολύτιμον καὶ πολὺ ὑλικόν, ἐν πολλοῖς πρωτότυπον, ἀφορῶν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἐφεξῆς, ἂν κρίνωμεν ὅμως ἐκ τῶν σχεδιασμάτων αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐν γένει ὁπλισμοῦ του, θ' ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνδρὸς νὰ συνθέσῃ γενικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος, περὶ ἧς ἔκρινεν εὐμενῶς ὁ πολύκλαυστος φίλος καὶ συνάδελφος Σταῦρος Χ. Σκοπετέας. Τὸ εἰς Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους κατατεθειμένον ἀρχεῖον Παλαμήδη, ἐκ δωρεᾶς τῶν κληρονόμων Βλαχογιάννη, καλῶς γνωρίζομεν, διότι συνέβη ἡμεῖς νὰ τὸ ταξινομήσωμεν.

3. Γεν. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖον Παλαμήδη, φάκ. 252.

Ἓν περίπου ἔτος ἐνωρίτερον ὁ Δανιὴλ εἶχε λάβει μίαν ἄλλην πατριαρχικὴν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ ἐξαδέλφου του Γρηγορίου Ε', ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23 Σεπτεμβρίου 1820, διὰ τῆς ὁποίας διώριζεν αὐτὸν ἔξαρχον, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ὁμόρων μητροπολιτῶν Μονεμβασίας Χρυσάνθου, τοῦ συνδεσμώτου του, καὶ τοῦ Ναυπλίου Γρηγορίου, ἐπίσης συναθλητοῦ, διὰ νὰ παραλάβῃ ἀπὸ μὲν τὸν πρῶτον τὰ διὰ διαθήκης καταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν ἀνεψιόν του 'Αναγνώστην ἀντικείμενα καὶ ἕνα ἀγρόν, ἀπὸ δὲ τὸν τελευταῖον τὴν πρὸς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καταλειφθεῖσαν βαρύτιμον κορῶναν[1].

Κατὰ τὴν ἐφεξῆς πορείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑποθέσεων, μέσα ἀπὸ τὰς πολλὰς καὶ πολλάκις δραματικὰς φάσεις αὐτῆς, ὁ Δανιὴλ δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος οὔτε ἀμέτοχος. Δὲν εἶναι δαψιλεῖς αἱ εἰδήσεις, διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν μετοχὴν αὐτοῦ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ, δυνάμεθα ὅμως νὰ συλλάβωμεν τὸ μέτρον τῆς προσφορᾶς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων. Θὰ ἦτο δυνατὸν ἀσφαλῶς νὰ ἀποδοθῇ ἡ εἰς τὸν Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ ἀνήκουσα μοῖρα ἐκ τῆς τιμῆς, ποὺ περιβάλλει πάσας τὰς προσπαθείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ μετεπαναστατικῆς περιόδου, διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς στρατευθείσης ἐν ἀρχῇ καὶ τῆς χειραφετουμένης μετὰ ταῦτα ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος, ἀλλὰ πλὴν τοῦ ὅτι ἐλλείπει τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικὸν μιᾶς τοιαύτης ἐξονυχιστικῆς ἐρεύνης, θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀνατάμῃ τις λεπτομερῶς τὰς πολυπληθεῖς σελίδας τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας συνολικῶς καὶ εἰδικῶς, πρᾶγμα ἀκατόρθωτον τὴν παροῦσαν στιγμὴν καὶ ἐκφεῦγον τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος μελετήματος[2]. 'Εκ τῶν ὑπαρχουσῶν πηγῶν πάντως φαίνεται σαφῶς, ὅτι τοὺς πλείστους ἀρχιερεῖς τῆς ἐπαναστατημένης 'Ελλάδος καὶ δὴ τοὺς πλέον ἐντριβεῖς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν καὶ ἐχομένους τῆς θρησκευτικῆς ἐν γένει παραδόσεως, οἷος ἦτο ὁ Δανιήλ, ἀπησχόλει σοβαρῶς τὸ θέμα τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς 'Εκκλησίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων καὶ τῶν θεσμίων, μετὰ τὴν ἀποκοπὴν ἐκ τῆς μητρὸς 'Εκκλησίας τῆς ΚΠόλεως, λόγῳ τῶν γεγονότων. Παραλλήλως ἀπησχόλει βεβαίως τὸ θέμα καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἡ δὲ ἵδρυσις ἰδίου 'Υπουργείου Θρησκείας ἀποδεικνύει ἀκριβῶς, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἡ ἐπαναστατημένη 'Ελλὰς διετήρει ἀμείωτον, ἡ τοποθέτησις μάλιστα τοῦ 'Ανδρούσης 'Ιωσὴφ εἰς τὸ μινιστέριον τοῦτο παρεῖχεν ἐγγύησιν, ὅτι τίποτε δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἀντιβαῖνον εἰς τὰς ὑγιεῖς ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἀποστολῆς

---

1. Ν. Οἰκονομοπούλου, 'Επιστολὴ Γρηγορίου τοῦ Ε', «Μεσαιωνικὰ Γράμματα», τόμ. Α' (1931), σελ. 170 κέξ., ὅπου καὶ πανομοιότυπον τῆς ἐπιστολῆς.

2. Μία τοιαύτη ἐργασία εἶναι ἀνάγκη νὰ σχεδιασθῇ ἐπὶ εὐρυτέρων πλαισίων καὶ νὰ στηριχθῇ, πλὴν τῶν γνωστῶν βοηθημάτων, πρὸ πάντων ἐπὶ ἀγ ώστων γραπτῶν πηγῶν, τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὰ διάφορα ἀρχεῖα ἰδίᾳ τοῦ 'Αγῶνος καὶ τῆς ἑπομένης περιόδου τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, μετ' ἐπίμονον μελέτην αὐτῶν, ἂν μὴ συστηματικὴν ἔκδοσίν των.

τῆς 'Εκκλησίας, μέχρις ὅτου ὀργανωθῇ αὕτη συμφώνως πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας[1].

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν μέχρις ὅτου ἡ 'Εκκλησία ἐν Ἑλλάδι ὀργανωθῇ εἴτε διὰ τῆς ἐπανασυνδέσεως μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, μετὰ τὸ πέρας τῆς 'Επαναστάσεως, εἴτε ὡς αὐτοκέφαλος, πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις ρυθμίζει τὸ Μινιστέριον τῆς Θρησκείας, ἐνισχυόμενον διὰ τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων, πολλοὺς τῶν ὁποίων συχνὰ ἐχρησιμοποίει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του. Οὕτω, γνωστὴ εἶναι ἡ διαμαρτυρία τοῦ Δανιὴλ Τριπολιτζᾶς μετὰ τοῦ Ρέοντος καὶ Πραστοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Ἄρτης Πορφυρίου, διὰ τὰς ἀντικανονικὰς χειροτονίας τοῦ Ζαρνάτας Γαβριήλ[2]. Αὕτη ἐγένετο τὸ ἔτος 1825. Προηγουμένως ὅμως συναντῶμεν τὸν Δανιὴλ ὡς ἑξῆς.

Μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Δημητζάνης Φιλοθέου φαίνεται ὅτι μέχρι τέλους τοῦ 1824, ὅτε ὡρίσθη τοποτηρητὴς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ὁ Χαριουπόλεως Βησσαρίων, τὴν ἐπαρχίαν ἐξυπηρέτει θρησκευτικῶς ὁ Τριπόλεως, ὡς ἀνέκαθεν προτιμᾷ νὰ ὀνομάζεται λογιώτερον, Δανιήλ[3]. Μετὰ τὴν συνέλευ-

---

1. Σχετικὸν εἶναι τὸ μελέτημα, στηριζόμενον ὅμως μόνον ἐπὶ ἐκδεδομένων πηγῶν, τῶν καὶ ὀλιγωτέρων, τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Νικ. Π. Παπαδοπούλου, Αἱ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν 'Επανάστασιν προσπάθειαι πρὸς σύστασιν Ἱερᾶς Συνόδου, «'Εναίσιμα ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», 'Αθῆναι 1931, σελ. 245 κἑξ. Συναφῆ δημοσιεύματα πρόσθες, Δημ. Α. Πετρακάκου, Ὁ κλῆρος εἰς τὴν πολιτικήν, «'Εναίσιμα Χρ. Παπαδοπούλου», σελ. 344 κἑξ.— Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια διορισθεῖσα πενταμελὴς 'Εκκλησιαστικὴ 'Επιτροπὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς, ἐν 'Αθήναις 1954, σσ. 71 (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «'Εκκλησίας» τόμ. Λ'-ΛΑ').

2. Κωνστ. Οἰκονόμου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, τόμ. Β', 'Αθῆναι 1864, σελ. 18-19. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν, Ἱστορία τῆς 'Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α', ἐν 'Αθήναις 1920, σελ. 28-29. Διὰ τὰς ἀντικανονικὰς πράξεις του καθῃρέθη τὸ 1833 καὶ πάλιν τὸ 1834, συγχωρηθεὶς βραδύτερον, ἀλλ' ἔκπτωτος ἐγένετο ὁ Ζαρνάτας Γαβριήλ, τοὐπίκλην Φραγκούλης, περὶ οὗ βλ. ἱκανὰ ὑπὸ Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς ΒΔ Μάνης, «Ἑλληνικά», τόμ. ϛ' (1933), σελ. 294 κἑξ., 300 κἑξ.—

3. Τούτου εὑρέθη ἀφοριστικὸν κατὰ τῶν ἰδιοποιουμένων προσόδους καὶ ἀφιερώματα τοῦ ἐν Δημητσάνῃ ἐνοριακοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Πλάτσας ἐπιτρόπων κλπ., ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Σεπτ. 1824. Βλ. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Οἱ ναοὶ τῆς Δημητσάνης, ἐν 'Αθήναις 1954, σελ. 46. Τὸν Μάρτιον τοῦ ἰδίου ἔτους 1824 εἶχεν ἐγκαινιάσει τὸν εἰς Παλαιοχώριον Δημητσάνης ἀνακαινισθέντα ἐκ βάθρων ναὸν τῶν Ἁγίων 'Αποστόλων, κατὰ σημείωμα ἐν φ. 23α τοῦ κτ. κώδικος τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀναγινώσκομεν, «ἀρχιερεὺς ὁ τελέσας τὰ ἐγκαίνια ἦν Δανιὴλ Παπαπαναγιωτόπουλος, ὑποστὰς καὶ οὗτος τὴν ὑπὲρ τῆς πίστεως εἱρκτήν....., ἐτέλεσε δὲ τοῦτο τὴν α' Κυριακὴν τῆς μεγάλης μ' δωρεὰν τοῦ 1824 κατὰ μῆνα Μάρτιον». Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, ἐν 'Αθήναις 1954, σελ. 49, ἀριθ. 69. Πρβλ. Ν. Ι. Κουστένη, Ἱστορικὰ τοῦ Παλαιοχωρίου τῆς Δημητσάνης, «Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον», τ. Ζ' (1952), σελ. 56-67.

σιν τοῦ Ἄστρους, ἐν ὄψει τῶν ἀντιθέσεων τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ δὴ τῆς διαιρέσεως τῶν Καρυτηνῶν εἰς ὁμάδας Δεληγιαννικῶν καὶ Κολοκοτρωνικῶν, ἐπραγματοποιήθη τὸ μελετώμενον συνοικέσιον τοῦ υἱοῦ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη Κολίνου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κανέλου, εἰς ἡλικίαν μὴ νόμιμον, τῇ ἐνεργῷ ἐπεμβάσει τοῦ κοινοῦ φίλου τῶν δύο οἰκογενειῶν μητροπολίτου Τριπόλεως Δανιήλ. Ἦτο φανερὸς ὁ πολιτικὸς χαρακτὴρ τοῦ συνοικεσίου, μάλιστα δὲ ὁ ἀρραβὼν ἐτελέσθη εἰς Τριπολιτζὰν μὲ ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τύπους ὑπὸ τοῦ Δανιήλ[1]. Ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1823. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπικειμένης ἐπιγαμίας δὲν φαίνεται νὰ ἀπέδωκαν τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα αἱ ἀγαθαὶ προβλέψεις τοῦ μητροπολίτου Δανιήλ. Μετ' οὐ πολὺ αἱ διαστάσεις τῶν ἀντιθέσεων εὐρύνονται καὶ ἐξελίσσονται εἰς ἐμφύλιον πόλεμον. Καὶ ὁ Δανιὴλ δὲν θὰ μείνῃ ἄτρωτος ἐκ τῆς ἐνδημούσης πολιτικῆς νόσου τῶν Ἑλλήνων. Πιστεύει ὁ ἀγαθὸς μητροπολίτης ὅτι προσφέρει ὑπηρεσίαν, συμβουλεύων τὴν συμφιλίωσιν τῶν ἀντιτιθεμένων. Καὶ ὅμως αὐτός τε καὶ οἱ Κορίνθου Κύριλλος καὶ Ἀνδρούσης Ἰωσὴφ κατηγοροῦνται ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, ὅτι ἐνεργοῦν ἐναντίον της, συντασσόμενοι μὲ τὸ κόμμα τῶν ἀντιδιοικητικῶν. Καίτοι ἡ κατηγορία κυρίως φαίνεται ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἰωσὴφ Ἀνδρούσης, ὅμως ἀπὸ κοινοῦ ὑποβάλλοντες ἐκ Βυτίνης συνυπογράφουν καὶ οἱ λοιποὶ ἐνδιαφέρουσαν σχετικὴν ἀναφορὰν τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 1824[2].

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1825 εὑρίσκομεν τὸν Δανιὴλ ἐπὶ κεφαλῆς τριμελοῦς ἐξ ἀρχιερέων ἐπιτροπῆς, πρὸς λύσιν πολυπλόκου διαφορᾶς πολιτῶν, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιτροπὴ ἀπεφάνθη «ἀ π α θ ῶ ς, δ υ ν ά μ ε ι τ ῶ ν ν ό μ ω ν

---

1. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 513. Φ. Χ ρ υ σ α ν θ ο π ο ύ λ ο υ ἢ Φ ω τ ά κ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 480 (β' ἔκδοσις Βαγενᾶ κλπ. τόμ. Β', Ἀθῆναι 1955, σελ. 365). Μ. Ο ἰ κ ο ν ό μ ο υ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 401-403, ὅπου δὲν ἀναφέρεται ὁ μελοσαβικὸς ρόλος τοῦ Δανιὴλ Τριπολιτζᾶς. Διὰ μακρῶν διηγεῖται τὰ μετὰ τὴν συνέλευσιν τοῦ Ἄστρους ὁ Καν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η ς, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Β', σελ. 123 κἑξ., ὅπου διαγράφεται σαφῶς ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ Δανιήλ, ἐνεργοῦντος ὅμως τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἀρνουμένου τοῦ Κανέλου, διὰ τοῦτο ἀναπτύξαντος δραστηριότητα ἀσυνήθη πρὸς συμφιλίωσιν τῶν ἐριζόντων ἀρχηγῶν. Ὁ Κ. Δεληγιάννης, ἂν καὶ παρέχει ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας τῶν γεγονότων, ἐκθέτει τὰ πράγματα μὲ τὰ ὑποκειμενικὰ κριτήρια τῆς οἰκογενείας του, στρεφόμενος ἐμπαθῶς κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, ἀφήνων δ' ἐν μέρει ἀκάλυπτον καὶ τὸν Δανιήλ, καίτοι παραδέχεται ὅτι χάρις εἰς αὐτὸν ἐδέχθη ὁ Κολοκοτρώνης τὴν ἀντιπροεδρίαν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ δυσαρεστήσας τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῦ. Ἡ μορφὴν ἀπολογίας ἔχουσα ἐγωιστικὴ προσπάθεια τοῦ Κανέλου δὲν ἀνατρέπει τὴν ὀρθὴν βάσιν τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων.

2. Ἔγγραφον ἀνέκδοτον, βλ. κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 24, ὅπου καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ σχετικὰ σχόλια.

καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου»[1]. Ἀπὸ σωζόμενον συμπτωματικῶς ἔγγραφεν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Ὀκτωβρ. 1825 πληροφορούμεθα, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον Θρησκείας προσεκάλει τὸν Δανιὴλ νὰ χειροτονήσῃ εἰς διάκονον καὶ πρεσβύτερον ἰδιώτην κριθέντα ἄξιον τοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφου μαρτυρίας ἱερέως [2], ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἡ Διοίκησις εἶχεν ἐπιφυλάξει δι' ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τοῦτο. Τὸ 1826 ὁ Δανιὴλ ἠσχολήθη μὲ περιπεπλεγμένην ὑπόθεσιν διαζυγίου, ἥτις ἔμελλε ν' ἀπασχολήσῃ ἐπὶ μακρὸν τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχάς, λύσας μετ' ἐπιφυλάξεως γάμον μεταξὺ Στεμνιτσιωτῶν συζύγων καὶ διατάξας τὸν ἐπιστάτην τῆς ἐπαρχίας Δημητσάνης ἱερομόναχον Γεννάδιον Αἱμυαλίτην, νὰ ἐνεργήσῃ τὴν διάζευξιν μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων ἐκ τοῦ πλησίον. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις δὲν ἐδικαιολόγει τὴν λύσιν τοῦ γάμου[3].

(Συνεχίζεται)

---

1. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Δικαστικὴ ἀπόφασις τριῶν ἀρχιερέων ἐπὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως, κατὰ τὸ 1825, «Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου», τόμ. Η' (1953), σελ. 73 κἑξ., καὶ δὴ ἡ ἀπόφασις σελ. 79-81.

2. Κατωτέρω, ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 25.

3. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μία περίεργος ὑπόθεσις διαζυγίου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, «Ἀρχεῖον Ἐκκλ. Κανον. Δικαίου», τόμ. Θ' (1954), σελ. 37 κἑξ., 44 κἑξ.

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ernest Wright, Biblische Arhäologie. Mit 220 Abbildungen und 6 Karten. Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Dr. Christine v. Mertens. Vandenhoeck und Ruprecht. Cöttingen 1958. Σελ. 300.

Ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία συνεχίζουσα καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸν γοργότατον ρυθμὸν τῆς προόδου, τὸν ὀφειλόμενον εἰς τὰς λίαν ἀποκαλυπτικὰς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ ἀνασκαφάς, ἐπιχέει δαψιλὲς φῶς εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Ἁγίων Γραφῶν κείμενα, ἰδίᾳ τῆς Π. Διαθήκης, καὶ διαρκῶς ἔρχεται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἱστορικὴν τῶν βιβλίων αὐτῆς ἀξιοπιστίαν, νέους δὲ ὁρίζοντας διανοίγει εἰς τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. Περὶ πάντων τούτων μαρτυρεῖ λίαν εὐγλώττως καὶ τὸ μετὰ χεῖρας περισπούδαστον ἔργον τοῦ διακεκριμένου ἐν τῷ γνωστῷ ἀνωτέρω θεολογικῷ σεμιναρίῳ τοῦ Mc Kormick τοῦ Σικάγου καθηγητοῦ κ. E. Wright, τὸ ὁποῖον εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐμφανίζεται νῦν καὶ ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει. Ἡ κατανομὴ τῆς ὕλης γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βιβλικῆς ἱστορίας, ἥτις, ὡς εἴπομεν, τοσοῦτον διαφωτίζεται διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, τῶν πορισμάτων τῶν ὁποίων εἶναι ἐξ ἴσου τέλειος κάτοχος ὁ συγγραφεὺς (γνωστὸς καὶ ἐκ τῶν ἐν Συχὲμ ἀνασκαφῶν του), ὅσον καὶ τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ τῆς Βίβλου καθόλου.

Τοῦ ἔργου προτάσσεται πρόλογος τοῦ καθηγ. κ. A. Kuschke καὶ εἰδικὸς πρόλογος τῆς γερμαν. ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς 14 κεφάλαια, ἐν τῷ α΄ τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ σπουδαιότης τῆς Βιβλικῆς ἀρχαιολογίας,ὡς ἐπιστήμης, διὰ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς Βίβλου καὶ τὴν κατανόησιν τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας (σ. 9-20), ἐν τῷ β΄ (σ. 21-31) γίνεται λόγος περὶ τῶν προϊστορικῶν κατοίκων (γιγάντων,) τῆς Παλαιστίνης,ἐν τῷ γ΄ κεφ. (σ. 32-45) περὶ τῶν λεγομένων πατριαρχῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἐν τῷ δ΄ κεφ. (σ. 46) περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαμονῆς αὐτῶν σ. (46-61),ἐν τῷ ε΄ κεφ. (σ. 62-78) περὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης, ἐν τῷ ς΄ κεφ. (σ. 79-92) περὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κριτῶν, ἐν τῷ ζ΄ κεφ. (σ. 93-116) περὶ τῆς θρησκευτικῆς σχέσεως τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τὸ θρησκευτικὸν περιβάλλον, ἐν τῷ η΄ κεφ. (σ. 117-143) περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας (Σαοὺλ-Δαυΐδ-Σολομῶντος), ἐν τῷ θ΄ κεφ. (σ. 144-161)περὶ τῆς διασπάσεως καὶ καταρρεύσεως τοῦ ἡνωμένου ἰσραηλιτικοῦ κράτους, ἐν τῷ ι΄ κεφαλαίῳ περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα (σ. 162-177), ἐν τῷ ια΄ κεφ. (σ. 179-198) περὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τοῦ Ἰσραὴλ, ἐν τῷ ιβ΄ κεφ. περὶ τῆς μεταιχμαλωσιακῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος (σ. 199-219), ἐν τῷ ιγ΄ κεφ. περὶ τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰ. Χριστοῦ (σ. 220-248), ὅπου ἐξαίρεται ἡ διὰ τὴν Κ. Διαθήκην σημασία τῶν εὑρημάτων τῆς Ν. Θαλάσσης καὶ τῆς Ἀρχαιο-

λογίας ἐν γένει καὶ τέλος ἐν τῷ ιδ' κεφ., ὅπερ ἐπιγράφεται «Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ κόσμῳ», ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ἀνὰ τὸν κόσμον διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων (σ. 249-279). Τὸ ἔργον κοσμεῖται καὶ διαφωτίζεται διὰ 220 εἰκόνων καὶ 6 χαρτῶν, παρεντιθεμένων, εὐτυχῶς, ἐν τῷ κειμένῳ, καὶ κατακλείεται διὰ πολλῶν πινάκων τῶν εἰκόνων καὶ χαρτῶν, τῶν νεωτέρων κυρίων ὀνομάτων, τῶν βιβλικῶν ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ πραγματικῶν, ὡς καὶ βιβλικῶν χωρίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων περιεχομένων τοῦ βιβλίου καταφαίνεται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Βιβλικῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῇ συνήθει στενῇ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, ἀλλὰ περὶ ἔργου ἀποβλέποντας εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς Βιβλ. Ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Βίβλου περιβάλλοντος διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων. Ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τούτου αἰσθάνεται πραγματικὴν ἀνακούφισιν ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν ἐν λόγῳ εὑρημάτων ἐκπεμπομένου φωτός, τὸ ὁποῖον διασκεδάζει τοσαύτας φανταστικὰς θεωρίας τῆς νεωτέρας φιλολογικῆς κριτικῆς ἐπὶ τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐνισχύει πολλαχῶς τὴν ἀξιοπστίαν τῆς βιβλικῆς παραδόσεως. Γεγραμμένον τοὔτο ἐν γλώσσῃ ρεούσῃ, τῆς ὁποίας τὴν χάριν πιστῶς ἀποδίδει ἡ μεταφράστρια, καὶ μετὰ πολλῆς σαφηνείας καὶ θετικότητος καὶ ἀκριβολογίας, ἀναγιγνώσκεται, παρὰ πᾶσαν διχογνωμίαν πρὸς τὸν συγγραφέα, ἀπλήστως καὶ ἐπωφελῶς καὶ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου.

Ὁ Ὀρθόδοξος θεολόγος, ἐκτὸς τῆς ἄλλης ἱκανοποιήσεως, ἣν αἰσθάνεται ἐκ τῆς ἀνὰ πᾶν βῆμα πιστοποιήσεως τῆς ἀξιοπιστίας τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς περὶ αὐτῆς παλαιοτάτης παραδόσεως, χαίρει μανθάνων καὶ παρὰ τοῦ συγγραφέως τὴν διὰ τῶν τελευταίων εὑρημάτων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης διαπίστωσιν τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', περὶ τῆς ὁποίας, παραδείγματος χάριν, ἐν σελ. 219 ἀναγιγνώσκονται τὰ ἀκόλουθα: «Δὲν δύναταί τις λοιπὸν πλέον νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ Βίβλος εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπερτέρα τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὀφείλει, δὲ ἑκάστοτε νὰ λαμβάνῃ ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὴν ἀξίαν τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου».

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sabatino Moscati, Ancient Semitic Civilizations. London. Elek Books 1957. Σελ. 254.

Ἡ ἱστορία τῶν σημιτικῶν λαῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ἥτις εἶχε διαφωτισθῆ πολὺ διὰ τῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, προεκάλει ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ζωηρὸν τὸ διαφέρον οὐ μόνον τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν φιλολόγων καὶ τῶν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεμορφωμένου κοινοῦ. Τὸ διαφέρον ὅμως τοῦτο βαίνει κορυφούμενον μετὰ τὰ σπουδαιότατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Εἰς τὸ διαφέρον τοῦτο ἀνταποκρινόμενος παρέχει ἐξαίρετον καὶ δὴ καὶ πλήρη καὶ συνολικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τούτων,καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν,ὁ διαπρεπὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ρώμης καθηγητὴς τῆς σημιτικῆς φιλολογίας κ.

Sab. Moscati ἐν τῷ μετὰ χεῖρας περίπουδάστῳ ἔργῳ, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἰταλιστὶ τὸ πρῶτον (1953 β ἐκδ. 1955), ὑπὸ τὸν τίτλον Storia e civiltà dei Semiti, ἐκδοθέντος καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν μεταφρασθέντος καὶ εἰς β' ἔκδοσιν δημοσιευθέντος βιβλίου του.

Ἐν αὐτῷ, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν γεωγραφικὸν χῶρον, τὰ ἐθνολογικὰ ζητήματα, τὰ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων τῶν Σημιτῶν, ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων, Χαναναίων, Ἑβραίων, Ἀραμαίων, Ἀράβων καὶ Αἰθιόπων καὶ ἐν τῷ συνθετικῷ ἐπιλόγῳ περὶ τῶν ἑνωτικῶν δεσμῶν τῶν διαφόρων σημιτικῶν πολιτισμῶν, περὶ τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ Ἐγγὺς Ἀνατολῇ θέσεως τῶν Σημιτῶν καὶ περὶ τῆς συμβολῆς τούτων εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ βιβλιογραφία κατ' ἐκλογήν, πρὸ παντὸς ἡ νεωτάτη, καὶ ἀλφαβητικοὶ πίνακες περιεχομένων ὀνομάτων καὶ βιβλικῶν παραπομπῶν. Ἡ ἔκθεσις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῶν νεωτάτων φιλολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, εἰς ἃς μετέχει καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεύς, μετὰ πολλῆς δὲ μεθοδικότητος, σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος κατὰ τρόπον καθιστῶντα τὸ βιβλίον λίαν προσιτὸν καὶ εἰς τὸ φιλομαθὲς καὶ ἰδίᾳ τὸ φιλίστορ κοινόν, χρησιμώτατον δὲ εἰς τοὺς περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν, ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, σπουδάζοντας καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον εἰς τὰς θεολόγους. Σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὴν συντηρητικότητα τοῦ συγγραφέως ἔναντι τῶν προβλημάτων τῆς Π. Διαθήκης. Τὴν χρησιμότητα δὲ τοῦ βιβλίου ἐπαυξάνουσιν αἱ πολυάριθμοι καλλιτεχνικαὶ εἰκόνες ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων.

Ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχή, ἧς ἔτυχε τὸ βιβλίον τοῦτο, οὐ μόνον παρὰ τῷ ἰταλικῷ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ γερμανοφώνῳ καὶ τῷ γαλλικῷ, τελευταίως δὲ καὶ παρὰ τῷ ἀγγλοφώνῳ κοινῷ καὶ αἱ εὐνοϊκώταται περὶ αὐτοῦ κρίσεις διακεκριμένων ἀνατολιτῶν καὶ ἑβραϊστῶν, Γερμανῶν καὶ Ἄγγλων καὶ Γάλλων καὶ Ἀμερικανῶν καὶ Ἰταλῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ Rowley, Winston Thomas καὶ αὐτὸς ὁ Albright, μαρτυροῦσι περὶ τῆς μεγάλης χρησιμότητος τοῦ βιβλίου τούτου. Εὐχαρίστως δὲ πληροφορούμεθα, ὅτι προσεχῶς θὰ δημοσιευθῇ τοῦτο καὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, τῇ εὐγενεῖ ἐγκρίσει τοῦ συγγραφέως.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Claus Westermann, Tausend Jahre und ein Tag. Unsere Zeit im Alten Testament. Kreuz-Verlag. Stuttgart. 1957. Σελ. 275.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἐκλαϊκευτικὸν ἔργον τοῦ γνωστοῦ καθηγητοῦ τῆς Παλ. Διαθήκης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Χαϊδελβέργης ἀποτελεῖ εὔστοχον προσπάθειαν ὄχι μόνον μυήσεως τοῦ συγχρόνου ἡμῖν μὴ εἰδικοῦ ἀναγνώστου εἰς τὰ προβλήματα καὶ τὸ αἰωνίου κύρους περιεχόμενον τῆς Παλ. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ διαφωτίσεως τῆς ἐποχῆς ἡμῶν καὶ τῶν προβλημάτων αὐτῆς διὰ τοῦ φωτὸς

τῆς ἐν τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ βιβλίῳ περιεχομένης θείας ἀποκαλύψεως. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ παρόντος βιβλίου:«Χίλια ἔτη καὶ μία ἡμέρα». Ὑπὸ μὲν τὰ 1000 ἔτη νοεῖται ἡ χιλιετὴς περίοδος,ἐντὸς τῆς ὁποίας συνετέθη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ὑπὸ δὲ τὴν μίαν ἡμέραν ὁ βραχύτατος χρόνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετελέσθη ἡ ἐν τῇ Παλ.Διαθήκῃ προπαρασκευασθεῖσα ΚαινὴΔιαθήκη,ἡ Βίβλος τῆς«ὑψώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου».Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ἀντικατροπτίζεται καὶ ἀπεικονίζεται ἡ ἱστορία ὄχι μόνον ἑνὸς λαοῦ, ἀλλὰ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν.Οἱ κυριώτεροι σταθμοὶ τῆς ἱστορίας τῆς Π.Διαθήκης καὶ τὰ χαρακτηριστικώτερα σημεῖα τοῦ περιεχομένου καὶ τὰ σπουδαιότερα προβλήματα αὐτοῦ θίγονται ἀριστοτεχνικῶς ὑπὸ ἀνδρὸς κατέχοντος ὄχι μόνον τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς, ὡς καὶ τὰ κοινωνικὰ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν προβλήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην τῆς ἐκλαϊκεύσεως ὑψηλῶν καὶ δυσκόλων νοημάτων καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ παλαιοτάτων συγγραμμάτων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1959. Σελ. 140,

Εἶναι ἀπὸ τοῦ 1837 ἡ ἕκτη ἑλληνιστὶ ἐκδιδομένη Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ ἡ τρίτη ὑπὸ καθηγητοῦ τῆς γλώσσης ταύτης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ μὲν πρώτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐν αὐτῇ καθηγητοῦ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης Ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Βίμπου, τοῦ μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου Μαντινείας, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Νικολάου Παπαγιαννοπούλου, ἀρίστη ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς καὶ διδακτικῆς, ἥτις ἐκδοθεῖσα τῷ 1912 ἐν Λειψίᾳ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῇ. Ἡ μετὰ χεῖρας Γραμματικὴ τοῦ συναδέλφου κ.Βέλλα, συνδυάζουσα ἐπιστημονικότατα καὶ μεθοδικότατα, εἶναι ἅμα καὶ πληρεστέρα, διότι περιλαμβάνει καὶ στοιχεῖα συντάξεως καὶ οὕτω θὰ διευκολύνῃ πολὺ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἀπαραιτήτου εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οὐ μόνον κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο΄. Καὶ μία ἄλλη σπουδαία ἑλληνικὴ πρόοδος τεχνικῆς φύσεως ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1959: Ἡ Γραμματικὴ τοῦ ἀειμνήστου Παπαγιαννοπούλου παρέστη ἀνάγκη νὰ ἐκτυπωθῇ ἐν Λειψίᾳ, ἐνῷ ἡ Γραμματικὴ τοῦ κ. Βέλλα ἐξετυπώθη ἐν Ἀθήναις, καὶ δὴ ἐν τῷ Τυπογραφείῳ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας. Συγχαρητήρια λοιπὸν εἴς τε τὸν συγγραφέα καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν ἡμῶν Τυπογραφεῖον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀθανασίου Χαστούπη. Τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας. Ἐν Ἀθήναις 1957. Σελ. 51.

Τὸ λεγόμενον Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας», εἰς ὅ εἶναι ἀφιερωμένον τὸ μετὰ χεῖρας δημοσίευμα τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης καθηγη-

τοῦ τῆς Π. Διαθήκης κ. Ἀθ. Χαστούπη, εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων καὶ μάλιστα ρηξικελεύθων ἀρχαιολογικῶν παρὰ τὴν Νεκρὰν θάλασσαν εὑρημάτων, περὶ τὸ ὁποῖον πλουσιωτάτη ἔχει δημιουργηθῆ βιβλιογραφία, καθημερινῶς πολλαπλασιαζομένη. Πρόκειται οἱονεὶ περὶ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου, ἅμα καὶ ἐσωτερικοῦ κανονισμοῦ τῆς κοινότητος τῆς «Διαθήκης», τ. ἔ. αἱρέσεώς τινος, ὑπὸ πολλῶν μὲν ἐρευνητῶν ταυτιζομένης πρὸς τὴν τῶν Ἐσσαίων, ὑπ' ἄλλων δὲ θεωρουμένης ὡς συναφοῦς πρὸς αὐτήν, ὑπὸ δὲ τῶν πλείστων συσχετιζομένης πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πρωτογόνου Χριστιανισμοῦ. Τοῦ παρόντος δημοσιεύματος προτάσσεται βραχυτάτη εἰσαγωγὴ (σ-3-6) καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ «Ἐγχειριδίου Πειθαρχίας» ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει φιλοπονηθείσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ M. Burrows ἐκδοθέντων φωτοτύπων τοῦ ἑβραϊκοῦ χειρογράφου (New Haven 1951) καὶ τῇ βοηθείᾳ τῶν μέχρι τοῦ 1957 σχετικῶν δημοσιευμάτων καὶ περιεχούσῃ τὰ περὶ εἰσόδου νέων μελῶν εἰς τὴν κοινότητα τῆς Διαθήκης, διδασκαλίαν περὶ δύο ὁδῶν, σύστημα ὀργανώσεως καὶ κανόνας πειθαρχίας, κατακλειομένη δὲ διὰ ψαλμοῦ τῶν νεοφύτων. Ἐπὶ κεφαλῆς ἑκάστου τεμαχίου τίθεται σχετικὴ ἐπιγραφή, ἐν ὑποσημειώσει δὲ παρατίθενται κριτικαί τινες παρατηρήσεις, ὡς καί τινα σχόλια τοῦ κ. Χαστούπη, ἔτι καὶ παραπομπαὶ εἰς παράλληλα χωρία τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, τῶν ἐσσαϊκῶν πηγῶν καὶ τῆς λοιπῆς συγγενοῦς γραμματείας. Τὸ δημοσίευμα τοῦτο, πρῶτον εἰς τὸ εἶδός του ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ, καὶ ἀποτελοῦν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν πολυτιμοτάτων τούτων εὑρημάτων, ἐλπίζομεν ὅτι θὰ γίνῃ ἀπαρχὴ δημοσιεύσεως καὶ ἄλλων σχετικῶν ἑλληνικῶν ἐργασιῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Σοφοκλέους Δ. Λώλη. Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 1958. Σελ. 39.

Τὸ παρὸν μελέτημα τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑφηγητοῦ τῆς Δογματικῆς κ. Σ. Λώλη εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ σπουδαῖον καὶ φλέγον σήμερον ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως Ἐσχατολογίας καὶ Ἱστορίας. Τὰ ἐν αὐτῷ δὲ ἀναπτυσσόμενα συντόμως κεφάλαια ἐπιγράφονται: Περιεχόμενον καὶ πηγαὶ τῆς Ἐσχατολογίας (σ. 3-5). Προαγγελτικὰ σημεῖα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ (σ. 5-6). Ἡ θέσις τῆς Ἐσχατολογίας ἐν τῇ Δογματικῇ (σ. 6-9). Ἐσχατολογία καὶ Ἀποκάλυψις (σ. 9-11). Ἀποκάλυψις καὶ Ἱστορία (11-13) Ἔννοια τῆς Ἱστορίας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐσχατολογίας (13-17). Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (17-26). Πορεία τῆς Ἱστορίας (σ. 26-36). Ἕπεται ἡ βιβλιογραφία (σ. 31-38).

Ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς τυγχάνει ὑποψήφιος διὰ τὴν κενὴν τακτικὴν ἕδραν τῆς Δογματικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπῆρξε δὲ καὶ μαθητὴς ἡμῶν, δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐκφέρωμεν ἄλλην τινὰ κρίσιν περὶ τοῦ μελετή-

ματος, εἰμὴ εἴς τινα σημεῖα, ἐν οἷς, κατὰ τρόπον λίαν ἀήθη, ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς ἡμετέραν σχετικὴν γνώμην, παρεξηγῶν μάλιστα αὐτὴν δεινῶς, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, βεβαίως μετὰ λύπης, νὰ διατυπώσωμεν παρατηρήσεις τινάς, αἵτινες δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄχρηστοι εἰς διαφώτισιν τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος.

Οὕτως ἐν σελ. 16, ὑποσημ. 58, ὁμιλῶν ὁ κ. Λ. περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ἱστορίας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐσχατολογίας, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς. «Παραλλήλως πρὸς τὸν ὡς ἀνωτέρω σκοπὸν τῆς Ἱστορίας εὑρίσκομεν καὶ τὸν ἀκόλουθον ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ἐρειδόμενον καὶ διατυπούμενον ὡς ἑξῆς: «Τὸ νόημα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μεταξὺ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ προσκαίρως ἐπικρατούσης ἀντιθέου δυνάμεως, μεταξὺ τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ Χριστοῦ, πάλη συνεχιζομένη μετὰ ποικίλων ἐναλλαγῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ μέλλουσα νὰ ἐπιστεφθῇ διὰ τοῦ ὁριστικοῦ ἐν τῷ τέλει τῶν ἀγώνων θριάμβου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀγαθοῦ» (Π. Μ π ρ α τ σ ι ώ τ ο υ, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου Σελ. 40). Καὶ ὁ κ. Λ. συνεχίζει ἀμέσως ὡς ἑξῆς: «Ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ (δηλ. τοῦ Ὑπομνήματός μου εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν) ἐμφανίζεται ἀ ν α μ φ ι β ό λ ω ς κ α θ α ρ ὰ κ α ὶ ἀ π ό λ υ τ ο ς δ ι α ρ χ ί α (dualismus). Ἀλλὰ μὴν διαρχικὰς ἰδέας οὐ μόνον ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀπέκρουσε σταθερῶς, ἀλλ' οὔτε ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ συναντῶμεν τοιαύτας. «Ἡ Ἰσραηλ. θρησκεία ἀποκλείει ἀπολύτως τὸ ἐν ἄλλοις θρησκεύμασιν ὑπάρχον δυαδικὸν σύστημα καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ Θεοῦ» παρὰ Β. Β έ λ λ α Θεὸς καὶ Ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλ. θρησκείᾳ σελ. 23), πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ». Συνεχίζων δὲ περαιτέρω ὁ κ. Λ. παρατηρεῖ. «Ὁ Σατανᾶς, ἡ προσωπικὴ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ σταθερὸν δίδαγμα τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ο ὐ δ έ π ο τ ε ἐ μ φ α ν ί ζ ε τ α ι ἐ ν τ ῇ Γ ρ α φ ῇ ὡ ς ἡ ἑ τ έ ρ α ἀ ν τ ί π α λ ο ς δ ύ ν α μ ι ς, ἐ ν α ν τ ί ο ν τ ῆ ς ὁ π ο ί α ς κ α ὶ δ ι ὰ τ ὴ ν ὁ π ο ί α ν ἐ ν η ν θ ρ ώ π η σ ε ν ὁ Ἰ η σ ο ῦ ς Χ ρ ι σ τ ό ς».

Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἰσχυρισμοὶ τοῦ κ. Λ. προϋποθέτουσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ διαρχίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀσυγνώστως ἐλλιπῆ γνῶσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ὡς ἐλλιπεστάτην τῆς Γραφῆς γνῶσιν προϋποθέτουσι καὶ τὰ περὶ Σατανᾶ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ. Ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν διαρχίαν, εἶναι πασίγνωστον, ὅτι καθαρὰν καὶ ἀ π ό λ υ τ ο ν δ ι α ρ χ ί α ν, δηλ. πίστιν εἰς τὴν ὕπαρξιν δύο αἰωνίως ἀντιπάλων καὶ ὅλως ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων ὄντων παρεδέχετο ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων ὁ Παρσισμὸς (ἠθικοθρησκευτικὴ διαρχία), πρὸ παντὸς δὲ ὁ Ὀρφισμός, καὶ ἐκ τῶν Γνωστικῶν αιρέσεων μάλιστα ὁ Μανιχαϊσμός. Τοιαῦτα δὲ διαρχικὰ συστήματα εἶναι βεβαίως ξένα πρὸς τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ ἀπεδοκιμάσθησαν πράγματι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσα ὅμως σχετικὰ λέγομεν ἡμεῖς ἐν τῷ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου Ὑπομνήματι ἡμῶν, καὶ καθ'

ἕκαστον καὶ ἐν συνόλῳ λαμβανόμενα, εὑρίσκονται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, ὡς καὶ πρὸς τὴν Ἱ. Παράδοσιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας και εἶναι νὰ ἀπορῇ τις πῶς δὲν ἐμελέτησεν ἐπαρκῶς ὁ κ. Ὑφηγητὴς τῆς Δογματικῆς τὰς πηγάς, πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Φειδόμενοι τοῦ χώρου τοῦ παρόντος βιβλιογραφικοῦ δελτίου, περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγας μόνον ἐκ τῶν πολυαρίθμων βιβλικῶν μαρτυριῶν.

Οὕτως, ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ὁ τὴν ἀντίθεον καὶ μισάνθρωπον δύναμιν ἐκπροσωπῶν καλεῖται χαρακτηριστικῶς «Σατανᾶς», ὅπερ δηλοῖ τὸν ἀντιτιθέμενον καὶ τὸν κατήγορον καὶ τὸν διάβολον.Καὶ δὴ Διάβολος καλεῖται ῥητῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ Παλ. Διαθήκῃ, ὡς ἐκεῖνος, διὰ τοῦ φθόνου τοῦ ὁποίου «ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον» (Σοφ. Σολομ. β′ 24), καὶ δὴ καὶ ὡς διαβάλλων τοὺς μὲν ἀνθρώπους εἰς τὸν Θεὸν (Ἰὼβ α′ 9,β′ 4), τὸν δὲ Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους (Γενεσ. γ′ 4 ἑξ.). Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τοῦ Ἰὼβ ἐμφανίζεται ὁ Σατανᾶς (ἐνάρθρως μάλιστα ἐκφερόμενος) διὰ πρώτην φορὰν συμπαριστάμενος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ διαδραματίζων ἰδιάζοντα ῥόλον, ἀντιλέγων εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ καὶ διαβάλλων πρὸς αὐτὸν τὸν Ἰώβ, ἐπιδιώκων διὰ παντοίων δοκιμασιῶν τὴν πτῶσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπ' αὐτὸν κατάραν τοῦ Θεοῦ, πάντως ὅμως λογοδοτῶν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτόν. Καὶ ἀλλαχοῦ παρίσταται ὡς ψεύστης καὶ κακοποιὸς (Γ′ Βασιλ. κβ′ 20-23)· παρὰ δὲ τῷ προφήτῃ Ζαχαρίᾳ (γ′ 1) ἐμφανίζεται ὡς κατήγορος τοῦ ἀρχιερέως Ἰησοῦ καὶ ἐχθρὸς τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑποτεταγμένος εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κατὰ θείαν παραχώρησιν ἐνεργῶν (πρβλ. καὶ Α′ Παραλ. κα′ 1 καὶ Β Βασιλ. κδ′1). Ἐν δὲ τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος (β′ 24) ἐμφανίζεται σαφῶς ὡς ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει καὶ ὡς ὑπαίτιος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς εἴπομεν.

Ἐν δὲ τῇ Κ. Διαθήκῃ καλεῖται ἡ ἀντίθεος αὕτη δύναμις «Διάβολος» καὶ «Σατανᾶς». Ἐμφανίζεται ἰδιαιτέρως ὡς ἐχθρὸς τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Μεσσίου, εὐθὺς μετὰ τὴν βάπτισιν καὶ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς δημοσίου ἐμφανίσεως αὐτοῦ διὰ τῶν τριῶν γνωστῶν πειρασμῶν (Ματθ. δ′ ἑξ. καὶ παράλληλα) καὶ μάλιστα διὰ τοῦ τρίτου πειρασμοῦ (Ματθ. δ′ 8), ἔνθα καὶ διατείνεται, ὅτι εἶναι κυρίαρχος τῶν «βασιλειῶν τοῦ κόσμου», ἃς ὑπισχνεῖται νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἸησοῦνΧριστόν,«ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃ» αὐτόν. Δὲν εἶναι δὲ ἡ τελευταία φορά, καθ' ἣν ὁ Σατανᾶς ἐκπειράζει τὸν Κύριον, ὡς ἀφήνει ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ὁ εὐαγγ.Λουκᾶς ἐν τῇ παραλλήλῳ διηγήσει του περὶ τῶν πειρασμῶν (δ′ 13),ἔνθα ῥητῶς δηλοῦται «καὶ ἀπέστη (δηλ. ὁ Σατανᾶς) ἀπ' αὐτοῦ (δηλ. τοῦ Κυρίου) ἄχρι καιροῦ». Περαιτέρω δὲ ἀκούομεν τὸν Κύριον νὰ τὸν ἀποκαλῇ «ἄρχοντα τῶν δαιμονίων», καὶ δὴ καὶ νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς «βασιλείας αὐτοῦ (Ματθ. ιβ′ 26 Λουκ. ια′ 20) καὶ νὰ τὸν χαρακτηρίζῃ ὡς «πατέρα» τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ Ἰουδαίων καὶ ὡς ἀπ' ἀρχῆς ψεύ-

στην καὶ ἀνθρωποκτόνον» καὶ «πατέρα τοῦ ψεύδους» (Ἰω. η΄ 44) καὶ ἀλλαχοῦ ἐπίσης ὡς «ἐχθρὸν» τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου του (Ματθ. ιγ΄ 39), τρεῖς δὲ φορὰς νὰ καλῇ αὐτὸν «ἄρχοντα τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰω. ιβ΄ 3, ιδ΄ 30, ις΄ 11). Ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ εἶναι ἀγὼν κατὰ τοῦ Διαβόλου καὶ τοῦτο ἐμφαίνει τὸ χαρακτηριστικὸν πλῆθος τῶν, ἄλλως, ἱστορικῶν καὶ πραγματικῶν θεραπειῶν δαιμονιζομένων ὑπ' αὐτοῦ. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῇ Γεθσημανῇ, μικρὸν πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Σωτῆρος, δοκιμασία ὀφείλεται εἰς τὸν Σατανᾶν, κατὰ παραχώρησιν τοῦ Θεοῦ πατρὸς (Ματθ. κς΄ 34 ἑξ., πρβ. καὶ Λουκᾶ δ΄ 13: ἄχρι καιροῦ, καὶ δὴ Ἑβρ. ε΄ 7). Ἡ δὲ σταύρωσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα ἅμα καὶ τὸν φαινομενικὸν θρίαμβον τῶν πειρασμῶν τοῦ Σατανᾶ, ἀποπειρωμένου νὰ ματαιώσῃ τὸ κοσμοσωτήριον ἔργον τοῦ Θεανθρώπου, ὡς καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἀνάληψις αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τὸν θρίαμβον αὐτοῦ καὶ τὸ προοίμιον τοῦ ὁριστικοῦ ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων θριάμβου αὐτοῦ κατὰ τοῦ Διαβόλου. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν περὶ Σατανᾶ ἀποστολικῶν χωρίων ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ὡς «Θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου τυφλώσαντα τὰ ὄμματα τῶν ἀπίστων εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου» (Β΄ Κορ. δ΄ 4) καὶ ὡς ἄρχοντα τῆς «ἐξουσίας τοῦ ἀέρος» (Ἐφεσ. β΄ 2), καὶ ἓν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ὡς «λέοντα ὠρυόμενον καὶ ζητοῦντα τίνα καταπίῃ» (Α΄ ε΄ 8).

Ὅμως ἡ μεταξὺ τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν γένει πάλη παρίσταται δραματικώτατα κορυφουμένη ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου, καὶ δὴ ἐν κεφ. ιβ΄, ὅπου ἡ ἀντίθεος δύναμις ὀνομάζεται διὰ δύο ὀνομάτων, τοῦ ἑβραϊκοῦ «Σατανᾶς» καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ «Διάβολος», καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ὄφις, ὁ μέγας, ὁ ἀρχαῖος» καὶ παρίσταται ὡς «δράκων πυρρὸς» κατατροπούμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἀλλ' ἐξακολουθῶν νὰ «πλανᾷ τὴν οἰκουμένην ὅλην» καὶ νὰ καταδιώκῃ εἰς μάτην «τὴν γυναῖκα, ἥτις, ἔτεκε τὸν ἄρρενα», τ. ἔ. ἐνταῦθα τὴν Ἐκκλησίαν, στενῶς συνδεομένην πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Μεσσίου, ὡς τύπον αὐτῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν κεφ. ιγ΄, ἔνθα ἡ δύναμις ἐκείνη παρίσταται πολεμοῦσα λυσσωδῶς, ὑπὸ μορφὴν δύο θηρίων, τοὺς πιστούς, καὶ ἐν κεφ. ιθ΄ καὶ κ΄, ἔνθα ἐκτυλίσσεται ἡ τελευταία πρᾶξις καὶ ἡ ἔκβασις τῆς δραματικῆς ταύτης πάλης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῆς ἀντιθέου δυνάμεως, τοῦ Σατανᾶ, ὅστις ἐπιτίθεται μὲν κατὰ τοῦ «Λόγου τοῦ Θεοῦ», ἐπιβαίνοντος λευκοῦ ἵππου, κατανικᾶται δ' ὅμως ὑπ' αὐτοῦ καὶ δεσμεύεται ἐπὶ 1000 ἔτη, ἀλλὰ λύεται καὶ πάλιν καὶ «ἐξέρχεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη», διεξάγεται ἡ τελικὴ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίθεσις διά τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἥτις ἀποτυγχάνει διὰ θείας ἐπεμβάσεως, καὶ «ὁ Διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς βάλλεται εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ θείου...εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων», μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ τελικὴ παγκόσμιος κρίσις καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ «Καινοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς καινῆς γῆς» (κα΄ 1 ἑξ).

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὴν Ἁγ. Γραφήν, ὡς ἐνόησαν αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἱεροὶ πατέρες αὐτῆς (Βλέπε Ὑπομνήματα Χρυσοστόμου καὶ Π. Τρεμπέλα εἰς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔνθα ἔχει τις εἰκόνα τῆς ἑρμηνευτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας). Τὰς δὲ τῇδε κἀκεῖσε διεσπαρμένας γνώμας τῶν πατέρων περὶ τοῦ Σατανᾶ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἁγ. Γραφῶν, θεωροῦμεν περιττὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα[1] ἀρκούμενοι μόνον νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὴν ἰδιαιτέρως τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζουσαν ἱερὰν ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγ. Βαπτίσματος καὶ ἰδιαιαίτατα τοὺς ἀρχαιοτάτους καὶ χαρακτηριστικωτάτους ἐν προκειμένῳ «Ἀφορκισμούς», οἵτινες ἐπισφραγίζονται διὰ τῆς ἐπισήμου ὁμολογίας τοῦ κατηχουμένου περὶ τῆς ἑαυτοῦ «ἀποτάξεως ἀπὸ τοῦ Σατανᾶ καὶ πάσης τῆς λατρείας καὶ πάσης τῆς πομπῆς αὐτοῦ» καὶ «συντάξεως τῷ Χριστῷ» κλπ.

Μέχρι δὲ τίνος βαθμοῦ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ κ. Λ. πάντα ταῦτα, ἐπαφίεται εἰς τὸν ἀναγνώστην τοῦ τε μελετήματος αὐτοῦ καὶ τῶν γραμμῶν τούτων νὰ κρίνῃ. Πάντως, ἐὰν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μνημονευθέντα χωρία τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ ἄλλα τινά, τὰ ὁποῖα θὰ ὑποδείξωμεν κατωτέρω, οὔτε περὶ «καθαρᾶς καὶ ἀπολύτου διαρχίας» θὰ ὡμίλει οὔτε θὰ ἐτόλμα νὰ διαφωνήσῃ πρὸς «δύο ἀρίστους συγχρόνους δογματικούς», ὡς τοὺς χαρακτηρίζει, ἤτοι τὸν κορυφαῖον ῥωμαιοκαθολικὸν δογματικὸν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν κ. M. Schmaus, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, καὶ τὸν ἐπίσης κορυφαῖον τῆς Νέας Ἑλλάδος δογματικόν, ἀοίδιμον Χρ. Ἀνδροῦτσον. Καὶ τοῦ μὲν κ. Schmaus, ἐστενοχώρησεν αὐτὸν ἡ διδασκαλία ὅτι «ἡ δημιουργία ἀπ' ἀρχῆς κινεῖται πρὸς τὴν φανερὰν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου. Περὶ τῆς γνώμης ταύτης παρατηρεῖ ὁ κ. Λ. ὅτι «θὰ ἦτο περισσότερον ἀποδεκτή, ἐὰν ἦτο γνωστόν, ὅτι ἑτέρα δύναμις διεκδικεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀλλὰ μὴν οὐδείς ποτε διεξεδίκησε τὴν ἐπὶ τὸν κόσμον κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ, κατὰ θεμελιώδη χριστιανικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἐναντίον οὐδεμιᾶς ἑτέρας παλαίει οὗτος. Τυχὸν δὲ ἀποδοχὴ τοιαύτης ἐκδοχῆς ὁδηγεῖ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς προχριστιανικὰς εἰδωλολατρικὰς καὶ τὰς μετὰ Χριστὸν αἱρετικὰς διαρχικὰς διδασκαλίας». Ὅπερ ἔδει δεῖξαι! Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ κλεὶς τῆς κατανοήσεως τοῦ περὶ «καθαρᾶς καὶ ἀπολύτου διαρχίας» ἰσχυρισμοῦ τοῦ κ. Λ. κλείς, ἴσως φιλοσοφική, ἥκιστα ὅμως βιβλική. Τοῦ δὲ Ἀνδρούτσου σκανδαλίζει τὸν κ. Λ. ἡ περὶ ἀνακαινίσεως καὶ τελειοποιήσεως τοῦ κόσμου ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις διδασκαλία, ἥτις κατ' αὐτὸν «ἀντιφέρεται πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν δημιουργίαν, ἥτις ἀπ'

1. Βλέπε σύνοψιν αὐτῶν παρὰ Ἰωάννῃ Δαμασκηνῷ, Σύνοψις Ὀρθοδόξου Πίστεως κεφ. 19 καὶ 97 καὶ Ἀνδρέᾳ Θεοδώρου, Ἡ περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σατανᾶ θεωρία ἐν τῇ σωτηριολογίᾳ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας «Ἐν Θεολογίᾳ» 1957.

ἀρχῆς ἐνεῖχε τὴν τελειότητα καὶ δυσκόλως δικαιολογεῖται καὶ ἡ νέα ἀνακαίνισις». Τούτου λαμβανομένου ὡς ὀρθοῦ, κατὰ τὸν κ. Λ., «τότε ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησε τὰ πάντα καλὰ λίαν ἢ μετενόησε διὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἀρχικὴν μορφήν». Καὶ ἡ τοιαύτη ὅμως ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Λ. δὲν εὐσταθεῖ τὸ παράπαν, ἅτε μὴ συμφωνοῦσα πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐν γένει διδασκαλίαν, καὶ δὴ καὶ ὡς παραβλέπουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἁμαρτίας ἐπὶ τοῦ κόσμου, ὅστις ἐδημιουργήθη μὲν «καλὸς λίαν» (Γεν. α' 31) ἠκολούθησε δ' ὅμως τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πτῶσιν αὐτοῦ, (Γεν.γ' 18),«τῆς φύσεως ἐπαναστάσης κατὰ τοῦ τέως κυριάρχου αὐτῆς, τοῦ ἀνθρώπου» καὶ τῆς «κτίσεως ὑποταγείσης τῇ ματαιότητι οὐχ ἑκούσης, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα» καὶ ἔκτοτε «συστεναζούσης καὶ συνωδινούσης ἄχρι τοῦ νῦν, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. η' 20 ἑξ.). Ἤ, ὡς διδάσκει ὁ Μ. Ἀθανάσιος, «πεσόντος τοῦ ἀνθρώπου, τὰ πάντα τετάρακται, ὁ θάνατος ἴσχυσεν, ἡ γῆ κεκατήραται καὶ τέλος ἐφθάρη ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀπεκτηνώθη, ὁ δὲ διάβολος ἐνήλατο καθ' ἡμῶν» (Κατὰ Ἀρειανῶν β' 66, Ε.Π. Μ. 26, 288, πρβ. (καὶ Ε.Π.Μ. 25 209) [1].

Καὶ ὅμως κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ κ. Λ. «βαθυτέρα ἔρευνα τοῦ προβλήματος μᾶς πείθει, ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ λεγόμενον φυσικὸν κακὸν ἀντικειμενικῶς καὶ ἐν τῇ φύσει» (σελ. 23 ἑξ.) καὶ «οὐδαμοῦ ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται ὅτι ἐπῆλθε μεταβολὴ ἐπὶ τὰ χείρω καὶ εἰς τὴν φύσιν συγχρόνως μὲ τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου»!(σελ. 25).

Ἀρκούμεθα σήμερον εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δὲν θὰ διετυπώνομεν σήμερον, ἂν μὴ προεκαλούμεθα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Jean Cassien, Conférences I. Introduction, texte latin, traduction et notes (I-VII) par Dom. E. Pichery. Editions du Cerf. Paris. 1955. Σελ. 282. Tome II. (VII-XVII). 1958. Σελ. 286.

Οἱ μετὰ χεῖρας δύο τόμοι τῆς γαλλικῆς πατερικῆς συλλογῆς Sources Chrétiennes, περὶ ἧς πολλάκις ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων ἐγένετο λόγος, εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὰς περιφήμους Collationes Patrum (Διαλέξεις Πατέρων) τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ Κασσιανοῦ, θαυμαστοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντος διακόνου.

Ἐν τῇ ἐμπεριστατωμένῃ εἰσαγωγῇ (σ. 7-76) ἐξετάζεται ὁ βίος καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ Κασσιανοῦ, τὰ μοναστικά του ἔργα Institiones καὶ Collatioes, ὁ ἀσκητικὸς μυστικισμὸς αὐτοῦ, ἡ σκέψις τοῦ Κασσιανοῦ καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀξία τῶν μοναστικῶν του συγγραφῶν, ἡ μοναστικὴ καὶ πνευματικὴ ἐπίδρασις

1. Βλ. καὶ Χρ. Ἀνδρούτσου Δογματικὴν σ. 118 καὶ Ἰ. Καρμίρη Σύνοψιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας σ. 35—36.

αὐτοῦ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς παρούσης ἐκδόσεως, εἶτα δὲ παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία καὶ γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν διαφόρων μεταφράσεων τῶν Collationes. Ἀκολούθως παρατίθεται τὸ λατινικὸν κείμενον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καί τινων ὑποσημειώσεων καὶ παραπομπῶν, ὅπερ ὑλικὸν καταλαμβάνει τὸ μέγιστον τοῦ I τόμου, ὁλόκληρον τὸν II καὶ θὰ συνεχισθῇ καὶ ἐν III τόμῳ. Πρόκειται περὶ τῶν συνομιλιῶν τοῦ Κασσιανοῦ καὶ τοῦ φίλου του Γερμανοῦ μετά τινων ἀσκητῶν τῆς Αἰγύπτου, αἵτινες οὐ μόνον ἐν τῇ Δύσει ἔσχον ζωηρὰν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ λίαν ἐνωρὶς μετεφράσθησαν κατ' ἐπιτομὴν ἑλληνιστί, ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαλέξεις Πατέρων, καὶ ἤσκησαν ἐπίδρασιν καὶ ἐν τῷ Ἀνατολῇ. Μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτομῆς περιελήφθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne (28, 849-906), ὑπὸ δὲ τοῦ ἀειμνήστου Κ.Ι. Δυοβουνιώτου ἐξεδόθη ἐκ κώδικος τῆς Ἱ. Μονῆς Μετεώρων ἀνέκδοτος ἑλληνικὴ ἐπιτομὴ ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» τοῦ 1913, ἄγνωστος εἰς τὸν παρόντα ἐκδότην. Διὰ τῆς προκειμένης ἐκδόσεως παρέχεται εὐκαιρία οὐ μόνον εἰς τὸ γαλλικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γαλλομαθὲς κοινὸν νὰ γνωρίσῃ ὁλόκληρον τὸ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς καὶ ἐποικοδομητικῆς λίαν ἐνδιαφέρον τοῦτο ἔργον τοῦ συμπαθεστάτου καὶ ἑλληνομαθεστάτου λατίνου πατρός, ὅστις εὐλόγως θεωρεῖται ὡς εἷς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν διαμορφωθείσης ἐντόνου ἐσωτερικῆς ζωῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. Salles, Trois antiques rituels du Baptême. Sources Chrétiennes. Les éditions du Cerf. Paris. 1958. Σελ. 66,

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ὑπ' ἀριθ. 59 τεύχει τῶν Sources Chrétiennes, μετ' ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγήν, παρατίθεται ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ μετά τινων ὑποσημειώσεων τὸ κείμενον ἑνὸς συμπιλήματος συμπεριλαμβανομένου ἐν τῇ αἰθιοπικῇ μεταφράσει τῆς εἰς τὸν Ἱππόλυτον τῆς Ῥώμης ἀποδιδομένης «Ἀποστολικῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖον συμπίλημα, κατὰ τὸν ἐκδότην τοῦ παρόντος τεύχους, στηριζόμενον ἐπὶ κριτικῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ, ἀποτελεῖ σύνθεσιν τριῶν ἀρχαιοτέρων τυπικῶν τοῦ Βαπτίσματος καὶ δύο λειτουργιῶν. Τὰ τρία ταῦτα τυπικὰ παρατίθενται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τρόπον διευκολύνοντα τὴν μεταξὺ ἀλλήλων σύγκρισιν. Ἀσχέτως πρὸς τὴν βασιμότητα τῆς εἰκασίας τοῦ κ. Salles, τῆς ὁποίας τὴν ἐπαλήθευσιν θὰ πρέπῃ νὰ ἀναμένωμεν ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης αὐτοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος, αἱ περιεχόμεναι ὡραῖαι εὐχαὶ καὶ ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τῶν κειμένων τούτων καὶ αἱ ἐν γένει παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως προκαλοῦσιν ἱκανὸν διαφέρον οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὸ σπουδαῖον τοῦτο πρόβλημα ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα φιλομαθῆ θεολόγον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γεωργίου Π. Καρύδη, Φιλοσοφικαὶ καὶ Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἡροδότου. Ἀθῆναι 1957. Σελ. 68.

Τὸ ἐνδιαφέρον θέμα τῆς παρούσης πραγματείας τοῦ διακεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου ἐξετάζεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει προσωπικῆς καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιφανοῦς ἕλληνος ἱστορικοῦ, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν μόνον ὁ πατήρ, ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ ἀξιόλογος καὶ ἀξιοσπούδαστος αὕτη πραγματεία ἐκ πέντε παραγράφων, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐξετάζεται ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐποχῆς του, οἱ ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσαντες παλαιότεροι συγγραφεῖς, αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ μορφωτικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἡροδότου. Συνιστᾶται ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας ταύτης καὶ εἰς τοὺς θεολόγους, οἵτινες ἱκανὰ πράγματα ἔχουσι νὰ διδαχθῶσιν ἀπ' αὐτῆς.

Π. Ι. Μ.

Σπυρ. Μ. Καλλιάφα, Ἐπίτομος Γενικὴ Παιδαγωγική. Ἐν Ἀθήναις 1958. Σελ. 184.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ διακεκριμένου Ἕλληνος παιδαγωγοῦ προῆλθε μέν, ὡς λέγει ἐν τῷ προλόγῳ του, «ἐκ τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδίδασκεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν ὡς καθηγητὴς τῶν Παιδαγωγικῶν μέχρι τοῦ ἀκαδ. ἔτους 1956-7», ἤτοι ἐπὶ μίαν δεκαετίαν, εἶναι ὅμως καρπὸς ὁλοκλήρου ζωῆς ἀφιερωμένης εἰς τὴν γενικωτέραν καὶ εἰδικωτέραν διαπαιδαγώγησιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, ἀνδρὸς διατελέσαντος ἐπὶ πέντε περίπου δεκάδας ἐτῶν καθηγητοῦ ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐν Διδασκαλείοις ἀρρένων καὶ θηλέων καὶ ὡς ἐπόπτου τῶν σχολείων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας καὶ ὡς ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου, τελευταῖον δὲ καὶ ὡς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐμαθήτευσαν καὶ οἱ φοιτηταὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐπὶ μίαν δεκαετίαν.

Δεδομένου, ὅτι ἡ Γενικὴ Παιδαγωγικὴ ἀποτελεῖ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς καθ' ὅλου παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐν ᾗ ἐξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς σχέσεως τῆς Παιδαδωγικῆς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, (6-7-13) καὶ τριῶν μερῶν, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς (6-17-58), ἐν τῷ β' ἡ δύναμις τῆς ἀγωγῆς (σ. 59-72 καὶ ἐν τῷ γ' ἀναπτύσσονται τὰ μέσα, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, καὶ γίνεται λόγος περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς σχολικῆς παιδείας καὶ περὶ τῶν φορέων τῆς ἀγωγῆς (σ. 73-149) καὶ τέλος ἐν τῷ ἐπιμέτρῳ ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ψυχικῆς συστάσεως, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ Ἕλληνος (σ. 150-170). Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ τῆς κυριωτέρας βιβλιογραφίας καὶ πινάκων πραγμάτων καὶ ὀνομάτων, ἡ δὲ διαπραγμάτευσις τῶν σπουδαιοτάτων θεμάτων ἐμφορεῖται τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, τῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ περισσότερον παρ' ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Georges A. Megas, Greek Calendar Customs. Athens 1958. P. 159.

Ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ τοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφ. Σχολῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Πανεπιστημίου Καθηγητοῦ τῆς Λαογραφίας, ἄλλοτε δὲ τακτικοῦ καὶ νῦν ἐπιτίμου διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Γ. Μέγα, ὅπερ εἶναι περίληψις τοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐκδοθέντος περισπουδάστου ἔργου του «Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας» καὶ εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Προεδρείας τῆς Κυβερνήσεως (Γεν. Διευθύνσεως Τύπου καὶ Πληροφοριῶν) καὶ κοσμεῖται ὑπὸ ὡραίων καὶ χαρακτηριστικῶν εἰκόνων, ἐξετάζονται ὑπὸ ἁρμοδιωτάτου ἐρευνητοῦ διάφορα ἑλληνικὰ ἔθιμα. Τὰ ἔθιμα ταῦτα ,ἅτινα εἶναι ἀπαύγασμα ἀφ' ἑνὸς τῆς βαθείας θεοσεβείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συντηρητικότητος καὶ τῆς ἐμμενῆς αὐτοῦ εἰς τὰς παναρχαίας θρησκευτικὰς προγονικὰς αὐτοῦ παραδόσεις, ἐξετάζονται ἐνταῦθα διὰ τῶν συγκριτικῶν λαογραφικῶν μεθόδων κατανεμόμενα εἰς τὰς τέσσαρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ χειμῶνος.

Τὰ χειμερινὰ ἔθιμα στρέφονται περὶ 4 περιόδους, ἤτοι α) ἀπὸ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου μέχρι τοῦ Ἁγ. Φιλίππου, β) ἀπὸ τοῦ Ἁγ. Φιλίππου μέχρι τῶν Χριστουγέννων (Μικρὰ Τεσσαρακοστὴ) γ) τοῦ λεγομένου Δωδεκαημέρου καὶ δ) ἀπὸ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ μέχρι τῶν Ἀπόκρεων. Τὰ ἐ α ρ ι ν ὰ συγκεντροῦνται εἰς τὰς περιόδους τῶν Ἀπόκρεων, τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Μαΐου· τὰ θ ε ρ ι ν ὰ ἔθιμα κατανέμονται εἰς τοὺς τρεῖς θερινοὺς μῆνας καὶ τὰ φ θ ι ν ο π ω ρ ι ν ὰ εἰς τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐθίμων τούτων γίνεται μετὰ κριτικῆς ἐπιστασίας καὶ δὴ καὶ διὰ συσχετίσεως καὶ συγκρίσεως τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν ἐθίμων, εἰς τοὺς ὁποίους τόπους περιλαμβάνονται καὶ ἐκεῖνοι, ἐν τοῖς ὁποίοις ἐπὶ πολυαρίθμους αἰῶνας ἔζησε καὶ ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκ τῶν ὁποίων, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, ἐξερριζώθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συμπτυχθῶσι μετὰ τῆς ὑπολοίπου ἐθνικῆς ἑνότητος ἀκραιφνῶς ἑλληνικοὶ πληθυσμοί.

Δὲν ἀρνούμεθα, ὅτι ἐν πολλοῖς τῶν ἐθίμων τούτων διαπιστοῦται ἐπιβίωσις παναρχαίων ἑλληνικῶν καὶ δὴ καί τινων εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων, εἶναι ἀνάγκη ὅμως καὶ πρέπον νὰ τονισθῇ ἡ βαθεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν ἐπίδρασις, ἥτις προστιθεμένη εἰς τὴν ἄλλην ἐπίδρασιν τῆς μακραίωνος παραδόσεως τοῦ προχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λαοῦ τούτου εἰς λαὸν ἐξόχως προνομιοῦχον μεταξὺ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς γῆς. Καὶ προφορικῶς δὲ ἔχομεν ἐκφράσει εἰς τὸν ἀγαπητὸν συγγραφέα καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπαναλαμβάνομεν τὴν εὐχήν, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βαθείας του γνώσεως τῶν ἐθίμων του λαοῦ τούτου καὶ τῆς ἐγνωσμένης κατανοήσεως, ἣν ἔχει διὰ τὸν Χριστιανισμόν, καὶ δὴ καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν Χριστιανισμόν, παρουσιάσῃ ἐν εἰδικῇ μελέτῃ του, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν παλαιοτάτων ἑλληνικῶν καὶ δὴ καὶ εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων,

καὶ τὴν βαθυτάτην ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐν λόγῳ λαοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρ. Ἀσπιώτου, Ψυχιάτρου. Τὸ κορίτσι καὶ ἡ κοινωνία. Συνεργασίᾳ τῆς κ. Ε. Διαλέτη. Ἀθῆναι 1958. Σελ. 80.

Τὸ παρὸν τεῦχος, φέρον τὸν ἀριθ. 35 ἐν τῇ ἐπανειλημμένως ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης μνημονευθείσῃ συλλογῇ μελετῶν τοῦ Ἰνστιτούτου ἰατρικῆς ψυχολογίας καὶ ψυχικῆς ὑγιεινῆς, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ψυχολογία καὶ Ζωή», ἀφιεροῦται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πρὸς τὴν κοινωνίαν σχέσεως τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ γυναικείου φύλου, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἄλλα μελετήματα τῆς σειρᾶς ταύτης ἔχουσιν ἀφιερωθῆ. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ πέντε κεφαλαίων, ὧν τὸ α' ἐπιγράφεται «προβλήματα ἀπὸ τὸ σύγχρονον κοινωνικὸν περιβάλλον, τὸ β' «πρὸς μίαν νέαν θεμελίωσιν τῆς σχέσεως κοινωνίας καὶ γυναικός», τὸ γ' ἐπιγράφεται ««ἡ ἀγωγὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», τὸ δ' «τρόποι ἐκφράσεως τῆς νέας εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον» καὶ τὸ ε' «εἰδικὰ θέματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». Ἐν τέλει παρατίθεται πλουσία καὶ νεωτάτη βιβλιογραφία. Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων γίνεται πάντοτε ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὑγιῶν πορισμάτων τῆς τεΨυχολογίας καὶ Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς, καὶ δὴ μετὰ πάσης νηφαλιότητος, σαφηνείας καὶ εἰλικρινείας.

Π. Ι. Μ.

Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage. Band II. Wort und Mysterium. Der Briefwechsel über Glauben und Kirche 1573-1581 zwischen den Tübingen Theologen und dem Patriarchen von Konstantinopel. Herausgegeben vom Aussenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland. Witten (Lutherverlag) 1958, σελ. 300, σχ. 8.

Ἡ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν στενοτέρα συνεργασία μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἤγαγε τὴν ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἀνὰ χεῖρας πολύτιμον ἔκδοσιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πρώτην φορὰν δημοσιεύεται γερμανιστὶ καὶ οὕτω, πέραν τῶν εἰδικῶν, προσφέρεται καὶ εἰς τὸν πολὺν προτεσταντικὸν κόσμον ἡ περιάκουστος θεολογικὴ ἀλληλογραφία μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν Λουθηρανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης κατὰ τὰ ἔτη 1573-1581 μετ' ἄλλων ἀξιολόγων ὀρθοδόξων καὶ προτεσταντικῶν κειμένων. Ἡ σημασία τῆς ἐκδόσεως ταύτης κατανοεῖται ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἐκδοθεῖσα ἀλληλογραφία ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπίσημον καὶ σοβαρὰν ἀπόπειραν ἀλληλογνωριμίας καὶ προσεγγίσεως καὶ συνεννοήσεως τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων, ἡ ὁποία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πρότερον μονομερῶς ὑπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων ἀναληφθείσας, ἐπεχειρήθη εἰλικρινῶς καὶ ἐν πνεύματι χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἐκζητήσεως τῆς ἀληθείας ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλη-

σιῶν, περιστραφεῖσα περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν ἐν οἷς αὗται συμφωνοῦσι καὶ διαφωνοῦσιν ἄρθρων τῆς πίστεως καὶ διαπίστωσιν τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συμφωνίας καὶ προσεγγίσεως αὐτῶν. Κατ' αὐτὴν οἱ μὲν Διαμαρτυρόμενοι ὑπέβαλον διὰ δευτέραν φορὰν ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς 'Ορθοδόξου Καθολικῆς 'Εκκλησίας τὸ θεμελιωδέστατον συμβολικὸν βιβλίον αὐτῶν, τ. ἔ. τὴν Αὐγουσταίαν 'Ομολογίαν, ἧς τὴν διδασκαλίαν ἐπειράθησαν μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ ἐπιστημοσύνης νὰ ὑποστηρίξωσι καὶ διατυπώσωσι, γράψαντες οἱονεὶ νέαν τινὰ ἰδίαν χάριν τῶν 'Ορθοδόξων 'Ομολογίαν, «Βυρτεμβέργιον» δυναμένην ν' ἀποκληθῇ, οἱ δὲ 'Ορθόδοξοι ἐδέχθησαν τὴν συζήτησιν καὶ ἤσκησαν τὴν πρώτην, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, κριτικὴν ἐπὶ τῶν κυριωτέρων καὶ βασικωτέρων ἄρθρων καὶ ἀρχῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, διαπιστώσαντες καὶ ἐλέγξαντες τὰς σημαντικωτέρας μεταξὺ 'Ορθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ διαφορὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς, αὐθεντικῶς ὅμως ἑρμηνευομένης καὶ συμπληρουμένης ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀποδυθέντας εἰς τὴν ἐπιστολιμαίαν ταύτην θεολογικὴν συζήτησιν Λουθηρανοὺς καθηγητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὑποκειμενικῶς ὑπ' αὐτῶν ἑρμηνευομένης.

'Εκδόντες ἀλλαχοῦ τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν κείμενον τῶν τριῶν θεολογικῶν 'Αποκρίσεων τοῦ Πατριάρχου 'Ιερεμίου (βλέπ. «Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς 'Ορθοδόξου Καθολικῆς 'Εκκλησίας», 'Αθῆναι 1952-53, σ. 369-489) καὶ ἐρευνήσαντες βαθύτερον καὶ κρίναντες τὴν ὅλην θεολογικὴν ταύτην ἀλληλογραφίαν (βλέπ. «'Ορθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός», 'Αθῆναι 1937, σελ. 76-135), περιοριζόμεθα ἐνταῦθα μόνον εἰς βραχεῖάν τινα ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀνὰ χεῖρας γερμανικῆς ἐκδόσεως.

'Εν πρώτοις δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ παροῦσα ἔκδοσις ἀποτελεῖ τὸν δεύτερον τόμον τῶν ὑπὸ τῆς Εὐαγγελικῆς 'Εκκλησίας ἐκδιδομένων Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage,ὧν ὁ πρῶτος τόμος φέρει τὸν τίτλον Die Moskauer Orthodoxe Konferenz von Juli 1948. 'Εν ἀρχῇ τοῦ παρόντος δευτέρου τόμου προτάσσεται σύντομος πρόλογος τοῦ G. Stratenwerth (σελ. 7-9), ἐν ᾧ ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία καὶ ἡ σκοπιμότης τῆς ἐκδόσεως καὶ διαπιστοῦται, ὅτι ἡ ἀρξαμένη τῷ 1573 καὶ διακοπεῖσα τῷ 1581 συζήτησις μεταξὺ τῶν δύο 'Εκκλησιῶν καὶ ἐπαναληφθεῖσα ἐπ' ἐσχάτων δέον νὰ συνεχισθῇ ὑπὸ νέον πνεῦμα, δηλ. ὡς συζήτησις μεταξὺ ἀδελφῶν, ζώντων μὲν εἰς διαφόρους οἰκίας, μὴ δυναμένων ὅμως νὰ λησμονῶσιν ὅτι εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς (σ. 9).

'Ακολουθεῖ ἡ εἰσαγωγὴ (σ. 11-28),ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου καὶ τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος πρὸς τὴν 'Ορθόδοξον 'Εκκλησίαν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου ὑποβολῆς τῷ 1559 πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως 'Ιωάσαφ Β' τῆς Αὐγουσταίας 'Ομολογίας (βλέπ. ἐκτενέστερον «'Ορθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς» σ.24-39), περὶ τοῦ

Πατριάρχου Ἱερεμίου Β′ καὶ τῆς δράσεως καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρός τε τοὺς Διαμαρτυρομένους καὶ τὸν Πάπαν Γρηγόριον ΙΓ′, περὶ τῆς οἰκουμενικῆς σημασίας τῶν τριῶν ἀποκρίσεων τοῦ Ἱερεμίου ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα τοῦ ΙΔ′ καὶ τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος (βλέπ. «Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα..» σ. 294-368) καὶ τέλος περὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς ἀλληλογραφίας καὶ ἰδίως τῆς ἀνὰ χεῖρας γερμανικῆς τοιαύτης.

Ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύονται τὰ ἑπόμενα κείμενα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου καὶ τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων ἐν γερμανικῇ μεταφράσει:

1. Ἐπιστολὴ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1573 (σ. 29-31).

2. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου Ἀνδρέου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 8 Ἀπριλίου 1573 (σ. 31-32).

3. Ἀπάντησις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς ἀμφοτέρους ἀπὸ τοῦ ἔτους 1574 (σ. 33-36).

4. Ἐπιστολὴ τῶν Ἰ. Ἀνδρέου καὶ Μ. Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 16 Σεπτεμβρίου 1574 (σ. 37-38).

5. Ἐπιστολὴ τῶν αὐτῶν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 20 Μαρτίου 1575 (σ. 38-40).

6. Αὐγουσταία Ὁμολογία (εἰσαγωγικά τινα περὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως καὶ ὑποβολῆς αὐτῆς εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν), (σ. 41-43).

7. Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τὸν Ἰ. Ἀνδρέου καὶ τὸν Μ. Κρούσιον ἀπὸ Μαΐου 1576 (σ. 44-45).

8. Α′ Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ 15 Μαΐου 1576 (σ. 46-125).

9. Ἐπιστολὴ τῶν Λουκᾶ Ὀσιάνδου καὶ Μ.Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1577 (σ. 126-128).

10. Α′ Ἀνταπόκρισις τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1577 (σ. 129-175).

11. Β′ Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ Μαΐου 1579 (σ. 176-190) (ἀποσπασματικῶς).

12. Β′ Ἀνταπόκρισις τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 24 Ἰουνίου 1580 (σ. 191-208).

13. Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ Μαΐου 1581 (σ. 209-210) (ἀποσπασματικῶς).

14. Γ′ Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ 6 Ἰουνίου 1581 (σ. 210-213).

15. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ προλόγου τῆς α′ ἐκδόσεως τῆς ἀλληλογραφίας «Acta et scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae C]politani D. Hieremiae etc.» ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1583 (σ. 214-215).

16. Ὁμολογία πίστεως τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (σ. 217-224).

17. Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «150 φυσικῶν, θεολογικῶν, ἠθικῶν τε καὶ πρακτικῶν κεφαλαίων» τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (σ. 225).

18. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ λόγου «Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου» τοῦ Μ. Ἀθανασίου (σ. 225-226).

19. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς δ' ἐπιστολῆς «πρὸς Ἀμφιλόχιον» τοῦ Μ. Βασιλείου (σ. 226-227).

20. Ὁμολογία πίστεως τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (σ. 228-236).

21. Ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου (σ. 237).

22. Ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος (σ. 238-239).

23. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἡμερολογίου (Tagebuch) τοῦ Στεφάνου Gerlach (σ. 240-246).

24. Ἀποσπάσματα ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου (σ. 247).

Ἡ ἔκδοσις κατακλείεται διὰ διαφόρων εἰκόνων, βιβλιογραφίας καὶ πινάκων ἁγιογραφικῶν χωρίων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 248-300).

Τοιοῦτον τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου, ἀξιολογωτάτου ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἐπιστημονικῆς τε καὶ ἐκδοτικῆς. Δι' αὐτοῦ παρέχεται διὰ πρώτην φοράν, ὡς εἴπομεν, ἐν γερμανικῇ μεταφράσει καὶ οὕτω καθίσταται προσιτὸς εἰς τὸν γερμανόφωνον προτεσταντικὸν κόσμον ὁ πολλῇ τῇ φήμῃ πρῶτος θεολογικὸς διάλογος μεταξὺ Προτεσταντισμοῦ καὶ Ὀρθοδοξίας, ἐκφραζόμενος διὰ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου Wort und Mysterium ὡς Θεολογία τοῦ Λόγου καὶ Θεολογία τοῦ Μυστηρίου. Διότι πράγματι ὁ διάλογος οὗτος ἔφερεν εἰς φῶς τὰς θεμελιωδεστέρας μεταξὺ Προτεσταντισμοῦ καὶ Ὀρθοδοξίας διαφοράς: sola scriptura-ἁγία Γραφὴ καὶ ἱερὰ Παράδοσις, δικαίωσις sola gratia καὶ sola fide-σωτηρία συνεργίᾳ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης πίστεως τοῦ ἀνθρώπου, Λόγος—Μυστήριον, Filioque κ.λ.π. Ἡ διχογνωμία αὕτη διήκει καὶ διὰ τῶν τριῶν θεολογικῶν ἀποκρίσεων τοῦ Ἕλληνος Πατριάρχου καὶ τῶν ἀνταποκρίσεων τῶν θεολόγων καθηγητῶν τῆς Τυβίγγης, καὶ ἐντεῦθεν ἐνῷ ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἱερεμίας μεθ' ἁπλότητος καὶ εἰλικρινείας συνεζήτει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀντιθέτως, ἀπορρίψαντες τὴν ἱερὰν Παράδοσιν, ἐβασίζοντο μόνον ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὑποκειμενικῶς ἑρμηνεύοντες αὐτὴν καὶ ζητοῦντες δι' αὐτῆς νὰ δικαιολογήσωσι τὰς καινὰς διδαχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως· καὶ ἐνῷ περαιτέρω ὁ Πατριάρχης ἀνεγνώριζε τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων, οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀντιθέτως ἀπέρριπτον αὐτό, «ἑπόμενοι νέοις ἑαυτῶν διδασκάλοις», ὡς διεπίστωσεν ὁ Ἱερεμίας· καὶ ἐνῷ τέλος οὗτος ἐσκέπτετο καὶ διεπραγματεύετο τὰ διάφορα θεολογικὰ ζητήματα χρώμενος τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ὀρθοδόξῳ ἐσωτερικῇ διαλεκτικῇ, ἐκεῖνοι ἔζων καὶ ἐθεολόγουν ἐν μέσῳ διαφόρου κόσμου ἰδεῶν καὶ μετεχειρίζοντο ἐν τῇ συζητήσει τὴν νέαν,

ξένην τοῖς ἐν Βυζαντίῳ, προτεσταντικὴν διαλεκτικήν. Ἐκ τούτων σαφὲς καθίσταται, ὅτι ἔλειπεν ἡ κοινὴ βάσις καὶ τὸ κοινὸν κριτήριον καὶ ἡ κοινὴ μέθοδος πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν καὶ προσέγγισιν τῶν διϊσταμένων ἀπόψεων, ταῦτα δὲ ἀναμφιβόλως ἤγαγον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιστολιμαίων θεολογικῶν συζητήσεων καὶ διαπραγματεύσεων, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀπότομον τερματισμὸν αὐτῶν.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ ὑπὸ ἀκραιφνῶς χριστιανικοῦ πνεύματος ἐμφορούμενος ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἱερεμίας συνέστησε τὴν ἐξακολούθησιν καὶ προαγωγὴν τῶν συναφθεισῶν φιλικῶν σχέσεων καὶ τὴν συνεργασίαν ἐπὶ τῶν πρακτικῶν διαχριστιανικῶν ζητημάτων. «Τὴν ὑμετέραν οὖν πορευόμενοι, μηκέτι μὲν περὶ δογμάτων, φιλίας δὲ μόνης ἕνεκα, εἰ βουλητὸν, γράφετε». Καὶ τὴν τοιαύτην θέσιν περὶ φιλίας καὶ συνεργασίας τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἠθικοῦ καὶ πρακτικοῦ πεδίου κατέχουσιν ἔκτοτε οἱ Ὀρθόδοξοι, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης μετέχουσι μετὰ τῶν Διαμαρτυρομένων τῆς συγχρόνου οἰκουμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς κινήσεως, συνεργαζόμενοι ἁρμονικῶς, συμφώνως πρὸς τὸ διάγγελμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «πρὸς τὰς ἁπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ» τοῦ 1920, ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ πρὸς τὰς Αὐτοκεφάλους Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας τοῦ 1952 (παρὰ Ἰω. Καρμίρῃ, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα, τ. II, 957—963). Οὕτως ἐν τῷ διαγγέλματί του τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, συνεχίζον τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου χαραχθεῖσαν ὡς ἄνω γραμμήν, θεωρεῖ «ὅτι ἡ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν προσέγγισις πρὸς ἀλλήλας καὶ κοινωνία οὐκ ἀποκλείεται ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ αὐτῶν δογματικῶν διαφορῶν καὶ ὅτι τοιαύτη τις προσέγγισις τὰ μάλα ἐστὶν εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολλαχῶς χρήσιμος εἴς τε τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον ἑκάστης τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ σώματος καὶ εἰς παρασκευὴν καὶ διευκόλυνσιν τῆς πλήρους ποτέ, σὺν Θεῷ, καὶ εὐλογημένης ἑνώσεως» (αὐτόθι σ. 957).

Ἐπὶ τούτοις, συγχαίροντες τῇ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων Ἐπιτροπῇ τῆς ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἐπιμεμελημένην μετάφρασιν καὶ ἔκδοσιν τῆς θεολογικῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β′ καὶ τῶν Λουθηρανῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης, εὐχόμεθα τὴν συνέχισιν ἀμφοτέρων τῶν ὑπ᾽ αὐτῆς ἐκδιδομένων σειρῶν «Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage» καὶ «Orthodoxie und Evangelisches Christentum» (βλέπ. ἡμετέρας βιβλιοκρισίας αὐτῶν εἰς προηγουμένους τόμους τῆς «Θεολογίας»), δι᾽ ὧν θέλει προαχθῇ ἡ ἀμοιβαία γνωριμία καὶ κατανόησις καὶ προσέγγισις τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων, καὶ πρὸ πάντων τῶν ἐξ αὐτῶν Λουθηρανῶν, τῶν καὶ πρώτων ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου καταρξαμένων τῶν θεολογικῶν συζητήσεων μετὰ τῶν περὶ τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β′ Ὀρθοδόξων.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἔργου τοῦ Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου, διδάκτορος τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διδάκτορος τῆν Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Λιψίας, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς». Ἀθῆναι 1958. Σχήμ. 8ου, μεγάλου, σελ. α' - κη' + 1 - 1054.

Ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἐπλουτίσθη ἐπ' ἐσχάτων ὑπερόχως διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀνωτέρω καταγραφέντος ὀγκώδους ἔργου, ὅπερ παρέχει ἡμῖν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς. Ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ καθηγητὴς κ. Φιλιππίδης εἶναι γνωστότατος ἔν τε τῇ χώρᾳ ἡμῶν καὶ τῷ διεθνεῖ ἐν γένει ἐπιστημονικῷ στίβῳ διὰ τὰς μέχρι τοῦδε ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσας πολυαρίθμους ἐργασίας θεολογικοῦ καὶ φιλολογικοῦ περιεχομένου καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀναγκαῖον θεωρῶ, ὅπως παρέχων ἐνταῦθα σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τούτου ποιήσωμαι ἅμα ἐν ἀρχῇ καὶ λόγον τινὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀνθρώπου καὶ ἐπιστήμονος. Σημειοῦμαι ἁπλῶς, ὅτι ὁ κ. Φιλιππίδης, κράτιστος θεολόγος καὶ φιλόλογος, παρέχει λαμπρὰ τεκμήρια τῆς διφυοῦς ταύτης ἐπιστημονικῆς συγκροτήσεως αὐτοῦ ἐν πάσῃ σελίδι τῶν ἔργων αὐτοῦ. Τοῦτο καθίσταται ἡμῖν ἐναργὲς ἐν τῷ ἐν λόγῳ κυρίως ἔργῳ αὐτοῦ, ἐν ᾧ φιλολογικὴ ἐμβρίθεια καὶ σπανία γνῶσις τῶν κειμένων τῆς κλασσικῆς γραμματείας ὁμοῦ μετ' ἀνεφίκτου τινὸς ὄντως καλλιεπείας ἁμιλλῶνται πρὸς τὴν ἀχανῆ θεολογικὴν παιδείαν τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τρόπον τὰ μάλιστα καρποφόρον καὶ ἐπωφελῆ. Ἐνήμερος ὁ γλωσσομαθέστατος συγγραφεὺς πάσης τῆς οἰκείας διεθνοῦς βιβλιογραφίας ἀναλύει καὶ ἑρμηνεύει τὰ παντοειδῆ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης μετὰ τῆς δεούσης πληρότητος καὶ ἀκριβείας καὶ συνάγει ἑκάστοτε συμπεράσματα καὶ διδάγματα σεπτοῦ καὶ ἀκλονήτου κύρους ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, δι' ὧν κρατύνεται ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ὁ ἀληθὴς Χριστιανὸς καὶ πληροῦται οὗτος χαρᾶς καὶ ἐλπίδος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ.

Ἐν τῇ «εἰσαγωγῇ» τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης», τῆς ἐποχῆς δηλονότι τῆς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἀποκαλύψεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐποχὴ αὕτη τοῦτο μὲν ἐκτείνεται ἀναδρομικῶς μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες περιλαμβάνουσι τὸν ἑλληνικὸν καὶ δὴ καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου θεμελιωθέντα ἑλληνιστικὸν πολιτισμόν, τὸν ῥωμαϊκὸν καὶ ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ περαιτέρω τὸν ἰουδαϊκὸν πολιτισμόν, τοῦτο δὲ χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., περιλαμβάνουσα οὕτω τὸν πρῶτον αἰῶνα τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ θεανδρικὴ προσωπικότης τοῦ Μεσσίου προφητεύεται μὲν καὶ περιγράφεται ἐν τῇ ΠΔ, ἐπιφαίνεται δὲ ἐν τῇ ΚΔ ὡς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ὑπερφυὴς σάρκωσις τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου καταυγάζεται πλέον ὑπὸ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τῆς θείας αὐτοῦ Προσωπικότητος ἡ παγκόσμιος ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Τρεῖς εἶναι αἱ ὑποστάσεις τοῦ ἑνὸς Τριαδικοῦ Θεοῦ, αἵτινες συνδρῶσι καὶ συνα-

ποκαλύπτονται ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ· ἐκ τῶν ὑποστάσεων τούτων προεξάρχει ἐν τῇ ΠΔ μὲν ἡ τοῦ Πατρός, ἐν τῇ ΚΔ δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν τῇ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου τέλος ὀργανωθείσῃ θεοσυστάτῳ ἐκκλησίᾳ ἡ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τῇ ΠΔ ἔχομεν τὴν ἐπαγγελίαν τῆς λυτρώσεως, ἐν τῇ ΚΔ τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας ταύτης. Ἑνιαῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ σχέδιον ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, αἵτινες λαμπρῶς συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Βασιλικώτατον ἔργον τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ἡ μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν πρωτοπλάστων ἀναληφθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ φροντὶς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς θυσίας τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ. Ὁ Χριστὸς δεσπόζει ἐν τῇ περιοχῇ τῶν προχριστιανικῶν ἐξωβιβλικῶν θρησκευμάτων ὡς σπερματικὸς λόγος. Ἡ ἔξαρσις πολυθεϊστικῶν λαῶν εἰς τὴν περινόησιν ἑνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος κατακορυφωθεῖσα εἰς τὴν ἀνείδωλον λατρείαν τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ», ἡ ἀσίγητος νοσταλγία πρὸς κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν μετ' αὐτοῦ, ἡ ἀδιάκοπος προσδοκία τῆς ἐλεύσεως τούτου εἰς τὴν γῆν κ.τ.ὅ. ἀποτελοῦσι σαφῆ μαρτύρια παρουσίας τῆς δράσεως τῆς Θείας Προνοίας ἐν τῇ περιοχῇ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐν γένει καὶ ὑπὸ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἔτι τοῦ καταλλήλου τῆς ἐξωχριστιανικῆς ἀνθρωπότητος φωτισμοῦ καὶ τῆς ἀσφαλοῦς χειραγωγήσεως ταύτης εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἐπιμόνου ἀναζητήσεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ ἦτο προπαιδεία τις τοῖς βραδύτερον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, δι' ἁπτῆς δηλονότι ἀποδείξεως, καρπωσαμένοις τὴν ἀληθῆ αὐτῶν καὶ ἀκατάλυτον πίστιν. Καὶ ὁ Νόμος τῆς ΠΔ δεόντως ἐπαιδαγώγησε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς πρόθυμον καὶ εὐλαβῆ ἀνάληψιν τοῦ θείου Προσώπου τοῦ Σωτῆρος. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος τέλος κατέδειξε τὸν Χριστὸν ὡς παρόντα. Ὁ συγγραφεὺς ἰδιαιτέρως ἐξαίρει τὸ γεγονὸς τῆς διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κυρίως θείᾳ συνάρσει συντελεσθείσης διαδόσεως τῶν θείων διδαγμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς γλώσσης ταύτης ἐπετεύχθη ἐναρμόνιος ἀνάκρασις τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ὅθεν προέκυψεν ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Ἐπειδὴ ὁ ἐνανθρωπήσας Ἰησοῦς ὡς Ἰουδαῖος κυρίως δρᾷ ἐν τῷ ἐπιγείῳ αὐτοῦ βίῳ, ἀπαραίτητος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ εὐρεῖα σπουδὴ καὶ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς μελέτης ταύτης κατ' ἐξοχὴν διασαφεῖται τὸ γεγονὸς τῆς πωρώσεως τοῦ λαοῦ τούτου μέχρι τοῦ σημείου τῆς σταυρώσεως Ἐκείνου, ἐν ᾧ ἐξεπληρώθησαν πᾶσαι αἱ προφητεῖαι, καὶ τῆς τυφλώσεως περαιτέρω αὐτοῦ πρὸ τοῦ θάμβους τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς αὐταποξενώσεως οὕτω καὶ κενώσεως τῆς ἰουδαϊκῆς Μεσσιανολογίας ἀπὸ τοῦ χριστολογικοῦ αὐτῆς περιεχομένου. Πάντα τὰ περιστατικὰ καὶ γεγονότα τῆς ΚΔ κατανοοῦνται μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς τριπλῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἥτις προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν τριῶν μεγάλων πολιτισμῶν: τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ, καὶ ἐν τῷ εὐρυτάτῳ ἐν γένει πεδίῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἐν ᾧ ἀδιαλείπτως δρᾷ ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς ἡ πρόνοια τοῦ παναγάθου Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος ἐν τῇ «εἰσαγωγῇ» περὶ τῆς «ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» ὡς μαθήματος. Παρέχεται ὁ ὁρισμὸς τοῦ μαθήματος τούτου ὡς ἀκριβοῦς γνώσεως, ἀναπλάσεως καὶ ἀφηγήσεως τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου, καθορίζεται ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ θεολογίᾳ, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ καὶ τέλος ἑρμηνεύεται ὁ τρόπος τῆς ἀσφαλοῦς τοῦ μαθήματος τούτου θεμελιώσεως. Ἡ θεμελίωσις αὕτη εἶναι τοῦτο μὲν ἁγιογραφική, ἐφ' ὅσον ἀναγκαία εἶναι ἱστορική τις ἔρευνα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπερφυᾶ γέννησιν τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου, τὰς ἱστορικὰς συνθήκας καὶ προϋποθέσεις, ὑφ' ἃς συνετελέσθη τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, καὶ τὰς συνεπείας τέλος τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου, τοῦτο δὲ ἱστορική, ἐφ' ὅσον ὁ Κύριος ὡς Θεάνθρωπος εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον, ἱστορικὸν γεγονὸς δὲ πάλιν εἶναι ὁ Χριστιανισμός, ὅστις πολυτρόπως ἐπηρέασε τὸ περιβάλλον αὐτοῦ καὶ πολυτρόπως πάλιν ἐπηρεάσθη ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τέλος θεολογικὴ καὶ θρησκειολογική, ἐφ' ὅσον πᾶσα ἡ Θεολογία ἡμῶν χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα ἔχει, ἐφ' ὅσον οὐσία καὶ πλήρωμα αὐτῆς ὁ Χριστὸς εἶναι.

Ἐν τῷ **πρώτῳ μέρει** τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῶν «πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον:

I

Περὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ προπαρασκευῆς τῆς οἰκουμένης εἰς Χριστόν.

Παρὰ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἔριδας ἐνωρίτατα διεμορφώθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι κοινὴ ἐθνικὴ συνείδησις, ἥτις ὑπερόχως διερμηνεύεται ἐν Αὐλίδι διὰ τῶν λόγων τῆς «Ἰφιγενείας» τοῦ Εὐριπίδου· ἡ εὐγενὴς βασιλόπαις ἀσμένως παρεδίδου τὸ ἑαυτῆς σῶμα τῇ «Ἑλλάδι» πρὸς εὐτυχῆ ἐκπόρθησιν τῆς Τροίας. Ἡ πανελλήνιος συνείδησις ἐκραταιώθη μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους κυρίως ὁμοῦ μετὰ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀντιθέσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς πάντα μὴ Ἕλληνα, πρὸς τοὺς βαρβάρους.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς συνειδήσεως ταύτης ἐχώρησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς «Οἰκουμένης», εἰς τὴν μεταλαμπάδευσιν δηλονότι εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς τῶν εὐγενῶν καὶ ὑψηλῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἑλληνισμός, λαβὼν συνείδησιν τῆς ἑνότητος αὐτοῦ, ἀπέβη ἐνωρὶς ἔννοια ὑπερεθνικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ χαρακτῆρος. Κριτήριον διαιρέσεως ἀπ' ἀλλήλων Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἦτο πλέον οὐχὶ ἡ φυλετικὴ προέλευσις, ἀλλ' ὁ βαθμὸς πολλῷ μᾶλλον τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἀκολούθως τούτοις ἐπιδεικνυμένων ἑκάστοτε βιωτικῶν τρόπων καὶ συνηθειῶν. Πνευματικὸν κέντρον τῆς πανελληνίου ἑνότητος καὶ τῆς ἀνὰ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην ἀκτινοβολίας τοῦ ἑνιαίου καὶ πανανθρωπίνου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, τὸ «δαιμόνιον πτο-

λίεθρον» τοῦ Πινδάρου, ἡ «Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Θουκυδίδου ἢ «τὸ πρυτανεῖον τῆς σοφίας» τέλος τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἰσοκράτης εἶναι ὁ εὔγλωττος κήρυξ τῆς ἀναγκαιότητος πλήρους τινὸς πολιτικῆς ἑνότητος τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἵνα ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην εὐχερὴς καταστῇ ἡ καθυπόταξις καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἀπειροπληθῶν βαρβάρων λαῶν τῆς Ἀσίας. Ὀλίγον πρότερον ὁ Ὀλύνθιος ἱστορικὸς Καλλισθένης ἐθεώρει δυνατὴν τὴν πραγματοποίησιν τῆς παγκοσμίου ἀποστολῆς τῆς πανελληνίου ἰδέας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου Ἀλεξάνδρου Α΄. Παρὰ ταῦτα ὁ Φίλιππος τὸ πρῶτον ἐπραγματοποίησε τὴν πανελλήνιον ἑνότητα ἀναλώμασι τῶν τοπικῶν αὐτονομιῶν παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Δημοσθένους. Ἡ Ἀμφικτυονία ἀναδιωργανώθη εἰς ἐπίσημον καὶ ἀπαραβίαστον τόπον πανελληνίων ἀποφάσεων, ἡ δὲ Πέλλα κατέστη κέντρον πανελληνίου πολιτισμοῦ. Ἡ Θεία Πρόνοια εἰργάζετο οὕτω πρὸς τὴν διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ προπαρασκευὴν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς Χριστόν.

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίσχυσε τοὺς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἱδρυθέντας πανελληνίους θεσμούς· διὰ τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ, ἥτις ἐχώρησεν ἀπὸ Πέλλης μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, ὕψωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου τὴν ἔννοιαν τῆς «οἰκουμένης» εἰς θέσιν ἑλληνικῆς γεωγραφικῆς πραγματικότητος, ἐξεπολίτισε δὲ τὴν εὐρυτάτην ταύτην περιοχὴν μεταπυρσεύσας εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς τῆς Ἀσίας τὸ ὑπέρτερον πνευματικὸν φῶς τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατέστη φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ἐξυψώθη ὑπεράνω φυλετικῶν καὶ ἐθνικῶν διακρίσεων καὶ ἤρθησαν αἱ παντοειδεῖς μεταξὺ τῶν λαῶν ὑφιστάμεναι ἀντιθέσεις. Ἡ κοσμοπολιτικὴ ἰδέα καὶ πίστις, ἥτις ἔκπαλαι οἰκεία ἦτο τῷ ἑλληνικῷ λογισμῷ, ἤχθη διὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου τέκνου τῆς Βορείου Ἑλλάδος εἰς στάδιον εὐτυχοῦς καὶ μεγαλειώδους πραγματοποιήσεως.

Κατὰ τὴν τῷ θανάτῳ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπακολουθήσασαν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἐπεξετάθη ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς πολυαρίθμους οὐχὶ ἑλληνικὰς χώρας.

Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ συνέπειαι καὶ ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς κοσμοκρατορίας. Ἡ ἀμοιβαία πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δρᾶσις τῶν λαῶν κατέστη εὐχερὴς διὰ μέσου τινὸς γενικῆς συνεννοήσεως· τὸ μέσον τοῦτο ἀπετέλει ἡ παγκόσμιος καταστᾶσα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ «Κοινή»· ἡ γλῶσσα αὕτη ἀπετέλει μέσον σαφοῦς συνεννοήσεως πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν Γαδείρων καὶ τῆς Μασσαλίας ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Βαβυλῶνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἰνδῶν ἡγεμόνων ἐδιδάσκοντο ἑλληνικὰς τραγῳδίας, χάριν δὲ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, οἵτινες ἀπέμαθον πλέον τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἑλληνιστὶ μόνον διελέγοντο, μετεφράζοντο ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία. Τὰ βιβλία τῆς ΚΔ ἑλληνιστὶ τὸ πρῶτον ἐγράφησαν. Διὰ τῆς βοηθείας τῆς «Κοινῆς» ἀκόπως κατενόει τις τοὺς Ἕλληνας

ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς ἐν γένει καὶ πλουσίως ἀνελάμβανε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας ἦτο πλέον ἡ «Κοινὴ» παγκόσμιος γλῶσσα.

Ἡ πολιτικὴ τάσις τοῦ μητροπολιτικοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς παγκόσμιον ἑνότητα καὶ πρὸς ἑνιαίαν οἰκουμενικὴν τάξιν ἐνισχύετο καὶ ἐβοηθεῖτο ἐν τῷ πνευματικῷ μεταφυσικῷ πεδίῳ ὑπὸ τῆς ἐκ μέρους τῶν φιλοσόφων θεωρήσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου ὡς ὅλου τινὸς ἑνιαίου διεπομένου ὑπ' ἀρχῆς τινος ὑπερτάτης. Ἓν ὑπέρτατον Ὂν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον. Εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ὄντος τούτου μετὰ πολλῆς ζέσεως καὶ νοσταλγίας ἐχώρει ἡ λαϊκὴ ψυχὴ ἐπιμόνως ἀναζητοῦσα λύτρωσίν τινα ἐκ τῶν δεινῶν τοῦ βίου καὶ εὐδαιμονίαν. Παρὰ πᾶσι τοῖς εὖ φρονοῦσι φυσικὴ πάντοτε ἦτο ἡ ἔμφασις ἑνὸς παντοκράτορος καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ. Ἡ πίστις εἰς ὑπέρθεόν τινα καὶ ὑπερκόσμιον ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος κόσμου συνέχουσαν αὐτὸν εἰς ἓν ὑπὸ ἑνιαίας τάξεως διεπόμενον ὅλον κυριαρχεῖ ἔν τε τῷ λογισμῷ καὶ τῇ ψυχῇ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἤδη ἡ προομηρικὴ ὀρφικὴ θεολογία παρὰ τὸν πολυθεϊστικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα ἀπέληξεν ἐν τέλει εἰς τὴν παραδοχὴν ἑνὸς μόνου ἄνακτος τοῦ κόσμου, μεγάλου βασιλέως καὶ σοφοῦ, αὐτογενοῦς καὶ ἀοράτου πατρὸς κραταιῶς ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ συνέχοντος τὰ σύμπαντα. Ἀληθὴς καὶ μέγας, ὑπέρχρονος, ἀθάνατος, αὐτοτελής, ἄρχων ἁπάντων, δεσπότης τοῦ κόσμου κ.οὔ. κ. εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος τῶν ὀρφικῶν. «Πρωτόγονος» εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος, ἀρχιγενὴς δηλονότι, οὗ πρότερον οὐδὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐξ οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο. Ἐπικρατέστερον ὄνομα τοῦ Θεοῦ τούτου εἶναι: «Ζεύς». Ἀπὸ τῆς προομηρικῆς ἐποχῆς ἔτι ἀνακύπτει καὶ ἡ πίστις εἰς ἑνιαίαν τινὰ παγκόσμιον καὶ ἀπαρέγκλιτον τάξιν λειτουργοῦσαν κατὰ σταθερούς, ἀναγκαίους, ἀναλλοιώτους καὶ ἀναποτρέπτους νόμους. Ἡ τάξις αὕτη, ἀπρόσωπος κατ' ἀρχὰς ἔννοια οὖσα, ἀνέλαβεν ὕστερον τὴν μορφὴν τῆς «Μοίρας». Ἐν τῷ Ὀρφισμῷ ὕψιστος Θεὸς εἶναι ὁ καταλάμπων καὶ ἀκτινοβολῶν θεὸς τοῦ ἡλίου «Φάνης». Ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ἀπαντᾷ ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτόφωτος καὶ φωτοδότου καὶ ἡ συνάρτησις τοῦ ἀσάρκου ἢ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον. Ἥλιος τῆς δικαιοσύνης εἶναι ὁ Χριστός, ὅστις ἐφώτισε τοὺς ἐν σκότει κειμένους. Καὶ ἡ πυραμὶς τοῦ ὁμηρικοῦ πανθέου ἀποκορυφοῦται εἰς τὸν ἕνα τοῦτον καὶ ὕψιστον Θεὸν τῶν ὀρφικῶν, εἰς τὸν Δία πάλιν, ἀποτελοῦντα προσωποποίησιν τῆς ὑπερθέου ἐννοίας τοῦ ὑψίστου Ὄντος. Ἡ ἀνώνυμος ἔννοια τοῦ ἑνὸς ὑψίστου Ὄντος προβάλλει ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς θρησκευούσης συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀδίδακτος λαϊκὴ πίστις. Καὶ ὁ Θεὸς οὗτος τῆς ὁμηρικῆς θεολογίας νοεῖται ὡς βασιλεὺς ἀνάσσων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς πατὴρ ὑπερέχων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος, μέγας, ἀθάνατος, παντεπόπτης, σοφώτατος, πανταχοῦ παρὼν κ.οὔ. κ. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν περὶ ὑψίστου Ὄντος προομηρικῶν καὶ ὁμηρικῶν παραστάσεων κινεῖται καὶ ὁ Ἡσίοδος, καθ' ὃν ὁ Ζεὺς νοεῖται πάλιν ὡς ἄναξ καὶ βασιλεύς, ὡς πατὴρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς δίκαιος, πάνσοφος,

οὗ ἀνεξιχνίαστοι εἶναι αἱ βουλαί, κ. οὕ. κ. Οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι αἰωροῦνται ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ κόσμου μεταξὺ μυθολογικῆς παραδόσεως καὶ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀνατείνοντες τὸ πνεῦμα αὐτῶν εἰς τὴν πρώτην τῶν ὄντων ἀρχὴν καὶ ἀποδίδοντες αὐτῇ ἰδιότητας προσιδιαζούσας ἀπολύτῳ τινί ἀΰλῳ ἀρχῇ. Νοῦς τοῦ κόσμου εἶναι κατὰ Θαλῆν ὁ Θεός· ἄπειρος καὶ ἄναρχος, ἀγένητος, ἄφθαρτος, ἀθάνατος καὶ ἀνώλεθρος εἶναι οὗτος κατ' Ἀναξίμανδρον. Καὶ ὁ Πυθαγόρας ἕνα τε καὶ μόνον ἐδίδασκε Θεόν, ἀρχὴν πάντων, φωστῆρα ἐν οὐρανῷ, νοῦν καὶ ψύχωσιν τῶν ὅλων, κίνησιν κύκλων ἁπάντων. Ὁ Θεὸς τοῦ Πυθαγόρου εἶναι ἡ ἐν τῷ σύμπαντι ἑνιαία οὐσία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων ἁπάντων. Εἷς εἶναι ὁ ἀληθινὸς Θεός, ὁ κυβερνήτης τοῦ κόσμου, Θεὸς αἰώνιος, γόνιμος, ἀκίνητος, ἑαυτῷ ὅμοιος, τῶν ἄλλων διάφορος. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατεπολέμησεν ἰσχυρῶς τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰς ἀναρμόστους τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Θεοῦ λαϊκὰς δοξασίας καὶ ἐστηλίτευσεν Ὅμηρόν τε καὶ Ἡσίοδον διὰ τὴν ἀπόδοσιν ὑπ' αὐτῶν τοῖς θεοῖς ἰδιοτήτων καὶ πράξεων ἀπᾳδουσῶν πρὸς τὸ Θεῖον. Εἷς εἶναι ὁ ὄντως Θεός, ἀθάνατος, ἄμορφος καὶ ἀπερινόητος, οὔτε κατὰ τὸ δέμας οὔτε κατὰ τὸ νόημα ὅμοιος τοῖς θνητοῖς. Καὶ ὁ Παρμενίδης νοεῖ ἀπόλυτόν τι ἓν Ὄν, ἀγένητον, ἄναρχον, ἀνώλεθρον κ.οὕ κ. Ἐκ τῶν φυσικῶν φιλοσόφων ὁ Ἡράκλειτος περίφημος κατέστη διὰ τὴν ἀποφθεγματικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ τῆς ἑνιαίας οὐσίας τοῦ κόσμου διὰ μέσου τῆς ἀειρόου μεταβολῆς τῶν ἐγκοσμίων καὶ περὶ ὑπερτάτης τινὸς ἀρχῆς τοῦ παντός, ἐξ ἧς πηγάζει τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον. Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ποιεῖται λόγον περὶ παγκοσμίου τινὸς ἀρχῆς, ἣν ἐκδέχεται ὡς τὸν διὰ μέσου τοῦ σύμπαντος διήκοντα ἑνιαῖον γενικὸν νόμον. Ὁ Ἀναξαγόρας νοῦν κοσμοποιὸν τὸν Θεὸν ἐδέχετο. Καὶ οἱ σοφισταὶ πάντες ἰσχυρὰ πλήγματα κατήνεγκον κατὰ τῆς πολυθεΐας. Ὁ Πρωταγόρας ἀδιαφόρως διέκειτο ἔναντι τοῦ πολυθεϊσμοῦ τῆς λαϊκῆς πίστεως, ὁ δὲ Πρόδικος ἐθεώρει τοὺς θεοὺς ἀνυπάρκτους, προσωποποιήσεις ἁπλῶς στοιχείων καὶ ἀντικειμένων τῆς φύσεως χρησίμων καὶ ὠφελίμων ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τὰ αὐτὰ ἐπίστευε καὶ ἐδίδασκε καὶ ὁ Κριτίας· οἱ θεοὶ εἶναι ψευδές τι τῶν ἀνθρώπων ἐπινόημα, ἀνύπαρκτον δ' ἐν τῇ πραγματικότητι. Καὶ παρὰ τοῖς μεγάλοις τραγικοῖς ποιηταῖς τῶν Ἑλλήνων ἀποκορυφοῦται ὁ θρησκευτικὸς λογισμὸς εἰς τὴν περινόησιν ἑνὸς ὑπερτάτου Θεοῦ ὑπερκειμένου θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς τοῦ μόνου ὄντως Ὄντος, τοῦ δημιουργήσαντος, συνέχοντος καὶ διακυβερνῶντος τὸ σύμπαν. Παρ' Αἰσχύλῳ Ζεὺς εἶναι οὐχὶ ὁ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν πατήρ, ὁ τῶν μακάρων πρύτανις, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ πολλῷ μᾶλλον ἔκφρασις τῆς ἀνωνύμου, ἀνεικάστου καὶ ἀπροσδιορίστου ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου παγκοσμίου Θεοῦ, ὅστις ὑπέρκειται θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ Σοφοκλῆς κινεῖται μὲν ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πατρῴας πολυθεϊκῆς πίστεως, ἡ ἐνδόμυχος ὅμως θρησκευτικότης αὐτοῦ ὠθεῖ τὸν λογισμὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν ὑπέρθεον ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς ὑψίστου Ὄντος ὡς τοῦ μόνου Θεοῦ. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ποιητοῦ ὑπέρκειται ὁ Θεὸς οὗτος τῶν πολλῶν θεῶν τῆς λαϊκῆς πίστεως· οὗτος εἶναι ἐν

ἀληθείᾳ καὶ πραγματικότητι ὁ δημιουργὸς τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων· ὁ πολυθεϊσμὸς καὶ ἡ εἰδωλολατρεία μετὰ τῶν θυσιῶν καὶ πανηγύρεων αὐτῆς εἶναι προϊὸν πλάνης τῶν θνητῶν καὶ καταφύγιον αὐτῶν πρὸς παραμυθίαν καὶ ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ τῶν θλίψεων τοῦ βίου. Παρ' Εὐριπίδῃ ἡ κατὰ τοῦ πολυθεϊσμοῦ ἀρνητικὴ κριτικὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως ἀναλαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἀνοικτίρμονος βιαιότητος ἐκσπῶσα εἰς δριμείας κατὰ τῶν θεῶν ἐκφράσεις καὶ ἀνασπῶσα ἐκ τοῦ βάθους τῆς λαϊκῆς ψυχῆς πρόρριζον τὴν εἰς θεοὺς πίστιν. Ὑψίστην περὶ Θεοῦ ἔννοιαν παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ Πίνδαρος, ἥτις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τοὺς ὑπερφυεῖς μονοθεϊστικοὺς λογισμοὺς τοῦ Αἰσχύλου. Μεταξὺ πάντων τῶν ἐμμόρφων θεῶν διακρίνει ὁ Πίνδαρος ἕνα μοναδικὸν ἄμορφον Θεόν, ὅστις τὰ πάντα δημιουργεῖ. Ὁ Ἡρόδοτος, εἰ καὶ ἀποφεύγει πάντα κριτικὸν ἔλεγχον τῆς λαϊκῆς πίστεως, αἴρεται ἐνίοτε εἰς περιγραφὴν ὑψίστου τινὸς καὶ ὑπερθέου Ὄντος, ὅπερ διέπει τὰ πάντα ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ φύσει. Ὁ Θουκυδίδης ἀποφεύγει ἐκτενῶς πάντα συνδυασμὸν τῆς ἱστορικῆς περιγραφῆς μετὰ κρίσεων ἐπὶ θρησκευτικῶν θεμάτων. Ὁ Ἀριστοφάνης οὐχὶ σπανίως παρουσιάζει ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πρόσωπα ἀρνούμενα τὴν ὕπαρξιν θεῶν καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ Διός, κατασκώπτει δὲ καὶ παντοιοτρόπως διασύρει τοὺς θεούς. Ὁ Σωκράτης ἄνευ ἀρνήσεως τῆς νενομισμένης πολυθεϊστικῆς πίστεως ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ἑνιαίας τινὸς νοερᾶς ἀρχῆς, ἥτις διακοσμεῖ καὶ διακυβερνᾷ τὰ πάντα. Ὑπέρτατός τις νοῦς εἶναι ὁ Ὕψιστος Θεός, ἀόρατος, πάνσοφος, παντοδύναμος, πανάγαθος, προνοῶν περὶ πάντων· ἡ λατρεία τοῦ ἀνωτάτου Ὄντος εἶναι ἀνείδωλος, διότι ἄμορφον καὶ ἀνώνυμον εἶναι τοῦτο. Ἐν συνεχείᾳ παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τὰς περὶ τοῦ ἀνωτάτου Ὄντος ἰδέας τοῦ Πλάτωνος· ποιεῖται λόγον περὶ τῶν τρόπων ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ὄντος καθ' ἑαυτό, περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ἑνότητος ἢ τοῦ ἑνιαίου αὐτοῦ· ποιεῖται περαιτέρω λόγον περὶ τοῦ τρόπου ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ θεῶν καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἐνούσας ἰδέας. Ὁ ἐξ ἄκρας ἀγαθότητος δημιουργὸς καὶ πατὴρ τοῦ σύμπαντος, ὁ ποιητὴς καὶ πατὴρ τοῦ παντός, ὁ τοῦ καλλίστου τε καὶ ἀρίστου δημιουργός, εἰ καὶ νοητός, εἶναι κατὰ Πλάτωνα δυσεξιχνίαστος καὶ δυσερμήνευτος. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὰς αἰωνίας πνευματικὰς ἀξίας ὡς τὸν παγκόσμιον παράγοντα, τὸν μοναδικὸν τύπον καὶ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς παγκοσμίου ἠθικῆς τάξεως. Ὁ κόσμος τῶν «ἰδεῶν» ἀποτελεῖ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ τὸν παγκόσμιον πνευματικὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤχθη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψίστου Ὄντος, τοῦ ὄντως Ὄντος ἢ τῆς μιᾶς ἀρχῆς τοῦ παντὸς ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κινήσεως, ἀνατρέχων εἰς τὸ ἀρχικὸν αἴτιον τῆς κινήσεως, εἰς τὸ πρῶτον κινοῦν. Τὸ πρῶτον τοῦτο κινοῦν ἀκίνητον ὂν κινεῖ τὸν κόσμον, καθ' ὅσον ὁ κόσμος τείνει πρὸς αὐτό, ὀρέγεται καὶ ἐρᾶται αὐτοῦ. Ἀσώματος, νοερός, ἀνενδεής, αὐτάγαθος, δύναμις μία κ. οὐ.κ. εἶναι κατ' Ἀριστοτέλην ὁ Θεός. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς δικανικῆς

ῥητορείας ἐλλείπουσι μεταφυσικαὶ ἐξάρσεις καὶ φιλοσοφικαὶ πτήσεις εἰς ὑπερκοσμίους περιοχὰς πρὸς περινόησιν τοῦ ὑψίστου Ὄντος. Ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου παρατηροῦμεν παρ' Ἰσοκράτει. Παρ' αὐτῷ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ πανθέου ἵσταται ὁ Ζεύς, ταμίας τῶν ὄμβρων καὶ τῶν αὐχμῶν. Ἐν τῇ στωικῇ φιλοσοφίᾳ τοὐναντίον προβάλλει ἡμῖν ἐναργέστερόν πως ὁ συνδυασμὸς τῆς περὶ ἑνὸς κόσμου ἐννοίας πρὸς τὴν πίστιν εἰς ἕνα Θεόν, εἰς μίαν θείαν οὐσίαν καὶ εἰς ἑνιαίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου διακυβέρνησιν. Κατὰ τοὺς Στωικοὺς εἷς εἶναι ὁ ὄντως Θεός, ὁ ἀληθὴς Θεός, ἡ ψυχή, ὁ νοῦς, ὁ λόγος καὶ ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ἡ Πρόνοια. Ὁ Θεὸς οὗτος ἀναλόγως τῆς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φυσικὸν στοιχεῖον ἢ φυσικὸν φαινόμενον σχέσεως αὐτοῦ καὶ ἀναλόγως τῶν λειτουργιῶν καὶ ἰδιοτήτων αὐτοῦ λαμβάνει ἑκάστοτε καὶ ἴδιον ὄνομα· ἐκ τῆς πολυωνυμίας ταύτης τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀνωνύμου ἑνὸς Θεοῦ προῆλθεν ἡ φαινομένη πολυθεΐα. Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ τοὺς Στωικοὺς ὄν τι ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον, κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, ἄφθαρτος, ἀγένητος, δημιουργὸς τῆς διακοσμήσεως, ἀΐδιος καὶ ἄμορφος, παγκρατὴς καὶ πάνδωρος. Ὁ Θεὸς δέον, ὅπως λατρεύηται οὐχὶ διὰ θυσιῶν καὶ ἱεροτελεστιῶν, ἀλλὰ διὰ πίστεως εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ὡς κυβερνήτου τοῦ κόσμου καὶ διὰ καθαρότητος τῆς ζωῆς· δέον, ὅπως λατρεύηται οὐχὶ ἐν λιθίνοις ναοῖς, ἀλλ' ἄναος ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἰδίου ἡμῶν στήθους καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σύμπαντος, ὅπερ εἶναι ὁ μόνος ἄξιος τοῦ Θεοῦ ναός. Ἀντίστοιχος τῇ περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ἐννοίᾳ εἶναι παρὰ τοῖς Στωικοῖς ἡ ἔννοια τοῦ ἑνὸς κόσμου, οὗτινος διὰ μέσου χωρεῖ ἡ θεία νοερὰ οὐσία ἡ συνιστῶσα τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν τοῦ κόσμου καὶ περαιτέρω ἡ συνέχουσα τὸν κόσμον τοῦτον καὶ διακυβερνῶσα αὐτὸν θεία πρόνοια. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἐν ἀγαστῇ ἁρμονίᾳ συνέχοντος τὸ σύμπαν παγκοσμίου νόμου, τῆς ὑπάτης ταύτης ἀρχῆς τοῦ κόσμου· ὑπὸ τοῦ θείου νόμου διεπόμενος ὁ κόσμος ἀποτελεῖ κράτος ἑνιαῖον ὑπὸ τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἔκφρασιν, κράτος παγκόσμιον. Καὶ ὁ Ἐπίκουρος ἐθεώρει τὸν Θεὸν μακάριον καὶ ἄφθαρτον. Εἷς εἶναι καὶ κατὰ Πλούταρχον ὁ ὄντως Θεός, τὸ ὄντως Ὄν, ἀειδὴς καὶ ἀόρατος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἁγνός, ἀΐδιος καὶ ἄφθαρτος, ἀμετάβλητος καὶ ἀναλλοίωτος κ. οὕ. κ. Καὶ παρ' Ἐπικτήτῳ δεσπόζει ἡ ἔννοια τοῦ ἑνὸς Θεοῦ, παντεπισκόπου, πανταχοῦ παρόντος καὶ τῶν πάντων αἴσθησιν λαμβάνοντος, πιστοῦ, ἐλευθέρου, εὐεργετικοῦ, μεγαλόφρονος. Παρὰ Λουκιανῷ ἀπεκορυφώθη ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ τοῦ ἀρχαίου πολυθεϊσμοῦ ἐκτραπεῖσα εἰς διακωμῴδησιν καὶ ἀχαλίνωτον διαπόμπευσιν αὐτοῦ καὶ δηλοῦσα οὕτως ἐναργῶς τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς θρησκείας καὶ τὴν τελείωσιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἀνάληψιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καταδεικνύει ὁ συγγραφεὺς διὰ μακρᾶς καὶ λεπτομερειακῆς ἀναλύσεως καὶ ἑρμηνείας πολλῶν διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ. Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάνθεον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θεοσεβείας ὑπέστη τόσον ἰσχυρὰ καὶ καίρια πλήγματα ὑπὸ τῆς ἀμειλίκτου κριτικῆς τοῦ Λουκια-

νοῦ, ὥστε πλήρως συντετελεσμένη πλέον νὰ θεωρῆται ἡ προοδοποίησις πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει ὁ κ. Φιλιππίδης τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὡς τοῦτο παρουσιάζεται ἡμῖν ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ. Ποιεῖται χρῆσιν ὁ συγγραφεὺς τῆς αὐτῆς καὶ ἐνταῦθα μεθόδου ἐρεύνης, ἧς καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν προηγουμένων προβλημάτων ἐποιήσατο χρῆσιν, τῆς ἐκτενοῦς δηλαδὴ ἀναλύσεως καὶ ἑρμηνείας τῶν οἰκείων χωρίων τῆς γραμματείας ταύτης ἐν συνδυασμῷ πάντοτε πρὸς τὰ πορίσματα, ἅτινα συνήγαγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπειροπληθεῖς φιλόλογοι καὶ θρησκειολόγοι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀξία θαυμασμοῦ ὄντως εἶναι ἡ πληθὺς τῶν χωρίων τῆς ἀρχαίας γραμματείας, ἅτινα ἐπάγεται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεύς, καὶ ἡ ἀχανὴς καὶ ἐμβριθεστάτη βιβλιογραφικὴ αὐτοῦ ἐνημερότης. Ἤδη ἐν τῇ ὁμηρικῇ ἀνθρωπολογίᾳ προβάλλει ἡ πίστις, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου πλήττεται κυρίως τὸ σῶμα, ἡ δὲ ψυχή, ἥτις διακρίνεται σαφῶς τοῦ σώματος, ἐξερχομένη τοῦ στόματος ἢ τῆς πληγῆς τοῦ θνῄσκοντος ὡς καπνὸς ἢ σκιὰ ἢ ὡς ὄνειρον, χωρεῖ εἰς τὸν ᾅδην καὶ ζῇ ἐκεῖ ὡς «εἴδωλον» τοῦ θανόντος, ἤτοι ὡς ὁμοίωμα αὐτοῦ, δυνάμενον, ὅπως ἀναγνωρίζηται καὶ ταὐτίζηται μετὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ὀρφικῆς ἀνθρωπολογίας τὸ πρῶτον ἐθεωρήθη τὸ σῶμα ὡς «σῆμα ψυχῆς», ἐν ᾧ αὕτη διατελεῖ τεθαμμένη ἐν τῷ παρόντι βίῳ ὡς ἐν περιβόλῳ ἢ δεσμωτηρίῳ. Ἀπήχησιν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, τῷ Πλάτωνι, τῷ Φίλωνι καὶ ἄλλοις. Ἐκ τῶν φιλοσόφων ὁ Θαλῆς τὸ πρῶτον εἶπε τὴν ψυχὴν ἀθάνατον. Ὁ Ἀναξαγόρας ποιεῖται λόγον περὶ νοῦ καὶ περὶ ψυχῆς, θεωρεῖ ὅμως τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀσαφῆ καὶ σκοτεινόν. Ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Δημόκριτος ἐταύτιζον τὸν νοῦν μετὰ τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀναξιμένης ἐθεώρει τὴν ψυχὴν «ἀέρα» ἢ «ἀερώδη» ἢ «ἀερίαν» καὶ κατ' ἀκολουθίαν θείαν, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὸν ὁ ἀὴρ κυρίως ἀπετέλει τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ παντός. Καθ' Ἡράκλειτον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὅλου θείου πυρός, ὅπερ πληροῖ τὸν κόσμον. Κατὰ τὸν Πυθαγόραν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου προϋφεστῶσα τῆς ἐνσωματώσεως αὐτῆς ἐξέπεσέ ποτε ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ ἐνεκλείσθη πρὸς τιμωρίαν ἐν τῷ σώματι. Χωριζομένη διὰ τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ μετὰ καθαρτήριόν τινα διαμονὴν ἐν Ἅδου εἰς τὰς ὑπερκοσμίους περιοχάς, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον προῆλθε, καὶ παραμένει ἐκεῖ μέχρι νέας τινὸς μετενσωματώσεως αὐτῆς. Ὁ Πλάτων τελεῖ κατ' ἀρχὰς ἀδιάφορος ἔναντι τῆς μεταθανατίου τύχης τῆς ψυχῆς· βραδύτερον ὅμως ἐν χρόνοις ὡριμότητος διδάσκει ὁ φιλόσοφος οὗτος, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι καθαρὸν πνευματικὸν ὄν, ἀόρατος καὶ ἀειδής, ἀγένητος καὶ ἀδιάφθορος κ.οὕ. κ. Τὴν ψυχὴν ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς ἐξ ἄκρας ἀγαθότητος. Ὁ θάνατος εἶναι κατὰ Πλάτωνα λύσις καὶ χωρισμὸς ἢ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Μετὰ θάνατον μεταβαίνει ἡ ψυχὴ οὐχὶ εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸν ᾅδην, ἀλλ' εἰς μέσον τι βασίλειον πρὸς καθαρισμὸν ἀπὸ τῶν σφαλμάτων τῆς

γηίνης ζωῆς διὰ μετανοίας, εἶτα δὲ ἀνενσαρκοῦται. Ἡ ἀνενσαρκουμένη ψυχὴ ἐκλέγει ἡ ἰδία τὸ σῶμα, εἰς ὃ αὕτη θὰ εἰσέλθῃ, ἀναλόγως τῆς κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπίγειον ζωὴν κτηθείσης ἰδιαιτέρας ὑφῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἀναπτυχθεισῶν ἐκεῖ κλίσεων αὐτῆς. Τὸ σῶμα καὶ αἱ τούτου ἐπιθυμίαι, τὸ ζωογενὲς δηλονότι μέρος τῆς ψυχῆς, παύουσιν ὑφιστάμενα ἅμα τῷ θανάτῳ, ὅτε καὶ αὖθις καθίσταται ἡ ψυχὴ καθαρὰ πάντων τῶν περὶ τὸ σῶμα κακῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Παρὰ ταῦτα καταλείπουσιν αὗται αὐτῇ τὴν κλίσιν πρὸς νέαν μετὰ θάνατον μετενσωμάτωσιν. Οὕτως ἡ ψυχὴ διανύει σειρὰν διαφορωτάτων ἐπιγείων διαδρομῶν μέχρι τῆς καθόδου εἰς ζῷα, ἅτινα διὰ τοῦτο νοοῦνται ὡς περικλείοντα ἀνθρωπίνας ψυχάς. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ψυχῆς ὁ διὰ τῶν ἀνενσωματώσεων τούτων ἐπιδιωκόμενος εἶναι ἡ λύτρωσις ἀπὸ τῶν παθῶν, ἀπὸ ἀκαθάρτων ἐπιθυμιῶν, ἀπὸ τῆς αἰσθησιακῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐκ τούτων προερχομένης συσκοτίσεως τῆς νοητικῆς καὶ γνωστικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Τούτων ἐπιτυγχανομένων ὑπὸ τῆς ψυχῆς βαθμιαίως ἀπαλλάσσεται αὕτη τῆς ἀνάγκης νέας ἐγκαθείρξεως εἰς σῶμα καὶ χωρεῖ εἰς τὸ ὑπέρκοσμον βασίλειον τῆς αἰωνίας ὑπάρξεως. Μόνον οὕτως εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπαφὴ τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ βασιλείου τῶν καθαρῶν «ἰδεῶν», μετὰ τῆς ὑψίστης «ἰδέας» καὶ τοῦ ὑψίστου «ἀγαθοῦ», τοῦ Θεοῦ δηλονότι. Ἐφ' ὅσον ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου κεῖται τὸ βασίλειον τοῦ ὄντως Ὄντος, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τελείου, ἔργον καὶ ἀποστολὴ ὑψίστη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ πρὸς αὐτὸ τάσις αὐτῆς πρὸς λύτρωσιν ἑαυτῆς ἀπὸ τῆς ταραχῆς καὶ ἀπάτης τῶν αἰσθήσεων, παθῶν, ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς καθόλου προσκολλήσεως αὐτῆς εἰς τὸ σῶμα. Ὡριμότης πρὸς θάνατον εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ τελείου φιλοσόφου. Ὁ θάνατος εἶναι οὐχὶ μόνον διάλυσις ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ καὶ κτῆσις ἔτι φρονήσεως, ἤτοι πλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὡς φυσιολόγος μέν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος καὶ ἄυλος ὀργανικῶς συνημμένη μετὰ τοῦ σώματος, ὡς μεταφυσικὸς δέ, ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ ἐνοικοῦσιν οὐ μόνον αἱ ζωοποιοὶ δυνάμεις τοῦ ἑνιαίου ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ζῶσά τις πνευματικὴ οὐσία ὑπερφυσικῆς ὑφῆς καὶ προελεύσεως, τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, ἡ νοερὰ οὐσία τῆς ψυχῆς, δι' οὗ αὕτη νοεῖ καὶ σχηματίζει γνώμην. Θνήσκοντος τοῦ ἀνθρώπου οὐδαμῶς συνθνήσκει καὶ ὁ νοῦς, ἀλλὰ χωριζόμενος οὗτος τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ συνεχίζει τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ἅτε ὡς θεία οὐσία ἄναρχος καὶ ἄφθορος ὤν. Μόνον νοῦ ἀθανασία ὑπάρχει. Ἐκ τῶν ποιητῶν ὁ Πίνδαρος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς εἴδωλον ἐπιζῶν τῷ θνήσκοντι σώματι. Παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ θανὼν ἀπέρχεται εἰς τὸν ἀποτρόπαιον ᾅδην καὶ κεῖται ἐκεῖ οἰκήτωρ τοῦ ἐρέβους, σκιὰ καὶ σποδὸς ἀνωφελής. Παρ' Εὐριπίδῃ ψυχῆς οὐδὲν τιμιώτερον εἶναι, διότι αὕτη εἶναι ὁ ἐν ἡμῖν Θεός. Μετὰ τὸν θάνατον ἑκάτερον τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου μεταβαίνει ἐκεῖσε, ὅθεν προῆλθεν, οὐδαμῶς ἀπολλύμενον, ἀλλ' ἁπλῶς μεταλλάσσον μορφήν, τὸ μὲν σῶμα εἰς τὴν μητέρα πάντων Γῆν, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς τὸν οὐράνιον αἰθέρα, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεότητος. Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι ὁ

θάνατος χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Κατὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ἡ ψυχὴ οὔτε συναπόλλυται μετὰ τοῦ σώματος οὔτε εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐν τῷ παντὶ θείαν οὐσίαν, ὅθεν ἀπέρρευσεν, οὔτε ζῇ ὡς αὐτοτελὴς αἰωνίως, διότι τοῦτο εἶναι ἴδιον μόνον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ,ἀλλ' ἐπιδιαμένουσι μόνον αἱ ψυχαὶ τῶν σοφῶν, αἱ ἰσχυρότεραι, αἱ μεγάλαι ψυχαί, διατηροῦσαι τὴν προσωπικότητα αὐτῶν μέχρι τῆς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου ἐκπυρώσεως, ἐν ᾧ τῶν λοιπῶν αἱ ψυχαὶ τῶν μὴ σοφῶν μεθιστάμεναι εἰς τὸν ἀέρα διαμένουσιν ἐν τῷ «περιέχοντι», ἤτοι ἐν τῷ «ὅλῳ», τ.ἔ. ἀπόλλυνται ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ τοῦ παντός, ὅθεν ἀπέρρευσαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ τίμιον καὶ μέγα καὶ εὐγενὲς συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου· ψυχαὶ θέλουσαι, ὅπως διατηρήσωσι τὸν χαρακτῆρα τοῦτον καὶ καταστῶσι μεγαλοπρεπεῖς, ὀφείλουσιν, ὅπως θεωρῶσι χαρὰν τῆς ζωῆς τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὧν ἄνευ ἀποβαίνουσιν αὗται διάκενοι, ἀγενεῖς καὶ κορασιώδεις. Κατὰ τὸν θάνατον χωρίζονται κατ' Ἐπίκουρον τὰ ψυχικὰ μόρια τῶν σωματικῶν· ἡ ψυχὴ χωριζομένη τοῦ σώματος διαλύεται ὑπὸ τοῦ ἀνέμου πρὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος. Ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῷ θανάτῳ παύει ὑπάρχων· αἰσθήσεις, αἰσθήματα, συναισθήματα, συνείδησις, τὰ πάντα ἐκλείπουσιν. Ἐντεῦθεν οὔτε φόβος πρὸ τοῦ θανάτου ἐπικρατεῖ παρὰ τοῖς Ἐπικουρείοις οὔτε πίστις εἰς μεταθανάτιον ὑπὸ τοῦ θείου ἀνταπόδοσιν τῶν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ πεπραγμένων· οὐδεμία νοσταλγία πρὸς ἀθανασίαν ὑφίσταται παρὰ τοῖς Ἐπικουρείοις, ἀλλ' ὄρεξις μόνον πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς παρούσης ζωῆς. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἐπικουρείους οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι ἐμίσουν λίαν τὴν τῆς ἡδονῆς δύναμιν καὶ ἐθεώρουν τὴν ἡδονὴν νοσηρὰν κατάστασιν διδάσκοντες, ὅτι ἡ μεγίστη καὶ ἡ ὄντως ἡδονὴ ἔγκειται ἐν τῇ καταφρονήσει τῆς ἡδονῆς. Οὕτω θαυμαστῶς ἡ Θεία Πρόνοια παρεσκεύασε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς Χριστὸν διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις κατέστη ἔκτοτε οὐ μόνον δοχεύς, ἀλλὰ καὶ σπορεὺς τῆς νέας θρησκείας τῆς χάριτος.

Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν θρησκειακῶν ἐπιδράσεων τῆς ἑλληνικῆς κοσμοκρατορίας διὰ τῆς ὡς συνήθως ἐπαγωγῆς πολυαρίθμων χωρίων τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ τῆς καταλλήλου ἀναλύσεως καὶ ἑρμηνείας τούτων ἐν ὄψει πάντοτε τῆς ἐκτενεστάτης ἐπὶ τοῦ ζητήματος διεθνοῦς βιβλιογραφίας. Ἡ Θεία Πρόνοια παρεσκεύασε τὴν ἑλληνικὴν οἰκουμένην εἰς Χριστὸν οὐχὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μόνον, ἥτις ἤρθη μέχρι περινοήσεως τοῦ ὑψίστου ὄντως Ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν, ἥτις ἀπαραίτητος ἦτο, ἵνα ἡ ἀνθρωπότης οἰκειωθῇ τὸ μυστήριον τῆς πραγματικῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐν τῷ μόνῳ ἱστορικῷ Θεανθρώπῳ Ἰησοῦ Χριστῷ τῶν ὑπερβατικῶν ἀληθειῶν, συνετέλεσαν πρὸς τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τὰ προχριστιανικὰ μυστήρια, ἅτινα παρεσκεύασαν ἐκλεκτὰς διανοίας καὶ ψυχὰς εἰς τὴν ἐν Χριστῷ μυστηριακὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν καὶ ζωήν. Ὁ κ. Φιλιππίδης παρέχει ἡμῖν διὰ πολλῶν τὸν σκοπὸν τῶν μυστηρίων, τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς

τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἑρμηνεύει τὰς ἀπὸ τῶν μυστηριακῶν τελετῶν ἐπιδράσεις. Παρὰ ταῦτα οὔτε ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς νοερᾶς αὐτῆς ἀναδρομῆς πρὸς τὸ ἀναζητούμενον ὄντως Ὂν οὔτε τὰ μυστήρια διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἄμεσον ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ κατώρθουν, ὅπως ἐφιχθῶσι τοῦ ὑψίστου τούτου τελικοῦ αὐτῶν σκοποῦ. Τὸ δρᾶμα τῆς μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ ἀποστάσεως παρέμενεν ἄλυτον· ὑφίστατο πάντοτε ἀτέρμων τις ἀγωνιώδης ἀναζήτησις τοῦ Ἀφθάστου, ἕως οὗ τὸ ἐλευσίνιον πῦρ ἐσβέσθη ὠχριᾶσαν πρὸ τοῦ ἐπιλάμψαντος ἀπὸ τοῦ Γολγοθᾶ φωτὸς καὶ ἡ εὔμολπος τοῦ ἱεροφάντου φωνὴ ἐπνίγη ὑπὸ τὰ κύματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ναζωραίου. Τὰ πάντα πλέον ἐπληρώθησαν φωτός, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια. Ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται ἐν συνεχείᾳ λόγον περὶ τῶν θρησκειακῶν στοιχείων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τοιοῦτό τι στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἡ ἐπισκίασις τῶν θεῶν τῆς «πόλεως» ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης δυναμικότητος. Τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ «πόλει» νόμῳ τεθεσπισμένον κράτος τῶν θεῶν, ἡ ἔναντι αὐτοῦ δέσμευσις τῆς προσωπικῆς τοῦ πολίτου θεοσεβείας καὶ ἡ καθόλου πίστις εἰς τὸν οὐράνιον ὑπέρκοσμον ὑποχωροῦσι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον πρὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀνθρωπίνης ἰσχύος, ἥτις εἶναι ὁ δυναμικὸς παράγων τῆς ἐποχῆς. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρίσκει τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ ἐν τῇ θεᾷ «Τύχῃ», ἥτις φαίνεται καταλύουσα τὸ κράτος τῶν θείων δυνάμεων. Ἡ θεοποίησις τῆς «τύχης» ἀποτελεῖ σαφῆ παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς «νενομισμένης» θρησκείας τῆς πόλεως. Θρησκειακὸν στοιχεῖον τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ περαιτέρω ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ θείου, δι' ἧς φράσεως νοεῖται ἡ ἐκδυχὴ τῶν τέως νομιζομένων θεῶν ὡς ἐπιγείων ἀντικειμένων προσωποποιηθέντων καὶ θεωθέντων λόγῳ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν ἢ ὡς προϊστορικῶν κυρίως ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτῶν δρᾶσιν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ πολιτισμοῦ ὑψηλὴν καὶ θείαν θέσιν κατέλαβον ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ λογισμῷ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θεοποίησις τοῦ βασιλέως περαιτέρω, ἡ ἐκδοχὴ δηλαδὴ αὐτοῦ ὡς θεοῦ, καὶ ἡ ἀπονομὴ αὐτῷ θείας λατρείας ἀποτελοῦσιν ἰδιορρύθμους χαρακτῆρας τῆς θρησκείας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὸ ἀξιολογώτερον καὶ ἀξιομνημονευτότερον φαινόμενον τῆς ἑλληνιστικῆς θρησκείας ἀπετέλει ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων. Ἐν Ἑλλάδι ἀναντιρρήτως ὑφίσταντο στοιχεῖα ὁμοιογενοῦς τινος λατρείας, ἰδίᾳ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς εὐκόλου καὶ ἐκτενοῦς προαγωγῆς πολλῶν ἐξεχόντων προσώπων εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἡρώων, παρὰ ταῦτα ὅμως οὐδεμία ἀμφιβολία ὑφίσταται, ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων, ὡς αὕτη νῦν ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ καὶ τῇ Ἀσίᾳ, ἀποτελεῖ προϊὸν τῆς ἐν Ἀνατολῇ δεσποζούσης θεωρήσεως τῶν βασιλέων ὡς θεῶν. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν ἠξίωσε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν τῆς προσκυνήσεως. Ἡ ἐν Ῥώμῃ ὑφισταμένη λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων ἀνταπεκρίνετο ἐκτενῶς τῇ ἑλληνιστικῇ λατρείᾳ τῶν ἡγεμόνων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων κατέχει ἡ ὑπόθεσις αὕτη σοβαρὰν σημασίαν, διότι ἡ ὕψωσις ζώντων ἀνθρώπων εἰς τὴν θέσιν τῶν

θεῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν παντοειδῶν θεωριῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πηγὴν τῆς θρησκείας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν καθόλου ἐνδοκοσμικὴν θεοκρατίαν ὁ Χριστιανισμὸς κηρύσσει, ὅτι τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς κυρίως ὑπάρχει, ἀρχηγὸν δὲ καὶ κύριον ἔχομεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεὸν Λόγον, τὸν πρὸ αἰώνων σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ὑπάρχοντα ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν τὸν ἐν Τριάδι. Τῇ παλαιᾷ ἐννοίᾳ τῆς «πόλεως» ἀντιστοιχεῖ πλέον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ εὐρυτάτη, ἡ παγκόσμιος κοινωνικὴ ἔννοια τῆς «οἰκουμένης», ἔννοια κοσμοπολιτική, ἥτις περιλαμβάνει ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, ὅστις ἐνεφορεῖτο ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ νέα αὕτη οἰκουμενικὴ ἀντίληψις καὶ ἱστορικογεωγραφικὴ πραγματικότης ἀπετέλεσε φυσικῶς τε καὶ ἀβιάστως τὸ εὐρύτατον ἑνιαῖον πεδίον προσγειώσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῆς στωικῆς κοσμοθεωρίας, καθ' ἣν ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ πάντων βασιλέως διεπόμενος ἀποτελεῖ ἑνιαῖον παγκόσμιον κράτος, οὗ διὰ μέσου χωρεῖ ἡ μία θεία νοερὰ οὐσία καὶ πρόνοια συνέχουσα καὶ διακυβερνῶσα διὰ τοῦ νόμου τὸν κόσμον εἰς ἑνιαίαν λογικὴν παγκόσμιον τάξιν ἀνεξαρτήτως φυλετικῶν καὶ θρησκειακῶν διακρίσεων. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ῥητέον, ὅτι ὁ τέως ἀτομικὸς χαρακτὴρ τῆς θρησκευτικότητος αὐτῶν ὁ προσιδιάζων τῇ ἀτομιστικῇ αὐτῶν ἰδιοσυγκρασίᾳ πλατειάζεται νῦν λόγῳ τῆς εἰς τὸ οἰκουμενικὸν κράτος ἐντάξεως τοῦ μητροπολιτικοῦ ἑλλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς δημιουργηθείσης κοσμοπολιτικῆς συνειδήσεως καὶ προσφέρεται ἀκάλυπτος πλέον παντοίαις ἐπιδράσεσι τῶν ἀνατολικῶν θρησκευμάτων· οὕτως ἐκβαρβαρίζεται οἱονεὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία ἐξανατολιζομένη καὶ ἀποχρωματιζομένη. Ἀπὸ τῆς κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἐν τῷ οἰκουμενικῷ ἑλληνικῷ κράτει συνυπάρξεως πολλῶν θρησκευμάτων προῆλθεν ὁ θρησκειακὸς «συγκρητισμός», ἤτοι σύνδεσίς τις καὶ μεῖξις ποικίλων θρησκειακῶν μορφῶν, ἀντιλήψεων καὶ θεσμῶν.

Ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐμβριθείας ἐρευνᾷ καὶ μελετᾷ ὁ Καθηγ. κ. Φιλιππίδης τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὴν «οἰκουμένην», τὸ πνεῦμα δηλονότι τῆς ἰσανθρωπίας καὶ φιλαλληλίας, ὅπερ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὡς ἠπία καὶ εὐφρόσυνος αὔρα ἔπνευσεν ἀπὸ τῶν εὐγενῶν περιοχῶν τῆς ἀνωτέρας ψυχῆς καὶ τῆς ὑπερτέρας οὐσίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον ἠμβλύνθη καὶ ἐξέλιπεν αὐτομάτως ἡ διάκρισις «Ἑλλήνων» ἀπὸ τῶν «βαρβάρων», ἀλλὰ πλὴν τῶν φυλετικῶν καὶ θρησκειακῶν ἀντιθέσεων ἠμβλύνθησαν ἔτι καὶ ἀπεχρωματίσθησαν καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις ἀναχωνευθεῖσαι ἐν τῇ ἀνθρωπιστικῇ χοάνῃ τῆς ἑλληνικῆς εὐγενείας. Ἡ ἀνὰ τὸν κόσμον ἐπικρατοῦσα νῦν νέα ἀνθρωπιστικὴ πνοὴ ἐπηρέασε βαθύτατα τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἤρξαντο διέπουσαι τὸν κόσμον καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ὁ κ. Φιλιππίδης εὐρύτατον λόγον περὶ τῶν

δούλων καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔκρινε τὴν δουλείαν ἀναγκαίαν ἐν τῷ τομεῖ τῆς κοινωνικῆς συντηρήσεως καὶ φυσικήν· ἀποτολμᾷ μάλιστα ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐξομοίωσιν τῶν δούλων πρὸς τὰ κατοικίδια ζῷα καὶ πρὸς τὰ ἄψυχα ὄργανα. Ὁ Πλάτων περαιτέρω καὶ ὁ Εὐριπίδης ποιοῦνται λόγον περὶ τῶν δούλων ὑποτιμητικῶς. Πρῶτος ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους ποιητὴς Φιλήμων ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ δοῦλος οὐδαμῶς παύει ἄνθρωπος ὤν. Ὁ Σωκράτης οὐδαμῶς ἀποκλείει παρὰ τοῖς δούλοις τὴν δυνατότητα τῆς μορφώσεως. Ἐπὶ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐπὶ Δημοσθένους ἐν Ἀθήναις ἐλήφθησαν νομοθετικὰ μέτρα προστασίας τῆς ζωῆς τῶν δούλων, μέτρα ἰσονομίας καὶ ἰσηγορίας δούλων καὶ ἐλευθέρων. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν Στοὰν πᾶς ἄνθρωπος εἴτε δοῦλος εἴτε ἐλεύθερος εἶναι φύσει πολίτης. Κατὰ Σενέκαν πάντες εἴμεθα μέλη τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος. Κατὰ τὸν Ἐπίκτητον δοῦλος ἐκ φύσεως εἶναι μόνον ὁ στερούμενος λόγου, δηλαδὴ τὸ ζῷον, οὐχὶ δὲ ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ ταῦτα ἡ παγκοσμιότης τοῦ οἰκουμενικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἔναντι τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀδιάκριτος ἰσότης τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς, θρησκεύματος, καταγωγῆς, τάξεως καὶ οἰκονομικῆς ἢ κοινωνικῆς ἢ ἄλλης καταστάσεως ὑπῆρξαν συνθῆκαι ἀπρόσφοροι πρὸς δουλείαν καὶ προωδοποίησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατάργησιν αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα διὰ τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν προπαρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ὁ Ἑλληνισμός, ὅπως καταστῇ ὑποδοχεὺς καὶ φορεύς, εὐαγγελιστὴς καὶ ἀπόστολος τῆς παγκοσμίου θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

II

Περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ Imperium Romanum. Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς ἐπαύσατο ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων, ἐνανθρωπήσαντος δὲ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ κατηργήθη ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων. Ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις ἐγένοντο, μιᾷ δὲ δεσποτείᾳ θεότητος τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν. Συντελεσταὶ τῆς ἑνότητος τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, δι' ἧς τὰ μάλιστα ἐξυπηρετήθη ὁ Χριστιανισμός, ἦσαν ἡ ὀργάνωσις, ἡ ἑνότης τῆς διοικήσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοπικὴν αὐτονομίαν, ἡ ἑνότης δικαίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοπικὴν δοσιδικίαν, ἡ ἑνότης κρατικῆς λατρείας ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀνεξιθρησκείαν, ἡ ἑνότης μέσων διεθνοῦς συναλλαγῆς, οἷον νομισμάτων, μέτρων καὶ βαρῶν, εὐρύτατον δίκτυον ὁδικῶν καὶ θαλασσίων συγκοινωνιῶν, τὸ πνεῦμα τέλος τῆς παγκοσμιότητος τοῦ κράτους, ὅπερ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐκληροδότησε τῷ ῥωμαϊκῷ καὶ περαιτέρω τῷ ἀπὸ τῆς συνθέσεως τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν προελθόντι ἑλληνορρωμαϊκῷ πολιτισμῷ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν τὸ θέμα τῆς δια-

μορφώσεως τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς οὐ μόνον κατέστη κτῆμα τοῦ νέου κυριάρχου κράτους, τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους δηλονότι, ἀλλὰ καὶ ἐπέδρασεν ἀναπλαστικῶς ἐπ' αὐτὸ ἰσχυρότατα καὶ ἐκυριάρχησεν αὐτοῦ εἰς χρῶμα, βάθος καὶ οὐσίαν. Οὕτω προῆλθεν ὁ ἑλληνορρωμαϊκὸς πολιτισμός. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς κυριαρχήσας τοῦ ρωμαϊκοῦ δικτύου οὐδέποτε ἔπαυσεν εἰσδύων πρὸς ἀνατολὰς δεχόμενος μὲν ἐκεῖθεν ἐπιδράσεις, ἐπικρατῶν ὅμως τελικῶς πανταχοῦ. Τὸν ἑλληνιστικὸν πολιτισμὸν διαδέχεται ὁ ρωμαϊκός, ὅστις διεμορφώθη εἰς ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμὸν μετὰ τῶν στοιχείων ἐκείνων τῆς κυριαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ στοιχείου· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα παρέμεινε γλῶσσα τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ἡ λατινικὴ καθιερώθη ὡς γλῶσσα τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ τοῦ μέχρις Αὐγούστου συγκλείεται ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος καὶ ἄρχεται πλέον ἡ περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἣν διαμορφοῦται ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἑξῆς ἡ τέως πολιτικὴ ἑνότης ὑφίσταται πλέον ἀποκλειστικῶς ὡς ἑνότης ἐν Χριστῷ καὶ ὁ κόσμος διακρίνεται ἐφεξῆς εἰς Χριστιανοὺς καὶ οὐχὶ Χριστιανούς.

Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει ζωῆς μικρὸν πρὸ Χριστοῦ ἦσαν τὸ συναίσθημα κρατικῆς εὐημερίας, ὅπερ ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ λόγῳ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης εὐχαριστήσεως, καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει ἐν γένει παρουσιαζομένη ἡμῖν ἰδιόρρυθμος βιωτικὴ μορφολογία. Ἐνταῦθα ποιεῖται μακρὸν λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν περὶ τῆς περὶ τοῦ πλούτου διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ἣν ὁ πλοῦτος, πνευματικός τε καὶ ὑλικός, εἶναι οὐχὶ σκοπός, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκδαπανᾶται πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ἀποταμίευσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μέσον πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν· ὁμιλεῖ περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς κατὰ τὴν μεγάλην διεθνῆ κίνησιν τοῦ θρησκειακοῦ συγκρητισμοῦ, περὶ φιλίας, περὶ δούλων, περὶ ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατικοῦ προβλήματος καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἰδανικῆς καὶ ὁριστικῆς λύσεως αὐτοῦ. Ἡ φυσικὴ τροφὸς τοῦ ἐργαζομένου εἶναι ἡ περιοχή, ἐν ᾗ καὶ ὑπὲρ ἧς οὗτος ἐργάζεται· ἀπὸ τῆς περιοχῆς ταύτης δέον, ὅπως συντηρῆται ὁ ἐργαζόμενος πλήρως, λαμβάνων μισθὸν ἄξιον τῆς ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένης ἐργασίας. Φυσικὴ καὶ ἀβίαστος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ διενεργουμένη λύσις αὕτη τοῦ ἐργατικοῦ προβλήματος· διασφαλίζει αὕτη τὴν ἐνάλληλον ἰσόρροπον σχέσιν τῶν δύο ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραγόντων, ἐργασίας δηλονότι καὶ ἐργάτου· ἀποκλείει προσφυγὴν εἰς τὴν βίαν ὡς μέσον λύσεως τοῦ ἐν λόγῳ κοινωνικοῦ προβλήματος· θεσπίζει τὴν ἰσότητα ἀφετηριῶν ἐκκινήσεως παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, τονίζει ὅμως, ὅτι ἡ ἰσότης τερμάτων, ἤτοι τῶν ἀπὸ τῆς ἐργασίας προερχομένων ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν ἀπολαυῶν, εἶναι ἀνέφικτος καὶ ἀδύνατος, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐχὶ κατ' ἴσον τόνον ἐργάζονται οὐδ' εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας αὐτῶν ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ἡ αὐτή· θεωρεῖ τὴν ἐργασίαν

ὡς ἀξίαν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀποκρούει πᾶσαν ἀξίωσιν τῶν ὀκνηρῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἄρτου τῆς καθημερινῆς συντηρήσεως. Ἀπὸ τούτων καταφαίνεται, πόσον ἄντικρυς ἀντίθετος εἶναι ἡ χριστιανικὴ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος τῆς ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς ἔναντι τῶν βιαιοτήτων, τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἀνεκπληρώτων ὑποσχέσεων τῆς κολάσεως τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐν ᾗ κατεξευτελίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια ,οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὑπὲρ ὧν ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν, ἵνα ὦσιν ἐλεύθεροι, θνήσκουσιν ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς πλέον σκληρᾶς δουλείας καὶ ὑπὸ τὰ ἀμείλικτα πλήγματα τῶν ὀργάνων τῆς βίας. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ἐνταῦθα ὁ κ. Φιλιππίδης λόγον περὶ οἰκιῶν, κλινῶν καὶ κραββάτων, περὶ ἀρίστου, φωτισμοῦ, ἐνδυμασίας, ψυχαγωγίας, κακοποιῶν, γραμμάτων, γραφῶν, βιβλίων καὶ περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ 24ώρου. Πάντα ταῦτα παρέχει ἡμῖν ὁ συγγραφεὺς ἐν ὄψει κυρίως τῶν οἰκείων ἐκθέσεων τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς τὸ θέμα τῆς ποινῆς τῆς σταυρώσεως καὶ ἀναλύει κριτικῶς τὰς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ τῇ πρώτῃ χριστιανικῇ γραμματείᾳ ὑφισταμένας οἰκείας πληροφορίας. Ὑψηλὸς καὶ διμερὴς ἦτο ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, ἡ δὲ χριστιανικὴ παράδοσις φέρει αὐτὸν συνιστάμενον ἀπὸ ξύλων τεσσάρων δένδρων : κέδρου, κυπαρίσσου, φοίνικος καὶ ἐλαίας. Ἡ σταύρωσις τοῦ Κυρίου ἐγένετο δι' ἀναρτήσεως καὶ καθηλώσεως. Ἔκτοτε ὁ σταυρὸς ἀπὸ ξύλου ἀτιμώσεως καὶ φρίκης κατέστη πολυδύναμος δύναμις, βέλος ἀόρατον, φάρμακον ἄυλον, πηγὴ λυσίπονος, ἀνονείδιστος δόξα· κατέστη σύμβολον εὐλογίας καὶ ἀγάπης, δύναμις ἀδυνάτων, ἄνεσις θλιβομένων, ζώντων τίμιον ἐγκαλλώπισμα, νεκρῶν σύντροφος, ἀνόμων νόμος, βασιλέων κόσμημα, ἱερέων μεγαλοπρέπεια, μαρτύρων ἀγλάισμα, ὁμολογητῶν καύχημα, ἐκκλησίας θεμέλιον καὶ κόσμος. Ἐρευνᾷ ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς προρρωμαϊκῆς ἐξελίξεως τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς σταυρώσεως παρ' Αἰγυπτίοις, παρ' Ἰσραηλίταις, παρὰ Πέρσαις, παρὰ Μήδοις, παρ' Ἕλλησι, παρὰ Ταύροις, παρὰ Τρωσί, παρὰ Φοίνιξι καὶ παρὰ τοῖς δυτικοῖς τέλος λαοῖς, ἐπαγόμενος ἑκάστοτε ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματείας πληθὺν παραδειγμάτων τῆς φρικτῆς ταύτης καὶ ἀπανθρώπου ποινῆς. Ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἡ ἱστορία τῆς σταυρώσεως παρουσιάζει ἡμῖν ἀφθονίαν περιπτώσεων, διότι περὶ τῆς ποινικῆς αὐτῶν πράξεως ἔχομεν ἀφθονωτέρας ἢ παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς μαρτυρίας. Πρόδρομοι τῆς σταυρώσεως θανατικαὶ ποιναὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἦσαν ἡ ἀφ' ὑψηλοῦ βράχου, ἐν Ῥώμῃ δὲ ἡ ἀπὸ τῆς Ταρπηίας πέτρας κατακρήμνισις, ἡ διὰ πελέκεως περαιτέρω, διὰ τῆς furca ἢ διὰ τοῦ patibulum θανάτωσις. Furca ἐκαλεῖτο τριγωνική τις σύνθεσις τριῶν ξύλων, ἧς ἐποιοῦντο οἱ ἄνθρωποι χρῆσιν ἐν τοῖς ἀγροκτήμασιν αὐτῶν πρὸς στήριξιν τοῦ ἄξονος ἀζεύκτων τροχοφόρων. Τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀθῷον τοῦτο ἀγροτικὸν ἀντικείμενον ἀποτελεῖ τὸ προχειρότερον μέσον τιμωρίας τῶν δούλων τῆς ὑπαίθρου· κατ' ἀρχὰς ἡ ad furcam damnatio ἦτο οὐχὶ θανατικὴ ποινή, ἀλλ' εἶχε διαπομπευτικὸν μόνον, χλευα-

στικόν, ἀτιμωτικὸν ἢ πειθαρχικὸν ἁπλῶς χαρακτῆρα· τὸ θῦμα sub furca vinctum καὶ κῦπτον ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῆς ὡς furcifer διεπομπεύετο καὶ ἐξετίθετο γέλωσι καὶ χλευασμοῖς. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἀτιμώσεως συνεδυάσθη ἡ ad furcam damnatio μετὰ ῥαβδισμῶν καὶ μαστιγώσεως, ἥτις ἐπὶ περιπτώσεων σοβαρῶν ἐγκλημάτων διήρκει μέχρι θανατώσεως τοῦ μαστιγουμένου. Διὰ τῆς ποινῆς ταύτης ἐτιμωροῦντο οὐ μόνον δοῦλοι, ἀλλὰ καὶ οἱ προσβάλλοντες τὴν τιμὴν τῶν Ἑστιάδων παρθένων Ῥωμαῖοι πολῖται καὶ οἱ ὑπὸ τῆς συγκλήτου περαιτέρω ὡς δημόσιοι ἐχθροὶ ἐπικηρυττόμενοι ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι. Ἡ furca ἀντικαθίστατο ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπὸ τοῦ patibulum, ἐπιμήκους τινὸς δηλονότι ξύλου, δι᾽ οὗ οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι καί τινες τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἠσφάλιζον ἔνδοθεν καὶ ὄπισθεν τὰς θύρας καθ᾽ ἅπαν τὸ πλάτος αὐτῶν. Τοιοῦτό τι ξύλον ἐτίθεσαν ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ θύματος, τοὺς δ᾽ ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ ξύλου τεταμένους βραχίονας αὐτοῦ συνεῖχον κατὰ τὰ ἄκρα δι᾽ ἰσχυρῶν δεσμῶν· κῦπτον τὸ θῦμα ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ξύλου καὶ ἀνηλεῶς μαστιγούμενον ὑπέκυπτε πολλάκις τῷ θανάτῳ. Τὴν ποινὴν ταύτην διεδέχθη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ ποινὴ τῆς ἀπὸ δένδρου τινὸς ἀναρτήσεως τοῦ θύματος, ἀρχαιότατος τοῦτο τύπος σταυρώσεως. Ἡ ποινὴ αὕτη ἦτο κατ᾽ ἀρχὰς οὐχὶ θανατική, ἀλλ᾽ εἶχεν ἁπλῶς τὸν χαρακτῆρα μεταθανατίου τινὸς ἐπιτάσεως τῆς δι᾽ ἄλλου τινὸς τρόπου γενομένης θανατώσεως· ἔχομεν δηλαδὴ ἐνταῦθα ἀνάρτησιν τοῦ ἤδη τεθνηκότος. Ἀλλ᾽ ἤδη παρὰ τοῖς κλασσικοῖς παρατηρεῖται σύγχυσις μεταξὺ τῆς ἀναρτήσεως τοῦ ἤδη τεθανατωμένου καὶ τῆς πραγματικῆς σταυρώσεως, ἤτοι τῆς διὰ σταυροῦ θανατώσεως. Κατ᾽ ἀρχὰς ἡ σταύρωσις παρὰ Ῥωμαίοις ἀπαντᾷ ἡμῖν ὡς αὐθαίρετος βιαιοπραγία τῶν ἰσχυρῶν κατὰ τῶν ἀδυνάτων, κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκράτησεν ὁ νόμος, ὅστις ἐπέβαλλε τὴν σταύρωσιν ὡς θανατικὴν πλέον ποινὴν ἐν ὡρισμέναις περιπτώσεσι καὶ διέγραφε τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ταύτης ἀπαιτουμένας προϋποθέσεις, ἤτοι αὐστηρὰν διατύπωσιν τῆς ἐνοχῆς, διαταγὴν θανατώσεως, ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν ταύτης κ.οὕ.κ. Σκοπὸς τῆς σταυρώσεως ἦτο ὁ συνδυασμὸς σφοδροτέρων κατὰ τὸ δυνατὸν πόνων μετὰ μείζονος κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξευτελισμοῦ. Κατὰ τὸ ποινικὸν δίκαιον καὶ τὴν στρατιωτικὴν ποινικὴν νομοθεσίαν τῶν Ῥωμαίων ἐπεβάλλετο ἡ σταύρωσις ὡς θανατικὴ ποινὴ τοῖς ἱεροσύλοις κυρίως, τοῖς καθ᾽ οἱονδήποτέ τινα δηλαδὴ τρόπον προσβάλλουσι θεότητά τινα, τοῖς δούλοις, τοῖς μετὰ δόλου συντάσσουσιν, ὑπεξαιροῦσιν, ἀντικαθιστῶσιν ἢ παραβιάζουσι διαθήκας, ταῖς ἐκπαρθενευομέναις ἢ ἀτιμαζομέναις ἐν γένει γυναιξὶ καὶ τοῖς ἐκκιναιδιζομένοις ἀνδράσι, τοῖς ὑπαιτίοις θανάτου γυναικὸς συνεπείᾳ ἐκτρώσεως ἢ πόσεως φίλτρου, τοῖς παραβιάζουσι τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσιά τινος ἢ ἀποκαλύπτουσιν ἀπόρρητα πρὸς δυσφήμισιν, βλάβην καὶ ἐκβιασμόν τινος, τοῖς ἐνόχοις ἐσχάτης προδοσίας δι᾽ ἐγκλημάτων καθαπτομένων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδιότητος καὶ ἐξουσίας, τοῖς εὐσημοτέροις τῶν ληστῶν, τοῖς στρατιώταις ἐπὶ περιπτώσεων ἀμελείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν, τοῖς

αἰχμαλωτιζομένοις ἐχθροῖς, Ῥωμαίοις πολίταις εἰς βαρύτατα ἐγκλήματα περιπεσοῦσι κ.οὗ.κ. Πάντα ταῦτα ἐκτίθεται ἡμῖν ὁ κ. Φιλιππίδης δι' ἐπαγωγῆς ἀπειραρίθμων χωρίων ἐκ τῆς κλασσικῆς γραμματείας καὶ ἐμβριθεστάτης τούτων φιλολογικῆς καὶ νομικῆς διασαφήσεως καὶ ἑρμηνείας. Οἰκεῖαι εἰκόνες προσηρτημέναι ἐν τέλει τοῦ βιβλίου καθιστῶσιν ἐναργεστέραν τὴν περιγραφήν. Ὁ ἀρχαιότατος σταυρὸς ἦτο μονόκερως, ξύλον δηλαδὴ ὑψηλὸν καθέτως εἰς τὸ ἔδαφος πηγνύμενον, συνήθως ὑψηλὸς κορμὸς δένδρου (crux simplex). Δύο εἰδῶν σταυρώσεις ἐπὶ τοῦ μονοξύλου τούτου σταυροῦ μαρτυροῦνται, ὁ «ἀνασκολοπισμός» δηλονότι καὶ ἡ «ἀνασταύρωσις». Κατὰ τὸν «ἀνασκολοπισμόν» τὸ ἐπὶ τῆς ἄνω κορυφῆς αὐτοῦ σκοπίμως αἰχμηρὸν ὃν μονόξυλον εἰσεπήγνυτο διὰ τοῦ ὑπογαστρίου εἰς τὰ ἐντόσθια τοῦ θύματος καὶ δι' ἰσχυρῶν πληγμάτων πελέκεως διεπερονᾶτο διὰ τῶν σπλάγχνων καὶ τῆς θωρακικῆς χώρας, ἕως οὗ ἐξήρχετό που ἐκ τοῦ ἄλλου ἄκρου, τοῦ θώρακος ἢ τῆς ῥάχεως, ἔπειτα δ' ἐπήγνυτο καὶ ἐστερεοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ δίκην ὀβελίου ἀνεσκολοπισμένου ἢ διεκπεπερονημένου θύματος. Ἡ φλόγωσις τῶν ἐντέρων καὶ ἡ δριμύτης τῶν πόνων ἐπέφερον ταχέως τὸν θάνατον. Κατὰ τὴν «ἀνασταύρωσιν» ἀνηρτᾶτο ἢ καθηλοῦτο τὸ θῦμα ἐπὶ τοῦ μονοξύλου σταυροῦ. Κατὰ ταύτην ὁ σταυρούμενος ἄλλοτε μὲν ἀνηρτᾶτο νεκρός, θανατωθεὶς δηλαδὴ πρότερον δι' ἄλλου τινὸς τρόπου, ὅτε ἡ «ἀνασταύρωσις» ἀπετέλει ἐπίτασιν ἁπλῶς τῆς συντετελεσμένης ἤδη θανατώσεως καὶ ἐγίνετο πρὸς παραδειγματισμὸν μόνον τῶν θεατῶν, ἄλλοτε δὲ ζῶν, ἵνα ἀποθάνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ βραδεῖ θανάτῳ. Μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος τοῦ σταυροῦ ἀποτελεῖ ὁ σχῆμα Τ ἔχων σύνθετος σταυρὸς συγκροτούμενος ἐξ ἑνὸς καθέτου ξύλου καὶ ἑνὸς ὁριζοντίου. Τὸ νέον τοῦτο σχῆμα σταυροῦ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὀλίγον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, προῆλθε δὲ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κυρίως σταυροῦ, δηλαδὴ τοῦ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, καθέτου ξύλου, ἀναρτήσεως καὶ προσαρμογῆς τοῦ patibulum, ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τῶν μαστιγουμένων ὤμων αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἔχων ἐπ' αὐτοῦ ἐκτάδην προσδεδεμένας ὁ εἰς τὸν ἔξω τῆς πύλης τῆς πόλεως (extra portam) κείμενον τόπον τῆς ἐκτελέσεως ὁδηγούμενος cruciarius. Κατὰ ταῦτα ὁ νέος οὗτος τύπος τοῦ σταυροῦ ὑπὸ σχῆμα Τ ἀπετέλει σύνθεσιν τοῦ crux simplex μετὰ τοῦ patibulum (crux patibulata). Τῷ νέῳ τούτῳ σχήματι τοῦ σταυροῦ προσαρμόζεται νέος τρόπος σταυρώσεως· ὁ ἀναρτώμενος οὐδαμῶς πλέον προσεδεῖτο, ἀλλὰ καθηλοῦτο πολλῷ μᾶλλον ἐπ' αὐτοῦ· ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου σκέλους τοῦ σταυροῦ τούτου ἐξετείνοντο αἱ χεῖρες τοῦ θύματος στερεούμεναι ἐπὶ τῶν ἄκρων ἑκατέρα δι' ἑνὸς ἥλου· καὶ οἱ πόδες καθηλοῦντο ὁμοίως ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου δι' ἑνὸς ἥλου ἀμφότεροι ἢ δι' ἑνὸς ἥλου ἑκάτερος τούτων κεχωρισμένως. Τὸ ὕψος τοῦ σταυροῦ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ σταυρουμένου, πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν βαθμὸν τέλος τοῦ ἐπιδιωκομένου παραδειγματισμοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς

ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐξαγγελίαν τῆς περὶ σταυρώσεως διοικητικῆς ἢ δικαστικῆς ἀποφάσεως διὰ τῆς πρὸς τὸν κατηγορούμενον ἀπευθυνομένης διαταγῆς: Ibis in crucem, ἐπηκολούθει ἡ προσταυρωτικὴ μαστίγωσις διὰ τοῦ «φραγελλίου», μάστιγός τινος δηλονότι ἀποτελουμένης ἐκ λεπτῶν καὶ εὐλυγίστων φυτικῶν ῥάβδων ἢ δερματίνων ἱμάντων, ὧν ἐπὶ τοῖς ἄκροις προσεδέοντο μικρὰ γωνιωτὰ τεμάχια ὀστοῦ ἢ μολύβδου. Μετὰ τὴν ἐπὶ τόπου μαστίγωσιν ὡδηγεῖτο ὁ σταυρωθησόμενος διὰ μέσου τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως ἀκαλύπτῳ κεφαλῇ, γυμνὸς καὶ αἱμόφυρτος ὑπὸ συνεχῆ καὶ αὖθις πλήγματα μαστίγων καὶ ὑπὸ τὴν χλεύην τοῦ ὄχλου. Ὁ σταυρωθησόμενος ἔφερεν ἅμα αὐτὸς οὗτος εἴτε ὁλόκληρον τὸν σταυρὸν εἴτε τὸ ἓν μόνον σκέλος αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ τὸ ὁριζόντιον συνηθέστερον (patibulum) μετὰ τεταμένων ἐπ' αὐτοῦ καὶ προσδεδεμένων τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Κατὰ κρατῆσαν ἔθος ἐπὶ πάσης δημοσίας ποινῆς ἀνηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ καταδίκου καὶ ἐφέρετο ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ δελτίον, ἐφ' οὗ ἀνεγράφετο τὸ ἔγκλημα αὐτοῦ πρὸς προφύλαξιν οὕτω καὶ προειδοποίησιν τῶν θεατῶν πρὸ τῶν συνεπειῶν ὁμοίου τινὸς ἐγκλήματος. Ὡς τόπος τῆς σταυρικῆς ἐκτελέσεως ὡρίζετο περιοχή τις ἔξω τῆς πόλεως συνήθως κειμένη. Ὅτε ἡ τὸν ἀποτροπιασμὸν διεγείρουσα φρικτὴ αὕτη πομπὴ κατέληγεν εἰς τὸν τόπον τῆς σταυρώσεως, εὑρίσκετο ἐκεῖ προσπεπηγὼς ἢ ἐπήγνυτο κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁ κυρίως σταυρός, ὁ μονοσκελὴς δηλαδὴ σταυρός, τὸ κάθετον ξύλον τοῦ καθ' ἡμᾶς σταυροῦ, ὑψηλὸς κορμὸς δένδρου ἀκατέργαστος ἢ κατειργασμένος. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπὶ τοῦ καθέτου ἁπλοῦ μονοξύλου σταυρώσεως, ὅτε οἱ οἰκεῖοι ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρέται ἔφθανον εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως ταύτης, ἀπεδέσμευον τὸ θῦμα ἀπὸ τῆς furca ἢ τοῦ patibulum, ποινῶν προηγουμένων τῆς σταυρώσεως. Ἑκατέρα τῶν ποινῶν τούτων συνεδυάσθη ἀλληλοδιαδόχως μετὰ τῆς σταυρώσεως ὡς προστάδιον ταύτης. Ἐν συνεχείᾳ ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν τοῦ θύματος, ἐγύμνουν αὐτὸ ἐντελῶς παντός, ὅπερ τοῦτο εἰσέτι ἔφερεν ἐφ' ἑαυτοῦ, προσέδεον ἀκολούθως πάλιν χεῖρας καὶ πόδας αὐτοῦ, ἵνα μὴ διαφύγῃ, καὶ τέλος ἀνύψουν αὐτὸ τῇ βοηθείᾳ σχοινίων ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου. Ἐπὶ τοῦ ξύλου τούτου ἢ προσέδεον χεῖρας καὶ πόδας τοῦ θύματος ἢ καθήλουν αὐτὰ ἢ συνέδουν τὰς χεῖρας τεταμένας πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀνεκρέμων τὸ θῦμα ἀπὸ τοῦ ἁρμοῦ τῶν χειρῶν αὐτοῦ καθηλοῦντες ἢ προσδέοντες ἐπὶ τοῦ ξύλου ἢ ἀφιέντες κρεμαμένους τοὺς πόδας αὐτοῦ ἀλλήλοις προσδεδεμένους. Βραδύτερον, ὅτε ὁ μονοσκελὴς σταυρός, τὸ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δηλαδὴ παγίως πεπηγὸς κάθετον ξύλον, συνεδυάσθη μετὰ τοῦ ὁριζοντίου ξύλου, τοῦ patibulum, ἡ σταύρωσις διενηργεῖτο κατά τινα διάφορον τρόπον. Ἀντὶ τῆς ἀποδεσμεύσεως τοῦ θύματος ἀπὸ τοῦ atibulum καὶ ἀνυψώσεως εἶτα αὐτοῦ ἄνευ τοῦ patibulum ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου, ὡς τοῦτο τέως ἐγίνετο, συνανυψοῦτο τὸ θῦμα ὁμοῦ μετὰ τοῦ patibulum μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ἄκρου τοῦ καθέτου ξύλου τῇ βοηθείᾳ σχοινίου προσδεομένου ἐπὶ τούτῳ ἐπὶ τῶν δύο ἄκρων τοῦ patibulum καὶ ξυλίνης περόνης ἢ

περονῶν, ἤτοι ἑνὸς ἢ πλειόνων διχαλωτῶν ἀνυψωτήρων, δι' ὧν ὑποδεχόμενοι τὸ patibulum ἢ τὸ σχοινίον ἐντὸς τῶν σχισμῶν τῆς περόνης ἀπετίθεντο τὸ μέσον αὐτῶν εἰς σχισμικὸν ὑποδοχέα ἢ σχισμικὸν κοίλωμα ἐπὶ τούτῳ ἐγγεγλυμμένον ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πεπηγμένου καθέτου ξύλου· οὕτως ἀνυψούμενον τὸ patibulum μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ προσδεδεμένου θύματος καὶ ἀποτιθέμενον κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἄνω τμήματος, τῆς κορυφῆς δηλαδὴ τοῦ καθέτου ξύλου, παρεῖχε τὸ σχῆμα Τ· αἱ χεῖρες τοῦ οὕτως ἀναρτηθέντος ἢ ἔμενον, ὡς ἦσαν, προσδεδεμέναι ἐπὶ τοῦ patibulum ἢ προσηλοῦντο· ἀνακρεμάμενον τὸ patibulum ἀπὸ τοῦ σχοινίου ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου ἐπέπιπτεν ἐπ' αὐτοῦ διασταυρούμενον ὀλίγον κατωτέρω τοῦ ἄνω ἄκρου αὐτοῦ· ἐν τῇ θέσει ταύτῃ τῆς διασταυρώσεως ἐστερεοῦτο τὸ patibulum ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου ἢ συνδούμενον μετ' αὐτοῦ διὰ σχοινίου ἢ ἐπὶ τὸ ἀσφαλέστερον συνηλούμενον μετ' αὐτοῦ, ἤτοι στερεούμενον μεθ' ἥλων, μεθ' ὃ ἀφῃρεῖτο τὸ ἐπ' ἀναρτήσει βοηθητικὸν σχοινίον ἅτε περιττὸν πλέον καὶ ἀπέμενεν οὕτως ὁ σταυρὸς μόνον μετὰ τοῦ ἐσταυρωμένου. Τὸ νέον τοῦτο σχῆμα εἶχε καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν 'Ιησοῦ Χριστοῦ. 'Επειδὴ ἡ μετὰ τοῦ θύματος συνανύψωσις τοῦ patibulum ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἄκρως δυσχερὴς ἦτο λόγῳ τοῦ μεγάλου βάρους, ἀπεδέσμευον τὸ θῦμα ἀπὸ τοῦ patibulum καὶ ἀνήρτων αὐτὸ μόνον ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου προσδέοντες αὐτὸ διὰ σχοινίων, ἵνα μὴ διαφύγῃ· ἀκολούθως ἀνύψουν καὶ ἐστερέουν ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου τὸ patibulum, ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτω σχηματιζομένου διξύλου σταυροῦ προσηλοῦντο αἱ μὲν παλάμαι ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ ὁριζοντίου ξύλου, οἱ δὲ πόδες ἐπὶ τοῦ καθέτου. Πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης ἀποσχίσεως τῶν καθηλωμένων ἄκρων λόγῳ τῶν σπασμῶν τοῦ δεινῶς ἀλγοῦντος σώματος προσεδέοντο ἐνίοτε ταῦτα, εἰ καὶ καθηλωμένα, καὶ διὰ σχοινίου. 'Υποποδίου μετὰ καθηλωμένων τῶν ποδῶν ποιοῦνται μνείαν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας· ἡ χρῆσις τούτου εἶναι παρὰ ταῦτα ἱστορικῶς οὐχὶ βεβαία. Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς σταυρώσεως παλαιότερον μὲν ἀνελάμβανον οἱ δοῦλοι, βραδύτερον δὲ οἱ ῥαβδοῦχοι καὶ οἱ δήμιοι· 'Ρωμαῖος ἀξιωματικὸς ἐπέβλεπε ταύτην. Φρικτοὶ ἦσαν οἱ πόνοι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Κυρίαν αἰτίαν ἐπελεύσεως τοῦ θανάτου ἀπετέλει ἡ παρὰ φύσιν θέσις τοῦ σώματος, ἡ ἐκ ταύτης ἀνώμαλος καὶ τεταραγμένη κυκλοφορία τοῦ αἵματος, οἱ τρομεροὶ πόνοι τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς καρδίας, ἡ ἐξασθένησις τῆς καρδίας καὶ ἡ ἀκαμψία τῶν σκελῶν. Τὸ ὅλον θέαμα ἦτο ἀπαίσιον. 'Ρητέον ἐπὶ τούτοις, ὅτι ἡ μαστίγωσις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἡ στίξις γραμμάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου, ἡ μαστίγωσις ἢ οἱ κεντρισμοὶ κατὰ τὴν διαδρομήν, οἱ διάφοροι τρόποι τῆς ἐκτελέσεως τῆς κυρίως σταυρώσεως, αἱ κατ' αὐτὴν γινόμεναι αὐθαιρεσίαι, ἡ στροφὴ λ.χ. τοῦ καταδίκου πρὸς τὸν ἥλιον, ἀφόρητον τοῦτο ἐν ὥρᾳ θέρους ἐν τόποις μεσημβρινοῖς, καὶ μυρίαι ἄλλαι λεπτομέρειαι ἦσαν οὐχὶ ἐπιταγαὶ νόμου, ἀλλ' ἐπινοήσεις πολλῷ μᾶλλον τοῦ δημίου, αὐθαίρετοι ἐπιτάσεις τοῦ μαρτυρίου. 'Ο ῥωμαϊκὸς νόμος ἐξεχώρει τῷ δημίῳ καὶ τοῖς συνεκτελεσταῖς τῆς σταυρώσεως τὰ ἐνδύματα τοῦ σταυρου-

μένου. Ταφὴ τῶν ἐσταυρωμένων ἀπηγορεύετο· ἡ ταφὴ παρείχετο ἐντίμοις μόνον ἀνθρώποις· οἱ ἐσταυρωμένοι ἔμενον ἀνακρεμάμενοι μέχρις ἀποσυνθέσεως γινόμενοι πολλάκις τροφὴ τῶν ὀρνέων· φρουρὰ ἐτίθετο πάντοτε πρὸς φύλαξιν τοῦ ἐσταυρωμένου. Ἡ ἄδεια τῆς ἀποκαθηλώσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐν Παλαιστίνῃ ἐκ σεβασμοῦ ἔναντι τῆς τοπικῆς ἑορτῆς τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν οἰκείων διατάξεων τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου. Ἀπέραντον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὸ ἀρχαῖον γραμματολογικὸν ὑλικόν, ἐκτενεστάτη δὲ ἡ οἰκεία βιβλιογραφία τῶν νεωτέρων χρόνων, παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ ἔξοχος συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου διὰ τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ ἐγκυκλοπαιδικῆς σοφίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἐμβριθείας δεόντως ἐδάμασε πηγάς τε καὶ βοηθήματα καὶ μεγαλοφυῶς ἀνεχώνευσε ταῦτα ἐν τῇ χοάνῃ πρωτοτύπου καὶ ἐκτάκτως λαμπρᾶς φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς συνθέσεως καὶ περιγραφῆς. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον παντοία ὁρολογικὴ σύγχυσις ἐπικρατεῖ ἐν ταῖς πηγαῖς, ὥστε ἀνὰ πᾶν βῆμα νὰ ἀπαιτῆται ὑψίστη τοῦ λογισμοῦ συγκέντρωσις καὶ προσοχὴ πρὸς ἀνεύρεσιν μὲν τοῦ ἀληθοῦς, ἀπόρριψιν δὲ τοῦ ἀνακριβοῦς καὶ ἐσφαλμένου.

III

Περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ Πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ διενεργεῖ ὁ συγγραφεὺς ἀνασκόπησίν τινα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Παλαιστίνης (722 π.Χ.-41 μ.Χ.). Ἐν ὄψει τῆς οἰκείας παλαιοτέρας τε καὶ νεωτέρας γραμματείας ποιεῖται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς λόγον περὶ τῆς Ἀσσυριείου καὶ Βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας, περὶ τῆς Περσικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν συνεχείᾳ κυριαρχίας ἐν Παλαιστίνῃ, περὶ παραδόσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ τῷ Μ. Ἀλεξάνδρῳ, περὶ τῆς ἐν Γαριζεὶν τῆς Σαμαρείας ἱδρύσεως ἐπὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ναοῦ, περὶ τῆς ἔναντι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀγνωμοσύνης τῶν Σαμαρειτῶν, περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τὴν ζωὴν τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, περὶ τῆς κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης ἰουδαϊκῆς ἀντιδράσεως, περὶ τῶν Μακκαβαίων καὶ τέλος περὶ τῶν Ἀσμοναίων. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Πάρθων, περὶ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ περὶ τοῦ Μεγάλου Ἡρώδου (37—4 π.Χ.). Ὁ Ἡρώδης ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν συμμάχων καὶ φίλων τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ βασιλέων. Ἐν Παλαιστίνῃ ἐμισεῖτο ὡς προδότης. Ἀπέθανεν οἰκτρῶς βασανισθεὶς (4 π. Χ.). Ναοὶ τοῦ αὐτοκράτορος, «Καισαρεῖα» ἢ «Καισάρεια» καλούμενοι, θέατρα, ἀμφιθέατρα, στάδια, ἱππόδρομοι, νέαι πόλεις, μεγαλοπρεπὲς βασιλικὸν ἀνάκτορον ἐν Ἱερουσαλὴμ μετὰ κήπων, ὑδραγωγείων καὶ περιπάτων καὶ

ἄλλα ἦσαν ἔργα τοῦ Ἡρώδου. Ἦτο οὗτος ζηλωτὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οἱ ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοὶ ἦσαν Ἕλληνες. Τὸ Μέγα Συνέδριον ἀπεψιλώθη πάσης σημασίας. Οἱ ἀρχιερεῖς ὑπ' αὐτοῦ διοριζόμενοι καὶ παυόμενοι ἦσαν ὁμοίως ζηλωταὶ καὶ λάτρεις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐχθροὶ τῶν Φαρισαίων. Προέκυψεν ἀντίδρασις τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἡρώδου, παρὰ ταῦτα ὅμως κατέπνιξεν οὗτος αἱματηρῶς φαρισαϊκὴν ἐπανάστασιν, καθ' ἣν ἀπετολμήθη νἀφαιρεθῆ ἐκ τῆς θύρας τοῦ Ναοῦ ὁ χρυσοῦς ῥωμαϊκὸς ἀετός. Δι' ἀκαταμαχήτων τεκμηρίων καταδεικνύει ὁ κ. Φιλιππίδης ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος τὸ 750 ἀ. κ. Ῥ. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται οὗτος λόγον περὶ τοῦ Ἀρχελάου, βασιλέως Ἰουδαίας, Σαμαρείας καὶ Ἰδουμαίας (4.π.Χ.—6.μ.Χ.), περὶ τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεως τῆς Ἰουδαίας ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, περὶ τῆς διοικήσεως, τοῦ στρατοῦ κατοχῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς δημοσιονομίας, τῶν ἐναλλήλων σχέσεων ῥωμαϊκῶν καὶ ἰουδαϊκῶν ἀρχῶν, τῆς ἰουδαϊκῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ θρησκευτικῷ αὐτῶν βίῳ καὶ τέλος περὶ τοῦ Ποντίου Πιλάτου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ, οἵτινες ἤσκησαν ἑβραιόφιλον πολιτικήν, ὁ Πιλάτος προσέβαλεν ἐπανειλημμένως τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἑβραίων εὐθιξίαν καὶ προυκάλεσεν ἀλλεπαλλήλους ἐξεγέρσεις τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, μέχρις οὗ ἀνακληθεὶς εἰς Ῥώμην ηὐτοκτόνησεν ἢ ἐξετελέσθη.

Ἐν συνεχείᾳ γίνεται ἐν τῷ τμήματι τούτῳ λόγος περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἐν Παλαιστίνῃ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἑλληνορρωμαϊκὴν περίοδον καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς χώρας πρῶτον καὶ τοῦ πληθυσμοῦ ταύτης. Ἀγρόται καὶ ἁλιεῖς ἦσαν κυρίως οἱ κάτοικοι τῆς Παλαιστίνης. Ἐπιτόπιος γλῶσσα ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ ἦτο ἡ ἀραμαϊκή, παρὰ ταῦτα εὐρεῖα χρῆσις ἐγίνετο, μάλιστα δὲ ὑπὸ τῶν μεμορφωμένων, τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης. Πολλαὶ περιοχαὶ τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, οἷον ἑλληνώνυμοι πόλεις, ἑλληνικὴ λατρεία καὶ ἑλληνικαὶ ἑορταί, μαρτυροῦσιν ἐναργῶς εὐρυτέραν τινὰ ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο μαρτυροῦσι περαιτέρω ἑλληνόρριζοι ἢ ἑλληνογενεῖς ἑβραϊκαὶ λέξεις ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δικαίου, τῆς στρατιωτικῆς ὁρολογίας καὶ τῆς ψυχαγωγίας, κτίρια περαιτέρω, εἰδωλουργία, μουσική, κυβεία, ἡ γραφή, ἡ ἐμπορία, ἡ ἰουδαϊκὴ κυριωνυμία καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέλος μετάφρασις τῶν Ο'. Παρὰ ταῦτα διετηρεῖτο περαιτέρω ἐπιμόνως τὸ ἰουδαϊκὸν τοπικὸν χρῶμα τῆς χώρας, ὅπερ ὠφείλετο οὐ μόνον τῇ ἰουδαϊκῇ συνειδήσει, ἀλλὰ καὶ τῷ μίσει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις παντὸς ξένου. Ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἀντέδρα κατὰ τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν καθόλου ἐπιδράσεων, διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκρουον τὴν εἰδωλολατρείαν, ὁ δ' ἐθνικὸς ἐθεωρεῖτο ἀκάθαρτος ἅτε οὐχὶ τηρῶν τὰς καθαρτηρίους διατάξεις τοῦ λευϊτικοῦ. Τὴν ἰουδαϊκὴν κοινωνίαν συνεκρότουν οἱ νομομαθεῖς ἢ οἱ λόγιοι τῆς Γραφῆς, οἵτινες ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἱερεῖς ἠσχολοῦντο περὶ τὴν ἑρμηνείαν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου. Οὗτοι καλοῦνται ἐν τῇ ΚΔ «γραμματεῖς».

Ὁ λαὸς ἐτίμα αὐτοὺς διὰ τῶν προσφωνήσεων: «ραββουνεί», «κύριε», «διδάσκαλε», «ἐπιστάτα» κ.οὗ.κ. Περιεχόμενον τῆς ὑπ' αὐτῶν παρεχομένης ἐκπαιδεύσεως ἦτο ἡ ἀπὸ μνήμης μετάδοσις τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, σκοπὸς δὲ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἡ διὰ μνήμης διατήρησις τῆς παραδόσεως ταύτης. Ἄλλην τινὰ τάξιν τῆς ἰουδαϊκῆς κοινωνίας συνεκρότουν οἱ «Φαρισαῖοι». Οὗτοι ἦσαν λεπτολόγοι καὶ αὐστηροὶ τηρηταὶ τοῦ Νόμου, περιφρονηταὶ δὲ τῶν ἀπολαύσεων καὶ ἀνέσεων. Βάσις τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἦτο ἡ προφορικὴ παράδοσις, ἣν ἀνῆγον μέχρι τοῦ Μωυσέως καὶ ἐθεώρουν ὡς ἰσόκυρον τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Ὑπάρχει Θεία Πρόνοια, τάξις δηλαδὴ πραγμάτων καθωρισμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἧς ἡ διαφυγὴ ἀδύνατος εἶναι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος· μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουσιν ὄντα πνευματικὰ ἀνώτερα μὲν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι, κατώτερα δ' αὐτῶν, οἱ κακοὶ καὶ κακοποιοὶ δαίμονες. Οἱ Φαρισαῖοι ἐτήρουν πλῆθος λατρειακῶν διατυπώσεων καὶ συνίστων βίον σεμνὸν καὶ αὐστηρόν, παρὰ ταῦτα ἡ εὐσέβεια αὐτῶν ἦτο ἐπιφανειακὴ μόνον καὶ ἐξωτερική, οὗ ἕνεκα ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος τοῦ «Φαρισαίου» ἀνέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ «ὑποκριτοῦ». Ὁ Ἰησοῦς κατέκρινε μὲν τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, συνίστα ὅμως συμμόρφωσιν πρὸς τὰς παραγγελίας αὐτῶν. Οἱ «Σαδδουκαῖοι» ἦσαν ἀντίποδες τῶν «Φαρισαίων» καὶ δραστικώτατοι πολέμιοι τούτων. Οὗτοι ἐδέχοντο ὡς ὑποχρεωτικὸν μόνον τὸν γραπτὸν Νόμον καὶ ἀπέρριπτον τὴν ἐκ μακραίωνος παραδόσεως ἑρμηνείαν καὶ περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ Νόμου ὑπὸ τῶν νομομαθῶν· ἠρνοῦντο τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, τὴν εἱμαρμένην καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ οὐδὲν οὗτοι ἀσώματον πνεῦμα παρεδέχοντο. Οἱ «Ἐσσαῖοι» ἀπετέλουν εἶδός τι μοναχικοῦ τάγματος. Ἐδίδασκον αὐστηρὰν μέχρις ὑπερβολῆς ἠθικὴν ἀγωγὴν καὶ ἄσκησιν πρακτικῶν ἀρετῶν· ἀπετέλουν οἱονεὶ ὁμάδα πρακτικῶν φιλοσόφων. Ἔν τε ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις ἔζων οἱ «Ἐσσαῖοι» ὁμοῦ ἐν ἰδίοις οἴκοις τοῦ τάγματος. Ὁ βουλόμενος, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ τάγμα αὐτῶν, ἐδοκιμάζετο πρότερον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἵνα διαγνωσθῇ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ δυνατότης ἐξοικειώσεως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ τάγματος. Τὰ μέλη τοῦ τάγματος συνέδεε μεταξὺ αὐτῶν ἰσχυρῶς ἡ ἄνευ ὅρων κοινοκτημοσύνη, ἥτις ἴσχυε παρ' αὐτοῖς ὡς θεσμός. Αἱ περιουσίαι τῶν εἰς τὸ τάγμα εἰσερχομένων καθίσταντο κτῆμα αὐτοῦ. Ἦσαν οἱ «Ἐσσαῖοι» βέλτιστοι ἄνδρες τὸν τρόπον. Ἀπέρριπτον ἐντελῶς τὸν γάμον καὶ ἀπέκρουον τὴν δουλείαν· τὸν Θεὸν ἐθεώρουν παντὸς ἀγαθοῦ αἴτιον, ἀναίτιον δὲ κακοῦ· ὡς οἱ «Φαρισαῖοι», ἐτίμων καὶ οὗτοι ἐν ὑψηλῷ βαθμῷ τὸν Νόμον καὶ τὸν Μωυσέα· ὑπερλεπτολόγοι ἦσαν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τηρήσεως λατρειακῶν ἐθιμοτυπιῶν· ἐτέλουν κοινὰ θυσιαστήρια δεῖπνα παρασκευαζόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων συμφώνως ταῖς καθαρτηρίοις αὐτῶν διατάξεσιν· ἐδίδασκον, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι φθαρτόν, ἡ δὲ ψυχὴ ἀθάνατος· αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύουσι ζωῆς ἐν τόπῳ πέρα τοῦ Ὠκεανοῦ, ἔνθα οὔτε βροχὴ οὔτε χιὼν οὔτε καύσων ὑπάρχει, ἀλλ' ἤπιος καὶ γλυ-

κὺς πάντοτε ζέφυρος· ταῖς ψυχαῖς τῶν κακῶν προορίζεται σκοτεινή τις καὶ παγερὰ γωνία, ἔνθα αὗται παραδίδονται ἀκαταπαύστοις βασάνοις καὶ αἰωνίᾳ τιμωρίᾳ. Λατρειακοὶ λειτουργοὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἦσαν ὁ «ἀρχιερεύς», ὅστις ἦτο κεφαλὴ τοῦ ὅλου ἱερατείου καὶ συνεκέντρου ἐν ἑαυτῷ ἱερατικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν ἐξουσίαν, οἱ «ἱερεῖς», γνῶσται καὶ φρουροὶ τοῦ Νόμου, οἱ «λευῖται», λατρειακοὶ λειτουργοὶ δευτέρας σειρᾶς, οἱ «στρατηγοί», οἱ ἐξέχοντες δηλαδὴ τῶν «ἱερέων» καὶ «λευϊτῶν», οἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἀστυνομικὴν δύναμιν τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τὸν «στρατηγὸν τοῦ Ἱεροῦ», καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπιτελοῦντες ἐν τῷ Ναῷ κατωτέρας ὑπηρεσίας. Τῶν ἡγετῶν, τοῦ βασιλέως δηλονότι, τοῦ ἱερατείου, τῶν νομομαθῶν, τῶν Φαρισαίων κ.οὕ.κ., διεκρίνετο ὁ λαός, ὁ «ὄχλος» κατὰ τὴν ΚΔ, οἱ «ὄχλοι». Τὰς τοπικὰς ἰουδαϊκὰς ἀρχὰς συνεκρότουν οἱ «πρεσβύτεροι» ἢ «γερουσία», ἥτις ἐξεπροσώπει τὴν κοινότητα ἐν πάσαις ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς, οὗ ἕνεκα ἤσκει καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, οἱ «κριταὶ» ἢ «γραμματεῖς», οἵτινες εἶχον εἰδικώτερόν πως τὸ ἔργον τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἡ «βουλή», ὑπερτάτη τοπικὴ ἀρχὴ ἔχουσα διοικητικήν, δικαστικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν, «συνέδρια» ἔχοντα δικαστικὴν ἐξουσίαν καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον τὸ «Μέγα Συνέδριον». Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα διὰ πολλῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ «Μεγάλου Συνεδρίου», τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς ἁρμοδιότητας τῶν μελῶν αὐτοῦ, τὰς ἁρμοδιότητας τοῦ προέδρου αὐτοῦ, τὰς σχέσεις τοῦ «Μ. Συνεδρίου» πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐξουσίαν, τὸν χρόνον καὶ τόπον συνεδριάσεων αὐτοῦ καὶ τὴν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν δίκης τινὸς συντελουμένην διαδικασίαν. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται μακρὸν λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς «Διασπορᾶς», ὑφ' ἣν νοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἔξω τῆς Παλαιστίνης ἀνὰ σύμπασαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην κατεσπαρμένων Ἑβραίων, περὶ τῶν αἰτίων, τῶν κυρίων ἑδρῶν καὶ τῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως τῆς «Διασπορᾶς», περὶ τῆς θέσεως τῶν ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων ἐν τῷ ἑλληνορρωμαϊκῷ κράτει καὶ περὶ τῆς θρησκευτικῆς τέλος ζωῆς τῆς «Διασπορᾶς». «Προσήλυτοι» ἐλέγοντο ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου προερχόμενοι καὶ ἔχοντες ἀνωτέραν περὶ Θεοῦ ἰδέαν εὕρισκον ταύτην ἐν τῇ ἀνεικονίστῳ κυρίως καὶ ἀνειδώλῳ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐκεῖνοι πάλιν, οἵτινες ἐπιμόνως ἀνεζήτουν ἠθικὴν καὶ εὐτυχῆ ζωὴν καὶ εἱλκύοντο ἐν γένει πρὸς τὰ τὰς ἐσωτερικὰς λυτρωτικὰς νοσταλγίας τοῦ ἀνθρώπου δεόντως ἱκανοποιοῦντα ἀνατολικὰ θρησκεύματα. Τὰς ἱερὰς ἢ ἁγίας «Γραφάς» συγκροτοῦσιν ὁ «Νόμος», ἡ «Πεντάτευχος» δηλονότι, καὶ τὰ προφητικὰ καὶ ἱστορικὰ βιβλία. Ἡ ἐξωβιβλικὴ ἰουδαϊκὴ γραμματεία ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν «Παλαιστίνειον» καὶ τὴν «Ἑλληνιστικὴν» γραμματείαν. Ἡ «Παλαιστίνειος» γραμματεία διακρίνεται εἰς «Ραββινικὴν» καὶ «Ταλμουδικὴν» γραμματείαν, εἰς «Ἱστορικήν», «Λυρικήν» ἢ «Ψαλμικήν», «Παροιμιακήν», «Προφητικὴν ἢ «Ἀποκαλυπτικήν», εἰς τὴν ἀπὸ τῆς «Ἱερᾶς Παραδόσεως» προερχομένην καὶ τέλος εἰς τὴν «Μαγειακήν». Τὴν «Ἑλληνιστικὴν» γραμματείαν συγκροτοῦσιν αἱ

μεταφράσεις τῶν Γραφῶν, ἡ ἐπεξεργασία καὶ συμπλήρωσις τῆς βιβλικῆς γραμματείας, ἔργα ἱστορικοῦ, ἐπικοῦ, δραματικοῦ, φιλοσοφικοῦ καὶ πολεμικοῦ χαρακτῆρος καὶ ἔργα τέλος ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας δρώσης ὑπὸ εἰδωλολατρικὸν προσωπεῖον. Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς διὰ πολλῶν τὰ τῆς θείας λατρείας παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Περιγράφει τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ Ναὸν τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰς τρεῖς μεγάλας ἑορτὰς τῶν Ἰουδαίων, τὸ Πάσχα δηλονότι, τὴν Πεντηκοστὴν καὶ τὴν Σκηνοπηγίαν, καὶ παρέχει ἐν συνεχείᾳ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας κxὶ ἐναργείας τὸ ἰουδαϊκὸν μηνολόγιον. Τὸ ἀκολουθοῦν τμῆμα ἀναφέρεται εἰς τὴν «συναγωγὴν» ἢ «προσευχήν» («προσευχητήριον»). Γίνεται λόγος ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἰουδαίων συνισταμένης εἰς καθαρμὸν τοῦ σώματος διὰ τῆς περιτομῆς, εἰς τήρησιν ἐντολῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν τροφήν, εἰς προσευχὰς καὶ τὴν μελέτην τέλος τοῦ Νόμου, περὶ τοῦ κυρίου σκοποῦ τῶν σαββατιαίων συγκεντρώσεων ἐν τῇ «συναγωγῇ», τῆς κοινῆς προσευχῆς δηλονότι καὶ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Νόμου, περὶ τῶν «συναγωγῶν» ὡς θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν κέντρων, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων τῶν «συναγωγῶν», περὶ τῶν κτιρίων αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν ὑφισταμένης διατάξεως, περὶ τῆς ὀργανώσεως αὐτῶν καὶ τέλος περὶ θείας λατρείας. Αὕτη συνίστατο ἐκ τῆς ἀπαγγελίας τοῦ «ἀκούσματος», ἤτοι τοῦ «ἀναγνώσματος», ἐκ τῆς προσευχῆς, τῆς ἀναγνώσεως τῆς «Τωρά», τῆς «Πεντατεύχου» δηλονότι, τῆς ἀναγνώσεως τῶν Προφητῶν, τοῦ κηρύγματος, τῆς εὐλογίας καὶ τῆς λατρείας μ.μ. τοῦ Σαββάτου. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ νομοτελοῦς τυπικισμοῦ. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῷ σχολείῳ καὶ τῇ «συναγωγῇ» ἦτο ἡ ἐκμάθησις τοῦ Νόμου καὶ ἡ μετὰ ζήλου ἀπαρέγκλιτος ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ. Κατὰ τὸ Σάββατον ἀπηγορεύετο ἡ ἐργασία. Πλῆθος καθαρτηρίων διατάξεων ὑφίστατο ἐν ταῖς Γραφαῖς. Τρία ἦσαν τὰ ἐμβλήματα, ἅτινα εἰς τὴν μνήμην παντὸς νομοταγοῦς Ἰσραηλίτου ἀνεκάλουν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ, τὰ «κράσπεδα», θύσανοι δηλονότι ἐξ ἐρίου κυανοῦ ἢ λευκοῦ ὑακίνθου, οὕς ἔδει, ὅπως φέρῃ πᾶς Ἰσραηλίτης ἐν τοῖς τέσσαρσιν ἄκροις τοῦ ἐπενδύτου αὐτοῦ, τὸ «θυραῖον» ἢ «ἐπίθυρον κυτίον», ὅπερ ἀνηρτᾶτο ἐπὶ τῆς ἐξωθύρας ἢ τῶν θυρῶν τῶν δωματίων δι' ἑνὸς μικροῦ εἰληταρίου ἐκ περγαμηνῆς φέρον ἀναγεγραμμένας περικοπὰς ἐκ τοῦ «Δευτερονομίου», καὶ τὰ «φυλακτήρια», περιβραχιόνια δηλονότι καὶ ἐπιμετώπια περίαπτα θεωρούμενα ὡς ἀποτρεπτικὰ τοῦ κακοῦ. Τὰ ἀκολουθοῦντα τμήματα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν θεολογίαν καὶ ἀγγελολογίαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἔσχατα αὐτοῦ, εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστις εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν παρέμεινε πάντοτε ἡ βάσις τῆς ἰουδαϊκῆς πίστεως. Λαϊκωτέρα καὶ ἐκδηλοτέρα ἐν τῇ Κ.Δ. εἶναι ἡ ἰουδαϊκὴ ἀγγελολογία καὶ ἡ δαιμονολογία. Κατὰ τὴν ἀνθρωπολογίαν τῆς «Γενέσεως» ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος ὑλικοῦ καὶ ἐκ πνευματικοῦ τινος καὶ ἀύλου

στοιχείου, ὅπερ εἶναι ὁ παράγων τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἐκπορεύεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ πόνος, ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος ὑπῆρξαν συνέπειαι τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας. Αἱ ψυχαὶ ἐπιζῶσι τῷ θανάτῳ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς ζώντων. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται εἰκὼν τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλεὺς τῆς δημιουργίας. Μέγα προνόμιον αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία, κύριον δὲ μέσον ἐξιλασμοῦ εἶναι ἡ μετάνοια. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται εὐρὺς λόγος περὶ τῆς «μεσσιακῆς» προσδοκίας ἐξ ἐπόψεως ἰουδαϊκῆς, περὶ τῶν προδρόμων τοῦ Μεσσίου, περὶ τῶν ὀνομάτων, τῆς προελεύσεως, τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ κόσμου, τῆς γενικῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τελικῆς κρίσεως.

Μεγαλειώδης καὶ ἀπαράμιλλος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Φιλιππίδου παρεχομένη ἡμῖν ἐν συνεχείᾳ ἀνάλυσις, ἑρμηνεία καὶ περιγραφὴ τῆς λεγομένης «δίκης» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὴν πλουσιωτάτην οἰκείαν βιβλιογραφίαν μετὰ πολλῆς ἀκριβείας παρέχει ἡμῖν ὁ συγγραφεύς, ἣν οὗτος μέχρι τῶν μικροτάτων λεπτομερειῶν ἐμελέτησε καὶ ἤλεγξεν, παρὰ ταῦτα ὅμως τὰ ἀκαταμάχητα πορίσματα αὐτοῦ συνάγει οὗτος ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης κυρίως, τῆς θείας ταύτης καὶ ἀδιαψεύστου πηγῆς. Ἐν πρώτοις περιγράφει ὁ κ. Φιλιππίδης τὰ πρόδρομα τοῦ δράματος γεγονότα, τὴν ὑπερφυᾶ γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, τὴν προσκύνησιν τῶν μάγων, τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων, τὴν περιτομὴν τοῦ Βρέφους τῆς Μαρίας, τὴν ἐν τῷ ναῷ διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ἀναγγελίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τὴν ἐπὶ τὸν βαπτιζόμενον Ἰησοῦν ἐπέλευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰ κηρύγματα καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. Πάντες θαυμάζουσιν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ φήμη αὐτοῦ ἐξέρχεται εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν καὶ διαπλοῦται ἐπὶ τὴν Συρίαν, ὅθεν καταφθάνουσι πρὸς θεραπείαν οἱ ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχόμενοι. Τὰ θαύματα ἐπαυξάνουσι καθ' ἑκάστην τὴν δύναμιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ Ἰησοῦ ἔναντι τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ ἐκ παραλλήλου ἀτονεῖ ἡ δύναμις καὶ ἐπιρροὴ τῶν Ἑβραίων προυχόντων. Κατὰ τὸν γάμον ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας μετατρέπεται τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον. Καθαρίζεται ὁ λεπρός, θεραπεύεται ὁ παραλυτικὸς δοῦλος τοῦ ἑκατοντάρχου καὶ ἡ πενθερὰ τοῦ Πέτρου ἐκ τοῦ συνέχοντος αὐτὴν πυρετοῦ, θεραπεύονται δαιμονιζόμενοι, ἐπιτιμῶνται οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα καὶ ἡ τρικυμία μεταβάλλεται εἰς γαλήνην. Πάντα ταῦτα προκαλοῦσι σύγκρουσιν τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν μοχθηρίαν τῶν Ἑβραίων λογίων. Ἐπακολουθοῦσι νέα θαύματα, ἀνίσταται ἐκ νεκρῶν ἡ θυγάτηρ τοῦ ἀρχισυναγώγου· θεραπεύεται ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν αἱμορροοῦσα γυνή, δύο τυφλοὶ καὶ κωφὸς δαιμονιζόμενος. Ἡ φήμη τοῦ Ἰησοῦ διαπλοῦται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οὕτω διαμορφοῦνται δύο ῥεύματα, τὸ ῥεῦμα δηλονότι τοῦ εὐεργετουμένου λαοῦ, ὅστις κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸ ῥεῦμα τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος, τῶν γραμματέων δηλαδή, τῶν ἀρχιερέων, τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οἵτινες πάντες ἀπειλητικῶς ἐξεγείρονται κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ μειοῖ

ἑκάστοτε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν παρὰ τῷ λαῷ. Ἀντιλεγόμενον σημεῖον καθίσταται ὁ Ἰησοῦς, περὶ ὅ ἐρίζουσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, οἱ ὀπαδοὶ δηλαδὴ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, οἱ μισοῦντες δηλαδὴ καὶ ἀρνούμενοι αὐτόν. Ὁ Ἰησοῦς διενεργεῖ ἀπτόητος νέα θαύματα· θεραπεύει νοσοῦντας, τυφλούς, χωλούς, κωφούς, δαιμονιζομένους· οἱ ὄχλοι ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ πειθόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περὶ τῆς μεσσιακῆς αὐτοῦ ἰδιότητος. Ἡ μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἑβραϊκῆς ἡγεσίας ἀντίθεσις διαρκῶς ὀξύνεται. Ἡμέραν τινὰ καυτηριάζει ἐν τῇ συναγωγῇ τὴν σκληροκαρδίαν τῶν Ἑβραίων λογίων καὶ νομοδιδασκάλων, ἣν ἐπεδείξαντο οὗτοι ἔναντι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Οἱ ἐν τῇ συναγωγῇ ὄντες ἀκούοντες ταῦτα ἀνέστησαν καὶ ἐξέβαλον τὸν Ἰησοῦν ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ εὑρίσκετο ἡ πόλις, ἵνα κατακρημνίσωσιν αὐτόν· ὁ Ἰησοῦς ὅμως διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο. Ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην σύγκρουσιν Ἑβραίων καὶ Ἰησοῦ ἐν αὐτῇ τῇ συναγωγῇ καὶ τὴν πρώτην φονικὴν ἀπόπειραν τῶν Ἑβραίων προυχόντων κατὰ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται ἐν συνεχείᾳ διάφορα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, τὰς ἀποπείρας συλλήψεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τὴν πρόρρησιν αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου αὐτοῦ, τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, τὰς νικηφόρους συζητήσεις τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν κακοβούλων καὶ φθονερῶν Ἑβραίων λογίων, τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀρχιερέως, ἵνα δόλῳ κρατήσωσι τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀποκτείνωσιν αὐτόν, τὸν μυστικὸν δεῖπνον. Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν ὄψει πάντοτε τῆς ΚΔ περιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὰ γεγονότα τῆς συλλήψεως τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ κήπῳ τῆς Γεθσημανῆ ἐν ὥρᾳ νυκτός, τὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως Ἄννα, τὴν ὑπὸ τούτου διενεργηθεῖσαν ἀνεπίσημον προανάκρισιν τοῦ Ἰησοῦ, καθ' ἣν οὗτος ἄγει τὸν ἀρχιερέα ἐπανειλημμένως εἰς ἀμηχανίαν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀγωγὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Μ. Συνεδρίου. Σειρὰ παρανομιῶν συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Συνεδρίου. Ἡ συνεδρία ἐγένετο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀρχιερέως Καϊάφα, ἀντὶ νὰ γίνῃ αὕτη ἐν τῷ νενομισμένῳ τόπῳ, τῇ Βουλῇ δηλονότι ἢ Βουλευτηρίῳ κειμένῳ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ· ἡ συνεδρία ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν ᾧ κατὰ τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῶν Ἑβραίων αἱ δίκαι ἔδει, ὅπως ἄρχωνται κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας καὶ τερματίζωνται πρὸ τῆς ἑσπέρας· ἡ σύγκλησις τοῦ Μ. Συνεδρίου ἐγένετο ἄνευ τῆς ἐπὶ ῥωμαϊκῆς κατοχῆς ἀπαιτουμένης ἀδείας τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐπιτρόπου· ἐπρόκειτο κατὰ τὴν δίκην ταύτην, ὅπως μὴ ἀπονεμηθῇ δικαιοσύνη, ἀλλ' ὅπως ἀπαγγελθῇ πολλῷ μᾶλλον προειλημμένη ἤδη καὶ προεσχεδιασμένη θανατικὴ ἀπόφασις· οὐδεμία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπηγγέλθη κατηγορία, ὡς τοῦτο κατὰ τὸ ἰουδαϊκὸν δίκαιον ἀπητεῖτο· μόλις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνεδρίας ὁ Καϊάφας ἀπαγγέλλει τὴν κατηγορίαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ψευδῶς λέγει περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι εἶναι ὁ Μεσσίας καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἔλειπον μάρτυρες, ἀναζήτησις δὲ μαρτύρων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαδικασίας ἦτο ἐνέργεια ἀντικανονική· ἡ ἀλήθεια

παρεποιήθη διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καταθέσεων ψυδομαρτύρων. Ὁ συγγραφεὺς διασαφεῖ ἐνταῦθα, τί ἐννοεῖ ὁ Ἰησοῦς καὶ τί ἐνόει ὁ ἀρχιερεὺς ἐν σχέσει πρὸς τὸν τίτλον τοῦ «Μεσσίου». Ὡς «Μεσσίαν» ἀνέμενεν ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς ἰσχυρόν τινα ἐπίγειον βασιλέα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου Δαυΐδ, ὅστις ἀνδρεῖος ὢν πολεμιστὴς ἔργον θὰ εἶχεν, ὅπως κατατροπώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰσραήλ· ὡς «Μεσσίαν» ἀνέμενεν ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς τὸν «υἱὸν τοῦ Θεοῦ» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἣν περὶ αὐτοῦ εἶχον οἱ διῶκται τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δηλαδὴ ὁ «Μεσσίας» χριόμενος βασιλεύς, βασιλεὺς κοσμικός, καθίστατο οἱονεὶ θετὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὁ Ἰησοῦς ὅμως οὔτε «Μεσσίας» οὔτε «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» ἦτο ὑπὸ τὴν κοσμικὴν ἔννοιαν, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐράνιος βασιλεὺς καὶ πραγματικὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ, «υἱός τοῦ ἀνθρώπου». Ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιμαχομένων ψευδομαρτυριῶν ἄνευ δίκης καὶ παρὰ τὰς διατάξεις αὐτοῦ τοῦ ἰουδαϊκοῦ δικαίου ἀπηγγέλθη κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Συνεδρίου ἡ θανατικὴ καταδίκη. Τὴν πρωίαν τῆς προσεχοῦς ἡμέρας Παρασκευῆς μετήχθη ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ Καϊάφα πρὸς τὸν Πιλάτον, ἵνα οὕτως ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐνδεχομένης ἀντιδράσεως τοῦ ὄχλου ἀποφευχθῇ ἡ διὰ λιθοβολισμοῦ κατὰ τὸν Νόμον ἐγκρίσει πάντοτε τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς θανάτωσις τοῦ Ἰησοῦ, ἐμπλακῇ δὲ ὁ Ρωμαῖος ἡγεμὼν εἰς τὰ φονικὰ σχέδια τῶν συνέδρων. Πρὸς τοῦτο ἐξυφάνθη νῦν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἄλλη ψευδὴς κατηγορία πολιτικοῦ πλέον χαρακτῆρος, ὅτι δηλαδὴ οὗτος εἶναι ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, ἅτε οὐχὶ ἀναγνωρίζων τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς χώρας κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου! Μετ' ἐξόχου δικονομικῆς ἐμβριθείας καὶ βαθυτάτου θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ περιγράφει, ἑρμηνεύει καὶ ἐλέγχει ὁ συγγραφεὺς τὴν νέαν ἀνάκρισιν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ἄρχοντος. Οἱ Ἑβραῖοι ἤρξαντο κατόπιν σχετικῆς ἐρωτήσεως τοῦ Πιλάτου κατηγοροῦντες τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι οὗτος διέστρεφε δῆθεν τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ ἐκώλυε τὴν ἀπόδοσιν φόρων τῷ Καίσαρι καὶ ὅτι ἔλεγε τέλος, ὅτι εἶναι Χριστὸς βασιλεύς. Πᾶσαι αἱ κατηγορίαι καταδείκνυνται ψευδεῖς. Ὁ Πιλάτος δηλοῖ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι οὐδεμίαν ἐν τῷ Ἰησοῦ αἰτίαν εὑρίσκει. Οἱ Ἑβραῖοι διαμαρτύρονται ἐντόνως καὶ ἐκτοξεύουσι κατὰ τοῦ Ἰησοῦ σωρείαν κατηγοριῶν. Ὁ Πιλάτος εὑρίσκει διέξοδον ἐκ τῆς δυσκόλου θέσεως ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν τετράρχην τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδην τὸν Ἀντύπαν διαμένοντα τότε ἐν τῷ πλησίον τοῦ Πραιτωρίου μικρῷ ἀνακτόρῳ. Ἡ πρὸς τὸν Ἡρώδην ἀνάπεμψις τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου ἀπέληξε λόγῳ ἐλλείψεως παρὰ τῷ ἐξάλλῳ τετράρχῃ τῆς ἀπαιτουμένης ψυχραιμίας εἰς ἀντιδικονομικὸν χλευασμὸν τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἐπανάπεμψιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πιλάτον. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀντιπαράστασιν τοῦ Ἰησοῦ προτείνει ὁ Πιλάτος τοῖς Ἑβραίοις, ὅπως παιδεύσας αὐτὸν ἀπολύσῃ, ἐφ' ὅσον οὐχὶ ἔνοχος ἀπεδείχθη. Ἐνταῦθα δεόντως καταδείκνυται ἡ ἀνακολουθία τῆς προτάσεως ταύτης, ἐφ' ὅσον ὁ ἀθῷος μὲν οὐδαμῶς παιδεύεται, ὁ ἔνοχος δὲ οὐδαμῶς ἀπολύεται. Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Φιλιππίδης ἀσχολεῖται διὰ πολλῶν περὶ τὴν

ἔρευναν καὶ διασάφησιν τοῦ θέματος ἐκείνου τοῦ μηνύματος τῆς συζύγου τοῦ Πιλάτου: «Μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν». Δι' ἐπανειλημμένων πρὸς τὸν ὄχλον ἐρωτήσεων, τίνα ἐκ τῶν δεσμίων ἀπολύσῃ, ἐπειρᾶτο ὁ Πιλάτος, ὅπως ἀπολύσῃ τὸν Ἰησοῦν, ὅμως ἡ προσπάθεια αὕτη ἀπέτυχε, διότι ὁ ὄχλος ἐζήτει ἐπιμόνως τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐπακολουθεῖ ἡ μαστίγωσις, δι' ἧς καταδείκνυνται ἐναργῶς ἡ εὐθύνη τοῦ Πιλάτου καὶ ὁ αὐτεξευτελισμὸς αὐτοῦ, διότι ἐπέτρεψε τὴν διενέργειαν ταύτης κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, εἰ καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνακρίσεως ἐπείσθη περὶ τῆς ἀναιτιότητος αὐτοῦ. Ἐπακολουθεῖ ἡ τρίτη φάσις τῆς ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου διαδικασίας, οἱ ἐμπαιγμοὶ καὶ νέα ἀντιπαράστασις Πιλάτου καὶ Ἑβραίων. Οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἰησοῦ καὶ περιέβαλον αὐτὸν ἱμάτιον πορφυροῦν καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ἔλεγον: «Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» καὶ ἔδιδον αὐτῷ ῥαπίσματα. Μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Πιλάτος ἐξελθὼν τοῦ οἰκήματος εἰς τὸν ἐξώστην λέγει τῷ μαινομένῳ ὄχλῳ ἅπαξ ἔτι, ὅτι οὐδεμίαν τῶν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐκτοξευθεισῶν κατηγοριῶν εὗρεν εὐσταθοῦσαν καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν περὶ πλήρους ἀναιτιότητος αὐτοῦ ἀπόλυτον καὶ ἀνεπιφύλακτον βεβαιότητα τῆς δικαστικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως. Λόγῳ τῆς ἀμαχήτου ἐπιμονῆς τοῦ ὄχλου, ὅπως θανατωθῇ ὁ Ἰησοῦς, παραδίδει τοῦτον αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. Λίαν ἀκριβὴς εἶναι ὁ ἐπακολουθῶν χρονικὸς καθορισμὸς τῶν γεγονότων.

Ἐν τῷ **δευτέρῳ μέρει** τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῶν «πανθρησκειακῶν προϋποθέσεων τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ μέρους τούτου ἐρευνᾶται τὸ θέμα τοῦ «μονοθεϊσμοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς», τ. ἔ. τοῦ ἀπὸ τῆς παραδεισίου προπτωτικῆς καταστάσεως ἐν τοῖς μυχιαιτάτοις βάθεσι τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διατηρηθέντος ἀρχικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ μονοθεϊσμοῦ διαπιστουμένου ἐν τῇ διαφοροτρόπως ἐκδηλουμένῃ νοσταλγικῇ ἀνατάσει τῆς πολυθεϊστικῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς Θεόν, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ τὸ θέμα περαιτέρω τῆς «παγκοσμίου προσδοκίας Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ», τ.ἔ. τῆς ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναμονῆς καθόδου τοῦ ἑνὸς τούτου καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρώποις ὑπὸ μορφὴν ἀνθρωπίνην ὡς Θεανθρώπου. Μονοθεϊκὴ θρησκεία πρὸ Χριστοῦ ἦτο μόνον ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία. Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα τὰς διαφόρους παρ' Ἑβραίοις ἐνδείξεις τοῦ ἀνωνύμου Θεοῦ, ὀνόματα τούτου ἀπαντῶντα ἐν τῷ ἑνικῷ μόνον ἀριθμῷ. Αἱ ἐνδείξεις αὗται τοῦ Θεοῦ εἶναι κυρίως οὐχὶ ὀνόματα αὐτοῦ· δι' αὐτῶν ἐκφαίνει ἁπλῶς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ὡς τὸν ὄντως ὄντα, ὡς τὸν ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ὡς τὴν Αὐτοουσίαν καὶ πηγὴν πάσης ὑπάρξεως, ὡς τὴν Αὐτοζωὴν καὶ πηγὴν πάσης ζωῆς, ὡς τὸν ὄντως ὑπάρχοντα ἐν ἀντιθέσει

πρὸς τοὺς ἄλλους θεοὺς τοὺς οὐχὶ ὑπάρχοντας. Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποιεῖται εἰδικώτερον ὁ καθηγητὴς κ. Φιλιππίδης λόγον:

I

Περὶ τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς.

Παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς πρωτογόνοις ἢ κατὰ φύσιν ζῶσι λαοῖς ἀπαντῶσιν ἡμῖν οὐ μόνον μονοθεΐζουσαι ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ καὶ ἔκδηλος ἔτι μονοθεϊσμός. Τῇ πρὸς τὸ ὕψιστον Ἓν τάσει τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὀφείλεται ἡ πίστις τῶν πρωτογόνων εἰς τὴν ὑπερδύναμιν «μάνα». Ἑτέρα μονοθεΐζουσα ἐκδήλωσις παρὰ τοῖς πρωτογόνοις εἶναι ὁ λεγόμενος «προπατοροθεϊσμός», ἡ πίστις δηλαδὴ εἰς Θεὸν προπάτορα τῶν ἀνθρώπων, δημιουργόν, διαμορφωτὴν καὶ κύριον τοῦ παντὸς κ.οὕ.κ. Παρὰ λαοῖς ἀκραίων καὶ ἀπομεμονωμένων περιοχῶν τῆς ὑδρογείου σφαίρας διεπιστώθη θρησκειολογικῶς ἡ ὕπαρξις ἐκδήλου μονοθεϊζούσης πίστεως, πίστεως δηλαδὴ εἰς ἓν ὕψιστον Ὄν, ὅπερ ἄμορφον εἶναι ἢ ἀνθρωποειδὲς μέν, ἔχον ὅμως τι πέρα τῆς συνήθους ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἢ λευκόν τι καὶ ἀπαστράπτον πυρφόρον φῶς. Ἀνεικόνιστος καὶ ἀνείδωλος εἶναι ἡ λατρεία αὐτοῦ. Τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ ὑψίστου τούτου Ὄντος ἐκφαίνουσι κυρίως τὰς ἐν τῇ φύσει λειτουργίας αὐτοῦ· κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἶναι τὸ ὕψιστον Ὂν ἀνώνυμον. Αἰωνιότης, παγγνωσία, ἀγαθότης, ἠθικότης, παντοδυναμία κ.οὕ.κ. εἶναι αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ. Τοιαύτη τις πίστις ἀπαντᾷ ἡμῖν παρὰ τοῖς Πυγμαίοις καὶ πρωτογόνοις λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Αὐστραλίας, τῆς Ὠκεανίας, τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ τῆς προκολομβιανῆς Ἀμερικῆς. Ἐν Κίνᾳ ἀπαντᾷ ἡμῖν εὐρύτατα ἡ πίστις εἰς ἓν μόνον ὕψιστον Ὂν καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ «Ταοϊσμῷ» τοῦ Λαο-τσέ, ἔνθα δεσπόζει ἡ περὶ τοῦ Ταὸ ἔννοια, ἥτις ὁμοία εἶναι τῇ πλατωνικῇ ἐννοίᾳ περὶ τοῦ ὄντως Ὄντος, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λαϊκῇ θρησκείᾳ, παρὰ Κομφουκίῳ, ὅστις ἐν τοῖς μυχιαιτάτοις βάθεσι τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μονοθεΐζει, ἐν τῷ μετακομφουκιακῷ πολυθεϊσμῷ καὶ παρὰ τῇ λοιπῇ τέλος πνευματικῇ ἡγεσίᾳ τῆς χώρας ταύτης. Καὶ παρ' ἑτέροις ἀσιατικοῖς λαοῖς ἀπαντᾷ ἡμῖν ἡ πίστις αὕτη, οἷον παρὰ Μασσαγέταις καὶ Σκύθαις, παρ' Ἰακούταις (Προτούρκοις), παρὰ Μογγόλοις, παρὰ Τουγκουσίοις, παρὰ Σαμογέδαις καὶ Ἰάπωσιν. Ὁμοίως ἀπαντᾷ ἡμῖν ἡ πίστις αὕτη παρὰ Χαμίταις, παρὰ χαμιτικοῖς λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, παρὰ Κουσίταις, παρ' Αἰγυπτίοις, παρὰ σημιτικοῖς περαιτέρω λαοῖς, Βαβυλωνίοις δηλονότι, Ἀσσυρίοις, Χαναναίοις, Ἀραμαίοις, Μωαβίταις καὶ Ἀμμωνίταις, Ἄραψι. Πᾶσαι αἱ οἰκεῖαι πληροφορίαι βεβαιοῦνται καὶ διασαφοῦνται ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐπαγωγῆς πλουσιωτάτων γραμματολογικῶν καὶ ἱστορικῶν τεκμηρίων καὶ διὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὴν ἀπέραντον ἐπὶ τοῦ προκειμένου βιβλιογραφίαν τῶν νεωτέρων χρόνων. Καὶ παρὰ τοῖς ἀρίοις λαοῖς δεσπόζει ἡ ἔννοια τοῦ ἑνὸς ὑψίστου Ὄντος. Παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀρίοις τῆς λεγομένης ἰνδογερμανι-

κῆς ἢ ἰνδοευρωπαϊκῆς οἰκογενείας πρὸ τοῦ ἐπιμερισμοῦ αὐτῆς εἰς ἐπὶ μέρους λαοὺς καὶ θρησκεύματα ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ὑψοῦται κυρίαρχος ἡ ἔννοια τοῦ «Οὐρανίου Ὄντος», ἀμόρφου καὶ ἀνωνύμου, προσωπικοῦ, παμφώτου Θεοῦ ὡς τοῦ μόνου ἀνωτάτου Ὄντος. Ἡ πίστις εἰς ἕνα ὕψιστον Θεὸν διήκει ὁμοίως διὰ μέσου πάντων τῶν ἰνδικῶν θρησκευμάτων. Ἀπαντᾷ αὕτη ἡμῖν ἐν τῷ Βεδισμῷ, ἐν ᾧ ὡς τὸ ὑπέρτατον ὄντως Ὂν νοεῖται ἡ ἐν τῇ μιᾷ θείᾳ Οὐσίᾳ ἐνυπάρχουσα Δύναμις, ἥτις ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ αἰωνίῳ Νόμῳ, τῇ διδασκαλίᾳ δηλ. περὶ τοῦ θείου θελήματος, ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἠθικῇ τάξει τοῦ σύμπαντος, ἐν τῇ λατρειακῇ ἐθιμοτυπίᾳ κ.οὐ.κ.· περαιτέρω ἀπαντᾷ αὕτη ἡμῖν ἐν τῷ Βραχμανισμῷ, ἐν ᾧ ὁ ὕψιστος Θεὸς θεωρεῖται αἰώνιος καὶ Εἷς, δημιουργὸς παντὸς ὑπάρχοντος, ὅμοιος σφαίρᾳ ἅτε ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους ὢν κ.οὐ.κ., ἐν τῷ Χινδουϊσμῷ, ἐν ᾧ εἷς ὕψιστος Θεὸς ὑπάρχει, ᾧ οἱ ἄνθρωποι λατρεύουσιν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, καὶ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ τέλος Βουδδισμῷ, ὅστις δέχεται μίαν ὑπερτάτην αἰωνίαν Οὐσίαν, αὐθύπαρκτον, αὐτογενῆ καὶ πάμφωτον ὡς τὸ ὕψιστον Ὄν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ προζωροαστρικῇ θρησκείᾳ τῶν Ἰρανίων ἀπαντᾷ ἡμῖν μονοθεΐζουσα ἔξαρσις τοῦ Αἰωνίου ὡς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ ζῶντος πατρός, τοῦ φωτὸς βασιλέως, τοῦ κυριάρχου πάντων τῶν βασιλείων. κ.οὐ.κ. Σαφεστέρα μονοθεΐζουσα ἐκδήλωσις ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἰρανικῇ θρησκείᾳ τῆς προζωροαστρικῆς περιόδου εἶναι ἡ λαϊκὴ ἀνάτασις πρὸς τὸν θεὸν τοῦ φωτός, τὸν Μίθραν, ὅστις νοεῖται ὡς παντογνώστης καὶ πανάγαθος καὶ περιγράφεται ὡς ἀλάθητος κυρίαρχος τοῦ κόσμου. Ἡ ἐν τῇ ἰρανικῇ θρησκείᾳ μονοθεΐζουσα πίστις ἔσχε τὴν πλήρη αὐτῆς ἐκδήλωσιν ἐν τῇ μονοθεϊκῇ μεταρρυθμίσει τοῦ Ζωροάστρου (6ον αἰ. π.Χ.), καθ' ὃν μία μόνον λατρεία εἶναι ἡ ἀληθινή, ἡ τοῦ θεοῦ Ἀχούρα Μάζδα, τοῦ λευκοῦ καὶ παμφώτου, τοῦ πανσόφου καὶ παναγάθου Κυρίου, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργός, ὁ συντηρητὴς καὶ ὁ κριτὴς τοῦ κόσμου. Ὁ θεὸς οὗτος ἀνακηρύσσεται ὑπὸ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ὁ μόνος Θεὸς τῆς κρατικῆς θρησκείας τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν τὰς μονοθεϊστικὰς ἰδέας ἄλλων λαῶν. Παρὰ τοῖς Χεττίταις μεταξὺ τῶν πολλῶν αὐτῶν θεῶν ὕψιστος ἐθεωρεῖτο ὁ θεὸς τῆς καταιγίδος, εἶτα ἀνυψώθη ὑπὲρ αὐτὸν εἰς τὴν ὑψίστην θεὰν τοῦ Κράτους ἡ θεὰ τοῦ Ἡλίου, ἡ «Βουρουσέμου», «βασίλισσα τοῦ χεττιτικοῦ κράτους». Ἐκ τοῦ θείου τούτου ζεύγους προῆλθεν ὁ θεὸς «Ἥλιος». Ὕψιστος θεὸς τῆς παναρχαιοτάτης περὶ τὸν Δωδωναῖον χῶρον πρωτοελληνικῆς περιόδου ἦτο ἡ ἀνώνυμος ἔννοια τοῦ ἑνὸς Θεοῦ (Δεύς), οὐρανίας πηγῆς τοῦ φυσικοῦ, πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ φωτός. Τὴν πρὸς τὸν μονοθεϊσμὸν τάσιν ἐνίσχυσεν ἡ φιλοσοφικὴ ζήτησις ἰδίᾳ διὰ τῆς προσπαθείας, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν οὐχὶ θεοπρεπῶν ἐνδείξεων τῆς λαϊκῆς θρησκείας. Ἀπὸ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἑξῆς μέχρι τοῦ Πλουτάρχου ἡ προσπάθεια πρὸς περινόησιν τοῦ ὑψίστου Ὄντος καὶ πρὸς προσδιορισμὸν αὐτοῦ καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συστηματική· ἡ θεολογικὴ ὁρολογία καθίσταται οὕτω πλουσιωτέρα. Ἡ μονο-

θεΐζουσα φιλοσοφικὴ ἀνάτασις κατέστη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων λίαν ἰσχυρά, σχεδὸν κοινὴ πίστις. Καὶ ἡ μοναρχικὴ μορφὴ τοῦ κράτους συνετέλεσε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν μεγάλῳ βαθμῷ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς εἰκόνος τοῦ ἑνιαίου σύμπαντος τοῦ κυβερνωμένου ὑπὸ ἑνὸς Θεοῦ. Ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς περὶ τῆς ὑπεροχῆς καὶ πανταχοῦ παρουσίας τοῦ ὄντως Ὄντος, τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ, κυβερνήτου καὶ προνοητοῦ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων παρεσκεύασε τὸ ἔδαφος πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ μονοθεΐζουσα τῶν Ἑλλήνων τάσις κατέστη ἐντονωτάτη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ ἀπ' αἰώνων μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναζητουμένου ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀνάλογοι ὑπῆρξαν αἱ περὶ ὑψίστου Ὄντος θρησκευτικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν Ῥωμαίων ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ τῷ ἑλληνικῷ Διὶ ἀντιστοιχοῦντος ταὐτωνύμου θεοῦ Juppiter ὡς θεοῦ τοῦ φωτός, διαδόχου τοῦ παλαιοῦ οὐρανίου παμφώτου θεοῦ τῆς θρησκείας τῶν πρωτοαρίων λαῶν, τῶν Γερμανῶν περαιτέρω, τῶν Κελτῶν, τῶν Λεττονῶν, τῶν Σλαύων. Ἡ ἐν τοῖς πολυθεϊκοῖς θρησκεύμασιν ἰσχυρὰ μονοθεϊστικὴ ἐκ διαισθήσεως πίστις καὶ μονοθεϊστικὴ ἀνάτασις εὗρε τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ «Ἑνοθεϊσμῷ» ἢ «Καθενοθεϊσμῷ». Διὰ τῶν ὅρων τούτων καλεῖται τὸ ἐν πολυθεϊκοῖς θρησκεύμασι μεμαρτυρημένον φαινόμενον ἐκεῖνο, καθ' ὃ ὁ προσευχόμενος ἀπευθύνεται ἑκάστοτε πρὸς ἕνα καὶ μόνον ἐκ τῶν πιστευομένων πολλῶν θεῶν τῆς θρησκείας αὐτοῦ, ὃν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τῆς προσευχῆς νοεῖ ὡς τὸν μόνον Θεὸν καὶ πρὸς ὃν μόνον κατευθύνει τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ παρὰ τοῖς πρωτογονωτάτοις λαοῖς καταπληκτικὸν τοῦτο φαινόμενον σαφῶς μονοθεϊζούσης ἀνατάσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς παρὰ πᾶσι τοῖς πολυθεϊκοῖς λαοῖς πολυτρόπως μονοθεϊζούσας ἢ μονοθεϊκὰς ἐκδηλώσεις μόνον ὧδε ἐξηγεῖται, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἀφετηριακὸς τύπος τῆς ἀνθρωπίνης θρησκευτικότητος ὑπῆρξεν ὁ μονοθεϊσμός, ἡ αὐταποκάλυψις τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἢ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ τοῦ βιβλικῶς ἀποκεκαλυμμένου καὶ ἐπιστημονικῶς ἐπιμαρτυρουμένου ἐξέπεσε μὲν ὁ ἄνθρωπος εἰς πολυθεϊσμοὺς διαφόρων τύπων, οὐδέποτε ὅμως ἀπέβαλεν οὗτος μακρὰν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὸ πανάρχαιον βίωμα τῆς πρώτης αὐτοῦ θρησκείας, τὸ φῶς τοῦ ἑνὸς μόνου ὄντως Θεοῦ καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς παραδεισίου καταστάσεως τῆς μετ' αὐτοῦ κοινωνίας. Ἡ πανανθρωπίνη θρησκευτικότης διέγραψε κύκλον χωροῦντα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ διὰ μέσου τῶν πολλῶν θεῶν πρὸς τὸν ἕνα πάλιν Θεόν. Ἡ προπτωτικὴ περίοδος τοῦ ἀρχικοῦ μονοθεϊσμοῦ σαφέστατα μαρτυρουμένη παρ' οἷς ἐπεβίωσε πρωτογονωτάτοις λαοῖς ἦτο ἀνείδωλος καὶ ἀνεικόνιστος· ἡ ἀληθὴς περὶ τοῦ ἑνὸς μόνου Θεοῦ ἔννοια ἀποκλείει τὴν ἀπόδοσιν αὐτῷ μορφῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν εἰδωλουργικὴν ἢ ἄλλην ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἐν τῇ τέχνῃ, ἀποκλείει δὲ περαιτέρω καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῷ ὀνόματος. Τὴν περίοδον ταύτην διεδέχθη ἡ μεταπτωτικὴ περίοδος πολυθεϊσμοῦ, εἰδω-

λουργίας ἢ εἰδωλοτεχνίας καὶ εἰδωλολατρείας διαφόρων τύπων, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. Τῆς πτώσεως ἐκείνης καὶ τῶν μεταπτωτικῶν περιστατικῶν, ἤτοι τῆς ῥιζικῆς μεταβολῆς τῆς ἀρχικῆς παραδεισίου καταστάσεως, ἀπηχήσεις διεσώθησαν ἐν πᾶσι τοῖς ἔπεσι καὶ ἐν πάσαις ταῖς παραδόσεσι τῶν ἀρχαίων λαῶν. Τὴν μεταπτωτικὴν περίοδον συγκλείει ἡ τῶν πολλῶν θεῶν καὶ τῶν εἰδώλων αὐτῶν κατάργησις καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν ἀρχικόν, τὸν ἀφετηριακὸν μονοθεϊσμόν. Τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ πολυθεϊσμοῦ θεωρητέον ὡς καρπούς, ἐκδηλώσεις καὶ ἀποδείξεις συγχρόνως τῆς ἀγωνιώδους ζητήσεως τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ἐν τῷ σκότει τῆς μακρᾶς περιόδου τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ἑνὸς τούτου Θεοῦ μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς εἰς αὐτόν, μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν ἀρχικὸν μονοθεϊσμόν, οὗ τὴν ὕπαρξιν μαρτυροῦσι πᾶσαι αἱ μονοθεΐζουσαι ἐν πολυθεϊσμοῖς ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τῆς ἀπονομῆς σεβασμοῦ πρὸς ἕν ὕψιστον Ὃν παρὰ πρωτογονωτάτοις λαοῖς μέχρι τοῦ «ἀγνώστου» θεοῦ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ πλήρης πραγματοποίησις τῆς παγκοσμίως νοσταλγουμένης καὶ προσδοκωμένης ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Ἡ περὶ Θεοῦ ἀποκάλυψις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἐνσάρκου ἐπὶ γῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι διὰ τοῦτο ἡ μόνη ἀληθής. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ εὑρίσκει τὴν πλήρη αὐτοῦ ἱστορικὴν ἔκφρασιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ὅμως τοῦτο καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον εἶναι ὑψωμένον ὑπεράνω τῆς ἱστορικῆς περιόδου τοῦ ἐπιγείου βίου τῆς Προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς μόνον ἦτο ἡ ὑψίστη πλήρης ἱστορικὴ πραγματοποίησις τῆς θείας δυνάμεως τῆς ἀγάπης ὡς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὡς σκοποῦ καὶ περιεχομένου τῆς θρησκείας. Ὁ Χριστιανισμὸς μετέχει μὲν τῆς ἱστορίας διὰ τῆς Προσωπικότητος τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ Προσωπικότητι ταύτῃ ἐσαρκώθη τὸ ὑπέροχον καὶ ὑπεριστορικὸν πλήρωμα τῆς Θεότητος καὶ σεσαρκωμένος ὑμνεῖται καὶ δοξάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Θεὸς Λόγος Ἰησοῦς ὡς ἐν ἑαυτῷ ἔχων καὶ ἀποκαλύψας τὸ ὅλον πλήρωμα τῆς θείας Οὐσίας. Ἡ ἀλήθεια τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ κεῖται ὑπὲρ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἀπολύτου καὶ Αἰωνίου.

II

Περὶ παγκοσμίου προσδοκίας Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἐρευνᾷ ὁ κ. Φιλιππίδης τὸ θέμα τῆς παγκοσμίου προσδοκίας ἐνανθρωπήσεως τοῦ μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναζητουμένου ἑνὸς ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ μόνου ὄντως Θεοῦ, ὡς τῆς μόνης ἐναπομενούσης καὶ διὰ τοῦτο ἐλπιζομένης λύσεως τοῦ πανανθρωπίνου δράματος: τοῦ χωρισμοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ θρησκειακῇ ἱστορίᾳ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ἡ θεανθρω-

πικὴ προσδοκία, προσδοκία παγκόσμιος, προβάλλει ὡς ἀναγκαία καὶ λογικὴ συνέπεια τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γνωρίσῃ τὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀναζητούμενον ἕνα Θεὸν αὐτοῦ καὶ ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἤτοι λυτρωθῇ. Ἐν τῇ παγκοσμίῳ θεανθρωπικῇ προσδοκίᾳ ἀποκορυφοῦται ἔνθεν μὲν ἡ διαιώνιος μονοθεϊκὴ ἢ μονοθεΐζουσα ἀνάτασις τῆς ἀνθρωπότητος, ἑτέρωθεν δὲ ἡ διακαὴς λυτρωτικὴ νοσταλγία αὐτῆς· διὸ καὶ ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία προβάλλει ἀπὸ τῆς θρησκευούσης καὶ ἀλυτρώτου ψυχῆς τῶν προχριστιανικῶν λαῶν ὡς πανανθρώπινον αἴτημα, ὡς ἡ μόνη ἀπομένουσα λύσις τοῦ ἀνθρωπίνου δράματος. Μικρὸν κατὰ μικρὸν διεμορφώθη ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος ἡ προσδοκία τῆς εἰς τὴν γῆν καθόδου τοῦ Θεοῦ ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἐπανόδου τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχικῆς παραδεισίου καταστάσεως.

Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ ἀντιπροσωπευτικὰς ἐκδηλώσεις τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Ἐν Κίνᾳ ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία προβάλλει ἀπὸ τοῦ ϛ' π.Χ. αἰῶνος ὡς προσδοκία τοῦ «Ἁγίου» ἀπὸ τῆς Δύσεως, οὗ τὴν ἔλευσιν νοσταλγεῖ ὁ Κομφούκιος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς λόγιοι τῆς ἀπεράντου ταύτης χώρας. Ἐν Βαβυλωνίᾳ προσεδόκων τὴν ἔλευσιν σωτῆρός τινος καὶ λυτρωτοῦ. Παρὰ τοῖς ἀρίοις λαοῖς ἐν εὐρείᾳ ἐκτάσει ἀπαντᾷ ἡμῖν τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ σημιτικὰ θρησκεύματα, ἐν οἷς κυριαρχεῖ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δέος ἔναντι τοῦ φοβεροῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀπροσπελάστου Θείου, τὰ ἄρια θρησκεύματα παρουσιάζουσιν ἡμῖν ἔκδηλον τὴν μεταξὺ Θείου καὶ ἀνθρώπων ἐπικοινωνίαν καὶ οἰκειότητα· ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην καλοῦνται ταῦτα ἐν τῇ θρησκειολογικῇ ὁρολογίᾳ «θεανθρωπικά». Πανταχοῦ τῆς ἰνδικῆς γραμματείας δεσπόζει τὸ μεστὸν νοσταλγίας συναίσθημα προσδοκίας λυτρωτοῦ τινος. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἐν τῇ γῇ χρυσῆ τις περίοδος ὑψίστης ἀνθρωπίνης εὐτυχίας καὶ ἠθικῆς τελειότητος· οἱ ἄνθρωποι ἐγίνωσκον ἕνα μόνον Θεὸν καὶ τούτῳ μόνον ἐλάτρευον, ἦσαν ἀγαθοί, ἠθικοί, ἐλεύθεροι σφαλμάτων, ἁμαρτιῶν, ἐπιθυμιῶν καὶ ἀσθενειῶν, ἡ γῆ ἦτο εὐφορωτάτη καὶ πλουσία εἰς ἄριστα βρώσιμα προϊόντα, εἰς καρποὺς καὶ εἰς ἄνθησιν. Ἀλλ' ἐπέρχεται ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἀσθένεια, ἡ βραχυζωΐα, ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος. Οἱ ἄνθρωποι καθίστανται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κακίονες· ἐκπίπτουσιν εἰς ἀπιστίαν, λησμοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἀδικίαν καὶ διαφθοράν. Φοβεραὶ καταστροφαὶ καὶ θεομηνίαι προμηνύουσι τοῦ κόσμου τὸ τέλος, μεθ' ὃ ἀναμένεται ἡ ἔλευσις σωτῆρος τοῦ κόσμου, ὅστις θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν λύτρωσιν καὶ θὰ ἀνεγκαινίσῃ τὴν ἀρχέγονον χρυσῆν ἐποχήν. Ἐν τῷ Βεδισμῷ, τῷ ἀρχαιοτάτῳ δηλαδὴ ἰνδικῷ θρησκεύματι, ἐν τῷ Μαχαϋάνα Βουδδισμῷ, τῷ μεταγενεστέρῳ δηλαδὴ καὶ ἐξειλιγμένῳ Βουδδισμῷ, ἐν τῷ Θιβετικῷ Βουδδισμῷ, ἐν τῷ Χινδουϊσμῷ δεσπόζει εὐρέως τὸ συναίσθημα τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ γραμματείᾳ τῶν

Ἰρανίων. Κατά τινα ἐποχὴν θὰ ἀναφανῇ βασιλεύς, ὅστις θὰ ἀποκαταστήσῃ πάλιν τὸν ἀγαθὸν νόμον. Οὗτος ἀγωνιεῖται ὡς ὑπέρμαχος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία ἐναργέστερον ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι κυρίως. Ἡ ἐγγύτης καὶ ἡ διάλληλος ἐξοικείωσις θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας. Ὁ Πυθαγόρας ἐθεωρεῖτο ὡς σωματοποίησις θεοῦ τινος. Παρ' Αἰσχύλῳ, Προμ. 772 κἑξ. προλέγει ὁ δεσμώτης ἥρως, ὅτι ὁ λυτρωτὴς αὐτοῦ ἔσται τὸ τέκνον, ὅπερ θὰ γεννηθῇ ἐκ τῆς παρθένου Ἰοῦς καὶ τοῦ Θεοῦ· υἱὸς παρθένου καὶ Θεοῦ, ἤτοι Θεάνθρωπος, ἔσται ὁ λυτρωτὴς τοῦ Προμηθέως. Κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ προσεχὴς κάθοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου ἦτο τόσον ἀναγκαία, ὥστε ἔδει, ὅπως προσδοκᾶται αὕτη μετ' ἀνεπιφυλάκτου βεβαιότητος. Ἡ βεβαιότης αὕτη ὑπεκκαίει καὶ μεγαλύνει τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀσίγητον νοσταλγίαν πρὸς ἐνατένισιν τοῦ Θεανθρώπου λυτρωτοῦ ὡς τοῦ προσδοκωμένου πραγματικοῦ ἱστορικοῦ Θεανθρώπου. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁμοίως ἐναργὴς καὶ ἐκτενὴς εἶναι ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία. Ὁ Κικέρων, De divin. II 54,110 ἀναφέρων, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τῶν Σιβυλλῶν χρησμοὶ εἶχον ἀναγγείλει τὴν ἔλευσιν βασιλέως τινός, ὅν ὤφειλον, ὅπως ἀναγνωρίσωσιν οἱ θέλοντες, ὅπως σωθῶσι, προβλέπει ἐποχήν, καθ' ἣν πανταχοῦ θὰ κυβερνᾷ τοῦ λοιποῦ εἷς Διδάσκαλος καὶ Κυρίαρχος, ὁ Θεός. Οὐδαμῶς, λέγει, εἶναι ἀδύνατον, ὅπως κατέλθῃ ὁ Θεὸς ἐξ οὐρανοῦ, ὅστις θὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς ἀνθρώπους καὶ θὰ ἀναστραφῇ μετ' αὐτῶν ὡς Θεάνθρωπος. Ἐν τῇ Δ' τῶν «Ἐκλογῶν» αὐτοῦ (41 π.Χ.) στ. 4 κἑξ. ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐγγίζουσαν λῆξιν τῶν χρησμῶν προλέγει ὁ Βεργίλιος τὴν γέννησιν Παιδός, δι' οὗ τῷ κόσμῳ νέα θὰ ἀνατείλῃ γενεά. Ὁ Παῖς οὗτος θὰ ἐνσαρκώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν κ.οὕ.κ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐν λόγῳ, ὅν ἔγραψε πρὸς τοὺς Πατέρας τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἑρμηνεύει τὴν ἐν λόγῳ «ἐκλογὴν» τοῦ Βεργιλίου ὡς μεσσιακὴν πρόρρησιν. Τέλος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, τ.ἔ. ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς Π. Διαθήκης, ἔχομεν πλέον οὐχὶ ἁπλῆν θεανθρωπικὴν προσδοκίαν, ἀλλ' ἀποκάλυψιν τῆς προαιωνίου βουλῆς τοῦ Θεοῦ προαγγέλλουσαν καὶ προβεβαιοῦσαν διὰ πλήθους προφητειῶν τὴν μέλλουσαν ἐπιφάνειαν τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ καὶ προδιαγράφουσαν τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐνταῦθα παρέχει ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῶν Γραφῶν μακρὰν σειρὰν χριστολογικῶν χωρίων καὶ μεσσιακῶν προφητειῶν καὶ ἑρμηνεύει διὰ πολλῶν τὸν χριστολογικὸν χαρακτῆρα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ ἀνέμενον οἱ μὲν λαοὶ τῆς Δύσεως καὶ τοῦ μεσογειακοῦ χώρου ἐξ ἀνατολῶν, οἱ δὲ λαοὶ τῆς ἄπω Ἀνατολῆς ἐκ δυσμῶν οὕτως, ὥστε πάντων τὰ ὄμματα καὶ αἱ προσδοκίαι συνέκλινον ἐκεῖ που πρὸς τὴν Παλαιστίνην, ὅθεν ἀνεμένετο τὸ φῶς τῆς λυτρώσεως, ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ προσδοκωμένου Θεανθρώπου.

III

Περὶ τοῦ πληρώματος τῆς μονοθεϊκῆς ἀναζητήσεως, τῆς παγκοσμίου θεανθρωπικῆς προσδοκίας καὶ τῆς πανανθρωπίνης λυτρωτικῆς νοσταλγίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ μόνῳ ἱστορικῷ Θεανθρώπῳ Λυτρωτῇ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ τμήματος τούτου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς προσδοκίας Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ ὡς λύσεως τοῦ πανανθρωπίνου δράματος, περὶ τῆς ὄντως λυτρώσεως διὰ τοῦ μόνου ὄντως Λυτρωτοῦ, τοῦ ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσαντος μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ ἀπ' αἰῶνος ἀναζητουμένου. Μετὰ σπανίου θρησκευτικοῦ πάθους καὶ λυρισμοῦ περιγράφει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τὸ θέαμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ μὲν ἀνατεινούσης καὶ ἀναβλεπούσης εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν ἀναζητούμενον ἕνα Θεὸν αὐτῆς, τὸ δὲ περισκοπούσης τὴν γῆν καὶ καθηλούσης τὸ βλέμμα πρὸς σημεῖον μέσον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἵνα ἴδῃ τὴν ἐκεῖ που πραγματοποίησιν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Προσδοκωμένου. Ἄγγελος τέλος τοῦ Θεοῦ πρωτοστάτης οὐρανόθεν ἐπιστὰς εὐαγγελίζεται τῇ ἀπὸ Ναζαρὲτ Πανάγνῳ Παρθένῳ τὸ μέγα γεγονὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἁγνῶν καὶ ἀμολύντων αὐτῆς σαρκῶν καὶ αἱμάτων. Διὰ τοῦ ὄντως Θεανθρώπου τελεσιουργεῖται νῦν ἡ ὄντως λύτρωσις, ἵνα οἱ ἄνθρωποι πάντων τῶν αἰώνων ἀνακτήσωμεν τὴν εἰς ἡμᾶς ἀνήκουσαν υἱοθεσίαν, ἵνα καταστῶμεν δηλαδὴ καὶ αὖθις υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ὥς ποτε ἐν τῷ παραδείσῳ πρὸ τῆς πτώσεως. Νῦν μόνον τὸ πρῶτον ἡνώθησαν τὰ τέως διεστῶτα, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Ἰησοῦ. Μετ' ἐξόχου λεκτικοῦ κάλλους καὶ βαθυτάτης θρησκευτικῆς κατανύξεως περιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὸ ὑπερφυὲς τοῦτο γεγονὸς ἐν ὄψει πάντοτε τῶν οἰκείων χωρίων τῆς Γραφῆς.

Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ἐνταῦθα λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ μόνου ἱστορικοῦ καὶ μόνου ὄντως Θεανθρώπου ἀπὸ τῶν ἐξωχριστιανικῶν φανταστικῶν ἢ πλασματικῶν καὶ ἀνυπάρκτων θεανθρώπων παριστώντων ἁπλῶς τὴν προϋποτύπωσιν τοῦ Προσδοκωμένου. Αἱ μορφαὶ δῆθεν λυτρωτῶν ἐν τοῖς ἐξωχριστιανικοῖς θρησκεύμασιν εἶναι καθαρῶς μυθικαὶ μορφαί, ἐπινοήματα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ παγκόσμιος θεανθρωπικὴ προσδοκία, προϋποτυπώσεις τοῦ προσδοκωμένου Θεανθρώπου. Ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος, εἶναι ὁ μόνος πραγματικὸς ἱστορικὸς Θεάνθρωπος. Ἐντεῦθεν ἡ ἰδιοτυπία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐν τοῖς ἄλλοις θρησκεύμασι πλασθέντες θεάνθρωποι ἀποτελοῦσιν ἁπλᾶς φανταστικὰς ἐκδηλώσεις τῆς μετὰ νοσταλγίας ἀναμενομένης παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρώποις, ἥτις μόνον ἐν Χριστῷ ἐγένετο πραγματικότης. Ἡ διαφορὰ τῶν φανταστικῶν θεανθρώπων ἀπὸ τοῦ μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναμενομένου πραγματικοῦ Θεανθρώπου ἔγκειται ἐν τῷδε τῷ σημείῳ κυρίως,

ὅτι δηλαδὴ ὁ πραγματικὸς Θεάνθρωπος, ὁ μοναδικός, εἶναι αὐτὸς μόνος ἱστορικός, εἶναι Προσωπικότης ἀνήκουσα εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἥτις νέον νόημα ἀναλαμβάνει· ὁ Χριστὸς ἀποκαλύπτει τὸ ὅλον σχέδιον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ κόσμου ἐν τῷ ἱστορικῷ πεδίῳ.

Πλήρης συμφωνία ὑφίσταται μεταξὺ τοῦτο μὲν τῆς περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς Δογματικῆς, τοῦτο δὲ τῶν πορισμάτων τῆς θρησκειολογικῆς ἐρεύνης. Κατὰ τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀποκάλυψιν καὶ τὰς συμφώνους ταύτῃ παραδόσεις τῶν λαῶν οἱ πρωτόπλαστοι ἡμάρτησαν ἔναντι τοῦ δημιουργοῦ αὐτῶν Θεοῦ, ἤτοι παρέβησαν ἀπαγορευτικήν τινα ἐντολήν, ἣν ἔθετο αὐτοῖς ὁ Θεός, ἵνα λάβωσι συνείδησιν τῆς λειτουργίας τῆς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐλευθερίας αὐτῶν, ἥτις μετὰ τῆς λογικῆς ἱκανότητος συναποτελεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένην τῷ ἀνθρώπῳ δυάδα χαρισμάτων, δι' ἧς οὗτος διακρίνεται τῶν λοιπῶν ὄντων ὡς «κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» πλασθείς. Διὰ τῆς παραβάσεως ταύτης ὁ ἄνθρωπος ἑκουσίως ἀπεμάκρυνεν ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ· ἔκτοτε αὐτὸς καὶ αἱ μετ' αὐτὸν γενεαί, κληρονομήσασαι τὴν ἐνοχὴν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῆς, ἐν αἷς καὶ ὁ θάνατος, διετέλεσαν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἁμαρτίας, κεχωρισμένοι τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ «προπατορικοῦ ἁμαρτήματος». Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξεν ὁ ἔνοχος, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα συνένοχος ἐγένετο τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, εἶναι προφανές, ὅτι ἔδει, ὅπως ἄνθρωπός τις πάλιν ἀποκαταστήσῃ τὴν διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου γενομένην καθολικὴν ζημίαν, ὅπως ἐνεργήσῃ δηλαδὴ οὕτως, ὥστε σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐνοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἀνασυνδεθῇ καὶ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀνακτῶσα τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς παραδείσιον κατάστασιν τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀθανασίας. Ὅμως οὐδεὶς κοινὸς ἄνθρωπος ἠδύνατο, ὅπως ἐπιτελέσῃ τηλικοῦτον ἔργον πανανθρωπίνης ὁλκῆς, ἅτε βαρυνόμενος ὑπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς πτώσεως καὶ ἁμαρτωλὸς οὕτως ὤν· οὐδ' ἑαυτὸν ἠδύνατο, ὅπως σώσῃ κοινός τις ἄνθρωπος, πολλῷ δ' ἔλαττον τὴν ἀνθρωπότητα· θνητὸς αὐτὸς πῶς θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἄρῃ καὶ καταργήσῃ τὴν κυρίαν συνέπειαν τῆς ἁμαρτίας, τὸν θάνατον; Ἔνοχος ἀθῷον οὐ ποιεῖ! Ἔδει ἄρα, ὅπως πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ὑπάρξῃ ἄνθρωπός τις ἀναμάρτητος, ὅστις ἀπηλλαγμένος ὢν τῆς ἐνοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἤτοι ἀθῷος αὐτός, θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἀναλάβῃ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ βάρος τῆς πανανθρωπίνης ἐνοχῆς καὶ προσενέγκῃ ἑαυτὸν ἱλαστήριον θυσίαν ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο τὸ μέγιστον κοσμοϊστορικὸν ἔργον τῆς πανανθρωπίνης λυτρώσεως καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπαναγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν, εἰς τὴν καθόλου παραδείσιον προπτωτικὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀθανασίας, ἐτελεσιουργήθη ὄντως διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν τῇ θεανθρωπικῇ προσωπικότητι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ κ. Φιλιππίδης παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ τὴν σημασίαν

τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν κυριωτέρων ἐπωνυμιῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ ὄνομα: «Ἰησοῦς» («σωτὴρ») ἐδόθη τῷ σαρκωθέντι Θεῷ Λόγῳ οὐχὶ ὑπ' ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐντειλαμένου διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῇ Παναγίᾳ Παρθένῳ καὶ τῷ μνήστορι Ἰωσήφ, ὅπως οὕτω καλέσωσι τὸν ἐκ ταύτης καὶ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου Τεχθησόμενον. Τὸ ὄνομα: «Χριστός» εἰλημμένον ἐκ τῆς ΠΔ ἀποτελεῖ ἑλληνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος: «Μασσίαχ», ὅπερ μεταγράφεται ἑλληνιστὶ ὧδε: «Μεσσίας». Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδίδεται ἐν τῇ ΠΔ ἀρχιερεῦσι, βασιλεῦσι καὶ προφήταις, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῷ μέλλοντι λυτρωτῇ τοῦ κόσμου· ἐν τῇ ΚΔ ἀποδίδεται τὸ ὄνομα τοῦτο τῷ σαρκωθέντι Θεῷ Λόγῳ Ἰησοῦ ὡς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κεχρισμένῳ μεγίστῳ Ἀρχιερεῖ, ὡς τῷ Βασιλεῖ τῶν βασιλέων καὶ Κυρίῳ τοῦ κόσμου παντὸς καὶ τῶν αἰώνων καὶ ὡς τῷ μεγίστῳ τῶν Προφητῶν. Τὸ συχνότατα πρὸς ἔνδειξιν τοῦ Κυρίου μνημονευόμενον ὄνομα: «Ἰησοῦς Χριστὸς» προβάλλει ἐν τῇ ΚΔ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄνομα, «τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα»· δι' αὐτοῦ ἐκφράζεται ἐν κυριολεξίᾳ ἡ ἰδιότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου ὡς τοῦ Θεοῦ Σωτῆρος τοῦ Κόσμου. Τὸ ὄνομα: «Ἀνατολὴ ἐξ ὕψους» ἀπὸ τῆς ΠΔ ἕλκον τὴν προέλευσιν αὐτοῦ δηλοῖ τὴν ἀντίθεσιν τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγκαινισθείσης νέας ἐποχῆς τοῦ ἀνατείλαντος θείου φωτὸς τῆς πλήρους ἐξ ἀποκαλύψεως Ἀληθείας καὶ τῆς Ζωῆς πρὸς τὴν πρὸ Χριστοῦ μεταπτωτικὴν ἐποχὴν τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ ὄνομα: «Ἐμμανουὴλ» μεθερμηνευόμενον ἔχει τὴν ἔννοιαν: «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός» καὶ εἶναι τὸ ὄνομα, δι' οὗ κυριολογεῖται τὸ γεγονὸς τῆς ἐν ἀνθρώποις παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐπωνυμία: «Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» δηλοῖ τὴν οὐρανίαν προέλευσιν τοῦ Θεανθρώπου, ἡ δ' ἐπωνυμία τέλος: «Κύριος» δηλοῖ τὴν ἐπὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἡγεμονικὴν κυριαρχίαν τοῦ Παμβασιλέως Θεοῦ τοῦ ἐν Τριάδι, τοῦ ἀποκαλυφθέντος διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ προαιωνίου καὶ ἀνάρχως ὑπάρχοντος Θεοῦ Λόγου.

Ἡ ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ λύτρωσις ἔχει παγκόσμιον χαρακτῆρα. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία παγκόσμιος. Ἐνταῦθα παρέχει ὁ συγγραφεὺς τὰ γεγονότα, ἅτινα θεμελιοῦσι καὶ δικαιοῦσι τὴν παγκοσμιότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ποιεῖται ἐν συνεχείᾳ λόγον περὶ τῆς περὶ παγκοσμιότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀποκαλύψεως, περὶ τῆς προεξαγγελίας τῆς παγκοσμιότητος, περὶ «Ἀποστόλου» καὶ «ἀποστόλων», περὶ «ἀποστολῆς», περὶ τῆς πηγῆς ἢ προελεύσεως τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος, περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς «ἀποστολῆς», περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀποστολικῆς παρουσίας καὶ δράσεως, περὶ τῶν συστάσεων τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἐκπληρώσεως τῆς Κυριακῆς ἐντολῆς, περὶ τῆς ἱεραποστολικῆς ὁρολογίας, περὶ τῶν πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνὰ τὸν κόσμον εὐνοϊκῶν περιστατικῶν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οὗτος ἀνεφάνη. Πάντα ταῦτα διασαφοῦνται καὶ βεβαιοῦνται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐκ τῶν Γραφῶν

τῶν οἰκείων χωρίων. Εὐρύτερόν πως ἐκτίθησιν ὁ κ. Φιλιππίδης τὰ γεγονότα τῆς ἐν Ἀθήναις πρώτης ἐπαφῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀληθείας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν· ποιεῖται ἐκτενῆ λόγον περὶ τῆς θέσεως τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἔναντι τῶν ἐξωχριστιανικῶν θρησκευμάτων ἐν ὄψει τῆς τε Κ. Διαθήκης καὶ τῆς λοιπῆς πρώτης χριστιανικῆς γραμματείας καὶ περὶ τῆς μεθόδου τέλος ἐπιτυχοῦς διεξαγωγῆς τῆς ἱεραποστολῆς ἔναντι τῶν τε Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐθνικῶν.

Ἐν τῷ **τρίτῳ μέρει** τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῆς «τοπογραφικῆς καὶ λογοτεχνικῆς μορφολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Ἐν πρώτοις περιγράφει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ γεωγραφικὸν πεδίον τῶν γεγονότων αὐτῆς· παρέχει τὰ ὀνόματα τῆς Παλαιστίνης ἐν τῇ ΚΔ, τὴν διαίρεσιν τῆς Παλαιστίνης, τὴν παλαιστίνειον φύσιν ἐν τῇ ΚΔ, ὄρη δηλαδή, πεδιάδας, χειμάρρους, φυσικὰς κολυμβρήθρας, φρέατα, ζῷα, φυτὰ καὶ προϊόντα, πολυτίμους λίθους κ.οὕ.κ. τῆς Παλαιστίνης, ἀναφέρει τὰς τετραρχίας ταύτης, τὴν Γαλιλαίαν δηλαδή, τὴν Σαμάρειαν, τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Περαίαν, καὶ λεπτομερῶς ἀναγράφει τὰς πόλεις αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς λογοτεχνικοῦ μνημείου, περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐγίνωσκε μὲν πάσας τὰς γλώσσας, ἀραμαϊστὶ δ' ὅμως ἐλάλει, καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πρὸς εὐαγγελισμὸν τῆς Οἰκουμένης ἐπελέξατο ἡ Θεία Πρόνοια τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Διὰ πολλῶν ὁ κ. Φιλιππίδης ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῆς διαμορφώσεως τῆς «Κοινῆς» λεγομένης ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸ θέμα περαιτέρω τῆς «Κοινῆς» ὡς γλώσσης τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ εὐρυμαθέστατος συγγραφεὺς περὶ τῶν σημιτισμῶν τῆς ΚΔ, περὶ τῶν ἑβραϊσμῶν δηλαδὴ καὶ ἀραμαϊσμῶν αὐτῆς, περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἑλληνιστὶ μεταγεγραμμένων ὀνομάτων καὶ λέξεων, περὶ παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν, περὶ πλατειασμῶν, περὶ βραχύτητος περιόδων, περὶ τῆς κατὰ παράταξιν ἀντὶ τῆς καθ' ὑπόταξιν συντάξεως τῶν προτάσεων, περὶ τῆς κατ' ἀντιστροφὴν προτάσεως τῶν παρεμφατικῶν τύπων τῶν ῥημάνων ἀντὶ τῶν μετοχῶν αὐτῶν καὶ περὶ ἀναφορικῶν ἀντωνυμιῶν τέλος ἢ ἀναφορικῶν ἐπιρρημάτων ἐν συναρτήσει πρὸς ἐπαναληπτικὰς ἢ κτητικὰς ἀντωνυμίας ἢ πρὸς ἐπιρρήματα. Περαιτέρω ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν λατινισμῶν τῆς ΚΔ καὶ περὶ τῶν ἑλληνισμῶν ταύτης, περὶ τῶν ἰδιοτυπιῶν δηλαδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ΚΔ. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο θέμα ἀσχολεῖται ὁ κ. Φιλιππίδης μετὰ σπανίας γλωσσολογικῆς ἐμβριθείας περὶ τὴν ἔρευναν καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἐν τῇ ΚΔ ἀπαντωσῶν νέων λέξεων τῆς «Κοινῆς», τῶν συνθέτων λέξεων αὐτῆς, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες μόνον ἐν τῇ ΚΔ ἀπαντῶσι, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες μόνον ἐν τῇ ἐξωβιβλικῇ γραμματείᾳ ἀπαντῶσι, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες ἀπαντῶσιν ἔν τε τῇ Βίβλῳ καὶ τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, τῶν νέων ἐκφράσεων ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ, τῶν σπανίων λέξεων, τῶν λογοπαιγνίων, τῶν

ὁμοιοτελεύτων, τῶν καλλιλογικῶν περιόδων, τῶν πεζῶν ῥυθμῶν, τῶν ἀναδιπλώσεων, τῶν ἀντιθέσεων καὶ παραλληλισμῶν, τῆς ἐπισωρεύσεως ἀντιθέσεων, τῆς ἀναφορᾶς, τῶν ἀφιερωτικῶν τύπων, τοῦ ὕφους μετὰ τῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ ἁπλότητος, οὐχὶ δὲ μετὰ χροιᾶς τινος ῥητορικῆς, τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἰδιωτισμῶν καὶ δὴ καὶ ἀττικισμῶν ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται μνεία τῶν ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ ὑφισταμένων βαρβαρισμῶν, ἤτοι λεκτικῶν ἰδιορρυθμιῶν προελθουσῶν ἐξ ἐπιδράσεως ἄλλων ἐξωκλασσικῶν γλωσσῶν. Τὸ **τρίτον μέρος** τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ ἔργου κατακλείει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ τῆς ἀναγραφῆς καὶ καταλλήλου διασαφήσεως καὶ ἑρμηνείας ἄλλων λογοτεχνικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κειμένου τῆς ΚΔ, εἰκόνων δηλαδὴ ἐν αὐτῷ καὶ παρομοιώσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, χρήσεως παλαιῶν ἀποκεχρωματισμένων εἰκόνων κυκλοφορουμένων ὑπὸ διαφόρους σημασίας, καταλογικῆς ἀπαριθμήσεως ἀρετῶν (ἀρεταλογίαι), ἀναλογιῶν πρὸς ἑλληνιστικὰς εὐλογίας, ἀρεταλογίας καὶ δοξολογίας, περιγραφῶν μετὰ ποιητικῆς ἐξάρσεως, ὕμνων οἱονεὶ ἄνευ μέτρων, ἐπιδράσεως τῆς φύσεως ἐπὶ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ΚΔ πρὸς συγκρότησιν παρομοιώσεων, ἐπιστολογραφίας ἐν τῇ ΚΔ, ἐπιδράσεων τῆς κλασσικῆς γραμματείας ἐπὶ τὴν ΚΔ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις Λουκᾷ καὶ Παύλῳ, στοιχείων παραλλήλων τῇ ἱστοριογραφίᾳ, ἱεραποστολικοῦ κηρύγματος, λειτουργικῶν περικοπῶν τῆς ΚΔ, πληροφοριῶν τῆς ΚΔ περὶ συγχρόνων αὐτῇ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐξωχριστιανικοῦ κόσμου καὶ τέλος θαυματολογιῶν. Πλούσιον εὑρετήριον διευκολύνει τὴν χρῆσιν τοῦ ἔργου.

***

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρέσχον δι' ἁδροτάτων γραμμῶν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ κ. Φιλιππίδου. Καλλίστην κριτικὴν καταξίωσιν τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἀπετέλει ἡ θερμὴ σύστασις, ὅπως πᾶς Ἕλλην λόγιος καὶ κυρίως πᾶς Ἕλλην θεολόγος ἢ φιλόλογος ἀναγνώσῃ τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, διότι ἀποτελεῖ τοῦτο κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν ἀγλαὸν ὄντως σταθμὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἔναντι τούτου οὐχὶ εὐχερῶς δυνήσεται ἡ διεθνὴς γραμματεία, ὅπως ἐπιδείξηται ἰσάξιον ἔργον. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ἔργου ἀποθαυμάζει τις ἐν σιγῇ τὴν εὔτακτον συγκρότησιν καὶ διάρθρωσιν ἀπεράντου ὑλικοῦ εἰλημμένου ἐκ τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς γραμματείας, τὸ ἀμίμητον λεκτικὸν κάλλος τῆς ἐκθέσεως καὶ περιγραφῆς, τὰ εὐλαβῆ συναισθήματα βαθυτάτης θρησκευτικῆς κατανύξεως, τὸν ὑπέρτατον παλμὸν ἀκοιμήτου ἐπιστημονικοῦ ζήλου πρὸς διακρίβωσιν καὶ βεβαίωσιν καὶ τῆς μικροτάτης ἔτι ἐν τοῖς ἐκτιθεμένοις λεπτομερείας, τὸν γιγαντιαῖον μόχθον πρὸς ἀνεύρεσιν, ἀνάληψιν καὶ κατάλληλον ἐπεξεργασίαν πάσης οἰκείας πληροφορίας περιγραφομένης ἐν πηγαῖς ἢ βοηθήμασι, τὴν εὔκοσμον καὶ εὐμέθοδον διάταξιν τῆς ὕλης πρὸς εὐχερῆ κατανόησιν ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου, τὴν ἔξοχον τέλος χάριν τῆς ἠπίας καὶ ἀβιάστου συναγωγῆς σπουδαιοτάτων

ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων καὶ πορισμάτων. Ὁ ἀναγιγνώσκων τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ κ. Φιλιππίδου συναισθάνεται βαθύτατα, ὅτι διδάσκεται, μορφοῦται καὶ ἀνυψοῦται καὶ ὅτι κτᾶται ἀξιόλογα θεμέλια ἠθικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς εὐδαιμονίας. Ὡς Ἕλλην ἐπιστήμων μετὰ συναισθημάτων δικαίας ὑπερηφανίας στρέφω τὴν στιγμὴν ταύτην ἅπαξ ἔτι τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸ ἀθάνατον ἔργον τοῦ κ. Φιλιππίδου, σπάνιον ἆθλον τῆς ἐπιστήμης καθόλου, καὶ ἀπευθύνω νοερῶς πρὸς τὸν Ἕλληνα καθηγητὴν λόγους θερμῆς ἐγκαρδιότητος καὶ εὐγνωμοσύνης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ
Ὑφηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν,
Καθηγητὴς ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

M. Du Buit, Geographie de la Terre Sainte. Τόμ. I. σ. 257. Τόμ. II, χάρται 18. Paris, 1958.

Ἡ ὑπὸ τῆς École Biblique de Jérusalem δημοσιευομένη σειρὰ τῶν Études Annexes de la Bible de Jérusalem, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, οἱονεὶ παράρτημα τῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὡς ἄνω Σχολῆς ἐκπονηθείσης λαμπρᾶς γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς Βίβλου καὶ ἡ ὁποία ἐνεκαινιάσθη διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Archéologie de la Palestine τοῦ διαπρεποῦς ἀνατολιστοῦ Albright, ἐπλουτίσθη προσφάτως διὰ τῆς διτόμου γεωγραφίας τῆς Παλαιστίνης τοῦ Καθηγητοῦ M. Du Buit.

Ὁ πρῶτος τόμος, τ.ἔ. αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον, διαιρεῖται εἰς τὴν φυσικὴν γεωγραφίαν (17-84) καὶ τὴν ἱστορικὴν (87-178), συμπληρούμενος ὑπὸ τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τοιοῦτον ἔργον ὀνομαστικῶν πινάκων (179-231).

Τὸ α′ μέρος διακρίνει σαφήνεια καὶ ἀρκετὴ συντομία. Ὁ σ. ἐξαντλεῖ κατὰ τρόπον ἁπλοῦν, πλὴν παραδεκτόν, τὸ ὑλικὸν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν φυσικὴν γεωγραφίαν, ἤτοι τὴν ὀρογραφίαν, ὑδρογραφίαν, τὸ κλῖμα, τὴν χλωρῖδα, πανῖδα καὶ τὰς ἐπὶ μέρους τοποθεσίας τῆς Παλαιστίνης.

Δυστυχῶς, ἐλλείπουν σχετικαὶ εἰκόνες καὶ χάρται τινές, στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἐκ μέρους τοῦ μὴ εἰδικοῦ ἀναγνώστου, πρὸς τὸν ὁποῖον κυρίως ἀπευθύνεται τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐλάχιστα δὲ ἀναφέρονται περὶ τῆς γεωλογίας τῆς Παλαιστίνης, ἐνῷ τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν ὁρίων τῆς χώρας ταύτης εἶναι ἀσυνήθως βραχὺ (ἡμίσεια σελίς).

Τὸ β′ μέρος εἶναι ἐκτενέστερον, συμπεριλαμβάνον καὶ τὴν πολιτικὴν γεωγραφίαν, τὴν ὁποίαν ὁ σ. δὲν πραγματεύεται ἰδιαιτέρως.

Μετὰ ἀξιοσημειώτου ἀκριβείας ἀλλὰ γενικῶς πως ἀναφέρει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ταύτισιν τῶν διαφόρων ἀρχαίων τοποθεσιῶν, ἐπεκτεινόμενος εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου τῆς Παλαιστίνης.

Μετὰ σχετικῆς ὡσαύτως συντομίας ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν κατὰ

καιροὺς ἐγκατασταθέντων ἐν τῇ χώρᾳ πληθυσμῶν (περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀλλοφύλων) καὶ τὰ τῆς διαιρέσεως τῆς γῆς εἰς αὐτούς.

Ἐν σ. 137, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν Χαναναίων, δὲν νομίζω ὅτι ἀκριβολογεῖ ὁ σ. γράφων, ὅτι φαίνεται νὰ ἀγνοῆται ὑπὸ τῶν ἐγγράφων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς συνοριακὰς περιγραφὰς τῶν φυλῶν ἡ παρουσία χαναανιτικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι παρέμεινον ἐπὶ μακρὸν ἀνεξάρτητοι καὶ περὶ τῶν ὁποίων πληροφορεῖταί τις ἐν Κριτ. 18, 27-36. Τοὐναντίον ἔχομεν πληροφορίας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ συντάκτης τῶν σχετικῶν συνοριακῶν περιγραφῶν παρουσιάζεται ἐνήμερος ἐπὶ τῆς τοιαύτης καταστάσεως. Οὕτω ἀναφέρει σαφῶς π.χ. ἐν Ἰησ. Ν. 16,10 περὶ τῆς Γκέζερ, ὅτι παρέμενεν ἀκόμη ὑπὸ χαναανιτικὸν ἔλεγχον, παρόμοια δὲ καὶ ἐν 17,12,13, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν πόλεων Βαιθσάν, Ναφεθά, Μαγγεδώ.

Οἱ ἐπακολουθοῦντες ὀνομαστικοὶ πίνακες εἶναι, ὁμολογουμένως, λίαν ἐπιτυχεῖς καὶ πολύτιμοι διὰ τὸν ἀναγνώστην.

Οἱ 18 χάρται δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογοῦν τὴν δημιουργίαν δευτέρου τόμου. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦσαν ἔγχρωμοι καὶ περισσότερον σαφεῖς, διότι ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξετυπώθησαν, μόνον εἰς τοὺς εἰδικοὺς δύνανται νὰ χρησιμεύσουν, παρ' ὅτι τὸ ἔργον δὲν ἀπευθύνεται κατὰ κύριον λόγον πρὸς αὐτούς. Θὰ ἦτο καλλίτερον, ἐὰν ἀντὶ τοῦ τόμου τούτου ἐφιλοπόνει ὁ M. Du Buit σαφεστέρους χάρτας καὶ δὴ ἐγχρώμους, οἱ ὁποῖοι, πλαισιούμενοι ἀπὸ σχετικὸν κείμενον καὶ ἀναλόγους εἰκόνας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν ἄτλαντα τῆς Παλαιστίνης.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ ὁ πρῶτος τόμος θὰ παρουσιάζετο τελειότερος, ἐφοδιαζόμενος μὲ ἄλλους μικροτέρους διαφωτιστικοὺς χάρτας καί, συμπληρούμενος βεβαίως διὰ πλουσιωτέρου ὑλικοῦ, θὰ ἀπετέλει θετικὸν βοήθημα καὶ διὰ τοὺς εἰδικούς. Οὕτω θὰ συνεπληροῦτο καὶ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ἡ ἐξάντλησις τοῦ κλασσικοῦ ἔργου τοῦ P. Abel. Αἱ παρατηρήσεις ὅμως αὗται οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου τούτου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι μικρά.

Π. ΣΙΜΩΤΑΣ

RÉPONS DUE A DES REMARQUES

Par

GÉRASSIME KONIDARIS, Professeur ordinaire de l' Histoire Ecclesiastique Générale de l' Université d' Athénes.

La critique d' un ouvrage savant ne peut se faire que sous les conditions suivantes: premièrement, celui qui critique doit connaitre à fond la langue du livre à critiquer, et, deuxièmement il doit être connaisseur du sujet auquel se rapporte son jugement, c' est à dire qu'il doit avoir étudié les sources sur lesquelles réside la recherche scientifique. Mr. Romaios, excellent archéologue et membre de l' Académie, remarquait l' autrefois qu' il est difficile, même au spécialiste, de critiquer le travail de son collègue si celui-ci a pour longtemps travaillé sur le sujet.

C' est pour cette raison que je n' ai que rarement entrepris des critiques et répondu aux reproches que me l'on a faites.

Le cas est différent. Les remarques qui m'ont été faites dans la très remarquable «Revue d' Histoire Ecclésiastique» (Vol. LIII, Nº 2-3, p. 727-8) sur mon ouvrage qui concernait le régime de l' Église primitive, m' imposent la réponse immédiate, bien que la critique soit publiée sous réserve, voire dans la section des Annales de cette Revue.

Le critique, Mr. Stiernon, prétend que: a) J' essaye en particulier de préciser les fonctions des évêques, des presbytères et accessoirement des diacres et des «Χαρισματοῦχοι» et détermine les vicissitudes de ces louables dans la littérature apostolique et subapostolique, b) que «cette brochure laisse une impression de confusion que ne dissipe pas le résumé en anglais», et c) en sentant éventuellement la gravité de son mot et ayant la peur de la non justification à l' avenir de ce jugement fait en général et sans arguments (sans compter sur celui d' après lequel je me borne à la seule bibliogragphie allemande), il ajoute: «sans doute faudra-t-il attendre la parution des trois tomes annoncés pour apprécier ce que la contribution du Prof. d' Athènes apporte de neuf et de valable à la solution du difficile problème du ministère dans l' église primitive».

Il est nécessaire de discuter sur la précision des remarques faites par Mr. St., par rapport à ceux que nous avons dit au début. Il faut ajouter d'ailleurs que les principes de critique, que nous avons formulés plus haut, doivent être respectueusement gardès, s' il est que-

stion de critiquer un ouvrage savant, notamment faire une critique défavorable.

I. La première assertion de Mr. St. est tout à fait dénuée de fondement étant donné qu' il a en vue: 1)la première fascicule du ler Volume où sont exposés mes nouvelles positions philologiques et historiques sur le problème à résoudre, b) ma référence à l' Académie (Actes 1957, p. 17-51). Là il ne s' agit pas de vérifier les fonctions des évêques, des presbytères et des diacres, mais de traiter sur l' histoire de ces termes pendant les périodes apostolique et subapostolique, aussi bien que sur la carrière de chaque fonction. Évidemment je n' aborde que superficiellement la question des fonctions à mesure que cela devient inévitable (v. le résumé grec, p. 4 ou 212-3, et 3 ou 221 de l' Annuaire Scientifique de la Faculté de Théologie, 1957). Il va de soi qu'aux deuxième et troisième Volumes sera entrpris un travail beaucoup plus vaste, fondé sur les principes déjà exposés, sur le sujet très difficile d'ailleurs, des degrés. Il s' ensuit donc que la première remarque de Mr. St. est à moitié erronnée. La seule explication possible est qu' il ne connait pas bien le grec moderne.

II. La deuxième remarque de Mr. St. c' est comme la première. On ne peut pas parler de confusion lorsque la méthode que j' ai suivi, évolution par rapport au lieu et au temps (34-70-156 et inversement 156-70-34, après J. C.) est fondée sur l' évolution des sources examinées par ordre chronologique, même si la recherche commence par ce qui est clair et va jusqu' à ce qui est vague ou bien procède par l' étude des rapports qui existent entre les sources nouvelles et celles de l' antiquité (p. ex. Ignace à A' Clément, Polycarpe-Ignace etc.).

La méthode Allemande strictement suivie (Cründlichkeit) est claire d' un bout à l' autre, notamment dans le paragr. 9 de ma référence à l' Académie (p. 34).

Je me demande pourquoi Mr. St. n' a-t-il pas trouvé quelques mots favorables pour la clarté et l' importance de ce paragraphe. Il peut s' excuser s' il ignore le grec. Les anciens grecs disaint: «λέγε εἴ τι σιγῆς κρεῖττον ἔχοις». Je ne sais pas si le texte anglais est aussi clair ou bien si mon gloseur connait bien l' anglais pour en juger en sûreté. En tout cas il faut ajouter que, lorsque, il y a quelques mois, j' envoyai à l' imprimerie la dernière épreuve du résumé en allemant, publié spécialement pour son importance et sa clarté, dans le «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte» (1958), Kanonist. p. 337-342), j' avais noté que: «die deutsche Zusammenfassung» d' où sont tirés les résumés en grec, anglais et français, était la «autorisierte».

Un connaisseur des sources, du problème et de la langue, pourrait peut-être faire quelques remarques plus essentielles, mais la seule remarque qui soit impossible est celle de Mr. St. La bonne articulation, la stricte succession des observations faites sur les sources, sont les caractéristiques d' un ouvrage que depuis neuf ans j' hésitais de publier, précisément parce qu' il fallait que je fusse sûr de la justesse de la méthode et de la résolution.

Ni la joie du savant qui découvre quelque chose de nouveau, ni la crainte que quelqu'un d' autre n'arrive au même résultat, ne parvinrent à vaincre le pur esprit scientifique qui domine cet ouvrage.

III. Mr. St. se réserve de voir la publication complète de l' oeuvre, en trois volumes (maintenant en quatre; v. la seconde édition, qui est à paraître, de ma référence contenue aux actes de l'Académie) pour constater dans quelle mesure présente-t-elle quelque chose de nouveau. Il atort de nouveau parce que: a) la premiére fascicule du premier volume suffit pour en tiren des jugements sur la méthode, les positions philologiques et historiques, b) les Actes de l' Académie, où est contenue ma référence, dûment soutenue, en ce qui concerne les nouvelles conclusions basées sur les sources, permet à quiconque de juger de la justesse des résolutions proposées aux peints particuliers de ce grand problème philologique et historique, particuliers de ce grand problème philologique et historique, étant donné que celui-ci a en vue les principes exposès au début de cette notice. Voilà pourquoi j' ai noté avant quelques mois dans l' Annuaire de la Faculté de Théologie (1957, p. 212): «Par conséquent cette référence et son résumé représentent justement le point du travail qui précède la publication définitive. Cela veut dire qu' en rédigeant le texte sous sa forme définitive, il est bon de s' attendre à des améliorations éventuelles. Une révision alors de la référence qui est contenue dans les Actes de l' Académie sera absolument nécessaire.

Déjà plusieurs aditions et améliorations ont été faites à la traduction allemande. Ces corrections font partie du Chapitre correspondant de l' Histoire Ecclesiastique Générale, d' une édition polygraphiée mise en circulation expressémet pour les étudiants. C' est le seul point qui puisse justifier mon gloseur.

A présent je me sens obligé à répondre une quatrième remarque qu' il m' a faite: celle de m' avoir été borné à la seule bibliographie allemande. Cela n' est pas juste comme le montre la note bibliographique (p. 293 - 295) qui sera complétée â la deuxième fascicule et

annexée d' une notice comprenant les avis des principaux compétents.

Si je parle des principaux compétents (comme G. Dix et J. Colson) c' est qu' il est impossible d' embrasser toutes les nuances d' interprétation des sources, étant donné que le but de mon ouvrage est de faire savoir ce que nous enseignent les sources et non pas de voir ce qu' en pensent les différents savants qui se sont occupés du sujet. Ce travail nécessite un juste classement des idées et une interprétation linguistique et historique. Il va de soi que la contribution au sujet des savants étrangers doit être mentionnée à mesure qu' elle est nécessaire. Je ne sais pas s' il a été fait quelque progrès sur cette question là. Et pourtant dans aucun cas ne son-telles pas révélés tant de nouvelles choses sur des textes très connus. Ce qui manquait jusqu'ici c'était la juste méthode, la connaissance des sources, le sentiment de la langue et la culture de la tradition ecclésiastique. Mais encore cette résolution ne verrait pas la lumière si certains mauvais préjugés n'étaient pas écartés, comme celui selon lequel il n' y avait d' évêque que là où le terme était connu.

Maintenant j' essaye de simplifier et de rendre plus claire ma théorie parce que sans doute elle est incompréhensible pour bien de personnes. Je regrette beaucoup d' avoir fait les remarques ci-dessus à une Revue du niveau de la «Revue d' Histoire Ecclésiastique». Si je réponds, c' est que je ne veux pas que mon silence soit pris pour faiblesse.

J' éprouve un sentiment de satisfaction par ce que le «Zeitschrift für Savigny-Stiftung», s' interessa vivement à l' originalitè de ma recherche aussi bien que les Professeurs Schmaus et Mersdorf,«München), Sesan (Roumanie), Williams (Harvard). Dans le Bulletin de Harvard Theological School il a été noté sans nom, par un savant, connaisseur du grec évidemment, que «Professor Conidaris is starting with the present small volume a tremendous work of great value» (1958, p. 206).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

'Αρκαδίας Τιμοθέου, Ένας σύγχρονος Άγιος. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Κουδουμᾶ. Ἀθῆναι 1958, σ. 29.

'Αγουρίδου Σ., Ὁ 103ος Ψαλμὸς καὶ ὁ ὕμνος τοῦ Ikhnaton πρὸς τὸν ἥλιον. ('Ανάτ. ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ»). Θεσσαλονίκη 1958, σ. 23.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος καὶ ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς. ('Ανάτ. ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ»). Θεσσαλονίκη 1957, σ. 22.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ καύχησις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του καὶ μετὰ ταύτην. ('Ανάτ. ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ»). Θεσσαλονίκη 1957.

Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμός. ('Ανάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 45.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἁμαρτία καὶ ἀναμαρτησία κατὰ τὴν Α' ἐπιστολὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου. Ἀθῆναι 1958, σ. 36.

'Αδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή», Οἱ ἀναμορφωταὶ τῆς Οἰκουμένης. Ἀθῆναι 1958, σ. 272.

—Ὕστερα ἀπὸ τὴ φωτιά. Ἀθῆναι 1958, σ. 149.

—Ἀπ' τὸ σκοτάδι στὸ φῶς. Τεῦχος Γ'. Ἀθῆναι 1958, σ. 102.

—Ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ἀθῆναι 1958, σ. 32.

—Θρησκεία καὶ Ζωή. Τεῦχος 7. Ὁ πνευματικὸς κόσμος. Ἀθῆναι 1958, σ. 32.

Μ. 'Αθανασίου, Μέγας Ἀντώνιος, (μετάφρασις). Ἀθῆναι 1958, σ. 192.

'Αθανασοπούλου 'Α., Πρόσωπα καὶ θέματα τοῦ Θείου Πάθους. Θεσσαλονίκη 1958, σ. 80.

'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, Δεξίωσις τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτου Μπρατσιώτου. Ὁμιλία αὐτοῦ «Χριστιανισμὸς καὶ Ἑλληνισμὸς ἐν ἀντιθέσει καὶ συνθέσει». Ἀνάτ. ἐκ τῶν «Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμος 32 (1957) σ. 273-304.

'Αλεξάνδρου Λαυριώτου, Ὁδηγὸς Ἁγίου Ὄρους Ἄθω. Ἀθῆναι 1957, σ. 205.

'Αναστασίου 'Ι., Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 238—246, 338-349.

'Αντίπα Π., Ἡ ἐργατικότης τῆς Παναγίας. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 51.

'Αποστολικῆς Διακονίας τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων. Ἀθῆναι 1958, τόμος 14 (Ὠριγένης, μέρος ϛ', σελ. 445), τ. 15 (Ὠριγένης, μέρος Ζ', σελ. 446), τ. 16 (Ὠριγένης, μέρος Η', σελ. 443), τ. 17 (Ὠριγένης, μέρος Θ', Ἰούλιος Ἀφρικανός, Διονύσιος Ἀλεξανδρείας καὶ Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, σελ. 420).

Ἀσπιώτη Ἀρ., Ἡ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ τοῦ κοριτσιοῦ. (Ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα τοῦ κοριτσιοῦ). Ἀθῆναι 1958, σ. 82.

Ἀσπιώτη Ἀρ. — Διαλέτη Ε., Τὸ κορίτσι καὶ ἡ κοινωνία. (Ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα τοῦ κοριτσιοῦ). Ἀθῆναι 1958, σ. 80.

Βαλέτα Γ., Μελετίου Πηγᾶ Χρυσοπηγή. Ἀθῆναι 1958, σ. 440.

Βασιλειάδου Γ. (ἐπιμελείᾳ), Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου. Τεῦχος Α΄. Ἀθῆναι 1957, σ. 64.

Βασιλοπούλου Χ., Τὰ μυστικὰ τῆς εὐτυχίας. Ἀθῆναι 1958, σ. 276.

Τοῦ αὐτοῦ, Γιατί ἀναβάλλεις; Ἀθῆναι 1958, σ. 24.

Βέλλα Β., Γραμματικὴ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1958, σ. 135.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀθῆναι 1958, σ. 23.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἁγία Γραφὴ σὲ εἰκόνες. Ἀθῆναι 1958, σ. 242.

Βερίτη Γ. (Ἀλεξ. Ἰ. Γκιάλα), (ἐπιμελείᾳ Ν. Ἀρβανίτη), Ἅπαντα τὰ πεζά. Τόμος Α΄ (Ἄρθρα καὶ μελέται). Ἀθῆναι 1958, σ. 256. Τόμος Β΄ (Φιλολογικὰ θέματα, διηγήματα καὶ μορφαί). Ἀθῆναι 1958, σ. 250.

Τοῦ αὐτοῦ, (ἐπιμελείᾳ Ν. Ἀρβανίτη), Ἅπαντα τὰ Ποιήματα. Ἀθῆναι 1958, σ. 336).

Βιτάλη Φ., Ὁ Μητροπολίτης Τήνου Γαβριήλ. Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 55.

Τοῦ αὐτοῦ, Φιλόθεος ὁ Σίφνιος, μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας (1750-1816). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 27.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἀποστολὴ τοῦ χριστιανοῦ στὴ σύγχρονη Κοινωνία. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 32.

Βλασσοπούλου Βλ., Ὁ Ἑλληνικὸς Πολιτισμός. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 23.

Γεωργούλη Κ., Ὁμιλία περὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπὶ τῆς Παιδείας Ἐπιτροπῆς. Ἀθῆναι 1958, σ. 31.

Γιαννακοπούλου Ἰωήλ, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο΄ (Κείμενον — Ἑρμηνευτικὴ παράφρασις — Σχόλια - Προβλήματα - Χάρται). Τόμος δέκατος, Γ΄ Βασιλειῶν. Ἀθῆναι 1958, σ. 218. Τόμος ἑνδέκατος, Δ΄ Βασιλειῶν. Ἀθῆναι 1958, σ. 184. Τόμος δωδέκατος, Α΄ Παραλειπομένων. Ἀθῆναι 1958, σ. 164. Τόμος δέκατος τρίτος, Β΄ Παραλειπομένων. Ἀθῆναι 1958, σ. 200.

Τοῦ αὐτοῦ, Ψυχολογικὴ καὶ λογικὴ ἀνάλυσις τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 84-97, 184-192.

Γρηγορίου Π., Σχέσεις Καθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων. Ἀθῆναι 1958, σ. 697.

Γριτσοπούλου Τ., Ἡ Μονὴ Φιλοσόφου μετὰ τὰ Ὀρλωφικά. «Ἀρχεῖον Ἐκκλ. καὶ Καν. Δικαίου» 13 (1958) 49-64.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἕνωσις Μονῆς Φιλοσόφου μετὰ τῆς Σχολῆς Δημητσάνης. Αὐτόθι σ. 109-116.

Δημητριάδος (πρώην) Ἰωακείμ, Σκαρίφημα. Βόλος 1958, σ. 28.

Τοῦ αὐτοῦ, Σκαρίφημα Β' περὶ τῆς διοικητικῆς ἑνότητος πασῶν τῶν Αὐτοκεφάλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἀθῆναι 1958, σ. 80.

Δασκαλάκη Ἀπ., Κοραῆς καὶ Καποδίστριας. Οἱ κατὰ τοῦ Κυβερνήτου λίβελλοι. Ἀθῆναι 1958, σ. 110.

Δασκαλάκη Μαξ., Ἐπετηρὶς τῆς Πατμιάδος Σχολῆς. Ἐπὶ τῇ δεκαετηρίδι αὐτῆς (1947-1957). Ἀθῆναι 1958, σ. 118.

Δεληγιαννοπούλου Χρυσ., Οἱ βίοι τῶν ἐν Ἀργολίδι Ἁγίων. Ἄργος 1958, σ. 32.

Δεντάκη Β., Παλαιοκαθολικά. Β' (Ἡ μετάφρασις τῆς διαλέξεως τοῦ Καθηγητοῦ κ. Werner Küppers). Ὁ Ἰγνάτιος v. Döllinger ὡς θεολόγος καὶ φορεὺς τῆς ἰδέας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Ἀθῆναι 1958, σ. 18.

Διονυσιάτου Θεοκλήτου, Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του. 1749-1809. Ἀθῆναι 1958, σ. 379.

Δίπτυχα Ὀρθοδοξίας. Ἐτησία Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Θεολογικὴ Ἐπετηρίς. Τόμοι Α' καὶ Β' (1 Σεπτ. 1955-31 Αὐγ. 1957). Ἀθῆναι 1957,σ. 750.

Δρανδάκη Ν., Ἡ ἱστορικὴ μονὴ Κλεισούρας, παρὰ τὸν Βρονταμᾶν Λακεδαίμονος. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Α. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 121-129.

Ἐδέσσης καὶ Πέλλης Διονυσίου, Πεντήκοντα τέσσαρες πρακτικαὶ ὁμιλίαι εἰς τὰς κατὰ Κυριακὴν ἀναγινωσκομένας ἀποστολικὰς περικοπὰς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἔτος Βον. Ἀθῆναι 1958, σ. 252.

Ἐλαίας Ἀθηναγόρα Κοκκινάκη, Θεώρησις τῶν προβλημάτων τοῦ συγχρόνου Κλήρου. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ὀρθοδόξου Παρατηρητοῦ») Η. Π. Α. 1958, σ. 28.

Τοῦ αὐτοῦ, Kontemporary Christianity and the World Crisis. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ὀρθοδόξου Παρατηρητοῦ».) Η. Π. Α. 1958, σ. 16.

Ἐκδόσεων «Φῶς», Αἱ ἱεραὶ ἀκολουθίαι τῶν μεγάλων ὡρῶν εἰς τὰ Θεοφάνεια τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀθῆναι 1958, σ. 222.

— Αἱ ἱεραὶ ἀκολουθίαι τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος καὶ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Β' Ἔκδοσις. Ἀθῆναι 1958, σ. 484.

Ἐράστου Β., Πρὸς μίαν ὀρθόδοξον ἀνθρωπολογίαν. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Α. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 130—179.

Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων, Αἱ γνῶμαι αὐτῆς ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπὶ τῆς Παιδείας Ἐπιτροπῆς. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Πλάτωνος»). Ἀθῆναι 1958, σ. 110.

Εὐσταθοπούλου Δ., Ἕνας κοινωνικὸς ἥρως. Ἀθῆναι 1958, σ. 40.

Ζέπου Π., Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Νομικὸν πρόχειρον (1765). Ἀθῆναι 1958, σ. 315.

Ζιώγα Η., Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀμερικῆς, αὐτὸς ὁ ἄγνωστος. Ἀθῆναι 1958, σ. 240.

«Ζωῆς τοῦ Παιδιοῦ», Μέσ' ἀπὸ τὶς φλόγες. Ἀθῆναι 1958, σ. 127.

Ζώρα Γ., Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111). Ἀθῆναι 1958, σ. 383.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἑπτανησιακὰ μελετήματα. Ἀθῆναι 1958, σ. 404.

Θεσσαλονίκης *Παντελεήμονος*, Εἰσήγησις ἐνώπιον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἀθῆναι 1958, σ. 23.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ βεβήλωσις τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (Ροτόντα). (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ»). Θεσσαλονίκη 1958, σ. 32.

Θαυμακοῦ Χρυσοστόμου, Ἡ Προσευχὴ (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἀθῆναι 1958, σ. 20.

Τοῦ αὐτοῦ, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἀθῆναι 1958, σ. 16.

Συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Ἐπιμελείᾳ Θαυμακοῦ Χρυσοστόμου Θέμελη. Τόμος Α' Ἀθῆναι 1955, σ. 928. Τόμος Β' σελ. 923.

Θεοδωροπούλου Ε., Ἀπαγορεύει ὁ Κύριος ὅπως οἱ Κληρικοὶ προσαγορεύωνται «Πατέρες»; Ἔκδοσις Β'. Ἐν Καλάμαις 1958, σ. 36.

Θεοδώρου Ε., Ἡ ἐν τοῖς σχολείοις καλλιέργεια τοῦ ἤθους τῶν μαθητῶν. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 14.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ λειτουργικὴ μόρφωσις καὶ ἀγωγή. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 46.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριῳδίου. (Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ). Ἀθῆναι 1958, σ. 169.

Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ὑπόμνημα περὶ Παιδείας. Ἀθῆναι 1958, σ. 57.

Ἰσιδωρίδου Ἰωακείμ, Στὸ ταξίδι τῆς ζωῆς. Νέα Ὑόρκη 1958, σ. 112.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Τὸ σωτήριον φάρμακον. Περὶ μετανοίας ὁμιλίαι ἐννέα. (Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις Π. Στάμου). Ἀθῆναι 1958, σ. 128.

Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι. (Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις Θ. Σπεράντσα). Ἔκδοσις «Ἐκκλησίας». Ἀθῆναι 1958, σ. 176.

Ἰωαννίδου Β., Ἡ καινὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης καὶ ὁ ὕμνος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ

Ἀπ. Παύλου ἐν 1 Κορ. 13. Β′ Ἔκδοσις. Ἀθῆναι 1958, σ. 78.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Χριστολογία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Ὁ Χριστὸς ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1956-57»). Ἀθῆναι 1958, σ. 77.

Καρπάθου καὶ Κάσου Ἀποστόλου, Πλοῖα καὶ δίκτυα. Ἀθῆναι 1958, σ. 65.

Κερκύρας καὶ Παξῶν Μεθοδίου Κοντοστάνου, Ἀσματικὴ Ἀκολουθία καὶ βίος τῆς Ἁγίας Θεοστέπτου Βασιλίδος Θεοδώρας τῆς Αὐγούστης, τῆς στερεωσάσης τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἀθῆναι 1957, σ. 48.

Κίτρους Βαρνάβα, Εἰσηγήσεις εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Α′. Περὶ ὀργανώσεως τῆς ἐνορίας. Β′. Περὶ τῶν κατηχητικῶν σχολείων τῆς Ἐκκλησίας. Γ′. Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι προπαγάνδας τῶν ἑτεροδόξων. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 46.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἱεροκήρυξ καὶ αἱ προπαγάνδαι τῶν ἑτεροδόξων. Ἀθῆναι 1957, σ. 16.

Κορυτσᾶς Εὐλογίου Κουρίλα, Ἁγιασμάτιον Θρᾴκης καὶ Κων]πόλεως. Τὰ Ἱερὰ Λουτρά. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ 23ου Τόμου τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφ. καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ»). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 120.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Καβαλλάρης Ἅγιος Γεώργιος ἐν τῇ ἁγιογραφίᾳ καὶ λαογραφίᾳ δημώδης τύπος ἐν Θρᾴκῃ. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ 22ου Τόμου τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ»). Ἀθῆναι 1957, σ. 120.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἠπειρωτικὰ Ἀνάλεκτα. Α′. Παΐσιος ἱερομόναχος ὁ μικρός. Β′. Ἀναστάσιος ἱερεὺς Παπαβασιλόπουλος. Σελίδες τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ. (Ἀνάτ. ἐκ τῶν Γ′, Δ′ καὶ Ε′ τόμων τῆς «Ἠπειρωτικῆς Ἑστίας»). Ἰωάννινα 1956, σ. 143.

Τοῦ αὐτοῦ, Heraclea Sacra. Τεῦχος Α′. Α′ Εἰσαγωγὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Θρᾴκῃ. Ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος Ἀνδρέας ἱδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου. Β′ Ἅγιοι καὶ μάρτυρες ἐπαρχίας Ἡρακλείας. Ἀθῆναι 1957, σ. 216. Τεῦχος Β′. Α′ Βιογραφικὸς κατάλογος Μητροπολιτῶν Ἡρακλείας. Β′. Τὰ προνόμια τοῦ μητροπολίτου Ἡρακλείας. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἐκκλησ. Ἱστορίαν Ἡρακλείας. Ἀθῆναι 1958, σ. 351.

Κῶ Ἐμμανουήλ, Ἐξομολογητική. Τόμος Α′. Θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ ἔργου τῆς ἱερᾶς Ἐξομολογήσεως. Ἔκδοσις Β′. Ἀθῆναι 1957, σ. 660.

Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἐν Ἀσφενδιοῦ Ἁγίασμα τῆς Κουβουκλιανῆς. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Δωδεκανησιακοῦ Ἀρχείου» (1958) 107-133.

Καβαρνοῦ Κ., Ἡ Ὀρθοδοξία στὴν Ἀμερική. Ἀθῆναι 1958, σ. 29.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀξία της. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἀθῆναι 1958.

Καλιάφα Σ., Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Παν]μίου Ἀθηνῶν 1957-1958»). Ἀθῆναι 1958, σ. 16.

Τοῦ αὐτοῦ, Α' Διάγραμμα τῆς Ψυχολογίας τοῦ βάθους. Β' Ἡ νοσηρότης τῆς ἐποχῆς μας. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς αὐτῆς Ἐπετηρίδος 1958-59). Ἀθῆναι 1958, σ. 116.

Καλλινίκου Κων., Τὰ θεμέλια τῆς πίστεως. Ἔκδοσις Β' ὑπὸ «Ἐκθέσεως Χριστιανικοῦ βιβλίου». Ἀθῆναι 1958, σ. 312.

Τοῦ αὐτοῦ, Πέραν τοῦ τάφου. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 190.

Τοῦ αὐτοῦ, Πεντήκοντα δύο ὁμιλίαι. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 224.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Χριστιανικὸς Γάμος καὶ ἡ Οἰκογένεια. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 144.

Τοῦ αὐτοῦ, Θεοτοκιάς. Β'. ἔκδοσις. Ἀθῆναι 1958.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι 1930. Ἀθῆναι 1958, σ. 151.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἁμαρτία κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 126.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 624.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐξομολόγησις. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 50.

Καλύβα Χ., Ἀνορθώσατε τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀθῆναι 1958, σ. 150.

Καντιώτου Αὐγ., Ὁ πολύτιμος Μαργαρίτης. Βιογραφία τῶν Ὁσίων Πατέρων ἡμῶν Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ. Ἀθῆναι 1958, σ. 352.

Κανελλοπούλου Ι., Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο. Ἀθῆναι 1957, σ. 730.

Καντώνη Ἀλ., Ἀπαντῶ στοὺς δισταγμούς σου. Θεσσαλονίκη 1958,σ. 32.

Καρανικόλα Π., Αἱ Αἱρέσεις. Τεῦχος 3ον. Οἱ Πεντηκοστιανοί. Ἀθῆναι 1958, σ. 52.

Καραβίδα Ἰ., Ὁ διαφορισμὸς καὶ ἡ ὕλη στὴν Παιδεία μας. Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Ἀθῆναι 1958, σ. 81.

Καραβιδοπούλου Ἰ., Οἱ ὅροι σάρξ, πνεῦμα, σῶμα, ψυχή, καρδία καὶ νοῦς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Παύλου. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 249-256.

Καρμίρη Ἰωάννου, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 41.

Καρμίρη Ἰ. Νικολάου, Τὸ φιλολογικὸν πρόβλημα τῶν Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν. (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 93.

Κασκάμπα Γ., Μουσικὸν ἀπάνθισμα Λειτουργίας. (Βυζαντινὴ σημειογραφία). Ἀθῆναι 1957, σ. 136.

Καστανᾶ Θ., Maurice Blondel, Φιλοσοφικὴ ἑρμηνεία τῶν Μακαρισμῶν. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 38 ἑξ.

Κοϊνίδου Παρθενίου, Τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Ἀλεξάνδρεια 1958, σ. 16.

Κολλάρου Ἰ., Ἱερὰ μονὴ Τήνου κυρίας τῶν Ἀγγέλων. Ἀθῆναι 1958, σ. 70.

Κόλια Γ., Κεφάλαια ἱστορίας τῶν μέσων χρόνων. Ἀθῆναι 1958, σ. 153.

Κονιδάρη Γ., Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος 1934-35 καὶ 1945. Ἔκδοσις Β΄. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 134.

Κορακίδου Α. — Γιαρδόγλου Ν., Ἐκλεκτοὶ λόγοι Πατέρων. Τόμος Α΄. Δεσποτικαὶ ἑορταί. Ἀθῆναι 1958, σ. 210.

Κοτσώνη Ἱερωνύμου, Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἔναντι τῶν Χριστιανῶν. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΝΒ΄ τόμου τῆς «Νέας Σιών»). Ἐν Ἱεροσολύμοις 1957, σ. 52.

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ κύρους τῆς Ἱερωσύνης τῶν Ἀγγλικανῶν ἀπό τῆς ἀπόψεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμος ΚΗ΄ 1957). Ἀθῆναι 1958, σ. 47.

Κούκου Ἑλένης, Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία 1803-1822. Α΄ Ἡ φιλόμουσος ἑταιρεία τῆς Βιέννης. Ἀθῆναι 1958, σ. 134.

Τῆς αὐτῆς, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἰ. Καποδίστριαν. Ἀθῆναι 1957, σ. 26.

Τῆς αὐτῆς, Ὁ Καποδίστριας ἔναντι τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Ἀ. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 245- 277.

Κούλη Κάση, Φιλοσοφία καὶ ἀνθρωπισμός. Ἀθῆναι 1958, σ. 30.

Κούρκουλα Κ., Ἡ ἀνέκδοτος Ὁμιλητικὴ τοῦ Γερασίμου Βλάχου. Ἀθῆναι 1958, σ. 56.

Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ πρὸς ἐκκλησιαστικὴν ἀναγέννησιν προτάσεις τοῦ Κωνσταντίνου Καλλινίκου. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἀναπλάσεως»). Ἀθῆναι 1957, σ. 16.

Τοῦ αὐτοῦ, Μαξίμου Μαργουνίου «Περί τοῦ τρόπου τῆς διδαχῆς». (Ἀνέκδοτος ἐπιστολή). (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Βήματος»). Ἀθῆναι 1957, σ. 16.

Κυριαζοπούλου Ἱεροθέου, Ἡ βασκανία ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως. Ἀθῆναι 1958.

Κωνσταντινίδου Σ., Μελέτη περὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Φλωρίνης, Ἀλμωπίας καὶ Ἐορδαίας. Ἀθῆναι 1957, σ. 48.

Κωσταντινίδου Χρυσ., Αἱ ἐν Κότταγιαμ τῶν Ἰνδιῶν Θεολογικαὶ συνομιλίαι μεταξὺ «Συρορθοδόξων» τοῦ Μαλαμπὰρ καὶ Ὀρθοδόξων Θεολόγων

καὶ ἡ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δημοσιευθεῖσα κοινὴ ἔκθεσις. «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 333-361.

Τοῦ αὐτοῦ, Τεχνητὴ γονιμοποίησις καὶ Θεολογία. «Ὀρθοδοξία» 33 (1958) 66-79, 174-190, 329-335.

Κωνσταντίνου Θεοδ., Ὁ Μωϋσῆς. Ἀθῆναι 1958, σ. 64.

Κωνσταντοπούλου Ν., Ἐπιβαλλομένη στροφὴ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας πρὸς τὰς πηγὰς καὶ τὴν πραγματικὴν οὐσίαν τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀθῆναι 1958, σ. 70.

Λαρίσης—Τρίκκης Ἀντωνίου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Οἰκουμένιον. (Ἐπιμελείᾳ Γ. Παπαγεωργίου—Ἐράλδυ). Ἀθῆναι 1958.

πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ποιηταὶ καὶ Ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. «Νέα Σιών» 52 (1957) 319-344. 53 (1958) 5-31.

πρ. Λήμνου Βασιλείου Ἀτέση, Ἡ ἐν τῇ Μητροπόλει Θηβῶν ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀθῆναι 1958, σ. 48.

Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ κατὰ τὰ ἔτη 1833-1900 διατελέσαντες ὡς συνοδικοὶ ἀρχιερεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας» 1957-1958). Ἀθῆναι 1958, σ. 52.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Λήμνου διὰ μέσου τῶν αἰώνων. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Καν. Δικαίου» 1957). Ἀθῆναι 1957, σ. 96.

Λήμνου Διονυσίου, Πατρικαὶ νουθεσίαι. Ἀθῆναι 1958, σ. 120.

Λιβεριάδου Ε., Προβλήματα θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Ἀθῆναι 1958, σ. 132.

Λυμπέρη Χρυσάνθου, Ὁ Ἕλλην Ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας Θεόδωρος. «Νέα Σιὼν» 53 (1958) 36 ἑξ.

Λώλη Σ., Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ]νίκης, τόμ. Β΄). Θεσσαλονίκη 1958, σ. 38.

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τὸ πρῶτον Σύμβολον τῆς πίστεως. Ἀθῆναι 1958, σ. 40.

Τοῦ αὐτοῦ, Μεταφυσικαὶ πηγαὶ αἰσιοδοξίας τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ἀθῆναι 1958, σ. 22.

Μαρωνείας Τιμοθέου, Ἱεροὶ Στοχασμοί. Ἔκδοσις Β΄. Ἀθῆναι 1957, σ. 144.

Τοῦ αὐτοῦ, Εἰσήγησις ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ θρησκευτικῶν Ὀργανώσεων». Κομοτηνὴ 1958, σ. 15.

Μελίτης Ἰακώβου, Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας. «Ὀρθοδοξία» 33 (1958) 130-139.

Μαμώνη Κ., Περί τινα ἀνέκδοτον ἀκολουθίαν εἰς Μᾶρκον Εὐγενικόν. (Ἀνάτ.

ἐκ τοῦ ΚΖ' (1957) τόμου τῆς «Ἐπετ. τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν»). Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 18.

Μαριδάκη Γ., Ἡ ἐν Γλαρέντζᾳ δίκη (1276) μεταξὺ Βιλλεαρδουΐνου «Πρίγκιπα τοῦ Μορέως» καὶ τῆς Ντάμας Μαργαρίτας τοῦ Πάσσαβα. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 28.

Μαστρογιαννοπούλου Η., Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἔκδοσις Ἀδελφότητος «Ζωή». Ἀθῆναι 1958.

Τοῦ αὐτοῦ, Φάρμακον ἀθανασίας. Ἔκδ. Ἀδ. «Ζωή». Ἀθῆναι 1958.

Μενάγια Ἀ., Προυδέντιος: Ὁ πρωτοπόρος ποιητὴς τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Ἀ. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 279-297.

Μερεντίτου Κ., Ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ Γερμανικῇ γραμματείᾳ τῶν χρόνων τῆς «θυέλλης καὶ ὁρμῆς». (Ἀνάτ. ἐν τοῦ «Πλάτωνος» 1958). Ἀθῆναι 1958, σ. 68.

Μικραγιαννανίτου Γ., Ἀκολουθία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Γαλακτοτροφούσης. Ἀθῆναι 1958, σ. 24.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος. Ἀθῆναι 1958, σ. 20.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀκολουθία πάντων τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἁγίων. Ἀθῆναι 1958, σ. 40.

Μοσχονᾶ Θ., (ἐπιμελείᾳ), Ἀνάλεκτα. (Ἐτησία ἔκδοσις τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας). Τεῦχος Ζ'. Ἀλεξάνδρεια 1958, σ. 126.

Μπαστιᾶ Κ., Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἢ Ὀρθοδοξία καὶ Δυτικόπληκτοι. Ἀθῆναι 1958, σ. 12.

Μπεμπῆ Γ., Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 350 ἑξ.

Μουρατίδου Κ., Ἡ οὐσία καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Συμβολὴ εἰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. (Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 250.

Μουρίκη Γ., Τὰ περὶ τὸν μέγαν Φώτιον κείμενα διὰ τὴν θέσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. «Νέα Σιών» 52 (1957) 345-363.

Μουτσοπούλου Ν., Ἀρχιτεκτονικὰ Μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Βούρας. Ἀθῆναι 1958, σ. 104+XXX.

Μπαϊρακτάρη Στυλ., Γνωριμία μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἀθῆναι 1958, σ. 24.

Μπόνη Κ., Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων ὡς θεολόγος, ἐγκωμιαστὴς καὶ ρήτωρ (634-11 Μαρτίου 638). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 30.

Τοῦ αὐτοῦ, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ». (Λόγος ἐπὶ τῇ Ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν). Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 33.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Παιδεία τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ. Ἀθῆναι 1958, σ. 16.
Μπρατσιώτου Π., Ἡ ἐργασία κατὰ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 24.
Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. (Ἀνάτ. ἐκ τῶν «Ἀκτίνων»). Ἀθῆναι 1958, σ. 14.
Νανάκου Σ., Staat und Kirche in der Griechischen Orthodoxie. «Ostkirchliche Studien» 6 (1957) 268—281.
Νικοδήμου Ἁγιορίτου, Συμβουλευτικὸν ἐγχειρίδιον ἤτοι περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων. Βόλος 1958, σ. 140.
Νικολαΐδου Στ., Ὁ Παῦλος. Ἀθῆναι 1958, σ. 337.
Ξυγγοπούλου Α., Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ἀθῆναι 1957, σ. 382+72.
Οἰκονόμου Μ., Αἱ νομικαὶ σχέσεις μεταξὺ Θεοῦ — Σύμπαντος — Ἀνθρώπων βάσει τῶν Ἁγίων Γραφῶν. Ἀθῆναι 1957, σ. 266.
Οἰκονόμου Γ., Ἱστορία τῶν τριῶν Ἐλισαβετείων παρθεναγωγείων τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1848-1913). Ἰωάννινα 1957, σ. 96.
Οὐλῆ Θ., Ἡ ἐκπαιδευτική μας πολιτική. Ἀθῆναι 1958, σ. 141.
Προικοννήσου Φιλοθέου, Ἡ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διδασκαλία τοῦ Κυρίου. «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 288-296.
Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Τίτου, Προσφωνήσεις καὶ λόγοι χειροτονίας καὶ ἐνθρονίσεως. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»). Ἀθῆναι 1958, σ. 32.
Παναγιωτάκου Παν., Οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες ἐν διωγμῷ. Ἀθῆναι 1958, (Ἀνάτυπ. ἐκ τοῦ «Ἐκκλ.—Καν. Δικαίου»), σ. 32.
Παναγοπούλου Ἰ., Ὁ τέταρτος γάμος. Ἀθῆναι 1958, σ. 65.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Κοσμητεία Καθηγητοῦ Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη (1956-1957). Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς Βασίλειον Στεφανίδην. Ἀθῆναι 1958, σ. 287.
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς, τόμ. Ζ'. Ἀφιέρωμα εἰς Χαρ. Χαριτωνίδην. Θεσσαλονίκη 1958, σ. 372.
Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τόμ. Β'. Θεσσαλονίκη 1957, σ. 325.
Papacostas Ser., *Repentance.* (Ἡ μετάνοια). Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὴν Ἀγγλικήν. Ἀθῆναι 1958, σ. 144.
Παπαδεροῦ Ἀλ., Ὑπακοὴ καὶ ἐλευθερία κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 256-265.
Παπαδοπούλου Ἰ., Ποιμαντική. Ἀθῆναι 1958, σ. 272.
Παπαδοπούλου Κυπριανοῦ, Ἡ σύγχρονος Ρωσικὴ Ἐκκλησία. Ἀλεξάνδρεια 1956, σ. 88.
Τοῦ αὐτοῦ, Πάνσεπτα Προσκυνήματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλεξάνδρεια 1957, σ. 94.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ Βυζαντίου. — Ὀδοιπορικόν. Ἀλεξάνδρεια 1958, σ. 37.

Παπαδοπούλου Χρυσ. (Ἐπιμελείᾳ Ἰ. Ράμφου). Ἡ Ἐκκλησία Βουλγαρίας. «Δίπτυχα Ὀρθοδοξίας» Τόμος Α' καὶ Β'. Ἀθῆναι 1957, σ. 17-96.

Παπαγγέλου Π., Μιχαὴλ Ψελλοῦ, περὶ δαιμόνων. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 52-66.

Παπαζαχαρίου Ἰ., Χριστιανισμὸς καὶ Ποινικὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι 1958, σ. 134.

Παρασκευοπούλου Γερβασίου, Ἑρμηνευτικὴ ἐπιστασία ἐπὶ τῆς θείας Λειτουργίας. Ἐν Πάτραις 1958, σ. 288.

Παπαπαναγιώτου Κ., Δαβὶδ ὁ βασιλιᾶς προφήτης (Δρᾶμα). Ἀθῆναι 1957, σ. 80.

Παπασταύρου Ἰ., *Pro Lacedaemoniis.* (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου Γ' Τόμου Ἀρχ. Ἐφημ. 1953—54. σ. 127-134). Ἐν Ἀθήναις 1958.

Τοῦ αὐτοῦ, Παράγοντες συντελέσαντες εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 21. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν)μίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1958—1959, σ. 140—152). Ἀθῆναι 1958.

Πεπραγμένα τοῦ Θ' διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 12-19 Ἀπριλίου 1953). Ἐπιμέλεια: Στ. Κυριακίδου, Α. Ξυγγοπούλου καὶ Π. Ζέππου. Τόμος Γ'. Ἀθῆναι 1958, σ. 350.

Πετάνη Α., Ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις ἐκλεκτῶν περικοπῶν Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἀθῆναι 1958, σ. 88.

Ράμφου Ι., (ἐπιμελείᾳ), Ἀπολυτίκια, Κοντάκια καὶ Μεγαλυνάρια τοῦ Ἐνιαυσίου Μηνολογίου. (Συμπληρωθέντα ὑπὸ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου). Ἀθῆναι 1957, σ. 200.

Σάμου Εἰρηναίου, Εἰσηγητικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἑλλάδος, «Περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ὁμοδόξους καὶ τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἀθῆναι 1958, σ. 16.

Σαββοπούλου Ε., Χριστιανισμὸς καὶ Ἐργασία. Πειραιεὺς 1958, σ. 103.

Σαβράμη Δ., C. A. Pierce, Συνείδησις καὶ σύγχρονος κόσμος. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 198 ἑξ.

Σακαλῆ Ι., Τὰ «Ἐπιτάφια» τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Ἀ. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 325-341.

Σακελλαρίου Θ., Τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Τόμος Α', Μέρος Α'. Θεσσαλονίκη 1957, σ. 144.

Σακελλαρίου Θ., Ἡ συμβολὴ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ εἰς τὸ πεδίον τῶν Μαθη-

ματικῶν Ἐπιστημῶν. «Χριστ. Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Ἀ. Γκιάλα». Ἀθῆναι 1958, σ. 343-357.

Σιμοπούλου Θ., Θέσις Κλήρου καὶ λαοῦ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀθῆναι 1959, σ. 71.

Σκάσση Ἑρ., Ἐπὶ τῇ δισχιλιετηρίδι τοῦ Ὀβιδίου. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Πλάτωνος» 10 (1958) 18—40). Ἀθῆναι 1958.

Σκορδᾶ Εὐαγ., Ὁ Ἅδης κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 48-52, 131-140.

Σκουτεροπούλου Ἰ., Ἡ σχολικὴ ὀργάνωσις. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 28.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ σχολικὴ γλῶσσα. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 30.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἔλεγχος τῶν πορισμάτων τῆς Ἐπιτροπῆς Παιδείας. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 82.

Σπετσιέρη Κ., Αἱ ψυχολογικαὶ καὶ κοινωνικαὶ προϋποθέσεις ἀναδιοργανώσεως τῆς Παιδείας. Ἀθῆναι 1958, σ. 27.

Spranger E., μετάφρασις Κ. Μερεντίτου, Ὁ ἄγνωστος Θεός. Ἀθῆναι 1958, σ. 55.

Σταθοπούλου Ε., Βίβλος καὶ Ζωή. Καλαμάτα 1958, σ. 24.

Στάμου Π., (μετάφρ.) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ σωτήριον φάρμακον. «Περὶ μετανοίας ὁμιλίαι». Ἀθῆναι 1958, σ. 128.

Στασινοπούλου Μ., Ἡ ἐλευθερία γνώμης τῶν καθηγητῶν τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν. (Ἡ Ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία). (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐπιθεωρήσεως Δημοσίου Δικαίου» Α΄ (1957) τεῦχος 4). Ἀθῆναι 1958, σ. 30.

Σταυρίδου Β., Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ μετὰ τὸν Ὠριγένη. «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 362-370. 33 (1958) 36-51, 191—198, 305-320.

Στεφανίδου Δ., Ἡ παιδεία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐξ ἐπόψεως τῶν συγχρόνων οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 16.

Συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Τόμος Β΄. Ἐπιμελείᾳ Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Θέμελη. Ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 923.

Σωτηρίου Π. Γ., Ὁ Πυρσὸς τῶν Ἀποστόλων. Μυτιλήνη 1958, σ. 122.

Τοῦ αὐτοῦ, Λεσβιακὴ Ἁγιολογία ἢ Λεσβιακὸν Λειμωνάριον. Μυτιλήνη 1958, σ. 206.

Τροπαίων Πολυεύκτου, Νεότης καὶ Ὀρθοδοξία -Youth and Orthodoxy (in Greek and English). Πίττσμπουργκ 1958, σ. 72.

Τιμιάδου Αἰμιλ., Ὁ «Ἀμὴν» ἐν τῇ Θείᾳ Λειτουργίᾳ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 327 ἑξ.

Τρεμπέλα Π., Μασσωνισμός. Ἀθῆναι 1958 σ. 230.

Τοῦ αὐτοῦ Ἡ μήτηρ τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἀθῆναι 1958, σ. 15.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ λατρεία καὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958), 312 ἑξ.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διάκρισις. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 41 (1958) 78-81.

Τσακοπούλου Αἰμιλ., Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι κατὰ τοὺς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 317-332 33 (1958) 12-35,150-173, 281-304.

Τοῦ αὐτοῦ, Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατραρχείου. Τόμος Γ'. Τμῆμα χειρογράφων Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 371—386.33 (1958) 52-61, 199-204,321-328.

Τωμαδάκη Ν., Τὸ ΟΧΙ τοῦ 1940 καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀντίστασις ἐν Ἠπείρῳ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 18.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνθολόγιον Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 150.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης (1872—1958). Βιογραφικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν σημείωμα. Ἡράκλειον 1958, σ. 31.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπισκοπὴ καὶ Ἐπίσκοποι Κυδωνίας. Ἡράκλειον 1957 σ. 42.

Ὑπουργείου Παιδείας, Πορίσματα Ἐπιτροπῆς Παιδείας. Ἀθῆναι 1958, σ.202.

Φιλαδελφείας Ἰακώβου, Ἡ Β' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Ἔβανστον (15-31 Αὐγούστου 1954). «Ὀρθοδοξία» 32 (1957) 297-308.

Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν. Νῦν τὸ τρίτον ἐκδιδομένη. Τόμος Β'. Ἀθῆναι 1958, σ. 320.

Φιλιππίδου Λ., Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς. Ἀθῆναι 1958, σ. α-κ†1060.

Φιλοθεΐτου Σάββα, Βιβλίον ψυχωφελέστατον, ἤτοι Κατηχητικὴ διδασκαλία ψυχωφελὴς πρὸς νέον. Βόλος 1958, σ. 68.

Φούγια Μεθοδ., Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸ αὐτοκέφαλον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι 1958, σ. 64.

Φραγκούλα Ι., Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λογίων τῆς Σκιάθου. Θεσσαλονίκη 1958, σ. 36.

Φυτράκη Ἀ., Ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος κατὰ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας. Ἀθῆναι 1958, σ. 48.

Χατζηδάκη Μ., Βυζαντινὴ Ἀθήνα. Ἀθῆναι 1958, σ. 96.

Χατζηψάλτη Κ., Ἡ Κύπρος, τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ Ἰσλάμ. (Ἀνάτ. ἐκ τῶν «Κυπριακῶν Σπουδῶν». Λευκωσία 1957.

Χρήστου Τ., Τροπαιοφόροι νέοι τῆς Βίβλου. Βόλος 1958, σ. 64.

Χριστιανικῆς Ἑνώσεως Ἐπιστημόνων Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Ἀλ. Γκιάλα (Γ. Βερίτη). Ἀθῆναι 1958, σ. 390.

Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Κύκλου. Τὸ θέμα τῆς ἐθνικῆς Παιδείας. Ὁμιλίαι καὶ πορίσματα συζητήσεων τοῦ Χριστ. Κοιν. Κύκλου. Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 279.

Χριστοφιλοπούλου Ἀ., Τὸ Ἑλληνικὸν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὸ ἔτος 1956. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Θεολογίας» ΚΘ΄(1958). Ἀθῆναι 1958, σ. 24.

Ψαρουδάκη Ν., Ἡ ἐπανάστασις τῆς ἀγάπης. Ἀθῆναι 1958, σ. 104.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΘ΄ ΤΟΜΟΥ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΞΕΝΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΘ' ΤΟΜΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΚΘ΄ ΤΟΜΟΥ (1958)

Α΄. ΜΕΛΕΤΑΙ

Β΄. ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Ἀθῆναι 1958. Σελ. λα† 566. Παράρτημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.— Σελ. 440.

Ἀρχιμανδρίτου Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, Ἡ παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, Ἑρμηνευτικὴ παράφρασις, Σχόλια, Προβλήματα, Χάρτης. Τόμος Ι', Γ' Βασιλειῶν. 1958. Σελ. 210. Τόμος ΙΑ', Δ' Βασιλειῶν 1958. Σελ. 182. Τόμος ΙΒ', Α' Παραλειπομένων. 1958. Σελ. 161. Τόμος ΙΓ', Β' Παραλειπομένων. 1958. Σελ. 200,— Σελ. 441.

Ἰωάννου Κ. Παπαζαχαρίου, Χριστιανισμὸς καὶ ποινικὸν δίκαιον. Ἀθῆναι. Σελ. 124.— Σελ. 441.

Ernest Wrigth, Bilbische Arhäologie. Mitt 220 Abbildungen und 6 Karten. Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Dr. Christine V. Mertens. Vandenhoeck und Ruprecht. Göttingen 1958. Σελ. 300...Σελ. 583.

Sabatino Moscati, Ancient Semitic Civilizations. London. Elek Books 1957. Σελ. 254.— Σελ. 584.

Claus Westermann., Tausent Jahre und en Tag. Unsere Zeit in Alten Testament. Kreugz—Verlag. Stuttgart. 1957. Σελ. 275.— Σελ. 585.

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1959. Σελ. 140.— Σελ. 586.

Ἀθανασίου Χαστούπη, Τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας. Ἐν Ἀθήναις 1957. Σελ. 51. Σελ. 586.

Σοφοκλέους Δ. Λώλη, Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 1958. Σελ. 39.— Σελ. 587.

Jean Cassien, Conférences I. Introduction, texte latin traduction et notes (I-VIII) par Dom. E. Pichery. Editions du Cerf. Paris 1955. Σελ. 282. Tome II. (VII-XVII). 1958. Σελ. 286.—Σελ. 592.

A. Salles, Trois antiques rituels du Baptêsme. Sources Chrétiennes.Les éditions, du Cerf. Paris 1958. Σελ. 66.— Σελ. 593.

Γεωργίου Π. Καρύδη, Φιλοσοφικαὶ καὶ Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἡροδότου Ἀθῆναι 1957. Σελ. 68.— Σελ. 594.

Σπυρ. Μ. Καλλιάφα, Ἐπίτομος Γενικὴ Παιδαγωγική. Ἐν Ἀθήναις 1958. Σελ. 184. Σελ. 594.

Georges A. Megas. Greek Calendar Custons. Athens 1958. P. 159.— Σελ. 595.

Ἀρ. Ἀσπιώτου, Ψυχιάτρου, Τὸ κορίτσι καὶ ἡ κοινωνία. Συνεργασία τῆς κ. Ε. Διαλέτη. Ἀθῆναι 1958. Σελ. 80.— Σελ. 596.

2. Ὑπὸ Β. Βέλλα, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν:

H. H. Rowley, The Teacher of Righteousmness and the Dead Sea Scrolls. Manchester 1957. Σελ. 441.

3. Ὑπὸ Ἰωάν. Καρμίρη, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν:

Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage. Band II. Word und Mysterium. Der Briefwechsel uber Claben und Kirche 1573—1581 zwischen den Tübingen Theologen und dem Patriarchen von Konstantinopel Hèrausgegelenvom Aussenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland. Witten (Lutherverlag) 1858, σελ. 300, σχ. 8. Σελ. 596.

4. Ὑπὸ Γεωργίου Α. Μέγα, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν:

Rudolf Kriss und Hubert Kriss-Heinrich, Peregrinatio neohellenica. Wallfahrtswanderungen im heutigen Griecheland und in Unteritalien, Mit 126 Bildern. Wien 1955. (veroffentlichungen des Östereichischen Museums für Voblksunde Band VI) 8o σ. VIII καὶ 232, S. 83. —Σελ. 154.

Γ'. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

1460
2810